

Numizmatički priručnik i rječnik

**Bauer, Antun; Dočkal, Kamilo; Liščić, Vladimir; Probszt, Günther;
Rengjeo, Ivan; Zmajić, Bartol**

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2012**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:851607>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-20**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological
Museum in Zagreb](#)

Numizmatički priručnik i rječnik

ANTUN BAUER – KAMILO DOČKAL –
VLADIMIR LIŠČIĆ – GÜNTHER PROBSZT
IVAN RENGJEO – BARTOL ZMAJIC

Collectanea archaeologica Musei archaeologici Zagrabienis

Sabrani radovi – Arheološki muzej u Zagrebu, vol. 2

Nakladnik

Arheološki muzej u Zagrebu

Trg Nikole Šubića Zrinskog 19

Za nakladnika

Ante Rendić-Miočević

Urednik

Ivan Mirnik

Lektura

Božena Bunčić

Likovno oblikovanje i grafička priprema

Laser plus d.o.o.

Tisak

Denona d.o.o.

Naklada

300 primjeraka

ISBN 978-953-6789-62-7

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 795634

ANTUN BAUER – KAMILO DOČKAL – VLADIMIR LIŠČIĆ
– GÜNTHER PROBSZT – IVAN RENGJEO – BARTOL ZMAJIĆ

Numizmatički PRIRUČNIK I RJEČNIK

Za tisak pripremio
IVAN MIRNIK

ARHEOLOŠKI MUZEJ u ZAGREBU

Zagreb, 2011.

Collectanea archaeologica Musei archaeologici Zagrabensis

Sabrani radovi – Arheološki muzej u Zagrebu

vol. 2

Uredništvo

Jacqueline Balen, Zoran Gregl, Ivan Mirnik,

Ivan Radman-Livaja, Ante Rendić-Miočević

---

sadržaj

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ	
Predgovor	7
IVAN MIRNIK	
Uvodna riječ	11
ANTUN BAUER	
Numizmatički rječnik	23
ANTUN BAUER	
Muzeološki postav numizmatike	25
BARTOL ZMAJIĆ	
Grčki novac	33
KAMILO DOČKAL	
Novci stare Makedonije	63
VLADIMIR LIŠČIĆ	
Barbari	99
GÜNTHER PROBSZT	
Razvoj kovanja novca u srednjem i novom vijeku	111
IVAN RENGJEO	
Kovanje novca u južnoslavenskim zemljama i u Turskoj	175
NUMIZMATIČKI RJEČNIK	223
FERDO Ž. MILER	
Prilog numizmatičkoj terminologiji hrvatskoj	471
BIBLIOGRAFIJA	475

Predgovor

Inicijativa koja je nedavno pokrenuta s ciljem objelodanivanja već davno pripremljenih tekstova nekolicine vrsnih hrvatskih i stranih numizmatičara, namijenjenih izdanju za koje se vjerovalo da će poslužiti popunjavanju praznine koja se očitovala u priličnom nedostatku potrebne numizmatičke literature na hrvatskom jeziku, među muzealcima i poglavito među numizmatičarima naišla je na odobravanje te je očekivano pobudila njihovu pozornost. Tekstovi su, naime, bili spremni za objavljivanje još krajem pedesetih, odnosno početkom šezdesetih godina proteklog stoljeća, ali iz različitih razloga na ostvarivanje planiranog projekta trebalo je pričekati čak nekoliko desetljeća. U pomanjkanju bilo kakvih numizmatičkih izdanja preglednog tipa, ili, prema Antunu Baueru, »sistematskog priručnika za numizmatiku«, dakle numizmatičke literature »šireg informativnog značenja«, prethodno navedenu činjenicu teško je objasniti. Iznimke koje bi bile vrijedne spomena vrlo su rijetke, a među njima je kao dobar primjer moguće izdvojiti razmjerno skromno izdanje Numizmatičkog zbornika iz 1951. god., što je prethodno bilo zapaženo i od drugih poznavatelja numizmatičke prakse. Tiskanje ove publikacije trebalo bi stoga promatrati u svjetlu odavanja zasluženog priznanja, odnosno kao svojevrsni hommage nekadašnjim inicijatorima projekta, Antunu Baueru, Bartolu Zmajiću, Kamilu Dočkalu, Vladimiru Liščiću, Güntheru Probsztu i Ivanu Rengjeu. Unatoč izostanka pojedinih tema u sadržaju knjige – to se, primjerice, odnosi na poglavlje o rimskoj numizmatici – koje bi u još većoj mjeri pridonjele njezinoj cjelovitosti i sveobuhvatnosti, prilozi spomenutih autora koji ispunjavaju najveći dio knjige zanimljivi su i informativni i mogu korisno poslužiti i onima koji nisu specijalizirani za područje numizmatike. Riječ je, naime, o izdanju koje i opsegom naznačuje vrijednost koju joj pridajemo budući da sadrži više od 500 tiskanih stranica, a u njemu je obrađeno više od 1200 različitih natuknica. Pisci tekstova tako složenom zadatku pristupili su s najboljim namjerama i s čvrsto utemeljenim ciljevima, obradivši teme koje su i danas zanimljive i aktualne, a svakako i važne onima koje zanima numizmatika u gotovo svim njezinim aspektima. Prethodno navedeni pisci tekstova vjerojatno nisu mogli pretpostaviti da njihov trud i entuzijizam više od pola stoljeća neće biti pretočen u djelo kojemu su i namijenili svoje priloge.

Mogućnost za ostvarivanje njihove inicijative nedavno se ipak ukazala, poglavito zahvaljujući aktivnostima što ih zagrebački Arheološki muzej provodi u sklopu svojega djelovanja kao matične muzejske ustanove za arheologiju u Hrvatskoj. Pokazalo se, naime, da bi izdanje numizmatičkog rječnika-priručnika moglo biti od pomoći mnogima koji se bilo profesionalno bilo samo usputno bave starim novcem, djelujući pritom iz različitih pozicija i s različitim interesima. Potrebno je, također, istaknuti da je ovom zakašnjelom izdanju teško definirati karakter. Knjiga nije samo rječnik, a nije isključivo niti priručnik, a možda bi ju prikladno bilo nazivati i numizmatičkim leksikonom, onako kakvom ju je zamišljao i njezin pokretač i neumorni spiritus movens, poznati hrvatski muzeolog Antun Bauer. Imajući u vidu muzeološko značenje planirane publikacije Bauer je, naime, tekstove koje je napisao ili ih je prikupio od ponajboljih ondašnjih stručnjaka naumio objaviti u časopisu »Muzeologija«. Iz njegove namjere razvidno je da su svi koji su sudjelovali u pripremanju tog izdanja bili uvjerenja da bi planirana publikacija, jednom kad bude objavljena, trebala poslužiti brojnim pasioniranim sakupljačima staroga novca, ali i različitim kategorijama muzejskih djelatnika, svima koji u svojim ustanovama – a njih nije malen broj – posjeduju numizmatičke kolekcije i zbirke. Većina takvih muzejskih ustanova oskudijeva, međutim, s potrebnom opremom i onim što bismo mogli nazvati odgovarajućom infrastrukturom, a u toj djelatnosti nedostaju i osposobljeni stručnjaci koji bi svojim spoznajama trebali olakšati obradu i pouzdanu valorizaciju numizmatičke građe. Potrebno je, doduše, istaknuti da je u današnje vrijeme stanje ipak drugačije nego li je bilo u vrijeme nastajanja tekstova objavljenih u ovoj knjizi: osim informacija koje je danas moguće prikupiti putem interneta, kao i putem drugih više-manje svima dostupnih suvremenih pomagala, današnji muzeji na području Hrvatske, a osobito oni s najbogatijim numizmatičkim fundusima, poput zagrebačkog ili oba splitska arheološka muzeja, kao i Muzeja Slavonije u Osijeku, u međuvremenu su osim velikog broja stručnih i znanstvenih priloga koji su se pojavili u muzejskim i drugim specijaliziranim časopisima uspjeli tiskati i vodiče po stalnim zložbenim postavima, a neki od njih i kataloge pojedinih značajnih numizmatičkih kolekcija ili tematski zaokruženih cjelina, što je svakako u značajnoj mjeri promijenilo sliku iz davnih pedesetih i šezdesetih godina proteklog stoljeća. K tomu je 1998. god. u prijevodu na hrvatski jezik tiskana knjiga istaknutog slovenskog numizmatičara Petera Kosa, naslovljena Leksikon antičke numizmatike, koja je temeljito i na sveobuhvatan način objedinila široki spektar relevantnih tema i sadržaja, s naglaskom na povijesti novčarstva, odnosno razvojnom putu novca i počecima njegova kovanja i optjecaja tijekom antičkog razdoblja. U knjizi je na prikladan način prikazan razvojni put novca od najranijih emisija kovanih u 7. st. pr. Kr., do primjeraka koji su bili u upotrebi do, približno, 1000. god., iz čega proizlazi da je obuhvaćeno i vrijeme seobe naroda, odnosno bizantsko doba.

Od osobite je važnosti što je Kosova knjiga i bogato ilustrirana pa ona doista odgovara predodžbi o klasičnom numizmatičkom leksikonu, što je uostalom apostrofirano i njezinim naslovom. Unatoč konceptijskim razlikama između dviju publikacija sličnog naziva među njima ima i dodirnih točaka, ali se bitno razlikuju u odnosu na razdoblja koja su u njima zastupljena, kao i na područja o kojima je u svakoj od njih riječ.

Publikacija koju sa zadovoljstvom najavljujemo zacijelo niti sada ne bi ugledala svjetlo dana bez iznimnog angažmana i pomoći tadašnjeg voditelja Numizmatičkog odjela zagrebačkog Arheološkoga muzeja Ivana Mirnika, kojemu su posljednjih godina bili povjereni i zadatci povezani s dužnošću matičara za arheologiju u Hrvatskoj. Njegovim zalaganjem i prihvaćanjem uredničkih poslova projekt je pokrenut i napokon je priveden uspješnom završetku. Tekstovi koji su mu bili na raspolaganju – a zanimljivo je napomenuti da ih je upravo njemu, znajući da će ih brižno čuvati i truditi se da u doglednoj budućnosti ipak budu i objavljeni, ostavio na pohranu više puta spominjani Antun Bauer – bili su polazištem na kojemu su nadograđivani samo detalji, ono što je bilo nužno poduzeti da bi knjiga dobila na aktualnosti i da bi bila prihvatljivija današnjem čitatelju. U Uvodnoj riječi u knjizi naglašeno je da su u tekstovima načinjen zanemariv broj intervencija i to onda kad se to doista činilo nužnim, a postojećim je tekstovima pridodani su dodatci koji se uglavnom svode na novije citate i dopunu literature koja je u današnje vrijeme znatno opsežnija od one koja je bila aktualna u vrijeme iniciranja projekta.

Ante Rendić-Miočević

Uvodna riječ

Još Vladimir Mažuranić je u svoje važno djelo *Prinosi za hrvatski pravno-povjes-tni rječnik* (MAŽURANIĆ 1908–1922; pretisak 1975. god.) uvrstio i brojne pojmove s područja numizmatike, a isto tako je još prije njega Ferdo Ž. Miler objelodanio popis narodnih izraza u svezi s novcem (MILER 1895), koji smo pridodali ovome leksikonu. No to su bili tek skromni počeci, a pravi zadatak skupljanja i objašnjanja svih najbitnijih pojmova s gotovo nepreglednog i zamršenog područja, kao što je to *pjenezoslovlje*, odnosno numizmatika, tek je predstojalo.

O tom, toliko priželjkivanom i dugo pripremanom numizmatičkom leksikonu, priručniku, odnosno rječniku, govorilo se i pisalo u numizmatičkim krugovima otkad se sjećam, a kako znam, i davno prije, vjerojatno još i prije osnutka Hrvatskog numizmatičkog društva 1928. god. Bilo kako bilo, prema onome što sam čuo, naj-agilniji njegovi članovi sastali su se više put nakon 2. svjetskog rata i dogovarali o konačnom sastavljanju tog rječnika, sastavili popis natuknica te podijelili zadatke. *Spiritus movens* cijelog tog hvalevrijednog pothvata bio je Antun Bauer, a zamisao mu je bila da se Rječnik objelodani u seriji časopisa »Muzeologija«. Citiramo: »*Numizmatički rječnik ima zadatak da bude priručnik za rad na numizmatici u prvom redu stručnom i tehničkom osoblju na radu u muzejima, zatim naučnim suradnicima na polju numizmatike i sabiračima. Numizmatički rječnik biti će štampan ili u redakciji »Muzeologije«, ili posredstvom »Muzeologije« u kojoj drugoj redakciji.*«

Valjalo je ne samo predložiti alfabetar od oko 2500 pojmova, pa složiti tekstove – u konačnici se skupilo približno 1200 natuknica – već i napisati uvodne tekstove. Srećom su tada u Zagrebu postojale vrsne, takvom zahtjevnom poslu dorasle snage, veoma učena i uglađena gospoda austro-ugarskoga kova sa smislom za čast i poštenje, neki od njih već u podmakloj dobi. Doduše neki bijahu i numizmatičari sakupljači, ali istovremeno i sposobni teoretičari s velikim i temeljitim poznavanjem opće i uže numizmatike, načitanu, široka obrazovanja, sa znanjem stranih jezika. Bilo je tu pravnik, povjesničara, povjesničara umjetnosti ili arheologa; dvojica su pripadali barunskom staležu (o čemu se nakon 2. svjetskog rata smjelo samo šaputati), jedan je bio zagrebački kanonik (a i to nije bilo previše popularno u ono doba) te jedan liječnik. Abecednim redom bili su to: prof. dr. Antun Bauer, mons. dr. Kamilo

Sl. 2. Antun Bauer, portretna medalja. Poliester, Ivo Kerdić, 1947. god. (Arheološki muzej u Zagrebu, inv. br. 42098.)

Dočkal, kanonik zagrebački, dr. med. Vladimir Liščić, ing. Dragutin Mandl, barun prof. Günther Probszt von Ohstorff iz Gradca Štajerskoga, prof. Ivan Rengjeo, dr. Vinko Zlamalik te barun dr. iur. Bartol Zmajić od Svet-Ivana. Najviše natkunica su obradili Ivan Rengjeo, Kamilo Dočkal i Bartol Zmajić. Dragutin Mandl (*1892 +Zagreb, 27. IV. 1959), kako se čini, nije obavio svoj dio posla, najvjerojatnije zbog bolesti i smrti. Usmeni govor dogovoren je sa suradnicima u siječnju 1956. god., a potpisan dana 11. VII. 1957. god. te su honorari im potom i isplaćeni (ZMAJIĆ 1959; ZMAJIĆ – KRASNOV 1978: 10–11).

Između članova ove značajne ekipe imao sam čast poznavati nekolicinu. **Antun Bauer** bio mi je mentorom i kod njega sam magistrirao u okviru postdiplomskog studija Bibliotekarstva, dokumentacije, informacijskih znanosti i muzeologije dana 14. srpnja 1974. god. te obranio magistarski rad pod naslovom »*Tradicija numizmatičkog istraživanja u Hrvatskoj.*« (s dodatkom: »*Bizantski i noviji novci u stalnoj izložbi numizmatike u Arheološkome muzeju u Zagrebu.*«). Često smo se susretali u Muzejskom dokumentacijskom centru u Mesničkoj ulici, pa na Referalnom centru Sveučilišta, a zajedno smo bili u komisijama za nekoliko magisterija, jednom čak i u društvu s Milovanom Gavazzijem. Poseban doživljaj bilo je druženje s A. Baue-rom i njegovom duhovitom, obrazovanom i dragom ženom, pravnicom dr. Antojom Bauer, nećakinjom istoimenog nadbiskupa zagrebačkoga, u njihovom stanu u Krajiškoj ulici 23, prepunom prekrasnog starinskog pokućstva.

Prije dvadesetak godina mi je A. Bauer, tada veliki meštar Družbe »*Braća Hrvat-skoga Zmaja*« predao jedan primjerak rukopisa Rječnika u dva sveska, s molbom i preporukom da, ukoliko to ikako i ikada bude moguće, pokušam objelodaniti to djelo, sastavljeno s toliko truda i muke. Jedan primjerak rukopisa nalazio se i kod

poznatog hrvatskog sportaša, numizmatičara sakupljača i numizmatičkog pisca Irlava Doleneca u Zagrebu te je i on uvijek sa žaljenjem govorio o tužnoj sudbini te knjige.

Kad sam počeo s radom u Arheološkome muzeju i postao članom Hrvatskog numizmatičkog društva, upoznao sam i **dr. Vladimira Liščića**, koji se sasvim slučajno – kao prvi vlasnik većeg dijela blaga keltskih srebrnika nađenih u Ribnjačkoj, koje je kasnije ustupio Muzeju – počeo intenzivno baviti barbarsko-keltskim novcem. On je ne samo podosta pisao o keltskome novcu, već je i dozvolom muzejskog ravnatelja Duje Rendića Miočevića i kustosa Zdenke Dukat, sredio zbirku keltskoga novca. Isto je tako razvrstao i veliki i prevažni skupni nalaz keltskog novca tzv. Samoborskog tipa Hrvatske skupine, iz šume Jama ispod Okić-grada, budući da su se prigodom prve selidbe 1945. god. rapuknuli svi papirni omoti s novcem, koje je već dvadesetih i tridesetih godina 20. st. s mnogo znanja i truda razvrstao Josip Klemenc. Stoga je V. Liščić bio česti i dobro viđeni, gotovo svakodnevni gost u Numizmatičkom kabinetu. Znali smo ga posjećivati i kod kuće i upoznali njegovu suprugu, kao i sinove. Dio njegovo pismene ostavštine njegovi sinovi ostavili su Numizmatičkom odjelu Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Isto tako su i ostali »*medikuši*«, numizmatičari uvijek bili dobrodošli gosti u Numizmatičkom kabinetu: poznati oftalmolog dr. Ivan Meixner, predsjednik Hrvatskog numizmatičkog društva, pulmolog dr. Ladislav Korčmaroš, a posebno dr. Nikola Šipuš, kojemu muzejski kustosi rado odlaze i u bolesnom i u zdravom stanju.

Sl. 3. Doktorska promocija 1937. god. S lijeva nadesno: Franjo Buntak, Ivan Bach, Viktor Hoffiller, Antun Bauer. (Arheološki muzej u Zagrebu, fototeka)

Vinka, zvanog Veno, **Zlamalika** poznavao sam još kao dječak, jer je i moja majka radila u jednom od Akademijinih zavoda. Jednom sam kao petnaestogodišnjak, skupa s nekolicinom službenika ondašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, među kojima je bio i on, prvi put prešao državnu granicu te posjetio Mletke, Padovu i Trst. Kao ravnatelj Strossmayerove galerije starih majstora i član Hrvatskog numizmatičkog društva uvijek mi je išao na ruku, ne samo dozvoljavajući mi služenje njihove vrijedne knjižnice, već je on i zaslužan za tiskanje moje knjige »*Srebra Nikole Zrinskog*«, premda njeno izlaženje nije doživio, a konačnicu tiskanja moram zahvaliti njegovu nasljedniku Đuri Vanduri.

Dobro sam poznavao i **Bartola Zmajića**, arhivara u Arhivu Hrvatske, velikog gospodina, koji mi je uvijek u čitaonici, ali i inače, pružao pomoć. Prijateljevao je i s nekim mojim rođacima. Sjećam se dobro kako je pod starije dane teško hodao čak i po ravnome, a stanovao je

na brijegu, u vili na Josipovcu. Upoznao sam i njegovu suprugu Veru Zmajić, koja mi je ljubezno dozvolila koristiti neke od vrlo rijetkih knjiga iz obiteljske biblioteke.

Kao uzor ovoj predanoj ekipi je poslužio tada najbolji i najsveobuhvatniji, vrlo debeli i temeljiti numizmatički rječnik kojega je sastavio njemački povjesničar, numizmatičar, nacionalni ekonomist, **barun Friedrich Franz von Schrötter** (*1862 +4. II. 1944) i objelodanio 1930. god., ali su pisci proučili i neke druge slične priručnike. Naravno, da se iz praktičnih i novčanih razloga – a i taj je razlog kao posljedicu imao više no polustoljetno neobjavljivanje rječnika – nije moglo ni pomisliti na prijevod ili obradu svih tamo složenih natuknica. Iz Schrötterova rječnika odabrani su samo najvažniji, za naše prilike i našu zemlju, kao i naš hrvatski jezik najbitniji pojmovi, a među te pojmove umetnute su još brojne, nama bitne natuknice.

Antičku numizmatiku obradili su pri tom zadatku Kamilo Dočkal, Vladimir Liščić i Bartol Zmajić, srednjovjekovna i novovjeka numizmatika dopale su Güntheru Probsztu, a naročito Ivanu Rengjelu, dok su medaljerstvo trebali obraditi Dragutin Mandl i Vinko Zlamalik, no na koncu je medalje i medaljere opisao samo V. Zlamalik. Urednik knjige trebao je biti Antun Bauer. On je kao muzeolog i osnivač studija muzeologije u Hrvatskoj obradio i temu numizmatičkih kabineta i izložbi. Osim dva teksta objelodanjena u ovoj knjizi, postoji i njegov jedan tiskani tekst o radu na samome rječniku, koji također prilažemo.

Među uvodnim tekstovima nalaze se sljedeći: Bartol Zmajić dao je najosnovnije značajke grčkog novca, Kamilo Dočkal opisao je novac stare Makedonije, Vladimir Liščić opisao je barbarsko-keltsko kovanje novca. Günther Probszt, poznati gradački numizmatičar, sastavio je pregled razvoja kovanja novca u srednjem i novom vijeku. Ivan Rengjeo, glasoviti hrvatski stručnjak za srednjovjekovni novac, napisao je poglavlje o kovanju novca u južnoslavenskim zemljama i u Turskoj. Nemojmo zaboraviti da je učenjaku najteže i najodgovornije sastaviti sintezu nekog određenog, bilo užeg, bilo šireg područja znanosti, kojom se bavi. Neka poglavlja iz numizmatike nedostaju: npr. uvodni tekst o rimskom republikanskom i carskom novcu. No budući da su brojne natuknice s tog područja obrađene i uključene u Rječnik, moramo se zadovoljiti sa sadašnjim stanjem rukopisa. I onako je 1997. god. tiskano slovensko, a 1998. god. hrvatsko izdanje »*Leksikona antičke numizmatike*« autora **dr. Petera Kosa**, tada ravnatelja Narodnog muzeja Slovenije, pa bi se oba leksikona odlično upotpunjavala. »*Leksikon antičke numizmatike*« sadrži nešto, što u ovome leksikonu uglavnom nedostaje, a to je topografski temeljito obrađeno raznoliko kovanje novca diljem staroga svijeta, od samih početaka.

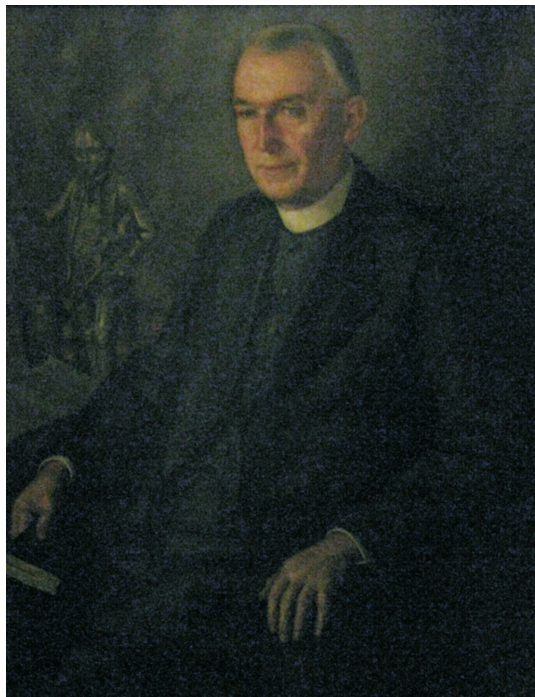
Na kraju ove knjige priložen je i davno objelodanjen tekst **Ferde Ž. Milera** pod naslovom »*Prilog numizmatičkoj terminologiji hrvatskoj*« (MILER 1895). Naime, i to je jedan jedinstveni dokument davno minulih vremena, jer su mnoge države nestale skupa s novcem, kakav se u njima tijekom stoljeća kovao. U međuvremenu su

nastajale i raspadale se druge državne tvorevine, novac kojih je također ulazio i nestajao iz optjecaja, pa tako i neslužbeni, u narodu uvriježeni nazivi za taj novac – npr. razne hiljadarke, stotinjarke, somovi, kinta, banke, desetače itd.

O **Antunu Baueru** (*Vukovar, 18. VIII. 1911 +Zagreb, 9. IV. 2000), Prazmaju Vučedolskom, mnogo je pisano, a ostavio je brojne tragove svog dugogodišnjeg svestranog djelovanja. Navažnije je to što je osnovao Gliptoteku (isprva Gipsoteku) ondašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, potom Muzejski dokumentacijski centar, predmet muzeologije kod nas i postdiplomski studij Bibliotekarstva, dokumentacije, informacijskih znanosti i muzeologije, a uređivao je i tiskao brojne publikacije. O njegovoj raznorodnoj djelatnosti najbolje govori niz članaka posvećenih njemu, tiskanih u časopisu *Muzeologija*, 31/1994. Studirao je u Zagrebu i diplomirao 1935. god. te doktorirao 1937. god. Napose numizmatika mu je, kao studentu Viktora Hoffillera, bila u malom prstu. (ZMAJIĆ 1959; *Hrvatski biografski leksikon*, 1. Zagreb, 1983: 540–541; *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, I. Zagreb, 1995: 66)

Kamilo Dočkal (*Brodek/Přerovo, Moravska, 30. XII. 1879 +Zagreb, 7. VIII. 1963; KOŽUL 1998; HUZJAK 2000: 262–263; SEKULIĆ 2008), čiji je svestrani trag u Hrvatskoj, a napose Zagrebu ostao neizbrisiv, je kao dijete s roditeljima doselio u

Hrvatsku – najprije u Ivanovčane (Bjelovar), pa u Bjelovar te u Zagreb, gdje je maturirao, studirao teologiju i bio zaređen 1902. god. Teologiju je nastavio studirati u Beču u Augustineumu te je tamo doktorirao 1906. god. Crkvena karijera tekla mu je tako da je od 1907. do 1914. god. bio prefektom i nadstojnikom Nadbiskupskoga sjemeništa u Zagrebu, a potom tajnikom novoga nadbiskupa Antuna Bauera. Potonji ga je 1920. god. promaknuo u kanonika kantora Prvostolnoga kaptola zagrebačkoga i rektora sjemeništa (1920.–1935.) – to je samo dio njegovih službi. Oduvijek se odlikovao velikim zanimanjem za povijest i starine, a kao Čeh bio je nadareni glazbenik – violinist. Mnogo je proučavao našu crkvenu povijest i pisao zapažene studije. Usput se počeo zanimati za povijest umjetnosti i numizmatiku. Njegovom velikom zaslugom osnovan je i po bl. nadbiskupu Alojziju Stepincu otvoren Dijecezanski muzej u Zagrebu 1939. god.

Sl. 4. Kamilo Dočkal. Boris Titov, ulje na platnu. (Diecezanski muzej u Zagrebu, inv. br. 2188)

u Znikinjoj, danas pogorjeljoj i poluruševnoj najljepšoj kuriji na Kaptolu br. 28. Marljivo i uporno skupljajući crkvene predmete s područja Zagrebačke nadbiskupije došao je u doticaj s numizmatikom, koja ga je osobito počela zanimati. Taj njegov interes još je više došao do izražaja druženjem s Benkom Horvatom, kao i ostalim članovima Hrvatskog numizmatičkog društva. Neko vrijeme Društvo se sastajalo ne samo u njegovoj kuriji, nego i u Nebojan kuli zagrebačke biskupske tvrđe. Kao vrsnog stručnjaka zamolio ga je dr. A. Bauer za suradnju u ovome Rječniku (ZMAJIC 1963; ZMAJIC – KRASNOV 1978: 7; *Hrvatski biografski leksikon*, 3. Zagreb, 1993: 449; *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, I. Zagreb, 1995: 197).

Sl. 5. Vladimir Liščić, fotografija (Vlasništvo obitelji Liščić).

Dr. Vladimir Liščić (*Bjelovar, 15.V.1899 + Zagreb, 9.II.1978), rođeni Bjelovarčanin, školovao se u Koprivnici, Osijeku i Zagrebu, a medicinu je studirao u Zagrebu, Beču i konačno Gradcu Štajerskom, gdje je diplomirao. Radio je na nekoliko mjesta, počam od Kapele, Ivanjske, Žabnog i Bjelovara (ZMAJIC – KRASNOV 1978: 12).

Jedini numizmatički pisac iz inozemstva bio je dugogodišnji suradnik Hrvatskog numizmatičkog društva i njegov počasni član te prijatelj nekih njegovih vodećih članova, **Günther Freiherr Probszt von Ohstorff**, Rittmeister (*Graz, 30. X. 1887 + 23. VII. 1974) (ZMAJIC 1973). Prema podacima, koje je autoru ovih redaka ljubezno poslala dr. Christa Höller iz Gradca, otac mu je bio Emil Freiherr Probszt von Ohstorff (*Košice, 7.V. 1838 +Graz, 18. XI. 1913), cesarski i kraljevski pravi tajni savjetnik, general infanterije, pa podmaršal, posjednik pješake pukovnije br. 51, vitez Reda željezne krune, koji je pokopan na groblju Steinfeld u Gradcu dana 20. XI. 1913. u obiteljskoj grobnici. Sv. misa zadušnica služena je

dan kasnije u gradskoj župnoj crkvi sv. Andrije, u kojoj su bili sahranjeni posljednji Zrinski Ivan IV. Antun Baltazar i najvjerojatnije njegova majka Ana Katarina rođena Frankopanka. Iz osmrtnice, tiskane u novinama »*Tagespost*« (Graz) istoga dana, razvidno je da je Günther Probszt u to vrijeme bio cesarski i kraljevski natporučnik u Husarskoj artiljerijskoj pukovniji imena Franje Josipa I. br. 1. Žena mu je bila Jella rođena barunica (*Freiin*) von Reichlin-Meldegg. Emil Probszt imao je i jednu živuću kćerku Valeriju (Valerie; *Theresienstadt, 23.II.1876 +Wien 20.IV.1941), ženu Wilhelma baruna von Reichlin-Meldegg (*Wien, 4. VIII. 1874 + 17.II.1947), a imali su dvojicu sinova, Ericha (*Hermannstadt 21.XI.1898 +Wien, 14.VIII.1966) i Herberta (*Wien 7.XI.1900 + 23.III.1985). To znači da su obiteljske ženidbene sveze između tih dvaju barunskih obitelji bile dvostruke.

Sl. 6. Günther Probszt-Ohstreff, portretna medalja. Bronca, Kurt Bodlak, 1964. (Privatna zbirka, Austrija)

Günther Probszt je mladost proboravio s roditeljima po raznim garnizonima diljem Austro-Ugarske Monarhije. Započeo je i vojničku karijeru, a to je pogotovo došlo do izražaja tijekom rata. Paralelno, već od rane mladosti, zanimaju ga povijest, povijest umjetnosti, a napose numizmatika. Demobiliziran kao major nakon I. svjetskog rata i uništenja Austro-Ugarske Monarhije studirao je povijest i doktorirao na Bečkom sveučilištu te je promoviran dana 4. VI. 1920. god. Tema doktorske disertacije bila mu je »*Die Kipperzeit in Kärnten*«. Sljedile su brojne objave njegovih članaka i studija, tiskanih ne samo u Austriji, nego i u Hrvatskoj. Život mu nakon rata nije bio osobito lak, dapače, kao namještenik izdavačke kuće Springer imao je vrlo niska primanja. Nakon pripojenja Austrije 1938. god. prekida se njegov znanstveni rad, a kao istaknuti protivnik nacizma, mora se skrivati. August von Loehr, šef bečkog numizmatičkog kabineta spašava ga na taj način da mu daje zadatak da na skrovitom mjestu u Češkoj inventira tamo evakuirane velike numizmatičke zbirke rapuštenih samostana u Klosterneuburgu i Göttweigu. Nakon propasti nacističkog režima vraća se skupa sa zbirka u Austriju, a od 1950. god. ponovno živi u Gradcu i radi za tvrtku Lanz. Tijekom preostalih godina njegova života neumorno proučava arhive i piše te objavljuje značajne povijesne i numizmatičke knjige i članke. Republika Austrija odlikovala ga je počasnim naslovom sveučilišnog profesora, a 1963. god. križem Austrijske Republike. Uz to što je objelodanio neke za našu numizmatiku važne priloge, velika mu je zasluga da je u Akademskom tiskarskom i izdavačkom zavodu 1959. god. tiskao Rengjelovo kapitalno djelo i još danas cijenjeni numizmatički korpus novca Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne (KOCH 1974; ZMAJČIĆ 1973; ZMAJČIĆ – KRASNOV 1978: 10).

Najjemenitniji i člancima najplodniji hrvatski stručnjak za srednjovjekovnu ali i novovjeku numizmatiku bio je, bez sumnje, **Ivan Rengjoe** (*Ilok, 15. V. 1884

Sl. 7. Ivan Rengjeo, portretna medalja. Bronca, Vanja Radauš, Bronca, 1959. (Arheološki muzej u Zagrebu)

+Zagreb, 9. V. 1962). Po struci bio je slavist i student Zagrebačkog sveučilišta. Služio je kao srednjoškolski profesor u Gospiću, a od 1911. u Bosni, npr. u Sarajevu na Šerijatskoj sudačkoj školi, Prvoj sarajevskoj gimnaziji, a bio je i tajnikom Hrvatskog društva »Napredak« i veliki prijatelj Franjevačkog reda. U Zagreb je premješten 1939. god. i postao ravnatelj I. klasične gimnazije – tu su mu npr. bile učenice Lejla i Rajka Dobronić – a umirovljen je 1944. god. Numizmatikom se zapravo počeo baviti tijekom svoga života u Bosni, stvorio je veliku i značajnu zbirku, a s njom povezanu numizmatičku i povijesnu biblioteku. Kako to već najčešće biva i jedna i druga raspršene su nakon njegove smrti. Nešto knjiga i sadrenih odljeva srednjovjekovnog novca i klišeja iz njegovog posjeda Muzeju je jednom prilikom darovao Irislav Dolenc. Rengjeo je u Bosni naučio i turski i arapski, proučavao arhive i naveliko pisao i objavljivao. Godinama je Napretkov kalendar sardžavao njegove i danas još meritorne članke. Tematika kojim se I. Rengjeo bavio bila je vrlo široka, pa ne postoji područje hrvatske i bosanske numizmatike, koje on nije proučio, od frizatika do papirnog novca. Malo je toga što bi se u njegovim objavama moglo ispraviti – ipak, recimo npr. neki detalji u Korpusu (poludenari pripisani vladanju Bele IV. na str. 19 vjerojatno su iskovani pod banom Nikolom, str. 29–30), ili možda atribucija velikog bosanskog zlatnika Stjepanu Tomaševiću (str. 91) koji za takav pothvat nije imao vremena, jer je na prijestol sjeo u vrijeme najžešćih otomanskih najezdi, a ne moćnome Tvrtku, što bi bilo ipak najrealnije. I. Rengjeo se bavio i srpskom srednjovjekovnom numizmatikom: velika je šteta što nije duže uživao da složi komplicirani korpus srpskog srednjovjekovnog novca. Ni njegov rukopis o stećcima nikad nije došao na svjetlo dana. Najvredniji plod dugogodišnjeg rada Ivana Rengjela je svakako u Gradcu Štajerskome tiskan Korpus srednjovjekovnog hrvatskog i bosanskog novca (1959). Članovi Hrvatskog numizmatičkog društva koji

Sl. 8. Vinko Zlamalik, portretna medalja, bronca. Želimir Janeš, 1987.

su ga još poznavali znali su pripovijedati o njegovu odličnom smislu za humor s bosanskim »štihom«. Pokopan je na Mirogoju dana 12. V. 1962., a posmrtno slovo govorio je Vinko Zlamalik (ZMAJIĆ 1962; ZMAJIĆ – KRASNOV 1978: 8–9).

Dr. Vinko Zlamalik (*Gradačac, 21. XII. 1923 +Zagreb, 22. I. 1991) bio je dugogodišnji ravnatelj Strossmayerove galerije starih majstora. Studirao je u Zagrebu povijest umjetnosti (diplomirao 1953., a doktorirao 1984. god.). Bio je veliki stručnjak za staro slikarstvo, a od novijeg slikarstva mnogo je vremena posvetio proučavanju opusa Emanuela Vidovića i Bele Csikosa-Sessije. Na ovome mjestu nas posebno zanima njegov rad na proučavanju i promicanju medaljerstva u Hrvatskoj na najrazličitije načine, napose u okviru brojnih izložbi. God 1980. osnovao je Kerdićev Memorijal, odnosno triennale hrvatskog medaljerstva i sitne plastike, koji se nastavlja i u naše vrijeme. Ta prva izložba gostovala je i u Istočnom Berlinu, popraćena katalogom na njemačkom jeziku. Bio je pravi nestor na polju studija medaljerstva i ostavio je neizbrisiv trag u brojnim izložbenim katalozima i člancima. Prigodom izlaganja medalja često je zahvatio među medalje i plakete iz zbirke Dragutina Mandla, otkupljene za zagrebačku Modernu galeriju (VANĐURA 1992; MESINGER 1993; *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, II, Zagreb, 1996: 525)

Barun Bartol Zmajić od Svet Ivana (+Sušak, 19. XII. 1907 +Zagreb, 16. IV. 1984), potomak stare bakarske, navodno nekada korčulanske obitelji, koja je 1876. god. dobila austrijski barunat od cara Franje Josipa I. (BOJNIČIĆ 1899: 237, T. 174), autor velikog broja objelodanjenih članaka s područja numizmatike i knjiga o grboslovlju, počasni član Hrvatskog numizmatičkog društva, preminuo je u Zagrebu u 77. godini života. Djetinjstvo i mladost proveo je u Sušaku (do 1914.), Ogulinu (do 1918.), ponovno u Sušaku, gdje je maturirao. Studirao je pravo na Zagrebačkom sveučilištu, a od 1937. god. do umirovljenja radi u Državnom arhivu. Odlično se

Sl. 9. Bartol Zmajčić, portretna medalja. Bronca, Damir Mataušić, 1982. (Arheološki muzej u Zagrebu)

služio latinskim jezikom, a zanimale su ga povijest, heraldika, numizmatika i genealogija. Zbog njihove vrijednosti neka djela tiskana su mu posthumno. Njegova je bibliografija priložena nekrologu. Bio je od drugoga razreda gimnazije pa do konca 2. svjetskoga rata i kolekcionar rimskog novca, a najviše ga je i zanimala antička numizmatika uopće, o čemu svjedoče na ovome mjestu tiskani tekstovi. Osobno je poznao Josipa Brunšmida i don Franu Bulića, a poput Benka Horvata, u mladosti dosta putuje svijetom te tako proučava antički novac u numizmatičkim kabinetima Londona, Beča i Berlina. U područje njegovih širokih interesa spadala je i austrijska carska, odnosno austro-ugarska carska i kraljevska vojska te je zahvaljujući svojem izvanrednom pamćenju bio najbolji hrvatski poznavalac svih garnizona i vojnih šematizama. (DOLENEC 1983; *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, II, Zagreb, 1996: 536; KRASNOV 1970; 1984).

Spomenimo i najbitnije životopisne podatke o pedagogu, prevoditelju i piscu **Ferdi Ž. Mileru** (*Urfahr, Gornja Austrija, 18. IX. 1853 +Zagreb, 30. X. 1917), čiji je tekst o najrazličitijim nazivima za novac, kakvi su se nekada rabili u Hrvatskoj, priložen. Osnovnu školu i gimnaziju pohađao je u Osijeku, a u Beču diplomirao klasičnu znanost i slavistiku. Potom je bio učiteljem u Osijeku i Zagrebu. (*Znameniti i zaslužni Hrvati*. Zagreb, 1925: 190).

Postojeća kopija rukopisa u tipkopisu najprije je digitalno snimljena – taj je posao savjesno obavila **Ana Solter**, voditeljica Odjela za dokumentaciju Arheološkog muzeja u Zagrebu. Poslije je skenirani tekst obrađen i prebačen u kompjuterski jezik, samo s mnogo lakuna, grešaka i krivih čitanja. Prvu je redakciju temeljito obavio višegodišnji suradnik Odjela za numizmatiku Arheološkog muzeja u Zagrebu, **Goran Kanižaj**. Morala je u svakom slučaju slijediti i još jedna, konačna redakcija.

Kao što se to vidi, priređivači ove knjige nisu nimalo zadirali u stil i jezik pojedinih pisaca. Tekstovi su ostali gotovo nedirnuti, onakvi, kako su napisani prije šezdesetak godina, s tada važećim pravopisom i tada uobičajenim inačicama nekih izraza. Mijenjani su i ispravljani samo sitni detalji i ispravljane tipkaće greške. »Pr. n. e.« ili »n. e.«, kako se onda moralo pisati, zamijenjeno je s »pr. Kr.« i »po Kr.«, s čime bi se svi pisci itekako složili, ne samo K. Dočkal. Samo u jednom je slučaju tekst morao biti lektoriran, jer je bila riječ o prilično nezgrapnom prijevodu njemačkog teksta G. Probszta na hrvatski. Skupnoj bibliografiji dodano je podosta bibliografskih jedinica novije i najnovije literature, kako bi se čitatelj mogao dalje uputiti. I ta bibliografija morala je ostati u određenim granicama, jer bi na koncu jedna ažurirana bibliografija mogla po broju stranica nadmašiti sam leksikon. Naravno, kod natuknica se moglo dodati još mnogo citata, samo bi u tom slučaju objava Leksikona, odnosno Priručnika i Rječnika morala počekati još koju godinicu.

Odabrana bibliografija

- BOJNIČIĆ 1899 – BOJNIČIĆ von KNIN und PLAVNO, Ivan. Der Adel von Kroatien und Slavonien. J. *Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, IV,13. Nürnberg, 1899.
- DOLENEC 1983 – DOLENEC, Irislav. Bartol Zmajić. 75. Obljetnica rođenja. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 26/1983, 37: 89–90.
- HUZJAK 2000 – HUZJAK, Ivan. Društvo »Hrvatski katolički kasino«. Zusammenfassung: Der Verein »Kroatisches katholisches Kasino«. *Tkalčić* (Zagreb), 4/2000: 260–362.
- KOCH 1974 – KOCH Bernhard. Prof. Dr. Günther PROBSZT-OHSTORFF. *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft*, 18/1973: 38.
- KOPAČ 1959 – KOPAČ, Viktor. Profesor Ivan Rengjeo (uz sedamdesetpetu godišnjicu života). *NV*, 6/1959, 13: 1–3.
- KOŽUL 1998 – KOŽUL, Stjepan. Dijecezanski muzej u Zagrebu. Zusammenfassung: Das Diözesanmuseum in Zagreb. *Tkalčić* (Zagreb), 2/1998: 211–236.
- KRASNOV 1970 – KRASNOV, Gjuro. Bartol Zmajić, počasni član HND. *Bilten HND* (Zagreb), 8/1970, 19: 27–28.
- KRASNOV 1984 – KRASNOV, Gjuro. Bartol Zmajić. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 27/1984, 38: 135–141.
- KRASNOV 1986 – KRASNOV, Gjuro. Antun Bauer (prigodom 75. obljetnice života). *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 29/1986, 40: 124–126.
- RENGJEO 1962 – Prof. Ivan Rengjeo. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 9/1962, 17–18: 55–56.
- MESINGER 1993 – MESINGER, Bogdan. Vinku Zlamaliku in memoriam. U: MESINGER, Bogdan. *Peti memorijal Ive Kerdića. Trijenale hrvatskoga medaljerstva i male plastike*. Osijek, 1993: 49–51.

- SEKULIĆ 2008 – SEKULIĆ, Ante. Kamilo Dočkal, znanstvenik i javni djelatnik. Uz 45. Obljetnicu smrti. Summary: Kamilo Dočkal, scientist and public activist. To mark the 45th anniversary of his death. *Tkalčić* (Zagreb), 12/2008: 91–106.
- VANĐURA 1992 – VANĐURA, Đuro. Vinko Zlamalik (1923–1991). *Ljetopis Hrvatske akademije za godinu 1991*, 95/1992: 350–351.
- ZMAJIĆ 1959 – ZMAJIĆ, Bartol. Dr. Antun Bauer (prigodom 25-godišnjice muzeološkog rada). *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 6/1959, 13: 29–30.
- ZMAJIĆ 1959 – ZMAJIĆ, Bartol. Ing. Dragutin Mandl. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 6/1959, 13: 31.
- ZMAJIĆ 1962 – ZMAJIĆ, Bartol. Ivan Rengjeo. *Historijski zbornik*, 15/1962(1–4): 353–357.
- ZMAJIĆ 1962 – ZMAJIĆ, Bartol. In memoriam Ivan Rengjeo. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 9/1962, 17–18: 1–3.
- ZMAJIĆ 1963 – ZMAJIĆ, Bartol. Dr. Kamilo Dočkal. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 10/1969, 20: 88–89.
- ZMAJIĆ 1973 – ZMAJIĆ, Bartol. Prof. Dr. Günther Probszt. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 20/1973, 31: 78–80.
- ZMAJIĆ – KRASNOV 1978 – ZMAJIĆ, Bartol – Gjuro KRASNOV. Noviji hrvatski numizmatičari. Summary: Recent Croatian numismatists. *Numizmatika*, 6, 1978: 3–14.

Numizmatički rječnik

Potreba jednog i to iscrpnijeg priručnika osjeća se u svakoj naučnoj struci pa tako i u numizmatici. Ovo je za naše numizmatičare od tim većeg značaja, jer u nas gotovo da ne postoji nikakova stručna numizmatička literatura šireg informativnog značenja, koja bi mogla davati našim numizmatičarima i muzealcima potrebne upute u širu i opću nauku o novcu. Nepostojanje takova djela na našem jeziku je osjetljiva poteškoća, koja se pogotovo osobito osjeća ori radu u našim muzejima, gdje stručni muzejski radnici nisu u većini slučajeva direktno orijentirani prema numizmatici, a ipak u svakom našem muzeju postoji i manja numizmatička zbirka. Svaki naš muzej a naročito naši lokalni muzeji moraju u svoj program obuhvatiti i numizmatiku. Osim toga naši tereni, bogati nalazima, redovito pružaju muzejskim radnicima prilike, da se sreću s nalazima starinskog novca, koji treba barem determinirati i time odrediti vrijeme njegova postanka, »terminus ante quem non«. Numizmatika je u ovakovim nalazima, u većini slučajeva, najsigurniji determinant vremena.

Numizmatičke zbirke naročito u lokalnim muzejima imaju svoju specifičnu za lokalitet vezanu tematiku, koja je po materijalu užeg opsega za pojedini period, ali zato može da obuhvaća dugi vremenski raspon od najstarijih lokalnih optjecaja novca pa sve do recentnih. Ovako široki raspon jedne zbirke traži od muzealaca i od sabirača i poznavanje općega razvoja numizmatike, odnosno kovanoga novca, i široko poznavanje numizmatičkih pojmova, specifičnih za pojedina vremenska i historijska razdoblja. Bez toga nijedan muzejski radnik niti sabirač nije u stanju da uredi i koristi numizmatičku zbirku i da valorizira njezinu vrijednost.

Nabava stranih numizmatičkih priručnika skopčana je sa znatnim poteškoćama, jer ih je u prvom redu teško nabaviti a i te su edicije skupe. Osim toga svi strani priručnici su za nas manjkavi, jer naša specifična problematika nije u toj stranoj literaturi nikako ili vrlo slabo obrađena.

Potreba, da se izda jedan sistematski priručnik za numizmatiku, koji bi bio namijenjen u prvom redu našim muzejskim radnicima a i našim sakupljačima, je vrlo akutna. Povodom izdanja »Numizmatičkog Zbornika«, I, 1951., koji je također imao tendencu priručnika, ova je potreba još više došla do značenja. Stoga je u krugu

naših numizmatičara stvorena odluka, da se izradi jedan iscrpan i temeljit priručnik, koji bi zadovoljio u prvom redu potrebe muzejskih radnika a i potrebe sakupljača. Izrađen je alfabetar numizmatičkih pojmova, u kojemu je naročita pozornost obraćena na one pojmove, koji dolaze u našoj domaćoj numizmatici, a za koje nema u stručnoj literaturi skoro nikakvih ili slabih objašnjenja. Alfabetar obuhvaća zasada oko 2.500 pojmova, koji su već obrađeni; rad je na njemu uglavnom već završen.

Uz alfabetar, koji će zahvatiti najveći dio ovoga rječnika, bit će u obliku priručnika obrađena i sva tematika, koja je numizmatičarima potrebna. Iza uvoda obrađen je pojam numizmatike kao nauke i sabiračke radinosti, zatim historijat sabiranja i naučnog istraživanja te stanje numizmatičkih zbirki u svijetu a naročito kod nas. Obrađena je i problematika uređenja numizmatičkih zbirki i tematika sabiranja kako u većim zbirkama i kabinetima za numizmatiku i medalje, tako i u specifičnim tematskim zbirkama pokrajinskih i lokalnih muzeja. Dane su upute za čuvanje i konzerviranje zbirki, što je od važnosti naročito za manje zbirke u lokalnim muzejima.

Obrađen je i historijat kovanja novca od najstarijih početaka do suvremenog novca i novčanih vrednota, koje dolaze u djelokrug muzejskih zbirki. Obrađeni su naročito oni periodi, koji su od neposrednog interesa za našu numizmatiku.

Rad na ovom rječniku traje već punih pet godina uz suradnju nekolicine naših najistaknutijih numizmatičkih naučnih radnika uz znatnu pomoć pa i direktnu suradnju i priloge istaknutih stranih numizmatičkih pisaca, koji su obradili neke specifične probleme, pojmove i periode. Rukopisi su uglavnom već dovršeni, tako da se može i konkretno predvidjeti opseg toga rječnika, koji će uz oko 30–40 tabla sa reprodukcijama slika obuhvatiti oko 650–700 stranica teksta.

Time će i ova grana muzejskog rada i sabiranja a i privatni sabirači numizmatike dobiti jedan solidan i iscrpan priručnik, koji će zadovoljiti jednu prijeknu potrebu.

(Objelodanjeno u: *Numizmatičke Vijesti*, 8/1961, 15–16: 30–31.)

Muzeološki postav numizmatike¹

U prvom svesku Numizmatičkog zbornika u prikazu numizmatičkih zbirki u muzejima NR Hrvatske dotakli smo pitanja postava numizmatičke zbirke. Kako je to i važno stručno pitanje, a istovremeno i važan muzeološki problem, to smo smatrali potrebnim obraditi ga iz perspektiva konkretnog stanja u kojem se nalaze numizmatičke zbirke naših muzeja.

Nažalost kod nas ne postoji tradicija ni iskustvo u tom pitanju da bi mogli graditi na konkretnim rezultatima naših muzeja.² Nekoliko pokušaja da se daje jedan muzeološki postav, odnosno studijski postav numizmatike u našim muzejima daju nam ipak mogućnosti, da se osvrnemo na dobre i loše strane ovakvog načina izlaganja numizmatike u muzejim. Makar i neznatni rezultati pružaju nam ipak direktivu za razumijevanje ovog problema.

Postav numizmatike u muzeju specifičan je problem s obzirom na karakter i formu materijala. No principijelni stav prema ovom problemu nije u tolikoj mjeri specifičan, da ga se može odvojiti od općih muzeoloških problema. Kriterij postava numizmatike mora se uskladiti sa kriterijem o postavu ostalog materijala u dotičnom muzeju. Ovo se odnosi u prvom redu na one muzeje u kojima postoje numizmatičke zbirke: u muzejima u Zagrebu, Osijeku i Splitu.

Ako muzejska zbirka ima lokalni karakter – zbirke gradskih muzeja, muzeji jedne oblasti, pokrajne ili slični – onda i numizmatička zbirka u principu treba da ima isti karakter i da se uklopi u osnovni zadatak dotičnog muzeja.

Na žalost ne postoji ni strana, a pogotovo ne domaća stručna muzeološka literatura, o tim pitanjima, pa se moramo uglavnom osloniti na vlastita opažanja i iskustva onih, koji su bili u mogućnosti da nam prenesu i ostave svoje rezultate.

U spomenutom prikazu numizmatičkih zbirki u NR Hrvatskoj upozorili smo na rezultate postava numizmatike u Gradskom muzeju u Brodu. Dvije alternative

---

¹ Usp. BAUER 1963; 1963a; 1964; 1964a; 1965; 1966.

² Prva stalna izložba numizmatike u Hrvatskoj otvorena je u Arheološkome muzeju u Zagrebu 22. svibnja 1973. god.

postava ove zbirke u muzeju dijametralno su oprečne pa nam time pružaju punu mogućnost jedan i drugi problem postava kritički promotriti.

U prvoj alternativni postavljena je (po Dru. Wagneru) nakon oslobođenja u Gradskome muzeju u Brodu numizmatička zbirka u nekoliko vitrina u jednoj izložbenoj dvorani. Izloženi materijal bio je popraćen legendama, a odnosio se na područje grada i kotara Broda, dakle područje djelovanja muzeja. Zbirka bila je time podređena osnovnom zadatku muzeja, kojemu je svrha da prikaže genezu svoga kraja. Tako je ova numizmatička zbirka prikazala razvoj novca od njegova početka do suvremenog novca, koji je kolao na području grada i kotara Broda.

Analiza postava daje nam ovakvu sliku:

UVODNA LEGENDA:

Povećanjem životnih zahtjeva razvija se iz najprimitivnijih društvenih oblika podjela rada, a zatim trgovina putem izmjena dobara.

Međutim potrebe postaju sve veće i u trgovini putem izmjena nastaju poteškoće. Zato se stvara sredstvo od metala, i to je pravi novac. Kasnije se pod novcem podrazumjevaju i sva ostala sredstva plaćanja – banknote i devize. Novac se sada izrađuje lijevanjem i kovanjem i nosi oznaku države i vrijednosti.

Najstariji novac potječe iz Kine, odprilike 2.700 god. prije naše ere. Od evropskih naroda prvi upotrebljavaju novac maloazijski Grci u 7. vijeku pr. naše ere (*Aegina*).

Novac koji su našli na području Broda i u Slavoniji pričaju svoju historiju. Najstariji nalazi su ilirski. (*Izloženi ilirski novci*). Na njima se jasno vide uzorci neolitske keramike. Iliri su bili seljaci i čobani i živjeli su do 4. vijeka prije naše ere, južno od Dunava i na Balkanskom poluotoku. Zatim dolaze Kelti i naseljavaju se u tim krajevima. (*Izloženi keltski novci i nađeni na području kotara Broda i Slavonije*).

Grčka: Grčka trgovina dopire do oblasti Save, što dokazuju nalazi grčkog novca. (*Izloženo nekoliko komada grčkog novca*).

Rim: Nakon borbi koje su trajale 200 godina Rimljani osvajaju naše krajeve u 9. godini naše ere. Zato ovdje imamo nalaze novca svih rimskih careva.

(*Izložbeni novci rimskih careva*. Od svakog po jedan primjerak sa označenim imenom vladara i vremenom vladanja).

U 300. godini naše ere podijelio je car Dioklecijan svoje provincije. Najvažnija naseobina u okolici Broda zvala se Marsonija. Nalazila se u Donjoj Panoniji, čije je središte bilo *Sirmium* (Mitrovica). U *Sirmiumu* su se kovali novci za ove krajeve. Cijela pokrajina bila je zauzeta vojskom. Radi toga vidimo ratne znakove na poleđini novca (*Izložbeni novci iz Sirmiuma i Siscije*).

Seobe naroda: Za vrijeme seobe naroda propada Zapadno Rimsko Carstvo 476. god. naše ere. Od 493.–535. god. Posavina pripada Istočnom Rimskom Carstvu.

Zatim dolazi kratka vladavina Bizanta. U tom razdoblju pojavljuju se u našim krajevima Slaveni. Oni u zajednici sa Avarima osvajaju *Sirmium* (Mitrovicu). Za vrijeme vladavine Heraklija (610–641) naseljuju se Južni Slaveni u svojoj današnjoj domovini. Bizantski vladar Konstantin IV. ustupa im te oblasti. (*Izloženi novac Heraklija, Konstantina, bizantski novac*).

U IX. vijeku za vrijeme Karla Velikog savska oblast pripojena je privremeno fra-
načkom carstvu. (*Izložen srednjovjekovni novac*).

Turska osvajanja: Legenda o turskim osvajanjima Slavonije, pad Broda pod tursku vlast. (*Izloženo nekoliko primjeraka turskog novca toga vremena*).

Novovjekni novac: Legenda o oslobođenju Slavonije, Karlovački mir, uspostava Vojne Krajine, razvitak Broda. Riječnom trgovinom (Savom) pojavljuju se i novci Njemačkog Carstva. Počevši od vladanja Marije Terezije uveden je austrijski novac. (*Izloženi austrijski novac, njemački novac*).

Opća legenda o povijesti papirnato novca: »za vrijeme francuske revolucije zamijenjen je kovani novac papirnatim novčanicama. Austrija također uvodi novčanice (*Wiener Bankozettel*). Mađarski papirnati novac iz god. 1848. god. s Kossuthovim potpisom. (*Izloženi asignati, austrijske novčanice, Wiener Bankozettel, mađarske novčanice iz 1848.god.*). Doba kapitalizma, imperijalizma i monopolizma mijenja novac. Metalni novac je skoro sasvim zamijenjen banknotama. Posljedica kapitalističkog sistema su ratovi i ekonomska kriza, naglo opadanje vrijednosti novca. *Izložen njemački inflacioni novac*, poslije Prvog svjetskog rata *mađarski inflacioni novac i grčki inflacioni novac* za Drugog svjetskog rata.

Jugoslavenski novac od 1919–1945 s kratkim natpisima.

Ova analiza postava dana je u glavnim crtama, ali nepotpuno, jer manjkaju točni podaci o ovom prvom postavu. Ipak nam pruža mogućnost uočiti osnovne smjernice, idejnu stranu ovog postava, koji je u osnovi išao za tim, da prikaže razvoj i kolanje novca na području Broda. Ova zbirka je obrađena kao posebna tema, unutar muzejske zbirke. Ona je doduše strogo u granicama osnovne smjernice i zadatka dotičnog muzeja, ali je cijela geneza zadržana u cijelini i po temi i po prostoru izlaganja. Cijeli materijal je vezan u zajedničkim vitrinama u jednoj dvorani. Uz ovu zbirku nije muzeološki vezan drugi materijal muzeja koji je izložen, a potječe iz istog vremena kao i izložena numizmatika.

Ovakav stav prema jednom materijalu u muzeju daje široke mogućnosti da se muzeološki formiranog istakne i da se time potencira pred ostalim muzejskim zbirkama. A i unutar tako postavljena zbirka, postavom naglašenih eksponata, lakše je istaknuti specifične karakteristike izvjesne grupe ili materijala unutar tako postavljene teme.

Druga alternativa postave numizmatike u gradskom muzeju u Brodu uslijedila je povodom novog postava muzeja. Prošle godine bila je po Savezu boraca u prostorijama muzeja priređena izložba »*Narodno oslobodilačka borba*«. Tom prilikom muzejske zbirke su maknute, a nakon izložbe vraćene su u potpuno novom postavu (postav v. d. direktora Katarina Petrović). Tom prilikom zauzet je i potpuno drugi stav prema numizmatici, koja je postavljena na sasna drugi način.

Postav muzeja nije još završen i numizmatika je postavljena samo za razdoblje starog vijeka. U sklopu sa ostalim materijalom predhistorijskim, keltskim, rimskim postavljene su legende sa nekoliko komada odgovarajućeg novca.

»Novci koji su se našli na području Broda i u Slavoniji pričaju svoju povijest. Najstariji novci su ilirski (izložen jedan ilirski novac). Na njima se jasno vide uzorci neolitske keramike. Iliri su bili seljaci, čobani i živjeli su da 4. stoljeća prije naše ere, južno od Dunava i na Balkanskom poluotoku.«

LEGENDA BR. 2.

»Zatim dolaze Kelti i nastanjuju se u tim krajevima. (Izložen jedan keltski novac)«

U sklopu sa arheološkim nalazima rimskog vremena, i prostorno i tematski vezana je i rimska numizmatika. Za razliku od ranijeg postava ona je ovdje ograničena na dva eksponata na kratkoj legendi.

»Godine 300. naše ere izvršio je car Dioklecijan podjelu rimskog carstva. Najvažnija naseobina u okolici Broda zvala se Marsonija. Nalazila se u Doljnoj Panoniji, čije je središte bio Sirmium (Mitrovica). U Sirmiumu su kovani novci za ove krajeve. (Izložena dva bakrena novca kovana u Sirmiumu).

Cijela pokrajna je bila zauzeta vojskom i radi toga vidimo ratne znakove na poledini novca.«

Ove tri legende postavljene su u jednu staklenu vitrinu zajedno sa materijalom toga vremena – ilirskom i keltskom keramikom i predmetima iz bronce, mačevi strijelice i slično. Iznad vitrine stoji kopija iste karte Tabule Peutingeriane i to Ptolomejeve karte sa područja Broda, odnosno Marsonije.

U drugoj stolnoj vitrini zajedno sa nacrtima srednjovjekovnih gradina sa keramikom i ostalim materijalom toga vremena stoji legenda.

»Za vrijeme seobe naroda propada zapadno rimsko carstvo 476. g. naše ere. Od 493–535 g. pripada Posavina Istočnom Gotskom Carstvu. Zatim dolazi kratka vladavina Bizanta«.

(*Tri komada bizantskog novca*).

»U tom razdoblju pojavljuju se u našim krajevima Slaveni i u zajednici s Avarima osvajaju Sirmium (Mitrovicu). Za vrijeme vladavine Heraklija (611–641) naseljuju se Južni Slaveni u svojoj današnjoj domovini.«

U ovoj vitrini izloženi su nalazi – fragmenti keramike za srednjovjekovne gradine »Brodski Stupnik«, »lončić« – fragmenti keramike, nacrti i tlocrti gradine.

Ovako postavljena numizmatika ima zadatak da popuni osnovnu temu »prikazati dotično vrijeme sa svim dotičnim materijalom u muzejskoj zbirci« bez obzira bilo to numizmatički artefakti, bilo oni iz kamena, kosti, oružje, oruđe i slično. Sav taj materijal ima da zajednički posluži osnovnom zadatku. Dakle otpada poanta prvog postava numizmatike u ovom muzeju – prikazati kao zasebnu temu »razvoj i kolanje novca na području Broda« izdvojeno od ostalog muzejskog materijala.

I jedna i druga alternativa postava ima i pozitivnih i negativnih strana i iz stručnih i iz muzeoloških perspektiva.

Prvi princip postave uvjetovan je u prvom redu po samom materijalu u muzejskoj zbirci. Ako li muzej ima takovu numizmatičku zbirku, koja dozvoljava da ju se postavi u cjelini, da po svom materijalu može pružiti mogućnost da se prikaže geneza novca od najstarijeg do suvremenog makar i sa ograničenim brojem ekspozicija, može muzej postaviti svaku formiranu numizmatičku zbirku eventualno i kao povremenu izložbu. I ovdje postoje široke mogućnosti variranja. Važan faktor kod postava muzejske zbirke je historijski karakter područja, odnosno mjesta, u kojem je dotični muzej. Sigurno će biti sasvim drugačije postavljena numizmatička zbirka u Sisku i Dubrovniku, a drukčije u Vukovaru i Varaždinu. Sisak ima neminovno da postavi kao akcentuiranu temu rimske kovnice novca u Siscii. Ova tema ne može biti postavljena unutar jedne numizmatičke zbirke koja bi bila postavljena u smislu prve alternative u Brodu, u okviru opće teme. U ovakvom postavu bilo bi u Sisku sigurno najmanje dvije trećine materijala i postava za prikaz rimske numizmatike kovane u Sisku. Ovaj period u sisačkom muzeju ne može se i ne smije se podrediti jednoj općoj temi razvoja novca. Ovo je specifična tema za sisačko područje kojemu dotični muzej ima da posluži. Ako se numizmatika u muzeju u Sisku postavlja šematski može ju se postaviti jedino sa izdvojenom temom »sisačka kovnica« koja bi bila postavljena uporedo osnovnoj temi. U protivnom slučaju gubi zbirka ravnotežu i ne polučuje postavljenu svrhu.

Ne može se postaviti pravilo: »ovaj postav je muzeološki ispravniji od onoga« ili »ovoga se preporuča, a ovoga ne«. Kad bi pretpostavili drugu alternativu postava zbirke u Gradskom muzeju u Brodu – podrediti materijal osnovnoj temi »prikazati opću sliku vremena« – kako bi na taj način numizmatiku uklopili u sadašnji postav Gradskog muzeja u Varaždinu.

Baš Varaždinski muzej sa svojim postavom, materijalom i arhitekturom uspio je učiniti isječak iz prošlog života i rekonstruirati ga u izvornoj formi. Teško je zamisliti da se u te prostorije uklopi numizmatiku i ukomponira u one enterijere. Ovdje karakter postava muzejskih zbirki nužno traži, da numizmatika bude izdvojena i dana tematski. Ovo je čini se, ranije i bilo u Varaždinu riješeno na taj način.

Sigurno je, da će numizmatika jače doći do izražaja ako ju se prikaže izdvojeno. To će i svima numizmatičarima biti daleko simpatičnije i draže. Unatoč toga ima i druga alternativa svojih prednosti, koja opravdavaju ovaj način izlaganja.

Obilnije nizanje numizmatike teško je formulirati tako da bude muzeološki interesantno i privlačno. Novac je doduše materijal, koji je svakom pristupačan i svatko ga lahko shvaća. Zato će novac unutar jedne opće muzejske zbirke – na primjer rimske ili srednjovjekovne zbirke – moći poslužiti kao sredstvo kojim će se ova zbirka približiti posjetiocu, zainteresirati ga, dati mu jedan lahko shvatljiv objekt, koji će unijeti nekih realnih momenata iz života ovog vremena. Ovako postavljena numizmatička zbirka, razdijeljena na vremenske periode i tako uklopljena u muzejsku zbirku kao cijelinu, može odlično poslužiti za uspješan muzeološki postav.

I ovakav principijelni stav prema numizmatiki, unutar jedne muzejske zbirke pruža široke mogućnosti variranja. I ovdje se pruža mogućnost da numizmatika bude ili primarni izloženi materijal ili sekundarni ili pak uravnotežen s ostalim materijalom iz istog vremena. U Gradskome muzeju u Brodu u drugoj alternativni postavu izložene su samo dvije rimske mince³ kovane u Sirmiumu (Mitrovici). U prvom postavu bili su izloženi novci rimskih careva. Od svakog je po jedan primjerak sa označenim imenom vladara i vremena vladanja. Zatim novci Sirmiuma (Mitroviće) i Sisciae (Siska). Ovaj odnos prema izloženom materijalu uvjetan je planom i zadatkom muzejskog postava. No ne znači, da se mjesto dvije rimske mince u sadanjem načinu postava muzeja u Brodu ne bi moglo izložiti sav onaj materijal, koji je bio izložen u sklopu prvog postava numizmatike u Gradskom muzeju u Brodu. Pa možda i više i obilnije. Ovisi o tome sa kakvim materijalom muzej raspolaže, kako je postav usmjeren, što se želi istaknuti i kako ga izložiti, gdje u kolikom prostoru i kako ukomponirati cijeli materijal.

Riješiti principijelni stav prema numizmatičkoj zbirci unutar jednog muzeja teško je odrediti po nekim općim pravilima. Može se postaviti pravilo, da gradski, odnosno lokalni muzeji trebaju skupljati primarno onaj numizmatički materijal, koji bi se ograničio na zadatak, da prikaže novac koji je bio u uporabi na tom području. Ali i ovdje se ne smije postaviti neka stroga ograničenja. Zahvaljujući tome širokom shvaćanju i interesu za numizmatiku Nubera,⁴ Celestina⁵ i drugih u Muzeju Slavonije u Osijeku, koji je još uvijek »gradski muzej« imamo danas tamo jednu numizmatičku zbirku, u zemlji sigurno najznačajniju za našu domaću numizmatiku.

³ Njem. die Münze = novac.

⁴ Karlo Franjo Nuber (*1872 + 1935)

⁵ Vjekoslav Celestin (*1861 +1936)

Muzeološki rad je kod nas unatoč 100-godišnje tradicije naših centralnih muzeja – ipak u povojima i ne možemo unaprijed ocijeniti mogućnosti i pravac razvoja manjih lokalnih muzeja. To se pokazalo i posljednjih par godina. Nakon oslobođenja osnovano je nekoliko muzeja, koji su u relativno kratko vrijeme pokazali iznenađujuće rezultate. To su u prvo redu gradski muzeji u Vinkovcima i Vukovaru koji su u roku dvije godine rada povećali zbirke do neslućenih opsega i oformili se u određenom pravcu koji odgovara specifičnim prilikama njihovog terena. Analogno tome razvijaju se i numizmatičke zbirke tih muzeja. U muzeju u Vinkovcima, koji ima pretežno prethistorijsku i rimsku zbirku, i numizmatička zbirka je usmjerena u tom pravcu. Oko dvije hiljade rimskih minca sakupljeni uglavnom na terenu Vinkovaca daju jedan bogati naučni materijal. Ova numizmatika, nije samo materijal kojim će se prikazati razvoj i kolanje rimskog novca na području Vinkovaca. Tim više što u ovoj zbirci ima cijeli niz rariteta nepoznatih u Cohenu⁶ registriranih rimskih carskih minca. Logično da će ovdje i postav antikne numizmatike biti prikazan izdvojeno, a ne u sklopu opće teme. Akcenat postava na ovoj grupi biti će daleko više naglašen nego na daljnjim grupama numizmatike.

Naprotiv numizmatička zbirka Gradskog muzeja u Vukovaru sa oko 5.000 kom. usmjerena je u pravcu »opće numizmatičke zbirke« sa znatnim brojem recentnog i novovjekog novca, naročito papirnatog, sa izvjesnim brojem recentnog stranog novca. Ova zbirka je u skladu sa pravcem koji se razvijaju i ostale zbirke Gradskog muzeja u Vukovaru. Unatoč bogatog arheološkog terena u Vukovaru i okolici (Vučedol, Bogdanovci, Sotin – Cornacum, Petrovci i dr.) prevaže novovjeki materijal, galerija i arhiv.

Uzrok da su se i ovi muzeji zanimali baš tim pravcem ima se u prvom redu pripisati interesu i nastojanju onih koji te muzeje vode. Ali je svakako važno, da je to nastojanje urodilo rezultatima, koji su uvjetovani sa mogućnostima da se na tom terenu mogla sakupiti ovakova zbirka, i da je tim ljudima sam teren pružio polje rada iz kojega su izašli konkretni rezultati.

Pitanje numizmatike u lokalnim muzejima, koji svoje zbirke nisu muzeološki formirali, treba ipak na neki način nastojati riješiti. Možemo reći da danas ni u jednom jedinom muzeju u zemlji nemamo muzeološki ispravno i sistematski postavljenu numizmatičku zbirku.⁷ Činjenica je da smo u godini nakon rata, da je na muzejskom polju toliko nastojanja, a na tom sektoru tako malo rezultata. Osim

⁶ COHEN 1880–1892 – COHEN, Henri. *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*², I–VIII. Londres 1880–1892.

⁷ Prva stalna izložba numizmatike u Hrvatskoj otvorena je u Arheološkome muzeju u Zagrebu dana 22. svibnja 1978. god.

Gradskog muzeja u Vukovaru i Gradskog muzeja u Varaždinu, koji imaju namjeru i razrađene planove za postav numizmatičke zbirke, ne znam da li se koji muzej u zemlji u dogledno vrijeme sprema na taj zadatak. Postoji u nekim muzejima samo djelomično postavljena rimska numizmatika u okviru muzejske zbirke. Ostali materijal stoji u depou i nije ni izložen ni obrađen, pa čak, niti inventiran. Inventari su najbolnja točka numizmatičke zbirke u svim muzejima u zemlji pa čak i u velikim zbirkama.

Postavlja se pitanje, »što da se načini, kako, na koji način?«

Ako muzej ne raspolaže s prostorom ni materijalom ni sredstvima za muzeološki postav svojih zbirki, onda smatramo da se s relativno malo troška i truda može naći rješenje da se postavi jedna tematski formirana numizmatička zbirka. Za to ne treba ni mnogo vitrina, ni mnogo prostora. Napokon i nije važno hoće li se ta tema prikazati s hiljadu komada ili sa znatno manjim brojem minca. Važno je da se taj materijal na neki način prikaže, oživi i muzeološki formiran pruži posjetiocima na uvid.

Ovo će svakako biti za sam muzej vidan rezultat. Za posjetioce je ovo jedna tema na kojoj će nešto naučiti, nečim se obogatiti i primiti jednu spoznaju na način koji je daleko shvatljiviji nego i jedan drugi.

Nizom portreta na novcima rimskih careva, novcima kovanim u Sirmiumu i Sisciji, kovanim na domaćem terenu srednjovjekovnim novcima, pa eventualno i turskim, zatim novcem austrijskih vladara, eventualno popraćeno starim grafikama naših gradova i portretima ličnosti može se uspješno postaviti ovakva numizmatička zbirka.

Publika će pred ovako prikazanim materijalom u muzeju nešto doživjeti, osjetiti će da ovaj materijal nije samo mrtav materijal položen u grobnicu. Osjetiti će da taj materijal živi, da priča svoju prošlost, da tu prošlost pred publikom oživljava i pomlađuje.

Grčki novac

Najstariji novac uopće, kako to smatra današnja numizmatička znanost, nastao je oko 700. god. pr. Kr. u sjevernom dijelu Male Azije na području Lidije i u gradovima Jonije, koji su u to doba bili naseljeni Grcima. Uslijed toga Grcima pripada primat izuma novca kao plaćevnog sredstva u trgovini, koji je postepeno istisnuo dotadnja plaćevna sredstva: stoku, kovinu u sirovom obliku, razne predmete izrađene od kovine kao poluge, prstene, žice u obliku spirale i dr.

Lidijski kraljevi i bogati trgovci jonskih gradova na obalama Male Azije uočili su uslijed sve većeg i bujnijeg zamaha trgovine na njihovim područjima potrebu, da pojednostavne plaćevna sredstva u robnoj zamjeni. Plaćanje se vršilo grumenima jajolikog oblika zvanim *elektron*. Oni su bili iz smjese plemenitih metala zlata i srebra i nisu imali nikakvih posebnih oznaka. Odlučili su dakle, da elektron označe svojim žigom, koji će garantirati vrijednost njegovog sadržaja i težine. To se postizalo na slijedeći način: udarom čekića po četverouglatoj gornjoj puncu na komad kovine položen na donju puncu nastalo je na reversu toga komada (plohe) nekoliko nepravilnih udubina, dok se je na aversu pojavila slika urezana u gornjoj puncu. Tako je nastao antički novac, koji je time u prvoj fazi dobio temeljnu karakteristiku novca s likom a donekle i oblik koji će od prvog jajolikog već u VI. st. pr. Kr. postati okrugao. Natpis uz lik javlja se na prelazu VII. u VI. st. na novcima grada Efeza i lidijskog kralja Alijata (610–550) u Sardesu.

Povijest razvitka grčkog antičkog novca, koji se tokom razdoblja od skoro 7 stoljeća razvio od arhaičnih oblika i likova do prekrasnih svjedočanstava umjetničkog stvaralaštva, koga po ljepoti neće dostići ni jedan kasniji novac do danas, može se razdijeliti u pet razdoblja:

I. 700.–490. god. pr. Kr.	Od početka do Perzijskih ratova. Arhaični stil.
II. 490.–430. » » »	Od Perzijskih ratova do Peloponeskog rata. Oslobađanje od arhaizma i razvoj klasičnog stila.
III. 430.–336. » » »	Od Peloponeskog rata do Aleksandra Velikog. Doba najvećeg cvata.
IV. 336.–30. » » »	Od Aleksandra Velikog do propasti Egipatskog kraljevstva. Helenizam.

V. 30.pr. Kr.–292Kr. Kovanje grčkih pokrajina, gradova i vazalnih vladara u doba rimskog carstva.

I. razdoblje (oko 700.–490. god. pr. Kr.)

Prvi grčki novac dali su kovati lidijski kraljevi u Sardesu za čitavo područje Lidije te grčki gradovi u Joniji, koji su tada bili pod lidijskim vrhovništvom, Milet, Efes i dr. Ti su novci bili iz elektrona, kovine, koja se sastojala iz 2/3–4/5 zlata i 1/3–1/5 srebra. Dok su lidijski kraljevi svoje novce na aversu označili žigom, na kojem je bio lik prednjeg dijela lava, jonski su gradovi na svoje novce udarali žigove s likom raznih životinja (tako na pr. Efes lik jelena koji pase). Upotreba elektrona na tom području ostala je isključivo za novac do oko 550. god. pr. Kr., kada je prebogati kralj Krez uveo najstarije kovove novca iz čistog zlata, a doskora zatim i novac iz čistog srebra. Perzijski kraljevi brzo su se poveli za primjerom kralja Kreza, pa su kovali zlatnike »dareikose« (po kralju Dareju) i srebrenjake »siglose«–šekele.

Čini se da je preko grčkih gradova u Joniji došao na tlo starog grčkog kopna poticaj za kovanjem prvog novca. Dok bi po do sada još uvijek neutvrđenoj tradiciji primat kovanja novca na grčkom kopnu pripadao Faidonu, kralju u Argosu, do danas stvarno postojeće najstarije novce u Grčkoj kovala je trgovačka država Egina (oko 660. god. pr. Kr.). Pošto na grčkom kopnu nije bilo alata, kovala je Egina u prvom razdoblju isključivo srebrenne novce. Ubrzo su je slijedili i ostali krajevi stare Helade kao Argos, Paros, Korint i Atena. Dok je na lidijsko-perzijskom području novac sve do kraja prvog razdoblja polako mijenjao svoj prvotni jajoliki oblik u okrugli, najstariji novci grčkog kopna imadu već u svojim počecima prilično okrugao oblik, koji će postati potpuno okrugao već polovinom VI. st. pr. Kr. Već prve grčke države koje su počele kovati svoj novac stavljale su na njega pojedine likove, simbole svoje državnosti, koji će u mnogim slučajevima ostati trajnim amblemima tih država kroz dugi niz setoljeća. Na svojim najstarijim novcima vrlo solidne izrade Egina ima kornjaču kao svoj »grb«. Taj primjer slijede Argos s psom, Korint s likom Pegaza, te Atena s vazom (zbog trgovine vinom), koju će kasnije zamijeniti čuvena Atenina sova. Oligarhijski političari u Ateni htjeli su da i na novcima ovjekovječe svoju vlast time, što su na njima isticali svoje simbole: kotač, glavu bika i razne dijelove konja. S područja centralne Grčke prodire izrada novca u njezine sjeverne krajeve, na Halkidiku, Makedoniju i Trakiju, u kojima se kuju u polovini VI. st. pr. Kr. novci iz srebra. Oni donose novitete u likovnoj obradi i obogaćuju motive. Tako se na pr. na makedonskim novcima vide seljaci na kolima, koja voze volovi, dok se na trakijskim javljaju likovi nimfa i satira ili prikaz napada lava na stoku. Na početku toga razdoblja atenski vladar Pizistrat proveo je u doba otvaranja

Panatenejskih igara (556. god. pr. Kr.) veliku reformu novca u Ateni. Uveden je jedinstveni tip novca za sve vrednote počevši od najmanje (tri obola) do najveće (dekadrahma). Tom reformom uveden je uopće najstariji poznati novac koji ima lik na aversu i na reversu. Tako su grčki, a za njima i svi ostali novci dobili sve one osobine, koje karakteriziraju novac od tada pa sve do današnjeg vremena. Dok se na aversu te znamenite serije nalazi glava Atene pod kacigom, na reversu se pojavljuje čuveni »grb« grada u liku sove te dio imena grada. Oko 550. god. pr. Kr. počeli su kovati svoj novac veliki centri grčkih kolonija u Južnoj Italiji: Tarent, Metapont, Sibaris, Kroton, Kaulonija i Poseidonija. Karakteristični su kovovi Tarenta s Tarasom na dupinu, Poseidonije s Poseidonom, Metapont s klasom, Sibarisa s bikom koji se ogledava, Krotona s tronošcem te Kaulonije s Apolonom. Neki od tih novaca imaju na reversu isti lik kao i na aversu. U isto vrijeme (550. god. pr. Kr.) počinju kovati gradovi u Siciliji, koji poput svoje braće na grčkom kopnu na svojim novcima ističu svoje gradske simbole: Himera (jutro!) kokota, Mesina-Zankle dupina, Akragas orla i Naksos Dioniza s grozdovima (aluzija na vinorodnost). No najveći grad Sicilije po svom značenju i cvatu bila je tada Sirakuza. Grad je uzeo za zaštitnicu Artemidu-Aretuzu, čija se prekrasna glava ubraja u kasnijem razdoblju među remek-djela rezbarske umjetnosti na novcu. Na reversu već prvih kovova javlja se za sirakuške novce tako karakterističan motiv četveroprega.

Novci toga razdoblja rađeni su prema raznim novčanim stopama (v. čl.). Spominjemo ovdje perzijsku, prema kojoj su kovani novci Male Azije i Perzije, i egiptu, koja se u tom razdoblju raširila na čitavu tadanju Grčku s Tesalijom, Peloponezom i grčkim otocima. Osim ovih nastao je postepeno još čitav niz drugih stopa, po kojima su se kovali grčki novci.

Na čitavom tadanjem grčkom etničkom području važila je kao jedinica za obračunavanje novca i njegove težine talenat, koji se dijelio na 30 mina, jedna mina na 100 drahma, a drahma na 6 obola, Prema najraširenijoj egiptu stopi talenat je bio težak 26.1 kg, i 436.6 g, drahma 4.3 g, a obol 0.7 g. Na cijelom grčkom području kovalo se je u tom razdoblju najviše srebro, najčešće komadi 4, 2 i 1 drahme, te dijelovi drahme sve do četvrtine obola, dok su komadi od 8 i 10 drahmi kovani rjeđe. Zlato su kovali lidijski i perzijski vladari, dok se bakar javlja tek na kraju V. st. pr. Kr.

Novci ovog razdoblja s najprimitivnijim likovima utisnutim poput žiga u grupama kovine, razvijaju se stilski relativno dosta brzo. Koncem VII. st. pr. Kr. pa dalje likovi se izrađuju preciznije. No kroz čitavo ovo razdoblje prevladava linearost u likovnoj obradi novca isključujući sasvim naturalizam. Kod ljudskih likova zapaža se punktiranje kose i brade, usnice su izvučene tvrdim crtama, što dočarava ono arhajsko cerenje tako poznato i s skulpture toga vremena. Mišićje tijela pretjerano je istaknuto, a struk jako utegnuto. Prikazi prikazani na novcima podsjećaju na

kompozicije s antiknih vaza i sarkofaga. Osim ljudskih mnogo su zastupljeni likovi životinja i mitoloških bića. Veliki broj tih likova postaje isključivi simbol za pojedine gradove. Tako je na pr. morž (grčki *foka*) bio simbol Fokeje, a list celera simbolizirao je ime grada Selinunta (grčki *selinos* =celer).

II. razdoblje (490.–430. god. pr. Kr.)

Početak ovog razdoblja obilježavaju nasrtaji azijske velevlasti Perzije na slobodu Grčke. Perzija redom uništava slobodu i potčinjava grčke gradove u Joniji, zatim napada i pobjeđuje Grke u Trakiji i Arhipelagu. Tek kada su Perzijanci podjarmili i Makedoniju, uvidi centralna Grčka na čelu s Atenom opasnost. Pobjeda Atenjana nad Perzijancima kod Maratona 490. god. pr. Kr. ovjekovječena je i na novcima: kaciga Atene ovjenčana je u čast pobjede uljicama. Teške borbe koje od sada pa do 479. god. pr. Kr. vode Grci pod vodstvom Atene i Sparte protiv Perzije ne umanjuju umjetničku kvalitetu tadanjeg grčkog novca, nego se ona naprotiv stalno povećava postepenim oslobađanjem i nestajanjem arhajskih oblika. I novci drugih grčkih gradova ovjekovjećuju sa zahvalnošću pobjede grčkih vojski nad azijskim napadačima. Tako na pr. novci Olimipije ističu Zeusove simbole orla, gromove i strijele, dok se na novcima Delfa vide prikazi tronožaca, koji su saliveni iz milodara u počast Delfijskog proročišta kao zahvale za pobjedu. Kao najkarakterističniji simbol ovog, za Grčku toliko slavnog razdoblja, javlja se na reversu grčkih novaca lik Nike, božice pobjede. Taj lik postaje vrlo čest od 480. god. pr. Kr., godine u kojoj je vojni pohod perzijskog kralja Kserksa doživio neuspjeh na Termopilama, a na moru kod Salamine najveći poraz. Veliko umijeće atenskih rezbara širi se postepeno i u druge grčke krajeve i gradove. Osobito se njihov utjecaj ispoljio na Siciliji, na koju su stigli mnogi umjetnici iz Atene, da tamo izrađuju kalupe za novce sicilskih vladara i gradova.

Iskoristivši napad Perzijanaca na grčko kopno Kartažani su upali na Siciliju s namjerom, da istjeraju tamošnje Grke s otoka (479. god. pr. Kr.). Složnom obranom Gelona, vladara Sirakuze i Terona, vladara Akragasa uspjelo je sicilskim Grcima da hametice potuku Kartažane (479. pr. Kr.). Povodom te pobjede izrađen je cijeli niz novaca, na kojima je ona ovjekovječena. Među njima ističe se, jedinstvena u svojoj ljepoti, velika tetradrahma s likom krasnog četveroprega na aversu, nad kojim lebdi krilata Nika, dok ispod njega bježi kartaški lav. Na reversu je prikazana glava mlade žene s vrlo profinjanim crtama lica. Možda je to portret kraljice Demarete, žene kralja Gelona a sestre kralja Terona. Ovim krasnim novcem obilježeno je potpuno oslobođenje rezbarske umjetnosti na novcima od arhajskog stila. Izradio ga je nesumnjivo atenski umjetnik. Atenski utjecaj u izradi sicilskih novaca može

se u to doba jasno opaziti i u napuštanju tipiziranog prilaza glave u profilu s punim okom. Vrlo je uočljiva ta promjena izražena na novcu grada Etne, na čijem se aversu vidi majstorski izrađena glava Silena. Isti majstor izradio je krasne novce za Kataniju na kojima je na aversu prikazan lik bika s glavom Silena. Remek-djelo ovog najstora je novac grada Naksosa (na Siciliji) oko 461. god. s glavom Dioniza, izrađenom profinjenim ukusom te sa sjedećim Silenom na reversu. I ostali sicilski gradovi napredovali su prema sve većoj profinjenosti stila u izradi novca natječući se osobito u imitiranju načina obrade i motiva (četveropreg!) s novca kraljice Demarete. Na grčkom kopnu Atena je dominirala u čitavom ovom razdoblju i na polju izrade novca. Ona je seriju svojih kovova u srebru s tipiziranim glavama Atene te sovom na reversu raščlanila u 10 vrednota. Taj novac uživao je veliki ugled na širokim područjima, koja su tada nastavali Grci, pa ga s pravom možemo smatrati prvom »svegrčkom valutom«. Preko Sicilije taj novac je prodro na »italijotske« gradove kao Neapolis (Napulj), Herakleju i Hiem i dalje na zapad do fokejske kolonije Masalijske (Marseille) u Galiji, dok se na sjeveru Grčke proteže od korinske kolonije Ambrakije u Epiru pa do Enosa u Trakiji, a na istoku u Maloj Aziji javlja se kao novac Antigela u Likiji te Knida u Kariji s ljupkim glavama božice Afrodite. Svi su ti gradovi bili priključeni grčkom pomorskom savezu.

Širenjem političkog i umjetničkog utjecaja Atene proširuje se u ovom razdoblju i atička stopa. No ona ipak ne uspijeva posvema istisnuti lokalne i pokrajinske stope. Nestaje novac od elektrona, dok zlata ima vrlo malo. Bakreni novac javlja se na kraju ovog razdoblja te brzo istiskuje iz optičaja do tada isključivo kolajućim srebreni novac.

U tehničkom pogledu nije u ovom razdoblju došlo do znatnijeg poboljšanja u izradi novca. Potpuno iskovani komadi još uvijek su dosta rijetki. Nakon »*quadratum incusum*« (nepravilne udubine uslijed udara punce) na reversu novaca nestaje postepeno i njegova zamjena tj. glatki revers. Od tada važi kao prototip za sve grčke novce: na aversu su redovito prikazane ponajviše glave božanstva, dok se na reversu nalazi neki lik koji simbolizira grad.

U likovnom pogledu novci se potpuno oslobađaju arhajskog stila. Nestaje linearne kompozicije likova, koju zamjenjuje čisto naturalistički prikaz. Konac ovog razdoblja zastupa vrhunac ljepote i profinjenosti sitne plastike primjenjene na novcima.

III. razdoblje (430.–336. god. pr. Kr.)

Najveći cvat u izradi novca pada u doba, kada je Atena bila na vrhuncu svoje moći držeći u svojoj ruci hegemoniju nad grčkim kopnom i morem. Ni početak Peloponeskog rata (431.–404.) a ni pošast kuge (430.) koja je tada buknuła u Ateni prouzročivši velike gubitke u stanovništvu, nisu mogli smanjiti daljnji cvat grčke

umjetnosti. Kuga je izazvala smrt velikog broja likovnih umjetnika a dijelom i bijeg mnogih kipara i majstora iz Atene u razne krajeve Grčke. Veliki broj ovih izbjeglica sklonio se je na Siciliju. Njihovim dolaskom nastaje na Siciliji era najvećeg cvata medaljerske umjetnosti. Čitav niz najznamenitijih umjetnika školovanih u Ateni ovjekovječili su svoja imena na prekrasno izrađenim sicilskim tetradrahmama onog vremena. Među ostalima to su bili: Frigil, Heraklid, Euklid i Kimon. Najpoznatiji od njih po svojim radovima bio je Evainet, koji je preko 30 godina radio u Sirakuzi. Novci za koje je on izradio nacrt i kalup ostali su po ljepoti izrađenih likova do danas najuspjelija djela na području izrade novca. To svjedoče divne glave Aretuze i Amenaosa na aversu te skladni lik trkaćih kola na reversu. Ti su novci izrađeni oko 425. god. pr. Kr. Heraklid je djelovao u Katani (Catania). Uz krasnu glavu Apolona na novcima, koje je izrađivao, nalazi se i njegovo ime. Ta glava je upravljena prema gledaocu, i to je novost, koja će od sada često biti primjenjivana na lijepom grčkom novcu. I na reversu toga novca vidi se vrlo obljubljeni lik četveroprega. Nakon neuspjelog napada Atenjana na Sirakuzu (412. god. pr. Kr.) izradio je Euklid u počast sirakuške pobjede glavu božice Aretuze na kojoj se nalazi kaciga Atene. U nizu ovih prekrasnih kovova dominira svojim profinjenim ukusom glava Aretuze na aversu, koju je oko 408. god. pr. Kr. izradio veliki umjetnik Kimon. Krasan niz tetradrahma ostalih sicilskih gradova: Akragasa, Krotona, Mataponta i Terine, djela velikog umjetnika Frigila, možemo zaključiti remek-djelom isto tako velikog umjetnika Evaineta: glavom Aretuze, koju okružuju dupini na aversu te prekrasnog četveroprega na reversu. Ta je tetradrahma izrađena oko 385. god. pr. Kr. i svojim prekrasnim stilom pokazuje bujnu zrelost u radu toga genijalnog umjetnika. On je još izradio nacрте za likove na zlatnim staterima, koje je Sirakuza dala iskovati, da joj budu zlatnom rezervom u ratu protiv Kartage. Na reversu toga novca nalazi se lik Herakla (Sirakuza) koji guši lava (Kartagu!). No i veliki cvat Sicilskih gradova doživio je ubrzo svoj slom. Kartadžani, ti zavidni susjedi, napali su na Siciliju i uništili je u četraestgodišnjem ratu (409.–396. god. pr. Kr.) porobivši sve sicilske gradove osim Sirakuze.

Umjetnici koji su radili u tim gradovima prebacili su se u Italiju ili na grčko kopno. Velika katastrofa, koja je tada snašla Siciliju, pridonijela je tako širenju profinjene rezbarske umjetnosti na one dijelove grčkog kopna, koji takvu zrelu umjetnost nisu još bili upoznali, iako su već prije toga vremena izrađivali novce vrlo solidne izrade. To nam mogu posvjedočiti novci Larise u Tesaliji s glavom Larise sučelice prema gledaocu, pa do grada Mende u Makedoniji, koji na reversu imaju lik Dioniza na magarcu okrenutog prema repu, a s Kupidom u ruci, dok je na reversu prikazan grad okružen ispisanim imenom grada. Isto su tako na južnom dijelu grčkog kopna u Olimpiji na Peloponezu oko 420. god. pr. Kr. izrađeni majstorskom rukom (koja je na novcu označila samo početak svog imena: DA..) novci,

s likom Zeusa na aversu, dok je na reversu prikazan Zeusov grom. Grčki umjetnici-izbjeglice sa Sicilije nisu se vratili samo na grčko kopno, nego su prodirali i dalje u sve krajeve, koje su tada nastavali Grci.

Preko otoka Grčkog arhipelaga (među kojima se ističu novci Krete, gdje su u gradu Kidoniji izrađeni novci s glavom djevojke Akakale – kćerke Minosa ovjenčanom grozdovima, te u Sibriti, u kojoj je približno 360. god. pr. Kr. izrađen krasan novac s glavama na aversu i reversu, što je za to doba velika rijetkost!) doprli su jedni do grčkih kolonija u Maloj Aziji, pa od obala Sredozemnog mora do obiju obala Crnog mora sve do Krima. Tu su u najvećem gradu toga poluotoka Panti-kapeju od V. st. pr. Kr. kovane najprije srebrne drahme, a od 380. god. pr. Kr. vrlo lijepi zlatni stateri s glavom Pana na aversu i pantere-grifona, simbola zlatnih rudnika na Uralu, na reversu. Preko skitskog grada Sinde, koji je kovao već u IV. st. dopiru ovi novci do Kolhide, pa su u Fazisu kovani mali srebreni novci već oko 400. god. pr. Kr. sa ženskom glavom arhajskog tipa na aversu i glavom konja na reversu.

Na istočnoj strani Crnog Mora, na Pontu, kovali su Trapezunt i Sinope već na početku V. st. lijepe novce iz elektrona potpuno grčkog stila, a Kizik u Propontidi velike količine zlatnog novca odlične izrada. Kizički stateri imaju kao zajednički znak simbol grada: tunu. I gradovi Mizije kuju novce iz elektrona. Tako Pergam koji je međutim postao slavan tek u slijedećem razdoblju. U Troadi ističu se početkom V. st. novci Abida, a u Eolidi srebrni stateri grada Kime sa simbolima orla odnosno prednjeg dijela konja. Otok Lezbos kuje u velikim količinama u tom razdoblju šestine zlatnih statera tzv. hekte sve do polovine IV. st. Isto je činila Fokeja u Joniji, u kojoj se još osobito ističu lijepi srebrni stateri Mileta i Efeza s gradskim simbolima: lavom za Milet i pčelom za Efez. Najljepši iz tog razdoblja u Joniji svakako je novac grada Klazomena, gdje je oko 370. god. pr. Kr. veliki umjetnik Teodot izradio kalup za izvrsnu tetradrahmu s muževnom glavom Apolona na aversu, dok je na reversu dan krasan labud, atribut i simbol grada.

Kod jonskih otoka ističu se u to doba novci Kiosa sa sjedećom sfingom, te Samosa sa skalpom lava, simbolima tih gradova. U Kariji kuju se od kraja atenske hegemonije (412. god. pr. Kr.) značajni srebrni kovovi Knida, s glavom Afrodite Euploje na aversu i prednjeg dijela lava na reversu, Halikarnasa za vlade kralja Mauzola (377–353) i njegovih nasljednika, s glavom Zeusa na aversu, te Jasosa s tetradrahmom satrapa Tisaferna (oko 395. god. pr. Kr.). Od Karijskih otoka ističe se svojim lijepim novcima otok Kos. Treba posebno spomenuti novce novoosnovanog glavnog grada otoka Roda (oko 403. god. pr. Kr.), koji je, uzevši Heliosa za svoga zaštitnika, kovao i novce s njegovim likom na aversu, te sa sačuvanom rođskom ružom na reversu. Od rođskih novaca toga tipa ističe se svojom osobitom ljepotom zlatni stater izrađen oko 400. god. pr. Kr., jedan od najljepših i najranijih zlatnih novaca,

koje je izradio jedan grčki grad. Savez Likijskih država kovao je u tom razdoblju vrlo dobre novce. Svi oni imaju na reversu karakteristični znak saveza: tri noge povezane u jednu cjelinu t. zv. triskeles. Iako po stilu grčki, ti novci nose natpise u likijskom pismu.

U Pamfiliji ističu se svojom ljepotom u to doba zlatni stateri grada Aspendosa najprije s tronogom, a kasnije s likom hrvača na aversu te pračkarom na reversu. Novce istoga tipa kuje u V. st. i grad Etena u Pizidiji. U Kilikiji javljaju se stateri po eginetskoj stopi grada Afrodizijade s trčecim krilatim ženskim likom na aversu, potpuno grčkoga tipa do početka V. st., dok se tokom IV. st. sve do kraja ovog razdoblja javljaju lijepi perzijski stateri satrapa od Tribaza do Mazeja (386.–333. god. pr. Kr.) kovani u Tarzu s heleniziranim likom boga Bala na aversu, te zanimivo prikazanim likom satrapa na reversu. Na velikom otoku Cipru kuju u to doba lokalni kraljevi i gradovi novce raznog tipa s karakterističnim simbolima, osobito s likovima životinja.

U Feniciji započelo je kovanje novaca u kasnom V. st. skoro istodobno u tri znamenita grada: Tiru, Sidonu i Aradu, kojima se oko god. 400. god. pr. Kr. pridružio i Biblos. Novci tih gradova kovani su prema feničkoj stopi. Oni su po stilu likovne obrade grčki, no po motivima potpuno su fenički. Osobito su česti likovi galija kao aluzija na eminentno pomorski duh tih gradova. Zatim dolaze simboli karakteristični za svaki pojedini grad. Tako je na novcima grada Arada bog-riba s dupinima pod pazuhom, na novcima Biblosa hipokamp ispod broda s kopcem na reversu. U Sidonu, najvažnijoj kovnici Fenicije, kuju kraljevi brodove na aversu te likove perzijskog vladara na reversu. U Tiru se kuje dupin s tirskim grimiznim pužem te sova na reversu, koju kasnije zamjenjuje glava boga Melkarta.

U Perziji je kroz čitavo ovo razdoblje ostao u optičaju tip kraljevskog novca, koji ima svoj uzor u zlatnom i srebrnom novcu lidijskog kralja Kreza. Po zlatnom novcu kralja Darija zvali su se od tada na dalje svi perzijski zlatnici Dareikosima (s tipiziranim likom kralja, koji u desnoj ruci drži koplje a na leđima tobolac). Taj jednostrani (obrađena samo jedna strana) novac uživao je veliki ugled u svim susjednim zemljama Perzije. Uz to su perzijski kraljevi kovali još samo polovice dareikosa iz srebra s istim likom, a zvali su se siglosi (šekel).

U Egiptu je kovanje vlastitih novaca započelo začudo vrlo kasno, tako da Herodot tek u zadnjem razdoblju perzijske vladavine u Egiptu (do 330. god. pr. Kr.) spominje neke novce, koje je dao kovati namjesnik perzijskog kralja u Egiptu, od kojih do našeg vremena nije dopro ni jedan primjerak. Najoriginalnije grčke novce na afričkom tlu kovala je bogata i vrlo stara grčka kolonija Sirene. Nakon bogatih kovova Batove dinastije (631.–431. god. pr. Kr.), koji pripadaju u I. i II. razdoblje, slijedili su u III. razdoblju kovovi Kirenske republike (431.) pod kojom je izrada kirenskog novca dosegla svoj umjetnički vrhunac. Bili su to lijepi zlatni stateri s gla-

vom Zeusa-Amona na aversu, te kvadrigom, koju vodi Nika na reversu, i prekrasne srebrne tetradrahme s glavom Zeusa na aversu i tako simboličnim obilježjem silfija, koji je svojom ljekovitošću donio Sireni velike zarade, na reversu.

Geografski zaključuju ovaj pregled grčkih novaca III. razdoblja novci najvećih neprijatelja sicilskih Grka, Kartažana. Koristivši se obilno svojim boravkom u pobjeđenoj Siciliji, oni su upoznali ljepotu sicilskih novaca, te započeli najprije kovanjem »sikulo-punskih« novaca na samom otoku. Kasnije su nastavili kovanjem takvog novca i u samoj Kartagi. Tako su u ovom razdoblju nastali krasni kovovi statera iz zlata i elektrona, koji na aversu nose glavu Perzefone, tako karakterističnu za kartaške novce, kao i ne manje simboličan lik konja (ili dijelove konja) na reversu. Uz brončane novce istog tipa (od kojih su neki vrlo velikog promjera), svi se ovi novci ističu lijepim grčkim stilom.

U političkom životu Grčke kroz ovo razdoblje još uvijek stoje na čelu »gradodržave«. Jačanjem perzijskog utjecaja ubrzo se uz njih pojavljuju u grčkoj Maloj Aziji i perzijski kraljevi i satrapi, te tirani pojedinih gradova ovisni od perzijske milosti. Grčki stil na novcima proteže se uokrug čitavog Sredozemlja i Crnog mora. Uslijed širenja grčkog stila u negrčke zemlje nastaje zanimljiva simbioza grčkih likovnih motiva na tim novcima s natpisima, pisani likijskim, ciparskim, pamfilskim, aramejskim i punskim jezikom i pismom. Od kovina nestaje u tom razdoblju posvema elektrona, kojega zamjenjuje bogato kovanje zlatnog novca osobito u maloazijskim gradovima i otocima.

Na kraju ovog razdoblja započima u Makedoniji kovanje zlatnog novca, koji će svojom solidnošću izrade i stila postati vrlo cijenjenim ne samo u svim grčkim krajevima nego i po čitavom tada poznatom svijetu. Po kralja Filipu II. (359.–336. god. pr. Kr.) nazvani su ti lijepi zlatni stateri »*filipeoi*-ma« (popularni »filiperi«), te su kao prvi »svjetski« novac izazvali svu silu imitacija kod barbarskih naroda, koji su graničili s grčkim krajevima (vidi: Barbarski novac). Uza sve to srebrni novac na grčkom području i dalje je sačuvao i u tom razdoblju svoj primat. Bakar se javlja početkom ovog razdoblja kao sitni novac, te istiskuje postepeno sitni srebrni novac. Od stopa dominira atička, uz koju postoje i nadalje, osobito u udaljenijim područjima i lokalne stope. Tehnička izrada novca nije se u poredbi s novcima II. razdoblja znatno poboljšala, uslijed čega su i u ovom razdoblju rijetki potpuno iskovani novci. No zato u ovom razdoblju potpuno nestaje na reversu novaca čuveni »*quadratum incusum*«, a isto tako i prazna ploha reversa bez ikakvog lika ili natpisa. Nestankom praznog reversa i prelazom na sistem dviju slika dolazi na avers redovno glava božanstva ili vladara, dok se na reversu vidi čitav lik toga božanstva, kao simbol grada, koji istiskuje do tada vrlo često upotrebljavane »grbovne« likove. Uz ove simbole gradova javlja se još i čitav niz prikaza znamenitih dijela tadanjih kipara kao: Skopasa, Praksitela i Lizipa. S arhaiskim stilom nestaje i linearna kompozicija

likova na novcu, koju zamjanjuje naturalistička. Ljudski i životinjski likovi prikazani su na novcima nekom živahnom prirodnošću. Od 400. pr. Kr. možemo umjetnost na grčkim novcima slobodno nazvati panhelenskom!

IV. razdoblje (336.–330. god. pr. Kr.)

Veliki lik mladog Aleksandra III., sina mudrog Filipa II. Makedonskog, dao je ovom razdoblju i na području numizmatike svoj pečat i to ne samo za života, nego po novcima svojih nasljednika-diadoha sve do kraja ovog razdoblja. Životno djelo Aleksandrovo je stvaranje jedinstvene države, u koju su ušli ne samo svi Grci, nego i narodi velikih država Egipta, Perzije i ostalih istočnih azijskih država sve do rijeke Inda. Apsorbiranjem tih negrčkih država i njihovih naroda u veliko Aleksandrovo carstvo, došlo je do onog procesa greciziranja tih naroda, kojim im je nametnuta grčka kultura, a koji se zove helenizam. Rezultat Aleksandrovih vojnih pohoda odrazio se je i na njegovom novcu. Idealizirana glava vladara i heroja ispunjuje u prvo vrijeme tog razdoblja gotovo čitavu plohu aversa na novcima. Osvajač svijeta nosi na glavi kao attribute osvajanja zemalja Istoka, između ostalog, i kožu slona s kljovama. Njegova se glava nalazi još dugo na novcima njegovih nasljednika.

Aleksandar Veliki (336–323) zadržao je kod obilnog kovanja zlatnih statera atičku novčanu stopu, kojom se je služio i kod kovanja srebrnog novca. Atička novčana stopa postala je tada svjetskom stopom. Među srebrnim vrednotama dominirala je tetradrahma. Nju su kovale mnogobrojne kovnice Aleksandrovog svjetskog carstva još dugo nakon njegove smrti, kada se je njegova politička tvorevina već davno raspala. Dok se glave božice Atene i Nike nalaze na aversu njegovih zlatnih statera, na aversu njegovih tetradrahma nalazi se glava Herakla, legendarnog predka Makedonske dinastije, kao i glava Zeusa. Heraklova glava bila je praktično idealizirana Aleksandrova glava, dok su u Zeusovoj glavi azijski podanici Aleksandrove države vidjeli glave svojih vrhovnih bogova. Tako na pr. građani Tarza vidjeli su u njoj Baala, a Babilonci Bela-Marduka. No ubrzo se glave božanstva povlače s aversa, koji od smrti Aleksandrove ostaju isključivo rezervirani za glave vladara, dok se na reversu od tada najčešće vidi lik božanstva u potpunoj figuri, koja se postepeno sve više šablonizira. Taj lik okružuje (uokviruje) ime i naslov pojedinog vladara. Ta će šablona ostati nepromijenjena na novcima svih helenističkih vladara sve do kraja vladavine posljednjeg grčkog vladara.

Nakon Aleksandrove smrti (323. god. pr. Kr.) započela je neminovna podjela njegove ogromne države između njegovih najodličnijih vojskovođa, koja je poslije dugotrajnih borbi dovršena 321. god. Dijelovi carstva pripali su najjačima između njih. Makedoniju s kopnenom Grčkom (bez Epira) zadržao je Kasander, rođak

Aleksandra Velikog, a Trakiju s polovicom Male Azija dobio je Lizimah, časnik njegove garde. Ostali dio Male Azije sa Sirijom na čelu pripao je Seleuku, Aleksandrovu namjesniku, dok je Egipat dobio Ptolomej. Seleuk i Ptolomej uspjeli su da ustale svoju vlast ustanovivši dinastije, koje će bez prekida vladati povjerenim zemljama, jedna gotovo, a druga do kraja tog razdoblja. God. 306. god. pr. Kr. počinju se već spomenuti diadosi, a uz njih Antigon, Demetrij i Agatoklo iz Sirakuze nazivati nazivom bazileus-kralj. Taj našlov preuzeti će iza njih svi novi vladari grčkih i helenističkih država.

U **Makedoniji** (od koje su se postepeno odcjepljivali dijelovi grčkog kopna) kovali su nasljednici Aleksandrovi najprije do kraja IV. st. novce po uzoru njegovih novaca, no već Demetrije Poliorket (305.–283. god. pr. Kr.) daje kovati nove tipove na svojim tetradrahmama: Nika na pramcu broda razglašuje trubom pobjedu, a na reversu Poseidon raskoračen gađa trozubom. Pod njegovim nasljednikom Antigonom Gonatom (277.–239. god. pr. Kr.) javlja se prvi put na aversu makedonskih novaca okrugli makedonski štit, koji, bogato urešen, obrubljuje glavu božanstva ili vladara, koja se nalazi u centru štita. Taj se štit nalazi i na aversu makedonskih novaca sve do gubitka slobode porazom zadnjeg makedonskog kralja Perzeja u bitki kod Pidne (168. god. pr. Kr.). Nakon gubitka slobode Makedoniju je pobjedonosni Rim razdijelio u okružja, od kojih je prvo i drugo dobilo pravo kovanje srebrnog autonomnog novca (158. god. pr. Kr.). No i ta ponižavajuća milost rimskog gospodara trajala je svega deset godina, jer je 148. god. pr. Kr. Makedonija preustrojena u rimsku pokrajinu. Na tetradrahmama te ere nalazi se na aversu glava Artemide orubljena makedonskim štitom, dok se na reversu nalazi toljaga u vodoravnom položaju okružena hrastovim vijencem. Osim tog srebrnog novca kovalo je četvrto okružje isključivo bakreni novac.

Moćni Lizimah, od kada se je proglasio kraljem **Tračke države** (306. god. pr. Kr.) dao je kovati množinu lijepog novca sa svojim imenom, između kojeg su se osobito isticali zlatni stateri. Osim tih novaca on je i dalje kovao novac s Aleksandrovom glavom ukrašenom rogom te sa slikom Atene Nikefore na reversu. Nakon njegove smrti započelo je brzo raspadanje njegove velike države. Najprije su otpale redom maloazijske pokrajine Velika i Helespontska Frigija, Lidija, Karija, Likija i Pamfilija. Usprkos tome je Lizimahov novac zbog svog solidnog izgleda i izrade uživao veliki ugled kod mnogih susjednih (osobito barbarskih) vladara, koji su ga naveliko imitirali u svojim kovovima s više ili manje uspjeha. Aleksandrove tetradrahme Lizimahovog izdanja imitirali su i dalje vladari smanjene Tračke države sve do smrti kralja Kavara (200. god. pr. Kr.).

Najveći dio bivšeg Aleksandrova carstva obuhvatalo je **Sirijsko** kraljevstvo, kojemu je njegov osnivač Seleuk I. Nikator (312.–280. god. pr. Kr.) proširio granice od obala Egejskog mora sve do rijeke Inda. Seleuk je od 306., god. kada je preuzeo

naslov kralja obilno kovao zlatne i srebrne novce, najprije po tipu Aleksandrovih, označivši ih samo svojim osobnim znakom – sidrom. No doskora je otpočeo pod svojim imenom kovati novce s novim simbolima na aversu i na reversu. Tako su mu zlatni stateri imali glavu na aversu i Artemidu na kolima na reversu, a nakon znamenite pobjede nad Antigonom kod Ipsa (301. god. pr. Kr.) kovao je statere s njegovim portretom s kacigom, te Nikom, koja kruni tropej na reversu. Među njegovim nasljednicima ističu se novci Antioha III. Velikog (223.–187. god. pr. Kr.). To su oktodrahme i stateri iz zlata, a kod bakrenih prvi put se pojavljuju komadi s nazupčanim rubom. Zatim su novci Antioha IV. Epifana (175–164), koji prvi na glavi nosi zrakastu krunu, kao aluziju na svoje »božansko« podrijetlo. Uz likove kraljeva javljaju se od Demetrija I. (152–150) i glave kraljice Laodike i znamenite Kleopatre. Dok se na aversu novaca isključivo do kraja Sirijskog kraljevstva (64. god. pr. Kr.) vide glave kraljeva, reversi imaju različite likove božanstava u stojećem i sjedećem stavu. Najčešći je lik Apolona, zatim Atene, Tihe, Dioskura, Palade i Astarte, a od ostalih likova orao i rog obilja.

U Egiptu je nakon pada pod Aleksandra Velikog (326. god. pr. Kr.) kolao najprije njegov novac. Ptolomej je dao kovati novce s glavom tobožnjeg Herakla, a faktički Aleksandrovom u egipatskim kovnicama sve do 305. god. pr. Kr., kada se je proglasio kraljem Egipta. U tom razdoblju kovani su zlatni stateri i srebrne tetradrahme jednoličnog kova i natpisa. Nakon 305. počeo je kralj Ptolomej I. Soter kovati zlatne statere sa svojom glavom te kraljevskom vrpcom i egidom na aversu i ptolomejskim orlom koji sjedi na munji na reversu. Taj tip novaca ostati će jedinstven na svim zlatnim i srebrnim kovovima njegovih nasljednika sve do definitivne likvidacije egipatskog kraljevstva (30. god. pr. Kr.). Ti su novci kovani prema staroj feničkoj stopi, koja je preuzeta od Ptolomejevića nazvana ptolomejskom. Poput Seleukovića su i članovi Ptolomejeve dinastije kovali i novce s likovima svojih žena odnosno majki. Najstariji takav ima glavu kraljice Arsinoe, žene kralja Ptolomeja Filadelfa II. (285–246) na aversu te rog obilja na reversu. Isti kraljevski par dao je kasnije kovati oktodrahme u zlatu s glavom Ptolomeja I. i njegove žene Berenike I., jednom pored druge na aversu, te glavama Ptolomeja II. i Arsinoe na reversu. Od toga razdoblja pa do kraja javljaju se u neprekinutom nizu i brončani novci.

Iz Egipta prodro je utjecaj helenizma i u **Abesiniju**, u kojoj su abesinsko-arapski kraljevi u Aksumu, koji su prešli na kršćanstvo, kovali od početka IV. st. po Kr. zlatne i bakrene novce, na kojima su se nalazili čisto grčki natpisi, tako između ostalog kraljevi Afila i Ezana. Kasnije se na novcima abesinskih kraljeva nalaze abesinski natpisi.

Na poluotoku Sinaju vladali su kao istočni susjedi Egipta **Nabatejski** kraljevi, koji su kovali u svojem glavnom gradu Petri didrahme feničke stope a kasnije i antičke drahme te bakrenjake od kralja Oboda II. (oko 62.–47. god. pr. Kr.) do osvojenja te arapske države od rimske vojske (oko 105. po Kr.).

Krajnji prodor grčkog kulturnog utjecaja na velikom arapskom poluotoku predstavljaju novci kraljeva južnoarapske države **Himjarit** (u sadašnjem Jemenu), koji su od polovine IV. st. pa do III. st. kovali srebrne novce grčkog tipa. U I. st. po Kr. uslijedila je u novcima Himjarita potpuna »rebarbarizacija«. Na sačuvanim malim srebrnim novcima toga vremena vide se na aversu glave vladara s dugim uvojcima (perike?), dok su natpisi na reversu tih novaca pisani arapskim pismom.

Egipat je na zapadu u Africi graničio s Kirenaikom, koja mu je pripojena za Ptolemejevića, no i dalje je kovala svoje lijepe autonomne novce u sve tri kovine te sa svijetom silfija na reversu. Vrlo su im slični novci grada Barke.

U **Libiji** kovala su libijska plemena didrahme i poludrahme s glavama Herakla na aversu i koracajućim lavom na reversu, dok se na bakrenim novcima nalaze glave Herakla, Zeusa i Palade.

Kartaga je nakon zaposjednuća Sicilije, na kojoj su svi gradovi kovali prekrasne novce, o kojima je bilo govora u II. i III. razdoblju, počela kovanjem svojih novaca, koji su stilski bili potpuno prilagođeni sicilskim uzorima. Uz krasne zlatne stateres s glavom Perzefone na aversu te karakterističnim konjem, simbolom Kartage, kovani su i stateri iz elektrona te bakreni novci s istim likovima. Srebro su Kartagani počeli kovati tek nakon što su u I. punskom ratu zaposjeli španjolske rudokope. Kovano je dosta novaca vrlo velike težine i promjera u srebru a osobito u bakru. Padom Kartage (146. god. pr. Kr.) obustavljeno je i kovanje.

Susjedi Kartage na zapadu, **Numidani** kovali su svoje prve poznate novce već prije pada Kartage oko 200. god. pr. Kr. Dok su reversi numidskih novaca likovno slični kartaškim, jer se i na njima nalazi karakteristični punski konj iza kojeg se često vidi palma, na reversu se redovno nalaze glave numidskih kraljeva od obrijanog Masinise (202.–148. god. pr. Kr.) preko Micipse, s karakterističnom sitnom bradicom pa sve do Hiempsala II. (105–60). Tada su se, kao očiti znak vremena, počinju u Numidiji kovati novci čisto rimskog tipa od denara i kvinara do sesteraca. Potpuno rimski tip novca održava se i za kralja Jube I., koji čak na svojim novcima ističe svoju potpunu ovisnost od Rima u natpisima u latinskom jeziku. Nakon bitke kod Tapsa (45. god. pr. Kr.) Numidija postaje rimskom pokrajinom.

I Mauretaniya je kovala od 213. god. pr. Kr. srebrne i bakrene novce s glavama njihovih vladara a stilski po kartaško-grčkim uzorima s raznim likovima na reversu sve do Boguda II. pod kojim se, kao predznak svršetka nezavisnosti, pojavljuju novi rimskog tipa Boguda II., a koji se kuju do 40. god. po Kr.

Dok su Velikotračka odnosno Velikomakedonska država nakon smrti njihovih osnivača Lizimaha (281 god. pr. Kr.) odnosno Kasandra (297. god. pr. Kr.) ubrzo svedene opet u njihove prirodne granice, proces raspadanja ogromnog Sirijskog Kraljevstva trajao je mnogo dulje. Ono je doživjelo čak i kratkotrajne faze povećanja

svog teritorija. Iza bitke kod Ipsa (301. god. pr. Kr.) kada su se definitivno ustalile granice Sirijske države, proširio je veliki Seleuk I. granice svoje države na istoku do Inda i preko rijeke Oksa.

Sirijsko Kraljevstvo bilo je podijeljeno u 72 satrapije, od kojih treba istaći osobito one, koje su se poslije kobne 250. god. pr. Kr. odcijepile od matice i postale nezavisne: Suzijana (Elimeja), Perzis, a osobito Baktrija i Partija.

Prva se osamostalila **Baktrija**. Namjesnik Baktrije Diodot proglasio se 250. god. pr. Kr. kraljem države, koja je obuhvaćala područje današnjeg Afganistana te sovjetske republike Uzbekistana, Tadžikistana i dio Kazahstana. Novci koje je kovao Diodot i njegovi nasljednici do oko 150. god. pr. Kr. bili su posve grčkog tipa i kova. No uz njih se javljaju, u područjima koje su baktrijski kraljevi osvojili u Indiji, bakreni novci četverouglatog oblika s glavom Diodotovog nasljednika Demetrija na aversu i indijskim natpisom na reversu. Osim tih neobičnih novaca treba još istaći neke novce kralja Agatokla, koji su iskovani u do tada nepoznatoj kovini niklu. Rudno bogatstvo indijskih krajeva, koji su potpali pod baktrijsko kraljevstvo potaklo je baktrijske vladare na kovanje neobično velikih zlatnih novaca. Tako je baktrijski kralj Bukratid (približno 200.–150. god. pr. Kr.) dao iskovati najveći novac antike: medaljon od 20 statera! No 150. godina bila je kobna za budućnost te, do tada tako cvatuće države, Skitsko pleme Saka provalilo je u središte Baktrije, te prisililo grčke vladare da prenesu centar države u indijske krajeve. Ova odluka izazvala je postepeni proces sve većeg hinduiziranja, te do tada sasvim helenističke države. Propadanje helenističkog utjecaja ide u korak sa stalnim propadanjem i smanjenjem države. Ono je najočitije izraženo na novcu. Dok se na aversu uz glavu vladara nalaze grčki natpisi, na reversu su uz barbarizirani lik Atene isključivo indijski (*»kharoṣṭhi«*) natpisi. Novci postaju stilski sve slabiji i zaključuju se kovovima posljednjeg grčkog kralja Hermeja koji je predao vlast Kadfizu, poglavici skitskog plemena Kušana. Taj je prvi vladar dinastije Kušana, koji će do oko 200. god. po Kr. kovati novce s indijskim imenima, simbolima i tipovima, ali s grčkim pismom!

Oko 250. god. pr. Kr. odcijepila se je od Sirijskog kraljevstva i **Partija**, pokrajina koja se prostirala južno od Kaspijskog mora na području današnjih perzijskih pokrajina Korasana i Kohistana te dijelova sovjetskog Turkmenistana. Tu se je podiglo turansko pleme Parta i pod vodstvom Arsaka I. (250–248) osnovalo nezavisno kraljevstvo, koje će živjeti 481 godinu pod vodstvom Arsakove dinastije. Partski vladari kovali su dugačak niz državnih novaca, od Tiridata I. do Artabana V. (226. god. po Kr.). Partski novci odlično predstavljaju simbiozu helenističke kulture s tipično orijentalnim običajima samih Parta. Dok se na aversu tih novaca nalazi uvijek bradato poprsje vladara u bogato ukrašenom ruhu, na reversu je staroperzijski lik kralja – strijelca, koji sjedi na omfalu (koničkom kamenu) s lukom u desnici, imitirajući tim stavom lik Apolona s tetradrahma Seleukovića. Natpis na reversu

ostaje kroz čitavo razdoblje trajanja Partske države grčki. Tek pod kraj se uz barbarizirane grčke natpise ponešto javljaju i domaći. U natpisima je samo ime pojedinog vladara uz obavezno ime Arsakes za sve vladare. Tako čitamo pojedina vladarska imena: Tiridates, Mithridates, Artananos itd. a uz njih razne pridjevke (Epifanes). Partski se novci posvema oslanjaju na grčke vrednote. Najviše se kuju srebrene drahme i tetradrahme, te manji srebrni i bakreni novci. Kovnica partskih novaca bila je u Seleukiji na Tigrisu sve do uništenja partske države od Perzijanaca pod prvim novoperzijskim kraljem Artakserksom.

Tridesetak godina nakon Baktrije i Partije odcijepila se od Sirijskog carstva i pokrajina **Perzis** na Perzijskom zaljevu. Kralj Bagadat I. i njegovi nasljednici kovali su u Perzepolisu tetradrahme i njihove odlomke. Ti su novci likovno potpuno pod perzijskim utjecajem. Uz bradatu glavu vladara na aversu vidi se na reversu tipična scena gdje vladar žrtvuje pred oltarom na kojem plamsa vatra. Natpisi na tim novcima kao i na novcima susjedne pokrajine Elimeje (Suzijane) koja se sirijske vlasti otresla kasnije od Perzide, pisani su elimejskim pismom. U I. st. pr. Kr. kovala je svoje posebne novce i mala kraljevina Haracena na donjem toku rijeke Tigrisa. Novci te državice bili su po tipu čisto grčki s grčkim, a kasnije aramejskim natpisima.

Sve su ove države postepeno potpale pod Partsko kraljevstvo, a kad je ovo došlo pod novoperzijskog vladara Artakserksa (226. po Kr.) došle su i one pod **Novoperzijsku** državu. Novci novoperzijske dinastije Sasanida (226.–651. god. po Kr.) nemaju više likovno ništa od helenističke baštine, koju su partski kraljevi znali i do kraja bar u najmanjoj mjeri sačuvati. Dugi niz zlatnika po svojoj težini oslanja se na čuveni aureus njihovih rimskih neprijatelja. Kod srebrnih novaca velikog formata vrlo tankog promjera sačuvan je jedini spomen na grčku vlast u nazivu dirhem t.j. perzijski drahma! Na aversu tih novaca nalazi se poprsje vladara s bujnom frizurom te velikom tiarom, dok se na reversu nalazi već poznati prizor žrtvovanja vladara pred ognjenim oltarom u pratnji stražara.

U sklopu Sirijske države nalazila se i **Judeja**, kojoj je kralj Antioh VII. oko god. 138. god. pr. Kr. podijelio pravo kovanja novca. Prvi izraelski novci bili su srebrni šekeli (siglosi) s kaležem na aversu i ljiljanovom grančicom na reversu. Izraelski vladari kovali su osim šekela spomenutog tipa još i njihove polovice te bakreni novac s hebrejskim natpisima, a kasnije ponešto i s grčkim sve do 37. god. pr. Kr. Idumejski knezovi od Heroda (37.–4. god. pr. Kr.) pa do Aristobula (54.–92. po Kr.) kovali su bakrenjake sa simbolima izraelske zemlje: granatnom jabukom, grančicom palme, grožđem te ostalim tipičnim likovima s isključivo grčkim natpisima. Prigodom prvog ustanka (65.–70. god. po Kr.) kovali su Izraelci uz bakrene i loše srebrene novce na kojima su se nalazili plodovi limuna i svježnjevi grančica, dok su za drugog ustanka (153.–135. god. po Kr.) kovani srebrni šekeli, koji su prekovani iz

tetradrahma što ih je kovala kovnica Antiohija s likom cara Trajana i rimskih denara od Galbe do Hadrijana. Ti posljedni izraelski novci antike nosili su razne simbole često s aluzijom na borbu izraelskog naroda protiv rimskih gospodara. U Judeji kovali su lokalne kovove još slijedeći gradovi: Gaza drahme s bradatim glavom i kacigom te likom Jehove u kolima, Askalon tetradrahme s likovima Ptolomejevića i Jafa (Joppe) bakrenjake.

U **Celesiriji** prve autonomne novce kovao je Damask u II. st. pr. Kr. U I. st. pr. Kr. kovao je u Damasku kao nasljednik Seleukovića i Nabatejski kralj Aretas III. (87–62). U Heliopolisu (Balbek) kovali su tetrarsi od Ptolomeja (85.–40. god. pr. Kr.) do Zenodora (30.–20. god. pr. Kr.) bakrenjake.

Komagena najsjeverniji dio Sirije osamostalila se je pod kraljem Samom (140.–30. god. pr. Kr.). On i njegovi nasljednici kovali su u prijestolnici Samosati bakrenjake sve do pripojenja Komagene kao pokrajine u Rimsko carstvo (77. po Kr.).

I **Armenija**, koja je do 189. god. pr. Kr. bila pod vlašću sirijskih vladara osamostalila se porazom, što ga je doživio te godine Antioh III. od Rimljana. Kralj Artaksija osnovao je Veliku Armeniju (od Eufrata do Kavkaza) a Zariadro Malu Armeniju, koja se prostirala od Eufrata na zapad do granica Ponta i Kapadocije. Vladari obiju Armenija kovali su bakrene novce po uzoru Seleukovića. Najveću moć postigla je Velika Armenija za Tigrana I. (97.–55. god. pr. Kr.), koji je čak zavladao sirijskom državom od 83.–69. god. pr. Kr. te kovao tetradrahme s glavom okrunjenom tiarom na aversu i sjedećom Tihom Antiohije na reversu. I na novcima Tigranovih nasljednika nalazi se glava vladara okrunjena tiarom na aversu sve do u prvo vrijeme rimskog carstva. Tada glava domaćeg vladara biva potisnuta na revers novca, dok se na aversu istog novca pojavljuje glava svemoćnog rimskog cara. Mala Armenija postala je 80. god. pr. Kr. rimska pokrajina.

U **Kapadociji** kojom je nakon oslobođenja od perzijske vlasti 330. god. pr. Kr. zavladao domaća dinastija pod Ariaratom I. (330.–322. god. pr. Kr.) kovane su drahme s likom boga Baala u sjedećem stavu na aversu te grifona, koji proždire jelena na reversu. I njegovi nasljednici kuju lijepe tetradrahme, koje na reversu imaju često lik Atene sve do Ariobarzana I. (95.–62. god. pr. Kr.), s kojim započinje druga dinastija, koja se zaključuje s Arkelajom (36. pr. Kr.–17. po Kr.).

U **Galatiji** i kovali su potomci doseljenih galskih plemena imitacije novaca raznih grčkih vladara-diadoha, osobito poslije oslobođenja od tračke vladavine, između ostalim čak i patvorine tetradrahma dalekog baktrijskog kralja Eutidema (222.–187. god. pr. Kr.)! Od kasnih novaca domaćih kraljeva ističu se bakreni novci od Dejotara I. (64.–40. god. pr. Kr./ pa sve do tetradrahma Aminte (36.–25. god. pr. Kr.).

U **Likaoniji** kovali su Antioh IV. kralj Komagene (58.–74. god. pr. Kr.) i njegovi sinovi bakrene novce.

U **Kilikiji** su u ovom razdoblju kovani samo novci s likom i natpisom sirijskih Seleukovića sve do kraja te dinastije, a tek nakon toga bakrene novce za rimske vazale Tarhandomota i Filopatora.

I otok **Cipar** koji je nakon smrti Aleksandra Velikog došao pod vlast Seleukovića kovao je velike količine tetradrahmi s oznakom ciparskih kovnica Kitiona, Pafosa i Salamine.

U **Pamfiliji** održalo se u tom razdoblju lokalno kovanje u Aspendu i Sidi. Osobito su u Sidi kovane tetradrahme s glavom Atene na aversu te Nikom na reversu, zatim u Pergi s glavom Artemide te srnom na reversu.

U **Pisidiji** kovale su se između ostalog drahme u gradovima Salagasos i Kremna.

Frigija je nakon bitke kod Magnezije (190. god. pr. Kr.) potpala pod mizijske vladare u Pergamu. Za njihove vladavine kovala je najvećim dijelom bakreni novac u Apameji i Laodikiji, a u Kibiri do god. 84. god. pr. Kr. pod domaćim vladarima, vazalima Rima.

Likiji, koje je Rim »oslobodio« 169. god. pr. Kr. udružili su se u Likijski savez, u kojem je četrnaest gradova kovalo srebrne drahme i bakrene novce sve do raspuštanja tog saveza, koje je 43. god. po Kr. izvršio rimski car Klaudije I.

U **Kariji** kovali su u tom razdoblju gradovi, koji su se istakli odličnim kovovima i u starijim razdobljima. Tako je Knid kovao srebrni novac s glavom Afrodite Euploje na reversu sve do 11. god. pr. Kr. te čitav niz drugih gradova sve do kraja I. st. pr. Kr. Na otoku Kosu kovani su u razdoblju od 166.–88. god. pr. Kr. srebrni novci s glavama Asklepija i Afrodite. Na Rodu su kovani novci s tradicionalnom glavom Apolona na aversu u zlatu uz mnogobrojne srebrne kovove sve do polovine I. st. pr. Kr.

I u pradomovini prvog novca **Lidiji** oživjelo je kovanje novca nakon duge stanke od nekoliko stoljeća ponovo za kraljevanja Pergamske dinastije. Kovani su ponajviše čuveni cistofori (v. čl.) u Apolonidi, Nisi, Stratonikeji, Tijateiri i Tralesu. Osim toga kovali su lidijski gradovi i bakrene novce.

U **Joniji** su, nakon propasti Lizimahove tračke države, a osobito nakon osnivanja rimske pokrajine Azije (134. god. pr. Kr.) sve do 67. god. pr. Kr., kovali jonski gradovi cistofore, a za bune protiv Rima za Mitridata VI. od Ponta (88.–84. god. pr. Kr.) i zlatne novce. Osim čuvenih cistofora kovao je čitav niz gradova sa Smirnom na čelu uz autonomne tetradrahme još mnogo bakrenog novca.

U **Miziji**, u kojoj se nakon raspada Trakijske države uspostavila vlastita državna vlast pod dinastijom Atalovića u Pergamu, oživilo je kovanje novaca osobito, kada su pod Atalom I. (241.–197. god. pr. Kr.) uvedeni cistofori (nazvani po košari – *cysta* – ukrašenoj vijencima bršljana iz koje proviruje zmija, a koja se nalazi na aversu) s dvije zmije obavijene oko tobolca na reversu. Osim tih vrlo obljubljenih novaca

kovane su i sitnije vrednote u srebru. I nakon smrti posljednjeg pergamskog kralja Atala III. (133. god. pr. Kr.), kada je to kraljevstvo ušlo u sklop rimske pokrajine Azije, kovani su pergamski cistofori sve do početka rimskog carstva. I Kizik je kovao sve do II. st. pr. Kr. svoje statere s karakterističnom glavom koze na aversu te bakljom u hrastovom vijencu na reversu, a zatim bakrenjake s istim likovima.

U **Bitiniji** održala se vrlo dobro domaća vlast pod kraljem Zipezom ne pokorivši se nasrtajima tračkoga vladara Lizimaha (301. god. pr. Kr.). Kralja Zipeta naslijedili su njegovi potomci, koji su bili vjerni vazali Rima sve do god. 74. god. pr. Kr., kada je oporukom kralja Nikomeda III. Bitinija ostavljena Rimu. U tom razdoblju kovane su uglavnom velike tetradrahme s glavama bitinskih vladara na aversu, te povremeno zlatni i bakreni novac za Nikomeda II.

Paflagonija je 183. god. pr. Kr. došla pod vlast pontskih kraljeva. Prije toga kovala je autonomne statere u Sinopi s glavom vile Sinope okrunjenom gradskom krunom na aversu te morskim orlom, koji sjedi na dupinu na reversu. Amastris koji je osnovan 300. god. pr. Kr. kovao je statere s glavom Mitre na aversu i ženskom personifikacijom na reversu. I domaći vazali pontskih vladara »kraljevi« Pilemen i Dejator kovali su bakreni novac sve do kraja pontske vlasti (70. god. pr. Kr.).

Kraljevina **Pont** započela je kovanjem vlastitog novca s Mitridata II. (oko 255. – oko 220. god. pr. Kr.) zlatnim staterom, nastavljajući pod njegovim nasljednicima (koji su se nakon poraza sirijske vojske kod Magnezije 140. god. pr. Kr. oslobodili opasne blizine jake sirijske države) kovanjem krasnih tetradrahma sve do kraja vladavine Mitridata VI. Velikog (120.–63. god. pr. Kr.), posljednjeg velikog grčkog vladara, koji je nakon značajnih uspjeha u ratu na kraju ipak podlegao pobjedonosnom i nezadrživom naletu Rima. Mitridat je osim tetradrahma kovao za inat Rimu i zlatne statere s izvrsnim portretom. Na ovim novcima nalazi se na reversu i obiteljski znak (neke vrste preteča grba) dinastije Ahemenovića: zvijezda s polumjesecom! Nakon Mitridata VI. uživao je Pont pod rimskom vlašću još neko vrijeme autonomiju s vazalnim vladarima Polemonima iz dinastije Zenonida, koji su kovali srebrni novac sve do 65. po Kr.

Prešavši granice Ponta istočno od Trapezunta utjecaj grčkog novca prodro je na **Kolhidu** (danas zapadna Georgija), u kojoj su već u prvom tisućljeću postojale grčke kolonije, od kojih su u IV. st. grad Fazis (na rijeci Rionu) i Dioskorida kovali srebrne novce grčkog tipa. Sve do I. st. pr. Kr. vlada Kolhidom domaća dinastija pod Farnabazom I. čija se vlast prostire i na susjednu **Iberiju** (danas Istočna Georgija). Nakon poraza pontskog kralja Mitridata VI. (65. god. pr. Kr.) prodro je rimski voškovođa Pompej u Iberiju, gdje je tada vladao kralj Artak, dok je u Kolhidi postavio za kralja Aristarha, koji je kovao drahme s grčkim natpisom.

I u **Albaniju** (danas Azerbejdžan), koja je na zapadu graničila s Iberijom, na jugu s Armenijom, a na istoku Kaspijskim morem, prodro je utjecaj grčkog novca.

Sve tri kavkaske države priznale su protektorat Rima primajući prigodom krunidbe kraljeva od Rima znakove vladarske vlasti. Kolhijska plemena proširila su svoj utjecaj sve do Krima. Tako je na sjevernom dijelu te obale već u IV st. kovao srebrne novce grad Sinde s likom grifona na reversu, te Fanagorija sučelice Pantikapeju na Krimu bakrene novce s bradatom glavom na aversu i lukom položenim na strijelu u vodoravnom položaju na reversu.

Isti likovi nalaze se i na novcima Pantikapeja, koji se je nalazio u sklopu **Bosporskog kraljevstva**. Pantikapej je poslije već spomenutih krasnih kovova u polovini IV. st. kovao i dalje do posljednjeg decenija II. st. pr. Kr. srebrne novce s glavom Dioniza na aversu. Najstariji novci koji su u Pantikapeju kovani za bosporske kraljeve nose ime Leukona II. (poč. druge pol. III. st. pr. Kr.). Za njima slijede novci raznih bosporskih vladara sve do Asandra (do približno 41. god. pr. Kr.). Svi oni nose jasna obilježja grčkog likovnog stila, a kovani su u svim kovinama. No već za vladanja njegove žene Dinamide (14. god. pr. Kr.) počinje »latinizacija« bosporskog novca ne samo pojavom glava rimskih careva na aversu nego i prilagođivanjem tog novca stilu rimskih novaca. Osim Pantikapeja kovao je na teritoriju bosporskog kraljevstva (današnji Krimski poluotok) još i grad Hersones srebrni i bakreni novac s glavom Artemide Tauropolos na aversu te njezinim likom kao lovkinja s jelenom na reversu od kraja IV.st.–40. god. pr. Kr.

U **Sarmaciji** se je na otoku Guga (Hypanis) u Crno More razvila grčka kolonija Olbija u bogati grad, koji je od oko 330. god. pr. Kr. počeo s kovanjem lijepih srebrnih statera s glavom Demetre na aversu i dupinom nad kojim leti orao na reversu te karakterističnom bradatom i roгатom glavom Boristena na aversu sve do svoje propasti (63. god. pr. Kr.). U Olbiji su kovali svoje novce skitski kraljevi Skilur (polovinom III. st. pr. Kr.) i Farzoi (sredina I. st. pr. Kr.) i to zlatne statere po grčkim uzorcima. I na ušću Dnjestra utemeljili su Milećani koloniju Tiru, koja je od polovine IV. st. kovala lijepe srebrne drahme po uzoru kizičkih statera, zatim bakrene novce, a na kraju III.st. i zlatne statere s likom bika ili konjske glave na reversu.

Na krajnjem sjevernom dijelu **Mezijske** obale kovala je milećanska kolonija Istros od IV. st. lijepe i po stilu savršene grčke drahme likovno vrlo zanimljive. Na aversu naime imaju dvije glave mladića okrenute sučelice pri čemu jedna gleda gore a druga dolje. Simbolika toga čudnovatoga lika tumači se na razne načine (možda živ promet s Istokom i Zapadom!). Na reversu je prikazan morski orao koji leti nad pučinom (kao na olbijskim novcima!). U I. st. pr. Kr. kovao je Istros obljubljene zlatne statere po tipu Lizimahovih, a kasnije i imitacije statera pontskog kralja Ariarata. Pored Istra kovali su u donjoj Meziji u ovom razdoblju još gradovi Tomi, Kalatis i Odesos od smrti kralja Lizimaha (286.pr. Kr.) do u I. st. pr. Kr.

U **Trakiji** je nakon raspada Lizimahove države kovao čitav niz gradova od Apolonije na Euksinskom Pontu sve do Bizantija na Crnomorskoj obali, pa od Bospora

i Propontide uz Trački Hersonez (Dardaneli) na obali Tračkog mora sve do Abdere. Apolonija je kovala srebrne novce s glavom Apolona na aversu i sidrom na reversu, a Bizant srebrne statere s glavom božice Demetre na aversu te likom sjedećeg Poseidona na reversu. Na Hersonesu kovala je između ostalog Kardija, a nakon njezinog uništenja po Lizimahu (309. god. pr. Kr.) u njezinoj blizini osnovana je Lizimahija. Od tračkih otoka pored Imbrosa, koji je kovao bakrene novce s likom Hermesa te Lemnosa i Samotrake ističe se još osobito Tasos, koji je nakon zlatnog i srebrnog novca u IV. st. pr. Kr. s glavom bradatog Dioniza, od druge polovine II. st. pr. Kr. kovao u velikim količinama velike tetradrahme s glavom mladog Dioniza okrunjenom bršljanom na aversu te likom klečećeg Herakla s lavovskom kožom i toljagom na reversu. Taj novac, ne samo da je pokrивao potrebe čitave sjeverne Grčke u II. i I. st. pr. Kr., nego su ga imitirala barbarska plemena na tračkom kopnu. Te su imitacije bile relativno dobre kod onih barbarskih plemena, koja su bila u vezi s Grčkom trgovinom, no kod plemena udaljenijih od grčke kulture bile su sve slabije i slabije (v. čl. »barbari«). Od kovova na tračkoj obali treba još spomenuti novce gradova Maroneje s glavom mladog Dioniza na aversu i Abdere, koja je kovala mnogo bakrenog novca s vrlo raznolikim likovima na reversu, koji su na svoje novce preuzeli simbol-grb grada Kipsele, posudu s dva drška. U III. st. pr. Kr. trački su kraljevi na svojim novcima imitirali likove sa čuvenih novaca Aleksandra Velikog i tračkog Lizimaha.

Nakon dosta kratkotrajne makedonske vladavine za Aleksandra Velikog i njegovih neposrednih nasljednika nastalo je već 302. god. pr. Kr., nakon što je Demetrije Poliorket dao slobodu nekim **Tesalskim** gradovima, razdoblje kovanja novca (bakrenog), koje je trajalo čitavo stoljeće. Poslije bitke kod Kinoskefala (147. god. pr. Kr.) najavio je pobjednik, rimski vojskovođa Flaminin slobodu i **Tesalcima**. Tesalski savez, po milosti Rima, kovao je do uklapanja Tesalije u rimsku pokrajinu Makedoniju (146. god. pr. Kr.) novce s glavom Zeusa na aversu i Atenom na reversu te imenom pojedinih saveznih činovnika. U istom razdoblju (197.–146. god. pr. Kr.) oživjelo je autonomno kovanje novaca u Eubeji. Kovane su srebrne tetradrahme s glavom Artemide na aversu i volom na reversu. I Fokida je, nakon opustošenja od makedonske vojske (346. god. pr. Kr.) kovala ponovno sitniji bakreni novac u raznim gradovima s glavom bika.

U **Beociji** su nakon oslobođenja od makedonske vlasti kovani novci ponovo u Tebama, koje je bio uništio Aleksandar Veliki (315. god. pr. n. e.) od 288.–244. god. pr. Kr. Na antičkim tetradrahmama toga grada nalazi se Poseidonova glava na aversu i Poseidon na prijestolju na reversu.

U **Atici** je za makedonskog gospodstva potpuno prestalo kovanje novca u Ateni (322.–229. god. pr. Kr.). Kasnije je za rimskog gospodstva obnovljeno kovanje srebrnog novca s tradicionalnim likovima Atene (glava) na aversu te sove, koja sjedi na

nagradnoj amfori na reversu sve do vlade cara Augusta. I Megara je kovala u III. st. pr. Kr. bakrene novce s Apolonovom glavom na aversu i lirom na reversu.

U **Argoliji** kovao je drevni Argos od oko 322.–229. god. pr. Kr. mali srebrni novac s karakterističnim simbolom »grbom«, likom vuka na aversu.

Lakonija koja je prema neprovjerenj predaji kovala u starijem razdoblju navodno željezni novac, javlja se s historijski utvrđenim novcem tek u razdoblju nakon smrti Aleksandra Velikog. Tada je u Sparti kovao kralja Arej (310.–266. god. pr. Kr.) lijepe tetradrahme s glavom Atene na aversu te sjedećim Heraklom na reversu. Nakon pristupa Lakonije u Ahejski savez (192. god. pr. Kr.) kovala je Sparta do 146. god. pr. Kr. i svoje posebne srebrne novce, a bakrene do 30. god. pr. Kr.

Na **Kreti** su kovali gradovi uglavnom po atičkoj stopi kroz čitavo razdoblje od smrti Aleksandra Velikog do 67. god. pr. Kr., kada je otok osvojila rimska vojska. Knosos je kovao do oko 200. god. pr. Kr. mnogo statera s likovima Minotaura i labirinta, a kasnije i mnogo imitacija atenskim tetradrahma. Gortina je nakon obilnog kovanja statera s likom Europe na aversu te biko-Zeusom na reversu izdala tetradrahmu u počast Cecilija Metela, rimskog osvajača Krete 66. god. pr. Kr. s glavom Rome na aversu te glavom slona, simbolom roda Metela na reversu!. Festos je kovao do 300. god. pr. Kr. množinu lijepih statera, koji se ističu raznolikošću prikazanih likova. I novci ostalih kretske gradova odlikuju se bogatstvom i ljepotom likova, između ostalog stateri Sibrite s glavom Dioniza na aversu.

U **Meseniji** je grad Mesene kovao statere prema eginskoj a kasnije atičkoj stopi s glavom božice Demetre na aversu i likom Zeusa na reversu, a od 280. god. pr. Kr. manje srebrne novce slične novcima Ahejskog saveza. Nakon bitke kod Leuktre (371. god. pr. Kr.), u kojoj je skršena prevlast Spartanaca, udružili su se ahejski gradovi u savez, u koji su kasnije ušla 22 grada **Arkadije**. Taj savez započeo je kovanje saveznog novca. Bio je to stater s glavom Artemide na aversu te likom Zeusa na prijestolju na reversu. I Ahejski savez potpao je poslije bitke kod Heroneje (338. god. pr. Kr.) pod makedonsko gospodstvo, od kojega se počelo oslobađati odmah nakon Aleksandrove smrti (323.). Nakon dugotrajnih borbi otresli su se Ahejci potpuno makedonske tiranije tek 280. god. pr. Kr. i ponovo obnovili svoj savez. Od tada je savez kovao tetradrahme s glavom Zeusa na aversu i slovom A, početnim slovom svoga saveza, na reversu. Taj je novac služio kao prototip za sve daljnja kovove saveza, koji je nakon više razdoblja uspjeha i neuspjeha raspušten 146. god. pr. Kr. nakon poraza na bojnopolju od pobjedničkog Rima.

I **Elida** je, nakon što se je god. 191. otresla makedonskog gospodstva, obnovila kovanje srebrnog novca, God. 191. pr. Kr. prisilno je uklopljena u Ahejski savez. Od tada pa do propasti saveza (146. god. pr. Kr.) kovala je pored saveznog novca i bakrene autonomne novce.

U **Lokridi** je nakon bitke kod Heroneje (338. god. pr. Kr.) kovan je novac odobrenjem makedonske vojne vlasti po tipu starijih novaca Lokride s glavom božice na aversu te Ajaksom, koji stoji u stavu napada, s naznakom da ga je kovao narod (a ne gradska vlast).

Etolski savez kovao je od 279.–168. god. pr. Kr. novce u svim kovovima. Ističu se stateri s glavom Atene, te personifikacijom Etolije, koja sjedi na dva štita.

Akarnanski gradovi okupljeni u savezu kovali su i u ovom razdoblju u Leukasu statere s likom Pegaza do 250. god. pr. Kr., zatim zlatne i srebrne novce s glavom Ahelolja na aversu i sjedećim Apolonom Aktionom na reversu. Kada su 167. god. pr. Kr. Leukas osvojili Rimljani, kovao je Akarnanski savez i dalje novce pod imenom Leukasa.

Na **Korkiri** (otok Krk) kovani su veliki stateri s Pegazom na aversu od 380.–300. god. pr. Kr. Od god. 300.–229. kovane su srebrne didrahme s prednjim dijelom krave na aversu, dok se na reversu drahmi vidi lik krave s teletom. Na bakrenim novcima najčešće se vidi pramac broda.

Epir krajnja oblast na sjeverozapadu stare Grčke, kovao je u ovom razdoblju za kralja Aleksandra I. (342.–326. god. pr. Kr.) zlatne i srebrne statere s glavom Zeusa ovjenčanom hrastovim lišćem iz Dodonskog svetišta na aversu te strijelom na reversu. Njegov znameniti nasljednik Pir (295–272) ne samo da je ujedinio čitav Epir u moćno kraljevstvo, nego se je na poziv Tarentinaca iskrcao u Italiji (280. god. pr. Kr.) i vodio duge borbe protiv Rima (280.–274. pr. Kr.) u težnji da osnuje grčko-italsku državu. Tada su u južnoj Italiji i Siciliji kovani njegovi novci stilski bolji od novaca kovanih u samom Epiru. Najljepši novac koji je kovan za Pirove vladavine je nesumnjivo didrahma s Ahilovom glavom na kacigi na aversu, te likom Tetide na hipokampu. Porazom Pira kod Beneventa (275. god. pr. Kr.) dokrajčila je rimska vojska definitivno Pirov san o grčkoj vlasti u Italiji. Od izumrća Pirove kraljevske dinastije (238. god. pr. Kr.) do ulaska rimske vojske u Epir (158. god. pr. Kr.) kovali su se u Epiru novci Epirskog saveza i to didrahme s glavom Zeusa odnosno Dione na aversu i likom bika u napadu na reversu. Okupacijom Epira sa strane Rima prestalo je svako kovanje domaćeg novca, osim kovova bakrenog novca u Dodoni.

U **Iliriju**, je grčki kulturni utjecaj prodirao s raznih strana: iz Korkire (Krk) u Apoloniju (Valona) i Dirahion (Drač), iz Makedonije u Lisos (Lješ) i Skodru (Skadar). Na našoj obali usredotočila je grčka kolonizacija svoj interes na tri srednjodalmatinska otoka: Isu (Vis), Faros (Hvar) i Korkiru Melainu (Korčulu). Prvi su kolonizirali Parani (stanovnici otoka Parosa), drugi Sirakužani, dok su treći (vjerojatno Herakleju na otoku Korčuli) kolonizirali Isejci. Osim ovih grčkih kolonija na Jadranskom moru prodro je grčki kulturni utjecaj i u unutrašnjost zemlje, tako osobito iz Epira u rudarski grad Damastij (sjeverno od Ohridskog Jezera), te njemu susjedne, inače nepoznate gradove Pelagiju, Sarnoe i Tenesteu. Svi su ti gra-

dovi kovali novce čisto grčkog tipa posvjedočivši time svoju povezanost s grčkom kulturom. Apolonija i Dirahij kovali su svoje prve novce već oko 450. god. pr. Kr. Oni su po težini i tipu posvema sličili novcima otoka Korkire (krava koja doji tele na aversu i t.zv. Alkinojev vrt na reversu) sve do početka IV. st. pr. Kr., kada je kovanje toga tipa novca preuzeo Monunije, kralj dardanskih Ilira. Nakon što su te gradove okupirali Rimljani (229. god. pr. Kr.) kovali su Apolonija i Dirahij i dalje autonomne srebrne novce s već tradicionalnim likovima prilagodivši njihovu težinu rimskom viktorijatu (v. čl.) uz navod imena pojedinih kovničkih činovnika na obim stranama tih novaca. Ti su novci vrlo česti i poznati u nalazima na Balkanskom poluotoku. Lisos i Skodra kovali su već za vladavine Filipa V. Makedonskog (211.–197. god. pr. Kr.) bakrene novce, koje je zatim kovao i ilirski kralj Gentije (oko 197.–168. god. pr. Kr.), nesretni saveznik nesavjesnog pustolova Perzeja Makedonskog u borbi protiv Rimljana. U IV. st. pr. Kr. počele su kovati svoje vlastite novce grčke kolonije na našim otocima, vjerojatno prva Isa (Vis), koju je osnovao Dionizije Stariji iz Sirakuze. Na novcima Ise nalazi se lik koze koja se javlja i na novcima Farosa (Hvara) te na novcu nepoznatog grada, čiju ubikaciju nijedan numizmatički pisac, koji se bavio pitanjem novaca grčkih kolonija na našoj obali, nije mogao utvrditi. To je novac koji nosi kraticu imena mjesta DI odn. DIM (možda Dimos?). Lik koze javlja se na novcima Farosa, grada-matice našeg Hvara. Pored koze nalazi se na novcima Ise još i lik srne, dok se na reversu vidi grozd kao simbol odličnog isejskog vina. Uz ove likove nalaze se na novcima Ise i Farosa karakteristični kantharos ili amfora. Na trećem otoku, koji je imao kovnicu novca, na Korkiri (Korčuli) čini se da je postojala samo jedna kovnica. Njoj nisu pripadali novci, koji na aversu imaju Apolonovu glavu, a na reversu klas. Ti novci pripadaju drugoj Korkiri (Krfu).⁸ Izgleda vrlo vjerojatna hipoteza, da su novci koji nose ime Herakleje (s Heraklovom glavom na aversu te lukom i buzdovanom na reversu) i drugi tip, koji ima žensku glavu na aversu, a dupina na reversu, kovani u jednom mjestu otoka Korčule, možda u samom gradu Korčuli. Novci naših otoka kovani su u bakru osim manjeg broja sitnog srebrnog novca kovanog u Farosu. Velike bakrene novce kovala je Isa (Vis) s glavom Jonija, heroja- eponimosa Jonskih otoka na aversu. U Boki Kotorskoj kovao je u II. st. pr. Kr. bakrene novce grad Rhizon (Risan). Vjerojatno su u Rimu kovani novci ilirskog kralja Baleja (157.–135. god. pr. Kr.). Rudnički grad Damastion kovao je od pol. IV. st. do kraja istog dijelom vrlo lijepe srebrne tetradrahme s glavom Apolona na aversu te tronogom na reversu. Novce istog tipa no vrlo grube i primitivne izrade kovala su rudarska naselja u blizini Damastija (Pelagija, Sarnoa i Teneste).

---

⁸ Smatra se upravo suprotno.

U **Siciliji** je oživjelo kovanje novaca u mnogim kovnicama tek pošto je 343. god. pr. Kr. Korinčanin Timoleon oslobodio čitav otok od stranog gospodstva. Njemu u počast kovale su sicilske kovnice statere s likom Pegaza u velikim količinama, a od bakrenih novaca kovani su veliki i teški komadi nazvani litrama. Od ovog vremena pa nadalje kovani su sicilski novci prema korintskoj stopi (v. čl.). Sirakuza, najvažniji grad Sicilije, kovao je nakon svrgavanja tiranije s vlasti (345. god. pr. Kr.) zlatne i srebrne novce s likom Zeusa-spasitelja i Atene s kacigom na glavi na aversu te Pegazom na reversu. Sirakuški vojskovođa Agatoklo, koji je prigrabio vlast god. 317. i 304. god. pr. Kr. proglasio se kraljem, dao je kovati mnoštvo zlatnog i srebrnog novca s glavom Atene na aversu te strijelom na reversu. Za njegove vlade kao i za vlade njegovih nasljednika prisvojila si je Sirakuza ponovno pravo isključivog kovanja novca na otoku. Hieron II (274–216) i njegov unuk Hieronim (216–215) dali su kovati (osobito prvi) veliki broj lijepih zlatnih i srebrnih novaca, među kojima se ističe veliki srebrni novac od 32 litre (28 g) s glavom Hierona na aversu i četveropregom, kojeg vodi Nika na reversu. Nasilna smrt njegovog unuka Hieronima dala je povod Rimu da intervenira protiv urotnika, te da osvoji Sirakuzu 212. god. pr. Kr. Rim je zabranio daljnje kovanje zlatnog i srebrnog novca u Sirakuzi i čitavoj Siciliji, dozvolivši samo kovanje bakrenog autonomnog novca. Ostali sicilski gradovi kovali su od oslobođenja (345. god. pr. Kr.) dalje do 241. god. pr. Kr. kada je čitava Sicilija (izuzevši sirakušku državu) potpala pod vlast Rima, samo bakreni novac, tako Mesana, Akragas (Agrigent) i Panormos (Palermo). Tako se kovalo sve do Augustovo doba. Jedino je Gela kovala uz bakar i srebro, dok je Tauromenij kovao uz srebro još i zlato do pada Sirakuze (212. god. pr. Kr.).

Na južnom kraju talijanskog kopna, u Bruciju, kovali su u ovom razdoblju neki prije znameniti gradovi kao Region nakon svoje obnove u doba Dionizija Mlađeg (367–345 pr. Kr./ samo malo srebra i to statere s glavom Atene te bakrenog novca s oznakom vrednote. Terina je kovala od god. 325. pr. Kr. srebrne statere s likom Pegaza iza kojeg stoje slova TE. Epizefirski Lokri kovali su u znaku privrženosti Rimu, poslije statera s glavom Zeusa na aversu te sjedećim Eirenom na reversu, novce, na kojima je prikazan grad Lokri kako sjedeću Romu. Od ostalih gradova treba spomenuti samo Nuceriju, koja je kovala lijepe bakrene novce. Brutijci su kao pleme, kovali novce u sve tri kovine od 274. do 203. pr. Kr., kada su pali pod rimsku vlast.

U **Lukaniji** kovao je grad Thurii, nasljednik razorenog Sibarisa od polovine 17. st. do 268. pr. Kr. stilski odlično rađene srebrne novce od dvostrukih statera pa do odlomaka statera s glavom Atene u kacigi bogato ukrašenoj ukrasima na aversu te bikom, koji nasrće spuštenom glavom na reversu. I Poseidonija, koju su nakon razdoblja cvata, kada su kovani lijepi stateri s glavom Here na aversu i bikom na reversu, na početku IV. st. osvojili barbarski Lukanci, nastavila je ponovno kovati samo bakrene novce s novim italskim nazivom grada Paestum sve do god. 269. pr.

Kr. Tada je kovanjem asa potpuno prestala izrada novca grčkog tipa. Metapont je kovao na početku ovog razdoblja uz srebrne statere još i zlatne s tipičnim likom žitnog klasa na reversu. Od 330. na dalje kovan je i mali bakreni novac. Herakleja je uz obilne srebrne novca kovala i zlatni polustater sa Ateninom glavom na aversu i sjedećim Heraklom, zaštitnikom grada, na reversu. Bakreni novac kovan je ovdje do 228. g. pr. Kr. Velija, koja se razvila iz fokejske kolonije Hiele, kovala je u ovom razdoblju srebrne didrahme najprije po tarentinskoj, a poslije po kampanijskoj stopi s glavom vile Velije ili lavom, koji proždire plijen na reversu. Pleme Lukanaca zaposjelo je početkom IV. st. Lukaniju i u III. st. započelo kovanjem bakrenog novca sa grčkim natpisom.

Kalabriju je u grčkim, kovovima zastupala jedino, ali zato i najdostojnije spartanska kolonija Taras (Tarent). Zlatni stateri Tarasa spadaju među remek-djela umjetnički izradjenih grčkih novaca. Njihovo kovanje otpočelo je o. g. 340. pr. Kr, a trajalo je do 281. g., dakle nekoliko godina prije nego što je rimska vojska osvojila grad (272. pr. Kr.). Na zlatnim staterima vide se na aversu glave Amfitrite, Herakla i Zeusa, dok je na reversu lik Tarasa, le-gendarnog osnivača grada, koji podiže ruke na molitvu Poseidonu, zatim Dioskura, pa konjanika, koji svog konja kiti vijencem, pa opet Tarasa kao vozača bige. Na srebrnim didrahmama javlja se vrlo karakteristični lik golog jahača, a često i sluga uz konja. Na reversu didrahmi pojavljuje se uvijek lik Tarasa na dupinu, simbol »grb« grada. I nakon pada Taranta (272.) grad kuje još neko vrijeme svoje novce sve do 228. pr. Kr. kada mu je rimska vlast oduzela pravo kovanja,

Apulija je, rješivši se dotadanjeg isključivog optjecaja tarentinskog novca, počela o. 300. pr. Kr. kovati svoj vlastiti srebrni novac, koji je stilski bio i dalje pod utjecajem lijepog novca Tarenta. Srebrne dibole kovali su m. o. Arpi, Celija, Rubi i Teate. Bakrene novce grčkog tipa kovali su Auskulum, Hiriun i Rubi. Novci grčkog tipa postepeno su potisnuti od teškog libralnog novca italske decimalne stope (»Asovi«).

U **Kampaniji** se i na području kovanja novca isprepliću stilovi i sistemi Grčke i Italije. Tu je krajnja granica područja čisto grčkog novca u Italiji u gradu Neapolisu (Napulj), u kojemu je već oko 450. god. pr. Kr. započelo kovanje srebrnih didrahma. Od oko 340. pr. Kr. pa do 290., kada su Napulj osvojili Rimljani, kovan je niz didrahma s glavom Apolona na aversu i tarentinskim konjanikom na reversu. Napulj je i nakon te godine nastavio pod rimskim vlašću kovanjem srebrnog novca sve do 241. god. pr. Kr., kada mu je nakon svršetka I. Punskog rata Rim ukinuo pravo kovanja srebra. Srebrni novci ostalih kampanjskih gradova, koji su kovali svoj novac nakon zauzeća Kampanije od rimske vojske (338. pr. Kr.) kao na pr. Nola, Kales i Sesa Aurunka, pokazuju jak utjecaj latinsko-italjskog stila. Pošto je u Kapui kovan i lijevan srebrni novac za rimskog okupatora, taj je novac

postao i državopravno rimskim, donijevši u rimsko novčano kovanje pored preciziranog stila još i novčanu vrednotu didrahme i njezinih dijelova, iz kojih se kasnije razvio čisto rimski denar.

Grčki utjecaj na etruščanski novac ograničava se samo na primjenu eubejsko-sirakuške litre kao novčane mjere, te na djelomično stilski utjecaj na zlatne i srebrne etruščanske novce do III. st. pr. Kr.

U **Galiji** je grčki novac došao do svog punog izražaja u fokejskoj koloniji Masaliji (Marseille). Masalija je kovala od kraja V. st. pa sve do 49. god. pr. Kr., kada ju je osvojila rimska vojska pod Julijem Cezarom, srebrne novce odlične izrade i čisto grčkog stila. Na obolima se nalazi glava u kacigi odnosno Apolonova glava na aversu i kotač na reversu, dok se na drahmama vidi na aversu glava Diane, a na reversu lik lava u pokretu, nad kojim stoji grčki natpis MASSA (LIA). Lijepi masalijski novac imitirali su susjedni Kelti od prilično dobrih stilskih imitacija do strašnih barbarskih patvorina.

U **Hispaniji** kovale su drahme čisto grčkog tipa grčke kolonije Emporija (Ampurias) i njoj susjedna Roda, koje su kolonizirali masilijski Grci. Na aversu drahma kovanih u Rodi nalazi se glava Cerere, a na reversu ruža (simbol – »grb« tog cvjetnog grada), dok se na novcima Emporije nalazi lik konja, odnosno Pegaza. Grčki kolonisti iz Zakinta (otok Zante) osnovali su Sagunt, kojega su 218. pr. Kr. osvojili Kartażani. Na srebrnom novcu ovog bogatog grada nalazi se na aversu lik školjke, dok se na reversu vidi dupin. Na otoku Ibiri (Balearsko otočje) osnovali su Feničani koloniju Ebussos. Na srebrnom novcu Ebuza nalazi se lik plešućeg kabira (duha-zaštitnika feničkih pomoraca) na aversu, lik bika na reversu. Na atlantskoj obali Iberskog poluotoka osnovali su Feničani koloniju Gades (Kadiks). Na aversu novaca Gadesa nalazi se glava Herakla pokrivena lavljom kozom, dok se na reversu nalaze ribe. Novci svih tih kolonija kovani su od III. do II. st. pr. Kr.

U ovom razdoblju prevladava antička novčana stopa, koja primjenjena na srebrne novce Aleksandra Velikog postaje svjetskom novčanom stopom. Egipat je bio jedina helenistička država, koja se nije pokorila tome izjednačavanju, nego je nakon početka kovanja Aleksandrovih tetradrahma, radi uske povezanosti na privrednom području s Fenikijom, ubrzo prešao na feničku stopu. Glavnom nominalom ostala je tetradrahma.

U prvom dijelu ovog razdoblja (330.–139. pr. Kr.) pretežu kovovi vladara, koji su na skoro svim područjima podvrgnutim utjecaju grčke kulture potisnuli novce grado-država. Od Indije i Egipta pa sve do Epira i Sirakuze prostiru se monarhije. U njima je kovanje zlatnog i velikog srebrnog novca rezervirano isključivo kraljevima, koji češće prepuštaju kovanje sitnog srebrnog i bakrenog novca gradovima. Toj se kraljevskoj samovolji odupiru samo dobro organizirani savezi: znameniti Ahejski, Akarnanski, Beočanski, Epirotski i Etolski. Na svom teritoriju oni imaju isključivi monopol kovanja novaca svih vrsta i u svim kovinama.

U drugom dijelu ovog razdoblja (189.–30. pr. Kr.) izazvao je politički slom obiju velikih helenističkih država (Sirije i Egipta) ponovni procvat kovanja velikih novčanih jedinica iz srebra na područjima, koja su se osamostalila a osobito u maloazijskim gradovima. Uz to započinje proces postepenog potpadanja pod rimsku vlast čitavog niza grčkih pokrajina i državi. Tako m.o. pada 146. pr. Kr. Makedonija, 133. Azija a 53. pr. Kr. Sirijska država, dok se kraj ovog razdoblja zaključuje padom Egipta (30. pr. Kr.). Na kopnu Italije Rim podvrgava pod svoju vlast najprije južnotalijanske grčke gradove, da bi kasnije prešao na Siciliju, a nakon njezinog upokorenja (241 pr. Kr.) slijedila je nesmiljena borba za definitivno uništenje nezavisnosti afričkih sredozemnih država s Kartagom na čelu. Posljedice te postepene likvidacije grčkih država došle su do izražaja i na novčanom polju. Na područjima izvan Italije i njezinih otoka dozvoljavala je rimska vlast autonomna kovanja u osvojenim pokrajinama i gradovima uglavnom bakrenog novca, ali je u samoj Italiji već 269. god. Rim preuzeo isključivo pravo kovanja kurentnog novca na čitavom talijanskom kopnu osim Tarenta dokrajčivši tako kovanje grčkih kovnica »Velike Grčke«.

Zlatni novac kovan je u velikim količinama Aleksandar Veliki osiguravši kovanja dopremom zlatne zalihe perzijskih riznica u svoju kovnicu. Nakon njega kovali su zlatne novce u velikim količinama samo trački vladar Lizimah te Ptolomejevići u Egiptu, Seleukovići u Sirijskoj državi i makedonski kraljevi. U drugom dijelu ovog razdoblja kovali su zlatne novce samo oni vladari, koji su, kujući zlatni novac u prvom redu htjeli prkositi Rimu kao epirski Kralj Pir a osobito Mitridat VI. Veliki, koji je, da pokaže odbacuje rimsku vlast, dao kovati zlatnike u Ateni, Efezu i drugim maloazijskim gradovima. Od zlatnog novca treba istaknuti još kovove bosporskih vladara, jedinih, kojima je Rim dozvoljavao i daljnje kovanja u zlatu. Ti su novci na početku bili iz osrednjeg zlata, koje je pomalo sličilo na elektron.

Srebro je u tom razdoblju zadržalo svoj ugled kao tekuća (kurentna) kovina. Iz njega su kovani najčuvaniji srebrni novci toga razdoblja maloazijski cistofori (v.čl.). Uz njih su i dalje ostali obljubljeni tipovi novaca rađeni po uzoru kovova Filipa II., Aleksandra Velikog i Lizimaha. Ti su novci postali svjetski novci toga vremena, a barbari su ih imitirali upravo nemilice svagdje, gdje god su prodrli u tadanji barbarski svijet.

I kovanje bakrenog novca uzima velikog maha na početku ovog razdoblja, a kasnije ono postaje opće za sve zemlje pod grčkim kulturnim utjecajem. U Egiptu nastaje u doba Ptolomejevića jedna velika jedinica iz bakra, a s njom i prva bakrena valuta.

Početak ovog razdoblja, uslijed stvaranja ogromnog Aleksandrovog carstva, počima proces nestajanja razlike između pisma i govora raznih grčkih kraljeva. Oni se postepeno izjednačuju u »zajedničkom govoru« i na novcima. U drugom dijelu ovog razdoblja pojavljuje se međutim zatvaranje granica kulturne sfere, i ona se više

ne širi. No zato se javlja karakteristična pojava novaca negrčkih država, stilski potpuno helenističkih s natpisima u izvornim pismima tih naroda. Tako su bili novci židovske države s natpisima na izraelskom, novci kasnih parstkih vladara s natpisima na pahleviu (novoperzijskom), te kovovi kasnih baktrijskih vladara s natpisima u dvama hindustanskim pismima.

Tehnička izrada grčkog i helenističkog novca usavršava se u tom razdoblju sve boljim centriranjem likova na kovinskoj plohi novca i uvođenjem bisernog kruga, koji omeđuje natpis ili lik novca. Reljef lika postaje manji (plići), a u drugom razdoblju ističe se sve većom plošnošću. Reversi novca, oslobodivši se suženja u *Quadratum incusum* (v.čl.), pokazuju ipak još neku udubljenost radi konveksnosti štam-pilja, koje su utisnule likove. U drugom razdoblju mijenja se oblik srebrnog novca ističući konkavnost reversa. Natpisi se ubilježavaju ponajviše na reversu u dvije okomite desne paralelne linije.

Umjetnički kvalitet do tada divnog grčkog novca pada postepeno nakon smrti velikog Aleksandra. Nivelizacijom grčke kulture nastaje i sve veća izjednačenost velike grčke umjetnosti. Nestaje onih lijepih lokalnih karakteristika na grčkom novcu, koje su tako markantno obilježavale novce prošlih razdoblja. Ni procvat umjetnosti djelovati na jednoličnu izradu likova na tadanjim novcima. Ni pokušaj da se na novcima ponovno uskriše arhaični likovi iz prošlih razdoblja nisu uspjeli. Ti su likovi sada puste imitacije bez svoje likovne individualnosti. Izrada svih glava bogova na aversu i uopće svih likova na reversu postaje tokom vremena sve slabija i grublja. No usprkos tome ima i u ovom razdoblju na novcima prikaza punih fine osjećajnosti i nježne izvedbe. Kao jedinu znatniju umjetničku pojavu u likovnoj izradi novca kasnog razdoblja treba istaknuti vanredno realistične portrete glava na novcima pontskih kraljeva od Mitridata III. do Mitridata VI., kraljeva Pergama i Kapadokije te nekih helenističkih vladara sve do posljednje slobodne helenističke kraljice, znamenite Kleopatre.

V. razdoblje (30. pr. Kr.–296. po. Kr.)

Od kada su pojedine grčke države i zemlje došle pod vlast Rima započeo je i na novcima tih država sve više širiti rimski utjecaj. To je osobito došlo do izražaja u zadnjem razdoblju rimske republike, nakon bitke kod Akcija (30. pr. Kr.), koja je, porazom zadnje slobodne helenističke države, Egipta, doprinjela osnivanjem rimskog carstva. Rim je postao apsolutnim gospodarom svih područja, na kojima su živjeli helenizirani i pravi Grci. Svojim grčkim pokrajinama i gradovima Rim je odmah zabranio kovanje bilo koje vrste zlatnog novca, izuzevši jedino kraljeve, koji su bili vjerni vazali Rima, kao na pr. vladare Bosporskog kraljevstva (do 332. po Kr.).

No i ti vazali morali su na aversu svojih novaca iz lošeg zlata prikazati glavu tada vladajućeg rimskog cara zadovoljivši se prikazom vlastitog lika (glave) na reversu. Oduzeto je i pravo kovanja srebrnog novca uz rijetke izuzetke grčkim gradovima i mjesnim vlastima. Tek je nekim vanevropskim grčkim pokrajinama dano pravo kovanja srebrnog novca, kao Kapadociji, Siriji i Egiptu. Nasuprot tim nesmiljenim ograničenjima kovanja novca iz pleminitih kovina, Rim je bio vanredno široke ruke u davanju prava kovanja bakrenog i brončanog novca grčkim pokrajinama i vrlo velikom broju grčkih gradova od Egipta preko Sirije i Male Azije pa preko cijelog grčkog kopna i otočja.

Na čitavom tom području kovala je velika većina pokrajina i gradova novce, na kojima se na aversu nalazi glava cara, carice ili člana carske kuće, koje su zamijenile glave domaćih vladara i bogova. Ti su se novci po svom izgledu često vrlo približili tipu rimskih carskih novaca. Mali broj grčkih gradova s Atenom na čelu dobili su kao osobitu carsku milost oprost od obaveze, da se na njihovim novcima nalazi glava rimskog cara. Mjesto carske glave nalazi se na atenskim novcima, kao što je to bilo i u prošlosti, glava božice Atene. Ti novci su poluautonomni, dok one sa carskim likom možemo nazvati grčkim carskim novcima. Na njima su natpisi na aversu, koji su vjerni grčki prevodi carskih naslova na rimskim carskim novcima, dok se na reversu često preko svake mjere laska carevima i članovima njihovih obitelji.

Grčki novac kovan je u vrijeme rimskog carstva obilno u mnogim mjestima od cara Augusta do Galijana (30. pr. Kr.–260. po Kr.). Nakon Galijenove odluke da otvori u mnogim dijelovima carstva, osobito na istoku nove kovnice, došlo je do postepenog ukidanja do tada preostalih grčkih kovnica tako, da je za cara Tacita (275.–276. po Kr.) nakon prestanka kovanja kovnice Perge (u Pamfiliji) preostala jedina grčka kovnica u Aleksandriji, koja je djelovala i dalje do definitivnog ukidanja nakon ugušenja bune protucara Domicija Domicijana (296. po Kr.).

Od svih nizova grčkih carskih novaca treba osobito istaknuti niz koji je kovan u Aleksandriji i Egiptu. Kovovi te kovnice teku u neprekinutom redosljedu od Augusta do Domicija Domicijana (30. pr. Kr.–296. po Kr.). Uz bakreni novac uveo je Tiberij (14.–37. po Kr.) i tetradrahme iz bilona (v. čl.), čije je loše srebro vremenom sve više iz njih nestajalo, pa su na početku Dioklecijanove vladavine bile skoro posve iz bronce. Nestajanjem srebra u tim novcima propadala je postepeno i njihova izrada. No u nizu »Aleksandrinaca« nalazi se nekoliko novaca rimskih carica (Ticijana, žena Pertinaksova i Zenobija iz Palmire), kojih nema u redovitoj seriji rimskih carskih novaca. Druga je važna osobina »Aleksandrinaca«, što su na njima redovito označene godine vladanja pojedinog cara.

Na novcima nekih grčkih pokrajina i gradova kovanim u ovom razdoblju nalaze se bučni i bombastični natpisi, kojima se želi prikriti stvarnost izgubljene slobode. Veliko je također bogatstvo prikaza mitoloških scena na njihovim reversima.

Često na njima nalazimo vjerne prikaze remekdjela velikih grčkih kipara. Vrlo su obiljubljeni bili prikazi čitavih grupa iz mitologije, kao Parisovog suda na novcima Aleksandrije u Egiptu, pa Leandra, koji pliva k Heri na novcima Abida u Frigiji. Pored bogova-zaštitnika gradova poput znamenite glave Zeusa ili čitavog njegovog lika izrađenog po uzoru Fidijinog kipa, nalaze se mnoge glave ili likovi mitskih osnivača gradova kao na pr. kralja Mide u Primnesu (u Frigiji), U maloazijskim gradovima prikazuju se na novcima likovi njihovih lokalnih božanstava, kao na pr. Efeške Artemide. Amazonke, službenice Artemidine, prikazane su na novcima velikog broja gradova. Uz svu silu većih i manjih božanstava neki su gradovi na svojim novcima prikazali i glave ili likove svojih najznamenitijih sinova. Tako je lik Homera na novcima čitavog niza gradova od Amastrisa do Smirne, Pitagore na novcima Samosa ili Herodota sa sirakuškim novcima. Pored ovih opravdanih slavljenja znamenitih ljudi bilo je i nedostojnih slavljenja osoba, koje to nisu zaslužile. Takav je slučaj zagonetna smrt Antinoja, ljubimca cara Hadrijana. Tog ljepotana proslavili su na svojim novcima mnogi grčki gradovi ponajviše Bitinijon, njegovo rodno mjesto s carevim portretom na aversu te Antinojem s bikom na reversu. Osim zaštitnica gradova prikazanih u like Tihe nalaze se na novcima grčkih gradova likovi alegorija pojedinih božanstava vrlina, tako popularnih i na rimskim novcima.

Uz likove božanstava i ljudi vanredno su bogato zastupane na novcima ovog razdoblja i razne građevine počevši od Pergamskog oltara na novcima Pergama, Akropole i Dionizijevog kazališta na atenskim novcima sve do prikaza čitavog grada Bizije u istočnoj Trakiji, na kojem se vide (m. o.) čak i reljefi s likom čuvenog tračkog konjanika! Da su tako zamašni likovi mogli biti prikazani na novcima omogućeno je time, što su gradovi kovali bakrene i mjedene novce velikog promjera, pa bi ih opravdano mogli nazvati medaljonima. Gradska samouprava ovjekovječena je na mnogim novcima tog razdoblja personifikacijom (v. čl.) »bule« t.j. gradskog vijeća, te »demos« t.j. naroda, prikazanog u liku mladića. Gradska samouprava je na novcima zastupana i imenima te nazivima cijelog niza gradskih vlasti od arhonta do gramata – pisara. Sve zgrade u životu gradova kao igre, svečanosti i dr. ovjekovječene su na novcima.

I tako je grčki novac u posljednoj fazi svog postojanja bogatstvom raznih tema obrađenih na njemu barem donekle ispunjavao svoju likovnu prazninu i siromaštvo podliježući polagano propadanju, od kojeg ne će biti pošteđeni ni novci novih gospodara Rimljana.

Novci stare Makedonije

Numizmatika se kao znanost bavi proučavanjem novaca i medalja, pa je važan ograničavajući faktor arheologije. Dijeli se na staru, srednjovjekovnu i modernu numizmatiku. Stara obuhvaća doba grčke i rimske kulture do propasti Zapadnog Rimskog Carstva. Srednjovjekovna obuhvaća srednji vijek, t.j. seobu naroda, doba Bizantskog Carstva i sve evropske narode do renesanse. Moderna obuhvaća doba od renesanse do danas.

Sve tri vrste numizmatike daju svojim ljubiteljima mnogo pouke i zabave. No najzanimljivija je ipak numizmatika grčkog i rimskog svijeta. Ta nas numizmatika poučava o mitologiji antiknih naroda, o njihovu bogoslužju, običajima, vladavini, ratnoj umjetnosti, trgovini, obrtu i umjetnosti. Uz to ona utvrđuje mnoge važne historičke događaje.

U staroj numizmatiki najviše užitka pruža svojim ljubiteljima **grčka numizmatika**, jedno što govori o najstarijim novcima, koji su kovani možda i više stoljeća prije Krista, drugo zato što su ti novci većinom najljepše izrađeni, a treće i zato, što ih je teško odgonetnuti. Što je veća teškoća u utvrđivanju novca to je veća radost, kad se novac ustanovi.

Grčka numizmatika obuhvaća novce prave Grčke, te zemalja, koje su poprimiti grčku kulturu, kao i grčkih kolonija oko Sredozemnog mora, na Balkanu, u Maloj Aziji, u Donjoj Italiji, na Siciliji, u Galiji i Hispaniji, kao i po Africi te otocima. Stručnjaci počimaju s Hispanijom, a svršavaju sa sjevernom Afrikom. Hrvatskog numizmatičara zanimat će posebno grčki novci u državama na Balkanu. Te su države bile one sjeverno od Grčke, dakle Makedonija, Tracija, Epir, Ilirik, Gornja i Donja Mezija, te Dacija.

Mi bismo se ovaj put htjeli pozabaviti novcima stare Makedonije. Poseban razlog imamo u činjenici, da je jedan veliki dio stare Makedonije došao u sklop naše države,⁹ te čini Narodnu Republiku Makedoniju. Drugi dio pripao je Bugarskoj, a treći je ostao Grčkoj. Kao sudržavljeni osjećamo dužnost, da proučavamo novce stare Makedonije.

---

⁹Rukopis je dovršen približno 1957. godine.

U Skoplju izlazi »*Glasnik na muzejsko-konzervatorsko društvo na N.R. Makedonija*«, te, »*Vesnik na muzejsko-konzervatorsko društvo na N.R. Makedonija*« koji izlazi već četrnajstu godinu. Tu nalazimo članke o nalazima paleolitičkog, mezolitičkog i neolitičkog doba, nadalje nalazimo članke o srednjovjekovnoj umjetnosti. No do sada smo badava očekivali nešto o starim novcima nekoć tako velike slavne Makedonije. Isto smo tako badava iščekivali nešto o starim macedonskim vladarima i gradovima, koji su kovali novac, o topografiji tih gradova i o eventualnim kakvim nalazima.) (*prekriženo*)

U jednom članku »*Glasnika*«, Skopje (1954, br. 9), našli smo na kratku noticu o nekim starim macedonskim gradovima, kao što su Lychnidus (današnji Ohrid), Heraclea Lyncestis (danas Bitolj), Stobi (danas Gradsko), Stubera (danas Čepigovo), Scupi (danas Skoplje), Stenae (danas Demir Kapija). Autor članka veli, da se u tim mjestima stare kulture već nisu našli grčki spomenici nego rimski i ranobizantski.

Jedan članak u »*Vesniku*«, Skopje (1955, br. 10) nabroja nalaze u nekim macedonskim mjestima koji kazuju ovo: u Kičevu su se našli novci srpskih vladara 13. i 14. st., u Selcu kod Prilepa ranobizantski novci, u Stričini tetovske okolice kasnobizantski, u staroj rimskoj koloniji Stobi venecijanski novci i novci srpskih vladara 13. i 14. st., u Skopju kasnobizantski, u Ohridu novci srpskih vladara 14. st., u Bitolju kasnobizantski 12. i 13. st.

Začudo nigdje nema spomena, da bi se u današnjoj našoj Makedoniji našli novci starih macedonskih vladara i gradova.

Našim nastojanjem posjeduje Diecezanski muzej zagrebačke nadbiskupije dosta lijepu zbirku grčkih novaca, a među njima i zbirku novaca stare Makedonije. U toj zbirci zastupani su ovi macedonski kraljevi: Amyntas III. (1 komad), Philippus II. (14 kom.), Alexander III. (26 kom.), Cassander (9 kom.), Antigonus Gonatas (12 kom.), Demetrius II. (4 kom.), Lysimachus (1 komad), Philippus V. (12 kom.), Perseus (16 kom.). U svemu 95 komada macedonskih kraljeva.

Nadalje su u ovoj zbirci zastupani novci grupe pod naslovom »*Makedonska autonomia*« (8 komada), te novci Makedonije pod rimskom vlašću, kako slijedi: Gaius Publilius Quaestor, Lucius Fulcinus Quaestor, Claudius I., Nero, Vespasianus, Marcus Aurelius, Alexander Severus (7 kom.), Elagabal, Philippus Arabs, rimskih dakle 30.

Napokon su u ovoj zbirci zastupani ovi macedonski gradovi: Acanthus, (x komada) Aegae (1 kom.) Amphaxitis (1 kom.), Amphipolis (14 kom.), Pella? (22 kom.), Philippi (4 kom.), Stobi (6 kom.) i Thessalonica (29 kom.). Gradova svega 79 komada.

U svemu posjeduje D.M. 212 komada samo starih macedonskih novaca.

Prigodom utvrđivanja ovih novaca došla nam je želja, a i potreba saznati koji su sve vladari gospodovali u Makedoniji i koji su od njih kovali novac. Ako imamo Amintu III. gdje su druga dva Aminte. Ako imademo Aleksandra III. gdje su prva dva. Ako imamo Filipa II. i V., gdje su ostali Filipi? Ukratko bili smo željni saznati potpuni redosljed makedonskih vladara. Prof. Šime Ljubić u svom opisu, rimskih novaca (LJUBIĆ 1890), kao i u opisu bosanskih novaca (LJUBIĆ 1875) navodi prije svakog vladara kratak njegov životopis, i to vrlo olakšava studij tih novaca. Kod makedonskih novaca nismo to nigdje našli, a isto je tako potrebno za razumijevanje makedonskih novaca.

Nadalje kada smo utvrđivali novce starih makedonskih gradova, osjećali smo istu potrebu. U zbirci D. M. zastupani su kako rekospo gradovi: Acanthus, Aegae, Amphaxis, Lethe, Pella, Philippi, Stobi i Thessalonica. Bili smo željni znati, koji su drugi gradovi kovali novac, da svoju zbirku uzmognemo s vremenom popuniti. Napokon nas je zanimalo, gdje su ležali ti gradovi i kada su kovali.

Držimo, da će ova pitanja zanimati i druge sakupljače makedonskih novaca. Budući da nismo nigdje našli potpun redosljed makedonskih vladara, odlučili smo u ovoj radnji sastaviti što potpuniji taj redosljed ukoliko se on prema raznim autorima može ustanoviti. Nadalje smo odlučili sastaviti točan popis makedonskih gradova, koji su kovali novac, te označiti njihovu topografiju. U tu svrhu bit će potrebno prikazati prije u kratko zemljopis i povijest stare Makedonije. Kod nekih vladara bit će malo podataka, jer ih historija nije namrla, a kod nekih (kao kod Filipa II. i Aleksandra III.) bit će potrebno stegnuti gradivo, jer ga ima preobilje.

Geografija stare Makedonije

Makedonija je dio balkanskog poluotoka, koji se naslanja na sjeverozapadni kut Egejskog mora, pa je okolo naokolo okružen visokim gorama. Na jugu je glasoviti Olympus i susjedno gorje Cambunia dijeli od Tesalije. Na zapadu ga planina Pind dijeli od Ilirije i Epira (danas Albanije). Na istoku ga visoko gorje Rhodope dijeli od Trakije. Na sjevero-zapadu tvori granicu razvođe Vardara s jedne strane, te Morave i Drine s druge strane.

Makedonija je većim dijelom gorovita zemlja. Po njoj se pružaju gorski lanci Barbus, Bora, Bernios, sjeverni dio Olympa, Pangaeus. Među gorskim lancima su pukle prostrane ravnice, koje su zgodne za obrađivanje. Budući da je veći dio gorovit, nosi ime Makedonia, što znači »*Gorovita zemlja*«, dok se onaj plodni dio zvao Emathia, t.j. Podolje. Najvažnije makedonske rijeke jesu Mestus (Mesta), Strymon (Struma), Axios (Vardar) i Haliakmon (Bistrica).

Stara se Makedonija raspadala u okružja ili distrikte: Pieria, Elimaea, Lyncestis, Cordaea, Emathia, Almopia, Mygdonia, Lykos i Bottiaea.

Između rijeka Axios i Strymon, t.j. između Vardara i Strume prodire Balkan u egejsko more poluotok zvan Chalkidica. Taj su poluotok u 8. st. pr. Krista kolonizirali trgovci iz Chakisa u Euboei, od kojih ima i ime. Chalkidica se opet dijeli u tri manja, skoro paralelna poluotoka. Istočni sa zove Acte, srednji Sithonia, a zapadni Pallene. Na istočnom se nalazi glasovita Sveta gora Athos, sa zapadne strane oblijeva Chalkidiku »*Sinus Thermaeus*«, danas Solunski zaljev, s istoka »*Sinus Strymonicus*«, danas Orfanski zaljev. Između poluotoka Pallene Sithonia nalazi se »*Sinus Toronaeus*«, danas Kasandrijski zaljev, a između Sithoie bio je »*Sinus Singiticus*«, danas zaljev Hagion Horos.

Prva prijestolca Makedonija bio je grad Edesse, prozvan kasnije Aigai ili Ege. Kralj Arhelaj prenesao je prijestolnicu u Pellu kraj jezera Borborus. Osim ova dva grada važni su gradovi: Therma, prozvana kasnije Thessalonica, danas Solun, zatim Potidaea prozvana kasnije Cassandrea, Olynthos, Amphipolis gdje je bila bitka 422. god. pr. Kr., Pydna gdje je bila bitka 168. god., te Philippi gdje je bila bitka 42. god. pr. Kr.

Makedonija je u glavnom, kako rekosmo, gorovita, kao i Grčka, samo što su planine više, doline šire, rijeke veće i dublje. Klima i plodovitost je u raznim predjelima raznolika: u planinama opora i neplodna, u ravninama između gorja, te uz rijeke i morsku obalu blaga i vrlo plodna. Tu ima zelenih livada i žitorodnih polja. Gore od uvijek obilovahu rudama, a osobito zlatom i srebrom. Zato su se za ovu zemlju otimali i Grci i narodi Male Azije. U visokim gorama bilo je i grabežljivih zvijeri. Herodot napominje, da ja ondje bilo i lavova.

Žiteljstvo Makedonije sastojalo se od raznih naroda. Pravi Makedonci bili su srodni Grcima. Postali su koje od pelazgičkih, koje od dorskih plemena, a jezik im je srodan grčkomu, ali nije posve jednak. Grčki vojnici u Aleksandrovoj vojsci nisu razumjeli nagovor makedonskih časnika. Uz Makedonce prebivahu u zemlji frigijska, tračka i ilirska plemena. Njihovo glavno zanimanje bijahu lov, poljodjelstvo i marvogojstvo. Njihovi gradovi uz Egejsko more bili su zgodni za pomorstvo i trgovinu, što su dobro izrabili Grci, koji su stvarali kolonije, osobito Atenjani, Eubejci, Eritrejci i Korinćani. Zlatni i srebrni rudnici bili su izvor bogatstva koje je počeo u velikoj mjeri izrabljivati Filip II. Značaj naroda je ratobornost i lukavstvo. Tko nije ubio ni jednog neprijatelja, morao je za sramotu nositi tzv. »phorbeia«, t.j. neku vrst ulara. Tko nije oborio vepra u divljem trku, nije smio sjesti za stol.

Makedonci su s početka bili slobodnjaci. Pojedina plemena imala su svog poglavicu. U 9. st. pr. Kr. svladao je poglavica plemena oko grada Edese druge poglavice, te je postao kraljem. Bio je to Caranus. Grčka riječ *Koiranos* znači »vladalac«. Iza njega slijedi niz makedonskih kraljeva, od kojih prvi spada u mitsko herojsko

doba. Herodot i Tukidid počimaju niz kraljeva s Perdikom I. 700. god. Kraljevi su bili vrhovni suci, vrhovni svećenici i vojskovođe. Makedonci su bili privrženi svome kralju, ali kao slobodni ljudi nisu pred njim padali na koljena, nego samo skinuli kacigu ili klobuk. Kralj je u svojim odlukama bio s početka vezan na pristanak velikaša i slobodnih općina. Kasnije su kraljevi pomalo povećavali svoju vlast i provodili centralizaciju. U Makedoniji nije bilo robova.

Opseg makedonske države vrlo se mijenjao diljem historije. Vlast prvih kraljeva protezala se samo u okolici grada Edesse ili Aegae. Prva država protezala se od između rijeke Lydias i Haliakmon. Kasniji vladari razmakoše granice sretnim bojema na zapad i jug, do Jadranskog mora i Hebrosa. Za prvog perzijskog rata morade Makedonija priznati vrhovnu vlast Perzije. Tek nakon sjajnih pobjeda grčkih dobavi se prijašnje slobode. Kralj Aleksandar I. nastavi osvajati susjedne zemlje te proširi svoju moć do Pydne i Therme. Filip II. osvoji Mygdoniju, Paeoniju i zapadni dio Thracije. Aleksandar III. osvoji cijeli Balkan, cijelu Grčku, Malu Aziju, Egipat, Mediju i Perziju i tako od male Macedonije posta svjetska velevlast ali ne za dugo. Poslije njegove rane smrti raspade se ogromna državina u više samostalnih država, a Makedonija se suzi u svoje stare granice, dok 168. god. pr. Kr. ne postane rimskom pokrajinom.

Makedonski kraljevi

Pošto smo kratko opisali zemljopis Makedonije, možemo prijeći na redosljed makedonskih kraljeva. Iz numizmatičkih razloga pisat ćemo imena vladara i gradova, ne fonetikom, nego običajnom latinskom, a mjestimice hrvatskom transkripcijom.

1. CARANUS (844.–816. god. pr. Kr.)

Prema rimskom historičaru Marku Junianu Justinu vladao je od 844. do 816. Njegovo ime glasi grčki KOIRANOS. Prema Synkelosu počeo je vladati 802. god. pr. Kr., prema Eusebiju 814. Dakle svakako u 9. st. pr. Kr. Priča veli, da je on osvojio grad Edessu »*ducibus capris*«, tj. pod vodstvom koza, pa stoga da je grad prozvan Aegae (grčki *aigai* od riječi *aix*, *aigos*, koja znači koza). Drugi tumače postanak ovog imena od riječi aiges, koja znači valovi vode, pa bi riječ Aiga imala označivati obilje vode. I doista danas je na ovom mjestu grad koji se zove Vodena.

Makedonski kraljevi izvodili su svoje podrijetlo od Temenosa iz Argosa tj. Herakla. Obje činjenice su važne za numizmatiku, jer se na makedonskim novcima često nalaze koze i jarci, a još češće glava Herakla s lavljom kožom. Povijesničar Tukidid naziva makedonske kraljeve Temenovićima, tj. potomcima Temenosa iz Argosa (II. 99).

2. COENUS (816–814. god. pr. Kr.).

Keno (Koinos) vladao je prema spomenutom Justinu 12 godina. Residirao je u Edessi ili Aegama. Postoji grad Edessa u Mezopotamiji. Pita se, koji grad je stariji. Povijest kazuje, da je makedonska Edessa barem 5 stoljeća starija od mezopotamske, jer postoji od 9. st. prije Kr., dok je mezopotamska osnovana od makedonskih vojnika u vrijeme Aleksandrova vojnog pohoda u Mezopotamiju 331. god. Makedonci su tu Edessu osnovali na uspomenu svoje drage Edesse.

3. TYRIMMAS (804–766. god. pr. Kr.)

Tyrimmas ili Turrimas vladao je prema Justinu 38 godina. O vladavini ovog makedonskog kralja, ne znamo ništa, kao ni o vladavini prve dvojice. O njima nisu znali pisati ni Herodot ni Tukidid.

4. PERDIKKAS (766–715. god. pr. Kr.).

Prema Justinu (1. VII. c. 2. s.1) vladao je Perdikkas 51 godinu. Herodot i Tukidid smatraju ga prvim izvjesno dokazanim Makedonskim kraljem. Oni mu određuju drugu kronologiju. On je utvrdio svoju obitelj na makedonskom prijestolju, tako da od sada sin nasljeđuje oca. Granice države bile su još uvijek uske, tj. između rijeke Lydias i Haliakmon.

5. ARGAEUS (715–677. god. pr. Kr.).

Argej je prema Justinu vladao 38. godina (1.VII. c.2. s.2) On je ratnom lukavošću svladao Taulantijce te podigao utvrde protiv provale Iliraca. Inače je, kako Justin na navedenom mjestu kaže, bio pravedan i od svojih podanika ljubljen.

6. PHILIPPUS I. (677–639. god. pr. Kr.).

Filip I. je prema Justinu vladao također 38 godina (1.VIII. c.3. s.5). On je poginuo u jednoj bitci protiv Iliraca. Sve do sada navedeni kraljevi nisu kovali novac. Ili se bar njihovi novci nisu sačuvali.

7. AEROPUS (639–577. god. pr. Kr.).

Erop je prema Justinu vladao 62 godine. (1.VII. c.2. s.5.). Bio je sin Filipa I. Bio je još u koljevci, kada mu je poginuo otac. Macedonski su ga vojnici ponesli u koljevci u boj protiv Iliraca, da se pogledom na mladog kralja obodre na boj. I pobijediše. On je kovao novac u srebru i bronci. Njegove didrahme imadu na Av. glavu mladog muškarca s tenijom, a na Rv. konja s natpisom AIPO. Brončani imadu na Av. istu glavu s tenijom, a na Rv. prednji dio goveda.

8. ALCETAS (577–548. god. pr. Kr.)

Alketa je prema Justinu vladao 29 godina (1.VII. c.2. s.5). O njegovoj vladavini ne znamo ništa. Od Alkete nam se nisu sačuvali novci.

9. AMYNTAS I. (548–498. god. pr. Kr.).

Aminta je prema Justinu vladao 50 godina (1.VII. c.2. s.13). Vladao je u doba perzijskih kraljeva Kira, Kambiza i Darija. Morao je kao satrap pomagati Darija u njegovoj vojni na Skite. Kod Aminte I. počima se kronologija Justinova slagati s kronologijom Herodota i Tukidida, te današnjih povjesničara. Prema njima je Aminta I. vladao od 540–498. god. pr. Kr. Dakle je godina smrti ista, i od sada se godine kraljevanja slažu.

Od Aminte I. sačuvali su se srebrni i brončani novci, mada su vanredno rijetki. Njegovi su novci slični Eropovim. Didrahme imadu na Av. valjda lik vladara, a na Rv. konja. Brončani imadu na Av. morskog raka, a na Rv. natpis B.AMINTOY.M. (t.j. *Basileos Amintoy Makedonon*).

10. ALEXANDER I. (498–454. god. pr. Kr.).

Vladao je 43 godine. Te su godine već posve sigurne, jer se u njima svi povjesničari slažu, što vrijedi i za kronologiju daljnjih kraljeva. Aleksandar nastavi osvajati susjedne zemlje, pokori plemena u pokrajnima Lyncestis zapadno od Ohridskog jezera, Orestis sjeverno od rijeke Haliakmon, i Almopis oko gorja Bora, tako da mu je pripadala sva zemlja od Olympa i Pindosa do Strymona. Bio je junak i karakter. Mudrom politikom prema Perzijancima proširio je svoju državu i na istoku. Bio je veliki prijatelj Helena, te je nosio častan pridjevak »Filohellenos«. Sudjelovao je i na olimpijskim igrama.

Svoj značaj pokazao je već u mladosti. Herodot pripovijeda ovu zgodu: Perzijski kralj Darij poslao je njegovu ocu poslanstvo od pet odličnika. Kralj ih je lijepo primio i pogostio. Kad su se ti Perzijanci ponapili, zatražili su za razonodu žene. Kralj bi popustio, ali sin mu Aleksandar pošalje k poslanicima preobučene mladiće, koji su pijane goste poklali. Stvar je bila pogibeljna. Darij posla jednog vojvodu, da istraži stvar, ali je Aleksandru uspjelo, da ju zabašuri. Inače bi Perzijanci s vojskom provalili u zemlju.

Kralj Aleksandar je otvorio rudnike srebra na jezeru Prusias, te je svaki dan dobivao odande jedan talenat srebra. God. 454. bio je tajno umoren, valjda od kojeg protivnika helenske kulture. Od Aleksandra I. nisu se sačuvali novci.

11. PERDIKKAS II. (454–413. god. pr. Kr.).

Vladao je 28 godina. Iza smrti Aleksandra I. zavladaše među njegovim sinovima borbe za prijestolje. On je iza sebe ostavio četiri sina. To bijahu Alketas, Philippus, Perdikkas i Amyntas. Alketas bijaše pijanica, te ga Makedonci, koji su inače

poznati kao junaci na vinu, prozvaše »vinskim ljevkom«. On bude lišen prijestolja. Amintas je bio još mlad pa si vladu podijeliše Filip i Perdika. Filip dobi kraj istočno od rijeke Axios, a Perdika ostalo. Međutim ga Perdika 436. god. liši vlasti, te postade samovladarom (436–413). Prijestolne borbe oslabiše Makedoniju, pa ju prisiliše na danak, ali je Perdika znao svojom lukavošću, pristajući čas uz Atenjane, čas uz Špartance, izigrati Grke, te se je oslobodio danka, i opet proširio svoju državu. Naročito je izigrao Grke na poluotoku Chalcidici, koja je bila radi plodnosti zemlje, radi brojnih luka i radi rudokopa vrlo važna. Od Perdike II. nisu se sačuvali novci.

12. ARCHELAUS (413–399. god. pr. Kr.).

On je bio nezakoniti sin Perdike, a vladao je 24 godine. Bio je revolucionarne naravi. Umorstvom maknuo si je s puta zakonitog nasljednika sedmogodišnjega sina Perdike. Zatim je maknuo brata Alketa i njegova sina Aleksandra. Svoju nepovoljno stečenu vlast nastojao je učvrstiti jačanjem vojske, sjajem na kraljevskom dvoru i promicanjem helenske kulture. On je pravo uvidio, da su Grci upravo svojom visokom kulturom natkrilili ostale narode. Zato je dozivao na svoj dvor grčke učenjake i umjetnike. Kao revolucionarni vladar prekine sve veze s prošlošću. Da bude bliži Grcima prenese svoju prijestolnicu iz grada Aega u Pellu, koja je bila riječnom plovidbom spojena s Egejskim morem. U Pelli podigne novu kraljevsku palaču, koju je dao oslikati grčkom slikaru Zeuxisu. Za rad mu je platio veliku tada svotu od 400 mina (18.000 for.). Na svoj dvor pozvao je glasovitog atičkog tragika Euripida, pjesnika Agatona, muzičara Timoteja, koji je bio umjetnik na liri. Bio je u vezi s filozofom Platonom. Pozvao je pače k sebi i Sokrata, ali taj ne htjede doći, jer je u kralju ipak vidio barbarina i okrutnika. U gradu Diumu uvede 9 dnevne igre u čast Orfeju i muzama, pa je osnovao školu, koja bi odgovarala današnjem sveučilištu.

Od Arhelaja sačuvali su se novci u srebru, koji na Av. imadu glavu kraljevu ili glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. natpis ARXEAA.

13. KRATAEOS, ORESTES, AEROPUS (399–393. god. pr. Kr.)

Kralj Arhelaos padne u razbojničke ruke nekog Krateosa, koji se sam zakralji, ali mu je vlada trajala tek nekoliko dana, jer su ga Makedonci sami ubili. Na prijestol bi imao doći Arhelajev sin Orestes, ali kako je Arhelaj maknuo zakonite baštinike prijestolja, tako je bio maknut i njegov sin Orestes. Maknuo ga je njegov vlastiti skrbnik Aeropus, koji se uzdržao na vlasti 6 godina.

Erop je kovao srebrne i brončane novce po perzijskoj stopi. Njegove didrahme imadu na Av. glavu vladara, a na Rv. konja desno s natpisom AIPO. Brončani novci imadu na Av. glavu vladara, a na Rv. prednji dio goveda.

14. PAUSANIAS (393–392).

Iza smrti Eropove zakralji se Pausanias, koji je vladao samo jednu godinu kako je u naslovu naznačeno. Göbbels uzima da je vladao 390–389. god. Isti Göbbels drži, da je Pausanija kovao novac i to po perzijskoj stopi u srebru i bronci. U srebru je kovao didrahme, drahme i hemidrahme. Didrahme imadu na Av. lik kralja, a na Rv. konja nadesno. Drahme i brončani novci imadu na Rv. prednji dio vepra. Neki novci imadu natpis kraljeva imena.

15. AMYNTAS II. (392. god. pr. Kr.).

Aminta II. bio je praunuk Aleksandra I. On je umorstvom maknuo svog predašnjika Pausaniju, ali nije vladao dugo. Još iste godine protjera ga stranka pokrajine Lynkestias. On potraži utočište i zaštitu u grada Olyntha, kome u zdvojnosti odstupi jedan dio svoje države.

Prema Göbbelsu je Aminta II. kovao novce slične predašnjima, i to didrahme i broncu. I njegove didrahme imadu na Av. lik kralja, a na Rv. konja desno, dok brončani novci imadu na Av. lik kralja, a na Rv. prednji dio vepra.

16. ARGAEUS (392–390. god. pr. Kr.)

Argej je vladao samo dvije godine. Njegova vladavina nije bila mirna, jer je prognani Aminta radio u izgnanstvu, kako bi s pomoću Olyntha došao natrag do vlasti, i to mu je nakon dvije godine uspjelo. Od Argeja se nisu sačuvali novci.

17. AMYNTAS III. (390–369. god. pr. Kr.).

Aminti je bila slaba pomoć od Olyntha, kome je ustupio dio države. Ali on nije klonuo duhom. On je pomoću Tesalije iz jednog pograničnog mjesta zapadne Makedonije organizirao vojsku, te je malo pomalo osvojio svu kraljevinu i protjerao Argeja. Sad je vladao mirno bez suparnika do 369. god. Od Olyntha zatraži svoju zemlju natrag, a kad je mirnim putem ne htjedoše dati, zatraži pomoć od Sparte. Sparta prisili Olyntha, da vrati makedonsko područje i da se odreče hegemonije nad halkidičkim gradovima. Aminta III. imao je dvije žene: zakonitu Euridiku, s kojom je imao četiri sina: Aleksandra, Perdiku, Filipa i Euriona, te inoću, s kojom je imao tri sina: Arhelaja, Arhideja i Menelaja. Aminta III. bude umoren od ljubavnika svoje zakonite žene Euridike, koja se poslije za nj i udala.

Od Aminte III. sačuvalo se dosta novca u srebru i bronci. Srebrni su didrahme, drahme i hemidrahme. Ti imadu na Av. većinom glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. konja ili orla u kvadratu s natpisom AMYNTTOY. Neki srebrni imadu na Av. glavu Diane, a na Rv. jelena s natpisom B. AMYNTTOY. Brončani novci imadu na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. orla kako proždire zmiju uz natpis AMYNTA ili PYDNAION.

18. ALEXANDER II. (369–368. god. pr. Kr.).

Nakon smrti Aminte III. zakralji se njegov najstariji sin Aleksandar. On je vladao samo dvije godine. Među njim i braćom dođe do prijestolnih borbi, koje je poticala opaka im majka Euridika. Uz to se Aleksandar počeo miješati tesalske poslove, pa zauze Larisu i Kranon, ali se morade brzo iz Tesalije vratiti, jer mu iza leđa provali u zemlju Pelopida iz Teba. Pelopida prisili Makedoniju u savez s Tebama, te odvede 30 talaca, a među njima i trećeg sina Amintina Filipa kao taoca sa sobom u Tebe. God. 368. bude mladi nadobudni kralj Aleksandar II. prigodom jednog vojnog plesa od Ptolomeja umoren.

Od Aleksandra II. sačuvaše se srebrni novci, koji imadu na Av. bradatu glavu Jupitra, a na Rv. konja desno s natpisom ALEXANDROY. Brončani njegovi novci imadu na Av. glavu mladog kralja s diademom, a na Rv. konja nadesno.

19. PTOLOMAEUS ALORITA (368–365. god. pr. Kr.)

Iza naprasite smrti Aleksandra II. imao bi na prijestolje doći njegov mlađi brat Perdika, ali je stvarno umjesto njega kroz tri godine vladao ubojica Ptolomej nazvan Alorita. Ali nakon tri godine izgubi prijestol i život od rano zrelog zakonitog nasljednika prijestolja Perdike III.

Od Ptolomeja sačuvaše se srebrni novci, koji imadu na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. konja desno s natpisom PTOLHMAIOY ALORIT.

20. PERDIKKAS III. (365–360. god. pr. Kr.).

Perdika III. vladao je mirno 5 godina. On je nastojao, da mudrošću i hrabrošću pridigne državu iz dosadanje nemoći. U tu je svrhu pomagao Atenu u boju protiv Olyntha, kome se bijaše pridružio i Amphipolis, ali padne u jednoj bitci Linkestiraca i Ilira 360. god.

Od Perdike III. sačuvaše se srebrni i brončani novci u feničkoj stopi. Didrahme imadu na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. konja u kvadratu s natpisom PERDIKKOY. Brončani novci imadu na Av. isto glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. buzdovan s natpisom BASILEOS PERDIKKOY ili orla ili bika.

21. AMYNTAS IV. – PHILIPPUS II. (359–336. god. pr. Kr.).

Iza smrti Perdike III. nalazila se Makedonija u jadnom stanju. Iliri provališe u zemlju, Linkenštani se s njima udružiše, Atenjani su se nalazili na obali, Olinčani grabiše oko sebe, a nasljednik prijestolja Amyntasa III. još je dijete. U toj stisci izabraše Makedonci za kralja Filipa, trećeg zakonitog sina Amynte III. On se u dobar čas, u doba najveće pogibelji, vratio iz Tebe, gdje je kao talac proboravio tri godine, pa počne vladati najprije u ime svog nedoraslog sinovca Aminte IV., a doskora i

sam. Koje diplomatskim putem, a koje oružjem u ruci odvrati pogibelji od svoje domovine. Na to liši svoga sinovca baštine i uze vladati u svoje ime. Bio je čovjek od naravi vanredno nadaren, bistra pogleda, pun idealnog zanosa, jake volje i neumorno radin. Uz to je bio lukav, te nije nikada birao sredstva, da dođe do cilja. U Tebama je naučio mnogo od Grka. Općeci s Epaninondom i Pamnenom naučio je, kako države postaju velike. Naročito je naučio ratnu umjetnost, pa je to znanje upotrijebio, da digne vojnu snagu Makedonije.

Najprije svlada Ilire, te osvoji svu zemlju istočno od Lyhnidosa (Ohrida). Onda otme Atenjanima grad Amphipolis i s njom steče jaku pomorsku bazu. Došavši u posjed gore Pangaeus iskoristi bogate rudnike srebra, te postade jednim od najboljih vladara. Pomoću novca stvori jaku vojsku. Uredivši tako Makedoniju pregne, da steče hegemoniju nad Grcima. Filip skrene pažnju najprije na grčke kolonije u Makedoniji, te osvoji grad za gradom. Izdašno mu se opre samo grad Olynthos. Filip se spremaše, da grad opaše i osvoji. Olinčani zamole pomoć u Atene. Demosten nastojaše nagovoriti Atenjane, da pomognu Olynthu, jer padne li Olynth, past će i Atena. Atenjani poslaše pomoć, ali prekasno, jer Filip osvoji Olynth, pa ga razori, a onda razori još 32 grada u Halkidici.

God. 339. optuži Filipov ortak u Ateni Eshin žitelje grada Amfize, da su obrađivali svetu zemlju. Oni biše osuđeni, a Filip bude određen za vojvodu saveznoj vojsci, koja će kazniti Amfizu. On dođe s vojskom od 30 000 vojnika u Grčku, pa se stade utvrđivati u Elateji. Sad uvidješe Atenjani, da i njima i cijeloj Grčkoj prijeti pogibao. Pozovu u pomoć Tebe, ali prekasno. Filip razori najprije Amfizu, a onda kod Heroneje razbije saveznu vojsku Atenjana i Tebanaca, gdje izgibe cijela tzv. »sveta četa« (338). Tebe moradoše u svoju tvrđu primiti makedonsku posadu. Atena izgubi sve svoje posjede. Jedino Spartanci ostadoše samostalni. Tako steče Makedonija hegemoniju nad Grcima. Na saboru u Korintu izabraše sve grčke države osim Sparte Filipa II. za vrhovnog vojskovođu u ratu na Perzijance. Filip se već dovoljno spremio, da provali u Aziju, kad ga 336. god. u Egama umori Pauzanija, časnik njegove tjelesne straže upravo u času kad je ulazio u glumište. Sumnja se da ga je dala ubiti njegova žena Olimpija, koju bijaše ljuto uvrijedio uzevši si drugu ženu.

Od Filipa II. imade numizmatika bogatu ostavštinu, jer je kovao novca u zlatu srebru i bronci. U zlatu je kovao dvostruke statere, statere, zatim $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ i $\frac{1}{12}$ statera. Zlatni su novci kovani u Pelli i Amphipolisu: na Av. imadu glavu Apolona ili Herakla s lavljom kožom, a na Rv. dvopreg, trozub, konjanika ili Viktoriju.

U srebru je kovao tetradrahme, didrahme, oktobole, triobole i diobole. Srebrni novci imadu na Av. glavu Zeusa s lovorvijencem, a na Rv. konjanika kako juri desno. Ili na Av. glavu Apolona s tenijom, a na Rv. konjanika. Ili i na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. Zeusa aetophora. Srebrni novci kovani su u Pelli, Amphipolisu, Diumu, Herakleumu, Melitai i Meronei.

Brončani novci imadu na Av. glavu Filipovu s lavljom kožom, ili s diademom, glavu Apolona, Herkula, Pallade, a na Rv. konjanika, tronog, dvije koze, buzdovan. Neki brončani imadu na Rv. Aleksandra na konju Bucefalu.

Svi ovi novci imadu na Rv. uz tip još natpis PHILIPPOY ili BASILEOS PHILIPPOY.

(D.M. imade u svojoj zbirci dvije tetradrahme, jednu drahmu i 10 brončanih novaca. Tetradrahme imadu na Av. glavu Zeusa nadesno, a na Rv. konjanika nadesno. Brončani novci imadu na Av. glavu Apolona s tenijom, a na Rv. golog konjanika desno uz razne nuzznakove.) (*prekriženo*)

22. ALEXANDER III. (336–323. god. pr. Kr.).

Bio je sin Filipa II. Kad je iza očeve smrti preuzeo vladu, bilo mu je tek 20 godina. Od oca je naslijedio bistar um i neumornu radinost, a od majke oholost i žestoku ćud. Njegova bi ličnost zahtjevala posebnu radnju. Nastojat ćemo biti što kraći.

Aleksandar je imao najbolji uzgoj. Prvi mu učitelji bijahu Leonida i Lizimah. U mladosti rado je čitao Homerovu Ilijadu, te si uzeo za uzor Ahila, koji mu je bio po majci u rodu. Imao je smisla za uzvišeno, pa je rado čitao Pindara i druge tragike. Od 13. do 20. godine imao je za učitelja velikog Aristotela. Jedinstven slučaj u povijesti, da su se našli takav učitelj i takav učenik. Učitelj je osvojio svijet svojim duhom, a učenik svojim mačem.

Premda se već u mladosti pokazao junakom, ipak ga suvremenici iza očeve smrti smatrahu nedoraslim, da sačuva naslijeđenu državu. No on preuzme vladu, i dade se s najvećom energijom na vladalački posao. Najprije digne vojsku na narode koji su obitavali na sjeveru. Dok je ondje brao pobjedu za pobjedom, te došao do Istra (Dunava), raznese se po Grčkoj glas da je poginuo u boju. Tebanci to jedva dočekaše, pa stadoše jurišati na tvrđu Kadmeju, gdje bijaše makedonska posada. No u tren dojuri živ Aleksandar, pa se grozno osveti Tebama. Grad bude osvojen i razoren. Do 30.000 Tebanaca bude prodano u roblje. Samo tvrđa Kadmeja, hramovi i kuća pjesnika Pindara ostadoše pošteđeni.

Nakon toga se Aleksandar spremi na dugo spremanu perzijsku vojnu. S vojskom od 30.000 pješaka i 4.500 konjanika prijeđe preko Helesponta u Aziju. U Perziji je tada vladao kralj Darij Kodoman. U njega ne bijaše ni uma ni srca, da odoli takovu protivniku. Prvi puta se sukobiše Makedonci s Perzijancima kod Granika 334. god. Perzijska vojska, kojoj su glavnu silu činile čete grčkih najmljenika, bude sasvim razbita. Aleksandar bijaše sam glavom svagdje, gdje je pogibao bila najveća, te je jedino pomoću vjernog Klita spasen od gotove smrti. Na to satre perzijsku vlast po čitavoj obali Male Azije, te podjeli grčkim gradovima autonomiju, da bi tako sebi osigurao pomoć u daljnjem ratu.

Drugi puta se Aleksandar sukobi s Perzijancima kod Issa 333. god. Ogromnu perzijsku vojsku vodio je sam Darij. Perzijanci budu sasvim razbiti. Do 100.000 ih ostade na bojištu. Aleksandra zapadne ogroman plijen. Uz to zarobi Darijevu majku, ženu i djecu. Prema Darijevoj obitelji ponese se Aleksandar najplemenitije. Sada pođe pobjednik na jug te osvoji Feniciju, Siriju i Egipat. Svoj boravak ovjekovječi osnutkom grada Aleksandrije.

U to skupi Darij novu vojsku podigavši na oružje ratoborne narode na Istoku. Aleksandar pohita iz Egipta prema Dariju, pa se sukobi s njime kod Arbele i Gaugamele. 331. god., te održa sjajnu pobjedu, kojom zadade perzijskoj državi smrtni udarac. Iza toga udari Aleksandar prema Babilonu i Suzi, koji mu se gradovi s ogromnim svojim blagom predadoše bez otpora. Onda zauze Persepolis i Pasargade. Darij pobjegne u Baktriju u nadi, da će se tamo obraniti, ali ga na putu ubije satrap Bessos, koji se proglasi kraljem. Aleksandar pođe za njim u potjeru, uhvati ga i pogubi (329). Na toj vojni dopre Aleksandar do Jaksarta, te osnuje više gradova. Da bi pokorenim narodima ušao u volju, oženi se s Roksanom, kćerju baktrijskog vladara.

Aleksandru nije bilo dosta, što je postigao, već htjede, da postane gospodar cijele Azije. Zato krene 327. god., s vojskom, koja se sastojala od Makedonaca i svladanih Perzijanaca, na Indiju. Neke manje knezove prinudi na brzu ruku, da mu se pokore. Jače mu se odupre samo kralj Porus braneći se sa 200 slonova na obalama rijeke Hidaspas. Aleksandar ga u krvavom boju nadvlada, pače i zarobi, ali mu ipak vrati slobodu i kraljevstvo. Aleksandar je želio poći i dalje, no njegovoj vojsci je bilo već dosta ratovanja, pa se stade opirati. Međutim je Aleksandar i sam uvidio, da Indija ima visoku kulturu, i da je teško takovu zemlju u nekoliko bojeva podjarmiti, pa zato odluči da se vrati. Došavši u Suzu uze još dvije perzijske žene, te nastojao, da bi se i njegovi vojvode i vojnici oženili s Perzijankama, da tako izglati razliku među narodima. Tim novotarijama vrlo ozlovolji svoje stare vojnike. Godinu dana iza toga 333. god. umre Aleksandar u Babilonu navršivši tek 32 godine od vrućice. Umro je kao genij, kao najveći vojskovođa svijeta i kao izvrstan organizator pokorenih naroda. Ma da je umro mlad, polučio je svoju svrhu: osvojio je državu Ahaemenida i pronesao u Istok helensku kulturu.

Kao od Filipa II. tako je numizmatika baštinila i od Aleksandra III. mnoštvo novaca u zlatu, srebru i bronci.

U zlatu je kovao distatere, statere, polustatere te $\frac{1}{4}$ i $\frac{1}{8}$ statera. Ti novci imadu na Av. glavu Pallade s korintskim šljemom, a na Rv. božicu pobjede ili glavu Aleksandra s diademom, a na Rv. Zeus Aetophoros. Kovali su se u Pelli, Pelagoniji, Larissi, i Sidonu.

Od srebrnih novaca kovao je tetradrahme, drahme, hemidrahme, dibole i obole. Ti novci imadu na Av. glavu mladog Herakla s lavljom kožom, a na Rv. Zeusa

Aetophora. Ili na Av. glavu Pallade s korintskim šljemom, a na Rv. Viktoriju. Ili na Av. glavu Aleksandra Velikoga, a na Rv. dvostruku obilnicu. Srebrni su novci kovani u ovim gradovima: Pella, Amphipolis, Traelium, Heraclea, Lampsacus, Nagidus, Soli, Uranopolis, Aphytis, Mende, Abdera, Cardia, Perinthus, Melitaea.

Svi ovi novci imadu na Rv. uz tip još natpis ALEXANDROY ili BASILEOS ALEXANDROY.

Brončani novci imadu na Av. glavu mladog Herakla s lavljom kožom, a na Rv. Ime vladara cijelo ili u kraticama B. A. između luka s tulcem i buzdovana. Neki imadu na Av. glavu mladog čovjeka s tenijom, a na Rv. konja u bijegu na desno, te ime vladara.

D. M. ima u svojoj zbirci 7 tetradrahma, koje imadu na Av. glavu mladog Herakla s lavljom kožom, a na Rv. natpis ALEXANDROY među buzdovanom i tulcem, a neki na Av. glavu mladog muža s tenijom, a na Rv. konja kako juri desno. (*prekriženo*)

23. PHILIPPUS III. ARIDAEUS (323–326. god. pr. Kr.)

Kad je Aleksandar Veliki umro, ne bijaše nikoga, tko bi netom stvorenu državu mogao dostatnom snagom održati. Od porodice bijahu tu: mati Olimpija, sestra Kleopatra, žena Roksana, sin Aleksandar Ego, koji se rodio poslije njegove smrti i luckasti polubrat Filip, zvani PHILIPPUS ARIDAEUS. Vojska prizna za kralja Filipa, no on je bio kralj tek po imenu. Vladao je titularno sedam godina. Pravi vladar bio je ipak Perdikkas, Aleksandrov vojvoda, kome je na smrti predao svoj pečatni prsten.

Azija je prigodom Aleksandrove smrti ostala mirna: jedno jer je njegova vladavina bila daleko bolja i blaža, nego vladavina perziskih satrapa, a drugo, jer su u svim većim gradovima bili makedonski upravitelji s posadom. Nemiri su buknuili u Grčkoj, kojoj je svanuo čas slobode. Prvi se digoše Atenjani, oduševljeni govornikom Demostenom. Njima se pridruži veliki broj grčkih gradova. Vođa savezne vojske Leosten razbi makedonskog namjesnika Antipatra, pa ga prinudi, da se zatvori u grad Lamiju. No prigodom opsade grada pogine Leosten, a s njim izgubiše Grci jedinog valjanog vođu. Malo zatim biše Grci razbiti od Antipatra kod Kranona. Sada je u strahu svaki grad nastojao, da na svoju ruku sklopi s Makedonijom po-što po-to mir. I Atena. Ona morade pristati, da primi makedonsku posadu, i da promjeni svoj ustav po želji pobjednika.

Kad je Perdika stao raditi o tome, kako bi zavladao čitavom Aleksandrovom državom, pa se u tu svrhu htio oženiti s njegovom sestrom Kleopatrom, združi više istočnih namjesnika proti njemu. Perdika se spremaše, da ih pokori, ali u tomu se iznevjeriše vlastite njegove čete, te ga prigodom prelaza preko Nila 321. god. ubiše. Državnim regentom postaše Antipater, ali njegova vlast nije sezala dalje od Europe. On je već na početku 334. god. bio od samog Aleksandra postavljen za regenta u

Makedoniji, pa je svoju službu vršio revno i spretno. Svladao je ustanak Spartanaca pobjedom kod Megalopolisa 330. god. Iza smrti Aleksandrove zadržao je Makedoniju, ali s više slobode. Kad je Perdika bio u Egiptu umoren, uzvisi ga vojska za regenta cijelom carstvu, mada je bio već u visokim godinama. Međutim Antipater umre već 319. god.

Mada je Filip III. Aridej bio vladar samo po imenu, sačuvali su se novci iz njegova doba. Kovani su u zlatu, srebru i bronci. U zlatu su kovani stateri koji imaju na Av. glavu Pallade s korintskom kacigom, a na Rv. božicu pobjede. U srebru su kovane tetradrahme, drahme, koje imaju na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. Zeusa Aetophora. Brončani imaju na Av. glavu mladog muškarca s tenijom, a na Rv. konjanika desno ili tuljac s lukom i buzdovan. Svi imaju natpis na Rv. PHILIPPOY ili BASILEOS PHILIPPOY.

24. CASSANDER (316–297. god. pr. Kr.)

Bio je sin regenta Antipatra, a vladao je 19 godina. Dok je on vladao u Makedoniji, rodile su se velike smutnje među azijskim nanijesnicima, bivšim Aleksandrovim vojskovođama, koji se skupni zovu »Diadochoi«. Među njima bijahu Ptolomej u Egiptu, Laomedon u Siriji, Eumen u Paflagoniji, Lizimah u Trakiji, Atropates u Baktriji itd. Istodobno je bijesnio razdor u porodici pokojnog Aleksandra. Tako se desilo, da se u 8 godina, tj. od 317–309. međusobno zatro rod Aleksandrov. Tome je pomogao i sam Kasandar.

Mudri Antipater nije na samrtni htio za regenta u Makedoniji označiti svog sina Kasandra, jer ga je smatrao tvrdim i odviše žučljivim, nego je za regenta postavio starog i iskusnog Aleksandrova časnika Polysperchona. S tim nije bio zadovoljan Kasandar, pa umakne u Aziju, gdje ga lijepo primi pamfilijski upravitelj Antigon. Odande je Kasandar snovao, kako će maknuti Polysperchona, kao i Aleksandrovu rodbinu. I doista Kasander dade redom pogubiti majku Aleksandrovu Olimpiju, njegova sina od Roksane Aleksandra Egu, te njegova sina od perzijanke Barsina Herakla. Nakon toga oženi se Kasandar s Tesalonikom nezakonitom kćerju kralja Filipa II., da si tako učvrsti prijestolje. Antigon opet dade umoriti Aleksandrovu sestru Kleopatru snujući, kako će sam postati makedonskim kraljem.

I doista poslije izumrća kraljevske porodice proglasi se Antigon 306 god.. kraljem, za sada Azijskim. No kada se htio učiniti kraljem cijele nekadanje Aleksandrove države, združilo se drugi namjesnici, među njima i Kasandar, proti njemu, te plane rat, koji se svrši bitkom kod Ipsa 301. god., gdje bude Antigon poražen i ubijen. Na ruševinama Aleksandrova carstva nikoše sada četiri samostalne države: Makedonija s Grčkom, gdje je vladao Kasandar; Sirija gdje je vladao Seleuk; Egipat gdje je vladao Ptolomej; i Trakija gdje je vladao Lizimah.

Kasandar umre naravnom smrću god. 297. (drugi vele 296.). On je rario zlatne i srebrne novce Aleksandra Velikog, a sam je kovao samo brončane novce. Svi ti novci imadu na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. lava kako sjedi desno ili konjanika kako juri desno. Neki imadu na Av. glavu Apolona s lovrovijencem, a na Rv. tronog. Do 306. god. nemaju ti novci natpisa, a iza 306. godine imadu natpis BASILEOS KASSANDPOY.

(D. M. imade u svojoj zbirci 5 brončanih novaca koji imadu na Av. glavu mladog Herakla s lavljom kožom, a na Rv. lava kako leži desno uz natpis KASSANDROY. Nadalje četiri brončana novca koji imadu na Av. glavu mladog Herakla s lavljom kožom, a na Rv. golog konjanika kako juri desno kruneći konja uz natpis BASILEOS KASSANDROY.) (*prekriženo*)

25. PHILIPPUS IV. – ANTIPATER.: ALEKSANDER IV. (297–294. god. pr. Kr.)

To bijahu sinovi Kasandrovi. Oca je naslijedio najprije njegov boležljivi sin Filip IV. Njega zamoliše Atenjani pomoć. U Ateni je naime zavladao tiranin Lahares, koga prozvaše najokrutnijim prema ljudima i najbezbožnijim prema bogovima. Da oslobodi Atenjane od tog tiranina, pođe Filip s vojskom na jug, ali dopre samo do grada Elateje, gdje prirodnom smrću od bolesti umre. Nije vladao ni godinu dana.

Filipa je odmah naslijedio brat mu Antipater. No njemu je bio zavidan brat Aleksandar. Među braćom dođe do boja. Antipater dade ubiti vlastitu majku Tesalniku, jer da pogoduje svome miljencu Aleksandru. Aleksandar se obrati epirskom kralju Piru (Pyrrhos). Taj obeća pomoć, ali uz uvjet, da mu se odstupe neke pokrajine (Stynphaea, Paranaea, Akarnania, Ambrakia). Na to ne htjede pristati Aleksandar. Međutim je trački kralj Lizimah posredovao među braćom i za neko vrijeme uspostavio mir. Aleksandra dade umoriti kod jednog ručka Demetrije, sin Antigona pamfilijskog, pa sam 294. god. zavlada Makedonijom zbacivši Antipatera.

Od Filipa IV. sačuvaše se po Göbbelsu novci u bronci iz 297–296. god. Ti imadu na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, ili glavu Apolona, a na Rv. konjanika kako juri desno uz natpis PHILIPPOY. Prema Göbbelsu je i Aleksandar IV. kovao brončane novce. Ti imadu iste tipove, kao i Filipovi, osim natpisa ALEXANDPOY.

26. DEMETRIUS POLYORCETES (294–288 god. pr. Kr.)

Sin Antigona pamfilijskog, bio je dobar vojskovođa, te je svojim strateškim uspjesima stekao naslov »Polyorcetes«, tj. »osvajatelj gradova«. Ali je bio bahat i nasilan. Njegove osvajačke težnje donijese mu isti udes kao i njegovu ocu. Kada je htio da zavlada u cijeloj Aziji, digoše se proti njemu Seleuk iz Antiohije, Ptolomej iz Egipta i Lizimah iz Trakije. Njima se pridruži i epirski kralj Pir. Makedoniju mu otme Pir, a ostatke države Lizimah trački. Radi bahatosti nisu Demetrija tr-

pjeli ni Makedonci, koji su bili vični na povjerljivi saobraćaj s kraljem. U boju s Lizimahovim sinom Agatoklom izgubi bitku, te bude zarobljen. Svoj nemirni život svršši prirodnom smrću u blagom zarobljeništvu 288. god. u dobi od 54 godine.

Demetrije I. Polyorcetes kovao je zlatne, srebrne i brončane novce. Zlatni starteri imadu na Av. glavu vladara, a na Rv. konjanika desno. Tetrarahme imadu na Av. glavu Demetrija s rogovima i diademom, a na Rv. Poseidona s trozubom. Drahme imadu na Av. Nike na provi lađe, a na Rv. Poseidona s trozubom. Brončani imadu na Av. glavu Pallade s korintskom kacigom, a na Rv. provu lađe. Zlatni i srebrni imadu na Rv. natpis BASILEOS DEMETPIOY, a brončani slova B–A.

27. PYRRHUS (288–286. god. pr. Kr.)

Bio je kralj epirski, a Makedonijom je vladao samo 2 godine. Pir je bio neobičan čovjek. Imao je u sebi neki čar, kojim je sve osvajao. Vojnik od glave do pete. Antigon je rekao, da Pira smatra najvećim vojskovođom između svih, kad bi samo bio stariji. I doista, on je ne samo vodio smione ratove, nego je i napisao djelo o vojnoj taktici. Makedonijom nije dugo vladao, jer mu je na prijestolju makedonskom zavidio trački kralj Lizimah koji mu nakon mnogih borbi otme zemlju.

Prema Göbbelsu je Pir gospodar Makedonije od 288–284. Od Pira su se sačuvali zlatni novci, koji imadu na Av. glavu Cibebe, a na Rv. Palladu kako baca koplje lijevo (Pallas Itonia) uz natpis BASILEOS PYRRHOY. Njegovi brončani novci imadu na Av. makedonski štit, a na Rv. makedonsku kacigu. Alb. Hübl naziva vrijeme, kada su ovakovi brončani novci kovali »međuvladem« (*Zwischenreich*), koje je po njemu trajalo od 288–277. god. pr. Kr.

28. LYSIMACHUS (286–281. god. pr. Kr.)

Lizimah je jedan od prvih vojvoda Aleksandra Velikoga, čovjek uman, naobražen, te hrabar, ali i okrutan. Poslije smrti Aleksandrove dobio je na upravu Trakiju. Sudjelovao je u bitci kod Ipsa 301. god., gdje je poražen Antigon. God. 306. uzme naslov kralja. Nesretan je bio u boju s Gotima. God. 286. domogne se Makedonije, tako da je imao Trakiju i Makedoniju. Kao takav uplete se u rat sa Seleukom Nikatorom, ali bi 281. god. u bitci kod Korupediona u Frigiji poražen i ubijen. Vladao je u Makedoniji pet godina.

Od njega se sačuvaše novci u zlatu, srebru i bronci. Zlatni i srebrni imadu na Av. glavu Lizimahovu, a na Rv. Paladu s Viktoriolom i žezlom. Brončani imadu na Av. glavu Lizimahovu, a na Rv. trofej ili lava uz natpis BASILEOS LYSIMACHOY.

(D.M. imade u svojoj zbirci jedan brončani Lizimahov novac, koji imade na Av. glavu kraljevu, a na Rv. lava kako leži desno uz natpis LYSIMACHOY.) (*prekriženo*)

29. PTOLOMAEUS KERAUNUS – MELEAGRUS – ANTIPATER – SOSTHENES (281–277. god. pr. Kr.)

Ptolomej Keraunus bio je najstariji sin egipatskog kralja Ptolomeja Sotera, koji ga je na nagovor žene razbaštinio i prognao iz Egipta, a za baštinika odredio mlađeg sina Ptolomeja Filadelfa. Ptolomej Keraunus pobjegne k tračkom kralju Lizimahu, čiji je sin Aleksandar oženio njegovu sestru. Nakon bitke kod Korupediona, gdje je Lizimah pao, dopade ga Makedonija. Ali se je nije dugo nauživao. God. 280. provališe neka keltska plemena najprije u ravnicu Pada, a onda u Podunavlje i Iliriju, a onda i u Makedoniju, kamo ih primamiše vječite borbe o prijestolje. Ptolomej padne na bojnopolju s prvim keltskim čoporom 280. god., a Makedonija bude poharana. Nosi ime Keraunos, što znači strijela, ne radi ratne brzine, nego radi nečeg demonskog u svom biću.

Nakon smrti Ptolomeja proglasi se makedonskim kraljem njegov brat Meleager, ali bude nakon dva mjeseca svrgnut, jer nije mogao obraniti zemlju od keltskih ratnika. Iza njegove smrti preuze vladu i kraljevski naslov Antipater nećak kralja Kasandra, ali bude nakon 45 dana također svrgnut. Iza njega preuzme vladu plemeniti jedan Makedonac, imenom Sosthenes, koji razbije neke manje keltske čete, te ih otpravi iz zemlje. Makedonci mu ponude kraljevsku čast, ali je on ne htjede primiti, nego se zadovolji naslovom vojskovođe. On osta na vladi dvije godine, tj. do 277. god.

Od Ptolomeja Kerauna sačuvaše se novci u srebru, koji imadu na Av. glavu Aleksandra Velikoga s lavljom kožom, a na Rv. Zeusa Aetophora uz natpis BASILEOS PTOLOMAIOY. KERAYNOY.

Od Meleagra, mada je vladao samo kratko vrijeme, sačuvaše se zlatni novci, koji imadu na Av. bradatog Herkula s lavljom kožom, a na Rv. dvopreg nadesno uz natpis BASILEOS MELEAGPOY.

I od Antipatera se sačuvaše novci. Zlatni imadu na Av. makedonski štit s glavom Antipatera u sredini, a na Rv. buzdovan, tobolac i luk uz natpis BASILEOS ANTIPATPOY. Srebrni imadu na Av. makedonski štit s glavom Antipatera, a na Rv. konja u kvadratu desno s natpisom BASILEOS ANTIPATPOY.

Od Sostena se sačuvaše srebrni novci, koji imadu na Av. glavu Aleksandra Velikoga s lavljom kožom, a na Rv. Zeusa Aetophora, dok je u polju lira.

30. ANTIGONUS GONATAS (277–239. god. pr. Kr.)

Vrijedni Sosten padne u boju s Keltima, kada po drugi put s jačom silom provališe u Makedoniju. U opustošenoj zemlji dobavi se 277. god. vlasti Antigon Gonata sin Demetrija Polyorketa. On je vladao 38 godina i dosta mirno. Uznemirio ga je samo jedamput epirski kralj Pyrrhus provališi u Makedoniju i svojatajući si ondje vlast (274–272).

Antigonu je bila glavna briga, da iznova pokori Grčku. Ali tome nastojanju bijaše na putu s jedne strane iznemoglo stanje Makedonije, a s druge tzv. ahajski savez što ga stvoriše Grci na obranu svoje slobode. Taj je savez od 12 ahajskih gradova postojao već od najstarijih vremena, ali ga makedonski kraljevi uništiše. Za smutnja u Makedoniji oživi savez, te okupi oko sebe ne samo onih 12 gradova, nego mnogo više, jer mu se priklopiše Sikion, Korint i dobar dio Peloponeza. Svi naponi Antigonovi, da oslabi savez, bijahu uzaludni. Međutim umre Antigon 239. god. ne mogući podjarmiti Grka.

Od Antigona Gonata sačuvaše se srebrni i brončani novci. Jedni srebrni imadu na Av. makedonski štit ukrašen sa 7 polumjeseca, a na Rv. Pallas Itoniju. Drugi srebrni imadu na Av. glavu Poseidona, a na Rv. Apolona na provi lađe. Oba uz natpis BASILEOS ANTIGONOS. Brončani novci imadu na Av. glavu Palade s korinjskom kacigom, a na Rv. Pana kako podiže trofej uz slova B.–A. Neki brončani imadu na Av. makedonski štit, a na Rv. makedonsku kacigu uz natpis BA-SI ili go-log konjanika, koji juri desno uz natpis BASILEOS ANTIGONOS.

(D.M. ima u svojoj zbirci 8 novaca ovog kralja, koji na Av. imadu glavu Palade s korinjskom kacigom, a na Rv. Pana kako diže trofej desno, uz razne nuzznakove. Nadalje 1 novac, koji ima na Av. makedonski štit, a na Rv. kacigu uz natpis BA-SI. Te jedna, koja ima na Av. glavu Herakla, a na Rv. konjanika desno.) (*prekriženo*)

31. DEMETRIUS II. (239–229. god. pr. Kr.).

Bio je sin Antigona Gonata, a vladao je deset godina. Dok se Antigon Gonata uzalud trudio, da slomi Ahajski savez, posluži njegovu sinu sreća, da barem oslabi taj savez, i to pomoću samih Grka. Protiv ahajskog naime saveza stvori se u Grčkoj tzv. etolski savez, kome stade na čelo Sparta. Demetrije II. upotrijebi tu zgodu grčke nesloge, pristade uz etolski savez, te tako zapriječi, da se ahajski savez nije proširio po svoj Grčkoj. Tako je nesloga među Grcima upropastila njihovu domovinu više nego neprijateljsko oružje.

Demetrije je kovao samo brončane novce, koji svi imadu na Av. makedonski štit sa 6 polumjeseca, a na Rv. makedonsku kacigu sa slovima BA-SI. Inače se služio zlatnim i srebrnim novcima Aleksandra Velikog.

(D.M. ima u svojoj zbirci 4 Demetrijeva brončana novca, koji imadu na Av. makedonski štit sa 6 polumjeseca i monogram, a na Rv. makedonsku kacigu uz natpis BA-SI.) (*prekriženo*)

32. ANTIGONUS DOZON (229–220. god. pr. Kr.)

Zove se Dozon, što znači »štitnik«, jer je bio štitnik kralju Filipu V. u mladosti. Vladao je devet godina. On je uredio državu, a navlastito je stvorio jaku vojsku, tako te je Filipu V. mogao ostaviti uređenu i jaku državu.

Od njega se sačuvaše zlatni i srebrni novci, koji imadu na Av. makedonski štit sa sedam polumjeseca ukrašenih zvijezdama, a u sredini je glava Antigonova s jarčim rogovima, dok je na Rv. Pallada držeći štit i strijelu.

33. PHILIPPUS V. (220–179. god. pr. Kr.)

Bio je sin Demetrija II., a vladao je 41 godinu. Bio je vrlo dobar vojskovođa, ali slab državnik, uz to nestalan i hirovit u svojim odlukama. God. 215. sklopi savez s Hanibalom protiv Rimljana. Kad je Hanibal bio u Italiji, kušao je sklonuti Filipa, da provali u Italiju, ali Filip propusti tu važnu zgodu. Mjesto toga je uludo trošio sile u Grčkoj pomažući ahajski savez protiv etolskog. Rimljani pristaše uz Etolce, da tako Filipa zadrže u Grčkoj. Ahajci doduše uz pomoć Makedonije nadjačaše Etolce, te ih 205. god. prinudiše na mir, ali je Filip zanemario vrijeme, da se uspješno digne na Rim.

Dok se u Africi vodila posljednja borba između Hanibala i Rima, složio se Filip sa sirsrim kraljem Antiohom, da s njim zajedno podijeli egipatsku državu kojom vladaše petogodišnji kralj Ptolomej Epiphanos. Filip zauzme brzo svoj dio plijena, tj. egipatsku državinu u Maloj Aziji i na Cikladima, dok je Antioh ostao kratkih rukava preuzevši mnogo težu zadaću, da osvoji sam Egipat. Rimljanima nije bilo poćudno, što se Makedonija tako osilila, pa pokrenuše savez proti Filipa. Uz taj savez pristadoše Egipat, otok Rhodos, Pergamos i jedan dio Grčke. Dođe do rata, u kojem Kvinkcij Flaminin, rimski konzul, razbije vojku Filipa V. kod Cynoscephala 197. god. Filip izgubi sav svoj posjed izvan Makedonije, te morade obećati, da neće više udarati na države koje su bile saveznice Rimu. Grci su proglašeni samostalnim. Filip se spremao, da još jednom udari na Rimljane, ali ga u pripravama zateče smrt 179. god.

Od Filipa V. saćuvalo se mnogo novaca u zlatu, srebru i bronci. Zlatni novci (stateri) i srebrni (tetradrahme, didrahme, drahme i hemidrahme) imadu na Av. glavu Filipa V. s diademom, a na Rv. buzdovan uz natpis BASILEOS PHILIPPOY. Bronćani su različiti. Neki imadu na Av. glavu mladog Herakla ili glavu Poseidona ili glavu heroja Perzeja, a na Rv. Athenu Alkis sa štitom, ili provu lađe ili harpu ili konja bez uzde uz natpis BASILEOS PHILIPPOY ili samo uz slaova B. – A. i monogram. Neki imadu na Av. glavu Heliosa, a na Rv. strijelu. Neki opet na Av. glavu Herakla, a na Rv. 2 jarca.

(D.M. Ima u svojoj zbirci 13 Filipovih bronćanih novaca. Jedan komad koji ima na Av. glavu Herakla s lavljom koćom, a na Rv. buzdovan uz natpis BASILEOS PHILIPPOY. Tri novca koji imadu na Av. Herakla, a na Rv. konjanika kako kruni konja uz natpis B.A. PH. Jedan novac koji ima na Av. Herakla, a na Rv. 2 dva jarca uz isti natpis. Četiri novca koji imadu na Av. glavu Heliosa, a na Rv. strijelu uz natpis BASILEOS PHILIPPOY. Tri novca koji imadu na Av. glavu Palade, ana Rv. provu uz slova B-A PH.) (*prekrićeno*)

34. PERSEUS (178–168. god. pr. Kr.)

Bio je sin Filipa V., a vladao je deset godina. Perzej je ljuto mrzio Rimljane, pa zato stade snovati, kako da udari na njih. Pošto se osjećao odviše slabim da vodi rat na svoju ruku, nastojao je ojačati se saveznicima. I doista, pođe mu za rukom predobiti Epir i Iliriju, gdje je vladao kralj Gencije. Isto tako predobije i Grke. Kad su Rimljani doznali, kako Perzej sklapa savez protiv njih, preteknu ga i prvi udare na nj 171. god. S početka je sreća služila Perzeju te se u tri bojne odhrvao Rimljanima i obranio Makedoniju. Ali u četvrtoj vojni podleže. Rimski vojvoda Lucije Emilije Paulo razbije Perzeja u jednosatnoj bitci kod Pydne 168. god. Perzej pobjegne s ostacima vojske na Samotraku, ali se morade predati, te bi odveden u Italiju, gdje umre kao zaorobljenik u gradu Albi na Fucinskom jezeru. Makedonija posta 168. god. rimska pokrajina.

Od Perzeja su se čuvali novci u srebru i bronci. U srebru tetradrahme, didrahme i drahme. Svi ti novci imadu na Av. glavu kralja Perzeja ili glavu heroja Perzeja s krilatom frigijskom kapom, a na Rv. orla na plugu ili orla na strijeli. Neki brončani imadu na Av. makedonski štit, a na Rv. buzdovan sa slovima B. A.

(D.M. imade 11 komada Perzejevih novaca s Perzejem na Av. i orlom na Rv. uz različite nuzznakove.) (*prekriženo*)

35. MAKEDONIJA AUTONOMA

Iz posljednih godina makedonske slobode za vrijeme Filipa II. i Perzeja sačuvaše se srebrni i bročani novci koji u numizmatičkim knjigama dolaze pod nazivom »Makedonia autonoma«. To je doba trajalo od 185 do 168. Zemlja je pod Filipom V. i pod Perzejem bila razdijeljena u tri distrikta.

EDONIS

Taj je distrikt kovao u Amphipolisu u srebru i bronci. U srebru tetrobole i diobole. Ti novci imadu na Av. makedonski štit, a na Rv. makedonsku kacigu ili provu lađe uz natpis B.A. Brončani imadu na Av. glavu Herakla, a na Rv. buzdovan. Ili na Av. glavu Poseidona, a na Rv. trozub. Ili na Av. glavu Apolona, a na Rv. liru. Ili na Av. glavu mladog Herakla, a na Rv. konja desno.

AMPHAXATIS.

Taj je distrikt kovao u Thessaloniki, i to u srebru i bronci. Tetradrahme imadu na Av. makedonski štit, a na Rv. buzdovan uz natpis. AMPHAXI BA. Brončani imadu na Av. glavu Apolona, a na Rv. buzdovan u vijencu. Ili na Av. glavu Poseidona, a na Rv. konja desno. Mnogi imadu natpis MAKEDONON.

BOTTIAEA.

Taj je distrikt kovao u Pelli, i to u srebru i u bronci. U srebru pentobole, tetrobole, 2 i ½ obole. Pentoboli imadu na Av. makedonsku kacigu, a na Rv. provu lađe.

Ostali srebrni isto. Brončani imadu na Av. glavu Pallade, a na Rv. govedo kako pase desno. Ili na Av. glavu Zeusa, a na Rv. strijelu. Ili na Av. glavu Herakla, a na Rv. konjanika desno. Ili na Av. makedonski štit, a na Rv. kacigu.

Makedonija pod rimskom vlašću

I.

Da bi Makedoniju što više oslabili i decentralizirali, razdijeliše ju Rimljani na četiri republike: Amphipolis, koji prozvaše MAKEDONON PROTES, Thessalonike koju prozvaše MAKEDONON DEUTERAS, Pella koju prozvaše MAKEDONON TETRITES, i Pelagonia koju prozvaše MAKEDONON TETARTES.

Prva, druga i četvrta Makedonija kovaše u vrijeme rimske vlasti svoje novce u srebru. Ti novci imadu na Av. makedonski štit, koji imade u sredini poprsje Artemide Tauropole, a na Rv. buzdovan s drškom na desno, dok su nad njim i pod njim riječi MAKEDONON PROTES, DEUTERAS, TETARTES.

II.

Nadalje imademo iz dobe, kada je Makedonija bila pod rimskim gospodstvom novce nekih rimskih upravitelja. Evo njihovih imena:

1. G. PUBLILIUS QUAESTOR (148–146. god. pr. Kr.). Njegovi brončani novci imadu na Av. glavu Rome s krilatom kacigom, a na Rv. natpis GAILOY TAMIOY POPLILIOY u vijencu od hrastova lišća. Ili imadu na Av. glavu Palade s korinjskom kacigom, a na Rv. govedo kako pase desno uz natpis GAILOY TAMIOY. Grčka riječ »Tamias« znači »upravitelj«.
2. L. FULCINIUS QUAESTOR (148–146. god. pr. Kr.). Njegovi brončani novci imadu na Av. glavu Rome s krilatom kacigom, a na Rv. natpis MAKEDONON TAMIOY LEYKIOY PHOLKINNIOY, sve u vijencu od hrastova lišća. Raspored riječi je u tri ili četiri retka.
3. L. JUL. CAESAR PRAETOR, AESILLAS QUAESTOR (93–92. god. pr. Kr.). Tetradrahme tog vremena imadu na Av. glavu Aleksandra Velikoga s rogovima uz natpis MAKEDONON, a na Rv. buzdovan između škrinje i pretorskog stolca uz natpis AESILLAS sve u vijencu od hrastova lišća.
4. SURA LEGATUS PRO QUAESTORE. Njegovi novci imadu na Rv. SVRA. LEG. PRO. Q.

III.

Napokon su u rimsko doba kovali carevi, i to:

1. KLAUDIJE (41–54). On je kovao brončane novce, koji imadu na Av. glavu carevu uz natpis TI. KLAUDIOS KAISAR, dok na Rv. imadu makedonski štit s natpisom SEBASTOS MAKEDONON.
2. NERON (54–68). On je kovao brončane novce, koji imadu na Av. glavu carevu uz natpis KAISAR NERON, a na Rv. makedonski štit s natpisom MAKEDONON SEBASTOS.
3. VESPASIANUS (69–79). On je kovao brončane novce, koji imadu na Av. glavu carevu uz natpis AUTOKRATOR KAISAR OYVESPASIANOS, dok na Rv. imadu makedonski štit uz natpis SEBASTOS MAKEDONON.
4. HADRIANUS (117–138). Njegovi brončani novci imadu na Rv. natpis RESTITUTORI MACEDONIAE S. C.
5. ANTONINUS PIUS (138–161). Njegovi brončani novci imadu na Av. lik cara s natpisom AUTO. KAISAR ANTONINOS, a na Rv. krilatu strijelu s natpisom KONON MAKEDONON.
6. MARCUS AURELIUS (161–180). On je kovao brončane novce, koji imadu na Av. glavu carevu uz natpis KAISAR ANTONINOS, a na Rv. strijelu s 4 traka uz natpis KOINON MAKEDONON.
7. ELAGABAL (218–222). U njegovo doba kovali su se za Makedoniju brončani novci, koji imadu na Av. glavu Aleksandra Velikoga uz natpis ALEXANDROY ili bez njega, a na Rv. konjanika s lepršavom kabanicom ili jednu božicu na prijestolju.
8. ALEXANDER SEVERUS (222–235). U njegovo doba kovali su se za Makedoniju brončani novci, koji imadu na Av. glavu Aleksandra Velikoga uz natpis ALEXANDROY, a na Rv. konjanika s lepršavom kabanicom desno.
9. GORDIANUS III. (238–244). U njegovo doba kovali su se za Makedoniju brončani novci, koji na Av. imadu glavu Aleksandra Velikoga, a na Rv. stol na 4 noge s krunom i amforom.
10. PHILIPPUS ARABS (244–249). U njegovo doba kovali su se za Makedoniju brončani novci, koji su imali na Av. glavu Aleksandra Velikoga s lavljom kožom, uz natpis ALEXANDROY, a na Rv. lava kako stupa desno, a nad njim buzdovan uz natpis KOINON MAKEDONON NEO. U potkrajku su slova EOS, koja znače godinu 244. poslije Krista. Drugi brončani novci imadu na Av. glavu Aleksandra Velikoga s kuštravom kosom uz natpis ALEXANDROY, a na Rv. Romu kako sjedi na prijestolju držeći božicu pobijede i koplje uz natpis KOINON MAKEDONON.

Makedonski gradovi

Sada ćemo prijeći na makedonske gradove, koje ćemo izbrojiti ne po pokrajinama ili distriktima, kako to moderni numizmatičari čine, nego radi lakšeg pregleda abecednim redom. Tu ćemo najprije označiti položaj grada, a onda dobu kada je koji grad kovao novac, i vrstu novca.

1. ACANTHUS.

Grad Acanthus nalazio se na poluotoku Chalcidici, i to na sjevernoj točki istočnog poluotočića zvanog Akta, već na balkanskom kopnu. Taj je grad bio s početka grčka kolonija otoka Andros, osnovana god. 630. pr. Kr.

Taj je grad kovao svoje novce u srebru, i to:

a) od 580. do 480. god. pr. Kr. tetradrahme, drahme, hemidrahme i obole. Tetradrahme imadu na Av. lava kako proždire životinju. Drahme imadu na Av. srednji dio psa, hemidrahme glavu vola, a oboli glavu Palade s kacigom ili bez kacige. Na Rv. svi ti novci quadratum incusum, tj. utisnutu pačetvorinu.

b) od 480 do 400. god. pr. Kr. tetradrahme, triobole, obole i hemiobole. Tetradrahme imadu na Av. lava kako proždire životinju, trioboli prednji dio klečećeg bika, oboli žensku glavu desno, a hemioboli list. Na Rv. imadu svi ovi novci quadratum incusum. Tetradrahme imadu oko kvadrata natpis A-K-A-N-TH-Y-S.

c) iza 400. pr. Kr. brončane novce, koji imadu na Av. glavu Palade s atenskom kacigom, a na Rv. quadratum incusum uz natpis A-K-A-N. u svakom polju kvadrata po jedno slovo.

(D.M. imade srebrni obol, koji ima na Av. prednji dio vola, a na Rv. quadratum incusum, razdijeljen na 4 polja, »*Hackenkreuz*«. Nadalje jedan brončani, koji imade na Av. glavu Palade s atenskom kacigom, a na Rv. *quadratum incusum* s natpisom A-K-A-N, u svakom polju jedno slovo.) (*prekriženo*)

2. AEGAE.

Aegae su najstarija prijestolnica makedonskih kraljeva. Grad se prije zvao Edesse. Taj grad leži u dražesnom gorskom kraju, koji obiluje vodom, pa je plodan. Tu rastu granatne jabuke, dudovi, lovorike i vinova loza. Odande se pruža lijep vidik na plodnu ravnicu. Tu je stolovao prvi poglavica jednog makedonskog plemena, koji je svladao ostale poglavice, pa uzeo naslov kralje. To je bio Ceranus (Keranos ili Koironos) u 9. st. prije Krista. Na mjestu Ega postojala je EDESSA već u 9. st. pr. Kr. Edessa u Mezopotamiji je mnogo mlađa. Osnovana je tek 331. god. prigodom vojnog pohoda Aleksandra Velikoga u Mezopotamiju. Makedonski su vojnici dali jednomu od ondje osnovanih gradova ime Edessa na uspomenu prve makedonske prijestolnice Edesse.

Staru Edessu prozvali su makedonski kraljevi imenom Aegae (Aigai). Jedni misle da su to učinili radi koza, koje su predvodile Karanovu vojsku (»ducibus capris«). Koza znači na grčkom aix, aigos. Drugi misle, da novi naziv Aigai dolazi od grčke riječi aiges, koja znači vodene valove. To ime da je grad dobio od obilja vode. Danas postoji na istom mjestu grad, koji se slavenski zove Vodena. Povjesničar Weiss kaže za grad Ege: »Tu je bila kolijevka makedonske moći. U svježem gorskom zraku ojačao je tu mladi narod, i svaki mu je pogled budio nove želje i nove nade. Na pećinama Ega prebivali su orlovi, koji će s vremenom svojim krilima prekriti čitav svijet.« Ege leže u ematskom distriktu (Emathia na cesti Via Egnatia, koja vodi od Lychnidusa (danas Ohrid) do Therma (danas Solun), uz jezero Borborus, sjeverozapadno od Pelle.

Grad Aegae kovao je srebrne novce od 580. do 480. (prema Headu i Göbbelsu) ili o d 500. do 437. god. pr. Kr. (prema Al. Hüblu), i to srebrne statere i hemistatere. Ti novci imaju na Av. jarca koji kleči te se obazire natrag, a na Rv. quadratum incusum, tj. pačetvorinu crtama razdijeljenu u 4 jednaka dijela.

(D.M. imade iz Aega jedan diobol koji ima na Av. poluvola, a na Rv. quadratum incusum. Taj diobol će biti 1/8 srebrnog statera.) (prekriženo)

3. AENAEA

Grad Aenaea nalazio se na poluotoku Chalcidici, i to ne na kojem od triju poluotočića, nego već na balkanskom tlu, na jednoj zapadnoj izbočini južno od rijeke Anthemus, a odmah na početku solunskog zaljeva (Sinus Thermaicus). Grad se zvao Eraikelos.

Taj je grad kovao srebrne novce od 514–480. god. pr. Kr., i to tetradrahme, drahme i hemidrahme. Tetradrahme imadu na Av. junaka Aeneju, a na Rv. quadratum incusum. Drugi srebrni novci imadu na Av. Paladu s atenskom kacigom, a na Rv. bika. U potkrajku su riječi AINEA. Novci ovoga grada su rijetki i skupi.

Od ovog grada Aenaea valja razlikovati grad Aenos s natpisom AINION, koji se nalazi u Trakiji.

4. AMPHIPOLIS.

Taj se grad nalazio u pokrajini Edonis na jezeru zvanom Kerkinites blizu ušća rijeke Strymon (Struma) u egejsko more. Grad su osnovali kao svoju koloniju Atenjani 437. god. pošto su odande protjerali Edonce. Grad je vrlo jako utjecao na političke prilike u Makedoniji, kako smo imali priliku vidjeti u povijesnom dijelu ove radnje.

Grad Amphipolis kovao je ove novce:

1. od 424. do 358. god. pr. Kr. u srebru, i to tetradrahme, drahme, hemidrahme, triobole i obole. Ti novci imadu na Av. većinom glavu punolikog Apolona, a na Rv. quadratum incusum u raznim oblicima.

2. od 360. do 350. god. pr. Kr. u zlatu, srebru i bronci, i to statere, hemistatere, tetradrahme, drahme i broncu. Av. i Rv. kao gore.
3. od 185. do 168. god. pr. Kr. u srebru i bronci, i to tetrobole, tribole i obole u srebru, te broncu. To je doba, kada je Amphipolis bio središte i kovnica republike Edonis. Novci Amphipolisa u to doba imadu na Av. glavu Herakla i Artemide, a na Rv. makedonski štit, provu lađe, buzdovan, konja, trozub i liru.
4. od 148. do 88. god. pr. Kr., dakle u rimsko doba, kovao je Amphipolis brončane novce. Navest ćemo neke vrsti: na Av. Heraklo s lavljom kožom, a na Rv. lav desno ili buzdovan u vijencu od hrastova lišća s natpisom AMPHIPO-LITON.

Na Av. glava riječnog boga Strymona, a na Rv. trozub s natpisom AMPHI-POLI. Na Av. glava Artemide Tauropole, a na Rv. bik ili dvije koze u borbenom stavu s natpisom AMPHIPO-LITON. Na Av. glava mladog Dioniza s bršljanovim vijencem, a na Rv. koza desno. Na Av. glava Poseidona s tenijom, a na Rv. konj desno s natpisom AMPHIPO-LITON. Na Av. glavu mladog Apolona s tenijom, a na Rv. klas s natpisom AMPHIPO-LITON. Na Av. glava Artemide Tauropole sa stefanom, a na Rv. bik kako juri na desno. Na Av. glava Zeusa s lovor vijencem, a na Rv. bik desno s natpisom AMPHIPO-L-I-TON.

5. od 88. – do careva kuje Amphipolis brončane novce: Na Av. glava Zeusa s tenijom, a na Rv. prova lađe s natpisom AMPHIPO-LITON, te raznim monogramima.
6. u doba rimske vlade kuju ondje ovi carevi: August, Livija, Tiberije, Kaligula, Klaudije I., Domicijan, Domicija, Trajan, Hadrijan, Sabina, Marko Aurelije, Faustina mlađa, Lucije Vero, Komod, Septimije Sever, Julije Domna, Karakala, Geta, Markin, Elagabal, Aleksandar Sever, Julija Mameja, Valerijan Karakala, i Galijen. Svi ti carski novci imadu na Av. glavu cara ili carice, a na Rv. Artemidu Tauropolu u raznim položajima, kako sjedi na stolcu lijevo, držeći pateru ili kako sjedi na biku.

(D.M. imade 13. komada novaca iz Amphipolisa: Artemidu Tauropolu s bikom, Poseidona s konjem, Poseidona s buzdovanom, Artemidu s kozama, ali imade rijetkosti: na Av. glavu Apolona, na Rv. klas, te na Av. dvoliku glavu Janusa, a na Rv. dva centaure i napokon na Av. glavu Palade, na Rv. riječi AMPHIPOLITON u vijencu od hrastova lišća.) (prekriženo)

5. APHYTIS.

Grad Aphytis nalazio se na istočnoj strani poluotoka Pallene u Chalcidici sjeverno od grada Neapolis Mendorum.

On je kovao novce ovako:

- 1) od god. 450. do 424. god. pr. Kr. srebrne novce i to tetrobole i triobole. Ti novci imadu na Av. glavu Zeusa, a na Rv. kantar s natpisom APHY-TAI-ON. Ili imadu na Av. glavu kacigaste božice, valjda Palade, a na Rv. quadratum incusum.
- 2) od god. 424. do 359. god. pr. Kr. brončane novce, koji imadu na Av. Zeusa Amona s dugom ili kraćom kosom, a na Rv. orla ili amforu s natpisom APHY-TAI-ON.
- 3) u vrijeme Aleksandra Velikoga kovale su se u Aphytisu drahme, koje imadu na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. Zeusa Aetophora, s Amonovom glavom u polju.

6. APOLLONIA IN MYGDONIA

Imade više Apolonija: jedna je Apollonia Pontica u Traciji, jedna Apollonia Salbake u Kariji, jedna u Iliriji, a dvije u Makedoniji, i to jedna u Chalcidici, a druga u Mygdoniji.

Mi govorimo sada o Apoloniji u Mygdoniji. Ta se nalazila uz jezero Bolbe, jugozapadno od rijeke Strymon u Egejsko more. Chalcidička Apolonija nije kovala novac, dok je mygdonijska kovala novac, i to od god. 389. do 369. god. pr. Kr. za kralja Aminte III.

7. ARNAE.

Grad Arnae nalazio se u strymonskom zaljevu, sjeverno od grada Acanthus, a južno od grada Argilus.

Taj je grad kovao u vrijeme chalcidičke lige od 392. do 379. god. pr. Kr. Njegovi novci imadu na Av. glavu Apolona, a na Rv. liru s natpisom ARN, ali retrogradno.

8. BEROEA (BERRHOEA).

Grad Beroea nalazio se u zapadnoj Makedoniji, u pokrajini Cordaea, i to sjeverno od rijeke Haliakmon.

Taj je grad kovao brončani novac u doba careva Gordijana III. i Filipa Arapina, tj. 235. do 249. po Kr. Novci toga grada imadu na Av. glavu Aleksandra Velikoga, a na Rv. konjanika s natpisom KOINON MAKEDONON NEOKORON BEROIEON.

9. BOTTIAEI CHALCIDICAE.

Grad Bottiaei nalazio se na poluotoku Chalcidici. Tako po Headu. Točniji položaj nismo mogli eruirati.

Taj je grad kovao prije 400. god. pr. Kr. Kovao je srebrne novce, koji imadu na Av. glavu Demetre, a na Rv. prednji dio vola s natpisom BOTTIA-ION, te brončane novce, koji imadu na Av. glavu Apolona, a na Rv. liru s natpisom BOTTIAION.

10. BOTTIAEI EMATHIAE.

Ovaj se grad nalazio u pokrajini Ematiji, južno od Pelle. Taj je grad kovao novac tek od rimskog gospodstva, dakle iza 168. god. pr. Kr. Srebrni novci imadu na Av. makedonski štit, a na Rv. provu lađe s natpisom BOTT-AITON. Brončani novci imadu na Av. glavu Palade, a na Rv. govodo kako pase uz natpis BOTTEATON.

11. CASSANDRIA.

Cassandra je sagrađena od kralja Cassandra na mjestu stare Potidaee koju je razorio kralj Filip II. god. 356. god. pr. Kr. Taj se grad zove i Eurydicea, a nalazi se na zapadnom poluotoku Chalcidike, koji se zove Pallene, i to sjeverno, gdje je poluotok najuži. Ime Eurydicea dobio je grad po Eurydici, udovi Antipatra. Cassandra je kovala od 298. do 294. god. pr. Kr. brončane novce, koji imadu na Av. glavu Eurydike, a na Rv. tronog s natpisom EYRYDIKEON.

U vrijeme rimskog gospodstva kovali su u Cassandriji brončane novce carevi Klaudije I., Vespazijan, Domicijan i Karakala.

12. CHALCIDICA.

Imenom Chalcidica nazivahu Grci južni poluotok Makedonije između Termajskog i Strymonskog zaljeva. Gradovi tog poluotoka bili su većinom grčke kolonije raznih egejskih otoka, osobito Euboeje i Androsa. U unutrašnjosti bilo je pučanstvo tračko. Iza perzijskih ratova prikuljučila se Chalcidica atenskom pomorskom savezu, koji se zove i chalcidička liga, a trajao je od 392. do 379. god. pr. Kr. Poluotok tada još nije pripadao Makedoniji, gdje je u to vrijeme vladao kralj Amyntas II. (393.–369. god. pr. Kr.). Iza sredine 4. st. pr. Kr. pripada Chalcidica Makedoniji.

U vrijeme chalcidičke lige kovao se na poluotoku zlatni i srebrni novac. Zlatni su novci imali na Av. glavu Apolona, a na Rv. liru uz natpis KALKIDEON. Srebrni su novci imali isti Av. i Rv. Pod makedonskom vlašću Chalcidica nije kovala vlastite novce.

13. DICAEA.

Grad Dicaea nalazio se na Chalcidici, i to već na kopnu balkanskog poluotoka, južno od grada Aeneje. U početku je pripadao otoku Euboeji.

Dicaea je kovala novac već u 5. st. pr. Kr. i to od 480. do 450. godine. Kovala je samo u srebru: tetradrahme, tetrobole, obole, trihemiobole. Tetradrahme imadu

na Av. kravu kako liže stražnju nogu, a na Rv. *quadratum incusum* s nekom biljkom. Tetroboli imadu na Av. pijetla desno, a na Rv. *quadratum incusum* s istom biljkom. Sitniji srebrni novci imadu na Av. kravu cijelu ili njen prednji dio, a na Rv. *quadratum incusum*. Sredinom 4. st. – oko 350. god. pr. Kr. – kovala je Dicaea i brončane novce.

14. DIUM

Grad se nalazio na jugu Makedonije, odmah nad gorom Olympom, sjeverno od rijeke Enipeus. Kovao je u dva maha:

- a) u vrijeme kralja Amynte II. (389–369), te u vrijeme olynthske lige. Novci su bili brončani, a imali su na Av. glavu Herakla, a na Rv. buzdovan uz natpis DIATON.
- b) u vrijeme rimskog gospodstva. U Diumu kovali su carevi Tiberije, Julia Soemias, Julia Mamea, Maksimin i Salonina. Carski novci imadu na Av. glavu cara, a na Rv. natpis COL. IUL. DIENSIS.

15. EION.

Grad Eion se nalazio u pangaejskom distriktu, na ušću rijeke Strymon, nešto južnije od Amphipolisa. Nedaleko od grada nalazi se gora Pangaeus.

On je kovao srebrne novce u doba od 500. do 437., i to drahme, diobole, i trihemiobole. Svi imadu na Av. gusku, a nad njom guštera, dok je Rv. *quadratum incusum*, tj. kvadrat razdijeljen na 4 dijela.

16. HERACLEA SYNTICA

Taj se grad nalazio sjeverno od Amphypolisa, a zapadno i to dosta daleko od rijeke Strymona.

- Herakleja nije sama kovala novce, ali su u njoj kovali makedonski vladari. Tako:
- a) Filip II: brončane novce, koji imadu na Av. glavu Apolona s lavljom kožom, a na Rv. buzdovan uz natpis PHILIPPOY.
  - b) Aleksandar Veliki: srebrne novce (drahme), koje na Av. imadu glavu mladog Herakla s lavljom kožom, a na Rv. Zeusa Aetophora uz natpis ALEXANDROV.
  - c) Lizimah: tetradrahme, koje imadu na Av. glavu Aleksandra Velikoga, a na Rv. Palladu Nikephoru uz natpis BASILEOS LYSIMAXOV.

17. ICHNAE.

Grad Ichnae nalazio se u Ematheji, nešto jugozapadno od prijestolnice Pelle, a zapadno od rijeke Axios (Vardar).

Taj je grad kovao srebrne statere, i to u vrijeme od 520. do 480. godine pr. Kr. Ti novci imadu na Av. konjanika desno, a na Rv. *quadratum incusum* u raznim oblicima. Na nekima ima natpis IHNAON, ali retrogradno.

18. LETHE.

Grad Lethe ili Lete bijaše u pokrajini zvanoj Mygdonia. Nalazio se uz rjeku Axios (Vardar), a sjeverno od grada Thermae (Solun).

Taj grad kovao je od 530. do 480. god. pr. Kr., i to srebrne statere, hemistatere i trihemiobole. Svi ti novci imadu na Av. Satyra i Nymphu, a na Rv. *quadratum incusum*, tj. kvadrat, linijama razdijeljen u 4 djela. Neki novci imadu natpis LETAION i to retrogradno.

(D.M. imade hemistater sa satirom i nimfom.) (prekriženo)

19. MENDE.

Grad Mende nalazio se u Chalcidici, i to na poluotoku zvanom Pallene na obali zaljeva Sinus Thermaicus (Solunski zaljev). Grad je bio kolonija Erythreje.

Kovao je novce ovako:

- a) od 500. do 450. god. pr. Kr. u srebru (tetradrahme i drahme). Ti novci imadu na Av. konja sa ždrebetom, a na Rv. *quadratum incusum*.
- b) od 450. do 400. god. pr. Kr. u srebru. Ti novci imadu na Av. Silena na konju, a na Rv. vinovu lozu s natpisom MENDAION.
- c) od 400. do 346. god. pr. Kr. u srebru i bronci. Ti novci imadu na Av. Silena na konju, a na Rv. amforu uz natpis MENDAION ili samo MEND.

20. METHONE

Grad Methone nalazio se u južnoj Makedoniji, nedaleko od Thermajskog zaljeva u pokrajini Bottiaea, a sjeverno od Pydne. Methone kuje samo brončane novce, i to od 400. do 350. god. pr. Kr. Ti novci imadu na Av. glavu muškarca lijevo, a na Rv. neku biljku.

21. NEAPOLIS DATENON.

Dva su bila Neapolisa u Makedoniji. Jedan se zove Neapolis Datenon, a drugi Neapolis Mendorum. Neapolis Datenon nalazio se na obali Egejskog mora, sjeverozapadno od otoka Thasos, a jugoistočno on grada Philippi. Bio je kolonija otoka Thasos.

Taj je grad kovao:

- 1) od god. 500. do 411. god. pr. Kr. srebrne novce, i to srebrne statere, koji imaju glavu Gorgone ili Meduze, a na Rv. *quadratum incusum*.
- 2) od 411. do 350. god. pr. Kr. drahme i hemidrahme, koje imaju na Av. glavu Gorgone, a na Rv. glavu Afrodite s anatpisom N-E-O-P.
- 3) od 350. god. pr. Kr. dalje brončane novce, koji imaju na Av. gradsku božicu, a na Rv. golubicu.

22. NEAPOLIS MENDORUM.

Grad Neapolis Mendorum nalazio se na Chalcidici na poluotoku Pallene, južno od Aphytisa u zaljevu Sinus Toronaicus. Bio je kolonija Eritreje.

Neapolis Mendorum kovao je od 530. do 450. god. pr. Kr., i to srebrne statere, hemistatere i tetrobole. Svi ti novci imaju na Av. glavu Gorgone, a na Rv. *quadratum incusum*.

23. OLYNTHUS

Grad Olynthus nalazio se u Chalcidici, i to u sjevernom djelu poluotoka Pallene, u zaljevu Toronaicus, a sjeverno od Potidaeje ili Cassandrije. Vodio je važnu ulogu u povijesti Makedonije, jer je od 420. do 348. god. pr. Kr. bio na čelu chalkidičkoj ligi.

Grad Olynthos je kovao:

- 1) od 432. do 420. god. pr. Kr. u srebru, i to tetrobole, koji imaju na Av. četvepropreg ili samo konja desno, a na Rv. *quadratum incusum* s golubicom desno ili samu golubicu s natpisom OLYN.
- 2) od 420. do 379. god. pr. Kr. tetradrahme, koje imaju na Av. glavu Apolona s lovorom, a na Rv. liru.
- 3) od 379. do 348. god. pr. Kr. zlatne statere, koji imaju na Av. glavu Apolona s lovorom, a na Rv. liru. Zatim tetradrahme i tetrobole, koji, imaju isti Av. i Rv. ili na Rv. tronog uz natpis XALAKIDEON. ili OLYNTHION.

24. ORTHAGORIA.

Grad Orthagoria, koji se zvao i Stageira, nalazio se kod Maronije u Trakiji, ali je neko vrijeme pripadao Makedoniji. Bio je perzijska kolonija.

Orthagoria kovala je u doba Filipa II., tj. oko 360. god. ili kasnije, i to didrahme, tetrobole i brončane novce. Ti novci imaju na Av. glavu Diane desno ili punoliku, a na Rv. kacigu sa zvijezdom. Novci su vanredno rijetki.

25. PELLA.

Grad Pella nalazio se u pokrajini Emathiji uz cestu Via Egnatia, koja vodi od grada Lichnidus (Ohrid) u Thermu (Solun) uz rijeku Rhoedias, koja utječe u Egejsko more blizu ušća rijeke Axios (Vardar).

Ovamo je makedonski kralj Archelaus prenesao prijestolnicu iz grada Aigai, i to zato, da imade riječnom plovidbom kraći put u Grčku, s kojom je bio duševno vrlo povezan. On je ukrasio grad zidovima i palačama, a svoju je kraljevsku palaču dao ukrasiti slikama glasovitog grčkog slikara Zeuxisa. U Pelli je stolovao Filip II., i tu se rodio Aleksandar Veliki.

Pella je kovala novac tek u vrijeme rimskoga gospodstva, dakle iza 168. god. pr. Kr. Kovala je brončane novce raznih tipova, koji svi nose natpis PELLAS. Evo tipova:

- a) Av. Pan sa nebriseom i pedumom, na Rv. Athene Alkis. Na Av. Poseidon s tenijom ili Zeus s lovorom, a na Rv. bik desno. Na Av. Apolon s lovorom, a na Rv. tronogom. Na Av. Pallada s atenskom kacigom, a na Rv. bik kako pase desno. Na Av. glava Rome ili Persephone, a na Rv. natpis PELLAS u vijencu od hrastova lišća.
- b) u carsko vrijeme kovali su u Pelli Hadrijan, Marko Aurelije, Karakala, Julija Mameja, Maksimin, Maksim i Filip Arapin. Ti carski bročani novci imadu na Av. lik cara, a na Rv. božicu s modijem na prijestolju ili Pana uz natpis COL. IUL. PELLA.

(D.M. imade u svojoj zbirci ove vrsti novaca iz Pelle: na Av. glava Poseidona, a na Rv. bik desno. Na Av. glava Apolona, a na Rv. lira ili tronog, ili žena s modijem na glavi. Na Av. Pan s nebrisom, a na Rv. Athene Alkis, ili bik desno. Na Av. glava Pallade, a na Rv. bik desno, Nike u dvopregu desno.) (*prekriženo*)

26. PHILIPPI.

Grad Philippi, koji se prije Filipa II. zvao Crenides, ležao je u pokrajini Edoniji, u istočnom dijelu Makedonije, sjeverno od Neapolisa i grada Pangaeus.

Grad Philippi kovao je:

- a) od 360. do 350. god. pr. Kr., tj. u vrijeme kralja Filipa II. u zlatu, srebru i bronci. Zlatni stateri imadu na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na Rv. tronog s natpisom PHILIPPON. Isto tako srebrne tetradrahme, drahme i hemidrahme. Brončani novci imaju neki isti Av. i Rv., a neki na Av. Herakla s lavljom kožom, a na Rv. buzdovan s natpisom PHILIPPON.
- b) u carsko doba kovali su u Philippima August, Klaudije I. i Domicijan. Augustovi brončani novci imadu na Av. Nike s vijencem i palmom lijevo uz nat-

pis VIC.AUG., a na Rv. tri bojna znaka uz natpis COHOR.PRAE.PHIL. Klau-
dijevi i Domicijanovi nocvci imadu na Av. lik cara, a na Rv. tri bojna znaka
uuz natpis COLAUG.IUL.PHILIP.

(D.M. imade u svojoj zbirci iz starijeg doba jedan brončani novac, koji imade na
Av. glavu Herakla s lavljom kožom, na Rv. tronog uz natpis PHILIPPON. Iz rim-
skog doba tri komada cara Augusta, koji imadu na Av. VIC.-AUG. s božicom Nike,
a na Rv. tri bojna znaka s natpisom. COHOR.PRAE.PHIL.) (*prekriženo*)

27. POTIDAEA

Grad Potidaea, prozvan kasnije Cassandra, nalazio se u Chalcidici, i to u po-
luotoku Pallene južno od Olyntha. Kralj Filip II. ju je razrušio 356. god. pr. Kr.

Potidaea je kovala od 500. do 429. god. pr. Kr. srebrne novce, i to tetradrahme,
drahme, hemidrahme, obole i tetrobole. Tetradrahme imadu na Av. konjanika des-
no, a na Rv. *quadratum incusum*. Drahme imadu na Av. također konjanika desno,
a na Rv. glavu Pallade s kacigom. Isto tako hemidrahme i oboli. Tetroboli imadu
na Av. konjanika s trozubom, a na Rv. *quadratum incusum* s likom žene. U nekim
novcima je natpis starogrčki PO.

28. PYDNA.

Grad Pydna nalazio se u južnoj Makedoniji, u pokrajini Pieria, uz Egejsko mo-
re u solunskom zaljevu (Sinus Thermaicus)

Pydna je kovala u vrijeme kralja Amynte III., i to od 389. do 369. god. pr. Kr.
Kovala je brončane novce, koji imadu na Av. glavu Herakla s lavljom kožom, a na
Rv. orla sa zatvorenim krilima ili sovu.

29. SCIONE.

Grad Scione (Skione) nalatio se u Chalcidici, i to na poluotoku Pallene, u so-
lunskom zaljevu (Sinus Thermaicus), južno od grada Posidium.

Grad Scione kovao je srebrne novce od 480. do 450. god. pr. Kr., i to tetrobole
i obole, eubejske stope. Ti novci imadu na Av. glavu mlade žene desno, a na Rv.
quadratum incusum s likom muške glave. Kovao je i brončane novce, koji imadu
na Av. glavu mlade žene, a na Av. (Rv.) korintsku kacigu s natpisom SKIO, i to sta-
rogrčki retrogradno.

God. 350. pr. Kr. kovao je grad Scione brončane novce, koji imadu na Av. gla-
vu mlade žene desno, a na Rv. dvije ili jednu golubicu.

30. SPARTOLOS.

Spartolos je grad u pokrajini Bottiaei. To je pokrajina Makedonije, zapadno od Solunskog zaljeva na kopnu balkanskog poluotoka, južno od Pelle.

Spartolos je kovao od 432. do 400. god. pr. Kr. srebrne novce, i to tetrobole fe-ničke stope i brončane novce. Ti novci imaju na Av. glavu mlade žene desno, a na Rv. prednji dio vepra ili lava, kako proždire životinju.

31. STOBI.

Grad Stobi nalazio se na utoku rijeke Erigon (Crna rijeka) u rijeku Axios (Vardar), istočno od današnjeg Velesa, a jugozapadno od današnjeg Štipa. Danas se na istom mjestu nalazi mjesto zvano Gradsko.

Stobi je bila rimska kolonija, koja je kovala u vrijeme rimskih careva. U gradu Stobi kovali su ovi rimski carevi: Tit, Trajan, Septimije Sever, Julija Domna, Karakala i Geta. Svi ti carski novci su u bronci, imaju na Av. lik cara, a na Rv. božicu Nike s vijencem i palmom, te natpis MVN.STOB. ili MVNICIP. STOBENS. ili MVNICIPL.STOBENSIVM. Titovi i Trajanovi novci imaju na Rv. hram sa 4 stupa.

(D.M. imade ove primjerke: Julia Augusta (MVNICIP.S.STOBENS.) Karakala (MUNICI.STOBEN) Geta (MVNICIP.STOBENSE), Marcus Aurelius (MVNICI.STOBE.), Septimije Severus (MVNIC.STOBEN.)) (*prekriženo*)

32. TERRONE.

Grad Terrone ili Torrone nalazi se u Chalcidici, i to na jugozapadnoj obali poluotoka Sithonia u zaljevu Sinus Torronaicus.

Grad Terrone ili Torrone kovao je u srebru od 500. do 480. god. pr. Kr., i to tetradrahme i drahme. Ti novci imaju na Av. amforu, a na Rv. *quadratum incusum*. Neki srebrni novci imaju na Av. natpis TE.

33. THESSALONICA.

Grad Thessalonika, koji se prije zvao Thermae, nalazi se nedaleko ušća rijeke Axios (Vardar) u egejsko more, a bio je druga prijestolnica makedonskog kraljevstva.

Grad Thessalonica kovao je novce u doba rimskog gospodstva, tj. iza 168. god. pr. Kr., i to:

- a) od 168. god. pr. Kr. do careva, bakrene novce u raznim tipovima. Evo primjera: na Av. Apolon, a na Rv. tronog. Na Av. Hermes s kaducejem, a na Rv. goli Pan. Na Av. glava mladog Herakla, a na Rv. buzdovan. Na Av. glava Zeu-

sa s lovorvijencem, a na Rv. dva jarca u borbenom stavu. Na Av. glava mladog Dionysa, a na Rv. jarac desno. U Av glava Pallade s atenskom kacigom, a na Rv. bik nadesno. Na Av. glava Poseidona s tenijom, a na Rv. prova lađe. Na Av. glava Artemide, a na Rv. luk i tulac. Na Av. glava Zeusa s lovorvijencem, a na Rv. orao s raširenim krilima. Na Av. dvolika glava Janusa, a na Rv. dva centaura. Na Rv. svih ovih novaca nalazi se natpis THESSALO-NIKEON ili THESSALONIKES ili samo THESALO ili samo THESSA.

b) u doba careva kovali su u Thessalonici ovi carevi: Julije Cezar, Marko Antonije, Oktavijan August, Tiberije i Augusto, Tiberije i Livija, Klaudije, Tit, Domicijan, Marko Aurelije, Komod, Septimije Sever, Julija Domna, Karakala, Elagabal, Julija Paula, Julija Mameja, Aleksandar Sever, Maksimin, Maksim, Gordijan III, Trankvilina, Filip Arapin, Otacilia Severa, Filip mlađi, Decije Trajan, Galijen i Salonina. Ti rimski novci u bronci imadu na Av. lik cara s njegovim natpisom, dok na Av. imadu razne tipove, kao Nike, Kubirus, Vazu, tronog ali najčešće božicu Nike, kako drži kabirus i palmu.

(D.M. imade u svojoj zbirci ove novce: na Av. glavu Zeusa, a na Rv. lava desno ili dva? u navalnom stavu ili orla na strijeli. Na Av. glavu Dioniza, na Rv. jarac. Na Av. Baccho, na Rv. grozd. Na Av. Hermes s kaducejom, na Rv. goli Pan. Na Av. Pallada s atenskim šljemom, a na Rv. konj desno ili bik desno. Sve uz natpis THESSALO-NIKEON.

34. TRAEIUM.

Grad Traelium, koji se inače zove i Tragilos, nalazio se u pokrajini Bisaltiji, sjeverno od grada Philippi i sjeverno od Pangaeus. Taj grad kuje srebrne i brončane novce od 450. do 400. god. pr. Kr., i to

a) u srebru obole, hemiobole, koji imadu na Av. list i lozu, na Rv. *quadratum incusum* s raznim znakovima i natpisom TRAI ili TRAILION. Neki brončani novci imadu na Rv. ružu.

35. URANOPOLIS.

Grad Uranopolis, koji se zvao i Akroathon, nalazi se u Chalcidici, i to na poluo-toku Acte, na istočnoj obali u blizini svete gore Athos.

Taj je grad kovao novce u doba kralja Casandra oko 300. god. pr. Kr. i to u srebru tetradrahme, didrahme i drahme, a u bronci manje komade od 13 i 14 mm. Svi ti novci imadu na Av. Sunce u zrakama, a na Rv. Aphroditu Uraniju, kako sjedi na kugli držeći žezlo, a na glavi joj šiljak sa zvijezdom. Na Rv. se nalazi natpis OVRANION ili OVRANION POLIOS.

LIT.:

BOUTKOWSKI-GLINKA 1889; COHEN 1867; *COINS and Mints in Macedonia* 2001; GESSNERUS 1738; GINDELY – KLAJČ 1895; GOEBBELS 1938; HEAD 1879; 1887; HEAD et alii 1911; HÜBEL 1910; IMHOF-BLUMER – GAEBLER 1906; JOSIFOVSKI 2001; KLEINER 1949; MACDONALD 1899; MAY 1946; MÜLLER 1855; 1858; 1978; *NUMIZMATIČKA zbirka na Narodna banka na Republika Makedonija* 1999; PEGAN 1968; PRICE 1985; RAZMOVSKA-BAČEVSKA 2002; SALLET 1888; 1889; 1894; SESTINI 1830; SNG Macedonia. *Sylloge nummorum graecorum*, V. *Ashmolean Museum Oxford*, V, 3. London, 1976; SNG Grèce II. – *Sylloge nummorum graecorum. The Alpha Bank collection. Macedonia*, 1. *Alexander I – Perseus*. Athens, 2000; SNG Italia, **Milano**, VI, 1 – VISMARA 1997 – VISMARA, Novella. *Sylloge nummorum graecorum, Italia. Milano, Civiche Raccolte Numismatiche*. Vol. VI – *Macedonia – Thracia*. 1. *Macedonia greca – Paeonia- Emissioni di area celtica*. Milano, 1999; SNG Italia, **Milano**, VI, 3 – VISMARA 1997 – VISMARA, Novella. *Sylloge nummorum graecorum, Italia. Milano, Civiche Raccolte Numismatiche*. Vol. VI – *Macedonia – Thracia*. 3. *Chersonnesus Tauricus – Sarmatia – Thracia – Chersonnesus Thraciae – Isole della Thracia*. Milano, 2000; SNG Österreich *Sylloge nummorum graecorum, Sammlung Dreier/ Klagenfurt im Landesmuseum für Kärnten*, 3. Thracien – Macedonien, Päonien. Klagenfurt, 1990; ŠELDAROV 1999; 2003; THOMPSON 1991; TOURATSOGLU 1987; TROXELL 1997; WARREN 1979; WEISS 1876.

Barbari

Interesantno razdoblje između dviju velikih epoha kovanja novaca, grčko-helenističke i rimske, predstavljaju barbarski kovovi.

Barbarima nazivahu Grci sve nehelenske narode. Taj naziv kasnije preuzimlju Rimljani. U barbarskoj numizmatici eminentnu ulogu imaju keltska plemena, koja su u tom razdoblju tj. od kraja 3. do polovine 1. stoljeća pr. Kr. preplavila gotovo cijelu tada poznatu Evropu. Zato često barbarski novci nose obilježja keltske vještine i duha.

Pradomovina Kelta je navodno istočna Francuska i gornja Rajna. Odanle su već početkom 6. stoljeća pr.e. počele prve seobe prema jugu. Vrlo vitalni, za ono doba dobro organizirani i naoružani, redom su pokoravali autohtona stanovništva i osvojivši Galiju prešli na iberski poluotok te se izmješali sa starosjediocima. Tako nastadoše nove generacije tzv. Keltogala i Keltoibera. Druga seoba polazi prema istoku i na sjever. Oko 400. pr. Kr. već su u Britaniji a u isto doba je pleme Boja već u Češkoj. Ne dugo iza toga velika grupa pod imenom Gali provaljuju u Italiju i opljačkavši Rim dolaze do Sicilije. Jedan dio njih kao tzv. italski Boji ostaju u gornjoj Italiji sve do kraja 3. st. kad su od Rimljana potučeni i prisiljeni da sele preko Norikuma k svojoj subraći u Češku.

Početkom 3. st. nalazimo keltska plemena u Slovačkoj i Galiciji sve do Rusije. Jedan dio njih spušta se uz Dunav u Mađarsku, Rumunjsku i na Balkan. Tamo pokoravaju ilirska plemena, provaljuju u Makedoniju i Grčku pljačkajući i paleći sve do Helesponta. Dio njih prelaze u M. Aziju gdje osnivaju galatsko carstvo. Potisnuti iz Grčke i Makedonije smiruju se i asimiliraju na područjima Dacije, Panonije i Norikuma kao Dačani, mali i veliki Skordisci, Taurisci itd. U Daciji dolaze na obalama Crnog mora u vezu sa Skitima. Polovinom 2. st. pr. Kr. osnivaju stalne utvrđene naseobine (*oppida*) od kojih su najpoznatije na našem području kasnija Mursa (Osijek) i Singidunum (Beograd) i druge. Polovinom prvog stoljeća pr. Kr. gube redom samostalnost pred nadirućim Rimljanima i nestaju kao narodnosne skupine postajući podanici Rima.

Ono što znamo o Keltima iz grčkih i rimskih kronika dovoljno je da dobijemo sliku o svojstvima i načinu života te vrlo sposobne rase. Lično hrabri, vješti vojnici

i organizatori, dobri kovači i obrađivači metala, uspjeli su da u nekoliko navrata prošetaju Evropom i pokore sve narode koji su im bili na putu. Pri tome su kao hrabri i vješti ratnici služili u grčkim, makedonskim i rimskim vojskama kao plaćenici. Već oko 380. pr. Kr., nalazimo ih kao plaćenike Dioniza I. u Sirakuzi. Filip II. Makedonski i sin mu Aleksandar Veliki imaju ih u velikom broju kao plaćenike. Kasnije su najhrabriji borci u rimskim legijama.

U Galiji i Hispaniji nastanjena keltska plemena formiraju svoje plemenske države s knezovima i kraljevima. Počinju trgovati sa grčkim kolonijama i rimskim trgovcima. Utjecaj Rima počinje već u doba punskih ratova a pojačava se početkom 2. st. kad i Rimljani osnivaju svoje kolonije. Poznatom taktikom Rimljani, gdje nisu mogli oružjem tamo su prodirali novcem, podmićivanjem plemenskih poglavica osiguravali su svoju trgovinu i širili utjecaj. Strabon spominje da je već otac poznatog kralja Arverna Bituitusa imenom Luernios posjedovao velike količine zlatnog i srebrnog novca. U to doba mogao je to biti samo novac, dobiven od Rimljana. Rim je u to doba već ratovao sa Makedonijom a osobito se poslije bitke kod Pydne 168. pr. Kr domogao velikih količina zlatnog i srebrnog novca, većinom statera Filipa II. i njegovih nasljednika. Arverni su u to doba bili najmoćnije pleme u srednjoj Galiji. I upravo kod njih i njihovih susjeda Edua i Lemovika pojavljuju se prve imitacije zlatnog statera Filipa II. Makedonskog. Bilo je to polovinom 2. st. pr. Kr. Kako je novac Filipa II. odigrao među barbarskim imitacijama najvažniju ulogu, potrebno je o tome reći nešto više.

Filip II. Makedonski (–359–336) osnivač je makedonskog imperija koji je obuhvaćao i veći dio Grčke. Domogavši se 357. pr. Kr. Amphipolisa i Krenide postao je gospodar zlatom i srebrom vrlo bogatih rudnika u gorju Pangaiona. Amphipolis, od prije poznata grčka kovnica novaca mijenja ime, u čast Filipa II. u Philippi. U početku kuje Filip II. tetradrahme feničke mjere od 14,55 gr s likom Zeusa Elijskog na aversu i kraljevskim jahačem na konju, ogrnutim s plaštem i šeširom na glavi te podignutom desnom rukom na pozdrav na reversu. Međutim već 356. g. pr. Kr. poslije pobjede Filipa II. na olimpijskim igrama mijenja se slika reversa. Na konju koji ide u desno, jaši goli mladić sa palminom grančicom u desnoj ruci – olimpijski pobjednik. Ovo će biti kasnije prototip za sve imitacije. Osnivajući centar za preradu zlata povećava Filip II. kovnice te kuje i zlatne statere atičke mjere od 8,72 gr s glavom Apolona na aversu i bigom na reversu. Samo zlatnih statera kovano je navodno oko 225.000 godišnje, što za ono doba i tehniku kovanja pretstavlja impozantnu brojku. Taj je novac, kako će se kasnije vidjeti, pronio slavu Filipa II. više nego njegovi državnički i vojni uspjesi. Kod toga je interesantna valutna politika Filipa II. Zlatni stater služio je samo za izvoz i vanjsku trgovinu. Kolao je u Sredozemlju, Italiji i Galiji sve do Britanije. U Rimu je bio vrlo rado primana valuta. Srebrna pak tetradrahma služila je za plaćanja u zemlji i na Balkanu. Srebrom je Fi-

lip II. plaćao svoje vojnike pa tako i plaćenike barbare, koji su se nanj naučili i rado ga primali. Jednostavna ljepota i kvaliteta te ogromne količine zlatnih i srebrnih »filipera« učiniše ih prvom svjetskom valutom tada poznatog svijeta. Stoga je razumljivo što su barbarska plemena zapada uzela zlatni stater, a ona na istoku Evrope tetradrahmu kao uzorke za svoje kovove.

Poznato je kako su primitivni nepismeni narodi nepovjerljivi na svaku likovnu ili inu promjenu na novcu. Za to imamo utvrđenih primjera kod Germana (*bigati, serrati*) a i u novije doba kod Etiopljana (talir Marije Terezije). Zato su barbari tražili i primali samo »*filipere*«. To je bio razlog zbog kojeg su nasljednici Filipa II. kovali još gotovo 200 godina poslije smrti (336. g. pr. Kr.) njegov novac tj. sve do propasti makedonskog carstva 168. pr. Kr. kad je rimski konsul pobjednik Emilije Paulo likvidirao kovnice u Filipoi i odvuкао velike količine zlata i srebra u Rim.

Zanimljivo je da je sin Filipa Aleksandar Veliki (–336–323) kovao također krasan zlatni stater (Nike) koji je u Maloj Aziji i na istoku uspješno istisnuo »*dareikos*« Perzijanaca, no osim u Egiptu nije uspio da istisne filipera iz Sredozemlja i Evrope.

Najstariji barbarski kovovi nastaju na periferiji grčko-rimskog kulturnog utjecaja i to u doba, kad prestaje kovanje originala.

Svi su barbarski kovovi imitacije poznatih uzoraka novaca, koje su barbari najradije primali. U početku su to dobre kopije, koje, likovno nešto barbarizirane i po težini i kvaliteti kovine, odgovaraju originalu. Kasnije kuju imitacije, kojima dodaju razne ukrase i znakove često karakteristične za pojedina područja i plemena. No što se više udaljuju od centara prvih kovova, prostorno i vremenski, to se slike više barbariziraju a težina i kvalitet kovine padaju. To je tako važna karakteristika barbarsko-keltskih kovova da nam služi za topografsku i vremensku identifikaciju.

Daljnja je karakteristika stavljanje radnih likova, ukrasa, ornamenata i natpisa na prazne prostore uz centralnu figuru na novcu. To je bio običaj već i kod Grka, no ne u tolikoj mjeri i sa toliko fantazije te želje za ukrašavanjem, a što je i inače značajno za keltske proizvode. Kod toga se nalaze razlike, osobito u Galiji, tako da je moguće pojedine novce identificirati. Smatra se da je to posljedica individualnosti plemenskih klanova, karakterističnih za keltska plemena.

Prema tim i još nekim razlikama dijelimo barbarske kovove Evrope na tri velike skupine: zapadnu, srednju i istočnu. Zapadnu skupinu predstavljaju današnja Španjolska, Francuska, Belgija, Britanija i zapadna Njemačka. To je u glavnom područje zlatnog statera Filipa II. Srednju skupinu pokrivaju Švicarska, južna Njemačka, Sudetske zemlje, Austrija i gornja Italija. To je područje mješovitih utjecaja zapada i juga, ali i područje Boja, jedinog keltskog plemena koji su pored imitacija kovali i originalne kovove (zdjelice i školjkice). Istočna skupina sastoji se od dva

područja i to: tetradrahme Filipa II., koje obuhvaća Albaniju, Jugoslaviju, Erdelj, zapadnu Rumunjsku, Mađarsku i dio Slovačke, te područje atičke tetradrahme Aleksandra Velikoga, Filipa III., Thassosa i Protes Makedonon, koje obuhvaća istočni dio Balkana tj. Bugarsku, istočnu Rumunjsku i obale Crnog mora.

Prema navedenim uzorcima barbari zapada i centra kuju svoje imitacije u početku iz zlata a oni na istoku od srebra.

Smatra se, da je pomanjkanje novaca poslije likvidacije kovnica u Filipoi 168. pr. Kr. prisililo barbare, da počnu sa kovanjem svojih novaca. Pored toga su se brojni majstori iz tih kovnica, Grci i Makedonci razišli po svijetu i tako proširili umijeće kovanja novca i među barbarima. O tome nam svjedoče prvi barbarski kovovi, kako na zapadu, tako i na istoku Evrope. Te su kopije, i ako nešto barbarizirane, gotovo vjerne originalu kako u slici i natpisu, tako i u težini i materijalu. Računa se da su barbari zapada početkom, a oni na istoku sredinom 2. st. pr. Kr. počeli s kovanjem vlastitih novaca.

Kao glavni materijal za svoje kovove uzimaju u početku barbari zapadne i srednje Evrope zlato, po ugledu na stater Filipa II. Pored toga kuju i srebro prema uzorcima drahme iz Massalie i Rhode a kasnije po rimskom republikanskom denaru. Konačno kuju i bakreni novac.

Na istoku Evrope glavni je materijal srebro po uzoru na srebrni filiper, zahvaljujući bogatim rudnicima srebra Balkana, Erdelja, Mađarske i Rumunjske.

Zanimljivo je, da se u mnogobrojnim i bogatim nalazima barbarskih novaca diljem Evrope našlo razmjerno malo originalnih zlatnih i srebrnih filipera. Ovo se tumači tako, da su barbari osvojivši umijeće kovanja novca, pretapali originale u materijal za svoje kovove.

Načine lijevanja osnove, rezanje kalupa i kovanje novca naučili su barbari, kako rekosmo, od Grka i Makedonaca. Prve kopije a vjerojatno i prve imitacije djela su tih majstora. No što se kovnice više udaljuju od prvih centara prostorno i vremenski, to se novac pogoršava u slici, materijalu i težini.

Na zapadu je materijal u početku zlato, no već poslije par decenija kuje se elektron tj. mješavina zlata sa srebrom (3:2) da bi nešto kasnije, osobito u zap.Galiji i Švicarskoj kovali iz bijelog zlata tj. mješavine zlata sa srebrom (2:5). U nekim dijelovima Galije miješali su zlato s bakrom kao tzv. crveno zlato, inače u starom vijeku rijetka pojava. U teškim vremenima ratova i seoba miješaju bakar sa kositrom, koji su lijevali u kalupe od gline, kao tzv. potin, a koji je vjerojatno bio nadomjestak za srebro. Kako su početkom 1. st. pr. Kr. borbe s Rimljanima sve češće i teže, ponestaje zlata i srebra te dolazi sve više bakar u upotrebu, a i težina novca pada sve niže. Konačno pred nestanak sa pozornice Evrope, kuju Kelti novac koji jedva da predstavlja ostatke uzoraka, težina pada ispod 1 gr, a materijal je bakar.

Ako je teško snalaziti se u metrologiji i nominalama grčkih i rimskih novaca to je kod barbarsko-keltskih gotovo nemoguće. Pokušali su to za zapad A. Blanchet, za srednju Evropu (Boje) R. Paulsen i drugi, a za istočnu Evropu K. Pink.

Na zapadu uzorak za zlato, zlatni filiper atičke mjere, težio je 8,72 gr. I prve kopije kod Arverna i Sekvana su skoro iste težine. Pored toga kovali su polovine, četvrtine i osmine statera. Za srebro je u početku kao uzorak bila drahma Massalije po fokejskoj mjeri od 3,75 gr, kojoj su drahma Rhode i imitacije Tektosaga vrlo blizu. Kasnije služi kao uzorak rimski republikanski denar s 3,89 gr dakle skoro kao drahma. Boji u srednjoj Evropi uzeli su za uzorak Nike-stater Aleksandra Velikog težine 8,72 gr i kovali ga takodjer u trećini, osmini i 24-tini statera. Pored tih kovali su Boji svoje originalne zdjelice i školjkice od zlata težine oko 7,5 gr te srebrnjake posebnog tipa od 17,10 gr. U istočnoj Evropi glavni uzorak, tetradrahma Filipa II, po feničkoj mjeri težila je 14,55 gr i prve kopije i imitacije bile su te težine. Od nižih nominala sigurna je samo drahma. Obje nominale u toku decenija padaju sve niže, da bi pred kraj barbarskog kovanja polovinom 1. st. pr. Kr. pale ispod 1 gr, a materijal je bakar.

Iz starih izvora znamo da su Kelti bili vrlo nadarena rasa. Dobri obrtnici, lončari, kovači i obrađivači metala bavili su se i trgovinom. Zbog toga im je trebao novac potreban za medjusobnu trgovinu, a i sa ostalim narodima. Odatle i vrlo brojni nalazi barbarsko-keltskih novaca po cijeloj Evropi.

Često se u tim nalazima našlo novaca ne samo lokalnih već i onih iz dalekih krajeva. Po njima se moglo prosuditi kako su pojedina plemena ili veće grupe putovali, mijenjajući svoja obitavališta i nosili sobom novac, kovan u prijašnjoj postojbini. Među mnogim, osobito su u tom smislu interesantni i bogati nalazi u važnim keltskim nekropolama u Bibracte (istočna Francuska) i Stradonice (Češka). Najbogatije funduse tih novaca danas imaju numizmatički kabineti Pariza, Beča i Budimpešte. Veći broj tih novaca posjeduje zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu, obogaćena 1953. god. vrlo interesantnim nalazom iz Ribnjačke (Bjelovar).

Prvi i najstariji barbarski novci na zapadu su imitacije grčkih kolonijalnih novaca Rhode, Emporie i Massalie te iberskih kovova.

Grčke kolonije Rhode i Emporie na istočnoj obali Hispanije počinju sa kovanjem vlastitog novca sredinom 4. st. pr. Kr. U Rhode su to drahme sa glavom sirakuške Nimfe na aversu i ružom sa četiri latice na reversu. Taj je novac kolao i u jugozapadnoj Galiji. Kad su Gali u 2. st. pr. Kr. počeli sa kovanjem vlastitih novaca, nalazimo tamo skoro isključivo imitacije te drahme pod nazivom »križara« Tektosaga. Činjenica je, da se ti križari nalaze samo sjeverno od Pireneja (A. Blanchet). Kolonija Emporie kuje vjerojatno istovremeno kad i Rhode drahme, koje na aversu nose glavu Nimfe, a na reversu lik Pegaza. Krajem 2. st., kad je uspostavljena provincija Hispanija, kuju bakarni novac, pod Rimljanima i po italiskim

nominalama. Na aversu je glava Minerve (ili Rome), a na reversu za *as* Pegaz, za *semis* bik, *triens* vodeni konj, kvadrans lav, sekstans konj, uncu vepar i semi uncu delfin.

Grčka kolonija Massalia (Marseille) na jugu Galije, osnovana u 6. st. pr. Kr. kuje u 4. st. vjerojatno kad i Rhode drahme s glavom Nimfe na aversu i lavom na reversu te natpisom ΜΑΣΣΑ. Kasnije u 2. st. Nimfu zamjenjuje glava Artemide a lav je u poziciji napada. Natpis je potpun ΜΑΣΣΑΛΙΗΤΩΝ. U bakru je kovan novac sa glavom Apolona na aversu i bikom na reversu prema uzorcima iz Sicilije i donje Italije 3. st. pr. Kr.

Barbarske imitacije tih novaca su vrlo brojne. Smatra se da su barbari bili prisiljeni kovati vlastite novce po prestanku rada grčkih kolonijalnih kovnica nakon osvajanja po Rimljanima.

Keltska plemena Tektosaga nastavala su jugozapadnu Galiju oko Garonne, a Arekomici i Lemovici područja donje Rhone. Prvi novac kod njih su imitacije drahme iz Rhode. Ruža od četiri latice postaje križ (križar), a u polja stavljaju razne fantastične figure i ukrase. Glava Nimfe na aversu također se barbarizira. Mjesta nalaza tih prvih imitacija nalaze se redom u području Garonne (A. Blanchet) i po težini od cca 4,9 gr približuju se originalu. No što dalje to su kovovi lakši i više barbarizirani. Kako je morala biti živa trgovina, a i seobe plemena pokazuje činjenica, što se tih »križara« našlo ne samo u Francuskoj, već i u južnoj Njemačkoj, Badenu, Württembergu, Ženevi, Bregenzu i Vorarlbergu. Ti su križari bili uzorci za novce Boja i noričke tipove.

Imitacije drahme iz Massalije su vrlo brojne i raznih tipova. Područje kolanja im je vrlo široko. Našlo ih se i u zapadnoj Francuskoj, no glavna su nalazišta u istočnoj Francuskoj, Švicarskoj i gornjoj Italiji. Neki od tih novaca, osobito iz južne Švicarske i gornje Italije, nose natpise, koji još nisu pročitani. Doba kovanja stavlja se između 120.–60.g. pr. Kr.

Za bakrene novce služili su kao uzorci kelto-iberski kovovi i novac Massalije. Imitirajući natpise na iberskom novcu među i barbari natpise latinskim slovima. Da li ti natpisi predstavljaju imena kraljeva, knezova, vodja ili neka druga, nije utvrđeno. Bakrenih novaca s bikom na reversu nađeno je uglavnom u istočnoj Francuskoj, veća količina u nalazu iz Bibracte. No našlo ih se u Švicarskoj i južnoj Njemačkoj a i u velikom nalazu u Stradonicama (Česka). Među taj novac ubraja se i onaj iz tzv. potina, smjese lijevane iz bakra i kositra.

I dok su tako plemena južne Galije imala kao uzore novce grčkih kolonija Rhode, Emporije i Massalije te iberske kovove, to su plemena srednje i sjeverne uzela za zlato uzor statere Filipa II. a za srebro rimski republikanski denar. Kasnije je kovano i mnogo bakra.

Kako smo već spomenuli, za vrijeme ratova u Makedoniji početkom 2. st. pr. Kr., a trgovinom već i ranije u Rimu su kolale veće količine zlatnih statera Filipa II. Makedonskog, koji su u ono doba već bili tražena valuta u Sredozemlju. Kad su barbari Galije došli u kontakt i trgovačke veze sa Rimljanima, upoznali su i rado primali taj lijepi novac. Izgleda da su među prvima bili Arverni (Luernios), koji su počeli kovati svoj novac po tom uzoru. Arverni su u to doba bili najmoćnije pleme u Galiji i posjedovali osim Auvergne krajeve na jugu do Lyona, na sjeveru do Seine, a na istoku do Ženevskog jezera. Prvi kovovi i ako nešto barbarizirani bili su u slici materijalu i težini gotovo kopija originala. Kasnije dolazi do pogoršanja, koje je sudbina svih barbarskih novaca. Od Arverna preuzimaju ga Edui, Sekvani, Alobrogi i Helveti, a dopire i do Bretanje i sjeverne Galije. Naravno, što dalje od centra (Arverni) to su imitacije jače barbarizirane, a slike i težine slabije. Kod toga se može pratiti (De la Tour) izživljavanje bujne fantazije Keltogala u dodavanju raznih likova i ukrasa. Ovako izmijenjen, ali ipak u biti filiper dolazi i biva kovan i u Britaniji.

Za srebrni novac koji su počeli kovati kasnije, u prvoj polovini 1. st. pr. Kr. uzeli su za uzorak rimski republikanski denar. Kako su u to doba kolali rimski denari raznih tipova to je teško reći, koji je od njih poslužio kao uzorak. Izgleda da se je barbarskim majstorima najbolje svidio onaj, koji je na reversu imao Dioskure jahalice. Tako je nastala imitacija sa glavom Bellone na aversu i jahalom sa kopljem na reversu. Često se na jednoj ili s obje strane nalaze natpisi latinskim slovima kao KAL, KALEDU, KALETEDU, DUB, DUBNOREX itd. Značenje tih riječi nije utvrđeno iako su Arverni npr. kovali stater iz bijelog zlata s natpisom Vercingetorix, koji je bio poznata historijska ličnost. Težina tih srebrnjaka kretala se oko 2 gr. Izgleda da su prvi kovali ovakove srebrnjake Arverni, Edui i Sekvanci koji su trgovinom preko gornje Italije i Helvetije upoznali rimski denar.

Bakrenog novca kovalo se također mnogo. Međutim u ovom području nema izrazitog uzorka za bakar. Našlo se novca koji je imao sliku zlatnog statera, a vrlo mnogo imitacija srebrnog denara. U većini su ti bakrenjaci lokalnih tipova sa najrazličnijim slikama keltogalske fantazije. U ove novce mogu se ubrojiti i oni iz tzv. potina, vrlo rašireni po cijelom području zapada. Našlo ih se u Švicarskoj, južnoj Njemačkoj pa čak u Stradonicama.

Srednja skupina, koju čine Švicarska i okolne zemlje, stajala je zbog geografskog i etnografskog položaja pod utjecajima zapada, istoka i juga. Ovo je činjenica, jer su nađeni tragovi žive trgovine između Galije i Italije preko Alpa i alpskim dolinama do Ina, osobito krajem latenskog doba kad Kelti osnivaju stalne utvrđene naseobine (*oppida*) da bi se osigurali od neprijatelja, a i sa svrhom unapređenja obrta i trgovine. Sa zapada stalno dolaze galski utjecaji. Na sv. Bernhardu npr. nađeno je keltsko svetište s imitacijama novca iz Massilije. Za numizmatiku

je najinteresantnija zapadna Švicarska koju su nastavali Helveti. Bilo je to područje stare keltske kulture. Preko tog područja prelazile su važne ceste iz gornje Italije preko sv. Bernharda prema Galiji i ona preko Vindonisse na Bodensko jezero i Rajnu. Trgovina između Italije, Galije i južne Njemačke bila je vrlo živa. Zato se na tom području našlo raznih novaca istoka i zapada. Zlatni stater Arverna dobiva u Helveciji oblik zdjelice, a materijal je bijelo zlato. Mnogo se našlo zlatnih zdjelica kakve su kovali Boji. Novaca iz potina nađeno je sva sila. Među srebrnim su najčešći oni Edua i Sekvanaca iz istočne Galije.

Tako područje Švicarske predstavlja šarenilo novaca barbarsko-keltskih plemena, koja su je nastavala i prelazila preko nje. Ipak se na širem području srednje Evrope ističe jedno keltsko pleme svojim posebnim odlikama pa tako i u novcu. Bilo je to pleme Boja, koje je već u 4. st. pr. Kr. prešlo Sudete i naselilo se u Češkoj. Drugi dio njih spustio se u gornju Italiju i bili su navodno osnivači Akvileje. Tamo su vodili teške borbe sa Rimljanima i oko 190. pr. Kr. poraženi, povukoše se k svojoj subraći u Češku. Boraveći u gornjoj Italiji Boji su upoznali tehniku kovanja novca. Oni su jedino keltsko pleme, koji su pored imitacija kovali i svoje originalne kovove.

Nesumnjivo je da su italski Boji po dolasku u Češku donijeli sobom novaca iz Italije. O tome nam svjedoče nalazi zlatnih statera od trećine, osmine i dvadesetčetvrtine tzv. Alkis-tipa sa kacigom na ženskoj glavi na aversu i ratnikom sa štitom na reversu. Za srebro im je poslužila kao uzorak rimsko-kampanska drahma sa glavom Bellone na aversu i kartaškim konjem na reversu. Jedinu nalaz tih novaca je onaj iz Stradonica, važne keltske nekropole u Češkoj. Uskoro oko 150. g. počinju Boji u Stradonicama s kovanjem originalnih kovova. To su tzv. zdjelice i školjkice iz zlata i elektrona. Smatra se da su za taj posao pribavili strane stručnjake. Okrugle, konkavne forme sa originalnim likovima na obje strane. Na konveksnom aversu lik sjekire, a na konkavnom reversu lik lijepo u krug smotana zmaja bez krila (*Ringeltier*). Ove zdjelice težine oko 7,5 gr šire se iz Češke preko južne Bavarske sve do Rajne. Mnogo ih se našlo na gornjem Dunavu, Švicarskoj i u gornjoj Italiji (Vercelli). Germanska plemena oko Rajne preuzeše kasnije taj oblik novca ali u lošijem materijalu i konačno od bakra. Prema istoku nalaze se umjesto zdjelica tzv. školjkice (*Muschelstater*). Našlo ih se u Stradonicama, gdje je vjerojatno bila prva kovnica. Zatim u Podmoklu (Češka) više od 100.000 komada te dalje na istok u Burgenlandu, Slovačkoj, Sloveniji i gornjoj Italiji. One iz Slovačke i Burgenlanda nose natpis BIA-TEC. Tehnika kovanja je već slabija a slike jedva vidljive.

Ne tako originalni, ali neobični i jedinstveni na tom području su tzv. veliki srebrnjaci Boja. Po dolasku u Češku kovali su Boji zlatnike. No uskoro se pokazala potreba za srebrnim novcem niskih nominala, kakvog su Boji kovali u Stradonicama. Kad su Boji, vjerojatno prisiljeni nadirućim germanskim plemenima nastavili seobom prema istoku, obnoviše stari opidum Požun. To je već bilo područje srebrnog

filipera, pa su i Boji bili prisiljeni kovati slični novac. Vjerojatno nisu imali svojih majstora za rezanje kalupa već se obratiše susjednim plemenima Tectosaga, koji su još oko 300. god. naselili područja južne Moravske i sjeverne Austrije. Kako su ovi bili u vezi sa Galijom, dopremiše odanle majstore, koji su po uzoru na bakreni as iz Narbonne rezali kalupe za srebrnjake Boja u Požunu. Osobitost tog novca sastoji se u težini i raznolikosti tipova. Poprečna težina od 17,10 gr nešto je veća od atičke tetradrahme (16,5 gr) i ta predstavlja najveću težinu srebrnog novca na tom području. Naročito su raznoliki tipovi u slikama. Vrlo je čest tip sa glavom u desno i natpisom BIATEC. Zatim sa glavom u lijevo i natpisom NONNOS i DEVIL, s dvije glave i natpisom BIATEC NONNOS, COUNOS. Glave sa pundom kose imaju natpis BUSU ili BUSUMARUS, AINORIX, FARIARIX, TITTO itd. Kao revers nalaze se jahač u desno kod Biateca, jahač sa mačem ili grančicom kod Nonnosa. Devil ima bika u skoku ili vuka ili medvjeda. Kentaura sa krilima ima Busu. Imena tih poglavica dolaze obično na reversu i to najčešće između dvije linije latinskim slovima.

E. Gohl, R. Paulsen, G. Hill i A. Heiss u svojim istraživanjima došli su do teze, da je uzorak za te srebrnjake bio keltoiberski bakreni *as*, koga su majstori iz Narbonne donijeli Bojima.

Kako se u Stradonicama našlo zlatnih školjkica sa natpisom BIATEC, a isti natpis se češće nalazi i na tim srebrnjacima, to je evidentno da su ih kovali Boji. Po brojnim i bogatim nalazima tih srebrnjaka u Požunu i okolici zaključuje se, da je kovnica bila u tom opidumu. Poznato je, da su Boji oko 60. g. pr. Kr. bili prisiljeni od nadirućih Germana da sele iz Češke. Tako se jedan dio njih vratio preko Švicarske u istočnu Francusku, a drugi pošao na istok i u Požunu utvrdili opidum, gdje su kovali taj novac. To kovanje ali nije dugo trajalo, pošto su već poslije 50. g. pr. Kr. Boji udruženi sa Tauriscima nastavili seobu na istok i u teškim borbama sa dačkim knezom Burebistom oko 44. god. bili uništeni i nestali kao narod. Prijestolnica Burebiste Argedava nalazila se u blizini današnjeg Vršca u Banatu.

Keltska plemena koja su početkom 3. st. pr. Kr. preplavila Panoniju i Balkan, upoznala su novac kao sredstvo za izmjenu dobara tek po dolasku na Balkan. Bio je to u početku vjerojatno grčki novac, kojeg je ubrzo zamjenila tetradrahma Filipa II. Makedonskog.

Kao što je uvodno spomenuto, Kelti su kao plaćenici primali plaće isključivo u srebrnim filiperima. Tako se upotreba srebrnog novca širila iz Makedonije preko cijelog Balkana i Panonije. Primitivni i nepismeni Kelti pazili su na sliku novca i kvalitet kovine (usjekline!) i zbog toga tražili i primali samo filipere. To je bio razlog da su nasljednici Filipa II. bili prisiljeni kovati taj novac još gotovo 200 godina poslije smrti Filipove tj. do likvidacije kovnica u Filipoi 168. g. pr. Kr. Poslije toga nastaje pomanjkanje novaca, koje prisiljava barbarska plemena Balkana da počnu sami kovati novac. I kao što su barbari na Zapadu uzeli za uzorak zlatni filiper, tako

ovi na Istoku kopiraju i oponašaju srebrni filiper. Ipak se na Istoku razlikuju dva područja: zapadno, koje obuhvaća sadašnju Jugoslaviju, zap. Rumunjsku, Erdelj i Mađarsku je područje srebrnog filipera te istočno, s Bugarskom, istočnom Rumunjskom i obalama Crnog mora je područje atičke tetradrahme Aleksandra Velikoga, Filipa III., Thassosa i prve provincije Makedonije. Ovdje treba istaći razliku, koja se opaža u kovovima ovih dviju skupina. Dok su imitacije filipera, osobito u početku dobrih kovova, čiste slike sa mnogo raznih i bizarnih ukrasa i znakova to su imitacije istočne skupine znatno slabijih slika, lošijih kovova bez ukrasa i često vrlo lošeg materijala. Kovači tih novaca bili su Dačani i neka tračka plemena, slabiji majstori i kovničari od Kelta.

Za nas je interesantnije zapadno područje u koje spada i Jugoslavija. Već i radi toga, što su u njoj tj. u Srbiji i Bosni vjerojatno radile prve kovnice barbara na ovom području. Za ovo ima dokaza u nalazima prvih kopija u okolici srebrnih rudnika Srbije i Bosne. Te kopije iako nešto barbarizirane, odgovaraju i po materijalu i težini originalu, tako da se s pravom smatra, da su ih kovali majstori iz kovnica u Filipoi ili njihovi učenici.

Iz preko 400 nalaza s ovog područja, koje je obradio K. Pink (1929), dobiva se dobar pregled o keltsko-barbarskim kovovima, koji su nastali na područjima današnje Albanije, Jugoslavije, Bugarske, Rumunjske, Mađarske, Slovačke i Austrije. Šarolikost tih nalaza Austrije dozvoljava zaključke, da su brojne varijante pojedinih tipova kovane od raznih plemena, tako da je možda svako pleme kovalo svoj novac.

Ovo je bilo moguće s toga, što su navedene zemlje bogate sa rudnicima srebra, te su najbrojniji nalazi nađeni upravo u okolici tih rudnika. Po tome se zaključuje da su tamo bile i kovnice. Osobito je bogata nalazima Mađarska. Naročito Podunavlje te krajevi ispod Tatre, Matre, podnožja Karpata i Erdelj. Iznimku čini mađarska nizina Alföld na kojoj nije nađen ni jedan nalaz. U odnosu prema Mađarskoj, Hrvatskoj i Srijemu broj nalazišta i nalaza u krajevima preko Save je napadno malen. Kako su najčešći nalaznici seljaci, smatram da je najveći broj nalaza propao kod »kujundžija«, zanatu koji u našim krajevima nije prije bio poznat.

Kako je već spomenuto prve kopije filipera nastale su na sjevernim granicama Makedonije. U to su doba živjeli tamo Skordisci veliki i mali, mješanci Kelta s ilirskim plemenima. Vjerojatno je da su mnogo toga naučili i primili od svojih susjeda Makedonaca i Grka, s kojima su i trgovali. Tako su razvili umijeće lončarstva i obrade metala te prvi počeli kovanjem vlastitog novca, sve do oko 107. god. pr. Kr. kad su pod pritiskom Rimljana, napustili ove krajeve i povukli se preko Save i Dunava na sjever. Tamo u područjima oko ušća Save u Dunav, u Banatu, Erdelju i Mađarskoj nastaju novi centri kovanja prvih samostalnih imitacija filipera. Najljepši od njih su oni iz nalaza 1807. god. iz okolice Vršca.

Nešto kasnije, približno 110. god. nastaju oko ušća Save kovovi s glavom, koja ima osim Zeusa i neke elemente s glave Herakla a jahač nosi u ruci granato drvcе.

Nekako u isto doba nastaju u Erdelju i zapadnoj Rumunjskoj posebni kovovi, možda proizvodi Dačana, koji osim kombinirane Zeus-Herakles glave nose imitacije glava Lysimacha i Artemide. Tamo su kovane i tanke, velike zdjelice.

Vjerojatno u isto vrijeme kovani su tzv. srpski barbari. Južna grupa u područjima oko Kosova Polja a sjeverna oko Negotina, Timoka i Peka. Odlikuju se posebnim kovom u obliku malih, debelih i plitkih zdjelica, težine oko 14–12 gr. Našlo ih se u Kladovu, Jakubovcu, Zemunu, kod Bjeline, na Kosovu i pojedinačno po Srbiji, Bosni i južnoj Mađarskoj. God. 1924. pojavio se u Srbiji veliki nalaz od preko 5 kg, nažalost bez oznake nalazišta. U njemu je bilo i nešto Grka i Makedonaca. Glavninu su ipak sačinjavali srpski barbari, tipa tzv. magarećeg uha. Smatra se da su ih kovali Dardanci, koji su naselili Bosnu i Srbiju poslije povlačenja Skordiska.

Brojni i bogati tipovima su nalazi ispod Karpata, u sjevernoj Mađarskoj, Podunavlju i Burgenlandu te u alpskim krajevima Austrije i Jugoslavije.

Na zapadu naše zemlje pojavljuju se oko 90. god. pr. Kr. kovovi tzv. noričkog tipa s nekim galskim karakteristikama (Bellovaki). Od njih se smatraju najstarijima tzv. hrvatski barbari iz nalaza 1843. god. kod Križovljana (Varaždin) sa 109 komada. Slični njima, ali već nešto mlađi i slabiji su Đurđevčani (Šemovec) iz 1887. god. sa oko 400 komada te znatno slabiji u slici i materijalu tzv. Samoborci (Okić) iz 1922. god. s oko 1300 kom. Prva dva nalaza su u Beču a onaj iz Samobora u Zagrebu.

Nešto mlađi i slabiji u težini (cca 10 gr) su tzv. slovenski barbari iz nalaza u Lembergu kod Celja 1829. god. s oko 400 komada među kojima i nekoliko zdjelica Boja. Pored toga i nalaz iz Dobrna-Retje kod Trbovlja iz 1868. god. sa 553 komada. Područje noričkih tipova dopiralo je do gorja Papuk u Slavoniji, jer se dalje u Slavoniji nije našlo tih novaca. Od te granice prema Srijemu brojna su nalazišta tzv. srijemskih barbara, kovova, koji su mlađi i nemaju veze sa noričanima. Brojna su nalazišta tih novaca po Srijemu, a nalazi su većim dijelom u Arheološkome muzeju u Zagrebu.

Oko 60. god. pr. Kr. dolazi do naglog pogoršanja barbarskih kovova u sva tri pravca. Tako se srebrne nominale kuju od grubog bakra a težina pada na 1 gr i niže. Odras je to teških borbi i kriza, što su ih keltska plemena proživljavala u borbama s Rimljanima, da bi konačno oko 50. god. pr. Kr. došli posve pod vlast Rima.

Otprilike u isto vrijeme pokoriše Rimljani Galiju i tako proširili svoj imperij. Nastaje doba rimskog denara koji potiskuje barbarske kovove preko granica i postaje svjetskom valutom.

Tako je razdoblje keltsko-barbarskog kovanja trajalo zapravo u svemu oko 100 godina.

Izvan granica rimskog imperija barbari nastaviše sa kovanjem svojih novaca. U 1. stoljeću kuju Eravisci i Sarmati svoje grube imitacije rimskog denara. Tako se po cijeloj Evropi te čak u južnoj Rusiji i Indiji te Irskoj i Skandinaviji nalazi imitacija rimskih denara. A kad su provalili barbari u rimsko carstvo i razorili imperij, nastavili su kovanjem imitacija denara i kvinara, kao onih Victorinusa i Tetricusa. Poslije provale preko Rajne nastaviše i Germani sa kovanjem imitacija Tetricusa a kasnije Constantinusa, Valentinijana sve do bizantskih carskih novaca.

Prema tim uzorcima nastaju kasnije merovinški i langobardski zlatni triensi i brakteati. Kod toga se zbiva slično kao i kod barbarskih kovova. U početku kopiraju natpise sa uzorka, da bi ih kasnije zamijenili sa svojim germanskim imenima u runama. Tako su ti germanski barbarski kovovi održali kontinuitet sve do novaca srednjeg vijeka.

Zagreb, siječnja 1961.

LIT.: ALFÖLDI, A. 1935; 1936; 1937; 1938; 1940; 1941; ALLEN 1978; 1987; BEHRENS 1950; BLANCHET 1905; BONAČIĆ MANDINIĆ 2003; BRENOT – SCHEERS 1996; BRUNŠMID 1896; CASTELIN 1967; 1968; 1968a; 1969–1970; 1969; 1970; 1971; 1972; 1973; 1975; 1976; 1976a; (1976c); 1978; CRNOBRNJA 1982; DE LA TOUR 1892; DEMBSKI 1972; 1995; DESSEWFFY 1910; 1915; DICK – KAUS 1975; DRČAR 2008; DUKAT – MIRNIK 1976; 2004; 2008; EBERT 1924; EGGER 1982; 1984; FISCHER 1989; FORRER 1908; 1969; GÖBL 1972; GÖRICKE-LUKIĆ 2004; GORINI 1984; GORINI – BERNARDELLI 1996–1998; GRASMANN – JANSSEN – BRANDT 1984; JEDLIČKA – ALLERBAUER 2004; *KATALOG der Ausstellung. Die Welt der Kelten im Spiegel der Münzen*. Bregenz, 1979; *KELTISCHE Münzen*. Zürich, 1964; *KELTISCHE Münzen aus Slowenienc* 1983; *KELTSKI novci v Sloveniji monete Celtiche in Slovenia* 1986; KENNER 1896; KOLNÍKOVÁ 1978; 1991; KÖNIG 1975; KOS 1975; 1976; 1976a; 1977; 1978; 1979; 1980; 1981; 1984; 1984a; 1984c; 1986; 1988; 1997; 1998; 2002; 2002a; 2003; KOS – MIRNIK 1997; 1999; KOS – ŠEMROV 2003; KOS – WIGG 2002; KUBITSCHKEK 1910; LA BAUME 1960; LIŠČIĆ 1955; 1957; 1961; 1974; 1978; LJUBIĆ 1870; 1890; MEDAR 1983; MIRNIK 1981; ONDROUCH 1958; OVERBECK 1997; PAULSEN 1933; PICHLER 1865; PIETA – KOLNÍKOVÁ 1986; PINK 1929; 1937; 1950; 1951; 1957; 1960; POPOVIĆ 1979; 1983; 1983a; 1987; PROKISCH 1993; RUZICKA 1924; SCHRÖTTER 1930; SNG Italia, **Milano**, VI, 1 – VISMARA 1997 – VISMARA, Novella. *Sylloge nummorum graecorum, Italia. Milano, Civiche Raccolte Numismatiche*. Vol. VI – Macedonia – Thracia. 1. Macedonia greca – Paeonia- Emissioni di area celtica. Milano, 1999; SNG Österreich *Sylloge nummorum graecorum, Sammlung Dreier/ Klagenfurt im Landesmuseum für Kärnten*, 2. Spanien – Gallien Keltenländer. Klagenfurt, 1984; SOKOL 1994; 1994a; 2001; ŠEMROV 1998; TORBÁGYI 2000; ŠMID 1906; VITRI 1986; VONBANK 1979; *Die WELT, der Kelten* 1979; WINDISCH-GRÄTZ 1900.

Razvoj kovanja novca u srednjem i novom vijeku

Bizantsko carstvo razmjerno je dobro preživjelo razdoblje seobe naroda, u suprotnosti sa Zapadom, gdje su se tek nakon teških porođajnih bolova počele razvijati nove državne organizacije, a u vezi s time ostalo je očuvano od teških potresa i bizantsko novčarstvo. Stoga se može smatrati posve logičnim razvojem, da je bizantski novčani sistem na izvjesni način postao polaznom točkom i uzorom za novac novopostrojenih država. Kao i za vrijeme Zapadnog Rimskog Carstva radile su na Istoku kao glavne kovnice u Konstantinopolisu, Tesaloniki, Nikomediji, Aleksandriji, Antiohiji, Raveni i Kiziku i dalje, ali ne trajno nego naizmjenice. Pod Justinijanom (527.–565.) bilo je još 12 kovnica, ali od 1025. god. kovalo se samo u glavnom gradu Konstantinopolisu. Glavni novac je još od šturoga Carstva preuzeti zlatni **solidus** i njegove podnominale (*semissis*, *triens*). Ime »*solidus*« izvodio je znameniti pisac Kasiodor od riječi »*sol*« (sunce); a on je bio uistinu kroz mnoga stoljeća mjerilo vrijednosti trgovine i uzorak za neznatna inozemna kovanja u zlatu u ranom srednjem vijeku. Kao »bezant« on je prodro čak i u heraldiku kao grbovna slika. Bizant je raspolagao u svome carstvu unosnim izvorima zlata, prije svega u Africi, odakle se brodovima i karavanama izlivala zlatna struja u blagajne carske palače. Uz zlato postojalo je i vrlo obilno kovanje bakrenoga novca u različitim nominalama, koje su obilježavane grčkim slovima; jedinica je bio *folles* (kesa), a oznake vrijednosti za *folles* i njegove podnominale bile su: **M** – 40, **K** – 20, **I** – 10, **E** – 5 nummusa. Kasnije su te oznake napuštene. Od Heraklija I. (610.–641.) uveden je običaj da se na novcu pokraj slike cara stavlja i slika njegove žene, njegova sina ili suvladara ili i kojega pretka tako, da je na jednome komadu prikazano do 5 osoba; na bakrenom je novcu opet stavljen monogram careva imena, koji se obično teško raspoznavao. Pod Justinijanom II. (685.–695.) stavljala se po prvi put na zlatne i vrlo slabo kovane srebrne novce slika Spasitelja, no to je već nakon dvadesetak godina po kipoborcima odstranjeno, da se tek nakon stotinu godina pod Mihaelom III. (843.–867.) ponovno zavede. U tome razdoblju se i kovnice, kojih je tada bilo 19, označuju s jednim ili više slova.

Od Konstantina V. (741.–745.) naliči skoro isključivo, u glavnome gradu kovani novac, nazivan i *milliaresion*, arapskom dirhemu i širinom novčane pločice i navođenjem imena i titulature vladara u 4–5 redaka na aversu. Na Rev. se javlja

ponajviše križ na stepenicama. Uopće je novac i inače pod jakim utjecajem religije, što se osobito ističe i u slikama i u latinskim i u grčkim kružnim i središnjim legendama. Stilski pokazuju naravno i novci ceremonijalnu ukočenost i strogost bizantskoga stila, koji k tomu, tokom vremena postaje sve nemarniji i uslijed toga neumjetnički. Neobičan dojam izazivlju počevši od Mihajla IV. (1034.–1041.) zdjelicašto uzvinuti, radi toga u nauci nazivani *scyphati* (grč. *skypha* = čunj, dakle čunjast) zlatnici, koji se od tada nazivlju i »*nomisma*« i – osobito u Italiji, Španjolskoj, Francuskoj i Engleskoj – »*mancusus*«. I oni igraju u državama Zapada kao bizantinci (besanti) veliku ulogu; isti zdjelicašti oblik dobiva sada i srebrni i bakreni novac. Za vrijeme vladavine Paleologa (1261.–1453.) pobočne su linije vladarske kuće, kao već i prije na Cipru, u Epiru, Niceji, Tesaloniki i Trapezuntu, kovali bakrene i srebrne novce (*aspre*) sa slikom različitih svetaca, osobito Eugenija. Posljednji bizantski novac potječe od predzadnjeg cara Ivana VIII. (1419.–1448.), dok od zadnjega cara Konstantina XI., koji je zajedno s padom Carigrada pod tursku vlast poginuo, nije danas poznat nijedan novac. To je zagonetka, koja se neće nikada ili možda će se tek nekim slučajem riješiti.

Propast Zapadnog Rimskog Carstva i naviranje s Istoka u dugim seobama germanskih plemena, koja su nadirala prema zapadu i istoku Europe, donesoše i izazvaše u novčarstvu, s izuzetkom Bizanta, mnoge novotarije. Pridošlice, koji su do tada vodili pastirski i nomadski život, i koji su svoje potrebe namirivali ili sami sobom, ili zamjenama sa susjednim narodima ili robljenjem i otimanjem, s upotrebom kovanog novca nisu još bili upoznati; to su oni morali tek naučiti. Ali utvrđena je povijesna činjenica, da na kulturnom području ponajviše ne nameće pobjednik pobijedenome svoje običaje, nego da nasuprot podjarmljeni napredniji narod asimilira provalnika. Tako je bilo i od Germana – doduše već oronulo zapadnorimsko novčarstvo – adoptirano. Predaleko bi vodilo, da se ovdje pobliže opisuju sva ta kovanja novca iz vremena seobe naroda; bit će stoga dosta, da se tek najvažnije istakne. Na prvom mjestu, da nisu tek nekoje od starorimskih kovnica kovalale za nove gospodare. Na području južne Panonije postojale su dvije rimske kovnice: Siscia (Sisak) i Sirmium (Mitrovica). Ali dok prva nije preživjela tadašnjega burnog vremena, u Sirmiumu su kroz oko 70 godina i dalje kovali najprije **Istočni Goti**, a iza njih **Gepidi** i to prema bizantskom tipu, koji je uglavnom nakon propasti Zapadnog Rima služio svim germanskim narodima kao uzorak. Od vrlo rijetkih gepidskih novaca iz Sirmiuma nalazi se nekoliko primjeraka i u zagrebačkom Muzeju. God. 576. iza smrti zadnjega gepidskoga kralja Kunimunda u ratu s Langobardima dospio je *Sirmium* opet pod Bizant. Ali ovi srebrni gepidski novci su tek sićušna epizoda na području kovanja novca za vrijeme seobe naroda. Mnogo su opsežnija, a i vremenski su dulje trajala kovanja velikih i moćnih plemena, Sueva, koji su kao prvi na rimskom zemljištu kovali novac, zatim **Istočnih i Zapadnih Gota, Langobarda i Vandala**, što gledajući s prostornog gledišta obuhvaća Fran-

cusku, Italiju, Sjevernu Afriku. Svi su ti narodi poput svojih rimskih preteča kovali u tri metala – u zlatu, srebru i bakru, pri čemu je glavnu ulogu igralo zlato, jamačno s razloga, što su ti mladi narodi trebali novce u trgovini naveliko, dok se svakidašnji promet, za koji kao da su srebro, a prije svega bakar bili namijenjeni, još uvijek vršio u starinskim formama trgovačke zamjene i još se nije služio uobičajenim kovanim novcem. Što se tiče samoga kovanja, ovi novci odgovaraju kao što je već spomenuto, novcima Rimskoga Carstva, naročito solidusu i njegovoj trećini, triensu: stare novčane slike se oponašaju i to jednim izrazito barbarskim stilom i samo se pojedinačno dalje razvijaju; čak se pridržava i slika cara, jamačno više kao jamstvo dobrote novoga novca negoli kao znak ovisnosti o Bizantu. I tehnička i umjetnička slaba sposobnost vlastitih kalupara, mogla je tome nasljeđivanju mnogo doprinijeti, a nije se mogla sama od sebe razviti ni do kakva novog novčanog tipa, moglo je napokon i nepovjerenje starosjedilačkog stanovništva tako ublažiti samo najužim priklanjanjem na od starine uobičajeno.

Od novoosnovanih država svih onih naroda, koji su, pošto je Herulac Odoaker 476. god. oborio zadnjega zapadnorimskog cara, na području staroga imperija nastale, dulje vremena mogle su se održati samo dvije: Franačka i Langobardska država. Kao i svuda i u **Franačkoj** se na prvom mjestu rado služilo općenito obljubljenim u trgovini povjerljivim rimskim zlatnikom, ali se i rano započelo taj zlatnik ne samo dalje kovati, nego ga i imitirati. Poznajemo mnogobrojne zlatnike od Anastazija (+518.) do Fokasa (+610.) koji su, kako natpis svjedoči, kovani u Marseilleu i drugim južnofrancuskim gradovima. Sigurne izradevine jednoga kovanja pod vlastitim imenom imamo tek u nekoliko bakrenih novaca dvojice sinova Klodviga I. (+511.) sa slikom križa i kristograma, kojima se slični novci Teodeberta I. od Austrazije nadovezuju. Taj kralj se čak usudio na veliku srdžbu cara Justinijana I., koji je zlatni novac smatrao kao jedno od najviših prava cara, koje ne smije nitko vrijeđati niti si prisvajati, pa je kovao velike količine solida i trijenata sa svojim imenom, ali pridržavajući, naravno, izgled i stil carskoga novca – poprsje s kacigom na Av. i Viktoriju na Rv. Kovani su ti novci u Kölnu, Metz, Trieru, Lyonu itd. Za Teodebertom su se povelili i drugi kraljevi stavljajući svoja imena ponajviše na trijente, kovane u propisanoj težini od 1,52 g. Neobično lijep niz novaca kovao je Dagobert od Austrazije (628.–638.), za kojega je radio inače često na novcima spominjani sveti biskup i ujedno znameniti majstor u kovanju zlata Eligije od Noyona.

Naročitu osobitost kovanju novca Merovinga pridaje navođenje imena monetara na samom novcu, pa je poznato oko 2000 imena merovinških kovničara; tome se pridružuju zbog putovanja kraljevskoga dvora po državi, još povelik broj od 900 različitih mjesta, u kojima je kraljevska kovnica radila: dokaz, kako se potreba kovanog novca bila podigla! Od tih kovnica nalazi se danas povelik broj izvan suvremene Francuske: u Belgiji i Nizozemskoj, u Švicarskoj i Njemačkoj, na Rajni i Saaru.

Uza zlatne javljaju se tek kasnije u mnogo manjem broju i srebrni novci. Misli se da se u franačkoj državi, koliko je dugo to bilo moguće, služilo još rimskim srebrnim i bakrenim novcem i da se tek oko početka VIII. st. kada je to vrelo počelo presušivati, prešlo na kovanje vlastitih srebrnih novaca. Kod toga je mogao djelovati i utjecaj crkve, koja je potrebu srebrnog novca jače osjećala negoli kralj, čime bi se mogla objasniti okolnost, što najveći broj merovinškog srebrnog novca pokazuje znakove crkvenog utjecaja. Oni su nazivani kao i ranije *denarii*; 40 denara je ispočetka vrijedilo jedan zlatni *solidus*, a 240 denara sačinjavalo je *rimsku funtu*; kada su kasnije postali laganiji, išlo je 288 komada na jednu funtu. I srebrni novac je slično zlatnome grubo rađen: komadi su neugledni, loše obrubljeni, s grubim slikama i ružnim slovima, na Av. je glava kralja bez ikakvih individualnih crta, na Rv. ponajviše su križ, kaleži, zvjezdice i ptice ili osobe posve nepoznatoga značenja.

Istočnogotska država, koju je u Italiji osnovao Teodorih iza pada Odoakara, dospjela je pod njim do velikoga ugleda i moći. Kralj se sam smatrao nasljednikom rimskih careva, te je htio da njihovom državom vlada ne kao osvajač nego kao zakoniti nasljednik, zbog čega je nastojao da po mogućnosti očuva sve uredbe stare države. Ta politika dolazi do izražaja i na njegovim novcima, koji se od carskih ispočetka razlikuju samo navodom kovnica Rim, Milano, Bologna, Ravenna. Tek kasnije javlja se na novcima njegov monogram, kojim su se ponajviše i njegovi nasljednici na srebrnim i bakrenim novcima služili. Neki od njih stavljaju u natpisu i svoje ime, a tek nekoji, kao npr. Teodat, stavljaju na novac i svoju sliku. Državu Zapadnih Gota u Španjolskoj oborili su 711. god. Arapi, a Istočnogotsku stigao je isti udes već 535. god., kada ju je srušio bizantski vojskovođa Narses.

Malo godina iza toga provale i **Langobardi** u Italiju i zauzmu je. I oni su počeli svoje kovanje oponašanjem suvremenih bizantskih novaca; ali čini se, da su se kovanjem bavili i neki, koji nisu imali prava na to, tako da se kralj Rotaris (732.–752.) zaprijetio da će se onome, koji se bude i dalje time bavio, odsjeći ruka. A onda se vrlo polagano razvijalo kovanje s vlastitim slikama; karakteristična je kod ovog langobardskog kovanja u zlatu i srebru od početka pa sve do svršetka vrlo tanka novčana pločica s udebljalim obrubom. Osim kraljeva kovali su i **vojvode od Beneventa**. Slika sv. Mihovila kao nadomjestak za starog plemenskog boga Wotana, monogrami, zvijezde i križevi sačinjavaju slikovni inventar langobardskog kovanja. Zadnjega vojvodu od Beneventa Grimoalda III. (788.–806.) obvezao je car Karlo Veliki, da na svoj novac stavlja i njegovo carsko ime.

S navodom imena Karla Velikoga dolazimo do najodlučnije i najkarakterističnije promjene u srednjovjekovnom novčarstvu, što je najuže povezano s imenom ovoga moćnog vladara. Potpuno nesposobna porodica Merovinga je dopustila da i novčarstvo propadne. Nova dinastija, po Karlu nazvana **dinastija Karlovića (Karolinzi)**, da uzmgne zadovoljavati svojim snažnim političkim zadaćama, morala

je, i to ne s odgađanjem i na ovom području načiniti reda. Pipin, otac Karlov, prvi vladar iz nove porodice, obustavio je kovanje u svakom pogledu pogoršanog zlatnog novca i zamijenio ga prilično valjanim srebrnim, smanjio je broj kovnica na oko 40, od kojih su samo neke bile izvan Francuske, ukinuo je prava i privilegije kovničara, čija su imena sada s novca nestala i time je dao franačkom novcu opet državni karakter. Za ovaj novi srebrni novac određuje *Capitular* (naredba) od 755. god.: »*ut moneta amplius non habeat in libra pensante nisi viginti duo solidos...*«, što određuje da »*solidus*« ubuduće ne označuje više jedan zlatnik, nego uopće brojku dvanaest. Ti novi denari, kako se ti novi srebrni novci po starom običaju zovu, pokazuju s malo iznimaka samo legende u slovima. Uvođenje srebrne valute bio je događaj prvoga reda, a značenje mu je poraslo još i time, što je denar – ili kako se on kasnije nazivao, Pfennig – bio kroz čitav srednji vijek – izuzevši Bizant i arapske zemlje – jedina europska novčana vrsta uopće. Pipinov sin, Karlo Veliki, je djelo svog oca nastavio i zapravo po njemu zasnovanu golemu Franačku državu, koja se pružala do Eidera, Ebra, donje Italije, Saale, Češke šume i Raabe, odredio propise, koji su za veći dio srednjega vijeka barem teoretski vrijedili i mogu se naći i prepoznati u kasnijim uredbama. Karlo je za svojih prvih godina vladanja dalje kovao na način svoga oca. Zbog slabe sposobnosti franačkih kovničara izdavani su njegovi stariji novci s kraljevskim imenom u dva retka i s imenom mjesta kovnica, čiji se broj podigao na 80 ili i nešto više te ponekad i s imenima raznih osoba. Iz 779. god. postoji vijest, da se tada na jednu funtu računalo 20 solida, dakle još samo 240 pfeniga, odredba, koje se u teoriji držalo do u XIV. st., premda se u praksi od toga i distanciralo. Prosječna težina ovih novih pfeniga iznosila je oko 1,8 g. Ali mi, na žalost, ne znamo koliku je težinu imao ovaj novi »*pondus Caroli*«; izračunavanja se kolebaju između 367 i 491 g. Na ovim novim denarima navode se imena 22 francuske, 3 njemačke, 2 nizozemske, 4 talijanske i 3 španjolske kovnice. Osim toga ima i pfeniga s natpisom »*palatina moneta*«, tj. novci, koji su kovani negdje u kraljevim palačama (Pfalz), jer je i Karlo poput svojih preteča putovao po državi i tamo, gdje je u nekom dvoru boravio, dao kovati novac. Kao novčana slika preteže križ i monogram kraljeva imena; nadalje postoji lijep niz novca, na kojemu je na jednoj strani izrađen hram na četiri stupa, a na drugoj je ponajviše križ okružen s četiri kuglice. Svi ti novci su kovani još s Karlovim kraljevskim naslovom: neki od njih su sigurno kovani još nakon 800. godine. Novci iz vremena kada je Karlo postao carem, odlikuju se neobično lijepom izradom. Pokazuju gdjekada vrlo naravi sličnu, jakim nosom obilježenu figuru cara s lovorom – vijencem cezara, na Rv. hram, gradska vrata u Duerstedu u Nizozemskoj, gdje se nalazila jedna za daleku trgovinu vrlo važna kovnica i oruđe te alat kovničara. Iza 775. god. nastavio je Karlo merovinško kovanje zlatnoga novca, a usto je dao kovati u različitim talijanskim kovnicama i srebrne novce.

Poslije smrti Karlove djeluje njegova duhovna ostavština doduše neko vrijeme još i dalje, ali se ubrzo na novcu njegova slabačkoga sina Ludviga Pobožnog zamjećuje odumiranje stvaralačkog duha, koji je nadahnjivao njegova oca. To se smanjivanje moći pokazuje osobito jako u dodjeljivanju prava kovanja novca crkvenim dostojanstvenicima. Time započinje nezdravo raspadanje novčarstva sve na račun centralne vlasti, a to je onda trajalo u njemačkom novčarstvu sve do prestanka po Karlu Velikom osnovanoga Rimsko-njemačkog carstva (1804.) Od sinova Ludviga Pobožnog naslijedio je najstariji Lotar po njemu nazvanu zemlju Lotaringiju, gdje je on kovao golem niz novaca u francuskim, belgijskim, njemačkim i talijanskim gradovima po dotada uobičajenom tipu. Njegovi sinovi podijelili su ugovorom u Verdunu 843. god. državu na tri dijela: Ludvig Nijemac dobio je s carskom titulom Italiju; on i njegov brat Lotar II. Lotaringiju, treći brat Karlo, čini se da nije kovao. Ludvig Nijemac kao baštinik Istočne Franačke započeo je njemačko kovanje. Budući da je njegova zemlja još bila premalo otvorena kulturi, poznajemo samo tri kovnice: Mainz, Strassburg i Trier. Ali pripisivanje nekih novaca njemu nije posve sigurno, jer često javljanje imena Karlo, Ludvig i Lotar otežava precizno određivanje. Četvrti sin Ludvigov, Karlo Ćelavi (+877.), kovao je prve francuske novce. Ugovor u Verdunu bio je ispočetka samo obiteljski ugovor bez ikakvih obzira na nacionalne razlike. Ali je u državi Ludovika Nijemca prevladavao germanski, a u državi Karla Ćelavoga romanski element. Tako se u toku sljedećih stoljeća razvila iz istočnofranačkog elementa njemačka, a iz zapadnofranačkog elementa francuska nacionalnost. S Ludvigovim unukom, Ludvigom IV. Djetetom, od kojega postoji bogata serija novaca, izumrla je obitelj Karlovića (911.).

U Njemačkoj dolazi na vlast jedan novi vladarski rod koji potječe iz Saske. Ovi **saski** (919.–1024.) i iza njih franački vladari, nazivani također i **Salijevci** (*Salier*) (1024.–1125.), kovali su samo jednu vrstu novaca, *Pfennig* i njegovu polovinu, *Hälbling* na jedan uglavnom jedinstven način kovanja za čitavu državu. Salijevce je naslijedio 1138. god. ugledni njemački rod Hohenstaufovci (1138.–1254.), koji je rod s Konradom IV. izumro 1254. god., a onda je do 1273. god. vladao interregnum. U tom periodu velik dio Njemačke mijenja svoj način kovanja uvodeći u optjecaj, uza stari dvostrani, i novi jednostrani pfenig (*Brakteat*). Sada postaju i slike na novcima jednostavnije, prikazivanje vladara i vlasnika kovnica postaje malo pomalo pravilom, a na novcima se počinju javljati i grbovi. Iza interregnuma uvodi se, barem na neko vrijeme, nešto veći red kod kovanja. Novo je razdoblje pripremljeno uvođenjem novih vrsta novca, koje dotadašnje svojom svrshodnošću jako nadilaze, a to su: engliš (oponašanje engleskih sterlinga), turnos, groš i gulden.

Na početku srednjega vijeka postaje akutnim **pitanje prava kovanja**. Ali to se pitanje ne može nikako valjano riješiti usprkos množine starih isprava, jer su te isprave sastavljene ponajviše s puno fraza i u visokom napuhanom stilu tako, dok se

njihov pravi juristički smisao jedva može shvatiti. A onda i tamo, gdje je uistinu takav slučaj, ne zna se, je li se u praksi i izvršavala odredba fiksirana u ispravi. Zato se uopće može samo držati, da je kralj načelno i od početka posvuda nosilac prava kovanja tj. do je on vlastan otvoriti kovnicu, gdje mu se hoće, da u njoj namjesti svoje službenike, da on određuje vrste koje se imaju kovati, njihovu težinu i finoću metala i da od toga povlači i prihode i koristi. Usprkos toga su u Njemačkoj bili u posjedovanju jednakih povlastica i stari rodovski hercezi, kao i oni iz Lotaringije, Bavorske, Franačke, Švapske, Saske i Koruške, premda je to bilo pod vrhovnim nadzorom kralja, koji je naravno mogao pravo kovanja podjeljivati i drugima. A to se pravo jako željelo, jer kroz čitav srednji vijek, pa i kasnije bio je za vlasnika kovnice najvažniji financijski dobitak od produkcije plaćevnih sredstava, često puta jedino bitno stanovište, iz kojega se onda razvijaju ostala novčana i kovnička prava, kao namještanje službenika, određivanje vrste novca, kovanje, dalje izdavanje prava kovanja trećima itd., sve do potpunog i isključivog prava kovanja, koje čak isključuje i suvlasništvo kralja u kovnici bilo kojeg po njemu određenog grada. Prenošenje svih tih pojedinačnih prava na velikaše u državi ispunjava se isto tako u beskrajnoj različnosti. Pravo kovanja novca falčkih grofova i markgrofova, državnih i zemaljskih upravitelja, zatim malih dinasta, biskupa, opata i opatica i njihovih upravitelja je vrlo različitim putovima, a isto tako u vrlo različitom opsegu stupalo u život i to: podjeljivanjem, običajem ili uzurpacijom na izvjesno vrijeme ili neograničeno, besplatno, kao zalog ili za otplatu duga, kupnjom ili najmom, nasljeđivanjem ili samo osobi, kojoj je dodijeljeno ili s čijom je službom spojeno. Politika, prometni razlozi, često svrhe od općenite koristi, kao gradnje jedne crkve, sve je to sudjelovalo pri tim podjeljivanjima.

Usljed trgovine, koja se polagano uzdizala i pojačavala bio je razlogom, da se u većoj količini počelo kovati neke vrste novaca, obljubljene i kod kuće i u tuđini, kao i to, da se kovanje ograničavalo na malo mjesta. I položaj rudnika igrao je veliku ulogu: tako npr. otkriće bogatih rudnika srebra u planini Harz objašnjava masovna kovanja u Goslaru, Magdeburgu, Halberstadtu i u drugim mjestima toga kraja. Jedan faktor, koji se ne može podcjenjivati, bilo je i kristijaniziranje zemlje. S njime je došla i nova kultura, a ta je trebala za svladavanje svojih zadaća i velike količine novca. Kao i u visokoj politici tako je i u pitanju novca stalno umanjivano pravo, koje je imalo pripadati samo kralju. Sve više i više je prevladavalo raspadanje novčarstva. Pored kralja kovali su knezovi duhovnog i svjetovnog staleža, grofovi, baruni, dinasti, a doskora se i slobodni gradovi pridružuju krugu onih, što su uživali prava kovanja. Naročito su si bez naročitog podjeljivanja prisvajali pravo kovanja manji velikaši, a kraljevski adikti nisu bili u stanju da tome neredu učine kraj. Te protupravne kovnice (*Heckenmünzen*) kovalе su omiljene vrste novca od lošega srebra i bogatile se prihodima, koje su postizale otud. Te su krivotvorine, kod

Nijemaca nazivane »*Beischläge*«, novci tuđih područja, čiji se izgled tek slabašno reproducirao, a nepismeni narod ih je kod plaćanja primao u dobroj vjeri. Stare državne kovnice polagano su napuštale rad ili su pretvarane u kneževske, biskupske ili gradske, tako da je kralju preostajalo kovanje samo u njegovoj nasljednoj zemlji. Naročito i bez izuzetka dobar utjecaj na novčarstvo imali su veliki trgovački gradovi, koji su se brinuli za dobar novac u interesu svoje često već nadaleko razvijene trgovine, pa su za punopravno posjedovanje prava kovanja rado davali i velike svote vladarima, koji su im podjeljivali to pravo. Kao prvi njemački grad dobio je 1226. god. pravo kovanja Lübeck. Tek stotinu godina kasnije dobivaju ga Hamburg i Rostock, a Augsburg tek 1521. god.

Zbog pojava lošijeg novca dolazilo je do velikih ogorčenja, premda je to donekle čudno, kada je u srednjem vijeku kovani novac skoro svuda, osim možda u Italiji, igrao u trgovini i prometu razmjerno malenu ulogu. Vrlo se mnogo plaćalo odvaganim plemenitim metalom, jer kod većih trgovačkih poslova gubilo se mnogo vremena kod brojenja sitnog srebrnog novca, ako ga se moralo komad po komad brojati. Ili su se upotrebljavale kod plaćanja umjesto novca samo grude srebra, pa su državnim ugovorima redovite velike isplate određivane po težini. Donjosaski gradovi izdaju u XIV. st. debele, zdjeliceaste srebrne grude, na kojima je udaranjem žiga jamčena finoća metala. Spominju se i grude od zlata. Ili se plaća dragocjenostima, naročito prstenjem i vrčevima. U Brandeburškoj Marki se označuje žito, kokoši, vosak, po određenoj tarifi kao »komad novca«. U Frieslandu računa se s bačvama piva. Građani i trgovci morali su umjesto neke novčane kazne davati određenu robu. U malom prometu plaćalo se, naročito na selu, živežnim namirnicama. Tako se u srednjem vijeku kovani novac nije nikako mogao uvesti u potpunosti. U suprotnosti sa starim vijekom, kada je na području grčke kulture skoro svaki pojedini grad kovao vlastite novce, u srednjem vijeku je novac izgubio mnogo od svoga značenja kao plaćevno sredstvo. Zato je poprimio jednu posvema drugačiju zadaću: utjecaj na javno mišljenje. Već razdoblje seobe naroda poznaje, kao nekad u Rimu, kovane spomenice na izvjesne događaje. Prije svega je novac srednjega vijeka zbog svoga sakralnog karaktera imao zadaću, ispovijedati i jačati kršćanski nauk, što se postizalo natpisima i slikama. Sve novčane slike toga vremena nastajale su pod utjecajem toga shvaćanja. Osobito se u Njemačkoj, koja je još stajala izvan svjetske trgovine, koja je nužno trebala novac, stavljaju slike svetaca i svetica, kršćanski simboli svete životinje, crkvene zgrade i posuđe. Te shematski prikazane građevine ne označuju samo utvrđen grad vlasnika kovnice i sliku nekoga mjesta, nego i dalje preko toga nebeski Jeruzalem. Ukratko, simbolika srednjovjekovnog novca uz čisto monetarnu primjenu zauzima i neobično važno mjesto, koje nije samo od kulturnopovijesnog značenja. Može se doduše samo pretpostaviti, a u nekim slučajevima npr. kod bečkih pfeniga i dokazati, da su novčane slike kalupara, koji su upravo na

primitivan način svoj posao izvršavali, uzete iz njihove okoline, eventualno s crkve njihova grada, odnosno iz bliže ili dalje njihove okoline. Nažalost, tipološko proučavanje i uspoređivanje srednjovjekovnih novaca nalazi se još na svome početku; tu se pruža široko polje plodonosnog zanimanja.

Na području sistema računanja javlja se sada uz funtu Karla Velikoga kao druga novčana težina marka, koja potječe iz Skandinavije. Marka (= 8 starorimskih unca ili 218,3 g) spominje se u njemačkim ispravama prvi put 1015. god. te oko god. 1100. Ona sve više iz upotrebe istiskuje funtu, ali se i njena težina sve više mijenja tokom vremena i u raznim mjestima. Najstarija i najuglednija od njemačkih maraka, koja se dijeli na 12 šilinga (*solidi*) ili na 144 pfeniga (*denarii*), podiže se svojom vrijednosti u toku vremena pa do kraja srednjeg vijeka od 210,24 g do na 233,85 g i ta težina je osnovica za državnu novčanu uredbu od 1559. god. Ona je onda i novčana marka novčanoga ujedinjenja od 1837. god. i kasnije kod prijelaza na *Zollpfund* 1857. god. Računska vrijednost marke grada Kölna pod imenom »kölnska marka« igrala je glavnu ulogu, ali su se u raznim gradovima upotrebljavale lokalne marke različite veće ili manje vrijednosti, a sve pod nazivom kölnske marke: na novčanom kongresu 1761. god. u Augsburgu priznato je kao pravovaljanih 12 raznih maraka. Nažalost je zbog toga nastala nesigurnost i nepouzdanost u sve starije vijesti o vrednotama novaca, a za znanost i mogućnost da točno i sigurno preračunava.

Glavni novac njemačkog srednjeg vijeka bio je *denarius* ili njemački *pfennig*, riječ, kojoj se ne može sa sigurnošću objasniti postanje. Njegova polovina, *obolus* (njem. – *Hälbling*) razmjerno je rijetko kovan, zbog čega se u nuždi čitave denare rezalo napola. Propisna težina pfeniga je 1,53 g, ali u pojedinim komadima ona varira i rijetko kada se javljaju komadi s punom težinom. Malo kovani zlatnici iz vremena saskih i franačkih careva svi su unikati, dakle, sigurno novci pokusni ili određeni samo za darove; s gledišta novčano-povijesnog oni su bez značenja. Broj kovnica i samoga novca raste sada u nepreglednost; pfenizi ovog najranijeg vremena nađu se ponajviše na Istoku, Pomorju, Šleziji, Rusiji i Skandinaviji u velikim količinama. Utvrđeno je, da ti nalazi, u kojima se nalazi i cijepanih gruda srebra i »Heckmünza«, a stoji u vezi s istočnom trgovinom s robljem, koja je svoju »živu robu«, uglavnom posredovanjem židovskih trgovaca, slala u arapsku Španjolsku, gdje su kordovski kalife bili najvažniji pomagači te sramotne trgovine.

Novci saskih i franačkih careva i kraljeva, zbog čestog pojavljivanja carskih imena Otto i Heinrich i zbog nestašice pisanih spomenika, mogu se tek teško nekom određenom vladaru dodijeliti. Osim toga je kraljevo ime na mnogim novcima ovoga vremena povezano s imenom nekog biskupa, hercoga i inače koga velikaša, a da se ne može ustanoviti tko je uistinu izdavač toga novca. Kraljevske kovnice nalaze se u Nizozemskoj, na Rajni, u Franačkoj, Švapskoj, u Švicarskoj da, čak i u Saskoj. I hercezi Lotaringije, Češke, Franačke, Švapske i Bavarske imaju svoje novce, a i

Burgundija pripada sada carstvu. Neobično upada u oči brzo množenje novaca manjih velikana kao grofova Flandrije, Hennegaua, Luksemburga i dr., kao i markgrofova iz Meissena i drugih Saksonaca. Još brojniji je – oko 50 – niz duhovnih vlasnika kovnica, nadbiskupa, biskupa i opata. A osim toga postoje velike količine do danas neopredijeljenih novaca, koji se jamačno neće nikada moći ni opredijeljivati, kao npr. poznati Alejeidedenari ili tzv. saski pfenizi s imenom Otto, koji su prije bez razloga nazivani »Wendenpfennige« (vendski ili slavenski pfenizi). Kao slika služi ponajviše crkva i križ. I konačno ima bezbroj u Engleskoj i Skandinaviji patvorenih novaca, koji su u Njemačkoj bili najviše u optjecaju. Na novcu se javljaju najrazličnije slike, među kojima se osobito ističu grbovi. Opaža se i rimski i bizantski utjecaj, osobito pri izradi likova Isusa i Marije. I svjetovni i religiozni velikaši daju se rado prikazivati sa svojim ratničkim i sakralnim atributima. Stil je, naravno, još uvijek neusavršen.

Umjetnički rad rezača novčanih kalupa počinje se tek u doba **brakteata** razvijati do osobitoga cvata. Brakteati su nastali iz nastojanja da se olakša tehnika kovanja novca. Već prema kraju karolinškoga razdoblja pravilo se u gornjoj Italiji tanje novčane pločice, što je imalo tu slabu stranu, da su se kalupi s obje strane ubijali jedan u drugi, pa su slike na novcu postajale mutne i nejasne. Te se novce nazivlje »**polubrakteati**«, pri čemu treba napomenuti da etimologija riječi »brakteat« do danas nije još posve objašnjena; sigurno je samo, da taj naziv nije suvremen postanku toga novca, nego je nastao, štoviše, mnogo kasnije kao izraz učenjaka. Iz Italije je ta pojednostavljena tehnika polubrakteata prenesena u južnu Njemačku, naročito u Švapsku, ali i u Austriju i Bavarsku, čije su izrađevine uostalom mnogo umjetničkije, negoli komadi drugih ponajviše vrlo ružnih njemačkih polubrakteata kovanih u velikoj množini.

Doba pravih jednostranih brakteata podudara se s cvatom njemačke umjetnosti i kulture u vrijeme Hohenstaufovaca. To je razdoblje romanske umjetnosti, a njezina stila drže se i brakteati, koji imaju mnogo veću pločicu negoli dotadanji pfenizi i pružaju stoga na toj većoj površini i visoko nategnutim umjetničkim ambicijama rezača kalupa široko radno polje. Već pod carem Konradom III. (1138.–1152.) počelo se negdje prije negdje kasnije, ali uvijek kovati s jednim kalupom i stvorilo se tako naslanjanjem na romansku umjetnost i na u njoj obljubljenju tehniku kovača zlatara ovu novu, samo jedanput gojenu umjetnost. Tiriški brakteati s jahačem imaju do 45 mm u promjeru! Nažalost, te srebrne tanke pločice su često tako fragilne, da ih nije baš mnogo do nas ostalo, tim prije, što su naročito brakteati bili samo kratko vrijeme u optjecaju; ponekad je jedanput do dvaput godišnje provedena zamjena novca, »*abjectio et renovatio monetae*«, koja je bilo za njemačko novčarstvo od teških posljedica, kod čega su stari komadi novca izlomljeni ili razrezani i tako stavljeni izvan optjecaja. Osim Njemačke kovale su brakteate i Šlezija, Češka, Ugarska i Poljska, a mali polupfenizi ostali su u optjecaju sve do u XVII. st.,

kada je renovatio bila već posvema uklonjena. Ovu vrstu kovanja nije se dakle smatralo nepraktičnom. Ne samo olakšana tehnika kovanja nego i potreba novca dovedoše za vrijeme Hohenstaufovaca do golemog optoka kovana novca, čemu je mnogo pridonjelo i sve veće podjeljivanje prava kovanja. Politika je prisiljavala careve da se sve više i više odriču svojih vladarskih prava na korist velikaša i velikih gradova. I to slabljenje, koje je išlo i predaleko i jedva se može pregledati, prenosi se i na novčarstvo i na računanje s novcem. Usprkos stare odredbe u zakonskoj knjizi »*Sachsenspiegel*«-a da pfenizi moraju uvijek biti jednako teški, nastaju od jednog kovanja do drugog velike razlike tako, da se pojedini komadi izrađeni istim kalupom, razlikuju među sobom u težini do 40 posto. Doduše teoretski vrijedi odredba Karla Velikog da jednu funtu čine 240 pfeniga, ali ta je »funta« sada samo računski pojam, jer tih 240 pfeniga već odavna ne sadržavaju jednu funtu finoga srebra.

Među glavna mjesta, gdje su se brakteati kovali, spadaju Meissen i Tiringija s obližnjim dijelovima Hessena sve do Frankfurta na M. Broj obitelji i velikaša, koji su ih davali kovati isto je tako nepregledan kao i kovnice i umjetnički vrijedne slike na tim novcima. Samo markgrofovi od Meissena s njihovim velikim, grubim i nijemim tj. bez natpisa i s tzv. »*Knopfbrakteaten*« postigli su u suprotnosti s drugim vlasnicima kovnica vrhunac ružnoga. Međutim pripadaju među najljepše, što je ovo umjetnički visoko nadareno doba stvorilo, brakteati, – da samo neke kovove napomenemo – zemaljskih grofova Tiringije i njihovih vazala, zatim komadi iz Merseburga, Halberstadta, Quedlinburga, Arnsteina i Falkensteina. Mi imamo stoga uglavnom u brakteatima sjevernih i srednjonjemačkih krajeva upravo odličan materijal za povijest umjetnosti i kulture XII. i XIII, st., kakav ne pokazuje nijedno drugo područje srednjega vijeka, tek taj materijal još nije stručno i valjano proučen. Prema tim »klasičnim« izradama potpuno se gube brakteati drugih zemalja.

Ali u nekim krajevima sjeverne Njemačke kovani su i nadalje dvostruki pfenizi, najdulje i u najvećoj količini u području Brandenburga; na tim se denarima ponajviše vidi lik markgrofa, kako jaše, stoji ili sjedi, ili kao lovca, a dolaze na njima i slike grbova. Isključivo dvostrano kuje čitav zapad države i to u sve većoj količini, ali u podjednakoj nejasnoći. Bolji su, međutim, kovovi iz Niederreinlanda, kojima je na čelu stari grad Aachen. Vrlo velik je niz novaca kelnskih nadbiskupa, čiji se utjecaj, naročito svojim likovnim izgledom pruža sve do u Vestfalsku. Neugledni su novci Trieri, vrlo šaroliko izmiješan je novac zemalja oko srednje Rajne, tako u Frankfurtu i u Hessenu.

I **Švapska** je imala dvostrane vrste novca: malene, debele denare s ponešto uzdignutim rubovima, slično saskim pfenizima. Vojvodina Franačka je nažalost kovala mnogo komada bez natpisa s fantastičnim prikazama, što uvelike smeta kod opredjeljivanja.

Bavarska zauzimalje od starih vremena u njemačkom novčarstvu poseban položaj. Karolinška funta dijeli se ovdje ne na 20 šilinga po 12 pfeniga, nego na 8 šilinga po 30 pfeniga; taj »dugi šiling« odgovarao je jednom bizantincu – besantu. Regensburg je bio glavno trgovačko mjesto zemlje, naročito za promet s Italijom, Poljskom i Ugarskom, za koju je bio posrednikom u trgovini Beč, zbog čega je Austrija do duboko u XII. st. pokrivala svoje novčane potrebe regenburškim pfenizima. Regensburg je, naime, ostao još dugo kao glavno kovničko mjesto Bavarske: tu se uostalom i za saskih careva mnogo kovalo.

Stara **Austrija** ulazi u novčani promet razmjerno kasno. Njezin nesiguran položaj na granici prema Ugarskoj otežavao je, prije svega, kasniju vrlo intenzivnu dunavsku trgovinu prema Istoku. Ovdje se kovao prvi vlastiti novac u Ennsu, zatim u Kremisu i najzadnje u novoj rezidenciji babenberških vojvoda, u Beču. Nadbiskupu u Salzburgu bilo je dopušteno god. 991. kovati novce prema regenburškom tipu; i ti se novci više nađu u istočnim nalazima negoli u domaćim. Ono, što mi danas pod nazivom Austrija razumijevamo, još dugo nije bilo jedinstveno područje. Trebalo je stoljeća dok je do toga došlo. Tako se pružala mogućnost da ti nekoherentni teritoriji, koji su još k tome isprekidani enklavama crkvene gospode, kuju svoje vlastite tipove, koji su onda kroz dugo vremena sadržani, pa se i u pisanim aktima spominju, jer se kupnja i prodaja u tim novcima zaključivala. Dakle, nije postojao uopće samo **pfenig**, nego i bečki, frizaški i oglejski pfenig, kojim se u tim mjestima i trgovalo.

Još pod Babenbergovcima razvio se mali bečki pfenig, koji se masovno kovao i u okolnim krajevima preuzimao. To su manjkavo obrubljeni, često četverokutni komadi, izrađivani tako, da se udarcima čekića novčana pločica raširivala i zaokruživala, pa je u sredini ostajao nepravilan kvadrat; obavljalo se to obično s četiri udarca čekićem pa je novac, otud i dobio naziv »*Vierschlag*«. Slike su prilično primitivne, ali sačinjavaju zbog obnavljanja novca, koje je ukinuto tek 1359. pod Habsburgovcem Rudolfom IV., šaroliki i slikovni inventar: austrijski grb, životinje, biljne motive itd. Reversi su zbog tankih pločica dosta nejasni. Iz vremena Albrehta II. (1330.–1358.) i Albrehta III. (1365.–1395.) ima interesantnih pfeniga s grbom kovničara na reversu. U XV. st. zaveden je novi jedinstveni tip; na mjesto samo rijetko jasno datiranih komada, jer se nije stavljao ni natpis ni kakav drugačiji znak, stavlja se sve do svršetka stoljeća državni grb (*Bindenschild*) okružen početnim slovima imena vladareva. Bila je to novčana vrsta, koja je između 1457. i 1463. dovela do katastrofalne novčane krize s lošim novcem, zvanim »*Schinderlinge*«, do metalne inflacije, koju izazvaše nestašica i skupoća srebra i teški ratni zapletaji. Tek god. 1460. dolazi s pfenizima, s bečkim gradskim grbom (bijeli križ u crvenom polju) i s početnim slovima prezimena obadva kovničara T (eschler) ili L (iephart) pored slova W–H (*Wiener Hausgenossen*), opet bolji novac u optjecaj, naime na mjesto dotadašnjih crnih i bijelih pfeniga.

Pojam »**Münznerhausgenossen**« (kovničarska družba) nije vezan samo uz Austriju. Tu je riječ o jednoj družbi, organizaciji, koja je bila mnogim povlasticama obdarena i kojoj je vladar puno upravljanje svoje kovnice prepustio kao trajno pravo. Na čelu joj je stajao slobodno imenovani kovničar, a zadaća joj bila ispočetka, nabavljati srebro, a kasnije i voditi brigu nad kovanjem novca, da mješavina metala bude propisna, a isto tako i veličina i težina pojedinih vrsta novca. Tehnički rad u kovnici izvršavali su radnici.

Po bečkom kovu – dobrom kao i lošem – nije se kovalo samo u Beču. Za vrijeme inflacije šinderlinga kovalo se u Austriji u Ennsu, Freistadtu, Linzu, Kremsu i Wiener-Neustadtu, a bečka kovnica je radila i iza vremena te inflacije. Uz to je bilo i zakutnih kovnica nekih velikaša uz austrijsko-ugarsku granicu.

Još za vrijeme inflacije pokušavalo se – iz želje za većom dobiti – kovati veće novce, naročito krajcare, ali pfenig ostaje i nadalje glavni sitni novac. Godine 1493. nakon smrti Fridriha III. imala je Austrija tri kovnice: Beč, Graz i Innsbruck i uz to privatne kovnice nadbiskupa u Salzburgu i grofova u Gorici. Kako je bečki pfenig bio za veliku trgovinu novoga kapitalističkog vremena presitna jedinica, poznata kod nas u slovenskim krajevima pod nazivom »*vinar*«, a da bi zadovoljavao kao kurantni novac, postao je on niža računska jedinica, pa su npr. u tirolski *Etschkreuzer* išla 4 pfeniga. Time se došlo opet u vezu sa starim računanjem na funte, jer 60 krajcara vrijedilo je 240 pfeniga ili 1 funtu pfeniga. A kako se vrijednost mnogo u trgovini upotrebljavanog rajnskog zlatnika odredila s 1 funtom pfeniga, odnosno sa 60 krajcara, nastupila je u život **zlatna valuta**.

Uz bečki igrao je u trgovini Austrije važnu ulogu pfenig iz **kovnice u Grazu**. Godine 1192. dobila je naročito u Štajerskoj goleme zemljišne posjede kao baštinsko naslijeđe vojvodstva obitelj **Bamberger**, koja je otvorila svoje kovnice u Grazu i u zajednici sa salcburškim nadbiskupom – u Ptuju. God. 1232. po prvi put napomenuti u ispravama gradački pfenig bio je mnogo teži negoli neugledni bečki, a uz to se odlikovao mnogo ljepšom izradom. I tu postoji zbog svakogodišnje izmjene novca bogat niz različitih tipova i varijanata. Kao i bečki i gradački su pfenizi ponajviše bez natpisa, ali na nekim komadima dolaze uz latinske već i njemačke legende. Dok su bečki pfenizi imali svoj optok osim u samoj Austriji i u susjednim krajevima, naročito na istoku u Ugarskoj, gdje su ug.-hrv. vladari te pfenige mnogo imitirali, bio je optjecaj gradačkih pfeniga mnogo manji. Od druge polovine XIV. st. gradački se pfenizi polagano izjednačuju s bečkima, kojima su se težinom i finoćom metala približili i tako postali slabiji. Uz Graz isticala se – doduše tek kratko vrijeme – i kovnica u **Judenburgu**, koja je za vrijeme sred. vijeka bila jedina staro-austrijska privatna kovnica, koja je iscrpljujući bogata rudna vrela u okolnim Alpama kovala nekako između 1330. i 1395. i zlatni novac i to po uzoru iz Firence. Kroz Judenburg u sjev. Štajerskoj vodila je znamenita »talijanska cesta« koja je u

sred. vijeku spajala važno trgovačko mjesto Beč preko Villacha s Venecijom. Tom su se cestom kretale u obadva pravca dugačke trgovačke karavane, natovarene vrijednom trgovačkom robom. Gradovi na toj cesti odlikovali su se velikim bogatstvom. A da se to održi i poveća, trebalo je drugačijega novca nego što su bili tanki srebrni pfenizi. Venecija, Genova i Firenca, imale su već u drugoj polovini XIII.st., za svoju raširenu trgovinu na Istoku svoj zlatni novac. Da se toj trgovini uzmogne konkurirati, trebao je jedan ne samo punovrijedan novac, koji će se primati i u talijanskoj veletrgovini, a to je zlatni. Tako je kovao dozvolom austrijskih vojvoda, koji su također participirali na prihodu od kovanja, jedan konzorcij, sastavljen ponajviše od judenburških građana, svoje zlatnike u različitim tipovima, od kojih je najstariji imitacija firentinskog fiorino d'oro s njegovim heraldičkim ljiljanom i sv. Ivanom i s imenom vladara: Albertus, te malim austrijskim štitićem. Količina tih zlatnika čini se da nije bila velika. U isto vrijeme dao je iz alpskog zlata kovati zlatni novac i nadbiskup u Salzburgu Pilgrim, a kovao ih je i grof Henrik III. od Gorice (1333.–1364.).

Treća vrsta pfeniga, koja je imala mnogo veće optjecajno područje nego navedene dvije, jest **Frizaški pfenig**, prva novčana vrsta, koja je na austrijskom području samostalno nastala. U Friesachu su posjedovali salcburški nadbiskupi za upravljanje, kao i za obranu svojih prostranih zemljišnih posjeda jaku tvrđavu nad samim mjestom, u kojoj je vršio svoju službu jedan nadbiskupski vicedom i kao takav davao je da se kuje novac za njegovo upravno područje, za što su rudnici srebra u bližoj okolini davali bogat materijal. U istoj dolini dalje južno boravili su u svome burgu St. Veit koruski vojvode Spannhajmovci, koji su također imali pravo kovanja i izvršavali ga. U Villachu i Griffenu upravljali su vicedomi biskupa u Bambergu, koji su također kovali po frizaškom uzoru. Osim toga postojao je još čitav red drugih duhovnih i svjetovnih kovnica u Koruskoj i Kranjskoj, koje su radile po frizaškom tipu; samo su u Ljubljani kovani zdjelčasti denari prema talijanskom, upravo akvilejskom uzoru tzv. »*denarii scodellati*«. Već broj ovih kovnica pokazuje, kako su silne količine ovih novaca morale biti iskovane, od kojih se na području nekadašnje Ugarske nailazilo na ostave u zemlji od 20.000 komada i više. Ti su se novci iz Koruske ili Kranjske duž rijeke Drave i Save širili prema Istoku i vladali su novčanim prometom po Hrvatskoj i Ugarskoj u najjačem zahvatu, što je ujedno dokaz, kako su ti krajevi bili otvoreni za plaćanja i trgovanja kovanim novcem.

Prvi su frisaheri kovani na srebrnoj, dosta debeloj novčanoj pločici srednjega promjera i pokazuju, uglavnom, u prilično grubom crtežu glavu i biskupski štap na jednoj i crkveno pročelje između dva tornja na drugoj strani. Ti su komadi po svojoj prilici kovani pod nadbiskupom Konradom između 1125. i 1147. Pola stoljeća kasnije započeto je kovanje na Petrovu brdu kod Friesacha, po kelnskoj marki, koja se upotrebljavala do 1287. Zarana su se, naime, neki građani iz Kölna doselili u mla-

di Friesach između njih su uzeti i prvi, od 1144. spominjani kovničari, koji su naravno sa sobom donijeli svoju domaću marku i novčanu stopu svoje ranjske domovine. Zbog toga su ti prvi frizaheri jako grube imitacije kelnskih nadbiskupskih kovova. Između 1168. i po prilici 1200. pojavili su se onda prvi novci, koji se na Av. sami nazivlju »ERACENSIS« (frizaher). To je profinjena forma kovova iz Konradova vremena: to je ujedno najčešći tip, koji je poznat u bezbrojnim varijantama, od kojih su neke s pokvarenim natpisima, po čemu se može zaključiti da je taj jednako obljubljeni kao i u masama šireni novac bio i falsificiran.

Doba cvata frizaškoga novca pada u vrijeme velikoga nadbiskupa Eberharda II. (1200.–1246.). Njegovi se kovovi odlikuju velikom raznolikošću. Poput svoga predšasnika Adalberta II. stavlja i on svoje ime namjesto »Eriacensis« na sam novac. Iza njegove smrti došlo je do nekih unutarnjih smutnji u nadbiskupiji, što je djelovalo, te se i nadbiskupski novac pogoršao, a to je trajalo dulji niz godina. God. 1268. došlo je do ugovora između nadbiskupa u Salzburgu i vojvode koruškog Ulrika III., kojim se imalo spriječiti pogoršavanje novca i u Friesachu i u vojvodinim kovnicama u St. Veitu, Völkermarktu i Slovenj Gradcu. Taj je ugovor 1286. obnovljen, ali je kelnska marka zamijenjena bečkom, a novac se smio izmjenjivati samo svake dvije godine. Stoga postoji počevši od 1287. izvjesna tipološka sličnost između kovova u Friesachu i u St. Veitu. God. 1334. ugovor je obnovljen i popunjen i određeno je, da dodatak bakra srebru, koji je 1286. iznosio 1 lot, bude povišen na 2 lota, a renovacija novca imala se obavljati svake godine. Novčani kalupi rezani su u Friesachu, avers je bio na svim tim novcima isti, a razlike su postojale samo na reversu, koji su međutim svi dosta nejasno izrađeni.

To je očito opadanje čitavoga koruškog novčarstva, kojemu je doskora uslijedio i konac daljnje kovanja. Namjesto »frizahera« javljaju se sada drugi novci uz bečki pfenig ponajviše kovovi patrijarha u Akvileji.

Akvileja je staro rimsko naselje, osnovano približno 183. g. pr. Kr., koje je imalo i dobro radeću kovnicu. Taj stari, u svoje vrijeme vrlo znameniti grad preživio je oluje seobe naroda, pošto je već rano postao sjedištem jednoga patrijarha. Akvileja je bila iza Rima najstarija biskupija u kršćanstvu. Kada je 774. oborena langobardska država, službeno je Karlo Veliki priznao akvilejskim biskupima titulu patrijarha. Provalama Mađara iza 900. g. pogađani patrijarhat mogao je naklonošću njemačkih careva svoje posjede u Friaulu i u Istri znatno povećati. U XI. st. dobio je patrijarhat pod svojim velikim patrijarhom Poppom od cara Konrada II. pravo kovanja novca (1028. god.); to su bili denari od finoga srebra, koji su morali biti svojom vrijednošću jednaki denarima Verone.

Poppo je kovao i svoj novac, ali se do danas očuvao samo jedan jedini egzemplar. Na njemu se vidi na jednoj strani okrunjena, bradata glava cara, a na drugoj mala crkvena zgrada s natpisom: AQL. Kasnije se javijaju unaokolo slika imena cara

i patrijarha. Slijede onda novci, čije slike upadno sliče najstarijim frisaherima nadbiskupa Konrada, a za njima se redaju novci s natpisom ERIACENSIS, zbog čega je u nekim slučajevima teško odrediti, je li je odnosni kov frizaški ili akvilejski. Tek patrijarh Gotfrid (1182.–1199.) stavlja na svoje frisahere na Av. natpis: AQVILE-GIA. Počevši od patrijarha Wolfkera (1204.–1218.) poprima novac Akvileje nove i to umjetnički visokovrijedne forme. Kovani su odsada pa do sredine XIV. st. denari zdjeličastoga oblika tzv. »*denarii scodellati*«, slično denarima susjednih biskupa u Trstu. Da se taj novac u trgovini mnogo trošio, dokazuje najbolje to što su kovani i sitni novci tzv. *piccoli*. Stari patrijarh Bertrand (1334.–1350.) kojega su 1350. njegovi vazali ubili, kovao je i **groše** ili dvostruke denare. S Ludovikom de Teck (1412.–1437.), čije je denare imitirao naslovni bosanski kralj Nikola Iločki (1471.–1477.), prestaje kovanje akvilejskog patrijarhata; akvilejski novci osobito zadnjih patrijarha, Antonija II. Panciera i Ludovika de Tecka, mnogo su se i rado trošili i po austrijskim južnim zemljama, kako česti nalazi pokazuju i u našim krajevima. To će biti izravni razlog, što je Nikola Iločki baš te novce u imitacijama, ali sa svojim imenom, stavlja u optjecaj.

Zdjeličaste pfenige, kao što su akvilejski, dao je kovati i koruški vojvoda Bernhard (1202.–1256.), a uz njih i pfenige po frizaškom kovu. U to je doba Kranjska imala pet crkvenih i svjetovnih velikaša, koji su imali pravo kovanja. Postojale su kovnice u Ljubljani, Kamniku, Slovenj Gradcu, Kostanjevici, Hrvatskom Brodu, Čatežu, Sv. Križu. Imali su, osim toga, svojih posjeda u zemlji patrijarha u Akvileji, grofovi od Gorice sa svojim kovnicama u Latisani i u Lienzu, kao i biskupi iz Trsta. Trošili su se tada prema tome na području Kranjske vrlo različiti novci. U sačuvanim starim ispravama spominju se plaćanje u akvilejskom, ljubljanskom i kostanjevičkom novcu, ili jednostavno u novcu, koji je u upotrebi (*moneta usualis*), što pretpostavlja jednaku vrijednost svih tih vrsta. Te monetarne poteškoće bile su uzrokom da se u XIII. st. plaćalo u »kranjskoj vrednoti« (*Krainer Währung*). Ovaj sklop najraznolikijih interesnih područja s trgovačko-političkim neobično povoljnim položajem u središtu triju važnih trgovačkih putova: Ugarska-Friaul, Beč-Trst i Kranjska-Istra čini ovu osobitu monetarnu situaciju na relativno uskom teritoriju posvema jasnom.

Sasvim drugim putovima prolazio je Tirol. On stoji sa svojom trgovinom u neposrednoj vezi sa sjev. Italijom. Znamenita cesta preko Brennera, koja od najstarijih vremena spaja sjever s jugom, vodi duž toka rijeke Adige u Veronu. Preko Brennera su prelazili skoro svi njemački carevi i kraljevi na krunidbu ili u ratne pohode. Mora da se tada uzduž te ceste mnogo novca trošilo, koji je međutim potjecao iz kovnica izvan Tirola. Jer, ta je zemlja dosta kasno istupila sa svojim vlastitim novcem i to zato, što se u Tirolu dosta kasno iskristalizirala vlastita vojvodina. Tirol se razvio najprije kao grofovija na državnoj granici, u jednom području, u kojemu su

se među neprolaznim gorskim kosama križale prastare prometne ceste. Na njima su nastali kovnički gradovi Innsbruck, Hall, Meran, Trient, Brixen i Lienz. Najstarija je kovnica bila biskupska u Trientu, koja je dobila pravo kovanja 1182. Do 1830. su u Južnom Tirolu prometom isključivo vladali tzv. »**perneri**«, koji su svoje ime dobili po Veroni ili njem. »*Bern*« ili **piccoli**, kako ih se u Veneciji nazivalo. Biskupi u Trientu, imali su u dolini Valsugana bogate rudnike srebra, koji su im pružali mogućnost, da kuju novac na svoju vlastitu korist, a to kovanje, sudeći po velikoj količini kalupskih razlika, mora da je bilo vrlo živahno. Osim pernera kovani su u Trientu i **denari**. U novom vijeku kovali su tu još Bernhard de Cles (1514.–1539.) i kao zadnji Petar grof Thun (1776.–1800.), prvi komade, koji su služili više za reprezentaciju, a drugi samo jedan dukat kao spomen-novac na njegov izbor 1776.

Biskupi u Brixenu su doduše dobili 1179. pravo kovanja, ali iz sred. vijeka nisu poznati nikakvi njihovi kovovi. Oni su davali tek u XVIII. st. kovati novce za reprezentaciju.

Prema kraju razdoblja Hohenstaufovaca postojala je u Innsbrucku jedna svjetovna kovnica, čiji su kovovi morali biti onim iz Augsburga jednaki, kao što se navodi u jednoj ispravi iz god. 1239. Innsbruck je osnovan u kritičnom razdoblju teških borbi između Welfa i Ghibelina; to je naselje uz napravljenu na Innu ćupriju, preko koje je vodila najvažnija planinska cesta iz Njemačke u Italiju i služilo je kao utvrđeno mjesto za osiguranje toga puta. Moralo se dakle nalaziti u povjerljivim rukama. Pojavila se stoga potreba da se za sve jači promet u ovome kraju kuju vlastiti novci, da se time isključi daljnja upotreba novaca biskupa u Augsburgu, koji su bili u Sjevernom Tirolu u općoj upotrebi. Ali innsbruška kovnica kao da nije dugo radila, čiji kovovi zbog nestašice heraldičkih i pisanih oznaka još su u pitanju.

Sredinom XIII.st. došao je nasljedstvom na vlast u Tirolu grof Meinhard II. (+ 1295.). S njime ulazi u povjesnicu jedan rod, koji je i u tirolskom novčarstvu zaigrao jaču ulogu. Ali grofovi od Tirola odabrali su Meran za mjesto svoje kovnice, jer su iznad toga grada posjedovali svoj dvorac, a i položaj samoga mjesta bio je na Adigi vrlo povoljan radi izravne veze s Italijom. Početak te kovnice zavijen je mrakom; tek je sigurno da lijepi groši s orlom, a bez navoda ikakva imena, koji su s legendom: *Comes Tirolis* kovani u Meranu, spadaju među najstarije kovove te kovnice. Drži se da su ti groši kovani prije god. 1271. Zbog svoga lijepoga izgleda imitirani su u mnogim talijanskim gradovima kao »**aquilino**«. Meranska je kovnica bila od svoga početka pa do u zadnju četvrtinu XV. st. jedina kovnica tirolskih grofova. Kao najvažniji produkt uzimlju se tzv. **cvancigeri** po 20 pernera, koji imaju na jednoj strani orla s raširenim krilima, a na drugoj dvostruki križ; po tom križu i po rijeci Adigi, njemački; Etsch, dobili su ti novci naziv »**Etschkreuzer**«, od čega je u toku godina nastao pojam i naziv **Kreuzer**, a kod nas **krajcara**: oznaka za najglavniji sitni novac u južnoj Austriji do god. 1892. i u južnoj Njemačkoj do 1871.

Polovinom XV. st. otkriveni su u dolini Inna kod Schwaza veliki rudnici srebra i bakra. Obilje srebra iz toga rudnika potaklo je zemaljskog kneza nadvojvodu Sigismunda (1450.–1490.) (Tirol je 1363. došao pod Habsburgovce) da kovnicu iz Merana prenese u Hall blizu svoje rezidencije u Innsbrucku, gdje još i danas stara kovničarska kula podsjeća na slavnu prošlost. Tu u Hallu provedena je velika novčana reforma, kojoj vojvoda zahvaljuje svoj pridjevnik »*der Münzreiche*«, novcem bogati i koja je novčarstvo tadašnjega vremena formalno preokrenula.

U XV. st. naročito se razvila daleka trgovina s bližnjim i daljim Istokom. Iz daleke Kine, a naročito iz Indije i Bliskog istoka, Levanta te iz zlatom bogate Afrike dovozi-la se naročito u talijanske trgovačke gradove skupocjena roba, za koju se tražila velika množina gotova novca, a za koju nije mogao zadovoljavati dobri stari srebrni pfenig, zbog čega su neka mjesta ugledajući se na arapske države prešla na zlatnu valutu. Tirol i kao pogranična zemlja i kao neposredni susjed Italije bio je izravno i neizravno u tu trgovinu upleten, jer se preko ceste na Brenneru izvršavala golema zamjena između Sjevera i Juga. Gornjonjemački gradovi, prije svega Augsburg, Ravensburg, Ulm, Nürnberg zahvaljujući svome povoljnom položaju na sjevernom završetku te ceste, počeli su svoje odnose s Venecijom pojačavati, pa su se kretale dugačke povorke robe od Sjevera na Jug i s Juga na Sjever. Procvati su tirolski gradovi na toj cesti. U Bozenu se već rano održavao sajam, koji je iz inozemstva jako posjećivan: tu se obavljala svestrana trgovina. Za te poslove opet nije zadovoljavao niti *Etschkreuzer*, ni njegov manji dio, firer. Nadvojvoda Sigismund je dao već i zlatnike (*Goldgulden*) kovati, koji su dobili naziv »*Sigismunder*« i jako se po južnoj Njemačkoj širili, ali se u Tirolu nalazilo samo malo zlata. Među njegovim slugama nalazio se i neki Anthoni von Ross ili potalijančeno de Caballis, koji se uspeo od niskog dvorskog slugu do visoke časti, a s numizmatičkog gledišta čak do svjetske znamenitosti. Jer taj sposobni čovjek postao je pravim duhovnim tvorcem revolucionarne tirolske novčane reforme, kada je on bio postao u neku ruku vojvodinim ministrom financija.

Glavna je značajka te reforme bila, da se kuju novci ne u zlatu, nego u srebru, ali koji će odgovarati vrijednosti jednoga zlatnika, *Goldguldena*, koji su naročito kovali falački knezovi na Rajni. Kovao se, dakle, novi krupni novac od srebra, nazivan *Guldiner*; na Av. je prikazan vojvoda kako stoji između kacige i štita, a na Rev. se vidi turnirski jahač i ispod konja godina kovanja: 1486. Prije njega je kovan god. 1484. **poluguldiner** po 30 krajcara. Osim toga kovane su još i manje nominale: **pfundner** (12 krajcara), šestica (**Sechser**) 6 krajcara, krajcara i četvrtak (**Vierer**). To su zajedno sa zlatnikom 7 različitih vrsta novoga novca. Posve je jasno, da je ta reforma morala obnoviti novčarstvo, u najmanju ruku na području Svetoga Rimskog Carstva njemačkog naroda. Bilo je to genijalno djelo, no koje je ispočetka nailazilo samo s krzmanjem na dalje izvođenje, jer ga se kao i sve revolucionarno novo s nepovjerenjem susretalo.

U južnoj Njemačkoj bilo se u velikoj trgovini naviklo na zlato; premda ga se u samoj Njemačkoj tek u malim količinama kovalo, tim više ga se zato dobivalo na međunarodnim tržištima trošenim inozemnim komadima, kao što su npr. venecijanski cekini i firentinski *fiorini d'oro*, a onda i arapski i turski dirhemi. Osim toga se velika trgovina zbog ratnih vremena i zbog nesigurnosti na cestama već poodavana na to privikla da plaća svoje trgovačke poslove mjenicama upućenim na koju talijansku banku npr. u Veneciji ili Firenci, ili na koju u drugoj nekoj zemlji. S takvim papirnatim novcem nisu mogli ni njemački cestovni razbojnici, koji su dočekivali trgovačke karavane, ništa započeti. Ali radi toga je unutarinja trgovina nužno tražila jedan krupni novac, ili u zlatu ili još bolje u srebru, jer je Njemačka sama morala zlato uvoziti. I baš sada, dvadesetak godina iza otkrića tirolskog rudnika srebra kod Schwaza, proradila je silna produkcija srebra u Češko-saskom rudogorju. Na češkoj strani posjedovali su grofovi Schlik bogato rudno područje. Oni su počeli na, »Joachimstalu« kovati jedan srebrni veliki novac, koji je u narodu najprije nazivan *Joachimstaler*, dok se nije radi lakšeg izgovora taj naziv skratio jednostavno u *taler*, koji se onda pobjednički proširio po čitavom Zapadu, slično kao i njegov manji brat, Kreuzer, da konačno završi u Americi kao svijetom vladajući »*dollar*«. Na te tri vrste novca, na taleru, guldenu i krajceru, zasnivaju se tri velika državna novčana zakona iz 1524. god. u Esslingenu, kao i 1551. i 1559. u Augsburgu, koji su za vrijeme čitavoga postojanja Njemačko-rimskog carstva, dakle do 1806. god., iako tokom stoljeća s nekim modifikacijama, svoju valjanost očuvali. Ali, iako se može sada opažati neka vanjska jedinstvenost, nije time nikako odstranjena rascjepkanost u njemačkom novčarstvu. Dok je npr. u Francuskoj kralj Luj XI. (1461.–1483.) na isto tako brutalan kao i genijalan način poništio, osim malih iznimaka, prava feudalaca (njihovi se novci nazivlju »*monnaies féodales*«) i stvorio potpuno jedinstveno novčarstvo, brojalo se u Njemačkoj još uvijek više stotina duhovne i svjetovne gospode, koja su imala čitav niz gradova s istim pravom. Mnogi su stari rodovi dakako izumrli, ali su zato na njihova mjesta došli drugi, koji su dijeljenjem posjeda na više rodbinskih linija, od kojih je svaka imala pravo kovanja, umjesto da novčanu nepreglednost i rascjepkanost odstrane, tu rascjepkanost još uveličavali, zbog čega je novčarstvo na njemačkom području zapalo u pravi kaos.

Kao i za srednji vijek tako je i za doba talira nemoguće dati pregled bezbroj njemačkih kovnica i njihovih vlasnika; već sam navod njihovih imena napunio bi više stranica. Stoga ćemo se zadržati samo ukratko na tri napomenuta državna novčana zakona, koji su stvoreni pod vladom habsburške braće Karla V. (1519.–1566.) i Ferdinanda I. (1503.–1564.) u nastojanju da se u njemačkom novčarstvu zavede red. Ali poznato je već da to nije uspjelo. Dat ćemo ovdje samo sažet pregled o novčarstvu i novcu Habsburške Monarhije, koje su vladari bili do god. 1806., tj. do svršetka staroga Carstva s malom iznimkom 1740.–1745. i nosioci njemačke carske

krune, pa prema tome i reprezentanti njemačkoga novčarstva. Ali unaprijed treba napomenuti, da su carevi za svoje novce, iako su se inače držali od njih izdanih državnih novčanih zakona, uzimali za sebe naročiti privilegij, tzv. *Quentchen*, po kojemu su bili ovlaštteni, da u mnogim po velikom Carstvu rasijanim kovnicama kuju austrijske talire finoće srebra od 15 lota u za 1 kventhen manjoj težini (*Quentchen* je 1/4 lota, težak 3,6 g). Eslingenski zakon iz god. 1524. otišao je daleko preko cilja, jer je propisao odviše visoku finoću srebra, koja je zbog općega porasta cijena u XVI. st. bila odviše skupa. Budući da su i drugi vlasnici kovnica, npr. Salzburg, ustali protiv toga zakona, nije on nikada stupio na snagu, pogotovo zato, što su ga Karlo V. i njegov brat Ferdinand isključili iz primjene u austrijskim zemljama, jer je taj zakon bio stvoren bez odobrenja obadva vladara. Međutim, isti je udes zadesio i zakon od god. 1551. u bavarskom području. Onda je Ferdinand I. izdao 1559. u Augsburgu treći i zadnji državni novčani zakon. On je bio jedini, koji je naprezanjima državnih staleža barem u nekoj mjeri zadovoljavao da se u neizlječivoj pometnji njemačkoga novčarstva zavede berem neki red. I nadalje je vladała srebrna valuta. Talir (*Guldentaler*) se dijelio na 2 **polutalira** ili na 6 desetaka (*Zehner*), ili na 12 petaka (*Fünfer*), ili na 30 polubeča (*Halbbatzen*) po 2 **krajcara**, ili na 60 krajcara, ili na 240 **pfeniga**. Ova krajcarska vrednota (*Kreuzerwährung*) bila je svakako razborit način računanja, koja je sputavala samovolju pojedinih vlasnika kovnica. Ali uza sve to nije se ni taj novi zakon dugo održao. Otklonjeni stari talir, kojemu je 1566. vrijednost smanjena na 68 krajcara, opet je zaveden u optjecaj. Time je talir postao najvažniji svjetski novac svih vremena i zemalja naše planete. On je uz dukat postao u budućnosti mjerilom po kojemu se moglo, kao danas po jednom burzovnom izvješću, ustanoviti dnevno stanje gospodarstva.

To se pokazalo, prije svega, u punoj jasnoći za vrijeme druge velike novčane krize, koja je Njemačku zahvatila, ponovno iza spomenute šinderling-krize u XV. st. To je doba »*Kipper* i *Wipper*«. Te dvije riječi ne mogu se prevesti, ali one označuju orezivanje i smanjivanje turpijom punovrijednog starog novca i nepripuštanje na vagu komada sa smanjenom težinom. Ali ta zločinačka manipulacija nije bila ograničena samo na mjenjače novca i slične mračne egzistencije, nego su je stali upotrebljavati i državni velikaši, a osobito zakupnici njihovih kovnica te je postala pravom normom. Sada su kovane goleme količine srebrnoga novca, kroz čiju se tanku srebrnu prevlaku prozirao bakar, koji u ono vrijeme još nije u Njemačkoj bio metal za kovanje novca, kao što je to još i danas. Počelo je to sa željom pojedinaca, da steknu imetak, ali zatim se to zlo kao epidemija raširilo; lavina, koja se počela kretati, nije se mogla zaustaviti. Započela je ta kriza 1619. god., a završila se u Austriji u prosincu 1623. s 87 %-im državnim bankrotom! No goleme količine te metalne inflacije nisu napokon nastale samo zbog silnih potreba novca u velikom ratu, koji nazivljemo Tridesetogodišnji rat (1618.–1648.). Igrale su kod toga veliku ulogu

zločinačka prevara i lakomost za obogaćivanjem. Započela je ta kriza najprije u Češkoj, koja je bila prva zahvaćena ratom. Kovanje potrebnog novca za ratne svrhe povjerenjeno je jednom konzorciju, koji s vremenom nije mogao posvema zadovoljavati. Kao i u češkim, moravskim i sleskim kovnicama kovalo se te loše kipper-novce i u Tirolu, Koruškoj, Štajerskoj, Donjoj Austriji i Salzburgu počevši od talira pa do groša, čija je metalna finoća postajala iz godine u godinu sve gora. Samo je Ugarska ostala od toga pošteđena, jer je ona baš u tim kritičnim godinama došla pod vlast sedmogradskog kneza Gabrijela Bethlena, koji se dao proglasiti kraljem Ugarske, kujući u raznim kovnicama novce sa svojom slikom ili svojim grbom.

U prosincu 1623. obustavljeno je varskim patentom dalje kovanje *kipper*-novca, a dotadašnja vrijednost mu je na jednu osminu oslabljena. U isto se vrijeme započelo, da se novčana potreba pokrije, u velikom broju carskih kovnica kovati dobre groše (komade od 3 krajcara) i to u golemim količinama.

S time se novčano stanje počelo opet polagano normalizirati. Ali samo na kratko vrijeme. Rat je trajao i dalje, ratna pustošenja su bila strašna, gospodarstvo je sve više i više nazadovalo. Čak i modna Venecija, koja je kao novčana vevlast davala u ratove zapletenim državama financijsku pomoć, bila je u ovome ekonomskom stanju u teškoj krizi. Nakon dugih raspravljanja napokon je 1648. u Münsteru i Osnabrücku sklopljen »Vestfalski mir«. Nije to bio dobar mir za države što su rat vodile, tu su profitirali samo ratni podstrekači kao Francuska.

Kratki gospodarski uspon tražio je velike vrste novca, prije svega talire. Ali njih se kovalo samo u malim količinama, jer se od manjih vrsta novca, čija je finoća stalno opadala, mogla postići veća novčana dobit, na koju se zbog učestalih turskih navala osobito pazilo. A osim toga za kovanje talira nije bilo ni dosta srebra na raspolaganju. Zato je odlučeno, da se zavedu srednje, vrste, komadi od **15 i 16 krajcara**, jer bi daljnje pogoršavanje standardnoga novca, talira, izazvalo u međunarodnom saobraćaju, prije svega s Njemačkom, velike poteškoće. Stoga je car Leopold I. izdao 1659. za svoje zemlje novu novčanu odredbu, koja je 1680. obnovljena. Talir je sada vrijedio 90 krajcara ili 1 1/2 forinte; on se dalje dijelio na 6 komada po 15 kr, ili na 51 kom. po 6 kr, ili na 30 groša, ili na 90 krajcara. Ti su novci u svim habiburškim zemljama u velikoj množini kovani, a osim toga i u nadbiskupiji Salzburg (15 kr), u biskupijama u Olomoucu i Breslavi te u pjavstovskim kneževinama u Šleziji (15 i 16 krajcara). Njihova množina objašnjava razmjernu rijetkost Leopoldovih talira i polutalira. Kovalo se baš samo ono što se za državne kase rentiralo.

Pod Leopoldom I. nastala je 1695. još jedna osobita vrsta novca, ali čija je optjecajna vrijednost bila određena samo za unutarnji promet u austrijskim zemljama. Ona je bila kovana od srebra, ali samo s 1/10. Kovan je taj novac u raznim austrijskim i češkim kovnicama, ali i u Augsburgu s oznakom kovničara Johana Holeisera (3 male potkovice); srebro se slalo iz Beča u Augsburg, gdje je skoro 3 milijuna komada

iskovano. Davanje kovanja jednoj inozemnoj kovnici sigurno je bilo u vezi s time, što je bečka kovnica bila odviše zaposlena preradom tada povučenih iz optjecaja 2/3 talira i nije se mogla baviti kovanjem krajcara, za što je trebalo mnogo vremena.

U to doba je u Njemačkoj u Brandenburgu i u Saskoj ugovorena tzv. **cinajska novčana stopa** (nazvana po mjestu Zinna u Saskoj), kojoj se doskora pridružio i Braunschweig. Tom je stopom opet zavedeno smanjenje novčane finoće, nazvano »*zweite Kipperzeit*« jer je i ono imalo teške gospodarstvene posljedice. No sva ta umanjivanja finoće srebra imala su konačno i svoju dobru stranu. Počelo se napokon uvidati da je održavanje jednoga sumnjivo punovrijednog novca pravi promašaj. Prihodi od malih vrsta nisu stajali ni u kakvom odnosu prema stalnoj nesigurnosti u novčarstvu; jer upravo je cinajska novčana stopa kurs talira uspjela na 1 for 45 kr i odnos između zlata i srebra, koji je u normalnim vremenima iznosio 1 : 10, bio je sada 1 : 14 do 18! Vidjelo se dakle sada, da sitni novac podliježe drugim zakonima negoli krupni, da je za unutrašnji promet i trgovinu sasvim svejedno, je li novac na sebi obilježenu vrijednost zaista i posjeduje, ili je li metalna sadržina i platna vrijednost, dakle kupovna snaga, jedna od druge nezavisna. Došlo se tako do pojma sitnog novca, kojemu unutarnja vrijednost nije odgovarala nominalnoj. Taj sitni novac obvezno su građani primali samo u određenom iznosu; bilo je to ograničenje, koje je danas, u doba raznovrsnih plaćanja u nekovanom novcu, posvema suvišno i neshvatljivo. Trajalo je naravno još neko vrijeme, dok se nije na tu novotariju priviklo, prije svega na to, da je u Austriji do tada prezirani bakar postao prikladan i za izradu novca; u drugim državama npr. u Nizozemskoj i Španjolskoj, u Veneciji itd. bilo je već odavna bakrenoga novca. Car Karlo VI. (1711.–1740.) dao je za pokrajine Goricu i Gradišku te Trentino, koje graniče s Venecijom, kovati bakreni novac, da time spriječi prenošenje srebrnih novaca u Veneciju ili da ga barem ograniči. Pod njegovom kćeri Marijom Terezijom započelo je onda ponajprije u Beču, a zatim i u ostalim kovnicama redovito kovanje u bakru. Carica nije propustila da u niz velikih svojih reformi ne zavede i pitanje uređenja novca. Ratovi s pruskim uzurpatorom Fridrihom II. ispraznili su državne blagajne skoro posvema. Došlo je sada, jer se pri raspadu države na prusku i austrijsku interesnu sferu nije moglo očekivati nikakvo ujedinjenje ni u politici ni u novčarstvu, do novčanih ugovora, koji doduše nisu bili ništa novo, jer ih je bilo već i u sred. vijeku. Prva od tih konvencija (po kojoj su prema njenim odredbama iskovani novci dobili naziv: **Konventionsmünze** (kratica: **C. M.**) pustila je u optjecaj novu jednu vrstu novaca, srebrne **komade od 20 kr** i njegove manje dijelove od **10** i **5 krajcara**. Ta je konvencija zaključena 1753. između Austrije i Bavarske, ali se polagano raširila po svim njemačkim zemljama.

Najstariji sin Marije Terezije Josip II. (1780.–1790.) koji je iza smrti svoga oca Franje I. bio, kao i otac, suvladar carice, proveo je iza smrti njezine jednoličnu nov-

čanu reformu utoliko, što na mjesto dosada upotrebljivanih zemaljskih grbova u prsnom štitu dvoglavoga orla dolazi jedino u tom štitu grb Austrije i Lotaringije. Pod Josipom II. nestaje s novaca i inicijala kovničkih majstora, a same se kovnice označuju samo jednim jedinim slovom (**A** Beč, **B** Kremnica, **C** Prag, **D** Salzburg, **E** Karlsburg u Erdelju, **F** Hall u Tirolu, **G** Nagybanya, **H** Günzburg u prednjoj Austriji, **O** Oravicza u Mađarskoj, sada u rumunjskom Banatu, **S** Schmölnitz u sjev. Mađarskoj, sada Slovačkoj, **M** Milano, **V** Venecija). Samo su nizozemske kovnice zadržale svoje stare oznake: ruka u Antwerpenu, glava anđela u Bruxellesu, lav u Bruggeu. U austrijskoj Nizozemskoj, gdje su njezini od starine očuvani novčani nazivi kao **dukat**, **escalin**, **sol**, **liard** i dalje zadržani, kovale su se za vrijeme Marije Terezije dvije novčane vrste, koje su kasnije zbog svoje obljubljenosti kovane i u drugim austrijskim kovnicama. To su u zlatu dvostruki i obični *souveraind'or* i u srebru **krunski talir** i njegovi manji dijelovi, tako nazvan po krunama među kakovima Andrijina križa na Rev. I talijanske kovnice, kao Milano i Mantova, kovale su novce s talijanskim nazivima kao *lira*, *soldo*, *quattrino*, *sesino* itd.

Pod Marijom Terezijom izdavane su 1762. god. kao posljedica Sedmogodišnjega rata prve **papirne državne novčanice**; izdala ih je Bečka gradska banka u obliku bankovnih cedulja u forintama C. M. Godine 1816., iza osnutka Privilegirane austrijske nacionalne banke, slijedile su prve banknote. Na mjesto Nacionalne banke, došla je kasnije Austro-Ugarska banka, koja je 1924. zamijenjena republičkom nacionalnom bankom, odnosno bankom Savezne države Austrije, koja, nakon prekida poslovanja po Njemačkoj državnoj banci 1938.–1945., do danas ispunjava svoju dužnost. Da su za vrijeme inflacije iza I. svjetskog rata bile u optjecaju silne množine papirnoga novca, da je 1919. postojala čak kumulativna novčanica od 3 milijuna, ovdje se tek usput navodi. Do tih i takvih astronomskih iznosa na papirnom novcu, kao što su postojali u Njemačkoj nakon Prvog, a u Mađarskoj nakon Drugog svjetskog rata, u Austriji nije došlo.

Doba Napoleonovih ratova i u vezi s njima raspad starog Rimsko-njemačkog carstva te istovremenoga stvaranja carevine Austrije, imali su naravno jakih posljedica i za tadašnje stanje novčarstva. Na mjesto staroga neprijatelja kršćanstva, Turaka, pojavio se u pljački željnom pruskom kralju novi neprijatelj Austrije. Pobjedama princa Eugena Savojskog nad Turcima bila je Mađarska teritorijalno opet reintegrirana, a vratila se i sedmogradska kneževina pod sceptor Habsburgovaca. Ali mir u Hubertusburgu 1763. zapečatio je gubitak bogate provincije Šleske na račun Prusije. S prekidima dvadesetak godina vođeni rat s Francuskom doveo je do konačnog gubitka Nizozemske, ali i do državnog bankrota. Prije te financijske katastrofe poduzimani su različiti u nuždi onoga vremena rođeni zahvati. Ponajprije je određeno dvorskim dekretom izdavanje sadržinom slabih komada od **12 i 6 krajcara** s obrazloženjem, da je uslijed neobično velikog iznašanja dobroga konvencijskog

novca, zapaženo osobito u domaćoj maloj trgovini sve jače smanjivanje sitnih srebrnih novaca, prikladnih za mali promet i za mijenjanje. Godine 1799. morali su se kovati bakreni komadi od **3 i 6 krajcara** umjesto srebrnoga novca, koji je sve više iz optjecaja nestajao, a 1800. su s istog razloga izdavane bankovne cedulje (*Ban-kozettel*) po 2 i po 1 forintu. Godine 1807. pušteni su u optjecaj novci od **30 i 15 krajcara**. 1809. moralo se predati kovnicama i mjenjačnicama čak posuđe, izrađeno od srebra ili pozlaćena srebra, a koje se plaćalo u papirnim interim-novčanicama ili na želju po trostrukoj vrijednosti u već bezvrijednim banko-ceduljama.

Dvije godine kasnije objavljen je zloglasni februarski patent (20. II. 1811.), kojim su zbog bezizlanosti državnih financija određene stroge mjere. Optok banko-cedulja popeo se u to doba na svotu od 1.060,798.753 forinte. Do 31. I. 1812. mogle su se te banko-cedulje zamijeniti u 1/5 njihove nominalne vrijednosti u tzv. »*Einlösungsscheine*«, koji su na 1. II. 1812. predstavljali jedino vrijedni papirni novac. Počevši od 15. III. 1811. su »*Einlösungsscheine*« u svoj punoj vrijednosti, a do 31. I. 1812. banko-cedulje s 1/5 svoje nominalne vrijednosti nazvane »*Wiener Währung*« (bečka vrednota), koja je kao takva bila jedina zakonska vrednota za čitavu državu, u kojoj su ugovori morali biti sastavljeni. Ali ne samo papirni novac, nego je i bakreni novac oboren na 1/5 svoje nominalne vrijednosti; to je zahvatilo goleme emisije od 1800. po **1/4, 1/2, 1/3 i 6 krajcara** te komade od **15 i 30 kr** iz 1807. god. Na njihovo mjesto 1812. došla je serija lakših bakrenih novaca »*Wiener-Währung*«-a (W. W.) u nominalama od **1/4 do 3 kr**, a 1816. opet nova serija dva-put tako teških komada od **1/4 do 1 krajcara**. Ovi bakreni novci s oznakom godine 1816., nazivani »c. k. austrijski sitni novac« (*K.K. oesterreichische Scheidemünze*) kovani su i za prvih godina vladanja Franje Josipa I. s istim kalupima i dalje (do 1851.).

Austrijsko kovanje novca nakon 1816. god. razvijalo se dalje svojim normalnim putem, osim za vrijeme revolucije 1848./1849., kada su za Hrvatsku u Zagrebu kovani neobično rijetki bakreni križari, za Mađarsku dukati, cvancike i desetaci sa slikom vladajućega kralja Ferdinanda V. s mađarskim natpisom umjesto latinskog, bakrene krajcare s državnim mađarskim grbom i srebrni komadi s istim grbom, vrijedni 6 kr, a skovano u kovnicama Kremnica i Nagybanya, zatim u Americi izrađene Košutove banknote i napokon različiti revolucionarni kovovi u sva tri metala u Milanu i Veneciji. Franjo Josip je dao kovati svoj bakreni novac 1851. za sve austrijske zemlje s izuzetkom Lombardije i Venecije, koje su imale od vremena cara Franje I. svoju valutu: **1 scudo, 1/2 scudo** 1, 1/2, i **1/4 lire** u srebru, kao i bakrene komade od **1 do 15 centesima**, zatim u zlatu kroz kraće vrijeme **cekine** po staromletačkom uzoru i čitave i polovine **sovra**na, kod čega se kovanje zlata vršilo i u Beču. Ti bakreni novci su kovani od 1851. s neizmijenjenom godinom kovanja sve do 1857., koje godine se je izvršila važna promjena u kovanju novca. Austrija je 1857.

zaključila s Lihtenštajnom i s državama njemačkog carinskog udruženja (Zollvereinstaaten) novčani ugovor, koji je počivao na srebrnoj vrednosti i predviđao za zajedničku valutu, koja se imala razlikovati samo izgledom novca. Zajednički novac (*Vereinsmünze*) je čitavi i dvostruki **talir**, osim toga ima zajedničkih trgovačkih novaca u zlatu po **1 i 1/2 krune**. Uz to kuje Austrija **1 i 4 dukata** i dalje, nadalje **1/4, cijelu i dvostruku forintu**, no koje sada više ne vrijede 60 nego 100 krajcara, napokon u bakru 5/10 (tj. 1/2) i 4 kr. Komadi po **3 kr** – posljednji groši – postoje još samo u rijetkim komadima. U srebru ima komada po **5 i 10 kr**. Za Veneciju (Lombardija je 1859. izgubljena) su još kovani u raznim kovnicama bakreni novci po **1 i 1/2 solda**.

Istup stare Austrije iz Njemačkog saveza iza poraza kod Kral.-Hradeca 1866. bio je razlogom te je ona istupila i iz novčane zajednice s Njemačkom. Godine 1867. kovani su zadnji zajednički taliri (*Vereinstaler*). Ali iste te godine na osnovi Austro-Ugarske nagodbe podijelila se monarhija na dva dijela, cislajtansku i translajtansku polovicu. Dosadašnja podjednaka, samo različitim novčanim slovima diferencirana slika novaca dobila je sada jedan austrijski i drugi mađarski tip, koji su se prije svega razlikovali državnim grbovima i latinskim i mađarskim natpisima. Od 1872. god. postoji samo jedna kovnica u Beču bez kovničke oznake u austrijskoj i kovnica Kremnica (Körmöcbánya) u mađarskoj polovini države. Nominale su u bakru **5/10 i 1 krajcara**, u srebru **10 i 20 kr**, kao i **1 i 2 forinta**, a u zlatu jednostruki i četverostruki **dukati**. Razlika je postojala samo u tome da Mađarska nije kovala komade po 4 dukata i 2 forinta. Inače je bilo sve jednako.

God. 1870. su u obadvije državne pole umjesto napuštenih zlatnih kruna kovani zlatni komadi po **8 for.** ili **20 franaka** i **4 for.** ili **10 fr.**, da se uspostavi jedan trgovački ekvivalent s državama latinske unije. Godine 1892. je zavedena krunska vrednota kao zlatna valuta da se s lat. unijom na neki način izjednači, premda to nije bilo baš potpuno, jer je kruna bila vrednija od unijskog franka.

Najsitniji novac je *Heller*, u Mađarskoj nazvan *fillér*, otud kod nas: *filir*. Kovani su komadi u bronci po **1 i 2**, u niklu po **10 i 20 filira**, u srebru po **1, 2 i 5** te u zlatu po **10 i 20 kruna** (njem. *Krone*, mađ. *korona*). Ta se valuta održala sve do slova Austro-Ugarske Monarhije 1918. Samo su u zadnjim ratnim godinama sitni novci izdavani u željezu, novom srebru i sličnim metalima, dok je srebrni novac zamijenjen papirnim.

Doba inflacije poplavilo je novu Austriju do 1923. god. državnim i privatnim papirnim novcem. Tek osnutak nove austrijske nacionalne banke unio je polagano u taj kaos neki red. Do 1924. ostalo se još kod stare krune; osim papirnog novca u nominalama do 10.000 kruna i kumulativne note od 3 milijuna postojao je bakreni novac po 100 i 200 i nikleni po 1000 kruna, kao i za trgovačke svrhe kovani zlatni novac od **20 i 100 kruna**. Onda je 1924. zavedena valuta u šilinzima, koja traje

do danas, a u I. republici do 1938. kovalo se u svim metalima (nakon II. svjet. rata doduše ponajviše u šarenim metalima, a tek od nekoliko godina i u srebru). U zlatu se nije kovalo i zbog toga s valutnog gledišta upada u oči, da se 1924. zavedeni srebrni **šiling** zbog poskupljenja srebra morao već 1925. zamijeniti lakšim.

Od na području stare monarhije novostvorenih država Čehoslovačka je krunsku vrednotu zadržala u izmijenjenoj formi, a Mađarska je nasuprot u svome **pengö-u** stvorila novu novčanu jedinicu, koja je u socijalističkoj narodnoj republici zamijenjena opet sa starim forintom. Sitni novac zove se kao i prije *fillér*.

Područje nekadanje dunavske monarhije nije bilo najedanput izgrađeno. Pojedine zemlje, od kojih se ona sastojala, tek su se kroz vrlo promjenjivu povijest od stoljeća više u neko izvanjsko negoli unutarnje jedinstvo složile i srasle. Ponajprije su nastale iz nekadanje karolinške Istočne marke dvije Austrije, onda su se staroautrijskim nasljednim zemljama pridružile Štajerska, zatim Koruška i Kranjska i napokon Tirol, ali su te zemlje uslijed jedne diobe na različite obiteljske linije tek 1490. došle pod jednu upravu, dok nije velika dioba zemalja iza smrti Ferdinanda I. između njegova dva sina opet dovela do cijepanja; te su grupe zemalja 1665. konačno trajno ujedinjene.

Godina 1526. bila je velevažna za formiranje nekadašnje Austrije. Nakon smrti Ludovika II., kralja Ugarske i Češke, u kobnoj bitci kod Mohača, pripale su Vaclavove i Stjepanove zemlje na osnovi obostranog baštinskog ugovora kući Habsburg, gdje je njihov novac, s malim izmjenama sveden na isti sistem, koji je vrijedio u austrijskim nasljednim zemljama. Do 1526. išle su obadvije novostecene zemlje u monetarnom pogledu svojim vlastitim putovima – a nekada i zajedničkim – i ostavile su u povijesti novca vrlo važnih tragova.

Češka, apostolskim djelovanjem Metodija i Ćirila iz obližnje Moravske na početku X. st. kristijanizirana, poprimila je njemačko kovanje već neposredno nakon porasta svoje državne snage i organizacije. Na čelu svega češkoga novca – ne uzimajući u obzir keltske zlatne novce nalaze u Podmoklu i srebrne novca Boja – stoji denar vojvode Vaclava, i koji je kao prvi prihvatio kršćanstvo i bio stoga od svoga poganskog brata ubijen. Kao mjesto kovanja toga pranovca uzimlje se selo Libice na Labi. Bratoubica Adalbert je onda stvorio kovanje u Pragu s vrlo grubo rezanim pfenizima, kojima je uziman kao uzorak bavarski crkveni zabat i križ s četiri točke. Isto kao i u Njemačkoj jedva da se može ustanoviti na češkim novcima pregled bogatog niza raznih slika. Pod Bretislavom I. (1035.–1055.) uslijedio je nagli prijelaz od pfeniga već zavedenom veličinom od 21 mm na manje novce od 16 mm, koji se onda počevši od Borivoja II. (1100.–1107.) odlikuju među suvremenim novcima neobično finom izradom kalupa, bogatstvom motiva i ljepotom slika; to navodi na pomisao, da je rezač kalupa bio inozemac, jer je to kovanje imalo sebi ravno samo na zapadu države, u juž. Nizozemskoj. Polovinom XI. st. uz vojvode u Pragu, kuju i manji knezovi u Brnu, Olomoucu i Znojmu, koji stavljaju na svoje novce

umjesto slike narodnog sveca Vaclava druge svece. Do svojega poraza i smrti u bitci kod Dürnkrauta na Marchfeldu (1278.) vladao je češki kralj Przemisl Otokar II. skoro 15 godina i u Austriji, Štajerskoj i Koruškoj i kovao je tu i svoje novce. U isto vrijeme kovani su i u Češkoj brakteati, od kojih je čitav niz izrađen po tipu ružnih lužičkih i majsenskih velikih komada, koji su jamačno tada rado u trgovini primani. Ali onda nadolazi s njegovim sinom Vaclavom II. (1278.–1305.) u kovanju novca odlučan korak naprijed zavođenjem mnogo većega srebrnog novca s Vaclavovom krunom i s dvostrukom legendom na jednoj, te s češkim lavom na drugoj strani. Ti su novci imali natpis GROSSI PRAGENSES, **praški groši**, pa im je to ime ostalo sve do danas. Taj novi novac, groš, predstavlja važnu pokretnicu u njemačkoj novčanoj politici (Češka je, naime, bila izborna kneževina njemačke države); ona obilježava prijelaz na politiku velikog područja. Ti su praški groši ubrzo stekli najveću obljubljenost i izvan Češke, jer su bili za trgovinu solidna novčana vrsta. Jedan kroničar je o tom čak napisao: *Corda facit laeta quam pluribus ista moneta!* Osim u trgovini s robljem na Istoku upotrebljavanoga najstarijeg njemačkog novca, jedva da se koja druga moneta Europe tako nadaleko širila. Praške groše kovao je i Habsburgovac Ferdinand I. i dalje sve do 1547., ali do 1539. ne u Pragu, koja je kovnica bila na nekoliko desetina godina napuštena, a otvorena ponovno tek onda, kada su otkriveni rudnici srebra u blizini češkog glavnog grada, nego u Kutnoj Hori i Joachimstalu, čije je rudno blago zajedno s drugim rudnicima tek omogućilo kovanje toga novca naveliko; tomu se onda pridružilo i kovanje talira.

Zamisao groša, kojega ime potječe od lat. *grossus* (krupan, debeo), ne potječe međutim od Vaclava II. nego od francuskog kralja Luja IX. (1226.–1270.), koji je nakon povratka sa svoje prve križarske vojne 1254. poduzeo veliko djelo, provedbu reforme francuskog, kao i tada u Njemačkoj, posvema zanemarenog i zapuštenog novca i konačno je i proveo. Što nije u Njemačkoj uspjelo, pošlo je za rukom njemu: uredio je jedinstven novčani sistem. Kao najvažniji plod te reforme je stvaranje jedne nove vrste novca, **turnosa** (*gros tournois*) nazvanoga po gradu Toursu, kojega je kovnica odsada zajedno s pariškom bila dopuštena i za dalji rad. Dotadašnji manji novac, *denier tournois*, imao je i dalje postojati, ali uz njega je sada stavljan u optjecaj gros tournois, dakle krupni novac iz Toursa, koji je zadržao svoju dotadašnju novčanu sliku: križ i sliku grada: ali je na njemu novo, jamačno s kojega istočnjačkog novca, besant sarrazines, poprimiti dvostruki natpis na obje strane: na glavnoj strani oko kraljeva imena BENEDICTUM SIT NOMEN DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, na drugoj strani u unutarnjem krugu TVRONVS CIVIS, a u vanjskom je red ljljana i francuski grb u štitu. I ovaj turnoz je bio vrlo obljubljen, on je ubrzo poput praškog groša postao novcem tadašnjega svijeta, a oponašali su ga ne samo francuska lenska gospoda, nego i u Nizozemskoj, Lotaringiji, Njemačkoj, Italiji, Cipru; u Njemačkoj među ostalim u Kölnu i Frankfurtu.

Vidi se dakle jasno, kako se počinje pojavljivati posvuda sve više i više opća potreba pojednostavljenja i u isto vrijeme jedinstvenosti novca, čemu se – do danas – suprotstavljala sebičnost vlasnika kovnica. Još jedna, treća vrsta novca nastala je po prilici u isto vrijeme: to su groši markgrofova od Meissena, kovani nekako u isto vrijeme, kada i praški groši, sa slikom cvjetni vijenac i majsenski lav, kovani su do kraja XV. st. I oni su u masama pušteni u optjecaj i služili su kao uzorak za brojna kovanja u Saskoj, Tiringiji, Hessenu, Braunschweigu, Anhaltu itd.

Može se stoga, kao što to čini i službena, češka numizmatička literatura, XIV. i XV. st. nazvati **doba vrednote grošova**, jer je ono zavlдалo čitavom Njemačkom.

Ugarska je svoje konsolidiranje postigla tek pod vladanjem kralja Stjepana I. Svetog (997.–1038.) iz kuće Arpadove, koji je i novcu svoje mlade države posvetio svoju punu brigu. Pod njim kovani novci naslanjaju se na regensburške istovremene denare njegova tasta Henrika II. Bavarskog jer je regensburški novac bio u tim vremenima i u tim krajevima nadaleko traženo i željeno plaćevno sredstvo, koje je omogućivalo prije svega novčani promet između Njemačke i Ugarske posredovanjem Austrije, kasnije Beča. Tako nalazimo Stjepanove denare na dalekom Sjeveru (na Farskim otocima) kao i na Istoku, gdje su oni stajali trgovini s robljem u velikim količinama na uslugu. Usprkos bogate produkcije srebra u ugarskim rudnicima i velike množine kovana novca nije novčani regal ipak bio tako unosan, kao što je bio u kasnijim stoljećima, budući da je novčani promet bio još jako ograničen, jer su Mađari svoje trgovačke poslove obavljali bizantskim zlatnicima, koji su optjecali u velikim masama i starim načinom trgovanja produktima, stokom, životinjskim kožama, krznom, dakle putem zamjene.

Poslije smrti Stjepanove vrijednost novca je iz unutarnjih političkih uzroka počela opadati. Vrijednost srebra u samom novcu smanjivala se sve više uslijed posvuda zavađanoga godišnjeg pogoršanja novca. Tek pod kraljem Ladislavom Svetim (1077.–1095.) opet je ovaj pola stoljeća trajajući pad novca na kraće vrijeme završen, jer je ovaj snažni i mudri vladar opet povratio svojoj zemlji neovisnost i moć, što zbog četrdesetogodišnje svađe propadoše. I kovanje novca domoglo se popularnosti ovoga snažnog vladara, pa je on u XIV. i djelomično u XV. st. stavljan na revers zlatnih novaca. Tek je Matija Korvin prekinuo taj stari običaj, pa je stavljaо na mjesto sv. Ladislava Madonu s djetetom, kao patronu Hungariae, koju se zatim može vidjeti do u 20. stoljeće na mađarskim srebrnim novcima i od drugih metala.

XII. stoljeće nikako ne pripada sjajnim periodima ugarske povijesti. Zamjena novca, koja se ispočetka obavljala svake druge, a onda svake godine uz svakogodišnje kovanje posve novih komada novca, smanjivala je uvijek i sve više njegovu srebrnu vrijednost, kao rezultat toga polaganoga slabljenja novčane vrijednosti bilo je doduše povisivanje kraljevih prihoda (*lucrum camerae*), ali ujedno i pad srebrne sa-

držine u novcu. Finoća od 0,3391 g koju su imali prvi denari Kolomana I. (1095.–1114.) i Stjepana II. (1114.–1131.) pala je pod Belom II. (1131.–1141.) na 0,0327 g, dakle na 1/2 dotadašnje.

Iz ovog žalosnog vremena potječu mnogi maleni denari od po prilici 15 mm u promjeru, od kojih samo mali broj tipova nosi ime jednoga kralja i time se pobliže određuje, dok većina njih, zbrka od križeva, polumjeseca, klinova itd., svrstanih u jednu geometričku figuru, pokazuju, kako su kalupari raspomagali, silnom fantazijom. Javljaju se i pojedina slova, pa čak i arapska pismena te ornamentika od njih sastavljena. Tek s Andrijom II. (1203.–1235.) vraćaju se novčani tipovi opet na normalne oblike. No iz vremena pada tehnike izrade zaslužuju kovovi Stjepana IV. (1162.–1163.) naročiti interes. To su naime novci, od kojih su jedni izrađeni čisto po bizantskom uzoru, dok drugi imaju arapske legende. I jedan zlatni triens je kovan pod tim kraljem. Ova pojava arapskog pisma imat će svoj razlog u tome, što su oko polovine XI. st. u novčanim i carinskim pitanjima iskusni i zato rado viđeni arapski i balkanski muslimani počeli dolaziti u Ugarsku, od kojih je poneki u kojoj od po čitavoj zemlji rasijanih kovnica mogao biti zaposlen. A da su s Bizantom postojali ne samo trgovačko-politički nago i dinastički odnosi i veze (Bela III. bio je posinak cara Manuela), povijesna je činjenica. To bakreno kovanje je bilo uostalom vrlo kratkotrajno, ali ono predstavlja u novčanoj povijesti sred. vijeka, i kad se pustiti iz vida kovanje u bakru u Bizantu, svakako jedan novum.

Dok se prije Andrije II. kovalo samo u Ostrogonu, dao je on otvoriti nekoliko kovnica, kao u Budimu, Čanadu, Srijemu, a pod njim je proradila i hrvatska autonomna kovnica. No kovanju dobroga novca mnogo je naškodila lakoumnost i darežljivost Andrijina. U Zlatnoj buli od 1222. god., kojom su plemstvu i drugim građanima bila potvrđena od Stjepana I. podijeljena, a od nekih kasnijih vladara ograničavana prava i slobostine – trebao je on povesti računa i o lošem stanju državnog novca i odrediti da se novci imaju izrađivati od dobra srebra, slično denarima Bele III. pod kojima se zemlja podigla do neobična blagostanja. Ali usprkos te povelje, koja je zavedena u *Corpus juris Hungarici*, iza Andrijine smrti država je zapala u kritičan položaj. Pod njegovim sinom Belom IV. (1235.–1270.) provalili su u Ugarsku Tatari i strašno je opustošili. Poslije uzmaca tih divljih provalnika trebalo je državu opet konsolidirati. Ali i dinastija Arpadovića, koja je zemlji dala nekoliko vrsnih vladara, među koje spada i Bela IV., koji je naročito reorganizirao i poboljšao kovanje državnog novca, približava se svomu kraju. Andrija III. (1290.–1301.), posljednji Arpadović, završio je svoj život 1301. Država se našla u teškim prilikama iz kojih ju je izveo tek novoizabrani kralj Karlo Roberto, rodnom iz napuljske kraljevske kuće Anžuvina. Bio je on u krvnom srodstvu i s Arpadovićima i s Habsburgovcima. Donio je sa sobom iz svoje talijanske domovine duboke napore o potrebi jake reforme na gospodarskom području u državi, a u vezi s time i kod

kovanja valjana novca, kao i kod s time povezanoga rudarstva. Jedno i drugo se razvijalo u punom skladu: za izvoz nekovanog zlata i srebra nije dotada postojalo nikakvo ograničenje, a još manje kakva zabrana; posljedica je toga bila, da je Ugarska formalno postala eksportna zemlja plemenitih metala posredovanjem privilegirane međuzemaljske trgovine i to ponajviše u Njemačku. Sada je to postalo drugačije, doduše ne najedanput, jer su prvi pokušaji reforme promašili. Ali to je riješila kraljevska zabrana, objavljena kod pojave teške zlatne krize, u kojoj je odnos između zlata i srebra skočio čak na 1 : 14, odnosno 1 : 16, dok je prije te krize bio 1 : 10. Do te je krize došlo zbog toga, što je na Zapadu u ratu za Svetu Zemlju bilo zahtijevano da se trgovina s Arapima zabrani, pa je zabrana bila potpomagana čak blokadom Istočnih obala Sredozemnog mora flotama Ivanovaca na Rodosu i kralja na Cipru. Zbog toga sakupila se u Ugarskoj golema zaliha zlata. A Karlo Roberto, da to zlato što bolje iskoristi, odlučio, da se od njega kuje prvi domaći zlatni novac. Od sada nije zlato više izlazilo u inozemstvo kao trgovački metal, nego u obliku punovrijednih dukata. S time je započelo kovanje ugarskoga zlata, koje je trajalo do kraja XV. st. i u optjecaj donosilo okruglo 500.000 komada. Ugarski zlatni novac, dukat, postao je općenitim trgovačkim novcem i u Austriji i dalje u čitavoj srednjoj Europi, dakle, svuda tamo gdje se nije kovalo u zlatu.

Karlu Robertu pošlo je za rukom, nakon početnih neprijateljstava, izmiriti se s češkim kraljem Ivanom Luksemburškim. Tu je slično, kao i u Ugarskoj, došlo do novčane reforme, samo još nešto prije, uslijed bogatstva domaćih metalnih rudnika. Već spomenuti praški groš i tada zajedno uvedeni zlatni forint (*Goldgulden*), kovan ugledanjem na i Karlu Robertu dobro poznate talijanske uzorke iz Venecije, Firence i Genove, bijahu kičma češke novčane reforme, koju je onda i ugarski kralj na savjet češkog bio prihvatio. Prema praškim grošima nastali su ugarski široki groši, na kojima je kralj prikazan u sjedećem stavu na način napolitanskih gigliata.

Karla Roberta je naslijedio njegov sin Ludovik I. (1342.–1482.) kojemu je u ugarskoj povijesti s pravom priznat uistinu zaslužen počasni epitet »Veliki«. On je nastavio rad i nastojanja svoga oca, pod njim je država postigla svoj najveći opseg i svoj najveći gospodarski procvat. S imenom Ludovika I. kovani su novci od Kotora na jugu do dalekog Poznanja na sjeveru. Pod njegovom kćeri Marijom (1382.–1385.) počela je država opet polagano opadati. Njezin muž Sigismund, koji je od 1410. pa do smrti 1437. nosio i njemačku krunu, svojom je kroničnom lakoumnosti razorio skoro sve što su njegova dvojica preteča u Ugarskoj bili izradili. S time je zapao u krizu i državni novčani sistem, tim više, što su mnogogodišnji nesretni ratovi ne samo koštali mnogo novaca, nego su imali kao posljedicu i potpuni gubitak južnih vazalnih zemalja. Te su zemlje morale priznati vrhovnu vlast Osmanlija i osim toga plaćati sultanu tribut. Turčin se sve više približavao ugarskim granicama. Sigismund je sam doživio 1396. kod Nikopolja težak poraz, njegov nas-

ljednik Albert II. umro je od pošasti na jednom ratnom pohodu protiv Turaka, a tek 16-godišnji poljski princ Vladislav I. pao je nakon jedva 4 godine vladanja 1444. u boju s Turcima kod Varne. Devet godina kasnije pao je Carigrad (Konstantinopolis). Sedmogradski vojvoda Janoš Hunjadi pružao je nakon Varne kao državni upravitelj Turcima najhrabriji otpor, dok nije i on 1456. pred Beogradom umro od logorske kuge. Iza njegove smrti zapala je država u teške borbe oko prijestolja i u stranačke sukobe. Napokon su se ugarski staleži složili i izabrali za kralja 15-godišnjega sina bivšeg gubernatora Hunjadija, Matiju, s pridjevkom Corvinus (prema gavranu – *corvus* – u njegovu grbu). S njime je Ugarska doživjela usprkos teških opasnosti sa svih strana zadnji svoj cvat u srednjem vijeku.

Matija Korvin je osim u Ugarskoj, gdje je osobito zlatni dukat kovan u skoro bezbrojnim varijantama, uz njega i **četvrtina dukata**, zatim **groši**, **denari** i **oboli**, izdavao svoje novce i u Češkoj i njezinim provincijama, u Šleskoj, među ostalim u Breslavi i Jägerndorfu i napokon čak i u Beču, koji je on od 1485. do svoje smrti 1490. držao u svojoj vlasti.

Iza smrti Korvina dolazi na ugarsko prijestolje kroz nepuna četiri stoljeća poljska obitelj Jagelona sa slabim Vladislavom II. i njegovim još slabijim sinom Ludovikom II. Obadva ova vladara bila su vosak u rukama magnata, koji su ih okruživali. Veliki, iako krvavo ugušeni ustanak seljaka 1514., bio je prvi predznak nevremena, koje se sve više približavalo i koje se na bojnom polju kod Mohača na Dunavu ispoljilo. Krivnju za taj strašni poraz snosilo je i sve jače pogoršavanje novca i s time u vezi najuže povezano teško stanje državnih financija. Na osnovi baštinskih ugovora – sprječavan i slabljen od nacionalnog, ali Turcima privrženog protukralja Ivana Zapolje – preuzeo je u Ugarskoj vladanje Ferdinand I., nadvojvoda Austrije, ali u zemlji koja je nakon konačnog osvojenja Budima 1545. po Turcima dobila samo odlomak onoga, što se nekada zvalo Ugarska. Od tada dalje razvija se ugarski novac paralelno s austrijskim. Kovalo se pod Habsburgovcima na prvom mjestu u glavnoj kovnici Kremnici, a uz to i u kovnicama Nagybanya, Kašava, Požuna itd.

God. 1692. uvedena je i Sedmogradska uz niz habsburških kovanja; Hermannstadt (Nagyszeben), Klausenburg (Koložsvár) i Karlsburg (Gyulafehérvár) su mjesta erdeljskih kovnica. Za turskog vremena odijeljena je i ova pokrajina od Ugarske kao samostalna kneževina pod vladanjem raznih domaćih porodica, kao što su Bathori, Bethlen, Rakoczi, ali stalno pod **vrhovnom turskom vlasti**. Najmoćniji sedmogradski vladar Gabriel Bethlen, bio je za vrijeme ratovanja s Ferdinandom I. kroz neko vrijeme i izabrani ugarski kralj, zauzeo je rudne krajeve sjev. Ugarske i kovao svoj novac ne samo u Kremnici, nego i u Nagybanyi. Drugi jedan erdeljski knez, Stjepan Bathori, nosio je kao izabrani kralj (1576.–1586.) i poljsku krunu. Mihajlo Apafi konačno se odrekao vladanja, pa je Erdelj došao pod vlast cara Leopolda I. Sedmogradski

kovovi su neobično bogati i lijepi. Zlatno bogatstvo zemlje dopuštalo je silno kovanje zlatnoga novca, koji se javlja u bizarnim formama, kao četverouglaste pločice kao polumjesec, mnogokutnici i slično te kulminiraju u očuvana tri komada od 130 dukata, koje je dao kovati zadnji knez Apafi 1677. god. Jedan je poklonio caru, drugi generalu grofu Andrassyu, a treći se prije nalazio u muzeju u Hermannstadtu. Erdeljski novci, od kojih je poznato preko 1600 raznih kalupa, kovani su osim u napomenute tri glavne kovnice, još i u kovnicama Fogaraš, Kronstadt (Brassó), Schächssburg (Segešvár), Bistrica i dr. I množina tih kovnica pokazuje, kako je u Erdelju bila bujna kovnička radinost i metalno bogatstvo te zemlje. S priključkom Austriji 1686. stopio se naravno i sedmogradski način kovanja s austrijskim.

Na području nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije kovao je i prilično velik broj tzv. novoknezova (*Neufürsten*) porodica **visokog i staroga plemstva**, koji su stekli pravo kovanja, kao što su velikaši: Auersperg, koji su bili i vojvode od Kočevja (Gottschee), Batthyány, Dietrichstein, Eggenberg, Khevenhüler, Liechtenstein, Lobkowitz, Paar, Porcia, Rosenberg, Schlick, Schwarzenberg, Sinzendorf, Sprinzenstein, Trautson, Wallenstein, Windisch-Grätz i Zrinski. Dosta velik dio njih, kovao je samo tzv. »reprezentacijske novce« u zlatu i srebru, da time na očit način naglase svoje pravo kovanja i da ne dopuste, da to pravo zbog nekovanja prestane. Drugi manji dio, kao Dietrichstein, Eggenberg, Liechtenstein, koji još i danas kuju, zatim Trautson i Albrecht Wallenstein su pomoću svojih rudnika obavljali baš intenzivnu radinost u kovanju. Jedna od tih obitelji, Schlick, koja je posjedovala u sasko-češkom rudogorju bogate rudnike srebra, zauzimalje u povijesti novca osobito istaknuto mjesto zbog kovanja znamenitog krupnog novca, talira, u svojoj kovnici Joachimstal.

Među crkvenim predstavnicima Austrije razvili su neobično bogato i obilno kovanje naročito biskupija (kasnije nadbiskupija) Olomouc u Moravskoj i osobito nadbiskupija Salzburg, koja je predstavljala vrlo bogatu kneževinu s autonomnom upravom i koja je nakon sekularizacije 1803. postojala i kao svjetovna kneževina s jednim habsburškim nadvojvodom na čelu. U sred. vijeku je salcburška nadbiskupija kovala u Laufenu i Salzburgu, a naročito u Friesachu u Koruškoj velike množine srebrnih pfeniga. Salzburg, čiji je nadbiskup najzad postao *primas* Njemačke države, morao se zbog toga u kovanju držati novčanog zakona. Njegovi kovovi spadaju umjetnički među najljepše što su na području Austrije ikada kovani. Velik broj višestrukih dukata (do težine od 50 g) svjedoče bogatstvo nadbiskupije i njezinih rudnika u Tauern-alpama.

Andrija II., prije nego što je postao kraljem, vladao je u **Hrvatskoj** kao vojvoda i kao takav kovao je prve hrvatske novce. To je kovanje nastavljeno i pod Andrijom II. kao kraljem (1205.–1235.) uglavnom prema frizaškom uzoru. Zbog svakogodišnjeg obnavljanja izdavan je do 1235. godišnje po jedan novi tip. Pod vladavinom Bele IV. zaveo je njegov brat Koloman, kao herceg Hrvatske, odnosno Slavonije,

novi jedan tip, s kojim je zemlja dobila solidan novac, obilježen na Av. kunom u trku i na Rev. dvostrukim križem među dvije okrunjene glave. Ti mali denari nazivlju se u znanosti »Slavonski banovci«. Nekako u isto vrijeme, kada i slavonski banovci, kovani su u Hrvatskoj u gradu Splitu autonomni novci u 5 poznatih tipova. U optjecaju su bili po čitavoj dalmatinskoj Hrvatskoj. Početkom XIV. st. kovao je svoje novce i hrvatski ban Pavao Šubić (1312.). Ovo su imitacije mletačkih matapana i spadaju među najveće rijetkosti. U Hrvatskoj je još kovao svoje novce i Nikola III. grof Zrinski od srebra, što ga je dobivao iz svoga rudnika u Gvozdanskom. Poznati su njegovi dosta brojni **denari**, zatim **groši** i **široki groši** te **taliri**.

Otkako je Hrvatska stupila u državnopravnu zajednicu s Ugarskom, počela se Bosna razvijati i živjeti najprije kao samostalna banovina, a od 1377. kao kraljevina. Prve novce i za Bosnu kovao je hrvatski ban Pavao Šubić kao »gospodin Bosne«. Ali prvi čisto bosanski novci potječu od bana Stjepana Kotromanića (1314.–1353.). Kralj Tvrtko I. kovao je kao ban (1353.–1377.), ali je kao kralj (1377.–1391.) obustavio kovanje bosanskog novca. Toga su se držali i njegovi nasljednici kroz skoro 60 godina svoga vladanja. U to vrijeme se u Bosni poglavito trošio dubrovački novac. Tek 1436. proradila je bosanska kovnica ponovno pod kraljem Tvrtkom II. Tvrtkovićem (1421.–1443.). Novci bana Stjepana sa stojećim ili sjedećim banom na Av. te Isusom na Rev. tipološki stoje pod utjecajem bizantskog novca. Novci zadnja tri kralja imaju originalne motive na Av. bosanski grb, a na Rev. lik patrona Bosne, sv. Grgura iz Nazianza ili sv. Grgura pape. Pod kraljem Tomašom (1444.–1461.) dolazi na Av. po prvi put legenda na hrvatskom jeziku umjesto na latinskom. Ovakav natpis na narodnom jeziku predstavlja u europskom srednjem vijeku pravi novum i po tome veliku rijetkost. Kao pièce de résistance kovanja zadnjega, po Turcima 1463. u Jajcu pogubljenog kralja Stjepana II., sigurno je u jednom jedinom primjerku očuvan i njegov **četverostruki dukat**, koji ljepotom svoje izrade spada među najljepše novce srednjega vijeka.

Da si osigura morski i trgovački put na Istok, Venecija je već rano nastojala, da dobije u svoje ruke otoke i istočnu obalu u Hrvatskoj i Dalmaciji, zbog čega je dolazilo do krvavih borbi. Međutim je kralj Ludovik I. potukao Veneciju hametice tako, da je ona mirom u Zadru 1358. izgubila sva svoja posjedovanja na istočnoj obali Jadranskoga mora. Za vrijeme prijestolnih borbi poslije Ludovikove smrti kovao je u Splitu vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić, kao »*dux Spaleti*« svoje novce i to u svojstvu državnog namjesnika u Hrvatskoj za kralja proglašenoga Ladislava Napuljskog. Taj se, međutim, odrekao krune i vladanja i 1409. prodao hrvatsko primorje s dalmatinskim otocima i gradovima Veneciji. Tako su ti krajevi opet došli pod vlast mletačku. Krajem XV. st. kovala je Venecija za dalmatinske gradove Šibenik, Zadar, Trogir, Split i Hvar sitne većinom bakrene novce, bagatine, s natpisom i grbom pojedinog grada na jednoj i s mletačkim grbom na drugoj strani.

Dubrovnik je jedini od gradova na našem Jadranu sačuvao svoju samostalnost i neovisnost, premda s velikim materijalnim žrtvama. Za svoja trgovačka poduzeća trebala je ugledna ta Republika velike količine gotova novca. Među navedenim zemljama i gradovima dubrovačka je kovnica radila kroz skoro 500 godina kujući mnoge tipove s bezbrojnim varijantama. U sred. vijeku je Dubrovnik puštao u optjecaj svoje srebrne **dinare** i **poludinare**, te **bakrene folare**. U novom vijeku se izdaju krupniji novci sve do velične **talira**. Kovanje je trajalo sve dok nije pod Napoleonom ukinuta sloboda Republike. No ni francuska prevlast nije dugo potrajala. Kao uspomena na nju služe srebrni novci što ih je opsjednuta francuska vojska prije svoje predaje kovala u Zadru i Kotoru 1813. god. Ti novci, koji su danas jako rijetki, izdavani su u Zadru u nominalama od 4 franka 63 centa, 9 fr, 20 centa, i 18 fr, 40 centa. Dok su zadarski lijepo kovani, izrada kotorskih je vrlo slaba, upravo ružna.

Vrlo je interesantna **Srbija**, već radi uske povezanosti prvoga njezinog novca s novcem Mletačke Republike. U Srbiji su se naime kovalе tipološki vrlo vjerne imitacije mletačkoga matapana, srebrnoga novca, koji je skoro kroz čitav sred. vijek očuvao isti tip, a pojedine emisije su se razlikovale samo imenima duždeva. Tako su se kovali već oko 1276. u Brskovu na Tari dinari (***grossi de Brescoa***), s imenom srpskog vladara Uroša I. inače posve jednaki mletačkim matapanima. Taj se novac počeo širiti i trošiti i po mletačkim krajevima na Jadranu, pa čak i u sjev. Italiji tako jako, da je Mletačka Republika već 1282., po prvi put, zabranila širenje toga novca pogotovo zato, što je on bio lakši od mletačkog. Neposredni poticaj za kovanje svoga novca dalo je pronalaženje i otvaranje bogatih srpskih rudnika srebra, a to obilje srebra je razlogom, da se u Srbiji kovao novac u silnim množinama i da je srpsko novčarstvo u sred. vijeku bilo jedno od najrazvijenih i najbogatijih, iako je trajalo ne mnogo preko 1 1/2 stoljeća. Srpski dinari (groši) raširili su se po čitavom zapadnom Balkanu, pa su zbog jednakosti tipa nanosili mnogo štete i optjecaju mletačkog novca. Na ponovne mletačke proteste zavedena je mala promjena time što se na srpske dinare počelo stavljati umjesto zastavice, dvostruki križ; to su tzv. ***denarii de cruce***. Pod carem Dušanom uspelo se srpsko novčarstvo do svoga vrhunca. No s njegovom smrću započinje i opadanje državne centralne vlasti, a isto tako i kovanje novca. Velikaši se podižu i u svojim krajevima preuzimlju vladarsku vlast. Novčani regal je ispočetka pripadao samo kralju, odnosno caru, a sada se njime služe i velikaši. Među njima je još najveći red u kovanju održavao knez Lazar. Od njega postoje i novci s talijanskim natpisom CONTE LAZARO, koje su jamačno kovali majstori dovedeni iz Italije. Zanimljivo je, da su se našli nalazi novca iz vremena oko bitke kod Mohača 1526., koji svi potječu iz sjev. Srbije. U tim nalazima naišlo se na komade sa srpskim kontramarkama s lavom Brankovića. Čini se, dakle, da su zadnji despoti svoje pravo kovanja održavali samo indirektno, naime kontramarkiranjem mađarskih denara.

Rano je počela kovati svoje novce i **Bugarska**. Ali znanstveno je napušteno starije gledište, da je neki stratelat Sermo Bugarin, a u drugoj polovini prošlog stoljeća našao se zlatni novac s tim imenom, pa ga se proglasilo bugarskim novcem. Novija znanstvena istraživanja smatraju taj zlatnik tvorevinom novijega vremena. Uistinu je počeo kovati bugarski car Ivan Asen II. (1218.–1241.) u srebru i bakru. Kovanje je nastavljeno sve do zadnjega cara Ivana Šišmana (1371.–1393.). Tipovi novca su obično bizantski: slika Krista, car i carica, car na konju. Natpisi su na ćirilici. Ali je i u Bugarskoj bilo imitiranja mletačkih matapana. Čak je najstariji bugarski novac takva imitacija, kovana pod Ivanom Asenom II.

I kneževine Moldava i Vlaška kovale su svoj novac prije nego što su dospjele pod vrhovnu vlast tursku. Te su zemlje došle razmjerno kasno u povijest novca, ali u njoj nisu igrale nikakvu važnu ulogu. **Vlaška** (između Karpata i Dunava) je dobila prvi svoj novac pod Vladislavom I. iz obitelji Basara (1361.–1373.), poznatim pod titulom »Vojvoda transalpinus«; bili su to novci poput groša s grbom i orlovskom kacigom. Kasniji novci imaju slavenske legende i kovom se približuju bugarskim novcima. S Vladislavom V. (1479.–1492.) završava prvo kovanje, koje se onda obnavlja tek pod Mihajlom Radulom 1658., no taj je kovao samo biljonske novce. Novcu slični kovovi Mihajla Hrabroga (1593.–1601.) i naročito zanimljivi niz Konstantina Brankovana (1688.–1714.) s njegovim teškim zlatnim komadima bili su zapravo tek neke nove vrste reprezentativni, a nikako kurantni novac. U **Moldavi** je započeo Bogdan (1348.–1355.) imitirati poljske kvartnike kralja Kazimira III., natpisi su slavenski. Za turskoga vremena dao je despot Joan Heraklides (1561.–1563.) kovati dukate i talire s napuhanom titulaturom »*vindex et defensor libertatis patriae*«. Za vrijeme ratova s Turskom 1771. do 1774. dala je ruska carica Katarina II. kovati za obadvije kneževine zajedničke bakrene novce u Sadagori. Od tih zemalja je kasnije nastala Kraljevina Rumunija, koja se priključila latinskoj novčanoj uniji, odnosno njenom novčanom sistemu (1 francuski franak = 1 rumunjski *leu*).

U **Poljskoj** je počelo kovanje novca dosta rano, naime s pokrštanjem zemlje oko polovine X. stoljeća. Zbog tijesnih trgovačkih veza sa Zapadom (ovdje treba podsjetiti na već spominjanu trgovinu robljem, koja je velike svote tuđega novca na Istok donosila) Poljska se i u novčanom pitanju oslonila na svoje zapadne susjede, kujući srebrne **denare** koji se u obliku, težini, izgledu, veličani itd. kao i drugdje, gdje je vladala svakogodišnja renovatio monetae, jako između sebe razlikuju. Osim denara kovani su zgodimice i **poludenari** ili **oboli**, no prevladavao je sve do kovanja prvoga groša na početku XIV. st. denar ili pfenig. Golema količina poljske zemlje bila je naravno i razlogom te je otvoren velik broj kovnica. Najstariji poljski novci Mješka I. (+ 882.) i Boleslava I. (992.–1025.) zaveli su kao osnovnu težinu karolinšku u funtu od 367,2 g koja se dijelila na 20 šilinga ili 240 denara. Kasnije je funta napuštena i zavedena vlastita poljska marka. Povijest poljskog kovanja

dijeli se na tri perioda: 1.) denara, 2.) groša i 3.) zlota. Iz perioda denara treba naročito istaknuti kovanje Mješka III. (1173.–1202.); on je naime – iz zahvalnosti za njihovu financijsku pomoć – izdao Židovima na 20 godina svoju kovnicu, pa su oni tu kovali brakteate s isključivo hebrejskim natpisima, nešto što stoji posvema za sebe u povijesti novca kršćanskog Zapada. Ta se kovnica nalazila u Gnjeznu.

Period groša započeo je pod kraljem Kazimirom Velikim (1333.–1370.), koji je dao te novce kovati u Krakovu očito prema ugledu na praške groše, ali s poljskim orlom umjesto češkoga lava kao grbovnom slikom. Njegov preteča Vladislav Lokietek (1306.–33.) dao je kovati prve **dukate**, na kojima se vidi kralj na prijestolju i – prema mađarskom uzorku – lik jednoga sveca, sv. Stanislava. Dukat je zatim kovao tek kralj Aleksandar (1501.–1506.). Original toga dukata posvema se izgubio, ali su ga poznavali numizmatičari XVIII. st. Kao potrebni zlatni novac služili su ugarski zlatnici. Poljska, koja je iza izumiranja domaće dinastije Pjastovića postala izborna kraljevina, izabrala je 1386. za kralja Vladislava Jagiela (1386.–1434.), s kojim je na vlast došla litavska porodica Jagielovića i koji je Litvu ujedinio s Poljskom. Odsada se kuje krunski novac (monety koronne) u Krakovu, rutenski u Lavovu i litavski novac u Vilni. To su bile tek glavne kovnice, a uz njih je radilo i niz drugih. Kazimir Jagiello (1447.–1492.) vladao je ne samo u Poljskoj i Litvi, nego i pruskoj pokrajini, koju je osvojio nakon pobjede nad vitezovima Njemačkog Reda 1466. Od tada Njemački Red nije više kovao svoje novce u Pruskoj, nego u Württembergu, kamo je prenio svoje sjedište. Zbog toga su dobili od poljskog kralja pravo kovanja svoga novca neki pruski trgovački gradovi: Danzing, Torun, Elblong i Riga. Kovanjem se isticao naročito bogati Danzing (Gdanjsk) i to svojim krupnim zlatnicima, koje su izrađivali odlični kalupari. Karakteristiku ovoga perioda, koji je trajao dva stoljeća (XIV. i XV.) sačinjava kovanje u većim količinama raznoga novca, a izdavani su osim **groša** i **polugroši ternari** (komadi od 3 denara), **kvartnici** (1/4 groša) i **denari** te zlatni novac.

Treći period, period krupnog novca, traje od XVI. do XVIII. st. To je srebrni novac, zvan »**zloty**« (= zlatni) u istom smislu i značenju, koje je imao Guldiner nadvojvode Sigismunda Tirolskog. »*Golddiner*« – zlatni novac – je, dakle, zapravo pleonazam. I poljski srebrni *zlot* imao je ispočetka istu vrijednost kao i zlatni gulden tj. 30 groša. Ali kada je tečaj dukata porastao (za vrijeme Sigismunda na 150 groša), ostala je stara računski jedinica od 30 groša kao poljski »*gulden*« i dalje na snazi, ali samo kao računski novac; 150 groša vrijedilo je 5 zlota. Srebrni zloti po 30 groša kovani su tek 1663. pod kraljem Janom Kazimirom. Za vrijeme posljednjeg poljskog kralja Stanislava Augusta vrijedio je srebrni zlot 30 bakrenih ili 4 srebrna groša. Karakteristično obilježje daje ovome periodu dotada neobično velika količina i raznolikost poljskog novca. Osim krunskog novca u optjecaju su se nalazili i novci litavski, pruski, letonski, pojedinih mjesta itd., uz srebrne zlote i bakreni, uz denar

i polugroš cijeli niz manjih i većih nominala. A zlot je ostao do danas poljska račun-ska jedinica. Karakteristični su nadalje za poljske novce brojni novčani znakovi, koji se sastoje od slova i grbova, čime su označavane osobe, koje su bile u uskoj vezi s kovanjem. Većina tih znakova mogla se objasniti tako, da je moguće sigurno dodjeljivanje pojedinih kovova pojedinim kovnicama. Uz to se javljaju na novcu osim obiteljskog grba vladareva i poljski orao ili litavski jahač. U zadnjoj četvrtini XVI. st., pa do polovine XVII. st., dakle za vrijeme sedmogradskog kralja Stjepana Bathorija i Sigismunda III. iz švedske obitelji Wasa, bio je glavni novac u Poljskoj srebrna *trogroška*, koja je kovana u bezbrojnim varijantama, u istom obliku, samo s gradskim grbom i kapijom i u gradu Rigi. Ta se trogroška jako širila i trošila u Turskoj, pa su u Dubrovniku kovane imitacije toga novca i to iz vremena Sigismunda III. (1587.–1632.) u spekulativne svrhe za trgovinu po turskom carstvu. Poznate su tri varijante tih imitacija, koje su kovane u Dubrovniku 1705., 1720. i 1756. god., dakle, preko stotinu godina iza kovanja poljskih originalnih komada, rađenih 1591., 1592., 1595., 1596. i 1599.

Relativno neznatno je poljsko kovanje **talira**, a ni kovanje u zlatu nije baš osobito, premda su poznati od Sigismunda III. i komadi po 100 dukata. Glavni su novci bili od slaba srebra šiling, (poljski: *šelong*) zatim *trogroške* i njihovi dvostruki komadi, šestaci (šostak). Za vladanja Augusta II. Jakog (1697.–1733.) trošio se uglavnom novac, kovan u Leipzigu i Dresdenu, dok se u Poljskoj kao i u Litvi tek sporadično kovalo. Pod Augustom III. (1733.–1763.) formalno se prešlo na bakrenu vrednotu. Obadva Augusta potjecala su iz saske vladarske obitelji Wettin, pa je za njihove vlade bio u zemlji jak saski utjecaj. Za vrijeme Sedmogodišnjeg rata dao je pruski kralj Fridrik II. imitirati i poljske i saske novce, da iz tog znatno pogoršanog novca dobavi potrebna sredstva za vođenje rata. Taj je pruski kralj vodio svoje osvajačke ratove uopće sa sumnjivim financijskim sredstvima pogoršavajući nemilosrdno i srebrne novce vlastite države. Po zakupniku Icigu Ephraimu, kojemu je kovanje državnog novca dato pod najam, u narodu su nazivani ti slabi novci »*ef-raimiti*«.

Godine 1772. Poljska je podijeljena; jedan dio (Galicija i Lodomerija) potpao je pod Austriju, a drugi pod Prusku. Ostatkom slobodne Poljske vladao je do 1796. kralj Stanislav Poniatowski. Kako u Poljskoj od 1785. god. zapravo nije bilo kovnice ni novog novca, pa se zemlja morala služiti tuđim ili čak i krivotvorenim novcima i bila takvim kovovima upravo preplavljena, zadaća je Poniatowskog bila, stvoriti novi zemaljski novac. Tada je otvorena u Varšavi glavna kovnica, koja je kovala u sva tri metala, dok je kovnica u Krakovu samo kratko vrijeme kovala u bakru.

God. 1807. osnovao je Napoleon I. kneževinu Varšavu pod vladanjem izbornog kneza Saske. God. 1815. proglašena je kongresna Poljska; obadvije su kovale u

Varšavi, prva na osnovi približno pruske, a druge stare, tek ponešto izmijenjene stope. Iza nesretnog poljskog ustanka i rata za oslobođenje od Rusa, za vrijeme koga se 1831. kovalo vlastite novce s poljskim i litavskim grbom, započelo je rusificiranje i novca, ponajprije u obadva jezika i u obadva novčana sistema tako, da je 20 zlota vrijedilo 3 rublja; ti su novci djelomično bili već u Petrogradu kovani. Iza 1848. kovala je Varšava po ruskom uzoru srebrni novac do 25 kopjejk i s vlastitom novčanom oznakom. God. 1887. zatvorena je varšavska kovnica.

Rusija je stupila vrlo kasno u povijest kovanja novca. Kao i u Slavoniji, gdje se plaćalo porez kuninim krznom (marturina), služila su i u Rusiji do XIII. st., kao plaćevno sredstvo krzna od kuna i vjeverica, a uz njih i zapadni novci, koji se javljaju u vrlo velikim nalazima po Rusiji, pa su jamačno služili trgovini krznom i rob-ljem. Uz to se javljaju duguljasti, čoškasti, kojekakvim markama provideni komadi srebra i njihovim odrublivanjem načinjeni dijelovi (otud naziv »*rublj*«). Računalo se na funte (409,5 g) po 90 zolotnika. Najstariji novac na ruskom zemljištu kovao je poljski kralj Boleslav I. Hrabri, kada je 1018. osvojio Kijev. Ubrzo zatim kovali su i razni domaći knezovi prema bizantskom uzoru. S Jaroslavom I. završava raz-doblje skandinavskih Varjaga; država se raspada na mnogobrojne kneževine i dolazi 1224.–1480. pod mongolsku prevlast. Samo je knez 1147. osnovane Moskve imao neke vrste časni položaj, on je veliki knez, što dolazi do izražaja i na novcima, koje polagano kuju moskovski veliki knezovi i nekolicina manjih knezova. Bili su to ma- leni, vrlo često nespretno izrađeni tanki komadi, nazivani *denga*, kojih je išlo 100 komada u 1 rubalj. Izgled novaca je vrlo raznolik, na njima se vidi lava, cvijeće, zvi- jezde, dvoglavi orao, lov sa sokolom itd. Čini se, da se radilo prema južnonjemač- kim uzorcima. Uz denjge postojale su i »**poluške**« i bakreni novac. Slova su skoro posvema staroruska. Mongoli su imali svoj novac (Zlatna Horda).

Ivan III. (1462.–1505.) slomio je 1477. prevlast Mongola. On je doduše zatra- žio od ugarskog kralja Matije Korvina, da mu pošalje nekoliko kovničkih majstora, ali uza sve to ne razlikuju se bitno njegovi kovovi od kovova njegovih preteča. Je- dan dukat, kovan posvema prema ugarskom uzorku, sačuvao se tek u nekoliko primjeraka. I sljedeći carevi kuju još posvema na srednjovjekovni način, sasvim ma- lene, lagane, srebrne novce nepravilnog oblika sa slikom jahača (cara ili nekoga sve- ca), po čijem koplju je kasnije nastao naziv za te novce »*kopješka*«; bio je to neobi- čan novac, izrađivan mnogo većim kalupima nego što je bila novčana pločica. Imitiran je kovanjem u Danskoj i Holsteinu za trgovinu s Rusijom. **Denjge i kop- jejke** je i dalje kovao još car Ivan IV. Grozni (1547.–1584.) i to sa starinskim oz- nakama godina od postanka svijeta. Ali velika trgovina obavljala se još uvijek krzni- ma i grudama srebra. Aleksej Mihajlovič (1645.–1676.), koji je za svoje ratove sa Švedskom i Poljskom trebao prikladan novac, davao je u tu svrhu tuđe talire, kao i od njih rezanjem načinjene polovine i četvrtine prekivati sa svojom slikom na ko-

nju i jednim natpisom; te se komade nazivalo »*jefimok*« (prema poljskom: *joachimik*, a ovo prema njem. *Joachims-Taler*). Osim toga je on izdavao i bakrene novce. No sve te novce je nadaleko nadilazila prema njihovoj metalnoj vrijednosti faktična njihova optjecajna, tečajna vrijednost, tako da su nastale prilike, koje su zloglasno razdoblje njemačkog Kipper-novca nadaleko nadilazile, a 1663., kada je za srebrni **rubalj** određena vrijednost od 15 bakrenih rubalja, došlo je do narodne pobune, koja je krvavo ugušena. Pravu reformu ruskog novca proveo je tek Petar Veliki (1689.–1725.); ona je započela s malim zlatnicima i razvijala se onda polagano dalje: dukati, dvostruki dukati, zlatni dvostruki rublji, potonji sa slikom sv. Andrije. Na velikim srebrnim novcima javlja se car u rimskoj odjeći i dvoglavi orao, a kasnije u križ umetnuto slovo **P** (Petar); godina kovanja je označena po kršćanskom računanju vremena, najprije ruskim oznakama, a onda s arapskim brojkama, natpisi su na ruskom jeziku. Velike novčane vrste i njihovi likovi ostali su dosta podjednaki sve do kraja carizma, slika se često mijenjala samo kod manjih nominala, dok nije u XIX. i XX. st. ostala ista i jednolična: inicijali vladara, koji su zatim zamijenjeni dvoglavim orlom, i oznaka vrijednosti. Golema množina komada u bakru mnogo je naškodila ruskom novcu. Osim za Poljsku Rusija je pod caricom Jelisavetom kovala u Königsbergu i za osvojenu Istočnu Prusku prema tamošnjem načinu kovanja. Jekaterina II. je opet dala kovati za Sibiriju novce od bakra, u kojem je bilo dosta zlata, kao i bakrene novce za Moldavu i Vlašku. Pod carevima imale su svoje novce Georgija i Gruzija i napokon Finska, u kojoj je 1 marka vrijedila 100 *penniae*.

S Finskom je načinjen most prema nordijskim zemljama. I ovdje su narodi, koji danas predstavljaju države Dansku, Norvešku i Švedsku, tek kasno ušli u svjetsku pa i novčanu povijest. Kao odvažni morski razbojnici dolazili su oni doduše već tamo od VI. st. u doticaj s kulturnim svijetom, jer su robili po svim obalama sve dolje do Španjolske i Grčke i na istok do Rusije, a bavili su se i trgovinom i naseljavanjem u velike daljine, čak do u Sjevernu Ameriku. Sa svojih pljačkaških putovanja donosili su oni sa sobom i goleme množine novca svih zemalja, pa su po njima uzimali uzorke i za svoja kovanja. Naročito solidi i zlatni medaljoni kasnorimskih careva uzimani su za uzorke njihovih širokih, vrlo primitivno crtanih zlatnika, koji ipak nisu bili novci u pravom smislu, nego više ukrasni komadi, djelomično izrađivani u tehnici kasnijih brakteaata. Postojao je doduše vlastiti, premda još vrlo primitivan novac, ali tek relativno kasno u svome pravom novčanom značenju.

Prvi sigurni kovovi u **Danskoj** su polubrakteatima slične imitacije pfeniga Karla Velikoga. Kada je Knut Veliki osvojio Englesku i Norvešku, kovao je ponajviše po engleskom uzorku. Pod njegovim nasljednicima prestaje to sve više, jer kovanje dolazi djelomično pod utjecaj Bizanta. Još kasnije se javljaju pfenizi, čiji su natpisi sastavljeni u runama. Uz kraljevsko postojalo je i velikaško kovanje. U sred. vijeku

dolazi također i zlato kao novčani metal. Kristijan II. (1513.–1523.) pokušao je, zaista poremećeno novčarstvo svoje zemlje, nanovo urediti, kod čega najvažniju ulogu igra uvođenje srebrnoga **guldena** po 24 **skilinga**. Usprkos toga ostaje pitanje novca još dugo vrlo komplicirano, jer se u optjecaju nalaze različite vrednote: u markama, krunama i talirima. Tek novčani savez, koji su sklopile tri nordijske države za zavođenje zajedničke valute na osnovici metričkog i decimalnog sistema te zlata, doveo je konačno do definitivnog uređenja. Novčana jedinica je **krona**, dijeljena na 100 *oere*. Novac je kovan s odnosnim državnim oznakama za Dansku u Kopenhagenu, a za Švedsku i Norvešku u Stockholmu.

U Norveškoj je započelo kovanje novca još u doba kada kršćanstvo još nije bilo potpunoma ovladalo zemljom, što se izvršilo tek pod Olafom II. Svetim (1015.–1030.). I tu se ponajprije opaža utjecaj Engleske, a onda kasnije javlja se norveški lav sa sjekirom. Kada je zemlja 1387. ujedinjena s Danskom, nije više imala Norveška svoga novca, ali su danski vladari stavljali na njihov u gradu Oslo (kasnije nazvanom Kristianija, a sada opet Oslo) ili u Begenu kovane novce spomenutog lava sa sjekirom u štitu. God. 1814. Norveška se ujedinila sa Švedskom, koja je također davala kovati novce s norveškim grbom i to u starom rudarskom gradu Kongsbergu; ti se novci poznaju po dva ukrštena rudarska čekića. Napokon su se te dvije države 1905. rastavile, ali su zadržale dotadašnju valutu.

S novčanog gledišta najinteresantnija je među tri nordijske zemlje svakako **Švedska**. Tu je kao prvi kovao Olaf (996.–1021.) i to kao i Danska prema uzorku Ethelreda II. (978.–1016.), koji je kao kralj Engleske kovao u više od 80 mjesta u više od 1000 tipova i varijanata i u tolikim množinama, da njegov novac u okolnim kopnenim nalazima često ostale kovove svojim brojem daleko nadilazi. Na taj način su ti novci vladali čitavim Sjeverom. Prema kraju sred. vijeka zavela se i u Švedskoj valuta u markama. Sten Štue kuje 1512. već prve **talire**, malene debeljake po 1 1/2, 2 i 2 2/3 marke sa slikom svetoga kralja Erika i s dugim križem na okrunjenom štitu.

Nakon krvoprolića u Stockholmu 8.–10. studenoga 1520. uspjelo je Švedima konačno stresti sa sebe mrski danski jaram i izabrati 1521. Gustava Eriksona Wasu za državnog upravitelja, a onda 1523. i za kralja; on je posvećivao veliku brigu i kovanju novca. Pod njim su izdavani među ostalim tzv. »**salvortaliri**« s punom slikom Isusa, što se održalo sve do vremena kraljice Kristine, uz to su kovani i *oere*-komadi u raznim nominalama. Ali što švedsko kovanje čini neobično interesantnim, jesu mnoge četvrtaste pločice koje se u suprotnosti sa sred. Europom nisu upotrebljavale kao darovi i pokloni, nego kao pravi kurantni novac, jer su to bili bakreni **novci od nužde**. Švedska je naime posjedovala naročito u Falunu bogate rudnike bakra, koji su predstavljali ozbiljnu konkurenciju rudnicima toga metala u Mansfeldu, Tirolu i sjev. Ugarskoj. Po jednoj odluci zaštitnika protestanata Gustava Adolfa od 1625. kovani su od toga bakra dijelom okrugli, a dijelom četverouglasti

novci, čija je oznaka vrijednosti odgovarala unutarnjoj vrijednosti metala. Kao novčana slika služio je ponajviše državni grb: tri švedske krune i dvije ukrštene strelice. Osim toga bilo je i kovanja u zlatu i srebru, u zlatu su čak izrađivani i peterostruki **dukati**, a u srebru i četverostruki **taliri**, koji su u toj velikoj težini bili ponajviše podjeljivani kao dar. Gustav Adolf je za vrijeme Sedmogodišnjeg rata boraveći u Njemačkoj i tamo kovao novce sa svojim poprsjem, u Nürnbergu, Würzburgu, Weimaru i Augsburgu. Pod Kristinom, kćerkom njegovom, (Gustav Adolf je poginuo u boju protiv Wallensteina 1623.) kovani su taliri i marke i dalje, ali već i novčane ploče, koje su izrađivane u vrijednostima do 10 srebrnih talira, pa su prema tome dobivale i odgovarajuću veličinu i težinu. Za Karla XII., kojega su financije zbog njegovih ratova zapale u teško stanje, izdavana su formalna novčana čudovišta u težini od 20 kg, a da sadržina novca nije odgovarala nominalnoj vrijednosti. Dok su te novčane ploče ipak još neku vrijednost reprezentirale, pojavila se pod istim kraljem na poticaj njegova ministra baruna Görtza (koji je za to kasnije kažnjen smrću), jedna serija od 10 bakrenih novaca s ponajviše mitološkim prikazama u vrijednosti jednoga srebrnog talira. Kovan je taj novac u golemim masama i imao je kasnije biti zamijenjen u punovrijednom srebru, što se međutim nije nikada u potpunosti izvršilo. Ratom i lošim financijskim gospodarstvom izazvani teški položaj Švedske silio je i vladare, koji su vladali iza Karla XII., da se služe bakrenim pločama. Tek Gustav III. (1771.–1792.) dao je teško iskušavanoj zemlji novi novčani red time što je zabranio dalje kovanje bakrenih ploča i zaveo u optjecaj državni **species-talir**, koji se dijelio na 48 **skillinga** po 4 **oere**. Kada je izumrla kuća Wasa, izabran je za kralja nekadašnji francuski maršal Bernadotte kao Karlo XIV. Njegova kuća vlada do danas. Pod Oskarom I. počeo je optjecati mjesto species-talira tzv. **rigsdaler**, dijeljen umjesto u skillinge u **oere**; to je trajalo sve dok nije zaključen napomenuti savez triju nordijskih zemalja za zajedničku valutu. U najnovije vrijeme izdaje na sjeveru svoj novac Island i čak i Grenland.

U **Engleskoj** su Anglosasi, pošto su se i oni još neko vrijeme nakon zauzeća zemlje služili rimskim zlatom, počeli kovati svoj novac tek u VII. st. i to, kao i drugdje u to doba, imitirajući kasnorimske solide i triente. Uostalom Anglosasi su jedini narod koji je od početka naročito cijenio srebrni novac. To su na prvom mjestu »**sceatta**« (srodno s njem. »*Schatz*« tj. blago) nazivani mali srebrni novci, na kojima se vidi rimska vučica s dvojcima i zarobljenici s labarumom, ali sve silno slabo izrađeno i kovano. U Northumberlandu bilo je i »**stycas**«, malih kovova s različitim slikama, izrađenih osobito u mješavini, u kojoj je bilo najviše bakra, kralj Eanred dopusti – možda prema merovinškim uzorcima – da se na kovove stavljaju imena kovničara, običaj, koji se zadržao do kraja saskoga razdoblja. Kralj Offa de Mercia (757.–796.), koji je stajao s Karlom Velikim u prijateljskim odnosima, poprimio je od njegova načina kovanja široki izgled njegovih »**pennies**«, kako su se engleski zlat-

nici prozvali. Neobično opsežno kovanje novca razvio je Ethelred II. Kao novčana slika služi lik kneza i križ. Engleski novac ovoga vremena odlikuje se velikom stabilnošću i velikim utjecajem na susjedne zemlje, premda su političke prilike zbog pustošenja zemlje po divljim Vikinzima bile sve prije negoli konsolidirane. Od Karla Velikog poprimljeni način računanja i kovanja novca: 1 *pound* = 20 shilinga = 240 *pennies*, održao se sve do danas.

Puni red anglosaksonskoga kovanja novca preživio je i normansko osvojenje zemlje (1066.), tek se težina novca s vremenom umanjivala. Ali onda je i tu zavladao uslijed borbi za vlast puna pometnja. I tu je moralo biti pravo kovanja odobravano od svjetovnih, a prije svega od crkvenih vlasti. Oko 1180. pod Henrikom II. postao je engleski **sterling** najobičnija vrsta novca (nazivana: njem.: *englisch* i *engelsch*; danski: *engelsk*; švedski: *aenglisker*), kovana još u XVI. st. kao sitni novac (pfe-nig) i imitirana u jačem ili slabijem oponašanju u Škotskoj, Njemačkoj, Nizozemskoj i Španjolskoj.

Eduard I. (1272.–1307.) zaveo je novu vrstu pfeniga i očito samo za probu kovani groš (**groat**), čiji izgled su (kraljeva slika okružena s više lukova i na Rev. dugačak križ s četiri puta tri kuglice i dvostrukom legendom) kasnije preuzeli Edvard III. i njegovi nasljednici za sve veće kovanje svojih groša. Jedan groš je vrijedio 4 sterlinga. Edvard III. je 1344. zaveo iza florena najomiljeniji zlatni novac srednjega vijeka: **nobel**, na koje je stavljeno poprsje kralja s mačem i štitom na brodu, a na Rev. križ, okružen s 8 malih lukova i 6 kruna među njima; kovan je taj zlatnik na uspomenu pobjede Edvarda III. u pomorskom boju 22. VII. 1340. kod Sluysa nad Francuzima. Taj je zlatnik, od kojega su kovani i komadi od polovine i četvrtine, ostao sve do vremena Elizabete najglavniji zlatni novac Engleske, često spominjan u Shakespearovim djelima. Uzurpator Edvard IV. zamijenio je 1465. **nobel** s lađom nobelom ružom; ruža je postavljena kao oznaka njegove stranke na Av. pokraj slike kralja, i na Rev. u središtu križa, inače je i taj novi odveć tipološki jednak starome. Duskora, oko 1470. pojavio se novi engleski zlatnik, rađen po francuskom uzorku zvanom *ange d'or*, u Engleskoj: **angel**; na Av. mu je arkandeo Mihael sa zmajem, a na Rev. brod s križnim jarbolom i zemaljskim grbom; poluzlatnik se zvao **angelot**. Henrik VII. je ponovo uredio kovanje novca, 1489. god. opet je kovan novi zlatnik, **sovereign**, u težini dvostrukoga nobela s vladarom na prijestolju na Av., a na Rev. je ruža s engleskim grbom. Isti je kralj izmijenio i tip srebrnoga novca time, što je od tada stavljena na novac umjesto konvencionalne kraljevske slike prava nadesno okrenuta slika vladareva, a umjesto križa s dvostrukim natpisom križ s postavljenim pred njim grbom. I Irska i Škotska izdavale su svoj novac već u sred. vijeku; obadvije te države oslanjale su se u svojim novcima više ili manje na engleske.

Tek 1552. došlo je u engleskom kovanju novca do odlučnoga okreta prema novom vijeku tako da su za Edvarda VI. kovane čitave i polukrone (**crown**) od srebra

kao krupni srebrni novac s kraljem kako jaše na konju. Ali potpuno sređenje novčanoga pitanja uslijedilo je tek pod Elizabetom (1558.–1603.). Stari srebrni novac je devalviran i rastopljen i zaveden velik broj novih novčanih tipova. Pod njezinim nasljednikom Jakobom I. (1603.–1623.) sinom Marije Stuart, zaveden je i u Engleskoj bakreni novac, kojega je dotada bilo samo u Irskoj i Škotskoj. Poslije ukidanja kraljevstva kuje *Commonwealth of England* zlatne i srebrne novce s križem i irskom harfom. S povratkom kraljevstva pod Karlom II., kuju se opet kao i prije, ali se ujedno novčani sistem pojednostavnio i time i popravio. Karlo II. je 1662. zaveo novi zlatnik, koji je po zemlji, odakle je dobavljano zlato za njegovo kovanje, dobio naziv: *guinea* i održao se u optjecaju sve do vremena Georga III., dakle sve do početka XIX. stoljeća.

Pod zadnjim kraljevima iz kuće Stuart došlo je do golemog kovanja bakrenih novaca privatnoga podrijetla, što je zadobilo naročito veliko značenje u engleskom novčarstvu. Da to kovanje spriječi, već je 1648. na smrt osuđeni Karlo I. dao kovati kraljevski bakreni novac s Britanijom na prijestolju, a da nije mogao privatno kovanje spriječiti. Izdavanje tih tokena (*tokens*) je nasuprot postojalo sve jače. Glavna pogreška engleske uprave za kovanje novaca u prijašnim vremenima sastojala se u tome, što nije vodila nikakve brige za mali, sitni novac. Da do toga prijeko potrebnog novca dođu, bili su prisiljeni ne samo gradovi i neka upravna tijela, nego ponajviše trgovci i obrtnici u svim krajevima države, da si sami taj novac nabavljaju; kovali su ponajviše komade od polovine i četvrtine penny. Razlog za masovno izdavanje tih, većinom heraldičkim ili fantastičnim slikama ukrašenih **tokena** ležao je većinom u poremećenom financijskom položaju države zbog nesretnih financijskih operacija i ratova. Kada je 1787. obustavljeno kraljevsko kovanje u srebru, izdavani su čak i srebrni privatni tokeni. Novo uređenje od 1816., kojim je zavedena zlatna valuta i *sovereign* po 20 šilinga, a šiling po 12 pennya, uspostavilo je opet red u kovanju i odredilo nove novčane slike: kraljeva glava na Av., a na Rev. sv. Juraj sa zmajem ili državni grb. Na bakrenim novcima je Britanija na prijestolju na neki način postala simbolom engleskog svjetskog značenja. Tek u novije vrijeme, pod Georgom V., odstupilo se djelomično od tih već uobičajenih slika.

Napomenuti se ovdje mogu i tzv. »*maundy money*« po 4, 3, 2 *pence* i 1 *penny*, kovani od 1660. pa do najnovijeg vremena, kao od starine uobičajeni novac za milostinju, koju je kralj dijelio siromasima na Veliki četvrtak.

Irska i Škotska su do XVIII., odnosno do XIX. st. dalje kovale. Otkako je Irska postala slobodna država, kuje i ona od 1928. opet svoje novce po engleskoj novčanoj stopi s raznolikim slikama iz domaće faune. I otoci u kanalu : Man, Jersey i Guerseny kovali su, a kuju djelomično još i danas. Guerseny *doubles*, od kojih 8 komada ide u 1 *penny*, a Jersey dijelove **šilinga** (1/52, 1/48, 1/26, 1/24, 1/13 i 1/12 šilinga).

Engleska u ovome rivalitetu sa Španjolskom nije malo plemenitih metala iskovala, koji potječu sa španjolskih brodova, što su dovozili srebro. Tako ima od Ane, zadnje kraljice iz kuće Stuart, kruna (*crowns*) iz 1703. god., na kojima se ispod slike kraljičine vidi riječ »Vigo« što upućuje na to, da su ti komadi kovani od srebra godinu dana ranije zaplijenjenog kod mjesta Vigo u sjev. Španjolskoj, gdje je engleska ratna mornarica zarobila španjolske brodove krcate srebrom iz Amerike. Na sličan događaj upućuje i riječ »Lima«, glavni grad nekada španjolske pokrajine Peru u Južnoj Americi.

Iberski poluotok je još u starom vijeku za vrijeme Grka i Rimljana, zahvaljujući tamošnjim izdašnim rudnicima, razvio veliko kovanje svoga novca. Kada je Rimsko Carstvo navalama seobe naroda bilo uništeno, stali su različiti narodi provaljivati u krajeve s one strane Pirineja i tamo se nastanjivati. Ali 711. prijedše i **Arap** preko morskog tjesnaca kod Gibraltara, potukoše zadnjega kralja Rodriga u bitci kod Jerez de la Frontera i time učiniše kraj njegovoj državi. Već god. 712. (ili 93. po Hedžri) datira prvi novac nove arapske države, mali zlatnik s latinskim natpisom, imitacija malih solida debeljaka cara Heraklija. No već 716. pojavio se sličan novac s arapskim slovima, kovan u Cordobi (Al-Andalus), gdje je Omejević Abd er Rahman 756. osnovao novi, zapadni kalifat. Tu su onda kovani već uobičajeni **dirhemi** u srebru i zlatni **dinari** te njihove četvrtine.

Ali arapsko kovanje vlastitoga novca ima svoje početke na Bliskom istoku. Poslije smrti proroka Muhameda 632. vladala su novoosnovanom arapskom državom kao kalife jedan iza drugoga četiri njegova krvna rođaka. Za građanskog rata pripao je 661. kalifat obitelji Omejevića, koji su kao svoj glavni grad odabrali Damask.

Da si osigura najglavnije vladarsko pravo – kovanje novca, i da u prostranoj arapskoj državi zavede jednakost plaćevnih sredstava, omejevićki kalif Abd ul Melik (685.–705.) počeo je 696. (77. po Hedž.) kovati jedinstveni tip novca za čitav tadašnji islamski svijet. Kovani su **zlatni dinari** (lat. *denarius*) u veličini i težini bizantskih solidusa (20–22 mm, 4,2 g), **srebrni dirhemi** (od grč. *drahme*), vel. 24–26 mm i težine 2,8 g i bakreni **felsi** (lat. *follis* – 40 *numi*). Jedan dinar vrijedio je ispočetka 10, a s vremenom do 15 pa i više dirhema, a u 1 dirhemu išlo je 25 do 48 felsa. Na tim novcima nije bilo nikakvih slika, nego samo citati iz Kurana, a isto tako na njima nema ni imena kalifa.

Kako Omejevići nisu bili u krvnom srodstvu s prorokom Muhamedom, protiv njih i njihova vladanja javljalo se u masama sve veće neraspoloženje i mržnja. To je dovelo do toga, da su 750. na jednoj svečanoj večeri, na kojoj je zapravo trebalo doći do izmirenja među protivnicima, skoro svi Omejevići poubijani. Kalifom je sada izabran es-Saffah, potomak Abasa, strica proroka Muhameda, i s njime je došla na vlast dinastija zvana Abasovići. Novci Abasovića razlikuju se od omejevskih time, što su na njih stavljeni drugi citati iz Kurana, a doskora se na njima počelo navodi-

ti i ime vladajućeg kalife. Novac se ispočetka kovao samo u Damasku, a kasnije i u drugim mjestima. Dinastija Abasovića vladala je od 750. do 1258., kada su je oborili s vlasti Mongoli.

Pod Omejevićima se arapska država, a s njom i islam proširio daleko na zapad sve do Atlantskoga oceana pa čak i u Španjolsku. Od Omejevića se spasio s krvave večere u Damasku samo mladi Abd er Rahman. Njega pozovu prijatelji njegova roda k sebi u Španjolsku; on se odazove i osnuje u Cordobi, novi zapadni kalifat, a sam bude izabran kalifom. Tu su onda kovani novci istoga tipa kao i prije. Tek je kalifa Abd er Rahman III. (929.–962.) izmijenio citate, a uz to su se navodila i imena pokrajinskih načelnika. Međutim dosta je brzo došlo do raspada zapadnog kalifata (1031.), koji se raspao i razdijelio na množinu muslimanskih manjih država. Kovao se u tim državicama mnogobrojan i raznolik novac s citatima vjerskim i navodima imena vladara, mjesta kovanja i s oznakama godina, pa čak i mjeseci puštanja u optjecaj. No još su 300 godina Arapi vladali u pojedinim krajevima Španjolske gubeći pomalo pokrajinu za pokrajinom u krvavim sukobima s franačkim i španjolskim vladarima. Kao zadnju napustili su Arapi 1492. provinciju Granadu, nakon vladanja od skoro 800 godina. Uz arapski novac bilo je u Španjolskoj dakako i kršćanskog, kao što su denari Karla Velikog, a onda kovovi niza španjolskih grofova iz krajeva južno od Pirineja, koji su se nalazili do u XIV. st. u francuskom lenskom sustavu, pa su svoje novce kovali ponajviše prema francuskim uzorima. Pod Sanhom III., iz Navarre počinje domaće kovanje s glavom i križem (1000.–1035.). Za te krajeve, kao uopće za Kataloniju, vrijedio je novčani sistem Karla Velikoga, a u ostaloj Španjolskoj, dakako, arapski. U sjev. dijelu poluotoka bile su pod kršćanskom vlasti Castilla, Leon i Aragon. Od Alfonsa VIII. Kastiljskog (1158.–1214.) ima širokih zlatnika s arapskim natpisima, kovanih po uzoru staromoravidskih denara, ali s kršćanskim tekstom. Od tih zlatnika potječe naziv »*maravedi*« koji je onda najzad označivao bakreni novac. God. 1230. su Castilla i Leon ujedinjeni, od tada su obje zemlje ostale nepodijeljene. Kraljevina Aragon osnovana je god. 1035.; njoj se pridružila od Maura 1238. oslobođena kraljevina Valencija. Polagano dobiva novac svih tih u ratovima rođenih kršćanskih kraljevina svoj tip. Kovana je **zlatna dobla** po 20 *maravedi*, grošu slični **srebrni real** (*regalis*) po 12 *maravedi*, zatim dijelovi i veći komadi dobije počevši od četvrtine pa do golemih dvadeseterostrukih komada. U čitavom sred. vijeku nigdje nije bilo tako velikog zlatnog novca. Kao novčana slika dolazi i na zlatnim i na srebrnim kovovima ili poprsje kralja ili kralj na konju, a na Rev. učtvoreni grb s tornjem Castille i lavom Leona. Isabela, prijestolonasljednica Castille i njezin muž Ferdinand V. od Aragonije udružili su svoje države i kao oznaku toga čina kuju novce s obadva poprsja uporedo ili s obadva početna slova svojih imena. Iza potpune pobjede kršćanstva nad posljednjim arapskim kraljem Muhamedom II. ili Boabdilom kod Granade

postojala je doduše ujedinjena Španjolska, ali osobitost njezina novovjekog novčanog sistema sastoji se u tome da i dalje traju posebna kovanja u novoj monarhiji udruženih velikaša, kao i to, što se ime države do god. 1868. upotrebljavalo u množini. Novčanim zakonom od 1497. zaveden je u zlatu *excelente* ili **dukat**, a u srebru *real* sa svojim nanjim i višestrukim dijelovima. Pod Karlom I., (kao car: Karlo V.) koji je na novcu uz grb uveo i stavljanje reda zlatnoga runa, izdavana je zlatna kruna ili *escudo*, a pod njegovim sinom Filipom II. dvostruki zlatnik, nadaleko rašireni **dublón**, koji je pod imenom **pistole** poslužio kao uzorak za francuski zlatnik, a i uopće je postao svjetskim novcem. Opadanje finoće metala najvećeg broja novca, koje je uzdiglo vrijednost talira od 8 na 29 reala, izdavanje raznoga novca u malovrijednom bilonu (mješavina od malo srebra i mnogo bakra) izazvaše u Španjolskoj stanje, koje je doba *Kipper*-novca u Njemačkoj i u Austriji još daleko nadilazilo. Posljedica je bilo odcjepljenje Katalonije na kraće vrijeme u korist Francuske i 1640. odvajanje 1580. anektiranoga Portugala. Neko poboljšanje novčanih prilika nastupilo je tek u XVIII. stoljeću.

Vrlo čudna i za teško poremećeno španjolsko novčarstvo vrlo karakteristična novčana vrsta jesu tzv. »*brodski novci*« u zlatu i srebru, koji su počevši od XVI. st. prema ustaljenoj tradiciji vrlo grubo i loše izrađivani i kovani na brodovima, koji su se iz Amerike vraćali noseći kući plemenite metale, pa su onda, da pojedini komadi dobiju propisanu veličinu i težinu bezobzirno obrezivani. Karlo III. je 1772. taj novac povukao iz optjecaja i kovao nove vrste u manjoj finoći metala, ali u boljoj tehničkoj izradi. **piaster** sa stupovima ili *colonnato*, kako je nazivan Herkulovim stupovima s obje strane grbovnoga štita i misaonom uzrečicom »*Plus ultra*« ukrašeni **peso** po **8 reales**, – uživao je na Istoku istu obljubljenost kao i austrijski talir Marije Terezije. On se osobito rado i mnogo trošio i po turskoj državi, pa tako i u našim krajevima, koji su nekada bili pod Turčinom i tu se često u nalazima javlja. A nalazi ih se u silnim količinama i obilježene kineskim sitnim žigovima. Za napoleonske ere kovao je Josip Napoleon u zlatu **onze**, a u srebru **duro** po **20 reales de vellón**, kao i 1/5 **duro**-komada, tj. **pesetu**. koja je vrijedila 8 bakrenih maraveda. Uz njega kovale su i francuske opsadne čete i ustanički Španjolci; postoji dugačak niz opsadnoga novca iz toga vremena, koji je i nakon svršetka francuske prevlasti bio povodom daljim novčanim poremećajima. God 1848. zavela je Isabela II. novi novčani red, koji je sljedeće godine zasnovan na metričkom sistemu i kasnije ponovno mijenjan. Tek s Alfonsom XII., unukom Isabele, zemlja se primirila prihvativši francuskom približeni novčani sistem i to **pesetu** u vrijednosti od 100 **centimosa**, a da nije pristupila Latinskoj novčanoj konvenciji.

Zapadni dio Iberskog poluotoka poklonio je nakon oslobođenja od arapskog gospodstva Alfonso VI. Kastiljski iz zahvalnosti za ratnu pomoć grofu Henriku od Burgundije. Stalni ratovi s Arapima donosili su osvajanja mnogih zemalja, tako da

je već Henrikov sin Alfonso mogao uzeti 1139. naslov kralja od Portugala, pošto je potukao u jednoj bitci petoricu maurskih kraljeva; kao uspomenu na tu pobjedu uzeo je on u svoj grb pet štitova, u svakom po pet crvenih točaka. Uzorci za portugalske novce u sred. vijeku uzimani su u Francuskoj. Ni u Portugalu nije bilo veće- ga kovanja u zlatu. Emanuel Veliki (1495.–1521.) kovao je zlatni novac *portuguez*, koji se dijelio na 10 **cruzadosa** ili na 3900 **reisa**, u težini 39,9 g, po uzoru ovog novca kovalo se i drugdje, tako npr. u Hamburgu tzv. *portugaloeser*. Na novcu se javlja po prvi put 1422. godina kovanja. Vladanje Emanuelovo predstavlja najviši uspon u povijesti njegove zemlje: naročito njegova uspješna pomorska putovanja, da se otkriju nove nepoznate zemlje, donesoše Portugalu slavu i bogatstvo. Ali rivalitet sa Španjolskom i kulturne borbe u zemlji prirediše tome sjaju rani svršetak i to sve, nakon što je Vasco da Gama našao 1498. put u Indiju, nakon što su Almeida i Albuquerque osnovale istočnoindijsku kolonijalnu oblast, a Cabral što je otkrio Brazil. I novčano stanje je vjerno ogledalo toga razvojnog opadanja, koje ja dosta mutno. Nova i za budućnost značajna je oznaka novca: *rei* (množina: *reis*), koja etimološki odgovara nazivu – *real* (*regalis*). Od 1854. označuje *milreis* jedinicu zlatne valute. God. 1580. sjedinio je Filip II. Španjolski na osnovi sumnjivog baštinskog prava Portugal sa svojom državom; od tada su se španjolski kraljevi kitili i portugalskom titulom. Tek 1640. uspjelo je zemlji, riješiti se morskog jarma španjolskog. S Ivanom IV. od Braganze stupila je na prijestolje nova dinastija. Otkako je Portugal zaveo republikansku državnu formu, zakonom od 22. V.1911. zaveden je novi novac, *escudo*, kovan u srebru, a podijeljen na 100 centavosa. Inače je pod tim nazivom kovan zlatni novac još u XV. st., pa 1722. i 1822.

U nazivu **Francuska** odzvanja po Karlu Velikom stvorena »franačka« država, koja je pripala Karlu Ćelavom pri diobi zemalja iza smrti njegova oca Ludovika Pobožnog (814.–840.) ugovorom u Verdunu 843. Za vrijeme mnogih ratova i baštinskih dioba toga razdoblja i u sljedećim stoljećima mijenjao se opseg zapadno-franačke države više puta, što se odrazilo u skoro zamućenoj mnogostrukosti novčanoga stanja. Karlo Ćelavi je ispočetka kovao još u 86 kovnica, ali je znamenitim »*Edictum Pistense*« smanjio njihov broj samo na 9 uz kovnicu »*in palatio*« koja je kralja pratila na njegovim putovanjima po zemlji i pri tome i radila. Taj je edikt ujedno odredio i izgled novca: kraljev monogram zaokružen imenom i titulaturom, a na Rev., oko križa ime grada, gdje je kovan. S povećavanjem države rastao je i broj kovnica, ali je slika novca ostajala uvijek ista, pa i u kasnija vremena. Pod Filipom (1180.–1223.) pridružuje se prema karolinškom hramu stilizirana poznata oznaka grada Toursa. I u Francuskoj se ponajprije služilo funtom od 240 denara, ali su se onda razvile različite funte i marka je doskora zavedena, ali i tu je bilo razlika. Poslije izumiranja obitelji Karlovića, započinje kovanje feudalnih magnata, tzv. »*monnaie féodale*« dijelom na osnovi kraljevskog podjeljenja toga prava, dijelom čistom

uzurpacijom; kovali su uglavnom vojvode od Bretanje, Normandije i Gascogne, nadalje niz grofova, gospode i crkvenih poglavara, uglavnom preko 100 velikaša. Ponajviše upravo ružni kovovi imaju jednolične i nelijepe novčane slike, osobitost Francuske uopće je »*type immobilisé*«, bez obzira na promjene, koje su tokom godina nastupale, uvijek isti način kova. Glavni novac je i ovdje *denier* koji raznoliko prema mjestu kovanja dobiva još i poblizu oznaku, što se riječi *denier* pridodaje tako: *angevin* (Anjou), *bordelais* (Bordeaux) itd. Uz *denier* se još često kovao mali *denar* »*maille*«. Među francuske novce mora se ubrajati i stare kovove države Burgundije s ove i one strane Jura-gorja, premda su te zemlje, makar samo i po imenu, pripadale njemačkoj državi.

Francuske novčane prilike su se, dakle, razvijale slično kao što su bile i u Njemačkoj: loš novac iz različitih kovnica, kraljevski novac i kovovi duhovnih i svjetovnih velikaša te početak gradskoga kovanja. Ali dok su se u Njemačkoj ove i još i druge neprilike pojačavale, došla je Francuska relativno brzo do te moći, da si stvori jedinstven novčani sistem. Kao što je već napomenuto, bio je to Luj IX. Sveti (1226.–1270.), koji je ubrzo iza svoje prve križarske vojne 1254. proveo temeljitu reformu. Zabranio je oponašanje kraljevskih kovova i upotrebu drugoga novca osim kovanoga u gradovima Toursu i Parizu, uz to samo u slučajevima nestašice mogli su se trošiti neki feudalni novci, kao i u Francuskoj prošireni sterlinzi. Slika reformiranoga denara ostaje stara, križ i lik u stojećem stavu, a slika krupnijega komada, *gros*-a, ista je kao na denaru, samo što je na Av. oko kraljeva imena postavljena rečenica: *Benedictum sit nomen domini nostri Jesu Christi*, a na Rev. slika grada i naokolo natpis: *Turonis civitas* s redom ljiljana. To je znameniti *turnoz*, koji je bio preteča i uzorak isto tako znamenitog praškog groša. Ovaj svjetskim novcem postali tip oponašale su i druge kovnice; kao *torne* – se očuvao taj naziv sve do polovine XIX. st. npr. u Napulju. Osim toga je Luj IX. počeo kovati prvi francuski zlatnik, zvan *denier d'or*, na kojem se vidi ljiljanski štit zahvaćen s nekoliko lukova, a na Rev. križ obavijen s 4 ljiljana. Ovaj *denier d'or* predstavlja početak bogatoga i napokon i umjetnički dotjeranog kovanja u zlatu s raznolikim novčanim slikama i različitim nazivima, povezanim sa samim slikama: *chaise d'or* (kralj na prijestolju), *écu d'or* (kralj s ljiljanskim štitom), *mouton d'or* (uskršnje janje), *ange d'or* (arkandeo Mihovil sa zmajem), *salut d'or* (anđeoski pozdrav), *franc d'or* tako nazvan za uspomenu na oslobođenje kralja Ivana iz engleskoga zatočeništva 1360. itd. Franak je otuda i od tada postao francuskim novcem. Taj naziv je još i danas osnovna jedinica francuskog novčanog sistema.

Ali prema ovome obilnom kovanju u zlatu pod Lujem IX. stoji u lošem odnosu sve slabije i nevrednije kovanje u srebru. I u Francuskoj se finoću metala sve više smanjivalo i time kredit novca samo pogoršavalo; to je dovelo čak do opće pobune protiv kralja Filipa IV. Dante ga psuje kao krivotvoritelja i novoga Pilata. Od tada

nije više francuski srebrni novac dolazio na prijašnju visinu, čemu je svakako mnogo pridonio i 100-godišnji rat s Engleskom, čiji su kraljevi kovali s francuskom titulacijom, a djelomično i u samoj Francuskoj. Tek s Lujom XI. (1461.–1483.), koji je gospodarenje feudalaca prilično smanjio, započelo je poboljšanje. Uz francuski ljiljan javlja se odsada na novcu i delfin kao oznaka vraćene Dauphinée ili dikobraz kao naročito znamenje Luja XII. Burgundija poštuje sv. Andriju i pokazuje znake (*briquets*) reda zlatoga runa. Uz druge novčane slike očuvao se i firentinski ljiljan. Prema talijanskom uzoru počinju se od 1513. i u Francuskoj kovati **testoni** (od *testa*, glava, franc. *tête*). Oni karakteriziraju novovjeko kovanje Francuske, koje je bilo skoro isključivo kraljevsko, a nije se zasnivalo na nekoj krupnijoj moneti, kao što je npr. talir, nego baš na mnogo manjem testonu, što se održalo sve do vremena Henrika III. (1574.–1589). Franjo II. kovao je novce osim sa svojom i sa slikom svoje žene Marije Stuart i s ujedinjenim grbom Francuske i Škotske. Kao posebne oznake javljaju se i grbovne slike raznih provincija: delfin za Dauphinéu, hermelin za Bretanju, razna početna slova pojedinih imena itd. Franjo I. je, još pod Karlom VI. zavedene oznake »*points secrets*« za razlikovanje pojedinih kovnica, zamijenio slovi- ma alfabeta i nekim drugim znakovima; bilo je u to doba u Francuskoj u pogonu preko 40 kovnica. Henrik II. stavlja počevši od 1549. oznake godine kovanja na novce. Henrik III. zaveo je onda novi srebrni komad, kojemu je bila namijenjena velika budućnost. I prvi bakreni novci kovani su pod tim kraljem, dvostruki i obični *deniers tournois* s francuskim natpisom. To je kovanje nastavljeno bez bitnih promjena do u prvu polovinu vladanja Luja XIII. (1610.–1643.). Od Jeana Warina, kojemu je uspjelo i protiv ljubomore kovničarskih cehova, u život uvesti mašinu za kovanje, potječu dva kalupa za obadvije nove vrste novca Luja XIV., od kojih je 1640. kovani **Louis d'or** postao svjetskim novcem, dok je **Louis d'argent** ili **écu blanc** krupni novac, koji je u Francuskoj, kao zadnjoj zemlji u Europi, kovani po uzoru njemačkog talira. *Louis d'or* je dao kao revanš za talir uzorak za *Friedrich d'or* i za sve one zlatnike jednake vrijednosti, nazivane imenima onih vladara, koji su ih kovali. Na Louis d'oru se vidi sprijeda glava kralja, a straga križ, načinjen od 8 inicijala kraljeva imena i od 4 ljiljana. Na taliru je obično poprsje kraljeva i okrunjen štit s ljiljanima. Nakon jednog ispočetka sjajnog perioda, u kojoj se sunčani kralj (*Roi soleil*), dao slaviti postavljanjem maloga sunca na njegovim novcima, došlo je i tu zbog mnogih neprilika u državi do kobnoga pada. S imenom Johna Lawa skopčanu veliku financijsku krizu nije Luj XIV. doduše doživio, ali njegovi nasljednici imali su se dalje boriti s lavinom kritičnih pojava, koje su se konačno u revoluciji 1789. svom žestinom razmahale, da prije svega strašno lošem gospodarenju u financijskim pitanjima učine kraj. Namjesto dosada i u inozemstvu obljubljenoga talira s lovorovim listovima (*Lub-taler*, **écus neufs de six livres**) kovalo se sada ponajprije komade od 6 **livra**, ispočetka još sa slikom Luja XVI., zatim 8 krilatim genijem, koji piše na jednoj tabli riječ »*Constitution*«. Kovalo se dalje od metala zaplijenjenih

crkvenih zvona komade po **2 soua** i od **1 soua** (1 *sou* = 12 *deniers*), a od običnog bakra 6 i 3 deniera. Budući da taj sitni novac nije potrebama zadovoljavao, ubrzo se pojavila velika množina privatnog novca za nuždu u bakru, tako npr. braće Monneron. Ali ti su kovovi već u rujnu 1792. zabranjeni i odstranjeni, dok se je papirni novac, počevši od 1739. god. izdavani asignati (doznake na od crkve i aristokrata zaplijenjena dobra), koji je napokon opao na 1/3 od stotine svoje nominalne vrijednosti, znatno dulje u optjecaju održao na štetu naroda i države. Na 15. VIII. 1795. objavljen je konačno zakon, koji je s prošlošću posvema prekinuo i odredio decimalni sistem kao jedinu osnovicu novčanog sistema. To je bila zaista važna nova ustanova, kojom se danas skoro čitavi kulturni svijet služi, iako je trebalo dosta dugo vremena za njezinu recepciju u pojedinim državama. Jedina Velika Britanija zadržala je do danas karolinšku funtu (1 šiling = 12 *pence*). Osnovna jedinica, kako je već napomenuto, bio je **franak**, a njegov manji dio – prema decimalnom sistemu – **centime** (1 franak = 100 santima). Nova je valuta kovana u sva tri metala od 100 franaka u zlatu pa do bakrene santime. Novci V. republike – imaju skoro svi glavu žene. Francuska, ponajviše kao i burbonski kraljevi stavljali su naravno svoju glavu na novce. Napoleon III. sklopio je 1865. s Belgijom, Italijom i Švicarskom novčanu uniju (*Union Latine*), koja je u tim zemljama postojeće novčane sisteme uredila na francuskoj osnovici i određivala, da se kuje zlatni novac samo u komadima od 100, 50, 20, 10 i 5 franaka, a srebrni kurantni novac samo u komadima od 5 fr. Taj novac je imao plaćevnu vrijednost na svim kasama tih država. Kasnije se još priključile Španjolska, Srbija, Rumunjska, Bugarska, Finska i neke američke države, ali su kod njih novci sačuvali narodne nazive: *lira* i *centesimo* (Italija), *dinar* i *para* (Srbija), *leu* i *bani* (Rumunjska), *lev* i *stotinka* (Bugarska) itd. Od 1895. god. izrađivali su vrsni majstori novčane gliptike kao Chaplain, Roty i Dupuis vrlo lijepe novčane slike. Slika »sijačice« (*Sémeuse*) od Rotya, koja doduše protiv vjetra sije, zadivilo je čitav svijet i osjećala se kao oslobođenje umjetničko od starinskih heraldičkih i kojekakvih državnih šablonskih oznaka.

Uz kraljevsko kovanje održalo se u Francuskoj i u novom vijeku posebno kovanje seigneurura i baruna. Naročito je oronska obitelj (Orange) do 1702. puštala u optok velik niz svoga novca. U Elzasu, koji je Westfalskim mirom 1648. pripao Francuskoj, mnogo je srebrnog novca kovala tirolska sporedna obitelj Habsburgovaca u svojstvu zemaljskih grofova Elsass i Pfirta. Uz to su kovali i gradovi s pravom kovanja kao Hagenau, Kolmar i Strassburg. Još dulje je zadržavala vojvodine Lotaringija svoje staro pravo kovanja, koje je još u srednjem vijeku vršila. Od starih magnata s pravom kovanja ostala je samo obitelj Grimaldi u Monaku, koja i danas još kuje svoj novac po ugledu na francuske uzore, ali sa svojim grbom, titulom i slikom. Od drugih rodova su naročito kovovi princeze Ane Marije Lujze Burbonske postali znameniti po tome, što su si oni pomoću francuskih trgovaca našli put i širenje

od sjev. Afrike u Aziju do u srce Perzije. Obljubljenost i velika potražnja ovoga novca imali su kao posljedicu, da su trgovci iz Genove, Venecije i Livorna nastojali te novce jeftinije nabavljati, pa su sklapali s raznim manjim talijanskim knezovima ugovore, da im oni kuju takve, dakako, mnogo slabije novce. Pri tom kovanju postupalo se tako, da je imitacija slike i grba bila posve jednaka originalnom novcu, ali u legendama su izvršene krupne promjene tako, da je samo prvo i zadnje slovo ostajalo isto. Za to kovanje birali su se naročito oni knezovi, koji su u svome grbu imali ljiljan ili njemu sličan cvijet ili u krugu svojih ženskih srodnika koju rođakinju s imenom Ana Marija.

Diobenim ugovorom u Mersenu 870., pripojena je država Lotara II., koja je obuhvaćala Lotaringiju i najveći dio današnje Nizozemske zajedno s Belgijom, Njemačkom i uz nju je uz jedan kraći prekid kroz stoljeća i ostala. Po Lotaru II. je Lotaringija i dobila svoje ime. Sve do izumiranja svoje vojvodske kuće, dakle do smrti Franje I. (1765.), muža Marije Terezije, kovala je Lotaringija ponajviše po francuskoj stopi. Kako se ta zemlja nalazila na granici Francuske u njoj se izmjenjivao politički i kulturni utjecaj i njemački i francuski, pa se je Lotaringija sve više Njemačkoj otuđivala. Zbog toga mnogobrojni kovovi u tome pograničnom području zadaju mnogo poteškoća pri njihovu opredjeljivanju u neki sistem, jer su se prilike zemljoposjednika mnogo puta mijenjale pripadajući sada Njemačkoj, a sada Francuskoj. U Nizozemskoj treba napomenuti naročito grofovije Holand, Friesland i Luxemburg, kao i kasniju vojvodinu Geldern, a u Belgiji Brabant, Flandriju i grofoviju Limburg. I gradovi na tome području stekli su vrlo rano pravo kovanja svoga novca.

Sjevernih i južnih nizozemskih 17 provincija nalazilo se pod španjolskom vrhovnom vlasti od vremena Karla V. Pod njegovim sinom i nasljednikom Filipom II. (1556.–1598.) sa španjolskom upravom nezadovoljni Nizozemci započeli su 1568. rat za oslobođenje. God. 1588. odcijepilo se 7 sjevernih pokrajina (Holland, Seeland, Utrecht, Geldern, Overijssel Friesland i Hennegau) i ujedinilo u posebnu republiku, koju je doduše potvrdio tek Vestfalski mir 1648., kojim je taj rat završen. Južne provincije ostale su pod Španjolskom ukoliko nije neke od njih okupirala Francuska. Konačno je ostatak njihov dospio 1713. pod austrijske Habsburgovce, pod kojima je ostao do Francuske revolucije. God 1815. spojeni su svi ti dijelovi još po zadnji put u »Kraljevinu ujedinjene Nizozemske«, ali su se obadva dijela 1830. konačno razdijelila zbog nepremostivih neslaganja. U Nizozemskoj je došla na prijestolje Oranska kuća, a u Belgiji kuća Sachsen-Koburg-Gotha. Dok je Nizozemska kovala gulden po 100 centa, Belgija je kao član Latinske novčane unije, poput Luxemburga, izdavala franak po 100 santima. Tu je zbog različite nacionalnosti stanovništva kroz više desetljeća kovan novac s francuskim natpisom za Valonce i s flamanskim za Flamance.

Ujedinjene kao i kasnije otpale provincije kovale su prije osnutka današnje dvije kraljevine vlastite novce. U Španjolskoj, kasnije austrijskoj Nizozemskoj razvio se poseban novčani sistem, koji je bio zasnovan prema novčanoj odredbi Karla V. na srednjovjekovnoj novčanoj jedinici, zvanom »*mite*«, sitnom novcu, od kojega su 2 flandrijske vrijedile 3 brabantске mite. Prema toj odredbi kovano je 12 vrsta novca, čije su sve vrijednosti bile djeljive s 2 i 3 počevši od **zlatnog reala** pa do ***courte*** (2, odnosno 3 *mite*). U tome nizu je pažnje vrijedan osobito **Karlov talir**. Na velikim vrstama se vidi careva slika na manjim državni orao. Postojao je čitav niz kovnica, koje su se označivale posebnim oznakama npr. za Antwerpen – ruka. God. 1598. odstupio je Filip II. Nizozemsku svojoj kćeri Isabeli i njenom mužu nadvojvodi Albrehtu Austrijskom; njihovo je kovanje bilo bogato i vrlo lijepo i trajalo je s njihovim imenima i slikama sve do 1621. Kao nešto novo kovano je i zlatnik ***ducaton***, vrijedan 60 **patarda**, obično nazivan Albertov talir, koji je – premda je bio kovano prvenstveno za trgovinu s Njemačkom – bio jako obljubljen i u Rusiji i na Istoku i stoga je i u drugim zemljama kolao. Iza toga je slijedilo kovanje španjolskih kraljeva do 1711., a onda do 1797. Habsburgovaca, pod kojima je kovano tzv. ***Kronentaler*** s Andrijinim križem okruženim s tri krune i sa Zlatnim runom, odličjem, koji je utemeljio predač Habsburgovaca burgundski vojvoda Filip Dobri. Krunski talir je Austrija i kasnije iza gubitka Nizozemske kovala u svojim kovnicama i to zbog njegove obljubljenosti u cijelim komadima, u polovinama i četvrtinama; u Milanu je kovano taj talir čak do 1800. god. Belgijska revolucija, koja je buknila zbog prenamagljenih reformi, cara Josipa II. izdavala je svoje posebne novce.

Nakon svoga odcjepljenja kovala je 7 nizozemskih provincija u različitim serijama i dalje, među kojima se istaknuo ***Rijksdaler*** s poprsjem Vilima Oranijskog, a na Rev. s lavom u štitu, zbog čega je ušao kao »lavlji talir« u povijest novca; iako je kovano od slabijega srebra, bio je vrlo obljubljen naročito u Poljskoj i Turskoj; nalazi ga se često i u našim krajevima, koji su nekada bili pod Turskom.

Među raznim brojnim nizozemskim vrstama novca sigurno je najvažniji prema ugarskom uzoru kovani **dukat**, na kojemu se vidi na jednoj strani vitez u oklopu sa 7 strelica u ruci, što predstavlja 7 provincija, a na drugoj strani je tabla s imenom provincije, gdje je dotični komad kovano. Takve su dukate kovali još Poljaci za vrijeme ustanka 1831. god. i grad Hamburg od 1811. do 1871./2. Vrijednost ovoga dukata kao visoko uvažavanog trgovačkog novca pokazuje i to, da ga je i carska Rusija protupravno u velikim množinama kovala, odnosno oponašala.

Ovdje se tek usput navodi, da je napoleonska era doživjela u Nizozemskoj za kratkotrajne vlade Luja Napoleona također svoj pad. Oslobodilački i Napoleonski ratovi stvorili su na ovome jednu posve naročitu pojavu: mnogobrojne novce od nužde i novca opsadne, koji nisu izrađivani samo u normalnim novčanim metalima, nego također u cinu, olovu, čak i u papiru (Leyden) i to ne u obliku bunovne

note, već u okruglim komadima tvrdog kartona. Svi su ti novci imali raznolik oblik, okrugao, uglast, nepravilan, jednostran i dvostran. I ponekoje srebrno posuđe tvrđavnih zapovjednika uz pribor od manje vrijednoga metala dočekaše ovdje pre-daju i prekivanje u zvečeći novac.

Novčano prilike **Apeninskog poluotoka** pokazuju iza pada Rimske države neo-bično smućenu sliku. Dok su druge velike države provele prije ili kasnije svoje državno ujedinjenje, trajalo je sve do sredine prošloga stoljeća, dok nije i Italiji uspje-lo da i ona dobije jedinstven oblik. Jer talijanska kraljevina Napoleona I. bila je kratkotrajna pojava, ograničena uz to na sjev., Italiju i na kovničke gradove Mila-no, Bologna i Venecija.

Sjećamo se, kako su mnogobrojni narodi iza prestanka Rimskoga Carstva, za-padnoga Rima, u sve većim valovima poplavljivali taj poluotok i kako su oni i svo-je numizmatičke tragove iza sebe ostavili: Heruli Odoakra, istočni Goti velikoga Teodorika, Langobardi u nizu sve do 806 kovanoga novca. A nije ni nakon novo-ga reda, koji je zaveo Karlo Veliki, postojala manja politička i numizmatička rasko-madanost zemlje, koju je premašila samo Njemačka. Pretendenti te okrunjeni kra-ljevi i carevi, koji su ponajviše dolazili u Italiju putem preko Brennera, kovali su tu u brojnim kovnicama. Mnoge su od u to rano doba nastalih novčanih slika preživ-jele kao »okamenjeni kovovi« tok vremena. Ali nisu ta kovanja ono, što oblikuje numizmatički izgled Italije skoro do praga novoga vijeka, nego bujna, množina gradskih republika, većih i manjih vojvodskih dvorova i napokon crkvena država, koja je kovala u mnogo kovnica. No značajno je također, da u Italiji postoji samo malo kovova crkvenih ustanova, izuzevši dakako samo pape i biskupe Akvileje, Tri-jenta i Trsta, koji su gradovi sve do njihova pripojenja 1918. u talijansku državu pripadali Austriji.

Između manjih velikaša, koji su imali svoj novac, treba napomenuti obitelj Sca-ligeri u Veroni i njezin sitni novac (*parvuli Veronenses*, **Berner**), koji ima značenja, kako je već spomenuto i za tirolsku, a s njom u vezi i za njemačku povijest novca, zatim obitelji Visconti i kasnije Sforza u Milanu, u Ferrari kuću Este, u Mantovi Gonzaga itd. Svi su oni obilno kovali, kovovi su ponajviše s heraldičkim oznakama, a onda se nije zaboravljalo ni patrona kuće i mjesta, a pojavljuju se već i glave vla-dara. U quattrocentu nisu talijanski rezači novčanih kalupa obični manualni radnici, nego većinom nadareni umjetnici i njihovi radovi su pravi dragulji iza zbrkane bu-jice neuglednih kovova prijašnjih stoljeća. Renesansa je ovladala i novčanim stilom i dokazala da – kao što je bio slučaj u ponovno otkrivenoj antici – treba i mora biti i novčana slika umjetničko djelo. Ali, nažalost, uzorak ovih sjevernotalijanskih magnatskih novaca jedva da se u ostaloj Italiji oponašao; tu se svrsishodnost novca smatrala važnijim, negoli ljepota njegova oblika, što se napokon može objasniti ti-me što su signori sjev. Italije imali jače razvijen smisao za umjetnost, pa su vršili i

znatno jači utjecaj na oblikovanje svoga novca, negoli možda velike gradske republike, koje su svoj novac iz trgovačkih razloga kovale kroz stoljeća uvijek u istom i već ukočenom tipu, kao Firenca svoj *fiorino d'oro* i Venecija svoj *zecchino* i srebrni *scudo della croce*. Firenca se onda kao velika vojvodina obitelji Medici, svjesna svoje istaknute umjetničke misije, priključila u sjev. Italiju inauguiranom idealu ljepote; naravno tada je već bilo prošlo klasično doba rane renesanse. Toskana je iza izumiranja obitelji Medici potpala pod Franju Lotrinškoga, muža Marije Terezije. Njihovi su potomci vladali tom zemljom do 1859.

Među gradskim republikama kovala je **Bologna** na obnovi carskog odobrenja sitne novce; zvane *bolognini*; u vladanju nad gradom izmjenjivali su se pape, velikaši i republikanci. Napokon su pape pobijedile. Pod papom Pijem II. (1458.–1464.) kovan je novac s lavom, koji nosi zastavu i s natpisom »*Bononia docet*«, što se odnosi na bolonjsko sveučilište; lav je značajna novčana slika čitavog niza novčanih vrsta. Genova je dobila pravo kovanja od cara Konrada III. Tip je od početka pa do u XVIII. st. na svim vrstama uglavnom isti: gradska vrata (*janua*) kao rječiti grb. Već 1149. – a to je za Italiju važno – pojavio se prvi zlatnik, prvi u talijanskim gradovima, *genovino d'oro*, znak cvatuće trgovine. Brojni strani vladari iz Francuske i Milana, vladali su ovim gradom, dok mu nije izradio slobodu znameniti pomorac Andrea Doria milošću svoga gospodara cara Karla V. U sljedećim stoljećima kovala je Genova novce od vrlo visoke metalne vrijednosti u odgovorajućoj veličini, **25 doppie** (50 dukata), kao i *scudi* u srebru. Ali mnogo važniju ulogu igrala je **Venecija** u novčanoj povijesti Italije i čitave istočne sredozemne trgovine. Dužd Enrico Dandolo počeo je 1192. kovati srebrni *grosso* ili *matapane*; na Av. stoji dužd i prima zastavu od gradskog patrona sv. Marka, a na Rev. je Isus na prijestolju. Taj se novac jako širio i rado uzimao i na Balkanu, tako u Hrvatskoj (Pavao Šubić), Srbiji i Bugarskoj, gdje su ga čak u silnim količinama i imitirali. Matapan je do dužda Giovanniya Gradeniga, oko 1356., oponašan i u Italiji pa čak i u Bizantu. Ali od još većega značenja ne samo za samu Veneciju, nego i za čitavu Italiju bilo je kovanje mletačkog zlatnika. Prvi ga je kovao 1284. dužd Giovanni Dandolo; na njemu je prikazan dužd, kako kleči pred sv. Markom, koji mu i tu predaje zastavu, a naokolo je postavljen natpis s imenom samoga dužda, dok na Rev. stoji Isus u punom liku među zvjezdicama zahvaćen mandorlom. Po zadnjoj riječi u kružnoj legendi: *Sit tibi Christe datus, quem tu regis iste ducatus*, dobio je taj zlatnik naziv **dukat**, dok mu je drugo ime izvedeno od riječi *zecca* (kovnica) u obliku: *zecchino* (cekin). I njega se mnogo oponašalo u mnogim kovnicama, pa i u papinskim. Isti je tip zadržala i austrijska uprava kujući cekine sve do 1835. Početak novoga vijeka obilježava **lira Tron**, koju je kovao dužd Niccolo Tron (1471.–1473.) sa svojom slikom, što je jedini slučaj nemletačkog novcu, i lavom sv. Marka. U to doba je Venecija među gradskim republikama još uvijek najvažnija, premda je iza otkrića Amerike morala svoju dotadašnju trgovačku prevlast odstupiti Antwerpenu. No za

to se povećalo državno područje Venecije osvajanjima na istočnoj obali Jadrana, u Istri, Dalmaciji i Albaniji, kao i u Grčkoj i na njezinim otocima, od čega je doduše najveći dio u toku XVI. i XVII. st. pripao Turcima. Kao i u sred. vijeku kuje se i dalje cekin, ali se sada izdaju i njegovi mnogostruki komadi u jednakoj vrijednosti kao svečani novac. Uz cekin došao je u optjecaj od vremena dužda Andrije Grittija (1523.–1539.) scudo d'oro s ljiljanskim križem i Markovim lavom. Kao srebrni novac kuje se uz **liru** po 20 **soldi** i **giustina** s lavom i slikom sv. Justine po 7 i **scudo della croce** po 8 soldi. Te su nominale izdavane u istom tipu sve do svršetka Republike, uvijek bez oznake godina kovanja, ali djelomično s inicijalima upravitelja mletačke kovnice (*massari*). Slika dužda se ne postavlja nikada, čak ni u doba testona (*lira Tron* je jedini izuzetak) nego jedino ime dužda; pri jednakosti duždevskih prezimena (npr. bila su četiri Alvisa Mocenigo) i pri jednoličnosti novčanih tipova često je teško opredijeliti pojedine komade bez pomoći literature. Prema kraju Republike kovala je Venecija i talire (**tellero**) s idealnom slikom Republike, koji su izrađivani vrlo slično levantskim talirima Marije Terezije, sa svrhom da se dobije prikladan novac za trgovinu s Bliskim istokom (Levantom), ali se time obljubljenost austrijskog talira iz 1780. god. nije mogla umanjiti, kao što je bio i sličan slučaj kraljevine Italije za Abesiniju gdje je i uz domaću valutu Terezijanski talir bio najtraženiji novac. Krasna mletačka osobitost su od vremena dužda Antonija Grimanija kovane **oselle** (1521.–1523.) novac za darivanje, koji je izrađivan u zlatu, a ponajviše u srebru i koji su duždevi kao novogodišnji dar dijelili plemstvu i to umjesto dotada uobičajenog dara u pticama (*uccello – osella*; ptica). Srebrna osela je vrijedila 3 lire i 18 solda.

Od drugih republika je **Lucca** do kraja XVII. st. zadržala na svome novcu »sve-to lice« (*Sanctus Vultus*) i ime cara Karla IV., a zatim je do kraja svoje samostalnosti 1805. stavljala lik sv. Martina. Napomenuti ovdje treba ukratko i zadnja kovanja Reda Ivanovaca na Malti: zlatne **cekine** i srebrne **tari**, kojih je išlo 12 u 1 *scudo*. Maltu su od Ivanovaca preoteli 1798. Francuzi, ali su je morali već 1800. prepustiti Engleskoj, pod čijom se vlasti još i sada nalazi. U Sardiniji kovali su najprije Španjolci, a onda Habsburgovci. **Korzika**, koja se 1729. oslobodila vladavine Genove, postala je 1736. kraljevina pod vestfalskim pustolovom barunom Neuhofom, koji je kroz nekoliko godina kovao i svoj novac; zatim je došlo do isto tako kratke vladavine i kovanja novca pod Pasqualeom Paolijem, bliskog rođaka obitelji Bonaparte, dok nije Genova taj otok konačno prodala Francuskoj 1768.

Južna Italija kao i čitav Apeninski poluotok proživjela je podjednaku sudbinu, koja se odrazila i u povijesti tamošnjega novca. Iza Langobarda osnovaše se mnoge manje gradske republike, među njima i Napulj, dok je Sicilija došla pod Arape. Na početku XI. st. preuzeli su vlast Normani, koji su na kopnu osnovali vojvodinu Apulij na Siciliji veliko vojvodstvo. Sav njihov posjed ujedinio je Roger II. Sicilski,

koji se 1130. dao u Napulju okruniti kao kralj Sicilije i Napulja (kasnije: kralj obadviju Sicilija). Zbog čestoga javljanja vladarskoga imena Roger i zbog nesavršene kovničke tehnike teško se može kronološki opredijeliti numizmatički vrlo interesantni niz novaca ove kraljevine, koji se sastoji od većega broja zlatnih *tari* s arapskim i bakrenih *folara* s grčkim legendama. Kao novčana slika služio je križ, jahač, slike Isusa, Marije i sv. Petra. Sljedeći krajevi kovali su na sličan način u sva tri metala, kovnice su se nalazile na kopnu i na otoku. Iza smrti posljednjega normanskog kralja preuzeo je u zemlji vlast njemački car Henrik VI., kao muž baštinice Konstanције i kovao je zajedno sa svojom ženom srebrne denare na talijanski način. Sin ovoga bračnoga para veliki Štaufovac car Fridrik II. tvorac je najodličnijeg zlatnog novca u sred. vijeku; to je od 1231. u kovnicama Brindisi i Mesina kovani *augustalis*. Na Av. mu je poprsje cara, izrađeno s očitim nastojanjem, da slika bude što vjernija, na glavi je lovorov vijenac, kao kod rimskih imperatora, a na Rev. stoji naravno oblikovan orao poput rimskog bojnog znaka. Kovane su i polovice toga rijetko lijepog zlatnika. Pošto je iskorijenio zadnje Hohenstaufovce, preuzeo je uzurpator Karlo Anžuvinski njihovu južnotalijansku državu. Ali je Siciliju u znamenitoj sicilijanskoj noći 1282. izgubio, tako da su uz kratak prekid obadva dijela države postojala jedan uz drugi, na kopnu pod Anžuvincima, a na otoku pod španjolskom kućom Aragon, dok nije Ferdinandu Katoličkom, kralju Španjolske, pošlo za rukom te je 1514. obadva dijela opet sjedinio. Zbog svega toga je vrlo šarena slika novčanoga stanja Napulja – Sicilije. Osim domaćih kovova treba istaknuti rukom vrsnog majstora Franceska Formica izrađeni čitavi *salut d'oro* i njegovu polovinu, što su kovani u vrijeme za sicilijanske noći protjeranoga Karla Anžuvinskog, kojega je slika stavljena i na jedan srebrni novac, oblika groša. Za Karla II. kovan je srebrni *gigliato* ili *carlino* s kraljem na prijestolju i križem, okruženim s 4 ljiljana (otud mu i ime): taj je novac oponašan u Ugarskoj i Njemačkoj i čak do Seldžuka na Istoku. Osim toga kovani su sada, a i kasnije mnogi francuski i talijanski novci u zlatu, srebru i bilonu, bakrenoj smjesi s malo srebra. Ferdinand I. Aragonski (1479.–1516.) zaveo je među ostalim prema španjolskom uzoru kovani srebrni *coronato*, na kojemu se ispočetka vidjelo krunidbu kralja po dva prelata, a kasnije samo okrunjeno poprsje njegovo, i taj je novac kovan u silnim količinama i drugdje imitiran. Isti je kralj izdavao i *cavallo*, koji je kasnije postao najsitniji novac, pa se na njemu nije vidjelo ni konja po kojemu je baš i dobio ovo ime. Starosicilijanska novčana imena *tari* (= *dirhem*) i *tornesse* (od *turnose*) održala su se i u novom vijeku i to i pod španjolskim Habsburgovcima i pod španjolskim Burbonima, uz to se očuvaše i nazivi *ducato* ili *piaster*, ali kao oznake za srebrni krupni novac. Osim u Napulju kovalo se i u **Palermu, Messini, Aquili** i u drugim kovnicama na kopnu. I manji velikaši kao marchese del Vasto ili di s. Giorgio izvršivali su pravo kovanja. Jedan od njih knez Enrico de Fondi, davao je međutim svoje novce kovati (dukate i talire) 1747. u Stolbergu i 1774. u Pragu.

Između skoro bezbrojnih malih i manjih vladarčića, koji su na području Italije kovali novce, izvršavalo je njih oko 16 svoje pravo kovanja na taj način, da su obiljubljne vrste novca izrađivali od slabog metala i tim imitacijama stjecali velike koristi; posebno treba istaknuti knezove Correggio, jer su oni to razbojničko kovanje upravo na bestidan način izvršavali. Oni su naime kovali imitacije ugarskog dukata i njemačkih, francuskih i nizozemskih vrsta novca u tolikoj množini, da je car Ferdinand II. zbog toga krivičnog rada porekao 1630. knezu Cyrusu Austriacusu pravo vladanja u njegovoj zemlji.

U suprotnosti s većinom drugih europskih zemalja, a naročito Njemačke i Austrije, postojala je na zemljištu Apeninskog poluotoka samo jedna jedina duhovna upravna vlast, koja je kroz stotine godina stalno kovala svoj novac, naime **Crkvena država**. Ta je svjetska sila kovala u brojnim kovnicama, na prvom mjestu u »*caput mundi*«, u Rimu, i za vrijeme avinjonskog progonstva kroz duže vremena i u tome južnofrancuskom gradu. No uz to su pape razvijali manje ili više intenzivnu kovničku djelatnost i u svojim kovnicama: Ancona, Bologna, Carpentaria, Civitavecchia, Fano, Fermo, Ferrara, Foligno, Gubbio, Macerata, Montalto, Orvieto, Parma, Perugia, Pesaro, Piacenza, Ravenna, Recanati, Ronciglione, San Severino, Spoleto, Tagliacozzo, Termini, Urbino itd. Prema područjima, gdje su te kovnice radile, kao i prema njihovu trajanju, dade se objasniti i politička konstelacija papinske države u pojedinim razdobljima njezine povijesti. Prema tome je i izgled papinskih kovanja vrlo raznolik. Uz sv. Petra pojavljuju se u kovnicama izvan Rima lokalni sveci ili gradski grbovi tako da heraldičar može naći upravo na papinskim novcima silno gradivo za proučavanje. Od vremena renesanse postavljaju pape i svoju sliku na novac i to ne samo na zlatnike, nego i na krupni srebrni novac, kao što su *giulii* i *scudi* i njihovi manji dijelovi. Po rimskoj kuriji honorirani umjetnici mogli su se isticati na reversima novca slikama i prikazivanjima iz vjerske i crkvene povijesti. Poznata je obitelj kaluporezaca Hamerani, podrijetlom iz Njemačke, čiji su pripadnici kroz više generacija izrađivali u Rimu papinske novce i medalje.

Papinsko kovanje započinje s jednim denarom Hadrijana I. (772.–795.), rađenim prema bizantskom uzoru. Pošto se Karlo Veliki 800. dao u Rimu okruniti za cara, kovao je i on, kao i priličan broj njegovih nasljednika sve do vremena Otona (936.) denare, na kojima je uz carevo stavljanje ime pape. Kao novčana slika javlja se većinom carev monogram, rjeđe sv. Petar ili jedan toranj. A onda kroz dugo vremena nema papinskog novca, tako između 1188. i 1288., jer je u tom stoljeću rimski Senat preuzeo poslove kovanja i poslužio se starorimskim natpisom *Senatus Populusque Romanus*, stavljaajući na novce sliku kao *Romani principes* označenih prvih apostola Petra i Pavla. A kasnije kuje čak pojedini rimski senatori sa svojim imenom i grbom, kao Savelli, Orsini i Colonna, napokon i znameniti pučki tribun Cola Rienzi. Novčane vrednote su različite, kao što su i njihovi kovovi; istaknuti

treba jedan zlatnik izrađen prema mletačkom cekinu. Gradsko kovanje je prekinuo Grgur XI. (1370.–1378.), a počevši od pape Martina V. (1417.–1431.) papinsko se kovanje više nikako ne prekida. Kuju se kao i inače u Italiji uobičajene vrednote, kao **cekini** (i u većim i manjim komadima), **grosso** i **quattrino**. obično sa slikom pape na prijestolju i slikom sv. Petra, koji se gdjekada javlja i u svome ribarskom čamcu, pridaje se redovito i obiteljski grb pape. Novi nešto veći srebrni novac je tek pod Julijem II. (1503.–1513.) kovani **giulio**, koji odgovara inače u Italiji uobičajenim testonima. Papinsko je kovanje prestalo 1870. god., kada je osnovana Kraljevina Italija, ali je 1929. pod Pijem XI. opet nanovo proradilo, no ne više pod naslovom Crkvena država, nego kao Vatikanski grad (*Città del Vaticano*). Vrednota umjetničkih visoko cijenjenih novih kovova odgovara onima talijanske države, naimе **lira** po 100 **centesima**. Istu vrednotu ima i malešna republika **San Marino**, koja se do danas očuvala kao suverena državnica, pa kuje od 1864. svoje novce. Mala kneževina **Monaco** koju bi prema njezinoj vladarskoj obitelji Grimaldi, trebalo također Italiji pribrojiti, kuje sada prema uzoru francuskoga franka, dok se prije služila talijanskim tipovima.

Osnivač današnje talijanske jedinstvene države je obitelj s ove i one strane Alpa naseljenih grofova, a kasnije vojvoda od Savoje, čiji se prvi novac javlja već pod grofom Umbertom II. (1080.–1103.), a vlast im se polagano proširila i po Piemontu. Osobito obilno je bilo kovanje pod Emenuelom Filibertom (1553.–1580.), koji je među ostalim izdavao velike zlatnike i talire sa slikom svojom i svoje žene. Viktor Amadej I. (1630.–1637.) zaveo je kao novčanu jedinicu u svojim raznim zemljama liru po 20 solda, no ona se nije mogla održati, tako da ju je njegov istoimeni nasljednik 1717. ponovno morao uvesti, primjer, kako narod uporno ostaje kod svojih već uobičajenih novaca. Godine 1720. uzeo je isti knez naslov kralja Sardinije, koji je njegov nasljednik Viktor Emanuel II. zamijenio titulom kralja Italije s prijestolnim mjestom u Rimu 1870. god. Valutna jedinica je lira po 100 centesima, koju je i mlada Republika Italija preuzela. God. 1865. sklopila je Italija s Francuskom, Belgijom i Švicarskom tzv. Latinsku novčanu uniju.

Samo ukratko neka se spomene, da je Italija, prije nego što je postala ujedinjena Kraljevina, bila već 1805. pod Napoleonom I. spojena u jedno gornjotalijansko kraljevstvo, kojemu su pripadale – iako nominalno samostalne – kneževine **Lucca** i **Piombino** i kraljevina **Napulj**, koje je Napoleon I. podijelio svojim rođacima. Svoga sina, koji međutim nije nikada dospio na prijestolje, nego je nakon svoga pada kao vojvoda od Reichstadta 1832. svoj mladi život završio, nazvao je Napoleon I. ponosno »kraljem Rima«. Od njega ne postoji nikakav novac, nego od njegove majke Marije Lujze, kćerke cara Franje I. Ona je 1815. dobila kneževine Parmu i Piacenzu, dok je Austrija sama vladala Kraljevinom Lombardsko-Venetskom, od koje je 1859. izgubila Lombardiju, a 1866. Veneciju. Za vrijeme svoga vladanja ko-

vala je Austrija u kovnicama Milana i Venecije dijelom prema domaćoj stopi, a dijelom prema austrijskoj. Obadva su ta grada izdavala svoj novac za vrijeme revolucije 1848./49.

Švicarska je bila sve od početka svoje samostalnosti podijeljena na po jednu njemačku, francusku i talijansku interesnu sferu, već prema susjedstvu s okolnim zemljama. Kantoni, od kojih je svaki imao pravo kovanja, prilagođavali su se zbog toga valuti svojih susjeda, s kojima su vodili živahnu trgovinu. Premda je Švicarska još do Vestfalskog mira 1648., bila najvećim svojim dijelom sastavni dio njemačke države, polazila je ona ipak slobodno svim putevima. Zbog toga su vrlo raznoliki i izgled i vrijednost novca, što se pojačalo još i time, da je čitav niz duhovne i svjetovne gospode svoje pravo kovanja izvršavao više ili manje svojevoljno. Utjecaj francuske revolucije pojavio se najprije u **Genevi** gdje je 1792. kod kovanja novca zaveden decimalni sistem. Godine 1798. osnovana republika ukinula je u kantonima pravo kovanja vlastitog novca i zavela je novi novčani sistem za čitavu državu prema francuskom uzoru; jedinica nove valute je **franak** (1/37 pariške marke), koji se dijelio na 10 **Batzena** po 10 **Rappena**. Nove vrste novaca, kovane u raznim kovnicama, pokazuju osim oznake vrijednosti, jednog barjaktara ili rimske fasces. God. 1803. dobili su kantoni opet svoje pravo kovanja, ali su morali kovati po zajedničkoj novčanoj stopi, 1 švicarski franak = 1 1/2 francuskog franka. Od 1815. do 1848. vladalo je potpuno bezakonje s kratkim kovanjem u pitanju novca »konkordirajućih kantona«, dok nije konačno ustavom od god. 1848. stvoren Švicarski savez (*Schweizer Eidgenossenschaft*), kojim je istovremeno zaveden francuski novčani sistem s 1 franak = 100 Rappena ili Centimesa, kao i jedinstvena novčana slika. Osobitu obljubljenost uživaju srebrni komadi od 5 franaka, koje se kuje kao spomen novac prilikom održavanja u raznim mjestima streljačkih svečanosti i to zbog svoje ljepote izrade s krasnim novčanim slikama, čime se ti novci izdižu nad monotonost redovitih kovova.

Pad istočnog ili bagdadskog kalifata 1258. i s njime rasulo goleme arapske države izazvaše nadiranje raznih azijskih naroda, koji su se nastanjivali u pojedinim arapskim pokrajinama. Tako su već iza 1058. Turci Seldžuci osnovali male sultanate u Iranu, Kermanu, Alepu, Damasku, Ikoniju i dr. Glavni udarac zadali su kalifatu Mongoli. U to se doba javljaju u Maloj Aziji bakreni novci bez slika s punim ili polovičnim grčkim natpisima. Turkmenski knezovi su kovali u Lidiji, Joniji i Kariji **đilijate** s latinskim tekstom. U području oko rijeke Inda šire se novci, zlatni i srebrni tamošnjih vladara, Mogula. Ali svi su ti narodi i narodići dospjeli pod arapski kulturni utjecaj i svi prihvatili vjeru proroka Muhameda, arapski islam.

Dvije, na nekadašnjem arapskom području najveće islamske države, **Turska** i **Perzija** danas nazivana Iran, kovale su sve tamo od XIII. st. svoj novac u mnogobrojnim količinama i raznolikim tipovima. Vjerski stroži Turci, suniti, koji su kovali posebne novce i za Egipat (Misir), nisu stavljali na svoje kovove nikakvih slika,

nego samo natpis s imenom sultana i godinu kovanja, a kasnije na krupnijim vrstama i legende u slavu vladara, te tugru, od imena sultanova isprepleten neke vrste monogram. Liberalniji Perzijanci, šiiti, kovali su već pod Seldžucima uobičajenu sliku lava, koji je sada postao državnim grbom, a u najnovije vrijeme stavlja se na kovove i slika samoga šaha. Preokret 1918. god. doveo je na području nekadašnje velesile Turske do osnivanja čitavoga niza novih većih i manjih država, među njima Izrael, Irak, Siriju, Libanon itd., koje u različnim valutama računaju i kuju, Egipat je nedavno proglašen republikom, kao što je i sama Turska. U nekim arapskim državama i u Abesiniji troši se i rado uzima još uvijek stari talir Marije Terezije iz 1780. god., koji se i sada još kuje u bečkoj kovnici i u trgovačke svrhe šalje na Bliski istok i dalje na jug u Afriku. Pokušavala je Italija i Engleska, istisnuti ga iz optjecaja svojim imitacijama, a u novije vrijeme, od god. 1845., kuje Abesinija u New Yorku u velikim količinama svoj krupni novac od iz optjecaja povučenih terezijanskih talira.

Krajevi Bliskoga istoka stajali su prije nego što su ih Turci osvojili, kroz neko vrijeme pod kršćanskim vladarima, kada je križarskim vojskama iz zapadne Europe uspijevalo, suzbiti osvajačke pothvate islamskih naroda. Novac tih kratkovjekih križarskih državica sastojao se od najraznolikijih vrsta i tipova, a trošili su se tu u zemlji i već zatečeni bizantski i muslimanski zlatnici, bizantinci (*besanti*) i dinari (*bésants sarrazins*), bizantski bakreni novci, a i novci vlastitog kovanja. Potonji su rađeni ponajviše po uzorcima donesenim iz domovine u Europi, a kako se najveći dio križara, koji su u Palestini i ostali, sastojao od Francuza, razumljivo je prema običajima onoga vremena, da su oni svoje denare i obale kovali prema mustrama iz domovine. Usprkos svih dinastičkih i mjesnih osobitosti rađene su te vrste novca upravo jednolično, naročito u kasnije nastalim grčkim kneževinama. U samoj Svetoj Zemlji kovala je kraljevina Jeruzalem, kneževina Antiohija, grofovija Edesa, Jafa i Tripolis te više barunata i taj se novac očuvao, dok se za neke druge novce tek naslućuje, da su bili kovani. Imitirani su bili naročito sarscenski zlatnici. Ali kada je u križarskoj vojni Luja IX. Svetog (VI. križ. vojna 1248.–1254.) papinski legat te komade vidio, izradio je od pape Inocenta IV. bulu kojom je to kovanje zabranjeno pod kaznom isključenja. Nato su izdavani u Akonu zlatni i srebrni novci sa saracenskim pismom, a kršćanskim sadržajem natpisa. Uz to je bilo i komada s grčkim, francuskim i latinskim natpisima. Zadnji kršćanski novac u samoj Svetoj Zemlji bili su lijepi groši i polugroši, koje su kovali Boemund VI. i Boemund VII. (1268.–1274.–1287.) Antiohijski u Tripolisu s rječitim grbom s tri tornja (Tripolis = tri grada).

Između drugih kršćanskih država na Bliskom istoku valja napomenuti još bogate nizove novca kraljeva na Cipru iz kuće Lusignan (francuski bilonski denari, groši po uzoru napuljskih *gigliati*, zdjeliciasti bizantinci itd.) i novce velikih meštara reda Ivanovaca na otoku Rodosu. Konačno treba ovdje napomenuti još i novce kršćanskih vladara Armenije i Georgije.

Na Dalekom istoku je **Kina**, koja se hvali da je prva od svih država na svijetu imala svoj novac i to još 28 st. pr. Kr. – najprije izdavala zaista neobične i vrlo stare plaćevne objekte (*pu*) u oblika raznih predmeta, rado uzimanih u primitivnoj trgovini zamjenom, kao što su noževi i odjeća. Nadalje tvrdi Kina, da je već prije 1000 godina izdavala svoj papirni novac. Najpoznatiji kineski novac je međutim okrugli *kaš*, kovan od mesinga u ponekad i znatnoj veličini do 15 cm s četverokutnom rupom u sredini, da se pojedini komadi mogu nizati na vrpču. Za veća plaćanja uzimane su srebrne i zlatne grude, mjerene na vagu, u tušem službeno označivane, kolika im jeftinoća i težina. Kada je Kina 1890. prešla na kovanje novca, zavela je zajedno sa srebrnom valutom meksikanski dolar po 100 centa kao uzorak svoga kovanja. Za neke provincije te goleme države, kao i za pojedine samostalne države, među njima Koreju, Anam, Javu itd., postojao je poseban, kineskom sličan novac. I **Japan** je već vrlo rano imao svoj novac, tanke, eliptične zlatne pločice s pečatom i službenom oznakom. Tu se mora razlikovati novce starijeg sistema tj. srebrne valute i novce zlatne valute, zavedene 1897. Stariji *jen* je srebrni novac koji je odgovarao potpuno američkom dolaru (1 *jen* – 100 *sena* po 10 rina). Danas *jen* označuje količinu od 0,75 g čistog zlata, kuju se zlatnici od 20,10 i 5 jena, a uz njih su još u optjecaju stariji zlatnici od 1 jena. Srebrni su novci komadi od 50, 10 i 5 *sena*, a bakreni od 1 *sena* i 1 rina.

Predaleko bi vodilo, da se o novcu i drugih država Dalekoga istoka pobliže govori. Samo treba **Siam** navesti zbog njegova starinskog novca, *tikal* zvanog, koji je bio izrađivan od srebrnoga drota uvijenoga u oblik kugle i pečatom, odnosno žigom obilježen, zatim zbog njegova novca od stakla i porculana. Za vlade Maha Kongkuta (1851.–1863.) prihvaćen je i tu europski način kovanja s tikalom kao novčanom jedinicom. I razne države u **Indiji** imale su svoje posebne novce.

U Africi treba na prvom mjestu navesti **Maroko**, kojega je bakreni *fuls* s heksagramom i godinom kovanja općenito poznat. I ta je država pristupila modernom novčanom sistemu, kao što su to izvele i sve druge izvan europske zemlje. Za većinu njih je do pred kratko vrijeme kovala novac ona država, pod čijim su se protektoratom (npr. kao kolonije) one nalazile, a djelomično se to još i danas vrši. S ukidanjem kolonijalizma razvijaju sada nove slobodne zemlje svoje vlastito kovanje, ali pridržavajući ili oslanjajući se još uvijek na dosadašnju valutu. Sva ta nekadašnja, a i još danas postojeća kolonijalna područja već i nabrojiti, zauzimalo bi velik broj strana. Upućuje se stoga na u dodatku navedenu literaturu.

Među zemljama Amerike prvo mjesto s numizmatičkog gledišta zauzimlju svakako **Udružene Države Sjeverne Amerike**. Tu je započelo kovanje novca još prije 1650., pod engleskom vlasti u Massachusettsu sa srebrnim pločicama, koje su imale na jednoj strani monogram: $\underline{N} \underline{E} \underline{N}$ (ew) E(England), a na drugoj su žigosane oznakama vrijednosti: XII., VI. i III. (*pence*). Još prije njih su 1616. objavljeni na

Somers Islands (Bermudski otoci) za američko-engleske kolonije od srebra kovani komadi od 2, 3 i 6 penca i od 1 šilinga sa svinjom, ili galeonom s četiri jarbola i zastavom sv. Jurja na drugoj strani. Začetnik ovih novaca je bio sir George Somers, koje je ovdje na putu u Virginiju doživio brodolom. Na kopnu su onda uslijedili 1652. tzv. *pine-tree*-novci u jednakim vrednotama, kao u Massachusettsu, sa stablom omorike, kao i sa stablom hrasta. Godine 1658. dao je Cecil, drugi lord Baltimore i lord-proprietor od Marylanda kovati u Engleskoj srebrne i bakrene novce sa svojom slikom i grbom. Uz druge pojedinačne kovove dao je William Wood na osnovu od kralja Georga I. za Irsku i američke kolonije izdatog patenta kovati bakrene **tokens** sa slikom kralja i s »rosa americana«, zatim 1/2 penya 1 *farthing*-e, sve prema Hibernia-tipu sa sjedećom božicom i s irskom harfom: to je prvobitno bilo određeno za Irsku, ali kako se tamo nije moglo održati, eksportirano je u Ameriku. Inače se ispomagalo s tima tokens i sa španjolskim i francuskim novcem iza proglašenja neovisnosti 1776. Izdavani su i novci pojedinih država kao Vermonta, New Yorka, Connecticuta, New Jerseya itd. i papirni je novac izdavan u velikim količinama, uz to bakreni centi i opet token, među kojima već neki komadi sa slikom Washingtona. Svi ti komadi pripadaju – bez obzira na njihovu čisto numizmatičku zanimljivost – među najveće raritete. Prvi novčani zakon iz 1793. god. odredio je kao jedinicu *dollar*, kojega je naziv izveden od njemačkog Taler, njegova desetina je *dime*, a stoti dio *cent*. Zlatnik od 10 dolara prema novčanoj slici orla, engleski *eagle*, zadržao je taj naziv: njegovi veći ili manji komadi nazivlju se prema tome dvostruki *eagle*, 1/2 *eagle* ili 1/4 *eagle*. Premda je novčanim zakonom propisano da se na novce stavlja slika predsjednika republike, narodno predstavništvo se tome suprotstavilo tako da se na većini američkih novaca vidi kip slobode. Izuzeci su predsjednici Washington, Jefferson, F. D. Roosevelt, ali osim prvoga nije slika druge dvojice došla na novac za njihova života. Postoje i druge novčane slike, ali tipologija novaca Unije je vrlo konzervativna i zbog toga vrlo monotona; tu monotoniju prekidaju samo polu-dolari izdavani počevši od velike Kolumbove izložbe 1892./3. prilikom osobitih događaja kao spomen novac.

Kada se 1848. na farmi Švicarca Sutera kod Almadora na zapadnim obroncima Sierra Nevade otkrilo bogate tragove zlata (*Flussgold*) izbila je zlatna groznica, koja se može usporediti samo sa zlatnom požudom Španjolaca, kod osvojenja Meksika i Perua. Počelo se odmah po američkim rudarima oprano zlato uzimati za kovanje novca. Razni konzorciji, koji su odmah osnovani za vađenje zlata u novoj zlatnoj zemlji, kao npr. Miner's Bank, Pacific Company ili Baldwin & Company, a uz njih i druga manja i veća društva, sva u San Franciscu, dala su se odmah – pošto u lokalnom saobraćaju nije bilo dosta potrebnih plaćevnih sredstava – na kovanje svojih zlatnih novaca u nominalama od polovine na gore do 50 dolara, i to u okruglom ili osmerokutnom obliku, pa i u grudama; sve su to novci, koji danas reprezentiraju mnogostruko povećanje njihove nekadašnje vrijednosti.

Meksiko i druge nekad španjolske kolonije u Sjevernoj, Srednjoj i Južnoj Americi kovale, su, dok se nisu oslobodile vrhovništva Španjolske, prema njezinim tipovima i nominalama, a obilježavale su taj svoj novac posebnim novčanim oznakama. Karakterističan je za starije kovanje, naročito u XVIII. st., već spominjani »brodski novac«; to su bili na brzinu i stoga primitivno i loše rađeni zlatni i srebrni novci na nepravilnim novčanim pločicama, kovani navodno na brodovima, koji su se vraćali iz Amerike u Španjolsku i nakon kovanja brušeni i orezivani, da dobiju propisanu težinu i veličinu. U XIX. st. je svaka od tih nekada kolonijalnih zemalja zavela svoj novčani sistem s različitim nazivima svojih nominala.

Pri kraju treba napomenuti još jednu zanimljivu novčanu kategoriju, a to su **novci od nužde** i **opsadni novci**. Izrađivani su ne samo od novčanih metala nego i od kože, papira i od drugog materijala. Novci od nužde izdavani su, kao što im i sam naziv kaže, u teškim socijalnim i političkim prilikama, kada je ponestajalo zakonitog državnog novca, pa su privatnici, a i razne ustanove bili prinuđeni izrađivati, da si na taj način pribave nužni sitni novac za najpotrebnija plaćanja. Takav je novac u Hrvatskoj bio 1849. u Zagrebu kovani Jelačićev »križar«, zatim papirni novci gradova Rijeke, Karlovca, Siska, Čepina, sve iz vremena revolucije 1848./49. Opsadne novce izdavale su vojne komande u opsjednutim gradovima ili tvrđavama, da njima plaćaju vojsku i nabavljaju najnužnije namirnice. Poznati su kod nas opsadni novci gradova Zadra i Kotora, koje je dala izraditi opsjednuta u tim gradovima francuska vojska 1813.

Na kraju još nekoliko riječi o pojmu: novac. Pod tim nazivljem razumijevaju se upravo dva različita značenja. Hrvatski jezik nije izgradio za svako od njih poseban naziv, kao što ih ima npr. njemački jezik u oznakama »*Münze*« i »*Geld*«. *Münze* je uvijek *Geld*, ali *Geld* nije nikako uvijek i *Münze*. Za pojam »*Münze*« služimo se mi danas nazivom u obliku jednine »**novac**«, premda u narodu postoje i stari nazivi »*pinez*« i »*penez*«, a u starom Dubrovniku se služilo riječju »*munita*« od lat. *moneta*. Za pojam »*Geld*« uzimljemo u našem jeziku nazivlje u množini »**novci**«, dok u narodu imamo naziv »blago«, što odgovara latinskom pecunia (od lat. *pecus* = govedo). Međutim i u drugim jezicima, kao npr. u engleskom i francuskom ne postoje specifični nazivi za ta dva pojma, kao što su izgrađeni u njemačkom.

LIT.:

AUGST 1934; ARAGÃO 1874–1880; ATKINS 1889; BAUMGARTNER 1933; 1934; 1934a; 1949; 1959; 1950; 1950a; 1952; BELFORT 1892–1895; BLANCHET – DIEUDONNÉ 1912–1936; CAGIATI 1911; CARON 1882–1884; CEJNEK 1935; 1935a; CEJNEK 1954; *CORPUS nummorum italicorum*, I–XIX. 1910–1940; CORRAGIONI 1896; CRAIG 1954; ČERMAK – SKRBEK 1891–1913; DEMO 1975; 1981; 1982; 1984; 1994; 1995; 2005; 2007; FIALA 1891; 1895; 1906–1917; FRIEDENSBURG 1909; 1913–1922; 1926; GAETTENS 1955; GARIEL 1883–1884; GEBHART 1949; GERLOFF 1947; GIL FARRÉS 1959; GLOBOČNIK 1897; GOODACRE 1951; 1964; GUMOWSKI 1924; 1960; HALKE 1909; HANS 1950; HÄVER-

NICK 1930; HOFFMANN 1870; HOLZMAIR 1946; 1948; HÓMAN 1916; HUSZÁR 1958; HUTTEN-CZAPSKI 1957; KAUFMAN 1910; KOCH 1953; 1955; 1957; 1967; 1973; 1983; 1994; LOEHR 1946; LUSCHIN VON EBENGREUTH 1909; 1911; 1913; 1918; 1922–1923; 1923; 1926; LUSCHIN – BUCHENAU 1920; MAILLET 1868–1873; MARTINORI 1915; MEILI 1897–1905; MENADIER 1891–1922; 1926; 1975; MURKO 1943; NEWALD 1883; PAPADOPOLI 1893; 1904; 1904a; 1906; 1907; 1915; 1916; 1919; PAWLOWSKI 1885; PEETZ 1915; PEETZ – RAUDNITZ 1898; PROBSZT 1954; 1957; 1958; 1960; 1960a; QUIGGIN 1949; RENGJEO 1959; *REPERTORIUM zur neuzeitlichen Münzprägung Europas* 1959; RÉTHY 1898; 1907; RÉTHY – PROBSZT 1958; RICCIO 1843; RIZZOLLI 1991; 1995; 1995; 1995a; 2006; RUPP 1841–1846; *RUSSKAJA numizmatika* 1979; SABATIER 1862; SACCOCCI 1991; 1995; 1995a; 1996; SARIA 1954; *SCHAUSAMMLUNG* Berlin, 1919; SCHEFFLER 1908; SCHLUMBERGER 1954; SCHOU 1926; SCHRÖTTER 1930; SERAFINI 1910–1913; SCHWALBACH 1901; SUHLE 1955; 1965; 1973; *SVERIGES MYNTHISTORIA*. 1958; THEMESSL 1911; TRUHELKA 1897; 1899; TURNWALD 1949; ZAY 1892; ŽONTAR 1960.

Kovanje novca u južnoslavenskim zemljama i u Turskoj

I. Slovenija

Negdje između 1125. i 1130. godine počeo je salcburški nadbiskup Konrad (1106–47) kovati svoj novac u Friesachu (slovenski: Brezje) u Koruškoj, od srebra, što se dobivalo iz okolišnih radnika. Zbog svoje dobre srebrne sadržine, taj se novac ubrzo počeo u trgovini vrlo rado trošiti i u udaljenim krajevima na Istoku, tako po Hrvatskoj i dalekoj Ugarskoj, a počeli su po ugledu na taj frizaški novac kovati svoje novce i neki crkveni poglavari kao biskupi u Bambergu i u Gurku te feudalcima: vojvode u Koruškoj, grofovi u Gorici, Andechs-Meranci i austrijski Babenberžani. Za njima se poveo i hrvatski vojvoda Andrija (1196–1204) i neki velikaši sa područja današnje Slovenije. (Vidi pod: *Friesacher!*).

Današnja Slovenija nije bila u sred. vijeku, a naročito u XII. i XIII. st. jedinstveno upravno-političko područje, kao što je danas. Na zapadu u Gorici vladali su gorički grofovi. Trst je bio autonoman grad pod upravom svoga biskupa. Gornja Kranjska (Gorenjsko) bila je pod vlašću porodice Andechs-Meran. Unutarnja (Notranjsko) je spadala pod Goričku grofoviju a Dolnja (Dolenjsko) i Slovenska Krajina pod patrijarha u Akvileji. U Štajerskoj vladala je velikaška porodica Babenberg. No uz svjetovne poglavare imali su neke krajeve pod svojom upravnom vlasti i neki crkveni predstavnici, na prvom mjestu i u najvećem opsegu akvilejski patrijarh, zatim ljubljanski biskup, salcburški nadbiskup i drugi.

Među svjetovnim poglavarima isticala su se tri velikaške porodice: Andechs-Meranci, Babenberžani i Španhajmovci (Spanheim). Neki članovi iz te tri porodice kovali su i svoj novac imitirajući uglavnom novce iz nadbiskupske kovnice u Friesachu i iz kovnica akvilejskih patrijarha. U ono doba vodili su kroz slovenske krajeve glavni trgovački putovi, na kojima se razvila živahna trgovina između sjev. Italije i alpskih zemalja, te hranom bogatih krajeva u Hrvatskoj i dalekoj Ugarskoj. Iz procvata te trgovine pokucala su i svjetovna i crkvena gospoda, da izvuku izvjesne koristi, pa su počeli u svojim kovnicama kovati svoj novac i njime pomagati

plaćanja nabavljene i kupljene robe. Jamačno su samo zbog toga osnovane kovnice baš uz granicu Hrvatske, tako u Ptuju, Rajhenburgu, Brežicama, Kostanjevici i Hrvatskom Brodu.

1. Familija **Andechs-Meran** potječe iz Bavarske. U XII. st. imala je već velike posjede u Koruškoj, Kranjskoj i Istri, a u Kamniku, Slovenjgradcu i Hrvatskom Brodu i svoje kovnice. U Kamniku su kovani denari Bertolda III. (1151–1188), Bertolda IV. (1188–1204), Henrika IV. (1204–1228) te Agneze (Neže) Andechs-Meranske (1243–1248). Iz kovnice Slovenjgradec potječu denari i poludenari Henrika IV., Bertolda V. (1228–1251), te Konrada Auffensteina (oko 1334). U Hrv. Brodu je kovao denare Henrik IV. Andechs-Meranski. Ova familija je izumrla. 1263. god

2. Porodica **Spanheim**, podrijetlom iz Njemačke, stekla je posjede u Koruškoj 1122. g., a kasnije i u Kranjskoj, a prvaci su njezini imali naslov »vojvoda Koruške«. U XIII. st. isticao se Bernhard II. (+ 1256), oženjen kćerkom češkog kralja Otokara I. Juditom. Posjedi su mu se pružali s obje strane rijeke Save sve do hrvatske granice, gdje se je nalazio gradić Kostanjevica (njem. Landestrost). Posjedi familije su se povećali, kada se je njegov sin Ulrik III. oženio Agnezom Andechs-Meranskom. Ulrik III. nije imao djece i s njime je ta familija 1269. izumrla. Spanheimovci su imali svoje kovnice u Kostanjevici, Ljubljani i u Kamniku. U Kostanjevici je kovao denare Vojvoda Bernhard (1202–1256.), u Ljubljani denare i poludenare Bernhard i Ulrik III., a u Kamniku Ulrik III. (1248–1269.) i to nakon ženidbe s Agnezom Andechs-Meranskom, s kojom je dobio i Kamnik.

3. U XIII. st. igrala je važnu ulogu u slovenskim krajevima njemačka familija **Babenberg**. Babenberžani se spominju kao krajiški grofovi (*Markgrafen*) od 976. g. u Bavarskoj i od 996. g. u Austriji, a od 1155. g. kao austrijski vojvode (*Herzoge*). Porodica je izumrla 1246. g. Među Babenberžanima naročito se je istakao Leopold VI. (umro 1230.), vojvoda Austrije i Štajerske. Njemu je uspjelo te je stekao posjede južno od Save u Kranjskoj. A znatno su se povećali posjedi Babenberžana u Kranjskoj 1229. g., kada se je Leopoldov sin Fridrik II. (+1246.) oženio Agnezom Andechs-Meranskom i stekao posjede od Kranja i Kamnika sve do hrvatske međe. Bio je čovjek žestok i naprasit, u sukobu sa svojim susjedima a 1243. g. rastavio se i od svoje žene Agneze. Obadva Babenberžana kovali su svoj novac i to Leopold VI. u zajednici sa salcburškim nadbiskupom Eberhardom II. u nadbiskupskoj kovnici u Ptuju i Fridrik II. u Kamniku od 1230. do 1243.

4. Od crkvenih poglavara kovao je svoje novce salcburški nadbiskup **Eberhard II.** (1200–1246.). Osim kovnice u Ptuju imao je on svoje kovnice i u Rajhenburgu i Brežicama (njem. Rann).

5. Kovao je napokon svoje novce na slovenskom području i češki kralj **Otokar II.** (1269–1276), kada je iza smrti Ulrika III. Spannheima naslijedio kao njegov rođak sve njegove posjede. Otokar je kovao u kovnici u Kostanjevici denare i brakteate i u Kamniku denare. Pobijeden u ratu s njemačkim kraljem Rudolfom Habsburgom morao se je Otokar mirom, sklopljenim u Beču 1276. g. odreći svih svojih posjedovanja na jugu u slovenskim krajevima. S time je prestalo i kovanje novca u slovenskim kovnicama u XIII. stoljeću.

6. Našao se je međutim jedan novac iz XIV. stoljeća sa slikom sove na aversu. Kako je sova bila grbovni znak tirolske porodice **Auffenstein**, dodijelio je austrijski numizmatik Luschin taj novac Konradu III. Auffensteinu, koji je oko 1334. g. posjedovao Slovenjgradec.

7. Posljednje slovenske sredovječne novce kovala je ugledna i moćna porodica **Celjskih**, po svoj prilici u samom Celju. Familiju Celjskih je podigao do velikoga ugleda Hermann II. (+1433.), grof celjski i zagorski, ban dalmatinski, hrvatski i slavonski. S udajom njegove kćerke Barbare za kralja Sigismunda (1410–1437), ugled familije se još povećao. Nasljednik u vodstvu familije bio je Hermanov sin Fridrik II. (+1454), ban Slavonije 1423–1424 i 1445–1454. Njega je naslijedio sin Ulrik II. (+1456), zajedno s ocem hrvatski ban 1445–1454 i od 1454. do 1456 sam. U jesen 1456. sastali su se u Beogradu, u tamošnjoj tvrđavi, oko kralja Ladislava državni velikaši, da stvore zaključke o obrani države od Turaka. Tu su se našla i dva protivnika i ljuta neprijatelja mladi Vladislav Hunjadi i Ulrik II., među kojima dođe do oštih riječi, a zatim i do sukoba s oružjem. U tom sukobu pogine Ulrik II., zadnji Celjski. S njime je ta familija izumrla. Poznati su denari Fridrika II. i Ulrika III. Celjskog.

8. Iza katastrofalnoga poraza mađarske vojske kod Mohača 1526. i tamošnje smrti kralja Ludovika II. (1516–1526.) našao se je u teškom položaju austrijski nadvojvoda Ferdinand u strahu, da će Turci u dogledno vrijeme napasti i na njega i na njegove austrijske zemlje, a naročito na Kranjsku i Štajersku, koje su bile najbliže Turskoj, koja je već svoju vlast proširila do rijeke Une u Hrvatskoj. U nestašici potrebnog novca za nabavu oružja i opremu vojske Ferdinand je 1526. naredio, da se dragocjenosti u zlatu i srebru, što su se nalazile u austrijskim crkvama i samostanima, izručite upravitelju državne kovnice, koji će ih popisati, izvagati i procjeniti. Za taj rad osnovane su nove kovnice u Grazu i Klagenfurtu. Od dragocjenosti slovenskih crkava i samostana kovani su u Grazu godine 1527. do 1533. dukati, te od srebra komadi od 12 krajcara (*Pfundner*) u veličini od 30mm, od 6 krajcara (*Sechser*) veličine 24 mm, od 3 (*Dreier*) i od 1 krajcare, te mali jednostrani novac od 2 i od 1 pfeniga. Svi su ti novci među ostalim obilježeni i grbom Slovenije: raskriljeni orao s polumjesecom na prsima. Ali ti su novci kovani u Grazu, dakle izvan Slovenije. Slovenski su tek utoliko, što je za njihovo kovanje uzeto zlato i srebro iz slovenskih crkava.

LIT.: BAUMGARTNER 1933; 1934; 1934a; 1948; 1949, 1950; 1959; 1952; BRUNŠMID 1900; DWORSCHAK 1931; FRIEDINGER-PRANTER 1945; HARSÁNYI 1912; JELLOUS-CHEK 1854; JELOČNIK 1953; LUSCHIN VON EBENGREUTH 1870; 1878; 1886; 1911; 1922; 1923; 1923a; 1925; MAYHEW 1984; RENGJEO 1953; 1958; 1959; SMAJLAGIĆ 2005; ŠEMROV 2001, 2003; TRAVNER – BAUMGARTNER 1930.

II. Hrvatska

1. Stara Hrvatska, srednjega vijeka, pod nazivom Hrvati širila se uglavnom na području današnje N. R. Hrvatske i na području susjednih krajeva današnje N. R. Bosne sve do rijeke Vrbasa tako, da je Hrvatskoj pripadala današnja Bosanska krajina i na jugu Glamočke, Livanjsko i Duvanjsko polje. Za vladanja hrvatskih narodnih vladara, knezova i kraljeva, od najstarijih vremena pa do 1102. god. nije u Hrvatskoj kovani domaći novac. U sred. vijeku to nije bio neobičan slučaj, kao što se to događalo i u drugim državama tadanje Evrope. Ali glavni razlog, što se nije kovao domaći novac, bit će jamačno to, što se je i u Hrvatskoj upotrebljavao solidni novac Bizanta, koji je u sred. vijeku služio kao međunarodno platno sredstvo u Evropi uopće pa tako i u Hrvatskoj. Uz kovani bizantski novac u zlatu srebru i bakru upotrebljavali su stari Hrvati kao plaćevno sredstvo i čisto zlato i srebro, koje se je mjerilo vagom, a jedinica mjere bila je *libra* ili *pondus* u težini od 327.45 g. A uz kovani novac te zlato i srebro izvršivali su stari Hrvati svoja plaćanja i na prastari način trgovanja naime stokom, prirodninama, hranom i odjećom, zašto imamo mnogo sačuvanih podataka iz dokumenata iz vremena stare Hrvatske u djelu: Rački, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*. Zagreb 1877.

2. Kada je stara Hrvatska 1102. g. stupila u užu političku zajednicu s Ugarskom, prilike na novčanom području nisu se u njoj promjenile, kao što se to s obzirom na novo državno-pravno stanje moglo očekivati. Bizantski novac ostao je u Hrvatskoj i nadalje u optjecaju, dok mađarskom kraljevskom novcu u našim pisanim spomenicima XII. stoljeća nema ni spomena, jamačno i zato, što je kraljevski novac u tome stoljeću bio vrlo neugledan sitan, od slaba srebra, pa je iz godine u godinu gubio sve više i svoju vrijednost i narodno povjerenje. Ali krajem XII. st. dogodio se je u hrvatskom privrednom životu značajan preokret, pojavio se je prvi domaći novac. Bilo je to za kralja Emerika (1196.–1204.). Hrvatskom od Drave do mora i do Neretve upravljao je kraljev brat Herceg Andrija (1196–1204.). Vlast je njegova u Hrvatskoj bila jednaka kraljevoj u Mađarskoj. Službeni mu je naslov bio: *Andreas dei gratia Dalmaeciae et Chroaticae, Chulmeque (Hum) dux*. Kao kralju ravnopravan suvladar počeo je Andrija, prvi kod Hrvata, da kuje svoj poseban novac. Najvjerojatnije ga je na to navela jaka upotreba srebrnoga novca salcburškoga nadbiskupa, koji se je kovao od dobra srebra u Friesachu u Koruškoj. Radi svoje solidnosti rado se je taj novac primao i trošio i u Hrvatskoj.

Da spriječi taj optjecaj stranoga novca a ujedno da poveća svoje prihode od dohotka, što ga je davala svaka kovnica, počeo je 1196. g. herceg Andrija kovati svoj herceški novac. Da lakše svoj novac zavede u opći optjecaj i da se spriječi kolanje frizaškog novca, prvi Andrijini novci su jake imitacije frizaškoga novca, jer imaju na reversu crkveni zabat sa dva tornja posve onako kao i frizaheri, dok je na aversu stavljena legenda : ANDREAS.D(ux). CR(oatiae). God. 1204. postao je herceg Andrija kraljem, a Hrvatskom je dalje upravljalo desetak banova i dva hercega: Bela (1220–1226) i Koloman (1126–1241.) Kovanje hrvatskog autonomnog novca, poznatog u nauci pod imenom »**hrvatski frizatici**« nastavljeno je za čitavog vladanja kralja Andrije II. (1204–1235.). Kovani se denari i poludenari tako, da se je svake godine kovao nov tip novca, različit od prošlogodišnjega, s tim da je prošlogodišnji povučen iz optjecaja i zamijenjen novokovanim komadom.

LIT.: BRUNŠMID 1904; DOLENEC 1993; HÓMAN 1916: 236 i d.; 1919/20: 33–42; NUBER 1897; 1899; RENGJEO 1936; TOMAŠIĆ 1939; TRUHELKA 1897; 1899.

3. Već u dvadesetim godinama XIII. stoljeća počelo se je u službenim aktima upotrebljavati za sjeverne krajeve Hrvatske nazivlje Sclavonia. Tako dok se zadnji herceg za vlade Andrije II. sin njegov Koloman, u jednom aktu od 1. VIII. 1226. nazivlje: *Collomanus. dux Dalmacie atque Croatie*, on 1228. godine upotrebljava naslov: *dux totius Sclavonie*. U toku vremena sve više prevladava za sjeverne krajeve ime Sclavonia, a pod Croatia razumijevaju se južni krajevi sve do mora. No ipak je Sclavonia i Croatia bila pod upravom jednoga hercega ili bana sve do oko 1260. god. kada je kralj Bela IV. odredio, da čitavim hrvatskim kraljevstvom vlada herceg od kraljevskog roda (*dux Sclavoniae, Croatiae et Dalmatie*), a njemu je dodijelio dva bana, jednoga za Slavoniju (*banus totius Sclavonie*) a jednog za Hrvatsku s Dalmacijom (*Banus Croatiae et Dalmatiae* ili i: *Banus maritimus*). Za vladanja Bele IV. ta je praksa potpuno ušla u običaj.

Čim je Bela IV. (1235–1273.) postao kraljem, poduzeo je odmah među ostalim korake, da podigne vrijednost kraljevskom novcu, koji je pod njegovim ocem Andrijom II. izgubio od svoje unutarnja vrijednosti. Istim tim pitanjem zauzeo se je i njegov brat Koloman, herceg Slavonije, jer je posljednjih godina i dotadanji hrvatski novac, hrvatski frizatici, mnogo izgubio i u težini i u unutarnjoj svojoj vrijednosti. Koloman je zaveo u Slavoniji novi tip novca, a ujedno je dokinuo i dotadanje svakogodišnje mijenjanje novca. S time je Slavonija dobila solidan novac, koji se nije svake godine mijenjao, nego je ostao isti preko stotinu godina i po svome izgledu, a donekle i po svojoj težini i vrijednosti, veličine od 15 mm i težine od oko 0.900g. Taj novi novac, kovan u tri nominale: denar, poludenar i obol, puštao se je u optjecaj od 1237. god. pa nekako do 1360. god. U nauci je obilježen nazivom: **slavonski banovci**. Plaćanja su se vršila u markama i penzama. Jedna novčana marka imali je 5 penza po 40 donara, odnosno brojila je svega 200 denara (1 marka =

5 penza = 200 denara; 1 penza = 40 denara). Zbog svoje solidne sadržine, dobrog srebra, slavonski su banovci ubrzo istisnuli iz optjecaja u Slavoniji tuđe novce iz Friesacha, a plaćanja u banovcima rado su se i mnogo vršila i u Madžarskoj, jer je banovac bio i krupniji i bolji novac od kraljevskog.

Slavonski su se banovci kovali svake godine za vladanja Arpadovića Bele IV., Stjepana V. (1270–1272.), Ladislava IV. (1272–1290), te Andrije III. (1290–1301) i Anževinaca Karla I. (1301–1342.) te Ludovika I (1342–1382.) Kovnica se nalazila ispočetka u Pakracu, a kasnije u Zagrebu. Kada je Slavonijom upravljao herceg (*dux*), kovani su novci s legendom: MONETA DVCIS P SCLAVONIA, a kada je u ime kralja upravljao ban, napis je: MONETA REGIS P SCLAVONIA. Ljepotom izrade, s krasno stiliziranim slovima i likovima ističu se banovci iz vremena Arpadovića. Za Anževinaca je izrada sve slabija i upravo ružnija, slova su nepravilna, likovi slabo crtani, dok se konačno nisu u optjecaju pojavili i denari, na kojima legenda nema nikakova smisla. Anžuvinci su nastojali da svu vlast u državi stegnu pod neposrednu svoju upravu i nadzor. Autonomni slavonski novac smetao im je u njihovoj financijalnoj politici. Tamo je Ludovik I. oko 1364. god. obustavio kovanje slavonskih banovaca i odredio, da se i u Slavoniji troši kraljevski novac.

LIT.: DOLENEC 1993; NUBER 1897; 1899; PLIVERIĆ 1901; RENGJEO 1939; 1959; TOMAŠIĆ 1939; TRUHELKA 1897.

4. Na morskoj obali za vrijeme hrvatskih narodnih vladara nalazilo se nekoliko gradova i otoka (Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik te otoci Cres, Krk, Rab, Lošinj i Vrgada), u kojima je živio ostatak starog rimskog stanovništva. Ti gradovi i otoci su ostali pod vrhovnom vlasti Bizantskog carstva i sačinjavali posebnu oblast pod imenom Dalmacija, sve do 1069. god., kada je Dalmacija politički sjedinjena s Hrvatskom pod kraljem Petrom Krešimirom IV. (1058–1074.). Otada nosi hrvatski kralj naslov: *Rex Croatiae et Dalmatiae*. Kroz cijeli srednji vijek uživali su ti gradovi i očuvali svoju upravnu autonomiju, ne samo pod hrvatskim nego i pod ugarsko-hrvatskim vladarima i iza njih pod Venecijom. Mletačka republika je od najstarijih vremena nastojala na sve moguće načine, da dobije pod svoju vlast ne samo rečene gradove nego i sve otoke uz hrvatsku obalu. Napokon joj je uspjelo, te 1409. kupila od ekskralja Ladislava Napuljskog za 100.000 dukata ne samo gradove i otoke, što je on onoga časa imao u svojoj vlasti, nego i sva njegova vladarska prava na kraljevinu Hrvatsku s Dalmacijom. Tako je Venecija između 1409. i 1420. god. ovladala svim jadranskim otočjem i čitavom obalom. Kao zadnji joj se pokoriše 1420. god. otoci Brač, Hvar i Korčula, te gradovi Trogir i Split. Taj svoj najstariji posjed nazivali su Mlečani »*acquisto vecchio*«. Iza Kandijskog rata (1644–1669) proširila je Venecija svoj posjed tako, da je nova granica između Venecije i Turske povučena podalje od mora (*linea Nani*), od Novigradskog zaliva do ušća Cetine, ali pod mletačkom vlasti ostadoše i Poljica i Makarska krajina. Na sav taj mletački posjed i opet

se protegnuo naziv Dalmacija. Iza pobjedničkih ratova s Turskom 1633.–1699. i 1714. god. opet je Venecija proširila svoju vlast prema Istoku. Mirom od 1700. god. povučena je granica linijom od Knina preko Vrlike, Sinja, Vrgorca do Gabele (*linea Grimani*) a mirom od 1718. god. granica je povučena planinom Dinarom (*linea Mocenigo*) i ostala je tako sve do pada Venecije 1797.

Tako se od malene pokrajine, temata, razvio tokom stoljeća novi i širi pojam Dalmacije, kako ga danas shvaćamo i poznajemo, a izbrisano je ime Hrvatske, koja je nekada upravo na teritoriju današnje Dalmacije imala svoje političko središte.

Ime Dalmacije proteglo se napokon 1808. god. i na područje stare Dubrovačke Republike, koju je Napoleon Bonaparte te godine dokinuo isto onako, kako je 1797. dokinuo i Republiku Mletačku.

Nekako u isto vrijeme t.j. u prvoj polovini XIII. st., kada su se počeli kovati slavonski banovci, počeo je i grad **Split** i južnoj Hrvatskoj izdavati svoj autonomiji novac. Kovnica je postrojena jamačno u samom gradu Splitu. Poznato je pet tipova toga novca. Prvi tip je tipološka imitacija starijeg mađarskog novca, kovanog u XII. stoljeću; na njemu nema nikakova napisa, tek se na aversu vidi slovo E, smješteno među okomitim crticama, a na reversu je u središtu mali križić i oko njega vodoravne crtice. Drugi tip, osobito s napisom SPALATINVS, je baš lijepo rađen i kovan, ali varijante istog tog tipa s napisom SPALATINO su slabije izrađene. Ova dva tipa su kovana u velikom broju varijanata, znak, da je toga novca kovano u većim količinama. Treći i četvrti tip s napisima SPAL i CIVITAS SPALETI je dobro rađen, ali se očuvao tek u neznatnom broju komada. Peti tip sa glavom sv. Dujma i napisom S. DOMNIVS na aversu te povećim križem i legendom C. SPALATENSIS je lijepo i crtan i kovan; Drži se, da je ovaj zadnji tip kovan između 1327. i 1357. To je posljednji splitski autonomni novac. – Veličina splitskih malih dinarića (*denarii parvuli*, *denari piccoli*) je iznosila 12–14 mm, a težina 0,2 do 0,4 g.: kovani su od vrlo slaboga srebra.

Među splitske novce se s pravom ubrajaju i novci vojvode **Hrvoja Vukčića Hrvatinića**. Iza smrti kralja Ludovika I. (1382.) došlo je do borba za prijestol. Jedna strana visokoga plemstva bila je za Ludovikovu kćerku Mariju, a druga za napuljskog kralja Karla Dračkog iz kuće Anžuvinaca. Karlo je 1385. došao i još iste godine je okrunjen, ali bude nakon nekoliko mjeseci ubijen, a Marija proglašena kraljicom Ugarske i Hrvatske. U Hrvatskoj bukne zbog toga građanski rat i mladi sin Karlov, Ladislav Napuljski, bude proklamiran kraljem. U 1403. godini dođe Ladislav u Hrvatsku i bude u Zadru okrunjen za kralja. Ali kako se je skanjivao da ode i u Ugarsku, povrati se Ladislav nakon tri mjeseca u Napulj i ostavi u Hrvatskoj kao svoga namjesnika bosanskog velikaša Hrvoja Vukčića Hrvatinića i podijeli mu naslov *Dux Spaleti* – vojvoda splitski. Ali 1409. god. odreče se Ladislav i krune i vlasti

i proda hrvatske krajeve s otocima Veneciji za 100.000 dukata, ali Hrvoje je ostao na svome položaju kao namjesnik u Hrvatskoj i pod novim kraljem Sigismundom sve do 1413. kada ga je kralj svrgnuo s te časti.

Vladanje Hrvojevo u Hrvatskoj i Dalmaciji više je sličilo vladavini samostalna vladara negoli kraljevskog namjesnika. On je uredio svoj dvor u Splitu i Jajcu, skupljao oko sebe podložne velikaše, uzdržavao posebnu vojsku i kovao svoj vlastiti novac. S punim pravom ubrajaju se novci Hrvojevi među splitske, jer se na toma novcu javlja i ime grada Splita i lik gradskoga patrona, sv. Dujma. Kovnica Hrvojeva nalazila se jamačno u samome Splitu. Novac je kovao u tri nominale: groši, dinari i poludinari, i to u velikim količinama, o čemu svjedoče mnoge varijanta pojedinih nominala. Groši su kovani u dva tipa, koji sa međusobno razlikuju samo na aversu različitom izradom Hrvojeva grba, a na reversu je uvijek jednako crtani lik sv. Dujma. Kao prvi tip groša rađeni su tipološki i dinari i poludinari. Legenda ja na svim nominalama uglavnom ista: Av. MONETA CHERVOII DVCIS SPALETI i Rev. SANTVS DOIMVS SPALETI. Postoje na nekim varijantama tek nekoje kratice navedenih u legendi riječi. Novci Hrvojevi rađeni su i kovani upravo lijepo. Znak, da je imao dobre majstore u svojoj kovnici. Rađeni su od dobra srebra. Veličina groša je 20–24 mm, dinara 17–19 mm a poludinara 14–15 mm. Težina je groša 1,3–1,8g, dinara 0,7–0,9 g a poludinara 0,36 g.

LIT.: DOLENEC 1993; LUSCHIN 1903; RENGJEO 1935; 1959; STOCKERT 1911; 1922.

5. Iza smrti kralja Ladislava IV. (1290.) došlo je do borbe za ug.-hrv. prijestolje između zadnjega Arpadovića Andrije III. (1290–1301.) i pretendenta mu Anžuvinca Karla Martela. U to doba upravljao je Hrvatskom i dalmatinskim gradovima **ban Pavao Šubić** (1273–1312.) Obadvije stranke natjecale su se za sklonost i pomoć moćnoga bana i među ostalim priznale porodici Šubića bansku čast kao trajnu i nasljednu. Medjutim je ban Pavao oko 1299. god. dobio pod svoju vlast i Bosnu i on se od te godine nazivlje u svojim službenim aktima: *Banus Croatorum et tocius Bosnae dominus*. God. 1302. imenovao je on svoga brata Mladena I. bosanskim banom, a kada je ovaj 1304. u nekoj borbi na Drini poginuo, postavio je Pavao za bana Bosne svoga sina Mladena II. Bana Pavla se s pravom ubraja među najvažnije ličnosti hrvatske povijesti. Kao skoro samostalan vladar u svojim zemljama Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni kovao je Ban Pavao i svoj novac. Gdje mu se je kovnica nalazila, nije utvrđeno, ali po svoj prilici u Bribiru, familijarnom središtu porodice Šubića. U to vrijeme jako se je širio i trošio po Hrvatskoj, a i dalje po Balkanu solidni mletački srebrni novac sitni denari (*piccoli, parvi*) i krupniji groši ili matapani. Da mu novac lakše uniđe u opći optjecaj, imitirala je banova kovnica mletačke matapane isto onako, kao što je u Srbiji kralj Uroš I. (1243–1276) pod kraj svoga vladanja i u Bugarskoj kralj Georgi Terter I. (1279–1292.) kovao svoj novac kao direktne imitacije mletačkih matapana. Poznata su dva tipa Pavlovih matapana. Na

obadva je na aversu iza lika Sveca napis DVX PAVL, dok je na prvom tipu stavljen napis BAN MLADEN, a na drugom BAN MLADEN SECVNDVS. S navodom imena bosanskih banova Mladena I. i Mladena II. zajamčeno je i vrijeme kovanja tih tipova, naime između 1302. i 1304., te između 1304. i 1312. godine Pavlovi novci su dobro kovani, od dobra srebra, u veličini od 21.22mm i težini od 2,05g, do 2,18 g.

LIT.: DOLENEC 1993; LJUBIĆ 1875; RENGJEO 1936; 1959.

6. God. 1271. imenovao je kralj Ludovik I. svoga rođaka Karla Dračkog hrvatskim hercegom i predao mu na upravu i Slavoniju na sjeveru i Hrvatsku na jugu. Iste godine herceg se stalno nastanio u Zadru, gdje je boravio sve do svoga definitivnog odlaska u Napulj 1376. god. Ispravama nije utvrđeno, ali je najvjerojatnije, da je herceg Karlo dao da se u Zadru kuje sitni novac od bakra jamačno za to, da se omoguće u gradu sitna plaćanja. Zna se, da su u to doba živjela i u Zadru radila i dva kovničara novca, koji su radili u zadarskoj kovnici. Kovani su folari veličine 15–16 mm i oboli od 12–14 mm s legendom MONETA IADRE.

LIT.: DOLENEC 1993; RÉTHY 1898, 1907; RENGJEO 1934; 1959; RÉTHY – PROBSZT 1958

7. Za svoju trgovinu naročito po Balkanskom poluotoku trebala je **Dubrovačka Republika** veće svote gotova novca. Za vrijeme bizantinske vrhovne vlasti upotrebljavala je bizantske novce, zlatni solid te srebrni i bakreni novac. Pod Venecijom (1205–1353.) kolao je srebrni denar i *grossus* ili matapan a iza 1284. i zlatni dukat ili cekin. No Dubrovčani su dosta rano počeli kovati i svoj novac. Već prije 1294. g. bio je u optjecaju sitni bakreni novac, zvan *capucia*, koji su davali kovati privatnici trgovci negdje u inozemstvu. To nije bio službeni ni mletački ni dubrovački novac. Ali 1337. god. počeo je Dubrovnik kovati svoj vlastiti novac dinar (*grossus*), sa slikom svoga zaštitnika sv. Vlaha (s. Blasius) sa legendom, koja je pokazivala, da je to novac dubrovački. Od te 1337. godine kovao je Dubrovnik i puštao u optjecaj svoj novac u velikim količinama u neprestanom slijedu sve do 1803. god., kada se Dubrovnik nalazio pod francuskom vrhovnom vlasti.

Dubrovačka kovnica nije nikada imala svoj poseban statut. Zakonske odredbe, kojih se je imala pri kovanju držati, primala je od vremena do vremena od vrhovne državne uprave, Malog ili Velikog vijeća ili od Senata. Na čelu kovnice stajali su upravitelji (*officiales*), koji su se u starije vrijeme mijenjali svake godine, a iza 1581. svake treće. Upravitelji su se uzimali ili iz redova plemstva ili su tu službu vršili državni carinari. Kovnica se nalazila od XVI., st, u lijepoj palači, zvanj »sponza« ili »divona«. Od tehničkog personala u kovnici najvažniji su bili kalupari. Ispočetka se za taj posao uzimali majstori između dubrovačkih zlatara, a kasnije, kada se je kovao i krupniji novac, nabavljani su i iz Italije. Kako na dubrovačkom teritoriju nije bilo srebrnih ni bakrenih rudnika, morao se je metal za kovanje nabavljati iz

inozemstva. Srebro se je dobivalo iz bosanskih rudnika, a uvezio se sa Zapada i dobar srebrni novac, od kojega se onda kovao domaći po svojoj sadržini slabiji. Dok je dubrovački novac XIV. i XV. st, imao čistoću srebra od 0,916 do 0,750 i zbog toga se ubrajao u dobru valutu, iz spekulativnih razloga njegova je vrijednost u XVI-II. st. spala na 566 tisućina čistoga srebra, dok je smjesa zadnjih perpera 1801. snižena čak na 0,489 srebra. Novac se je kovao od najstarijega vremena pa do potkraj XVII. st. na starinski primitivni način t.j. rukama i čekićem na nakovnju. Onda se je prešlo na mašinsko kovanje vijkom, pri kojemu se na gornji kalup ne udara čekićem, nego se taj kalup vijkom pritiskuje na donji kalup. U XVIII. st. zavedeno je kovanje tijeskom (*Spindelpresse*), što su 1706. donijeli sa sobom novi majstori iz Italije. S libertinama je 1791. zavedeno i kovanje s pomoću »prstena«, čime se je novcu davao pravilan obrub, čega nema ni na kojem prijašnjem dubrovačkom novcu.

Dubrovački je novac u prvom redu služio za potrebe u samoj Republici, ali se vrlo brzo s razvojem dubrovačke trgovine proširio po čitavom Balkanu, gdje se je svuda rado primao i trošio. U XVIII. st. mnogo ga je bilo u opticaju i u sjev. Hrvatskoj. Sva je prilika, da je osobito dubrovački dinarić u Hrvatskoj bio upotrebljavan pod nazivom »*denarius croaticus*«. Zna se, da je car Karlo VI. odlukom od 30. VII. 1731. zabranio kolanje i upotrebu dubrovačkih dinarića u Hrvatskoj, ali hrvatski sabor je odbio, da tu carsku naredbu odobri i provede. Za velika plaćanja uzimali su Dubrovčani strani zlatni novac, a sitna plaćanja su podmirivali svojim novcem.

Kupujući tek s malim prekidima dubrovačka je kovnica puštala kroz skoro punih 500 godina u optjecaj velike količine bakrenog i osobito srebrnog sitnog i krupnoga novca, a kovano je 15 vrsta, koje se raščlanjuju u mnoge varijante prema tome, što sa se u pojedinim vrstama u toku vremena mijenjali ili natpisi, ili slike, ili veličina i težina.

Bakreni su dubrovački novci:

1. **minca** ili **folar**, kovano 1294–1612. u 24 tipa; na Av. je muška glava ili ženska bez ili s napisom MONETA RACVSII; na Rev. je ili slovo R među zvijezdama, a bez natpisa ili slika Dubrovnika i natpis CIVITAS RAGVSII; težak 2,180 g–0,632 g, velik 20–14 mm.
2. **solad**, kovano 1678–1797-; na Av. je slika Dubrovnika i poprsje sv. Vlaha ta natpis CIVITAS RACVSII; na Rev. Isus; tež. 2,731–1,446 g. vel. 23–20 mm; vrijednost 5 minca (folara).
3. **Poludinarić**, kovano 1795 i 1796.; Av. sv. Vlah i natpis PROT REIP RHAGV-SINE; Rev. Isus i natpis DEVS REFGV ET VIRTVS, tež. 3–957 g. vel. 24–24 mm., vrijed. 3 solda.

Srebrni su novci:

4. **dinar**, kovan 1337–1621; Av. sv. Vlaho i s BLASIVS RACVSII; Rev. Isus među grč. monogramima IC-XC; tež. 1,853–0,642 g. vel. 22–17 mm, vrijed. 2 poludinarića, ili 6 solda, ili 30 minca.
5. **dinarić**, kovan 1626–1761; Av. sv. Vlaho i godina kovanja; Rev. Isus i natpis SALVS TVTA; tež. 0,665–434 g; vel. 20–18 mm; vrijed. kao i kod dinara.
6. **poludinar**, kovan 1370–1626; Av. glava sv. Vlaha i S BLASIVS RACVSII; Rev. glava Isus i natpis IESVS CRISTVS; tež. 0,665–0,310 g. vel. 18–17 mm.,
7. **artiluk**, kovan 1627–1701; Av. slika grada sa tri kule, sa strane grbovi Dubrovnik, nad gradom godina kovanja i broj III, ispod grada natpis u tri retka GROS ARGE TRIP CIVI RAGV; Rev. glava sv. Vlaha i S BLASIVS RAGVSII; tež. 1,906–1,150 g. vel. 19 mm, vrijed. 3 dinara, ili 18 solda, ili 90 minca.
8. **perpera**, kovana 1683–1750 i još 1801–1303; Av. statua sv. Vlaha, sa strane monogrami S – B, ispod njih godina kovanja, unaokolo PROT RAEIP KHAGVSINAE; Rev. Isus i natpis TVTA SALVS; tež. 6,420–3,980 g. vel. 29–26 i 24 mm, vrijed. 12 dinara ili 72 solda.
9. **poluperpera**, kovana 1801.; Av. GROSSETTI VI; Rev. sv. Vlaho i PROT REIP RHAGVSI 1801; tež. 2,0 g. vel. 20 mm.
10. **škuda**, kovana 1708–1750; Av. kao u perpere i natpis PROTECTOR REIPVBLICE RHACVSINE; Rev. Isus i natpis TVTA SALVS SPES ET PRESIDIVM; tež. 17.680–16,682 g. vel. 37 mm, vrijed. 3 perpere.
11. **poluškuda**, kovana 1708–1750, Av. i Rev. kao u škude; tež. 9,142–8,291 g. vel. 32–31 mm.
12. **dukat**, kovan 1723 i 1797; Av. statua sv. Vlaha, monogram 3-3 i godina kovanja te natpis TVIS A DEO AVSPICIIS; Rev. grb Dubrovačke republike i natpis DVCAT REIP RHACVSINAE; tež. 19 mm 16.5 g i 13,370 g. vel. 40 mm i 37 mm, vrijed. 40 dinarića ili 240 solda.
13. **talir**, kovan 1725–1779 u dvije varijante; a) starija varijanta: Av. poprsje sv. Vlaha među S – B i natpis DIVINA PER TE OPE; Rev. grb Republike i oznaka vrijednosti DVCAT ET SEM REIP RHAC te godina kovanja. – b) novija varijanta: Av. poprsje dubrovačkog kneza (rektora) i natpis RECTOR REIP RHACVSIN; Rev. kao i kod starije varijante; tež. 28.793–28.138 g. vel. 45–41 mm, vrijednost 5 perpera, ili 60 dinarića. Starija varijanta dobila je naziv **bradan** po velikoj bradi na poprsju sv. Vlaha, a mlađa **rektoral** ili **vižlin**.

14. **polutalir**, kovan kao i talir u dvije varijante: a) kao bradan 1731 i 1735, b) kao rektoral 1747 i 1748.; razlikuje se od talira jedino drugačijim natpisom na reversu MED DV ET SE REIP RHAC; tež. 17,878 g. vel. 37–35 mm.
15. **libertina**, kovana 1791–1795; Av. idealan ženski lik i natpis REIPUBL RHA-CVS; Rev. dubrovački grb ili okrunjen štit i u štitu natpis u tri retka LI-BER-TAS i unaokolo DVCE DEO FIDE ET IVST te odozdol godina kovanja; tež. 28,834 g. vel. 43–41 g, vrijednost 2 du-kata ili 80 dinarića. – Libertina je bio najbolje i najdotjeranije kovani dubrovački novac; puštena je u optjecaj da na Balkanu konkurira taliru Marije Terezije, pa mu je stoga i stavljeno na aversu žensko veliko poprsje.

LIT.: ADAMOVICH 1874; DECHANT 1870; DOLENEC 1993; HORKIĆ 2006; KAVAZOVIĆ 2002; MIMICA 1994; REŠETAR, M. 1924, 1925; REŠETAR, P. 1891–1892; RENGJEO 1959; ROBEV 2003.

8. Svoj novac je kovao i **Nikola III. Zrinski** (1489–1534), koji je na svojim posjedima ispod grada Zrina u dolini potoka Žirovca imao i rudnik srebra. Tu je on u selu Gvozdansko sagradio tvrđavu i u njoj uredio svoju kovnicu. Dozvolu za kovanje novca jamačno je dobio već od kralja Ludovika II. (1516–1526.), a i od novoga kralja Ferdinanda I. (1527.–1564.) 1529. god. Kovao je denare 1521, 1526, 1530, 1531. i 1532., koji su izgledom, veličinom i težinom potpuno odgovarali kraljevskom državnom novcu, tek je na njih stavljena posebna oznaka na reversu (grb Zrinskih ili sigle N – S Nicolaus Zeryn), čime je označeno, da je to novac Zrinskoga. God. 1527. izišli su iz kovnice Zrinskog u većoj količini i groši i široki groši, na kojima nema ni državnoga grba, ni imena kralja Ferdinanda, nego na Av. poprsje Zrinskog i legenda DOMINVS ADIV ET PROTECTOR MEVS, a na Rev. grb Zrinskih i natpis MONETA NICOLAI COMITIS ZRINI. Veličina 25 mm i 30 mm., težina 5,5 g i 11,80 g. Zrinski je napokon kovao i svoje talire 1533. god. Na Av. je stavljen grb Zrinskih i natpis NICOLAI D G COMITIS ZRINIEN, a na Rev. u gornjem dijelu lik kralja Davida s natpisom DAVID REX i dolje u 5 redaka IN TE DOMINE – SPERAVI NON – CONFVNDAR – IN ETERNUM – PS 71. Veličina 40 mm, težina oko 28 g.

LIT.: BUNTAK 1938; DOBRINIĆ 1984; GÖRICKE-LUKIĆ 1995; HARSÁNYI 1917.: 46, 87, 88, 89, 91; KRASNOV 1982; LJUBIĆ 1886; MEIXNER 1953; MIRNIK 1992; NEWALD 1883; 1883a; REICHENBACH 1883; RENGJEO 1930.

9. Godine 1813. na 12. VIII. ušla je i Austrija u rat s Francuskom, koji se završio bitkom kod Leipziga i Napoleonovim porazom. U toku ratnih operacija na jugu opsjeo je general Tomašić 4. XI. 1813. preostalu francusku vojsku u Zadru. Opsjedanje je trajalo mjesec dana i na 9. XII. 1813. ušla je carska voj-

ska u grad. Opsjednuta francusku vojska nije imala nikakove veze s Francuskom, pa nije dobivala ni otkud nikakove pomoći ni u oružju, ni u hrani, ni u novcu. Kako je francusko vojno zapovjedništvo sakupilo veće količine srebra i zlata iz dalmatinskih crkava i samostana, odredio je general Roize, da se u Zadru iskuje poseban srebrni novac, da se njime podmiruju najnužniji troškovi, Tako je kovan krupni novac od 1 unce (*oncia*) ili 4 fr. 60 cent (vel. 39 mm, tež. 25,55 g), od 2 unče ili 9 fr. 20 cent. (vel. 45,5 mm, tež. 59,75 g) i od 4 unce ili 13 fr. 40 cent. (vel. 53 mm, tež. 11,950 g.) – Rad i kovanje izvršio je neki zlatar Židov, koji je načinio malešne averse i reverse.

LIT.: RENGJEO 1955.

- 10.** Na području Hrvatske zadnji put je kovan novac 1849. godine Dala ga je kovati tadanja hrvatska vlada pod **banom Josipom Jelačićem**. Za vrijeme revolucije 1848/1849 došlo je do teške novčane krize u nekadanjoj Austriji. Ratni događaji u Italiji i Mađarskoj tražili su goleme novčane izdatke, zbog čega je državni kredit bio posvema uzdrman. Panika je zahvatila čitavo stanovništvo u državi, pa je povlačen iz opticaja i sakrivan ne samo srebrni, već i bakreni novac. Da se omoguće barem sitna plaćanja, odlučilo je Bansko vijeće, da se u Zagrebu osnuje kovnica i da se kuje za potrebe u Hrvatskoj sitni bakreni novac. Tako je kovan bakreni Križar, koji je tipološki odgovarao državnom novcu iste vrijednosti. Na Av. je natpis JEDAN KRIŽAR 1849. a na Rev. štit s grbovima Slavonije, Hrvatske i Dalmacije te natpis TROJEDNA KRALJEVINA HERVAT SLAV DALM. Vel. 24 mm, tež. 8,75 gr.

LIT.: RENGJEO 1931.

- 11.** Čim je Venecija 1409. god. kupila od kralja Ladislava hrvatske krajeve uz Jadransko more, odmah je zaposjela grad Zadar i dala, da se u kovnici u Veneciji kuje srebrni novac za njezine posjede u t. zv. Dalmaciji. Na Av. je natpis MONETA DAIMATIAE, a na Rev. lik sv. Marka i SANTVS MARCVS. Krajem toga, XV., stoljeća osjetila se u dalmatinskim gradovima Šibeniku, Zadru, Trogiru, Splitu i Hvaru velike oskudica sitnoga novca. Na zahtjev pojedinih gradskih uprava kovan je u mletačkoj kovnici bakreni bagatin za svaki od navedenih gradova sa likom gradskog patrona s jedne strane i s mletačkim grbom (lavlja glava) s druge strane. Ti su novci kovani od 1485. do 1518. god. Za iskovani novac morala je gradska uprava položiti protuvrijednost u zlatu. U toku XVII. st. kovala je Venecija u svojoj kovnici za Dalmaciju, nekoliko vrsta srebrnog i bakrenog novca. God. 1687. kovane su tri nominale srebrnog novca: od 20 solda, 8 solda i od 4 solda tipološki posvema jednake, različita samo no svojoj veličini; na jednoj je strani natpis DALMA ET ALBAN, a na drugoj glava lava i oznaka vrijednosti: XX, VIII odnosno IIII. – Tipološki

jednak novac kovan je i od bakra i to počevši od 1684. pa sve do 1796. god., dakle do pred sam pad Mletačke republike. Kovan je u tri nominale, od II i od I solda te od 1/2 solda. Posebna serija od 4 nominale srebrnog novca kovana je za dužda Aloisa Mocenigo (1700–1709.) za Dalmaciju i Albaniju (t.j. Boku Kotorsku). Tipološki su sve nominale jednako rađene, razlika je u veličini i oznaci vrijednosti. Na Av. su likovi sv. Marka i dužda, te natpis S M V – ALOY MOCENI, a na Rev. lav u skoku prelazi preko mora noseći u desnoj šapi grančicu mira, te oznaka vrijednosti ispod te slike.

Svi ovi novci nisu kovani u kojoj domaćoj kovnici, nego u državnoj u Veneciji. Zato oni i ne spadaju među domaće kovove.

LIT.: *CORPUS nummorum italicorum*, VI., 1922; LAZARI 1851; PAPADOPOLI 1906; RENGJE 1934.

III. Bosna.

Kao posebna oblast spominje se Bosna tek polovinom X. st. Bila je to mala zemlja u porječju gornje Bosne. Na istok se prostirala do Drine, koja je ostala stoljetna granica prema Raškoj – Srbiji. Na zapadu joj je bila granica na razvodnim planinama između Bosne i Vrbasa, a na sjeveru je bio ulaz u Bosnu kroz riječni tjesnac kod Vranduka. Tokom XII. st. proširila se Bosna na župu Neretvu oko Konjica na jugu i na sjeveru na oblasti Donji Kraji, Usora i Soli, a u XIV. st. na starohrvatske župe Duvno, Livno i Glamoč pod nazivom Zapadne strane ili Završje, te na krajeve s desne strane Neretve sve do mora pod imenom Krajina. Prema riječima Dijaka (pisara) bana Stjepana Kotromanića –*«ban Stipan držaše od Save do mora, od Cetine do Drine»*.

God. 1154.–1163. upravljao je Bosnom ban **Borić**. Od toga Hrvata podrijetlom iz Požeške županije potekla je porodica, koja je vladala Bosnom do njezine propasti. Kasnije vladaju u Bosni ban Kulin (1180–1203.), ban Matej Ninoslav (1233–1249.), ban Prijezda I. (1255.–1287.), kojega su naslijedili njegovi sinovi Prijezda II. (1287.–1290.) i Stipan I. Kotroman (1290.–1302.). Po pridjevku bana Stipana I. nazivlje se kasnije ta familija Kotoromanići. Ali vladanje ove porodice prekinuo je na kratko vrijeme moćni hrvatski ban Pavao Šubić, koji je 1299. zavladao Bosnom kao *Dominus Bosnae* i namjestio za bosanske banove svoga brata Mladena I. (1301.–1304.–) i Mladena II. (1304.–1312.) Kad je iza smrti oca Pavla postao *Dominus Bosnae* Mladen II., uzeo je za bosanskoga bana Stipana – Stipoša II. Kotromanića, sina Stjepana I.

Kao novac, kovan i za Bosnu, uzimlju se srebrni matapani bana Pavla, na kojima dolazi i ime jednoga i drugoga bosanskog bana Mladena. Ali samo za Bosnu

počeo je kovati ban Stipoš II., kada je 1322., iza pada bana Mladena II. odlukom kralja Karla I. potvrđen kao ban Bosne.(1322.–1353.) Gdje se je nalazila bosanska banska kovnica, nije poznato, ali sačuvanih nekoliko tipova Stjepanova srebrnog novca u povećem broju varijanata služi kao dokaz, da je ta kovnica mnogo novca iskovala i u optjecaj pustila. U nestašici pisanih historijskih pomagala do danas nije ustanovljeno, koje je godine započeto kovanje tih tipova, kao 1. tip uzimlje se dinar, koji svojom veličinom (19–22 mm) i težinom (oko 2 g) te naličjem (Isus na prijestolju) odgovara novcu Pavla Šubića; tek je avers drugačiji, jer je tu stavljen lik bana s mačem u desnici i križem u ljevici, te napis STEFANVS – BANVS B. – Drugi tip, po prilici iste veličine i težine, aversom je jednak prvome, no na reversu Isus stoji među kraticama IC – XC – Tip III., kovan iza 1331. god., imitacija je srpskog novca kralja Dušana, a isto je tako i tip IV. imitacija jednog novca Dušana kao cara, kovan iza 1346. god. Obadva ta tipa kovana su u veličini od oko 19 mm i težini od oko 1,40 g, s legendama STEFAN BANVS BOSN DI GR ili STEFAN – BAN (IV. tip.). – V. tip je manji (17 mm) i lakši (0,91–1,10 g), na Av. ban sjedi s mačem preko koljena s natpisom BAN – BOSNA, a na Rev. Isus stoji. – Slično je rađen i VI. tip jednakog aversa, ali na Rev. je lik sv. Vlaha s natpisom S BLASIVS RAGS;

vel. 18 mm, tež. oko 1,30 g.– Iz bosanske kovnice bana Stjepana izišli su i neki falsifikati (tip VII), na kojima je na Av. Isus kako stoji ili sjedi, a na Rev. lik sv. Vlaha kao na dubrovačkim dinarima. – Kako se iz navedenoga vidi, ban Stjepan je očito u spekulativne svrhe dao kovati ne samo imitacije novca susjednih zemalja, da taj novac u širokim masama naroda lakše plasira, već se je upuštao i u proste falsifikacije. Međutim u toj raboti nije bio u tadanjoj Evropi ni sam, ni jedini.

Stjepana I. naslijedio je kao ban **Tvrtko I.**, još dječak od 15 godina. U ime njegovo je vladala majka mu Jelena, udovica iza Stjepanova brata Vladislava. Za banovanja Tvrtkova (1354.–1377.) radila je i banska kovnica. U prvom razdoblju između 1354. i 1365. kovani su, kako se čini, u malim količinama, dinari, koji su tipološki odgovarali novcu bana Stjepana s banom kako sjedi s mačem preko koljena i natpisom TVERTCO BAN BOSNE, dok je na Rev. Isus na prijestolju; vel. 16–17 mm, tež. 0,60–0,85 g. – God. 1365. načinjeni su u Dubrovačkoj kovnici po zlataru i kaluparu Radoju na zamolbu Tvrtkovu novi kalupi. S njima su kovani krasni dinari sa statuom bana, a mačem u desnici i žezlom u ljevici i natpisom TVERTCO BAN BOSNE na Av., dok je na reversu Isus kao i na dubrovačkim dinarima; vel. 20–21 mm tež. oko 1,80 g. – Poznato je do 40 varijanata toga lijepog novca, znak, da je kovan u većim količinama. – Kada je **Tvrtko I.** postao **kralj** god. 1377.–1391. obustavio je daljnje kovanje bosanskog novca. Radi čega nije poznato. Ali ipak se je očuvao jedan primjerak i njegova kraljevskoga novca, koji međutim nije kovan u Bosni, nego u Kotoru. Kovan je između 1335. i 1391. god., kada se je grad Kotor nalazio pod protektoratom kralja Tvrtka I.

Kao što nije kovao svoga novca Tvrtko I., kao kralj, tako nisu kovali ni njegovi nasljednici: Dabiša (1391–95.), Jelena (1395.–98.), Ostoja (prvi put) 1393.–1404.), Tvrtko II. (prvi put, 1404.–08.), Ostoja (drugi put, 1409.–18.), Stjepan I. Ostojić 1419.–1420.).

Bosanski je novac počeo da kuje tek **Tvrtko II.** (1421.–43.) god. 1436. Njegova je kovnica kovala i u većim količinama jako lijep novac, krasno crtan i dobro kovano, od solidnoga srebra, u tri nominale: groš, dinar i poludinar, tipološki podjednako. Na Av. je stavljen grb državni i natpis D TVARTCO REX BOSNE, a na Rev. lik sv. Grgura i natpis S GREGORIVS NAZAZENVVS. U malom štitu u grbu nalazi se inicijal kraljeva imena, slovo T: groš, vel. 23–25 mm, tež. 1,52–2,04 g., dinar: vel. 18 mm, tež. 0,83–1,03 g. poludinar: vel. 15,5 mm, tež. 0,40 g.

Nasljednik Tvrtkov kralj **Tomaš** (1444.–1461) kovao je svoj novac također u tri nominale. Groši njegovi su tipološki posve jednaki Tvrtkovim, razlika je tek u legendi DNS TOMAS REX BOSNE. Prve tri varijante njegovih dinara imaju na Av. okrunjeni monogram kraljeva imena, ali je legenda na prve dvije varijante na hrvatskom jeziku: GOS TOMAS CRA BOSN (Gospodin Tomaš kralj Bosne) a na trećoj na latinskom: DN TOMAS REX BOSNE; na Rev. je uvijek lik sv. Grgura, no drugačije, vitko, crtan, nego što je na grošima. Četvrta i peta varijanta opet ima državni grb, kao i na grošu, ali je lik sv. Grgura i opet drugačije crtan s biskupskim štapom u desnici. Napokon i poludinari Tomaševi rađeni su drugačijim kalupima, u dvije varijante. Na Av. stavljen je grb familije Kotromanića: štit s poprečnom gredom i sa tri ljiljanska cvjetića s obje strane grede, a na rev, monogram kraljeva imena. Natpis je na prvoj varijanti hrvatski: Av. GOSPODIN TOMAS, Rev. CRA BOSNE, a na drugoj je latinski: Av. DNS TOME, Rev. REX BOSNE. Veličina dinara varira između 19 i 14 mm, a težina između 1,25 i 0,82 g., dok je kod poludinara vel. oko 17 mm, tež. oko 0,50 g.

Posljednji Kotromanić kralj **Stjepan II.** vladao je samo dvije, ali je njegova kovnica puštala u optjecaj novac i u većim količinama. Kovani su od srebra dinari i poludinari, svi tipološki podjednako rađeni. Na Av. je bosanski državni grb, ali bez ikakova slova u štitiću, a na Rev. lik sv. Grgura pape uvijek s istom legendom: S GREGORI PAPE. Legenda je na Av. jedne vrste dinara hrvatska: STEFAN CRnGL (Stefan kralj), a na drugoj latinska: STEFAN REGIS C. Vel. 18 mm., tež. 0,85–1,20 g. – Poludinar je poznat samo s hrvatskim natpisom, kao i na dinaru: vel. 15 mm., tež. 0,49–0,64 g. – Ali u jednom jedinom, danas poznatom, komadu sačuvao se je i četverostruki dukat Stjepana II., najznačajniji kov u povijesti bosan-skoga novca. Svojim izgledom i skladom svih detalja na njemu spada ovaj dukat ne samo među najljepše domaće kovove nego i među najljepše u Evropi onoga vremena. Na zlatnoj pločici debljine od 1 mm i tež. od 14,05 g, a s promjerom od 30 mm izvedeni su svi crteži slika i slova u živahnoj plastici veoma precizno, otmeno i ukusno. Na

Av. je uspravljen lav, grb despotske familije Brankovića, i natpis: MONETA AUREA REGIS STEPHANI, na Rev. bosanski državni grb, ali u štitić je stavljen grb familije Kotromanića, te natpis: GLORIA TIBI DEUS SPES NOSTRA. – Ovo je svakako spomen – novac, najvjerojatnije za krunidbu Stjepanovu krajem 1461. god. u gradu Jajcu. Svi se novci Stjepanovi odlikuju finom likovnom izradom i tehnički dotjeranim kovanjem, znak, da je tada bosanska kovnica imala i dobre majstore kalupare i dobre kovače.

U lipnju 1463. provali sultan Mehmed II. (1451–81) u Bosnu i u Jajcu dade zarobljenog Stjepana pogubiti. S time je nastalo i bosanske države. Pod Turke jedino nije potpala Posavina. Tu je kralj Matijaš Korvin osnovao dvije banovine, jajačku i srebreničku, da spriječi dalje prodiranje Turaka, a ujedno je 1471. imenovao hrvatskog velikaša **Nikolu Iločkog** bosanskim kraljem. No Nikola je umro 1477, a da nije Bosne oslobodio. Međutim i Nikola Iločki je kovao svoj novac. Kovnica mu je najvjerojatnije bila u njegovom velikom i utvrđenom gradu Iloku na Dunavu. Poznato je šest vrsta Nikolina novca, od kojih nijedna nema tipološki originalnog izgleda, već su to imitacije novca akvilejskih patrijarha i denara Matijaša Korvina. Tek po legendama se raspoznaje, da je to Nikolin novac. Tako je na Av. 1. vrste stavljen natpis: N ICOLA D G R BOSNE, a na 2. do 5. vrsti: M NICOLAI D G R BOSNE i napokon na 5. vrsti na Rev. samo: NRB PA VNGAR (Nicolaus rex Bosne Patrona Ungariae. Vel. im je oko 17 mm. a težina oko 0,50 g.

U Bosni se još jedamput kovao **novac** i to **turski**. Šireći svoju blast po Balkanu Turska je osnivala svoje kovnice novca osobito u onim mjestima, u blizini kojih su se nalazili rudnici srebra. Tako je već za sultana Selima I. (1512.– 1520.) proradila kovnica »Bosna«, a za sultana Sulejmana I. (1520.– 66.) kovnice u Srebrenici i u Čajniću. »Bosna« je po turskom običaju identifikacija glavnog grada, pa sigurno znači isto, što i Bosna-Seraj = Sarajevo. U tim se je kovnicama kovao glavni tadanji srebreni novac, t. zv. **akče** i to u Sarajevu pod Selimom I. i Muradom IV. (1623.– 1640.), a u Srebrenici i Čajniću pod sultanima Sulejmanom I., Selimom II. (1566.– 74.) i Muradom III. (1574.– 95.). Nadalje su kovani zlatni **altun** i u Srebrenici pod Sulejmanom I. i u Čajniću pod Selimom II. Napokon je kovano u Sarajevu i bakreni novac, **mangura**, pod Sulejmanom II. (1687.–91.) za vrijeme Bečkog rata u godinama 1687. i 1688. Tehnika kovanja akči bila je uglavnom slaba, ali su zato zlatnici rađeni upravo lijepo, a začudo dobro su kovane i mangure.

LIT.: CELESTIN 1898; EGGER 1866; ÉRDY 1858; KARABAČEK 1868; KOVAČEVIĆ 1910; LJUBIĆ 1875; MAKANEC 1906; 1910; RENGJEO 1929; 1933; 1937; 1939; RENGJEO 1939a; 1939b; 1943; 1944; 1953; 1957; 1959; 1959a; REŠETAR, M. 1913; 1924, 1925; 1925; STOCKERT 1923; SZENTGÁLI 1908; ŠAFARIK 1851–1857; TRUHELKA 1889; 1894; 1894; 1902; 1905; 1919; VEGO 1951; ZAMBAUR 1908.

IV. Srbija.

Srednjovjekovna srpska država nazivala se ili po imenu naroda u množini **Srblje** ili u pridjevskom obliku Srpska zemlja. U domaćim izvorima vrlo se rijetko navodi ime Srbija, kako su tada srpsku državu nazivali u Bizantu i na Zapadu (*Servia*). Najpoznatije ime za staru srpsku državu bilo je **Rassia**, izvedeno od grada Rasa, sjedišta velikog župana. No i to se ime u samoj Srbiji slabo upotrebijavalo, više npr. u Bosni. Granice države su se u toku vremena mnogo mijenjale. Središte je bilo između Drine i Morave, Jadranskog mora i Metohije. Država se uglavnom širila prema jugu, dok je sjever bio zanemaren. Kraj između Drine i Morave spadao je pod imenom Mačva (*Macsó*) pod Ugarsku. U Primorju se održala samo Duklja – Zeta, a Zahumlje s Travunjom je 1321. god. podpadalo pod Bosnu. Jače se je država širila prema Istoku, sve do Timoka, ali Niš nije pripadao Srbiji. Najveći opseg dobila je Srbija pod carem Dušanom, kada se je proširila od Dunava i Save do Egejskog mora i na Jadranu do Etolije u Grčkoj. Iza Dušana Srbija naglo opada, dolazi pod slabije vladare, pa se cijepa na više feudalnih oblasti. Pod Nemanjićima nije Bosna ulazila u sastav srpskih zemalja. God. 1371. pretrpjeli su Srbi pod kraljem Vukašinom na Marici prvi katastrofalni poraz od Turaka. Ubrzo je uslijedio i drugi na Kosovu 1389. god. Pod pritiskom Turaka centar države se sve više pomicao prema sjeveru, gdje je despot Đurađ iza 1427. god. podigao utvrđeni grad Smederevo. Pod sultanom Mehmedom II. Fatihom (1451–1481) počela je velika ofenziva na Balkanu i brzi uspon Turske države. God. 1453. pao je Bizant, 1463. god. Bosna, a 1459. god. pretvorena je Srbija u turski pašaluk.

U centralnom dijelu stare Srbije bilo je nekoliko rudnika srebra, koji su davali i velike količine metala. Najvažniji su bili Brskovo na gornjem Limu, Rudnik, planina Kopaonik, Novo Brdo i na jugu Kratovo. Kraljevi su ubrzo počeli te rudnike eksploatirati i od dobivenog obilnog srebra kovati svoj novac u kovnicama, uređenim uza same rudnike. Eksploataciju su vršili bogati poduzetnici iz Dubrovnika i iz Italije, a rudu su vadili, čistili i od nje kovali novac majstori Sasi, Dubrovčani i Talijani. Sav taj rad davali su vladari pod zakup.

Kako su rudnici davali mnogo dobrog srebra, mogle su srpske kovnice da kuju i puštaju u optjecaj i upravo goleme količine srebrnoga novca. Zbog toga je i poznato najviše srebrnog novca među svim južnoslavenskim zemljama baš iz Srbije. Tek je velika šteta, što te goleme količine starog novca nisu do današnjega dana znanstveno i temeljito proučene i obrađene. Osim manjih radova o starinskom srpskom novcu imamo danas samo dvije veće radnje, jednu od Š. Ljubića iz 1875. god. i drugu od R. Marića iz 1957. god., ali ni te radnje ne zadovoljavaju. Š. Ljubić je uložio u svoj rad mnogo znanja i upravo divljenja vrijednu marljivost i upornost, te je sakupio golem broj primjeraka starinskog srpskog novca, ali do danas su se ja-

vili mnogi opravdani ispravci i izmjene njegovih nekih determinacija. Slično je i s R. Marićem, kojemu je stručna kritika iznijela poveći broj omašaka. No najvažnije je to, da do danas uopće još nije objavljen jedan kritički obrađeni Corpus starog srpskog novca. Posljedica je toga, da među i starijim i mlađim istraživačima toga novca postoje ponekad upravo i suprotna mišljenja i o determinaciji i o kovnici, i o legendama, a i o drugim pitanjima u srpskoj numizmatici. U ta pitanja se u ovom prikazu ne će zalaziti.

Početak kovanja srpskog novca stavlja se u vrijeme vladanja sinova Stefana Prvovjenčanog: Radoslava, Vladislava i Uroša. K. Stockert je (1914.) iznio mišljenje, da je prvi kovao svoj bakreni novac Radoslav (1227–1234), ali nije donio za to uvjerljivih dokaza. Pojavili su se autori *pro* i *contra* tako, da do danas nije to pitanje definitivno riješeno. Š. Ljubić je opet (1875.) pridijelio Vladislavu (1234–1243) srebrne novce, za koje je kasnije utvrđeno, da ih nije on kovao, nego Vladislav II. (1321–1324). Danas se smatra početnikom kovanja srebrnog novca kralj Uroš I. (1243–1276). Po nekim dokumentima iz Dubrovačkog arhiva ustanovljeno je, da se već 1276. i 1277. god. znalo za srpske novce iz Brskova, »*denarii de Brescoa*«. Jasnije je, da su ti novci morali biti kovani koju godinu ranije t.j. za vladanja Uroševa. Međutim je 3. V.1282. god. Mletačka Republika stvorila zaključak, da se svi »*denari kralja Raše, načinjeni kao naši mletački groši*« na području Republike, zabrane. Te groše, nazvane i matapani, kovala je Venecija počevši od 1202. god. od srebra finoće 0,965, tež. od 2.178 g i vel. od 21 mm. pod duždem Enrikom Dandolo (1192–1205). Izgled im je ovaj: Av. Sv. Marko stoji s desne strane i desnicom predaje duždu zastavicu na dugom koplju, koje dijeli novac skoro na dva jednaka dijela. S lijeve strane stoji dužd i desnicom prihvaća zastavicu s križićem, koja se vije nad njegovom glavom nalijevo. Legenda počinje desno: .S.M. VENETI, nastavlja se u sredini niz koplje: D V X i to tako, da jedno slovo dolazi ispod drugoga i svršava se lijevo iza dužda: .H. DANDOL. – Rev. Isus na prijestolju među monogramima: IC – XC.-

Taj mletački novac se je zbog svoje dobre metalne sadržine putem mletačke trgovačke ekspanzije vrlo mnogo širio i trošio po Balkanu. Zbog toga ga ja u spekulativne trgovačke svrhe, već dosta rano počeo imitirati bugarski car Ivan Asen (1218–1241) kujući svoj novac prema izgledu mletačkog, jedino s tom razlikom, što je u legendi na Av. ime Asenovo u ćirilici. S istih spekulativnih razloga kovao je prve sprske srebrne dinare i Uroš I. potpuno prema izgledu mletačkih groša, tek je drukčiji natpis: – S. STEFAN – REX – VROSIVS. na Av., dok je revers posvema isti kao i na matapanima. Poznato je danas preko dvadeset vrsta toga Uroševa novca u jedno 200 varijanata. Kako svaka varijanta znači isto, što i drugi novčani kalup, jasno je, da je Uroševa kovnica izbacivala u optok velike količine toga novca. Zato ne će biti ispravno mišljenje većine istraživača, da ja Uroš kovao tek pred kraj svoga vladanja.

U nekoliko godina se nije taj novac mogao iskovati. Ali kako je poznato, da je u Brskovu otvoren rudnik oko 1254. god., sigurno se nije srebro u skladištima gomilalo, već se je, čim je kovnica u Brskovu uređena, odmah započelo s kovanjem. A to je moglo biti barem jedno 15 godina prije prestanka Uroševa vladanja.

Venecija je protestirala protiv optjecaja srpskih dinara u nekoliko mahova, tako 1282. god. ponovno, pa 1287., 1291. i 1294. god., sve za vladanja Uroševih nasljednika kraljeva Stefana Dragutina (1276–1282–1316) i Uroša II. Milutina (1282–1321). A to je i razumljivo, jer se je i dalje u Raši kovalo dinare istoga izgleda, kao što su bili i oni Uroša I. Takov je 1. tip Dragutinov, tek što mu je izmjenjena legenda: S STEFAN – REX – STEFAN, a kovan je u oko 15 vrsta s oko 80 varijanata. No čini se, da je Dragutin počeo uzimati donekle i obzira na mletačke proteste, pa su iz njegove kovnice počeli izlaziti (2. i 3. tip) dinari, na kojima je na koplje mjesto zastavice stavljen križ. To je t. zv. križasti dinar ili »*denarius de croce*«. Tim križićem je ipak načinjena neka makar i malena promjena u izgledu sprskog deinara prema mletačkom. Još jača je promjena nastala sa 4. tipom, koji doduše imade revers isti, kao i na matapanu, ali je na aversu lik kralja na prijestolju s mačem preko koljena i s satim žezlom u desnici. To je »*denarius de macia*«. Sličan ovom je i 5. tip, na kojemu kralj sjedi, u ljevici drži vladarsku jabuku s križem, a u desnici ljiljansko žezlo, »*denarius de lilis*«. Dragutinov 6. tip je također matapanj s dvostrukim križem ali okrunjenim kraljem, dok je 7. tip posve drukčiji: vladar u dugačkom odijelu, s križem kao žezlom u desnici i natpisom u ćirilici: RAB H-U STEFAN, kovan u više vrsta.

Nasljednik i suvladar Dragutinov kralj Uroš II. Milutin kovao je samo dinare, koji su jednaki mletačkim grošima i to tip 1. s jednostrukim križem i gologlavim kraljem, tip 2. s gologlavim kraljem i dvostrukim križem (u desetak vrsta) tip 3. sa zastavicom ali okrunjenim kraljem, tip 4. s okrunjenim kraljem i dvostrukim križem na koplju. – S. Dimitrijević je u ocjeni Marićeva djela (1957.) iznio mišljenje, da su se neki dinari u 5. tipu kovali kasnije i to pod Urošem III. i pod kraljem Dušanom, ali nije donio poblizih navoda, koji dinari pripadaju kojemu od ta tri vladara.

Š. Ljubić je Urošu III. (1321–1331) dodijelio samo jedan tip dinara s kraljem na prijestolju, mačem preko koljena i sa žezlom te legendom na ćirilici: STEFAN UROŠ KRALJ TRETI. S obzirom na upravo jaku tehničku i tipološku podjednakost treba Urošu dodijeliti i dinare istoga izgleda i s natpisom u ćirilici: STEFAN KRAL. S. Dimitrijević mu dodjeljuje još i križaste dinare matapanskog izgleda s okrunjenim kraljem, dvostrukim križem i sa siglami te sa legendom: S STEFANUS – REX – STEFANVS.

Protukralj Uroša III. Vladislav II. (1321–1324) kovao je u Rudniku dinar sa ćirilskim natpisom: VIADISLAV RAB., sličan Dragutinovu 7. tipu i dinar s latinskim natpisom: STEFAN VLADISLAV.

Počevši od prvih dinara Uroša I. koji su još kovani u težini mletačkih matapana (2,178 g.) opaža se polagano opadanje težine srpskog novca, tako kod križastog dinara Uroša III. čak na 1,73 g.

S nasljednikom Uroša III. kraljem a kasnije carem Dušanom uzvinula se stara Srbija do vrhunca svoje političke moći. Njegove su kovnice kovale i bacale u optok upravo goleme količine srebrnoga novca u različitim tipovima i mnogobrojnim varijantama. Sudeći po nekim članovima Dušanova zakonika još ni u njegovo vrijeme nije bilo državne kovnice, već je ona stajala pod zakupom privatnih poduzetnika. Bogati rudnici, osobito Novo Brdo, davali su goleme količine srebra tako, da je kovanje novca postiglo pod Dušanom svoj vrhunac. Kao kralj kovao je Dušan (1331–1346) lijepe dinare sa šljemom na aversu i natpisima: STEFANUS DEI GRA REX i na drugoj varijanti: MONITA – REX STEFA. Osim toga kovao je i drugi tip matapanskog oblika s okrunjenim kraljem i natpisom: S STEFAN – STEFAN i treći s kraljem s mačem preko koljena na prijestolju i legendom: u ćirilici: STEFAN KRALJ. Kao car (1346–1355) kujući svoj novac u silnoj množini mogao je Dušan da podigne Srbiju do tadanje veličine i moći. Za velike pothvate bila je u prvom redu potrebna snažna i dobro opremljena i naoružana vojska. Nju se je moglo samo s punom državnom balagajnom podići. Š. Ljubić je Dušanove carske novce podijelio u dvije skupine: a) s latinskim i b) sa ćirilskim natpisom.

S latinskom legendom je I. tip u 2 varijante: Av. šljem i 1.) MONITA S IMPERATOR te 2.) STEFANVS IMPERATOR; na Rev. Isus na prijestolju. – II. tip: Av. car sa žezlom sjedi, natpis kao I,2; Rev. Isus stoji. – III. tip: Av. car sjedi s mačem preko koljena i natpis uglavnom: ST IP ROIOMA – REX RIA. – IV. tip: Av. car i carica stoje i drže križ te natpis uglavnom: STPS IP – PERAT; Rev. Isus stoji. – V. tip: Av. car i carica i natpis: STEFANVS IP OR ELENA IPATX; Rev. Isus stoji. – VI. tip: matapanski tip sa: S STEFANVS – STEFANVS. – Tip III. – V. javlja se u jako velikom broju varijanata.

Sa ćirilskom legendom: I. tip: car stoji s žezlom, krunu mu stavljaju na glavu dva malu anđela, sa strane monogram SF6 = ĆR; Rev. Isus na prijestolju. Oko 100 varijanata sa sitnijim razlikama u pojedinostima. – II. tip: car i carica stoje i drže križ, sa strana monogrami: SF – CP; Rev. Isus na prijestolju. – Preko 260 varinata s manjim razlikama u likovima i monogramima. – III. tip: car i carica stoje, sa strana monogrami: SF6 – CR 6 više varijacija; Rev. Isus sjedi. Oko 900 varijanata. – IV. tip: car i carica sjede ili gledajući naprijed ili jedno u drugo, sa strana su uobičajeni monogrami ili ih uopće nema, križ među njima ili je jednostruk, dvostruk ili je u obliku ljiljana ili ga nema: Rev. Isus na prijestolju. Oko 650 varijanata. Veličina smanjena na 15 mm. – V. tip: Av. Car i carica stoje među monogramima o/o R – CR; Rev. Isus stoji. Samo u jednom primjerku. – VI. tip: Car sa žezlom u desnici jaše na konju među uobičajenim ćiriličnim monogramima sa strana; Rev. poprsje

Isusa bez ili sa dva anđela sa strana. Oko 160 varijanata s manjim razlikama, osobito u monogramima. – VII. tip: Av. Legenda u ćirilskim slovima ispisan u 4 ili u 5 redaka: STEFAN V6 HA BA BLAGOVERNI CAR6. – Rev. Isus na prijestolju. – Oko 40 varijanata, od toga 29 s legendom u 4 retka.–

Car Dušan je doduše podigao kovanje srpskog novca do najvećeg razvoja, ali se i pod njim mogu opaziti dva smanjenja novčane stope i u vezi s time smanjenje veličine nekih tipova i varijanata. Kod toga je smanjena težina i veličina, ali je finoca srebra u novcu ostajala ista. Na starijima komadima nazivlje se Dušan još *Rex Rasciae*, a nakon krunidbe za cara 1346. god. javlja se on na novo kao *Imperator* ili *Car*. Na reversu njegovih novaca vide se bizantski motivi, najčešće Isus na prijestolju ili Isus u stojećem stavu među zvijezdama. Na Av. uz starije motive kao na pr. vladar na prijestolju sa žezlom ili mačem javljaju se i novi: šljem, car i carica, car sam, car na konju i legenda u više redaka. A po jednom mišljenju kao da su kovani pod Dušanom i dinari matapanskoga oblika. Sa smrću cara Dušana 1355. god. pod njegovim slabim sinom Urošem V. opada i veličina srpskog carstva.

Oko polovine XIV. st. kovao je svoj novac i velikaš Jovan Oliver, spominje se između 1336. i 1355. god. Za cara Dušana postigao je najviše časti u državi, kao despot posjedovao je krajeve u Makedoniji istočno od Vardara s rudnikom Kratovo. Iz tog rudnika dobivao je srebra i kovao svoj despotski novac u nekoliko tipova. Na Av. sjedi car Dušan s uobičajenim monogramima, dok je na Rev. šljem sa ljudskom glavom odozgor i natpis: MONITA DESPOTI OLI.–Na jednom tipu stavljen je Oliverov grb, dvoglavi orao. Oliverov novac je prvo zajedničko kovanje cara Dušana s jednim od njegovih vazala. U to doba je kovao svoj novac i sevastokrator Vlatko (1346–1355), Na Av. njegova novca je natpis u dva retka: VLA – TKO.– A poznat je i novac župana Branka, oca Vuka Brankovića, vjerojatno iz istoga vremena, s natpisom, također u ćirilici: G ŽUPA BRANKO. S ovim kovanjima Dušanovih vazala započelo je cijepanje srpskoga novca, koje se je u toku daljega vremena sve jače širilo.

Dušana je naslijedio njegov sin Uroš V. (1355–1371) I pod njim je puštana veća količina srebrnog novca u optok, i to: 1. tip: a) dinar, Av, šljem i natpis: STEFAN UROSIVS; Rev. Isus na prijestolju; veličina 21mm. – b) poludinar, Av. šljem i natpis: IMPERATOR VROS; Rev. Isus na prijestolju; vel. 16 mm. – 2. tip: poludinar, Av. car i carica stoje i drže rukama dvostruki križ, natpis: INPERAT – VROSIVS; Rev. Isus na prijestolju; vel. 16 mm. – 3 tip: Av. car sa žezlom sjedi, među monogramima u ćirilici: 08III – UR; Rev. šljem s natpisom: VROSIVS IMPERATOR; u oko 70 varijanata. – 4. tip: Av. car jaši na konju među monogramima: CO – UR u ćirilici; Rev. šljem i natpis: IMPERATOR VROSIVS.– 5 tip: Av. car na konju među natpisom u ćirilici: 08P – OIII; Rev. kao kod 4. tipa. – 6. tip: car na konju među: 8R – OIII u ćirilici; Rev. šljem i natpis u ćirilici: 08P – M – OL« UR. – 7. tip: Av. car sa

žezlom sjedi među monogramima u ćir.: 8P – U6: Rev. Isus na prijestolju.– 8, tip: poludinar, Av. car i carica stoje, svako sa žezlom, među monogramima: 8P – UR; Rev. Isus na prijestolju. – 9, tip: Av. car i carica stoje među slovima III – P; Rev. Isus stoji među zvijezdama; varijante se ističu jačim razlikama u formaciji figura i monograma.

Pod Urošem V. počela se je srpska država cijepati i raspadati. Da li su tome bile uzrokom unutarnje smutnje i sukobi među velikašima nije sigurno. Ali je činjenica, da se u to doba javljaju na teritoriju Srbije manje upravne jedinice sa svojim vladarima. Jedan od njih nosi čak naslov kralja. Kako je Vukašin došao do te titule, nije dosada utvrđeno. On ja vladao 1366.–1371. god. u južnoj Srbiji s gradovima Prizrenom, Skopljem i Prilepom. Kako su Turci sve jače nadirali prema zapadu, odupro im se Vukašin 1371. god. u bitci kod Črnomena, ali mu je vojska katastrofalno potučena, a i sam je u tom boju poginuo. I Vukašin je kovao svoj novac u dosta velikom broju varijanata: 1. tip: Av. Kralj i kraljica stoje držeći rukama trostruki križ i žezla, s obje strane je natpis: ćirilicom: KAL6 – VLKAŠN; Rev. Isus stoji među zvijezdama. 2. tip: Av. natpis u 5 redaka: V6 HA – BA BLGO – VERNII – KRA VL6 – KAŠN; Rev. Isus na prijestolju. Ljubić je objavio 157 varijanata ovoga tipa.– 3. tip; a/ dinar, Av. natpis kao i gore, Rev. Isus stoji među zvijezdama, vel. 21 mm.– b/ poludinar, Av. kao gore, Rev. kao gore, vel. 17 mm. – 4. tip: Av. natpis: BLGO – VERNI – KRA VL6 – KAŠN; Rev. Isus stoji u dugoj haljini, ljevicom drži knjigu, a desnicom dijeli blagoslov, natpis latinski: CVET C-A CVET.: poludinar, vel. 17 mm.– Na Vukašinovim novcima prevladava monotoni motiv s pisanom na Av. legendom.

Sačuvali su se i novci Vukašinove žene i dvojice sinova. Jesu li ti novci kovani prije ili iza smrti Vukašinove (1371.) nije do danas objašnjeno. Za ženu Jelenu kovani su ovi novci: 1. tip: Av. šljem i natpis u ćirilici: KPAAHU, – A EAENA; Rev. kralj sa žezlom jaši na konju između natpisa: KR – AL. – 2. tip: Av. natpis u tri retka: SAATO- BERN – KRAAH; Rev. Isus stoji među zvijezdama. – 3. tip: Av. natpis u tri retka među vodoravnim linijama: VBLAFO-BERNA-KRALH, Rev. Isus stoji, a unaokolo nejasan natpis; – Sin Marko (Kraljević) kovao je novce u tri tipa s natpisima na av.: Bb XA BA BΛAΓOBEPNH KPALb MAPKO, dok je na reversu ili Isus na prijestolju, ili stoji.– Drugi sin Andreaš ima na svome novcu Av. natpis: a na Rev. Isusa kako stoji među zvijezdama. – Ljubić je (str. 179) dodijelio jedan dinar i trećem sinu Vukašinovu, Dmitru, ali legenda na njemu kao da ne govori za to. – Oko 1371. god. kovao je svoj novac veliki župan u Ohridu Andrija Gropa tipološki jednako u nekoliko varijanata: Av. natpis u ćirilici: Rev. Isus stoji. Svoj novac je kovao oko 1370. god. i despot Jovan Dragaš, koji je vladao u kraju oko Strumice i Štipa. Novac, sličan Vukašinovu, kovao je po svoj prilici u Kratovu sa aversom: V HRISTA BGA BΛAΓOVERNI DESPOT DRAGAŠ. I Dragašev brat Konstantin je imao svoj

novac: Av. svetac i despot drže dvostruki križ na dugačkoj motki, naokolo je natpis postavljen natraške: KOSTbANIB – DESPOT6: Rev. Isus na prijestolju.

Kao nasljednik cara Uroša V. vladao je knez Lazar (1372–1389) centralnim dijelom Srbije u cijelom području Morave s rudnicima Novo Brdo i Rudnik, zatim sjeverno u Posavini i u Podunavlju. Glavni mu je grad bio Kruševac. On je znao održavati puni red u svojoj vladavini pa i u kovanju svoga novca, za koje je dobivao obilno srebra iz svojih rudnika. Novac mu je lijepo rađen i tipološki raznolik. Čini se, da je glavne kovničke radnike dobio iz Italije, čime se mogu da objasne natpisi na novcu kao »*Conte Lazaro*« ili kasnije »*Conte Stefano*«. Očuvao se je povelik broj Lazareva novca u desetak tipova i u velikom broju varijanata, što znači, da su njegove kovnice mnogo kovale. Tako 1. tip: Av. knez pod krunom sjedi držeći u desnici žezlo, sa strana stavljen je natpis u dva prekinuta retka: KHE – Zb A – 3Rb; Rev. Isus na prijestolju. 2. tip: Av. knez sjedi kao na 1. tipu, unaokolo je natpis;; Rev. Isus na prijestolju. – 3. tip: Rv. knez stoji; Rev. Isus stoji, naokolo legenda: NOVO MONTE M ARG, čime je označena kovnica Novo Brdo. – 4. tip: Av. natpis u 4 retka: Rev. Isus stoji. – 5 tip.: av. kao na 4.tipu; Rev. Isus na prijestolju. – 6. tip: av. nejasna figura, natpis unaokolo:

Rev kaciga i isti natpis kao i na aversu. – 7. tip: Av. knez stoji, natpis u talijanskom jeziku: CONTE – LAZARO; Rev. Isus u mandorli, natpis: NOVO MONTE M O ARGE; novac vel. 17 mm.– 8. tip, Av. Knez stoji, natpis: CONT L-ASAR; Rev. Isus na prijestolju; vel. 14 mm.– 9. tip: Av. knez stoji s povelikim ljljanskim žezlom u desnici, natpis odozdo: C-ONTE; Rev. Isus stoji u mandorli; vel. 14 mm. – 10 tip. Av. knez stoji i drži žezlo u ljevici? natpis je postavljen natruške: C-ONTE; Rev. kao kod 9. tipa; vel. 12 mm.–

Još za vlade Uroša V. počeo se je jače isticati župan Nikola Altomanović, koji je 1367. iza smrti svoga strica postao gospodar zemalja od Rudnika do Konavala. Sa svim svojim susjedima bio je u sukobu i borbi, a osobito je bio ljuti protivnik kneza Lazara, kojemu je oteo Rudnik. God. 1374. Lazar ga ja svladao, uhvatio u Užicu i dao oslijepiti. I Nikola je kovao svoj novac jamačno u Rudniku. Poznat je jedan njegov tip u tri varijante: Av. natpis u 5 odnosno 6 redaka: u ćirilici: Rev. Isus na prijestolju.

Kneza Lazara je naslijedio njegov sin Stefan Lazarević od 1389. do 1402. god. kao knez, a od 1402. do 1427. god. kao despot. Prilike u kojima je Stefan vladao, tražile su čovjeka rijetkih sposobnosti. Za čitavog svoga vladanja vodio je borbe nad s Mađarima i Turcima, a sad je bio njihov saveznik i suborac. Pomoću Turaka sloomio je moć velike vlastele i učvrstio svoj prijestol, a kao prijatelj i vazal Mađara dobio je Mačvu i Beograd, koji je postao njegov glavni grad. Došao je u sukob s porodicom Brankovića, koji je trajao više godina. God. 1412. izmirio se s Đurđem Brankovićem, koji ga je imao naslijediti kao despot. I s Venecijom se zapleo u rat radi Zete, dok nije 1423. god. došlo do mira.

Novci Stefanovi sačinjavaju zanimljiv niz, koji se odlikuje jakom tipološkom raznolikošću. Za kovanje toga novca pravljeno je preko 20 kalupa, većinom drugoga stila nego što su bili u običaju do njegova dolaska na vlast.

1. tip: poludinar, Av. vladar s žezlom u desnici stoji, natpis: CONTE-STEFAN; Rev. glava Isusova i natpis: IESVS CHRISTVS, vel. 13 mm.; svojim reversom podsjeća na revers dubrovačkih poludinara, koji su se počeli kovati 1370. god. – 2. tip: poludinar: Av. vladar sjedi, natpis kao br. 1.; Rev. Isus stoji, vel. 13 mm. – 3 tip: Av. despot sa žezlom u desnici sjedi, natpis u ćir.: Rev. Isus stoji, natpis; 4. tip: poludinar: Av. samo natpis; Rev. Isus stoji, vel. 12 mm.– 5. tip: a) dinar, Av. Rev. Isus stoji? vel. 13 mm.– b) poludinar, Av. Isus stoji, vel. 15 mm. – 6. tip: Av. Rev. Isus stoji. – 7 tip: Av. skraćunica u 2 retka okružena zvijezdama i točkama; Rev. Isus stoji.– 8. tip: natpis razdijeljen linijom: Rev. Isus stoji. – 9 tip: velik križ, natpis među krakovima: Rev. Isus stoji. – 10. tip: među zvijezdama i točkicama; Rev. Isus u mandorli među dvije zvijezde. – 11. tip: Av. ćiriličko veliko i pod njim T među ljiljanima i točkicama; Rev. Isus stoji u mandorli među po tri ljiljana. – 12 tip: Monogram, sastavljen od slova, od kojih se dade sastaviti natpis: Rev. Isus stoji među dva latinska slova S. – 13. tip: Av. despot stoji s dvostrukim križem u desnici, natpis; Rev. Isus stoji među zvijezdama. – 14. tip: Av. despot stoji sa dva žezla u rukama, natpis; Rev. Isus sjedi na prijestolju.– 15. tip Av. despot stoji s mačem u desnici, natpis: Rev. Isus na prijestolju. – 16. tip: Av. natpis u tri retka među ljiljanima i zvijezdama; Rev. Isus na prijestolju. – 17. tip: Av. natpis u 4 retka: DES-POT S – TEFA-Nb; Rev. Isus sjedi.– 18. tip: natpis u 3 retka: GNb, DESP-OT6; Rev. veliki križ među zvijezdama i točkicama; poludinar, vel. 13 mm.– 19. tip: obol: Av. natpis: DESPO-Tb; Rev. križ među zvijezdama. vel. 5 mm. – 20. tip: natpis u 3 retka: K-T N-P; Rev. Isus na prijestolju. 21. tip: grb despota Stefana, kaciga s volovskim rogovima, natpis: CONTE S-REFAM; Rev. Isus stoji. – 22. tip: Av. grb i natpis; Rev. Isus stoji, poludinar, vel, 14 – nm. – 23 tip: grb i natpis: DESPOT STEFAN; Rev. Isus na prijestolju. – 24. tip: Av. grb među dva latinska slova: S; Rev. Isus na prijestolju; poludinar vel. 13 mm. – 25. tip: grb i nejasan natpis: Rev. u središtu glava Isusova, kao na dubrovačkom dinaru i nejasan natpis; poludinar, vel. 15 mm. – Poznat je još jedan, upravo 26. tip Stefanova novca: Av. grb i nepotpun natpis: MONEDA DESPOT...; Rev. Isus stoji. Na tipu 6. navedena je inače nepoznata kovnica: *Nova Ceka*. Drži se, da je to naziv za kovnicu u Srebrenici, koju je Stefan dobio od ugarskoga. kralja Sigismunda 1412. god.

U drugoj polovini XIV. st. kuju nesamo nekoji srpski velikaši nego i neki gradovi svoj novac. Od velikaša najviše je kovao Vuk Branković, sin sebastokratora Branka. Vuk je oko 1370. god. vladao Kosovskom oblasti s Prištinom, Vučitrnom i Zvečanom, 1377. u njegovoj je vlasti i Skoplje, a 1378. god. i Prizren. Oko 1396. god. protjerao je sultan Bajezid Vuka iz njegove oblasti i on je 1398. god. umro. Vuk je kovao sitan novac u veličini poludinara, u nekoliko tipova. 1. tip: Av. Svetac

s knjigom na prsima drži desnicom dugačku granu, natpis: DT VL6K b; Rev. Isus na klupi bez naslona. – 2. tip: Av. despot stoji sa žezlom u desnici, natpis: natraške; Rev. Isus na prijestolju. – 3. a) tip: dinar, Av: natpis: Rev. Isus na prijestolju. b) poludinar, Av: natpis kao na dinaru; Rev. Isus sjedi na klupi bez naslona, vel. 13 mm. – 4. tip: natpis: VLK-OVb DI-NARb-IJA; Rev. Isus na prijestolju. – 5 tip: Av. mnogoram od slova VL6Kb; Rev. Isus sjedi na klupi. – 6 tip: Av, grb Branovića, lav ide na desno, natpis: VLbKb – dolje nejasno: Rev. Isus na klupi. – 7. tip: Av. natpis: VLb-Kbljiljan; Rev. Isus stoji. – 8. tip: Av. u nutarnjem krugu šljem natpis: – BLAGOVERNI VLKb; Rev. knez gologlav drži u desnici žezlo, natpis: CONTE (?). – U jednoj listini spominje se 1395. god. čelnik Vuka Brankovića Smil. Našao se i jedan dinar toga čelnika: ab. III-CM II; Rev. nejasno izrađena figura i naokolo nejasan natpis. Riječ Smilov ima se valjda nadopuniti riječju »dinar«, kao što je slučaj na 4. tipu Vukovu. – Oko god. 1400. god. živio je velikaš Jakov, o kojemu inače nije ništa poznato. Našao se je i novac s imenom toga velikaša: Av. natpis u dva retka: IAK-O dok je na reversu lik Isusa na klupi bez naslova. U ovo vremensko razdoblje moglo bi se staviti i novac župana Riga, o kojemu se također ništa iz povijesti ne zna; Av. natpis: PO MI – TI BA ŽU – PANb RIG-III; Rev. Isus na prijestolju. Iz vremena rasula srpske države potječe i novac Srpske patrijaršije. Drži se, da ga je dao kovati patrijarh Danilo III. (1590–1597). Izgled mu je ovaj: Av. Natpis; Rev. Isus na sjedalu bez naslona. Svojom izradom podsjeća ovaj novac na kovove čelnika Smila i velikaša Jakova, pa će biti iz iste kovnice.

Svoje novce su kovala i dva grada iz južne Srbije. U 1370. god. spominje se »*cecha de Prisreno*«, pa je negdje krajem XIV. st. kovan gradski novac u Prizrenu, u dvije nominale. Izgled mu je ovaj: a) dinar Av. IIII- Rev. Isus na prijestolju; 13 mm. – b) poludinar, Av.; Rev. Isus stoji; vel. 11 mm. Drugi grad Skoplje kovao je ovaj novac: Av. III-CKO Rev. Isus stoji; vel. 13 mm. Sudeći po nekim detaljima na tim novcima, bit će da su svi kovani u Prizrenu.

Stefana Lazarevića naslijedio je kao despot Đurađ Branković (1427–1456). Počeo se je isticati pomažući Turke, sudjelovao je 1402. god. za sultana Bajezida u bitci kod Angore. Poslije toga razišao se je s ujakom despotom Stefanom Lazarevićem i oko deset godina živio s njime u neprijateljskim odnosima. Izmirivši se s ujakom postao je jednim od njegovih najboljih suradnika, pa kako Stefan nije imao djece, odredio ga za svoga nasljednika. Vladanje Đurđevo je ispunjeno velikim nizom teških neprilika. Turci su stalno nadirali i osvajali pojedine krajeve njegove države. Oslanjajući se na Mađare predao im je Beograd i Mačvu, a sam se povukao u Smederevo, koje je izgradio u jaku tvrđavu. U borbama s Turcima 1454.–1456. god. izgubio je južne krajeve s bogatim rudnikom Novim Brdom i zadržao samo zemlju sjeverno od Morave. Uza sve teškoće, što ih je za svoga vladanja imao, Đurađ je umio iskorištavati svoje rudnike srebra, koji su mu donosili goleme prihode.

Tako se spominje, da mu je samo rudnik Novo Brdo donosio godišnje po 200.000 dukata. Od obilja srebra kovao je Đurađ velike serije raznolikog srebrnog novac u oko 30 interesantnih tipova.

Đurđevi novci:

1. tip: Av. U sredini Đurđev grb, uspravljen lav, legenda; Rev. Isus na sjedalu bez naslona. 2 tip.: Av. Grb i natpis; Rev. Isus stoji. – 3. tip; Av: grb i natpis: GN6 DEC-POT6 GJURG6; Rev. Isus stoji. – 4 tip, Av: GJURG6; Rev. Isus stoji među zvijezdama. – 5. tip, Av: grb i natpis: GOCPODIN6 GJURG6; Rev. Isus stoji. – 6. tip, Av: lav u hodu nalijevo, unaokolo među ljiljanima: GO-G-6-P6; Rev Isus stoji. – 7. tip, Av: glava s brkovima i bradom u sredini, okolo: među 4 zvijezde GO-G-6-P6; Rev. Isus stoji. – 8. tip, Av: monogram; Rev. Isus stoji. – 9. tip, Av: poludinar; mali lav, natpis: GPN6 DECPT6 GJURG; Rev. glava Isusova među siglami: EC-NS. – 10 tip. Av. lik despota na stolici u desnici drži mač, a u ljevici kuglu, natpis: DECPOT6 GJUR6G6/ Rev. lav hoda, oko njega: S-M-D-P-B-O. – 11. tip, Av. kao na tipu 10. m Rev. lav hoda oko njega: P-U-D-N-I-K-6 – 12 tip. Av.: GN6 DECPO-T6 GJUR-6G6; Rev. lav hoda među 4 zvijezde. – 13. tip, poludinar; Av. natpis među 2 crte GN6-DECP0-T6G; Rev. lav. – 14. tip, Av.: među 4 rozete natpis GN6-DECPO-T6G; Rev. lav među 4 ljiljana. – 15. tip, obol, Av: među 4 točke DE-CPO-T6; Rev. lav među 5 točaka; vel. 9 mm. – 16. tip, Av: GN6 DE-SPOT6-GJUPG6; Rev. lav i naokolo: CMEDE-RE-B-O. – 17. tip. poludinar, Av: GCN6-DEPO-T6 GJURG6; Rev. lav i okolo C:M:D:P:B:0. – 18. tip Av. u sredini monogram, naokolo: +GHN6 DECPOT6 B; Rev, u sredini lav, naokolo 7 zvijezda, – 19. tip, poludinar, Av.: u sredini monogram, nad njim glava, među 2 ljiljana; Rev. monogram među 2 ljiljana; vel. 12 mm. – 20. tip, Av.: GN6-GJURG6-ILAZA-R6; Rev. Isus na prijestolju.– 21. tip, Av.: +GN6 DSCPOT6 GJURG6; Isus stoji. – 22 tip, poludinar, Av.: u sredini rozeta, a oko nje natpis: +GN6 DECPOT6 GJURG6; Rev. u četverokutnom okviru lav, oko okvira 4 rozete; 14 mm – 23. tip Av. u središtu lik ljiljana, naokolo: GOCPODIN6 GJURG6; Rev. Isus stoji. – 24. tip, Av. grb: šljem s rogovima, a među rogovima dvoglavi orao, natpis nije potpun: DECPOT6 JU...; Rev. u sredini lav, natpis nejasan. – 25. tip, Av. despot stoji s mačem i jabukom te natpis: latinicom: DESPO GVRGS; Rev. štit sa četverostrukim grbovnim poljem, gdje je smješten u 1. i 4. lav, a u 2. i 3. gavran, natpis: +IOHANES.D.HW.R.VNGARI. – 26. tip, Av. Despot kao na br.25 natpis latinicom: DESP-O GVRG; Rev. štit s grbom Ugarske i Korvina-gvran; Rev. natpis: – IOHANES D:HW.R. VNGARI. – 27. tip, Av. lav i natpis; Rev. u srednjem krugu monogram kralja Tomaša, naokolo natpis: D G S TOME REX BOSNE.– 28. tip: Av. Rev. lav: obol vel. 9 mm.

Zadnja tri novca s imenima Ivana Hunyadija i bosanskog kralja Tomaša kovao je Đurađ u spekulativne svrhe, da se njegovi kovovi zavedu lakše u optjecaj i na području Ugarske i Bosne.

S Đurđem Brankovićem prestalo je kovanje srpskog srednjovjekovnog novca. Đurađ je umro 24.XII. 1456. god.

Sav dosada kovani i opisani novac rađen je od dobrog srebra. Ali sačuvalo se skoro od svih vladara počevši od Uroša I. pa do Đurđa Brankovića i bakrenih novaca. Značajka je tih bakrenjaka, da oni posvema tipološki odgovaraju jednome srebrnom novcu, dok bakrenog novca s nekim drugačijim tipom, kojega među srebrnim nema, nije se našlo. Znak je to, da su državne kovnice kovalale i novac od bakra s istim kalupima, kojima su kovani srebrni dinari. Na nekim od sačuvanih bakrenjaka našlo se traga i srebra, jer su očito bili pobijeljeni u srebrnoj kupki. Možda su baš ti posrebrnjeni novci od bakra bili uzrok, što je krajem XIII. st. Venecija onako oštro ustajala protiv srpskih dinara. U povijesti kovanja ti se bakreni novci ne mogu smatrati službenim državnim kovovima. To su falsifikati.

Stara srpska oblast Duklja ili Dioklitija, uglavnom sadašnja Crna Gora, javlja se od XI. st. pod nazivom Zeta, po rijeci Zeti, koja teče kroz to područje. Približno 1185. god. Nemanja je Zetu pridružio Raši i predao je na upravu svome sinu Vukanu, koji se nazivao kraljem. Od tada je ostalo u običaju, da su Zetom upravljali sinovi ili članovi srpske kraljevske porodice. Tako je 1314.–1322. god. upravljao Milutinov sin Konstantin, a iza njega kasniji car Dušan. U toj oblasti živio je narod buntovan, pa su srpski vladari imali mnogo nevolja s tom svojom pokrajinom. Za slaboga cara Uroša V. pojavili su se jači odmetnici, **Balšići**, koji su vladali kao potpuno samostalni vladari. Poslije njihova izumrća 1421. god. došla je Zeta pod despota Stefana Lazarevića, ali su u isto vrijeme Mlečani stalno nastojali, da zetske primorske gradove stave pod svoju vlast. Krajem XV. st. konačno su Turci ovladali čitavom Zetom 1499. god. U zetskom Primorju postojali su od davnine autonomni gradovi s romanskim stanovništvom, od Kotorskog zaliva pa do Bojane: Kotor, Bar, Ulcinj, Svač, Skadar i Drivast. Srpski, a kasnije i zetski vladari priznavali su tim gradovima punu autonomiju, a s njom i pravo, da kuju i svoj autonomni novac. Na tim novcima se nalazi obično pobliza oznaka pojedinog grada u legendi ili i u liku gradskog patrona, a na nekim je stavljen i lik i ime kojega Nemanjića ili Balšića kao vrhovnog suverena.

Čini se, da je grad **Kotor** prvi kovao svoj novac na obalama Jadranskog mora, negdje početkom XIV. st. Novac je kovao u bakru i srebru i u većim serijama. Na njemu se odražavaju i političke promjene, koje je i Kotor preživljavao. Poslije smrti cara Dušana 1355. god. Kotor je mnogo trpio zbog nastojanja ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika I., Mlečana, bosanskoga kralja Tvrtka I., vojvode Sandalja Hranića i zetskih Balšića, da njime zavladaju. Uspjelo mu je jedino, da nikada nije potpao pod vlast Balšića.

Kovnica grada Kotora kovala je mnogo novca u raznolikim tipovima i brojnim varijantama. Najstariji su novci bakreni, među kojima se ističu dva glavna tipa: 1.)

Av. Lik gradskog zaštitnika sv. Trifuna i natpis: S TRIFON – CATARI; Rev. slika gradskih zidina i natpis: CIVITAS CATARI. – 2.) Av. Lik sv. Trifuna i natpis: S TRI – FON; Rev. Lik sv. Trifuna i natpis: CA – TARI. – Među srebrnim novcima najobičniji je tip: Av. Lik sv. Trifuna i natpis: SANTVS – TRIFONIS; Rev. kruna od tri ljiljana i natpis: C CATARE NSIS. – Uz ove čisto autonomne gradske novce kovani su u Kotoru i srebrni novci nekih vladara, pod čijim se je protektoratom grad nalazio. – 1.) Car Dušan: Av.: okrunjen vladar sjedi i drži u desnici ljiljansko žezlo, a u ljevici vladarsku jabuku; natpis: STEPHANVS – IMPERATOR; Rev. lik sv. Trifuna i natpis: S TRIPHON- CATAREN. 2.) Car Uroš V.: Av.: vladar kao i na br. 1, natpis: VROSIVS – IMPERATOR; Rev. sv. Trifun i natpis: S. TRIPHON – CATAREN, – Iza smrti Uroša V. 1371. god., zatražili su Kotorani protektorat ugarsko- hrvatskoga kralja Ludovika I. (1342–1382) i kovali srebrne novce s njegovim imenom; 3.) Av. srebrni groš Av.: vladar sjedi kao i prije, natpis: LODOVICVS – R VNGARIE; Rev. sv. Trifun i: S TRIPHON – CATAREN. – 4.) bakreni foliar, Av.: u sredini štiti s ugarskim i anžuvinskim grbom, naokolo: – M CATARENSIS; Rev. Sv. Trifun i: SANTVS TRIFON. – Tri godine iza smrti Ludovika I. stavio se Kotor pod protektorat bosanskog kralja 1385. god. Pod Tvrtkom (1385–1391) kovani su u kotorskoj kovnici samo bakreni folari; Av. u sredini okrunjeno veliko slovo T, čim je označen sam kralj Tvrtko, i naokolo natpis: CATARENSIS; Rev. sv. Trifon i: SANTUS – TRIFONIS. – Pod bosanskim kraljem Ostojom (1409–1418) kovani su srebrni groši: 5.) Av.: vladar na prijestolju kao i prije te natpis: STEP HOS RA – SIE ET BO RX; Rev. Sv. Trifun i : S TRIFONI – CATARENSI. Sačuvao se naročito veliki broj varijanata Ostočina novca. – Iza Ostočina protektorata buknuo je rat između Venecije i Balše III. Iz straha, da ne padnu pod vlast Balšića, Kotorani nakon duljeg pregovaranja podložili se 19. VIII. 1420. god. pod Veneciju. Kotor je i pod Venecijom uživao svoju autonomiju, a kotorska kovnica i dalje kovala gradski novac s jedne strane sa sv. Trifunom, a s druge strane s mletačkim lavom.

Među najstarije novce Zete spadaju srebrni groši, što ih je kovao u Skadru Konstantin, sin kralja Uroša II. Milutina, između 1321. i 1322. god. To je lijepo rađeni novac ovoga izgleda: Av. vladar sjedi sa žezlom u desnici i vladarskom jabukom u ljevici natpis: M REX COS – TANTINVS; Rev. lik sv. Stjepana, patrona grada Skadra i natpis: S STEFANVS – SCVTARENSI. – Značajno je, da ovaj novac tipološki jako odgovara kotarskim protektoratskim grošima.

U drugoj polovini XIV. st. kuju u Zeti svoj novac i **Balšići**. Ta je familija dobila svoje ime po osnivaču Balši I., zetskom plemiću. Iza 1360. god. njegova tri sina Stracimir, Đurađ I. i Balša II. zavladao su u Zeti samostalno. Da ojačaju svoj upliv u gradovima Zetskog primorja, prešla su sva tri brata 30.V.1369. god. sa pravoslavlja na katolicizam. Prvi je od njih kovao svoj novac Đurađ II., sin Stracimirov (1385–1403). Poznat je njegov lijepo rađeni groš: Av. u sredini grb: štiti s vučjom

glavom, nad njim kaciga iz koje se izdiže kao ornament vučja glava, natpis: M D GEORGI S – TRACIMIR; Rev. lik sv. Lovre i natpis: S LAVRE – NCI – VS M. – Ljubić je njemu pridijelio i novac sa samo natpisom u ćirilici: BOGOM DANI VELIKI GN GURG ili V HA BGA BLAGOVERNI GJURG, dok je na reversu samo kaciga i povrh nje vučja glava. Neki autori misle, da bi to mogao biti novac Đurđa Brankovića. – Kovao je i njegov sin Balša III. (umro 1421. god.). Njegova se novca očuvalo u većem broju varijanata. Inače čine tipološku cjelinu: Av. grb kao i na novcu Đurđa II., natpis: M BALSE – D GORGI; Rev. S LAVRE – NCIVS M.–

I zetski primorski gradovi kovali su svoje novce.

I. Grad **Bar** je kovao samo bakreni novac u dva tipa i u više varijanata. Na novcu mu je ime obilježeno u latinskom jeziku kao: ANTIBARI i DANTIBARI, čime je označeno, da je to grad, koji leži na Jadranu nasuprot talijanskom gradu Bari. I. tip: Av. u sredini veliko slovo A pod znakom kratice, a oko njega se nastavlja: TI – B – AR; Rev. U sredini veliko slovo G i oko njega nastavak: GOR – GIVS, t.j, ime zaštitnika sv. Đurđa – S. GEORGIUS. – 2. tip. Av.: sv. Đurađ gazi zmaja i ubija ga kopljem, okolo natpis: DAN – TIVAR; Rev. sv. Đurađ jaše na konju i ubija kopljem zmaja, natpis gore: S. G. –

II. **Ulcinj**, latinski, odnosno talijanski DULCIGNO, kovao je samo bakrene novce tipološki podjednako, ali se razlikuju dvije skupina prema legendama – 1. skupina, Av. jagnje sa zastavicom, okolo natpis: AGNVS DEI M DVLCINO; Rev. Madona s Djetetom obično nije na lijevoj ruci (dolazi na nekim varijantama i na desnoj) sjedi na ukrašenom sjedalu, natpis gore s obje strane glava: S M. – 2. skupina, Av. jagnje, ali bez ikakova natpisa; Rev. Madona sjedi, a sa strane je natpis: DUL – CIN. – Ulcinj nije imao svoje kovnice, nego su za njegov novac pravljene 1386. god. kalupi u Dubrovniku.

III. **Svač** latinski SOVACIVM, danas malo seoce kraj Svačkog jezera nedaleko rijeke Bojane, bio je u srednjem vijeku autonoman gradić. Poznat je novac toga grada u tri očuvana primjerka: kovani u bakru: Av. gradska zidine i naokolo natpis: SOVACII – CIVITAS; Rev. patron građa sv. Ivan i natpis: S IOHA – NES – B. Avers ovoga novca sa gradskim zidinama podsjeća na najstarije kotorske novce, pa ja vjerojatno, da su tamo i Svački novci kovani. –

IV. **Skadar**, latinski SCUTARI, stari je grad na rijeci Bojani i Skadarskom jezeru. U srednjem vijeku bio je važan trgovački grad, u kojemu je živjelo ugledno i bogato plemstvo. Bio je i sjedište katoličkog biskupa s katedralnom crkvom. U njemu je kovao svoj novac već **Konstantin**, sin kralja Uroša II. – Posve autonoman gradski novac bili su skadarski bakreni folari i polufolari, kovani u više tipova. Folari: 1. tip, Av. u sredini štit s gradskim grbom, kojemu je donji dio kockast, a u gornjem se nalazi slovo S, natpis: C SCVTARIN ENSIS; Rev. Sv.

Stjepan, patron grada, stoji, u ljevici drži dijete Isusa, a u desnici kandilo, natpis: S ST- E – FANUS. – 2. tip: Av. sve kao kod 1. tipa, samo nema nikakova natpisa; Rev. isto, ali bez natpisa. – 3. tip: Av. grubo rađen grb, koji zahvaća čitavu novčanu pločicu, bez natpisa; Rev. nejasne crtarije, bez natpisa; ovdje samo grb svjedoči, da je i to skadarski novac. – 4. tip: Av. Sv. Stjepan kao i prije, natpis: S STEF – ANVS; Rev Sv. Stjepan drži u desnici knjigu, naokolo: SCVTAR – ENSIS. – 5. tip, Av. loše crtan lik sveca i natpis ružnim slovima: S STEF – ANVS; Rev. isto loše izrađen lik sveca i isti natpis. – 6. tip, Av. lik sv. Stjepana do koljena i natpis: S STEF – ANVS; Rev, vrlo loše rađen lik Isusa s nečitljivom legendom. – Kovnica u Skadru radila je uz lijepe komade i jako loše crtane. – Polufolari: 1. tip, Av. u srednjem krugu štit i u njemu križić naokolo: – SCVTARENSIS; Rev. Sv. Stjepan i natpis: S STE – FANVS; – 2. tip, Av. u srednjem krugu veći križ i natpis naokolo: – SCVTARENSIS; Rev. Svetac i natpis: S STEFANVS.-

U Skadru je kovao svoj novac i **Đurađ II. Stracimirović**. To su jako lijepo rađeni srebrni groši, kovani u više varijanata. Av. grb Balšića: vučja glava u štitu, nad njim kaciga iz koje se izdiže vučja glava, natpis: M D GORGI STRACIMIR; Rev. lik sv. Stjepana s kandilom i natpis: S STEFAN – SCVTARI. –

V. **Drivast**, danas maleno arnautsko selo Drišti na rječici Kiri sjeverno od Skadra. U srednjem vijeku isticalo se je to mjesto svojim žitorodnim poljima. Bilo je i sijelo katoličkog biskupa. Poznata su dva tipa bakrenog novca ovoga grada. – 1. tip, Av. gradska kapija i natpis: C-IVITAS-DRIVA-TR; Rev. Madona sjedi s malim Isusom na prijestolju; pokraj glave: MA – TS (Sancta Maria), vel. 22,5,mm – 2. tip, Av. : Madona na prijestolju, s obje strane glave: MA – D; Rev. Svetac i natpis: DRIVE – STI. – Drugi tip je loše crtan; vel. 20 mm.

VI. Sačuvano je oko 20 primjeraka bakrenoga novca, koji imaju na aversu natpis VROSIVS. Taj je novac Š. Ljubić pridijelio gradu Kotoru, a u novije vrijeme je J. Brunšmid istupio s mišljenjem, da je to novac grada Ulcinja. Ni jedan ni drugi nisu iznijeli valjanih dokaza za svoje determinacije. Zbog tog se mora odbiti njihovo dodjeljivanje kao neosnovano. A sam taj novac predstavlja problem, koji još nije riješen. To je ovaj tip novca: Av. vladar s dugim žezlom u desnici i vladarskom jabukom u ljevici sjedi na sjedalu bez naslona, ukrašenom lavljim glavama, odozgo je natpis: VR – O – SIVS; Rev. Madona stoji raširenih ruku, odozgo je natpis: SC – MARIA, a ispod ruku s obje strane sigle: L – P, vel. 18 –20 mm. U legendama postoje raznolike manje varijacije.

Među svim južnoslavenskim novcima stari srpski novci su najmnogobrojniji i najraznoličniji. Već za Uroša I., s kojim započinje srpsko kovanje, puštene su u optjecaj i velike količine srebrnog novca. Potrebno srebro dobivalo se iz novootvorenog

rudnika u Brskovu 1254. god. U XIII. st. bilo je Brskovo, mjesto na gori Tari u današnjoj Crnoj Gori, važno trgovačko središte, u koje su dolazili, a i u njemu dulje boravili trgovci iz Dubrovnika, Kotora i Venecije. Rudari su bili doseljeni Sasi i Dalmatinci. Tu je još za Uroša I. uređena kovnica novca. A »*grossi de Brescoa*« spominju se već 1277. god. Kao trgovačko mjesto spominje se Brskovo posljednji put 1399. god. U Brskovu su se naročito kovale srpske imitacije mletačkih matapana. – Vrlo važan rudnik srebra bio je već u XIII. st. Rudnik, mjesto pod planinom Rudnikom južno od Beograda. Za kralja Uroša II. Milutina razvilo se tu vađenje srebra u velikim količinama. Tu je osnovana i kovnica a rudarski život bio je tu za vrijeme despota Đurđa Brankovića vrlo bujan. Na nekim vrstama starog srpskog novca navodi se i ime rudničke kovnice. – Najizdašniji rudnik srebra bio je u XV. st. u Novom Brdu. Tu se je vadilo tzv. glamsko srebro, u kojem se je nalazilo do 16% zlata. Za vrijeme srpskih despota rudarstvo je bilo veoma usavršeno, a osobito baš u **Novom Brdu**. Kao i u drugim rudnicima, bili su i tu zaposleni Sasi, a postojala je i jaka trgovačka kolonija Dubrovčana. Despotu Đurđu donosio je taj rudnik do 200.000 dukata godišnje. Osnovana je i tu uz rudnik i kovnica novca, pa se na nekim novcima i spominje pod nazivom Novo Monte. U rudarskom kraju istočno od Prištine bilo je uz Novo Brdo i važno rudarsko mjesto selo **Janjevo**, te rudnik **Trepča**. God. 1455. zauzeo je Novo Brdo sultan Mehmed II. pa je tamo odmah započelo i kovanje turskog novca. – Na jugu, u današnjoj Makedoniji, nalazio se je i rudnik **Kratovo**, gdje je također radila i kovnica novca za neke srpske velikaše. I tu su još za vlade Uroša II. dovedeni rudari Sasi. Car Dušan je imao velike prihode od toga rudnika. Kad je Kratovo došlo pod vlast Turaka i oni su tamo kovali svoj novac. – U okolini Beograda postojao je za vladanja Đorđa Brankovića rudnik **Rudišta** s kovnicom. Tu je kovan Đurđev sitni novac s imenom te kovnice. – Uz navedene rudnike uređene su bile i kovnice. Ali poznate su kovnice kao Smederevo, Prizren, Kotor i Skadar, uz koje nisu u neposrednoj bilizini postojali i radili rudnici srebra. Srebro se je za njih jamačno dobavljalo i iz većih daljina. Izvan Srbije kovao je Stefan Lazarević i u Bosni, u Srebrenici, gdje je bio stari rudnik srebra. Tu je bila Nova ceka. Srebrenica je mnogo mijenjala svoje gospodare Ugarsku, Bosnu, Srbiju i Tursku.

LIT.: DIMITRIJEVIĆ 1957; 1957a; 1959; 1959a; 1959b; 1962; 1971; 1973; ÉRDY 1858; MONTENUOVO 1886; LUCZENBACHER 1843; LJUBIĆ 1875; MARIĆ 1956; MIHAILOVIĆ – GLOGONJAC 1973; MUŠMOV 1912; NANIUS 1752; PETROVIĆ 1932; 1933; 1933a; 1933–1934; 1935; 1935a; 1937; 1939; 1940; RADIĆ 1994; RADOJIČIĆ 1937; 1938; REICHEL 1843; REŠETAR, M. 1920; 1958; SARIA 1925; 1926; 1927; 1954; STOCKERT 1910; 1912; 1923; ŠAFARIK 1851–1857; ŠVOB 1935; TRUHELKA 1894; VALTROVIĆ 1884; 1884a; WESZERLE 1873; ZANETTI 1750.

V. Bugarska

U prošlosti Bugarske postojala su dva carstva. Prvo je trajalo od najstarijih vremena do god. 1018. U tom razdoblju istakao se svojim državničkim sposobnostima car Simeon, car »Bugara i Grka« (893.–927.), koji je svoju državu proširio od Dunava do Egejskog mora i od Crnog do Jadranskog mora. Za njegovih slabih nasljednika Bugarska je počela opadati, dok nije posvema potpala pod vlast Bizanta. Drugo carstvo obnovila su braća boljari Petar i Asen krajem XII. st. U početku je došlo do velikih smutnja i sukoba u mladoj državi, dok nije došao na vlast zakoniti nasljednik **Ivan Asen II.** (1218.–1241.). On je sredio prilike u državi i pod njim je Bugarska postala glavna sila na Balkanu. Asena II. naslijedio je sin njegov Kaliman (1241.–1246.) od prve žene. Njega je otrovala druga žena Asenova Jerina, istaknuta intrigantkinja, da na prijesto postavi svoga sina **Mihajla Asena** (1246.–1256.) još maloljetnog dječaka, pa je ona ispočetka vladala u sinovljevo ime. Mihajlo je ratovao s Bizantom i Srbima, izgubio je Makedoniju, pa su ga nezadovoljni velikaši ubili. S njime je izumrla dinastija Asenovića. – Nakon ljutih borbi među velikašima izabran je za cara **Konstantin**, koji se je nazvao i Asenom (1257.–1277). Pod njim je Bugarska stalno patila od unutarnjih kriza i borbi o prijestol. U sukobu s jednim odmetnikom, svinjarom Ivajlom, izgubio je život, a Ivajlo je proglašen za cara (1277.–1279.). – U novonastaloj borbi za prijestol uspjelo je kumanškom boljaru **Georgi Terteru** (1279.–1292.) te je bio izabran za cara. Ali kako je došao na vlast potporom boljara, nije imao velikoga autoriteta. Nešto sređenije prilike nastupile su kada je došao na prijestol Terterov sin Svetoslav Terter (1300.–1322.), koji je svom snagom nastojao, da u državi uspostavi mir i red. Ispočetka je uspješno ratovao s Bizantom, a iza sklopljenog mira 1308. očuvao je u državi puni mir. Naslijedio ga je 1322. sin Georgi II. Terter, ali je već slijedeće godine umro i s njim izumrla dinastija Terterovića. – Još za Svetoslava Bugarska je imala dva vladara. U istočnoj Bugarskoj je vladao Svetoslav, a u zapadnoj Vidinski despot Mihajlo sin Šišmanov. Mihajla je boljarski sabor 1323. god. izabrao za bugarskog cara. On je bio oženjen Nedom, kćeri srpskog kralja Milutina, koju je kasnije otjerao i oženio se jednom Grkinjom. Zbog toga je došlo do rata sa Srbijom, u kojem bude bugarska vojska potučena, a i sam car Mihajlo ubijen 1330. – Novi car **Ivan Aleksander** (1331.–1371.) živio je sa Srbijom u prijateljskim odnosima. Sestra mu Jelena bila je žena cara Dušana. Na istoku se morao braniti od turskih napadaja. Aleksandrova država bila je podijeljena još za njegova života među njegova dva sina: **Stracimir**, stariji (1360.–1396.) dobio je Vidin sa sjeverozapadnom Bugarskom, a u Trnovu i u srednjoj Bugarskoj vladao mu je drugi sin **Ivan Šišman** (1371.–1391.). Stracimir je imao mnogo neprilika s ug.-hrv. kraljem Ludovikom I., koji je 1365. zauzeo Vidin, uhvatio Stracimira i ženu mu i četiri godine držao ih zatvorene u Kalniku u Hrvatskoj. Iza toga se on vratio opet u Vidin. Poslije bitke kod Nikopolja

1396. Turci su zauzeli i Vidin, zarobili Stracimira i odveli ga u ropstvo u Brusu, gdje je i umro. – Šišman je cijelo svoje vladanje proveo odbijajući česte napadaje Turaka. Uz to je došlo i do sukoba među braćom, što je Bugarsku još više slabilo. God. 1393. zauzeli su Turci i prijestolnicu Trnovo. S padom Vidina i Trnova prestala je opstojati i slobodna bugarska država.

Vladari Bugarske za vrijeme drugoga carstva počevši od Asena II. pa do Ivana Stracimira kovali su svoj državni bugarski novac u srebru i bakru. Do prošle 1959. god. držalo se kao utvrđeno i dokazano, da je prvi i najstariji bugarski novac kovan načelnik bugarski iz XI. st. imenom **Sermo**, upravitelj Sirmiuma. Doduše Ljubić je 1877. pokušao da dokaže, da je taj Sermo bio Hrvat. Međutim je Bugarin Gerasimov 1959. istupio s mišljenjem, da je taj zlatni novac običan falsifikat iz polovine XIX. st., jer onaj načelnik u Sirmiumu nije se zvao Sermo, nego ZERNIO, a nije bio ni Bugarin.

Prvi bugarski novac kovao je **Ivan Asen II.** i to od srebra i od bakra. Srebrni njegov novac, groš, je imitacija mletačkoga matapana: na aversu stoje dvije figure, car i svetac (sv. Dimitrije), koji predaje caru zastavu na dugom koplju, a iza figura je dva puta isti natpis: ACEN, slovo pod slovom; na reversu je Isus na prijestolju, s monogramima s obje strane glave: 10 – XC: vel. 20 mm, tež. 1,35 g. Bakreni novac ima na Av. stojeće likove cara i sv. Dimitrija i među njima vladarski sceptar; iza cara je natpis: ACEN, a iza sveca; na Rev. poprsje Isusa s knjigom i IX–XC s obje strane glave. Bakreni je novac rađen u stilu bizantskih novaca, novčana pločica je konkavna, vel. oko 27 mm, tež. oko 4,3 g. – Sačuvao se i jedini zlatni novac ovoga vladara, tipološki i natpisom vrlo srodan s bakrenim.–

Asena II. je naslijedio malodobni sin **Mihail** (1242.–1256.) u ime kojega je ispočetka vladala njegova mati Jerina. U to vrijeme kovani su samo srebrni novci. Potpunu imitaciju mletačkih groša pokazuju komadi sa svecem i vladarom, te zastavom na dugom koplju među njima i natpisom: MIHOIL I PRASENVS: na Rev. je Isus na prijestolju. Drugi tip je na Av. drugačije rađen, tu su dvije figure u dugim do zemlje haljinama i među dvostruki križ na dugoj motki, a natpis glasi: u ćirilici: EPINA; Rev. Isus na prijestolju; vel. 21 mm., tež. 2,5 g.

Pod **Konstantinom Asenom** (1246.–1256.) kovani su samo novci od bakra i to u tri tipa. Na aversu 1. tipa je lik cara na konju s dvostrukim bizantskim križem u desnici i uzdama u ljevici, iza leđa vije mu se haljina kao u sv. Dimitrija; na 2. tipu sjedi car na sjedalu bez naslona, u desnici drži žezlo, a u ljevici svitak; na 3. tipu car stoji u dugoj i širokoj haljini držeći u desnici žezlo, a u ljevici vladarsku jabuku. Potpuna je legenda na svim tipovima. Na naličju je ili poprsje Isusovo ili velik križ. Novčane pločice su većinom konkavne, vel. oko 27. mm.

Iza Konstantina izabran je za cara **Georgi Terter** (1279.–92.). On je kovao srebrne i bakrene novce. Srebrni groši tipološki odgovaraju kao imitacije mletačkim

matapanima. Na njima je na Av. natpis: u ćirilici s obje strane likova dvaput, dok je na Rev. Isus na prijestolju; vel. 20 mm, tež. oko 1,8 g. – Bakreni novac ima na Av. monogram od slova T i od dva P, a na Rev. je raskriljeni dvoglavi orao, vel. 18–20 mm. Ovo je prvi put, da se na novcu jednoga balkanskog naroda javlja dvoglavi orao s raširenim krilima.

Sin i nasljednik Georgijev **Svetoslav Terter** (1300.–22.) došao je na vlast tek nakon osam godina iza oca i to zbog nastalih borba za prijestol. Od njega je poznat jedan tip novca u srebru i dva u bakru. Srebrni groš pokazuje bizantski tipološki utjecaj, na Av. je lik cara u dugačkoj i širokoj haljini sa žezlom u desnici, dok ljevicu drži na prsima, unaokolo je legenda sastavljena tako, da su nekoja slova stegnuta u ligature; na Rev. je loše crtan Isus na prijestolju. – Bakreni novci na 1. tipu imaju lik cara s niskom krunom na glavi, u dugačkoj haljini, u desnici drži žezlo, a ljevicom se oslanja na štit; crtež i izrada novca je vrlo loša pa se legenda jedva raspoznaje, sastavljena u skraćenom obliku; CBT – C AA; na Rev. je poprsje Isusa bez natpisa. – Na 2. tipu je na Av. lik cara na konju i natpis u obliku skraćenice: E P O (HAP); Rev.: ravnokrak križ sa širokim krakovima. – Poznat je i bakreni novac Svetoslava i njegova sina Georgi II. Tertera, s kojim je dinastija kumanska Terterovića izumrla. Na av. su dvije figure i natpis: CBET – na Rev. Isus na prijestolju.

Novi car iz Vidinske dinastije **Mihail Šišman** (1323.–1330.) kovao je novac u većim količinama, iako nije dugo vladao. Od njega je poznat novac u srebru u jednom tipu, a u bakru u 6 tipova. Srebrni groši imaju na Av. cara na konju i skraćeni natpis: MX – (Mihail Car): na Rev. je Isus na prijestolju, vel. 20–22 mm. – Bakreni 1. tip je rađen vrlo loše, sama novčana pločica je grubo obrezana i konkavna, na Av. je lik cara sa žezlom u desnici i križem u ljevici, natpis: MX – P; Rev. poprsje Isusa, vel. 28mm. – Na 2 tipu je lik cara na konju i natpis: MX – P, a na Rev. monogram od slova i A, vel. 20 mm. – 3 tip: Av. isti monogram kao i na 2. tipu; Rev. križ sa: IC – XC gore i sa dvije zvijezde dolje s obje strane križa, vel. 18 mm. – 4. tip: Av. tri monograma, istog oblika kao na tipu 2. i 3.; Rev. Isus raširenih ruka, loše crtan, vel. 17 mm. – 5. tip izrađen u više varijanata: Av. car u dugačkoj i širokoj haljini među kraticama: M – P; na Rev. je dvoglavi orao bez natpisa, vel. oko 18 mm. – 6. tip: Av. križ s akantovim listovima odozdo te kratice gore: X – C; na Rev. je dvoglavi orao bez natpisa, vel, oko 16 mm., Poznat je i bakreni novac njegov i sina mu Ivana – Stefana: Av. dvije figure i među njima križ na dugoj motki te legenda: MXAHL – IWANN Rev. monogram kao na 2. tipu, vel. oko 20.mm.–

Najviše je kovao od svih bugarskih vladara **Ivan Aleksander** (1331.–1371.). Kroz 40 godina njegova vladanja izišle su iz njegove kovnice brojna i raznolike serije novca. Razlikuju se dvije glavne skupine: novci, kovani s likom njegovim i sina mu Mihajla (1331.–1355.) i novci koji nose samo njegovu sliku i natpis. U prvu skupinu ide jedinstveni tip srebrnoga groša u brojnim varijantama u dvije nominale:

a) groš, Av. dvije figure, car i sin, drže među sobom zastavu na dugom držalu, sa strana je natpis: P – A E (Car Aleksander); Rev. Isus stoji raširenih ruku, natpis je gore: IC – XC, a sa strana; monogrami: A E – P? vel. oko 20 mm. – b) polugroš, Av. kao i na grošu, Rev. kao i na grošu, ali vrlo loše crtan, vel. 16 mm. – Ovaj srebrni novac je Ljubić krivo dodijelio caru Asenu I. – Bakreni novci ove skupine imaju, kao i groši, na Av. lik cara i sina mu, i s lijeve strane: MA – P a s desne: IW-A P (*Mihail car i Ivan car*); Rev. zidovi tvrđave i skraćeni natpis: TNB (Trnovo), ili na 2 tipu na Av. je ista slika, dok je na Rev. samo monogram: od slova AAE P, vel. oko 20 mm. – U drugu skupinu spadaju novci, koje je kovao poslije smrti Mihajla Ivan Aleksander sam (1355–1371.). Srebrni groš ove skupine kovan u jednom tipu i u više varijanata, pokazuje jak tipološki upliv Bizanta; na Av. je vladar prikazan u bogatom širokom odijelu sa križem na dugom držalu u desnici i s vladarskom jabukom u ljevici, sa strana je natpis u skraćenicama: (Aleksander car Blgarom i Grkom); Rev. Isus na prijestolju, vel. 18–22 mm. – Bakreni novci imaju na 1. tipu cara na konju i kraticu P, a na Rev. monogram: AAE, na 2. tipu je na Av. lik cara kako stoji sa žezlom i jabukom bez natpisa, Rev. monogram AAE, na 3. tipu na Av. je lik cara ljepše rađen negoli na 2. tipu, monogram AAE je s lijeve strane figure, na Rev. križ s ankatova dva lista i: IC – XC. –, napokon na 4. tipu na Av. vidi se monogram kao i prije, a na Rev. figura lava bez natpisa. – Ploča ovog bakrenog novca je ili ravna ili slabo konkavna, vel. oko 20 mm., a kod 4. tipa samo 15 mm.

Još za života Aleksandrova kovao je svoj novac i njegov sin Ivan Sracimir (1360.–1396.). Njegov srebrni novac groš, lijepo je rađen, na Av. mu je lik cara na prijestolju s ljiljanskim žezlom u desnici i sa svitkom u ljevici, naokolo je legenda : IW CPAHHMHP HP BBL) *Ivan Sracimir car Blgarom blagovjerni*); na Rev. u sredini je poprsje Isusa i legenda; vel. 19 mm., tež. 1–1,50 g. – Bakrenog novca ima dva tipa. Na Av. 1. tipa je vrlo kompliciran monogram od istih riječi, koje se nalaze na grošu; na Rev. je poprsje Isusovo; a na 2. tipu je isti monogram, dok se na reversu vidi križ bez natpisa, vel. oko 16 mm. Poznat je i bakreni novac Sracimira i sina mu Konstantina; Av. dvije figure stoje i drže križ na velikoj motki, Rev. monogram sličan prijašnjim, vel. 17 mm.–

Svoj novac je kovao i drugi njegov sin Ivan Šišman (1371. –1393.). Srebrni njegov novac, aspra, ima na Av. lik cara u dugom odijelu sa žezlom, te sa strana natpis: sa slovima jednim pod drugim; na Rev. Bogorodica s raširenim rukama i medaljonom na prsima s likom Isusa; s obje strane glave je kratica: M – O (grč. *Meter Theou*), vel. oko 15 mm., tež. 0,55 g. Bakreni je novac kovan u tri tipa, ali s većim brojem varijanata: 1.) Av. monogram od slova I; Rev. uspravljen na stražnje noge lav, bez natpisa, vel. oko 19mm. – 2.) Av. monogram kao i prije, Rev. križ. – 3.) Av. monogram kao i prije; Rev. Monogram; vel. oko 19 mm.

U zadnjem deceniju XIV. st. pala je Bugarska pod Tursku. Tada je prestala da radi i bugarska kovnica.

U Bugarskoj je u srednjem vijeku prihvaćen bizantski novčani sistem. Prema sačuvanim pisanim spomenicima, služila je u XIII. i XIV. st. kao monetna jedinica *perpera*, bizantski zlatni novac, solid. Državni prihodi sabirali su se u *perperama*. I vanjska trgovina služila se zlatnim novcem. Srebrni i bakreni novci puštani su u optok tek za mala plaćanja u samoj državi. Zbog jakih trgovačkih i političkih odnosa sa Bizantom prihvaćen je u Bugarskoj tipološki izgled bizantskog novca. U početku XIII. st. kovani su srebrni novci i pod uplivom mletačke monete kao imitacije mletačkih *matapana*. Ali bugarski su vladari u toku vremena nastojali, da iz njihove kovnice izlaze i novci s originalnim motivima. Tehnika rada nije u bugarskoj kovnici bila na onoj na pr. visini na kojoj je bilo kovanje hrvatskog, bosanskog ili srpskog novca. Ali ni bizantski bakreni novac nije bio rađen s nekom boljom tehnikom osobito u izradi fizionomija i legenda. Bugarska u sred. vijeku nije imala razvijenog rudarstva. Zato su vladari morali nabavljati potrebni metal iz inozemstva. Gdje se je nalazila bugarska kovnica novca, nije poznato.

Bugarska je ostala pod turskom vlasti od 1393.–1877. g. Slobodu joj je donio rusko-turski rat 1877/78. Prema mirovnom ugovoru u Sanstefanu 3. III. 1878. imala se je kreirati Velika Bugarska s Makedonijom, Rumelijom i dobrim dijelom Trakije. Ali na Berlinskom kongresu je stegnuto područje Bugarske na kraj između Dunava i Balkana, a Rumelija, južno od Balkana, je obrazovana kao posebna pokrajina. No prevratom u Plovdivu 18. 11. 1885. pridružena je i Rumelija. Bugarska se proglasila kneževinom, prvi knez bio je Aleksander Battenberg (1879.–1886.), a iza njega je izabran za kneza Ferdinand Koburg, koji se 1908. proglasio carem Bugara. U modernoj Bugarskoj nije osnovana domaća kovnica novca, nego je novac izrađivan u inozemstvu. Monetna jedinica je *lev*, a kovani su i u optjecaj puštani komadi od zlata po 100, 20 i 10 leva, od srebra po 5, 2, 1 lev i po 50 stotinki, i brončani ili bakreni novci po 2 i 1 stotinku. Bugarska je pristupila Latinskoj novčanoj uniji, pa su se njeni srebrni novci kovali kao na pr. francuski ili švicarski u jednakoj veličini, težini i od jednake finoće metala. Zlatni novci i komadi od 5 leva imali su 900 hiljadnina čistog metala i 100 hiljadnina bakra, a komadi od 2 i 1 *lev* i od 50 stotinki imali su 835 dijelova srebra. Zlatni i srebrni novci imaju na aversu profil glave kneza, a kasnije cara Ferdinanda, te natpis: u ćirilici: FERDINAND KNJAZ BLAGARSKI, odnosno iza 1908. FERDINAND I CAR NA BLAGARITE.

LIT. LJUBIĆ 1875; SCHLUMBERGER 1877; LJUBIĆ 1878; GERASIMOV – SOKOLOVA 1959; MUŠMOV 1924.

VI. Turska

Početak XIV. st. počeo su Mongoli oborili Ikonijску državu u Maloj Aziji, vođa turskih hordi na tome području **Osman** postade samostalan vladar, prihvati Islam, osvoji 1317. grad Brusu na obali Mramornog mora, nedaleko Carigrada i učini taj grad svojom prijestolnicom. Njegov sin sultan Orhan (1326.–1353.) zauzme kao prvu točku na evropskom kontinentu Galipolje (1354.). Sin Orhanov Murad I. (1358.–89.) zauzme 1363. Drinopolje i učini ga svojim glavnim gradom u Evropi, potuče Srbe 1371. pod kraljem Vukašinom kod Črnomena i podvrgne makedonske krajeve pod svoju vlast u vazalnom odnosu i pogine u boju na Kosovu 1389. Njegov sin i nasljednik **Bajeziđ I.** (1389.–1403.) iskoristi srpski poraz na Kosovu i učini Srbiju kao i Vlašku na Dunavu tributarnim zemljama, osvoji 1393. Bugarsku i potuče 1396. ug. hrv. kralja Sigismunda kod Nikopolja na Dunavu. Iza smrti Bajeziđove došlo je do teške prijestolne borbe, koja je potrajala 10 godina, a svršila se dolaskom na vlast **Mehmeda I.** (1413.–1421.). On i sin mu **Murad II.** (1421.–51.) povratili su otpale krajeve i obnovili bojnu moć Turske. God. 1444. pobijedi kod Varne Murad II. križarsku vojsku pod vodstvom ug.-hrv kralja Vladislava II. a 1448. vojsku Sibirjanin Janka na Kosovu. Neobično aktivan bio je sultan **Mehmed II. Fatih – Osvajač.** On je 1453. zauzeo Carigrad i učinio ga turskim glavnim gradom, 1459. god. pokorio je Srbiju, 1463. Bosnu, a 1479. Arbaniju. Mehmed II. je dovršio osvajanje gotovo cijelog Balkanskog poluotoka i cijele Male Azije. Zato je i dobio bio naziv: *el Fatih*. Sin mu **Bajeziđ II.** (1481.–1512.) nije imao sposobnosti svoga oca, vlada mu je bila neaktivna. Pod njim su Turci zauzeli Hercegovinu 1482., i 1499. Zetu, a počeli su provaljivati i u Poljsku. Sultan **Selim I.** (1512.–20.) jako je proširio državne granice osvajanjima u Aziji i u Africi, a od zadnjega Abasovića preuzeo je i dostojanstvo vrhovnog islamskog glavarā: kalifat. Vrlo aktivan sultan bio je i **Sulejman I.** (1520.–1566.), koji je već 1521. osvojio grad Beograd, 1526. potukao Madžare kod Mohača 1529. opsjeo bezuspješno Beč, zauzeo srednju Ugarsku i Budim i osvojio velika područja daleke Perzije. Šest puta je vodio goleme vojske u Ugarsku uplićući se u sukob između novoga kralja Ferdinanda I. i Ivana Zapolje u Erdelju. Umro je na šestom pohodu opsjedajući grad Siget, koji je branio Nikola Šubić Zrinjski. Pod njegovim nasljednicima Selimom II. (1566.–74.) Muradom III. (1574.–1595.), Mehmedom III. (1595.–1603.) Ahmedom I. (1603.–1617.) Mustafom I. (1617.–1618.) Osmanom (1618.–1622.) održala se spoljašnja moć Turske ali nesređene socijalne prilike jako su slabile snagu države, naročito bune janjičara, kojima je i Osman II. pao kao žrtva. Turska se oporavila i pridigla pod sultanima Muradom IV. (1623.–1640.) i Ibrahimom I. (1640.–48.), ali je za Mehmeda IV. (1648.–1687.) postigla najveći opseg zavladaški Ukrajinom i Podolijom. God. 1683. pođe veliki vezir Kara Mustafa sa silnom vojskom na Beč, da ga osvoji, ali bude hametom potučen. S porazom kod Beča počinje stalno opadanje i slablje-

nje Turske. Mirom s Austrijom u Karlovcima 1699. izgubila je Turska Ugarsku, Hrvatsku, Dalmaciju, Sedmogradsku, Ukrajinu i Moreju u južnoj Grčkoj, a mirom u Požarevcu 1718. Beograd, Malu Vlašku i Banat. Krajem XVIII. st. vodila je Turska nekoliko ratova s Rusijom, sve bez uspjeha, a mirom u Jedrenu 1829. morala je priznati nezavisnost Grčke i Rusiji odstupiti dijelove Armenije. Mir u San Stefanu i Berlinski kongres proglasili su – iza rusko-turskog rata 1877–79. – Rumunjsku, Srbiju i Crnu Goru slobodnim državama, Bugarsku tributarnom, a Istočna Rumelija dobila je autonomiju, dijelovi Armenije pripali su Rusiji, Cipar Engleskoj, a Bosna i Hercegovina Austriji. God. 1897. došlo je do rata s Grčkom. Do političkog prevrata došlo je 1908. kada su Mladoturci došli na vlast i svrgnuli sultana Abdulhamida (1876.–1909.) mjesto kojega je zavladao brat mu Mehmed V. (1909.–18.). U ratu s Italijom 1911.–1912. izgubila je Turska Tripolis u Africi, a u Balkanskim ratovima 1912.–1913. sve posjede na Balkanu, osim Carigrada i njegova zaleđa. Za I. svjetskog rata surađivala je Turska sa Centralnim vlastima i doživjela je 1918. slom izgubivši Arabiju, Palestinu, Siriju, Mezopotaniju, Kurdistan i dijelove Armenije. God. 1922. kreirala se u Ankari revolucionarna vlada pod vodstvom Mustafe Kemala. Ona je svrgla zadnjega sultana Mehmeda VI. (1918.–1922.) i proglasila Tursku republikom pod predsjednikom Kemalom.

I Turska se je kao i druge tadanje slobodne ili poluslobodne države služila novcem Bizanta, koji je kovao jako mnogo u zlatu i bakru, a malo u srebru. Poznat tako je turski bakreni novac već prvoga sultana Osmana, kovan u vel. 22 mm. a njegov nasljednik Orhan je puštao u optok srebrni novac vel. od 18 mm., kojim je novcem dao uzorak, kojemu odgovara kroz stotina godina pod svakim sultanom kovani srebrni novac, zvani **akča**. Turski se novci ističu svojom monotonom jednoličnošću. Treći sultan Murad I. počeo je kovati akče tiropolski jednake Orhanovim, ali manje veličine, ispočetka oko 17 mm, a kasnije oko 13 mm, u tež. od 1,07 g. Riječ »akče« nastala je od pridjeva »ak« = bijel pa je njom označen bijeli novac t.j. srebrni. Grci su taj bijeli novac nazivali grčki »aspron«, od čega je onda nastala i naša riječ »aspra« ili »jaspra«. Na akčama se nikada ne javlja nikakav lik, nego je i na aversu i na reversu stavljan samo natpis. U tim natpisima ima dakako varijacija, ali uglavnom stoji uvijek na jednoj strani ime sultana, koji je dotičnu akču dao kovati i ime njegova oca, dok je na drugoj strani najobičnije označeno mjesto kovanja, a počevši od sultana Mehmeda II. Fatiha i godina kovanja. Tako na pr. na akči sultana Bajezida II. dolazi natpis na Av.: *Sultan Baizid bin Mehmed han* (sultan Baizid sin Mehmeda hana), a na Rev. *Azz nasruhu dharb Iskub sene 886* (Pobjeda mu sjajna, kovano u Skoplju god. 886.). Zadnje akče su kovane pod sultanom Mahmudom II. (1808.–39.). Kao i u drugim državama nekadanje Evrope valuta se je i u Turskoj kroz godine postepeno pogoršavala. To se osobito dobro vidi na akčama. Dok su najstarije akče bile teške preko 1 g spala je težina akči krajem XVII.st. na

0,13 g, a novčana pločica je napokon dobila debljinu tankoga papira. Sa širenjem državnih granica Turci su dobivali u novoosvojenim zemljama i izdašne rudnike srebra pod svoju vlast. Uz te rudnike su onda osnivane kovnice novca. Poznato je, da su postojale državne i privatne kovnice. Država je naime izdavala eksploataciju nekih rudnika privatnim poduzetnicima, koji su pod državnom kontrolom kovali novac, obično akče, a car, odnosno država pobirali su od iskovanog novca određene poreze i prihode. Rad u tim kovnicama nije bio uvijek na tehničkoj visini. To se vidi po tome, što na vrlo mnogim akčama jedva da se može sve pojedinosti pročitati, mnogi primjerci nisu dobro centrirani, pa dobrog dijela natpisa uopće ni nema. Turska je imala svojih kovnica po cijelom prostranom carstvu počevši od Bagdada, Karsa i Erzeruma na Istoku pa do Alžira i Sarajeva i Beograda na Zapadu. Tako je na pr. bilo pod sultanom Sulejmanom I. (1520.–1566.) 12 kovnica u Evropi na Balkanu, 6 u Maloj Aziji – Anatolu, 7 kovnica na Istoku – Garibstan i 3 u Africi. Na našem području kovalu su se akče u kovnicama: **Novo Brdo** od sultana Murada I. (1421.–51.) do Ahmeda I. (1603.–17.); **Skoplje** – Iskib od Mehmeda II. (1451.–81.) do Murada III. (1574.–95.); **Kratovo** od Baizida II. (1481.–1512.) do Mehmeda III. (1595.–1603.); **Kočana** za Sulejmana I. (1520.–66.); **Čajniče** od Sulejmana I. do Murada III. (1574.–95.); **Srebrenica** od Sulejmana I. do Murada III., **Beograd** od Sulejmana I. do Mehmeda IV. (1648.–87.); **Sarajevo** za Murada IV. (1623.–40.) i **Ohrid** od sultana Selima II. (1566.–74.) do Osmana II. (1618.–22.).

Sitnim akčama vršila su se i velika plaćanja. U tu svrhu su se akče metale u određenom broju komada u kesice. Otud je nastao službeni naziv »kesa«, »kise« za 500 akči. Veće su vrednosne oznake »*tovar*« = 100 kesa, i »*hazna*« – 36 tovara.

Među najstarije turske novce spada i *mangura*, *mangir*, kovana od bakra. Počeo ju je kovati Murad I. (1358.–89.) s natpisom: *Murad bin Orhan*, od vel. od 17 mm. Iza njega kuje je svi sultani do Murada III. (1574.–95.), a kasnije samo sporadično u XVII. st. tri sultana Osman II., Ibrahim I. i Sulejman I. i u XVIII. st. dva sultana (Mustafa III. i Selim III.). I kod mangura se u toku vremena mijenjala i veličina i težina. Težina je varirala između 0,90 i 3,32 g, a ima komada i s težinom od 4,26 g. Zadnja *mangura* pod Selimom III. (1789.–1807.) imala je veličinu od 23 mm. i natpis: Av. *Sultan Selim han*; Rev. *Dharb fi Džezair 1213*.

Iza akče, po trajanju kovanja, dolazi *altun*, zlatni turski novac. Počeo ga je kovati sultan Mehmed II., držeći se dotadanje prakse, svake desete godina svoga vladanja, tako, da postoje altuni iz god. 855. (1451.), 865. (1461.), 875. (1470.) i 883. (1478.). Izgled altuna je ovaj: Av. legenda u arapskom jeziku: Sultan Mehmed, sin Murada hana, pobjeda mu bila sjajna, kovano u Konstantiniji 883; Rev. *Dharibun nadri (sahibul izzi vel nasri) fil verri vel nasri* = Kovač zlata (gospodar moći i pobjede na kopnu i na moru); vel. 20 mm., težina 3,43 g. Tako je *altun* rađen, dakako

samo uz izmjenu imena odnosnog sultana, sve do 1703. god., kada je pod vladom Ahmeda III. (1703.–17.) na aversu mjesto dotadanje legende stavljena tugra, okruglasta figura, sastavljena od imena i naslova sultanovih. Taj novi tip altuna nazvan je *funduk altun* ili *fundukli*. Pod istim sultanom Ahmedom III. počeo se je 1711. kovati lakši zlatnik, nazvan *zermahbub*, velik 17 mm, težak 2,59 g., s aversom: Tugra i natpis *Azz nasruhu dharb fi Islambol 1115*; Rev. ime sultana, kao što se javlja i ranije na altunima. Počevši od sultana Mustafe II. (1695.–1703.) kuju se sve do novčane reforme 1844. i manji dijelovi altuna i to: polovica altuna (*nusfije altun* ili *nus mahbub*) i četvrtina altuna (*rub altun*), a pod Mahmudom II. (1730.–54.) počeli su se kovati i višestruki altuni, tako komadi od 5 altuna, *bešaltunluk*, vel. 48 mm, od tri altuna *ičaltinluk*, vel. 36 mm. Finoća zlata navedenih zlatnika iznosila je oko 1703.995–938 tisućina, a oko 1800. samo 800/1000. Pod Mahmudom II. (1730.–54.) opala je 1822. težina zlatnoga novca na 1,60 g, a finoća zlata u njemu na 830 i 748 tisućina. Na ovim područjima kovani su altuni pod Sulejmanom I. u Kočani, Kratovu i Srebrenici, te pod Selimom II. u Kratovu i Čajniču.

Već je Mehmed II. fatih, valjda, osjetio potrebu i krupnijeg srebrnog novca od akče, pa je uz prvi altun dao kovati i jedan teži srebrni novac u vrijednosti od 10 akči 875 god. p. H. u veličini od 21 mm sa arapskim legendama na aversu i reversu. No njegovim neposredni nasljednici nisu ga u tome slijedili. Tek je Osman II. (1618.–22.) počeo ponovno kovati deseterostruke akče po nazivom **onluk** (od: **on** = 10). S malim prekidima onluci su onda kovani sve do novčane reforme 1844. Izgled im je kao i kod desetaka Mehmeda II., ali im je veličina 17 mm. Pod Abdulhamidom (1774.–89.) veličina im je bila 25 mm.

Nasljednici Mehmeda II. kovali su sličan tipološki novac pod imenom *direm* (od grč. *drachme*). Prvi ga je kovao Sulejman I. 926. p. H. u Bagdadu u veličini od 19–20mm sa sličnim legendama kao i na altunu. Pod Mehmedom III. (1595.–1603.) javlja se na jednoj strani mjesto legende *tugra*. Zadnji *direm* je kovan pod Ibrahimom I. (1640.–48.) u veličini od 18 mm.

I sultan Murad IV. (1623.–40.) počeo je kovati jedan nešto teži srebrni novac od akče, koji je od početka XVII. st. postao osnovica turskog novčanog sistema. To je t. zv. *para*. Ispočetka joj je težina iznosila 1,10 g, a pala je oko 1810. na 0,22 g. Izgled joj je ovaj: Av: legenda u arapskom jeziku: *Sultan Murad bin Ahmed han i tugra*; Rev. *Azz hasruhu dharb Misir sene 1032*; vel. 17 mm. Tako su se pare kovalе sve do novčane reforme 1844. dakako sa izmijenjenim imenima pojedinih vladara i kovnica, a od 1703. na jednoj strani osim godine nastupa sultana na prijestol navodi se na reversu i redna godina sultanova vladanja, kao što je to zavedeno i na ostalim novim novcima XVIII.st. Veličinski odnos pare i akče je kao 19 : 12 mm. U vrlo mnogim nalazima starinskoga novca na područjima nekadanjeg golemog Turskog carstva javljaju se u velikim količinama osobito krupni srebrni novci nekih

evropskih zapadnih država, kao na pr. španjolski križasti piasteri, holandeski taliri s velikim lavom kao grbovnom oznakom (u Turskoj: *arslani*, *aslani* i *abu kelb* zvaní), austrijski i njemački taliri (*rijal gruš* ili *kara gruš*). U Turskoj je najme zbog nestašice vlastitog krupnog srebrnog novca vrlo se je rado i mnogo upotrebljavao u trgovini i prometu strani solidni srebrni krupni novac. Da i u tom pogledu zadovolji domaćim potrebama, počeo je sultan Sulejman II. (1687.–91.), koji je vladao u najkritičnije doba turska povijesti, za vrijeme Bečkog rata (1683.–99.), kovati prvi turski krupni novac, nazvan **gruš** (od: groš, lat. *grossus*), a za njim su ga kovali svi sultani sve do novčane reforme 1844. smanjujući mu međutim i veličinu i vrijednost. Sulejmanov *gruš* ima ovaj izgled na jednoj strani je u 4 retka uobičajena legenda kao i na altunima; na drugoj strani je natpis u 5 retka: *Sultan Sulejman (bin Ibrahim han) damir melik dharb fi (Konstantinije/1099./damir melik = željezni vladar)*, vel. 40 mm, težina 19,24, vrijednost 40 para. Do tipološke izmjene je došlo već pod trećim nasljednikom Sulejmana II. pod Ahmedom III. (1703.–30.) Na aversu njegova gruša nema legende, već je stavljena u gornjoj polovici novčane pločice poveleka *tugra*, a ispod nje natpis: *Dharb fi Konstantinije 1110*, vel. 38 mm. – Za sultana Mahmuda II. (1808.–39.) spala je veličina gruša na 28 mm. a težina na 4,65 g. Mustafa II. je kovao i pol gruša (*nusfi gruš*) s aversom i reversom poput onih na grušu Sulejmana II., u veličini je od oko 28 mm. No kovanje polugruša prekinuo je sultan Ahmed III., koji je pustio u optjecaj novi novac **jigirmiluk** ili **jirmiluk** u vrijednosti od 20 para ili polovice gruša. Na Av. ima: tugru i ispod nje: *Dharb fi Konstantinije 1143*, a na Rev. uobičajenu legendu kao na grušu, vel. 30 mm., tež. 2,8 g. S jigirmilukom je zamijenjen polugruš, jer je i jednom i drugom novcu bila vrijednost 20 para.

Isti sultan Ahmed III. kovao je i srebrni novac od 5 para, zvan **Bešluk**, koji na Av. ima tugru i malen natpis: *Dharb fi Konstantinije 1110*, a Rev. je kao i na grušu, vel. 19 mm., tež. 1,7 g. (Ime *bešluk* je izvedeno od broja »beš« = 5, *bešluk* = petak).

Jamačno potrebe u optjecaju što raznoličnijeg po svojoj vrijednosti novca potakle su Mustafu III. (1757.–74.), koji je i inače kovao mnogo raznoličnog novca, te je pustio u optok još dvije nove nominale: *altmišluk* i *zolutu*. *Altmišluk* (od tur. *altmiš* = 60) je srebrni novac od 60 para; Av. legenda *Sultan Mustafa bin Ahmed han (damir melik dharb fi) Islambol 1171*; Rev. natpis kao na grušu, vel. 43mm tež. 28,5 g. *Altmišluk* je u istinu nominala od jednoga gruša i pol. **Zolota** je srebrni novac, vrijedan 30 para: nazivan i *otuzluk* (*otuz* = 30). Izgled je i na aversu i na reversu isti kao i u *altmišluka*, samo je veličina i težina manja, vel. 25 mm.

Sultan Abdulhamid (1774.–89.) je dao kovati **ikiluk** (naziv izvedene od broja *iki* – dva) u vrijednosti od dva gruša ili 80 para; na aversu ima natpis: *Dharb fi Konstantinije 1187*, a na reversu samo tugru: vel. 45 mm. tež. 25,35 g.

Još krupniji novac kovan je pod Selimom III. (1789.–1807.) u vrijednosti od 100 para (= *juz para*; *juz* = 100), pa je dobio naziv **juzluk**. Na aversu mu je tugra i natpis: *Dharb fi Islambol 1203*, a na reversu je obični natpis kao na grušu, vel. 43 mm, tež. 32,40. Ujedno je kovana i polovica juzluka od 50 para, nazvana **eliluk** (od broja *eli* = 50), ovoga izgleda: Av. *Dharb fi Islambol 1203* – u četiri retka: Rev. *tugra sama*; vel. 41 mm.

Krupan novac dao je kovati i sultan Mahmud II. (1808.–39.) u dvije nominale: *bešgrušluk* i *ičluk*. *Bešgruluk* je srebrni novac od pet grušā ili 200 para; na Av. je samo kratki natpis: *Dharb fi Kostantiniye 1223*, a na Rev. *tugra*; vel. 43 mm. – **Ičluk** je nominala od tri grušā ili 120 *para* nazivana i: *ičgruš* = tri grušā; avers i revers ovoga novca je isti kao i kod bešgrošluka; kovan je od slabog srebra, vel. 36 mm. tež. 11,5 g.

Zadnji turski novac iz ovog starijeg vremena, u kojemu valuta nije bila nekim zakonskim strogim odredbama normirana kovao je sultan Abdulmeđid (1839.–61.), koji je 1844. konačno valutnom reformom sredio novčane prilike Turske. To je *altiluk*, srebrni novac od 6 grušā ili 240 para (*alti* = šest). Svojim izgledom podudara se s grušlucima Mahmuda II., vel. mu je 36 mm. težina 12 g.

Novčano stanje bilo je u Turskoj u dosta nesređenim prilikama. Već od najstarijeg vremena se iz spekulativnih razloga smanjivala vrijednost pojedinih nominala. Već je spomenuto, da je na pr. najstarija *akča* bila teška preko 1 g, po Sulejmanovu zakonu iz 1536. god. određena joj je manja težina od 0,7 g, a pod kraj XVII. st. spala je na 0.13 g. A tako je bilo i s ostalim srebrnim novcem. Osobito su od slabog srebra kovane nominale u XVIII. st., kojima je uz to i u ono malo godina, što su emitirane, vrijednost stalno smanjivana. Bolje je stanje bilo sa zlatnim novcem, altunima. Svemu tome je bio glavni uzrok odnosno razlog, što se u Turskoj nije kovalo po nekom zakonom određenom sistemu, pa je počevši od Mustafe II. (1695.–1703.) skoro svaki sultan davao kovati i u optok zavoditi po neku novu nominalu: Da tim nesređenim novčanim prilikama učini kraj, odlučio se sultan Abdulmeđid (1839.–61.) da provede novčanu reformu. I on je prvih godina svoga vladanja još kovao na već uobičajeni način, pa je čak i on zaveo jednu novu nominalu, *altiluk*. Ali god. 1844. (1266. po Hedžri) proveo je on novčanu reformu, po kojoj se počeo kovati novi turski novac – *meskukat džedide*, tehnički lijepo rađen na način, ko što se kovalo u Evropi. Od zlata, finoće 916 tisućina, kovane su ove nominale: 1.) **Bešjuzluk** od 500 grušā ili piastera, vel. 35 mm., tež. 36,08 g. – 2.) **Ikijuzeliluk** od 250 grušā ili piastera, vel. 27 mm. tež. 18,04 g. – 3.) **Juzluk** (*lira otmanly, livre tourque, međidije*) od 100 piastera, vel. 22mm. tež 7,216 g. – 4.) **Eliluk** (1/2 lire) od 50 piastera. – 5.) **Jigirmi bešluk** (1/4 lire) od 25 grušā. Svi ovi zlatnici imaju jednake averse i reverse Av.: *tugra*, ispod nje dvije maslinove grančice, Rev.: natpis među dvije maslinove grančice: *Dharb fi Kostantiniye 1255*. – Srebrni novac (*gümüş*

meskukat), finoće 830/1000, emitiran je u nominalama: –1) *Medžidije* od 20 grušā ili piastera, vel. 37 mm. tež. 24 g. – 2) *Onluk* od 10 grušā vel. 26 mm, tež. 12,10 g. – 3.) *Bešluk* od 5 grušā, vel. 23 mm, tež. 5,9 g. – 4.) *Ikiluk* od 2 grušā, vel. 18 mm, tež. 2,40 g – 5.) *Gruš* od 40 para, 14 mm, tež. 1,20 g. –6.) *Jigirmiluk* od 1/2 grušā ili 20 para, vel. 15 mm. tež. 0,60 g. I svi srebrni novci imaju jednako izrađene i averse i reverse, kao i zlatni. Od bakra – *nahas meskukat* – kovani su novci s oznakom vrijednosti na jednoj i sa tugrom na drugoj strani: – 1.) 40 para (*krk paraluk*), vel. 37 mm. – 2.) 20 para (*jirmi paraluk*) vel. 32 mm., –3.) 10 para (*onparaluk*), vel. 17 mm., – 4.) 5 para (*bešparaluk*), 15 mm. – 6.) 1 (*para*). Iza. 1909. god kovani su novci od 40, 20, 10 i 5 para i od nikla. Na turskim novcima od najstarijih vremena dolaze natpisi s navodom sultanova imena. Počevši od Mehmeda II. Fatiha (1451.–81.) navode se i godine kovanja, t.j. ona godina, koje je odnosna nominala kovana. Tako od Fatiha ima novaca s godinama 855., 865., 875., 883. ili na pr. od Sultana Sulejmana I. (1520.–66.) s godinama 926., 937., 958., 960., 865., 969. Ta praksa prestaje sa sultanom Selimom II. (1566.–74.), jer se od njegova vremena meće na svaki novac samo prva godina vladanja odnosnoga sultana. Kod opredjeljivanja osobito akči, koje su vrlo često slabo tehnički izrađivane i kovane, ako se i ne može pročitati ime sultana, dovoljna je oznaka godine, – daka-ko ako i ona nije nevidljiva – da se odredi, kojemu sultanu dotični novac pripada. Na kasnijem krupnom novcu metala se i godina sultanova dolaska na prijestol, ispod natpisa, a uz to je na istoj strani novca stavljen i redni broj godine vladanja, toga sultana.

LIT.: BABINGER 1953; GHALIB 1307 (1889); KARABACEK 1868; MIRNIK – ŽDRALOVIĆ 1992; PROBSZT 1960; MUŠMOV 1936; RENGJEO 1933; TESLA-ZARIĆ – STOJKOVIĆ 1974; TRUHELKA 1889; 1894; 1919; WIELANDT 1953; ZAMBAUR 1908.

MUZEOLOGIJA

ZBORNİK ZA MUZEJSKU NUMIZMATIKU

ZAGREB, KRAJIŠKA 23

Broj: 396-1957

Predmet: Numizmatički riječnik

UGOVOR

za izradu i otkup rukopisa za Numizmatički riječnik

Ugovor je sklopljen između »*Muzeologije*« zbornika za muzejsku problematiku, po uredniku A.B. i suradnicima-autorima rukopisa (potpisani).

Numizmatički riječnik ima zadatak da bude priručnik za rad na numizmatici u prvom redu stručnom i tehničkom osoblju na radu u muzejima, zatim naučnim suradnicima na polju numizmatike i sabiračima. Numizmatički riječnik biti će štampan ili u redakciji »*Muzeologije*«, ili posredstvom »*Muzeologije*« u kojoj drugoj redakciji.

Honorar za izradbu i otkup rukopisa dogovoren je s autorima 7.– din (sedam dinara) po redu, bez odbitaka, plativo u cjelosti odmah nakon predaje rukopisa.

Ugovor je sklopljen usmeno 1. 1956. i obnovljen pismeno VII. 1957. godine.

Zagreb, 11. VII. 1957.

MUZEOLOGIJA

ZBORNİK ZA MUZEJSKU NUMIZMATIKU

ZAGREB, KRAJIŠKA 23

Prof. Dr. Antun Bauer

A U T O R I : (Prof. Ivan Rengjeo)

(Bartol Zmajić)

(Ing. Dragutin Mandl)

(Prof. Venio Zlamalik)

(Dr. Kamilo Dočkal)

Slovo	Strana	Natuknica	Slovo	Strana	Natuknica	Slovo	Strana	Natuknica
A	18	71	I	4	9	Q	2	8
B	19	63	J	5	17	R	21	36
C	15	51	K	27	80	S	32	88
Č	4	6	L	16	41	Š	4	11
D	23	83	LJ	4	2	T	20	57
E	5	30	M	36	50	U	3	10
F	11	34	N	41	41	V	12	27
G	12	34	O	26	45	Z	8	17
H	9	38	P	35	123	Ž	3	8

416 1.192

numizmatički rječnik

A.A.A.F.F. Kratica na rim. novcima za: *Aere, Argento, Auro Flando Feriundo*. Ona označuje pojam »tresviri« (III viri), kojima je dužnost lijevati i kovati broncu, srebro i zlato. *Tres (trium) viri monetales* su činovnici, koji su u doba rimske republike vršili nadzor nad državnim kovnicama novca i njima upravljali. Julije Cezar povećava njihov broj od 3 na 4 (*quadrum viri*), no August ga ponovo snižuje na 3. Na novcima se taj naslov javlja od 72. do 4. g. pr. Kr.

Lit.: PINK 1952; SCHRÖTTER 1970: 1, 706; KOS 1998: 367–368.

Z.

Abbasi, po šahu Abbasu I, (1587–1629) nazvani perzijski srebrni novac, težak upočetku 7,7 g.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 1–2.

R.

Abdulmedžidova reforma novca. Turski su novci od svoga početka kovani tehnički nedotjerano i slabo. Tek je sultan Abdulmedžid I. (1839–61) 1844. god. zaveo po zapadnim uzorima tehnički dobro i pravilno rađene i solidno kovane novce. Svi oni imaju na Av. tugru a na Rev. naziv kovnice i prvu godinu sultanova vladanja. Tako se je onda kovalo sve do proglašenja turske republike 1922. Glavne su nominale te reforme: u zlatu *lira osmanli (livre turque)*, finoće 916 tisućina, vel. 22 mm, tež. 7,216 g (= 4000 para).– u srebru *medžidija* tež. 24 g, (= 800 para) i *gruš ili piaster* (= 40 para).– u bakru, a od 1909. god. u niklu, *krk paraluk* (=40 para i p a r a).

R.

Abundantia. Personifikacija obilja (sa dodatkom *A. Augusti, temporum*), prikazana na rimskim carskim novcima od Trajana do Karauzija (98.–293.) u liku žene, koja stoji i drži obilnicu (Amaltejin rog), koju katkada ispražnjuje u modij. Uz obilnicu se javljaju sporedni atributi: kugla (glob) i dio broda. Riječ A. se javlja i na nekim novcima, gdje se mjesto personifikacije vide likovi cara i carice, koji dijele novac djeci (Mamea, Salonina), zatim lik riječnog boga, vrča (Tetrik), broda (Karo) i dr.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 5.

Z.

Achilleus je poznati trojanski junak iz Tesalije. Njegova glava s kacigom dolazi na antičkim tesalskim novcima (KOINON THESSALON) i na novcima kralja Pyrrha s napisom AXIAAEYΣ.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 6.

A.D. Kratica za: *anno Domini* – godine Gospodnje kod označivanja godina i vremena.

Adamović, Vice (1838–1919), rodio se i umro u Dubrovniku, gdje je apsolvirao pedagoški tečaj i postao učitelj. Kasnije je poslan u Beč, gdje je učio pedagogiju i položio ispit za srednjoškolskog nastavnika. Nakon službe u srednjim školama u Rovinju i Zadru premešten je u Dubrovnik kao upravitelj pučke škole i s njom spojene pomorske škole. Pisao je članke iz dubrovačke prošlosti i povijest dubrovačke pedagogije. Bavio se je i numizmatikom i sakupio priličnu zbirku dubrovačkih novaca. God. 1874. objavio je u »*Manuale del regno di Dalmazia per l'anno 1874*«

svoj pregledni prikaz dubrovačkih novaca. Taj je prikaz iste godine izašao i u posebnoj knjižici u Dubrovniku. To je prvi naš domaći pokušaj, da se opišu glavni tipovi dubrovačkog novca i njihove najznačajnije varijante.

I.R.

Adlocutio. (sa dodatkom: *Augusti, Militum*)

Lat., znači govor (cara vojsci). Na rimskim carskim novcima uz napis A. prikazan je car, koji stoji i sjedi na uzdignutom podiju (estradi), te podignutom rukom oslovljava vojnike sa zastavnicima (nosiocima bojnih znakova), koji stoje pred njim. Uz vojnike se na nekim novcima vide i zarobljenici, a uz cara često i njegov suvladar i časnici.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 9.

Adventus. Lat. znači dolazak (carev). Na rimskim carskim novcima ima raznolikih prikaza carevog dolaska na razna mjesta, ponajviše u Rim 1.) Personifikacija grada Rima pozdravlja rukom cara, koji stoji pred njom 2.) Car ulazi u grad, iza njega je Viktorija, koja nad njim drži vijenac, a pred njima stupa zastavnik. 3.) Najtipičniji i najčešći je lik cara, koji jaši i pozdravlja desnicom (od Hadrijana do Valentinijana II., 118.–392. g.), 4.) Brod, koji simbolizira dolazak cara morskim putem.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 9–10

Aequitas. Personifikacija pravičnosti, osobito cara i državne vlasti prikazana u liku žene, koja sjedi ili stoji i drži vagu te obilnicu ili žezlo. Netočno joj se atribuiraju zdjelica i palmina graničica. A. se javlja na novcima od Galbe (68. g.) do Dioklecijana (284. g.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 12.

Aes. Latinski naziv bakra i bronce (mjedi), a kasnije kod Rimljana pojam za novac uopće, pa i pojam stvari, koje imaju vezu s novcem, na pr.: *A. suum* = aktivni dohodak: *A. alienum*, 2 pasivni dohodak, dugovi: *A. militare* = vojnička plaća: *aerarium* = blagajna. Najstariji rimski novci nazivaju se *A. grave*, *A. rude* i *A. signatum*.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 13.

Aes grave. Lat. = teški bakar, odnosno novac. Skupni naziv za najstariji pravi novac okruglog oblika, koji se je počeo lijevati u Rimu polovinom IV. st. pr. Kr. za čitavo područje, koje je tada bilo pod vlašću Rima. Novčana jedinica A. G. bio je *as* (v. čl.) u težini rimske libre, koja se dijeli u 12 uncia. *As* i njegovi dijelovi (odlomci) imaju jedinstveni lik na reversu: pramac galije sa kljunom (*rostrum*). Taj je lik jasna aluzija pomorskoj sili, koja se je baš tada razvijala. Na aversu *asa* nalazi se glava Jana sa dva lica, a na pojedinim dijelovima *asa* glave raznih božanstva. Na svim tim novcima nalaze se i oznake za pojedine vrijednosti. Italski gradovi, koji su bili u utjecajnoj sferi Rima, kovali su novce tipa sličnog rimskom A. G. s obzirom na vrijednost, ali sa drugim likovima. Do 269. g. pr. Kr. doživio je A. G. nekoliko promjena osobito s obzirom na težinu i na likove pojedinih vrijednosti. Uvođenjem kovanja srebrnog denara u Rimu (269. pr. Kr.) postaje sav rimski bakreni novac kreditnim novcem.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 13–14; KOS 1998: 11–12.

Aes rude. Lat. znači sirovi bakar, odnosno bronca. Uz A. R. postoji još i naziv *Aes infectum*, a za pojedine komade raudera. A. R. se sastojao iz komada neizrađene kovine (bakra), koji su, odvagani prema određenim težinama,

služili staroitalskim narodima i Rimljanima kao platežno sredstvo u novčanom prometu prije uvođenja najstarijeg pravog novca *aes grave* (v. čl.). Oblik A. R. je različit kod svakog pojedinog komada, počevši od grumena rudače pa do poluge i motke. Isto tako varira i težina pojedinog komada (od 2 g do 2.5 kg). Najviše nalaza A. R. ima u sjevernoj i srednjoj Italiji, a u Hrvatskoj i Bosni pronađeni su komadi A. R. uz druge kovine za taljenje.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 14; KOS 1998: 12–13

Aes signatum. Lat. znači označeni bakar. Skupni naziv lijevanih poluga i pločica, na kojima se nalaze razni likovi, a služili su Rimljanima kao platežno sredstvo od kraja IV. st. pr. n. e. do poč. III. st. pr. Kr. A.S. je prerađen iz *aes rude* (v. 51.), a preteča je najstarijeg rimskog i staroitalskog pravog novca *aes grave* (v. čl.). Na A.S. susrećemo najrazličitije motive iz arhaično izrađenih grančica i riblje kosti do prifinjenijih likova orla, pegaza, mača i korica, štita, klasa, tronošca, sidra, trozuba, kaduceja, kokoši, rostra, slona, svinje i bika.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 14; KOS 1998: 13–16.

Aeternitas. Personifikacija vječnosti, kojom se na rimskim carskim novcima aludira osobito na careve i članove carske kuće uvrštene u bogove (v. *Consecratio*) ili na neumrlost carstva. Prikazana je u liku žene, koja stoji sa žezlom i obilnicom u ruci i gazi kuglu. Sporedni atributi su: kugla, zdjelica, kormilo i baklja. Pod nazivom A. javljaju se na novcima i likovi sunca (*Sol*), mjeseca (*Luna*), feniksa, koji se diže iz pepela, te slona, kao simbola dugovječnog života. A. se javlja na rimskim carskim novcima od Vespazijana do Maksencija, 69.–312. g. po Kr.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 15.

Afghani. 100 pula, recentni novac Afganistana

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 15, 24.

Agio, (čit. ažio) je naziv, kojim se u postotcima određuje, za koliko tečaj neke vrste novca ili nekog vrednosnog papira prelazi svoju nominalnu vrijednost. (v. *Disagio*).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 15.

Ahajski savez, sastojao je od većeg broja peloponeških gradova koji su se 280. g. pr. Kr. ujedinili za obranu svoje slobode. Među njima su bili Aegium, Patrae, Elis, Lacedaemon, Pallantium, Troezen, Tegea. U savezu je bilo, koliko znamo, 45 gradova. Gradovi saveza kovali su zajednički novac, koji je uz zasebne tipove i ime kovnice imao i zajedničku oznaku AX, t.j. Achaion. Savez je postojao do 146. g., kada su Rimljani osvojili Grčku. Kad je prestala sloboda Grčke, prestala je i sloboda Ahajskog saveza, a time i kovanje vlastitog novca.

D.

Akča (od tur. *ak* = bijel), sitni turski novac., kovan počevši od sultana Orhana (1328–58) pa do 17. st. kao jedini srebrni novac u Turskoj. Pri isplatama većih svota upotrebljavali su se inozemni krupni novci, taliri i piastri. Talir, tur. *gruś*, je ispočetka vrijedio 40 akči, a zlatnik, altun, 60 a. Najstarije a. su kovane u veličini od 18 mm, težini od 1,2 g i finoći srebra od 900 tisućina. S vremenom im je veličina, težina i finoća opadala do na 0,33 g i 13 mm na početku 17 st. Na Av. je navedeno ime sultana, koji je a. kovao, a na Rev. mjesto kovnice i prva godina sultanova vladanja. Kad su Turci zavladaali čitavim

Balkanom, kovane su akče i u kovnicama na području današnje Jugoslavije u Sarajevu, Srebrenici, Čajniču, Novom Brdu, Beogradu, Kratovu, Kočani, Resenu i Skoplju. Sultan Osman II. (1618–22) počeo je kovati novac od 10 akči (*onluk*). Uskoro iza toga je zavedena nova jedinica, para, ali se je još u 18 st. računalo na akče. Vrijednost akči je bila oko 1687.: 80 a. = 20 para = 1 *gruš* oko 1687: 120 a. = 40 *para* = 1 *gruš*; 270–360 a. = 1 *altun*.

Lit.: TRUHELKA 1919; RENGJEO 1933: 168–183; SCHRÖTTER 1970: 17.

R.

Aksadž, je dubrovačka mjera, upravo šesti dio »tanke litre« mjere za srebro (1 *litra* = 6 aksadža, 1 *aksadž* = 24 karata)

Lit.: REŠETAR 1924: 76.

I.R.

Akvilejski novci. Akvileja je zbog svog važnog položaja na cesti, koja je spajala Italiju s Panonijom, još za rimskog vremena postala istaknuto vojničko i trgovačko središte. Jamačno je radi toga ovdje osnovao 300. god. Dioklecijan državnu kovnicu novca. U 6. st. je akv. biskup dobio naslov patrijarha, a 1028. god. patrijarh Poppo pravo kovanja svoga novca. Tim su se pravom služili svi akv. patrijarsi počevši od Pilgrima Spanheima (1130–61) kujući novce po ugledu na one iz Friesacha u Koruškoj, obično s natpisom AQILEGIA. Počevši od Wolfgera (1204–18) javlja se na tome novcu i ime pojedinoga patrijarha, uz to je novac finije rađen i dobiva zdjelčast oblik. Zbog solidne sadržine srebra ubrzo su se an. n. udomili u krajevima oko Akvileje a osobito južno od Alpa i u slovenskom ozemlju. Po uzoru na a. n. kovali su se u slovenskim krajevima i domaći novci i to u Ljubljani, Kamniku, Kostanjevici i Trstu. A. n. su se rado primali i upotrebljavali i u Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni. Hrvatski ve-

likaš i naslovni bosanski kralj Nikola Iločki (1471–77) kovao je svoje srebrne novce po ugledu na denare zadnja dva akv. patrijarha, Antonija II. (1402–12) i Ludovika de Teck (1412–37).

Lit.: PUSCHI 1884; THEMESSEL 1911.

R.

Albus (*denarius albus*, bijeli pfennig), u zemljama oko donje Rajne od polovine 14. st, glavni srebrni novac sve do pojave talira (v. Bijeli novac),

I.R.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 19–20.

Alegorija – simbolički prikaz jednog apstraktnog pojma sa konkretnim oznakama ili prikazima. Pojavljuje se na novcima svih vremena. Na pr. Pelikan kao alegorija žrtve i sl. (v. čl. Simbol).

Aleksandar Veliki (336–323 pr. Kr.), kralj Macedonije. Svladavši Perzijance i druge narode na Istoku stvorio je veliku državu koja se protezala od Macedonije do Inda, i od Crnog mora do Libijske pustinje i Abesinije. S vlašću unesao je i grčku kulturu tamo, gdje je nije bilo. Aleksandar je kovao novce po grčkom uzoru. Njegovi novci imaju grčke tipove, ali mjesto likova bogova dolazi na prednjoj strani lik kralja, često s božanskim atributima. Srebrni Aleksandrovi novci imaju na prednjoj strani još glavu mladog Herakla s lavljom kožom, od koga su macedonski kraljevi htjeli vući podrijetlo, premda neki vide u Heraklu idealizirani lik samog Aleksandra. Na stražnjoj strani srebrnih novaca je Zeus Aetophoros s orlom i žezlom sjedeći na prijestolju. No Aleksandar ima i srebrnih novaca sa glavom Palade na prednjoj, te s božicom pobjede na stražnjoj strani. Bakreni novci imaju često buzdovan, luk i tuljac, te ime kraljevo.

D.

Aleksandrinci. Moderni numizmatički naziv za novce sa grčkim napisima kovanim u Aleksandriji (Egipat), u gradskoj kovnici, dozvolom rimskih careva od Augusta do Dioklecijana (od o. 30. pr. Kr. do 395. po Kr.) u bakru i lošem srebru (billon). Bakreni A. primili su oznake vrijednosti od novaca kraljice Kleopatre, na pr. Π = 80, M = 40. Svi A. imaju na aversu kraljevu glavu a na reversu orla. Kovanje bakrenih A. teče obilno do Komoda, zatim oskudno do Aurelijana, a onda vrlo obilno do preustrojstva aleksandrijske kovnice, nakon likvidacije bune u Aleksandriji pod protucarem Domicijem Domicijanom 296. g. Kovanje iz billona seže od Tiberija (14. n. e.) do ponovnog preustrojstva kovnice 296. g. Tada se počimaju kovati regularni carski rimski novci, kakvi su uvedeni Diokecijanovom novčanom reformom. Lit.: VOGT 1924; SCHRÖTTER 1970: 20–21.

Z.

Alimenta Italiae. Lat. prehrana Italije. Napis A. I. nalazi se na novcima cara Trajana i aludira na državnu pomoć, osobito u hrani, koju je Trajan dojelio siromašnoj djeci Italije. Ova je pomoć prikazana na novcima u liku žene, pred kojom stoje djeca, ili u liku cara, koji sjedi, a pred njim stoji lik Italije s djetecom.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 21.

Alkinojevi vrtovi dolaze na stražnjoj strani nekih grčkih novaca (otoka Corcyre, te gradova Apolonije i Dyrrhachija od 5 do 1. st. pr. Kr.). Alkinoj je, prema Homerovoj Odiseji, bio kralj feački na otoku Sheriji (Krf). Na glasu je bio raskošni život na njegovu dvoru, a osobito su bili slavni njegovi vrtovi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 210.

Al marco je starinsko nazivlje za kovanje novca, pri kojemu se nije pazilo, da pojedini komad imade svoju propisanu težinu, već da se iz određene jedinice mjere, na pr. iz utezne marke, iskuje određeni broj novčanih nomina, na pr. denara.

R.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 22; KOS 1998: 20, 27–28.

Al numero, (tal. po broju), naziv, kojim se određivalo u sred. v., da se iz neke utezne mjere iskuje propisani broj komada novca.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 22.

Al pezzo je nazivlje za kovanje novca, pri kojemu se naročito pazilo, da pojedina nomina, na pr. denar, imade propisanu težinu.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 22; KOS 1998: 20, 27–28.

Altiluk (od tur. alti = šest), turski srebrni novac, kovan za sultana Mahmuda II. (1808–39), težak 13,5 g, finoće 440 tisućina, u vrijednosti od šest piastera (gruša) ili 240 para. Naziv a. imade u lat. i tal. ispravama i dubrovački srebrni novac od tri dinarića, kovan od 1627. do 1701. god. valja zato, što je u Turskoj vrijedio šest para. U narodnom dubrovačkom govoru nazivao se taj novac artiluk (v. L.)

I.R.

Altmišluk (od tur. *altmiš* = šezdeset), turski krupni srebrni novac, veličine oko 42 mm, težine oko 28 g, kovan za sultana Mustafe III. (1757–73), Abdulhamida I. (1774–89) i Selima III. (1789–1807) u vrijednosti od 60 para. A. je kovan po ugledu na austr. talire od 60 krajcara ili na dubrovačke vižline

od 60 dubr. dinarića. Finoća srebra mu je oko 545 tisućina, skoro kao u dubrov. vižlina. Na Av. je navedeno ime sultana, mjesto kovnice i prva godina sultanova vladanja. Kasnije za općeg pada vrijednosti tur. novca, za Mahmuda II. (1808–39), bio je a. težak tek nešto oko 3 g.

I.R.

Altun (tur., zlato), tur. zlatni novac, kovan počevši od 1454. god. za vladanja sultana Muhameda II. Fatiha, osvajača Bosne, (1451–81), u težini od 3,43 g. veličini od 18–21 mm i finoći zlata od 965 tisućina. A. je kovan u dva tipa, od kojih se mlađi javlja od 1574. god. Obadva imaju na Av. ime sultana, mjesto kovnice i prvu godinu sultanova vladanja, a razlikuju se samo sultanovim naslovom na Rev. Od god. 1703. dolazi na Av. *tugra* (v.čl.), a na Rev. kovnica i godina. A. s tugrom zove se i *funduk*. Altuni su tehnički lijepo rađeni novci, natpisi su jasni i dobro stilizirani. Kovali su se i kod nas i to u Srebrnici, Kočani i Kratovu za Sulejmana I. Kanuni (1520–66) i u Čajniču i Kratovu za Selima II. (1566–74). Za općeg pogoršanja tur. novca pod Muhamudom II. (1808–39) pala je težina a. na 1,60 g, a fi-noća na 830 i 746 tisućina. Uz cijeli altun kovane su i polovine (*nusfije*) i četvrtine (*rub*) a i veće nominale od 1,5, 2 i 5 funduka.

I.R.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 23–24.

Ambrosino, srebrni novac grada Milana, veličine groša, kovan u nekoliko varijacija od 1250. do 1450. sa slikom sv. Ambrosija, zaštitnika grada, i legendom Mediolanu(m).

R.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 25.

Amfora bila je kod Grka, a i kod Rimljana oveća, redovito načinjena od pečene gline, po-

suda sa trbušastom sredinom, dugim uskim vratom i dvije ručke. Amfora je često bila dolje šiljasta, da se može zabosti u meku zemlju ili staviti na trong. Služila je za pohranu tekućina, osobito vina i ulja. A. dolazi na nekim klasičnim grčkim novcima kao tip na stražnjoj strani (Thasos, Lamia, Thebae, Athenae, Andros, Myrina, Chios) ili kao nuzznak u manjem obliku (Neapolis, Thessalonike, Corinthus, Chios, Rhodus).

D.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 26.

Angolar – 100 centavoza, recentni novac Angole.

Anna bakreni novac Istočnoindijske kompanije; 16 a. čini 1 rupiju.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 30

Annona. Od *annus*, što znači godišnji prinos, osobito prinos žita, zatim potreba dovoza žita u Rim. Personifikacija A. prikazana je na novcu u liku žene, koja jednom rukom drži klasje i mjerov žita (*modius*), košaricu s voćem i obilnicu, a drugom brod i kormilo. Rjeđi su slijedeći atributi: Pharos, (aluzija na dovoz iz Egipta), slonovske kljove na glavi (Afrika), žezlo i sidro i svinuti štap. Obilnicu koji put ispražnjuje u modij, a pored njom stoji dijete, koje preuzima žito. A. se javlja na rimskim novcima od Nerona do Kara.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 30–31.

Anticipacijski papiri. Ratovanje s Napoleonom (od 1805. od 1815.), dovelo je carevinu Austriju u tešku financijalnu krizu. Kovanog novca je nestalo iz optjecaja, a papirni novac, t. zv. *Bankozettel*, zaveden još 1762., sada se je emitirao u silnoj množini, tako da ga je 1810. bilo u cirkulaciji u iznosu od preko

jedne milijarde forinti. Uslijed toga mu je vrijednost opala za preko 80%, To je dovelo do državnog bankrota god. 1811 time, što je izdan novi papirni novac, »*Einlösungsscheine*«, kojim su se imale *Bankozettel* zamijeniti ali plaćanjem samo jedne petine njihove nominalne vrijednosti. Iako je ovom prilikom carskim patentom zagarantirano, da se ubuduće ne će više izdavati nikakav papirni novac, nastavak rata izazvao je 1813. novu emisiju papirnih banknota i to anticipacijske papire, »*Antizipationsscheine*«, kao neku preduplatu poreza. No i ove su banknote uslijed velike množine emitiranih nominala ubrzo doživjele visok disagio i pad svoje vrijednosti. Ovoj teškoj inflaciji učinjen je kraj tek po svršetku rata, kada je 1816. kreirana austrijska Nacionalna banka.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 31.

Antikan. Od lat. *antiquus* što znači star. U numizmatici ta riječ skupno označava sve novce od najstarijih zajedno sa rimskim do pada zapadno-rimskog carstva (476. g.). U tu skupinu uključuju se, prema mišljenju većeg broja numizmatičkih pisaca i svi bizantinski novci do pada Carigrada (1453. g.). I numizmatička djela, koja se bave A. novcima spadaju u literaturu antike numizmatike.

Z.

Antoninijan. Rimski carski novac iz srebra, kojeg je uz postojeći Denar uveo M. Aurelije Antonin Karakala (212. g. n. e.), te je po njemu nazvan *Argenteus Antoninianus* ili *Aurelianus*. A. je dvostruki (prema nekim numizmatičarima samo 1.5) denar, te je na početku kovanja imao 5.3 g težine. Od denara se je razlikovao likovno time, što se je mjesto lovor-vijenca na carskoj glavi nalazila zrakasta kruna, dok je ispod poprsja carice postavljen polumjesec. Do Gordijana III. (238. g.).

A. su kovali svi carevi u malim količinama, izuzevši razdoblje vlade Aleksandra Severa, kada uopće nije kovan. Za Gordijana III. kovan je mnogo više A. nego denara, a od Trajana Decija (248. g.) dalje svi vladari do Dioklecijanove novčane reforme (292 g.) kovali su samo A. od srebra uz neznatni broj kvinara. Kvalitet srebra iz kojeg su se kovali A. na početku iznosi 8 lota. Postepeno se stalno pogoršava tako, da na početku Galijeneve samovlade (260 g.) iznosi tek 4–6% srebra, da se kratko zatim pretvori u bakreni novac presvučen tankom srebrnom prevlakom. Aurelijan (272 g.) označuje taj već potpuno bakreni novac oznakom XXI., pod kojom A. kola i dalje do potpunog povlačenja iz prometa pod Dioklecijanom (292 g.), koji ga zamjenjuje novim bakrenim novcem, kasnije nazvanim Follis.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 31; KOS 1998: 31.

Antunac, Grga – kipar. R. 11. III. 1906. u Šibeniku. Kiparski odio Obrtne škole završio u Splitu (1920), a Umjetničku akademiju u Zagrebu (1926–1932). Studij nastavio u Parizu (1932/33.). Pomaže Meštroviću na mauzoleju u Otavicama i drugim radovima, a 1937/38. Augustinčiću pri izvedbi nekih monumentalnih spomenika. Nakon toga radi samostalno. Od 1946. docent Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu.

Pored skulptura (od sitne plastike do većih spomenika) u kamenu, bronci, drvu i terracotti, istakao se i na polju medaljerstva. Dobar portretist, s profinjenim osjećajem za uočavanje i isticanje karakterističnog, već u prvoj svojoj medalji (ing. Mandl – 1942.) daje solidan umjetnički rad. Uz prigodne medalje (Obnova sela – 1946.; Godišnjica oslobođenja Zagreba – 1946.) i plakete s portretom javnih i kulturnih radnika (Maršal

Tito – 1947; slikar Rački – 1949.; komp. Gotovac – 1953; slikar Vidović – 1954.; glazb. A. Janigro – 1954.; N. Tesla – 1955. i dr.) lijevane i kovane u metalu, ističu se njegove medalje rezane u slonovu kost (portret supruge; ing. Mandl; Elizabeta II. Engleska i vojvoda od Edinburgha i dr.) Radio je i predloške za novac (10. i 20. dinara)
Zl.

A–O, (grč. Α–Ω, Alpha i Omega), prvo i zadnje slovo grčkog alfabeta i otuda značenje; početak i svršetak. Na novcu se prvi put javlja ovaj monogram za rim. cara Magnencija (350–353), a onda i na novcima sred. vijeka i na religioznim medaljama novijega vremena.
R.

Apotheose – vidi *Consecratio*.

Arapski novci. Islamska nauka vjere proroka Muhameda (571–632) još je za njegova života ujedinila dotada rascjepkana arapska plemena u narod, koji je živo pregrnuo, da širi novu vjeru u okolne zemlje. Pravi osnivač arapske vlasti i države bio je drugi kalif Omer (634–644). Godine 661. preuzela je kalifsku vlast familija Omejevića i držala ju je do 750. Kalifa Abdul Melik (685–705) počeo je kovati novce novog i jedinstvenog tipa za cijeli tadašnji islamski svijet i to: zlatne dinare veličine i težine kao u bizant. solida (22 mm, 4,2 g.), srebrne dirheme po uzoru perz. novca (oko 25 mm, 2,8 g.). Bakreni *felsi* (od grč. – *folles* = 40 *numi*) su tipom različiti, jer je njihovo kovanje povjereno pokrajinskim emirimima. Svi ti novci nemaju nikakvih likova, a natpisi su svi religioznog sadržaja. Kovnica se nalazila u glavnom mjestu, u Damasku. Omejevići nisu bili u srodstvu s Muhamedom i njegovim nasljednicima, već su došli silom na vlast. Protiv njih se vodila dugogodišnja borba, dok ih nisu Muhamedovi srodnici, Abasovići, godine 750. svrgli i skoro sve

poubijali. Nova dinastija, Abasovići, kuje novce kao i Omejevići s tom samo razlikom, što se na novcu uz jedan religiozni citat navodi i ime vladara. Mjesto kovnice je glavni grad Bagdad. Kasnije su se kovali novci i u drugim kovnicama pa se na njima navodi i ime mjesta, odnosno kovnice, a na nekim fellsovima i godina kovanja. Godine 1258. su Mongoli zauvijek uništili kalifat Abasovića. Jedini Omejević, kojeg Abasovići nisu ubili, Abdurrahman I. pobjegao je u tada već arapsku Španiju i tamo osnovao novi Kordovski kalifat, 756. godine. Novci Kordovskih kalifa imaju natpise kao i oni kalifa u Damasku, bez imena vladara. Od Abdurrahmana III. (929–62) dolazi na njima i ime kalifa. Kordovski je kalifat prestao 1031. postojati rasuviše se u nekoliko manjih arapskih država.

I.R.

Arethusa zvalo se najprije vrelo na otoku Ortygiji, koji je pripadao Sirakuzi, a onda nimfa toga vrela. Prema antiknoj mitološkoj priči kupala se nimfa Arethusa u rijeci Alfeju na Peloponezu, pa se bog te rijeke u nju zaljubio. On ju je progonio tako dugo, dok nije božica Artemida otvorila zemlju, koja je protekla vrelom na otoku Ortygiji. Lik nimfe Arethuse nalazi se na antiknim srebrnim sirakuškim novcima V.-tog stoljeća u punom liku. Ti su novci vrhunac umjetničkog stvaranja klasičnog grčkog novčarstva te ih još nitko nije u savršenstvu nadmašio.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 35.

Arethuse časopis za numizmatiku u kojem je izašao Langdonov članak o I. Kerdiću (1929.).

Lit.: LANGDON 1929.

Argentarius – u antici svaki, koji se bavio obradom srebra. Kasnije svaki, koji se bavio prom-

jenom starog novca, mjenjač, bankar, – jer je uglavnom ranije vrijedio i kolao srebrni novac kao novac, koji se mogao mijenjati.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 35; KOS 1998: 38, 47.

Argenteus – u principu svaki srebrni novac. Srebrni novac u katalogima i inventarima za numizmatiku i medalje oznake to je dotični komad kovan odnosno liven u srebru.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 35–36; KOS 1998: 38.

Argentino je zlatni novac rep. Argentine, Južna Amerika, 8,0645 g težak, sa 7,258 g čistoga zlata, zaveden zakonom od 5.XI.1881.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 36.

Arsacidi zovu se vladari dinastije, koja je do 256 do 226 god. pr. Kr. vladala u parthskoj državi. Zovu se tako po svom osnivaču kralju Arsaku I, koji je Parthiju oslobodio od vlasti Seleukovića i koji je odabrao grad Hekatompylos za prijestolnicu. Njegovi nasljednici, kojih je bilo 29, nose kraj svog vlastitog imena uvijek i naslov Arsaces. Novci Arsacida imadu na prednjoj strani redovito poprsje vladara s jakom bradom i bogato urešenim diademom. Otraga nose grčki napis.

D.

Arslanija (od tur. *arслан* = lav), turski naziv za holandski talir kovan počevši od 1575. godine s čovjekom u oklopu na Av. i s velikim lavom na Rev. Zbog svoje dobre sadržine (27,65 g teška, sa 20,74 g čistog srebra), a se brzo raširila i rado trošila u Turskoj. Od 17. stoljeća počele su neke zapadne zemlje kovati imitacije holand. talira sa slabijom sadržinom srebra. To je bilo uzrok, pa su istisnute iz tur. novčanog prometa i zamijenjene španjol. pijastrima, i austr. talirom Marije Terezije.

I.R.

Artiluk. dubrov. srebrni novac, vrijedan tri dinarića, kovan s prekidima od 1627. do 1701. od srebra 800. do 600 tisućina finoće težine 1,906 g do 1,150 g i veličine 21 do 22 mm. Tokom vremena mu je finoća i težina opadala. Na Av. je poprsje sv. Vlaha i legenda: S.BLASIVS RAGVSII, a na Rev.: III. – 16–27 – slika Dubrovnik između dva dubrovačka grba – GROS.ARGE. – TRIP. CIVI – RAGV. U dubrovačkim lat. ispravama ime mu je Altiluccus i Artiluccus-altiluk (v.čl.). Ime mu je svakako turskog podrijetla, jer se je rado trošio u Turskoj i tamo je vrijedio šest tur.para. (*altiluk* = šestak, *alti* = 6), pa je taj naziv uobičajen i u Dubrovniku. A. je rađen kao imitacija poljskih trogroški grada Rige, kovanih pod kraljem Zigmundom III. (1587–1632), koje su se vrlo rado upotrebljavale u Turskoj. Dubrovačka je kovnica u spekulativne svrhe za trgovinu u Turskoj kovala falzificirala god. 1705.–1720. i 1756. te poljske trogroške dakako bez ikakove dozvole poljske vlade.

Lit.: REŠETAR 1924: 418–430; SCHRÖTTER 1970: 38.

R.

As. Rimski uteg i novac. As znači izvorno jedinicu u opreci prema njenim dijelovima. Tu jedinicu dijelili su Rimljani na dvanaest dijelova: 1/12 je uncia, 2/12 sextans, 3/12 quadrans, 4/12 triens, 5/12 quincunx, 6/12 semis, 7/12 dextans, 11/12 deunx. Kod mjerenja značio je A. odgovarajuću jedinicu, tako: u duljinskoj mjeri nogu, u težinskoj funtu, u površinskoj jutro. Ustrojstvom lijevanog novca javlja se A. kao njegova jedinica (v. AES GRAVE) sa vrijednosnom oznakom I. I kasnije reducirani A., koji je bio znatno lakši od lijevanog zadržao je i nadalje izgled prvobitnog A., t.j. Janovu glavu na aversu i pramac broda sa imenom grada Rima na reversu. Ustanovljenjem denara

(v.čl.) 269 pr. Kr. A. postaje njegovim dijelom (1)10 denara. Uvođenjem uncijalne stope (v.čl.) za bakrene novce određen je omjer. A. prema denaru kao 1/16 (217 g. pr. Kr.). Sula je g. 81. pr. Kr. potpuno obustavio kovanje bakrenih novaca, pa se tako i A. ponovno javlja nakon prelaza kovanja bakra od cara na senat 23 pr. Kr.) uz težinu od ko 10.9 g. i iz čistog bakra sa oznakom S.C. i lovor-vijencem na glavi cara. Ovakav ostaje do svog definitivnog ukidanja u doba Galijenove samovlade (poslije 260. g.Kr.) Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 38–42; KOS 1998: 39–40.

Asignati (fr. *l'assignat* = doznaka). Francuska je još prije početka revolucije 1789. zapala u teške državne dugove. Plaćanja su se teško vršila, kovani novac je dobio agio od 2% a u državi je uistinu postojala papirna vrednota. Da se državni dugovi podmire, odlučeno je, da se plemićka i crkvena dobra preuzmu u državno vlasništvo, i da se onda prodajom unovče. No kako je kupaca bilo malo državna je uprava trebala novaca, puštene su u optjecaj hipotekarne državne obligacije, zvane asignati, u velikim komadina od 2000 do 50 livra, s time da im kao garantni zalog u punom iznosu posluže konfiscirana dobra. Iako je ovaj zahvat imao biti samo prprivremen, potrebe, naročito vojske, tražile su nove i velike izdatke, asignati nisu nipošto povučeni, kako je bilo obećano, već su u golemim množinama i u nominalama ispod 50 livra puštani u optjecaj. Uslijed golemoga izdavanja ovog papirnog novca, – 1796 je navodno bilo u optjecaju asignata u iznosu od 46 milijardi livra – padao mu je kurs neprestano, od 77% u god. 1791. na 1/3% u god. 1796. Kada je 1796. franc. vojska počela s velikim bojnim uspjesima prodirati u okolne evropske zemlje, kontribucije stranih država omogućile su, da je Francuska počela opet kovati

svoj novac, asignati su potpuno napušteni i to bez ikakove naknade, a široki slojevi naroda pretvoreni u prosjake.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 43–44.

Asignati srpske Vojvodine. Godine 1848. i 1849. za vrijeme mađarske revolucije i teške novčane krize u Austriji ustali su Srbi iz juž. Ugarske i Srijema protiv mađarskih, pretjeranih nacionalnih aspiracija. Srbi su pod vodstvom patrijara Josifa Rajačića proklamirali te krajeve kao Srpsku Vojvodinu, kojom je upravljao izabrani Glavni srpsko-narodni odbor. U teškoj nestašici državnog novca i Glavni je odbor odlukom od 13.VIII.1848. odredio štampanje vlastitoga papirnog novca, kojim su se imali podmirivati ratni i upravni izdaci i troškovi Vojvodine. Te novčanice, zvane asignati, bile su po svome vanjskom izgledu jako lijepo rađene. Mjesto i datum na njima su: Karlovci 13. avgusta 1848. Ali u optjecaj su pušteni tek prvih dana 1849. Izrađeni su u Kamenoreznici Knjaževine Srbije u Beogradu. U optjecaju su bili do veljače 1852. U kojim su nominalima ti asignati izdavani, do danas nije utvrđeno. Po nekim istraživačima bilo je asignata od 1, 2, 5, 10 i 50 forinti. Ali danas su poznati samo sačuvani komadi od 5 i 10 forinti. Assignate je izdalo »Otdjelenie financie glavnog srpsko narodnog odbora«. Podpisani su na njima predsjedatelj Jov. Šupljikac i kasir At. Kanamat. Među tim potpisima je kružnica i u njoj dvoglavi carski austrijski okrunjen orao sa srpskim grbom na prsima. Ovi asignati spadaju u velike rijetkosti.

Lit.: HELFERT 1874: 281; DUŠANIĆ 1948.

I.R.

Aspra (i *jaspra*), naziv za tur. sitni novac, akču, (v.čl.) izveden iz novogrč. *aspros* = bijeli, dakle bijeli ili srebrni novac. Kod nas ima a. dva značenja: 1.) posebna vrsta novca, 2.) opći

pojam: novci, *Geld, pecunia*, ponajviše u obliku množine (aspre ili aspri).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 42.

Atička stopa. U staroj Grčkoj i njenim kolonijama vladale su razne novčane stope. Neke su vladale istodobno, a neke jedna iza druge. Najstarija je aeginska stopa, onda atička i korintaska stopa. Kao opća novčana jedinica vrijedila je srebrna drahma, koja se razvila iz maloazijskog statera čineći polovicu statera. Jedna drahma po atičkoj stopi ima 6 obola. 100 drahma sačinjava jednu minu, a 60 mina čini jedan talenat. Prema mnijenju stručnjaka važio je jedan talenat 26.196 g., jedna *mina* 436.6 g, drahma 4.37 g, obol 0.73 g. 2 drahme činile su didrahmu, 3 tridrahmu, 4 tetrurahmu, 8 oktodrahmu, 10 drahmi dekadrahmu. 2 obola činila su diobol, 3 triobol, 4 tetrobol, 5 pentobol, 8 okrobol. I drahma i obol imali su svoju polovicu i četvrtinu (v.stopa)

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 46–48.

AU – Aureus (v. čl.) – Zlatnik. U katalozima i inventarima za numizmatiku i medalje označava da je dotični primjerak od zlata.

AUG – v. *Augustus*.

Auguri. Lat. *augures*. Rimski svećenici, koji su iz izvjesnih znakova, osobito iz ptičjeg leta pokušavali utvrditi volju bogova, a pripadali su višem svećeničkom sloju. Na rimskom novcu nalaze se likovi A. sa njihovim znakom »*lituus*»-om na denarima pod kraj republike. Naslov A. javlja se na novcima kovaničara republike, a kasnije u naslovu rimskih careva sa kraticom A, AUG.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 48–49.

Augusta. Latinskom nazivu *Augustus* identičan naslov rimskih carica i ženskih članova carske kuće. Naslov A. podijeljen je prvi put Augustovoj ženi Liviji (4. po. Kr.) Na rimskim carskim novcima taj se naslov javlja od Antonije (39. g.) do Placidije (žene Olibrijeve) (472. g.) i to nakon imena carice sa kraticom AUG. ili rjeđe neskrraćeno.

Z

Lit. SCHRÖTTER 1970: 49.

Augustalis je zlatni novac, koji je car Fridrik II. (1212–50) kao kralj Sicilije kovao počevši od 1231. u Messini i u Brindisiju, u težini od 5,24 g. Ovo je jedan od prvih zlatnih novaca u juž. Evropi u sred. vijeku. Firenza kuje svoje dukate od 1252. a Venecija od 1284. god. I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 49.

Augustinčić, Antun – kipar. R. 4.V.1900. u Klanjcu. Završio Umjetničku akademiju u Zagrebu, gdje su mu profesori bili Valdec, Frangeš i Meštrović. 1924. g. nastavlja studij u Parizu kod Injalberta. Od 1927. živi u Zagrebu, gdje je razvio vrlo plodno djelovanje. Od 1945. profesor Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. 1946. imenovan akademikom. Uz portrete, aktove i sitnu plastiku glavni dio njegovog opusa tvore monumentalni spomenici, često vanrednih razmjera (spomenik Pilsudskom, s. zahvalnosti Crvenoj Armiji i dr.) Djela mu se odlikuju zdravim realizmom, živom i snažnom pokrenutošću likova, te impresivnim i neposrednim dojmom. Od snažne i temperamentne plastike njegovih boraca odvajaju se posebnom ljepotom uspjeli lirske likovi ženskih figura (Prelja) i aktova. Augustinčićev medaljerski rad ograničava se na vrlo uspješnu dvostranu medalju Benka Horvata, predsjednika Num. društva Zagreb (1939.), te izradu »Partizanske spomenice« i ostalih ordena F.N.R. Jugoslavije. Signatura AA.

Lit.: BABIĆ 1941; IVEKOVIĆ 1954.

ZL.

Augustus. Lat. znači uzvišeni. Ime A. podijelio je rimski senat Oktavijanu u znak osobite časti i nepovredivosti njegove osobe (27.g. pr. Kr.). To su ime zadržali svi njegovi nasljednici, te je ono postalo počasnim naslovom, koji na novcima dolazi obično na kraju carske titulature. Do Marka Aurelija (160. n. e.) postojao je u rimskom carstvu samo jedan A. Marko Aurelije uzima za suvladara Lucija Vera, koji je time automatski dobio naslov A. Do kraja zapadno-rimskog carstva bila su često i po tri i više careva u isto vrijeme i svi su nosili naslov A. Na novcima je taj naslov ispisan najčešće kraticom AUG; za dva cara AUGG, za tri AUGGG. Naslov A. preuzeli su i bizantinski carevi na svojim novcima sve do uvođenja grčkih napisa na bizantinskom novcu, kao i njemački carevi na svojim novcima sa latinskim napisom od Karla Velikog (800. g.) dalje.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 49.

Aureus. Lat. znači zlatan. Rimski novčana, jedinica, i novac u zlatu. Najstariji rimski zlatni novac kovan je u Kampaniji (državni ugovor 334. pr. Kr.). Na aversu toga novca nalazi se glava Janova a na reversu žrtvovane prašćice (tež. 6.8 g). Tek 217. pr. Kr. počima u Rimu kovanje A., koji na aversu imaju glavu Marsa (sa kacigom a na reversu orla na strijeli (3.4 do 1.1 g). Pravu seriju A. koju u Rimu krajem republike Sula (87. g. pr.Kr.) i Pompej (81. g. pr. Kr.) težine 10.9 odnosno 9 g. Redovno kovanje u velikim količinama započinje naredbom Julija Cezara (46.g. pr. Kr.) težine 8.9 g. Na aversu tih A. javlja se glava vladara, koja ostaje kao temeljni lik na svim A. do njihovog ukidanja (324. g. pr. Kr.), dok se na reversu vide najrazličitiji likovi. Nakon Cezarove

smrti (44.g. pr. Kr.) povjerio je senat kovanje redovitim vlastima. Pravo kovanja A. prelazi definitivno na cara Augusta (15. g. pr. Kr.), pod kojim 1 A. iznosi 1/42 rimske funte. Za Nerona (68. po Kr.) snizuje se omjer A. na 1/45 (tež. 7.2 g), a zatim raste u razdoblju Domicijana i Trajana (81.–117. po Kr.) ponovno na 1/42. Iz najčišćeg zlata i najodličnijeg kova ostaje takav sve do Karakale (211. po Kr.) koji snizuje stopu na 1/50 (tež. 6.5 g). Od Elagabala (128. po Kr.) dalje stopa postaje sve nepravilnija, te se otada nisu brojali pojedini komadi, nego su se vagali. Ovakvo stanje potrajalo je do Dioklecijana (284. po Kr.), koji pokušavaju obnoviti stari A. uvodeći novac sa stopom 1/70 (tež. 4.6 g često označen slovom O, grčki 70), a kasnije A. sa oznakom E, koji ostaje u opticaju do uvođenja novog zlatnog novca solidusa (v.čl.) pod Konstantinom I. u čitavom carstvu (324. po Kr.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 49–51; KOS 1998: 42–43.

Aurichalcum – Aurihalk – v. Mesing.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 51.

Autokrator znači prvobitno samovladar, neodvisan, samostalan, neograničen. Taj su pridjev dobivali vojvode, poslanici, činovnici, koji su u svom službovanju ili u svojoj vlasti bili samostalni. Od cara Domicijana počeli su svi kasniji rimski carevi na novcu kovanom za Aleksandriju stavljati pred svoje ime *Autokrator Kaisar*. I ne samo za aleksandrijski novac, nego i za druge grčke gradove rabili su rimski carevi naslov *Autokrator Kaisar*, što znači vladar, koji u svojim rukama ima svu zakonodavnu i izvršnu vlast.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 51–52.

Autonomni novci. Moderni numizmatički naziv, kojim se općenito označuju novci vladara, zemalja i gradova koji u doba rimskog carstva nisu potpuno ovisili o njemu. Među A. N. spadaju nadalje novci mnogih gradova, osobito u azijskom dijelu rimskog carstva, kojima je car dozvolio, da i dalje kiju svoje novce ograničujući to kovanje uglavnom na bakar. Na njihovom aversu nalazila se glava cara. I rimskim kolonijama odobrali su carevi posebnom dozvolom prava kovanja. Novci gradova imaju većinom grčke napise, a novci rimskih kolonija latinske. U III. st. po Kr. nestaju postepeno kovnice autonomnih i kolonijalnih novaca u rimskom carstvu, dok se malobrojne preostale pretvaraju u rimske državne kovnice. Posljednja, među njima kovnica u Aleksandriji (Egipat) pretvara se iz grčke i državnu rimsku 295.g.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 52; KOS 1998: 43.

A. V., = *ad vivum*, t.j. (lik) je prema nečemu živom (načinjen); oznaka, koja se često javlja uz umjetničku signaturu modernih medaljera.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 52.

Avers (fr.), skraćeno: Av., prednja strana, lice novca; tu je smješten lik vladara, ili grb, ili koji drugi znak ili simbol, ili natpis vlasti, koja je taj novac dala kovati. Na nekim novcima ne može se s punom sigurnosti odrediti, koja je strana lice novca. Kod antičnog novca sa slikom kojega božanstva smatra se ta strana kao avers.

I.R.

B

Bagatin (*bagattino, piccolo*), sitan novac od slaba srebra, kovan u Veroni i Veneciji kao jedino plaćevno sredstvo do pojave groša (matapana) 1202. god. Groš je u prvo vrijeme vrijedio 26 bagatina. Kasnije se je b. kovao od bronce i mesinga. Tako su ih kovali u mletačkoj kovnici na vlastiti zahtjev i račun naši gradovi, koji su uživali autonomiju pod mletačkom vrhovnom vlasti, i to Šibenik (1485., 1491. i 1499. god.), Zadar (1491.), Trogir (1492.), Split (1491., 1497. i 1518) i Hvar (1493.); na Av. imaju ti bagatini lik gradskog patrona (Šibenik sv. Mihaela, Zadar sv. Simeona, Trogir sv. Lovrinca, Split sv. Dujma i Hvar sv. Stjepana) i natpis, a na Rev. glavu mlet. lava.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 53–54.

Bajocco (*baiocco*), nekadanji talijanski, osobito u Papinskoj Državi kovani novac ispočetka od slaba srebra, a kasnije od bakra; ime mu je izvedeno od smeđe boje bakra (tal. *bajo* = smeđ).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 54.

Bakar, naziv za neplemeniti metal, od kojega su se od starine rado kovali sitni i manje vrijedni novci. Rimljani su ga nazivali cuprum, što je izvedeno od »*aes cyprium*«, jer su ispočetka Grčka i Rim dobivali bakar ponajviše

s otoka Cipra. Od lat. *Cuprum* nastala je i njemačka riječ *Kupfer*, franc. *cuivre* i engl. *copper*. Naš naziv b. je preuzet iz turskog jezika. Slavensko mu je nazivlje *mjed*. Pridjev mu pravilno glasi: bakren a ne: bakaran.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 334.

Bakarski papirni novac. Za vrijeme revolucije 1848./9. došlo je u nekadanjoj Austriji do teške novčane krize. Vrijednog srebrnog novca je iz optjecaja posve nestalo, a silno je rijedak postao i sitni bakreni. Da se omogućće sitna plaćanja za svagdanje potrebe, izdavale su gradske općine a i pojedine trgovačke firme svoje posebne novčanice. Tako je i grad Bakar izdao svoje papirne novčanice u dvije emisije i to 6. II. 1849., od 5 krajcera i 18. V. 1849. od 5 i od 10 krajcera. Taj je novac dakako vrijedio samo na području općine grada Bakra.

I.R.

Bakreni novci. U starom vijeku kovali su se novci na svome početku od srebra i zlata, ali ubrzo je došlo i do vrlo razgranjenog i čestog kovanja od bakra u grčkim državicama i samostalnim gradovima oko Sredozemnog mora. Rimljani su za najstariji svoj novac upotrebljavali samo bakar, a bakreni su novci kovani i za čitavo vrijeme Rimskog carstva. Isto je tako bilo i u Bizantu. U srednjem vijeku je kovanje u bakru, osim u Bizantu, posvema napušteno. Izuzetak čine tek neke države kao Španjolska, Portugal i Mađarska. U novom vijeku opet se kuje u bakru. Krajem XV. st. javljaju se bakreni novci u Holandiji, a od polovine XVI. st. u Njemačkoj, i kasnije i u drugim državama svijeta. Kod nas kuje bakrene novce Dubrovnik valjda već 1294 (*caputia*), ali svakako od 1350. do 1498, a onda i kasnije. U Kotoru su kovani od XII. st. do 1405. bakreni folari, u Baru za

Balše II. i Đurđa II. Stracimira folari i oboli (1378–1405), a u isto vrijeme imaju svoje bakrene novce i gradovi Ulcinj, Švač i Skadar. Krajem XV. st, kovani su bakreni novci i za gradove Šibenik, Zadar, Trogir, Split i Hvar.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 335–336.

Balboa – 100 centezima novac rep. Paname

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 55.

Ban, najviša čast i državno dostojanstvo iza kralja u Hrvatskoj prije i poslije 1102. godine. Podčinjen je bio je jedino kralju ili hercegu, ako je takav postojao. Ovlasti je imao iste kao i palatin u Ugarskoj, a sastojale su se u slijedećem: bio je vrhovni upravitelj, vrhovni vojvoda vojske i vrhovni sudac, upravljao je kraljevskim financijama, sazivao je sabore i predsjedao u njima, poput kralja potvrđivao je saborske zaključke, koji su time dobivali zakonsku snagu, kovao je svoj autonomni novac (*denarius banalis*, *moneta banalis*) u banskoj kovnici većim dijelom u Zagrebu (*camera banalis*, *c. Zagrabiensis*). Banska čast i dostojanstvo postojala je i u Bosni. I bosanski banovi kuju svoj novac s oznakom banske časti: BAN MLADEN, STEFAN BAN BOSNE, TVERTCO BAN BOSNE.

I.R.

Banduri, Anzelmo (1671.–1743.). Rodio se u Dubrovniku. Kao Benediktinac učio lat. filologiju u Napulju i Rimu. U Firenzi proučava starine te postaje prefekt knjižnice vojvode Kozima III. od Toskane (1696.). Kao izaslanik vojvode Toskanskoj na francuskom dvorcu postaje bibliotekarom kralja Luja XIV. (1702.). Postavši članom »*Académie des Inscriptions et des Médailles*« (1715.) ostaje do smrti u službi francuske kraljevske kuće u Parizu. Osim raznih djela s područja bizan-

tinologije B. je ostavio djelo »*Numismata imperatorum romanorum ab Trajano Decio usque ad Palaeologos Augustos*«, Paris, 1718. Među numizmatičkom literaturom XVIII. st. to je glavno djelo za bizantinsku numizmatiku (pored rimske). Iz njega je crpio veliku korist otac moderne numizmatike Eckhel pa Sabatier i Cohen. B. – evu »*Numismata*« citiraju još i danas najbolja djela savremenih numizmatičara kao na pr. Mattingly-eva »*Roman Imperial Coinage*«. Spomenutom djelu B. je dodao povijest numizmatike do svojih dana te bibliografiju do tada poznate numizmatičke literature. I ti su radovi bili u to doba prvi svoje vrste, uslijed toga vrlo cijenjeni i traženi, pa su ponovno štampani kao posebna knjiga u Hamburgu 1719. g. Z.

Banica, naš narodni naziv za nekadanji austrijski novac od 10 krajcara. Taj se naziv upotrebljavao osobito po Bosni, Hercegovini i Dalmaciji jamačno u tradicionalnoj vezi sa starim banskim denarima, koji su se trošili i u tim krajevima.

I.R.

Banka (od tal. *Banco*) je trgovačka ustanova za promicanje optjecaja novca u različitim odnosima, naime davanjem zajmova na mjenicu kao sigurnosno sredstvo ili posredovanjem kod plaćanja na udaljena mjesta bilo kod kuće ili u inozemstvu, i t.d. Prema svome poslovanju imade banaka raznih vrsta, kao što su depozitne, hipotekarne i žiro banke, mjenjačnice i t.d. Potrebna novčana sredstva za rad pribavljaju se dionicama (akcijama) ili na koji drugi način, a sam rad banke podržava se prihodima od kamata. Banke su ili privatne ili državne ustanove. Među najstarije banke spada *Banco del Giro* u Mlecima, osnovana 1617. a radila do 1806. God. 1619. osnovana je u Hamburgu Žiro. banka, a 1664. u

Švedskoj Stokholmska banka kao državna ustanova. Mnogo je važnija engleska *Bank of England*, osnovana kao privatno poduzeće 1694. kao prva specijalno notna banka, koja postoji još i danas. G. 1716. osnovao je emisiju banku u Francuskoj Skot Law, ali ta je banka propala već 1720. zbog prekomjernog izdavanja svojih banknota, asignata. G. 1762. kreirana je u Beču *Wiener Stadtbanco* kao emisiona banka koja je do 1811. izdavala svoje »*Bankozettel*«. Poremećeno novčano stanje u Austriji, nastalo za rata s Francuskom, sredila je 1816. osnovana Narodna banka, koja je emitirala svoje novčanice strogo se pridržavajući zakonskog propisa, po kojemu svaka emisiona banka mora imati određenu količinu plemenitih metala kao garanciju za punu vrijednost svojih banknota.

I.R.

Banknota (novčanica) je u određenom obliku tiskan i po emisioj banci izdan obrazac papira, koji služi kao općenito redovno i zakonsko sredstvo plaćanja. Ona se je razvila iz kadgodašnje bankine potvrde, da je kod banke deponirana izvjesna količina plemenite kovine. Time je bilo zavedeno plaćanje papirima, koji su sadržavali bankinu obvezu, da će ih banka na zahtjev donosioca zamijeniti zakonskom kovinom, većinom zlatom. Banka mora izvršiti svoju obvezu isplate u zlatu, ona nora imati i faktičnu mogućnost da to u svako doba i izvrši, jer mora za svaku izdanu banknotu posjedovati protuvrijednost u zlatu. To je principijelna norma za svaku emisiju banku. Drugačije je kod državnih nota ili novčanica. Njih izdaje država bez ikakvog metalnog pokrića i zato one imaju prema naravnoj vrijednosti banknote samo prisilni tečaj.

Lit.: TINTI-HALPER 1941; SCHRÖTTER 1970: 56.

R.

Bankozettel (bankovne ceduljice, novčanice), austrijski papirni novac iz prvih godina 19. st. Novčane prilike Austrije pri kraju 18. st. bile su lijepo sređene, ali 1797. kada je došlo do rata s Francuskom pod Napoleonom, sve se je naglo izmijenilo. Za kratko vrijeme nestalo je iz optjecaja zlatnog i srebrnog novca, a malovrijedni sitni novac, koji je država sada u velikim količinama u raznim nominalama izdavala, nije mogao zadovoljavati potrebama svagdašnjice. Zato se prišlo izdavanju još pod Marijom Terezijom 1761. zavedenih novčanica, zvanih *Bankozettel*. Te su novčanice izdavane u komadima od 5, 10, 25, 50, 100, 500 i 1000 forinti a od god.1800. i u komadima od 2 i 1 forinta. Na čelu svake novčanice iza oznake njezine vrijednosti stajalo je, da će se ona kod svih državnih kasa isplaćivati u gotovu novcu, t.j. u metalnom. Ali do toga nije dolazilo. Tih je novčanica u tolikoj množini pušteno u optjecaj, da su u god. 1811. prešle sumu od 1061 milijun forinti.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 56.

Banovac (lat. *moneta banalis*) je novac hrvatskih banova i hercega kovan poslije 1102. god., kada su Hrvati izabrali za svoga vladara ugarskog kralja Kolomana. Herceg ili ban imali su u tom novom političkom stanju široke upravne ovlasti, a među njima i pravo kovanja posebnog autonomnog novca, drugačijeg od kraljevskog, što im je donosilo znatne prihode. Povelja kralja Andrije II. iz 1217. svjedoči, da na teritoriju zagrebačke biskupije, a to je bila teritorija skoro cijele sjeverne Hrvatske, kasnije Slavonije, nije imao kraljevski, t.j. mađarski novac prava optjecaja, bile su čak određene i kazne za one, koji bi taj novac unosili na područje biskupije. Prvi autonomni hrvatski novac kovao je »*Dux Croatiae et Dalmatiae*« herceg Andrija (1196–1204), kasniji kralj Andrija

II. Iza njega su kovali autonomni novac svi banovi (1204–20) i hercezi Bela (1220–1226) i Koloman (1226–1235). Hrvatski novac ovoga razdoblja (1196–1235) kovan je tipološki u većoj ili manjoj sličnosti s novcem salcburških nadbiskupa u Friesachu (Koruška) i mijenjao se svake godine, pa su poznati mnogi njegovi tipovi i varijante. To su t.zv. hrvatski frizatici (*Friesacher*, frizatici). Svakogodišnje mijenjanje novca i želja, da ban ili herceg pri kovanju dobije što veće prihode, dovelo je i kod naših frizatika, kao što je to bio slučaj i s novcima u ostaloj Evropi, do postepenog smanjivanja težine i finoće novca i do sve većeg pogoršavanja njegove nominalne vrijednosti. Slično je bilo i kod kraljevskog mađarskog novca, kojemu je vrijednost još jače opala. Dok je težina hrv. frizatika iznosila u prosjeku oko 0,8 g, spala je u kraljevskim denarima na 0,5 g. Kada je došao na vlast Bela IV (1235–70), odmah je pregrnuo, da uredi novčano pitanje i daпусти u optjecaj vredniji novac. Jamačno pod njegovim uplivom pokrenuo je sličnu akciju i hrv. herceg Koloman (1235–41). Tako se od prvih godina Belina vladanja kuje u slavonskoj »prekodravskoj« kovnici (*camera de ultra Dravam*) novi tip srebrnog novca, boljeg nego što su bili hrv. frizatici, i to od 900 finoće, oko 16 mm veličine i oko 0,9 g težine. To su banovci. Kako je u isto vrijeme napušteno i svakogodišnje mijenjanje novca, ostajali su banovci kod svakog novog kovanja jednaki i stalno u optjecaju. To je povoljno djelovalo i na trgovinu i promet i opće narodno blagostanje. Moglo se je raspolagati i s većim svotama novca, a da se nije moralo svake godine gubiti i do 25% prilikom zamjene, kako je to prije bilo. Da herceg ili ban ne ostanu bez redovitog prihoda, što ga je davala kovnica, zaveden je u to doba novi slav. porez od sedam denara (*collecta septem denariorum racione lucri camerae*), sedamde-

narski porez. Tom reformom je jako podignuta solidnost i vrijednost banovaca i pribavljen je velik ugled i izvan granica Slavonije, pa su se širili i trošili jako mnogo i po samoj Mađarskoj, a u Hrvatskoj su posve istisnuli upotrebu stranog novca iz Friesacha i iz slovenskih kovnica. Strani frizažki se novac iza 1239. više ne spominje kao sredstvo plaćanja po tadašnjoj Slavoniji. Tip i oblik banovaca ostao je za čitavo vrijeme njihova kovanja uglavnom isti na aversu je kuna kao grbovna oznaka Slavonije i oko nje legenda: + MONETA REGIS P SCLAVONIA ili + MONETA DVCIS P SCLAVONIA. Prvo je kovao ban a drugo herceg. Na reverzu je povelik dvostruki križ, u visini njegove gornje prečke nalazi se polumjesec i zvijezda, također grbovna oznaka Slavonije, a sa strana donje, veće prečke stavljeni su znaci, sigle, ili kovnice, ili vladara, pod kojim je novac kovan, ili bana. Ispod križa vide se dvije okrunjene glave, kojima još nije utvrđeno značenje. Iz sačuvanih javnih isprava je ustanovljeno, da *su* se banovci kovali od vremena vlade Bele IV. pa do Ludovika I. (1342–82), koji je ukinuo oko 1364. kovanje autonomnog novca u Slavoniji. Zagrebačka kovnica spominje se i u kasnijim godinama sve do bitke kod Mohača 1526., ali u njoj se koju sada samo kraljevski novci. Kako su banovci bili teži i bolji novac u suvremenog mađarskog, postojao je u Slavoniji i poseban način brojanja novca. Kao osnovica je služila slav. utezna marka od 224, 4917 g. Novčana je marka imala 5 *pensa* ili 200 denara, banovaca; 1 *pensa* = 40 denara; 1 denar = 2 obola ili 12 bagatina.

I.R.

Banu (pl. *bani*), sitni novac u Rumunjskoj: 100 bani = 1 leu.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 56.

Bapka naš narodni naziv za starinski novac uopće, a osobito za starinski sitni novac. Krajem XV. st. kovao se i širio po Češkoj pod tim imenom sitni novac od lošeg srebra, koji se u prvoj pol. XVI. st. upotrebljavao i u Mađarskoj, a jamačno i u Hrvatskoj. U XVII. st. zabranila je dubrovačka vlada kolanje na njenom teritoriju nekih stranih novaca, nazivajući ih »*babci*«. Početkom XVIII. st. kovane su u Dubrovniku imitacije od slabijeg srebra poljskih »*bapki*«, t.j. trogroški, kod nas poznatih pod imenom dubrovački »poljski artiluci«, koje se je onda u spekulativne svrhe bacalo u optjecaj u Turskoj.

I.R.

Barbarski novci (vidi uvodni tekst).

Barile (tal. = bure) srebrni novac, kovan, kroz XVI. st u Firenci, vrijedan oko 13 soldi. Ime mu je nastalo, što se je njime plaćala daća na bure vina.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 58.

Barrengeld (novac u šipkama), v. novčane šipke!

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 58–62.

Barski novci. Grad Bar kao autonomna općina kovao je između 1360. i 1421. svoj novac u dva tipa i nekolike varijanata, sve u bronci. Prvi, stariji tip ima na Av. veliko slovo G samo ili s nastavkom (G) ORGIVS, a na Rev. veliko slovo A i pokraj njega manja (A)TIB AR. Na drugom je tipu na av. izrađen lik sv. Đurđa, kako na stoječke ubija kopljem zmaja, a naokolo je legenda: DAN TIVAR, dok je na Rev. opet lik sv. Đurđa, ali na konju, kako ubija zmaja, a u pozadini je kratica S. G. (*Sanctus Georgius*). Ovi brončani folari kovani su jamačno u doba najjačeg procvata grada Bara za vlade Balše II. (1378–85) i

Đurđa II. Stracimira (1385–1405). Kad je Bar potpao pod vlast Venecije, kovani su za gradske potrebe brončani bagatini s likom sv. Đurđa i natpisom: S GEORG – ANTIVARI na Av., a na rezevu mletački lav i natpis: S MARCVS VENETI.

Lit.: STOCKERT 1910

I.R.

Bat (ili *tikal*) – 100 *satanga*, recutu novac Sijama.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 63, 693–694.

Batzen, njem. naziv za srebrni novac veličine groša, kovan u XV. st. u Bernu u Švicarskoj s likom medvjeda (njem. *Bätz*) kao gradskim grbom, otkud mu je izvedeno i ime. Taj je novac u XVI. st. imitiran po juž. Njemačkoj i tamo se pod istim nazivom širio. Vrijedio je u početku 4 krajcara, a u talir od 72 krajcara išlo je 18 komada. Krivo je mišljenje, da mu je naziv izveden od tal. *pezzo* (komad).

Lit. SCHRÖTTER 1970: 63–64.

Becker, Karl Vilhelm (1771–1830), trgovac, starinar i numizmatički falzifikator. Živio je i radio u više gradova juž. i sred. Njemačke i u Beču. Navodno se je već 1795. počeo baviti numizmatikom, a uz to je skupljao i razne umjetnine i starine, pa je čak imao neko vrijeme i antikvitetnu trgovinu. U mladosti je učio i zlatarski zanat, a usavršio se i u rezanju čelika. To mu je omogućilo, da se upusti u falzificiranje raznoga starijeg i novijeg novca. Već 1805. jedan suvremeni pisac spominje, da Becker imitira u zlatu grčke novce. Bio je čovjek nemirna duha, da dođe do novaca, bio je brz na kojekakove spekulacije, koje mu obično nisu uspjevale. Za svoje falzifikate je sam izrađivao kalupe neobično precizno radeći ih prema originalnim komadima. Poznato je oko 360 njegovih fal-

zifikata, među njima 134 grčka, 140 rimskih i 27 zapadnogotskih, dok se ostalo odnosi na Merovinge, Karolinge i na kasnije kraljeve te na druge kovove sred. i novog vijeka. Iako je on svoj rad obavljao u izvjesnoj tajnosti, ipak se već u njegovo vrijeme znalo za njegove krivotvorine. Jedan tal. numizmatičar je već 1825. upozoravao na »*falsificatore oltramontano*«, a drugi ga 1826. citira pod pravim imenom »*un certo Becker*« i opisuje neke njegove novce. Značajno je, da je broj njegovih kalupa manji od broja falzifikata, jer je on znao sa dva para kalupa načiniti tri razna novca. Novac nije lijevao, nego kovao. Materijal njegovih kalupa je bio čelik, a njegovih novaca zlato i srebro. Da novcima dadne izgled starine zakapao ih je u gnoj, a znao je majstorski imitirati i patinu. Umro je kao siromah čovjek.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 65.

Beč (od tal. *bezzo*, a ovo od njem. Batzen) je naš naziv za mletački sitni bakreni novac, kovan u XVI. i XVII. st. God. 1626. pustila je Venecija u optjecaj poseban beč, tipološki jednak mletačkom, ali s legendom na Rev. DALMA ET ALBAN, dok na Av. imade, kao i mletački, lava s legendom S' MARC' V i ispod lava oznaku vrijednosti »6« t.j. 6 bagatina. Taj je beč imao pravo optjecaja samo na mletačkom području u Dalmaciji i mlet. Albaniji (Boki Kotorskoj) U sjev. hrv. krajevima bio je beč naziv za bečki pfening.

I.R.

Bečka marka (*Wiener Mark*), srednjevjekovna utezna mjera za plemenite kovine težine od 281 g, upotrebljavana u austrijskim i ponešto i u okolnim zemljama.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 746–747.

Bečka vrednota (*Wiener Währung*). Beznadno financijski stanje, gubitak nekih pokrajina i uz to neprestano trajanje rata s Francuskom prisiliše vladu Austrije te je patentom od 20. II. 1811. najavila državni bankrot. Tim aktom je provedena devalvacija bakrenoga novca (330 milijuna forinti) od 30,15 i 3 krajcare na 6,3 i 1 krajcaru, ujedno je puštena u optjecaj emisija novog bakrenog novca 3, 1,1/2, i 1/4 krajcare. Ta je devalvacija dobila naziv bečka vrednota. Ujedno je vrijednost papirnog novca »Bankozettel« oborena na 1/5 nominale s time, da se zamijeni novim papirnim novčanicama »Einlösungsscheine« od 1, 5, 10, 20, 100 i 500 forinti. Ali sve te mjere nisu zadovoljavale, da se 1813. nastavi ponovno buknuo rat. Moralo se zbog rata ponovno izdati novi papirni novac, t.zv. »Anticipationsscheine«, koji je do 1816. dosegao visinu od oko pol milijarde forinti. Tek svršetak rata 1815. dao je prilike, da se u Austriji pristupi radikalnom poboljšanju valutnog problema. To je napokon provela 1816. osnovana Nacionalna banka sa svojim banknotama od 5 do 1000 forinti konvencijskog novca i to prema utvrđenom kursu, da se 250 forinti beč. vrednote zamijeni sa 100 konvenc. novca. No uz to je devalvirani bakreni novac Bečke vrednote ostao i nadalje u optjecaju pod porugljivim imenom »Schein-geld«, kod nas u Slavoniji »šajn« novac. Tada se na pr. i kod nas plaćalo u »srebru« ili u »šajnu«, t.j. boljim ili lošijim novcem.

I. R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 747.

Bečki pfenig (*Wiener Pfennig*) je austrijski srebrni novac, kovan uglavnom u Beču od XII. do XVI. st. Ispočetka mu je novčana pločica četverokutna s tragovima od četiri udarca čekićem (*Vierschlag*), čime se je htjelo pločicu učiniti okruglom, a likovi na njoj uzeti su iz životinjskog svijeta (lav, orao, kozorog i sl.) i

iz biljnog. Kasnije se javlja grb, lik vladara i napis. Zbog dobra srebra širio se i rado trošio i po okolnim zemljama, naročito po Mađarskoj, a spominje se pri plaćanjima i u hrvatskim pisanim spomenicima. U Mađarskoj su nekoji vladari od 1272. do 1338. kovali i svoje novce imitirajući bečki pfenig. Originalne b. pf. nazivalo se »denari Vieneses lati«, a mađarske imitacije »denarii Vieneses parvi«. U slovenskim krajevima cirkulirao je b. pf. pod imenom »vinar«, a u hrvatskim pod nazivom »beč«. U toku vremena mu je unutarnja vrijednost stalno opadala tako, da je polovinom XV. st. dobio porugljivi naziv »Schinderling«, i u XVI. st. povučen je iz optjecaja.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 746–747.

Belga. belgijska novčana jedinica od god. 1926. 1 b. = 100 centimes.

I.R.

Berner (*Perner*) je sitni tirolski novac, kovan od 13. do 15. st. od vrlo slabog srebra kao imitacija sitnog novca grada Verone (njem. Bern) otkud mu je nastalo i ime. To je najstariji tirolski novac.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 71–72.

Bernfest, Viktor – kipar. R. 1894. u Garčinu kod Broda n/S. Studij završio na Umjetničkoj akademiji u Pragu (1923.). Do 1930. srednjoškolski profesor u Subotici i Petrinji; zatim živi u Zagrebu i bavi se kiparstvom. Povremeno radi plakete, redovito jednostrane s portretom u profilu. Najuspjelije su one s portretom dječaka ili djevojčice. Gipsoteka u Zagrebu čuva 16. sadrenih modela njegovih plaketa.

V.

Bešluk je turski srebrni novac u vrijednosti od 5 piastera ili groša, odnosno od 200 para. kovan od god. 1844.

I.R.

Bezzo, (*bez, becio*), u početku talijanski naziv u Veneciji za sitni njemački novac u vrijedosti od pol solda, kasnije, počevši od 1525., kovan je i u Veneciji sitni bakreni novac pod tim nazivom. (V. *Beč*).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 73.

Bezzone. Bakreni novac od 6 bagatina, kovan u Veneciji pod duždem Marinom Grimani 1604, u težini od 0,434 g.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 73.

Bianco. mletački sitni novac u vrijednosti od pol denara, kovan od slaboga srebra u težini od oko 0,40 g. Javlja se kao prvi mletački novac pod duždem Vitale Michiel (1156–72) i kuje sve do 1348. god.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 74.

Bigati, Lat. *biga* odn. *bigae* znači dvopreg. Naziv onih rimskih denara kovanih za republike od o. 196.–73. pr. Kr., na čijem se reversu nalazi lik trkaćih kola, u koja su upregnuta dva konja, rjeđe dva jelena, jarca, kentaura, erota ili hipokampa. Bigu voze većinom rimska božanstva kao: Luna, Diana, Victoria. Uz vozača nalazi se često ratnik.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 74.

Bijeli bakar je naziv za mješavinu srebra i bakra, u kojoj imade više bakra negoli srebra u toliko mjeri, da se kod bijeljenja novca javlja srebrosamo kao posve tanka prevlaka na površini.

Zbog toga mnogi takav srebrni novac nakon dulje upotrebe postane smeđ ili crvenkast.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 737–738.

Bijeli novac (lat. *albus*, njem. *Weisspfennig*, tal. *bianco*, fr. *blanc*), nazivlje za novac kovan od polovine 14. st. u zemljama oko doljne Bajne kao glavni srebrni novac do pojave talira. Kovan je od slaba billona i zatim bijeljen u srebrnoj kupki, da dobije pravu boju srebrnog novca. Taj je postupak primjenjivan na novce raznih nominala i veličina. Bio je u optjecaju i u Rimu za vrijeme carstva.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 18–20.

Billon (fr., biljon) je naziv za srebrne legure, koje imaju finoću srebra ispod 500 tisućina, koje dakle imaju više neplemenita metala negoli srebra. (V. bijeli bakar).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 74–75.

Bimetalizam (dvostruka vrednota) je novčani sistem, u kojemu se nalaze u optjecaju zlatni i srebrni novci s neograničenom zakonskom plaćevom moći i u zakonski utvrđenom međusobnom vrednosnom odnosu.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 156–157.

Binio lat. znači dvobrojka. Ovim se nazivom označava dvostruki *aureus* promjera 19–27 mm i 9.09 g težine. B. su kovani u malim količinama od Karakale do Maksimina II. (212.–313.) u eri aurea, a od Konstantina I. do Eugenija (313.–394.) u eri solida. Do najnovijeg vremena B. su u stručnoj numizmatici klasificirani kao medaljoni (tako napr. kod Cohena), među koje oni kao pravi novci nikako ne spadaju.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 75.

Biserni rub na novcu nazivljemo pri opisivanju novca kružnice, načinjene od kao biser sitnih bobica, čime je novčana slika uokvirena. To se javlja već na rimskom novcu.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 499.

Biskup (od lat. *Episcopus*), duhovni glavar izvjesnog većeg crkvenog područja. Pročelnik od nekoliko takovih područja je nadbiskup. U toku povijesti podigao im se ugled, pa su i na dvorovima vladara kao savjetnici igrali važne uloge. Od vremena Karla Vel. nagrađivani se za svoju suradnju raznim kraljevskim donacijama, među njima i pravom kovanja svoga novca, od čega su imali velike prihode. Tako se javljaju već od IX. st. biskupski novci. U Njemačkoj se ističu novci biskupa u Kölnu, Mainzu i Trieru. I kod nas su se trošili novci nadbiskupa i patriarha u Akvileji, nadbiskupa u Salzburgu, kovanih osobito u Friesachu i novci tršćanskih biskupa.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 178.

Bizantinski novac. Danas već potpuno ustaljen, iako neznanstven, naziv za sav novac, koji su kovali istočnorimski carevi od 395 g. Kr. do pada carstva u Carigradu i na ostalom području. Do 498. g. nema nikakve razlike ni u napisima ni u tipovima između b. i zapadno-rimskog novca. Napisi su svi na latinskom jeziku do kraja IX. st. Tada ih zamjenjuju grčki najprije sa miješanim, a kasnije isključivo grčkim slovima sve do propasti Carigrada. Tipovi na zlatnim i srebrnim novcima ne mijenjaju se do cara Justinijana I., dok je za bakreni novac važna 498. g., kada

je car Anastazij proveo novčanu reformu uvodeći novu jedinicu u bakru nazvanu *Follis* (v. čl.). Od Justinijana I. postepeno se uvode novi likovi, tako na reversu križ na postolju, a na aversu poprsja ili čitave figure careva i članova carske obitelji, te lik Kristov. Polovinom IX. st. javlja se čitav niz svetačkih likova, te napisi u četiri vodoravna reda. Od Bazilija II. (976) prvi put se mijenja veličina solida, koji postaje tanji i šireg promjera. Tu promjenu slijede i srebreni novci tako da jedino bakreni ostaju iste veličine. Polovinom IX. st. uvode se novci zdjelicastog oblika kao *scifati* (v. čl.), koji se najprije javljaju u zlatu i srebru, a poslije duljeg vremena i u bakru. Osvajanjem Carigrada (1204. g.) prestaje kovanje b. novaca u Carigradu kroz 60 godina. Novoosnovane biz. državnice kuju i dalje novac carskog tipa u Epiru, Solunu, Nikeji i Trapezuntu. Jedina carevina Trapezunt preživjela je i samo B. carstvo za 8 godina (1461.). B. Carstvo obnavlja Mihajlo VIII. Komnen 1261. g., pa se tako niz b. n. nastavlja tipovima, koji se oslanjaju na prijašnje b. n., no sve većim barbariziranjem stila oni kreću prema propasti.

Lit.: WROTH 1908; GOODACRE 1928–33; 1964; KOS 1998: 53–55.

I.R.

Blago, riječ, koja ima u našem jeziku dva značenja: 1) bogatstvo, osobito u novcu, 2) stoka. Prvo značenje jamačno potječe još iz prastarog vremena, kada još nije postojao kovani novac, nego je kao mjerilo vrijednosti služilo govedo, kojim se je putem zamjene kupovala druga potrebna roba. Bogat je bio onaj, koji je imao blaga ili stoke. I u Rimu je novac kao pojam dobio svoj naziv »*pecunia*« od »*pecus*« = govedo. Stari Slaveni su preuzeli gotsku riječ »*skatts*« (= novac) kao »*skot*« (= stoka).

I.R.

Blandbill, sjevernoamerički zakon o srebru iz 1872. god., kojim je državnoj blagajni dopušteno, da iskuje 2 do 4 milijuna dolara i da ih stavi u optjecaj.

I.R.

Bolanča (grč. *Balantion* – kesa za novac, lat. *balanzanus*=sitni novac) je naš naziv za mletački najstariji sitni novac *denarius parvus venetus*, koji se novac često navodi pri plaćanjima u hrvatskim srednjovjekovnim ispravama uz Jadransko more, zatim u Vinodolskom zakonu, Poljičkom štatutu i u djelima P. Zoranića i M. Držića. Isto značenje imali su i nazivi: bagatin, pinez, denar, pikolo, pa se predpostavlja, da je i bolanča vrijedila 1/20 mletačke lire.

I.R.

Bolano srebro je u bosanskim rudnicima Srebrenici, Olovu, Fojnici i dr. vađeno i u šipke saliveno srebro pa je na šipke udaran znak ili biljeg, (lat. *bullā*, tal. *bolla*) potvrda, da je namiren državni porez za izvoz iz zemlje. Bosanski rudnici kao i srpski u Brskovu, Novom Brdu, Trepči i Rudniku donosili su vladarima, koji su ih izdavali pod zakup, velike dohotke od zakupnine i od izvoznog poreza. Po svome srebru došle su u sred. V. i Bosna i Srbija na glas. Tu su se producirale tri vrste srebra: *glamsko*, s nešto zlata, *bijelo*, s vrlo malo olova, i *pliko*, nedovoljno očišćeno i s većim postotkom olova. Ruda je taljena pa u samokovima lijevana u peče (lat. *petia*=komad) i u *verge* (tal. šipka) i – osobito preko Dubrovnika-izvažana na Zapad. Izvozno je srebro moralo biti bolano, t.j. obilježeno propisanim znakom, a nebolano se plijenilo i oduzimalo od trgovaca.

Lit: TRUHELKA 1904: 78.

I. R.

Bolivar, srebrna novčana jedinica Venezuele težine od 25 g = 100 centesimos.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 81.

Boliviano, srebrna novčana jedinica Bolivije težine 25 g = 100 centavos.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 81.

Bolognino. naziv za novce mnogih talijanskih kovnica, kovane u zlatu, srebru, leguri i bakru. Najstariji b. je kovan u Bologni kao srebrni denar dozvolom cara Henrika VI. 1191. god.

I. R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 81.

Bonus eventus. Personifikacija uspješno dovršenog posla, prikazana u liku mladića nalik na Apolona, koji drži zdjelicu i klasje, a rjeđe u liku genija, koji drži grančicu i obilnicu. Na nekim se novcima vidi uz napis BONI EVENTUS personifikacija FIDES, koja drži košaricu voća i klasja. Na rimskim carskim novcima javlja se od Tita do Galijena (79.–268.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 82.

Bosanski novci. U Bosni se je do kraja XIII. st. upotrebljavao i trošio strani novac bizantski, mletački i frizaški, te slavonski banovci i srpski dinari. Kao prvi domaći bosanski novac uzimlju se dinari hrvatskog bana Pavla Šubića, na kojima se javljaju i imena njegova brata Mladena I. (1301–04) i sina mu Mladena II. (1305–22), koja su obadvojica upravljala Bosnom kao bosanski banovi. S kovanjem domaćeg novca nastavio je ban Stjepan Kotromanović (1322–53) u više tipova i mnogo varijanta. Na Av. je lik bana s mačem ili upravljanim u vis ili položenim preko koljena, a naokolo je legenda u raznim varijacijama, najobičnije: STEFANVS BANVS BOSNE;

na Rev. je lik Isusa na prijestolu. Ban Stjepan je kovao i imitacije dubrovačkih i srpskih dinara. Njegov nasljednik ban Tvrtko (1353–1377) kovao je ispočetka tipološki srodne dinare s onima bana Stjepana, novac dosta neugledan, ali god. 1365. dao je u Dubrovniku načiniti nove kalupe, kojima su kovani njegovi noviji, ljepši i vredniji dinari. Na Av. im je lik bana s mačem i žezlom i napis: TVERTCO BAN BOSNE, a na rev, Isus. Kao kralj (1377–91) Tvrtko je ukinuo bosansku kovnicu i pretao kovati. Poznat je samo jedan dinar s njegovim kraljevskim naslovom, ali taj je kovan u Kotoru između 1385 i 1391. kada je Kotor priznavao vrhovnu vlast bos. kralja. Legenda mu glasi: T:REX:BOSNE: 7:RASIE. Za Tvrtkovih nasljednika u doba protukraljeva (1491–1420) nije se u Bosni kovalo, već je u trgovini i pri plaćanjima nesmetano služio novac Dubrovačke Republike. Protiv isključivog optjecaja tuđeg novca ustao je tek kralj Tvrtko II. (1421–43), kada je 1436. počeo u bosanskoj novo otvorenoj kovnici kovati kraljevski novac i to u tri veličine: groš. dinar i poludinar. S grošem je zavedena nova krupnija i vrednija nominala, vrijedna dva dinara. Ali je došlo i do tipološke promjene, jer je napušten izgled i tip starijeg novca, a zaveden novi, na Av. bosanski grb: u štitu okrunjen inicijal (slovo T) kraljeva imena, a nad štitom okrunjena kaciga, i legenda: DNS TVRTCO REX BOSNE u lijepim gotičkim slovima; na Rev. je lik patrona Bosne sv. Grgura iz Nazijanža i napis: S GREGORIUS NAZAZENVVS. Na dinaru i poludinaru, radi manje pločice, smanjeni su i likovi i legende. I kralj Tomaš (1443–61) je kovao groše, dinare i poludinare. Groši su mu jednaki onima Tvrtka II., jedino im je izmijenjena legenda: DNS TOMAS REX BOSNE. Dinari su se kovali u različitim pa i novim tipovima; jedni imaju na Rev. kao patrona

sv. Grgura iz Nazijanža, a drugi sv. Grgura papu; neki su dinari kovani s lat. natpisom: DNS TOMAS REX BOS, a neki s hrvatskim: GOS TOMAS CRA BOSN; na nekim opet dinarima dolazi mjesto uobičajenog grba okrunjen monogram kraljeva imena. Poludinari imaju ili lat. natpis: DNS TOME, a na Rev.: REX BOSNE, ili hrvatski: GOSPODIN TOMAS, a na Rev. CRA BOSNE; u središtu novca je štit s familijarnim grbom Kotromanovića. Zadnji bos. kralj Stjepan II. (1461–63) napustio je kovanje groša, ali je pustio u optjecaj nekoliko vrsta tipološki jednako, a tehnički vrlo lijepo rađenih i kovanih dinara obično s hrv. natpisom: STEFAN CRAGL i u jednoj vrsti s latinskim: STEFAN REGIS; na rev, im je lik sv. Grgura i lat. natpis: S GREGORI PAPE. Kovani su i tipološki jednaki poludinari. Ali od kralja Stjepana II. poznat je i četverostruki dukat (30 mm, 14,05 g, 980/1000) s lavom na Av. i natpisom MONETA AVREA REGIS STEPHANI, a na Rev. bos. grb i legenda: GLORIA TIBI DEVS SPES NOSTRA. Dukat je rađen neobično lijepo i spada među najljepše kovove svoga vremena. God. 1463. Turci su pogubivši kralja Stjepana II. uništili kraljevinu Bosnu i podvrgli je s malim izuzetkom (Jajce) pod svoju vlast. Ug.-hrv.kralj Matijaš Korvin je nastojao, da Turke istisne iz Bosna. Kako je pod njegovom vlašću ostao kraj od Jajca prema sjeveru kao jedini dio nekada slobodne Bosne, imenuje on hrvatskog velikaša Nikolu Iločkog bosanskim kraljem (1471–77) sa zadatkom, da radi na oslobađanju Bosne. Iločki je također kovao novce, i to u nekoliko tipova i više varijanata, imitirajući novce zadnja dva patrijarha u Akvileji. Novci imaju na Av. njegov kraljevski naslov: M NICOLAI D G R BOSNE, a na Rev. bogorodicu i natpis: MATER REGNI. Poznate su i Nikoline imitacije ugarskih denara.

I. R.

Bradani, krupni srebrni novac, najstariji talir Republike Dubrovačke, kovan 1725–1743 u težini od 29,8 g, veličini od 44 mm i finocće srebra 566; ime mu je nastalo prema slici sv. Vlaha s dugom i jakom bradom,

I.R.

Brakteat (numus cavus, šuplji novac) je vrsta novca, koja se je naročito u Njemačkoj od XII. do XIV. st. kovala, i izrađivala se od tankog srebrnog lima s pomoću samo jednoga kalupa. B. je imao samo avers u ispučćenom obliku, a s druge su strane bile negativne udubine. Ime brakteat je nastalo u moderno doba prema lat. Bractea = tanki lim, a u sred. v. su se nazivali denar ili pfenig. Stariji brakteati su kovani vrlo pažljivo i ističu se ljepotom izrade, a među najljepše, kojima se mora priznati i umjetnička vrijednost, spadaju oni iz kraja XII. st. a osobito iz vremena cara Fridrika I. (1152–90). Kasniji b, su rađeni slabije i neuglednije.

I. R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 83.

Braniš, Vojta – kipar, R. 2. II. 1893. u Bzenecu (Češka). 1916. svršio školu za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu. Od 1919.–1939. nastavnik na Umjetničkoj akademiji i Obrtnoj školi u Zagrebu. Od 1945. direktor Škole za primijenjenu umjetnost u Zagrebu. Postigao zavidne uspjehe na polju umjetnog obrta (drvorezbarstvo). Uz kiparstvo bavio se i medaljerstvom. Plakete su mu jednostrane sa portretom u visokom reljefu.

Zl.

Brdari (Prijedor, Bosna i Hercegovina, prije 1897.) – Nalaz slavonskih denara na skupu.

Lit.: TRUHELKA 1897: 100, 104, 106, 110–124, 127–133.

Breški novac – vidi Frizatici

Britanniametal je legura od 70–90% cinka, 25–10% antimona i 5–1% bakra. B. se često upotrebljava za kovanje medalja i žetona.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 85.

Bronca je mješavina od 30–95% bakra i 20–5% cina (kositra, kalaja), a dodaje se i nešto cinka. Dodavanjem kalaja postaje bakar vrlo tvrd, a da ne gubi povoljne mogućnosti za kovanje, i dobiva vrlo lijep izgled. Zbog toga se je b. već u starom vijeku rado uzimalo za kovanje novca. Bronca za kovanje medalja sadrži 10–2% cina i 98–90% bakra, čemu je dobro pridodati malo cinka ili olova.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 85.

Brskovo, Brskovski groši – mjesto na gornjoj Tari u Crnoj Gori nedaleko od Mojkovaca. Za kralja Uroša I. (1243–76) najvažnije trgovište u Srbiji s kolonijom dubrovačkih, kotorskih i mletačkih trgovaca i obrtnika te njemačkih rudara, Sasa, koji su imali svoga župnika i župnu crkvu. Nije sasvim sigurno, da li je tu postojao rudnik olova i srebra, ali je utvrđeno, da je tu osnovana prva srpska kovnica srebrnog novca, poznatog pod imenom »denarii de Brescoa«, »brskovski groši«. Od 1280. do 1284. god. bilo je 3. na vrhuncu svoga razvoja. Kasnije, mu značenje pomalo opada. Kao trgovačko mjesto spominje se zadnji put 1399. a god. 1433. je napušteno.

I.R.

Brunšmid, dr. Josip (1858–1929), hrvatski arheolog i numizmatičar. Rodio se u Vinokovcima, gdje je svršio i gimnaziju, študirao je na sveučilištu Beču povijest i zemljopis i

položio doktorat. G. 1882. postavljen je za profesora u Vinkovcima, gdje se je istakao arheološkim istraživanjima, koja je objavljivao u Ljubićevu »Viestniku H.A.D.« G 1892. premješten je u zagrebačku gimnaziju, a 1893. imenovan je kustosom arheološk. odjela narod. muzeja u Zagrebu. Te je godine u sveučilištu osnovana stolica za arheologiju i 1896. došao je B. na to mjesto i ujedno je imenovan ravnateljem muzeja. Tu je služio, kasnije kao redoviti sveuč. profesor sve do svoga umirovljenja 1924. B. je razvio vrlo bogat rad na području osobito staroklasične arheologije i objavio je čitav niz radova s toga područja. Kao ravnatelj muzeja svojim je velikim znanjem i snažnom ustrajnošću povećao sve domaće zbirke i stručno ih uredio. Osobito mu je na srcu ležala muzejska numizmatička zbirka, koju je sistematski povećavao i izgradio je kao jednu od najvećih i najuredenijih zbirki u svijetu. Numizmatikom se počeo baviti još kao gimnazijalac. Kao mlad profesor u Vinkovcima ne samo da je izgrađivao svoju zbirku novca, nego je i objavio i nekoliko nalaza rimskog i mađarskog novca te opisao numizmat. zbirku vinkovačke gimnazije. Kad je postao direktor muzeja s velikim marom se je dao na uređivanje specijalno numiz. zbirke. O tome sjajno svjedoče muzejski inventari, iz kojih se vidi kako je on nabavljao sa svih strana razne, osobito raritete, samo da zbirku izgradi i kompletira. U tim inventarima je zavedeno grč. novca 9.576 kom., rim. republikanskog 2.068 kom., rim. carskog 25.689 kom., bizantskog 1.317 kom., srednjovjekovnog 25.389 komada. Uz to je uređivao »Vjesnik H.A.D.«, objavio u njemu nekoliko numizmatič. ra-

dova i opisao velik broj numizmatičkih nalaza. Po svemu svome radu pokazao se kao numizmatički stručnjak prvog reda.

I.R.

Lit.: MIRNIK 1973; 1973a; MIRNIK – VEJVODA 1979.

Bruto težina novca je oznaka, kojom se određuje potpuna težina iskovana novca u leguri od plemenitog i neplemenitog metala, (njem. Schrott).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 549.

Buger je narodni naš naziv, osobito u Slavoniji, za nekadašnji austrijski bakreni novac od 4 krajcare.

I.R.

Bula (lat. bulla) je dvostrani metalni pečat, načinjen od zlata, srebra ili olova, izrađen na način današnjih plomba, kojima se stežu oba kraja uzice, kojom je svezan neki zamotak. Bule su vješali mjesto pečata, otisnutih u vosak, na svoje isprave i povelje već bizantski carevi i carigradski patrijarsi, a kasnije osobito pape i drugi svjetovni i crkveni poglavari. Na obadvije strane su bili izrađeni razni natpisi i likovi, tako na papinskim glave apostola Petra i Pavla. Na bulama mletačkih duždeva do 1358. god. javlja se legenda, iza imena pojedinog dužda: DI GRA VENETIE DALMATIE CHROATIE DVX. S vremenom je s pečata prešao naziv bula na samo povelju, na kojoj je on bio obješen. (U. ZLATNA BULA).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 87–88.

C

Cadmea i *cadmia*, vrsta cinkove rudače, koju su u starom vj. upotrebljavali za pravljenje novčane legure zajedno s bakrom; na taj način su pravili t.zv. *aurichalcum* (v!).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 91.

Caducaeus. (grč. *Kerykeion*) Latinski naziv za kratki glasnički štap s ručicom u obliku broja 8, ili u obliku zmijskih glava okrenutih jedne prema drugoj. Na sredini štapa pričvršćeno je sa svake strane po jedno krilo. Na rimskim carskim novcima C. se javlja vrlo često i to kao atribut božanstava Merkura, Mira (*Pax*), Pobjede (*Victoria*) i Sreće (*Felicitas*) te glasnika kod »*Ludi saeculares*« (igre prigodom tisućgodišnjice Rima).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 304.

Caesar. Cognomen« (prezime odnosno pridjev) obitelji, kojoj je pripadao i Julije Cezar, koji ga je prenio na svog posinka Oktavijana, kasnijeg cara Augusta. Od Trajana dalje nosili su ga svi rimski carevi (i riječ *car* proizlazi od C.) u svom naslovu na svojim novcima odmah iza kratice IMP(ERATOR). U doba Klaudijeve dinastije nosili su ime C. na novcima i svi muški članovi dinastije, a počevši od Elija (-137.po Kr.) i nasljednici prijestolja. Kada je Konstantin I. postao samovladar (323. po Kr.) ukinut je na novcima carev naslov C., pa ga sada nose isključivo prijestolonasljednici-cezari sa prednaslovom NOB. (*nobilissimus*) C. ili CAES. do Julijana (353.–361.po Kr.), a kada ih ima više sa kraticom CAESS. (*caesares*) do Leona II. i Zenona (474.po Kr.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 91.

Cambium. (lat., *cambire* = mijenjati), naziv za svakogodišnje mijenjanje novca. U sred. vijeku se stariji novac nakon određenog vremena, obično nakon godinu dana, stavljao izvan optjecaja, a narod ga je morao zamijeniti novkovanim. U Hrvatskoj je taj postupak bio u upotrebi za kralja Andrije II. (1205–35), kada su se kovali hrvatski frizatici. Na početku vladanje Bele IV. (1335–70), kada su zavedeni slav. banovci, to je napušteno. Od c. su vladari imali znatnije prihode (*V. lucrum camerae!*)

Lit.: TRUHELKA 1897: 11.

R.

Camera (= komora) je u sred. vj. vrhovna financijska ustanova, koja je u državi pobirala poreze i daće. Postojala je po svim državama Evrope pa i kod nas. Imala ju je stara Hrvatska za narodnih vladara, Slavonija kao autonomna oblast pod banovima i hercezi- ma, Bosna pod banovima i kraljevima i Srbija. Na čelu komore bio je redovito komornik (*camerarius*), koji je pripadao dvorskim dostojanstvenicima. Kao najstariji hrvatski komornik spominje se Negutin za kneza Trpimira 839. god., a u Slavoniji god. 1198. Venceslav »*camerarius ducis*« za hercega Andrije. Dužnost mu je bila ne samo paziti na gotovo vladarevo blago, nego i utjerivati vladarske dohotke i voditi o njima računa. U Bosni se spominje komornik pod narodnim imenom »*kaznac*« već za bana Matije Ninoslava. U Srbiji je za kraljice Jelene bio »*camerarius domine regine*« Prvoslav Radojević 1280. god. Uz komoru je bila povezana i vladarska kovnica novca, odnosno briga i nadzor nad kovnicom i kad je kovnica radila

u državnoj režiji i kada je bila izdana pod najam. U Slavoniji je sam komornik stajao na čelu kovnice hercega ili bana i vodio brigu o njezinu radu. Zato je valjda s vremenom riječ komora postala sinonim za kovnicu novca uopće.

Lit.: ŠIŠIĆ 1925; KLAIĆ 1899; 1901; TRUHELKA 1901; JIREČEK, III, 1923.
R.

Camerarius (lat.), komornik, upravitelj komore, čuvar blaga pojedinih vladara u sred. vijeku. U Hrvatskoj, odnosno u staroj Slavoniji stajao je na čelu autonomne kovnice kao njezin upravitelj: c. ducis. Kao najstariji poznati hrvatski upravitelj herceske kovnice spominje se za hercega Andrije (1196–1204) Venceslaus, c. ducis. Za hercega Bele (1220–26) upravljao je kovnicom »vayvoda camerarius«, a za hercega Bele mlađega (1260–69): Moys, summus c. Belae ducis. U Bosni je c. bio dvorski činovnik, koji je čuvao kraljevo blago, utjerivao prihode, vodio račune i upravljao kovnicom; za Tvrtka II. (1421–43) spominje se kao komornik knez Restoje.
Lit.: TRUHELKA 1897; RENGJEO 1939
R.

Canzani, Demetrio – rezač pečata. Rođen 6. XI. 1813. u Milanu. Od 1841. radi tamošnji novac. Među ostalim izradio medalju prigodom otvorenja bolnice u Trstu, medalju feldmaršala Radetzky (1849.) nakon bitke kod Novare: medalju u znak dobrodošlice lombardskog naroda prigodom dolaska carskog para (1857) u Lombardiju. Prof Rengjeo mu pripisuje malu brončanu medalju bana Jelačića (1849), na temelju stilske srodnosti.
Lit.: RENGJEO 1931
Zl.

Caputia. naziv za najstariji dubrovački bakreni novac, kovan prije 1294., iste te godine zab-

ranjen, a 1403. ponovno pušten u optjecaj. Na Av. je izrađeno poprje muškarca s carskim diademom na glavi, imitacija rimskih malih bronca, a na Rev. je veliko gotičko slovo R. Ime c. je nastalo tako, što se je u širim narodnim slojevima mislilo, da je glava na Av. pokrivena malom kapicom (kapucom).
R.

Car, cesar. ćesar, (nastalo od lat. Caesar), naši nazivi za vladara u značenju, što ga ima na pr. u njem. riječ Kaiser. U hrvatskim povijesnim vrelima i u narodnoj predaji razlikuju se posebnim značenjima riječi car i cesar (ćesar). Car je oznaka za vladara u Bizantu i kasnije za turskog vladara, sultana, a car i ćesar, a naročito cesar za njemačko-rimskog, kasnije austrijskog cara.
R.

Caritas. Personifikacija blagonaklonosti (Ljubavi) na novcima Tetrica (267.–272. po Kr.), prikazana u liku žene sa uzdignutom rukom, pred njom oltar. Na novcima Pupijena i Balbina (238.) prikazana je C. stiskom dviju ruku uz natpis C.MUTUA AUGG.
Z.
Lit.: SCHRÖTTER 1970: 931.

Carpentum. Na rimskim carskim novcima naziv putnih kola na dva kotača sa zaštitnim krovom, koja vuku dvije mazge. C. su ponajviše upotrebljavale žene za putovanja. Pojedinih caricama i ženskim članovima carske kuće odobravao je Senat pravo na upotrebu počasnog C. Takav se C. javlja samo na novcima u počast pokojnih carica od Livije (n. 29. po Kr.) do Faustine ml. (n. 175. po Kr.) sa napisima: DIVAE..., MEMORIAE... i CONSECRATIO.
Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 94.

Cavallo, bakreni novac težak 1,8–0,8 g, što ga je 1472. god. dao kovati za Napulj i Siciliju Ferdinand I. Aragonski (1458–94), na Av. je lik vladara, na Rev. konj (cavallo). Poslije 1498. god. je taj novac u Napulju zabranjen. Zanimljivo je, da je dubrovačka kovnica te napuljske cavalle upotrebljavala za prekivanje i mince 12. do 15. tipa.

Lit.: REŠETAR 1924: 340; SCHRÖTTER 1970: 95.

R.

Cekin, naziv zaveden i uobičajen tek za vladanja dužda Petra Lando (1539–45) i kasnije za mletački zlatni dukat. Naziv je izveden prema riječi zecca = kovnica, i iz fraze: ducto zechino = kovnički dukat. Pogrešno je davati naziv cekin dukatima, kovanim prije 1540. god.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 167–168.

Celestin, Vjekoslav (1862–1936), gimnaz. profesor i kustos Gradskog-muzeja u Osijeku. Gimnaziju i sveučilište – filozofiju, staroklasičnu filologiju – svršio je u Zagrebu. Kao gimnazijalac je pokrenuo u Samoboru s Jankom Leskovarom i Josipom Milakovićem đački beleristički listić »Ljubica«. Od 1886. god. služio je kao srednjoškolski profesor sve do svoga umirovljenja 1925. u gimnaziji u Osijeku. God. 1891. preuzeo je zadaću, da uredi Gradski muzej, koji je zatim izgrađivao i povećavao kroz punih 45 godina sve do dvoje smrti. Na srcu mu je osobito ležala muzejska numizmatička zbirka, koju je uzorno uredio i opisao u katalogu i na posebnim uzorcima za svaki pojedini komad novca. Inventar od 10.600 komada novca popisao je Celestin još 4. 1. 1907. Radio je na području arheologije, numizmatike i filologije i svoje radove objavljivao u raznim publikacijama. U Glasniku Zem. muzeja u Sarajevu

izišle su njegove numizmatičke radnje: Novac Đorđa II. Stracimira, kovan u gradu Skadru (knj. VIII., 1896), Rimski medaljoni (careva Komoda, Sept. Severa i Konstantina II), (knj. VII, 1900). Njegova dobra radnjica »Kovanje hrvatskog autonomnog novca« izišla u osječkom »Hrv. Listu« 8.IV 1928., šteta je tek, što je redakcija novine propustila, da uz članak publicira i priložene slike novaca. Značajno je, da je Celestin bio onaj, koji je ispravio Ljubićevu pogrešku u dodjeljivanju novca banu Stjepanu I. Kotromanu (1290–1314). (GZM, X. 1898). Velika je zasluga Celestinova, što je u osječkom Muzeju uredio i izgradio golemu zbirku naročito našeg domaćeg sredovječnog novca, najveću i najbogatiju uz onu u Arh. muzeju u Zagrebu. To je danas jedina zbirka, koja služi u naučne svrhe, jer zagrebačka leži, nažalost, već preko jednog decenija zatvorena u jednom podrumu.

R.

Censor. Lat. censere znači procijeniti. Naziv za činovnike rimske republike i carstva izabrane na pet godina, kojima je bila dužnost procjenjivanje poreskih stopa, sastavljanje popisa stanovništva, postavljanje senatskih listina, dodjeljivanje građevnih dozvola itd. Senat je C. prigodimice povjeravao i nadzor nad kovanjem novaca. Na rimskim carskim novcima javlja se naziv C. sa kraticom CEN., CENS. u titulaturi cara samo u doba Vespazijana i njegovih sinova (69.–96.po Kr.), a onda se ta služba ukida.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 96.

Cent, sitni novac Udruženih Država Sjeverne Amerike, 1/100 dolara. Najstariji su kovani od bakra u težini od 10,88 g; od 1857. do 1859. kovani su od nikla, a iza toga u bronci u težini od 3,11 g.: na Av. imaju oznaku vrijed-

nosti, a. na Rev. do 1856. glavu Slobode, 1857. do 1859 orla, onda do 1907. glavu Indijanca i od 1909. poprsje Lincolna.

R.

Lit. SCHRÖTTER 1970: 96–97.

Centaury, grčki Kentauroi, su ljudi s tjelesima konja, dakle četveronožni ljudi. Oni su opori, odani vinu, svadljivi, te se bore međusobno kamenjem, drvljem, lučima i kopljima. Oni su po priči gorski demoni, pa čine pratnju bogu Dionizu. Dolaze na novcima makedonskih i tračanskih gradova, osobito grada Thessalonike. Valjda su tesalski konjanici, kad su ih Grci prvi puta vidjeli, dali povod mitu o centaurima.

D.

Centavo, sitni novac srednje i južne Amerike, 1/100 pesa, kovan danas ponajviše od nikla ili aluminijska.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 97.

Centenionalis (nummus). Od lat. centeni znači sto (100). Mali bakreni rimski novac uveden o. 345. Po Kr. vrijednosti pola maiorine (v. čl.) težak 2.72 g. Do 362. kuje se u velikim količinama u svim kovnicama carstva (osobito mnogo u Sisciji (Sisku/, no postepeno pada na 1.70 g. Težine. Julijan (361.–363.) ukida C. no Valentinijan I. ga 366. ponovo uvodi u težini iz g. 345. Prestankom kovanja maiorine o. 395. ostaje C. jedini bakreni novac, koji kuju skoro svi zapadnorimski carevi do 476. g., a istočno-rimski do Anastazijeve reforme bakrenog novca o. 498. g., kada ga zamjenjuje novi novac od 10 i 5 nummi. Uz C. je postojao i njegov odlomak t.zv. četvrtina maiorine (od 1.36–1.13 g. težine) sve do g. 498. O omjeru C. prema temeljnoj vrijednosti razilaze se mišljenja najvršnjih numizmatičkih stručnjaka. Babelon

napr. smatra da je C. 1/100 silique, Maurice 1/100 srebrne funte; po Seeck-u on iznosi 1/100 miliarenza, a po Mattingly-u čak 1/100 aureja.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 97; KOS 1998: 66–67.

Centesimo, moderni sitni talijanski novac, 1/100 lire, kovan od bakra u težini od 1. g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 97.

Centime, sitni francuski novac. Kada je 1793. u francuskoj zaveden decimalni sistem, dijelilo se livru na 10 decima, a decimu u 10 centima, a kada je 1795. postao franak novčana jedinica Francuske, kovana je c. od bronce u težini od 2 g., a zatim od bakra. Uz komade od 1 c. kovani su i komadi od 50, 25 i 20 c od srebra, od 25 c. i od nikla, te komadi od 10,5 i 2 c. od bakra ili bronce.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 97–98.

Centimo, najmanji moderni španjolski sitni novac, 1/100 pesete. Prije 1864. kovali su se samo komadi od više c., a od 1864. do 1870. bio je c. bakreni novac 1/100 escuda.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 98.

Ceta, lokalni naziv za stare mince koje se nalazilo u Savi i Kupi. U običaju i danas u Sisku i okolnim mjestima.

Christlbauer, Joseph Christian, rezač pečata i medaljer. Rođen 1827. Umro 20. VIII 1897. u Prachtitz-u. Osnivač i dugogodišnji rukovodilac velike kovnice u Beču. Opis njegovih medalja vidi kod Forrera: »Dict. of Medallists«, I.

Zl.

Cigoi, Luigi C. iz Udina (1811.–1875.) vrlo spretni krivotvoritelj rimskih novaca. Tehnika C. falsifikata sastojala se dijelom od naknadnog pregraviranja pravih novaca, a dijelom od otisaka novca izrađenih po kalupima, koje je C. sam rezao.

Z.

Claritas. Lat. znači vedrina, sjaj. Na rimskim carskim novcima ne postoji posebni personifi-cirani lik C. nego se pod tim nazivom javljaju od Postuma do Konstantina II. (260.–326. po Kr.) razni likovi, koji simboliziraju veličanstvo novog vrhovnog božanstva Sunca (Sol) na izmaku antike. Tako dolaze poprsja Sola i Lune (Mjesec) na novcima Postuma, i Sola u čitavom liku na novcima I. Tetrarhije (292.–305.), Konstantina I. Krispa I Konstantina II, do 326, po Kr.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 107–108.

Clementia. Personifikacija blagosti, milostivosti, osobito cara, sa dodatkom: augusti i temporum. Prikazana je u liku žene, koja stoji ili sjedi te jednom rukom drži zdjelicu sa klasjem ili grančicom dok drugom drži žezlo ili pridiže odjeću. Često se C. naslanja na stup, a na novcu Marka Aurelija (160.–180. po Kr.) vidi se lik cara kako pridiže klečeću C. Personifikacija C. javlja se na rimskim carskim novcima od Tiberija do Maksimijana Herkulija (14–305. po Kr.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 108.

Collecta marturinarum, kunovina, (i: marturina, mardurina), sredovječni porez u Slavoniji. Plaćanje krznom kune bilo je kod svih starih Slavena pa i kod Hrvata u običaju. Kunu se je nalazilo u prostranim i čestim šumama nekadanje Hrvatske i Slavonije i u većoj množini, a kako se je njezino krzno jako ci-

jenilo, rado se je uzimalo i u trgovini i u drugim podavanjima, a naročito pri uplatama poreza i raznih daća. Tako je jamačno bilo i za vladanja hrvatskih narodnih vladara. Otud je taj hrvatski porez i dobio ime kunovina. Od XII. st., kada dolazi kovani novac u jaču upotrebu, a kuna pomalo nestaje po šumama, zavedena je uplata poreza u novcu mjesto u kuninom krznu. Sam porez iznosio je 12 denara, a plaćao ga je svaki slobodni plemić (jobagio integre curie) i građanin. Sabirači toga poreza zvali su se marturinarii ili collectores marturinarum. S vremenom su vladari opraštali od plaćanja toga poreza pojedine korporacije, općine i pojedince.

Lit.: TRUHELKA 1897: 47; KLAJIĆ 1901.

R.

Collecta septem denariorum, sedamdenarski porez u Slavoniji u 13.–14. st., zaveden za Bele IV. (1235–70) prilikom ukidanja svakogodišnjega mijenjanja novca. U želji, da povećaju svoje prihode, počeli su vladari u Evropi kovati od 12. st. svake godine novi tip svoga novca i prisilno ga zamjenjivati sa starijim tipom. Novi tip novca je redovito bio kovan od slabijeg srebra i u manjoj težini. Time je postajao novac iz godine u godinu sve slabiji, a prihodi vladara gdjekada i vrlo veliki. Od toga su trgovina i promet trpjeli velike štete, a o kakovu stvaranju kapitala i o trgovačkom planiranju nije moglo biti ni govora. Za Andrije II. (1205–35) mijenjali su se i hrvatski frizatici svake godine. Ali s dolaskom Bele IV. provedena je za hercega Kolomana (1235–41 (iza god. 1237. u Slavoniji važna reforma time, što je ukinuto svakogodišnje mijenjanje novca, što je slavanskim banovcima (moneta banalis, moneta Zagrabensis) osiguralo kroz dobru stotinu godina solidan sadržaj srebra (oko 900 tisućina), trajno podjednak oblik i podjednaku težinu (oko 0,93 g.) Da tom zamašnom reformom,

provedenom po sličnom postupku u susjednoj Štajerskoj, ne izgubi slavonski herceg, odnosno ban svoj redoviti godišnji prihod od kovnice, zvan *lucrum camerae*, (v.!), uveden je poseban novi porez od 7 denara, koji je plaćala svaka kuća u Slavoniji (*mansio*) kao odštetu za ukinuto mijenjanje novca. U sačuvanim javnim ispravama službeno se nazivlje (po prvi put god. 1255., a zadnji put 1358.) taj porez: *collecta septem denariorum racione lucri camerae*.

Lit.: TRUHELKA 1897: 11; RENGJEO 1939: 6.

R.

Colombiano, naziv za novčanu jedinicu države Kolumbije: *peso nationale* (= 10 *decimos* po 10 *centavos*), težak 5 g, finoće srebra 0,835.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 109.

Colon, jedinica zlatne vrednote u državi Costa Rica; 1 c. = 100 centavos; na Av. je slika Kolumba (Colon). Komadi od 20, 10 i 5 c. kovani su od zlata, manje nominale su od srebra. Zlatnik od 10 c. je težak 7.78 g i ima 7.002 čista zlata.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 109.

Colonnato, španjolski krupni srebrni novac (talir), kovan u težini od 26,928 g za kralja Filipa V. (1734–45) s dva »Herkulova stupa« na Rev. (*colonna* = stup) po čemu je dobio i ime. C. se dijelio na 10 reala i ušao u optjecaj po svim zemljama oko Sredozemlja pa tako i na Balkanu i osobito u našim krajevima uz Jadran, pa je čak i u samom Dubrovniku bio priman.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 109.

Comes (lat. pratilac), rimski činovnik, koji je nadzirao magistrature po provincijama; član pratnje rimskog cara. U sred. vijeku ugledan velikaš na dvoru vladara, koji u državi vrši neku važniju službu. God. 1256. stoji na čelu slavonske kovnice *comes camerae magister Benedictus*, 1270–72. god. *comes camerae Perincholo*, a 1294. god. *comes Gyan*. Na čelu plemenite općine Turopolje stajao je od starine: turopoljski komeš.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 109.

COMOB, Kratica, koja se javlja na podnožju reversa kasnorimskih i bizantinskih zlatnih novaca oko 394. po Kr. prvi put na novcima Teodozija I. i njegovih sinova, te ostaje na novcima sve do Anastazija (491.–518. po Kr.). Ova se kratica razrješava sa COM (ite) OB(ryzii) što znači: garancijom komesa (nadstojnika), određenog da vrši nadzor kod ocjene kovnog zlata. Nekoliko godina prije kratice C. javlja se (388. po Kr.) kratica COM. Obje ove kratice označuju jamstvo države u dobroj kvaliteti zlata i kovanja.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 109.

Compotus, computus, (lat.) stariji nazivi za novčanu stopu. U našim pisanim spomenicama XIV st. javljaju se: *denarii compoti posegani*. God. 1737. tiskane su u Zagrebu računске tablice za obračunavanje cijena po različitim novčanim stopama pod naslovom: *COMPUTUS pro rebus emendis et vendendis in certo pondere et mensura per DENARIOS HUNGARICOS, quorum 5 faciunt unum grossum. Per DENARIOS CROATICOS, quorum 4 aequivalent uno grosso. Dein per CRUCIGEROS, usque ad finem. Zagrabiae 1737.* (V. Novčana stopa).

R.

Concordia. Personifikacija sloge prikazana na rimskim, carskim novcima u liku žene, koja stoji ili sjedi te u rukama drži glavne atribute zdjelicu i obilnicu. Sporedni atributi C. koji stoje njoj uz bok jesu: mali kip Nade (Spes) na sjedalu, oltar i stup. Uz ove, vrlo česte atribute, javljaju se još i slijedeći: Cvijet, snop klasja, grančica, žezlo i kaducej. Personifikacija C. javlja se na rimskim carskim novcima od Nerona do Krispa (44.–326. po Kr.) s dodacima u napisu: augusti, aeterna, felix, perpetua, senatus, populi romani, imperii i provinciarum. Na carskim novcima poslije smrti Konstantina I. (337. po Kr.) javlja se uz napis C. AUGG. ili AUGGG ženski lik kao personifikacija gradova Rima ili Carigrada na prijestolju u sjedećem stavu. Taj vrlo česti tip vidljiv je na novcu sve do smrti Honorija (n. 423. po Kr.). Rjeđi su tipovi novca, na kojima su prikazani članovi carske obitelji, koji se rukuju, te time najbolje simboliziraju napis C.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 109–110.

Condor, zlatni novac srednje i južne Amerike. Čilenski c. bio je prema zakonu od 1851. 15,25 g težak sa 13,727 g čistog zlata. Prema zakonu od 1895. bio je novi čilenski c. zlatna jedinica po 20 pesa u težini od 11,98 g sa 10,98 g zlata. Kolumbijski c. je prema zakonu od 1853. težio 16,4 g sa 14,76 g zlata, a po zakonu od 1908. 8,136 g sa 7,32 čista zlata. – Ekvadorski c. po 10 sucre ima 7,32 g sa 6,59 g čista zlata.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 110.

CONOB. Kratica, koja se vrlo često nalazi na podnožju reversa rimskih carskih i bizantinskih novaca iz zlata od Konstantinove novčane reforme (324. po Kr.) pa sve do polovine VIII. st. po Kr. Današnja numizmatika

razrješava ovu kraticu sa Con(stantinopoli) ob(ryzium) što znači u Carigradu više puta pročišćeno zlato. Uz ovo tumačenje treba još istaknuti i značenje slova OB, koja u grčkom znače i broj 72, što znači, da je toliko komada ovakovih zlatnika došlo na jednu zlatnu funtu. Prema tome bi se kratica C. razrješavala: Con(stantinopolitanae) (librae) septuagesima secunda (pars).

Z. Lit.: SCHRÖTTER 1970: 110.

Consecratio. Lat. znači posvećenje. C. je državni čin uzvišenja kojeg rimskog cara, carice ili člana carske kuće nakon smrti odlukom senata u red bogova. Car ili cezar postaje time DIVUS (prvi Julije Cezar u 44. pr. Kr., zadnji Romul u 309. po Kr.), a carica DIVA (prva Livija u 26. po Kr., zadnja Mariniana u pr. 260. po Kr.). U počast toga proglašenja kovali su se konsekracioni novci za 30 što careva što članova carske kuće. Veći dio tih novaca nosi napis CONSECRATIO, no ima i konsekracionih novaca, koji imaju razne druge napise kao npr. AETERNITATI, AETERNAE, SIDERIBUS RECEPTA itd. Na aversu tih novaca su glave careva najprije ovjenčane zrakastom krunom, a od III. st. pokrivene koprenom, dok su glave carica odreda zastrte koprenom. Na reversu su dani prizori, koji simboliziraju C. Kod careva odlazak u nebo na bigi ili kvadrigi sa konjskom zapregom ili na leđima orla, ili je prikazana samo pogrebna lomača ili nadgrobni spomenik, te orlovi raznog oblika. Kod carica je najčešći lik pauna, na čijim leđima (ili orla) lete u nebo, zatim posmrtni carpentum (v. čl.), personifikacija Pietasa (v. čl.), koja pri nosi žrtvu na tronošću itd. Podatke o tipiziranoj seriji konsekracionih novaca 12 careva od Augusta do Trajana Decija vidi pod »Suitne medalje«.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 110–111.

Constantia. Personifikacija postojanosti prikazana u liku žene s kacigom na glavi, koja stoji ili sjedi te drži u jednoj ruci baklju, a u drugoj obilnicu, ili u jednoj drži žezlo, a drugu prisanja k ustima. Personifikacija C. javlja se samo na novcima Klaudija I. i njegove majke Antonije (41.–54. po Kr.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 111.

Conte (tal.) grof, aristokratski naslov; javlja se na nekim novcima srpskog kneza Lazara (1372–89): CONTE LASARO.

Lit.: LJUBIĆ 1875: 152.

R.

Consul. Naziv dvaju najviših činovnika rimske republike, koje je senat imenovao svake godine. Po imenima konzula označavale su se na rimskim pisanim spomenicima pojedine godine, a od 153. pr. Kr. oni počinju nastupati službu 1. siječnja. Dok se na novcima republike imena C. javljaju u svemu samo jedamput, oznake konzulata pojedinih careva i članova carske kuće na carskim novcima vrlo su česte. Riječ C. označena je uvijek kraticom COS., a nalazi se najčešće na kraju naslova i to na aversu a rjeđe na reversu novca. Na novcima Augusta počima označavanje konzulata rimskim brojevima. Novci njegovog prvog konzulata iz 43. g. pr. Kr. označeni su brojem I, a onda su označavani redom do broja XIII. (njegov zadnji konzulat). Do Commoda (180.–192. po Kr.) vrlo je često datiranje na rimskim carskim novcima. Kasnije postaje sve rjeđe, jer je i broj konzulata pojedinih careva do Dioklecijanove I. Tetrarhije bio vrlo neznatan. Nakon porasta broja konzulata za I. Tetrarhije slijedi ponovna i definitivna promjena datiranja od Konstantina I. sve do Teodozija II, kada se na jednom solidu nalazi zadnja oznaka konzulata. Riječ C, javlja se bez oznake broja zadnji

put na novcima cara Heraklija i Heraklija Konstantina (641. po Kr.) Datiranje konzulata na rimskim carskim novcima od velike je važnosti za utvrđivanje barem približnih godina kovanja pojedinog novca.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 112.

Cordoba je novčana jedinica Nikaragve od 100 centavosa, zavedena 1215. god.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 113.

Cornu copiae. Lat. znači rog obilja (obilnica), životinjski rog napunjen raznim voćem, simbol obilja, stoga u našoj numizmatici od početka nazvan obilnicom. Na rimskim carskim novcima on je atribut personifikacijama Aequitasa, Fortune, Konkordije i mnogih drugih, Katkada je atribut Herkula kao boga zemaljskog obilja. C. se javlja često na rimskim novcima u zajednici sa drugim atributima npr. kuglom, kormilom, žezlom, kaducejem. apexom i gromom. Osobito je karakteristična kombinacija dvaju C. između kojih stoji kaducej.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 113, 208.

Cota, Ing. Frane – kipar i arhitekt. R. 1898. u Kninu, umro 19.I 1951. u Zagrebu. Umjetničku akademiju svršio u Beču (1924.), a Tehnički fakultet u Zagrebu (1929.). Pored niza skulptorskih radova u kamenu, bronci i sadri (portreta, kompozicija i skica za spomenike), izgradio je i niz modernih vila u Zagrebu. Prigodice se bavio medaljerstvom. Ističe se njegova plaketa Don Frane Bulića. Karakterističan je za njegove radove sasmaniski reljef prikazanog lika. Njegove plakete posjeduje Kabinet za Numizmatiku i medalje u Zagrebu.

ZL.

Crown (engl., kruna) je naziv za engleski zlatni i srebrni novac od 5 šilinga. Zlatna c. zavedena 1526., bila je teška 3,11 g sa 2,85 čistoća zlata; kasnije joj težina opada a 1663. je zamijenjena s guineom, (v. to!). – Srebrna c. bila je engleski talir, kovan počevši od 1551., u težini od 28,276 g, upočetku s engleskim kraljem na konju, a kasnije s njegovim poršjem na Av.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 116.

Crni novac (Schwarze pfennige), oznaka za sitni novac od, vrlo slabog srebra, kovan od 14. do 17. st. u Bavarskoj i od polovine 14. do polovine 15. st. u Austriji, (v. Bijeli novac!).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 618.

Cruzado, portugalski novac, (= križar, s križem). C. de ouro bio je pod Alfonsom V. (1438–81) kovani zlatnik s grbom na Av. i križem na Rev., težak u početku 3,99 g. – C.

de plata je talir, kovan od 1643. sa zemaljskim grbom na Av. i križem na Rev, težak ispočetka 22,95 g, a 1722. god. 14,69 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 117.

Cvancika (od njem. Zwanziger) je srebrni novac od 20 krajcara, zaveden pod Marijom Terezijom (1740–80) i kovan na osnovu Konvencijske stope od 1754. god. sve do 1857., kada je pod Franjom Josipom I. uvedena Austrijska vrednota. C. je bila kroz 100 godina uz konvencijski talir vrlo omiljeno i solidno plaćevno sredstvo. Cvancike su kovane u težini od 6,50 g i u finoći srebra 0,583, a zadnje c. pod Fr. Josipom I. u težini od 4,35 g i u finoći od 0,900.

R.

CU – Cuprum. (Bakar) kratica u katalozima i inventarina za numizmatiku i nadalje oznaka da je do-tični komad kovan odnosno ljevan u bakru.

Ček je bankovni obrazac, kojim se upućuje neka banka, da isplati iz jednog depozita izvjesnu svotu novca na samom čeku određenoj osobi ili ustanovi. Č. je platežno sredstvo, koje zamjenjuje isplatu u gotovu novcu kod kuće i u inozemstvu. U praksi postoje za čekove naročite tiskanice. Prema modernom shvaćanju značenja numizmatike i č. spada u numizmatičku zbirku.

R.

Četvorka je bakreni krupni novac od 4 novčića, koji je Austrija počela kovati 1860. u teškim finansijskim prilikama iza nesretno vođenog rata u Italiji i iza gubitka Lombardije.

R.

Červonec (rus., červonnyj = crven), naziv u Rusiji od 18. st. za inozemne zlatnike, osobito za holandske dukate. Od vremena carice Ane (1730–40) pa do 1867. kovane su u Rusiji

imitacije holand. dukata s neznatnim razlikama od originala. To je kovanje obustavljeno tek na protest holand. vlade 1868. Komadi od 3 rublja, kovani 1868–85, zamijenili su holand. dukate, ali su nazivani č. Tim imenom nazivani su i komadi od 3 rublja, kovani 1834–41. za rusku Poljsku, – Č. je naziv i za 1922. od sovjetske vlade izdanu banknotu od 10 zlatnih rubalja i za zlatnik od 8,6 g, kovan 1923. s državnim grbom na Av. i sa sijačem, suncem na izlazu i tvorničkom zgradom na Rev.

R.

Červinnyj (rus.: crveni) naziv u Rusiji za svaki veći zlatni novac, do 18. st. ponajviše uz oznaku, odakle je komad (ugorski, renski ili gollandski č.). Počevši od Ivana III. (1462–1505) pa do Petra Vel. (1682.1725) kovali su skoro svi ruski vladari č. ali samo kao komade za darivanja u veličini od 10, 4, 3, 2, 1 1/2, 1, 2/3, 1/2 i 1/4 dukata. Od Petra Vel. kovan je č. kao kurantni novac s poprsvem vladara i s dvoglavim orlom u težini od 3,47 g.

R.

Činovnici kovnički i kovnički **personal**. Otkako postoje kovnice novca morali su postojati i u njima raditi i stručnjaci, koji su taj posao znali. Slobodni gradovi, države i vladari bili su vlasnici svojih kovnica. Oni su davali poticaje i naredbe, da se osnivaju pojedine kovnice, oni su birali i određivali uprave i radni personal u njima. Upravitelji opet kovnica i vrsni majstori stajali su u nekom određenom odnosu prema svojim naredbodavcima. Već od VI. st. pr. Kr. javljaju se na kovanom novcu imena osoba, koja međutim nikako ne označuju vladara, ispočetka u skraćenom obliku, a kasnije u potpunosti. Na temelju nekoliko utvrđenih slučajeva smatraju se sva ta imena kao imena kovniča-

ra, koji su odnosni novac kovali. To su novci raznih grčkih gradova na obalama Sredozemnog mora. Rimska je država već vrlo rano imala u svojim »tresviri aere argento auro flando fleriundo« prave kovničke činovnike, koji se i na novcima spominju, zadnji put još i pod Augustom. Uz njih se gdje kada zaduženi s kovanjem novca i drugi državni činovnici kao pretori, kvestori, edili i dr. I imperatori, koji su izvan Rima stajali na čelu vojske, kuju također novac i stavljaju na njega svoje ime. Iza Augusta ne dolaze više imena kovničkih činovnika na novcu, isto je tako i u Bizantu. Ali kovnice su radile i dalje punom parom. U njima rade činovnici pod nazivom: »officinatores monetae aurariae argentariae Caesaris nostri«, a na čelu im je upravitelj i nadzornik: »optio et exactor auri argenti aeris«. U kovnici rade signatores, supopostores, malliatores monetae Caesaris nostri, sve carski slobodnjaci ili robovi. Kao specijalni činovnici ili majstori spominju se u natpisima: aequator (nadzornik), dispensator (blagajnik), scalptor (rezač kalupa), nummularius (pregledavač novca), mediatinus (pomoćnik) i superpositus auri. Čitav srednji i niži personal kovnice nazivao se: familia monetalis, familia monetaria. – U srednjem vijeku stajao je na čelu kovnice kovničar (njem. Münzmeister, u starom Rimu optio). U kovnicama vladara, gradova, svjetovne i crkvene gospođe bio je kovničar, po svojoj stručnoj spremi najobičnije koji zlatar. Pod zakletvom bio je vezan, da kuje samo dobar i punovrijedan novac i da propisno čisti srebro. Uz njega je u kovnici radilo i više namještenika i radnika kao nadzornik (Wardein), pisar, rendant i rezač kalupa. U gospodarski i trgovački važnijim gradovima Njemačke, pa i u Beču, razvila se specijalna njemačka ustanova t.zv. Hausgenossen ili Hausgenossenschaft, societas, consortium campsorum ili monetariorum, kovničarsko

društvo. Ta su društva dobivala od više vlasti trajno pravo kovanja novca s mnogim pogodnostima i razvijala su jači kovnički pogon s većim brojem činovnika i radnika, kojima je na čelu stajao jedan kovničar. Kao što su Hausgenossen postali skoro samostalna kovnička ustanova, vezana s vladarem samo ugovorom, tako su izdavanjem pojedinih kovnica pod zakup postali mnogi kovničari samostalni poduzetnici, vezani također samo ugovorom s višom vlasti. – 0 našim domaćim kovnicama imamo najobilnije podatke o onoj u Dubrovniku, koja je radila preko 400 godina. Uz upravitelje, koji su se u starije vrijeme mijenjali svake godine a od 1681. svake treće, bilo je u dubrovačkoj kovnici i drugog personala, administrativnog i tehničkog, tako pisara, asistentata, kalupara i domaćih majstora zlatara. Najstariji kalupar Marko, sin Anđela zlatara, spominje se 1364. god., a zadnji dum Antun Obad 1794–1803. Iz slavonske kovnice poznata su nam samo imena nekijh upravitelja: comes camerae Benedictus, 1256., Prenčolo, 1270–72., Gyan, 1294. i 1344.–46 i monetar Jakov, koji je preuzeo u zakup i kovnicu i ubiranje poreza u Slavoniji. U novom vijeku rade u kovnicama namještenici kao pravi činovnici i radnici s mjesečnom plaćom.

Lit.: TRUHELKA 1897; MÜNSTERBERG 1911–1914; REŠETAR 1924; BERNHART 1926; LUSCHIN 1926.

R.

Čišćenje novca i medalja. 1.) Zlato ne treba uopće nikakova čišćenja, jer običnu zaprljanost može se odstraniti sapunom i vodom; alkohol može staroj boji zlata škoditi. Obično samo neznatne ostatke t. zv. zlatnog oksida bolje je ostavljati na komadu, jer oni služe iskusnom oku kao dokaz, da je zlato pravo. – 2.) Srebro. I ovdje zadovoljava kod

obične zaprljanosti kupka u mlakoj sapunici ili u alkoholu. Komade sa zelenim mrljama ili posvema slijepljene stavlja se u salmijak ili u razrijeđenu sumpornu kiselinu, kod manjih mrlja dovoljno je komade staviti u citronovu kiselinu i to tako, da se u kiselinu stavi odijeljeno jedan posve novi čavao, na koji će polagano prijeći sva rđa u obliku crvenkaste prevlake. Kod toga treba paziti i komade u kupki ogledavati, koliko je kupka već djelovala, jer kiseline pri duljen djelovanju mogu srebro oštetiti. Korisno može biti, da se već očišćena mjesta na komadu prevuku tankim slojem šelaka, da se spriječe eventualno dalje djelovanje rđe. Iza kupke dolazi glavni dio čišćenja, naime mehaničko odstranjivanje pomoću šiljastog, tvrdog drvceta (čačkalica!) smekšanih ostataka prlježa, zemlje i oksida i Četkanje zubnom četkicom; upotreba za taj posao metalnih pomagala (igla, nožić itd.) nije dobra, jer može i jače oštetiti novčani metal. Važno je, i da se nakon kemijske kupke komad brižno u čistoj vodi opere, dobro izbriše nečim mekanim i osuši.

3.) Bakar. Bronca. Prljež, zemlja i zelena rđa odstranjuje se kupkom u sapunici, alkoholom (ovdje ne valja upotrebljavati salmijak!) i mehaničkom čišćenjem; često je dobra kupka i u naravnom vinskom octu. Zelene, crvene, kao kamen tvrde mrljice od bakrenog oksida može se i ostaviti, jer su one dokaz da je metal pravi. Debeli, tvrdi sloj zemlje, koji ponajviše imaju bakreni novci nađeni u iskopinama, odstranjuje se mokrom žičanom četkom (koju ne valja kod srebra upotrebljavati), ili kuhanjem u sodi ili žarenjem. Preporučuje se i umakanje u rastopljeno olovo. Kada se nađe veći broj bakrenog novca slijepljenog oksidacijom u grudu, može se čišćenje provesti i pomoću galvanske struje, ali to se može obaviti samo u jednom kemijskom laboratoriju. Mrlje od sigastog vapna rastvaraju se solnom kiseli-

nom. Moderna, umjetno načinjena patina odstranjuje alkohol, tako i ostatke od pečatnog voska, koji su nastali pri snimanju otiska, nadalje i prevlaku šelaka, koji se je uzeo za pokrivanje očišćenih mjesta na komadu. Kod brašnaste ili divlje patine pokazao se kao uspješan ovaj postupak, koji se mora svake 2–3 godine obnavljati: mjesta, gdje se pokazuju bijela kužna žarišta treba izdubiti sve do zdravog metala, napuniti iz dubinu tintom i osušiti; u težim slučajevima treba komad iskuhati ili užariti, bijela mjesta izdubiti i udubine ispuniti smolinim preparatom. Novci i medalje od olova, cina i željeza izloženi su razaranju već na atmosferskom zraku, dakle i u samim ormarićima jedne zbirke, osobito pri temperaturi ispod 18° i u vlažnim prostorijama. Tu pokaže četkanje načetih mjesta staklenom četkom i onda mazanje bijelim vazelinom ili prevlaka lakom, što međutim ne pomaže, ako je proces raspadanja jako uz-

napredovao. Kao dobro zaštitno sredstvo preporučuje se umatanje svih na zraku jako osjetljivih komada u kesice od celuloida. S pozlaćenih komada skinuti zlato je težak postupak, a nije baš ni neopasan po same predmete. Averzija prema pozlaćenim komadima smatra se sakupljačkom mušičavošću. Nije ni potrebno ni baš korisno odstranjivati laganu sivu prevlaku, koja na srebrnom novcu nastaje pod uplivom zraka obično na izloženim komadima. Ta je siva boja ugodna i nije škodljiva. Dobar je recept za čišćenje bakrenog novca i ovaj: U čašu sa oko 200 ccm salitrene kiseline (Salpetersäure) metne se 20 do 30 komada i oprezno miješa staklenim štapićem. Iz 2 do 3 minute pokazat će se prava bakrena boja. Nato se kiselina odlije, novci se što je brže moguće isperu čistom vodom i osuše vunenom krpom. Kiselina se može više puta upotrebiti.

R.

D

d. – engleska kratica za denar, penny. 1/12 shillinga.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 118.

Daalder, izvedeno od Taler, holandski naziv za talir.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 118.

Dagon je fenički bog. Prikazuje se kao mitološko božanstvo Triton, sin Poseidonov s gornjim tijelom čovjeka, a donjim ribe držeći u svakoj ruci delfina. Dolazi na najstarijim novcima feničkog grada Arados.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 118.

Daler, izvedeno od Taler, danski naziv za talir.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 118.

Dalmatinski novci. U 17. i 18. st. kovala je Venecija za svoju tadanju provinciju Dalmaciju i za Boku Kotorsku ili Albaniju, kako su Mlečani to područje nazivali, poseban srebrni i bakreni novac u nekoliko nominala. Najstariji su bakreni soldo i polusoldo ili peča, kovani odlukom od 9. V. 1626. Odlukama od 1684., pa onda od god. 1691., 1710. i 1796. kovana je gazzetta ili 2 solda od bakra. Dekretom od 4. XII. 1687. određeno je kovanje srebrnog novca i to od 20 solda (lira

dalmata), od 8 solda i od 4 solda. Svih tih šest nominala kovano je tipološki posve jednako, jedino su im veličine i težine različite. Kao Av. uzimljemo stranu s nadpisom: DALMA – E. T – ALBAN, a na rev. je glava krilatog mletačkog lava i natpis: S.MARC.VEN. U odresku odozdo je označena vrijednost, na pr. kod lire sa XX, kod solda sa I. – Posebna zaokružena serija od 4 vrste srebrnog novca za Dalmaciju i Albaniju kovana je za dužda Alojzija Mocenigo (1700–09). To je tako zv. »novi novac za Dalmaciju« (monete nuove per la Dalmazia), kovano tipološki jednako, a u veličinama od 4 lire ili 80 solda, 2 lire ili 40 solda, 1 lira ili 20 solda i pola lire ili 10 solda. Vrijednost je uvijek označena odozdo u odrezku. Na Av. imaju ti novci prikazana dužda, kako kleči i prima od sv. Marka visoko koplje s križem na vrhu, naokolo je natpis: ALOY.MOCENI. – DVX – S.M.V. Na Rev. krilat lav donosi u desnoj šapi preko mora grančicu masline do kule na visokom brdu (u Dalmaciju); dolje u odresku je oznaka vrijednosti.

Lit.: LAZARI 1851; RENGJEO 1935.

Dalmatinski gradski novci. Mirom u Zadru 1358. morala se Venecija odreći svih posjeda na hrvatskoj obali Jadrana. Ali u nesređenim političkim prilikama Ugarske i Hrvatske uspjelo joj je te je 1409. kupila od kralja Ladislava Napuljskog grad Zadar i okolicu. Time je započelo ponovno mletačko osvajanje Dalmacije. Da naglasi svoj posjed, a i da spriječiti daljnje kolanje srebrnoga novca vojvode Hrvoja iz Splita na tome posjedu, kovala je Venecija soldo s grbom na Av. i natpisom: MONETA DALMATIE, a na Rev. lik sv. Marka i natpis: SANTVS.MARCVS. Kovanje na naređeno odlukama mlet. vlade iz 1410. i 1414. god. – Ubrzo iza Zadra došli su pod vlast Venecije i dalmat. gradovi Šibenik 1412. i Split. Trogir i Hvar 1420. Koncem 15. st. osjećala se u svim tim gradovima

velika oskudica sitnog novca. Zato je 1485. prvi Šibenik zamolio mlet. vladu, da dozvoli, da se u mlet. kovnici kuje sitni novac za potrebe grada. Venecija je to dozvolila i tako je tamo kovano bagatin od bakra ili od mesinga s natpisom S.MICAEL. SIBENIC. Kao i Šibeniku, tako su kovani u Veneciji bagatini 1491. za Zadar s natpisom: S. SIMEON. IVSTVS. PROFETA, iste godine, i još i kasnije, za Split s natpisom: S.DOMNIVS. SPLALETI, god. 1492. za Trogir s natpisom: S. LAVRENTIVS. TRAGVR i 1493. za grad Hvar s natpisom: S.STEPHANVS. PONT.LESINENSIS. Na svim tim bagatinima je na Rev. lik krilatog lava i naokolo natpis: SANCTVS. MARCVS.VENETI. Kovani su na trošak pojedinoga grada. Gradске općine morale su državnoj kovnici u duktima isplatiti protuvrijednost za iskovane bagatine.

Lit.: LAZARI 1851; PAPADOPOLI 1889; 1906; RENGJEO 1935;

Danaro, denaro, talijanski nazivi za denar, koji je kovano počevši od 962. u Veroni, Lucchi, Milanu, Paviji, Veneciji i Rimu. Ispočetka je kovano u težini karolinških denara, oko 1,50 g., ali mu s vremenom opada težina. U Genovi su 1102. bili u opticaju bruni, tj. crni danari 1 g teški sa 50% srebra. U Veroni im se vrijednost još jače pogoršala, tu su 1039–1125 imali prosječnu težinu 0,456 sa 264 tisućine srebra. Odavda ga je preuzela Venecija pod imenom piccolo, pa je pod duždem Vitale Michieli (1156–72) kovano u težini od 0,41 g i u finoći 0,098. Od 13. st. uzmiče d. pred novo zavedenim krupnijim grošom (grosso, matapane).

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 119–120.

Daphne je grčka riječ za lovor, *laurus nobilis*. Uz maslinu najvažnija biljka starog svijeta za nakit i za bogoslužje. Bilina je radi jakog aro-

matičnog mirisa pogodna za ukras i za čišćenje. Ona je u službi osobito pomirnog boga Apolona, koji nosi vazda vijenac lovora na glavi, a lovorovu glavu u ruci. Daphne se naziva i ljubimica Apolonova, koja je na bijegu pred njim pretvorena u lovorovo drvo. Lovorov vijenac nose i drugi bogovi, osobito Jupiter, a lovorovu granu nosi božica mira Eirene, Pax. I vladaoci, pa triumfatori nose lovorov vijenac.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 120, 360.

Dareikos ili dareikos stater je zlatni novac perzijskih kraljeva. Kovan je sigurno za kralja Daria, od kojega nosi i ime, a možda i za njegova predšasnika Cyra. Bio je u uporabi sve do 4. st. pr. Kr. Normalno je vagao 8.4 g, a imao je čistoću zlata 980.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 120–121.

Darovni novci su komadi, koje su davali kovati vladari, magistrati i uglednici, da ih dijele ko svoje darove. Kovani su kao drugi optjecajni novci i na istoj novčanoj stopi, tek imaju drugačiji izgled i veću vrijednost. Ovamo idu osobito njemački krupni novci kovani na četverokutnim pločicama, zatim zlatni otkovi talira i polutalira i dr. u vrijednosti od 2 do 20 dukata. Veliki dukati za darivanja kovani su osobito u Veneciji. To je bilo u običaju između 1500 i 1600., kasnije se napuštalo. Ima i takovih d.n., koji su kovani pri nastupu na prijestol ili prilikom kakove druge svečane zgode, pa su dijeljeni kao na dar. Čini se, da je takav komad i bosanski četverostruki dukat Stjepana Tomaševića.

R.

Datiranje na novcu navođenjem godine kovanja javlja se dosta kasno, i to tek u sred. vijeku, a i tada samo sporadično. Kada su antički

grčki novci kovani, može se samo indirektnim putem ustanoviti. Tako se za antičke grčke novce, kovane prije rimskog carstva, može odrediti vrijeme njihova kovanja ponajviše samo po na samom novcu navedenom imenu kovničkog činovnika, a ako se dakako iz drugih vrela znade, kada je taj činovnik radio. Dosta se kasno javljaju na novcima u Mauretaniji i Egiptu za Ptolomejevića navedene godine vladanja pojedinih vladara. U drugim provincijama osobito u Siriji nalaze se na grč. carskim novcima razne ere, gradske i rimske, i godine vladanja pojedinih rim. careva. Na rim. novcima navode se samo na neznatnom broju godine ere od sagrađenja Rima, dok se na svim ostalim može vrijeme kovanja ustanoviti samo po službama, koje su carevi vršili kao konsulat, tribunat. U sred. vijeku može se postanak nekog novca ustanoviti tek po stilu, tehnici kovanja, natpisu i po sastavu nalaza, u kojem je nađen. Godina kovanja navodi se rijetko. Tako u Španjolskoj na nekim novcima Alfonsa VIII. (1158–1214), u Siciliji pod Robertom Guiskardom (po hedžri god. 464–1071), sve arapskim brojkama. U sred. Evropi imamo danski novac iz god. 1248., zatim u Aachenu počevši od 1402. god., sve latinskim slovima. U Italiji među pape na svoj novac prvi put 1575. godinu. Napulj među prvi put 1572. Milan 1549. Kod nas se navodi godina kovanja najranije na novcima Nikole Zrinskog, kovanim u Gvozdanском 1521., 1526., 1527., 1530., 1531. i 1533. U dubrovačkoj kovnici se najstarija godina nalazi na dinariću iz god. 1626. Godina kovanja navodi se i na turskim novcima kovanim u Bosni (Čajniče, Srebrenica, Sarajevo) između 1512 i 1640. pod uplivom arapskoga novca, koji navodi godine kovanja redovito sve od prvog zlatnog dinara iz god 76. i 77 po hedžri (= 695/7 po Kr.).

R.

Lit.: KOS 1998: 77–84.

Dea Syria je sirska božica Atergatis ili Astarta. Odgovara grčkoj božici Aphroditi ili rimskoj Veneri. Dolazi na novcima Hieropola, Palmire i drugih srpskih gradova kao božica sjedeći na lavu ili sjedeći između dva lava. Katkada odgovara Dea Syria i rimskoj Cybeli imajući atribut lava, gradsku kulu, kao i tympanon te klasje.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 45, 123.

Debeljak. Pod tim nazivom razumijevamo osobito sredovječne srebrne novce, koji su kovani uz propisanu smjesu metala i veličinu u znatno većoj težini, nego što se nalazi u nominalama zakonom propisane težine. Nekada su kovani debeljaci i kalupima jedne manje nominale, ali s povećanom težinom, na pr. njem. taliri kalupima polutalira. Kod nas je kovan groš debeljak u kovnici Zrinskih u Gvozdanskom u težini od 15,5 g prema običnom grošu od 5,5 g; i denar debeljak od 2,4 g prema običnom od oko 0,50 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 516.

Décime, novac od 10 centimes, kovan 1793. za prve franc. republike u bronci i u težini od 10 g.; pod kraj od 1815. imao je okrunjeno početno slovo N (Napoleon) ili L (Louis XVIII.) na Av.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 123.

Decussis, lat. od decem i as. Novac od 10 asa. Poznat je samo kao odlomak AES GRAVE. Danas postoji samo nekoliko primjeraka.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 123.

Dei Gratia, uzrečica, koja se javlja na sredovječnim novcima dosta rijetko a od XV. st.

dalje vrlo često. Na najstarijem hrvatskom novcu, frizatiku hercega Andrije, po jednom shvaćanju dolazi također u obliku: ANDRE-AS DI GR.

Lit.: BRUNŠMID 1904; JESZENSZKY 1938; SCHRÖTTER 1970: 123–24.

R.

Dekadrachmon, dekadrahma, je srebrni grčki novac od 10 drahma. Težina dekadrahme je različita. Po atičkoj stopi vagala je dekadrahma 43 g. Glasovite su dekadrahme Sirakuze, Akragasa, Atene, kao i Aleksandra Velikoga, koje imadu težinu atičke stope. Nešto manje su dekadrahme Ptolomejevića u Egiptu. Te su vagale samo 35 g.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 124.

Dekobolon znači novac od 10 obola. Takav se novac stvarno nije nikada kovao, nego dolazi na jednom mjestu kao novčana mjera.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 124.

Delfin (dupin) je morski sisavac, koji živi u Sredozemnom i Crnom moru u raznim vrstama. Delfin dolazi vrlo često na grčkim novcima, i kao tip i kao nuzznak. Tako imadu delfina kao tip gradovi Messana, Tyros, Thera, Aegina, Sinope, Olbia i Istros. Kao jahaću životinju imadu delfini gradovi Tarent, Iasos, Korint; na delfinu jaši Taras, Melikert, Eros. Kao nuzznak dolazi delfin na novcima grada Delphoi, te u rukama Poseidona ili pod nogama Afrodite.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 124.

Demareteion, dorski Damareteion, je novac, što ga je dala kovati Demarete, supruga sirakuškog kralja Gelona. Novac je bio skovan

od 100 zlatnih talenata, što ih je ista kraljica dobila od Kartažana kao nagradu za posredovanje kod mira god. 480/479. pr. Kr.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 125.

Demeter je grčka božica, koja odgovara latinskoj božici Ceres. Zapravo bi se imala zvati Gemeter, majka zemlje, tellus. Demeter je božica poljodjelstva. Dolazi vrlo često kao tip na grčkim novcima.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 125.

Demiurgia je vlast i služba demiurga, tj. pučkog upravnika. Na brončanim novcima gradova Anabarsos i Tarsos dolazi jedan kovni okrugli ukras glave sastavljen od bisera ili gustih listića s naslovom: demiurgia Antoneinou i demiurgia Alexandrou, tj. vladavina cara Elagabala, odnosno cara Aleksandra Severa, koji su imali ovu najveću gradsku čast.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 125.

Demonetiziranje je postupak, kojim se zakonskim putem oduzimlje novcu svojstvo zakonom zajamčenog plaćevnog sredstva. To se poduzimlje naročito u slučajevima, kada se u opticaju nađu novci slabije sadržine ili kada su emitirani u pretjeravno velikim količinama. Takav je slučaj bio u Njemačkoj i u Austriji za vrijeme 30-godišnjeg rata, kada je loši i u množini izdani novac izgubio svaki kredit, pa je za 1622. demonetiziran. (V. Kipper-Wipper!). Kada je 1871. stvorena nova njemačka država, zaveden je i novi novčani sistem, koji je zahtijevao, da se demonetiziraju svi dotadani njemački novci osim talira.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 125; KOS 1998: 84.

Demos je grčka riječ, koja znači »narod«. Demos dolazi često na grčkim novcima označujući narod kao nosioca vrhovne vlasti. Na novcima nekih sirske gradova dolaze dvije bradate glave kao zastupnici naroda uz natpis: Adelphon demon. Redovito je Demos prikazan kao jedna bradata glava sa žezlom otraga ili s vijencem oko glave. Nekada zamjenjuje Demos u tom obliku lik rimskog cara na prednjoj strani novca kao na pr. u Ancyri, gdje stoji Demos Ankyranon, i u drugim azijskim gradovima. Više puta dolazi Demos kao samostalna figura cijelog čovjeka na stražnjoj strani novca, većinom bez posebnog atributa, kao i u gradu Aizanis.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 125–126.

Denar, lat. Denarius = »desetak«, glavni rimski srebrni novac uveden 269. g. pr. n. e. u Rimu. Početkom kovanja D. prešla je rimska država sa bakrene valute na srebrenu. Rimski denar oslanjao se po veličini na novčanu stopu, koja je tada bila najraširenija na svijetu. D. je odgovarao dotadašnjoj novčanoj jedinici od 10 asa, te je po njima (deni 2 deset puta) nazvan D. Odlomci denariusu bili su: kvinar (polovica od 10 asa) i sestercij (četvrtina, tj. 2 1/2 asa). Normalna težina D. bila je 1/72 rimske funte ili 4.55 g. Za oznaku nosili su stariji denari broj X ili X tj. 10 asa. Taj je znak poslije otpao. Tokom vremena doživio je D. mnogostruke promjene kako u kovu tako i u sadržini. Na aversu starijih denara nalazila se je glava Rome sa krilatom kacigom; na reversu Dioskuri, koji jašu na konjima. Kasnije su na reversu prikazivane bige ili kvadrige. U kasno doba republike nalaze se kako na aversu tako i na reversu. D. najrazličitiji likovi. U carsko doba prikazana je na aversu glava cara, carice ili kojeg člana carske kuće, dok se na reversu vide ponajviše personifikacije i prizori, koji se odnose na

djela i vrline likova na aversu. Finoća težine D. snižena je za vrijeme prvog punskog rata (217. g. pr. Kr.) na 1/84 funte = 3.90 g., a za Nerona na 1/96 funte = 3.41 g. Tokom vremena D. je doživljavao daljnje promjene. Stoljećima je bio najvažniji novac starog svijeta, i onda, kada ga je antoninijan djelomično potisnuo, pa čak i nakon propasti zapadno-rimskog carstva. D. je još dugo kolao kao trgovački novac.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 126–131; KOS 1998: 84–85.

Denarius banalis, latinski naziv za srebrne novce slavonskih banova i hercega. U javnim ispravama dolazi i pod nazivima: denarius Zagrabienensis, d. Herrici bani, d. cruciatus, d. nunc currens, moneta usualis, a ponajobičnije u frazama kao što su: pro septem marcis denariorum banalium, quorum singule quinque pense marcas tunc temporis faciebant; duodecim marcas, scilicet singulas marcas cum quinque pensis denariorum Zagrabienisium. (V. banovac!)

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 131–132.

Denarius Croaticus, hrvatske novčana jedinica u XVIII. stoljeću. Krajem 17. i početkom 18. st. vladala je u Hrvatskoj nestašica sitnog novca i zbog slabe trgovine i zbog toga, što Hrvati nisu rado primali nove lošije ugar. denare, jer su se navikli da troše stare denare, koji se više nisu kovali a bili su od boljeg srebra. Uz te stare denare optjecali su u Hrvatskoj osobito često dubrovački dinarići, tuske akće i u Primorju mlet. soldi. Zajedno s tim optjecajem zaveo se i poseban način računanja, narod se služi pomenutim nominalama koje se u pisanim spomenicima nazivlju »denarius« ili »novac«, a računa se »na hrvatski broj«. God. 1715. javlja se po prvi

put i pobliza oznaka toga novca: Denarii antiqui Croatici..., 4 Croatici antiqui denarii = 1 garas, i to onda traje kroz dobrih 60 godina. I vrijednost toga novca bila je u Hrvatskoj drugačija. U Ugarskoj vrijedio je 1 groš 5 ug. denara, a u Hrvatskoj se je za 1 groš davalo samo 4 »hrvatska novca«. (V. Compotus!). Da je pod nazivom »d. C.« optjecao poseban samo za Hrvatsku kovani novac, nemamo nikakovih navoda ni dokaza. Najvjerojatnije će biti, da se je u Hrvatskoj razvilo posebno obračunavanje optjecajnog novca i da je naziv »denaris Croaticus« bio samo računski pojam ili, kako je u jednom službenom aktu od god. 1775. nazvan – moneta idealis.

Lit.: HERKOV 1952; HORVATH 1954: 16.

R.

Denarius monete usualis, oznaka u pisanim spomenicima sred. v. za slavonske banovce. (V. Banovac i Denarius banalis!).

R.

Denarius perpetuus. Sredovječno svakogodišnje kovanje novog slabijeg novca i njegovo prisilno zamjenjivanje s prošlogodišnjim boljim i vrednijim, od čega su samo vladari i osobe s pravom kovanja imali velike prihode, izazivalo je osobito u slobodnim gradovima Evrope veliko nezadovoljstvo. Zato su gradovi nastojali, da kovnice dobiju u svoje ruke, i gdje je to uspjevalo, kovao se je novac s dugoročnom vrijednošću. Zbog toga je nazivan denarius perpetuus.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 132.

Denarius Zagrabienensis, jedan od naziva, kojim su se u lat. ispravama sred. v. označivali slavonski banovci. (V. Banovac i Denarius banalis).

Denežka, je u Rusiji 1849–1867. kovani sitni bakreni novac od 1/2 kopejke s monogramom; na Rev. je oznaka vrijednosti. – 2,55 g i 18 mm.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 132.

Denier, francuski jezični oblik za denarius, denar. Kovao se u Francuskoj već pod Karlovićima i kasnije od mnogih feudalnih velikaša.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 134–135.

R.

Denjga, od mongol. dengah, ruski sitni novac, kovan počevši od 14. st. pa kraja 17. st. u srebru. Odlikuje se osobito između 1425. i 1462. bogatstvom različitih simboličkih slika. Natpis se obično sastojao od riječi PEČAT i iza toga od imena vladara, koji je komad dao kovati. Iza 1547. god. dolazi u natopisu naziv: car. Od 1700 do 1828. kuje se d. u bakru.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 132–134.

R.

Denjgi (množ. od denjga) je u ruskom jeziku od polovine 16. st. jedini naziv za lat. pojam pecunia, njem. das Geld, jednako kao i u hrv. jeziku: novci (množ. od novac).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 134.

Deprecijacija je slabost valute, koja se pokazuje u stvarnom, ali po državi neodobrenom padu tečaja. To je disagio prema zlatnom paritetu.

Lit.: RAČIĆ 1952.

R.

Desno–Lijevo. Strane na novcu određuju se na dva načina: 1.) heraldički, kada se strane određuju na pr. prema osobi ili figuri na samom novcu; u tom je slučaju nadesno ono, što je

promatraču nalijevo, 2.) individualno, kada se određuje prema gledanju i stavu promatrača novca.

Devalvacija je postupak države, kojim se snižuje međunarodni tečaj vlastite valute. Kod zlatne valute to znači smanjenje količine zlata, koju sadržava novčana jedinica, odnosno ustanovljenje novog nižeg pariteta nacionalne novčane jedinice u odnosu prema zlatu i stabilnim valutama.

Lit.: RAČIĆ 1952.

Devize su naziv za strana platežna sredstva, kao mjenice, ček i brzojavne isplate ili dozname, kojima se vrše isplate u inozemstvu. Danas se i devizni formulari i tiskanice sabiru u numizmatičkim zbirkama i kabinetima.

Lit.: RAČIĆ 1952.

Dextans. Rimska oznaka za mjeru i težinu. Kao novac D. je komad od 10 unca. Danas se misli da je bio kovan davno u r. republičkoj kovnici Luceriji, te u nekoj po imenu nepoznatoj, kovnici.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 137.

Dicken. Gornjotal. testoni iz kraja 15. st. ubrzo su imitirani u Švicarskoj i u juž. Njemačkoj kao d. To su ime d. dobili, jer su bili teži od laganih pfeniga. U Bernu je kovan prvi d. već 1492. Kovani su kroz jedno 30 godina.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 137.

Dictator. U rimskoj republici naziv vrhovnog službenika, kojega senat imenuje u slučaju krajnje potrebe sa neograničenim ovlastima i koji nikome ne duguje odgovornost. Na rimskim novcima nalazi se taj naziv samo na Cezarovim novcima uz naznaku ponavljanja: *iterum* do *quartum* i napokon *in perpetuo*.

Krat.: DICT.DIC.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 139.

Dido tirska je osnivačica Kartage. Novci grada Tira u Feniciji prikazuju Didonu kod gradnje grada Kartaga ili ju prikazuju kao ženu na lađi. Jedan novac grada Sidona u Feniciji imade Didonu kao ženu što sjedi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 139.

Didrachmon, didrahma, je grčki srebrni novac od dvije drahme. Didrahma je bila običajan prometni novac egiptanske, babilonske, perzijske i korinjske stope. Isto je bila običajan prometni novac, barem s početka eubejskoatičke stope, ali ju je kasnije istisnula tetradrahma. Didrahma se nalazi, ali rijetko među novcima Aleksandra Velikoga, Sirakuze i drugih sicilskih gradova.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 139; KOS 1998: 88.

Dikaosine je grčka riječ, a znači isto što i latinska riječ Aequitas. Dikaosine bila je božica pravednosti, pa se prikazuje kao žena s vagom u jednoj ruci, te s oblicom ili žezlom u drugoj ruci. Nailazimo ju osobito na aleksandrijskim novcima.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 139.

Dime je 1792. zavedeni srebrni sitni novac Udruž. Drž. Sjeverne Amerike, vrijedan 1/10 dolara ili 10 centa; od 1873. teži 2,25 g. Pola d. je od nikla, nosi broj rim. V, težina 5 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 139.

Dinar. Starorimski denar kolao je za vrijeme rimskog carstva po čitavu Sredozemlju i u

zapadnim latinskim, i u istočnim grčkim zemljama. Na Istoku mu je ime dobilo grčki oblik: denarion, koji se je u bizantsko doba u novogrčkom jeziku izgovaralo: dinarion. Iz Bizanta su taj naziv preuzeli Arapi i pridali ga svome zlatnom novcu, koji su počeli kovati ugledajući se u bizantski solid još za kalife Abdulmelika god. 695/7. Arapi su ubrzo zavladao bližim Istokom, čitavom sjever. Afrikom i Španijom. Znatno dio svjetske trgovine u 8., 9. i 10. st. bio je u arapskim rukama pa se s tom trgovinom širio ne samo po čitavu Sredozemlju nego i po Evropi sve do Baltičkog mora i arapski novac, osobito zlatni dinar. Arapi su kovali dinar u raznim svojim državama mijenjajući mu oblik i natpise sve do 16. st. Kad su Turci pod sultanom Muhamedom II. 1454. počeli kovati svoj zlatni novac, altun, kovali su ga po ugledu na arapski dinar. Iz novogrč. jezika došao je naziv »dinar« i k nama, samo što on kod nas ne služi kao nazivlje za zlatni nego isključivo samo za srebrni novac. U Srbiji se spominje prvi put u listini kralja Uroša II. 1521. god., a navodi se i na novcu Vuka Brankovića (1339–98) u natpisu: ΒΑΚΟΒ6 ΔΗΝΑΡ6. Srpski dinari su imitacije mletačkih grossa ili matapana. Počeo ih je kovati Uroš I (1243–76), kako se čini, u drugoj polovini svoga vladanja imitirajući mlet. novac vjerno, da je Venecija protiv toga rada dizala oštre proteste. Kasniji srpski vladari udaljuju se polaganom od mlet. uzora, kuju dinare s raznim detaljima, kojih mlet. matapan nema, dok nisu napokon zaveli posve drugačije i nove tipove, dinare s likom kralja na prijestolu, ali su trajno zadržali identičan revers, kao i na matapanu, Isusa na prijestolu. Od cara Dušana mijenja se i to. I u Bosni su se kovali dinari. Prvi bosanski novci, dinari Pavla Šubića, gospodara Bosne, također su imitacija mletačkog grossa. Njegov nasljednik ban Stjepan Kotromanić (1322–53) krenuo je svojim putem; na njegovim dinarima na Av. ban s ma-

čem ili stoji ili sjedi na prijestolu, tek na Rev. dolazi Isus na prijestolu, kao i na mlet. novcu. Na dinarima kasnijih bos. vladara dolazi na Av. obično državni grb, a na rev, lik zaštitnika Bosne sv. Grgura. Dubrovački prvi srebrni novac nazivlje se u pisanim spomenicima grossus ili grosso, kao i mletački, ali u narodnom govoru zove se dinar. Najstariji im spomen nalazimo 1392. god. u listini bos. kralja Dabiše (1391–95) u navodu; dvi tisući perper dinari dubrovačkih, a pominju se i u dobrovač. književnim djelima sve do kraja 17. st. Imenom groš nije narod u dubrovačkoj republici svoje dinare nikada nazivao. Kakovo su baš ime u narodu imali novci vojvode Hrvoja nije poznato, ili kako postoje tri nominale Hrvojeva novca, vrlo je vjerojatno, da se je najkrupniji novac nazivao grošem, srednji dinarom a najmanji poludinarom. Hrvojev novac je bio u optjecaju nerasamo u Splitu i po Hrvatskoj, nego i u djevodini Hrvatinića, u Donjim Krajima i u Jajcu u Bosni, a tu je naziv dinar bio u općoj upotrebi. Dalje na sjeveru u Slavoniji i u njezinom glavnom gradu Zagrebu kolao je u sred. vijeku banski novac. Za njega znamo, da se je u službenim lat. spisima nazivao »denarius«, ali, je li u narodu postojao za njega noviji naziv dinar, nije dokazano, ni primjerima posvjedočeno. Zakonom od 12. XII 1873. zaveden je u Srbiji francuski novčani sistem (latinska unija, v.to!) a za jedinicu franak uzet je u narodu uobičajeni naziv dinar. Kovani su u zlatu komadi od 20 i 10 d., u srebru od 5, 2, i 1/2 d. u niklu od 20, 10 i 5 para i u bakru komadi od 2 pare, i to ispočetka u Beču a od 1880. u Birminghamu. Zlatnici od 20 d., zvani Milandor, kovani su u Parizu.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 142.

Dinarić dubrovački je zapravo isti novac kao i dubrov. dinar, tek mu je numizmatičkoj nau-

ci (Rešetar) dano posebno značenje te se dinarima nazivlju stariji komadi bez oznake godine kovanja, a dinarićima mlađi s označenom godinom. Kovanje dinarića počinje s 626. godinom 1a završuje s 1761. godinom. Ali dinarići se razlikuju od dinara i likovima na Av. i Rev. i natpisima, osobito na Rev.: TVTA – SALVS. U toku godina crtež i izgled im je sve slabiji a tako i težina sve manja. Širili su se po svim našim krajevima, naročito po Bosni, a u Hrvatskoj su u 18. st. bili rado primana valuta. (V. Denarius Croaticus!).

Lit.: REŠETAR 1924: 407–417; HERKOV 1952.

Dinomom je grčka riječ, koja znači dvostruki Nomos. Nomos je prvobitno zakon, a onda novac, odatle latinska riječ nummus. Nomos je bila novčana jedinica za grčke gradove u južnoj Italiji, a vagala je 7.78 g. Nomos se dijelio čas u 12dijela ili obola, čas u 10 dijelova i litara.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 143.

Dioba novčanih nominala je zakonom određeni postupak, kako se glavna nominala dijeli na svoje manje dijelove, podnominale, u jednom novčanom sistemu. U novčanim sistemima staroga vijeka bila je dioba različita. Maloazijatski elektronski stater kovao se u šestinama (grčki hektai), a isto se tako dijelila i srebrna jedinica kod Grka na šest dijelova: 1 drahma = 6 obola; oboli su se opet kovali u polovinama i četvrtinama. Tu je dioba uglavnom odgovarala duodecimalnom sistemu.– Najstarija jedinica Rimljana, as, bila je potpuno duodecimalna, jer se dijelila na 12 unca. Kad se u Rimu počelo kovati u srebru, napušten je taj sistem, jer je denar, nova novčana jedinica, vrijedio 10 asa. Četvrtina denara ili sestercij, koji je međutim postao uobičajeni računski novac, imao je 2 1/4 asa,

ali je u toku vremena asu utvrđena vrijednost od 1/16 denara, pa je sestercij vrijedio 4 asa. Tako se došlo do kvartalnog sistema, najpraktičnijeg za sitna plaćanja. Reformom Konstantina Vel., koja dijeli zlatni solidus na trećinske dijelove (v. Triens!) zavedena je opet posve nova dioba. Ta se zadržala i za Mervinga u Franačkoj. Karlo Vel. je opet zaveo duodecimalni sistem dijeleći računski šiling na 12 denara. U njemačkim zemljama taj je sistem (1 Groschen = 12 denara) postojao sve do 19. st. Prvi novac decimalnog sistema kovan je 1792. u svjev. Americi, a onda su slijedile, i u većim vremenskim razmacima, i druge zemlje, tako 1795. Francuska, 1832. Belgija, 1851. Švicarska, 1857. Austrija. Engleska se nije pridružila decimalnom sistemu, nego je osobito pri diobi sitnog novca zadržala duodecimalni sistem do danas., (1 šiling = 12 pence). Duodecimalni sistem je svakako za sitna plaćanja zgodniji, jer se broj 12 daje s više manjih brojeva dijeliti nego li broj 10.

R.

Diobol, grčki Diobolon, je novac od dva obola ili jedna trećina drahme.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 143–144.

Dionysos je trački, a kasnije grčki i rimski bog, koga Rimljani zovu Bacchus. Sin Zeusa i Semele, kćeri kralja Kadmosa. Bio je bog vina.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 144.

Dioskuri, blizanci su sinovi Zeusa i Lede. Slavni su radi svojih junačkih djela i radi bratske ljubavi. Nikad se nisu odijelili od sebe, zajedno su sudjelovali u argonautskom pohodu, u boju Herakla s Amazonkama i u kalidonskomu lovu. Obojica stekoše već zarana božansku čast. Prikazuju se kao lijepi mladići u sjajnoj vojnoj opremi imajući često zvijezdu nad glavom. Časte ih kao pomoćnike na mo-

ru i u ratu. Njihova su imena Kastor i Polydeukes ili Polux. Dioskuri dolaze često na grčkim novcima ili u obliku dviju glava sa zvijezdom (Tripolis) ili u obliku dvaju poprsja na oltaru (Mantineia) ili u obliku konjanika na konju (Tarent), ili u obliku dvaju vojnika s kopljem kraj konja (Nuceria). U doba careva dolaze Dioskuri na kolonijalnim grčkim novcima u obliku cijelog čovjeka na konju ili kraj konja (Kallatis, Marianopolis, Tomis itd.) Na maloazijskim novcima stoji kadšto među njima gradska božica, na aleksandrijskom Sarapis.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 144–145.

Diota je posuda sa dvije uske, načinjena od bronce, gline ili druge tvari. Odgovara latinskoj amfori.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 145.

Direm (persijski; od grč. drahme), srebrna nominala arapskog novčanog sistema. D. se počeo kovati za vlade kalife Abdulmelika (692–698) i to godine 695/6 ili 76. po hedžri. Av. i Rev. je ispunjen religioznim tekstovima, a navodi se i mjesto i godina kovanja. Po Abdulmeliku stvoreni d. raširio se po cijelom kalifatu i kovan je u mnogim kovnicama. Kasnije mu se mijanjaju detalji. Abasovići su izmijenili religioznu legendu, poslije se javljaju na d. i imena pojedinih kalifa pa i njihovih namjesnika. Od god. 800 do 1012. je doba najveće raširenosti d. koji se trgovačkim putem proširio po cijeloj istočnoj i sjevernoj Evropi sve do Engleske. Dok je d. obično okrugao, promijenili su mu Almohadi i tip i oblik, kujući četverokutne direme (1130–1269). Značajka je direma, da je on bio nominala u raznim brojnim islamskim državama i državicama od unutarne Azije do Atlanskog oceana.

Lit.: STICKEL 1845, 1870; SCHRÖTTER 1970: 145–148.

Diritto, tal. oznaka prednjega dijela, aversa novca.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 146.

Disagio označuje razliku između nominalne i tečajne vrijednosti novca ali u negativnom smislu, tj. kada gubi od svoje vrijednosti. To se može pojaviti i kod kovanog a još više kod papirnog novca, kada ga se izdaje u golemoj množini (v. Agio)

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 15, 148.

Diskobol je bacač diskosa. Diskoboli su jedna vrsta grčkih atleta. Nalazimo ih na antiknim grčkim novcima Kosa i Abadere iz 5. stoljeća.

D.

Divarra je novac od školjki, što ga upotrebljavaju urođenici na Bismarkovu arhipelagu u Oceaniji, Školjke od puža *nassa camelus* nazivane su na uzicu određene dužine, što je nekada pod njemačkom upravom imalo vrijednost od 2 marke.

R.

Divus (Diva), lat. božanski (–a), obožavani (–a). U rimsko carsko doba naziv onog cara, carice ili člana carske kuće, koji je državnim aktom, konsekracijom, od senata uvršten u red bogova. Prvi car uvršten među bogove je August, prva carica Livija, a član carske kuće Julija, kći Augustova. Na rimskim carskim novcima javlja se taj naziv na novcima Augusta. Do cezara Romula nosi ga u svemu 30 što vladara, što članova carske kuće.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 148.

Doblon. God. 1537 počeo je Karlo V. kovati španjolsku zlatnu škudu. Dvostruka škuda zvala se pistola (v. to!) ili španjol. doblon. Kovane su i dvostruke i četverostruke pistole. Dvostruke su dobile u evrop. trgovini naziv dubione, duplone, a četverostruke onze (onzas de oro) i u međunarodnom saobraćaju kvadruple (quadrupel). Težina onze je ispočetka bila 24,808. g. od god. 1772. 24,385 g a 1786. 23,454 g. God. 1848. zaveden je u španjolskoj zlatnik »doblon de Isabel«, 8,33 g. težak, a 1868. je obustavljen.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 1463–164.

Dobra, portugalski zlatni novac, koji je po prvi put kovan pod Pedro Ml. (1357–67) kao imitacija francuskog écu d'or, u težini od 4,6 g. U novom v. kovao je Ivan V. (1706–50) portugal. zlatnu d., koja je odgovarala španjol. dublonu (V. to) u težini od 7,10 g. Od 1722 dobio je taj naziv osmerostruki escudo, koje je bio težak 28,687 g i imao čista zlata 26,297 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 149.

Dobrao (portugal., množ. dobroes). U prvoj četvrti 18. st. jako se povećao proizvod zlata u brazilskim rudnicima pa su se osim zlatnika dobra (v. to!) kovali u Lisabonu, Rio de Janeiro i u Minas Geraes još veći zlatni komadi: dobraes po 2,2 1/2 i 3 moedas de oiro. Glavni zlatnik je bio d. od 5 moedas u težini od 53,789 g. s čistim zlatom od 49,306 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 149–150.

Dodekadrachmon je srebrni novac antičke stope vrijedeći 12 drahma. Nalazimo ga kod Ptolomejevića u Egiptu, te u Kartagi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 150.

Dodrans. Naziv rimske mjere i težine. Kao novac kovan je D. u vrijednosti od 9 unca samo u doba novčanih magistrata G. Kasija (o. 124. pr. Kr.) i M. Metela (94. pr. Kr.). Na obim stranama nosi oznaku S, a na aversu glavu Vulkanovu.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 150.

Doge (tal., izvedeno od lat. dux, vojvoda, hrv. dužd), bio je naziv za glavaru države u bivšim republikama Veneciji i Genovi.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 150.

Dolar, Dollar (od njem. Taler) je zakonom od 2. IV 1792. zavedena glavna novčana jedinica Sjeverne Ujedinjene Države Amerike. Kao takav ostao je sve do danas. Kovan je u težini od 24,056 g., a dijeli se po decimalnom sistemu na 10 dime i na 100 cent. God 1853. dospio je d. u izvjesnu krizu, jer je ovladala zlatna vrednota, a i papir je već sačinjavao znatan dio plaćevnih sredstava. God. 1873. pušten je u opticaj trgovački tradedollar, težak 24,494 g., sa svrhom, da istisne iz cirkulacije meksički peso, ali zbog nepredviđenih smetanja je opet 1873. povučen. Blandbillom (v. to!) je 1878. određeno, da se mjesečno kuje 2 do 4 milijuna dolara. To je dovelo do nove krize, jer je 1884. bilo već previše dolara za potrebe trgovine i zemlje. Uz to se je dolar pri plaćanjima sve manje upotrebljavao. God 1890. bilo je u optjecaju 373 milijuna dolara u zlatu, 939,8 mil. u papiru i u drugim papirnim platnim sredstvima, a samo 58,5 mil. cijelih dolara u srebru i 53,9 milijuna dolara u sitnom novcu. Napokon je aktom od 14. III 1900. postao zlatni dolar jedina vrijednosna jedinica. Srebrni se dolar i dalje kovao, ali je gubio sve više optjecajnu vrijednost u privat-

nom saobraćaju i 1907. iščeznuo. Sjeverna Amerika je postala zemlja kreditnog novca, jer su već 1881. sva plaćanja obavljena u 95% u čekovima i obračunima, 4% u papirnom novcu a samo 1% u kovanom novcu.

Lit.: WIRTH 1884: 89, 90; SCHRÖTTER 1930: 150–152.

R.

Dominus (Noster). Naslov, koji rimski carevi nose od IV. st., a bizantski vladari od 395. do 800. po Kr. Na novcima je taj naslov prvi uveo Aurelijan, a slijedili su ga carevi Prob i Karo pod zajedničkim naslovom DEO ET DOMINO. Nakon stanke, koja je trajala do g. 305. pojavljuje se povremeno kao kratica DN, zatim opet povremeno za druge tetrarhije, da se potpuno ustali tek za samovlade Konstantina I. na početku naslova. Na bizantskim novcima javlja se D. i pred Kristovim imenom.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 152.

Donegani, Vatroslav – kipar. R. 28. VII 1836. u Rijeci; umro 3. VII 1899. u Osijeku. Kiparstvo učio u Veneciji i Rimu. Duže vrijeme živio u Italiji i Rusiji. Od 1867.–1882. radi na stolnoj crkvi u Đakovu. (25. oltarnih kipova i 4. medaljona). Uz portret Strossmayera ističe se medalja fra Grge Martića (vl. Jug. akad. u Zgb.) Ovo je dosada iz njegovog još neregistriranog opusa jedina poznata medalja.

Zl.

Dong, dong-tien, naziv za okrugli novac s četverostrukom rupom u sredini u Anamu u Indokini. Kuje se od X. st. u bronci, kasnije do 19. st. u cinu, cinku, bakru i u niklu. Na Rev. imaju oznaku vrijednosti, ali se tu ne zovu, d., nego van. Postojale su razne nominalne od 1 do 60 d.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 153.

Doppia, naziv za zlatni novac, vrijedan 2 zlatne škude, kovan u Italiji u više kovnica. U Milanu je prva d. kovana pod Karlom V. 1548. u težini od 7,705 g. U Firenci javlja se d. pod Kozimom II de Medici (1608–20), teška 6,85; g. U Rimu su to ime dobili pod Pijem VI (1775–98) dvostruki cekini. U 18. i 19 st. imale su d. u raznim tal. državama posve različitu težinu i finoću. Drugačije španjol. d. upravo dvostruka škuda (v. Doblon!), koja je težila 6,705 g sa 6,18 čistog zlata.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 157.

Drachme je grčka riječ, koja znači najprije težinu, a onda novčanu jedinicu ponajviše u srebru, a rijetko i u zlatu. Jedan talenat imao je 60 mina, 1 mina 100 drahma, 1 drahma 6 obola. Prema tome je 1 talenat imao 6.000 drahma. Težina drahme različita je prema stopi, kojoj pripada. Zato ima toliko vrsti drahma, koliko vrsti stopa, dakle aeginska, attička, babilonska, ehijaska, eubejska, kartaška, korintska, milesijska, perzijska, fenička, fokejska, ptolomejska i rodska drahma, kao i drahma Aleksandrije i Cistophora. Drahma je bila vazda novčana jedinica. Veći novci su se nazivali didrahma, tridrahma, tetradrahma, pentadrahma, heksadrahma, oktadrahma, dekadrahma i dodekadrahma sadržavajući, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10 i 12 drahma. Manje od drahma ima hemidrahma ili polovica drahme. Još manji novci izražavali su se obolima. Kada su rimski carevi prodrli na Istok, našli su samo atičku drahmu, koja je bila izjednačena s rimskim srebrnim denarom.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 159–161; KOS 1998: 96–97.

Drivast, danas arnautsko selo Drišti, 10 km udaljeno sjeverno od Skadra u Albaniji, sredovječni utvrđeni grad s autonomnim statu-

tom i katol. biskupom. Bio je bizantski, srpski, mletački i od 1478. turski, kada je Muhamed II. (1451–81) opsjedajući Skadar dao pogubiti oko 300 najjačih ljudi iz Drivasta. D. je kovao i svoj novac, koji danas spada među najveće rijetkosti. Sačuvalo je tek nekoliko komada, kovanih u bronci. Na Av. je ili slika grada s velikom kapijom ili neki svetac na prijestolu i naokolo natpisi DRIVASTI, a na Rev. lik sv. Marije na prijestolu i desno od glave kratica MA – TS.

Lit.: STOCKERT 1910

R.

Državna jabuka je u rimsko doba kugla, koju drže na novcima rimski carevi kao simbol svoje vladavine nad čitavim tadanjim poznatim svijetom i to u ruci ili pod nogom. U kršćansko doba meće se na tu kuglu križić jaje u tom obliku preko Bizanta preuzeta kao jedan od simbola vladarske vlasti u srednjem i novom vijeku i u drugim državama. U Srbiji se d. j. javlja već na novcima Uroša II Milutina (1282–1321), u Hrvatskoj na hrv. frizaticima oko 1204–9 u Madžarskoj za Bele IV. (1235–70).

Lit.: LJUBIĆ 1875; RÉTHY 1899; REN-GJEO 1936: 18.

R.

Duarius je novac od slaba srebra u vrijednosti od 2 pfeniga, kovan od 1693 do 1705. u kovnici Kremnici.

R.

Dublone, duplone, v. Doblon!

Dubrovačka kovnica je počela kovati novac, po jednome mišljenju, već između 1284. i 1301. godine i nastavila je taj rad, s većim ili manjim prekidima, sve do 1803. god. Radilo se u njoj kao i suvremenim kovnicama osobito u Italiji u svim tehnikama, koje je znane, iskustvo majstora i vrijeme donosilo,

od najstarijeg kovanja s pomoću čekića i nakovnja, koje se je međutim u Dubrovniku upotrebljavalo sve do kraja 16. st. do modernijega s tijeskom i prstenom, kojim su kovane od 1791. libertine.

Lit.: REŠETAR 1924: 136–242.

R.

Ducatone je bio novac veličine talira, što ga je počeo 1551. u Milanu kovati Karlo V. u težini od 33,5 g. Tu je on kasnije kovan u velikoj množini, a isto tako od 1566. kroz 200 godina u Savoji. U Veneciji je oko 1570. ducato d'argento dobio ime ducatone.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 164.

Dukat, zlatni novac. U sred. vijeku služio je kao glavno sredstvo plaćanja srebrni denar. Iza dioba države Karla Vel. 843., počinje denar u svojoj vrijednosti stalno opadati. Trgovina je od toga mnogo trpjela. Da se tome stanju pomogne, počelo se u 13. st. kovati krupniji i bolji novac, groš. Ali za velika plaćanja nije bio ni groš najprikladniji. Osjećala se potreba još vrednijeg novca. U prvoj polu sred. v. tome su zadovoljavali u nekoj mjeri bizantski zlatnik solidus i arapski dinar, ali toga je novca ipak bilo premalo. Da novčane prilike popravi započne 1252. Firenca u Italiji kovati svoj zlatni novac od 24-karatnog zlata u težini od 3,54 g. Na zlatniku je gradski grb s cvijetom ljiljana (tal. fiore), po čemu je nazvan fiorino ili lat. florenus. Fiorino je zbog dobra zlata brzo ušao u optjecaj i kod kuće i u inozemstvu i mnogo je imitiran po Evropi, osobito u Ugarskoj i Njemačkoj. (v. fiorino!) Ubrzo iza toga počela je 1284. Venecija kovati svoj zlatni novac iste finoće u težini od 3,559 g., ali tipološki po bizantskom uzoru. Na Av. je lik mlet. dužda, kako klečeći prima od sv. Marka, zaštitnika Venecije, zastavicu, tj. držav. vlast, a naokolo je

natpis: ime sv. Marka i ime dužda; na Rev. stoji Isus u bisernom ovalu među zvijezdama i natpis: SIT.T.XPE.DAT.Q.TV.REGIS. ISTE.DVCAT. Po zadnjoj riječi ovoga natpisa (ducatus = vojvodstvo, država) dobio zlatnik ime dukat. Mlet. je dukat najdulgotrajnija vrsta novca svih vremena, kovao se je u potpuno jednakom tipu od 1284. do pada mlet.republike 1797., pa još i kasnije, pod Austrijom, do 1822. Od polovine 16. st. zaveden je za mlet. dukat i noviji naziv: cekin. U našim starim pisanim spomenicima često se spominju i fiorino – floren i dukat – cekin, a očuvali su se i u narodnom govoru. Uz njih je kod nas poznat i ugarski dukat pod imenom marijaš. Počeo ga je kovati 1325. ug.-hrv. kralj Karlo I. (1308–42) imitirajući ispočetka fiorino. Oblik mu se međutim polagano mijenja, a za Matije I. (1456–90) javlja se na dukatu lik sv. Marije (marijaš). I ug. dukat se u javnim ispravama nazivlje ducatus i florenus. I u novom vijeku kovani su dukati u raznim državama uz obične emitirani su i dvostruki, trostruki i višestruki, a u Veneciji i komadi od 20 i više dukata. U Turskoj je kovan dukat pod nazivima altun, funduk i zermahbub. U našim zemljama kovan je u sred. v. dukat samo u Bosni. Sačuvao se u jednom primjerku samo četverostruki dukat Stjepana II. Tomaševića (1461–63) (prošlog stoljeća pojavili su se nekoliko krupniji dukati (22–23 mm) s natpisima nekih srpskih vladara (Uroša II, Dušana, cara Uroša, Vukašina i Lazara), nastala je oštra prepirka o njihovoj originalnosti, ali je konačno utvrđeno, da su to noviji falsifikati. U našim pisanim spomenicima sred. v. dukat se često spominje kao sredstvo plaćanja. U Srbiji se javlja već za Uroša II (1282–1321). U Bosni se spominje 1398. zaostali dug kralja Tvrtka I dubrovač. republici od 2550 dukata. God. 1343. određuje se u Zagrebu vrijednost florena ili dukata sa 72 banska denara. I u Dalmaciji je upotreba dukata česta; 1333. god.

spominje se u Zadru jedan zajam u dukatima »boni auri et justis ponderis«, a 1337. navodi se, da jedan dukat vrijedi 20 mlet. groša. U slovenskim krajevima ug. dukat je mnogo trošen i u spomenicima 14. do 17. st. trgovački poslovi obavljani su većinom u tom novcu; god. 1345. on je u Štajerskoj vrijedio kao zemaljska valuta, a slovenski ga je narod nazivao »devičar« ili »šmarni dukat« prema slici sv. Marije. U Austriji je Ferdinand I. (1526–64) ug. dukat kovao kao jedini nesamo u Asutriji nego od 1559. i u Njemačkoj. Još danas kuje Austrija četverostruke i obične dukate za trgovinu na Istoku po staroj novčanjoj stopi.

Lit.: MIKLOSICH 1858; SMIČIKLAS 1912–1935; MARTINORI 1915; SCHRÖTTER 1930: 167–168.

R.

Dukat, srebrni (tal. ducato d'argento) je mletački krupni novac, kovani od 1526. do pada Mlet. Republike od srebra 0948 tisućina, veličine 40 mm, s oznakom vrijednosti: 124 (solda). Pod duždem Dom. Contarini (1650–75) ispuštena je na njemu oznaka 124. Kasnije su mnoge tal. kovnice puštale u optjecaj srebrne dukate, kao Parna, Piacenza, Napulj i dr. I u Dubrovniku je kovani srebrni d. u dva maha, 1723. god. u veličini od 40 mm i težini 19,50 i 1797. god. u veličini od 36–37 mm i težini oko 13,50. g.

Lit.: REŠETAR 1924: 439–448.

R.

Duoviri jure dicundo, grčki Dyo andres, zovu se gradonačelnici u rimskim kolonijama i municipijima. Zovu se duoviri, ako su dvojica, a quattuoviri, ako su četvorica. Na grčkim novcima čitamo njihova imena, redovito bez dodatka »jure dicundo«, ali zato s naznakom titula i interacije. Njihov zamjenik zvao se praefectus.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 168.

Dupondius. lat. duo pondera = dvije težine. Rimski novac vrijednosti dva asa, koji je bio u optjecaju od uvođenja bakrenih novaca za republike pa neprekidno do ukinuća senatorskog kovanja za Galijena (260 g. po Kr.), a od tada povremeno do Aurelijana (275 g. po Kr.). Za republike D. su nosili uvijek kao oznaku vrijednosti brojku II. Kovani su u nizu novaca uncijalne stope (vidi čl.) a lijevani u nizu italskog AES GRAVE i rimskokampanskih novaca. Vrijednost D. iznosila je za republike 1/5 denara, a u carsko doba ona je smanjena na 1/10 denara, pa je tako omjer D. prema denaru iznosio 8 : 1. U prvo doba carstva kovani je D. u veličini i težini asa, pa je radi razlikovanja na D. glava careva okrunjena zračastom krunom, dok je na asovima glava careva ovjenčana lovorovnim vijencem, i dok je D. kovani iz žute bronce (mjedi), a s je i nadalje kovani iz čistog bakra. Težina D. padala je postepeno u kasnije carsko doba do Galijena (260 g. po Kr.) u omjeru sa padom težine ostalih bakrenih novaca sestercija i asa.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 168; KOS 1998: 97–98.

Duro (od lat. Durus = tvrd) je oznaka za španjolski krupni novac peso (v. to!). Duro de cabeza je španjolski 1709. kovani peso, koji na Av. ima glavu (cabeza) kraljevu! Težio je 27 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 168, 503–504.

Dux (lat. vojvoda, herceg) je u sred. vijeku zapovjednik i upravljač nekog područja u državi. U tom značenju imali su naslov d. I hrvatski vladari, 839. Mislav dux Croatiae, 892. Muncimir Croatiae dux, a Zvonimir se 1076. još iza svoje krunidbe na-

zivilje »Croatie Dalmatieque dux«, a otkada je Hrvatska stupila u državnu zajednicu s Ugarskom (1102.) njom upravlja kao d. kraljev sin ili mlađi brat, tako Andrija, brat kralja Emerika, »Dei gratia Dalmatie, Chroatie, Rame, Chulmeque dux« (1198–1205). Taj su naslov kao upravljači Hrvatske, koja se u to vrijeme već nazivlje i Slavonija, nosili su i Andrijini sinovi Bela (1220–26) i Koloman (1226–1241), zatim sinovi Bele IV. Stjepan (1246–7) i Bela (1260–1269) i dr. Zadnji hrvatski dux je bio Ivaniš Korvin (1490–93). Narodno nazivlje za tu čast bilo je herceg. Kao herceg vladao je Splitom i Hrvatskom Hrvoje Vukčić Hrvatinić (1403–16), a Humom Stjepan Vekčić Kosača, po kojemu je Hum nazvan Hercegovinom. Hrvatski dux ili herceg imao je svoj dvor, svoga kancelara i komornika, prate ga dvorjanici, on izdaje isprave, namješta bana, saziva sabor, vodi svoju vojsku, rješava parnice, izdaje povlastice i kuje svoj novac (moneta, denarius ducalis). Naš najstariji srebrni novac kovao je herceg Andrija.

Lit.: TRUHELKA 1897; KLAIC 1899; 1900; TOMAŠIĆ 1910; ŠIŠIĆ 1914.

R.

Dvoglavi orao je alegorijska slika, koja se javlja već u sarom vijeku. U Bizantu nije nikada

bio prava grbovna slika. Na novcu se pojavljuje najprije na istoku kod nekih islamskih vladara u 12. st. i na bakrenom novcu trapezuntskih careva Aleksija III. i Manuela III. (1349–1417). U Evropu je prenesena upotreba d. o. za vrijeme križarskih ratova, i sporadično primjenjivana u Njemačkoj. Od cara Fridrika III. (1440–93) dolazi d. o. i na novcu i postaje grbovna oznaka Rimskog carstva Njemačkog naroda, a odatle je 1806. preuzet kao grb Austrije. Na Balkanu se javlja d. o. najprije u Bugarskoj na bakrenim novcima Georgij Tertera (1279–92) i Mihaila Šišmana (1323–30) i u Srbiji na srebrnom novcu Joana Olivera (1341–61); tu je u 19. st. uzet i kao državni grb.

Lit.: LJUBIĆ 1875; MUŠMOV 1924; SCHRÖTTER 1970: 153–154.

R.

Dvojna vrijednost, v. Bimetalizam.

Dvostruki udarac (njem. Doppelschlag) nastaje na novcu, kada majstor kovač čekićem udari po novčanoj pločici dvaput, pa se na komadu vide slike i legende, obično nepotpune, po dvaputa.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 156.

E

Eagle (engl., čit. igl. = orao), glavni zlatni novac u Ujedinjenim Državama Sjeverne Amerike, kovan od 1792. god. od zlata 0,900 finoće u težini od 16,037 g., a 1837.– u težini od 15,046 g. U toku vremena mu se je oblik u sitnim varijantama mijenjao, na Av. glava Slobode s natpisom LIBERTY, a na Rev. ras-

kriljeni orao s onolikim brojem zvijezda, koliko ima odnosne godine američkih saveznih država i s legendom UNITED STATES OF AMERICA, dok je od 1913. god. s jedne strane orao, a s drugo strane glava Indijanca. Kovani su i komadi od 20, 5, 3, 2 1/2 i 1 dolar,

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 169.

Eckhel, Josip Hilarij. E. osnivač moderne nauke o numizmatici (1737–1798). Član D. I. posvetio se je od 1772. g. numizmatici. God. 1774. ravnatelj odjela antiknih novaca u Münzkabinetu u Beču, 1776. god. ravnatelj Münzkabinetta, a od 1775. god. profesor arheologije u Bečkom sveučilištu. Bavio se je antiknim novcima uopće, te napisao o njima brojne rasprave. Plod i kruna genijalnog proučavanja antiknog novca je njegovo glavno djelo: *DOCTRINA NUMORUM VETERUM*, Wien, 1792–1798 u 8 knjiga sa dodatkom (Wien, 1826) U ovom djelu postavio je E. strukturu i poredak, prema kojemu se ravna i današnja numizmatička znanost.

B.Z.

Écu (franc., čit. eki, lat. scutum, štit, štit s grbom). Naziv écu d'or poprimio je u sred. vijeku veliki niz francuskog zlatnog novca prema na njemu izrađenom velikom štitu s grbom. Osobito mnogo su kovani écu d'or za Philipa VI. Valois (1328–50); na njima je prikazan na Av. kralj na gotičkom prijestolu i kraj njega francuski štit s grbom. U toku vremena dobivao je écu d'or prema na njemu postavljenim slikama i znakovima različita nazivlja, tako za Karla VI. (1380–1422) prema okrunjenom ljljanskom štitu ime évu à la couronne ili couronne d'or i prema okrunjenoj kacigi iznad ljljanskoga štita ime écu heaume dok su za kraljeva Ludovika XI., Karla VIII., Ludovika XII. i Franje I. prema malenom suncu, postavljenom iznad okrunjenog štita, nazivani écu au soleil (sunčani štit.), i još pod Ludovikom XII. prema dvije bodljikave životinjice, koje su podržavale sam štit, écu au porc épic. Kasnije, u 17. st. preneseno je ime ocu na krupni srebrni novac, jednak njemačkom taliru; tako je nastao

naziv za francuske talire écu blanc ili écu d'argent, a kada je krupnom novcu u 18. st. određena vrijednost sa 6 livra, nazvan je écu de six livres. Ecu blanc kovan je od 1641. god. u težini od 25,9839 g a vrijedio je 60 soua. U toku vremena kovano je desetak raznih varijanata ovoga écu.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 168, 171–172.

I.R.

Eginska novčana stopa. Aigina bila je važan pomorski i trgovački grad u srednjoj Grčkoj. Taj je grad kovao novac po svojoj vlastitoj stopi, koja je od 7. do 5. stoljeća prije Krista bila najraširenija po svoj Grčkoj i po svim otocima Egejskog mora, uključivši ovamo i Kretu. Ta je stopa vrijedila i u Ateni sve do Solona, koji ju je zamijenio s eubejskom stopom. Jedna eginska drachma važila je 6.237 g.. Eubejska drachma vagala je samo 4.366 g. Zato se od tada, eginska drachma zvala pachia drachme (debela drachma), a eubejska lepte drachme (tanka drachma). U vrijeme perzijskih ratova počela je eubejska stopa otmati mah u svijetu, dok nije za Aleksandra Velikoga posve prevladala. Eginska drachma imala je kao veći novac didrahmu. To je bio tada najveći srebrni novac, koji je vrijedio dvije drachme, a bio je jednak srebrnom starteru istočnih naroda. Tridrachmon dolazi samo u Elfima.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 11–12.

Eirene je grčka riječ, koja znači »mir«. Odgovara latinskoj riječi Pax. Božica Eirene dolazi često kao personifikacija na grčkim novcima, kovanim u Aleksandriji za rimskih careva.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 172.

Ekklesia je grčka riječ, koja znači »pučka skupština.«. Na starim grčkim novcima se prikazuje

kao žena s posudicom te natpisom: ΕΚΚΑΗ. Tako na novcima starogrčkog grada Aigeai u Ciliciji. Ta riječ poslije Krista naznačuje crkvu kao ustanovu za spašavanje duša.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 173.

Eleutheria je grčka riječ, koga znači »slobodu«. Odgovara latinskoj riječi Libertas. Božica slobode dolazi na grčkim novcima koji su za rimskih careva kovani u Aleksandriji.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 174.

Elpis je grčka riječ, koja znači »nadu«. Odgovara latinskoj riječi Spes. Božica nade dolazi češće kao personifikacija na grčkim novcima kovanim sa rimskih careva u Aleksandriji.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 175.

Enneobolon je starogrčki novac od devet obola. Dolazi kao natpis na srebrnom novcu grčkog grada Oropos.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 176.

Eos je grčka riječ, koja znači »zoru«. Odgovara latinskoj riječi Aurora. Dolazi kao tip na aleksandrijskim grčkim novcima. Prikazana je kao žena s bakljom u ruci vodeći jednog od sunčevih konja.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 176.

Epiphanes je grčka riječ, koja znači: »onaj koji se pojavlja s nekim sjajem«. Dolazi kao počastan naziv na novcu mnogih helenističkih kraljeva, u prvom redu antiohijskih, a onda bitinijskih, kapadočkih, komagenskih i arsačkih.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 178.

Epoiei je grčka riječ, koja znači »izradio«. Kao što još danas umjetnici često signiraju sa latinskim izrazima slikari pišu »pinxit«, (slikao), a kipari »sculpsit« (vajao), tako su stari grčki umjetnici znali na novcima napisati svoje ime s dodatkom »epoiei«. Tako čitamo na novcu grada Thurioi »Molossos epoiei« na novcu grada Klazomenai »Theodotos epoiei«, na novcu grada Kydonia »Neuantos epoiei«. Znači isto što i »Fecit« (stvorio, izradio).

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 178.

Eritrejski talir, taller Eritreo, krupni talijanski novac za koloniju Eritreju, kovan od 1890. god. u težini od 28,125 g sa 22 1/2 g finog srebra, 0,800 finoće, u vrijednosti od 5 lira.

I. R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 180, 677.

Eros je grčka riječ, koja znači »ljubav«. Odgovara latinskoj riječi Amor. Eros je grčko rimski mladahni bog ljubavi. Dolazi kao tip na mnogim grčkim novcima, kao na novcima grada Hyria, Paestum, Aphrodisias itd.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 180.

Escalin, nizozemski srebrni novac, nazivan prema orlu na Av. i arendschilind, tj. Adlerschilling, kovan od 1536. god. dalje u težini od 6,152 g. sa 3,674 g finog srebra.

I. R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 180.

Escudo, (španjol., od lat. scutum, = štit), naziv za prijašnje španjolske i portugalske novce, nastao prema štitu s državnim grbom na tim novcima. Escudo d'oro ili Corona, španjol. zlatnik, kovan od 1684. imao težinu od 3,38 g. U 19. st. kovan je samo osmerostruki e.,

zvan onza. Dvostruki e. ili dublone (v.!) kovan je kasnije u cijeloj Evropi kao pistola (v!).

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 181.

I.R.

Espadin, portugalski novac, kovan od bilona i od zlata. Bilonski e. kovao je Alfons V. (1438–81) kao spomen-novac na osnutak espada (mač) – ordena, koji je osnovan poslije zauzeća Feza, 1460. god. – Zlatni espadin, nazivan i: meio iusto d'oro, tipološki sličan bilonskom e., kovao je Ivan II. (1487–95) u težini od oko 3 g.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 181–182.

Etalon (franc.) je naziv za novčanu mjeru, upravo za normalni utezni komad za neku vrstu novca. Od 14. st. upotrebljavala se ta mjera u kovnicama u obliku cilindra, na kojemu se gore i dalje vide slike obadviju strana odnose vrste novca.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 182.

Etos je grčka riječ, koja znači »godina«. Dolazi često na grčkim novcima, osobito onim iz Aleksandrije za datiranje godine vladanja pojedinog cara. Piše se E, ET, ETOUS (gen. od etos), a katkada mjesto tih slova dolazi slovo L. Slova L-A znači I. godina vladanja, L-B je II. godina, L-E je V. godina itd.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 182.

Etschkreuzer je srebrni novac, koji je vrijedio 20 veronskin denara, kovan počevši od 13. st. u Tirolu sa dva križa na Av., postavljena koso jedan preko drugoga, nazivan i Zwanziger, vigintiarius, tirolino.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 182, 324–325.

Eubejska novčana stopa. Eubeja je velik otok istočno od Atike s gradovima Artemisium, Chalcis, Eretria i Histiea. Eubeja je u kovanju novaca imala svoju vlastitu stopu manju od egiptijske. Po toj stopi vagala je dragma 4.366 g. didrahma 8.73 g., tetradrahma 17.46 g., a 1 mina 436. 6 g. Solon je uveo eubejsku stopu u Atenu, pa se zato eubejska stopa zove i atička.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 182–183.

Eubosia (grčka riječ, koja znači »obilnost«, odgovara latinskoj riječi *annona*) je prvobitno godišnji prihod, poglavito žitarica, te dovoz njihov u glavni grad. Kao personifikacija obilja prikazana je na grčkim novcima Eubosia kao žena s klasjem i modijem s jedne strane, te lađom i kormilom s druge strane. Često ima ta božica košaricu s voćem i oblicu. Uz Eusobia što znači i dobra paša, dolazi i grčka riječ Euteria, što znači dobra godina, v.: *Annona*

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 30–31, 182.

Euergetes (grčka riječ, koja znači »dobročinac, dobročinitelj«) je počasni pridjevak na novcima mnogih helenističkih kraljeva u Egiptu, Paflagoniji, Baktriji, Siriji i Parthiji. Taj pridjevak nose svi parthijski vladari od Mitridata dalje.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 183.

Europa je po grčkoj priči kći jednog feničkog kralja. Zeus ju je u obliku bika odveo na Kretu, gdje mu je postala ženom. Europa dolazi na raznim grčkim novcima. Na novcima grada Tyra prikazana je kao žena, koja stoji mirno, a bik joj se približava. Na novcima grada

Phaistos sjedi i pozdravlja bika, koji dolazi. Na novcima Gortine i drugih nekih gradova sjedi na leđima bika ili sjedi na drvu, pa se miluje s orlom.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 183.

Eusebes (grčka riječ, koja znači »pobožan«) odgovara latinskoj riječi Pius). je častan pridjev nekih, helenističkih kraljeva, kao Polemona I. iz Ponta, Antioha X. Sirskog, te nekih kapadočkih vladara. Taj pridjev imadu i rimski vladari kujući novac za Aleksandriju.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 183, 521.

Euthenia (grčka riječ, koja znači »blagostanje«, stanje obilnosti, odgovara latinskoj riječi abundantia) na aleksandrijskim i kapadočkim novcima prikazana je kao žena s vijencem od klasja na glavi, s klasjem, oblicom ili žezlom u ruci. Dolazi ili u obliku poprsja ili u cijelosti bilo sama, bilo kraj boga Nila, božice Demeter, Isis Pharia i sl.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 183.

Exagium. Od lat. exigere = odmjeravati. Prvotno rimska novčana mjera. U kasnorimsko doba od o. 364–472. po Kr. pojavljuju se tzv. EXAGIA SOLIDI. To su bakrene pločice četverouglatog ili okruglog oblika (sličnog novcu) na kojima se nalaze likovi carskih poprsja. Napisi na takvim E. sastoje se uz naziv Exagium solidi (mjera dot. uteg solida) još u navođenju imena tadašnjeg COMES SACRARUM LARGITIONUM (upravitelja carskih financija) te često uz navod imena kovnice koja je iskovala E. Postoje E. na pr. kovnice

Siscije (Sisak). U prvom stoljeću istočnorimskog (bizantskog) carstva javljaju se E. koja se po svom obliku potpuno poklapaju sa spomenutim zapadnorimskim sa jedinom razlikom, što se na njima nalaze napisi ugravirani srebrenom kovinom, u kojima se spominju vladajući gradski prefekti Carigrada (praefectus urbis). E. koja bi morala točno označavati težinu izvjesne količine novca (osobito solida) često su vrlo netočni u težini. U E. ne smiju se ubrajati one male četverouglaste brončane pločice iz druge polovine V. stolj., na kojima su ugravirani napisi s imenima careva, a katkada i patricija (Ricimera 461–472 i Odoakra 475–476 po Kr.), jer ove nemaju nikakve veze sa E. a ni s pravim novcima. Ovakve pločice bile su male spomenice, koje su uzidane u temelje novih građevina.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 184.

Excelente de la Granada, španjol. dukat, kovan od 1497. do 1537. u 65 1/3 komada iz jedne 23 3/4 karatne marke. Osobito je kovan dvostruki dukat (doble excelente). Na licu mu je lik Ferdinanda Katoličkog i Izabele, a na Rev. je stavljen ispred orla štit s grbom.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 184.

Exchequerbills su u Engleskoj 1696. zavedene doznačice državne blagajne, izdavane u komadima od 500, 200 i 100 livra sterlina, da se ukloni nestašica novca. Do 1861. god. morale su se te doznačice svake godine donositi na izmjenu ili na povlačenje iz optjecaja, a iza 1861. je produženo vrijeme optjecaja na dvije i više godina uz kamate od 2 do 3%.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 184.

F

Falsifikati; V. krivotvoreni novci.

Falsificiranje novca je postupak, kojim se neki na zakonitoj osnovi kovani novac u protuzakonitim oblicima i težinama od neovlaštenih osoba ili ustanova kuje i pušta u optjecaj u svrhu materijalne koristi, a na štetu širih narodnih slojeva ili države. Pod tim nazivom poznate su tri mogućnosti: 1.) Krivotvoreni novac, kada neka osoba, društvo ili država kuje suvremeni novac druge koje države snizivši u tim patvorinama zakonom određenu težinu i finoću metala, (v. Krivi novac!); 2.) Lažni novac ili sabirača, pravi starinski novac, kovanjem ili lijevanjem, ili taj novac mijenja spajanjem lica s jednog novca s naličjem kojega drugoga, ili sl. (v. Lažni novac!); 3.) Imitirani novac, kada se pravi prema pravom novcu grube kopije, koje se odmah poznaju po primitivnoj tehnici, kojom su izrađeni, (v. Imitirani novac!).

Lit.: LUSCHIN 1918: 52–56; SCHRÖTTER 1930: 185, 187–188; KOS 1998: 274–276.

I.R.

Familia monetalis. F.M. ili *monetaria*, službeni je naziv za kolektiv personala jedne carske rimske kovnice novca.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 188.

Familijarni novci. Popularni i nenaučni naziv rimskih republičkih novaca, pošto su većinu njih dali kovati činovnici dodijeljeni kovnici, koji su pripadali pojedinim rimskim obiteljima. Te su novce poredali stariji numizmatičari po vrlo ugodnom, no nikako znanstvenom sistemu, prema abecednom redu imena pojedinih obitelji (*gentes*. Vidi: republikanski novci).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 188.

Farthing (eng., čit. fardhing), engleski bakreni, a kasnije brončani sitni novac 1/4 penny-a. (V. penny!)

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 189.

Fecunditas. Personifikacija plodnosti, osobito žena. Javlja se bez ili sa dodatkom *Augustae* na novcima rimskih carica od Faustine II. do Salonine u liku žene, koja stoji ili sjedi i drži jedno ili više djece na ruci ili na grudima. Od ostalih atributa javljaju se žezlo, grančica, kaducej i obilnica. Napis F. javlja se i uz personifikacije Fortune i Tellusa. *F. temporum* kleči sa djecom i drži obilnicu pred caricom, koja sjedi.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 190.

Felicitas. Personifikacija sreće, sretnog uspjeha. Na rimskim carskim novcima javlja se i sa dodatkom: *augusti, deorum, perpetua, saeculi, temporum, populi romani, rei publicae, romanorum*. Prikazana je u liku žene, koja stoji ili sjedi ta kao glavne atribute drži kaducej i obilnicu. Rjeđe drži klasje, kozoroga, Viktoriolu, žezlo, grančicu, glob ili zdjelicu. Katkada ima voće u krilu svoje odjeće. Prigodimice nalaze se do njezinih nogu glob (kugla), oltar ili djeca. Vrlo su rijetki likovi F. gdje stoji sa ukrasom (*Polos*) na glavi držeći dijete na rukama, a do nogu joj se nalazi kormilo na oltaru i pramac broda (prova). Često se puta nalazi u društvu drugih likova, tako na pr. sučelice Fortuni ili sa atributima Junone, Aeternitas, Konkordije i Tome. Uz napis F.

često se na carskim novcima javljaju likovi, koji na razne načine aludiraju na sreću, tako na pr.: klasje i kaducej između obilnica, košarica s voćem, vučica, riječna božanstva, Luna, četiri godišnje dobe u liku »putta« uz personifikaciju Hispanije, a vrlo često uz lik broda, što se može tumačiti dobrim željama caru prigodom puta na moru. Uz napis *F. temporum perpetua saeculi* vide se likovi cara, a osobito carske kuće, pošto je kult Felicitasa bio usko povezan sa kultom carske kuće.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 191–192.

Fenička stopa, vladala je u prednjoj Aziji. Prema Brandisu je drahma feničke stopa vagala 3.73 g, tetradrahma 14.94 g, oktadrahma 29.88 g. Prema Lehmann-Hauptu vagala je fenička drahma 3.62 g, tetradrahma 14.55 g, oktadrahma 29.10 g. Ove se stope doista drže srebrni novci Tyra, pa Seleukovića u Feniciji, i Ptolomejevića u Egiptu. Ali i tu su s vremenom nastale male promjene, tako da je drahma Ptolomejevića vagala samo 3.63 g. Stare feničke drahme bile su nešto lakše. Tako drahma grada Tyra u 5. i 4 st. prije Krista vagala je 3.33 g., grada Sidona 3.47 g., a onda 3.20 g, grada Byblosa 3.40 g. Radi ovih razlika nije utvrđeno, što je prava fenička stopa, i uopće imade li jedna ili više feničkih stopa.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510–511.

Feniks, grčki *foiniks*, je sveta ptica Egipćana, koja sama sebe spaljuje, da iz pepela opet uskrsne. Zato je feniks simbol vječnosti. Dolazi na egiptaskim novcima u obliku ždrala s nimbusom zraka oko glave s naslovom »aion«, nadalje dolazi na rimskim novcima od Konstacija II. dalje kao ptica na piramidi ili na kugli ili u ruci božice Aeternitas.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 511–512.

Fels, množ, *fulus* (arapski, od grč. *folis*) je arapski naziv za bakreni novac. Najstariji komadi su vjerna imtacija bizantskog bakrenjaka, ali s legendom u grč. i arap. jeziku. Iza 695. god. na obje strane su samo arapske legende, obično religioznog karaktera. Uz to su na nekim tipovima navedena i mjesta i godine kovanja, i imena vladara i kalifa, koji su ih dali kovati. Težina im je vrlo različita. U 13. st. nestaje toga naziva na arap. novcu.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 192–193.

Ferto je sredovječna oznaka za četvrtinu svake mjere, naročito marke (V!). I naša slavinska utezna marka od 224,4917 g, dijelila se na 4 fertona po 56,1229 g, a 1 ferton na 12 pondusa po 4,6769.

Lit.: TRUHELKA 1897: 32; SCHRÖTTER 1970: 184, 723.

I.R.

Fides. Personifikacija vjernosti i povjerenja u zadanu riječ. Na rimskim republičkim novcima javlja se glava F. samo na denaru Licinija Nerve, dok se na carskim novcima F. javlja u liku žene uz dodatak: *augusti, mutua, maxima, publica* te drži u ruci klasje i košaricu voća. Uz napis F. nalaze se na novcima mjesto persofinikacije F. često dvije ruke u stisku (rukovanja), a uz napis *F. cohortium, equitum, exercituuum, legionum, militum, praetorioanorum* javlja se ženski lik, koji stoji ili sjedi, te drži više bojnih znakova.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 194.

Filir je naš narodni naziv za austro-ugar. najsitniji brončani novac, pušten u optjecaj 1892. kao 1/100 krune. Naziv f. je nastao prema mađarskom *Filler*, a ovo opet prema njem. *Vierer* (V!)

Lit.: LIHL 1892: 46; SCHRÖTTER 1970: 182.

I.R.

Finoća novca (jezgra. njem. Korn tal. Titolo) je odnos između plemenite i neplemenite kovine u kovanom novcu. Od polovine 16. st. određivala se finoća zlata markom od 24 karata po 12 zrna, a finoća srebra markom od 16 lota po 18 zrna. Otkako je za diobu novčanih nominala prihvaćen decimalni sistem, navodi se, osim u Engleskoj, finoća metala u tisućinama kemijski čistog metala, pri čemu se nominalna jedinica označuje sa 1000/1000 ili sa 0,1000. Tako je slav. banovac za Bele IV. kovan od 15-lotnog srebra, tj. bilo je u njemu 15 lota ili 937,5/1000 srebra i 1 lot ili 62,5/1000 bakra. Austro-ug. kruna imala je 835/1000 ili 0,835 srebra i 165/1000 ili 0,165 bakra.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 191–192.

Fiorino (tal., od. fiore = cvijet) je naziv za zlatni i srebrni novac grada Firenze, kovan počevši od 13. st. Naziv je nastao prema krupnom stiliziranom cvijetu ljiljana, koji se nalazio u gradskom grbu na tim novcima. Zlatni se novac nazivao fiorino d'oro, a srebrni: fiorino d'argento. Zlatnik je imao na Av. gradski grb s ljiljanom i legendu FLORENTIA, a na Rev. lik Ivana Krstitelja i natpis S. IOANNES B(aptista). Kasnije je ovaj zlatnik u mnogim državama Evrope tipološki imitiran, tako u Francuskoj kao florin d'or, u Ugarskoj kao florenus, u Njemačkoj kao Gulden Pfening, Gulden ili Gulden. Međutim u toku vremena napušten je u tim državama firentinski tip, i mjesto ljiljana i Ivana Krstitelja dolaze na zlatnicima drugi likovi, tako u Ugarskoj sv. Ladislav, a u Njemačkoj grbovi i likovi vladara, koji su te novce kovali. Težina fiorina d'oro iznosila je

3,537 g. Njemačkim zlatnicima je težina stalno opadala, jedino je ugarski zlatnik kovan stalno u istoj težini i finoći i postao je zato međunarodna valuta.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 195, 198, 228–230.

Fleur de coin (franc., kovni cvijet) je u numizmatici uobičajeni naziv za one novce, koji nisu u optjecaju potamnili, već im se očuvao kovni sjaj kao da su tek izišli iz kovnice.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 196.

Floren, Florenus (od lat. flos = cvijet) srednjovjekovni naziv za zlatni novac. Taj je naziv imao i zlatnik, što ga je od 1325/1326. počeo kovati ug.-hrv. kralj Karlo I. (1308–42) ispočetka posve prema tipu firentinskog fiorino d'oro (V!), a kasnije sa svojim likom na prijestolu i anžuvinskim grbom na Rev. U hrv. ispravama spominje se često, tako već 1343. god., kojom prilikom mu je navedena i vrijednost u slav. banovcima: 1 floren = 70 denara, (... denarii boni banales..., quorum 70 ad plus valeant 1 de auro puro florenum vel ducatum.). Ug. floren se kroz stoljeća kovao od fina zlata i jednake težine pa je postao omiljelo međunarodno plaćevo sredstvo, poznato i pod nazivima: florenus hungaricallis, ducatus, ongaro. Od vremena Ludovika I. (1342–82) ima na Av. državni grb, a na Rev. lik sv. Ladislava. Za Ferdinanda I. (1527–64) kovalo se 67 komada iz 23 2/3-karatne marke u teženi od 3,49 g sa 3,44 g čistog zlata.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 195, 198, 228–230.

Florin, franc. naziv za zlatnik. *Florin d'oro* je kovao Karlo V. (1364–80) imitirajući firen-

tinski fiorino d'oro. Taj je naziv uzet i u Engleskoj za najstariji engl. zlatni novac 1343. god. i težak 5,998 g. God.1848 počeo se u Engleskoj kovati i srebrni florin po 2 šilinga, težak 11,31 g. Od 1888. god. kovani su i dvostruki florini.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 195, 198, 228–230.

Fokejska novčana stopa nosi ime po Phokei, gradu Male Azije. Poznati su elektronski stateri iz 7. st. prije Kr., koji nose ime *Stateres Fokaikoi* ili *Fokaitai*. Ti imadu nuzznak morskog psa (grčki *foke*), a važu 16.46 g i 16.52 g. Od konca 6. st. pr. Kr. do Aleksandra sačuvalo se mnogo sitnijih staterskih novaca, kao 1/6, 1/12, 1/24 statera foke jake stope. U to je doba fokejski stater vagao 16 do 15.90 g. Iz Fokeje preuzeo je fokejski stater u južnoj Italiji, naročito u Kampaniji, te grad Hyele (Elea, Velia), koji je kolonija Fokeje. Tu je stater vagao 15.76 g.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510–511.

Folar (od grč. folleros, lat. follarus) je starinski naziv za sitni bakreni novac. U Bizantu se pri krupnim plaćanjima taj novac u određenom broju metao u kese (follis) i tako puštao u optjecaj. I u Dubrovniku se svaki pa i dubrovački bakreni novac nazivao folar. Tako se i najstariji dubrovački bakreni novac minca, nazivao folar. U Dubrovnik je taj naziv došao jamačno iz juž. Italije, gdje su Langobardi i Normani kovali svoj bakreni novac ugledajući se u bizantske bakrenjake, nazivajući ga folarom.

Lit.: REŠETAR 1924: 1: 33.

I.R.

Follis; lat. Kesa, zatim kesa (sitnog) novca. Naziv novčane jedinice uvedene Dioklecijano-

vom novčanom reformom (izm. 293.–296. po Kr.) Na njemu se u počecima opticaja nalazila oznaka XXI. Taj bakreni novac, na kojem se je nalazila tanka srebrna košuljica, bio je težak 9–13 g, a velik 27–30 mm. Od oko 307. g. spao ja na 7 1/2–8 g (25–26 mm promj.). Oko 310. g. pada dalje na 4–5 g (20–21 mm promj. Od god. 314. na dalje ne primjenjuju numizmatičari naziv F. ako sa on prvi puta napominje baš g. 320 u zakonskom govoru i još g. 356. Odnos vrijednosti F. prema tadašnjim računskim novcima (sestercij, denar)potpuno je sporan.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 199–200; KOS 1998: 115–116.

Forint, forinta (prema madž. *forint*) je naš narodni naziv 1.) za nekadanji polutalir, kovan u Austriji od 1753. do 1857. god.na bazi Konvencijske stope u vrijednosti od 60 novčića, težini 13,95 g–13,00 g i veličini 33–30 mm. i 2.) za *Gulden* Austrijske vrednote, kovan od 1857. do 1892. u vrijednosti od 100 novčića, težini od 12,345 g i veličini od 29 mm. Austro-ugarskom nagodbom od 1867. dobila je i Madžarska prava kovanja svoga nacionalnog novca, a na istoj stopi, kao što se kovalo i u Austriji, samo sa zajedničkim ugar.-hrvatskim grbovima i madžarskim natpisom te oznakom »*forint*«.

Lit.: GLOBOČNIK 1897: 38–53.

I.R.

Fortuna. Personifikacija dobrog udesa-sreće, sa dodatkom; augusti, dux, redux, felix, manens, muliebris, obsequens, populi romani. Prikazana je u liku žene, koja sjedi ili stoji, te kao glavne atribute ima kormilo i obilnicu, a u svojstvu F. dux i redux kotač. F. se javlja na rimskim novcima od Augusta do Galerija Maksimijana (30. pr. Kr.–307. po Kr.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 201.

Fourré je francuski naziv za novac, kojemu je jezgra od slabe kovine (bakar), pa je kupkom u srebru samo prevučena tanka bijela kora. (V. *Subearati nummi!*)

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 201, 669–670.

Franak (franc. franc) starinski naziv za novčanu jedinicu, nastao prema nekadanjoj legendi na novcu, rex francorum. Ta se vladarska oznaka javlja već na novcima Karla Vel. Prvi put se u Francuskoj javlja taj naziv u godinama 1360. do 1380., kada je kovan zlatni franc d'or u težini od oko 3,85 g. Od 1575. do 1641. kovan je u Francuskoj srebrni franak, težak 14,188 g. Treći put je taj naziv zaveden u Francuskoj zakonom od 15. VIII. 1795. kao novčana jedinica decimalnog sistema. Ovaj srebrni franak dijelio se na 100 centimes, bio je 5 g težak sa 4 1/2 g čistog srebra: a emitirane su i polovine i četvrtine franka. God. 1866. snižena je u komadima od 2 fr., 1 fr., 20 cent. i 10 cent. finoća srebra sa 0,900 na 0,835; odsada je franak imao samo 4,175 g čistog srebra. Latinskom novčanom unijom (V!) od 23. XII. 1865. postao je franak međunarodnom valutom u trajanju sve do prvog svjetskog rata kada je tu ulogu preuzeo švicarski franak. Švicarska je još 1799. zavela kao svoju novčanu jedinicu franak u vrijednosti 1.4597 francuskog franka, a 1850. izjednačila je vrijednost svoga franka s francuskim. I Belgija je kovala od 1832. svoj srebrni novac pod imenom franc, ali je 1926. zavela novo ime: belga. Od 1870. do 1892. kovala je Austrija zlatnike od 8 i 4 forinta s nuzozbakom 20 i 10 franaka.

Lit.: WIRTH 1884: 74; SCHRÖTTER 1930: 201–203.

I. R.

Frang. Zakonom od 13. VII. 1925. zaveden je u Albaniji kao valutna jedinica *frang*, koji odgovara francuskom zlatnom franku. Zakonom je određeno kovanje komada od 100 i 20 franga u zlatu, od 5, 2 i 1 *frang* u srebru. Lek je 1/5 franga; ona odgovara francuskom novcu od 20 centima. Komadi od 1 i od 1/2 leka su od nikla, a od 0,10 i 0,05 leka od bronce. Ime *lek* znači: Aleksander. Na Av. leka naime nalazi se glava Aleksandra Velikog, a isto tako su i na drugim nominalama izrađeni motivi kao imitacija starogrčkog novca. Za vrijeme talijanske okupacije Albanije, kovani su alban. novci s glavom talijanskog kralja Vittorija Emanuela; na njima dolazi u legendi i albanski naziv kralja, *mbret*.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 203.

Frankopanski falsifikati. Oko 1336. došla je pod vlast i u posjed Frankapana Rijeka (lat. Flumen). U jesen 1338. zatražila je mletačka vlada od Dujma III. Frankapana, neka potraži i kazni one, koji u Hrvatskoj (in partibus Sclavonie) kuju krive mletačke novce, soldine, i to na Rijeci (in loco Fluminis). God. 1339. opet je zatražila od Bartola Frankapana, da dade uništiti sav krivi novac, kovan slično mletačkome na njegovu zemljištu. Mletačka je vlada čak slala i posebnoga poslanika, da u toj stvari i osobno intervenira. Ali iz sačuvanih dokumenata o tome pitanju ne može se zaključiti, da su Mleci baš same Frankapane smatrali krivotvoriteljima tih soldina.

Lit.: TRUHELKA 1897: 153 i d.; KLAJČ 1901: 143.

I.R.

Friedrichsdor je pruski zlatni novac (*piatola*, v.) kovan kroz 100 godina od 1740. do 1850., ali nazvan po Friedrichu Velikom (1740–86),

koji ga je počeo kovati. Na Av. je glava kralja s legendom, a na Rev, orao na oružju i godina kovanja. Kovan je u težini od 6,055 g od zlata 0,900 finoće.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 206–207.

Friesacher Pfennig je prvobitno naziv za srebrne novce, koje su oko 1130. god. počeli nadbiskupi u Salzburgu kovati u svome gradu Friesachu (slovenski: Brežje) u Koruškoj, gdje su posjedovali i izdašne rudnike srebra. Ti su novci zbog dobrog srebra (od 15 lota ili 900/1000) ubrzo postali omiljeno platežno sredstvo i u okolnim zemljama, osobito u Hrvatskoj i Ugarskoj. Zbog toga su kovani sličan novac, koji je optjecao pod istim nazivom, i koruški vojvode Spanheimeri u St. Veitu, Völkermarktu i u Kostanjevici na hrvatskoj Granici; štajerski vojvode Babenbergeri u Grazu i Zeiringu; grofovi Andechs-Meranci u Slovenjgradcu, Kamniku i Hrvatskom Brodu (Gutenwört) na hrvatskoj granici; gorički grofovi u Lienzu u Tirolu; biskupi u Bambergu i Gurku i napokon ugar. hrv. kralja Andrija II (1205–35) i hrvatski vojvode i banovi od 1196. do 1235. (V. Hrvatski frizaticil). U Hrvatskoj i Ugarskoj, odakle su alpske zemlje nabavljale raznu robu, a naročito hranu, bio je frizaški novac u velikoj upotrebi, što dokazuju brojni upravo veliki nalazi frizahera. Provala Mongola 1241.–1242. i kovanje novog vrlo solidnog novca u Hrvatskoj, slavonskih banovaca, učiniše kraj optjecaju frizahera u Hrvatskoj i Ugarskoj. Stariji Frizaheri, kovani 1150.–1200. su rađeni podjednako, na Av. imaju grubo rađeni lik biskupa, ili su nijemi ili sa legendom ERIACENSIS. a na Rev. je crkveni zabat sa dva tornja. Za nadbiskupa Eberharda II. (1200–40) kovanje se jako razvilo, javljaju se drugačiji tipovi novca, a otvorene su i kovnice u Ptuju, Rajhenburgu na Savi i u Brežicama. Kovanje u Friesachu i u

drugim navedenim kovnicama prestajalo je postepeno i u XIV. st. posve napušteno.

Lit.: BRUNŠMID 1900; LUSCHIN 1922, 1923; 1923a: 2 i d.; SCHRÖTTER 1930: 203.

I.R.

Frigijska kapa je visoka, sprijeda smotana suknenena kapa, koja se nalazi na glavi frigijskih božanstva Mena i Attisa, te kod Trojanaca Prijama, Ganimeda, Parisa i Askanija, koji se smatrahu Frigijcima. Dolazi na grčkim novcima, kao na pr. macedonskog kralja Perseja.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 512.

Frizaticil, hrvatski su srebrni novci koje su kovali hrvatski hercezi i banovi od 1196. do oko 1235. god. U drugoj polovini XII. st. u Hrvatskoj i susjednoj Ugarskoj jako su se upotrebljavali srebrni denari, Friesacheri, kovani uglavnom u kovnici salcburških nadbiskupa u Friesachu, u Koruškoj a i u drugim još nekim kovnicama, (V. Friesacheri!). Da i sam povlači prihode od kovanja novca, počeo je 1196. i hrvatski herceg Andrija (1196.–1203.) kovati svoj autonomni novac oponašajući tip frizahera. Tako su i ti novci imali na Rev. crkveni zabat sa dva tornja, ali na Av. su se razlikovali od frizahera jer je tu stavljan ili lik hercega ili stari naš grb polumjesec i zvijezda. Kako se je taj novac svake godine izmjenjivao s novo kovanim, mijenjao mu se stalno i tip. To je kovanje nastavljeno i za Andrijinih nasljednika, hrvatskih banova i hercega, sve do dolaska na prijestol kralja Bele IV. (1235–70). Najstariji tipovi imali su na Av. Legendu: ANDREAS D(ux) CR(oatiae), a kasnije se kuju komadi obično bez ikakove legende ali u većini slučajeva imaju ili grb: polumjesec sa zvijezdom ili štit s paralelnim linijama. Ti novci, zvani hrvat-

ski frizatici, kovani su od dobra srebra finoće od 750 do 900/1000, u težini ispočetka od oko 0,80 do 0,90 g, a kasnije im težina opada na oko 0,60 g. Uz denare kovani su i poludenari.

Lit.: BRUNŠMID 1904; HÓMAN 1916: 236. 1919; RENGJEO 1936.

I.R.

Fugio-cent je prvi od bakra 1787. kovani službeni novac Sjeverne Amerike. Na Av. je lanac sa 13 karika, što predstavlja 13 država, a na Rev. sunce i sunčana ura s natpisom: FUGIO 1787.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 209.

Funduk je naziv za one turske zlatne novce, altune (V!), koji počevši od 1703. god. imaju na Av. ispisano ime sultana u obliku tugre (V!), a na Rev. je navedeno ime kovnice i godina kovanja.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 209.

Funta (od lat. *pondus*) je mjera za težinu. Potekla je od rim. libre (V!), teške 327,45 g, dijeljene na 12 uncija. U sred. v. bila je F. osnovica uteznog sistema. Za Karla Vel. (768–814) povišena joj težina, ali se dijelila i dalje na 12 uncija. Međutim, kolika je bila ta nova težina, do danas nije utvrđeno. U Njemačkoj je u XI. i XII, st. funtu zamijenila marka (V!). U Francuskoj je kasnije upotrebljavana Troyes-funta od 367,13 g = 13 1/2 uncija, koja je u XV. st. prihvaćena i u engleskoj pod imenom *pound*. Kod kovanja engles. novca služila je najprije *Tower-pound* od 348,16 g, a od 1526. *Troy-pound* od 373,342 g = 12 Troy-uncija. Funta je još jednom došla u upotrebu u XIX. st., kada je Austrija njem. austrijskim valutnim ugovorom od 1857. zavela decimalni sistem i carinsku funtu od 500 g, i novu austrijsku valutu (*Oesterreichische Währung*), u kojoj se iz 1 funte srebra kovalo 45 komada forinti.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 507–508; KOS 1998: 116.

Gaj, Velimir (1845–1902), sin Ljudevita Gaja, služio je ispočetka kao činovnik, ali je kasnije službu napustio i posvetio se publicistici i književnom radu. Na književnom polju međutim nije polučio nikakova uspjeha. Izdavao je publikaciju »*Književna zabava hrvatsko-srpska*« i u njoj objavljivao svoje radove. Jamačno potaknut poznavanjem numizmatičke zbirke svoga oca napisao je poveći sastav pod naslovom »Prilozi k znanstvenom

obrađivanju južnoslavenskog pjeneštva«, i objavio ga 1868. god. u IV. svesku »*Književne zabave*«. To je bio za ono vrijeme i za tadašnje poznavanje numizmatičke nauke lijep prikaz svih pitanja, koja jednoga numizmatičara zanimaju i koje on treba da zna. Čitava je tematika obrađena u 15 glava pod ovim naslovima: 1.) Što je pjeneštvo? Pjenezna obilježja. 2.) Pjeneštvo umjetno i povjesno. 3.) Razdieljenje pjenezah po vremenu. 4.) 0

slavenskom pjeneštvu uopćeno, a posebice na jugu. 5.) Razdieljenje pjenezah po zemlji. 6.) 0 znamenitosti pjeneštva 7.) Početak pjenezarenja, prvi pjenezari. 8.) Najvažnije javne zbirke pjenezne u Evropi. 9.) Pjenezne zbirke slavenske, poimence u Jugoslavi. 10.) Postupanje s pjenezi. 11.) Početak pjeneznog sabiranja. 12.) Način Eckhelov. 13.) »Starina ruskoj zemlji« i ruska »obštstva« za nauk o drevnostih. 14.) Starija književnost o pjenezih srednjega vieka; Poljak J.V. Bandkie. 15.) 0 hrvatsko-srpskom pjeneštvu. Kako se vidi V. Gaj je u ovome prikazu obradio sva glavna pitanja numizmatike, a uz to je pokazao, da je poznao svu stariju numizmatičku literaturu, jer nabroja čitav niz numizmatičkih radova. U 16. glavi donio je opis 39 srpskih i jednog bugarskog srednjovjekovnog novca, koje mu je opisao i poslao na poklon makedonski arheolog, rođeni Bosanac, Stjepan Verković. Riječ »pjenez« upotrebljava Gaj kao naziv za starinski novac.

I.R.

Galvanoplastika je tehnički postupak, kojim se različiti predmeti (novci, medalje, uresi i dr.) nekom finom metalnom prevlakom pokrivaju, a koji se izvodi praktičnom upotrebom elektrolize. Grafitom namazanu negativnu formu nekog predmeta (novca, medalje) načinjeno na pr. od plastelina, ili sam predmet, metne se u galvansku kupku. Na anodu se stavi pločicu od onoga metala, kojim se želi predmet presvući, a na katodu negativnu formu predmeta. Prolaženjem električne struje se elektrolit (glavanska kupka) rastvara, na katodi se metal izlučuje i ista se količina na anodi rastapa. Galvanoplastikom se mogu različiti predmeti pozlatiti, posrebriti i pobakriti, a izrađuju se i kopije novca i medalja. Ovakove se kopije može uvijek vrlo lako prepoznati. Naime, svaka, se kopija sastoji od dva dijela, iznutra šuplja, koji se, po-

to se šupljina nekim metalom ispuni, sastave i slijepe. Na rubu novca ili medalje vidi se onda trag lijepljenja. Prepoznaju se te kopije i po muklom zvuku, kojim odzvanjaju. Zbog toga se galvanoplastika rijetko upotrebljava za svijesno falsificiranje. U novije se vrijeme izrađuju mnoge medalje mjesto lijevanjem galvanoplastički, ali se taj neumjetnički postupak ne smatra dobrim.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 210.

Ganymedes bio je trojanski junak, koji dolazi češće na grčkim novcima kao vojnik s frigijskom kapom i pastirskim štapom, ili sa sringom ili sa psom. Dolazi na novcima grada Ilion, Dardanos, Hadrianopolis, Sebaste frigijska.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 210.

Garas (čt. garaš), mađarski naziv za nekadanji mađ. groš ili sitni srebrni novac od tri krajcara.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 210.

Gazzetta je prstonarodni naziv za mletački sitni novac od bilona ili bakra, vrijedan dva solda, a kovan od 1539. do polovine 17. st. G. se kovala u velikim količinama za mletački Istok, a mnogo se imitirala i po sjev. Italiji. Posebne je gazzette kovala Venecija za Dalmaciju i Albaniju (tj. Boku Kotorsku) i to 1684., 1691., 1710. i 1796. god. Na Av. im je legenda: DALMA – ET- ALBAN, a na Rev. SAN.MARC.VEN – II. Godina kovanja nije nikada navedena. Najstarije dalm. gazzette su najteže (oko 4 g.). Veličina im je bila između 31 i 25 mm. – Prve mletačke novine u 17. st. prodavane su po 1 gazzettu, pa je to ime prešlo kao specifični naziv za novine uopće, ne samo u Italiji nego čak i u Rusiji.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 210; RENGJEO 1935: 15.

I.R.

Genius Latinski naziv duha-pratioca čovjeka, zajednice i mjesta. G. se javlja na rimskim carskim novcima u liku mladog muškarca ili dječaka golog do pasa, koji u jednoj ruci drži zdjelicu, a u drugoj mjericu (*modius*) i obilnicu. Uz ove tipične attribute javljaju se na nekim novcima još slijedeći. G. drži u ruci glavu Sola ili Serapida, na novcima Antonina Pija (138.–160. po Kr.) uz obilnicu drži i žezlo, a na novcima iz građanskog rata (68. po Kr.) javlja se glava mladog ili bradatog G. sa obilnicom ili žezlom. Na rimskim republičkim novcima dolazi lik G. uz lik Rome. G. gradova javljaju se na rimskim carskim, a osobito na kolonijalnim novcima u liku ženskim personifikacija, na pr. *G. Civitatis Nicomediae*, te kao personifikacije pojedinih rimskih kolonija. Lik G. javlja se na novcima sa pridjevima: *Augusti, caesaris, imperatoris, senatus, Britanniae i exercitus* (na pr. *illyriciani* sa aluzijom na legije Ilirika) od Nerona do Konstantina I. (54.–324. po Kr.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 217.

Geografske personifikacije. U G.P. spadaju likovi (osobito ženski), kojima su na klasičnim grčkim (rjeđe) i na rimskim (vrlo često) novcima prikazana oličenja pojedinih zemalja, mjesta, rijeka i drugih geografskih pojmova. Na klasičnim grčkim novcima prikazane su u liku božice Tihe (sreće), koji simbolizira pojedini grad, te u liku riječnih bogova kao simbola rijeka. Na rimskim novcima G.P. su vrlo česte i vanredno raznolike. Najstarija G.P. na rimskom novcu javlja se krajem IV st. pr. Kr. na srebrenim novcima kovanim u Kampaniji sa glavom Rome. Isti se lik javlja vrlo često na novcima kovanim u Rimu o.

296. pr Kr., osobito na denarima do kraja republike. Klasični lik Rome u bojnoj kacigi, koji sjedi ili stoji, vrlo je čest na novcima sve do kraja zapadno-rimskog carstva. – Od 330. po Kr. pridružuje mu se lik Constantinopolisa (Carigrada), koji se na bizantinskim novcima javlja sve do polovine VI. st. po Kr. Uz ove G.P. dolaze još glave ili čitavi likovi gradskih božanstava, m.o. na pr. božanstva Aleksandrije, Antiohije i Kartage, te provincija, na pr. Panonije na novcima cezara Elija (137. po Kr.) i Trajana Decija (249.–251. po Kr.) svaka od tih G.P. ima svoje specifične attribute. Broj G.P. raste u nedogled od Hadrijanove vladavine (117.–138. po Kr.), kada se javljaju čitave serije G.P. na novcima svih kasnijih rimskih careva sve do sinova Konstantina I., kada se ta serija zaključuje likovima Alamanije, Gothije i Sarmatije, te neobičnom G.P. CONSTANTINIANA DAPHNE. Uz veliki broj G.P., koje se na novcima javljaju same, postoji i priličan broj novaca, na kojima se G.P. nalaze u zajednici sa carem, aludirajući na carev dolazak u izvjesnu pokrajinu, ili je prikazan stanovnik neke pokrajine sa njezinim imenom, na pr. IUDEA CAPTA ili VICTORIA PARTHICA, te sa atributima neke zemlje u liku životinje, na pr. sa krokodilom za Egipat. I geniji (v. čl.) pojedinih gradova rimskog carstva javljaju se često na rimskim carskim novcima u muškom ili ženskom liku sa odgovarajućim napisima, na pr. GENIUS EXERCITI ILLYRICIANI ili ILLIRICI (za Trajana Decija 249.–251. po Kr.), ili sa imenima gradova kao na pr. SISCIA (za Galijena 260–268. po Kr.) i SISCIA PROBI AUGUSTI (za Proba 277.–282. po Kr.) te G.P. SIRMIMUM (Mitrovice) na zlatnoj šipki iz doba Valentinijana I. (364.–375. po Kr.) Uz rimske carske novce nalaze se G.P. i na grčkim novcima, koji su kovani u doba rimskog carstva, a kovale su ih pokrajine, na pr. Mezija, te od gradova naročito Aleksandrija.

Lit.: JATTA 1908.

Z.

Gerontes znači u grčkom, što u latinskom »presbyteri«, tj. starci. Geronti su bili neki javni službenici, dok se njihova služba zove gerousia. Obje riječi dolaze na grčkom novcu, ako i rijetko (Lacedaimon, Tarsos).

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 221.

Gigliato (tal. od giglio = ljiljan) je srebrni goso, velik 25 do 27 cm, što ga je prvi kovao Karlo II. Anžuvina (1285–1309) od 1302. do 1304. god. u Napulju. Ime je nastalo po ljiljanovim cvjetovima, kojima je ukrašen križ na Rev. Za njegova nasljednika Roberta (1309–43) kovan je g. u velikim količinama i postao je u 14. st. vrlo omiljena međunarodna moneta u čitavom Sredozemlju i na Istoku, gdje je mnogo i imitiran. Kovan je u težini od oko 4 g i u finoći od 0,930.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 224–225.

Giustina je naziv za mletačke različite novce, ali koji svi imaju na Rev. sliku sv. Justine, na dan koje su Mlečani 1571. izvojevali pobjedu nad turskom mornaricom kod Lepanta. Pod duždem Alvise I. Mocenigo (1570–77) određeno je 1572. kovanje srebrnog novca po 40, 20 i 10 soldi sa slikom na Av. sv. Marka i klečećega dužda i na Rev. sa slikom sv. Justine, Giustina po 40 soldi težila je 9,04 g. Za dužda Nikole da Ponte (1578–85) zaključeno je kovanje dviju većih giustina, a to su: 1.) giustina maggiore (velika justina) po 8 mlet. lira ili 160 solda, teška 36,38 g.; 2.) giustina minore (manja j.) po 6 lira ili 124 solda, teška 28,103 g. Svi ovi novci imaju označenu vrijednost u soldima na Rev.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 225.

Glaux je grčka riječ, koja znači »sovu«. Sova dolazi na novcima grada Atene, a naročito na tetradrahmama, koje Hesychije naziva Glaukes Laureiotikai. Sova je znak mudrosti, kojom su se Atenjani ponosili.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 226.

Gloria. Posebni lik, koji bi personificirao G. (slavu) na rimskim carskim novcima ne postoji, dok se napis G. sa dodatkom: *Augusti, augustorum* (obično skraćeno, v. pod »Kratice«), *exercitus, perpetua saeculi, novi saeculi, aeterna g. sen(atus) pop(ulusque) R(omani), orbis, orbis terrarum, reipublicae, romanorum, g. et reparatio temporum* javlja vrlo često od Proba do Justinijana I (277.–566. po Kr.) na novcima uz likove cara, careva, personifikacija *Pax* i *Victoria*, Rome i Constantinopolisa, te uz prizore iz vojničkog života.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 226.

Gorgo, Gorgona je po grčkoj priči ženska neman. Gorgone su navodno bile izvanredno lijepe žene, ali su ih Bogovi radi njihove taštine pretvorili u ženske nagrde i nemani s kosom od zmija. Dosta je bio jedan pogled na njih, da se čovjek okameni. Dvije su Gorgone bile smrtne, a treća Medusa umrla. Junak Persej je svladao Medusu i odrubio joj glavu. Gorgone dolaze često na grčkim novcima, i to već u arhaisko doba, tako na novcima Atene, Neapolisa, Apolonije pontičke, Abyda, Cipra, Selge, Populonije. Svuda se prikazuju kao žena niska čela, široka nosa, vrlo širokih ustiju, ščrbastih zubi, sa zmijskom kosom. Od 4. stoljeća dalje je tip Gorgone već nešto manje grd. Glava Gorgone dolazi često kao ukras na oružju, na štitovima, te u sredini triskelesa.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 232–233.

Grain. tal. grano, za Maltu u Londonu od 1866. do 1899. kovani sitni bakreni novac od 1/3 farthinga (V!).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 235.

Gran, grän, je sitna utezna mjera. Sredovječna marka za zlato imala je 24 karata (V.!) i 288 grana (gräna). Kako uzorak za tu diobu služio je zlatni solid cara Konstantina Vel., koji se dijelio na 24 keratija ili silikve. Broj grana je preuzet od rim. libre (Funte), koja je brojala 288 skripula.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 234.

Gjukes je u Hrvatskoj upotrebljavani naziv za u 17. i 18. stoljeću kovani ugarski denar, kojega je pet komada išlo u jedan groš, odnosno 100 komada u jedan forint. U Hrvatskoj se je u to doba radije trošio stari denar (denarius, novac, horvacki novac), kojega je išlo 4 komada u 1 groš.

Lit.: HERKOV 1952

I.R.

Grb je simbolična slika, koju su pojedine osobe, porodice, zemlje, gradovi, crkvene ustanove i korporacije od najstarijih vremena upotrebljavale kao svoju naročitu oznaku. Već su u staro grčko doba postavljali mnogi gradovi i zemlje na svoj novac neke simbolične slike, koje su bile u vezi sa životnim prilikama toga kraja. Tako se na novcima Egeje vidi slika kornjače, na novcima Efeza pčela, Melosa jabuka itd. To su grbovima slični likovni oblici, po kojima se praktički raspoznavao novac, ali to još nisu bili grbovi u punom smislu riječi. Upotreba pravih grbova javlja se tek u srednjem vijeku, i to sredinom 12. stoljeća. Kad se razvilo viteštvo i u vezi s njime teška metalna bojna oprema, oklop, kojim je vitez bio posvema zahvaćen, pa i glava i lice nje-

govo, stavljale su se raznolike figure na viteški štit, a i na kacigu, i likovi, koji su bili obrađeni u živim bojama, da se po njima prepoznaje prijatelj od neprijatelja, junak od junaka. Grbove upotrebljavaju vladari, velikaši, crkveni dostojanstvenici, zemlje i gradovi, i stavljaju ih na javne isprave i dokumente, pa i na svoj kovani novac Grb dolazi obično na štitu raznoga oblika. Štit je u najstarije doba jednostavnog srcolikog oblika, a od 16. st. dobiva sve kićeniji oblik sa zavinitim vrhovima, udubenim stranicama i sl. Oko samog grbovnog štita stavljanim i izvjesni ukrasni dodatci kao oklop nad samim štitom nad njim kruna, iz koje se izdiže neki nakit, a iza štita je grbovni plašt, kao draperija, koja čitav grb kao šator natkrpljuje. Sam grb u štitu izgrađen je raznoliko, prema zakonima heraldike, s likovima i figurama koje najčešće imaju neko simboličko značenje za samoga vlasnika grba.

Lit.: HALKE 1909; SCHRÖTTER 1930: 733–734.

I.R.

Greenback (engl., čit. grimbek = zelena leđa) je naziv za papirni novac Udr. Država Sjeverne Amerike, koji se počeo izdavati još za rata za oslobođenje ispod Engleske 1775–83. Ime je nastalo otud, što su banknote imale zelenu pozadinu, zelena leđa. Novčanice su emitirane u komadima od 1 do 1000 dolara kao stalna vrednota sve do najnovijega vremena.

Lit.: SCHEFFLER 1908: 38, 54, 122; SCHRÖTTER 1930: 236; MURKO 1943: 59, 118.

I.R.

Grenetis se zove ukras na obodu grčkih novaca u obliku kruga od malih bisera. Hübl ga navodi sa Pkr (Paternosterkranz).

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 236.

Greshamov zakon. U nauci o novcu na osnovi izvjesnih pojava u novčanim optjecajima utvrđena je činjenica: »Dobar novac istiskuje se lošim novcem« (Bad money drives out good). Ova se uzrečica pripisuje Thomasu Greshamu, londonskom veletrgovcu, osnivaču Engleske burze i novčanom agentu kralja Eduarda VI. (1547–53) i kraljice Elizabete (1553–1603).

Lit.: JASTROW 1914: 40 i d.; SCHRÖTTER 1930: 236; KOS 1998: 131.

I.R.

Grešlja, Grešljika, (od njem. Gröschl, Gröschlein = grošić) naši narodni nazivi za nekadanji austrijski sitni srebrni novac od 3 pfeniga, a i za starinski novac uopće.

I.R.

Grif, grčki Gryps, je neko istočno bajoslovno biće, koje se prikazuje kao lav ili kao lav s glavom od ptice, redovito orla. Zato ga nazivamo orolav. Dolazi često na grčkim novcima, kao gradova Assos, Teos, Abdera, Pantikapaion, Phokaia, Likya. Na nekim novcima jaši na orolavu Apolon (Kysikos) ili Nemeza (Smyrna).

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 236.

Grivenik je ruski narodni naziv za novac od 10 kopječki. Počeo se kovati pod Petrom Vel. 1699. god. od srebra, a u optjecaj se puštao svake godine sve do u 20 st.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 237.

Grivna je staroruska novčana, utezna i računska jedinica. Pisani izvori spominju grivnu već u 11. st. kao novčanu jedinicu. Kao utezna mjera drži se, da je težila 409,5 g. Iza 14. st. zamjenjuje se vjesovaja grivna kao težinska mjera njenim deminutivom grivenka, a grivnu kun je istisnuo rubalj.

Lit.: KRUG 1805: 134; TRUHELKA 1897: 43. i d.; SCHRÖTTER 1930: 237–238.

I.R.

Groat, Engleski srebrni novac, kovan za Edvarda III. (1326–77) po uzoru njemačkoga Groschen-a, od kojega mu je nastalo i ime. Kovao se je od 1351. god. u težini od 4,57 g. i kao polovina g. u težini od 2,22 g. s legendom: Posui deum adiutorem meum – civitas London. Kovanje groata prestalo je pod kraljicom Viktorijom 1856. god. Kovao se u raznim tipovima i u sve manjim težinama.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 238–239.

Grof (franački: grafio, staronjem.: grave, novonjem. Graf, lat.j comes) bio je u franačkoj Austraziji organ kraljevske pokrajinske vlade. Sva upravna vlast u pokrajini bila je u njegovim rukama, pa i uprava pokrajinske kovnice. S vremenom su sva ta upravna prava i s nj ima povezani prihodi priznavana istaknutim grofovima putem kraljevskih i crkvenih donacija kao njihova vlasnost, koju su nasljeđivali njihovi potomci. Tako su i prihodi od kovnica u pokrajini, s izuzetkom kraljevskih dvorskih, pripadali grofovima. Posljedica toga je bila, da je kovanje grofova postajalo u srednjem vijeku u Njemačkoj sve raširenije, jer su počeli kovati i grofovi u crkvenim pokrajinama, nazivani lat. advocatus, njem. Vogt. Protiv toga je izdao strogu zabranu car Fridrik Barbarossa, ali kovanje grofova i manjih dinasta nije se moglo učiniti kraj još kroz dugi niz godina.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 234.

Grossetto, (deminutiv od grosso = grošić) je tal. naziv najprije za polovinu grossa, a kada je kasnije, od početka 15. st., težina grossa smanjena, dobio je i taj naziv i sam grosso. I u

Dubrovniku je kovan srebrni novac s legendom: GROSSETTI VI; to j bila poluperpera, kovana samo 1801. godine, a vrijedna 6 dinarića.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 241.

Grosso (tal., od lat. grossus) je naziv za srebrni novac veće vrijednosti, nego što ju je imao denar, kovan u sred. v. naročito u gradovima sjeverne Italije. Tako je Genova kovala već 1172. svoj grosso, težak 1.46 g, a vrijedan 4 denara, a kovali su ga i gradovi Fiorenza, Cremona, Pavia, Milano, Pisa i d. Osobito se je širio mletački grosso ili matapane, težak 2,178 g, a vrijedan 12 računskih denara ili 26 pikola, kovan oko 1202. godine. Venecija je kovala i manje nominale: mezzanino, sestino, quatrino. (V groš!)

Lit.: PAPADOPOLI 1893: 80; SCHRÖTTER 1930: 241–242.

I.R.

Grossone, Grossonus je naziv u raznim tal. državama za grosso. (V. Grosso i Groš!)

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 242.

Groš (od lat. grossus, velik, krupan) je u prvom redu naziv za svaki srebrni krupniji novac od običnoga denara. Zbog toga se pod tim nazivom razumijeva više vrsta krupnijega novca. Uz zlatni bizantski novac (solid, bizant, romanat), koji je sve do pada Istočno-rimskog Carstva 1453. kolao po čitavom jugu i jugo-zapadu srebrni denar, na istoku nazivan: dinar. Karlo Vel. (768–814.) kovao je iz funte srebra, teške 327, 45 g. 240 denara, svaki denar u težini od 1,53 g. to je služilo kao uzor i u drugim tadanjim državama, koje su kovale svoj novac. Ali je u toku vremena doživljavao denar stalno pogoršavanje u tri pogleda: u svome obliku, u težini i u fi-

noći srebra. Uzrok tome bila je pretjerana želja vladara, da izdavajući novac s istom nominalnom vrijednosti a sa neprestanim snižavanjem njegove unutarnje vrijednosti povećavaju svoje prihode od kovnice. Uz to se je počelo, osobito u Njemačkoj, kovati denare od tankog lima, tzv. brakteate, koji se u praktičom životu nisu mogli dugo održavati. Kako je težina denara i finoća njegova srebra stalno posvuda počela opadati, nastajale su pri plaćanjima u trgovini velike neprilike. U Veneciji je na pr. krajem 12. st. pala težina denara na 0,362 g. Da se te smetnje uklone, počeli su neki talijanski trgovački gradovi kovati bolji, solidniji i krupniji novac, soldo, koji je ubrzo zbog svoje veličine dobio lat. naziv grossus, talijanski grosso, a vrijedio je 12 denara. U Italiji a kasnije i po ostaloj Evropi ubrzo je došao na glas mletački grosso (ili: matapane, V!), kovan od 1202. do oko 1400. uglavnom uvijek u istom tipu, istoj težini od 2,178 g, od iste finoće srebra od 0,965 i u istoj veličini od oko 20 mm. To je bio vrlo solidan novac i zbog toga je postao međunarodno plaćevno sredstvo, koje se je u trgovini svuda, a osobito u Sredozemlju, rado upotrebljavalo. Zbog te solidnosti mlet. groš se je mnogo imitiralo u nekim talijanskim gradovima, a na Balkanu je kovala vrlo vjerne imitacije Srbija, Hrvatska (ban Pavao Šubić) i Bugarska. Na Av. toga novca je prikazan lik sv. Marka, zaštitnika Venecije, kako predaje duždu zastavu, a na Rev. Isus na prijestolu. Na inostranim imitacijama samo je natpis izmijenjen. Zbog upadne sličnosti srpskih imitacija, a i zbog njihove manje težine došlo je do oštih protesta Venecije kod srpskog kralja i do stroge zabrane širenja i trošenja srpskih imitacija na mletačkom državnom području. U Srbiji se taj novac nazivao: dinar. I za najstarije bosanske novce, kovane pod banom Štipanom Kotromanićem (1322–53), služio je mlet. grosso kao uzor, ali samo svojim naličjem. Dubrovački

prvi srebrni novac, kovan od 1337. do 1621., dolazi u latinskim dokumentima također pod imenom grossus, ali mu je, kao i bosanskom novcu, narodno nazivlje bilo: dinar.

S istih novčanih i trgovačkih razloga došlo je u 13. st. i u zapadnoj i srednjoj Evropi do kovanja boljeg i krupnijeg novca, koji je također poprimio naziv: *grossus*. God. 1266. počeo je franc. kralj Luj IX. (1226–70) kovati u gradu Toursu krupniji i veći novac od 12 denara (*denier*) u težini od 4,22 g nazvan *denarius grossus*, a po mjestu kovnice *grossus turonensis*, franc. *gros tournois*. Taj je novac skoro dvaput teži od mlet. matapana, s kojim uostalom nema nikakve analogije. Još u samom 13. st. *gr. turonensis* je često i mnogo imitiran u raznim kovnicama u zemljama oko Rajne i tamo su u optjecaju širio pod nazivom: *Turnose*. Za Lujem IX. ubrzo se poveo češki kralj Vaclav II. (1278–1305). On je dozvao vrsne kalupare iz Italije u Prag i tu je iza 1300. god. dao kovati novu vrstu novca, koji se isticao finoćom srebra (15 lota) veličinom (oko 28 mm) i težinom (oko 3,5g) Za razliku od tankih brakteata, koji su dotada kolali po Češkoj, nazvani su novi novci: *nummi grossi*, a na samim novcima je postavljen prema mjestu kovnice, Pragu, natpis: *grossi Pragenses*; otud je nastao češki narodni naziv: groš, a od ovoga je izvedeno njem. ime *Groschen*. Praški su groši ubrzo postali međunarodna moneta, a širili su se i trošili osobito po srednjoj Evropi. Okolne zemlje, naročito njemačke, mnogo su ih imitirale, Tako je i ug.-hrv. kralj Karlo I. (1308–42) dao kovati od 1329. do 1336. groše veličine oko 28 mm, težine oko 3,4 g i finoće 0,937. Kovao ih je još i Ludovik I. (1342–82) i Matija I. Korvin (1458–90). Kod nas su kovali groše herceg splitski vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić (1403–1413) u težini od oko 1,5 g i veličini od oko 23 mm zatim bosanski kraljevi Tvrtko II. Tvrtković (1420–43) i To-

maš (1444–61) u težini od oko 1,80 g i veličini od 23–25 mm. – I u Turskoj je naziv groš upotrebljavan za jednu vrstu novca, ali u turskoj verziji »*gruŝ*« ili »*guruŝ*« To je ime dobio prvi turski krupni novac od 40 para, kovan za sultana Sulejmana III. (1687–91) u težini od 19,24 g i veličini od 40 mm. Tokom vremena postajao je tur. *gruŝ* sve manji i sve lakši. Tako je 1810. bio težak samo 4,65 g, a velik 28 mm a novčanom reformom od 1844. god. određena mu je težina 1,15 g a veličina 15 mm. – U novom je vijeku groš u Evropi kovan u raznim zemljama u različitim veličinama i težinama. U Austriji je groš imao stalnu optjecajnu vrijednost od tri krajcare i to od 1524. god., kada je zavedena određivanje vrijednosti talira u krajcarama. Tako je i tu groš postao sitni novac. – Naziv groš javlja se i u Engleskoj kao *groat*, u Poljskoj kao *grosz* i u Rusiji kao *groŝ*.

Lit.: PAPADOPOLI 1893: 80 i d.; GLOBOČNIK 1897: VI; GUMOWSKI 1924: 16 i d.; REŠETAR 1925: 37; RENGJEO 1943: 257.

I.R.

Grot. Grote. Holandeski naziv za njem. Groschen, upotrebljavan ne samo u Holandiji nego počevši od prve četvrtine 14. st. jako mnogo i u zemljama sjeverozapadne Njemačke. Sam naziv se mnogo razvio iz franc. Gros tournois (V.!) u holandsko: Groten Turnos.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 243–244.

Gruŝ. Guruŝ (tur., od groŝ), turski naziv za ispočetka krupni, a s vremenom sve sitniji srebrni novac od 40 para. (V. Groŝ!).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 244.

Guinea je naziv za engl. glavni zlatni novac, kovan počevši od 1663. god. Ime je nastalo

otud, što se je za kovanje potrebno zlato dobavljalo iz engl. kolonije Gvineje. Gu. je u početku težila 8,47 g i vrijedila je 20 šilinga, a kovala se u komadima od 100, 40, 20 i 10 šilinga ili 5, 2 i 1 i 1/2 gvineje. God. 1816. prestalo se s kovanjem gvineje; zamijenio ju je sovereign (V!).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 245.

Gulden. Guldiner su njemački nazivi za razne vrste njemačkog i austrijskog novca, kod nas nazivanog forint i forinta. Te su riječi nastale kao prijevod s latinskog: aureus (nummus) = Goldener (Pfennig) = zlatni (novac) Guldiner = zlatnik. Takvi guldeni kovani su u 14. st. u Njemačkoj kao imitacije fiorentinskih zlatnih

florena (od floren je nastalo naše forint). Kad se je u 15. st. počelo kovati srebrni ekvivalent zlatnome guldenu, krupni talir, dobio je ovaj naziv: Guldengroschen, a dotadanji gulden nazvan je Goldgulden (zlatni zlatnik). Zakonom od 1559. god. određeno je u Njemačkoj kovanje srebrnog državnog guldena u vrijednosti od 60 krajcara (Reichsguldiner), a isto je vrijedio i rajnski Gulden (Rheinischer Gulden), kod nas poznat pod narodnim nazivom u množini: »Rajnčki« u Hrvatskoj i »Rajnički« u Sloveniji. God. 1857. uzet je u Austriji gulden kao naziv za glavnu novčanu jedinicu, vrijednu 100 krajcara ili novčića.

Lit.: GLOBOČNIK 1897; SCHRÖTTER 1970: 245–247.

I.R.

H

Hadad je sirski bog, koji stoji uz sirsku božicu Atergatis. On se broji među glavna sirska božanstva (Theoi Syrias). Prikazuje se sa žezlom, i sa dva bika, a uz njega dolazi Atergatis s malim hramom. Dolazi na novcima sirskih vladara, osobito Antiocha IV. I XII.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 250.

Hades, zvan i Pluto, je kod Grka vladar podzemlja. Dolazi na grčkim novcima u raznom obliku: nekad s egipatskim bogom Sarapisem, imajući kraj sebe troglavog paklenog psa Cerbera, nekad sa Zeusom i Poseidonom, nekad sa božicom Korom. Prema priči naime ugrabio je Hades Koru, kćerku božice Demetre, dok je brala cvijeće, pa ju je na četveropregu odveo u podzemlje. Hades dolazi na mnogim novcima sjeverne Grčke i kale Azije.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 250.

Halfpenny, engleski sitnibakreni novac od 1/2 penny-a. kovan počevši od 1690 god., u težini od 9,5 g, a za vladanja Đure II. (1727–60) u težini od 10, 3 g. Od 1606. kovan je cijeli penny, težak 9,5 g. (Vidi: Penny)

I.R.

Harpe je grčka riječ, koja označuje jednu vrstu mača. Taj mač imade držak i pravu plošticu, uz koju je pričvršćena druga srpasta ploštica, tako da se može zvati srpastim mačem. To je atribut junaka Perzeja, koji je tim oružjem odrubio glavu Meduzi. Dolazi na novcu macedonskog kralja Perzeja, te grada Seriphos.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 253.

Harpokrates je egipatski bog Horus. Prikazuje se kao dijete, rođeno od Sarapisa i Izide, Dolazi na aleksandrijskim, feničkim, maloazijskim i sjeverogrčkim novcima kao dijete s uvojcima sišući prst i držeći obilnicu. Nekada sjedi na lotosovu svijetu, ili na sfinji. Nekada je prikazan u odraslijoj dobi imajući u ruci buzdovan, žezlo, granatne jabučice, ili vepa i sokola.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 253–254.

Haruba (od perz. charrub, oznaka za malešan uteg i sitan novac), idealan računski novac na Istoku, osobito na otoku Cipru i u Siriji, u vrijednosti od 1/24 srebrne perpere, odnosno od dvostrukoga denara. Kod nas se haruba spominje u Dubrovačkom statutu od 1272. godine. I u Dubrovniku bio je to idealan novac od 24 mince.

Lit.: REŠETAR 1924: 42–45

I. R.

Hedžra, hidžret je arapska riječ, kojom je nazvan bijeg proroka Muhameda dana 16. VII. 622. iz Meke u Medinu. Od toga dana započinje islamsko brojanje godina, muslimanska godina je mjesečna godina od 354 odnosno 355 dana. Ona se dijeli na 12 mjeseci od izmjenično po 30 i 29 dana. U razdoblju od 30 godina imade uvijek 11 prestupnih godina. Suvišni prestupni dan dodaje se na kraju zadnjega mjeseca, koji inače broji samo 29 dana. Muslimanska godina započinje na 1. dan mjeseca muharema.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 266.

Hekate bila je Grcima božica duhova, prikaza i demona, te gospodarica podzemlja. Budući da se duhovi kupe oko raskršća, to su Grci štovali Hekatu kao božicu raskršća. Odatle joj ime Hekate trivía, Hekate triformis. Njoj

je posvećen pas, a kao atribut ima baklju i ključeve (za polazak u podzemlje). Štovala se osobito u zapadnoj i sjeverozapadnoj Maloj Aziji. Dolazi na novcima mnogih gradova, kao što su Pherai, Lampsakos, Stratonikiea, Aigina, Argos, Brusos, Shiateira, Kibyra i dr., i to redovito s bakljama ili lavovima.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 258–259.

Hektor je glavni trojanski junak. Dolazi na novcima gradova Ilion i Stektorion. Prikazuje se ili u mirnom stavu s napisom EKTOR, ili u bojnim kolima ili u bojnom stavu.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 259.

Helios je isto što latinski Sol, tj. bog sunca. Prema priči Helios upravlja sunčanim kolima, u koja su upregnuta četiri vatrena konja, te lete od mora do mora dajući svijetu dan. Helios je bog, koji sve vidi i sve na vidjelo iznosi, jer svojim zrakama svakamo dopire. Bio je štovan po svoj Grčkoj, a osobito na otoku Rodu, Dolazi na mnogim grčkim novcima (Aleksandrija, Rhodos, Laodicea ad mare, aleksandrijski i baktrijski vladari).

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 259.

Heller je sitni njemački novac kovan od početka 13. st. u gradu Hallu u Švapskoj, u juž. Njemačkoj, u težini od 0,55 g od srebra 0,371 finoće. Ime mu je izvedeno od grada Halla: Haller, Häller, Heller. Zbog svoje solidne podjednake sadržine došao je heller u upotrebu po cijeloj južnoj Njemačkoj. Osobito je bio cijenjen u trgovini i prometu u 13. i 14. stoljeću. Od 16. st. kuju se helleri u zapadnoj Njemačkoj (Aachen, Köln) od čistoga bakra. To je uopće prvi bakreni novac u Njemačkoj. God. 1892. dobila je naziv heller najsitnija jedinica nove austrijske krunske valute.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 259–261.

I.R.

Hephaistos, latinski Vulcanus je bog vatre i kovačkog umjeća. Prema grčkoj priči bio je sin Zeusa i Here. Kako je bio ružno dijete, nije ga Hera voljela, pa ga je nastojala sakriti. Tom je zgodom pao iz Olimpa u more. Tu ga primiše Thetis i Eurynome, pa je kroz 9 godina boravio u jednoj oceanskoj špilji baveći se kovačkim radom. Bogovima se dopadoše njegova djela tako, da je bio ponovno primljen u Olimp, gdje je stvorio nova umjetna djela. Kad se prigodom jedne svađe između Zeusa i Here zauzeo za majku, bacio ga je Zeus po drugi puta iz Olimpa. Pao je na otok Lemnos, ali je uslijed pada ostao hrom. Iza tog pada rijetko se Hephaistos javljao u Olimpu, nego je imao radionice na Lemnosu, Liparima i na Siciliji, gdje su vulkanski bregovi. Ma da je Kephaisos bio ružan, dobio je za ženu ljepoticu Aphroditu. Slika se kao bradati muž s kratkim odijelom i šiljatom kapom na glavi. Golih grudi stoji za nakovnjem, te u nj udara jakim kladivom. Dolazi na nekim grčkim novcima (Aesernia).

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 263.

Herakles, latinski Hercules fenički Melkart, je sin Zeusa i Alkmene. Prema priči Hercules je najveći i najradiniji među svim grčkim herojima. S njegovim su imenom spojene brojne grčke priče. On je ubio nemejskog lava, lernejsku hidru, on je uhvatio kretskog bika, obuzdao vatrene konje tračkog kralja Diomeda, donesao je zlatne jabuke iz vrta Hesperida, doveo je Cerbera iz Podzemlja itd. Herkul se redovito prikazuje kao muž jakih mišica, kuštrave glave, kratkih vlasi, obučen u lavlju kožu držeći u ruci buzdovan. Dolazi vrlo često na grčkim novcima ili stojeći ili sjedeći ili klečeći ili stupajući, bilo cio bilo njegova glava.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 263.

Herceg. Vidi: Dux.

Herceg Andrija (1197–1204). Za vladanja ug.-hrv. kralja Emerika–(1196–1204) upravljao je Hrvatskom zemljom od Drave na sjeveru, do Jadranskog mora i Neretve na jugu kraljev brat herceg Andrija. Vlast njegova u Hrvatskoj bila je jednaka kraljevoj u Ugarskoj. Vladao je suvereno. Njegov službeni naziv glasio je: Andreas, Dei gratia Dalmacie et Croatiae Chulmeque dux. Kao svome vladaru pokoravali su se hercegu Andriji svi svjetovni i crkveni dostojanstvenici i starješine u Hrvatskoj, kao ban, župani, načelnici dalmatinskih gradova i drugi; oko njega se nalaze u sjajnoj pratnji svi biskupi hrvatske zemlje. Po svojoj državini prolazio je on okružen hercegškim dvorom i uglednim pratiocima te dvorskim časnicima, među kojima su se isticali kancelar, koji je upravljao hercegškom kancelarijom i pisao javne isprave, i komornik, koji je upravljao imutkom hercegovim i stajao na čelu hercegške kovnice novca. Bosna nije spadala pod vlast hercega Andrije, jer je baš u to vrijeme vladao u njoj ban Kulin (1180–1204), ali se Andriji pokoravala Humska zemlja (kasnija Hercegovina), koju je on 1198. osvojio. Kao herceg kovao je Andrija kroz sve godine svoga vladanja u Hrvatskoj i svoj srebrni novac. Prvi tip imade starinsku našu grbovnu oznaku polumjesec i zvijezdu i natpis: ANDREAS D(ux) CR(oatie). To su najstariji novci na slavenskom Jugu.

Lit.: KLAJČ 1898; BRUNŠMID 1904; RENGJEO 1936

I.R.

Herme. Latinski herma, kamen međaš, terminus. Prikazuje se kao glava bradatog boga Hermesa, koja od vrata dolje prelazi u stup. S vremenom je Herme dobio lik Herakla,

Dioniza, Priapa. Herme je služio kao kaži-put, granični kamen, grobni kamen, ili kao ukras po ulicama, trgovima, dvorovima i vratima. Dolazi često na novcima (Ainos, Mytilene, Sestos, Sinope, Megalopolis, Sikyon, Atena, Pandosia, Naxos, Segesta, Leukas itd) u raznim varijantama.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 264.

Hermes, latinski Mercurius, je grčko-rimski bog trgovine i prometa. On je prema grčkoj priči sin Zeusa i Maje. Njemu se pripisuje razum, lukavost, rječitost, dar pronalaženja, ali i dar prevare i krađe. On je posrednik i glasnik bogova, osobito Zeusa, čije naloge izvršava. On je čuvar putova, zato su postavljali na svim putovima kipove u obliku ljudske glave na stupu bez ruku i nogu, koji se zvahu Herme. Dolazi često na grčkim novcima. Negdje samo njegova glava (Metapontum, Calacte, Tragilus, Aenus, Sabrata. Negdje poprsje (Thessalonika, Lesbos, Phocaea). Negdje u stojećem stavu (Rhegium, Perinthus, Corycus).

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 264.

Hestia je grčka riječ, koja znaci »ognjište«. Označuje božicu kućnog ognjišta, te odgovara latinskoj božici Vesti. Dolazi na grčkim novcima. Hestia Theon je pridjevak grada Germanikopolis u Pailagoniji. Na autonomnim novcima Mopsuestije u Ciliciji prikazana je kao goruće ognjište.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 265.

Hexadrachmon, heksadrahma je novac od 6 drahma. Takav se novac kovao u Karthagi. Kovao ga je u zlatu i sirski kralj Demetrije I. Taj je sadržavao 6 feničkih drahma sa 21.47 g.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 265.

Hexas ili Hexation je grčka riječ, koja znači »šestinu«. Na Siciliji se kovao Hecas, tj. šestina Litre, što odgovara mjeri od 2 unci je. Latinski sextans ili biunx. Siciliski gradovi kovali su Hexas u Srebru, ostali gradovi u bronci.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 265–266.

Hibridni novci. Naziv dolazi do grčke riječi = polutan. Moderni numizmatički naziv onih novaca, kod kojih se avers ne poklapa sa reversom. Ponajčešće su nastali tako, da je u nekoj kovnici kovničar pogrešno sastavio kalup aversa jednog novca sa kalupom reversa drugovrsnog novca. Uz ovako pogrešno sastavljene averse i reverse, koji uslijed kovanja u državnoj kovnici spadaju u prave novce onog vremena, postoji množina starih i suvremenih falsifikata. Na rimskim carskim novcima javljaju se često bakreni komadi sa po jednim poprsjem vladara na svakoj strani (tzv. monn. de répetition). Te novce treba s pravom smatrati H. novcima a ne pokusnim otiscima. Uz lik cara na aversu javlja se koji put i lik carice na reversu.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 277.

Hibridni novci (lat. hibrida,-ae, životinja potekla od roditelja raznih životinjskih vrsta, ili na pr. čovjek rođen od ropkinje i slobodnjaka) je naziv, kojim se označuju novci, kojima je avers iskovan kalupom jednoga, a revers kalupom nekoga drugog novca. Ta je pogreška mogla nastati ili onda, kada je u istoj kovnici kovalo više majstora različite nominale pa su zabunam zamijenjeni kalupi, ili kada je došao na prijestol novi vladar a novčani kalupi predašnjega nisu bili poništeni. Ali poznati su i na taj način rađeni falsifikati novca iz starijega i novijeg vremena.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 277; KOS 1998: 136.

Hidalgo je zlatni novac države Meksiko od 10 pesosa, težak 16,22 g. od zlata 875/1000.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 266.

Hieros, hiera su grčke riječi, koje znače »svet«, sveta«. Taj pridjevak imadu na grčkim novcima neki gradovi, kao Nikopolis u Epiru, Epidaurus, a osobito gradovi u Ciliciji, Siriji, i Palestini.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 266.

Hiereus je grčka riječ, koja znači »svećenik«. Ta riječ dolazi na grčkim novcima ili za oznaku svećenika uz dodatak božanstva, kao na pr. Hiereus Dionisou, ili za oznaku novčanog činovnika.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 266–267.

Hilaritas. Personifikacija vedrine (veselja) sa dodatkom: Augusti, populi Romani, temporum. Prikazana je u liku žene, koja stoji ili sjedi i drži u ruci palminu grančicu i žezlo, ili obilnicu i zdjelicu, a drugom rukom malo pridiže odjeću. Često je u pratnji djece. Na rimskim carskim novcima javlja se od Hadrijana do Alekta (118.–296. po Kr.). Pod napisom H. Javljaju se osim toga na rimskim carskim novcima još dva kozoroga, zatim ženski lik sa bojnim znakovima te dvije žene pod portikom.

B.Z.

Hidalgo je zlatni novac države Meksiko od 10 pesosa, težak 16,22 g. od zlata 875/1000.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 267.

Himation je grčko gornje odijelo, tj. velika četverouglasta tkanina, koja se obavila oko tijela poput rimske toge. Doljnje odijelo, koje je pristajalo uz tijelo, zvalo se *Chiton*. *Himation* su nosili i muševci i žene, ove uvijek preko doljnjeg odijela. *Himation* se morao tako zbaciti, da je desna strana grudi morala biti slobodna. Pravilno prebacivanje *himationa* pokazuje Nimfa na jednom novcu iz Himere.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 267.

Hipokamp je bajoslovna morska životinja: sprijeda konj s prednjim nogama, često kritelat, a otraga zmija, riba, ili delfin sa zavinitim repom. Dolazi često na grčkim novcima gradova Kyme, Arados, Byblos, Himera, Messana, Kyzikos, Pyrrhos, Tyros, i to u raznim oblicima samostalno ili kao atribut.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 267–268.

Hóman, Bálint, ugledan mađarski historik i numizmatički pisac, objavio je između 1914. i 1926. god. desetak vrlo dobrih numizmatičkih radova, a među njima i dvije radnje, u kojima govori i o hrvatskim novcima, banovcima. God. 1916 izišla je u Budimpešti njegova velika studija: Magyar penztörténet 1000–1325 (Povijest mađarskog novca od 1000 do 1325). Tu je obrađena povijest mađarskog novca od godine krunidbe kralja sv. Stjepana do početka kovanja zlatnog novca pod Karlom I. (1308–42). U IX. glavi toga djela obradio je Homan slavonske banovce, na str. 329–352., i izrekao naslućivanje, da se je u Hrvatskoj kovalo autonomni novac u dužem vremenskom razmaku i prije pojave samih banovaca. On je tu izneso i mnogo korisnih dopuna Truhelkinoj studiji o slav. banovcima. – God. 1920. u Numizmatikai

Közlönyu 1919/1920, organu Madž. numizmatičkog društva u Budimpešti, objavio je drugu svoju studiju: II. Andras-es IV, Belakori szlavon denarok (Slavonski denari iz vremena Andrije II. i Bele IV.), str.33–42. U ovoj je radnji dokazao Homan da je njegovo naslućivanje u 1916. god. bilo opravdano, jer je uspio iznijeti 36 denara i 21. poludenar (obol) kao hrvatski autonomni novac, kovan počevši od hercega Andrije (1196–1203) pa do dolaska Bele IV. na vlast, 1235. god. Ti su novci do Homanove studije smatrani mađarskim kraljevskim novcem, ali je on na temelju specifičnih slavonskih oznaka (polumjesec i zvijezda) bolje i ljepše tehnike kovanja i vrednije unutarnje sadržine dokazao, da to nisu kraljevski, nego slavonski herceški i banski novci.

Lit.: RENGJEO 1936.

I.R.

Homereion ili homerski novac zvao se po Strabonu jedan brončani novac grada Smyrne, koji se do sada u velikoj množini očuvao. Na prednjoj strani ima glavu Apolonovu, a na stražnjoj strani Homera kako sjedi. Novac je kolao od 2. st. do 75. god. prije Krista. Grad Kolophon kovao je sličan novac, tek što Apolon na prednjoj strani koraca. Inače dolazi lik Homerov i na drugim grčkim novcima, kao na pr. otoka Ios.

Dr. K. D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 274.

Homonoia je grčka riječ, koja znači »slogu«. Odgovara latinskoj riječi Concordia. Kao tip dolazi Homonoia na carskim novcima Aiexsandrije, pa Cesareje Kapadočke, te bitinijskih gradova. Prikazuje se kao božica držeći pliticu nad oltarom i obilnicu, a kadkad držeći granu ili klas. Često dolazi Homonoia kako pruža ruku drugoj osobi. Tako na pr. na novcu grada Markianopolis pruža

car ruku božici sloge, koja ima gradsku krunu. Katkada označuje Homonoia slogu ili udruženje dvaju grčkih gradova, koji su održavali iste svečanosti, kao pr. Hierapolis i Sardes.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 274–275; KOS 1998: 138.

Honos. Personifikacija časti, osobito časti oružja. Prikazana je u liku žene, koja stoji i drži grančicu ili žezlo te obilnicu na novcima od Antonina Pija do Lucija Vera (138.–169. po Kr.) sa dodatkom: Honori Augusti. Osim toga je H. prikazan na novcima od Galbe do Vespazijana (68.–79. po Kr.), gdje stoji uz personifikaciju Virtusa. Glava H. vidi se na rimskim republičkim novcima Lolija Palikana i Pufija Kalena.

B. Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 275.

Horvacki novac. Vidi: Denarius croaticus.

I.R.

Holandski lavlji talir. Vidi: Arslanija.

I.R.

Hydria je grčka riječ, koja znači »posudu za vodu«. Hydria dolazi često na grčkim novcima kao nuzznak, tako kod nimfe Larisse, Trikke, Terine. Kadšto služi takva posuda kao sjedalo božici.

Dr.K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 277.

Hygieia je grčka riječ, koja znači »zdravlje«. Odgovara latinskoj riječi Valetudo ili Salus. Božica zdravlja dolazi na grčkim i rimskim novcima kao tip vrlo često.

Dr.K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 277–278.

I

Ianiskos je sin boga Asklepiosa ili Eskulapa. Asklepios je bog zdravlja. Ianiskos dolazi kao gol dječak sam ili uz Asklepiosa ili uz Hygieiu na novcima Pergama, Serdike, Nikopola i Istra.

Dr K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 279.

Ičluk (tur., od *uč* = tri), turski srebrni novac od 3 piastera ili grušā, kovan za sultana Mahmuda II. (1808–39) u težini od 6 g.

I.R.

Ikiluk (tur., od *iki* = dva), turski srebrni novac od 2 grušā. kovan samo za sultana Selima III. (1789–1807) u težini od 25,35 g, od srebra 465 finoće. Iza novčane reforme sultana Abdulmedžida I. 1844. god. veličina ikiluka je 17 mm, a težina 2,40 g.

I.R.

Ilić Oriovčanin, Luka književnik, sabirač narodnoga blaga, historik i numizmatičar. Rodio se 1817. u Oriovcu kod Slav. Broda, u Požezi je učio gimnaziju, u Zagrebu filozofiju i teologiju i tu je zaređen za svećenika. Služio je kao kapelan u Velikoj kod Požege, a onda kao vojni svećenik u Kisegu u Mađarskoj, Zadru, Pančevu i Beloj Crkvi. Končno je imenovan župnikom u Novskoj, gdje je boravio sve do svoje smrti 5.11 1878. – Ilić se s osobitom voljom bavio uz književni rad arheologijom i skupljanjem narodne poezije, pa je 1844. izdao knjigu *»Slavonskih varoških pjesama«*, 1845. *»Baron Franjo Trenk i slavonski panduri«*, 1846. *»Slavonski narodni običaji«* i 1874. *»Lovorike gradiškog narodnog graniarskog puka.«* Najveći dio njegova rada nije tiskan. Tako je u rukopisu ostavio i

»Starožitnosti kraljevstva Slavonije«, sada u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Od osobitog je značenja, da je Ilić skupljao i starinski novac i kao prvi u Hrvatskoj dublje se upustio u proučavanje numizmatike kao nauke. On je napisao nekoliko većih i opsežnijih numizmatičkih radova. God. 1868. predao je Jugoslavenskoj Akademiji svoj rukopis *»Dalmatinski novci«* i ta je radnja primljena na sjednici Povijesno-jezikoslovnog razreda 28. XI 1868. na pregled, ali nažalost nije nikada objavljena. Danas se taj rukopis nalazi u arhivu Jugoslav. Akademije. Ilić je ostavio u rukopisu još ove svoje radove; *»Ukupna numizmatika«*, *»Miscellanea«* i *»Numizmatičko-historičko-zemljopisna upućenja«*, (sada u Sveuč. knjižnici u Zagrebu). *»Ukupna numizmatika«* je naširoko zasnovano djelo, napisano u četiri dijela: I. dio – Uputjenje u numizmatiku – imade partije o postanku novca, o tipovima, veličini i težini, o kovanju, obliku i ljepoti novca, o kovnicama, o natpisima na novcu, o cijeni i rijetkosti nekih novaca, o svrsi i o falsificiranju novca. II. dio: Obiteljski rimski novci. III. dio: Rimski carski novci; novci gotskih i vandalskih vladara te bizantskih careva, i IV. dio: Autonomni i carski novci rimskih pokrajina i kolonija. Sastav ovoga djela i njegov sadržajni raspored pokazuju, da je Ilić poznao tadanju suvremenu svjetsku numizmatičku nauku i literaturu i da je htio da iznese pred hrvatske intelektualce i interesente sva glavna pitanja, kojima se numizmatika i numizmatičari bave. – Za nas je od još većega značenja drugo Ilićevo djelo *»Dalmatinski novci,«* jer je on tu obradio važan dio naše domaće numizmatike. Radnja je podijeljena na dva dijela. U prvom su opisani grčko-dalmatinski novci

Hvara, Visa, Korčule, Brača, Ploče (Herakleja) i Duvna (Di...) i kraljeva i tirana ilirskih Monamija, Jonija, Balea i Gencija, sve daka-ko prema tadašnjem znanju i poznavanju materijala i povijesti. U II. dijelu, u prvom odsjeku je »*Uvod u dalmatinsko penezoslovje*« i opis novca Dubrovnika (str. 77–141), Kotora (str. 141–156) i Splita (str. 156–165). U drugom odsjeku pod naslovom »*Mletačko-dalmatinsko penezoslovje*« su opisani novci Kotora (s. 165–196), Šibenika (s. 196–198), Zadra (s. 199–206), Splita (s. 209–210), Trogira (s. 213–214), Hvara (s. 217) i mletačkoga vladanja (s. 231–237). Radnji je priložena 31 tabla sa slikama najznačajnijih novaca. Slike su uzete dobrim dijelom iz tal. djela: V. Lazari, *Le monete dei possedimenti Veneziani di oltremare e di terraferma*, Venezia 1851. – Numizmatički radovi Ilićevi su častan dokumenat i svjedočanstvo, da su i naši stariji, iako su živjeli u skućenim prilikama, nastojali da drže korak i u numizmatici s drugim kulturnim narodima. Svakako je velika šteta, što nije tiskana barem radnja »*Dalmatinski novci.*« Za ono vrijeme za tadanje stanje numizmatike uopće bila bi ova Ilićeva radnja baš dobar informativan priručnik za poznavanje naših starinskih novaca, kovanih specijalno u starom, srednjem pa i u novom vijeku.

I.R.

Lit.: DUKAT – MIRNIK 1976.

Imperial je naziv 1.) za carske denare, koji su se kovali najprije u Milanu a onda i u nekim gradovima Italije počevši od Fridrika Barbarose (1152–90) pa do početka 15. st. (imperialis) u težinama između 0,94 g do 0,45 g. – 2) za ruski zlatni novac od 10 rubalja, koji se je kovao u Rusiji od 1755. godine, ali natpis Imperial i Poluimperial imaju samo rijetki zlatnici kovani 1895–1897 u vrijednosti od 10 i 5 rubalja. Kad je u Rusiji zaveden

»zlatni rubalj« 1897., porasla je vrijednost imperialu na 15 rubalja.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 287.

Indulgentia. Personifikacija obzirnosti, milosti, sa dodatkom: Augusti, fecunda, pia. Prikazana je u liku žene, koja sjedi i drži u ruci žezlo te ispruženu desnicu. Osim tih atributa drži I. još i zdjelicu ili klasje. I. se javlja na novcima od Hadrijana do Maksimijana H. (117–305. po Kr.). Pod napisom I. javljaju se na rimskim carskim novcima još slijedeći likovi: žena, koja moli za pomoć sjedećeg cara, zatim likovi stojećeg cara, te personifikacija Providencije i Spesa. Uz napise I. Augg in Italiam javlja se lik Italije, a uz I. Augg in Carthaginem lik božice Caelestis na lavu.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 282.

Inflacija je po državi zavedeno povećanje optjecaja papirnog novca iznad visine vrijednosti robe, koje u državi faktično ima. Povećanje optjecaja novca izazivlje istovremeno pad njegove vrijednosti. U užem smislu je inflacija povećanjem novca izazvani nerazmjer između u optjecaj puštene količine novca i normalnoga, zakonom određenog zlatnog pokrića.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 282–284; KOS 1998: 143.

Isis je egipatska božica. Prvobitno kraljica neba te majka sunčanog boga Horosa, kasnije supruga Osirisa. Ona je personifikacija mačinske i supruške ljubavi, gospodarica mora i zemlje, a osobito gospodarica polja. Dolazi na novcima Egipta, ali i na novcima zapadnih i istočnih gradova. Dolazi ili kao poprsje ili kao cijela žena s raznim atributima, kao sistrum, situla, patera, žezlo, obilnica. Nekad ima u ruci pticu, nekad doji Horusa. Isis

Pharia se vozi na lađi imajući kraj sebe svjetionik (Pharos). Nekad sjedi na psu zvijezda Sirius. Nekad sjedi na vozu sa sfingama. Isis ima često na glavi nakit posebne vrsti. Taj nakit sastoji od sunčane ploče među rogovima govedčeta, a gore nojevo perje i dvije zmije.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 287; KOS 1998: 162.

Izmišljeni novci. Vidi: Krivotvoreni novci.

I.R.

J

Jedinica, novčana je novac, koji služi kao osnovica nekog novčanog sistema u raznim zemljama i narodima i koji ima svoje veće ili više, i svoje manje ili niže nominale. Tako je *stater* bio novčana jedinica svoje vrste u raznim grčkim državama i slobodnim gradovima. U Rimu je bio prva novčana jedinica *as*, zatim u vezi s kovanjem u srebru *sesterc* i kasnije denar. U sred. vijeku je denar u čitavoj srednjoj i zapadnoj Evropi također novčana jedinica, a isti tako i na Istoku, samo što tamo prema grčkom izgovoru dobiva naziv dinar, pa ga nalazimo i u arapskim državama i na Balkanu. Kod nas je i sjev. Hrvatskoj u upotrebi pod nazivom denar (*Denarius banalis*), a u Bosni i Dubrovniku pod nazivom dinar. Isto je tako i u srednjovjekovnoj Srbiji. U Njemačkim zemljama je denar dobio narodni naziv *Pfennig*, a ovo od starijega *pening*, od čega je nastalo slavensko: *penenz*, pa naše *penez* i *pinez*.

I.R.

Jefimok je ruski, nekad od Poljaka preuzeti naziv za njemačke i austrijske talire, kovani u Joachimtalu u Češkoj (*Joachimtaler*, *joachimok*), koji su po Rusiji mogo kolali.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 280.

Jelačićev forint je krivi naziv za Jelačićevu spomen medalju od 1848. god., kovanu po nalogu Banskog vijeća u čast banovu, s legendom Av. : POD. BANOM. JOSIPOM. JELAČIĆEM. BUŽIMSKIM. 1848.

Lit.: RENGJEO 1931: 14.

Jelačićeva medalja. U godinama revolucije 1848. i 1849. istaknulo se više austrijskih generala uspješnim ratnim operacijama u Italiji, u Mađarskoj i u samome Beču, prilikom svladavanja tamošnjega ustanka. To su generali Radetzky, D'Aspre, Jelačić, Welden, Windischgrätz, Schlick, Haynau i Hess. Imena njihova istaknuta su u ono vrijeme i na po kojoj medalji kao spomenici na njihove uspjehe u ratnoj taktici, ali ni o jednome od ovih nije izdano i kovano toliko medalja, kao što je o generalu i banu Jelačiću. O njemu postoji 9 medalja s njegovim portretom i jedna, u kojoj se i on uz citirane generale spominje. Medalje su izradili bečki medaljeri po jednu Bernsee, Canzani, Rabausch, i Drentwett, po dvije medalje praški medaljer Vaclav Seidan i Konrad Lange, a dvijema nije poznat autor. Najljepše su Jelačićeve medalje one, koje je izradio Seidan. Obadvije imaju na Av. lijepo rađeno poprsje bana, a na Rev. ima prva, kovana 1849., legendu: ŠTO

BOG DADE I SREĆA JUNAČKA, a druga, kovana 1854., kada je Jelačić odlikom naslovom grofa, legendu: PRIZNANJE ZA SLUGAH BANA HRV. SL. I DALM. ZA CARSTVO AUSTR.

Lit.: RENGJEO 1931.

I.R.

Jelačićev novac. Revolucija u Beču, buna u Madžarskoj i ratovanje u Italiji dovedoše 1848/1849 austrijsku carevinu u tešku političku i financijsku situaciju. U strahu pred neizvjesnom budućnošću počeo je narod po čitavoj Austriji kovani zlatni i srebrni, pa i bakreni novac sakrivati, a i u spekulativne svrhe izvoziti u inozemstvo. Naročito se teško osjećala nestašica sitnoga novca, potrebna za svakodnevna sitna plaćanja i nabavke. Da se taj prijeko potrebni sitniš pribavi, mnoge su trgovine, gradovi, ekonomije pa i privatnici počeli izdavati svoj novac najobičnije papirni. Na tu samopomoć morala se odlučiti i hrvatska banska vlada u Zagrebu, pa je i ona uredila svoju kovnicu u Zagrebu i tu je kovala sitni novac od bakra, iste veličine kao službeni državni, u vrijednosti od jedne krajcare, pod nazivom 1 KRIŽAR. Kovanje nije dugo trajalo. Navodno su tu kovane i srebrne cvancike, ali do danas se nije našao nigdje nijedan takav komad.

Lit.: RENGJEO 1931: 8. i d.

I.R.

Jelačićeva obveznica. Ljeti 1848. god. politički sukob izrneđu Hrvatske i Madžarske doveo je već do toga, da se je držalo, da će svakako doći između Hrvata i Madžara do rata. U Hrvatskom saboru, koji je zasjedao od 5. VI do 9. VII 1848., raspravljalo se i tom važnom pitanju, pa je stvoren 4. VII saborski XXII. zaključak »O državnom zajmu«, kojim je Jelačiću odobreno, da uzajmi »jedan milijun forintih u srebru s koje strane mo-

guće bude pod garancijom državnom«. Tim se je novcem imala hrvatska vojska opskrbiti za ratovanje. Da taj saborski zaključak provede, Jelačić je imao dva plana ili da taj novac sakupi kod kuće u Hrvatskoj ili da zatraži zajam od austrijske Narodne banke u Beču. Za domaći zajam dao je onda tiskati obveznice ili asignacije u više nominala (po 1000 for., 500 for., 100 for., 25., for.), s kojima se je imao potrebni i odobreni novac podići u samoj Hrvatskoj kod javnih ustanova i kod pojedinaca. Istovremeno, 28. VIII. 1848. poslao je Jelačić molbu Narodnoj banci u Beč, da mu izda zajam od milijun dinara na 15 do 20 godina uz garanciju hrvatskih prihoda od soli, poreza i komorskih gospodarstava. Sva je prilika, da je Jelačić potrebni novac dobio od bečke banke, jer do domaćega zajma nije uopće došlo. Tiskane asignacije su 1850. poništene, a sačuvalo ih se tek od svake nominale ponekoliko, kako je zabilježeno na sačuvanim primjercima; tako je od asignacija po 1000 forinti »spaljeno i poništeno po nalogu svetl. Bana 295 komadah«. – Jelačićeve asignacije nikako se ne može smatrati i nazivati »papirnim novcem«, kako je navedeno u Hrv. enciklopediji, I, 663.

I.R.

Jen je jedinica japanskog novčanog sistema od 1870. god. 1 jen = 100 sena = 1000 rina. Od zlata 900 finoće kovani su komadi od 20 (33,33 g), 10,5 2, 1 (1,66 g) jena, a od srebra 900 finoće komadi od 1 jen (26,95 g), i od 50, 20, 10 i 5 sena.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 623–624, 752.

Jetton (franc., čit.: žeton) je novcu sličan kovani komad obično od prostoga metala, koji je u sred. v. služio za računanje na linijama i kao igraća marka u 19. stoljeću.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 281, 551–553.

Jirmiluk, jigirmiluk (tur., od jigirmi = 20) je turski srebrni novac od 20 para, kovan 1691. god. u težini od 9,5 g, a 1810. tek od 2,65 g. Po novčanoj reformi od 1844. god. kuje se sve do najnovijega vremena u težini od 0,60 g, pa je to najsitniji turski srebrni novac.
I.R.

Joachimstaler je krupni srebrni novac, što su ga od 1518. god. kovali grofovi Schlick u Joachimstalu (Jahimovu) u Češkoj od srebra svojega tamošnjeg rudnika. Po toj kovnici nazvan je taj novac Joachimstaler ili, kraće, Taler, od čega je izveden na pr. i naš naziv talir i američanski dolar. Taj je talir imao na jednoj strani sliku češkog lava, a na drugoj sv. Joakima, – a bilo je u njemu 26,39 S srebra. Latinski mu je naziv »uncialis«, jer je bio težak lednu uncu = 2 lota.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 285.

Jubilejski novci jesu takovi novci, koji su kovani i pušteni u optjecaj kao uspomena na neki važan i svečan događaj u životu neke države, obitelji, grada, društvene organizacije i si., tako na pr. prilikom 25 ili 50 godišnjice dolaska na prijestol kojega vladara, prilikom proslave osnivanja nekoga grada i društva itd.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 288.

Jurjev talir (njem. St. Georgstaler) zovu se oni taliri, koji imaju sliku sv. Jurja na konju, kako ubija kopljem zmaja, a kovani su u više evropskih zemalja kao u Njemačkoj, Italiji, Engleskoj, Švedskoj i Rusiji. Među svima su najviše traženi i kupovani kao amuleti za obranu od rana i nesreća taliri njemačke grofovske familije Mansfeld, kovani 1521–1523. s napisom na pokrovcu pod sedlom: ORA

PRO (nobis), i iz 1606–1615. god. s legendom: BEI GOT IST RATH UND THAT. Uz ove mnogo su se tražili i nosili kao amuleti taliri, kovani u Ugarskoj, u Kremnici, kovani od kraja 17. st. kao imitacija mansfeldskih talira, koji imaju na Av. Također sv. Jurja na konju sa zmajem, a na Rev. Lađu, u kojoj spava Isus, i legendu: IN TEMPESTATE SECVRITAS, pa zaštićuju i u opasnosti na vodi i na moru.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 219–220.

Jus cudendae monetae, pravo kovanja novca. U srednjem vijeku, je u Ugarskoj, s kojom je Hrvatska bila u tijesnom državnom odnosu, pravo kovanja novca bilo je isključivo pravo kralja, isto onako, kao što je to tada bilo i u zapadnoj Evropi, na pr. u Franačkoj. Ali za Hrvatsku to vladarsko pravo nije vrijedilo, jer su tu već od kraja 12. stoljeća hrvatski hercezi i banovi kovali poseban svoj novac, drugačiji od kraljevskog i njime podmirivali novčane potrebe svoje državine. Do danas neđutim još nije naučno obrađeno, kako su i kada su hrvatski hercezi i banovi dobili to pravo; da li je to pravo postojalo još iz vremena prije, nego što je Hrvatska stupila u užu političku vezu s Ugarskom, ili je to pravo podijeljeno od ugarskih kraljeva. Jedno stoji kao sigurno, da ugarski kraljevi nisu nikada od god. 1102., kada je Hrvatska stupila u državno-pravnu zajednicu s Ugarskom, kovali na području Hrvatske svoj kraljevski novac.

I.R.

Justiranje novca ili kontrola težine novčanih pločica je tehnički postupak, kojim se pločici daje točno ona težina, koja je zakonskom novčanom stopom određena. Prije se je justiralo ili tako, da je mjereno komad po komad, za sto je zaveden naziv »al pezzo«, ili se mjerio veći broj po težini različitih komada,

ali koji su svi zajedno bili teški jednu marku, »al marco«. Justiranje komad po komad je uvijek ručni posao: radnik stavlja svaku pojedinu pločicu na vagu i mjeri joj težinu. Ako je pločica prelaka, rastopi se, a ako je preteška, turpijom se brusi i smanjuje na propisanu težinu. Početkom 19. st. izrađeni su strojevi, koji struganjem smanjuju preveliku težinu. Ali uz to je potrebno ipak u nekim slučajevima i danas pojedinačno justiranje.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 289.

Justitia. Personifikacija pravednosti sa dodatkom Augusti. Prikazan je u liku žene, koja sjedi i drži žezlo i zdjelicu. Na rimskim carskim novcima nalazi se od Nerve do Aleksandra Severa (96.–235. po Kr.) Na istim novcima dolazi napis I. uz poprsje carice Livije, zatim u kasnije doba do Magna Maksima (383.–388. po Kr.) uz razne likove.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 289.

Juventus. Personifikacija mladosti. Prikazana je u liku žene, koja stoji i kadi kadionicom tamjan samo u novcima Marka Aurelija (160.–182. po Kr.), dok se na ostalim njegovim novcima sa napisom I. nalazi lik carev. Na Klaudijevim (II.) novcima nalazi se uz taj napis lik Herkula, a na novcima cezara Krispa nalazi se Krispov lik.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 290.

Juzluk (tur., od juz = stotina), je turski srebrni novac od 100 para, kovan počevši od sultana Selima III. (1789–1907) u težini od 34,40 g; kasnije mu težina opada tako 1821. god. oko 12,25 S. – Naziv Juzluk imade i turski zlatni novac: turska lira, livre turque (v. to!).

I.R.

K

K. Oznaka novčane vrijednosti na reversu bizantinskih bakrenih novaca, koja je uvedena prigodom Anastazijeve novčane reforme 491. g. po Kr. a znači broj 20 (dvadeseto slovo u grčkom alfabetu), odnosno novac od 20 numa.

B.Z.

Kabeiros je frigijsko božanstvo, i zapravo božanski par. Jedan od njih je star i bradat, a drugi mlađahan. Oni su bogovi plodnosti. Štovali su ih u Thebama, u Samothraki, na Lemnosu i Imbrosu. Kabeiros dolazi na novcu Thessalonike, gdje je prikazan s kladivom i peharom, a do nogu oltar i jedan

slonov zub. Glave Kabeirosa dolaze na novcima gradova Hephastia, Phanagoreia, Biryttis, Kyzikos, Lampsakos, Phokaia, Lesbos, Pergamon, Syros. Za Kabeirose su značajni pusteni šeširi sa zvijezdom ili bez zvijezde. – U novija se vremena Kabeiros izjednačuju s Dioskurima. U tom slučaju oba mlađahna.

Dr.K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 290.

Kaciga (šljem) kao važan dio bojne opreme, koji je zaštićivao glavu, javlja se kao ukrasni predmet već na grčkim novcima, osobito Korinta, Atike i Makedonije. Javlja se zatim

dosta često na rimskim republikanskim novcima. U sredovječnoj heraldici je kaciga uz štit najvažniji dio viteškog grba. I na srednjovjekovnim novcima uzimlje se kaciga često kao grbovna oznaka i ornament. Tako se vidi na bosanskim novcima Tvrtka II., Tomaša i Stjepana Tomaševića – lijepo stiliziranih okrunjena kaciga nad grbovim štitom. I na srpskim novcima javlja se kaciga na novcima Dušana kao kralja i cara, Uroša V., Đurđa II. Stracimirovića, Joana Olivera i župana Branka.

Lit.: LJUBIĆ 1875; SCHRÖTTER 1970: 261–262.

I.R.

Kaima, kajma je turski naziv za papirni turski novac, po prvi put pušten u optjecaj pod sultanom Abdulmedžidom I. (1839–61) godine 1839/1940.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 290–291.

Kalathos ili kalathiskos je košara za cvijeće ili za plodove. Dolazi ili kao tip ili kao nuzznak na novcima Atene, te mecedonskog kralja Antigona Gonatasa. U Rimljana je ta košara ili košarica atribut kod božanstva Annona, Fides, Felicitas itd. Na novcima Abdere nalazi se košarica s cvijećem kao nakit glave plesača i plesačica. Kao košarica s voćem dolazi Kalathos na novcima gradova Elaia Eolska, Markianopolis, Aleksandrija.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 293.

Kalup (žig) za kovanje novca je najvažniji komad za tehnički rad u kovnici. Za novce sa dva lica trebaju dva kalupa, tj. kalup aversa i reversa. Izrađuju ih majstori kalupari od vrlo tvrdog željeza, odnosno čelika. Na metalnom komadu obično cilindričnog oblika jedan je kraj kao zašiljen, da se može usaditi u jaki

drveni stalak, a na drugom ravnom kraju urezuje kalupar pomoću raznolikog oštrog oruđa negativnu sliku i natpis nekoga novca. Postupak pri tome radu je različit. Nekada je kalupar rukom s pomoću oštrog šiljastog dijeta (burin) i s pomoću drugoga alata urezivao (gravirao) negativnu sliku novca u kalup, kasnije se to činilo upotrebom posebnih, unaprijed izrađenih punca i u novije vrijeme s pozitivno rezanim patricama. Taj donji kalup usadio se u drveni stalak, recimo, za avers. Na drugom metalnom komadu, kojemu se obadvije strane ravne, izrađuje kalupar istim metodama dragi kalup, recimo, za avers. Kod kovanja umetne se novčana pločica na donje, u stalak usađeno željezo, na pločicu se postavi gornje željezo i po njegovoj gornjoj strani udari jakim čekićem, pod udarcem čekića utisnu se udubljeni dijelovi donjeg i gornjeg kalupa u novčanu pločicu. Tim i takvim postupkom kovani su stariji novci sve do početka novoga vijeka. Od XVI stolj. počinje se novac kovati mašinama.

Lit.: REŠETAR 1924: 236 i d.; SCHRÖTTER 1930: 659; KOS 1998: 169–171, 290–293.

I.R.

Kalupar ili graver (lat. sculptor, signator; njem. Stempelschneider) je radnik ili umjetnik, koji u tvrdo željezo gravira negativnu sliku novčanoga kalupa, a u novije vrijeme pozitivnu patricu. (V. Patrica!)

Lit.: REŠETAR 1924: 185 i d.; SCHRÖTTER 1930: 660.

I.R.

Kantharos je pehar za vino, iz koga se pije. Bio je od kovine, ili od gline, u obliku kaleža s podnožjem, u sredini debeo, sa dvije ovelike uške. Dolazi ili kao tip ili kao atribut. Kao tip dolazi na novcima Naxosa. Kao atribut dolazi kod boga Dionyza.

Dr. K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 295.

Karantan je naziv, koji se u srednjem vijeku po sjeveru i Italiji, naročito na području Venecije, zaveo kao oznaka za tirolski sitni novac, kovan u Koruškoj (Carantania) za vrijeme vladanja porodice Majnhard od 1286. do 1335. Taj se naziv upotrebljavao sve do pada Mletačke Republike 1797. i za austrijske krajeve, pa se je očuvao u upotrebi i u našem narodu u juž. Dalmaciji i Hercegovini.

I.R.

Karat (od tal. *carato*, fr. *carat*), utezna mjera prije za zlato, a i danas još za dragulje. Prije prihvatanja decimalnog sistema karat je služio kao jedinica za određivanje finoće zlata. Jedna marka čistoga zlata dijelila se na 24 karata, a 1 karat na 24 zrna. 16-karatno zlato bilo je legura od 16 karata zlata i 8 karata drugog nekog manje vrijednog metala.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 295.

Karbovanec je bio u Ukrajini i Bijeloj Rusiji naziv za rubalj. God. 1917. i 1918. emitirale su tamo različite vlade papirni novac od 10, 25, 50, 100, 250 i 1000 k.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 295.

Karneios je peloponeski bog stada, kasnije poistovjetovan s Apolonom. Glavno mu je obilježje ovan rog na glavi. Dolazi na novcu gradova Kyrene, Barke, Mytilene, Metapontum itd.

Dr.K.D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 296.

Karolinško kovanje novca, je u više pogleda od važnosti sa sredovjekovno novčarstvo. God. 751. došao je u Franačkoj na vlast Pi-

pin Mali ukinuo dvostruku vladutu, zlatnu i srebrnu, kako je to bilo za Merovinga, i sadržao samo srebrnu. Njegov sin i nasljednik Karlo Vel. (768–814) zahvatio je u pitanje državnog novca još jače, oko 781. god. povukao je iz optjecaja sav stariji novac i uveo nove denare s monogramom svoga imena. Iz funte srebra kovalo se sada 240 denara, a 12 denara je sačinjavalo šiling, koji je tada bio samo računski novčana jedinica (1 funta = 20 šilinga; 1 šiling = 12 denara). Taj je sistem prihvaćen u mnogim zemljama u sred. vijeku, a sačuvao se sve do danas u Engleskoj.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 296–297; KOS 1998: 171–173.

Kartalizam je novi nazor u nauci o novcu (G.P. Knapp), po kojemu je papirni novac isto tako prikladan za plaćevnu upotrebu, kao što je i metalni novac. Na stvara vrijednost materije (zlata, platine, srebra) neki predmet punovrijednim novcem nego država svojom garancijom i proklamacijom.

I.R.

Karlovački papirni novac. Za vrijeme revolucije 1848./49. kao i mnogi drugi gradovi u bivšoj Austriji bio je prinuđen i grad Karlovac da pusti u optjecaj svoj vlastiti papirni novac, da u općoj novčanoj krizi namakne potrebno sredstvo za sitna plaćanja. Gradski magistrat je pustio u kolanje tri emisije toga novca u nominali od 10 krajcara i to: 6. studenoga 1848., 22. veljače 1849. i 31. ožujka 1849. Te su novčanice veliki rariteti. U cirkulaciji su se nalazile do zadnjega lipnja 1850. – Poznata je još jedna karlovačka novčanica od 100 krajcara, koju je izdala željeznička restauracija prilikom gradnje riječke željezničke pruge.

Lit.: KELLER 1954: 60 i 67; RENGJEO 1953: 53.

I.R.

Kartuša (franc. *cartouche*) je obrubni ukras, načinjen od savnutih linija s umetnutim stiliziranim listićima, cvjetićima i sl., rado primjenjivan naročito u doba baroka. Na novijem novcu javlja se kartuša kao okvir, u kojem je smještena oznaka vrijednosti ili legenda. Ukusne su kartuše naročito na bakrenom novcu Marije Terezije.

Lit.: MISSONG 1866: 77, 178.

I.R.

Kasida, je turski sitni novac od 10 para (= 2 krajcare) iz druge polovine 19. stoljeća.

I.R.

Katančić, o. Matija Petar (1750–1824), franjevac, numizmatičar, arheolog i hrv. pjesnik. Rodio se u Valpovu, a umro je u Budinu. Početnu je školu svršio u rodnom mjestu, gimnazijske nauke u Pečuhu, Baji, Budinu i Segedinu, a filozofiju u Budimu i Osijeku. Poslije svršene srednje škole stupio je u franjevački red i došao u Budim, gdje je među ostalim studirao u sveučilištu arheologiju. Osim hrvatskog i latinskog jezika znao je i mađarski, njemački, talijanski, grčki i francuski. Od 1779. god. živio je u Osijeku kao profesor na tamošnjoj gimnaziji, sve do 1788. god. Tu je 1782. objavio svoju studiju »*De columna miliaria ad Eszekum reperta*« i u dodatku opisao rimske novce, što su se našli u okolini Osijeka. Tako se je već kao mlad čovjek počeo baviti numizmatičkim studijem. Iz Osijeka je premješten u arhigimnaziju u Zagrebu i tu je nastavio svoj naučni rad baveći se poviješću, arheologijom, filologijom i numizmatikom, a istakao se i kao dobar latinski i hrvatski pjesnik. U Zagrebu je izdao svoju zbirku pjesama »*Fructus autumnales*«. Katančić je stekao glas solidna naučnog radnika pa je naklonošću cara Jospia II.

izabran 1795. za profesora arheologije i numizmatike u sveučilištu u Budimu. Ali nije ni na tome mjestu ostao dugo, jer je radi slaba zdravlja 1800. umirovljen. Od tada je do svoje smrti stalno živio u budimskom franjevačkom samostanu baveći se naučnim radom. Katančić je napisao čitav niz naučnih radova, ali mu nažalost nisu svi tiskani. God. 1790. izdao je u Zagrebu raspravu »*in veterem Croatorum patriam indagatio philologica*«, u kojoj se je bavio pitanjem pradomovine Hrvata. God. 1793. izišlo je njegovo djelo »*Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum*«, u kojem je podrobno raspravio pitanje podrijetla Hrvata, njihovih predaka i njihove literature, te je objavio dragocjene epigrafske podatke i opisao rimski Sisak (Siscia) i njegovu kovnicu novca. God. 1797. pripremio je za tisak svoja predavanja iz numizmatike u sveučilištu, no nažalost do njihova štampanja nije došlo. Ali je za svoje slušače izdao dva specijalna numizmatička djela: »*Tentamen publicum ex numismatica veteri*«, Budim 1797. i »*Elementa numismatica*«, Budim 1798. »*Elementa*« su prijevod s njemačkog jezika djela znamenitog bečkog numizmatičara J. Eckhela »*Kurzgefasste Anfangsgründe zur alten Numismatik*«, Wien 1786. Tim je radovima Katančić kao profesor numizmatike na univerzi dao svojim slušačima dobra pomagala za naučni i praktički rad na tome znanstvenom području. Prilikom svoga umirovljenja Katančić se obvezao, da će iza svoje smrti ostaviti peštanskom sveučilištu sva svoja rukopisna i neobjavljena djela. A napisao je za svoje mirovine 17 naučnih radova. Sve te njegove studije u rukopisu s kartama i ilustracijama čuvaju se i danas u biblioteci budimpeštanske univerze. U arhivu Jugoslav. akademije u Zagrebu čuva se prijepis Katančićeva autografa »*Denarius banalis... illustratus per Matthiam Petrum Katančich*« na 110 stanica u kvartu.

Lit.: VODNIK 1913: 351. i. d.; MANOZISI 1933: 40; RENGJEO 1953: 63.

I.R.

Kauri je puž, kojega se je kućica u sred. vijeku eksportirala s otočja Malediva u Indijskom oceanu u Pred. i Straž. Indiju u prvome redu kao nakit, koji se je mnogo tražio i dobro plaćao. Već oko 400. god. po Kr. služili su kauri kao novac na Maledivima a kasnije su se u tome svojstvu širili i upotrebljavali po čitavoj Africi i predstavljali sve do 20. st. najvažniji sitni novac unutarne Afrike.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 301.

Kazbeki, Kaz je perzijski bakreni novac, kovan od 16. do prvih godina 19. st. u raznim kovnicama i u raznim težinama, a vrijedio je obično samo onome kraju, gdje mu se nalazilo mjesto emisije. Kovani su komadi od 1/2, 1, 2, 4, i 8 kazbeki.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 302.

Keiat je naziv za godine 1852. u Burmi kovanu rupiju sa slikom pauna.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 303.

Keration. Od grčkog. KEPATION, izvorno znači sjeme rogača. Najmanja rimska jedinica težine od Konstantina I (306–337) jednaka 1/6 skripula 2 1/1728 libre = 0,19 g. Kao novčana jedinica iznosila je 1/24 zlatnog solidi. Kovana je pod imenom *siliqua* (vidi čl.) Od riječi K. potječe današnja riječ karat (vidi čl.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 303.

Kerenka je ruski narodni naziv za papirni novac malenog formata od 20 i 40 rubalja, što

ga je 1917. izdala provizorna ruska vlada pod predsjedništvom Aleksandra Kerenskog.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 303.

Kesa. U rimskom carstvu iza Konstantina Vel. upotrebljavao se sitni bakreni novac i za krupna plaćanja, pa se je u tu svrhu stavljao u kese, zvane follis, s određenim brojem toga novca. Kesa bakrenoga novca stajala je prema zlatu i srebru u određenom vrednosnom odnosu. Taj način računanja i plaćanja nastavio se i u Bizantskom carstvu. Kada su Turci srušili bizantsku državu i stvorili svoju, upotrebljavali su i oni plaćanja sitnim novcem u kesama. Pa i sam naš naziv »kesa« je turskog porijekla. Jedna turska kesa srebra brojala je 500 pijastera ili groša, a jedna kesa zlata predstavlja vrijednost od 60 kesa srebra ili svotu od 30.000 pijastera. I naš narod za vrijeme tuske vlasti služio se plaćanjima u kesama, o čemu imamo mnogo spomena u narodnoj poeziji.

I.R.

Keš (engl. cash, franc. cache), najmanja istočnoindijska novčana nominala. Iz ist. Indije proširala se ta vrijednost po čitavoj istoč. Aziji. Engl.-ist. indijska Kompanija izdavala je komade od 40, 20, 15, 10, 5, 2 i 1/2, od 1 keša. Oko 1842. kešom su se nazivale sve nominale prastarog kineskog brončanog novca s rupom u sredini. Još 1913. plaćalo se je sve u nutarnjoj Kini kešom. Za vrijeme kinesko-japanskog rata Japanci su, da podmiruju svoje ratne potrebe u bakru, izvezli goleme količine toga novca i rastopili. Uslijed toga je k. postao rijedak novac i zamijenjen je komadima od 1 i 2 centa po 5 i 10 keša.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 95.

Kippe-Wipper je njemačka oznaka za novčanu krizu, u kojoj su se nalazile njemačke zemlje osobito od 1619. do 1623. za vrijeme 30-godišnjega rata. Tu su krizu izazvale teške ratne prilike i to, što su njemački vladari i kenzovi izdavali svoje kovnice pod zakup raznim spekulantima, koji su kovali vrlo loš, jedan posrebn i s malenom vrijednosti novac. Usljed toga nastala je u Njemačkoj silna skupoća. Dok se je prije od srebra za jedan talir kovalo 24 groša, sada se je emitiralo čak 360 groša. Ta je novčana kriza zahvatila i Austriju, gdje je vrijednost državnog novca spala na osminu nominalne vrijednosti. Novci toga razdoblja od 3, 12, 15, 24, 30, 37, 1/2, 48, 60, 75, 120, 150 i 50 i 300 krajcara jedva što su bili posrebneni.

Lit.: GLOBOČNIK 1897: 31. i d.;
SCHRÖTTER 1930: 306–307.

I.R.

Klipa (njem. Klippe) je u numizmatici naziv za svaki zlatni, srebrni ili od neplemenitog metala kovani novac ili spomenicu koji nemaju okrugloga oblika, nego su iskovani na četverokutnim i višekutnim pločicama.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 310.

Knez, vladarski naslov, nastao od got. riječi kuniggs (kralj, vladar) preko staroslav. knez, od čega je nastalo i rus. knjaz. Taj se naziv javlja prvi put na novcu kneza Jakše od Kopenicka (Vidi!) i na srpskim novcima kneza Lazara (1371–1389).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 310.

Knez Jakša od Kopenicka bio je slavenski vladar na području današnjega Berlina u doba, kada ti krajevi još nisu bili germanizirani. Jakša je kovao i svoj srebrni novac, brakteate, u prvoj polovini 12. st.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 310.

Kolbon – novac republike Salvator.

Kölnska Marka (lat. Marca Coloniae) je sred-njovjekovna utezna jedinica od 233,856 g za mjerenje plemenitih metala. Uz Kölnsku Marku postojale su tada i marke raznih drugih evrop. gradova i zemalja, koje su se težinom međusobno ponešto razlikovale. Od 15. st. K. M. postepeno istiskuje iz upotrebe te druge marke jedino se je i nadalje održala u upotrebi Bečka marka od 276,98 g.

I.R.

Kolonijalni novci. Moderni numizmatički naziv za bakrene i poneke srebrene novce, koje su kovale rimske civilne i vojne kolonije (coloniae) i municipiji latinskog govora (jezika) od svršetka rimske republike do kraja III. st. po Kr. Uz ime kolonije dodana su često imena njihovih osnivača-careva, na pr. Iulia, Ulpia, Augusta, Traiana, te pridjevci kao: Laus, Gemella i Victrix. Napisi na K.N. uvijek su latinski, a likovi su često u vezi sa osnivanjem kolonija (na pr. svećenik, koji oruči označuje brazdama granice nove kolonije). Česti su još bojni znakovi i zastava (vexilla), rimska vučica s Romulom i Remom te kipom Marsije sa vinskom cijevi. I osnivanje kolonija navedeno je na kolonijalnim novcima, na pr. kriticom CON(dita) osnovana, IUSSU AUG(usti)= na zapovijed cara (osnovana). Osnivač se zove CONDITOR. Najpoznatija kolonija na području Jugoslavije, koja je kovala vlastite novce je Viminaciu (Kostolac kod Beograda). Poseban je slučaj osnutka kolonije u samom Rimu, o kojoj postoji i spomen na carskim novcima. Osnovao ju je Komod (180.–192. po Kr.) a zvala se je Colonia Lucia Antonina Commodiana.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 314–315.

Kombustija – *Combustia* (v. legura!)

Komora (lat. camera) je u sred. vijeka bila u državi vrhovna financijska ustanova, koja je vodila brigu o kraljevskom imutku i o kraljevim prihodima, porezima, carinama itd. Kako je sredovječna Hrvatska, odnosno Slavonija bila autonomna oblast imala je i svoju autonomnu komoru pod nazivom »camera ducalis«, kada je na čelu autonomne uprave stajao herceg (dux), ili »camera banalis«, što je donosilo izvjesne godišnje prihode. Zato se kod nas ubrzo pod imenom komore razumijevala i kovnica. Na čelu komore stajao je uvijek komornik (camerarius), kojemu je bila zadaća, da utjeruje kraljevske dohotke, o njima da vodi računa i da se brine, da kovnica prema određenim propisima radi i kuje novac. Najstariji komornik bio za hercega Andrije (1197–1204) »camerarius ducis« Venceslaus 1197., a za hercega Bele spominje se »Moys, summus camerarius« 1256. Od naših zemalja komoru je imala i Bosna, pa se spominju i neki bosanski komornici kao Restoje za kralja Tvrtka II.

Lit.: TRUHELKA 1897: 8. i d.; 1901: 104. I.R.

Konsekracioni novci. Od lat. consecratio (vidi čl.). Moderni stručni numizmatički naziv za one rimske carske novce, na kojima su pojedini carevi, carice ili članovi carske kuće, koje je senat proglasio bogovima. Na aversu su ta lica navedena kao DIVUS ili DIVA, dok se na reversu većeg dijela tih novaca nalazi i riječ CONSECRATIO &c.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 110–111, 148, 315.

Kontornijati. Od talij. contorno=rub. Moderni stručni numizmatički naziv za bakrene medaljone slične novcu iz kasnorinskog raz-

doblja (o. 32–476. po Kr.), no, koji se od pravog novca znatno razlikuju uslijed vrlo grubih i često vrlo loše izrađenih likova i loše izrade uopće. Zajedničko obilježje svih K. sastoji se u rubu, koji se uslijed naknadno udubljene brazde vrlo oštro i napadno ističe. Znatni dio K. je kovan, dok je malen broj antiknih odljevaka K. Redovno imaju 37–38 mm u promjeru. Rijetki primjerci dosižu do 42–45 mm promjera. Postoji i mali broj K. od kojih su likovi ugravirani rukom na plohi aversa i reversa. Na K. se najčešće nalaze latinski napisi, dok su dijelovi ili čitave pojedine riječi na grčkom jeziku, ali vrlo rijetko. Na aversu K. nalaze se vrlo često glave careva (od Kaligule do Antemija, 38–472. po Kr.), zatim glava Aleksandra Velikog, Olimprijade (majke Aleks. Velikog), Rome, te nekih klasičnih pjesnika i pisaca (Homer, Terencij, Salustij, Horacij, Apulej i t.d.), poprpsja upravljača trkaćih kola te maske glumaca. Na reversu se najčešće nalaze prizori iz cirkusa i svega onoga što je u vezi s tim (od trkaćih kola pa preko borbe sa divljim zvijerima do muzičkih priredbi). Osim toga nalaze se na nekim K. likovi sa pravih novaca, mitološke scene, prizori iz života Aleksandra Velikog itd. Osim pravih K. treba još spomenuti pseudokontornijate. To je izvjestan broj pravih medaljona, koji su, na upravo barbarski način, udublivanjem ili izbočivanjem rubova pretvoreni u K. O pravoj svrsi K. u numizmatičkoj literaturi mišljenja su sve do danas veoma podijeljena. Jedni (na čelu sa A. Alföldiem) misle da K. nisu dali kovati vladari, nego su ih izdali poganski članovi rimske aristokracije u doba kršćanskih vladara, te ih dijelili posjetiocima i sudionicima cirkusih igara. Protivna strana smatra, da su K. žetoni za razne društvene igre ili nagrade za pobjednike kod športskih igara.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 316; KOS 1998: 180–181.

Kontramarka je na novcu utisnuti okrugli ili uglati pečat, kojim se je nekada, još na grčkim i rimskim novcima, pa u srednjem i još i u novom vijeku, obilježavalo odobrenje, da strani, a i domaći stariji novci mogu slobodno kolati. Taj je pečat imao neki određeni znak, obično grb države, u kojoj je kontramarkirani novac time dobio pravo optjecaja. Tako su u sred. v. solidni češki široki groši dobivali u njemačkim zemljama kontramarke kao znak, da im je priznato pravo optjecaja. U Rusiji su se taliri raznih evropskih država širili i upotrebljavali s malim pečatom kopejke i s pečatom s godinom 1655. (V. jefimok!) Poznate su i arapske kontramarke na mletačkim dukatima krajem 17. i početkom 18. st.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 211–214, 316; KOS 1998: 181–185.

Kontrolna vaga za novac. Zakonom propisana težina pojedine novčane nominale je od velike važnosti. Solidan novac je samo onaj, koji imade uz određenu leguru i propisanu težinu. U starom i srednjem vijeku nije se mogla za svaki pojedini komad neke nominale odrediti težina. Nije se kovalo *al pezzo*, nego *al marco*, tj. nije se kod kovanja pazilo na težinu svakog pojedinog komada, nego da se od izvjesne utezne mjere iskuje određeni broj primjeraka novca. Razlog je bio, što u ta starija vremena nije bilo preciznih vaga s najmanjim utezima. U 19. st, izgrađene su najpreciznije vage s najsitnijim utezima, a kovnice su opskrbljene uzornim uređajima, tako da se danas može kovati novac posve u skladu s propisanom težinom.

I.T.

Konvencijski novac (njem. *Konventionsmünze*). V. Konvencijska stopa.

I.R.

Konvencijska stopa. Car Franjo kao car Njemačko-rimskog carstva zaveo je 1748. na osnovu odnosa zlata prema srebu kao 1 : 14 za državne novce 20-forintnu stopu. Da sredi valutne prilike u Austriji proklamirala je Marija Terezija 1753. tu stopu i kao austrijsku i odredila je kovanje od 20 forinti iz kolnske (ili 24 forita iz bečke) marke u talirima i polutalirima ili forintama. Ta je reforma konvenirala Bavarskoj i Salzburgu, a i većem broju njemačkih vladara, pa je zbog toga nazvana konvencijska stopa, a novac, kovan po njoj, konvencionni novac (*Convention-smünze*). Na temelju konvencijske stope kovani su ovi konvencijski novci: dukat od 23-karatnog zlata, težak 8 g; taliri, polovine i četvrtine talira te sitni novac od 20, 17, 10, 7, 5, i 5 krajcare, sve od srebra. God. 1760. zaveden je i bakreni sitni novac od cijele, polovine i četvrtine krajcare, a 1765. i od 1 helera. Konvencijska stopa i novac održaše se u Austriji dobru stotinu godina u optjecaju sve do 1857. god. kada je zavedena t.zv. austrijska vrednota (*Oesterreichische Währung*).

Lit.: GLOBOČNIK 1897: 38.i d.; SCHRÖTTER 1930: 316–317.

I.R.

Konzularni novci Zastarjeli stručni numizmatički naziv za novce rimske republike. Nastao je u numizmatičkoj literaturi XVI st. kao antiteza izrazu »carski novci« (za novce rimskog carstva). Vidi republikanski novci.

B.Z.

Kopejka (od rus. *Kopjo* = koplje) je ruski srebrni sitni novac, koji se kovao od 1535. do 1719. sa slikom cara na konju i s kopljem u ruci, a na Rev. je natpis u nekoliko redaka. 100 kopejki je išlo u 1 rubalj, a težina joj je bila 1535. 0.69 g opadajući kroz godine do 0,38 g u 1719. god. Već od god. 1701. kuju se kopejke od bakra i kao sitni novac ostaju

one, uz rubalj, do najnovijeg vremena najmanja jedinica ruskog novčanog sistema. Od 18. st. javlja se na av. ili sv. Juraj na konju ili carski monogram. Od 1926. god. kovana je kopejka od mesinga.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 317–318.

Kotorska kovnica. Kada je kovnica u Kotoru osnovana i kada je proradila nije dodanas naučno ustanovljeno. Ljubić je (*Opis*, XXIII) bio mišljenja, da je pravo kovanja dao Kotoru car Dušan 1351. Ali kada se uzme u obzir, da je Kotor već 1420. dospio pod vlast Venecije, ne može se nikako uzeti, da su u kotorskoj kovnici oni brojni tipovi i serije novca iskovani i pušteni u optjecaj za samo 70 godina. Stockert stavlja početak kovanja u Kotoru čak u XI ili XII v. To opravdava naročito starijom tehnikom rada i likovima u nekim slovima i legendama, što sve spada u doba oko XII st. Kotor je kao autonoman grad pod srpskim, ugarskim i bosanskim protektoratom kovao u svojoj kovnici sve do dolaska pod mletačku vlast. Ali su i Mletci Kotoru priznali sva stara privilegija, pa i pravo kovanja svoga novca. Samo je sada vrhovna mletačka vlast oštro pazila na kotorski novac, na njegove nominale, leguru, veličinu i zakonom određeni odnos toga novca prema državnom mletačkom. Međutim je kotorska kovnica pod Venecijom sve slabije radila, kao rad vrlo slabih kalupara novac je postajao sve neugledniji i oblikom i sadržajem, pa je Venecija god. 1640. kotorsku kovnicu konačno ukinula.

Lit.: STOCKERT 1911, 1912, 1916.

I.R.

Kotorski novci su u pretežnom broju tipova kovani od bakra, a u manjem od srebra. Opća im je karakteristika, što na aversu imaju redovito lik sv. Tripuna, gradskog

patrona, s legendom: S. TRIFON. Prvu veću skupinu s brojnim varijantama čine bakreni folari i polufolari sa sv. Tripunom na aversu i s gradskim zidom sa streljačnicama odozgo i vratima odozdo na reversu. Na Rev. je obično legenda: CIVITAS – CATARENSIS. Na polufolarima, radi manje pločice, lik sv. Trifuna je samo kao poprsje izrađen. Drugu veću skupinu folara sačinjavaju tipovi i varijante s likom sv. Tripuna na obadvije strane novca. Ovome se folaru priljućuju polufolari i opet s poprsjem sv. Tripuna na Av., a na Rev. je jednokraki križ sa širokim prečkama. Ni jedan se od ovih folara ne može datirati. Za njima se nižu datirani i to mletački sa sv. Markom na Rev. iz god. 1369–1370., zatim folari, kovani pod protektoratom, ugarskim s grbom Ludovika I. 1370–1382., bosanskim s okrunjenim monogramom Tvrtka I. 1385–1391. i za kralja Ladislava Napuljskog, s krunom 1392–1405. Srebrni novci kovani su također u vrijeme protektora, tako groši 1346–1355 za protektorata cara Dušana 1370–1382. za Ludovika I. kralja ugarskog, 1403–1404. za Ostoje bosanskog i napokon pod Venecijom 1420–1423. Pod Ludovikom I. kovani su i srebrni polugroši. Svi groši, imaju na Av. lijepo rađen lik sv. Tripuna, a na Rev. lik kralja na prijestolju, a mletački sv. Marka. Od god. 1423. kuje kotorska kovnica pod kontrolom mletačkom svoj autonomni novac i to folare od bakra i polugrošice od srebra uglavnom od 1423. do 1610. God. 1625. zavedene su nove nominale: od srebra grošić i od bilona *gazzetta* i polovina solda. Na svim tim novcima dolazi lik sv. Trifuna na Av. na Rev. sv. Marko ili mletački grb. Ispod grba je obično i grb mletačkog conta, koji je u ime Venecije upravljao gradom Kotorom.

Lit.: Vidi Kotorska kovnica!

I.R.

Kovačević, Ljubomir (1848–1918) historičar i numizmatičar. Srednju i visoku školu svršio je u Beogradu. Zanimao se mnogo botanikom i matematikom. Služio je kao srednjoškolski nastavnik u Negotinu, Kragujevcu i Beogradu. Kada je 1877. došao u Beograd počeo se baviti srpskom prošlošću. Bio je historik samouk, bez poznavanja stranih jezika, opće historije i historijske metode, ali se isticao oštroomnošću i objektivnošću. Baveći se srpskom i bugarskom numizmatikom istakao se korigiranjem nekih neosnovanih mišljenja o početku kovanja srpskog starog novca i Ljubićeve krive determinacije bugarskog novca cara Aleksandra i sina mu Mihajla (1331–1355), koje je Ljubić dodijelio čak Asenu I. U svome nastupom predavanju u Velikoj školi u Beogradu 14. III 1894. zastupao je Kovačević svoju tezu, da je u Srbiji prvi kovao domaći novac Uroš I. između god. 1242. i 1281. Velika je šteta što to predavanje nije nigdje štampano. U Glasu Srp. akademije, 46., 1908. štampana je Kovačevićeva studija »Najstariji bugarski novci«, u kojoj je on specijalno na osnovu pravilnog čitanja vladarskog monograma dokazao, da novci, koje je Ljubić dodijelio Asenu I., pripadaju caru Ivanu Aleksandru, što je u nauci općenito i prihvaćeno. Dobar je i Kovačevićev prikaz: »Dva nepoznata bosanska novca« (*Bosanska Vila*, 1910., 66), gdje je iznio dva dotada nepoznata bosanska dinara, jedan od Štipana Kotromanića, a drugi od bana Tvrtka.

Lit.: LJUBIĆ 1875: 4–15; MUŠMOV 1924: 105–113.

I.R.

Kovani novac. Čovjek je u pradavnim vremenima nabavljao potrebne mu stvari zamjenom, a služio se kod toga hranom, raznim oruđem i odjevnim predmetima. Ta sredstva nazivlju se u nauci naturalni novac. (V. Na-

turalni novac!) S kovanjem pravoga metalnog novca započelo se u zadnjoj četvrtini 7. stoljeća st. pr. Kr. Prema staroj predaji i osobito prema grč. piscu Herodotu najprije je kovan novac od srebra i zlata u Lidiji u Maloj Aziji. Poznato je novčano bogatstvo lidijskog kralja Kreza (563–549) st. pr. Kr. Kao najstarije kovanje u staroj Grčkoj smatraju se novci otoka Egeine, kovani pred kraj 7. stoljeća st.e. Svi ti novci imaju na jednoj strani u Lidiji s prednje dijelove lava i bika, na Eginu kornjaču kao grbovne oznake, a na drugoj strani t.zv. »*quadratum incusum*«. Iz same Grčke, prenijelo se kovanje novca u juž. Italiju iliti Veliku Grčku, gdje se oni kuju – po prilici od 550. st. e. – sa dva kalupa s aversom i reversom. U 5. st. kuje se već u svim krajevima oko Sredozemnog mora, gdje su Grci živjeli kao koloniste. U početku nemaju grč. novci natpisa ni slika na obje strane, ali se u toku vremena javljaju na njima grbovne oznake gradskih kovnica kao na pr. lira, sova, jabuka itd. ili i sami natpisi s imenom grada, gdje je novac kovan. Atenski novci sa sovom kao grbom postali su u 5. st. svjetski novac. Južno italski novci, osobito tetradrahme i rijetke dekadrahme na pr. Sirakuze, ističu su visokom plastikom i krasnom umjetničkom izradom. U optjecaj puštale su se razne nominalne, tako na pr. u Ateni komadi srebrnog novca od 1, 2, 4 i 10 drahma i sitni novac od 5, 4, 2 i 1 obol i dalje do 1/4 obola. Izgled i obrada novca postaju u toku vremena sve ljepši i savršeniji. Prikazivanje ljudske glave i tijela je sve dotjeranije, crtanje likova bujnije, pokreti figura naravni i skladni, sve rađeno u plastičnom reljefu. Najbujnije je cvala ova umjetnička obrada novca u juž. Italiji i na Siciliji. Od vremena Aleksandra Vel. (336–323) opaža se polaganom silaženje s te umjetničke visine. U helenističko doba postaje glavna zadaća kalupara, da izradi što ljepše lik vladara. Tako je nastao bogati niz sjajno

rađenih glava Aleksandrovih nasljednika na novcima Egipta, Sirije, Male Azije i Trakije. Srebrni novac Aleksandrov s glavom Herakla i sa Zeusom na prijestolu konkurirao je atenskim »sovama«. Od toga vremena je relief na grčkim novcima sve niži, obrada sve slabija, dok kovanje nije prestalo, kada je Rim zavlado Grčkom. Najstariji novac u Rimskoj državi je od bakra lijevani teški *aes grave*. God. 269. počeo je Rim kovati svoj srebrni novac. Glavna mu je nominala denar, vrijedan 10 asa. S vremenom postaje denar glavnim plaćevnim sredstvom rimskoga imperija. Za vrijeme carstva kuje se novac u zlatu, srebru i bakru. Na njemu se osobito u 1. i 2. stoljeću po Kr. razvila umjetnička izrada naročito portreta pojedinih careva do pravog savršenstva. Ali u 3. i 4. st. opada ta umjetnost. Sve veća shemamatičnost uništava individualne likovne crte vladara. Ta tehnika prelazi i na kasnije bizantske novce. U sred. vijeku je umjetnička i tehnička izrada novca vrlo slaba, a u nekim zemljama upravo loša. U kovnicama rade slabi majstori, a zbog svakogodišnjeg mijenjanja novca prave se na brzu ruku loše i crtani i rezani kalupi; uz to glavna nominala denar ili pfenig iz spekulativnih razloga gubi sve više u svojoj vrijednosti, jer se kuje od sve slabijeg srebra. Da se vrijednost novca podigne, kuju se od 13. st. krupniji komadi (groši), a od 15. st. krupni i punovrijedni taliri, koji su i umjetnički i tehnički lijepo rađeni i kovani novac. U novom vijeku se tehnika kovanja sve više usavršuje, ne kuje se više rukom i čekićem, nego sve boljim i savršenijim spravama i mašinama. Uz to dobri umjetnici izrađuju likove vladara i vlasnika kovnica na aversu i raznolike alegorične i simbolične figure na reversu toga novoga novca.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 529; KOS 1998: 188–189.

Kovanje čekićem je najjednostavniji način izrade novca, koji se upotrebljavao od najstarijih vremena pa sve do 16. pa još i do 17. vijeka. Za taj rad se upotrebljavao drveni stalak kao nakovanj, u njega bi se utakao obično donji kalup, na taj se je kalup stavljala novčana pločica, a na nju gornji kalup. Onda je kovač kovničar snažno udario čekićem po gornjem kalupu, i pod tim udarcem bi se u pločicu utisnule slike i gornjeg i donjeg kalupa. Razumije se, da je taj način kovanja trebao mnogo vremena, da se iskuje veća količina novca. Od 17. st. kovalo se mašinama.

Lit.: REŠETAR 1924: 240; LUSCHIN 1918: 22 i d.

I.R.

Kovanje na prsten ili obruč. Kod kovanja čekićem vrlo se često događalo, da se je novčana pločica među kalupima pomakla, pa slika novca nije pravilno u središtu iskovana; ili je kovničar udario čekićem odviše slabo, pa je slika ispala nejasna; ili je obrub pločice ostajao nepravilan, krnj, s jedne strane novca tanji, s druge deblji i sl. Da se te nepravilnosti izluče, zavedeno je, na pr. kod nas u Dubrovniku 1791. god. kovanje s prstenom. Postupak je bio ovaj: Donji kalup stavlja se zajedno s novčanom pločicom u čelični prsten ili obruč, pločica se uslijed toga ne može pomakći, a obrub njezin postaje pravilno okrugao, pod pritiskom na gornji kalup pločica postane posvuda jednako debela i ravna, a mogao se je u obrub vanjski utisnuti i kakav ornament ili natpis. Tako su dubrovačke libertine i dukati vrlo lijep i pravilno rađen novac s pravilnim rubom, na kojemu je utisnut nakit od lišća.

Lit.: REŠETAR 1924: 242; LUSCHIN 1918: 22.–27.

I.R.

Kovanje na tijesak. Kovanje na valjak imalo je i tu slabu stranu što se morao mijenjati čitav jedan valjak, ako se je na njemu pokvario ma i samo jedan kalup novca. Kao savršeniji način kovanja zavedeno je u 17.st. kovanje na tijesak. Ovo je izgrađeno na istom principu, kao što je kovanje na valjak. Naime i ovdje postoje dva valjka, koji se u mašini okreću jedan prema drugome, ali novčani kalupi nisu sada ugravirani u same valjke, već su u valjcima načinjene rupe, u koje se umeću posebni gotovi kalupi. Ti kalupi izgledaju kao gljive. Na gornjoj okrugloj strani takve gljive izrađeni su negativni kalupi novca. Kada se ti kalupi usade u svoje rupe u valjcima, obavlja se kovanje i to onako, kao i kod kovanja na valjke. (Vidi to!). Ali razlika je u rotaciji mašine. Dok se kod kovanja na valjke okreću valjci uvijek u istom smjeru, ovdje se iz svakoga kovanja pojedinog novca rotacija valjaka izmjenično naprijed i natrag vrši. Dobra strana ovoga načina kovanja sastoji se u tome, što se sada, ako se pokvari koji kalup, ne mora u mašini mijenjati čitav jedan valjak.

Lit.: REŠETAR 1924; 242; LUSCHIN 1918: 26.

I.R.

Kovanje na valjak vrši se mašinskim putem. U stroju su postavljena dva valjka, na kojima su ugravirani jedan ili više negativnih kalupa nekog novca. Na jednome valjku je ugraviran avers, a na drugome revers, a postavljeni su tako, da stoje na valjcima precizno jedan prema drugome. Kad se mašina stavi u pogon, valjci se okreću jedan prema drugome, među njih se stavljaju metalne ploče ili šipke određenog za kovanje metaka. Pod jakim pritiskom među valjcima metal se raširi i u njega se utisne gornja i donja strana novca. Iza toga se pojedini novci izrezuju posebnim spravama iz metalne ploče. Kovanje na valjak uz dobru stranu, da se je moglo dosta brzo

iskovati velike količine novca, imala je i svoje loše momente, što se je dosta teško usklađivao na valjcima avers prema reversu, što su osobito krupniji i veći novci, iskovanu među tanjim kalupima, ostajali malo kao svinuti i što su se novci morali nakon kovanja izrezivati.

Lit.: REŠETAR 1924: 241; LUSCHIN 1918: 25.

I.R.

Kovnice novca se označuju ili po mjestima, gradovima, dvorcima i sl., gdje su se nalazile, ili i po zgradama, radionicama i tvornicama te atelierima u nekom jednom te istom mjestu. Ovaj drugi slučaj postojao kod Rimljana, koji su u istom mjestu, na pr. u kovnici Siscia, imali više officina (Vidi to!), pa je svaka officina imala posebnu svoju oznaku. Kovnica je uređaj, koji postoji, otkako postoji i kovani novac. Kod starih Grka bilo je kovnica u vrlo velikom broju mjesta, poznaje ih se oko 1400. Ako su te kovnice gradske, obilježene su obično imenom dotičnoga grada ili kakovim ljudskim likom, životinjom, biljkom i sl., što je služilo kao neke ruke grbovna oznaka odnosnog mjesta (na pr. sova za Atenu, delfin za Tarent, klas za Metapont itd. U Rimu je ispočetka (kuje se od god. 268. st.e.), kovanje bilo stegnuto na glavni grad, a kasnije, za carstva, kad se Rim. država proširila oko čitavog Sredozemnog mora, otvarane su kovnice i u najudaljenijim od Rima pokrajinama i s više officina. U sred. v. opet su se kovnice silno umnožile osobito u doba Merovinga. Bilo ih je više od 800. Uz to je zavedeno pokretanje pojedine kovnice po čitavoj državi. Kako je nekadanja kovnica s čekićem imala upravo malen broj alata, nije nju bilo teško nositi na pr. i na bojne pohode, gdje se je onda za potrebe vojske kovalo. Za vremena Karlovića je ta praksa napuštena. Kovalo se samo na kraljevskom dvoru i još u

nešto malo kovnica, kako je to car odredio. Iza Karlovića nastale su izmijenjene prilike, broj kovnica je opet silno porastao, jer su nastale brojne manje i veće države. Slično je bilo i u Italiji. U te je dvije zemlje pootvarano neobično mnogo kovnica, ali one obično nisu kovalu u nekim dugim vremenskim razmacima, osim izuzetaka, kao Venecija, Firenca, Rim, Milano i dr. U novom vijeku, kada su formirane neke velike države, dolazi do valutnih reformi, kuje se puno vrijedni novac od srebra (talir) i zlata (dukat), pa su i državne kovnice pod strogim vladarskim nadzorom. Kod nas se kovalo najprije pod Hercegom Andrijom (1196–1233) u Hrvatskoj. Kasnije se kuje u Slavoniji uglavnom u Zagrebu, u Bosni, gdje nije poznato mjesto kovnice, u Dubrovniku od 1337. do 1803, u Splitu, Kotoru, u Srbiji u Novom Brdu, Brskovu, Rudniku i Smederevu. A postojala je kod nas i jedna aristokratska kovnica, grofa Nikole III. Zrinskog u Gvozdanском (1489–1534), a takova je bila jamačno u Splitu i kovnica Vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića (1403–1413). Napokon je bila uređena i pod banom Jelačićem 1849. banska kovnica u Zagrebu, koja je kovala, što se zna, samo novac od nužde, bakreni križar. U nekadanjoj Ugarskoj bila je na glasu kovnica u Kremnici (madžar. *Körmöcz Banya*, njem. *Kremnitz*) i sada kovnica u Čehoslovačkoj. U Austriji, gdje je Ferdinand I (1521–1564) 1524. god. uređio valutno pitanje na novoj osnovici, koja se iza njega održala kroz dvije stotine godina, kovao se novac u više kovnica osobito u krajevima, gdje je bilo rudnika srebra. Kovalo se uglavnom u jedno 15 kovnica, koji je broj za nekih kasnijih vladara bio i veći, osobito za Marije Terezije, kada je provedena nova valutna reforma, poznata pod nazivom konvencioni novac (*Convention-smünze*) 1753. Od sada je 10 glavnih kovnica dobilo velikim slovom svoju poblizu oz-

naku, tako Beč je A, B je Kremnica, C Prag, D Graz, Hall – F, G – Nagy Banya, M – Milano, V – Venecija. Tako je ostalo sve do pada Austrije 1918. Među tim kovnicama uvijek se isticala svojom organizacijom, produktivnošću i najnovijim kovničkim uređajima bečka kovnica, koja još i danas postoji i radi narudžbe i za strane države. Dana 26. I. 1930. otvoren je u Beogradu Zavod za izradu novčanica i kovanje novca. Tu su kovanice poznate serije jugoslavenskog srebrnog, niklenog i brončanog novca.

Lit.: GLOBOČNIK 1897: 23 i d.; LUSCHIN 1918: 30–33; REŠETAR 1924: 136–242; CEJNEK, 1935, 1935a; GNECCHI 1935: 135–140;; KOS 1998: 198.

I.R.

Kovničari (lat. *monetarii*, njem. *Münzmeister*) su u sred. Vijeku, a i kasnije bili upravitelji kovnica, ljudi u svojoj struci jače ili slabije izgrađeni, obično iz staleža zlatara. Oni su bili u kovnicama negdje činovnici, a negdje samostalni poduzetnici. U zapad. Evropi za Merovinga imali su samostalne položaje, ali im je Karlo Vel. ta prava stegao. Sada su samo činovnici, koji su nabavljali i topili srebro i morali paziti, da se kuju valjani denari. Kada se Njemačka iza Karlovića raspala na brojne male države, svaki dinasta kuje novac. U to doba došlo je do kovničarskih društava (*Hausgenossen*), koja su preuzimala kovanja u raznim njem. zemljama pa i u Austriji. Na čelu ovakova društva stajao je jedan kovničar. Uz ovakva društva javljaju se u 13. i 14. st. u sred. Evropi talijanski kovničari, koji preuzimlju kovanje novca pod najam na osnovu posebnog ugovora. U kasnijem sred. v. pojavljuju se u sve većem broju u evrop. kovnicama privatni poduzetnici, koji su kovnicu vodili na svoj račun, a vlasniku su davali ugovoreni dio iskovana novca. Tako imamo u

banskoj kovnici u Zagrebu 1344. god. s monetarom Jakovom sklopljeni zakupni ugovor. U 15. st. kada su ojačale vlasti pojedinih vladara, nastoje sami kovničari, da se u njihovim kovnicama zaposle kao činovnici. U novom vijeku služi kovničar kao kovnički tehničar i činovnik s ugovorenom plaćom.

Lit.: TRUHELKA 1897: 18. i d.; LUSCHIN 1918: 30 i d.; SCHRÖTTER 1970: 423–424.

I.R.

Kovnički strojevi. Za vrijeme kovanja čekićem ili rukom sastojao se kovnički pribor od alata, a to su bili: nakovanj i čekić, mijeh, posude za topljenje metala i za njegovo bijeljenje, sprave za rezanje i taljenje metalnih ploča i šipaka, vaga, punce i kalupi. Od 16. st. dolazi u upotrebu prva mašina za kovanje na valjak (Vidi to!) Nju je izumio i izgradio Nijemac iz Augsburga M. Schwab, ali se njome počelo raditi 1550. pod kraljem Henrikom II. najprije u Francuskoj. U Hallu u Tirolu počelo se tom mašinom kovati 1571. god. U 17. st. je ta mašina pregrađena u praktičniju s kovanjem na tijesak (Vidi to!). U današnje doba izrađene su savršene mašine za kovanje s preciznom tehnikom, koje rade pomoću vodenoga tlaka i sposobne su u kratkom vremenu iskovati velike količine prvorazrednog novca.

Lit.: LUSCHIN 1918: 32, 33.

I.R.

Kožnati novac, novac od kože. Ovakova novca zapravo nije nikada bilo, nego su iz sred. vijeka poznate kožnate doznake za buduću isplatu zakonskim novcem, tako od cara Konstantina Kopronima iz god. 743., od dužda Dominika Michieli oko 1122, od Ludovika IX. francuskog za vrijeme njegova zatočenja, i još od nekih vladara, ali su svi ti komadi kasnije isplaćeni u zlatu. U novije vrijeme je

poznat na koži štampani novac od nužde u Parizu 1790. i u Dorpatu 1820.

I. R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 346–347.

Krajcara (od njem. *Kreutzer, Kreuzer*, a ovo od *Kreuz* = križ) je ispočetka maleni srebrni novac od 20 veronskih denara nazvan tako po dvostrukom križu, što se vidi na njemu. Počeo se kovati u Tirolu i to od 1271. u Meranu a od 1477. u Hallu kod Innsbrucka. Početna težina spala mu je od 1,62 g na 1,06 g. Od vremena Marije Terezije kovala se k. od bakra sve do 1892. god. U banskoj kovnici u Zagrebu kovane su krajcare pod hrvatskim nazivom: 1 KRIŽAR 1849.

I. R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 324–325.

Kralj, vladarski naslov, nastao kod Slavena od njemačkog imena Karl. Drži se, da je silni njemački car Karlo Veliki (742–814) bio slavenskim vladarima onaj uzor, za kojim su se povodili i sami sebe nazivali: karlom, odnosno sa slavenskom metatezom: kralom, pa je prema starome: *kral* nastalo naše kralj. Inače je kralj od starine bio kod Slavena vladar onako, kako je nazivan u lat. *rex*, u grč. *basileus*, u tal. *ré*, u španjol. *rey*, u franc. *roi*, u engl. *king*. Na našem sredovječnom novcu imamo taj naslov u Bosni: na novcima kraljeva Tomaša i Stjepana Tomaševića (GOSPODIN TOMAS CRA BOSNE; STJEPAN CRA GL) i u Srbiji (kraljevi Vukašin, Marko i Andrijaš).

Lit.: LJUBIĆ 1875: 207, 210, 141, 147.

I.R.

Kran je srebrni perzijski novac, kovan u komadima od 1, 2, i 5 kрана. 1 *kran* je vrijedio 1 franc. franak.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 320.

Kratice na novcu se javljaju još od najstarijih vremena. Na starom grč. novcu ako je navedeno ime grada, koji ga je kovao, ispisano je samo kraticama: AΘE (Atena), E (Efez). Tako je i kod grč. imena: A, AYT, AYTOKP (autokrator, car). I na rimskom novcu dolaze kratice često, osobito za vrijeme careva, koji su voljeli, da na njihovu novcu dolazi potpuna njihova intitulacija. Tako stoji na jednom sestercu cara Vespazijana natpis: IMP CAES VESPASIAN AVG P M TR P PP COS III (*Imperator Caesar Vespasianus Augustus pontifex maximus tribunicia potestate pater patriae consul III*). Javljaju se i dvostručena početnih ili krajnjih slova u nekim riječima: DDD NNN = *tres domini nostri*, AUGG = dva Augusta. Kratice su česte i u sred. vijeku. Tako *p* = *p*us ili *per*, = *us*, *eps* = *episcopus*, *rx* = *rex*, *imper* = *imperator*, *scs* = *sanctus*, *D.G.* = *Dei gratia*, *DNS* = *dominus*. Kratice dolaze i na novcu novoga vijeka, osobito kod vladara, koji su imali dugačke službene naslove.

I.R.

Kreditka je ruski narodni naziv za »*kreditnyj bilet*«, tj. za rus. papirni novac, što je od 1843. do 1917. bio u Rusiji u optjecaju u komadima od 1, 3, 5, 10, 60, 100 i 500 rubalja.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 321.

Kreditni novac je onaj, kod kojega se nominalna i stvarna (metalna) vrijednost ne podudara, nego je nominalna veća od stvarne. To je slučaj kod novca od bakra, bronce, nikla i drugog prostog metala (sitni novac) i kod srebrnog novca u zemljama sa zlatnom valutom. U kredit. novac ubrajaju se i državne i bankovne novčanice i sva papirna plaćevna sredstva (čekovi, mjenice itd.) i novac od nužde.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 321.

Kremička kovnica (v. Kovnica)

Kremnički hrvatski taliri. Kada je kralj Marija II. (1608–1619) iza smrti svoga brata Rudolfa preuzeo punu vlast u čitavoj bivšoj Austriji, odredio je 1613. god. da se u Kovnici Kremnici (Körmöcz Banyá) u sjev. tada Madžarskoj kuju krupni novci sa češkim, dalmatinskim i hrvatskim grbom u štitu na prsima dvoglavoga orla. Danas još nije poznato, koji je povod bio te je došlo do toga kovanja. Kovani su dvostruki taliri, taliri i polutaliri ili forinte sve do 1616. god. u brojnim varijantama; tako je poznato 16 varijantata talira. Ovo je prvi put u povijesti da tri hrvatska grba dolaze na istome mjestu zajedno. Kasnije je to ušlo u opći običaj.

Lit.: HARSANYI 1921: 39–46.

I.R.

Krivotvoreni novci. Pod ovim općim nazivom razumijevaju se 1.) Falsificirani novci – kada neka država, društvo ili osoba kuje i baca u optjecaj suvremeni novac druge neke države snizivši mu u spekulativne svrhe težinu i finoću metala. 2.) Lažni novci – kada neko u spekulativne svrhe, na pr. da prevari koji muzej ili pasionirana sabirača, pravi starinski novac, kovanjem ili lijevanjem, ili još takav novac mijenja spajanjem aversa jednoga novca s reversom kojega drugoga. 3.) Imitirani novci – kada se prave prema pravome novcu grube kopije, koje se odmah prepoznaju po primitivnoj tehnici, kojom su izrađeni. 4) Izmišljeni novci – tj. takovi, koji nisu uopće nikada plastički izrađeni i kovani, nego od kojih postoje samo crteži i slike, koje je izradila nečija bujna fantazija. (V. Falsificiranje novca!).

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 187–188.

Križ. Krst. (Lat. *crux*, njem. *Kreuz*). Od vremena Konstantina Vel. križ se javno upotrebljava kao vjerski simbol. Već ga je Konstantin Vel. uzeo u vojnički *labarum*. Javlja se naročito na novcu Bizantskoga carstva i kasnije osobito na novcima srednjega vijeka. U toku vremena dobio je križ raznolike varijacije svoga osnovnog oblika, pa su te varijacije dobile i svoja specifična nazivlja. Latinski ili pasonski križ je onaj, što ima poprečnu gredu kraću od duljinske. Grčki ima 4 jednaka kraka, pravokutno postavljena, Starotestamentarni ili Antonijev je načinjen u obliku velikog slova T, ali s ravnom gornjom gredom. Andrijin križ je sastavljen od 4 jednake prečke, od kojih su 2 postavljene u oštrom, a 2 u tupom kutu, ima dakle oblik slova X. Jeruzalemski se sastoji od 4 jednaka kraka sa 4 mala križića među krakovima. Patrijarški je načinjen od 2 poprečne grede, od kojih je donja veća (kao u slovačkom i mađarskom grbu). Svastika (*Hakenkreuz*) ima 4 jednaka i zavinuta pri vrhu kraka. Papinski križ ima 3 poprečne grede, od kojih je donja najveća, Malteški je izgrađen od 4 jednaka kraka, koji su u središtu tanji, a prema napolju se proširuju i svršavaju u dva šiljka. Osim ovih, najznačajnijih, imade križeva još, koji se nekim sitnijim varijacijama međusobno razlikuju.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 322–324.

Križar v. Krajcar

Križarski novci. Za vrijeme krstaških ratova od 1096. do 1270. god. osnovano je na Bliskom Istoku više država, u kojima su vladali zapadnoevropski velikaši. God. 1097. osnovao je Balduin brat Gotfrieda Bouillonskog, državu Edesu na Eufratu, 1098. stvorena je grofovija Antiohija s Tankredom na čelu, Bertram

je 1109. osvojio Tripolis i u njemu zavladao, dalje prema jugu bila je kraljevina Jeruzalem. God. 1192. kraljevina Cipar. God. 1204. je za 4. krstaškog rata uništeno Bizantsko carstvo, a križari su stvorili naročito na području Grčke grofovije Ahaju i Atenu, u kojima su vladali vladari francuskog porijekla. U svim tim križarskim državama kovani su novci u raznim metalima ili prema ugledu na bizantske ili prema ugledu na novce one zemlje, iz koje su odnosni vladari potjecali. Upadna značajka svih tih novaca je grčki ili jeruzalemski križ. Natpisi su u grčkom, latinskom i, na Cipru, u francuskom jeziku.

Lit.: SAULCY 1847; DECHANT 1868.

I.R.

Kronogram je naziv za natpise na medaljama spomenicama kao i na raznim kamenim ili metalnim spomenicama, u kojim natpisima su nekoja slova krupnija od ostalih. Ta krupnija slova, kada se po svojoj brojčanoj vrijednosti izluče, daju u rimskim brojakama godinu, kada je taj natpis postavljen. Tako na pr. natpis na jednoj grobnoj ploči u Bribiru: HIC EX DVRO SAXO EXECTVM (sepulchrum...) daje velika slova MDCCXXXVI, tj. 1741. godinu.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 106.

Kronologija. Vidi: Datiranje na novcu.

I.R.

Kruna (od njem. *Krone*) je naš naziv za nekadanji austrijski srebrni novac od 5 g težine, zaveden kao nominalna jedinica 1892. godine prigodom uvođenja nove zlatne valute u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Kovani su još od srebra komadi od 2 i od 5 kruna i od zlata od 10 i 20 Kr. te sitni novac po 10 i 20 heler (filira) od nikla i od 2 i 1 heler od bronce. Naziv kruna javlja se ranije i u drugim

evropskim državama, tako u Francuskoj (*couronne*), Portugalu (*coroa*), Engleskoj (*crown*), Danskoj (*corona Danica*), i u Njemačkoj kao oznaka za novčane jedinice, kovane i u srebru i u zlatu. Tako su i u Austriji kovane od 1858. do 1866. zlatne krune u težini od 11,11 g i polovine, teške 5,55 g. God. 1921 prihvaćen je naziv *koruna* i za jedinicu češko-slovenske valute.

I. R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 328.

Krunidbeni novci su zapravo spomenice ili spomen-novac na krunidbu nekoga vladara. Javljaju se u novome vijeku. Kovani su od srebra i zlata. Svojim oblikom i težinom obično ne odgovaraju kurantnom suvremenom novcu u dotičnoj državi. Srebrni su komadi kovani u raznim veličinama, kao taliri, polutaliri i četvrt-taliri. Srebrni su komadi bacani javno među narod prilikom same svečanosti, a zlatni su dijeljeni kao dar. Ti novci imaju i naziv žetoni (od franc. *jeter* = bacati).

Lit.: HOLZMAIR 1938; SCHRÖTTER 1930: 327.

I.R.

Kružni napis na novcu. Svaki kovani novac imade među gornje i donje plohe rub, prema kojemu se računa debljina ili krupnoća pojednog komada. Na starijem novcu sve još do u novi vijek taj je rub redovito nepravilan, na istome novcu negdje deblji negdje tanji, hrapav, neravan i sl. Tu nepravilnost su iskoristivali osobito kujundžije i zlatari, pa su s novca uzimali srebro i zlato rezanjem ili turpijanjem. Zato nailazimo mnogo puta na stare novce jako obrezane i tako znatno smanjene. Da se to spriječi, zaveden je u novom vijeku t. zv. prsten, tj. metalni obroč, kojim je kod kovanja dat novcu pravilan, gladak ili nazubljen, rub, a u toku vremena pošlo se dalje, pa je na taj rub stavljen, obično udu-

benim slovima napis. Prema pravilnoj potpunosti toga ruba moglo se na prvi pogled ustanoviti, je li novac obrezivan ili nije.

I.R.

Krunski talir (*Kronentaler*) je od 1755. za austrijsku Nizozemsku kovani krupni novac od 29,30 g. srebra. Naziv mu potječe otud, što je taj talir za Marije Terezije imao na reversu Andrijin križ i među njegovim krakovima 4 krune. Kasnije za Josipa II, Leopolda II i Franje II javljaju se na njemu tri krune, a mjesto 4. je stavljen orden Zlatnoga runa. Uz cijeli talir kovani su i polutaliri.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 328.

Kufički novci su stariji arapski i muslimanski novci, nazvani tako po kufičkom pismu, jednoj suvrsti arapskog pisma, sa slovima ukočena i uglata oblika. To se je pismo razvilo u gradu Kufa na Eufratu, u mjestu, koje je za vladanja kalifa igralo osobito ulogu u duhovnom i političkom životu Arapa. U kufičke novce ubrajaju se novci Omejevića na Istoku i u Španjolskoj, Abasovića, nekih turskih vladara na Volgi i u Turkestanu, Ejubovića i Seldžuka.

Lit.: KARABAČEK 1868; SCHRÖTTER 1930: 328; AUGST 1934.

I.R.

Kuna je najstarija ruska, već u drevnoj ruskoj Kronici spominjana novčana jedinica od 1/22 računске rus. grivne. Sva je prilika, da je kuna bila već u 9. st. protuvrijednost za jedan arapski *dirhem* ili zapadnoevrop. *denar*, koje su strani trgovci davali za jedno kunino krzno. Množina »*kuni*« je jedan od najstarijih naziva u Rusiji za novce uopće (= njem. *Geld*). I kod nas, u Slavoniji sred. vijeka upotrebljavalo se kunino krzno kao neke vrste novac, pa se je njime plaćao naročito po-

rez, zvan kunovina, lat. *marturina*. U ND Hrvatskoj bila je kuna 1941.–1945. novčana jedinica.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 333–334.

Kurantni novac, Kurant (od lat. *currere* = trčati, optjecati) je ispočetka naziv za onaj novac, koji se je stvarno nalazio u optjecaju, ali tu nije subsumiran i papirni novac. Počevši od 17. st. to je naziv za srebrni valutni novac u suprotnosti sa zlatnim, sitnim i papirnim novcem. U užem smislu to je vrednosni novac, čija metalna sadržina i vrijednost odgovara zakonom od države zajamčenoj nominali; dakle u državama sa zlatom valutom to je samo zlatni, a u državama sa srebrnom valutom samo srebrni novac, komadi novca, izrađeni od neplemenitih, metala, su sitni novac.

I.R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 336–337.

Kurs novca, tj. optjecajna vrijednost njegova ovisi u više pogleda o državi. Država je onaj faktor, koji ima da se brine za punu vrijednost svoga državnog novca. Zato država zakonom određuje valutu, srebrnu ili zlatnu, novčane nominale, njihovu veličinu i metalnu sadržaju vrijednost, ona pod strogim nadzorom u svojoj kovnici kuje taj novac u dovoljnoj količini i pušta ga u optjecaj. Prema

tome država garantira punu vrijednost kurantnog srebrnog ili zlatnog novca, a sitnome novcu, koji nema punovrijedne sadržine, priznaje i jamči tu istu vrijednost. Da kurs novca ostane na zdravoj, zakonom određenoj razini, ima država da pazi i na razne eventualnosti, koje bi mogle vrijednost novca poljuljati. Tako može oslabiti kurs novca preveliko izdavanje nekih nominala, pasivnost u međunarodnom trgovačkom odnosu na pr. s većim uvozom nego što je izvoz itd. Međunarodni kurs novca ovisi o drugim faktorima. Ona se svakako određuje prema finoći metala, ali i o tome, koliko se neki novac u međunarodnom prometu traži i nudi, kolika mu je platna snaga.

I.R.

Kvan je novčana jedinica od srebra u Anamu u biv. franc. Indokini.

I.R.

Kvartnik je bio od polovine 14. st. pa kroz daljnjih oko 100 godina glavni srebrni novac Poljske u vrijednosti polovice češkog širokog groša. Za Kazimira Vel. (1333–1370) imao na Av. lik kralja na prijestolju, a na Rev. orla kao grb Poljske.

Lit.: GUMOWSKI 1924: 22–23;
SCHRÖTTER 1970: 338.

I.R.

L

Labarum. Latinski naziv rimskog bojnog znaka, koji se sastoji od četverouglatog sukna pričvršćenog na motki s kopljištem. Na vrhu kopljišta ili na samom suknu nalazi se znak križa ili monogram XP. Na rimskim carskim

novcima nalazi se L. od Konstantina I. do Priska Atala (313–416. po Kr.) Prema predaji dao je Konstantin I. po staviti spomenute znakove na L. uoči bitke kod Milvijskog mosta (312. po Kr.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 340.

Lac (Lakh) je istočnoindijska računska jedinica u vrijednosti od 100.000 rupija. 100 laka (lakha)

= 1 *crore*.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 340–341.

Laetitia. Personifikacija veselja sa dodatkom: *augusti, fundata, publica, temporum*. Na rimskim carskim novcima prikazana je u liku žene koja stoji i drži vijenac i sidro. Sporedni su joj atributi: obilnica, kormilo i žezlo. Na rimskim carskim novcima javlja se od Antonina Pija de Galerija (138.–309. po Kr.). Uz napis L. nalaze se katkad još slijedeći likovi: teretni žitni brod ili brod sa divljim zvijerima. Ti likovi aludiraju na veselje u rimskom puku, koje je izazvao dolazak tovara žita ili divljih zvijeri u Rim u svrhu prehrane i uveseljavanja Rimljana.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 340.

Latinska novčana unija (*Union monétaire latine*) je ugovor, sklopljen 1865. između Francuske, Belgije, Italije i Švicarske, kojemu je pristupila i Grčka. Ugovorom je određena težina, sadržina, veličina i kurs zlatnog i srebrnog novca, koji je svaka ugovorna država bila obavezna da pusti u opticaj i to u vrednosnom odnosu zlata prema srebru kao 1 i 15,5. Kasnije su Uniji pristupile i Srbija, Rumunjska, Bugarska kao i neke druge države. Za prvog svjetskog rata doživjela je francuska valuta jak pad, došlo je do jake inflacije, vrijednost srebra je jako porasla i prešla nominalnu vrijednost srebrnog novca. Zbog toga je Francuska 1920. otkazala taj ugovor, a isto su učinile 1925. Belgija i 1927. Švicarska. Danas Latinska unija više ne postoji.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 343–345.

Lats, novčana jedinica Republike Letonske u vrijednosti jednog francuskog zlatnog franka. 1 *lats* = 100 *santimi*. U opticaju su se nalazili srebrni komadi 0 2 i 1 latsa, nikleni od 50, 20 i 10 te brončani od 5, 2 i 1 santim.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 345.

Lav (lat. *leo*, tal. *leone*, franc. i engl. *lion*) kao simboličan predstavnik snage i jakosti dolazi već u starom vijeku na grčkim i rimskim novcima obično na rev. u raznim alegorijskim kompozicijama. Javlja se i u sv. Pismu (lav sv. Marka) i u ranokršćanskim skulpturama iznad crkvenih vrata ili ispod stupova portala kao simbolički čuvar crkve. U sred. vijeku se viđa često kraj vladarskog prijestola i na grobnim spomenicima. U sredovječnoj heraldici lav je uz orla najčešća heraldička figura, a javlja se često i na mnogim novcima i srednjeg i novog vijeka obično ornamentalno i stilizirano crtan i prikazan. Osobito se često nailazi na sliku lava na mletačkom novcu, gdje on simbolično predstavlja patrona mletačke republike, sv. Marka. Kao grb Češke javlja se lav mnogo i na češkom novcu jako stiliziran i uspravljen s dvostrukim repom. Na novcima Đurđa Brankovića lav je prikazan ili u uspravljenom stavu ili u koraku. Odatle je motiv lava prenesen na krasno kovani i rađeni četverostruki dukat bosanskog kralja Stjepana II. Tomaševića. Tu je on izrađen u uspravljenoj pozi povelike glave s otvorenim zjalom i bujnom grivom.

Lit.: RENGJEO 1937; SCHRÖTTER 1930: 359.

R.

Lavlji talir, v. *Arslanija*.

R.

Law, John (1671–1729), rodom Škot, stekao je kao hazardni igrač golem imetak, 1716. god. došao u Pariz i tu osnovao banku želeći popraviti teško financijalno i novčano stanje, u kojem se tada Francuska nalazila. Da to postigne poslužio se devalvacijom i povlačenjem iz optjecaja starog kovanog i uvođenjem novog papirnog novca. U optjecaj je pustio goleme količine papirnog, ničim nepokrivenog novca, što je dovelo 1720. do bankrota, jer se papirni novac nije mogao zamijeniti kovanim.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 346.

Lažni novci = Imade ih dvije vrste. Prvo su oni lažni novci, koje su u starom vijeku ili i kasnije načinili neki falsifikatori, da ih upotrebe kao suvremeni zakoniti novac. Takovi novci imaju i povijesnu i numizmatičku vrijednost. Drugo su oni laž. novci koji su načinjeni u moderno doba s namjerom, da se prodaju sakupljačima. Ovi se prave na različite načine, pa se neki mogu odmah prepoznati kao lažni, ali neki su tako vješto izrađeni, da je potrebno vrlo vješto i iskusno oko, da ih prepozna.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 187–188.

Legijski orao. Simbol rimske legije. Sastoji se od metalnog orla koji u pandžama drži strijelu, a u kljunu često nosi vijenac. Stoji na vrhu kopljišta, koje na dnu ima kuku. L. O. je vrlo čest na rimskim carskim novcima kao i na novcima rimskih kolonija i grčkih gradova u Rimskom Carstvu. Dolazi često okružen drugim bojnim znakovima rimske vojske. Katkada ga u ruci drži car ili koja vojna osoba. Od Rima preuzeo je legijskog orla Napoleon I. kao simbol većih bojnih

sastava francuske vojske. Osnutkom Francuskog Carstva postaje on simbolom francuske države, te ga kao takvog preuzima i Napoleon III.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 347.

Legionarski novci. Moderni stručni numizmatički naziv za one novce rimske republike i carstva, na kojima se nalaze napisi ili likovi, koji aludiraju na rimske legije (vojne jedinice u jačini današnje pješ. brigade). Kovanje L. N. započeto je pod Markom Antonijem (43–31. pr. Kr.). Na tim novcima (denari iz lošeg srebra) nalazi se na reversu legijski znak (vidi čl.) između dva bojna znaka s brojem legije (od I–XXV. i XXX.), dok se na reversu nalazi rimska galija. August je izdao svega jedan L. N., na kojemu se osim broja legije (XVI) nalazi i lik lava. Više L. N. izdao je pretendent Klodije Macer u vrijeme t.zv. građanskog rata (69. po Kr.): I, III i IV legije. Tek za Septimija Severa (193.–211. po Kr.) započima češće kovanje L. N. u raznim kovinama, na kojima se uz brojke petnaest Severu vjernih legija nalaze i njihova imena. I na njima je kao zajednička karakteristika prikazan legijski znak između dva bojna znaka. Slijedeći niz L. N. izdao je Galijen (253–268. po Kr.) kako se čini o. g. 257.–259. po Kr. Na tim se novcima uz uobičajene brojeve nalaze i simboli pojedinih 17 legija (razna božanstva i životinje). I Galijenov protucar Viktorin (265.–268. po Kr.) izdao je krasni niz L. N. isključivo u zlatu s likovima božanstava i životinja, simbola 12 legija. Zadnji rimski carevi, koji su izdali L. N. bili su britanski protucarevi Karauzij i Alekto (287.–296. po Kr.) sa istim likovima poput prijašnjih, a s brojevima 9 legija. Brojevi i imena legija nalaze se osim toga i na novcima rimskih municipija, u kojima su legije imale svoje sjedište. Na nekim od tih novaca nalaze i

kontramarke (žigovi) s brojem pojedine legije. Na rimske legije napokon podsjećaju i oni rimski carski novci, na kojima se nalaze napisi kao na pr. CONCORDIA ili FIDES LEGIONUM.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 347–348.

Legiranje novca. – je spajanje i miješanje u rastopljenom tekućem stanju jednoga metala s nekim drugim, osobito plemenita metala s neplemenitim. Tako se prema odredbama novčane stope pojedinih država dodaju finome zlatu određene količine srebra ili bakra, a čistom srebru bakra, i to zato, da se zlatu i srebru daje jača čvrstoća. Imade legiranja i u spekulativne svrhe, kada se osobito srebrnom novcu dodaju i znatno veće količine bakra, a novac se pušta u opticaj kao da je kovan od finog srebra. Takav slučaj imademo i kod nas u Dubrovniku, gdje je talir imao srebra samo 566,66 tisućina, a ostalo je bio bakar, a istovremeno austrijski talir je imao 833,3 tisućine srebra i samo 166.7 tisućine bakra.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 347.

Lek. V. *Frang!*

R.

Lepton (grč. množ. *lepta*. = malen) je bio naziv za staro grč. sitni novac od bakra. U modernoj Grčkoj je to najsitniji novac, 1 *dragma* = 100 *lepta*.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 350–351.

Leu (množ. *Lei*; lav) je rumunjska novčana jedinica. 1 *lev* = 100 *bani*. Od zlata su kovani komadi od 20 i 10 *lei*, od srebra od 5, 2, 1 i ½, a od bakra od 10, 5, 2 i 1 *bani*.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 351.

Lev (bugar., lav; ime je nastalo po slici lava na novcu). Zakonima iz 1880. i 1897. god. prihvatila je Bugarska francuski novčani sistem pristupom u Lat. novčanu uniju, pa je za franak uzela naziv: *lev*, a za santime: *stotinka*. Od zlata su kovani komadi od 20 i 10 leva, a od srebra od 5, 2, 1 i ½ leva.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 351.

Levantski talir. Mnoge su evropske države u prijašnja vremena kovale krupan srebrni novac, talire, da njime podmiruju trgovačka plaćanja u zemljama bližeg Istoka, osobito u nekada golemoj turskoj državi. Tamo se je taj novac radi obilne srebrne sadržine rado primao i trošio. Uz Španjolsku, Holandiju, Italiju, Njemačku kovala je i Austrija t. zv. talir Marije Terezije, koji je u toku vremena dobio svoj specifičan naziv: levantski ili levantinski talir. (v. Marije Terezije talir!), a tim su imenom nazivani i taliri ostalih država.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 351, 370.

Liberalitas. Personifikacija slobodnog (širokogrudnog) načina mišljenja, zatim nesebičnosti i osobne darežljivosti. Na rimskim carskim novcima od Hadrijana i Konstantina I. (117.–337. po Kr.) prikazana je u liku žene, koja najčešće stoji, a rjeđe sjedi i drži u jednoj ruci tablicu, a u drugoj obilnicu, koju katkada ispražnjava. Uz napis L. često je dodana brojka (od L–VII) kao aluzija na redovna davanja novčanih potpora iz posebne carske blagajne, koja su označena brojkama na čelu popisa. Pored redovnih atributa drži još i žezlo. Uz personifikaciju L. javlja se na novcima uz isti napis i lik stojećeg ili sjedećeg cara ili careva ili liktora s tablicom. Vrlo je čest prizor dijeljenja da-

rova: car sjedi na »suggestusu« s pratnjom, uz njega personifikacija L., a prema njima sučelice stoje građani (od Hadrijana do Valerijana, 117.–260. po Kr.). Taj se prizor ne razlikuje od »kongrijaja«.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 352–353.

Libertas. Personifikacija slobode, lične i državne s dodatkom: *augusti, populi romani, publica, restituta saeculi*. Prikazana je na rimskim carskim novcima od Klaudija I. do Julijana I. (42.–238. po Kr.) u liku žene, koja najčešće stoji, a rijetko sjedi. Na glavi nosi »pileus«, a u ruci drži katkada žezlo, obilnicu ili grančicu sa žezlom, ili ima lijevu ruku ispruženu ili sakrivenu u haljinu. Na republikanskim novcima nalazi se na kvadrigr. Glava poprsja pokrivena je koji put koprenom, a uz poprsje se nalazi vijenac, klasje ili metalni obruč (»stephane«).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 353.

Libertina je krupni srebrni novac, talir, Republike Dubrovačke, kovan od 1791. do 1795. u vrijednosti od 80 dinarića ili 2 srebrna dukata dubrovačka. Libertina je imitacija talira Marije Terezije sa ženskim poprsjem na av., veličine 41,5 mm, težine 28,887 g, finoće srebra 613/1000 ili 17,361 g čistoga srebra. Kovana je naročito za trgovinu i plaćanja u Turskoj i za konkurenciju s talirom M. Terezije, koji se je u Turskoj rado primao i trošio. Naziv je nastao od napisa u štitu: LI – BER – TAS, koji se je nalazio na jednoj strani novca.

Lit.: REŠETAR 1924: 458; SCHRÖTTER 1970: 353.

R.

Libra. Latinski naziv za vagu kao i za ono što se važe. *Libra* je zatim oznaka jedinice novčane vrijednosti kod Rimljana prije početka

kovanja novca, a iznosila je jednu funtu. Nakon kovanja prvog rimskog novca izjednačena je *libra* s *Asom* (v. čl.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 353.

Libralna stopa. To je ona stopa rimskog *Asa* (vidi čl.), kod koje *As* važe potpunu funtu (ili 327,45 ili 272,9 g), dakle, kod koje su *As* i funta potpuno jednaki.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 353–354.

Libra peruana je noviji zlatni novac južnoameričke države Peru, težak 7,988 g, kovan od zlata 916/1000 u vrijednosti od 10 sola. 1 *sol* = 4,75 njem. marke.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 354.

Lice novca i medalje, v. Avers!

R.

Ligatura. Od lat. *ligo* = vezati. Stručni naziv za povezivanje i spajanje dvaju (rjeđe više) slova u pismeni slog. L. se javlja najviše na kasno rimskim novcima. Tako na pr.: A = AE, A = AU (na novcima Romula Augustula), O = ON (na novcima Konstantina III.) te KONSTA = KONSTAN za Konstantinu (novi naziv Arelate-a, Arles u Francuskoj).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 354.

Ligatura je spajanje dva ili više slova u jedan zajednički lik. Radilo se to negda, a radi se i sada najobičnije zato, da se štedi u prostoru ili jer nema mjesta, da se sva slova svako za sebe navedu. Ligature se nalaze već na rimskom novcu, na pr. AE kao kratica za *Aes* (= bakar), a ima ih mnogo i na sredovječnim novcima, na pr. Na nekim novcima kralja

Tomaša pod krunom slova T, M i S u jednom liku (= TOMAS), ili na mletačkom novcu: 9TARIN (= Contarini), gdje je 9 ligatura od CON. Jako su se mnogo ligature upotrebljavale u sredovječnoj štampi.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 354.

Lira (franc. *livre*) je naziv, izveden od lat. riječi *libra*, kojom je u Rimu označivana utezna jedinica od 327,40 g. Novčanom reformom Karla Vel. (v. Karolinško kovanje!) *libra*, ili njem. *pfund* (funta), je postala novčana računarska jedinica, koja se dijelila na 20 solida ili schilinga, a solid se dijelio na 12 denara. Taj način novčanog računanja i kovanja proširio se po čitavoj zapadnoj Evropi, a u Engleskoj se održao do danas. Tako se je novac računao od XIII. st. i u Veneciji, koja je imala vrlo razvijenu trgovinu po čitavom Sredozemnom moru. Od toga vremena upotrebljavala su se u Veneciji dvije lire, a obadvije su se dijelile na 20 solda, a svaki solido na 12 denara. Sama *lira* je bila idealna vrijednota. Prva i starija *lira* je sastavljena od 240 komada sitnog srebrnog novca, zvanog *piccolo* ili *parvus*, a naziv joj je bio: tal. *lira di piccoli* ili lat.: *libra denariorum parvorum*. Druga *lira* se sastoji od 240 groša ili matapana i nazivala tal. *lira di grossi* ili lat. *libra denariorum grossorum*. Odnos između grossa i piccola bio je kao 1 prema 26, jer je ispočetka išlo u 1 *grossus* 26 *piccola*. U toku godina opadala je vrijednost grossa i piccola, a s njima i vrijednost lire. Oko god. 1200. iznosila je težina jedne lire 20,00 g, a god. 1472. samo 6,52 g. Kao kovana novčana nominala puštena je *lira* u optjecaj, prvi put pod duždom Nikolom Tron 1472. godine (v. *Lira Tron!*), i to od 6,25 g, a finoće srebra 948/1000. – Kao preteča moderne talijanske lire je *lira austriaca*, koju je Austrija kovala do 1852. god. za svoje zemlje Lombardiju i Veneciju u težini

od 6,682 g. – God. 1859. puštena je u optjecaj suvremena tal. *lira*, vrijedna 100 centesima, teška 5 g, od srebra 835/1000.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 355.

Lira dalmata, v. Dalmatinski novci!

R.

Lira tron je prva realna, kovana *lira* u Veneciji pod duždem Nikolom Tron-om (1471–1474), prostonarodnog naziva *trono*. Prije nje je *lira* bila idealan, računski pojam. Dijelila se na 20 solda, kovana je u veličini od 23 mm i težini od 6,52 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 355.

Lirazza, mletački novac od 10 *gazzeta* (v. *Gazzeta!*), odnosno naziv, koji je dobila mletačka *lira* (v. *Lira!*), kada joj je smanjena vrijednost. *Lirazza* je kovana prvi put 1571. s oznakom X.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 211, 355.

Litas, od 1924. god. novčana jedinica republike Litve = 100 centas.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 355.

Literatura, numizmatička. Od početka novoga vijeka pa do danas razvila se vrlo bogata numizmatička literatura. Svoje početke imade ona na klasičnom tlu Italije, gdje se je za vrijeme humanizma i renesanse razvio živi interes za prošlost naročito staroga Rima. Bogati nalazi klasičnog rimskog novca davali su pojedinim piscima pobude, da se pisanjem pozabave krasno rađenim portretima, poviješću, familijarnim prilikama i djelima rimskih vladara. Tako je već 1517. izdao u

Rimu Andreas Fulvius svoje djelo: *Illustrium imagines imperatorum et illustrium virorum vultus ex antiquis numismatibus expressi*. God. 1574. izišlo je djelo znamenitog i vrlo plodnog pisca 16. stoljeća Huberta Golza: *Caesar Augustus, sive historia imperatorum Caesarumque Romanorum ex antiquis numismatibus restituta*, u 2 knjige. U nizu drugih suvremenih pisaca istakao se I. Vaillant djelima: *Nomi antiqui familiarum perpetuis interpretationibus illustrati*, Amsterdam 1708. I naš zemljak dubrovčanin Anselmo Bandurius napisao je dva znamenita i još i danas često citirana djela: *Numismata imperatorum romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos*, u 2 sveska, Pariz 1718. i 2. izdanje Rim 1791. te: *Bibliotheca nummaria, sive auctorum qui de re nummaria scripserunt*, Pariz 1718.; ovo je upravo jedna od prvih bibliografija opće numizmatike. U čitavoj toj bogatoj staroj literaturi od povijesne je važnosti djelo bečkog numizmatičara Jos. Eckhela: *Doctrina numorum veterum*, Beč 1792–1798. u 8 svezaka. Eckhel je među prvima zahvatio uz rimsku i grčku numizmatiku i postavio sistem, kako da se razvrstava opća klasična numizmatika Grka i Rimljana. Taj je sistem u nauci općenito prihvaćen i zadržan sve do danas. U 18. i 19. stoljeću javljaju se brojni pisci, koji se bave specijalno rimskom i grčkom numizmatikom. To je bogata i mnogobrojna literatura s nekoliko odličnih pisaca i djela.

Numizmatika srednjeg i novog vijeka postala je dosta kasno predmetom naučnog istraživanja. Početkom 18. stoljeća javlja se u Njemačkoj zanimanje i za domaću numizmatiku. Nijemac J. Mader je prvi napisao djelo o njemačkoj srednjovjekovnoj numizmatici pod naslovom: *Kritische Beiträge zur Münzkunde des Mittelalters*, 6 sv., 1803–1813. U toku kasnijih godina javljaju se onda brojni pisci svih skoro naroda Evrope,

koji proučavaju svoju nacionalnu povijest kovanog novca. Danas postoji u svakom pogledu tako bogata numizmatička literatura, kakove ne može pokazati nijedna pomoćna nauka opće povijesti.

Iz tog golemog broja numizmatičkih djela navest ćemo ona, koja su stekla u suvremenoj nauci znanstveni autoritet i koja se u naučnim redovima često citiraju:

Stari vijek:

a) Grci

British Museum, *Catalogue of Greek Coins, Italy – Arabia, Mesopotamia, Persia*. London 1873–1922.

CUNNINGHAM 1873; IMHOF-BLUMER 1901–1902; SVORONOS 1890; AMBROSOLI 1899.

b) Rim:

MOMMSEN 1860; COHEN 1880–1892; ELMER 1933; BABELON 1885–1886; GNECCHI 1935.

NUMIZMATIČKA LITERATURA, II dio!

c) Barbari

DESSEWFFY 1910; PINK 1950; WROTH 1911; FORRER 1908

Srednji i novi vijek:

SABATIER 1862; SCHINDLER 1951; RÉTHY 1898; 1907; LUSCHIN 1904; 1913; 1922; 1923; MILLER 1948; CNI I–XII; LAZARI 1851; THEMESSEL 1911; GUMOWSKI 1924; CEJNEK 1935; 1935a; PROBSZT 1954; KELLER 1954; HÓMAN 1916; MUŠMOV 1924; GHALIB 1307 (1889); SZÉCHÉNYI 1807; WESZERLE 1873; BLANCHET – DIEUDONNÉ 1912–1936; Ljubić 1875; Stockert 1910, 1911, 1912, 1916, 1919; REŠETAR, P. 1891–1892; Rešetar, M. 1924; 1925; Truhelka 1897; 1906; RENGJEO 1943.

NUMIZMATIČKA LITERATURA III. Dio

III. NUMIZMATIČKI RJEČNICI:

HALKE 1909; MARTINORI 1915; FREY 1917 SCHRÖTTER 1930.

NUMIZMATIČKI PRIRUČNICI:

HALKE 1881; 1889; AMBROSOLI 1895;
DANNENBERG 1912; STÜCKELBERG 1899;
LUSCHIN 1918.

Litra (grč.) je naziv za srebrnu nominalu u grčkim kolonijama Sicilije, koja je odgovarala težini rimske libre (v.to!). I u Dubrovačkoj republici se je upotrebljavao za rimsku liru samo naziv litra, koja se je kao i *libra* dijelila na 12 *unča* (uncija). 1 dubrov. *litra* = 6 *unča*; 1 *unča* = 6 *aksadža*; 1 *aksadža* = 24 *karata*. U Dubrovniku su bile u upotrebi dvije litre: tanka od 327,932 g mjera za novac, i debela od 372,331 g mjera za robu.

Lit.: REŠETAR 1924: 75. i d. Lit.:
SCHRÖTTER 1930: 355–356; KOS
1998: 210–211.

R.

Lituus. Latinski naziv za palicu svinutu u gornjem dijelu koja je služila augurima (vidi čl.) za ograničenje područja, koje su istraživali. Na rimskim novcima, a osobito na carskim nalazi se L. uz ostale obredne sprave osobito na novcima cezara, no vidi se i u rukama careva, kada su oni prikazani kao auguri.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 356–357.

Livre (franc., od rim. *Libra*), francuska funta, bila je od vremena Karla Vel. računski novac sve do kraja 18. stoljeća. *Livre* se je dijelila na 20 *sous*-a, a 1 *sous* na 12 denara (*deniers*). 1 *livre* = 240 *deniers*. Kako je francuski novac postajao u toku stoljeća sve slabiji, opala je jako i vrijednost *livre*, ali je *denier* bio uza sva pogoršanja vrijednosti stalna računski jedinica. Kovani novac je bio *écu* (v. to) od 6 *livra*, u težini od 29,488 g. Prema tome težina 1 *livre* iznosila bi 4,922 g. Prilikom novčane reforme 1803. zavedena je nova novčana jedinica *franc*, koja je dobila težinu 1 *livre*, u novo zavedenoj decimalnoj mjeri ravno 5 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 357.

L. St. (L.), kratica za englesku zlatnu novčanu jedinicu *livre sterling* (v. to!)(.).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 357, 361.

Livre sterling (i: *Pound Sterling*) je računski novac Velike Britanije od najstarijih vremena pa sve do danas, (kratica: L. St.) 1 L.St. = 20 *shilling* = 12 *pence*. Vrijednost mu je u toku vremena bila nestalna radi kovanja slabijeg srebrnog novca. Ustaljena je 1816. god., kada je zakonom uvedena zlatna valuta. Jedinicu joj čini *Livre Sterling* ili *Pound Sterling*, a kovana jedinica nosi ime *Sovereign* (čit. *savern*), težina 7,988 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 361, 508, 528.

Livre turque (kratica Ltq) je turski zlatni novac, zlatna *medžidija*, težak 7,216 g finoće zlata 916/1000, vrijedan 100 piastera. Kovani su i komadi od 50 piastera (*eliluk*) i od 25 piastera (*misr*).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 357.

Lot, stara utezna mjera, nastala u Njemačkoj, a upotrebljavala se i kod nas, kada je kod nas uvedena marka kao mjera za srebro. 1 marka = 16 lota; 1 *lot* = 18 zrna. 1 kölnska marka = 233,75 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 360–361.

Louis d'or je francuski zlatni novac, težine 7,60 g finoće 900/1000, prvi put kovan pod Ljudevitom (Louis) XIII. 1640. pa onda sve do 1803. god., kada je zaveden novi zlatni novac od 20 franaka. *Louis d'or* je vrijedio 10 *livra*.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 361.

Lucrum camerae (prihod od kovnice). U srednjem vijeku, u zemljama, u kojima se je svake godine kovao novi novac i zamjenjivao s prošlogodišnjim – a tako je bilo i u Hrvatskoj u prvoj polu XIII st. – državna je kovnica donosila vladaru poseban prihod, koji se je sastojao između finoće srebra i težine starijeg i novokovanog novca. Obično je novo-

kovani novac bio i od slabijeg srebra i uz to lakši od prošlogodišnjeg. Za novi novac se je davao stariji, koji je bio bolji. Tim postupkom je vladar kroz svoju kovnicu dobivao bolje srebro i u većoj količini, nego što je u novom novcu izdano. Taj se prihod nazivao *lucrum camerae*. Veličina njegova je ovisila o postotku, u kojem je novom novcu smanjena, finoća i težina odnosno količina srebra.

Lit.: TRUHELKA 1897: 11.–

R.

Lj

Ljevani novci. najstariji, grčki novci, bili su kovani, što se može po njihovu izgledu zaključiti. Kod najstarijeg rimskog novca kovanje se nije upotrebljavalo zbog njihove veličine i debljine, nego su oni lijevani (*aes grave*). Njihovo se lijevanje obavljalo u formama od gline ili pijeska. Kada je veličina rimskog bakrenog novca smanjena i kada je zavedena srebrna valuta, i u Rimu se je prešlo na kovanje novca. U kasnije carsko doba javljaju se i opet novci i to srebrni novci sa slabom sadržinom (denari i antoninijani), koji su načini lijevanjem. Sva je prilika, da su ti novci lijevani za vrijeme ratova. Carevi su sa svojim vojskama bili u dalekim periferijskim zemljama, pa su sa sobom vodili i majstore kovničare, koji su se služili jednostavnijim i lakšim načinom produciranja novca, potrebnoga za uzdržavanje i plaćanje vojske. Tako je nastao rečeni rimski lijevani novac. U srednjem i novom vijeku nije više bio običaj, da se novac proizvodi lijevanjem.

R.

Ljubić Šime, arheolog, historik i numizmatik (Stari Grad na Hvaru, 24. V. 1822–19. X. 1896). Gimnaziju je pohađao u Dubrovniku i Splitu, a filozofiju i teologiju u Zadru. Već kao mlad teolog istakao se člancima u »*Zori Dalmatinskoj*«. God. 1846. svršio je teologiju, pa je imenovan kapelanom u rodnom mjestu. Tu je osnovao narodnu čitaonicu pod pokroviteljstvom bana Jelačića, koja se isticala kao žarište narodne misli. Bavio se i politikom pa je zbog otvorenog nacionalnog rada 1849. izgubio službu i stavljen pod policijski nadzor. Služio je kasnije još u nekim mjestima na Hvaru i Braču. God. 1855. otišao je u Beč, da studira povijest i zemljopis, a poslije svršenog studija imenovan je nastavnikom u splitskoj gimnaziji, 1858., gdje je neko vrijeme upravljao i tamošnjim muzejem. God. 1869. poslan je u Veneciju na rad u tamošnjim arhivima, a 1861. prešao je u Hrvatsku i služio na gimnazijama u Osijeku do 1863. i na Rijeci do 1867. Iste je godine izabran za člana Jugoslav. akademije i za

upravitelja zagrebačkog Arheološkog muzeja, na kojem je mjestu ostao sve do svoga umirovljenja 1892. –

Ljubić je bio plodan i marljiv naučni radnik. Malo je hrvatskih učenjaka, koji su toliki broj radova štampom objavili, kao što je Ljubić. Obradivao je razna pitanja i teme u području arheologije, diplomacije i povijesti. Najvažnije mu radnje spadaju na područje numizmatike. Već je kao mlad čovjek, još teolog u Zadru, objavio je 1844. u zadarskoj »Zori Dalmatinskoj« prvi svoj sastav iz numizmatike povodom jednog članka opata Zaffrona, koji je tvrdio, da je na jednom novcu, narodno kovanom u Siciliji, pročitao ime cara Justinijana. Ljubić je odgovorio sastavom »Sumnja verhu članka g. Zaffrona« i iznio, pozivom na stare pisce, dokaze, da Justinijan nije nikada vladao u Panoniji. – U povećoj radnji obradio je na osnovu novaca u zbirci P. Nisitea i u svojoj, grčko-dalmatinske novce grada Pharosa s onim tirana Balaiosia i Joniosia, zatim Isse, Herakleje, Corcyre Melaine (Korčule). grada DI... (Delminiuma, kako je on mislio), Brača (Bratia-Dysxheladon) i Daorsa. Opisao je i naveo veći broj toga novca i popratio svoja izlaganja obilnim dokaznim materijalom iz starih pisaca; priložio je i dvije table slika. Ta mu je radnja tiskana 1852. u Beču pod naslovom »Nummographia Dalmata« a iste je godine objavljena u hrvatskom prijevodu u Kukuljevićevu Arkivu, knj. II pod naslovom: Starodalmatinsko pjenezoslovlje. Pogreške i krive navode Ljubićeve u ovom djelu ispravio je 1898. Brunšmid u svojoj studiji: *Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*. – U »Književniku« 1864. izišla je rasprava »O nekotih pjenezih grčkih iz otoka Hvara«, u kojoj je raspravljao o novcima s napisom IONIOY. – Kao ravnatelj zagrebačkog muzeja pokušao je da izdaje jednu muzejsku publikaciju pa je 1870. objavio je-

dini broj pod naslovom »*Viestnik Narod. Muzeja u Zagrebu*«. Tu je napisao dobar i informativan prikaz svih nastojanja oko osnutka zagrebačkog Muzeja i opisao neke zbirke, kao keltske i rimske konzularne novce. God. 1875. izišlo je Ljubićevo kapitalno djelo »*Opis jugoslavenskih novaca*«, kojim je stekao priznanje i ugled i kod kuće i po čitavom svijetu. Tu su opisane bogate serije bugarskog, srpskog i bosanskog novca s vrlo uspješnim tablama. Skrovište rimskih carskih novaca u zlatu iz prvog stoljeća, otkriveno u Zemunu 16. prosinca 1876., objavljeno je u Radu 36. 1876 i u Njemačkom prijevodu »*Der Fund römischer Geldmünzen aus dem ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit in Semlin gemacht*«. Agram 1876. – Kada su sedamdesetih godina pr. st. pojavili navodni srpski zlatni novci, Ljubić je zauzeo pogrešan i nekritičan stav, da je to originalan novac iz sred. vijeka i objavio u Radu 34, 1876. svoju radnju »Na obranu pravosti staro-srbskih zlatnih novaca«. Protiv toga njegova stava zauzela je kritično stanovište bečka »*Numismatische Zeitschrift*« od iste godine, smatrajući taj novac lažnim falsifikatima. Ljubić, koji je bio jako otporan čovjek, ostao na svome stanovištu i dogovorio u Radu, 36. 1876 radnjom »Odgovor na neke prijetnje numismatičkog lista bečkog u poslu staro-srbskih zlatnih novaca«. Nauka je međutim utvrdila, da su svi ti srpski zlatni novci moderni falsifikati. – On se je upustio u rješavanje još jednog problematičnog pitanja. Francuski numizmatičar Schlumberger objavio je 1877. jedan zlatni novac tvrdeći, da je to novac bugarskog vojskovođe Serma, upravitelja Sirmiuma (današnje Mitrovice). Ljubić je reagirao većom raspravom »O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcima njezina zadnjeg kneza Serma (1018)«, Rad 41, 1877. dokazujući obilnim historijskim gradivom, da Sermo uopće nije bio Bugarin, ni predstavnik bugarske

vlasti u Sirmiumu, nego Hrvat i samodržac u Posavskoj Hrvatskoj. – Od svoje ranije zamisli, da izdaje jedan muzeološki časopis nije Ljubić odustajao. Napokon mu je uspelo te je na njegovu inicijativu Hrv. Arheol. društvo počelo 1879. izdavati pod njegovim uredništvom časopis »*Viestnik Hrv. arb. društva*«. List je ostao pod njegovim uredništvom sve do njegova umirovljenja 1892. a ispunjavao ga je većinom sam. Za tadanje prilike bio je dobar i muzejski i arheološki časopis. U *Viestniku* objavljeno je od I. do X. godišta svoje priloge »Rimski carski novci Zemalj. muzeja u Zagrebu kojih nema u Cohenu ili se u čem od njegovih razlikuju«. – Na svečanoj sjednici Jugoslav. akademije 7. XII. 1888. pročitao je Ljubić

nacrt svoje na veliko zasnovane radnje o slavonskim banovcima pod naslovom »O hrvatskih novcih«. Taj je nacrt objavljen u Akademijin Ljetopisu, 3, 1888, i tako je očuvan barem sadržaj zamišljene radnje, koja međutim nije nikada štampana, jer se navodno izgubio rukopis njezin. – Ljubić je izdao još jedno veće djelo »Popis arheološkog odjela narodnog muzeja u Zagrebu«, Zagreb 1890., u kojemu su opisani starogrčki novci, zatim keltski, i rimski do Dioklecijana. To je djelo dobro došlo starijim našim sakupljačima, koji nisu mogli doći do boljih radova s toga područja, napisanih u kojem stranom jeziku.–

Lit.: SMIČIKLAS 1897

R.

M

M. Oznaka vrijednosti, koja je uvedena na reversu najvećih bizantinskih novaca iz bakra novčanom reformom Anastazija I. (491.–518. n. e.), a znači 40 numa. Taj je novac službeno nazivan *follis* ili *numion*. 160 takvih follisa sa oznakom M. otpadalo je na jedan solid. Taj se omjer postepeno pogoršao, te je solid iznosio 288 follisa. *Follis* sa oznakom M. kovan je do vlade Mihaela III. (842.–856. po Kr.).

Z.

Madžarija, madžarljija, naši prostonarodni nazivi, nastali prema tur. *madžarli*, za carski austrijski, odnosno madžarski dukat.

R.

Majorina (pecunia). Službeni naziv vrste kasnorimskog carskog novca s promjerom 20–

25mm i težinom 4.54–5.45 g, koji su uveli carevi Konstancije II. i Konstans oko 345. g. n. e., a koji su izvan opticaja stavljeni poslije diobe carstva 395. g. n. e. U Istočno-Rimskom Carstvu (Bizant) obnovljeno je kovanje M. samo za vlade Leona I. (457.–474. n. e.). U tom razdoblju od 348.–395. javljaju se još novci od 1 1/2 majorine (promjer 25–26mm i težina 8.18 g) i to za Magnencija i Konstancija II. (350.–353. n. e.), zatim veliki bakreni novci (promjer 27–28 mm i težina 9.09g) od Julijana do Valensa (362.–367. po Kr.). te napokon dvostruke majorine (promjer 30–32mm i težina 10.90 g) samo za protucara Prokopija (365.–366. n. e.). U starijim stručnim priručnicima (m. o. i u Cohenu) kao i u mnogim najrecentnijim katalozima nazivaju se majorine pojednostavljeno i nestručno srednjim bronzama. (v. čl.), a

1 ½ M. veliki bakreni novci i dvostruke majorine velikim broncama (v. čl.). M. je iznosila 1/60 rimske funte 3.45–3.36? (345.–o.386. po Kr.), a kasnije je njezin omjer prema funti snižen na 1/72, i taj se broj nalazi na reversu nekih majorina označen sa LXXII.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 492–493; KOS 1998: 215.

Mala bronca. Moderni numizmatički naziv za sve rimske carske novce iz bakra promjera do 19 mm i težine do 4 g, od Augusta do Romula Augustula (30. pr. Kr. do 476. po Kr.). Ovim skupnim i nenaučnim nazivom obuhvaćen je u starijim numizmatičkim djelima i u numizmatičkim katalozima čitav niz novaca. Tu se ubrajaju: semisi (v. čl.) i quadransi (v. čl.) koje je kovao senat od Augusta do Decija (do 350. po Kr.) s oznakom S.C. na reversu, zatim razni posrebreni antonijani, denari i kvinari od Galijana do Dioklecijanove reforme (260–293. po Kr.), te napokon centenionali i polucenentionali (v. čl.) kasnorimskog razdoblja (324.–476. po Kr.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 309.

Maley gross (češ.; mali groš) je češki srebrni novac, koji se je između 1576. i 1618. kovao u velikim količinama u težini od oko 1 g. i u veličini od 16 mm. Na Av. je stavljeno ime njemačkog cara, a na rev. oznaka vrijednosti i godina kovanja. U 1 talir je išlo 60 malih groša.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 365–366.

Malkontenski novci (*Malcontente*, tal. nezadovoljan); Đuro Rakoczy, knez Erdelja, ustao je 1703. radi ugnjetavanja njegove zemlje sa strane Austrije protiv njemačkog cara i podi-

gao u Erdelju bunu. Kao samostalan vladar kovao je do 1711. svoje novce: srebrne forinte i bakreni sitni novac od 1, 10 i 20 poltura, sve s mađarskim grbom na Av., a s oznakom vrijednosti na Rev.: X ili XX ili I poltura, i s napisom PRO LIBERTATE. X poltura ja vrijedilo četvrtinu, a XX polt. polovinu forinte.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 366.

Mandorla (tal. badem; mistički plod) je ukras na novcu i medaljama u obliku badema, t.j. gore i dolje zašiljenog eliptičnog ovala, načinjenog od sitnih kruglica ili zvijezdica. Mandorlom je najobičnije zahvaćen lik kojega sveca na novcu. Javlja se kod nas osobito, na dubrovačkom novcu.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 367.

Mangura je turski bakreni novac, kovan od 14. do 17. stoljeća u različitim težinama i veličinama. Pod sultanom Orhanom (1326–1359) varira mu težina između 0,90g i 4.26 g, a poneki primjerci prelaze i tu težina. Pod Ahmedom I. (1603–1617) teže bakreni novci 9–12 g, pod Sulejmanom I. (1520–1566) čak 16,10 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 367.

U krajevima koji su bili svojevremeno pod turskom okupacijom ostao je naziv »mangura« u upotrebi za sav stari novac. Odatle i naziv »manguraš« za čovjeka koji »ima kese dukata«.

Bauer

Marabotino, vidi : Maravedi!

Maravedi (i *Marabotino*) ja naziv sa zlatni, a kasnije i za bakreni novac, kovan u Portugalskoj i Španiji od 12. do 16. stoljeća. Ime mu je izvedeno iz arapskog jezika i to od naziva

maurske dinastije Al-Meravida, od koje je Španija preuzela svoj novčani sistem. Zlatni maravedi Alfonsa VIII. Kastilskog (1158–1214), nazivan i »*marabotino Alfonsino*«, bio je težak 3, 866 g.–Od 13. do 15. st. kuju se maravedi od biloni, a u 16. st. bakreni novci od 2,4 i 8 maraveda.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 367–368.

Marca denariorum banalium je naziv u starim pisanim spomenicima 13. i 14. stoljeća, kojim se označivala računska ili novčana jedinica banskog, odnosno hercegškog novca Slavonije. U staroj Hrvatskoj između mora i Drave nije se upotrebljavao novac Ugarske, nego ili bizantski ili od 12. stoljeća srebrni novac iz Friesacha u Koruškoj, u toj kovnici salcburških nadbiskupa se kovalo i računalo prema frizaškoj marki, teškoj 224,4917 g. Jedna se marka dijelila na 6 firdunga ili fertona, a jedan je *firdung* imao 40 pfeniga; ili 1 frizaška marka = 200 pfeniga. Hrvatski odnosno slavonski hercezi i banovi počeli su krajem 12. stoljeća kovati svoj novac, osobito zato, da spriječe širenje frizaških pfeniga po Hrvatskoj a i zato, da sami uživaju one prihode, koje je kovnica novca donosila. Zato su ispočetka, od 1196. do 1235., imitirali frizaške pfenige, a prihvatili su i frizašku marku i njezinu diobu. Tako je nastala slavonska ili zagrebačka marka, koja se dijelila na 5 penza, a jedna *penza* na 40 denara; ili slavonska marka = 200 denara. Takovo računanje slavonskih banovaca ostalo je stalno sve od oko 1235. god. do oko 1360. god., kada kovanje banovaca prestaje. U pisanim spomenicima onoga vremena označivala se vrednota banskih denara ovakovim i sličnim navodima: *pro quindecim pensis, quarum singular quinque pensae marcam tunc temporis faciebant*. Banovci su se kovali dobru stotinu godina, uvijek u istom tipu, u podjednakoj težini od oko 0,9 g u solidnoj izradi, i nisu se

svake godine mijenjali. Zbog tega su postali solidna moneta, koju se rado primalo i trošilo i izvan stare Slavonije. Banovci su napokon polovinom 13. stoljeća posvema istisnuli upotrebu frizaških denara iz Hrvatske, odnosno Slavonije.

Lit.: TRUHELKA 1897: 27–40; HÓMAN 1916: 329–351; RENGJEO 1939: 4–7.

R.

Marca pagamenti (marka plaćanja, računska) je izraz kojim se u našim sredovječnim latinskim ispravama označuje marka banskih denara, *marca denariorum banalium* (vidi te!) i računska slavonska marka = 5 penza = 200 banovaca.

R.

Marca ponderale (marka utezna) je izraz, kojim se u našim sredovječnim latinskim ispravama označuje utezna marka. Slavonska utezna marka je imala 4 fertona (1 ferton = 56, 1229 g) i 48 pondusa (1 *pondus* = 4,6769 g). 1 marka = 224, 3533 g (Vidi: *Marca denariorum banalium!*).

R.

Marcello je veći mletački srebrni novac, koji je počeo kovati dužd Nikola Marcello (1473–1474), po kojemu je novac dobio i ime. *Marcello* je vrijedio pola lire (10 soldi). Kovan je u težini od 3,26 g i veličini od 25–26 mm. Na Av. sv. Marko predaje klečećem duždu zastavu. U 16. st. povišena je vrijednost na 13 soldi. Novac je kovan do 1550. god.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 368.

Marchetto je naziv za sitni mletački novac od bakra, soldo upotrebljavan od kraja 15. do početka 19. stoljeća u aktima mletačke kovnice. To je prstonarodni naziv za solde, i to po slici sv. Marka na samom novcu.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 368.

Mardurina, marturina (prema njem. *Marder* = kuna), kunovina, bio je porez koji je u ime zemljarine plaćao vladaru svaki slobodan građanin stare Hrvatske. U najstarije vrijeme plaćao se taj porez, kao što i naziv kaže, samim kunama, kojih je nekada po našim šumama bilo u izobilju. Od XII. stoljeća plaćala se kunovina u novcu, i to 12 banskih denara godišnje.

Lit.: KLAJČ 1899: 286; 1904.

R.

Marije Terezije talir je na temelju konvencijske stope od 1753. god. kovani austrijski krupni novac s poprsjem M. Terezije na Av. i sa sigloma S.F. ispod njega. Na Rev. je dvoglavi orao, napis i godina kovanja 1780. On je ubrzo postao uz piaster najvažniji trgovački novac na Levantu (Istoku), pa je tako dobio i naziv Levantski talir. Iza smrti M. Terezije kovao se uvijek posve jednako kao i 1780. god. tako, da se je kovao i slao na Istok pod svim kasnijim austrijskim vladarima, a Austrija ga još i danas kuje; tako je na pr. 1925. iskovano u bečkoj kovnici 15 milijuna komada. Osobite se troši u arapskim zemljama Azije i Afrike. Mnoge su europske države pokušavale kovati svoj poseban novac za to područje, ali ovoga talira nije istisnula ni engleska rupia, ni talijansko-eritrejski talir, ni abesinski talari ni francuski komad od 5 franka. Arapi upotrebljavaju taj talir kao novac, robu, uteg i nakit.

Lit.: HANS 1950; SCHRÖTTER 1930: 368.

R.

Marjaš je naš narodni naziv za srebrni novac M. Terezije od 17 krajcara, kovani u Kremnici (Körmöcz Banya) sa slikom sv. Marije. Ovim

imenom je nazivan i jedan turski novac, kojega je 4 komada išlo u jedan groš (pijaster); vrijedio je 10 para.

R.

Marka je sredovječna utezna jedinica specijalno za mjerenje plemenitih metala, zlata i srebra. Rimska funta (*libra* ili *pondus*), teška 327,45 g, dijelila se na 12 uncija. Rimsku je funtu u nešto većoj težini preuzeo prilikom svoje novčane reforme i Karlo Veliki. U Njemačkoj se funta održala sve do XI. stoljeća. Ali u XI. st. javlja se po prvi put i njemačka marka, koja se ubrzo proširila po čitavoj zapad. Evropi kao mjera za plemenite metale. Najpoznatija je kölnska marka težine od 233,856 g. Nastala je u Kölnu, jednome od najvažnijih trgovačkih centara Njemačke i odatle se širila po čitavoj zapad. Evropi. No skoro svako važnije trgovačko mjesto imalo je svoju marku s drugačijom težinom. Uz kölnsku najpoznatija, ja bečka marka od 276,98 g. Među drugim markama isticale su se pariška (244,7529 g), Towermarka (233,275 g), nürnbergška (237,52 g), budimska (245,5845 g), frizaška (224,4917 g). Kod nas, u staroj Slavoniji bila je u upotrebi zagrebačka ili slavonska marka, koja je po svoj prilici bila jednaka frizaškoj (224,4917 g). Razlikovale su se dvije marke: 1.) za zlato, 2.) za srebro. Marka za zlato dijelila se na 24 karata ili 288 zrna; 1 karat = 12 zrna.– Marka za srebro je imala 16 lota, svaki lot 18 zrna, a postojali su još i manji dijelovi marke, od kojih je važniji *Quentchen* (*kvintl*, *dram*); 1 marka = 64 kvintla. Sve ovo odnosi se na t. zv. uteznu marku. Uz nju je postojala u sred. v. i računska marka. Ispočetka bile su te dvije marke jednake. Ali kada se je počelo kovati sve lakši novac, nužno je nastala među njima razlika. Slavonska utezna marka od 224,4917 g dijelila se na 4 fertona (ferton 56,1229 g) i 48 pondusa (*pondus* 4,6769 g), a slavonska

računska ili novčana marka imala je 5 penza po 40 denara; 1 slavon. marka = 5 penza = 200 danara. Kako je denar imao težinu od okruglo 0,9 g, ta je novčana marka imala težinu samo od 180 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 371–375.

Markka je bila finska srebrna novčana jedinica od 100 *penniä*, dok je Finska bila još pod Rusijom. Od 1864. god. kovala se markka u težini od 5,182 g, a u vrijednosti od 1/4 rublja. Od srebra su se kovali i komadi od 2 markke i od 50 i 25 *penniä*. Kad je Finska iza prvog svjetskog rata postala slobodna država, zbog pada valute kovala se 1921. *markka* i komadi od 50 i 25 *penniä* od niklaste bronce. God. 1926. zavedena je zlatna valuta.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 375.

Mas je malajski zlatni novac 16. do 18. stoljeća s arapskim napisom, u kojemu sa navodi ime sultanata, velik 14 mm i težak 0,60g. U tom području je *mas* i opća oznaka za novac. U računanju 16 masa ide m 1 *tael* (v!).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 376.

Matapan je naziv za mletački groš (*denarius grossus Venetus*), koji je počeo kovati dužd Enrico Dandolo (1192–1205) ili 1192. ili 1194., ali najvjerojatnije 1202., kada je mletačka vojska i mornarica u 4. križarskom ratu sudjelovala kod osvajanja Zadra i Carigrada. Da se za vojsku osigura potrebna plaćevna sredstva, kovan je po prvi put taj krupniji novac sa sv. Markom, koji klečećem duždu predaje zastavu, t. j. vlast, na Av. i s Isusom na prijestolju na Rev. u težini od 2.178 g i u vrijednosti od 26 piccola. U Veneciji se matapan kovao sve do dužda Andrije Dandolo (1343–1354). Zbog svojeg dob-

rog srebra bio je mnogo imitiran u više talijanskih državica i na Balkanu u Bugarskoj, osobito mnogo u Srbiji, i u Hrvatskoj za bana Pavla Šubića (1301.–1312.). Ime mu se dovodi u vezu s rtom Matapanom na Jugu Grčke, ali nije poznato zašto.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 378.

Maundy Money je sitni engleski novac od 1, 2, 3 i 4 *pence*, koji nije imao redovite optjecajne vrijednosti, već je kovan od 1660. god. za kraljevo darivanje na vel. četvrtak.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 378.

Médailles de confiance. U općoj novčanoj krizi za vrijeme francuske revolucije, kada nije bilo ni papirnih asignata sitnih nominala u opticaju u dovoljnoj količini, izdavale su općine, korporacije i neke banke sitni novac od papira (*billets de confiance*) i od metala, *médailles d. conf.* Ali ove *médailles* su već 1792. god. zabranjene i povučena iz optjecaja.

Lit.: ILLIG 1914; SCHRÖTTER 1970: 382.

R.

Medalje. Medaljom nazivamo kovanu ili lijevanu, novcu sličnu spomenicu, koja ne služi kao sredstvo za plaćanje. Riječ potječe; od latinske riječi »*metallum*«, koja se u romanskim jezicima pretvorila u »*Médaille, medaglia* i *medalla*« i u tom je obliku ušla u jezike svih kulturnih naroda. Svoje porijeklo vuče medalja od novca. Kod Grka i Rimljana bili su novci većinom na takovoj visini umjetničke izradbe da su mogli zadovoljiti obim svojim namjenama, t.j. da služe kao sredstvo za razmjenu i da ujedno zadovolje smislu za lijepo, koji je naročito kod Grka bio jako razvijen. Tej pod kraj XIV. st. javljaju se spomenice, koje su izrađene isključivo u spomen

neke ličnosti ili događaja. Onda se kod modernih naroda medalja odvaja od novca i počinje se razvijati kao samostalni ogranak umjetnosti. Od novca je i nadalje zadržala oblik i natpis kao i materijal, koji je obične žuti, bijeli ili crveni metal; vrlo rijetko drvo ili kamen. Nasuprot plitkom reljefu novca sa dosta konvencionalnim prikazima medalja mnogo više reljef i veliku raznolikost kompozicija na aversu. Nadalje četvero-, šestero- ili osmerokutnog oblika nazivamo plaketa-ma.

Prve medalje u modernom smislu riječi javljaju se, kake smo već spomenuli, pod kraj XIV. st., ali već i prije toga nalazimo neke oblike novca, koje možemo nazvati pretečama medalja. U starom vijeku nalazimo neke komade antiknog novca, koji se svojom veličinom, visokim reljefom i umjetničkom izradbom razlikuju od ostalog suvremenog novca. Najstariji od njih sežu u V. st. pr. Kr., kao na pr. velike dekadrahme iz Sirakuze, dok veliki zlatnik (20 statera) baktrijskog kralja Eukratida petječe iz 2. st. pr. Kr. Vrlo srodni medalji su veliki zlatni medaljoni, kojima se nagrađivao pobjednik na olimpijskim igrama. Značajni sa nalazi takvih nagradnih medaljona kod Tarsosa i Abukira iz g. 242/3 pr. Kr. U rimsko doba kuje se uz uobičajeni novac i t.zv. »medaljoni« koji se od kasnije medalje razlikuju po tome, što ih je kovala i izdavala država i što se na njima smije prikazati samo portretni lik rimskog cara. Takovi medaljoni izrađivali su se u zlatu, srebru i bakru i bili su većeg formata i pomnije izrađeni od običnog novca. Ti su medaljoni imali uglavnom ukrasni i prigodni karakter, ali su uz to mogli služiti i kao zakonito sredstvo plaćanja, pa su na pr. zlatni i srebrni medaljoni imali su višestruku vrijednost aureusa ili solidusa. Bakreni medaljoni međutim bili su neubičajeni u novčanoj upotrebi, pa se zato pretpostavlja da su služile same za ukras

ili uspomenu. One bi time bile vrlo bliske današnjoj medalji. Posljednji izdanci antike bili su zlatni medaljoni bizantskih careva od IV–VII. st. po Kr.

U srednjem vijeku možemo spomenuti kao preteče medalje t. zv. ukrasne brakteate i nekoliko lijepo izrađenih zlatnika sa portretima njemačkih vladara iz ranog srednjeg vijeka.

Međutim kod svih ovih navedenih primjera, izuzevši možda samo nagradne medalje iz Tarsosa i Abukira, radi se spomenicima koje stoje u užoj ili daljoj vezi sa običnim novcem. Tek novi vijek je sasvim odijelio medalju od novca i oslobodio time umjetnika od ograničenja, kojima se prije morao podvrgavati zbog dvostruke namjene tih komada.

Krajem XIV. st. nastale su istovremene u raznim krajevima prve moderne medalje. Oko 1390. g. dali su knezovi grada Carrare u čast ponovnog zauzimanja Padove kovati dvije medalje, koje se nadovezuju na velike brončane medalje rimskog carskog novca.

Druge dvije, međusobno povezane, medalje potječu iz flandrijske-burgundskog umjetničkog kruga. Na aversu tih medalja prikazan je konjanički lik cara Konstantina, odnosno poprsje cara Heraklija, a na reversu su prizori iz legende o sv. križu. Dok su carske medalje po svom rimskom uzoru kovane i malih dimenzija, dotle su medalje careva Konstantina i Heraklija lijevane i neobično velikog formata (9 x 9.5 cm). Nadalje, dok talijanske medalje odaju utjecaj antiknog duha, dotle nordijske medalje po kompoziciji, formatu i opširnom natpisu podsjećaju na sredovječne pečate.

Za daljnji razvitak medaljerstva bila je naročite važna okolnost, daje talijanski umjetnik Antonio Pisano, jedan od najznačajnijih medaljera, nadovezao na tehniku nordijskih, lijevanih medalja, a ne na kovane padovanske medalje. Tek tehnika lijevanja omogućila

la je potpuno oslobađanje medalje od novca i dovela je do potpuno samostalnog razvitka medaljerstva. Sada su umjetnici na većim formatima medalje mogli razvijati svoj smisao za kompoziciju i nisu više bili rezani niskim reljefom, koji je uvjetovala tada još slabo razvijena tehnika kovanja. Medaljeri su sada obične izrađivali svoje modele u vosku, otiskivali ih u mekoj, prema vrućini otpornoj masi (glini, pijesku ili gipsu), te u tako dobiveni negativ ljevali bronzu, rjeđe olovo, zlate ili srebro. Kasnijim cizeliranjem uklanjali bi nedostatke ljevanja, postizavali finoću površine i dali tima svakoj pojedinoj medalji žig svoje individualnosti. Kako sada za izradbu medalja nije više bila potrebna vještina rezanja kalupa, mogli su se i zastupnici drugih grana umjetnosti posvetiti medaljerstvu. Poput slikara Antonia Pisana prilaze sada medaljerstvu mnogi arhitekti, kipari i slikari, što je unášalo u daljnji razvoj medalje mnogo šarolikosti i bogatstva.

Prvi i najznačajniji majstor talijanske ljevane medalje blo je poznati talijanski slikar XIV. st. Antonio Pisano, zvan, Pisanello (1397–1455). Rodom iz Verone boravio je i radio u mnogim gradovima Italije kao na pr. u Mantovi, Veneciji, Paviji, Rimu itd. Njegovi portreti, kojima su se divili savremenici su osim nekolicine nestali i propali, ali su nam zato ostali sačuvani portreti na medaljama, koji su mu osigurali vječnu slavu. Prve sačuvane Pisanelove medalje su iz 1438/39. g. I on je doduše stajao pod uplivom tih dviju gore spomenutih carskih medalja, ali način na koji je preradio taj upliv odaje velikog majstora. Njegove medalje, velikog formata, bez obruba, tako su jedinstvene i karakteristične, da bi ih lako mogli lučiti od radova drugih umjetnika, čak i ako ne bi bile signirane majstorovim imenom, OPUS PISANI PICTORIS. Na svim Pisanellovim medaljama, kojih je sačuvan lijep broj, ističu se por-

treti savremenika svojom monumentalnom jednostavnošću i strogošću, a reversi izvrsnom kompozicijom i raznolikošću prizora. Jednakim majstorstvom prikazao je umjetnik lik viteza i mecene Sigismonda Malateste, kao i fine, nježne crte Cecilije Gonzage. Ona posljednja medalja se odlikuje i naročito lijepim i upravo pjesnički komponiranim reversom sa likom jednoroga, koji čuva mladu djevojku. Pisanello je na reversima svojih medalja vrlo često prikazivao životinje, naročito konje, u smionom skraćivanju, kao na pr. na reversu medalje posvećene Malatesti Novellu, gospodaru Cesene.

Pisanello je imao brojne učenike i sljedbenike na polju medaljerstva. Prilike onoga vremena naročito su pogodovale razvitku te grane umjetnosti. Italija sa svojim mnogobrojnim kneževskim dvorovima bila je plodno tlo za njen razvitak. Knezovi, samosvjesni i prožeti željom za slavom su se međusobno u tome da proslave svoje ime pomoću umjetničkih djela. Medalja je naročito pogodovala toj njihovoj želji, jer je bila podesna za poklone kao i za ukras.

Usljed toga medalja je bila vrlo obljubljena i to ne samo na kneževskim dvorovima, nego i u širim krugovima. U nizu sačuvanih medalja Atonia Pisana i njegovih nasljednika, na kojima su ovjekovječeni likovi ne samo knezova i vladara nego i vojskovođa, učenjaka, umjetnika, pjesnika i redovnika, živo su zrcalo talijanskog quattrocenta, koji je bio tako bogat markantnim ličnostima.

Dok je kolijevka medaljarstva u prvoj polovini XV. st. bila u gradovima sjeverne Italije – Veroni, Mantovi, Padovi, Veneciji, Parmi, Bologni i Ferrari, dotle je u drugoj polovici XV st. medaljerstvo najjače procvale u Firenci, centru srednje Italiji, koji u te vrijeme bogatstvom i intenzivnošću umjetničke kulture nadmašuje svoje sjeverne suparnike. Prilike su bile u Firenci vrlo poredljive za razvitak

medaljerstva, jer je trgovačka aristokracija na čelu sa Medicejcima naročite cijenila i podupirala sitnu plastiku. Nasuprot tomu je doprinos Rima razvitku medaljerstva vrlo neznan. Najznačajniji medaljer koji u to vrijeme radi u Rimu je Firentinac Andrea Guazzalotti, koji je izradio niz medalja na rimske pape od Ivana V. de Siksta IV.

Umjetnici – medaljeri prve polovine XIV. st. većinom su neposredni učenici i sljedbenici Pisanella i zadržali su njegov strogi monumentalni stil. Značajniji među njima bili su Matteo de' Pasti, Sperandio, Antonio Marescotti, Pietro da Fano i Pietro da Milano, Venecijanci Marco Giudizzani i Giovanni Boldù i zastupnici firentinske škole, kao na pr. Bertoldo di Giovanni, Nicolò Fiorentino i njegov krug i dr. U ovaj krug umjetnika možemo ubrojiti i naše zemljake Pavla Dubrovčanina koji je radio medalje na napuljskog kralja Alfonza Aragonskog i na vojvodu Federiga de Montefeltre, i Francesca Lauranu, koji je djelovao na dvoru kralja Renata Anžijskog u južnoj Francuskoj. Ovaj tip medalje ranoga quattrocenta, velikog formata i visokog reljefa ima još u XVI. st. neke zastupnike, na pr. Francesca da Sangallo.

Međutim, već u posljednja tri decenija XV. st. javlja se u medaljerstvu jedna druga struja, koja potječe iz Mantove. Ta je struja u uskoj vezi sa zlatarstvom, voli plitki reljef i finu, detaljnu obradbu i stoji pod jakim uplivom antike. Majstori ovoga smjera su Cristoforo di Geremia, Bartolomeo Melioli, G. F. Roberto, l'Antico, Gian Cristoforo Romano, Giovanni Candida, Pomedello i mnogi drugi, od kojih neki sežu već u XVI. st.

Na prelazu u XVI. sve se češće, javlja kovana medalja, koja izlazi kao pobjednica u borbi sa lijevanom, koja je prevladavala u XV. st. Doduše već u quattrocentu su neki majstori kovali svoje medalje, najranije Gian Francesco Enzola iz Parme, koji je

1457. g. kovao medalje na Pietra de Rossi, a i njegovu ženu, Venecijanac Vittor Gambello usavršio je tehniku kovanja i osobito je za postizavanje višeg reljefa, Cristoforo Foppa, zvan Caradosso, koji je izradio izvrsnu medalju na Bramantea i Francesco Francia iz Bologne radili su uz ljevane i kovane medalje. Sva su trojica bili ujedno zlatari i medaljeri. Naročito je papinski dvor u Rimu cijenio kovane medalje, što je razumljivo, jer je papa vrlo često izdao prigodne medalje, a kovane su bile ne samo znatno jeftinije od ljevanih, nego du se dale i brže umnožiti.

U XV. st. radi doduše još čitav niz majstora ljevane medalje kao na pr. Francesco da Sangallo, Pastorino de Pastorini, Leone Leoni, Jacopo da Trezzo, Antonio i Alessandro Abondio i dr., ali je ipak kovana medalja nadvladala već od prve polovine XVI. st. svoju stariju suparnicu. Tehnika kovanja medalja dovela je da nazadovanja medaljerstva u pogledu umjetničke kvalitete, što se međutim tek kasnije jače ispoljavalo.

Aversi medalja XVI. st. imaju sjajna, reprezentativni malo hladni karakter visoke renesanse, dok reversi odaju promjenjeni stav vremena prema antici. Nestalo je onog naivnog odnosa quattrocenta prema umjetnosti antike. XVI. st. teži za korektnošću, a to dovodi do toga, da mnogi umjetnici prelaze na izravno oponašanje antiknih uzora.

U Italiji poprima medaljerstvo cinquecenta izričito dvorski karakter i koncentrira se oko papinskog dvora u Rimu i Medicejskog u Firenci. Mnogi medaljeri radili su u službi stranih vladara. Tako je na pr. Alessandro Abondio (1580-1653) bio u službi cara Rudolfa II. Habsburškog.

Značajne medaljere nalazimo u XVI. st. i u Nizozemskoj, i Njemačkoj. U Nizozemskoj su bile obiljubljene medalje ovalnog oblika, što je kasnije prošlo i u Njemačku.

U Njemačkoj se u prvoj četvrtini XVI. st. proširio iz Italije običaj izrađivanja portretnih medalja kao poklon. Međutim, za kratko vrijeme njemačka se medalja oslobodila talijanskog utjecaja i samostalno se razvijala. Medalje su se u glavnom izrađivale u zlatarskim radionicama u tehnici ljevanja u zlatu, srebru i bronzi. Centri medaljerstva bili su gradovi Nürnberg i Augsburg. Među brojnim sačuvanim imenima njemačkih medaljera XVI. st. nalazimo i ime Albrechta Dürera.

U XVII. i XVIII. st. težište umjetnosti se pomaklo iz Italije u Francusku. Onaj proces potiskivanja ljevane medalje kovanom, koji smo pratili u talijanskom cinquecentu, nastavlja se u XVII. st. svuda u brzom tempu. Na prolazu u XVII. st. kovana medalja je pobijedila na cijeloj liniji i time je bio zapečaćena daljnja sudbina medaljarstva. Broj umjetnika – medaljera je doduše sve više rastao, produkcija je bila sve veća, ali je razvitku nedostajalo velikih majstora. Sve se više važnosti polaže na tehničku stranu obradbe na čistoću i rutiniranu izvedbu, koja sve više nadomještava originalnu zamisao.

Pojačani upliv francuske umjetnosti i kulture na druge evropske narode osjećao se od vladavine Ljudevita XIV. i na području medaljerstva. Na mjesto ranije privatne medalje stupa državna; to je vrijeme stvaranja t.zv. »metalne povijesti« nizova medalja, koje slava neke povezane događaje. G. 1663. osnovana je u Parisu *Académie des inscriptions et de numismatique*, koja je sastavljala prizore i natpise za medalje, koje su se svake godine izdavale u slavu djela Ljudevita XIV. Za ovim primjerom povodile su se i druge države, a i u formalnom pogledu bio je upliv Francuske tako jak, da je gotovo nestalo razlike među pojedinim nacijama i medalje drugih naroda postaju same varijante francuskih. K tome je došlo i to da sada često jedan umjetnik daje zamisao ili nacrt meda-

lje, a drugi je izrađuje. Time je medalja izgubila jedinstvo umjetničke izradbe. Masovna, i upravo obrtnička produkcija medalje također je znatno pridonijela njenom umjetničkom padu, koji je naročito uočljiv u XIX.st.

Otkada je u doba baroka medaljerstvo došlo pod upliv dvora, naročito dvora Ljudevita XIV., promjenio se i sadržaj prizora na medaljama. Medaljeri sada vrlo često prikazuju prizore iz savremene historije, kojih u doba renesanse nalazimo vrlo rijetko, Te se scene iz historije, kojih u doba renesanse nalazimo vrlo rijetko. Te se scene iz historije prikazuju jednim retoričnim, pompoznom stilom, sa mnoštvo alegorija, bogeva i heroja kako je odgovaralo duhu onoga vremena. Na aversima sa prikazuju isključivo reprezentativni portreti vladara.

Dok je produkcija medalja u XVII. st. još razmjerno mnogostrana i pojedine se narodnosti još ističu svojom individualnosti, dotle u XVIII. st. čitave medaljerstvo postaje homogeno po tehnici, predmetu i umjetničkom shvaćanju. Oponašajući francuske medalje svi narodi se ograničavaju na reprezentativnu državnu medalju.

Tek prema sredini XVIII. st. prodiru novi elementi u ovaj krug baroknih oblika. U to se vrijeme javlja opet naklonost prema antici, koja sve više raste, da pod kraj stoljeća potpuno potisne ostatke umirućeg baroka. U Italiji nemamo u XVII, i XVIII. st. tako značajnih umjetnika kao što je bio Pisanello u doba renesanse. Spomenuti možemo papinske medaljere Jacopa Antonia Mora i Gaspara Mola kao i Alberta i Giovanni Hamerani-a. U Firenci je Massimillano Soldani Benzi izradio medalje na niz pripadnika firentinske vladarske porodice, kao i na mnoge strane svjetovno i duhovne knezove.

Kako smo već spomenuli bilo je središte medaljerstva u doba baroka Francuska. Ovdje je tek za Henrika VIII. i Ljudevita XIII. došlo

do nacionalnog procvata medaljerstva pod uplivom umjetnosti talijanskog cinquecenta. Dok u XVI. st. uz strane majstare radi veliki domaći umjetnik Jean Goujon svoje medalje na Henrika II. i Katarine Medici, dotle u XVII. i XVIII. st. nalazimo čitav niz francuskih medaljera. Među njima se ističu George i Guillaume Dupré, koji su radili brojne medalje na razne francuske vladare, i zatim Jean Warin, koji je izradio znamenitu medalju posvećenu kardinalu Richelieu-u. Na papinskom dvoru i na dvoru Ljudevita XIV. djelovao je Charles Jean François Cheron, koji je ilustrirao povijest ovoga vladara u nizu medalja.

U Engleskoj, gdje su do XVII. st. također djelovali većinom strani umjetnici, ističe se domaći majstor medaljer Thomas Simon, koji je radio medalje na Cromwella i na krunisanje Karla II.

U Njemačkoj je medaljerstvo, kao i sve druge grane umjetnosti, dugo osjećalo posljedice tridesetgodišnjeg rata. Među mnogobrojnim sačuvanim imenima medaljera rijetko se koji ističe originalnošću i umjetničkom kvalitetom svojih radova. Među prvim baroknim njemačkim medaljerima javlja se između 1619–1653 god. Sebastian Dadler u Augsburgu i Dresdenu. Konac XVII. st. bilo je vrijeme najnižeg stanja njemačkog medaljerstva. U doba baroka rade i njemački medaljeri portretne medalje sa težištem na eleganciju i reprezentativnosti prikazanog vladara. Daleko iznad umjetničkog niveau-a svega vremena stajao je Franz Andreas Scheega (1711–1787) dvorski medaljer u službi bavarskog kneza izbornika Max Josefa III. Bio je rodom iz slovenskih zemalja, a u svojim medaljama je izraziti, umjetnik rokokoja; tipični zastupnik dvorskog stila.

Početak XIX. st. nestaje i posljednji ostatak rokoko stila iz medaljarstva. Francusko medaljerstvo zadržalo je svoj veliki upliv na razvoj evropske medalje i za vrijeme XIX. st.

Ona je imale veliki udio u prodoru klasicističkog stila, koji dominira u medaljerstvu ovog stoljeća.

Već u drugoj polovini XVIII. st. može se primjetiti jačanje antiknih upliva u medaljerstvu, koji nagovještavaju klasicizam. Portreti vladara često se izrađuju po uzoru antiknih imperatorskih poprsja, a reversi pokazuju da se promjenio ukus vremena, konačno je *directoire* potpuno prekinuo s tradicijama baroka i rokokoja i njihovim slikovitim stilom i sasvim sa obratio antici. Klasicistički smjer našao je snažnu podršku u Francuskoj poslije revolucije. Doba republike osjetilo je svoju srodnost sa razdobljem rimske republike, a Napoleonovo carstvo podsjećalo ga na rimski imperij, analogija, koju je Napoleon sam jako podržavao. Napoleon koji je znao umjetnost iskoristiti za svoje svrhe i staviti je u svoju službu, obratio je medaljerstvu posebnu pažnju. T.zv. »*histoire métallique*« sa na njegov zahtjev marljivo nastavila. Od prve pojave mladog generala Bonaparta pa do »100 dana« g. 1815. g. prate bezbrojne medalje svaki Napoleonov korak. Najveći broj tih medalja potječe od Bertranda Andrieu-a, najznačajnijeg zastupnika dvorske medalje u vrijeme empire-a.

Upliv antiknih novaca i gema je vidljiv na gotove svim klasicističkim medaljama, osim kod onih za koji je neki savremeni slikar ili crtač dao nacrt, koji naravno također odaje antikizirajući ukus. Kao što se stiliziraju portreti aversa, tako se i kompozicije reversa odriču slikovitog presjecanja linija i izmjena svjetla i sjene, i teže samo za jasnim obrisima, statuarnim pozama i vjernosti prema antiknom uzoru. Međutim, dok su radovi XIII. st. naginjali rutini, oni klasicističkog razdoblja naginju akademskoj hladnoći i praznini. Ovaj stil, koji je bio zapravo samo jedna imitacija brzo je završio u potpunoj stagnaciji, kada je nestalo patosa napoleonske epohe, koji ga je podržavao.

U doba restauracije medaljerstvo brze propada. Radovi nastali u tom razdoblju pokazuju siromaštvo invencije, pomanjkanje ukusa, trivijalne motive i površnu obradu. Dok je u Njemačkoj taj niski niveau medaljerske umjetnosti trajao do 90-tih godina XIX. st. dotle a Francuskoj već oko 1870. g. dolazi do novog procvata medaljerstva. Umjetnik, kojemu je medaljerstvo dugovale taj novi uspon bio je Hubert Ponscarne koji se oslobodio konvencionalnog stila medaljerstva druge polovine XIX. st. i stvarao samostalne. Njega je slijedio čitav niz umjetnika, koji su posvetili isključivo medaljerstvu. Portreti na aversima su se kao nekada modelirali i uklopali su se natpisom harmonične u dani prostora. Na reversima se mjesto uobičajenih natpisa javljaju opet alegorije i personifikacije u umjetničkoj obradbi. Sada se javlja i potreba za mijenjanjem vanjske forme i mjesto okruglog oblika medalje susrećemo česte uglate oblike plakete. Među francuskim majstorima toga smjera ističu se J.C. Chaplain i O. Roty, od kojih prvi modelira svoje likove snažnim potezima; dok se drugi ističe minuciozno izrađenim detaljima. A. Charpentier volio je prikazivati na svojim medaljama gole figure u pokretu i mirovanju, dok je Ovide Yencesse slikar među medaljerima i daje svoje motive u vrlo plitkom reljefu, odričući se svake jače plastičnosti. U teme ga je slijedio i Englez Th. Spicer-Simson. I u Njemačkoj i Austriji našla je renesansa medalje u Francuskoj živi odjek. Medaljeri se i ovdje odriču konvencionalnoga stila prve polovice stoljeća i nastaje oko stvaranja realističkog portreta, koji ujedno daje i unutarnji život prikazanog. Među ovim umjetnicima naročito se istakao A. Scharff u Beču, oko kojeg se okupio veliki krug umjetnika medaljera, koji rade ili pod njegovim uplivom ili pod uplivom priznatih francuskih medaljera.

V.Zl.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 379–382; KOS 1998: 230–231.

Medžidija je naziv za turski novac, zaveden novčanom reformom sultana Abdulmedžida 1844. god. Srebrna *medžidija* je krupan novac od 20 piastera, 24, 055, 35 mm velik, 830 tisućine finoće. To je prvi turski lijepo rađeni novac, kao što se je kovao u ostalom svijetu. Zlatna *medžidija*, zvana i *juzluk* (*juz* – 100) i *livre turque*, je novac od 100 piastera, vel. 22 mm, tež. 7,216 g, finoće 917 tisućine.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 384, 515–516.

Mesing (lat. *aurichalcum*) je mješavina bakra i cinka. Osim u starom vijeku (v. aurihalk!) upotrebljavao se mesing i kasnije pa sve do danas, ali samo za kovane žetone i marke, dok se je u Kini od sred. vijeku uzimao za kovanje (lijevanje) novca.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 387.

Metallum. Latinski naziv za rudokop, a po njemu i za rudarski žeton, marku. Sa natpisom »*metallum*« kovani su u rimskom carstvu, osobito u II. st. n. e., pa sve do kraja III. st. mali bakreni novci, na čijem se aversu nalaze glave careva (Trajana, Hadrijana) ili božanstva (Apolona, Diane, Marsa i Venere). Na reversu se nalaze razni natpisi kao: *Metalli Dardanici, Panonici, Ulpiani*, zatim bez znaka M. samo *Delm(atici) Pann(onici), Metall(lis), Aurelianis, Dalm(atiscis) Pannonicis i Aeliana Pincensia*. Na reversima tih novaca nalaze se m. o. likovima neka ženska personifikacija sa klasjem u ruci, *Aequitas*, jelen i vojnički oklop. Kako se iz većine napisu razabire, čini se, da su najveći dio tih novaca kovali rudokopi, koji su se nalazili isključivo na području sadašnje Jugoslavije (Dalmacija,

Panonija, Dardanija) najvjerojatnije u svrhu naplate radnika.

Z.

Metrologija je nauka o mjerama (za dužinu, površinu i šupljinu) i o utezima (za težinu). Kao vrela za naučnu metrologiju služe naročito za stari i srednji vijek pisani spomenuti, stari pisci, natpisi, papirusi i dr. i osobito kovani novci jer su u starini bili utezi i novci jedno te isto, kako svjedoče nazivlja, kao *dragma*, *stater*, *mina*, *litra*, *as* i dr. Naročito je važna numizmatička metrologija, jer se njezinom pomoću prema finoći metala i težini novca određuje novčana stopa, po kojoj se novac ima kovati.

Lit.: HULTSCH 1882; SEGRÈ 1928; SCHRÖTTER 1930: 388–389; KOS 1998: 239.

R.

Mezzanino je mletački polugroš. Osobito »*mezzaninus venetus sive soldus de Verona*«, težak 1,242 g, vrijedan 16. *piccoli*, kovan prvi put pod duždem Franceskom Dandolo (1329–1339). – U Dubrovniku je imao naziv mezzanine bakreni poludenarić, kovan 1795. i 1796. u veličini od 24 mm.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 389.

Miliarense. Od lat. *milla* = tisuće. Naziv rimske carske novčane jedinice i novca kovanog u dobrom srebru od samovlade Konstantina I. do Honorija (325.–423. po Kr.). M. nosi naziv po tome što 1 M iznosi 1/1000 zlatne funte, koja se opet dijeli na 72 solida. Prema tome omjer je bio: $1000 M : 72 S = 4 M$, pa je prema tomu na solid otpadalo po 14 miliarenisa. G. 397. snižen je omjer na 12 M. Prosječni promjer M. iznosio je 20–28 mm, a težio je oko 4.5 g. U istočno-rimskom (bizantinskom) carstvu kovani su M. istoga tipa

i dalje sve do Heraklija kada je 615. g. M. nadomješten većim srebrnim novcem heksamomom. Uza sve to ostaje M. i nadalje računskim novcem, pa se kao takav spominje za Leona VI. (886.–912. n. e.), a kasnije čak još za Izaka II. Angela (1185.–1195. n. e.). Radi znatne veličine i lijepoga izgleda, smatrale su starija numizmatička djela (uključivši ovome i Cohena) M. medaljonom, što je potpuno krivo.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 390; KOS 1998: 240.

Millième (*ešrkol gurs*) je egipatski nikleni novac, kovan počevši od 1888. god. kao 1/10 piastera. Od 1924. god. kovani su komadi od 2.5 i 10 milliema od niklene bronce sa slikom kralja Fuada.

B.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 391.

Milreis (portugalski, = 1000 reala) je od god. 1854. – prilikom uvođenja zlatne valute – naziv za novčanu jedinicu Portugala u vrijednosti od 1 dolara; označuje se karticom kao i dolar. Kovani su srebrni komadi od 500, 200, 100 i 50 reisa. I Brazilija, nekadanja portugalska kolonija, ima valutu s milreisom kao novčanom jedinicom.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 391.

Minca je jedinica bakrenoga novca u Dubrovačkoj republici. Latinski joj je naziv *follarius*, a u narodu je imala ime *mjed* i *kapucija*. Kovala se moguće još od 13. stoljeća na privatn račun kao imitacija starih rimskih ili bizantskih novaca; to su t.zv. kapucije s mladolikim poprsjem na Av. i s velikim gotičkim slovom R na Rev. ili s poprsjem pod kacigom na Av. i s gradskim vratima na Rev. Od oko 1450. dobiva minca drugačiji oblik. Na Av.

je mlada ženska glava s napisom MONETA RAGVSII, a na Rev. gradska vrata s napisom CIVITAS RAGVSII. Mince su kovana do 1612. god. U jedan srebrni dinar išlo je 30 minca. Kasnije su namjesto minca kovani bakreni soldi.

Lit.: REŠETAR 1924: 368–382; 1925: 9–46.

R.

Mjerilo novca, mionnetova skala. Danas se mjeri veličina novca tako, da mu se izmjeri promjer u milimetrima. Prije se je radilo s pomoću Mionnetove skale ili mjerila. Ta skala je crtež, načinjen od 19 kružnica, koje se sve u jednoj točki odozdol dodiruju, a nalaze se jedna u drugoj, te je svaka obilježena brojem veličine od 1 do 19 tako, da najmanja kružnica ima promjer od 9 mm, a najveća od 78 mm. Veličina se novca određivala brojem one kružnice, koja je novac potpuno obuhvatala. Svaka se kružnica nazivala modul, pa je ta skala imala 19 modula. Napušteno je to i takovo mjerenje zato, što je bilo kovanoga novca, koji je bio ponešto ili veći ili manji od najbližega modula, pa se je moralo pri određivanju nekih novaca služiti razlomcima, na pr. modul $4\frac{1}{2}$, $4\frac{2}{3}$, $2\frac{1}{3}$ itd. Kod nas se služio Mionnetovom skalom Ljubić u svome Opisu jugosl, novaca.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 392, 426.

Mjed je praslavenska riječ za rudu ili kovinu, koju danas nazivljemo od Turaka poprimljenim nazivom bakar. U starije se doba i kod nas ta riječ upotrebljavala. Tako u Dubrovniku do kraja XV. st. pluralni oblik »mjedi« znači isto što i novci. Ali još i sada u nekim krajevima našega naroda postoji ta riječ i upotrebljava se za oznaku bakra; vidi primjere u Ivekovićevu Rječniku, I, 690.

R.

Mjere za zlato, vidi : Marka i Karat.

R.

Modul je naziv za oznaku veličine novca ili, točnije, za veličinu promjera jednoga novca. Nekada se je modul određivao po t. zv. Mionnetovu mjerilu ili skali (vidi to!), koja je imala 19 kružića za 19 mjera ili modula. Sada se bolje i točnije određuje modul, odnosno promjer novca milimetrima.

R.

Mohur, muhr (perz. *muhur* = pečat) je naziv za indijski zlatni novac, koji je počeo kovati veliki mogul Akbar oko 1562/1563. god. u težini od 11,016 g. od zlata 980 tisućina finocće. Tako se je mohur kovao sve do kraja te indijske dinastije 1857. godine. Osim u Indiji kovani su mohuri i još u drugim istočnim zemljama kao u Asamu, Nepal i drugdje.

R.

Moidor je međunarodni trgovački naziv za portugalski »*moeda de eures*«, t.j. zlatni novac. Svi moideri imaju na Av. portugalski grb, a na Rev. križ. Već oko 1575. god. kovana je *moeda de eure* od 500 reisa u težini od 3,825 g. od $23\frac{3}{4}$ karatnog zlata. U 17. stoljeću postao je *moidor* svjetski trgovački novac.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 397.

Moneta. Lat. naziv za novac i kovnicu novca uopće, a za božicu novca napose. Personifikacija M. prikazana je na rimskim carskim novcima u liku žene, koja stoji (u vrlo rijetkim slučajevima sjedi) ta redovno drži u ruci obilnicu, a rjeđe štap (motku za mjerenje) dok u drugoj ruci drži vagu. Javlja se na novcima od Domicijana do Honorija (81.–423. po Kr.). Od Komoda do Valensa (180.–378. po Kr.) javljaju se vrlo često na medaljonima

tri M. koje simboliziraju tri novčane kovine. M., koja simbolizira zlato razlikuje se od ostalih dviju naročitom frizuricom (t. zv. frizuricom u obliku dinje) i posebnom nošnjom. Do nogu M. nalazi se po kup novaca. Riječ M. javlja se još u obliku kratice SM t.j. *S(acra) M(oneta)* na podnožju reversa rimskih carskih novaca od Aurelijana do Teodozija I. (272.–395. po Kr.) (v. kratice). Dolazi zatim na napisima novca kao na pr.: *M. urbis ves-trae* i sl. Pod ovim se kraticama i napisima podrazumijeva uvijek pojam kovnice novca. Uz već spomenuta značenja javlja se riječ M. na republičkim i carskim novcima kao pridjevak božice Junone.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 397–398.

Moneta je latinska riječ, kojom se označuje novac uopće. Kod starih Rimljana upotrebljavala se ta riječ u značenju »savjetovateljica«, kao pridjevak božice Junone – *Juno Moneta*. Za vrijeme rimske republike nalazila se je državna kovnica u hramu Junone Monete pa se uzimlje, da je po toj kovnici kovani novac nazvan – moneta. Od tada se kroz vijekove u latinskom jeziku nazivlje kovani novac – moneta. Od te su riječi izvedeni nazivi za novac skoro kod svih naroda Zapadne Evrope: portug. *moeda*, franc. *monnaie*, engl. *money*, njem. *Münze*, pa i kod nas u Dubrovniku postojao je naziv »*munita*« za novac uopće, a kovan je bakreni najstariji novac pod imenom »*minca*«, što je izvedeno od njem. *Münze*.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 397–398.

Moneta banalis – vidi »banovac«.

Bauer

Moneta usualis (uobičajeni novac) je u sredovječnim spomenicima oznaka za novac, koje

u optjecaju neko i duže vrijeme. U našim hrvatskim pisanim spomenicima na latinskom jeziku u srednjom vijeku pod tim nazivom se razumijevaju slavonski banovci (*ducentas pensas monete usualis*).

R.

Monetar – vidi kovničar.

Bauer

Monetarius. Od lat. *moneta* = novac, kovnica. Opći naziv za kovničke radnike. (V. čl. *Optis* i *Officina*).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 399.

Monetarius (lat.: novčar, kovničar, namještenik u kovnici, mjenjač novca) je oznaka, koja se javlja već u pisanim spomenicima staroga Rima pa onda u srednjem i novom vijeku. U sred. vijeku su to upravitelji kovnica, koji su radili ili u službi kod vlasnika kovnica (vladara, biskupa, gradova itd.) ili su držali koju kovnicu pod najmom. Ta se služba spominje u sred. vijeku i u zagrebačkoj ili slavonskoj kovnici.

Lit.: TRUHELKA 1897: 11; SCHRÖTTER 1930: 397–398.

R.

Monetatio, monetagium su sinonimni nazivi za prihod, koji je davala kovnica pod najobičnijim nazivljem – *lucrum camerae*. (Vidi to!).

Lit.: TRUHELKA 1897: 11.

R.

Monogram. Od grčkog *monos*, *gramma*. Naziv za više slova, koja udružena čine jedinstven pojmovni znak. Kod antiknih novaca nalazi se M. najčešće kao oznaka kod imena i služba, kovničkih činovnika i samih kovnica. Na rimskim carskim novcima javlja se M. kasno, u drugoj polovini V. st. Kod takvih M. opa-

ža se germanski utjecaj. Osobito je čest M. na zlatnim novcima prvih bizantskih careva. Na zapadno – rimskom novcu jedini je pravi M. patricija Ricimera na bakrenim novcima cara Libija Severa (461.–465. po Kr.). Vrlo je čest M. na novcima raznih germanskih vladara V. i VI. st. kovanim po uzoru rimskih novaca, tako na pr. M. na poluslikvama kovanim u Sirmiju (Mitrovici) od gepidskog kralja Kunimunda (565. n. e.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 399–400.

Monogram (načinjeno od grč. *monos*, = sam, i *gramma*,- slovo; jedno slovo) je sastavak od po dva ili i više slova, povezanih tijesno jedno uz drugo ili uklopljenih jedno u drugo. Tako kombinirana slova označuju onda – kao kratica – neko ime ili neki pojam. Već se na starom grčkom, sirijskom i maloazijskom novcu dolaze monogrami, na rimskom slabije. Ali u sred. vijeku se monogrami na novcu upotrebljuju mnogo više. Nalazimo ih na

novcima Gota, istočnih i zapadnih, Vandala, Gepida i na onima bizantskih careva. Osobito su se primjenjivali na novcu Karla Velikog. Iza Karla polagano ih nestaje. Osim na novcu upotrebljavali su se, a i danas ih se primjenjuje osobite u religioznom životu.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 399–400.

Monometalizam je novčani ili valutni sistem, u kojemu je samo jedan plemeniti metal datiran i zakonom određen za kovanje kurentnog novca. Države, koje su odabrale zlato, imaju zlatnu valutu a one sa srebrom srebrnu.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 400.

Munita je bio u starome Dubrovniku naziv za kovani novac uopće. Naziv je tuđega podrijetla, nastao od lat. i tal. *moneta*.

R.

N

Najstariji novci. Oko 700. god. pr. Kr. počele st u Maloj Aziji i to – prema Herodotu – u Lidiji obilježavati malene komade, grudice, plemenitoga metala naročitim pečatima, da se time zasnjeđoči i zagarantira u ime državne uprave njihov sadržaj i težina. Time je bio stvoren prvi »novac«, prvo sigurno mjerilo za određivanje vrednota robe i rada. Najstariji novci bili su grudice okruglastog ili jajatog oblika, načinjene od elektrona, mješavine od 4/5 zlata i 1/5 srebra, s hrapavom i bez slika površinom, na koju je utisnuto nekoliko ne-

jednakih, također bez slika, punca. Drži se, da je lidijski kralj Krezo (lidijski Krez) kovao ljepše novce od finog zlata i srebra sa slikom dva lava i zvijezdom na Av. i s puncom »*Quadratum incusum*« na Rev. Kovanje Krezovo preuzeo je i nastavio perzijski kralj Darije kujući svoje zlatne dareike i srebrne sigle sa slikom kralja, kako lukom strijelja. Na ovaj način su ubrzo počeli kovati svoje novce i Lidiji najbliži grčki gradovi, također bez natpisa, ali s grbovnom oznakom grada, tako na pr. Efes sa pčelom, Milet s lavljom gla-

vom, Kizik s ribom tunom itd. To se je kovanje dalje širilo na istok i na zapad na egejsko otočje, a odande je prešlo i u samu Grčku. Među najstarije starogrčke novce ubraja se one otoka EGINE s morskornjom s jedne i sa *quadratum incusum* s druge strane. Te se novce stavlja u drugu polovinu VII. stoljeća pr. Kr. *Quadratum incusum* se u toku vremena sve ljepše izrađuje umetanjem u kvadratna polja različitih znakova i sličica, a i prednja strana novca dobiva polagano, neku potpunu sliku. Iz same stare Grčke preneseno je kovanje novca najprije u južnu Italiju, nazivanu Graecia Magna, a onda i dalje na zapad do obala današnje juž. Francuske (Massilia) i Španjolske. Od oko 550. god. pr. Kr. kovali su gradovi Velike Grčke svoje novce već sa dva kalupa, sa slikama na jednoj strani plastički izdignutim, a na drugoj udubenim; to su t. zv. *nummi incusi*.

Lit.: MILLER 1933.

R.

Nalazi novca. Među najvažnija, vrela, iz kojih istraživač crpe potrebno gradivo za numizmatičke studije, ubrajaju se nalazi starinskog novca. Razlikuju se mali, srednji i veliki nalazi, zatim nalazi lokalnog i međunarodnog značenja. Veliki nalazi lokalnog značenja upućuju ne samo na mjesto, gdje je novac kovan i zemlju, u kojoj je imao zakonsko pravo optjecaja, nego i na novčane prilike, koje su postojale u okolini samoga nalazišta. Nalazi stranoga novca u jednoj zemlji, kao na pr. nalazi rimskog, anglosaksonskog i čak arapskog novca na obalama Istočnog mora i u Rusiji, daju važna svjedočanstva kojim se pravcem kretala međunarodna trgovina u davna vremena. Kod svih nalaza od osobito važnosti je broj različitih vrsta novca od kojih je sam nalaz sastavljen. Jer se može mjerenjem da ustanovi težina i finoća metala pojedinih vrsta. Za određivanje vremena kova-

nja nepoznatih ili manje poznatih novaca od velike je važnosti, ako se u nalazu koji već poznati i determinirani novac. Pomoću takova novca može se s izvjesnom sigurnošću odrediti, kada su kovani ostali komadi odnosnoga nalaza. U naše vrijeme objavljuju se nalazi u stručnim listovima s točnim navodom, mjesta nalaza, s opisom, u kakvu je stanju sam nalaz pronađen i iz nalazišta izvađen, od kolikog broja i od kakvih se vrsta novca satojao, zatim se opisuju potonje svi tipovi i navode njihove varijante. Kod nas je zaslužan rad na tom polju dr. Brunšmid, koji koji je iznosio kroz više godina u »Vjesniku hrv. arh. društva« opise većih nalaza, nađenih uglavnom na području Hrvatske i Slavonije. Lit.: *Viestnik Hrvat. arheološ. Društva u Zagrebu*, počevši od I. godišta Nove serije, 1895. pa dalje; SCHRÖTTER 1930: 417–418.

R.

Naličje novca (franc. *revers*) je stražnja strana novčane pločice, na kojoj se javljaju manje važni prizori, kao alegorije, slike gradova, mitološke figure, likovi bogova, slike svetaca i sl. Tu se postavljaju i oznake vrijednosti pojedinih novca u riječima i brojkama.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 577.

Napisi na novcu bez smisla. Od najstarijih vremena sve do danas obilježeni su kovani novci raznim napisima, da se njima prosvjedoči, koji je narod, koja država, grad ili kralj dao taj kovac kovati. Izuzetak čine t. zv. nijemi novci, koji nemaju nikakova napisa. Osobito su lijepo izrađivani napisi na velikom broju antičnih, grčkih i rimskih novaca. Za srednji vijek se to ne može kazati, jer su osobito u njemačkim zemljama nije mnogo pazilo na ljepotu i skladnu izradu novca. Kalupe su izrađivali često puta slabi majstori, koji kao da pisma nisu ni poznavali. Kako su kalupari imali mnogo

puta da izrađuju imitacije kalupa drugih država i vladara, a bili su nepismeni ili svakako bar polupismeni, stavljali su na kalupe slične napise onima, koje su imali na uzorcima, ali su ti napisi bili uistinu bez ikakova smisla. Taj slučaj nalazimo i kod nas na slavonskim banovcima. Tu su slavonski kalupari izrađujući kalupe stavljali u napise posve lijepo stilizirana slova, koja su imali kao punce pravilno izrađena, ali sami napisi nemaju nikakova smisla, nego se slova redaju jedno za drugim, a da ništa ne kazuju.

Lit.: TRUHELKA 1897: 56, 127–133.

R.

Napoleon d'or, francuski zlatni novac od 20 franaka, velik 21 mm, težak 6,4516 g, kovan od zlata 0.900 tisućina prvi put pod Napoleonom I., koji ga je zakonom od 2. III. 1803. uveo s time, da se od 1 kg zlata kuje 155 zlatnika. Taj naziv imaju i zlatnici Napoleona III. (1852–1870). Napoleondor je postao neke ruke mnogo traženi međunarodni novac u trgovini i prometu po čitavoj Evropi, a naročito na Balkanu.

Lit.: DOTTI – ROLLA 1913; SCHRÖTTER 1930: 454.

R.

Naslovi vladara na novcu. Običaj, da pojedini vladari stavljaju na kovanom novcu uza svoje ime svoj vladarski naslov, javljaju se već u starom vijeku. Na grčkim novcima najčešće dolazi naziv »*basileus*« (kralj) i »*basileus basileon*« (kralj kraljeva). Drugi su naslovi »*autokrator*« (samovladar), »*ethnarhes*« (vladar naroda), »*tetrarhes*« (koji vlada u četvrtini neke zemlje), »*arhon*« (zapovjednik), »*tiranos*« (neograničeni vladar) itd. I u starom Rimu je bilo mnogo različitih vladarskih naslova kao »*caesar*«, »*augustus*«, »*imperator*«, »*consul*«, »*pontifex maximus*« itd. Najviše i najraznoličnijih vladarskih naslova nalazi se na

novcu srednjeg vijeka pa i novijega vremena, kada su se vladarski naslovi znali proširivati u nedogled. Tako je na pr. car i kralj u Austriji imao čak i tri službena naziva: veliki, srednji i mali. Na kovanim se novcima onda javljaju već prema veličini pojedine nominalne, veći ili manji naslovi. Tako se na velikom taliru Ludovika II. (1516–1526) javlja napis: LVDOVICVS DEI GRATIA HVNGARIE DALMATIE CROACIE REX, a na taliru Ferdinanda I. (1527–1564): FERD D G RO HVNG BO DAL CROA REX (*Ferdinandus Dei gratia Romanorum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae rex.*)

R.

Naturalni novac je naziv za označivanje najstarijega pojma »novci« (njem. *Geld*). Odnosi se na davna vremena, kada su neka roba (hrana, odjeća i dr.) ili neki predmeti (koplje, strelica, nož i dr.) služili ne samo za svakodnevne potrebe čovjekove nego i kao mjerila vrijednosti i sredstava plaćanja. U tome stanju i vremenu nije bilo razlikovanja između robe i novca. U najdavnija vremena čovjekove prošlosti služilo mu je najobičnije govedo kao plaćevno sredstvo i mjerilo vrijednosti. Iz toga vremena potječu i naša riječ »*blago*« koja još i danas označuje i stoku i novce, i latinska riječ »*pecunia*« (novac), koja je nastala od riječi »*pecus*«, govedo. Naturalni novac nalazimo u povijesti svih naroda, a kod nas još i u doba hrvatskih narodnih vladara.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 454–455; RENGJEO 1937; MURKO 1943: 7. i d.; KOS 1998: 244.

R.

Netto, (tal.), čisto, što preostaje kod slanja robe poslije odbitka težine omota ili kod plaćanja iza odbitka svih troškova. Protivno od – *brutto*.

R.

Nijemi novci je naziv za one kovane novce, na kojima nema nikakova napisa, pa se ne može lako i sa sigurnošću odrediti, tko ih je kovao i puštao u optjecaj, kada su kovani i u kojemu je mjestu bila njihova kovnica. U takove se novce ubrajaju njemački brakteati, a i neki naši novci, tako najstariji splitski bagatini i nekoji hrvatski frizatici.

R.

Nikl, je metal koji se je pojedinačno već u prijašnjim vremenima upotrebljavao za izradbu novca. U većoj mjeri počeo je se uzimati za kovanje novca tek oko polovine 19. stoljeća, ponajprije u Švicarskoj i Belgiji. U smjesi s bakrom upotrebljavan je onda u toku vremena u mnogim državama, tako je od 1873. god. dalje kovan u Njemačkoj sitni novac. No Austrija i kasnije Švicarska kovale su sitni novac i od čistoga nikla. Upotreba nikla je porasla od vremena, kada se on u Kanadi počeo na velike proizvoditi.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 458.

Nikola Iločki. Oko polovine 15. st. igrao je u političkim prilikama Ugarske i Hrvatske veoma snažnu i odlučnu ulogu hrvatski velikaš Nikola Iločki (oko 1420–1477). Za njegova su se života izmijenila četiri vladara, a da se on nije nijednome potpuno pokoravao, ni mnogo cijenio njihovu kraljevsku vlast. Neobično bogat i vlasnik silnih posjeda, bio je on i politički moćan i uplivan. Njegova ja riječ u svim kritičkim časovima države bila od presudnog značenja. God. 1471 proglasi ga kralj Matijaš Korvin (1458–1490) bosanskim kraljem i ujedno ga imenuje hrvatskim i slavonskim banom. Glavna je zadaća Nikolina bila, da oružanom rukom otme od Turaka one dijelove svoje kraljevine Bosne, koje su oni u svojoj vlasti držali. Ali te zadaće nije mogao ni on sam, ni u zajed-

nici s Matijom Korvinom izvršiti. Umro je g. 1477. i pokopan u franjevačkoj crkvi u Iloku, svom velikom i dobro utvrđenom gradu. Kao bosanski kralj kovao je Nikola, jamačno u Iloku svoje srebrne novce. Kovnica mu je radila dosta obilno, jer se očuvalo šest tipova njegovih srebrnih denara. Kao uzorak služili su Nikolinu novcu srebrni denari zadnja dva patrijarke u Akvileji (Antonio II. i Lodovico II., 1407–1418–1435) i denari kralja Matijaša. Na Av. imaju obične napis: M(oneta) NICOLAI D(ei) G(ratia) R(egis) BOSNE. Bio ja dosta lijepo rađen novac, veličine oko 17 mm i težine oko 0,60 g.

Lit.: RENGJEO 1929; 1943.

R.

Nikola III Zrinski (1489–1534). Stara velikaška porodica Šubića dobila je 1347. god. nove posjede u sjev. Hrvatskoj sa sjedištem u Zrinu, nedaleko Kostajnice, pa se je prozvala Šubići Zrinski. Prvi Zrinski, koji se je u novoj postojbini jače isticao, bio je grof Nikola III. Zrinjski. Turska sila osobito iza katastrofe na Mohačkom polju 1526. počela je stalno nadirati preko Une na posjede Zrinskih i na Hrvatsku. Za obranu i vođenje rata trebalo je novaca. Zato je grof Nikola počeo 1522. iskorišćivati svoj rudnik srebra u Gvozdanskom i kovati svoj novac. Tu je osnovao kovnicu, pribavio kovnički personal i dao da se kuju srebrni sitni i krupni novci, taliri, polutaliri ili forinta, groševi i denari. Na tome se novcu redovito javlja grb Zrinskih, u štitu dva orlovska krila, i napis MONETA NICOLAI COMITIS ZRINI. Poznato je više tipovnih varijanata toga novca, što je znak, da je ta kovnica radila dosta obilno. Taliri su bili veličine od 40mm i težine oke 28 g, a denari oko 15 mm i oko 0,60 g. Novac je bio lijepo rađen, a na jednome taliru navedane su i sigle kalupara S-R (Sebastian Rieder).

Lit.: RENGJEO 1930.

R.

Nimbus. Lat.–oblak, kolut. U Numizmatici je nimbus krug svijetla koji okružuje glave božanstava i vladara na nekim antickim i bizantinskim novcima. Osim običnog N. nalazi se na rimskim carskim novcima u pogansko doba često i zrakasti N. Poslije smrti Konstantina I. (337. po Kr.) pa sve do pada zapadno-rimskog carstva (476. po Kr.) N. se sve češće javlja na reversu novaca na glavama careva, dok se na aversu prvi puta ovija oko glavo Gete (211. po Kr.), a zatim još same na aurejima Konstantina i Licinija (314. po Kr.). Na bizantinskim novcima također je vrlo čest N. oko glava careva i carica i to na aversu počevši od prvih bizantinskih careva pa sve do posljednjih vladara iz dinastije Paleologa. Pored carskih likova N. okružuje na bizantinskim novcima također i Kristov lik te likove svetaca.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 459.

Nobel, engleski zlatni novac, velik 23 mm, težak 7,7 g, koji je kao prvi počeo kovati 1344. god. kralj Eduard III. (1327–1377) kao uspomenu na pomorsku pobjedu nad francuskom mornaricom od 230 ratnih brodova sa 30.000 mornara kod Sluysa 22. VII. 1340. Na Av. je u ratnoj lađi na uzburkanom moru slika kralja s jakim mačem i štitom. Zbog dobra zlata ovaj se zlatnik mnogo trošio po cijeloj zapadnoj i sjevernoj Evropi.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 460.

Nobilitas. Personifikacija plemenitosti. Prikazana je u liku žene, koja stoji i drži u desnoj ruci malu Viktoriju, a u lijevoj dugo žezlo. Javlja se na rimskim carskim novcima od Komoda do Tetrika (180. do 273. po Kr.).

Z.

Nominalna vrijednost novca. Kod svakog kovnog novca postoje dvije vrijednosti: nominalna i realna. Nominalna je ona, koju država putem zakona određuje i navodi je na samom novcu brojem i riječju (dinar, franak, forint, kruna i dr.) Realna vrijednost odgovara količini plemenitog (i neplemenitog) metala, što se u pojedinoj nominali nalazi, i ravna se prema tržišnoj cijeni dotične kovine.

R.

Normalna mjera za novac (lat. *exagium*, franc. *étalon, pied fort*) postojala je još u klasičnoj starini. Bio je ponajviše komad nekog utega, određenoga za pojedinu vrstu ili nominalu novca, u obliku novcu sličnih okruglih ili četverokutnih brončanih pločica, u Rimu sa slikom cara na pr. za kasnorimski *solidus*, ili od 14. stoljeća dalje obično u obliku valjkastom sa slikama obadviju strana novca na gornjoj i donjoj ravnoj plohi.

R.

Novac, mjerilo za određivanje vrijednosti čovjekova rada i produkata njegove radinosti. Riječ N. ima u našem jeziku dva specifična značenja, za koje nisu stvorena dva nazivlja, kao što je to slučaj u drugim evropskim jezicima. U prvom značenju N. označuje metalni komad, koji služi kao sredstvo plaćanja, a koji državna vlast pušta u optjecaj i garantira za njegovu, zakonom određenu vrijednost, (lat. *moneta*, njem. *Münze*). U drugom značenju,– kad nas obično u pluralnom obliku – označuje veću ili manju zaokruženu protivrijednost, kojom se zamjenjuje, odnosno nabavlja neka stvar ili mjeri vrijednost ljudskog rada (lat. *pecunia*, njem. *Geld*, franc. *argent*). »Novac« i »novci« su dva pojma, koji se svojim značenjem potpuno ne slažu, tek je »novac« najvažniji sastavni dio pojma »novci«. U davnoj davnini postojao je pojam

»novci« (*Geld*) pod raznim nazivima, a da to nije bio »novac« (*Münze*). Pračovjek je sam proizvodio životne namirnice i sve predmete, koji su mu bili najpotrebniji za održanje života. On i njegova porodica su sami izrađivali potrebnu odjeću i oružje i nabavljali hranu. Tako je bile i kod lovačkih, i kod nomadsko-pastirskih, i kod ratarskih prastarih naroda. S porastom civilizacije javljale su se potrebe, koje nije mogao čovjek sam da podmiruje. Ono, što je on trebao, a nije imao, nabavljao si je zamjenom. Kod zamjene mogao je poslužiti svaki predmet, koji je bio potreban u svagdanjem životu kao nož, sjekira, strelica, koplje, govedo i dr. Kod najprimitivnijeg načina zamjene najvažniju je ulogu igralo govedče, vol i krava. S vremenem je govedo postalo ne samo sredstvo zamjene nego i mjerilo opće vrijednosti. A to je najvažnija značajka novca. Iz toga se je razvio i rimski naziv za novac: *pecunia* (od *pecus* – govedo). U Njemačkoj se plaćalo govedima, a i drugom robom sve do kraja 10. st. U doba hrvat. narodnih vladara, kako svjedoče sačuvani pisani spomenici, upotrebljavali su se u Hrvatskoj još u 12. st. kao plaćevna sredstva volovi i krave, koze, svinje, konji, nadalje vina, pšenica i ječam, lan, vuna i obuća. U Češkoj sa kao novac upotrebljavala tkanina, platno, otkuda je nastao glagol: *platiti*. A i naš izraz »blago« u značenju novci i imutak je u vazi sa starinskim plaćanjima stokom i blagom. Sve su to bili »novci«, koji nikako nisu bili »novac«, a nisu se ni sastojali od metala. Ali kada je čovjek u svom umnom i kulturnom napredovanju počeo nalaziti i upotrebljavati i razne rude, najprije zlato, pa bakar i broncu, a kasnije i željezo, zbog njihove mnogostruke upotrebljivosti stao ih je uzimati i kao najprikladnije sredstvo zamjene i plaćanja i to u obliku raznog oruđa i oružja. Velike su olakšice u plaćanju nastale, kada se je počelo uzimati pojedine rude u

komadima, izmjerenim na vagi, kao neke vrste novac. Tako se u starom Rimu plaćalo odmjerenim komadima bakra (*aes rude*), a kasnije su ovakav komad bakra obilježili na pr. kuglicama kao oznakom težine, a onda i vrijednosti (*aes signatum*), Asirci i Egipćani su plaćanja vršili komadima srebra. U Njemačkoj se pravilo metalno prstenje i njime podmirivalo plaćanja, a u grčkim su zemljama us prstenje upotrebljavane i metalne spirale. U povijesti novca su sva ovakova i slična sredstva plaćanja obilježena nazivom: *naturalni novac* (njem. *Naturalgeld*).

Novac, kovani javlja se prvi put oko god.700. pr. n. e. u zemlji Lidiji u Maloj Aziji počeli su na malene komade plemenite kovine udarati poseban žig kao javnu garanciju za njihovu metalnu sadržinu i težinu. To je vršila državna vlast i odonda je država onaj odlučni faktor, koji je pod svoj isključivi nadzor preuzeo izdavanje novca i jamčenje, da u svakom komadu novca postoji određena količina plemenitog metala. Najstariji antični novci su okrugljasti ili jajolike grudice elektrona, naravne mješavine srebra i zlata, sa slikom prednjega dijela bika i lava. Za kralja Kreza (563–549) se drži, da je on dao kovati prve novce od finag zlata i srebra. Krezove novce je uzeo perzijski kralj Darije (521–485) kao uzorak za kovanje zlatnih dareika i srebrnih, siglosa. Najstariji čisto grčki novac kovao je na otoku Eginu u sredini 7. st.po Kr. To su eginski stateri, didrahme u težini od 12, 6.g. Iz stare Grčke proširilo se kovanje novca najprije po grč. kolonijama u juž. Italiji (Graecia Magna), a onda po zapadnom Sredozemlju. I na našem primorju kovan je novac u grč. kolonijama Issa (Vis), Pharos (Hvar) i Herakleia na Korčuli. Grčki se novci ističu svojim slikama i napisima. Slike su ispočetka uzimane iz životinjskog i biljnog svijeta, a tokom stoljeća razvile su se u bogato obilje raznih motiva, a među ovima je igrao važnu

ulogu mitološki elemenat, dok se u doba cvata grčkog stila u 4. st. nije razvilo slobodno primjenjivanje svih umjetničkih elemenata u novčanoj gliptici. Svojom savršenom tehnikom kovanja, krasnom umjetničkom obradom lica i naličja i visokim profilima ističu se osobito novci juž. Italije, a naročito grada Sirakuze. Njih se ubraja među najljepše kovove, otkako postoji kovani novac. Grčko je kovanje kroz 300 godina svoga postojanja upotrebljavalo samo srebro i rjeđe zlato. Ali sa sve jačim razvojem trgovine na području Sredozemnog mora pokazivala se i potreba sitnijih, novčanih nominala za manje vrijedne predmete. U tu su svrhu počeli Grci oko 400. godine pr. Kr. uzimati bakar. – Pod utjecajima grčkog kovanja počeo se 268. god. i u Rimu kovati srebrni novac, čime je ukinuta dotadanja rimska bakrena valuta (*aes signatum*). Kovana je nova srebrna nominala u vrijednosti od 10 dotadanih bakrenih asa, pa je po tome (*deni* – po deset) dobila naziv: *denarius*, i kovala se s oznakom vrijednosti: X. Normalna težina denara iznosila je 1/72 rimske libre ili 4,55 g. Rimski se novac dijeli na dva glavna dijela, na republikanski ili familijarni, kovani do god. 27 pr. Kr., i carski kovani od 27. pr. Kr. do pada Rimskog carstva 476. god. Ispočetka je radila samo jedna kovnica u Rimu, a kasnije sa širenjem državnog teritorija kovao se rimski novac u mnogim kovnicama po provincijama, tako i na području današnje naše države u kovnicama Siscia (Sisak), Sirmium (Sr. Mitrovica), Viminacium (Kostolac) i Stobi. Novci su kovani od zlata, srebra i bakra. Ljepotom umjetničke izrade, naročito divno rađenim portretima careva i carica, ističu se novci 1. i 2. stoljeća po Kr. Kasnije je njihova izrada sve slabija, a portreti vladara postaju konvencionalni, bez ikakove posebne lične značajke. Ta je loša tehnika rada i kovanja zadržana i nastavljena i kasnije u Bizantskom

carstvu, gdje se je kroz 1000 godina puštao u optjecaj loše rađen novac bez ikakove umjetničke odlike. Zbog jake nestašice srebra kovao se u Bizantu srebrni novac tek u neznačajnim količinama, ali ja zato kovano u golemoj množini bakrenog i mnogo zlatnog novca. Bizantski zlatnik, *solidus*, bio je kroz stotine godina u Evropi jedini zlatni novac. U pisanim hrvatskim spomenicima 11. i 12. st. navode se plaćanja bizantskim zlatnicima pod nazivima: *byzantius*, *solidus*, *solidus aureus*, *romanatus*.

U sred. je vijeku bilo od vrlo velikog značenja novčana reforma Karla Velikog (768–814). Iz funte srebra od 367, 2 g kovalo se po toj reformi 240 denara, a 12 denara je činilo idealnu računsku jedinicu: šiling, dok je 1 denar bio težak 1,53 g. Zlatni se novac nije kovao. Tom je reformom udaran temelj za novčane sisteme sred. vijeka, a Engleska je sačuvala sve do danas. Prihvatila ga je i Venecija kujući iz libre srebra ispočetka 240 denara ili pikola, a od 1202. 240 groša ili matapana. I u našim srednjovjekovnim pisanim spomenicima nalazimo plaćanja mletačkim novcem pod nazivima: *libra denariorum* i *libra grossorum*. Za Venecijom se povela Srbija i Bugarska kujući krajem 13. i početkom 14. st. imitacije mletačkih groša. U 13. st. javlja se i prvi zapadni zlatni novac. Kovala ga je od 1252. god. Firenca u težini od 3,537 g pod nazivom *fiorino*, lat. *florenus*. Iza toga je kovala Venecija od 1284. god. svoj dukat ili cekin, koji je sve do pada Mletačke Republike 1797. sačuvala isti oblik i istu težinu od 3,559 g. God. 1325. počeo se u Ugarskoj kovati pod nazivom *florenus* zlatni novac ispočetka kao jaka imitacija fiorentinskog zlatnika. Kasnije se kuju takove imitacije i po njemačkim zemljama. Najstariji naš domaći novac kovao je hrvatski herceg Andrija (1196–1204) s napisom ANDREAS Dux Croatiae, a onda su kroz 13. i 14. st.

kovani hrvatski frizatici i slavonski banovci. Najdulje je kod nas kovala svoj novac Dubrovačka Republika u raznim srebrnim i bakrenim nominalama od 1324. do 1803. god. Golemim obiljem najraznoličnijih tipova novca ističe se kod nas srednjovjekovna Srbija. Bosna je puštala u optjecaj samo srebrni novac i jedan jedini na slavonskom jugu zlatnik, četvostruki dukat kralja Stjepana II. Tomaševića. Svoj je novac imao od 13. do 14. st. i grad Split, kao i gradovi Kotor, Bar, Ulcinj i Svač.

Kada su pojedini krajevi današnje naše države došli pod tursku vlast, kolao je po njima i trošio se turski novac, srebrna *akča* i bakrena *mangura*. Uz taj sitni novac počeli su se od vremena sultana Sulejmana II. (1687–91) kovati i krupni novci: groš *altmišluk*, *ikiluk*, *jirmiluk* i *juzluk*. Zlatni je novac, *altun*, kovala Turska tek iza osvojenja Carigrada 1453. Sav taj novac, osim zlatnoga, kovan je vrlo slabo. Tek reformom sultana Abdulmedžida 1844. god. zaveden je zlatni, srebrni i bakreni novac, kovan dotjerano po ugledu na zapadne novce. Srbija, dok nije postigla punu samostalnost, služila se u 19. st. turskim i austrijskim novcem. Tek je knez Mihajlo dao 1868. kovati u bečkoj kovnici bakreni novac od 1, 5 i 10 para. U tome ga je nasljedio knez Milan, koji je 1873. pristupio Latinskoj novčanoj uniji i zaveo kao srebrnu nominalu i ekvivalent francuskom franku dinar, koji se dijelio na 100 para. Od 1878. god. kovan je i zlatni novac od 10 i 20 din. Od srebra su se kovali komadi od 5, 2, 1 i 1/2 din., od nikla od 20, 10 i 5 para. Bakreni su novci krajem 19. st. povučeni iz optjecaja. Crna Gora se u 19. st. služila austrijskom valutom i plaćanja vršila u forintama. Kada je Austrija zavela krunski tečaj, u Crnoj Gori se trošio vlastiti srebrni, brončani i zlatni novac, koje je bio nominala i perper – 100 para.

Za vrijeme mađarske revolucije 1848/49., da ublaži novčanu krizu radi nestašice sitnog novca, kovala je u Zagrebu banska vlada pod banom Jelačićem bakreni novac, nazvan križar, vrijedan 1 austrijsku krajcaru. Kada je 1918. stvorena Država Srba, Hrvata i Slovenaca u cijeloj je državi izjednačen novčani sistem. Austrijski je novac zamijenjen 1:4 (1 din. – 4 kr.). Tek god. 1920, izdan je sitni novac od 5, 10 i 20 para, sva od neplemenitog metala, a god. 1925. od 2, 1 i 1/2 dinara. Srebrni novac od 50, 20 i 10 din, kovan je 1932., a 1938. god. od 50 i 20 din. U FNR Jugoslaviji kovan je dosada samo sitni novac 1, 2 i 5 dinara u dvije emisije.

Uz metalni nalazi se u optjecaju već dobre 200 godine i papirni novac. Papirne novčanice imaju vrijednost novca samo kada za njihov kredit garantira država ili zakonom kreirana emisiona banka. Razlikuju se dvije vrste papirnog novca, državni i bankovni. Državni se papirni novac na zahtjev ne zamjenjuje i država ga može izdavati u neograničenim količinama. Bankovni naprotiv papirni novac (banknota) zamjenjuje se na zahtjev vlasnika metalnim državnim novcem i pušta se a optjecaj samo u onoj količini, koju dopuštaju i pokrivaju bančine rezerve u zlatu. Ali silni razvitak narodnog gospodarstva, i industrije u svijetu, zatim opsežna komercijalna poduzeća, pa i ratovi, traže golema novčana sredstva tako, da se povećanje optjecajnog kovanog novca ne može uskladiti s potražnjom nužnog kapitala. Da se toj potražnji zadovolji, zaveden je t. zv. kreditni novac, nazivan i novčani surogati, među koje se ubrajaju danas jako mnogo upotrebljavani čekovi, mjenice, doznake i druga pomoćna sredstva bankovnog značaja.

Lit.: MARTINORI 1915; LUSCHIN 1926; SCHRÖTTER 1930; KOS 1998: 250, 290.

R.

Novac od nužde (njem. *Notgeld*) je ili kovani ili papirni novac (a bilo ga je i od kože i od porculana), koji su u nestašici zakonitog punovrijednog novca izdavali i puštali u optjecaj razni gradovi, poduzeća, trgovine, ekonomije pa i osobe, svi bez posebnoga za to odobrenja od više državne vlasti. Ovamo se ubrajaju raznolike papirne novčanice francuskih gradova, izdavane od 1789. god. pa dalje, papirni novac u Austriji puštan u optjecaj za vrijeme revolucije 1848. i 1849; tada su i u Hrvatskoj izdavali papirni novac od nužde gradovi Rijeka, Bakar, Karlovac i Osijek, zatim vlastelinstvo Pejačević u Virovitici i poduzetnik Klobučar u Sisku, dok je svoje papirne asignate izdavao i Srpski narodni odbor u Sr. Karlovcima. Osobito je mnogo papirnog novca od nužde izdavano za vrijeme prvog i drugog svjetskog rata pa čitavoj Evropi, pa tako i kad nas u gradovima Zagreb, Split, Sarajevo, Osijek, Ljubljana, Maribor. Lit.: SCHRÖTTER 1930: 462–464; REN-GJEO 1953; KELLER 1954.

R.

Novac od željeza. U najstarije doba služile su željezne sjekire, lopate, šipke i dr. kao prirodni novac, Kasnije se javlja željezo kao novac u obliku ploča i gruda; treba ovamo ubrojiti i poznati željezni novac Špartanaca, Pravi željezni novac spominje se u klasičnih pisaca u Klazomeni i u Bizantu, a sačuvan je i iz nekih grčkih državnica (Argos, Megara). Zbog svoje lake oksidacije i velike tvrdoće nije bilo željezo prikladno za novac. Ipak se je za vrijeme I. svjetskog rata pravio željezni sitni novac kao novac od nužde.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 172–173.

Novci. U nauci o novcu strogo se razlikuju dva pojma: »novac«, u značenju kovani ili papirni novac, i »novci«, u značenju platežno sred-

stvo. Kod nas se oba pojma označuju istim nazivom, dok u drugim jezicima postoje posebni nazivi za svaki od tih pojmova, tako na pr. u njemačkom: *die Münze* i *das Geld*, u latinskom: *moneta* i *pecunia*, u francuskom i *argent*. Dok je kovani »novac« od države posebnim slikama obilježeni i za metalnu sadržinu i težinu garantirani komad metala, »novci« su sredstvo za izvršivanje zamjene, mjerilo vrijednosti, pomagalo za davanje i vraćanja zajma, prenošenja vrednosnog kapitala i čuvanje vrednosnog imutka i sl. Novci su zapravo mjera, kojom se mjere vrijednosti i zauzimaju zato među svim drugim mjerama prvenstveno mjesto, jer su oni ona roba, kojom se može zamijeniti i nabaviti svaka druga. Ali osim metalnoga novca imade danas i drugih sredstava za zamjenu, koja u širem smislu riječi također nazivljemo novcima. Velika gospodarska, industrijska i komercijalna poduzeća, a i ratovi novoga vremena traže, tako golemu novčanu sredstva, da ih se povećanim kovanjem novca ne može nikako zadovoljiti. Iz toga stanja razvili su se t.zv. kreditni novci, poznati i pod nazivom: novčani surogati, među koje se ubrajaju: doznake, čekovi, mjenice kao i bankovni i državni papirni novac.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 459; MURKO 1943.

R.

Novčana kriza je naziv za smetnje i teškoće, u koje može da upadne pojedina država zbog vođenja većih i neuspjelih ratova, zbog političkih smutnja i nesređenosti na području same te države, zbog teških ekonomskih neprilika ili zbog nepovoljnoga stanja u trgovini s plemenitim metalima. Najčešće izazivlju novčane krize ratovi, za vođenje kojih su potrebna golemu plaćevna sredstva, a državne ih uprave ne mogu da pribave redovitim putem nego pribjegavaju snižavanju

vrijednosti zakonitog novca i prekomjernom izdavanju papirnih novčanica.

Lit.: MURKO 1943; GAETTENS 1955.

R.

Novčana politika je nastojanje državnih vlasti, da zakonima, uredbama i sporazumima s drugim državama osiguraju postojanost i punu vrijednost vlastite valute i da vlastiti novac, naročito od plemenitih metala čuvaju od iznošenja u inozemstvo te da stranome novcu ne dozvoljavaju optjecaj na svom državnom području.

Lit.: MURKO 1943.

R.

Novčana stopa je zakonom određeni propis, kojim se ustanovljuje težina i metalna sadržina nekoga kovanog novca. Budući da se novac ne kuje od čistog zlata ili srebra, novčanom se stopom prepisuje, koliko u pojedinim novcu mora biti plemenitog, a koliko neplemenitog metala, najobičnije bakra. Tako je za nekadašnji zlatni austrijski novac od 10 i 20 kruna bila određena smjesa (legura) od 900 tisućina zlata i 100 tisućina bakra. Smjesa novčane stope obilježava se ili razlomkom, na pr. 900/1000, ili decimalnim brojem, na pr. 0,900, i javlja se i pod nazivom: finoća (zlata, srebra).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 418

Novčana vrijednost nekadanjeg novca. Mnogi su istraživači i metrolozi u toku vremena proučavali unutarnju sadržinu i vrijednost raznolikog starovječnog i srednjovječnog srebrnog i zlatnog novca i uspjelo im je te su sa sigurnošću vaganjem i rastapanjem utvrdili njihovu i metalnu finoću i težinu. Prema tome danas je poznata metalna vrijednost toga novca. Poznato je nadalje, barem približno, u kojemu je vrednosnom odnosu sta-

jalo zlato prema srebru u raznim vremen-
skim razdobljima starog i srednjega vijeka. Prema tome može se vrijednost starinskog zlatnog i srebrnog novca barem približno odrediti prema vrijednosti današnjega novca. Međutim mnogo je teže ustanoviti kupovnu vrijednost starinskog novca i odrediti joj ekvivalent u današnjem novcu. Razloga ima više. Ponajprije je kupovna vrijednost novca bila u srednjem vijeku mnogo veća negoli je danas. Radnik je na pr. u sred. vijeku dobio dnevnicu od nekoliko srebrnih denara, teških tek nekoliko grama, i mogao je s tim novcem nabaviti najnužniju hranu, i stajao je isto tako dobro kao i radnik našega vremena, ali koji možda zarađuje mnoge puta više. Kako uz to još ne poznamo odnese u cijena razne za svagdanji život potrebne robe, starih vremena vrlo je teško i posve nesigurno određivanje novčane vrijednosti i kupovne snage nekadanjega novca današnjim plaćevnim sredstvima.

R.

Novčane konvencije su valutarni ugovori dviju ili više država; kojima se obvezuju, da će svoj novac ili neke vrste svoga novca kovati po ugovorenoj stopi i da će svemu tako kovanom novcu priznati na svome državnom području zakonsko pravo optjecaja. Takovih novčanih ugovora bilo je još i u starom vijeku. Tako su u 3. st. pr. Kr. gradovi Ahajskog saveza, njih 43, kovali zajednički novac i obilježavali ga kraticom (*Ahaion*, Ahajski). U sred. vijeku su u Njemačkoj ispočetka samo vladari imali i uživali pravo kovanja novca, ali su u teku vremena te svoje pravo djelomično prenosili na razne velikaše, gradove i crkvene dostojanstvenike. Kao posljedica toga novčanog cijepanja pojavile su se u raznim kovnicama raznolike stope i u vezi s njima različite vrste i nominale novca, što je jako smetalo u trgovini i u plaćanjima. Zbog toga

su rajnski knezovi (*Kurfürsten*) u 14. i 15. st. više puta sklapali ugovore, da kuju jednako vrijedne zlatnike (*Goldgulden*), najvažniji novac u trgovačkom saobraćaju među vlastitim zemljama. Taj je zlatnik dobio polularni naziv *Rheinischer Gulden* (rajnski forint), poznat i kod nas u Hrv. Zagorju pod nazivom – *rajnčki*. Takovih je ugovora bilo u Njemačkoj i ostaloj Evropi i u kasnijim stoljećima. Od veće je važnosti Bečka konvencija od 24. siječnja 1857., sklopljena između Austrije i nekih južnih njemačkih zemalja. S njom je ukinuta dotadanja novčana mjera marka, a mjesto nje uređena novčana funta od 500 g težine i zajedno s njim decimalni sistem. Kovani su zajednički zlatni novci od cijele i polovine Krune (1858–1866), i srebrni obični i dvostruki taliri. Važna ja bila i Latinska novčana unija (vidi to!) od 1865. god., novčani ugovor između Francuske, Belgije, Švicarske i Italije, kojemu su kasnije se pridružili i druge države Evrope i Amerike, a među njima i 1873. god. Srbija.

R.

Novčane pločice su okrugli komadi metala, pripremljeni, da se na obadrije njihove ravne plohe kovanjem izrade novčani likovi i napis i da u teme stanju služe kao plaćevno sredstvo. Izrada novčanih pločica bila je u razna vremena različita. Poznato je, da sa mnogi starogrčki novci imali krupne pločice s plastično izdignutom površinom. Čini se, da su te i takove pločice izrađivane lijevanjem, a iza toga su dolazile pod čekić majstora kovničara. U kasnija vremena, u Rimu, a osobito po Evropi srednjega vijeka, novac je izrađivan na malenim, nekada upravo tankim pločicama. Te su pločice pravljene mehaničkim putem. Najprije je metal rastopljen i saliven u šipke one debljine, koliki je promjer trebao da imade iskovani novac. Onda su se kliještima ili dljetima od izlivena šipke odrezivali

tanke pločice, koje su zatim kovači stavljali među novčane kalupe i udarcima čekića izrađivali novac. Kad su se počeli kovati krupniji novci (taliri i forinte), izrađivali sa sa za njih i krupnije ploče obično tako, da su sa od metala izljevale tanke pogačice, koje su onda kalupari čekićima stanjili na potrebnu debljinu i škarama im načinili potrebnu zaokruženoost. Kod čitavog rada imala su pločice redovit nepravilan, pravilno nezaokružen izgled. U 18. st. počele se novčane pločice prilikom kovanja stavljati u čelični prsten, postavljen i izrađen na danjem kalupu. Pod udarcem čekića plačica nije samo prihvatila sliku aversa i reversa nego se je i rastegnula i pomeću prstena dobila pravilan i lijep okrugao obrub.

Lit.: REŠETAR 1924: 236. i d.

R.

Novčani kabinet, zbirka novca i novčanih surogata te medalja i plaketa, je samostalna ustanova pod rukovodstvom naučno istaknutih stručnjaka numizmatičara. Izdržava se ponajviše državnim dotacijama. Zadaća je kabineta, da svoj zbirke stalno upotpunjuje i povećava, da pruža istraživačima priliku, da pojedine komade pregledaju i proučavaju i da za široku publiku priređuje trajne ili povremene izložbe s najznačajnijim eksponatima. Znameniti su novčani kabineti u Londonu, Parizu, Beču i Milanu (Brera).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 420; KOS 1998: 255–256.

Novčani mandati. U starijim vremenima sve do polovine 19. st. bilo je uobičajeno, da vladari u pojedinim državama Evrope izdaju naredbe, kojima su se imalo normirati i sređivati novčane prilike u zemlji. Te su se naredbe naročito odnosilo na tarifriranje stranoga novca, koji se je u samoj zemlji nalazio u

optjecaju, zatim na određivanju opće vrijednosti starijega domaćeg novca, na obvezatno primanje izvjesnih vrsta kovanog novca i napokon na zabranu daljega optjecaja nekih novčanih vrsta. Uz to su izdavane kaznene prijetnje za one koji se ne bi tih odredaba držali. Obično su se takove odredbe izdavale na štampanim letcima ili su su javno objavljivale. Takove »*Münztariff*«-e je na pr. izdao Josip II. 1786. god. za čitavu državu Austriju, a Franjo I. 1818. god. samo za Dalmaciju. Amo spada i »Proglas« od 28. srpnja 1848. potpisan po banskom namjesniku Mirku Lentulaju, kojim je zabranjeno iznašanje iz Hrvatske srebrnoga novca i unošnje mađarskih Košutovih novčanica.

R.

Novčani metali. Glavni metali, koji su se još od najdavnije starine upotrebljavali za kovanje novca, bili su zlato, srebro i bakar. U prvoj polovini 19. st. kovani su u Rusiji i od platine novci od 3, 6 i 12 rubalja. Od polovine 19. st. počelo se kovati osobito sitni novac od nikla, pomiješanog s bakrom, i od nikla sama. Cin i olovo su uzimani samo izuzetno, dok se željezo spominje u starom vijeku tek sporadično. Osim navedenih metala uzimane su za kovanje novca i razne smjese (legure) kao u starom vijeku *elektron* (mješavina od 4/5 zlata i 1/5 srebra), bronca (smjesa bakra i cina s nešto cinka), aurihalk, *aurichalcum*, (bakar i cink), bilon (mješavina s manje od 50% srebra), *potin* (starogrčka smjesa s malo srebra).

R.

Novčani regal (od lat. *Regalis* – kraljevski) je kraljevsko, odnosno vladarsko pravo, da u državi samo on daje kovati i pušta u optjecaj svoj novac i da od razlike između nominalne i realne vrijednosti iskovanog novca dobiva redovito godišnje prihode. U srednjem se je

vijeku to pravo smatralo isključivim pravom vladara. Ali tokom vremena su pojedini vladari u raznim državama to svoje pravo djelomično odstupali i pojedinim velikašima, gradovima, crkvenim dostojanstvenicima pa su svi onda uživali prihode od kovanja novca. Tako je bilo i kod nas. U 13. i 14. stoljeću imali su pravo kovanja autonomnoga novca hrvatski hercezi, počevši od hercega Andrije (1196–1204) i slavonski banovi (sve do oko 1360. god.) kujući hrvatske frizatike i slavonske banovce. Od polovine 13. st. do polovine 14. st. kovao je svoje novce i grad Split, a početkom 16. stoljeća hrvatski velikaš Nikola III. Zrinski (1493–1534).

Lit.: TRUHELKA 1897: 4. i d.; RENGJEO 1936; 1934.

R.

Novčani sistem jedne zemlje ili države sastoji se od zakonom utvrđenih odredaba o vrijednosti novca, o novčanoj stopi, o veličini pojedinih nominala, o nominalama, o nazivlju novca, te vrijednosti papirnih platežnih sredstava, banknota i novčanica.

R.

Lit.: KOS 1998: 253–255.

Novčani surogati. Kovani novac nije jedino sredstvo, kojim se danas izvršuju plaćanja. On je štoviše već dospio na sporedno mjesto u velikom međunarodnom novčanom prometu. Zamjenjuju ga u sve većem opsegu razni surogati, ili t. zv. kreditni novac, u različitim oblicima. Jedan od najstarijih oblika, još od nekoliko stotina godina, je doznaka. Iz nje ili uz nju razvila se mjenica. Onda se je pojavio novac privatnih ili državnih banaka (Banknote) i državni papirni novac (novčanice), kojima se pridružuje i kuponi državnih papira i obligacija. Danas u mnogim industrijskim državama igraju glavnu platežnu ulogu čekovi, a u međunarodnim trgo-

vačkim i platnim odnosima devize. Kao organ, koji posreduju optjecaj ovih platežnih sredstava, služe banke i ustanove za *clearing* ili kompenzacione burze.

Lit.: MURKO 1943: 117.

R.

Novčani utezi. Otkako postoji kovanje novca uvijek se je moralo najpomnije paziti, da se pojedinim nominalama točno dade propisana težina. Od osobitoga je to značenja bilo kod malenih komada od plemenitog metala, naročito zlata. U antičko doba nisu postojali precizno izrađeni utezi osobito sa sitno i najsitnije mjerenje. Zbog tega su pravljani i upotrebljavani posebni novčani utezi s vrlo malenim i naročito sitnim svojim dijelovima. U zapadnoj Evropi i kod nas na pr. u Slavoniji služila je kao novčani uteg marka. Samo je i marka imala u raznim zemljama različitu osnovnu težinu, a u vezi s time imali su i manji dijelovi marke različite težine. Najvažnija je bila kölnska marka 233,3533 g. Pri mjerenju zlata dijelila se ona na 12 karata po 12 zrna, a kod mjerenja srebra na 16 lota po 18 zrna. Naša slavonska marka bila je teška 224,4917 g. Otkako je u 19. stoljeću zaveden decimalni sistem i u vezi s njime metrički utezi, određuje se težina i finoća novca gramima i sitnijim dijelovima grama. Tako na pr. težina austrijskog dukata iznosi 3,487 g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 419.

Novčani zakoni su državne novčane tehničke novčano političke odredbe, što ih u obliku zakona zaključuju i donose narodna predstavništva i kojima se čitav novčani sistem jedno države uređuje ili mijenja.

Lit.: MURKO 1943: 112. i d.

R.

Novčano polje. Tim nazivom se označuje u numizmatici pločice, koji je posve prazan, t.j. na kojemu se ne nalaze ni slike, ni natpisi.

R.

Novčić, deminutiv od novac. Naziv, zaveden kod nas u toku 19. stoljeća u javnom životu i a autonomnoj upravi Hrvatske za austrijski sitni novac od od 1. krajcare. Ime »novac« uistinu označuje ono, što je novo. Taj je naziv nastao još u srednjem vijeku, kada su je svake godine, zamjenjivao novo kovani novac za stariji, kovan prošle godine. Tako je tek pušteni novokovani denar (*denarius*) dobio uza svoje službeno nazivlje još prstonarodno »novac«, t. j. novi denar.

R.

Novo brdo, znamenit rudnik zlata, srebra, olova i željeza, i kovnica novca u srednjovjekovnoj Srbiji. Danas je te maleno seoce od kojih 200 stanovnika mahom Arnauta i Turaka. Leži na polovini zračne linije između Prištine i Vranja, i Velikoj planini sjeverno od Gnjilana. S Prištinom ga spaja seoski put preko Janjeva, današnjeg katoličkog sela u tome kraju, koje je nekada također bilo rudarsko mjesto; naseljeno rudarima katolicima Sasima i trgovcima Dubrovčanima. Kao rudnik spominje se Novo Brdo prvi put 1326. Iz Erdelja dovedeni i naseljeni rudari Sasi zvali su ga *Nyeuberghe*, a okolni narod Sasko mjesto. Sasi su bili glavni rudari, a naseljeni Dubrovčani i saski purgari vodili su trgovinu. Jedni i drugi imali su svoj sud, svoje notare i crkve. U Novom Brdu postojao je i povelik utvrđeni grad veličine 224 x 80. čije sa vanjske i nutarnje zidine još dobro očuvane. Unaokolo grada i danas se još vide mnogobrojni ostaci kuća i razvaline od više crkava. Zbog izdašnih i bogatih rudnika postalo je N.B. važno trgovačko središte i računa se, da je za vrijeme

srp. Despotovine imalo i do 40.000 stanovnika. Iza Brskova postalo je N. B. najvažnija kovnica srpskog novca. Za vrijeme carstva spominju se novobrdski groši. God. 1349. knez Lazar (1371–1389) je kovao neke svoje novce i s oznakom novobrdske kovnice s napisom na reversu: NOVO MONTE – MONeta ARGEntea. Iza boja na Kosovu 1389. nalazili se N. B. u nepovoljnim rudarskim prilikama, zbog opetovanih turskih napadaja. Turci sa ga konačno zauzeli 1455. i zadržali tamošnje rudare da i dalje rade. Tu su kovali i svoje akče, od sultana Muhameda II. (1451–1481) do Ahmeda I. (1603–1617).

Lit.: GHALIB 1889; *Narodna Enciklopedija*, III. Zagreb, 1928: 170–171, 175–183.

R.

Numizmatika (od grč. νόμισμα, zakonom zaveden novac) je nauka, koja proučava kovanice svih naroda i svih vremena s gledišta tehničkog i historijskog. U tehničkom pogledu, proučava ona metalno gradivo novca, njegove mješavine (legure i tehničke i vještačke postupke pri njegovu kovanju, itd.), a u historijskom bavi se vremenom nastajanja pojedinih vrsta novca, vladarima, mogućnicima, državama i gradovima, koji su novac kovali i puštali u optok, i emblemima, tipovima i napisima na njima. Ona je prvenstveno povezana s materijalom stranom novca, a pitanja o zakonskim ili konvencionalnim promjenama u vrijednosti novca prepušta specijalnoj nauci o novcima, uopće (njem. *Geldlehre*). N. proučava novac u raznim odnosima na pr. kao državne tvorevine, kao sredstva optjecaja i trgovine, kao umjetnički rad, kao pisani i kao jezični spomenik. Ona je samostalna grana povijesne nauke, kojoj je proučavanje novca specifična svrha. N. služe kao pomoćne nauke politička povijest – povijest umjetnosti,

nauka o narodnom gospodarstvu, paleografija, arheologija i lingvistika, kao što i ona služi u takovu svojstvu njima.

N. nije pojava novijega vremena. Nije poznato, da li su se stari Grci i Rimljani bavili skupljanjem i proučavanjem novca. Ali je u sred. v. bila Italija ona zemlja, u kojoj se razvio smisao za proučavanje antičnog rimskog novca, i volja da se taj novac sabire i čuva u privatnim zbiricama. U 14. st. ističe se ime talijanskog renesansnog pjesnika Francesca Petrarke (1304–74) kao jednoga od prvih poznatih sakupljača rimskog novca. U 15. st. imali su svoje zbirke mnogi mogućnici i vladari kao Lionello d' Este, Cosimo de Medici, Alfonso Napuljski, carevi Maksimilijan I. i Ferdinand I. Novci klasične starine do propasti rimskog carstva 476. služili su intelektualnim sakupljačima kao neposredne svjedočanstvo o umjetničkoj i ekonomskoj sposobnosti starih Rimljana i kao sigurna vrela za proučavanje davne prošlosti. Ali sve do 18. st. je skupljanje starinskog novca bila zapravo samo intelektualna zabava dokonih duhova. Vladarske su zbirke bile uistinu samo zbirke zanimljivih rariteta, koje su se na odnosnom dvoru tek zgodnice pokazivale kojemu uglednome gestu. Pasija za sabiranje staroga novca zasnila se na čovjekovoj ljubavi za sve lijepo i osobito za one predmete, koji se još ističu i svojom starinom i izazivlju snažne umjetničke i povijesne utiske. Tako je bile nekada, a tako je još i danas, kada žive mnogobrojni pasionirani sakupljači, kojima je glavna težnja, da u svoje zbirke uvrste lijepe i rijetke novce, a tek a drugom redu da se posvete njihova proučavanju.

Naučno zanimanje za starinski novac javlja međutim sporadično već od kraja 15. st., 1489. god. izdao je štampom humanista Angelus Politianus svoje djelo »*Miscellanea*«, koje se općenite smatra prvom i najstarijem

numizmatičkom radnjom. Hubertus Goltzius (1525–76) počeo je kao prvi skupljati i grčke novce, između 1556 i 1560, proputo-
vao je skoro cijelu Evropu i zabilježio 950 numizmatičkih zbirki, koje je sve pregledao i proučio, a 1574. god. štampao je u Bruselju svoju studija »*Caesar Augustus, sive historia Imperatorum Caesarumque Romanorum ex antiquis numismatibus restituta, libri II.* Wolfgang Latzius (1514–65), liječnik cara Ferdinanda I., bavio se mišlju, da napiše prvi Corpus staroga novca, Antonio Agostini dao 1577. u svojim »Dialozima« prve direktne upute a numizmatički studij. Kasnije osobito u 17. st., bave se sakupljanjem i proučavanjem staroga novca mnogi učenjaci, umjetnici a i privatnici. Mnogi su od njih sakupili upravo vrijedne i, s naučnog i umjetničkog gledišta, dragocjene zbirke. U 17. st. javljaju se i prvi naši sakupljači. To su dva grofa Draškovića, Nikola I. (–1665) i Nikola II. (1687) te ban Nikola Zrinski (1620–64) i ban Petar Zrinski (1621–1671).

U 18. st. jako se povećao broj i sakupljača i naučnih radnika u Evropi, a i kod nas. Dok su se stariji sakupljači više bavili rimskim novcem, sada je već javlja i veliko zanimanje za grčke kovove. U tom stoljeću napisao je i naš Dubrovčanin Anselmo Banduri (1671–1743), naučni radnik u Parizu, dva numizmatička djela, koja se još danas često citiraju. U djelu »*Numismata imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Palaeologos Augustos*«, Paris 1718. iznio je živote careva i cezara te kovane novce rimske, grčke i egipatske (Ptolomejevići). U drugom djelu: »*Bibliotheca numaria*« prikazao je povijest numizmatike sve do njegovog vremena, rad prvi te vrste. A krajem toga stoljeća je i opet jedan naš čovjek, fra Matija Petar Katančić (1750–1825) objavio dva numizmatička djela: »*Tentamen publicum ex numismatica veteri*«, Budim 1797. i »*Elementa numismatica*«, Bu-

dim 1798, prijevod s njemačkog jezika, Eckhelova djela »*Kurzgefasste Anfangsgründe zur alten Numismatik*«. Katančić je bio i jedan od prvih u Evropi profesora numismatike u budimskom sveučilištu, pa je svoje radnje izdao u prvom redu kao upute svojim slušačima u znanstveni rad na tome području.

U 19. se stoljeću područje numizmatičke nauke proširilo i na proučavanje srednjovjekovnog novca. S tim studijem je započeo profesor praškog sveučilišta Josip Mader osobito svojom opsežnom radnjom »*Kritische Beiträge zur Münzkunde des Mittelalters*«, Prag 1803–9. Interes za numizmatiku postaje sada sve veći. Javljaju se i prvi numizmatički časopisi i to god. 1832. u Holandiji, 1834. njemački »*Numismatische Zeitung*«, 1834. engleski »*The Numismatic Journal*« i francuski »*Revue de la numismatique française*«. Pod uplivom tih časopisa osnivaju se i numizmatička društva, 1836. god. kao prvo i najstarije *Numismatic Society* u Londonu, četrdesetih godina berlinsko, a 1869, bečko društvo *Numismatische Gesellschaft in Wien*, a osnovana su i u Belgiji, Francuskoj, Holandiji, Švicarskoj, Švedskoj i još u drugim zemljama. Svako od tih društava obično izdaje, i svoj časopis i druge publikacije u kojima se objavljuju naučni numizmatički radovi, A osobita se pozornost posvećuje domaćem novcu srednjega i novog vijeka. Još u 19. st. uvedeno je u numizmatiku i proučavanje novcu sličnih medalja i uz njih plaketa, a u 20. st. prošireno je znanstveno područje numizmatike time, što je u studij preuzet i t.zv. kreditni novac, nazivan i novčani surogati, u prvom redu papirni bankovni i državni novac, zatim razni bankovni oblici novčanog poslovanja, kao što sa čekovi, mjenice, dozname i dr. Štampom je objavljen niz kapitalnih naučnih radova iz svih područja numizmatike, tako za rimski novac: COHEN 1880–1892; BABELON 1885–1886; – za

grčke novce: MIONNET 1819–1824; British Museum. *Catalogue of Greck Coins*, 1873–1922. – za bizantske novce: SABATIER 1862 – Za novce i antične, i srednjeg i novog vijeka objavljena su mnogobrojna stručna i odlična djela u raznim jezicima. Kod nas su to: LJUBIĆ 1875, TRUHELKA 1897., REŠETAR 1924, 1925. Krajem 19., a osobito u 20 st. zavedena je numizmatika kao studij u više evropskih univerza. God. 1926. osnovano je i u Zagrebu Numizmatičko društvo koje izdaje svoj naučni organ »*Numizmatika*« i popularni časopis »*Numizmatičke vijesti*«.

Do danas su osnovane i postoje velike javne numizmatičke zbirke skoro u svim gradovima naročito Evrope. Među najveće i najuglednije spadaju državne zbirke u Parisu, Londonu, Berlinu, Rimu, i Ateni, Bečki Münzkabinet, koji je zasnovao još car Ferdinand I (1522–1564), a izgrađivali su ga i kasniji austrijski vladari, broji danas preko 300.000 komada. U Zagrebu je osnovana numizmatička zbirka uz Narodni muzej još u Ilirsko doba, izgradili su je Mijat Sabljar, Šime Ljubić i na naučnu, visinu podigao dr. Josip Brunšmid. Sa svojih oko 100.000 komada spada ona među najvažnije zbirke svijeta. Samo na žalost ta dragocjena numizmatička zbirka leži još od zadnjeg rata u podrumu jedne zagrebačke banke. Začudo, za nju se kod nas ne pokazuje nikakav interes ni potreba, da se ona uredi i preda naučnoj namjeni, za koju je ustanovljena.

Numizmatička nastojanja i rad pomažu uvelike mnogo numizmatičke trgovine, koje izdaju nekada vrlo opsežne, na naučnoj osnovi redigirane prodajne kataloge, popraćene izvrsnim slikama novaca i medalja.

Lit.: AMBROSOLI 1895; STÜCKELBERG 1899; HALKE 1905; DANNENBERG 1912; RENGJEO 1953; KOS 1998: 256–258.

R.

Nummi incusi. Od lat. *Incusus* – urezan. N. I. nazivaju se oni novci, kod kojih se lik sa aversa vidi udubljen na reversu. To je moglo nastati namjerno tako, da se na sasvim tanke pločice udarao samo jedan žig, koji uslijed toga izbija na revers (v. čl. »brakteati«), ili kada je revers providen istim žigom kakav je na aversu i urezivan pozitivan kao patrica. Mogli su nastati i nenamjerno tako, da su se tek iskovani novci ostavili da leže (zabunom) na jednom donjem žigu ili su uslijed adhezije ostali visiti na gornjem žigu, pa je slijedeći komad novca mjesto slike sa žiga primio negativni otisak (na jednoj strani) novca, koji je zaostao. Takvi N. I. imaju dva puta lik reversa ili dva puta lik aversa, dakle glavu. Oni su vrlo česti u doba rimske republike, dok su za carstva rijetki.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 282, 540; KOS 1998: 144.

Nummularius. Latinski naziv za sve one, koji na bilo koji način izrađuju novac. (V. pod *Officina* i *Optio*.)

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 485; KOS 1998: 47.

Numus, nummus (lat., od grč. nomos, t. j. što je običajem kao dobro prihvaćeno, zakon) naziv za kovani novac, koji sa Rimljani za vrijeme republike prihvatili od sicilskih Grka. Na Siciliji bio ja u optjecaju novčani sistem s računskom jedinicom, zvanom *nomes* i *numes*. I kod nas sa a sred. vijeku taj naziv upotrebljavao kao sinonim za *denarius*, na pr. *Numus Croaticus*, *Numus Vienensis*.

Lit.: Herkov, Građa za finacijalno-pravni rječnik. Zagreb, 1956.

R.

Nummus. Latinski naziv izvorno grčke riječi *nómos* koja se je poslije vratila u grčki jezik u latiniziranom obliku *noúmmos*, a znači novac svih kovina uopće. Od Anastazijeve novčane reforme (498. po Kr.) postaje N. jedinicom novog bakrenog novca, koju u raznim vrednotama kaju i svi njegovi nasljednici sve do Leona VI. (866–912. po Kr.), dok je *noúmmos* izričito posebna novčana jedinica iz bakra, koju je kovala kovnica Karthage od Justina I. do Heraklija I. (565.–641. po Kr.). 1 solid dijelio se je u 288 N. Iz bakra su se kovali N. u sljedećim vrednotama: komad od 40 nummia, označen velikim slovom M na

reversu (v. čl.); 20 N. označenih slovom K, 10 N. označenih slovom I. 5 N. označenih slovom e. Uz ove vrednote javljaju se još i mali bakreni novci sa sljedećim slovima kao oznakama: I, E. itd.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 466; KOS 1998: 256–258.

Nusfija (tur., *nysf*– polovina), naziv za polovinu turskog zlatnog novca (polovina altuna ili tur. Lire).

R.

O

OB. Kratica na podnožju nv. zlatnih rimskih carskih novaca od samovlade Konstantina I. (324. po Kr.) pa do pada zapadno-rimskog carstva (476. po Kr.), te bizantinskih od g. 395. po Kr., do smrti Leona III. (741. po Kr.) OB znači grčki broj 72, jer se iz 72 solida sastojala rimska funta, a ujedno je kratica za obryziacus (v. čl.) Do 368. g. po Kr. javlja se kratica OB kao dodatak kovničkoj kratlici CON(stantinopolis), dakle CONOB, a od te godine nadalje dodaju OB i ostale kovnice iza svojih kovničkih kratrica. Tako na pr. SIROB – SIR(mii) OB(ryziacum), Sto znači a Mitrovici pročišćeno zlato. Nakon smrti Valensa (378. po Kr.) javlja se uz već spomenute kovničke kratice još i nova COMOB. (v. čl.)

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 468.

Obeliskos je grčka riječ, koja znači šiljati stup. Dolazi kao predmet, posvećen Apolonu na grčkom novcu Ambrakije, korintskoj koloniji u Epiru.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 467.

Obelos je isto što i obeliskos, t.j. šiljast štap za pečenje na ražnju ili za tjeranje blaga. Takovi šiljasti štapići, služili su starim Grcima kao novac. Tako u Šparti, Bizantu, Tebama, te Argosu. Štapići su bili od željeza. Bili su u porabi sve do 4. st. prije Krista. U Argosu ih je dokinuo kralj Feidon i zamjenio okruglim kovanim mincama. Novčana vrijednost željeznih obela nije ispitana. Kad su obeli kao novac dokinuti, naziv novac se sačuvao za i u kasnija novija vremena u obliku »obolosa«, t.j. naziv za novac u vrijednosti 1/6 drahme.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 467.

Oblik novca. Najobičniji oblik novca je manja ili veća ravna i pravilno okrugla pločica. Ali je bilo i nekada, a imate još i danas novaca koji nisu tako rađeni. Tako je u klasičnoj sta-

rini bilo novca, kojemu je lijevanjem izrađivan oblik nepravilne kuglice. U Kini je nekada cirkulirao novac u obliku sitnog mača, a u Perziji je izrađivan kao zrno od datulje. U evropskim, naročito njemačkim zemljama bilo je novca u obliku četverokuta, pa i šestero i osmerokuta; to sa t. zv. Klippen. Na Istoku, a osobito kroz neko vrijeme u Bizantu, kolao je novac zdjelicičastoga oblika (nummi scyphati). Nekoji novci staroga vijeka imaju oblik ovalan ili posve nepravilan što se dovodi u vezu s primitivnom tehnikom kovanja. U istočnoj Aziji, a osobito u Kini, namjerice su se izrađivali ovalni novci, koji sa još k tome imali u sredini četverokutnu šupljinu, da se novci mogu na vrpцу nanizati. U najnovije vrijeme imade i u Evropi novca s takovim šupljinama, jamačno zato, da se uštedi nešto u kovini; te su obično sitni manje vrijedni novci.

R.

Obnavljanje novca. Početkom 12. st. počelo je u Evropi periodično obnavljanje novca. Princip da se faktična vrijednost metala u jednom komadu novca mora slagati s njegovom zakonski određenom nominalnom vrijednošću, počeo se napuštati. U želji da svoje prihode, koja im je donosila kovnica novca, povećaju, počeli su vladari i uz njih osobe, koje su stekle pravo kovanja, svake godine povlačiti iz optjecaja prošlogodišnji novac i svake godine kovati novi. Iz toga postupka je sigurno nastao i naš naziv novac. Tako su vladari svake godine mijenjali stari novac novo iskovanim. Na određeni dan u godini moralo se zamjenom započeti. Davalo se dva do tri stara novca za jedan novi. Vladar je tim dobivao dva do tri puta više srebra, nego što ga ja u novo kovanom novcu potrošio. Ta ja prihod od kovanja iznosio 30–40%. Posljedice su bile, da je novac tokom vremena postajao i sadržinom i

težinom sve slabiji i bezvredniji. U Slavoniji je oko 1237. početkom kovanja slavonaca obnavljanje novca i ta je trajalo dobru stotinu godina. Ali je 1344. opet zavedeno pod kraljem Ludovikom I. Od obnavljanja novca imala je trgovina i promet velike štete, a o stvaranju kakovih novčanih rezervi nije moglo biti ni gorora.

Lit.: TRUHELKA 1897: 19.

R.

Obol (od grč. obolos) je naziv za starogrčki sitni novac od srebra u vrijednosti od 1/6 drahme, težak 0,73 g. U srednjem se vijeku korao u srednjoj i zapadnoj Evropi pod imenom obol novac, vrijedan 1/2 denara. Tako su kod nas u Slavoniji kovani oboli (obuli) od iste smjese kao i denar teški oko 0,50 g, ali u manjoj količini negoli denari. God. 1344. kovale se u zagrebačkoj kovnici banskog novca na 9 maraka denara samo 1 marka obola ili poludenara.

Lit.: TRUHELKA 1897; SCHRÖTTER 1970: 468.

R.

Obolos je grčka riječ, koja jezično znači isto što i obelos, t.j. šiljasti štapić, a dijalektu zvuči i odelos. Obelos je u grčkom novčanom sustavu 1/6 drahme. Ima zlatnih, srebrnih, pače i brončanih obola. Srebrni su oboli ili eginski ili atički orhomenski ili delfički. U Ateni je srebrni obol imao neko vrijeme u Rv. 4 polumjeseca, 3/4 obola (tritemorion 3 polumjeseca, 1/4 obola (tetartemorion) 1 polumjesec. U Sykionu, Zakintu i još nekim gradovima nosio je srebrni obol svoju vrijednost pod oznakom O, u Arkadiji pod oznakom OD. U Sirakuzi je obol sličan Litri, t.j. 1/6 drahme, koja nosi znak kotača.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 468.

Obryza (Obryziaczs). Od lat. obrussa, obryza, obryum. Od toga pridjev ebryziacus – od pročišćenog (na vatri paljenog zlata). U obliku kratice javlja se kao OBR na zlatnim polugama, a na rimskim carskim novcima uvijek u obliku kratice OB. (v. čl. OB.) i OBRV na solidu Zenona (474. 491/2. po Kr.).

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 468–469.

Obvers, obverse, francuski i engleski naziv za lice novca.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 469.

Očuvanost novca i medalja može biti različita.

Zbirke i sakupljači na prvome mjestu nastoje, da dobije komade što ljepše i što bolje očuvane. U rukovanju s novcem, bile to u nauci, bilo u trgovini, izgradila se već općenito prihvaćena terminologija. Novcima i medaljama, koje se odlikuje još kovnim sjajem, pridaje se francusko nazivlje: fleur de coin ili talijansko: fior di conio, što bismo preveli sa: kovni sjaj. To je oznaka za najljepše očuvane komade. Obilježava se i kraticom: F.D.C. ili Fl.d.C. a njemačkom: Stgl. (– Stempelglanz). U daljem ocjenjivanju sačuvanosti postoje tri glavne ocijene: 1. (vrlo dobro) njem. sehr gut erhalten – s.g.e; franc. très belle – TB; buona conservazione – Cl; engl. very fine V.F.–2. (**dobro**) njem. gut erhalten – g.e.; belle – B; tal. conservazione mediocre – C2; engl. fine – F; 3 (**slabo** ili **loše**) njem. schlecht erhalten – sch.erh.; franc. Fruste, fr.; tal. cattiva conservazione – C3; engl. poor – P). – Uz ove glavne ocjene uzimlju se još i detaljnije kao : izvrsno, prilično dobro, osrednje očuvano i sl.– Očuvanost ovisi o više momenata. U optjecaju se novac rukama tare i izliže, ako se nalazi duže vremena na vlažnom ili mokrom mjestu, ok-

sidira ili zarđa i sl. Komadi teško oštećeni udarcima, rđom ili oksidacijom, tako da im se lice i naličje jedva i razaznaje, u zbirke se ni ne uzimaju.

R.

Lit.: KOS 1998: 260–261.

Odiijelo rimsko. Na rimskim novcima za republike i carstva bogato je zastupano rimsko odijelo, kakvo se je nosilo u najrazličitijim zgodama u miru i ratu. Na prizorima iz građanskog života najviše je zastupano odijelo cara i njegove obitelji, koji kao i svi ostali rimski građani, nose redovno tuniku i togu. Tunika je kratko donje odijelo bez rukava, koje seže do koljena. Nose je i žene. Rimski građani nose nad tunikom i togu kao gornje odijelo. To je plašt, koji u naborima pokriva čitavo tijelo. Prigodom žrtvovanja navlači je car poput koprene na glavu. Toga se je održala još u V. st. po Kr. kao službeno ruho konzula. Na nogama rimski građanin nosi calige ili koturne, većinom je gologlav, šesir nosi jedino kada je na putu. Ženska odjeća može se lijepo proučavati ne samo na likovima carica i ženskih članova carske kuće i na brojnim likovima ženskih božanstava i personifikacija.

Z.

Odliv novca i medalja se pravi tako, da se novac ili medalja prekrije finim staniolom pa se četkom istucka tako, da se staniolom zahvati svaki i najsitniji detalj. Zatim se preko utucanoga na samom novcu ili medalji staniola postavi sloj voska i prstima se po čitavoj površini raširi i dobro ugnječi. Kada se taj vosak skine, dobije se u njemu negativ odnosnog komada. Kada se to isto načini i na drugoj strani novca ili medalje, nalije se u vodi razrijeđeni fini alabaster-gips u obadva negativa. Pošto se nakon nekog vremena gips potpuno stvrdne, izvadi se iz negativa i dobiva gotov

odliv. Osim od gipsa mogu se negativni načiniti i od finog ugrijanog pečenog voska i od preparata, načinjenoga od kita i običnog voska. Ali najljepši se odlivi prave galvano-plastičkim putem.

R.

Lit.: KOS 1998: 263.

Odsječak na novcu, franc. i engl. exergue, je onaj dio aversa ili reversa odijeljen ravnom crtom ili kakovim ravnim ukra-som te zbog toga sačinjava poseban odvojak, segment. Upotrebljava se za razne specijalne oznake pa se tu stavljaju nazivi ili kratice na pr. kovnica, kalupara i si. ili godine –kovanja.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 4, 185.

Oere, öre je ispočetka nordička utezna mjera = 1/8 marke, a od 1522. god. naziv za srebrni novac, kovan u težini od 4,38 g. sa 1,37 g. srebra. U toku vremena je kovan i sve slabijoj leguri srebra. Od 1624. kovan je od bakra. U 19. st. je švedska nominala 1 krona – 100 öre.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 469–470.

Officina. Latinski naziv radionice, odnosno odjela rimske kovnice novca. Na rimskim carskim novcima javlja se nakon decentralizacije isključivog kovanja novca u Rimu 260. g. po Kr. i uvođenjem novih kovnica u pojedinim gradovima carstva sve do pada zapadno-rimskog carstva 476. g. po Kr. Na srebrnim novčanim polugama (v. čl.) označena je O. kraticom OF, a na novcima se oznaka oficine nalazi uvijek na podnožju reversa prije ili poslije kratice mjesta kovnice. Pošto je pojedina kovnica imala po više officina, one su na novcima označene slovima latinskog i grčkog alfabeta. Kod oznaka na latinskom upotrebljena su početna slova rednih brojeva: P(rima), S(ecunda), T(ertia) i Q(uarta)

za prvu, drugu, treću i četvrtu oficinu. Na grčkom su prva, druga, treća i četvrta officina naznačene slovima A,B, Tako na pr. prva i druga O. kovnice Sirmium (Mitrovica) nose uvijek slijedeće kratice: A SIRM, odnosno B.SIRM, dok se na pr. na nekim novcima kovnice Aquileia nalaze slijedeće kratice (AQP, AQS, AQT). Rjeđe su oznake officina sa samom polju novca. Na ranobizantinskim solidima javlja se kratica O. (u grčkim slovima) na kraju natpisa na reversu novca. Tako na pr. VICTORIA AUGGGA. Svaki odjel O. imao je pododjele, koji su na novcima označeni posebnim znakovima, često iza kovničke kratice, na pr. SISC ili SISCB.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 471.

Ogledač novca. Među namještenicima u jednoj kovnici bio je (na pr. dubrovačkoj kovnici) jedan tal. nazivan assaggiatore ili saggista, kojemu je bila dužnost, da točno ogleda srebrni i zlatni novac, da li ima propisanu težinu i čistoću.

Lit.: REŠETAR 1924: 211.

R.

Okeanos dolazi u grčkoj numizmatici kao bog mora, i to muškog spola. Ima naime morskih bogova ženskog spola (Thalassa). Okeanos dolazi na novcima Efeza, Tira u Feniciji (oba puta s imenom Okeanos), otoka Lesbos i Korkyra. Okeanos ima kraj sebe znakove veslo, sidro, delfina, morske valove i sl.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 471.

Oktadrachmon je grčki novac od 8 drachma. Dolazi osobito često u feničkoj stopi, pa važe redovito 29 grama. Takovih je novaca bilo u Abderi, Ichnama u Traciji, Edonu, Makedoniji za Aleksandra Vel. u Sidonu, te u Siri-

ji za Ptolomeja I. i V. Oktadrahma se kovala redovito u srebru. Kovala se i od zlata, ali se zvala Mnaeion.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 471.

Oktobolon je srebrni grčki novac vrijednosti od 8 obola. U antičkoj stopi je oktobol trećina tetradrahme važući bi prilike 5 i pol grama. Tako u Halkidi, Eritreji i Histijeji. Perzijski oktobol je vagao 6.93 grama.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 471–472.

Olovo je metal, koji se zbog svoje mekoće i jake osjetljivosti prema uplivu zraka slabe otpornosti prema oksidaciji skoro nikada nije uzimao za kovanje novca. No ipak se je olovo upotrebljavalo bilo iz tehničkih, bilo iz fiskalnih razloga kao legura s bakrom, zatim su lijevani novac od nužde ili za marke (Tesserae). Rado su ga upotrebljavali i krivotvoritelji novca i medalja osobito za kopije pravog novca od klasične starine pa sve do danas.

R.

Oltar. Latinski naziv – ara. Na rimskim novcima prikazan najčešće kao kameni panj četverouglastog ili okruglog oblika, na kojem je prikazivana žrtva. Često se nad njim nalazi plamen, dok je sam oltar ovjenčan cvijećem ili obuhvaćen »taeniom« ili ukrašen »bukranijem«. Na grčkim i rimskim novcima nalazi se često oltar no nogu žrtvujućeg boga ili cara, a često i kao samostalan novčani lik. Najtipičniji lik oltara nalazi se na konsekracionim novcima (vidi čl.). Još treba spomenuti oltar (ara) pudicitiae, salutis i providentiae. Znameniti oltari prikazani na novcima jesu još: Pergamski o., »Ara Pacis« te oltar Rome i Augusta iz Lugdunuma.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 22–23.

Oltymios. Taj počasni naslov nosi rimski car Hadrijan na grčkim novcima Male Azije, kao što su Eyzikos, Kyme, Efez, Tars, Eumenija Laodiceja i dr. Što više, na novcima Eumeneje u Frigiji nosi isti vladar naslov Olympios Panellenios.

D.

Omphalos. Grčka riječ Omphalos znači pupak, t.j. središte, a poglavito središte zemlje. To su središte Grci tražili u Delfima, u hramu boga Apolona. Ta je stajao sveti kamen u obliku okrnjenog čunja, gdje su se prema predaji sreća dva orla, što ih je Zeus poslao na istok i na zapad. Zato sa na čunju stavljena dva zlatna orla. Čunj je bio prekrit vunenom mrežom. Uz taj čunj su bila vezana delfijska proročanstva. Omphalos rabi na grčkim novcima kao sjedalo Apollona s lirom. Takav Apolon dolazi vrlo često na novcima sirijskih vladara Seleukovića, te na novcima partskih vladara.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 472.

Ongaro, Ungaro, Unghero, u Italiji upotrebljavani nazivi za zlatne novce kovane u više talijanskih država i gradova po ugledu na mađarske zlatne florene, koje je počeo kovati Karlo I. (1301–1342) god. 1325/6.

Lit.: MARTINORI 1915; SCHRÖTTER 1970: 472, 714.

R.

Okluk (tur. on – deset), turski sitni srebrni novac od 10 para, kovan počevši od sultana Osmana II. (1618–1622). Novčanom reformom od 1844. god. onluk je naziv za krupniju nominalu. Kovan je u veličini od 26 mm, težini 12,10 g i u vrijednosti od 10 groša (guruša) ili piastera.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 472.

Onza je španjolski zlatni novac, koji je počeo kovati car Karlo V. 1537. god. u vrijednosti od 4 pistola ili 8 escudosa, težak 27,064 g, a iza 1772. god. 24.808 g. finoće od 22 karata. Onza je španjol. oblik lat. riječi uncia. Rim-ska uncia je imala 27,28. g.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 472.

Opat, lat. abbas, od sirijskog abba – otac, je naziv za predstojnika jednog samostana, osobito benediktinskog. Takav se samostan nazivao optija. Opatije su naročito u sred. vijeku bile imućne ustanove, a nekoji su opati zauzimali i visoke položaje u samoj državi, pa su imali i pravo kovanja svoga novca. Kako su opati obično imali pravo da nose biskupsku mitru, dolazi i ona na njihovu novcu često kao simbolička oznaka. Osim muških bilo je i ženskih benediktinskih opatija. Novce su kovali na pr. muške opatije Fulda, Corvey, Kempton, St. Gallen i ženske Gander-sheim., Essen, Quedlinburg.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 5.

Opisivanje novca mora biti točno i precizno, i treba da daje po mogućnosti što vjerniju sliku pojedinog kovanog novca. Kod toga rada treba ustanoviti i pribilježiti 1) naziv novčane vrste (drahma, denar, groš, talir i si.), 2) kovinu, od koje je novac kovan, 5) veličinu u milimetrima, 4) napis (legendu) i sve likove i znakove, i to za svaku stranu novca napose, 5) težinu u gramima. K tome se mogu pridodati i podaci o finoći metala, gdje je novac nađen ili odakle je u zbirku dospio, i oznaka stupnja sačuvanosti. Da opisi budu kraći, upotrebljavaju se izvjesne kratice, na pr. AV., zl. za zlato; hrv. sr., lat. AR, njem. S; za broncu: hrv. br., lat. AE, franc. br., njem. Br. Rimski novac od bronce označuje se najobičnije latinskim kraticama AE (aes –

bronca) i to: velika bronca ili sesterc AE1, srednja bronca – dupondij AE2, mala bronca ili as AE3. Strane novca se također najobičnije označuju kraticama francuskoga nazivlja: lice – Av (avers), naličje – Rev ili Rv (revers). Kod opisivanja je od važnosti, koji se stav uzimlje pri određivanju desne ili lijeve strane novca. Promatraču je na pr. desna strana ona, koja je prema njemu nadesno. Heraldčki je desna strana ona, koja je promatraču nalijevo. Pri opisivanju novca treba napomenuti, koji je od dva stava upotrebljen. Za određivanje stupnja sačuvanosti uzimlju se više kratice, koje u katalozima obično pobliže određuju. Za najljepše očuvane komade, koji još imaju kovni sjaj, uzimlju se najčešće kratice: franc. fl. d. c. (fleur de coin- kovni sjaj) ili njem. Stpgl.)

R.

Oponašanje novca se javlja osobito u sred. vijeku u slučajevima, kada je novac neke države zbog svog solidnog metalnog sadržaja postao u prometu i trgovini ne samo kod kuće nego i izvan državnih granica rado priman i obljubljen pa su ga druge države – uz neznatne razlike – i formom i sadržajem imitirale kujući upadno sličan svoj novac, da tome svom novcu osiguraju i kurs i prođu i time suzbiju cirkulaciju tuđega novca na svom državnom području. Tako se u sred. vijeku po Italiji i kod nas u Srbiji (Uroš I.) i Hrvatskoj (ban Pavao Šubić) mnogo i rado imitirao solidni mletački matapan ili groš, kovan u Veneciji od 1202. god. dalje. Slično su se u Evropi mnogo oponašali francuski srebrni turnosi i firentinski zlatni floreni.

Lit.: LJUBIĆ 1875; RENGJEO 1929; 1936.

R.

Opredjeljivanje novca. Opredijeliti jedan novac znači odrediti i ustanoviti mjesto i vrije-

me, gdje je i kada je on kovan, u kojoj je zemlji ili na kojem području imao pravo optjecaja, koji ga je vladar, država, grad ili osoba dala kovati, kojim je povodom i sl. kovan. Ako se na samom novcu nalazi zadovoljavajući napis, ili se na njemu nalaze razne figure i manje ili više poznati znakovi, opredjeljivanje ne zadaje teškoća. Teže je, kada na novcu nema natpisa, a i druge su pojedinosti na njemu nove i nepoznate, ali ako se na nove javljaju pojedinosti, kojih se nalazi i na novcu drugih vladara i država. Kao važno, ali ne uvijek i sigurno pomagalo za opredjeljivanje novca pružaju svjedočanstva starih pisaca staroga i srednjeg vijeka, ali ni toga nema mnogo. Tome se pridružuju razni simboli kao slike kukaca i životinja, građevine, brodovi i sl., što su ih vladari i zemlje uzeli kao neke ruke grb. Na sredovječnom novcu jako pomažu kod opredjeljivanja razni grbovi država, vladara, biskupa, velikaša itd. Zato je heraldika jedna od najvažnijih pomoćnih nauka numizmatike. Ali i tu ima teškoća, jer se grbovi javljaju razmjerno dosta kasno, često su nejasno izrađeni, jedan drugome vrlo slični i razlikuju se samo tinkturama, kojih se dakako na kovanom novcu ne vidi. Tako se na pr. vrlo često upotrebljava kao grbovna slika lav podjednako rađen u jednom grbu kao i po kojem drugom. Ako takav novac nema napisa, teško je odrediti, čiji je to novac. Zato mora istraživač ispitati i tip novca, tehniku njegova kovanja i njegove vremenske značajke, zatim veličinu, težinu, finoću metala i dr. Kod toga posla potražiti će i povijesna vrela, stare povelje, trgovačke račune i sl. i na temelju svega toga će nastojati da dođe do traženoga rješenja. Najvažnija vrela, kojima se istraživač služi jesu nalazi novca. Zbog toga je od vrlo velike važnosti, da se pri objavljivanju nalaza izrade i daju što iscrpniji opisi, iz kojih istraživač može da stvara dobre i sigurne zaključke. Za običnoga sa-

kupljača služe kao vrlo dobra pomagala numizmatička djela i studije, opisi novaca, trgovački ilustrirani katalozi, popisi vladara i njihovih familija kao i povijesna djela.

Lit.: KOS 1998: 264.

Ops. Personifikacija bogatstva, obilja, sa dodatkom Aug(usti) i divina.– Prikazana je samo na novcima careva Antonina Pija i Pertinaksa u liku žene, koja sjedi i drži žezlo odnosno klasje.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 473.

Opsadni novac je u vojskama opsjednutim tvrđavama i gradovima kovani novac iste metalne vrijednosti kao i redoviti državni kurantni novac. Kovan je u nuždi, da se pokriju izdatci u prehrani i opskrbi opsjednute vojske a i građanstva. Oblik toga novca je obično normalan, ali ima ga i u četverokutnim pločicama. Poznato je mnogo toga novca po čitavoj Evropi, tako je kovan 1813. u Zadru i Kotoru po francuskoj vojsci, kada su te gradove opsjele austrijske čete.

Lit.: RENGJEO 1955: 6; SCHRÖTTER 1970: 69–70.

R.

Optjecajna težina novca. Novac se nikada, a osobito u starija vremena nije mogao iskovati točno u onoj težini, koja je za njega zakonom predviđena i određena. Već kod samoga kovanja dopuštala se zato sitno udaljivanje od propisane težine, a da osobito zlatni novac nije ništa gubio od svoje zakonite pune vrijednosti. (v. Remedium!). Ali novac se i optjecajem i rukovanjem troši i liže, pa gubi uslijed toga od svoje određene težine. Da se novcu osigura puna vrijednost, izlizani se novac povlači iz prometa, ako njegova težina gubi više nego što je dopušteno. U Njemačkoj je na pr. kod zlatnog novca bilo dozvoljeno, da

razlika između normalne i optjecajne težine iznosi samo pet tisućina normalne težine. Tako je normalna težina njem. zlatnika Krome iznosila 3,982 g, a optjecajna je mogla biti 5 tisućina manja, dakle 3,977 g.

R.

Opus (lat. djelo, rad) je izraz, kojim su majstori medaljeri za vrijeme renesanse obilježavali svoje medalje. Tako je signatura začetnika i osnivača medaljerske umjetnosti Antonija Pisana – Pisanella glasila: OPVS PISANI PICTORIS. Matteo de Pasti signirao je svoje medalje s: OPVS MATHEI DE PASTI. – Kasnije mjesto izraza »opus« uobičajio se izraz: fecit (lat. načinio, izradio).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 474.

Orao (lat. aquila, franc. aigle, njem. Adler) je bio već u grč. i rim. mitologiji zbog svoga ponosnog izgleda i visinskog lijeta stalni pratilac boga Zeusa, a onda uopće simbol snage, hrabrosti i vladarskog dostojanstva. Lik orla javlja se već na starim novcima grčkih nekih gradova, egipatskih Ptolomejevića i na rimskim follesima iz Aleksandrije. U Rimu je imao osobiti značenje kao vojni znak rimskih legija. U sr. vijeku je rimski orao preuzet kao grbovna oznaka Rimskog carstva njemačkog naroda, od vremena cara Fridrika III. (1440–1493) kao dvoglavi orao. Kao takav bio je kroz stoljeća grbovna oznaka bivše Austrije. Orao se javlja osobito često i mnogo na novcima njemačkih država i državica. Dvoglavi orao preuzet je s Istoka od Bizantinaca, a od ovih su ga preuzeli bugarski vladari i stavljali ga na svoj novac, tako već Georgije Terter (1279–1292). U Srbiji dolazi na novcu velikaša Joana Olivera (1336–1355). Dvoglavi orao kao srpski državni grb izmislio je Pavao Ritter Vitezović i iznio u svojoj »Stematographija«, štampanoj za 1701. god. Stematog-

rafiju je kasnije preveo s latinskog u slave-nosrpski Hristofor Zefarović, pa je po njemu dvoglavi orao općenito prihvaćen kao srpska grbovna oznaka. Kad je Srbija proglašena kraljevinom, srpskim ustavom od 21. XII. 1888. uzet bijeli orao kao državni grb.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 7–9.

Orden (od lat. ordo, -inis) je najobičnije naziv za neki znak odlikovanja, ponajviše u obliku malenih zvijezda ili križeva. To je poteklo iz sredovječnih viteških redova, koji su bili na statutima zasnovane ratničke borbene organizacije kao na pr. Red Ivanovaca ili Red malteških vitezova. Članovi tih i takovih organizacija uz naročitu odoru nosili su i osobite grbovne oznake svoje družbe. Takova oznaka smatrala se odlikovanjem. Prema uzoru spomenutih redova crkveno religioznog značaja javljaju se počevši od 12. st. i redovi svjetovnog karaktera kao 1429. orden zlatnoga runa, 1329. engleski red podvezice i dr. Svi su ti redovi služili dizanju ugleda vladarskih dvorova i prikupljanju sposobnih pojedinaca, da služe u državnoj dvorskoj, i ratnoj službi. Takove osobe su dobivale odlikovanja kao znak vladarske naklonosti u raznim oblicima i u raznim metalima, urešenim nekada i skupocjenim biserima i draguljima. Od 17. st. zavelo se i odlikovanje malih ljudi, činovnika, oficira pa i običnih vojnika, za razne dokaze marljivosti, vjernosti ili hrabrosti, pa su stvorena i manja odlikovanja. Mnogi se ordeni javljaju i na novcima i na medaljama u najraznoličnijim kombinacijama.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 474.

Orfej je trački pjevač, koji je prema priči svojim pjevanjem krotio i divlje zvijeri. Žena mu se zvala Euridika. Orfej dolazi češće na grčkim

novcima Tracije i Helesponta. Tako na zlatnom stateru Lampsaka dolazi kao pjevač s lirom, isto tako na carskim novcima Trajanopolisu u Traciji. Sjedeći među životinjama dolazi na novcima Philippolisa u Traciji te Aleksandrije egipatske.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 475.

Orlak, sitan srebrni novac, upotrebljavan u Dalmaciji u. 17. stoljeću, po svojoj prilici austrijski groš sa slikom dvoglavog; orla, po čemu je i nastao ovaj naš narodni naziv. Spominje se u Poljičkom statutu.

Lit.: REŠETAR 1908.

R.

Ormuzd ili Ahuramazda je glavni bog Perzijanaca, začetnik svijetla. Na novcima perzijskih satrapa u Ciliciji prikazan je Ormuzd kao polufigura s muškom bradom, vijencem na glavi i cvijećem u ruci, dok doljnji dio tijela tvori ploča od krila i repova ptica grabilica.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 475.

Ort je riječ, koja je u Njemačkoj imala značenje »jedne četvrtine«, osobito novca (kao Ortstaler, četvrtina talira; Ortsgulden, 1/4 forinta; Oerterer, četvrtak). Pod tim nazivom i u istoj vrijednosti kovani su srebrni novci ne samo u Njemačkoj nego i u Poljskoj, Danskoj i Norveškoj.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 475.

Otkov novca je nazivlje, kojim se označava kovanje nekoga novca u drugom metalu, a ne u onom, koji je zakonom za kovanje određen. Tako imade otkova u srebru, načinjenih kalupima za dukate ili drugi zlatni novac Ka-

lupima za talire kovali su se opet osobito u austrijskim kovnicama zlatni krupni novci. Ti i takovi otkovi rađeni su najčešće za razna darivanja, kojima su se vladari oduživali za njima učinjene usluge. Premda takovi otkovi nisu imali značaj pravoga novca ipak su dolazili i u optjecaj, a vrijednost im se je određivala prema količini i težini metala u njima.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 4.

Oznake i imena kovnica **na novcu**. Potreba, da se na novcu među oznake kovnice, u kojoj je neki novac kovan, javlja se osobito u pojedinim zemljama onda, kada u njima radi i po više kovnica pa je potreban nadzor nad kovničkim radom. Već je u Rimu za vrijeme carstva postojalo, osim u samome Rimu, mnogo kovnica po čitavoj državi kao na pr. Aleksandrija, Antiohiija., Stobi, Sirmium, Siscia, Akvileja, Lion, Trier, Lugdunum i dr. Te su kovnice označene na kovanom novcu na reversu u odsječku jače ili slabije skraćanim nazivom mjesta, na pr. ALEX, ANT, SIRM, SISC itd. U nekim je kovnicama čak kovano i na više mjesta, pa se je i to na novcima obilježavalo dodatkom kao : OFF(ici-na) I,II,III itd., ili slovima P, S, T, itd. (prima, secunda, tertia), ili grčkim brojevanim znakovima: A, B, N, S. – U sred. vijeku su kovnice na novcu označavane ili kojim svetačkim likom ili punim ili skraćenim nazivom mjesta. Kada su se; u 14. i 15. st. počeli kovati krupniji srebrni novci, mjesto se kovnice označuju uz naziv novca. na pr. Grossus Pragensis; ili uz oznaku moneta: Moneta Hamburgensis. Kod nas se na sredovječnom novcu spominju kovnice: Rudnik i Novo Monte (Novo Brdo), Smederevo; sve u Srbiji. Od 16.st. ušlo je u običaj, da se kovnice označuju samo početnim slovima svoga mjesta: K – B (Körmőcz Banya u Mađarskoj), N – B (Nagy Banya u Mađarskoj), ili kakovim simboličkim

znakom kao neke vrste grbom: lav, zvijezda, kokot, cvijet itd. (u Austriji). Za vladanja Franje Josipa I. (1846–1916.) označene su kovnice slovima i to: A – Beč, B i KB – Kremnica, Körmöcz Banya, E i GYF – Gyulafehérvár, C – Prag, V – Venecija i M – Milano. Banska kovnica u Zagrebu pod banom Jelačićem obilježena je slovom Z – Zagreb. Lit.: ZMAJČIĆ 1956; KOS 1998: 271–272. R.

Oznaka vrijednosti na novcu. Običaj, da se na kovani novac stavlja oznaka njegove vrijednosti u brojkama ili u riječima, zaveden je tek u novije vrijeme. U klasičnoj starini na grčkome novcu toga nema ili se javlja tek pojedinačno. U Rimu su za vrijeme republike doduše stavljali na novac neka slova ili znakove kao neku oznaku, a li je i to za neko vrijeme napušteno. Tri metala i veličine pojedinih nominala imala svoje, pučko konvencionalno ime (as, dupondius, sestertus, itd.) Ni u srednjem vijeku nema na novcima oznake vrijednosti u jednu ruku zato, što su postojale samo dvije nominale (denar i obol), a i zato, što narod nije znao čitati. A kada su se pojavili i bakreni novci, bilo je ih lako po metalu razlikovati od srebrnih. Tek oko 1300. god. javlja se na krupnijem srebrnom novcu češkog kralja Venceslava II, oznaka »grossus«, t.j. denarius grossus, denar veliki, za razliku od običnog ili malog dotadanjeg denara. Otud je nastao i nas naziv »groš«. Kada su se počeli kovati taliri, javlja se ne na nekim talirima ime Ferdinada I. i oznaka vrijednosti u krajcarima. Tako je bilo talira s oznakama 60 ili 72 krajcara, u starije vrijeme imali su i nekoji novci Bizantinaca, i Mervinga i Vandala oznake vrijednosti. R.

Osella. U Veneciji je za vrijeme republike počevši od 13.st. bio običaj, da je dužd o Novoj

godini dijelio članovima Velikoga vijeća darove, koji su se sastojali do 1521. god. u pticama, (pa se je sam dar nazivao osella u mletačkom dialektu – uccello, ptica). Od početka 16. st. dijeljeni su darovi u posebno u tu svrhu kovanom srebrnom novcu, koji je također nazivan osella. To je bio spomen novac, koji je ispočetka vrijedio 33 solda a do 1734. podigla mu se vrijednost na 78 solda. Prosječna mu je težina bila 9,6 g a finoća srebra 9,3 g, u optjecaju se troši kao i drugi novac. Imade komada otkovanih i u zlatu. Na Av. je slika dužda i obično godina kovanja, a na reversu su raznolike slike i predstave. Zadnja je osella kovana 1796. god.

Lit.: WERDNIG 1889; SCHRÖTTER 1970: 475. R.

Osiris je egipatski bog, suprug velike božice prirode Isis, i otac Horosa. Prema egipatskom mitu bio je Osiris ubijen od svog brate Seta, Isis ga pogrebla te uskrsnula, pa se radi toga štuje kao bog mrtvih. Kasnije su priče Osirisa spojile s Apisom, pa ga u tom spoju nazivaju Sarapis. Dolazi na ptolomejskim novcima i u Feniciji.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 475.

Osječki papirni novac. Za vrijeme revolucije 1848/1849. Osijek se pod uplivom svoga njemačkog stanovništva priključio Mađarskoj ne priznavajući vrhovne političke vlasti hrvatskog bana Jelačića. Dne 22. X. 1848. god. zaposjedne baranjski veliki župan K. Batthyány sa 6000 mađarskih vojnika osječku Tvrđavu. Na taj napad odgovorio je ban Jelačić protunapadom i 30. I. 1849. zauzme banska vojska sva osječka predgrađa i opkoli i samu Tvrđu. Mađari nisu mogli opsade izdržati i već se 14. II. 1849. sva njihova vojska predala, dok je Batthyány pob-

jegao. Za vrijeme mađarske dominacije ponestalo je u Osijeku sitnoga novca, kao i u drugih krajevima tadanje Austrije. Da se omogući mala plaćanja izdala je tadanja osječka gradska uprava papirni novac, u dvije nominale i to od 10 i od 20 krajcara. Novčanice su štampane njemačkim jezikom, a izdane su 16. januara 1849. U optjecaju su se nalazile tek oko mjesec dana, jer su s dolaskom banske vojske izgubile daljnju optjecajnu vrijednost.

Lit.: RENGJEO 1953: 54.

R.

Otisak novca može se načiniti na nekoliko načina. Najjednostavniji je, da se strana novca, od koje se hoće načiniti otisak, utisne u kakovu mekanu tvar, najbolje u blago ugrijani fini pečatni vosak. Ali kako se pri tome pos-

tupku dobiva u pečatnom vosku obrnuta slika novca u udubenom obliku, nije taj postupak baš zadovoljavajući. Bolji je postupak, da se otisak načini pomoću staniola i to tako, da se novčana strana prekrije komadom staniola pa se staniol prstima pomno na novac utisne, da on prekrije svaki i najsitniji detalj. Tako se dobije s jedne strane staniola negativna, a s druge pozitivna slika novca. Slaba je strana toga postupka, što jer staniol mekan, pa se lako može kopija pokvariti. Može se otisak novca načiniti i tako, da ga se otisne u vlažan papir, olovo i sl., ali pri tome postupku prilikom utiskivanja može površina novca i nastradati. Zato je mnogo bolje praviti kopije novca pomoću odliva ili galvanoplastičkim putem.

R.

Lit.: KOS 1998: 263.

P

Paduanci. Moderni numizmatički stručni naziv za one imitacije ponajviše rimskih velikih carskih bronca (sestercija), koje su iskovane početkom XVI. st. u Padovi. To su imitacije često puta izrađene po uzoru antiknih novaca, a koji puta sa više ili manje slobodno izmišljenim likovnim sadržajem ili pak sadržajem uzetim sa raznih novaca. Smatra se da su izvorni paduanci nastali suradnjom učenog A. Bassiana i vještog pečatoresca Giovanni-a Cavino. Najveći broj kalupa P. nalazi se danas u pariškom Cabinet des Médailles. Dok od originalnih P. postoji sada mali broj primjeraka, odlijevci pravih P. su česti.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 478.

Pagament. Ovim se je nazivom nekada označivao prikupljeni metal, koji je bio potreban za kovanje novca, a sastojao se od starijega novca, od zlatnog i srebrnog posuđa. Od metalnih otpadaka i sl. Kako su nekada, nekoji rudnici davali malo plemenitog metala a potrebe su kovanoga novca sve više rasle, moralo se za kovanje novoga novca uzimati na taj način prikupljeni metal.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 478.

Pakračka kovnica novca. Među slavonskim banovcima ističu se najboljom finoćom srebra od 928 tisućina i najvećom težinom od 0,93 g denari s ljiljanima kao siglami s obje strane

patrijarškoga križa. Dosadašnja naučna istraživanja dodjeljuju te denare hercegu Stjepanu (1246–1247) i banu Stjepanu Gutkeled (1248–1260). Dokumentarno je utvrđeno i mjesto kovnice iz toga vremena. Povelja Bele IV. od 6. XII. 1256. god. navodi slavonsku kovnicu u Pakracu i u vezi s njom spominje i samoga bana Stjepana, kao i upravitelja te kovnice Benedikta (Magister Benedictus, comes camerae). Utvrđeni grad Pakrac spada je tada u križevačku županiju, u kojoj je ban Stjepan imao svoje posjede s gradovima Garrićem i Bršljancem, pa je u utvrđeni Pakrac stavio Bansku kovnicu. U Pakracu banska kovnica nije dugo radila, jer je oko 1260. god. prenesena u Zagreb. Od te iste godine spominju se u javnim ispravama denari kovani u Zagrebu kao denarii Zagrabienses.

Lit.: TRUHELKA 1897: 8; RENGJEO 1939: 17.

R.

Palladion bio je kip božice Palade ili Minerve u gradu Troji, koji je branio grad, da ne bude osvojen. Prema priči ga je Diomed ugrabio, a Eneja spasio.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 481.

Paludamentum. Lat. vojnički plašt. P. se javlja na rimskim carskim novcima pokrivajući poprsja careva od Nerona (54.–68. po Kr.) s prekidima do Maksima (217.–218. po Kr.) uz uobičajene carske glave s golim vratom. Od tada pa do Konstancija II. (337.–361. po Kr.) poprsja sa P. vrlo su česta na rimskim carskim novcima, a ona s golim vratom su vrlo rijetka. Od Julijana (360.–363. po Kr.) pa do kraja zapadno-rimskog carstva (476. po Kr.) nalaze se na svim novcima samo poprsja sa oklopom i pokrivena su paludamentom.

Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 481.

Pan je prirodno božanstvo, naročito bog pastira i stada. Prikazuje se često kao jarac sa životinjskim ušesima, rogovima, jarčjim nogama, grbavim nosom, šiljatom bradom i malim repom. Sličan je rimskom satiru. Njegovi su atributi pastirski »pedum« i »syrinx«, njegove životinje pas, jarac i zec. Na grčkim novcima dolazi u raznim varijantama: bradat i bez brade, stojeći ili sjedeći u igri sa zečevima, držeći kantar ili podižući trofej, vukući jarca na oltar ili noseći dijete Dioniza.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 481–482.

Papinski novci. Papa je bio u početku samo biskup Rima, a zatim je postao metropolita srednje i južne Italije. Ediktom od 445. god. podložio je car Valentinian III. sve biskupe Galije i uopće čitave zapadne polovine Rimskoga carstva pod jurisdikciju »venerabilis papae urbis aeternae«. Tokom stoljeća je crkveni i politički ugled pape sve više jačao. Pod Karlom Vel. je papa postao prvi državni biskup franačke crkve i patrijarha zapadne crkve uopće. Papa Nikola I. (858–867) je prvi nastojao, da suvereno vlada u papinskoj državi t. j. u Rimu, u vojvodstvu rimskom (ducatu Romanus) i u eksarhatu Ravene. No pape se ipak nisu mogli da potpuno otresu vrhovne političke vlasti njemačkoga carstva. Tek polovinom 11. st. počela je odlučna borba pod papom Grgurom VII. (1073–1085) za potpuno oslobođenje od njemačke prevlasti. – Pape su vrlo rano počeli kovati svoj novac. Prvi je kovao srebrne denare papa Hadrijan I. (772–795). Za njima slijedi denar, što ga je dao kovati Karlo Vel. kao rimski patricij s monogramom Hadrijana I., kao i denar, kovan 800. god. prilikom krunidbe Karla Vel. s imenom cara i pape Leona III. Počevši od Grgura IV. (828–844) kroz puna

dva stoljeća dolazi na papinskim novcima ime cara i pape zajedno, čime su njemački carevi isticali svoju vrhovnu vlast. Nakon prekida od jedno 50 godina kovao je u Rimu još papa Pashal II. (1099–1118) mali jednos-trani novac, s čime je rimsko kovanje pre-stalo. Kada je papa Klemens V. prenio papinsko sjedište iz Rima u Avignon, kovali su se papinski novci i u tome gradu, i to od 1352. god. Pod Benediktom XI. je kovan novac i u Viterbu, a pod Ivanom XXII. u Macerati i Parmi. Tek je jedan polugroš Urbana V. (1367–1370) i opet kovan u samom Rimu. Iza koncila u Konstanzi 1414., kada je pres-talo t. zv. papinsko sužanjstvo u Avignonu i izabran papa sa sjedištem u Rimu, kuju rim-ske pape kroz stoljeća u samome Rimu svoj novac u raznim nominalama i bogatim tipološkim vrstama. Kovanje je prestalo tek 1870. god., kada je kraljevina Italija zauzela Rim i ukinula svjetovnu vlast pape. To su bili novci pape Pija IX. (1846–1878), zlatnici od 50 lira i srebrni komadi od 5 i 2 lire. U najnovije vrijeme, pošto je opet uspostavljena svjetovna vlast pape na području Vatikana u Rimu, kuju se umjetnički jako lijepo rađeni najnoviji papinski novci. Na papinskim se novcima javljaju uz papinske simbole likovi svetaca dva ključa, a i slike pojedinih papa. Najznačajniji su simboli: papinske insignije – tiara, koju papa stavlja na glavu samo pri velikim svečanostima, i pedum rectum, ravni pastirski štap s križem na vrhu.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 484.

Papirni novac – vidi banknota.

R.

Para (arap. bara = srebro) je od početka 17. stoljeća osnovna nominala turskog novčanog sistema, dok je prije nje tu funkciju vršila akča (V. to!). Kovanje para je zaveo sultan

Murad IV. (1623–1640) u težini od 1,10 g. ali je tokom vremena težina stalno opadala, tako da je 1810. iznosila svega 0,22 g. Na Av. je stavljeno ime sultana, a na rev. kovnica i godina kovanja, obično prva godina sultanova vladanja. U početku je uz paru kovana još i akča, a od 1887. god. i veće i krupnije nominale (gruš, polovina gruša, jigirmiluk i dr.). Od 1703. god. dolazi ime sultana u obliku tugre (V. to!) a osim godine, koje je sultan počeo vladati, navodi se i broj godine njegova vladanja, u kojoj je sama para kovana. – God.1867. uzeta je u Srbiji para kao najmanja novčana nominala, kovana od bronce(1 dinar = 100 para). I u Crnoj Gori bila je para najmanja nominala, kada je tamo zavedena 1906. vlastita valuta (1 perper = 100 para).

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 485.

Paris je bio sin trojanskog kralja Priama i He-kube. On ja ugrabio Helenu, suprugu spartanskog kralja Menelaja, te bio tako uzrokom trojanskom ratu. Paris dolazi na grčkom novcu, ali redovito u prigodi svog suda: on stoji ili sjedi s frigijskom kapom na glavi, a pred njim tri božice, Hera, Atena i Afrodita, među kojima je borba o prvenstvo o ljepoti. Takov se prizor nalazi na novcima Ilija, Tarza i Aleksandrije u Egiptu.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 486.

Paritet, al pari (jednakost, jednako vrijedan).

Platni paritet između dviju zemalja ima ona svota u valuti jedne zemlje, koja je unutar-njom vrijednošću posvema jednaka za zam-jenu predloženoj svoti u valuti druge neke zemlje, što znači, da imade točno jednaku težinu u zlatu i srebru iste finoće. Kurs zam-jene je al pari: 1) kod iste vrednote i iste nov-čane stope, ako je plaćena i upisana svota jednaka; 2) kod iste vrednote i različnih nov-čanih stopa, ako se obadvije svote prema

novčanoj stopi točno slažu; kod različitih vrednota, ako je unutarnja metalna sadržina obadviju svota prema u prometu važećem vrednosnom odnosu ista.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 486; 1970: 486.

R.

Parthenos je grčka riječ, koja znači djevicu. Tako se nazivala djevičanska božica, u prvom redu Atena u gradu Ateni. Parthenos je bila glavna božica grada Neapolis u Macedoniji.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 487.

D.

Pasta je naziv za odljeve novaca, medalja i gema u mekanoj poput tijesta masi, koja kasnije postane tvrda. Za to se upotrebljava obično gips, pečatni vosak, sumpor i plastelinu. (V. Otisak novca!)

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 2–3, 487.

Patakun (tal. pataco, patacone). Pod navedenim nazivima optjecali su u raznim zemljama Evrope (Portugal, Španija, Flandrija) srebrni novci raznih nominala. Taj se naziv prije stotinu godina upotrebljavao u Istri, Trstu i u austrijskoj sjever. Italiji za bakreni austrijski novac od 4 krajcare. Otud je u istom značenju prenesen i preuzet od naroda u Dalmaciji i Hercegovini.

R.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 487–488.

Pater patriae = otac domovine. Naslov rimskih careva na novcima od Augusta (koji ga je prihvatio 2. g. pr. Kr.) do Teodozija II (473. po Kr.). Naziv P.P. nalazi se na rimskim carskim novcima na kraju naslova pojedinog cara, a označen je najčešće kraticom P.P.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 488–489.

Patera. latinski naziv zdjelice tanjurastog oblika, kojom su se Rimljani služili kod žrtvovanja. Na rimskim carskim novcima nalazi se patera u rukama bogova i personifikacija kao i svih osoba, koje prinašaju žrtvu. Često je nalazimo uz ostale obredne premete te osobito uz attribute pontifexa maximusa (v. čl.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 489.

Patina. Ima više metala, kojima je glavni sastavni dio bakar. Bronca je legura od 90 dijelova bakra i 10 dijelova cina (kalaja) a takav i toliki spoj bakra i cinka (tutije) zove se mesing. Osim s cinom i cinkom bakar se spaja i s olovom. Na površini predmeta, načinjenih od bronce ili mesinga javljaju se promjene koje izazivlje, djelovanje ugljične kiseline, a i razne soli. Sam taj proces se najbolje razvija na slobodnom prostoru. Te se promjene nazivlju patina. Kada se patina pojavljuje na antičnim brončanim i bakrenim novcima, nazivlje se i plemenita patina. Patina dobija prema različitim tvarima, koje na metal djeluju, i prema snazi i brzini njihova djelovanja različite boje različite kemijske i fizikalne kakvoće. Razlikuje se: zelena, crvena, smeđa s nijansama sve do crne patine, a kod zelene patine opet: svijetlozelena, tamnozeleno i plavozelena, sve prema sastavu metala, mjestu, gdje je novac ležao, i prema kemijskim uplivima i utjecajima, kojima je novac bio izložen. Zelena se patina oćenito smatra znakom daleke starine. Ona kao bazično ugljenokiseli bakar nije isto, što je bazički octenokiseli bakreni oksid ili zelena rđa (njem. Grünspan). Različite boje nastaju uslijed različite sadržine ugljične kiseline. Ako je na pr. novac ležao pod uplivom tek neznatne količine ugljične kiseline, patina je na njemu tanka, podjednako se sjaji i otporna je. Crvena patina nastaje uslijed djelovanja bakrenooksidnih soli, a to djelovanje mogu na

novcu izazivati i različite organske sastavine tla. Boja može biti kao rubin crvena ili violetna. Smeđa se patina najlakše stvara u zatvorenim prostorijama, a ne u tlu i to oksidacijom čistoga bakra.

Plemenita patina imade to svojstvo da je na površini podjednako presvučena i da ne kvari jasnoću kova. Ona naprotiv daje komadima novca krasan izgled i osobito se jako cijeni na antičnom novcu. Zato komadi s patinom postižu u numizmatičkoj trgovini znatno višu cijenu, negoli i vrlo lijepo očuvani komadi, ali bez patine. To je razlog, što se iz špekulativnih razloga nerijetko pravi patina na umjetan način primjenom raznih kiselina ili obojenim voskom. Ovakovih se falzifikata treba čuvati. Ali njih se može i prepoznati, jer umjetna patina daje doduše novcu ljepši izgled, ali on pravi kovne pojedinosti novca nejasnima i slabi oštrinu kova. Umjetnu patinu primjenjuju i medaljeri kao prevlaku na svojim medaljama.

I.Rengjeo

Lit.: RENGJEO 1956; SCHRÖTTER 1970: 489.

Patina. Patinom se naziva naslaga, kojom su presvučeni novci i ostali metalni predmeti iz bakra. P. nastaje na novcima uslijed promjene nastale učinkom kiselina i soli pod utjecajem zraka, zemlje ili vode. Ta promjena zove se oksidacijom. Novci koji su se nalazili u zemlji poprimaju dugim ležanjem razne boje oksidacije kao tamno crvenu uslijed djelovanja bakrenog oksida (malahitno zelenu ili plavu osobito na vulkanskom području, te smeđu ili crnu). Svjetlo zelena P. se često se lako mrvlji. Ona se naziva i plemenitom rđom). Brašnata ili divlja P. zahvaća novac pojavom malih mrlja, koje se postepeno šire i pretvaraju »oboljeli« novac konačno u hrpicu zelenog praha. Takvi novci prouzrokuju često uništenje drugih novaca ukoliko dođu

s njime u dodir. Uslijed vanredno lijepog izgleda i dobre očuvanosti, koju antikni novci dobivaju procesom patiniranja, ako u njemu nije bilo tvari štetnih za samu kovinu, porasla je vrijednost takvim novcima, pa je to ponukalo mnoge medaljere, da i novce patiniraju, dajući im izgled starine. Pogotovo su se u takav »posao« upustili moderni falsifikatori antiknog novca, koji patiniranjem svojih patvorina pokušavaju kod neopreznih i neukih sabirača izazvati dojam, da je patina na tom novcu originalna i time prikriti falsificiranje. Takva umjetna P. proizvodi se nagrizanjem kovine pomoću kiselina, lakiranjem pomoću boja te duljim izlaganjem tako obojenih novaca na zraku.

Lit.: RENGJEO 1956: 31–32; SCHRÖTTER 1970: 489.

B.Z.

Patrijarški križ je sastavljen od dvije na okomiti stupac, postavljene prečke, od koji je donja veća, a gornja manja. Javlja se već na bizantskom novcu, tako u ruci cara Basilija I. (867–886), a na novcu cara Teofila (829–842) samostalno postavljen na postamentu. Na mađarskom se novcu kao državni grb javlja stalno od vremena Bele III. (1173–1196). Dolazi i na nekim hrvatskim frizaticima, a na slavonskim banovcima je redoviti ornamenat kroz sve vrijeme njihova kovanja. Na hrvatskim novcima je patrijarški križ grbovna oznaka, koja upućuje na kraljevski suverenitet i zakonsku vezu s državnom cjelinom.

Lit.: TRUHELKA 1897: 51; RENGJEO 1936: 13; SCHRÖTTER 1970: 489.

I.Rengjeo

Pax. Personifikacija mira, osobito zaključenog mira sa dodatkom: augusta, augusti, equitum, exercitus, orbis terrarum, populi Romani, aeterna, perpetua publica, terra marique, ubique P (P. populi Romani simbolizira mir

čitavog rimskog svijeta, a P. augusti unutrašnji mir carstva). P. je prikazana u liku žene, koja sjedi, stoji ili kroči. U ruci drži kaducej ili grančicu kao glavne attribute, a uz to još i žezlo, obilnicu, Viktorijolu na globu ili bojne znakove kao sporedne attribute. Uz nju stoji koji put kesa na tronošću, stup ili oltar. P. gazi zarobljenika ili pak hrli ususret osobi koja moli, pali zubljom hrpu oružja (najzgodniji simbolički prikaz P.) U prisnoj je vezi sa Viktorijom. Uz napis P. augustae nalazi se samo lik Viktorije (Flavijevska dinastija), isto tako uz »ubique P.« (Galijen). Uz napis Pax ili Pax populi Romani prikazane su na novcima stisnute ruke, koje drže kaducej, zatim likovi Marsa i Minerve. Uz iste napise čest je i lik cara, koji podiže neko gradsko božanstvo ili daje ruku ratniku, zatim lik cara s labarom ili stojeći carski lik pred dvjema ženama, koje nose vijence. Car se javlja i kao fundator P. u togi i drži grančicu. Uz napis Pacis eventus nalazi se lik genija. Personifikacija mira dolazi na novcima od Kaligule do Valensa (37.–375. po Kr.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 490–492.

Pecunia. Od lat. Pecus = blago. U širem smislu znači sve vrste novca iz svih triju kovina. Od IV. st. po Kr. to je opći naziv za bakreni novac, za koji je postojala i posebna blagajna zvana scrinium a pecuniis. Oko 345. g. po Kr. uveli su carevi Konstancije i Konstans novi bakreni novac srednje veličine pod imenom P. MAJORINA (v. čl.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 492.

Pedum ili grčki lagobolon bio je kratki, zavinuti, kvrgasti štap, koji je mogao ubiti zeca. Na grčkim novcima dolazi kao znak pastira i pastirskih bogova.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 493.

Pegasus je krilati konj, što ga je Poseidon rodio s Gorgonom Meduzom. Nikao je iz krvi Meduzine, kad ju je ubio Perzej. Na njemu je jašio Belerofon, kad je svladao Himeru. Pegas dolazi u Av. srebrnih novaca Korinta i gradova, koji su bili ovisni o njemu. Ali dolazi i na novcima Korkyre, Alabonde, te rimske Kampanije.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 493.

Pehlevi je naziv za staroperzijski književni jezik, koji se govorio i upotrebljavao od Aleksandra Velikog do muslimanskog osvajanja Perzije (današnjeg Irana). On se javlja na novcima vladara pokrajne Persis, posljednjih Arsakida i Sasanida.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 493.

Pence je oblik množine od penny (= pfenig, najsitnija engleska novčana nominala). Dolazi na srebrnom polušilingu u oznaci vrijednosti: SIX PENCE.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 495

Penez, pinez, pjenez su stari hrvatski nazivi, upotrebljavani u kajkavskom, ikavskom i ije-kavskom dialektu u općem, značenju novci, pecunia, Geld. Neki dovode postanje toga naziva u vezu sa staroslavenskom riječju penenz, koja je izvedena, od germanskog: pening. Vjerojatnije je, da je penez nastalo od stare slavonske novčane mjere – pensa. Ekavski oblik postoji među kajkavcima još i danas, a sva tri su se često javljali u starim pisanim spomenicima i u starijoj literaturi.

Lit.: REŠETAR 1908: 213 i d.; SCHRÖTTER 1970: 493.

I.Rengjeo

Pengö. Mađarska je 1925. god. zavela zlatnu valutu s novčanom nominalnom jedinicom pengö (= zvečeci novac) od 100 filira. Zakonom je predviđeno kovanja zlatnika od 20 i 10 pengö; za 1 pengö je određena težina od 5 g u srebru finoće 640 tisućina. Od nikla su kovani komadi od 50, 20 i 10 filira, a od bronce od 2 i 1 filir. Kasnije su kovani i krupni komadi od 2 i 5 pengö

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 495.

Penny, engleska najsitnija novčana nominala. Odgovara srednjovjekovnom pfenigu ili denaru, od čega je nastala i kratica: d. (na pr. 5 d = 5 penny). Dolazi na brončanom novcu: ONE PENNY, HALF PENNY. (V. pence!)

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 497–498.

Pennyweight (engl.; čit. peniueit), kratica dwt, engleska mjera za određivanje finoće metala. Engl. troy funta dijeli se na 12 unca; 1 unca = 20 dwt.; 1 dwt = 24 zrna. 1 penny weight (dwt) je težak 1,5552 g, a troyfunta 373,242 g.

Lit.: BLIND 1906: 60,61; SCHRÖTTER 1970: 498.

I.Rengjeo

Pentadrachmon ili pentadrachmia je grčki novac od 5 drahma. Spominje se na otoku Hiosu i u Cirenima.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 498.

Pentalitron je grčka riječ, koja znači novac od 5 litri. Litra je sicilski novac od jedne funte, najprije 1/240, a kasnije 1/120 talenta.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 499.

Pentekontadrachmon je grčki novac od 50 drahmi. Bio je u uporabi za Ptolomejevića u Egiptu. Jedna zlatna tetradrahma odgovarala je 50 srebrnim drahmama.

Pentobolon je grčki srebrni novac u vrijednosti od 5 obola. Bio je u uporabi u Ateni u 4. st. pr. Kr.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 499.

Penza (lat. pensa, od penso, 1, vagati) je srednjovjekovni naziv za odmjerenu, odvagano, vrijednost, brojčanu, a zatim i novčanu. U staroj Slavoniji je bila penza novčana računska jedinica, peti dio marke, a svojom je vrijednošću odgovarala bizantskom zlatiku, solidusu. U 13. i 14. stoljeću išlo je na jednu slavonsku novčanu marku 300 denara (denarii banales), a na jednu penzu 40 denara. U markama i penzama su u Slavoniji računalo i plaćalo od 12. do 15. stoljeća. (V. marka!)

Lit.: TRUHELKA 1897: 33.

I.Rengjeo

Peplos je dugo odijelo grčkih žena. Sastoji od jednog četverouglatog komada tkanine, koji se prebacuje preko glave, te o pojasu paše. Zove se dorska nošnja.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 499.

Perper je bio crnogorski srebrni novac, što ga je 1909. počeo kovati kralj Nikola I., velik 23 mm, težak 5. g, u vrijednosti jedne austrijske krune. Ime je preuzeto, s malom izmjenom, od dubrovačke perpere.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 500.

Perpera je dubrovački srebrni novac, kovan s prekidima od 1683. do 1803. god. zapravo

1806., sa srednjom težinom od 6,4 g do 4 g, veličinom izneđu 28,5 mm i 24,5 mm i finoćom srebra od 666 do 490 tisućina, u vrijednosti od 12 dinara. Naziv perpera uzet je iz grč. jezika, u kojem je *hypérpyron* bilo ime bizantskog zlatnika. U Dubrovnik je taj naziv došao preko latinskog *perperum* – *perperus*, i upotrebljavao se od god 1272. kao računski novac u vrijednosti od 12 dinara. U tom svojstvu se je uz sam naziv perpera stavljala i vrsta novca, od kojega je ona sastavljena, na pr, *yperperi grossorum*, *yp. denarium*, *yp. grossorum Balse* i sl.

Lit.: REŠETAR 1924: 49. i d.; 1925 : 224.

I.Rengjeo

Perpetuitas. Personifikacija vječnog trajanja, sa dodatkom Augusti. Prikazana je na rimskim carskim novcima u liku žene, koja stoji, drži žezlo i kuglu i naslanja se na stup. Na rimskim carskim novcima dolazi od Aleksandra Severa do Karauzija (222.–293. po Kr.). Uz napis P. nalazi se na novcima Severa II. i lik sjedeće Rome.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 500.

Perpetuus. Latinski P. = vječan. Pridjev u naslovu kasnorimskih careva. Javlja se sporadično već od Proba (276. do 282. po Kr.), a stalno na bizantskim novcima od Marcijana do Leona III. (455.–741. po Kr.) najčešće keo kratica P.P. ili PERP.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 500.

Persephone, lat. Proserpina, a grčki i KORE zvana, je božica podzemlja. Ona je kći Demetre (Ceres), a ugrabio ju je i odveo Hades (Pluton). Dolazi često na grčkim novcima, kao u Sirakuzi, Metapontu, Kartagi i Menainonu. Na novcima ovih gradova prikazana je njena glava, ovjenčana klasjem, bez kop-

rene. U Kyziku ima i koprenu. Otmica Proserpine prikazana je na novcima u Magneziji, Prieni, Nisi i u 18 drugih gradova.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 500–501.

Perzej je grčki junak, sin Zeusa i Danaje. On je pomoću krilatih postola i krilate kacige te pomoću zavanutog mača svladao neman Gorgonu i oslobodio Andromedu. Glavna mjesta njegova štovanja jesu Argos i Seriphos. U Macedoniji i Perziji smatra se praocem vladarske porodice. Perzej se nalazi na mnogim grčkim novcima. Redovito ima krila na glavi ili na kacigi, te zavnuti mač ili harpu. Tako ga nalazimo na novcima Filipa V. i Perzeja u Macedoniji, Mitradata IV. u Partiji, zatim u gradovi Kyzikos, Lampsakos, Larissa, Argos, Seriphos, Ikonij, Ptolemais, Deultum, Aleksandrija itd.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 501.

Perzijska stopa tiče se perzijskih novaca koji dolaze pod imenom Dareikos i Siglos. Dareikos je bio zlatni novac u normalnoj težini od 8.4 grama zlata s čistoćom od preko 980 %. Dareikos je vrijedio 20 srebrnih sikala (Sigloi). Vanjska značajka perzijskih novaca je kralj, kako kleči s lukom ili kopljem u Av., te udubeni kvadrat u Rv. U 5. i 4. st. nastavlja se ova perzijska stopa u novcima perzijskih satrapa, tributarnih knezova i osvojenih gradova u Pamfiliji, Pizidiji, Ciliciji, Feniciji, na Cipru, a djelomice i u Traciji, na Pontu, u Miziji, Troadi, Joniji i Kariji. Perzijske stope nestaje potpuno mirom, sklopljenim u god. 197. i 189.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 501–502.

Peseta (deminutiv od *peso*, mali *peso*) je naziv, nastao možda već u 16. st. u Meksiku. Od 1772. god. kovana je »*peseta mexicana*«, vri-

jedna 1/4 pesa ili 2 *reales de plata mexicanos* ili 5 *reales de vellon*, u težini od 6,76 g srebra. U Španjolskoj je u 18. st. kovana »*peseta provincial*«, koja je služila samo za unutarnji saobraćaj u državi i bila je rađena od slabijega srebra, teška 1707. god. 6,13 g, vrijedna 2 reala. Novčanim zakonom od 1848. određena joj je težina od 5,26 g u vrijednosti od 4 reala. Kada je Španija pristupila Latinskoj novčanoj uniji, postala je peseta glavna novčana jedinica, kao franak u Francuskoj, u težini od 5 g.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 502–503.

Peso, *Peso de á ocho* (španjol., hrv.: komad od osam) je krupni srebrni novac koji je počeo kovati Karlo I. (1516–1556) u Španiji kao imitaciju talira iz Joachimstala i to s grbom s obadrije strane i brojkom VIII (reales). Od Karla III, ima peso na Av. poprsje kralja, a na Rev. zemaljski grb. Nakon revolucije 1823. javlja se na Rev., grb među dva stupa (Herkulovi stupovi, uobičajeni ukras na španjolsko-američkom novcu). Od tada ne dolazi na pesosu oznaka 8 (srebrnih reala nego 20 velonskih, bakrenih reala), a od 19.X.1868. zavedena je peseta kao novčana nominala. – *Peso* (*peso duro*, *peso fuerte*) bijaše u Americi općeniti naziv za *peso de á ocho*. Kada je u Meksiku otvorena prva kovnica novca, kovani su u njoj pesosi u golemim količinama. U samom gradu Mexiku je između 1537. i 1888. iskovano preko tri milijarde komada. Tehnika kovanja je bila dosta primitivna. Taj novac od dobrog srebra služio je kroz stoljeća evropskim kovnicama kao materija za kovanje vlastitoga novca. Ljepše rađeni i kovani meksikanski komadi optjecali su po čitavoj Americi kao glavna valuta. U sjev. Americi su nazivani: španjolski i meksikanski dolari (taliri), u Braziliji: *patatoes*, u Evropi: ponajviše komadi od osam i

piasteri u Holandiji: *matten*. Na Av. su imali štit s poviše grbova, a na Rev. Herkulove stupove i među njima dvije zemaljske kugle. Težina je pesosa bila ispočetka 25,57 g, ali je tokom vremena polagano opadala do na 22,5 g god. 1868. (1 peso = 5 peseta). Tako je bilo u Španjolskoj. U Meksiku je peso bio sve do I. svjet. rata vrlo dobar, kovani od 1861. god. u težini od 27,073 g sa 24,38 g čista srebra. God. 1918. je Meksiko zaveo zlatnu valutu, a mjesto srebrnog pesa zavedena je zlatna novčana nominala, zlatni peso, težak 0,75 g.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 503–504.

Peso fuerte (španjol.: hrv. jaki peso). Zakonom od 29. IX. 1875. zaveden je u Argentini kao novčana jedinica zlatni *peso fuerte*, težak 1,666 g. sa 1,499 g čistog zlata. Kovani su i krupniji komadi od 5. 10 i 20 *peso fuerte*. Komad od 10 p. f. zvao se »*Colon*«, bio je težak 16,66 g. Argentinski srebrni peso – *peso de plata* – bio je težak 27,11 g i vrijedio je 1 *peso fuerte*. God. 1881. zaveden je mjesto *peso fuerte argentino*, zlatnik, težak 8,0645 g.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 504.

Pětāk (gen. *pětāka*; *numus quinarius*) je naš narodni naziv za sitni novac od pet para (pod Turcima) ili pet krajcara (pod Austrijom).

I. Rengjeo

Petasos je putni klobuk sa širokim i krutim obodom, koji se konopom pričvrstio uz vrat. Pripada odijelu zvanom *chlamis*, te je tipičan za boga Hermesa. U poznije vrijeme ima krila. Dolazi na tesalskim novcima.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 504.

Petica (tal. petizza) je austrijski srebrni novac kovan do 1750. god. s oznakom XV, a iza toga s oznakom XVII (krajcara). Taj je novac cirkulirao po sjev. Italiji pod tal. nazivom, u vrijednosti od 30 soldi. I mletački novc lirazza nazivao se petizza. Po Rešetaru je naziv »petica« naš narodni, a, nastao je otud, što je u novac od XV krajcara ili karantana išlo pet groša (groš = 3 krajcara). Mletačka lirazza ili petizza cirkulirala je po Dalmaciji i Dubrovniku do 1818. god., kada je Münz-Tariff-om bečke vlade zabranjena.

Lit.: REŠETAR 1924: 492; SCHRÖTTER 1970: 505.

I. Rengjeo

Petrarca, Francesco (1304–1374). Talijanski pjesnik i pisac. U historiji sabiranja numizmatike smatra ga se prvim značajnim sabiračem numizmatike koji je svoju zbirku nastojao sistematski sakupljati i popunjavati iz aspekta dokumetarne i novčane vrijednosti materijala.

A.B.

Petrov novčić je naziv za dobrovoljne priloge i darove u novcu, koji su se u prijašnjim vremenima skupljali u katoličkim zemljama i slali papi i stolici sv. Petra u Rimu. U nekim državama i zemljama bio je Petrov novčić raspisivan i kao redoviti porez pa se ubirao kao kućni porez u Engleskoj, Irskoj, Poljskoj, Mađarskoj, Istri, Hrvatskoj, Dalmaciji i u jednom dijelu Rusije.

I.Rengjeo

Pfennig (i Pfenning; staroengles. penning, novoengl. penny, množ. pence; skandinav. penningr) je germanski naziv za sitni srebrni novac, denarius, težak pod Karlom Vel. oko 1,3 g. Taj se naziv upotrebljavao u Njemačkoj i Engleskoj kroz stoljeća sve do najnovi-

jega vremena, ali mu je vrijednost postepeno opadala tako, da je napokon pfennig postao sitni bakreni novac. 1 njem. marka = 100 Pfennig; 1 engl. shilling = 12 pence. – Bečki pfenig (Wiener Pfennig) bio je srebrni novac, koji se kovao, u Austriji od Rudolfa Habsburga do početka 16. st. Trošio se i u našim krajevima. Značajka mu je bila, da nije imao pravilna okrugla oblika.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 506–507.

Pfund (od lat. pondus; staronjem. pfunt; engl. pound; ruski pud kod nas funt i funta) je prastara utezna mjera, nastala još u starom Rimu. Kod Rimljana je imala težinu od 327,43 g, za Karla Vel. oko 367 g. U Njemačkoj se u sred. vijeku plaćalo u funtama (pfenniga, talenata, šilinga). Taj način računanja s novcem sačuvao se u Engleskoj do danas (pound sterling). Pfund (pound) je potekao iz rimske libre pa je otud nastala za njega kratica lb (libra), a od ove u Engleskoj upotrebljavani znak: Lb – Pfund (funta) je imao u raznim zemljama Evrope različitu težinu, tako u Francuskoj starija Troyfunta 367,13 g, a mlađa iza god. 1526. = 373,342 g; troyfunta bila je u upotrebi i u Engleskoj; U 11. i 12. st. dolazi u Njemačkoj u upotrebu marka s različitom težinom u raznim gradovima; najvažnije su kölnska marka = 233,856 g i bečka marka = 276,98 g. U 19. st. je funta zavedena njemačko-austrijskim novčanim ugovorom od 24.1. 1857. kao osnovna utezna mjera za novac.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 507–508.

Pfundner je prvi njemački teži i krupniji novac od denara ili pfenniga. Počeo ga je kovati tirolski nadvojvoda Sigismund (1439–1496) u kovnici Hall u vrijednosti od 12 krajcara

ili 240 pfeniga imitirajući mletački novac lira Tron. Prosječna težina je bila 6,33 g, od toga 6 g čistoga srebra. Na Av. pfundera je stavljeno poprsje nadvojvode, a na Rev.. tirolski orao kao zemaljski grb, te napis GROSSVS COMITIS TIROLIS.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 508.

Philadelphos je onaj, koji ljubi brata ili sestru. Dolazi na grčkim novcima raznih vladara: Ptolomeja II. i Arsinoe, Mitradata IV. i Laodike iz Ponta, Demetrija II., Antioha XI. i Filipa iz Sirije, Iotape iz Komagene, te Artabana I. Arsakovića.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 509.

Philaethes je grčka riječ, koja znači onog, koji ljubi istinu. Tako se naziva jedan magistrat u Akmoneji i Laodiceji pod carem Augustom.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 509.

Philhellen je grčka riječ, koja znači prijatelj Helena. Taj pridjev nose neki istočni kraljevi, kao Tigran III. u Armeniji, Aretas III. Nabatejac, te gotovo svi Arsakovići počam od Mitradata I. u Partiji.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 509.

Philippeios, što se valja nadopuniti grčkim riječima »chrysous stater« je zlatni stater Filipa II. Macedonskog. Važe redovito 8.6 grama, te ima u Av. glavu mlađahnog boga (Aresa ili Apolona), koji s vremenom poprira crte samog kralja Filipa II. Prema jednom delfijskom natpisu vrijedio je 7 eginskih statera ili 20 atičkih drahma. Novac je kolao po keltskim krajevima, te bio barbariziran.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 509.

Philistideion je srebrni novac prozvan tako po Filistidi, supruzi sirakuškog kralja Hierona. Nosi lik kraljice s koprenom na glavi, te u Rv. četveropreg ili dvopreg.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510.

Philokaisar je grčka riječ, koja znači prijatelj carev. Taj počasni naslov imadu na grčkim novcima židovski kraljevi Agripa I. i Agripa II., te mnogi gradski činovnici maloazijskih gradova u doba rimskih careva.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510.

Philometor je onaj, koji ljubi svoju majku. Taj su naslov nosili kraljevi Ptolomej VI. u Egiptu, Ariarates VII. u Kapadociji, Antioh VIII. i Demetrije III. u Siriji.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510.

Philopator je onaj, koji ljubi svog oca. Taj su počastan naslov nosili mnogi kraljevi u Egiptu, Galaciji, Kapadociji, Siriji, Pontu, Baktriji i Partiji.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510.

Philoromaioi je onaj, koji ljubi Rimljane. Taj su počastan naslov nosili kapadočki kraljevi Ariobarzanes I. i III., Brogitaros iz Galacije i jedan partski, kralj vjerojatno Tiridat II.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510.

Philosebastos je prijatelj Augusta. Taj su počasni naslov nosili neki gradski činovnici maloazijskih gradova u vrijeme rimskih careva.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510.

Fenička stopa. O Feničkoj novčanoj stopi postoje podvojena mnijenja. Možemo kao stalno uzeti ovo: Najstarije feničko kovanje ide u 5. i u 4. st. pr. Kr. Drahma grada Tyra važe 3.33 grama, grada Sidona 3.47, Byblosa 3.40 grama. Prema Josipu Flaviju jedna tyrska tetradrachma potpuno odgovara antičkoj tetradrahmi, što znači 13.6 grama. – U 4. i 3. st. proširila se fenička stopa i po Maloj Aziji, ali tu težina znatno nadmašuje pravu feničku. Tako tetrahmahma satrapa Pharnabaza važe 14.83 grama, Magnezije 14.67, Mileta 15.18, Efeza 15.33, Erythrai 15.07. Budući da težina ovih novaca dosta nadvisuje tetrahmu feničku, drže neki stručnjaci, da bi se ti maloazijski novci imali zvati ne fenički, nego chijski ili rodski. Isto tako imadu mnogi gradovi sjeverne Grčke, kao Abdera, Ichnai, Bisalten, Edonen, pa onda Thasos, Akanthos, Terone, Mende, pa Chalkidike, Amphipolis, i Filip I. i II. veću težinu od 14.55 grama, pa se novci tih gradova ne mogu smatrati feničkon stopom u strogom smislu riječi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 510–511.

Phokaiska stopa. Phokea u Joniji kovala je u 7. st. pr. Kr. elektronske statere, koji se nazivaju »phokejski stateri«. Vagali su 16.46 do 16.52 grama. Njihova značajka je morski pas, zvan grčki Phoke. Taj je stater dobio kasnije u 6. st., pa za Aleksandra Velikog sitniji novac u šestinama (1/12, 1/24, 1/48, i 1/96), ali u nešto nižoj težini tako, da bi stater imao samo 15 do 15,90 grama. Čini se, da su i najstariji novci italjski kovani po uzoru phokejske stope, jer je Phokea imala u Italiji svoju koloniju Hyele (Elea, Velia). Tu je drahma težila 3.94, didrahma 7,88, a stater 15,76 grama.

D.

Phoenix ili Phoinix je sveta ptica Egipćana, koja sama sebe sažiže, da iz pepela pomlađena ustane. Zato je simbol vječnosti. Dolazi u obliku ždrala s osjenkom od zraka na aleksandrinskim novcima rimskih careva, te na novcima rimskih careva od Konstancija II. dalje.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 511–512.

Piaster je u Evropi ponajviše upotrebljavani naziv za španjolski peso de á ocho i za španjol.-amerikanski peso (V. to) Radi dobroga srebra rado se trošio po čitavom svijetu, osobito u burzama evropskih lučkih gradova, a u londonskoj je burzi notirao kao čisto srebro. Mnogo se je raširio po Orijentu, gdje su se u optjecaju s njime natjecali holandski lavlji talir i austrijski talir Mar. Terezije. U 17. stoljeću kovan je po ugledu na te piastere i turski gruš ili guruš (groš) i to od 1687. god. I tur. gruš je ubrzo dobio naziv piaster. Kovan je u veličini od 40 mm, težini 19,24 g. u vrijednosti od 40 para, ali je tokom vremena stalno postajao sve lakši, 1810. god. imao je samo 4,65 g. Novčanom reformom od 1844. god. guruš je određen kao sitan srebrni novac s promjerom od 15 mm i opet s nazivom piaster.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 514–516.

Pied-fort je francuski naziv za deblji i u većoj težini otkovani komad nekog običnog i normalnog novca sa svrhom, da se takav komad kome pokloni ili da se koga njime obdari. Takovi komadi nisu služili kao obični optjecajni novac. Mi bismo ih mogli nazvati: novci debeljaci. I kod nas je u kovnici grofa Nikole Zrinskog (1489–1534) u Gvozdanskom kovan groš debeljak, težak 17 g, dok je obični groš težio 5,5 g.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 516.

Pie (čit. pei) je sitni novac muslimanskog novčanog sistema prednje Indije. 1 rupija = 16 anna = 64 pysa = 192 pie. Svi su ti novci bili kovani od bakra.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 30, 479–480, 516.

Piccolo, piccolo, pikul (lat. denarius parvus, mali denar) je osobito u 14. i 15. st. upotrebljavani naziv za tadanji srebrni novac, kovan u Veneciji od dužda Sebastiana Zani (1172–1178) do Enrika Dandolo (1192–1205). Kasnije dobio naziv bagattino, bagatin (V. to!). Mnogo se spominje u pisanim spomenicima sred. vijeka u našim primorskim gradovima. Računao se je i plaćao u librama: libra denariorum parvorum Venetorum. Piccolo je bio sitan novac zdjelicitog oblika, težak 0,362 g, vrijedio je 1/12 solda ili 1/240 lire. Lira je tada bila još računski novac.

Lit: PAPANOPOLI 1893, tabla V, br. 2,3,4,7,8; SCHRÖTTER 1970: 516.

I.Rengjeo

Pietas. Personifikacija pobožnosti osobito prema bogovima, roditeljima i rodbini sa dodatkom: Augusti, aeterna, publica, mutua Augg, saeculi, militum, senatus, romana. Prikazana je ponajviše u stojećem liku žene, koja acerom kadi oltar, drži ruke u molećem stavu ili na rukama drži jedno ili više djece. Katkada je uz nju oltar, prate ju djeca, u rukama često drži još kuglu, zdjelicu, žezlo, pliticu sa voćem (a uz nju stoji žrtvena životinja), zatim cvijet i obilnicu. Sjedeći lik P. drži zdjelicu, a pred njom koji put stoji dijete. Od III. st. tim klasičnim atributima pridružuju se još i novi, na pr.: P. se oslanja na stup, drži u ruci štap, a do nogu joj je kugla, grančica ili

žezlo. Uz napis P. javlja se lik oltara. Karakterističan je prikaz sprava za žrtvovanje na novcima cezara. Uz napis P. nalaze se često i likovi carske obitelji, carevi pojedinačno (Sever I., Konstantin I.) ili više careva. Na novcima Tetrarhija javlja se uz napis P. lik cara sa P. (personifikacijom).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 516–517.

Pilos ili pileus je visok i šiljast pusteni šešir bez oboda. Nosili su ga obrtnici (zato ga ima Hefaist), putnici (zato ga ima Odisej). Takav su šešir nosi li i Dioskuri. Njihovi šeširi imadu gore zvijezdu. Kad su Rimljani oslobađali roba, nasadili su mu na glavu pileus zato se taj šešir i zove pileus libertatis.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 518.

Pisetum je bio u sred. vijeku jedan od prihoda, što ih je davala kovnica novca, a sastojao se je u razlici između nominalne i faktične vrijednosti srebrnoga novca. U Slavoniji je 1344. god. ta razlika iznosila čak 46,2%.

Lit.: TRUHELKA 1897: 10.

I.Rengjeo

Pistola je bio dvostruki španjolski escudo, koji je počeo kovati španjol. kralj Filip II. (1556–1598). Ne zna se, otkuda potječe taj naziv. »pistole«. Taj je zlatnik imao težinu od 6,20 g. Postao je svjetskim novcem, kada je Francuska oponašajući ga stala od 1641. god. kovati svoj zlatnik Louisdor (V. to!), a prema ovome razne njemačke države svoje zlatnike (Augustdor, Christiansdor, Friedrichsdor, Karldor, Stanislausdor i Wilhelmsdor). Svi su ti zlatnici imali na Av. sliku vladara, a na Rev.. državni grb ili druge embleme.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 519.

Pismo na novcu. Običaj, da se na kovane novce stavljaju legende u pismu, star je kao i samo kovanje novca. Prema položaju na novcu razlikuje se kružni napis, koji teče unao-kolo oko kakove slike u sredini pločice, nutarnji napis, koji je stavljen u sredini u poprečnim retcima, i rubni napis, koji se javlja tek od 17. st. na obrubu novca. Svojim sadržajem legende označuju: 1) vladara ili državu, grad, osobu itd., koji su novac kovali; 2) vrijednost novca, čega na antičnom novcu nema; 3) vrijeme, godinu, kovanja, čega na antičnim također nema; 4) kovnicu, odnosno mjesto kovnice; 5) činovnika ili upravitelja kovnice; 6) umjetnika, koji je novac izradio; 7) često još kakove poblize oznake, koje ne moraju biti u vezi sa svrhom samoga novca. Samo se po sebi razumije, da se svi ovi navodi ne nalaze u svakoj legendi, a najstariji novci bili su uopće bez legende (anepigrafi, nijemi) kao i mnogi novci sred. vijeka. – Bez natpisa su rađeni na pr. najstariji novci, među koje ubrajamo didrahme Egejskog mora i perzijski novci, poznati pod nazivom: dareikos. Ali imade grčkoga novca, tek nešto mlađega od navedenih, na kojemu se uz kakovu sliku javlja i napis bilo u skraćenom obliku, bilo tek kao jedno jedino slovo. Tako se vidi na novcu Korkire slika pega-za i početno slovo K, a na atenskom na Av. glava Pallas-Athene i na Rev., sova s kraticom : AΘE. Tokom vremena postaju napisi sve veći, ali ipak sve do rimske prevlasti su uglavnom okratki, jer se na grč. novcima obilježje grada (sova, kornjača, pčela, delfin itd.) smatralo glavnom i bitnom oznakom mjesta kovanja. Svi su ti napisi izvedeni u grčkom pismu, ali se u njima javljaju i starinska slova, kojih nema u doba klasičnih pisaca. A pisalo se, poput Feničana, i s desna na lijevo. – I na najstarijim italjskim novcima često nema nikakova napisa. Na prvim bakrenim novcima

rimske republike javljaju se na asu i semisu oznake vrijednosti: I i S. Najstariji srebrni novci nose napis: ROMA. Vrlo su opširni napisi na rimskim carskim novcima, jer u kružnom napisu oko glave ili poprsja vladara ne dolazi samo ime njegovo, nego i vladarska titula i razna odlikovanja, dok na Rev. razne historijske i alegorične prikaze prate odgovarajući napisi. Svi su napisi na rimskim novcima ispisani velikim slovima (kapitalno pismo, majuskule), kojima se još i danas služimo. – Uz grč. i rim. pismo dolazi u starom vijeku na novcima i židovsko pismo na židovskim novcima, punsko pismo na kartaškom i ibersko na staro-španjolskim novcima. U legendama na novcima istočno-rimskih (bizantskih) careva dolaze izmiješana slova grčka i latinska. U sred. vijeku upotrebljavaju se u zapad. Evropi latinska slova i to majuskule, ali u vrlo nepravilnim i loše rađenim oblicima, što se dovodi u vezu, s općim padom kulture, nauke i umjetnosti onoga vremena. Od X. st. opaža se polagani napredak u ljepšem stiliziranju slova. Tako se javljaju i nove forme pojedinih slova kao: € (E),...Ⓜ (M) i dr. Pomalo je, kao i graditeljstvo i slikarstvo, dospjelo i pismo pod upliv gotike. U 13. i 14. st. razvilo se u samostanima t. zv. gotičko ili monaško pismo sa slovima, koja su ukrašena uglastim, zavnutim i kitnjastim dodatcima i formama. Gotička su se slova onda mnogo upotrebljavala na novcima osobito zapadne Evrope, a i kod nas na pr. u Bosni, među ostalim na divno rađenom velikom dukatu Stjepana Tomaševića (1461–1463). – Za vrijeme renesanse ušlo je u običaj rimsko pismo, danas zvano: antiqua pismo. U Njemačkoj, Nizozemskoj i Skandinaviji razvilo se iz gotičkoga osobito pismo, s karakterističnim kao izlomljenim sitnim dijelovima, otud nazvano: fraktura, koja se u tim zemljama također neko vrijeme na novcu upotrebljavala, ali je u novije doba napušte-

na. Arapski su narodi na novcima svojih država upotrebljavali u novčanim napisima svoje pismo, arabicu koja se je uzimala i na novcima drugih muslimanskih naroda bliskog i dalekog istoka. Napokon se i ćirilsko pismo javlja na novcima Rusa, Bugara i Srba.

I.Rengjeo

Pistrix je latinska riječ za grčku Ketos, a znači morskou neman, koja dolazi češće u grčkoj numizmatici kao morski zmaj ili morska zmija, a glava joj podsjeća na vuka. Nalazi se kao nuzznak na novcima grada Kyme, Akragas, Katane, Sirakuza, Panormus itd.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 519.

Pius (felix). Od lat. P = pobožan. Pridjev u naslovu rimskih careva od Antonina Pija (138. po Kr.), a od Komoda (180. do 192. po Kr.) dodaje se na P. još i Felix (lat. = sretan). To se nerazdruživo dvojstvo održava od tada stalno na rimskim carskim novcima neposredno pred nazivom Augustus sve do propasti zapadno-rimskog carstva (476. po Kr.) istiskujući postepeno sve ostale pridjeve. Dolazi uvijek u kratici P.F. (osim vrlo rijetkih iznimaka).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 521.

Platina (kratica Pt) je plemenita i skupocjena ruda. Kopa se u Uralu, Transvaalu, Meksiku, Kaliforniji i Kanadi. Prvi puta je spmenuta 1725. u juž. Americi. Upotrebljava se za izradu suđa za kemijske laboratorije, u industriji sumporne kiseline, u električnoj industriji, za izradu žarulja, u zubnoj tehnici, u draguljarstvu i dr. Topi se kod 1755°. U Rusiji je platina pronađena 1819. god., pa je tamo ta plemenita ruda od 1828. god. upotrebljavana za kovanje novca. Kovani su komadi od

12, 6 i 3 rublja i za njihovo je kovanje utrošeno 14.250 kg platine. Ali 1845. Rusija je obustavila kovanje, jer se je mnogo toga novca iznijelo u inozemstvo i jer je cijena platine bila kolebljiva i nesigurna.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 522.

Plektron je grčka riječ, koja znači štapić za udaranje u citaru. Taj je štapić od drveta, slonove kosti, metala, te ima šiljak u obliku lista. Dolazi uz liru, pa se nalazi u Apolona i drugih, koji igrahu liru.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 523.

Plemeniti metali su zlato i srebro. Oni imaju svojstva, koja ih ispred svih drugih metala čine najprikladnijima specijalno za kovanje novca. Odlikuju se svojom homogenošću, svojom djelivošću, postojanošću i nepromjenljivošću u zraku, vodi pa čak i u vatri, a što je osobito, i svojom ljepotom. Sva ta svojstva, a uz njih i prilična rijetkost tih metala uzrokom su te ih se mnogo traži i rado za njih daje i materijalnu i fizičku protuvrijednost.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 171.

Pleta je naš narodni naziv, osobito u Bosni, za nekadanji austrijski srebrni novac od 20 krajcara, cvanciku. Naziv je nastao od spletenih ukrasnih vijenaca na aversu novca.

I.Rengjeo

Plutos je grčka riječ, koja znači puninu, obilje, bogatstvo. Prema grčkom mitu bio je Plutos sin božice Eirene. t.j. božice mira. Eirene s Plutosom na krilu dolazi na novcima Atene u doba rimskih careva, zatim na novcima grada Kyme, Kyzikos i drugih.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 523.

Pokusno kovanje novca sastoji se obično u izradi pojedinačnih i rijetkih komada, namijenjenih za razne svrhe. Tako imade pokusnih ili probnih otkova, koji su rađeni u raznim stadijima pravljenja jednoga novčanog kalupa, obično jednostrano i u nevrjednom metalu, da se vidi, kako je uspio dotadanji rad na kalupu. Nekada su takovi otkovi izrađeni i na debljoj pločici i u boljem metalu, da ih se valjda pošalje vlasniku kovnice na uvid ili poklon. Imade i otkova običnog novca u plemenitom metalu (na pr. krajcare i taliri u zlatu), u većoj debljini (denari, groši, taliri itd. – debeljaci), u većem promjeru, samo jednostrano i sl. Da su takovi novci samo probni otkovi, svjedoče napisi kao »essai«, »exemplum probati numismatis« i sl., koji se ponakad nalaze na pojedinim komadima.

Lit.: REŠETAR 1924: 323. i d.; SCHRÖTTER 1970: 533–534.

I Rengjeo

Poliranje. Ako se na kojem novcu ili medalji u optjecaju ili kojom drugom prilikom pojave ogrebotine, mrlje ili kakova druga površinska oštećenja, može se to odstraniti poliranjem pomoću kojeg oštrog instrumenta.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 524.

Polos je neko pokrivalo ženske glave, koje se stavlja na glavu, pa je ili visoko i cilindrično ili niže i bogato ukrašeno. Polos nose božice Atena, Efeška Artemida, Hera iz Samosa, Hekate i dr. U helenističko doba pretvara se polos često u košaricu (kalathos) ili u modius za mjerenje žita. Takav polos nalazimo kod božica žetve, kao što je Demeter i Sarapis. Gradska kruna je samo jedan zasebni oblik polosa. Kod malenih glava cijelih figura bo-

žica nije moguće razabrati, da li ima na glavi arhajski polos i helenistički kalathos ili gradsku krunu.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 524.

Poltorak je bio poljski srebrni novac u vrijednosti od 1 ½ groša, ili 3 polgroške, što je na novcu označeno brojkom 3. Kovan je počevši od god. 1614. do 1756.

Lit.: GUMOWSKI 1924: 29.

I.Rengjeo

Poltura, potura, je austrijski srebrni novac, kovan od 1695. god. u težini od 0,5 g, vrijedan 1 1/2 krajcare ili 6 pfeniga. Naziv je potekao iz poljskog jezika preko Šlezije u značenju pol groša (groš = 12 pfeniga). Na području Mađarske je Marija Terezija 1763. i 1765. god. kovala bakrene pulture 30 mm velike i 14,5 g teške. Tu je bila ova vrijednost novca: 1 forinta = 40 pultura = 60 krajcara = 100 denara = 240 pfeniga.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 525.

Polubradan je krupniji dubrovački srebrni novac, polovina najstarijeg dubrovačkog talira, bradana. Kovan je samo 1731. i 1735. god. tipološki podjednako kao i bradan u veličini od 35–35 mm i težini od oko 13,9 g.

Lit.: REŠETAR 1924: 287. i d.

I.Rengjeo

Poludinar (obol) je sitni srebrni novac, kovan u vrijednosti od polovine cijeloga dinara (denara). Kako se je poludinar zbog svoje manje vrijednosti rjeđe trošio, kovan je i u manjim količinama negoli dinar. Tako se slavonski banski polu-denar, težak oko 0,35 g, kovao u odnosu prema denaru kao 1 : 9 (na 9 maraka denara jedna marka poludenara). –

Dubrovački poludinar (mezalin, mezanin) kovan je od 1370. do 1627. god. u 9 tipova. Kod prva dva tipa mu je težina iznosila 0,66 g, a kod 9. je spala na 0,33g.

Lit.: TRUHELKA 1897: 38; REŠETAR 1925: 404.

I.Rengjeo

Poluperpera je malen dubrovački srebrni novac, kovan samo 1801. god. u vrijednosti od polovine zadnjih perpera, t.j. 6 dinarića, pa zato nosi oznaku u lat. jeziku: GROSSETTI VI.; bio je težak 2 g.

Lit.: REŠETAR 1925: 437.

I.Rengjeo

Poluška je od 18. st. kojim se u Rusiji nazivala polovina denjge. Poludenjga je ruski srebrni novac, dosta rijedak, težak oko 0,45 g s ruskim orlom na Av. i običnom titulaturom ruskog cara na Rev. Od 1700. do 1801. kovana je poluška od bakra. – I kod nas se, osobito u Slavoniji i Srijemu upotrebljavao naziv poluška za austrijske pol krajcare, kovane od 1858. do 1891. god.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 525.

Poluškuda je dubrovački krupniji novac, kovan 1708., 1709. 1748. i 1750. god. u vrijednosti od polovine škude (= 1 1/2 perpere = 18 dinarića), tipološki jednak škudi, velik 31 mm, a težak 9.142 g i 8,291 g.

Lit.: REŠETAR 1925: 244.

I.Rengjeo

Poluvižlin je krupniji dubrovački srebrni novac vrijedan polovinu vižlina. Kovan je samo 1747. i 1748. god. slično kao i vižlin, s promjerom od 37 mm i težinom od oko 14 g.

Lit.: REŠETAR 1925: 287. i d.

I.Rengjeo

Polyp, polypous znači biće sa mnogo nogu. Označuje morskog mekušca, koji imade redovito 8 nogu sa sisaljka oko okrugle glave. Zato se zove i oktopus. Polip se nalazi na grčkim novcima Eretrije, Sirakuze, Tarenta. Kao nuzznak znači more. Od polipa valja razlikovati sepiju. t.j. morskog puža (Tintenfisch), koji ima 10 krakova i odugasto tijelo.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 525.

Pomoćne nauke i izvori **numizmatike**. Kao najvažnije pomoćne nauke numizmatike, odnosno nauke, kojima opet numizmatika služi kao pomoćna nauka, jesu uglavnom slijedeće:

Opća povijest kao i povijesti pojedinih naroda i država,

Arheologija ili nauka koja se bavi proučavanjem sačuvanih predmeta iz starine od kamena, metala ili drugog kojeg čvrstog materijala, t.j. koja proučava ostatke starih građevina, skulptura, reljefnih prikaza, manjih umjetničkih ili praktičnih predmeta kao vaza, gema, novaca itd. kao i natpisa koji se javljaju na građevinama i skulpturama.

Mitologija ili nauka o bogovima i pričama o bogovima Grka i Rimljana.

Kronologija ili nauka o vremenu i o vremenском računanju. Historijska kronologija se bavi objašnjavanjem odnosa između nekadanjega računanja s vremenom (prema olimpijadama, erama i važnim povijesnim događajima) i novijeg računanja vremena od rođenja Kristova.

Genealogija ili nauka o postanku, razvoju i raširenju historijski važnih familija i rodova. Za proučavanje novca od osobite su pomoćne važnosti genealogijske rodovne tablice i pregledi vladara.

Heraldika ili nauka o pravilima i zakonima, kako su grbovi u toku povijesti nastali, kako

su se izrađivali i tko ih je upotrebljavao. Heraldika je važna pomoćna nauka numismatike, jer se samo pomoću nje mogu mnogobrojni novci srednjega vijeka, kovani bez ikakova natpisa nego samo s grbom, opredijeliti, tko ih je kovao i puštao u optjecaj, kada i gdje.

Sfragistika ili nauka o pečatima.

Povijest umjetnosti.

Etimologija ili nauka o postanju i tvorbi riječi u pojedinih jezicima kao i u srodnim jezicima.

Paleografija ili nauka o pismu i vrstama pisma kod starih naroda.

Ikonografija ili nauka o slikama istaknutih ljudi u starini. Ona se bavi ne samo slikovnim prikazivanjem tih ljudi na slikama, novcu i gemama, već i kiparskom izradom njihovih likova.

Ikonologija ili nauka o slikovnom prikazivanju iz grčke i rimske mitologije, zatim o kršćanskim svecima kao i o atributima, simbolima i dr., što prate te slike.

Nauka o jezicima, naročito poznavanje grčkog i latinskog jezika.

Metrologija ili nauka o mjerama za težinu, veličinu, površinu i šupljinu.

Nauka o novcu.

Politička geografija staroga, srednjega i novoga vijeka.

Važna su vrela za numizmatiku i natpisi na spomenicima i antičnog i kasnijeg vremena, zatim listine i pisani spomenici osobito o novčanima društvima, najamni kovnički ugovori, kronike, novčane tarife starijega vremena, valvacijske tabele i slični službeni i neslužbeni spisi, napokon i slikovno prikazivanje novca iz prijašnjega vremena.

I.Rengjeo

Pondus (lat., uteg, mjera), isto što i rimska libra, t.j. mjera od 327,45 g. – U sred. vijeku upotrebljava se pondus kao utezna mjera i kod nas. Slavenska marka od 224,4917 dijelila se na 48 pondusa; 1 pondus = 4,6769 g

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 526.

Pontifex maximus. Lat. Pontifex = graditelj mostova, zatim vrhovni svećenik. Kolegij P. imao je u Rimu nadzor nad vjerskim poslovima, a na čelu mu je bio P.M. Naslov P.M. javlja se krajem republike kao dodatak ostalim naslovima vlastodržaca na novcima Antonija i Augusta, nakon kojega (12. pr. Kr.) svaki car nosi taj naslov sve do i 313. po Kr. Tek od Balbina i Pupijena (238. po Kr.) nose istodobno dva cara taj naslov. Kratica je najčešće P.M. ili PONT. MAX.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 526.

Populus romanus. Lat. = rimski narod. Personifikacija rimskog naroda u liku glave, uz koju se nalazi obilnica. Javlja se na aversu rimskih carskih novaca u doba Konstantina I. (306.–337.), dok se u cijelom liku kao genij javlja na reversu osobito često u doba I. tetrahije (293.–305.) te uz natpis GENIO POPULI ROMANI. Lik P.R. javlja se na novcima i uz natpise PAX odnosno SECURITAS P.R. (v. odn. čl.)

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 526.

Porculanski novac bio je prije poznat samo kao privatni novac, upotrebljavan u igračnicama u Siamu. God. 1920. i 1921. pravljene su pokusi s novcem od porculana i u Njemačkoj. Vršila su to neka poduzeća kao novac od nužde i u spekulativne svrhe, za zbirke brojnih sabirača. U Porculanskoj manufakturi

Meissen pravljeni su pokusi i za samu Njemačku Državu od biskvit porculana s pozlatom i živim bojama. Kad je 1922. god. zabranjeno u Njemačkoj izdavanje novca od nužde, porculan se još upotrebljava zapravljene medalje.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 527.

Poseidon je bog mora, a Rimljani ga zovu Neptun. Njegov je znak trozub. Poseidon je sin Saturnov, a brat Zeusa i Plutona, te suprug Amfitritin. Dolazi vrlo često na grčkim novcima svih krajeva.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 527.

Potin je francuski naziv za mješavinu mesinga s kojim drugim metalom kao i za legure s vrlo malo srebra.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 527.

Pound Sterling, engleska zlatna nominala, zlatni sovereign.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 508, 528.

Praški groši (Grossi Pragenses) su krupniji novci, što ih je češki kralj Vaclav II. (1278–1305) počeo kovati prema ugledu na francuske Turnos-groše. Na Av. su imali u središtu poveliku krunu i naokolo u dva retka napis: WENZEZLAVS SECVNDVS DEI GRATIA REX BOEMIE, a na Rev. češkog lava i napis: GROSSI PRAGENSES. Kovano je 60 komada iz 15-lotne marke, a komad je bio 3,7 g težak. Uz polagano opadanje težine i finoće srebra kovani su p.g. sve do početka 16. st. – Za Češkom povela se i Ugarska, gdje su pod Karlom I. (1308–1342) i Ludovikom

I. (1342–1382) kovani široki groši (grossi lati) veličine 26–27 mm, težine oko 3,38 g. Široke groše su kovali i bosanski vladari Tvrtko II. (1420–1443) i Tomaš (1444–1461) u veličini od 23 do 25 mm i težini od oko 2,4 g.

Lit.: RÉTHY 1907: t. 1 i 4; RENGJEO: 257. i d.; SCHRÖTTER 1970: 529–530.

I.Rengjeo

Pravo kovanja novca. Već od najstarijih vremena je kovanje novca i njegovo puštanje u optjecaj najuže povezano s javnim pravom. Pod pravom kovanja razumijevaju se svi zakoni i odredbe, koji se odnose na kovanje novca u jednoj državi. S obzirom na to, da su u toku svjetske povijesti kovali novac i razni privatnici i razne ustanove, razlikuje se vrhovno pravo kovanja od podijeljenog prava. Vrhovno pravo je državna ovlast, da izdaje i određuje najviše i najvažnije odredbe, koje su potrebne, da se u državi organizira i u redu podržava novčani sistem. Vrhovno pravo ima ove ovlasti: 1) Odabire i određuje predmet (metal, papir itd.), koji ima služiti u obliku novca kao općenito mjerilo vrijednosti i kao zakonsko plaćevno sredstvo; 2) određuje novčanu stopu; 3) garantira novčanu vrednotu i stopu; 4) da državi ili vladaru osigraва regalna prava (financijalne prihode). Vrhovno pravo kovanja uvijek je znak suvereniteta. U kasno-rimskom carstvu pripadalo je vrhovno pravo samome caru, a u sred. vijeku preneseno je nakon krunidbe po papi na cara Rimskog carstva njemačkog naroda. Sve druge fizičke i juridičke osobe i ustanove mogle su teoretski dobiti pravo kovanja novca samo od nosioca vrhovnog prava i to kao dar, zalog, službenu odredbu, kupovinu i sl. – U starom vijeku od VII. do V. vijeka kovale su novace samo države istočnog Sredozemlja. Najstariji zakonodavci (Likurg, Feidon,

Solon) određivali su i zakonske propise za mjere i za novac. Od V. st. počeli su pojedini satrapi (u Magneziji, Joniji, Kariji i dr.) kovati novac čak s vlastitom slikom, a tek gdje-kada i sa slikom kralja. Grčki gradovi, koji su od 6. st. do 479. god. bili pod vrhovnom vlašću Perzije, sačuvali su pravo kovanja svoga gradskog novca. Država Aleksandra Vel. i njegovih nasljednika čini se, da je grč. gradovima dopuštala samo kovanje bakrenoga novca. U državama Ptolomejevića, Baktrijaca i Parta postojalo je samo kovanje kralja. Iza oslobođenja velikoga dijela Grčke ispod gospodstva makedonskih i sirijskih vladara 197/189. pr. Kr. odmah je započelo obilno kovanje gradskog krupnog srebrnog novca. Kad je koji grč. grad izgubio autonomiju dospjevši pod političku prevlast drugog kojeg grada, obično je izgubio i pravo kovanja svoga novca ili mu je bilo dopušteno da kuje svoje novce ali sa slikom pobjedničkog grada. Slično je bilo s grčkim novoosnovanim kolonijama oko Sredozemnog mora, koje su morale uz neke manje razlike na svoj novac preuzeti simbol matičnog grada. – I u Rimu je pravo kovanja pripadalo državi već, od nastarijih vremena. Vrhovno pravo je izvršivao Senat, koji je izabirao i određivao tri kovčara (*tres viri monetales*), da oni vode nadzor nad kovanjem novca. Izvan samog Rima imali su visoki činovnici kao diktatori, konzuli, pretori i njihovi zamjenici odobrenje, da kuju novac za svoje upravno područje. Cezar je prvi to ovlaštenje stegnuo počevši i sam kovati i u glavnom gradu u srebru i zlatu, ali je i Senat i dalje kovao. Kada je August u svoje ruke u potpunosti zahvatio svu vrhovnu državnu vlast, oko 16. god. pr. Kr., oduzeo je Senatu pravo kovanja zlatnog i srebrnog novca i vrhovno pravo kovanja je uzeo kao isključivo pravo cara. Senatu je prepustio samo kovanje bakrenog (brončanog) novca, što je na njemu i obilježeno slovima:

S C (*Senatus consulto*, po odluci Senata). Kada je Rimsko republiko proširila svoju vlast i na gradove i zemlje izvan Italije, u novoosnovanim provincijama je već tamo zatečeno pravo kovanja tek neznatno izmijenjeno tako, da se na nekim novcima javljaju samo imena rimskih upravitelja, i to na srebrnom novcu. Kovanje bakrenog novca ostalo je, kao što je bilo i prije rimske vlasti. Pod Augustom ovo se je stanje znatno izmijenilo. August je naime pojedinim gradskim kolonijama, zemljama i općinama podijelio pravo kovanja, što se vidi i na samom novcu označeno s napisima: *PERM(issu) AVG(usti)*, *INDVLGETIA AVG* itd. Pravo rimskih saveznika je August također jako ograničio time, što je kovanje na prvom mjestu zlatnog novca zadržao kao svoje pravo ne samo u državi nego i u ovisnim državama. I kovanje srebrnog novca dopušteno je samo nekim gradovima od većega značenja, kao što je bila na pr. Caesarea u Kapadociji, Antiochia u Siriji, Tarsus i Alexandria. Denar je određen kao glavna nominalna vrednota za čitavu Rimsku državu, a kovanje u bakru i ponegdje u srebru u istočnim dijelovima države svedeno je u čvrst i zakonski odnos prema denaru. I carevi u Bizantu uzimali su kao isključivo svoje pravo kovanje osobito zlatnog novca, *solidusa*, koji je do 13. st. bio u cijeloj Evropi jedini međunarodni zlatnik. – U sred. vijeku su se njemački carevi i kraljevi smatrali nasljednicima rimskih careva – otud naslovi: *imperator* i *rex Romanorum* za vladara, i Sveto rimsko carstvo njemačkog naroda za državu – i vrhovno pravo kovanja novca uzimali su kao svoje isključivo pravo. Samo se je to stanje u toku stoljeća polagano mijenjalo. Uzrok leži u organizaciji državne uprave. Pojedinim dijelovima golemoga carstva upravljali su u ime carevo kao najviši činovnici, vojvode (*hercezi*), markgrofovi i grofovi i za svoj rad i zasluge su dobivali od

cara lenska imanja. Kako carske kovnice nisu mogle da izbacuju potrebni novac u dovoljnim količinama, dobivali su ti vazali među ostalim pravima i pravo kovanja novca. Pod Karolinzima nisu još smjeli na tim novcima stavljati svojih oznaka, ali kada je familija Karlovića izumrla i njihova se država rascijepila na zapadnu ili franačku i istočnu ili njemačku, javljaju se novci u golemim količinama s imenima velikaša. U Njemačkoj su na prvom mjestu uz vladara imali pravo da kuju svoj novac hercezi koljenovići (*Stammesherzog* s vlastitim imenom i slikom, na pr, u Bavarskoj, Saskoj, Lotaringiji, Koruškoj i dr. Za njima su to pravo uživali brojni velikaši i grofovi. Da smanje sve veće jačanje velikaških familija, pojedini su vladari počeli na ugledne državne položaje stavljati i crkvene osobe, nadbiskupe, biskupe i opate podjeljujući im golema imanja i razne privilegije, a među njima i pravo kovanja svoga novca. Čak su i neki opatički samostani mogli kovati svoj novac. Ovo je potpuno rasulo vladarskog vrhovnog prava kovanja potrajalo sve do 6. VII. 1804., kada je prestalo postojati staro njemačko carstvo. – U Francuskoj je vrhovno pravo kovanja već za zadnjih Karlovića i kasnijih Kapetovića za tadanje vladare izgubilo svako pravno značenje. Vladar je kovao tek na malenom državnom području, a pojedini velikaši kovali su suvereno u pokrajinama, u kojima su imali ovlasti. Za Kapetovića je na području tadanje Francuske postojalo oko 300 kovnica. Tek je Louisu IX. 1262. god. uspjelo te je propisao vrednosni odnos feudalnih novaca s kraljevskim novcem i osigurao kraljevskom novcu opću optjecajnu vrijednost. Time je stvoren opće vrijedni kraljevski novac, čega Njemačka i Italija nisu imale. God. 1443. je konačno generalnom reformom pitanje novca u Francuskoj povoljno uređeno. – Italija je bila u sred. v. zemlja, koja je u jednu ruku svako

kraće vrijeme mijenjale vrhovne uprave okolnih jačih sela, Njemačke i Francuske, a u drugu kampanilizam je zavladao u tal. narodu te su stvorene brojne državice i slobodni, obično trgovački gradovi. Zato na pr. sjevernoitalski gradovi među na svoje novce sve do 14. st. imena njemačkih vladara (Venecija, Verona, Lucca, Rim). Već od 12. st. podjeljuju pojedini njemački valadari talijanskim gradovima pravo kovanja vlastitog gradskog novca (Cremona 1155, Siena 1186, Bologna 1191), a potvrde već prije dobivenog prava kovanja primaju Piacenza i Lucca 1140, 1155. i 1186. god. Kovanje se je u Italiji tako raširilo, da je sigurno utvrđeno, da je tamo postojalo 267 kovnica novca, a drži se vjerojatnim, da ih je bilo još u oko 90 mjesta. – U Engleskoj postoji od 959. god., od vremena kralja Edgara, u bitnosti samo kraljevsko kovanje novca. I novci biskupa u Canterbury-u i York-u uistinu su kraljevski, tek se je jedan dio prihoda od toga kovanja dodjeljivao tim biskupijama.

U nas, u našim zemljama počinje kovanje domaćega novca krajem 12. stoljeća. Prvi ih je kovao hrvatski herceg Andrija (1196–1204). Hrvatska nazvana kasnije Slavonijom, stupila je 1102. u državnu zajednicu s Ugarskom i sačuvala je široku autonomiju. Među pravima, koja je u širokom opsegu uživala, bilo je i pravo kovanja vlastitog novca. Na temelju regalnog prava kovalale su svoj novac i Srbija, Bosna i Zeta. Dubrovnik, ispočetka kao autonoman grad, a kasnije kao samostalna republika kovao je kroz skoro 500 godina svoje novce na osnovu vlastitog državnog suvereniteta. Na svim tim novcima navodi se ime zemlje, koja ih je kovala. Bilo je međutim i kod nas velikaša, kao i na zapadu, koji su od svojih vladara dobili pravo kovanja vlastitog novca. Takovi su bili u Hrvatskoj ban Pavao Šubić (1301–1312), vojvoda splitski Hrvoje Vukčić Hrvatinić

(1403–1413), Nikola Iločki kao titularni kralj Bosne (1472–1477) i grof Nikola Zrinski (1522–1534) i hrvatski banovi Fridrik II. Celjski (1443–1454) i Ulrik II. Celjski (1454–1456). Pravo, da kuju svoj novac, dobili su u Hrvatskoj još neki velikaši, tako 1443. knez Stjepan II. Frankapan, god. 1523. kapetan grada Jajca Petar Keglević, 1457. slavonski ban Jan Vitovec, 1524. bosanski biskup Mihael Kessereö u Osijeku te Livije Odescalchi vojvoda srijemski u Iloku, 1698. god., ali od ovih velikaša nisu sačuvani novci, jer ih jamačno nisu ni kovali. I u Srbiji su neki velikaši imali pravo kovanja novca, tako za cara Dušana despot Oliver (1336–1355), sevastokrator Vlatko (1346–1355) i župan Branko (oko 1346); za cara Uroša i kralja Vukašina župan Nikola Altomanović (1367–1374), župan Gropa (oko 1370) za kneza Lazara Marko (Kraljević; 1371–1394), Andrijaš (iza 1403), Dmitar (oko 1400), despot Kostadin (1377–1402), Jakov, sin Kostadina (oko 1400) i Đurađ II. Stracimirović (1385–1403) za Stefana Lazarevića, Vuk Branković (1389–1397), čelnik Smil (1395), patrijarh Arsenije (1398–1403) i Balša III. u Zeti (1403–1421). Novce svoje su kovali i neki naši gradovi, koji su uživali veću ili manju autonomiju, kao Split (od polovine 13. do polovine 14. stoljeća i od 1491. do 1518), Šibenik (1491–1499), Zadar (krajem 14. stoljeća, 1410–1414 i 1491), Trogir (1492) i Hvar (1493), Kotor (od 12. stoljeća do 1420. kao samostalan grad, a od 1420. do 1640. pod mletačkim protektoratom), Bar (po prilici od vremena Balše II. (1378–1385) do 1441. kao autonoman grad, a od 1441. do 1517. pod mletačkom vlašću, Ulcinj za vladanja cara Uroša (1355–1371), Šas (*Sovacii civitas*) 14. stoljeće(i) u Srbiji gradovi Skoplje i Prizren.

Lit.: LJUBIĆ 1875; TRUHELKA 1897; STOCKERT 1910; 1911; 1916; LUSCHIN

1926; RENGJEO 1930; 1935; 1936; 1936a; 1943; ČREMOŠNIK 1933; MARIĆ 1956; SCHRÖTTER 1970: 427–435; KOS 1998: 293–294.

I. Rengjeo

Prebiranje novca. U sred. vijeku zbog slabe i neusavršene tehnike kovanja nije se mogao sitni srebrni novac (denar, pfenig) kovati tako, da su svi iskovani komadi bili jednako veliki i jednako teški. Kovalo se »al marco« (V. to!), t. j. tako da se je vagom ustanovilo, da li određeni broj komada novca odgovara onome broju, koji se po zakonu i propisima imao iz jedne marke iskovati. Posljedica je bila, da se među tako odvaganim i u optjecaj puštenim novcima nalazilo i većih i težih, i manjih i lakših komada. Ovaj način kovanja dovodio je do velikih teškoća i neprilika, među kojima je najveća bilo prebiranje novca. Još u samoj kovnici bilo je ljudi, koji su odmah počeli izbirati krupnije i bolje komade, a to se je radilo i kasnije za vrijeme cirkulacije. Na taj način su u optjecaju ostajali samo maleni i manje vrijedni komadi, a novac je u svojoj cjelini gubio u valjanosti i kreditu.

Lit.: LUSCHIN 1918; REŠETAR 1924: 315.

I Rengjeo

Prednja ili glavna strana **novca** (franc. avers, engl. obverse, tal. diritto ili dritto, njem. Hauptseite, Vorderseite) je ona, koja na staroklasičnim novcima ima sliku kojega božanstva, iza tog sve do najnovijega vremena sliku vladara ili osobe, koja ima pravo kovanja, ili državni ili drugi koji grb, ili oznaku one vlasti, koja je novac kovala i pustila u optjecaj. (V. avers!) I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 726–727.

Prekivanje novca, je praksa, koja se upotrebljavala već u starom i srednjem vijeku, a sasto-

jala se u tome, da se je na drugi koji novac iskovao avers i revers nekog novca. Razloga je moglo biti više, na pr. kada je trebalo, da se kuje neki novac, a nije bilo vremena ili mogućnosti, da se za nj načine nove pločice, ili ako se nije moglo nabaviti za kovanje potrebiti metal. Bilo je prekiavanja i s političkom svrhom, da se uništi što veći broj nekog neprijateljskog novca, ili da se poništi na tuđem novcu koji nesimpatični likovni detalj, kao što su Židovi za II. ustanka prekiivali rimske provincijalne novce, da na njima unište mrsku sliku rimskog cara. U sred. vijeku se prekiivalo iz razloga štednje, jer se tako nije trebalo metal topiti i onda praviti novčane pločice. Nekada su bili izvan kursa stavljeni novci samo valjkom prevučeni i onda prekovani u novi novac. U svim, tim slučajevima skoro nikada nije bilo moguće sliku staroga novca posvema uništiti i odstraniti, pa se je ona i na novo iskovanom još vidjela ili barem nazirala. Tako su se kod nas u Dubrovniku prekiivale mince na napuljske cavalle od god. 1495. do 1498. i neki soldi na mađarske polture, kovane za Rakoczeve bune 1704–1707.

Lit.: REŠETAR 1924: 337; SCHRÖTTER 1970: 712–713; KOS 1998: 294.

I.Rengjeo

Priamos bio je kralj Troje, sin Laomedontov, suprug Hekubin, a otac Hektorov. Dolazi na cavskim novcima za Ilion kao kralj na prijestolju s frigijskom kapom i žezlom.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 531.

Priapos je bog plodnosti, štovan najprije u Lampsaku, a onda i drugdje. On je sličan Dionizu, pa se često od njega ništa ne razlikuje. Na novcima je prikazan kao hramski kip s kantarom i tizom. Štovali su ga novcem i gradovi Marianopolis i Nikopolis na Istru.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 531.

Pridjevci, pobjednički (rimskih careva). Rimskim carevima podjeljivao je senat prigodom triumfa nad nekim barbarskim narodom počasni pridjev (naslov) iz imena toga naroda. Takav P.P. nalazi se na rimskim novcima ponajviše u naslovu na aversu, no ima ih i na reversu, najčešće iza naslova Augustus. P.P. podijeljen je prvi puta Druzu (9. g. pr. Kr.) radi njegove pobjede nad Germanima. On je tom prilikom nazvan Germanicus. P.P. primili su iza njega još neki članovi julijsko-klaudijske dinastije, a poslije i mnogi carevi, koji su pobijedili Germane. Ovdje se uz abecedni red P.P. navode imena careva, kojima su oni podijeljeni:

Adiabenicus...Septimije Sever

Africanus.....Gordijan I. i II.

Arabicus.....Septimije Sever

Armeniacus...Marko Aurelije i Vero

Britannicus...Komod, Septimije Sever i sinovi

Carpicus.....Filip I. i II.

Dacicus.....Trajan i Hadrijan

Germanicus....Od Druza do Postuma

Gothicus.....Klaudije II.

Medicus.....Marko Aurelij i Vero

Parthicus.....Od Hadrijana do Kara

Persicus.....Karo

Sarmaticus....Marko Aurelij i Komod

B.Z.

Prigodni novac je onaj, koji je kovan kao uspomena na neki događaj, kao što je na pr. rođendan, svadba, pobjeda, bitka, jubilej i sl. Takovi su novci služili i kao obični kurantni novac. Kod starih Grka javljaju se ti novci rijetko; takav je srebrni demareteion grada Sirakuze, kovan kao uspomena na pobjedu

nad Karatažinama 480/79. U Rimu su već za republike činovnici kovnice imali pravo, da na pod njihovim nadzorom kovane novce među slike iz povijesti svoje familije ili uopće grada Rima. Prvi takav novac, denar, kovao je S. Pompeius Faustulus sa slikom, kako je njegov predak Faustulus našao blizance, Romula i Rema. Taj je običaj bez prekida nastavljan za vrijeme carstva kroz punih 500 godina. U srednjem vijeku je poznat već u doba Merovinga zlatni novac kralja Theodeberta s napisom »victor« kao uspomena na njegove pobjede. U Njemačkoj je kovani prigodni novac u velikim količinama od najstarijih vremena sve do najnovijeg. To su spomennovci na vladarske svadbe, dolazak na prijestolje, svečane ulaze u razne gradove i sl. Nedavno je Njemačka izdala krupne novce od 5 maraka kao spomennovac na godišnjice Goethea, Schilera i na vojvodu Badenskog, pobjednika u bitci kod Slankamena 1691. nad Turcima. U Srbiji je 1904. izdan novac od 5 dinara kao spomennovac na 100-godišnjicu Karađorđevića sa poprsjima Karađorđa i kralja Petra I.

I.Rengjeo

Prihod od kovnica se sastoji u razlici između nominalne i sadržajne vrijednosti novca, pošto se još uzmu u račun troškovi kovanja. U sred. vijeku je kod nas u Slavoniji bio prvi prihod kovnice ili, kako se je tada govorilo, komore »pisetum«, koji je komora dobivala iz razlike između nominalne i faktične vrijednosti novca. Drugi još veći prihod je bio »lucrum camerae«, nazivan i monetagium, cambium, moneticum, monetaticum, monetatio, koji je potjecao iz nekada svakogodišnjega zamjenjivanja starijeg (prošlogodišnjeg) novca s novo iskovanim. Pri tome zamjenjivanju se moralo dati, obično, dva stara novca za jedan novi. Vladar je na taj način dobivao velike prihode preko svoje kovnice, koji su se procentualno visoko izdi-

zali iznad stvarnih troškova kovanja. Međutim je u Slavoniji dosta rano napušteno svakogodišnje mijenjanje novca, a da vladar, herceg ili ban ne bude posvema lišen od prihoda *lucrum camerae*, zaveden je t.zv. sedamdenarski porez, koji je morala plaćati svaka kuća. Posljedica je toga bila, da je u Slavoniji kroz dugo vremena novac ostao jednakog izgleda i skoro jednake težine, a zbog svoje solidne sdržine mnogo se trošio i izvan granica stare Slavonije.

Lit.: TRUHELKA 1897: 10. i d.

I.Rengjeo

Princeps (iuventutis). Od lat. *primum* i *capera*, te označuje onoga, koji zauzima prvi položaj. Na rimskim carskim novcima P. je neslužbeni naziv za cara općenito (najčešće na novcima cara Trajana na »optimo principi«). Kasnije često znači isto na novcima iz doba Konstantina I. Službeno se taj naziv nalazi samo samo u titulaturi cezara-prijestolonaslijednika uz dodatak: *iuventutis*, i to od Augustovih unuka Kaja (20 pr. Kr.–4 po Kr.) i Lucija Cezara (17 pr. Kr.–2 po Kr.) do Gracijana (367. po Kr.), a tada već u obliku »*principium iuventutis*«. Naziv P. I. nalazi se najčešće na aversu u naslovu odnosnog cezara, a na reversu oko lika prijestolonaslijednika, samog ili u društvu cara, okruženog raticima ili zarobljenicima.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 531–532.

Privatni novac je onaj, koji je pušten u optjecaj od privatnika s državnim ili bez državnog odobrenja obično zbog oskudice državnih plaćevnih sredstava. Ovamo spadaju novci, što su ih izdavala privilegirana trgovačka društva kao na pr. Englesko-indijska kompanija, Holandesko-istočnoindijska kompanija ili njemačka Novogvinejska kompanija. Ti su novci na svome području u Aziji i Africi

bili državni novac, ali samo u tim kolonijama. Potpuno privatan novac su engleske tokens (v. to!), médailles de confiance (v. to!) i novac od nužde izdavan obično za vrijeme ratova. Takovi su bili papirni novci iz vremena revolucije 1848./ 1849. naših gradova Rijeke, Karlovca, Bakra i Osijeka i privatnika grofova Pejačevića u Virovitici i poduzetnika Klobučara u Sisku, zatim gradski sitni papirni novci iz 1918. i 1919. god. u Zagrebu, Osijeku, Splitu, Karlovcu i Sarajevu.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 532.

Probušeni novci. Kad se na starijem novcu nađe rupa obično nedaleko od ruba, znak je, da je ona načinjena, da se uzmogne novac povezati i nositi kao nakit. To je običaj kod mnogih naroda pa i kod našega, od najstarijih vremena pa do danas. Ponekada se je na novcu načinilo rupu, da se ispita njegova metalna sadržina i valjanost. Medalje, na kojima se vidi zaliven trag jedne rupe, pokazuju, da su to odljevi komada, na kojima je već bila rupa načinjena. U novije se vrijeme na novcima prave rupe, da se novac učini nevrjednim, jer je bilo kao tuđ, bilo kao loš vlastiti, bilo kao falsifikat zabranjen. U Kini i u još nekim prekomorskim zemljama načinjena je kod kovanja u sredini novčane pločice okrugla ili uglata rupa, da se novci mogu na uzicu nanizati, kako je to tamo u običaju. U novije vrijeme su kovani u nekim državama Evrope (na pr. u Belgiji, Rumunjskoj, Grčkoj i dr.) sitni novci s ponajviše okruglim rupama, da se time uzmognu lako razlikovati i raspoznavati od drugoga novca.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 215–216.

Promachos je pridjev Atene kao prvoborkinje. Atena Promachos imade vazda koplje ili stri-

jelu, pa je u navalnom stavu. Nalazi se na novcima kralja Agatokla, Demetrija I., Filipa V., Ptolomeja I.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 535.

Prote je grčka riječ, koja znači prva. Dolazi na macedonskin novcima označujući prvu od 4 pokrajine, u koje je zemlja 168. g. podijeljena. Zatim dolazi ta riječ na novcima maloazijskih gradova. Tako se na novcima Pergama zove Prote ton Sebaston, Amasija Prote tou Pontou, Nikomedija Prote Asias, itd.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 535–536.

Providentia. Personifikacija providnosti, zatim carske brige za državu sa dodatkom Augusti i Deorum. Prikazana je u liku žene, koja stoji ili sjedi. Desna joj je ruka ispružena ili u njoj drži štap, dok u lijevoj ima dugo žezlo. Do nogu joj je globus. Uz ove glavne drži P. još i slijedeće sporedne attribute: baklju, obilnicu, klasje, mjerov i sidro. Na novcima Pertinaksa nalazi se uz P., koja moli, još sjajna kugla. Uz napis P. nalaze se još i likovi Jupitera, Venere, Merkura, Fortune, Sola i Fides sa bojnim znakovima. Na novcima Tetrarhije stoji uz P. i Quies (v. čl.). Osim božanstava nalaze se na rimskim carskim novcima uz napis još i najrazličitiji likovi, koji aludiraju na razna značenja P. Tako na pr.: Car predaje jabuku nasljedniku (briga za nasljedstvo u vladanju), orao predaje caru žezlo, teretni brod (briga cara za dovoz žita), Izida predaje Komodu klasje. Brigu za utvrđivanje gradova simbolizira Castrum ili scene žrtvovanja pred njim (Dioklecijanova I. tetrarhija), a brigu za čuvanje carstva – car drži govor vojsci.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 536.

PS i PV. Kratica na podnožju reversa kasnorimskih srebrnih novaca uvedena poslije g. 367. po Kr., koja se je održala sve do propasti zapadno-rimskog carstva (476. g. po Kr.) PS (i rjeđe PV) javlja se uvijek i iza kovničke kratice. Tako na pr. SISPS (SIS)ciae) pusulatum ili postulatatum) ili MDPV(MED(iolani) PV(sulatum) što znači: u Sisku, odnosno u Milanu pročišćeno srebro. Takav se dodatak nalazi na novcima slijedećih kasnorimskih kovnica: Aquileia, Arelate, Lugdunum, Mediolanum, Ravenna, Roma, Siscia i Treveri. Ovim kraticama posvjedočuju kovnice dobar kvalitet srebra, te se one po svom značenju mogu staviti uz bok kratice CONOB i COMOB za zlato.

B.Z.

Pudicitia. Personifikacija sramežljivosti i nevinosti sa dodatkom: Augustae. Prikazana je u liku žene, koja sjedi (u rijetkim slučajevima stoji) i navlači koprenu pred lice. Sporedni su joj atributi: žezlo, dijete na rukama ili djeca do nogu. Koji put uz nju stoji PAX (v. čl.). Na rimskim carskim novcima javlja se od Hadrijana do Magnije Urbike (118. –284. po Kr.) ponajviše na novcima carica, no katkada i na novcima careva.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 537.

Pul je bio bakreni novac, koji su kovali kanovi Zlatne Horde u različitim veličinama, a u težini između 1 i 2 grama, od 13. do 15 stoljeća. Oko 1770. se je u Bukhari u ruskom Turkestanu nazivao pul svaki novac, a osobi-

to bakreni. U Turskoj je pul značio isto što i bakreni najsitniji novac, mangura.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 537–538.

Punca je malen, sličan dljetu, od željeza načinjen instrumenat, kojemu je na donjem ravnom dijelu plastično načinjena kakova slika, ili samo dio slike, ili kakov ukras, slovo ili kakov drugačiji znak. Pošto se taj komadić obično mekoga željeza posebnim postupkom učini tvrdim kao čelik, on se čekićem utuče u koju mekšu kovinu, u kojoj se onda načine udubeni otisci na instrumentu izrađenih slika. To pomagalo su upotrebljavali već kalupari staroga vijeka, a i rezači kalupa u sred. vijeku mnogo su se služili tim puncama. Spretnim utiskivanjem punca u kalupe za kovanje novca kalupari su mogli s točkama, crticama, ukrasima, slovima, dijelovima slika izraditi vrlo uspjele slike lica i naličja pojedinoga novca. U 16. st. javljaju se u Francuskoj i punce s potpuno izrađenim glavama, poprsjima, grbovima i sl. Pošto je obavio rad s puncama, kalupar je još imao da eventualne nedostatke na samome kalupu dljetom i drugim spravama popuni i uredi. Na mnogim novcima sred. vijeka može se uz izvjesne razlike u slikama lica i naličja naići na potpuno identična slova ili ukrase, što sigurno svjedoči da su izrađeni puncama. U dubrovačkoj se kovnici spominju punce već 1356. god.

Lit.: REŠETAR 1924: 239; SCHRÖTTER 1970: 538–539.

I.Rengjeo

Quadrans. Latinski naziv za novac, koji iznosi četvrti dio cjeline od 12 dijelova. To je rimski novac od 1/4 asa, koji je prigodom decimalne diobe asa (v. čl.) nazvan Q. terruncius (od tri uncija), te se na njegovom aversu nalaze tri kugle kao oznaka vrijednosti. Najstariji su lijevani, dok su kasniji svi kovani. Na aversu Q. do kraja republike nalazi se glava Herkula sa pramcem broda. U carsko doba javlja se ponovno Q. u malim količinama od Augusta do Galijena (260. po Kr.), ponajviše bez glave cara na Aversu te s oznakom S C na reversu. U kasnorimsko doba podrazumjeva se pod Q. četvrtina bilo koje novčane jedinice iz bakra, tako na pr. 1/4 follisa (v.čl.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 539–540; KOS 1998: 199.

Quadratum incusum je na novcu utisnut kvadrat. Stariji grčki novci imaju na Rev. mjesto lika utisnut kvadrat, koji ili je prazan ili je razdijeljen diagonalno ili na način križa. Dosta rano dolaze u pojedinim dijelovima kvadrata razni maleni znakovi ili slova. Sve do 5. st. je quadratum incusum bez lika. Od tada počinje kvadrat dobivati u sredini i lik. Quadratum incusum uzdržao se u nekim krajevima do Aleksandra Vel.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 540; KOS 1998: 144.

Quadrigatus. Od lat. quadriga=četveropreg.

1.) Naziv onih rimskih denara kovanih za republike oko 150. do 92. pr. Kr.. na čijim se reversima nalazi lik trkaćih kola, u koja su upregnuta četiri konja u trku, koji na kasni-

jim novcima koračaju. Na kolima se nalaze božanstva kao na pr. Jupiter, Venera, Herkul, Libertas ili Viktorija.

2.) Didrahma težine 6 skrupula (6.82 g), zatim rimsko-kampanske drahme od 3.41 g te napokon najkasniji niz Q. iz III. st.pr. Kr. iz vrlo lošeg srebra. Na ovim Q. nalazi se na aversu dvostruka glava s mladenačkim licima a na reversu Jupiter na kvadrigi.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 541; KOS 1998: 200.

Quartarolo je bio sitni mletački novac u vrijednosti od 1/4 denara. Kovao ga je dužd Enrico Dandolo (1192–1205) od bakra s malo srebra (oko 0,003 tisućine) u težini od 0,776 g. Kasnije kugu taj novac svi duždevi do Giovanni Soranzo (1312–1328) u raznim težinama, od 828 g do 1,449 g.

Lit.: PAPADOPOLI 1893: 80. i d., tab. V,10; SCHRÖTTER 1970: 543.

I.Rengjeo

Quaternio. Lat. *Quaternus* = četverostruk. Stručni numizmatički naziv za četverostruki *aureus*, odnosno solidus, koji se je ustalio u XX.st. Tek mali broj rimskih careva kovao je Q. počevši od Augusta do Konstantina I. Od tada pa do podjele rimskog carstva (395. po Kr.) kovanje Q. je dosta često. U posljednjem razdoblju zapadno-rimskog carstva (395.–476. po Kr.) poznato je samo nekoliko primjeraka Q. Starija numizmatička literatura ubrajala je Q. među medaljone (v. čl.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 543.

Quattrino je bio mali od 14. do polovine 17. stoljeća u više talijanskih kovnica kovani srebrni ili bakreni novac, vrijedan 4 piccola. U najvećem broju tipova i varijanta su kovani papinski qu. sve do druge polovine 19. stoljeća.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 543.

Quinarius. Od lat. *Quinque* = pet i as. Srebrni rimski novac od 5 asa u opticaju od 269. po Kr. Na aversu Q nalazi se glava Rome, a na reversu Dioskuri jašu na desno. Na aversu najstarijih Q. nalazi se uz glavu Roma i brojka V kao oznaka vrijednosti. Q. je od početne težine (2.27g) postepeno padao tijekom 40–50 godina i nestao iz optjecaja oko 200. pr. Kr. Od 100. g. pr. Kr. počima senat ponovo kovati Q. sa likom Rome na aversu i personifikacijom pobijede te oznakom V. na reversu. Taj lik na reversu postaje tipičnim za najveći broj Q. pa se kao takav javlja i na velikoj većini Q. u doba carstva, kada se u vrlo malim količinama kuje uz popularni denar. Prestankom kovanja denara za Trajana

Decija (249. po Kr.) Q. postaje češći i prati antoninijan (v. čl.) u njegovom postupnom pretvaranju iz srebrnog u čisto bakreni novac sve do Dioklecijanove novčane reforme g. 294. (v. čl.). Tom reformom doživljuje Q. kratko uskrснуće kao srebrni novac (poluar-genteus), no Konstantinovom novčanom reformom (v. čl.) definitivno nestaje Q. Težina Q. iznosila je na početku carstva 1.94 g, te je postepono padala sve do 1.01 g. (g. 224. po Kr.) Radi istovjetnosti u promjeru i liku Viktorije na reversu nazivali su stariji numizmatičari (Cohen) zlatni semis »zlatnim quinariusom«.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 544; KOS 1998: 200–201.

Quincunx. Od lat. *quinque* i *uncia*. Novac od pola asa = pet uncija. Javlja se kao polovica AES GRAVE, te u bakrenim kovovima Kapue, Lucerije, Venuzije i dr. sa pet kugla kao oznakom vrijednosti.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 544–545.

R

Rabotne marke. Na području nekadanje Hrvatske i Slavonije postojalo je sve go 1848. god. kmetstvo kao javno-pravna institucija, u kojoj je bio uređen odnos između vlasnika zemljišnog posjeda i njemu podređenog uživača i obrađivača tog posjeda. Postanak kmetstva je u vezi s feudalnim sistemom sred. i novog vijeka, a samo kmetstvo je nastalo ili dobrovoljnim ugovorom, koji su slobodni seljaci sklopili s kojim plemićem, da

on preuzme njihovu dužnost davanja vojnika, pretprege i, poreza, a za to su mu se obvezali, da će tokom godine određeni broj dana raditi, davati hranu i poslužiti svojom pretpregom, ili je nastalo s kojega drugog razloga (zaduženost i sl.) a često i grubom silom. Kmet nije smio raspolagati svojom zemljom niti ju je mogao zadužiti ili prodati. Kmetstva davanja feudalnom gospodarstvu nazvana su: rabota, robot. Svaki je kmet morao

odraditi određeni broj radnih dana i to kao rad rukama ili s podvozom. Kao potvrdu za obavljene posao dobijao je kmet rabotnu marku (gdje je ona dakako bila zavedena), a na kraju godine s tim markama je načinio godišnji obračun. Rabotne su marke pravljene od bakra, željeza, mesinga i stakla u obliku novca, a bilo ih je načinjenih i od debljeg ili tanjeg papira. Na njih je stavljan grb feudalca ili kakav natpis s oznakom vrijednosti (za 2, 1, 3/4, 1/2, 1/4 radnog dana). Natpisi su na lat. njemačkom, mađarskom jeziku. Metalne, rabotne marke postojale su kod nas u vlastelinstvima Eltz u Vukovaru i Janković de Priber i Vučin u Terezovcu, a papirne kod vlastelinstva Janković u Čalmi. – Ovamo spadaju i vlatelinske doznačnice, koje su se izdavale neposredno po dovršenom radu na vlastelinstvu, a onda se isplaćivale u vlastelinskoj blagajni. Takove je doznačnice izdavalo vlastelinstvo Adamović u Čepinu kod Osijeka u nominalama od 3, 5, 20 i 50 krajcara u prvoj polovini 19. st. do 1850. god. i vlastelinstvo Eszterhazy u Dardi u Baranji po 3, 15 i 30 krajcara još 1811. god.

Lit.: GOHL 1904: 18; 1913: 123; 1916: 81.

I.Rengjeo

Računski novci je naziv ne za neki naročito i posebno kovani novac, nego za neku određenu količinu obično sitnog kovanog novca. Takovi računski novci bili su na pr. u starom vijeku atički talent, kojim je označavana svota od 6000 drahmi, egiptovski talent od 10.000 drahmi, u sred. vijeku marka, na pr. u Slavoniji od 200 denara, šok groša u Njemačkoj = 60 groša, u novom vijeku u Portugalu i Braziliji conto de reis = 1000 milreisa ili u Turskoj kesa srebra = 500 groša, ili u Indiji lak = 100.000 rupija.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 553.

Rajnč, rajnčki, rajnš su naši u sjev. Hrvatskoj i u Sloveniji nastali i od 16. do 19. stoljeća upotrebljavani nazivi za nekadanju srebrnu forintu. Još od 15. st. nastojali su rajski izborni knezovi (Rheinische Kurfürsten da uredi novčane prilike u svojim zemljama oko Rajne (Köln, Trier, Mainz i Pfalz) i da stvore zajedničku novčanu stopu za kovanje zlatnog novca (Goldgulden). Taj je zlatnik dobio ime »rheinischer Gulden«, po čemu su nastali i naši narodni nazivi. Kada su se krajem 15. st. počeli u Austriji kovati krupni srebrni novci (taliri) u vrijednosti jednoga zlatnika, prenesen je taj naziv na taj novi novac, vrijedan 60 krajcara.

Lit.: GLOBOČNIK 1897: XIII.

I.Rengjeo

Rappen je staronjemački naziv za sitni, malovrijedan, novac. Taj se naziv upotrebljava još i danas u Švicarskoj za najsitniju novčanu nominalu l švicar. franak = 100 Rappen.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 546–547.

Ratni novci. Pod ovim nazivom razumijevaju se u širem smislu svi novci, koji su kovani u ratnim vremenima i prilikama i koji se od redovitog novca neke države razlikuju kakvoćom metala, oblikom, izgledom ili napisom. Dok se u moderno doba u nestašici gotova novca osobito za vrijeme gospodarskih kriza ili ratnih prilika država može da posluži povišenjem poreza, zajmom i osobito povećanim izdavanjem državnog papirnog novca, da si pribavi potrebna plaćevna sredstva, nekada se je u ratnim vremenima poduzimalo kojekakove odiozne pothvate, da se na pr. stopu vlastitoga novca snizilo i pogoršalo ili se je čak i novce drugih država kovalo s lošom metalnom sadržinom, zapravo falsificiralo. Svi se ti i takovi novci nazivlju

ratnim novcima. Ovamo se ubrajaju opsadni novci, novac od nužde, austrijski t.zv. Kipper i Wipper novci iz 30-godišnjeg i pruski Ephraimiti iz 7-godišnjeg rata, zatim od Napoleona izdavane engleske i ruske banknote i papirni novci iz obadva zadnja svjetska rata.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 327.

Razrezani novci. Kovani se je novac već u starom vijeku rezao na polovine, četvrtine i druge manje dijelove u prvom redu zbog toga, što nije bilo u optjecaju manjih nomina, pa su se ljudi pomagali sami rezanjem krupnijeg novca. U sred. vijeku su se razrezivali novci, koji su bili stavljeni van tečaja, da ih se time posvema uništi. Isto tako su se rezanjem uništavali komadi redovitog novca, koji su imali premalenu težinu, kao i denari, za koje je postojala sumnja, da nisu pravi. God. 1347. dopustio je kralj Filip VI., da se u juž. Francuskoj režu novci; da se time dobiju potrebne sitnije nominale. Za vrijeme revolucije 1848/9. bilo je u Austriji dozvoljeno, da se papirni novci režu na polovine i četvrtine, jer je sitnog metalnog novca sasvim nestalo iz optjecaja.

Lit.: LUSCHIN 1918: 49; KOS 1998: 295.

I.Rengjeo

Razvoj kovanja novca u Hrvatskoj

Prvi i najstariji novac na svijetu javlja se oko 600. god. u zemlji Lidiji u Maloj Aziji. Za lidijskog kralja Kreza (563–519) se zna, da je kovao svoj novac od finog zlata i srebra. Grci kao trgovački narod osnivali su svoje kolonije naokolo čitavog Sredozemnog mora pa su u svim važnijim kolonijama kovali i svoj novac, da s njime trguju s okolnim zemljama i narodima. I na području današnje Hrvatske osnovali su Grci svoje kolonije kao Vis (Issa), Hvar (Pharos), Herakleja na Kor-

čuli i Dimalos na Hvaru, U tim su kolonijama Grci kovali i svoj novac, od IV. do II. st. pr. Kr.

U toku I. stoljeća po Kr. potpuno je ovladao Rim čitavim područjem današnje Hrvatske. God. 262. osnovana je u današnjem Sisku (Siscia) rimska državna kovnica novca, koja je kovala u velikim količinama sve do cara Teodozija I. (378–395). I predposljednji, odnosno zapravo posljednji zapadno-rimski car Julije Nepos (474–480) kovao je našem području svoj novac.

Oko 640. god. završilo se doseljivanje Hrvata u današnju domovinu. U toku godina organizirala se hrvatska država pod svojim knezovima i kraljevima. Hrvatski vladari nisu kovali svoga novca, kao što to u ono vrijeme nisu radili ni vladari u drugim nekim evropskim državama. Mjesto domaćega novca kolao je u Hrvatskoj tuđi novac i to samo bizantski, koji je u X. i XI.st. kao solidno plaćevno sredstvo bio raširen skoro po čitavoj Evropi. Uz taj strani novac upotrebljavali su stari Hrvati i zlato i srebro, koje se u većim ili manjim komadima mjerilo vagom. U upotrebi je bio i prastari primitivni način trgovanja stokom, prirodninama, hranom i odjećom, i tkivom. (Od riječi: platno izveden je glagol: platiti).

Kada je Hrvatska 1102. god. stupila u užu političku zajednicu s Ugarskom, imala je potpunu autonomiju, a s Ugarskom je bila povezana samo osobom zajedničkog kralja. Na čelu hrvatske samouprave stajao je kao predstavnik kraljevske vlasti ili koji član dinastije (*dux* – herceg) ili ban sa širokim političko upravnim ovlaštenjima. Jedno od tih prava hercega ili bana bilo je i kovanje autonomnog hrvatskog novca. Na teritoriju Hrvatske nije ugarski kraljevski novac imao prava optjecaja. Mjesto kraljevskog trošio se i nadalje bizantski novac, a uz njega i srebrni novac salcburških nadbiskupa, kovani u Frie-

sachu u Koruškoj. Ali, da spriječi naročito optjecaj novca iz Friesacha i da sam povlači prihode, koje je davalo kovanje novca, počeo je hrvatski herceg Andrija (1196–1204), brat kralja Emerika kovati autonomni hrvatski novac imitirajući suvremeni tip frizaških denara. God. 1198. stajao je na čelu Andrijine kovnice prvi poznati komornik Venceslav, *camerarius ducis*. A sama je kovnica bila vrlo jednostavno uređena, kao što je bilo i prije i poslije i u drugim zemljama. Sav se je rad obavljao rukama. Glavni alat i pomagala bijahu nakovanj, čekići, kliješta, mijeh, kalupi novca, škare, posude za topljenje metala, bakrena čistila za bijeljenje novca, vaga i.t.d. Metal se je najprije rastopio pa onda lijevao u okrugle šipke s onolikim promjerom, koliko je imao biti velik novac, ili u pločice onako debele, kako je imao biti odnosni novac debeo. Najvažniji je bio kalup novca, koji se sastojao od dva dijela, od donjega i gornjeg. Donji dio kalupa je izgledao kao klin s ravnom gornjom plohom, u koju su kalupari urezivali, ugravirali jednu stranu novca. Gornji dio kalupa bio je s obje strane ravan, pa je odozdo i opet ugravirana druga strana novca. Kad je kovač iskivao novac, utakao je donji dio kalupa sa šiljastim zvršetkom u nakovanj, na ravnu i graviranu njegovu stranu postavio je metalnu pločicu. Na pločicu je onda postavio gornji dio kalupa s graviranom stranicom i snažno je udario čekićem po drugoj gornjoj strani. Pod udarcem čekića utisnule su se obje strane u novčanu pločicu i time je bio novac otkovan i gotov. Tako se obrađivao metal u kovnicama od najstarijih vremena pa sve do XVI. st. kada su se počele upotrebljavati razne mašine za kovanje. Kad je herceg Andrija (1205–1235) postao kraljem, nastavili su njegovi nasljednici banovi i hercezi u Hrvatskoj s kovanjem autonomnog novca, koji je redovito bio znatno bolji, teži i od finijeg srebra, nego

što je bio novac samoga kralja. Značajka je toga novca, što je on kovan u najrazličnijim varijacijama tipa, veličine, težine i finoće srebra. A do toga je dolazilo zato, što se je taj novac, poznat pod nazivom »hrvatski frizatic«, svake godine kovao u novome tipu i zamjenjivao s onim što je kovan pređašnje godine. Kada je došao na vlast kralj Bela IV. (1235–1270), ukinuto je svakogodišnje mijenjanje novca. Zbog te važne reforme ostao je novi novac, t.zv. slavonski banovci, kroz dobru stotinu godina istog tipa i skoro iste veličine težine i finoće srebra. Zbog svoje solidnosti trošili su se ovi novci i preko granica sjev. Hrvatske koja od ovoga vremena dobiva naziv: Slavonija, i istisnuli su iz zemlje upotrebu novca iz Friesacha. Izgled banovca je ovaj: Na pločici od 15 mm stavljena je između dvije zvijezde kuna u trku kao grb Slavonije, a naokolo je napis: MONETA REGIS Pro SCLAVONIA, ako je na čelu autonomne vlade bio ban, a ako tu bio herceg, napis je glasio: MONETA DUCIS Pro SCLAVONIA. Kovani su denari u težini oko 0,9 g, i poludenari ili oboli u težini od 4,5 g. Banovci su kovani za vlade više vladara, od oko 1236. do oko 1360. god., a razlikuju se međusobno siglami i kraticama imena banova, hercega i kraljeva.

U istom po prilici vremenskom razdoblju, kada su kovani slavonski banovci, kovao je i puštao u optjecaj svoj autonomni gradski novac i grad Split, između 1250 i 1357. godine. To je bio sitan novac od vrlo slabog srebra, rađen svojom veličinom po ugledu na sitan novac nekih talijanskih gradova (*piccolo*). Poznato je uglavnom pet tipova splitskih novčića. Prvi tip, od kojega se očuvalo mnogo varijanata, tipološki je rađen ugledanjem na suvremene novce ugarskih kraljeva sa slovom E na licu i krstićem na naličju, a bez ikakova napisa. Ostala četiri tipa obilježena su napisom i nose ime grada:

SPALATINUS, SPALATINO, SPAL, CIVITAS SPALETI i S.DOMNIUS – C-SPALATENSIS. Osobito je lijepo rađen drugi i peti tip, koji imade na licu i glavu sv. Dujma, zaštitnika gradskog. Veličina splitskih novaca je iznosila 12–14 mm, a težina 0,2 do 0,45 g.

Za vrijeme prijestolnih borbi za ug.-hrv. prijestolje početkom 14. stoljeća najmaćniji magnat u Hrvatskoj i Dalmaciji bio je Pavao Šubić Bribirski, koji se je u svojim javnim ispravama s ponosom nazivao »ban čitave Hrvatske i gospodar Bosne«. Vlast mu je sezala od planine Gvozda do Neretve i od Jadranskog mora do Drine. Prisvajajući si prava samostalna vladara, jer između 1301. i 1309. nije ni bilo zakonitog i priznatog kralja, kovao je on između 1301. i 1312. svoj srebrni novac imitirajući mletačke groše ili matapane. Taj novac ima potpuni izgled kao i mletački groš (*grossus*), tek je na njemu drugačiji napis, i to: na 1. tipu je na licu: DUX PAUL- BAN- MLADEN, a na 2. tipu: DUX – PAUL – BAN MLAD – SECUNDUS. Ban Mladen na prvom tipu je Šubićev brat, a na drugom tipu je njegov sin Mladen drugi, obadva bosanski banovi. Šubićevi groši su dosta lijepo rađen novac, veličine oko 21 mm, težine oko 2 g. Kovani su po svoj prilici u Šubićevu familijarnom sjedištu, u Bribiru kod Skradina.

Nakon uspješno vođenog rata prisilio je ug.-hrv. kralj Ludovik I. (1342–1382) pobijedeću Veneciju 1358. god. na mir u Zadru, kojim se je Venecija odrekla svih svojih posjeda u Hrvatskoj i Dalmaciji. Sada je Zadar postao glavni grad čitave hrvatske zemlje, a između 1371. i 1376. boravio je u njemu stalno hrvatski herceg Karlo Drački (1369–1376). U to doba kovani su u zadarskoj kovnici bakreni novac od dvije nominale: 1. Folar, s napisom na licu: MONETA JADRE i u središtu: G, i 2. Polufolar ili obol, s napi-

som s obje strane: IADRE. Folar je bio velik oko 15 mm i težak oko 0,8 g, a obol oko 13 mm i oko 40 g. Poznato je i ime kovača tih novaca: Lucano Leonis.

Među splitske novce ubrajaju se i oni, što ih je u Splitu kovao herceg Splita, podkralj Dalmacije i Hrvatske, »veliki vojvoda bosanski i knez Donjih Krajeva« Hrvoje Vukčić Hrvatinić, koji se je uspeo do velike političke moći u sukobu između dva protukralja, Žigmunta i Ladislava Napuljskog. Pod okriljem Hrvojinim okrunjen je Ladislav 1403. u Zadru za ug.-hrv. kralja. Kao zamjenik kraljev vladao je Hrvoje Hrvatskom od 1403. do 1413. stolujući u Splitu kao glavnom gradu. Kako se je Ladislav nalazio daleko u Italiji, Hrvoje se isticao kao suveren vladar. Uredio je svoj dvor u Splitu i Jajcu, izdavao javne isprave, uzdržavao svoju vojsku i kovao svoj novac. Poznate su tri vrste Hrvojeva novca: groši, dinari i poludinari. Na svima je na licu Hrvojev grb: štit, nad njim kaciga i nad kacigom savinuta oklopljena ruka s mačem te napis: MOMETA CHERVOII DUCIS SPALETI. Na naličju je lik sv. Dujma i napis: S.DOIMUS – SPALETI. Veličina i težina: groš – oko 22 mm, oko 1,5 g; dinar – oko 18 mm, oko 0,80 g; poludinar – oko 14 mm, oko 0,4g. Novci Hrvojevi su lijepo i solidno rađeni. Mnogo su se trošili po čitavom Primorju, pa je Venecija bila prisiljena da kuje u Zadru poseban novac, da njime spriječi kolanje Hrvojeva novca.

Oko polovine 15. stoljeća igrao je u političkim prilikama Ugarske i Hrvatske veoma snažnu i odlučnu ulogu hrvatski velikaš Nikola Iločki (oko 1420–1477). Za njegova su se života izmijenila četiri vladara, a da se on nije ni jednom potpuno pokoravao, ni mnogo cijenio njihovu kraljevsku vlast. Neobično bogat i vlasnik silnih posjeda, bio je on i politički moćan i uplivan. Njegova je riječ u svim kritičkim časovima Hrvatske i Ugarske

bila od presudnog značenja. God. 1471. proglasi kralj Matijaš Korvin Nikolu Iločkog bosanskim kraljem i ujedno ga imenuje hrvatskim i slavonskim banom. Sada mu je bila glavna zadaća, da oružanom rukom otme od Turaka one dijelove svoje kraljevine Bosne, koje su oni u svojoj vlasti držali. Ali te zadaće nije mogao ni on sam, ni u zajednici s kraljem Matijašem izvršiti. Umro je međutim 1477. i pokopan je u franjevačkoj crkvi u svome velikom utvrđenom gradu Iloku. Kao bosanski kralj kovao je Nikola Iločki sigurno u Iloku svoje srebrne novce. Njegova je kovnica radila dosta obilno, jer se je očuvalo šest tipova njegovih srebrnih denara. Kjujući imitirala je njegova kovnica novce, koji su u ono doba u njegovim zemljama Hrvatskoj, Slavoniji i slobodnoj Bosni sigurno mnogo optjecali, a to su bili novci zadnja dva patrijarha u Akvileji i novci kralja Matijaša (VI. tip). Na licu imaju obično napis: M(oneta) NICOLAI D(ei) G(ratia) R(egis) BOSNE. To je bio dosta lijepo rađen novac, veličine oko 17 mm, težine oko 0,60 g.

Stara velikaška porodica Šubića dobila je 1347. god. nove posjede u sjev. Hrvatskoj sa sjedištem u gradu Zrinu, nedaleko Kostajnice, pa se je prozvala Šubići Zrinski. Prvi Zrinski, koji se je u novoj postojbini jače isticao bio je grof Nikola III. Zrinski (1489.–1534.). Turska sila, osobito za katastrofe na Mohačkom polju 1526., počela je stalno nadirati preko Une na posjede Zrinskog i na Hrvatsku. Za obranu i vođenje rata trebalo je novaca. Zato je grof Nikola počeo oko 1522. iskorištavati svoj rudnik srebra u Gvozdanskom i kovati svoj novac. Tu je uređio kovnicu s kovničkim personalom i dao je da se kjuju srebrni taliri, polutaliri, groši i denari. Na tome novcu dolazi redovito grb Zrinskih (dva ptičja krila) i napis: MONE-TA NICOLAI COMITIS ZRINI. Poznato je više tipova tih novaca, što je znak, da je ta

kovnica radila dosta obilno. Taliri su bili veličine 40 mm i težine oko 28 g, a denari oko 15 mm i oko 0,60 g. Novac je bio lijepo rađen, a na nekim komadima je sačuvano i ime kalupara: Sebastijan Rieder.

Na području Hrvatske najduže je i najviše kovala svoga novca stara Republika Dubrovačka. Ona je radila gotovo bez prekida od 1337. pa sve do 1803. godine, dakle skoro punih 500 godina. Iz te je kovnice pušteno u optjecaj 15 vrsta raznoga novca, koje su opet rađene u vrlo brojnim varijantama. Novac je kovan na starinski način rukom i čekićem, a tek krajem 17. st. uvedene su neke mašinske preinake. Dubrovački je novac služio u prvom redu potrebama Dubrovnika i dubrovačke trgovine, ali je s vremenom postao omiljeno i mnogo upotrebljavano platežno sredstvo po čitavu Balkanu. Tehničko osoblje u kovnici uzimano je u najstarije vrijeme između domaćih zlatara i kujundžija, koji su naročito pravili kalupe. U 17. i 18. st., kada su kovani krupni novci, dobavljani su kalupari i iz Italije. U dubrovačkoj su kovnici kovani srebrni i bakreni novci.

Srebrni su novci: 1) Dinar, kovan od 1337. do 1621. s likom sv. Vlaha i napisom: S BLASIUS RAGUSII, velik 17–20 mm, težak 0,64–1,80 g. – 2) poludinar, kovan 1370–1626. samo s glavom sv. Vlaha i s napisom kao kod dinara. – 3) Dinarić, kovan kao nasljednik dinara 1626.–1761. s likom sv. Vlaha, napisom kao na dinaru i s oznakom godine kovanja. – 4) Artiluk, prvi krupniji novac, kovan 1627.–1701. sa slikom grada, godinom kovanja i napisom: GROS(sus) ARGE(nteus) TRIP(lex) CIVI(tatis) RAGU(sii) na licu, a na naličju je glava sv. Vlaha pod biskupskom mitrom; vel. 18–19 mm, tež. 1,20 – 1,90 g. Artiluk je bio trogroška, a vrijedio je 3 groša ili dinara, ili 18 solda, ili 90 minca. – 5) Perpera je kovana 1683.–1750. i još 1801.–1803. sa slikom sv. Vlaha koji

ljevicom drži grad Dubrovnik i štap, a desnicom dijeli blagoslov, sa strana su slova: S – B (Sanctus Blasius) i odozdo godina kovanja; naokolo je napis: PROT(ector) RAEIP(ublicae) RHAGUSINAE. Vel. 26–29 mm i 24 mm, tež. 3,9–6,4 g; vrijedila je 12 dinara ili 72 solda. – 6) Poluperpera od 1801. god. s oznakom vrijednosti: GROSSETTI VI.; vel. 20mm, tež.2 g. – 7) Škuda je krupni novac, kovan 1708.–1750, licem i naličjem jednak perperi, jedino je na naličju drugačiji napis: TUTA SALUS SPES ET REFUGIUM. Vel. 37 mm, tež. 16,68 – 17,68 g. Vrijednost 3 perpera ili 36 dinarića. – 8) Poluškuda, kovana 1708.–1750. sa slikama i napisima kao i škuda; vel. 31–32 mm, tež. 8,30–9,20 g. – 9) Dukat je srebrni poveći novac, kovan 1723. i 1797. sa slikom sv. Vlaha i napisom TUIS A DEO AUSPICIIS te godinom kovanja; na naličju je grb Dubrov. Republike i napis: DVCAT(us) REIP(ublicae) RHACVSINAE. Vel. 40mm (1723) i 37 mm (1797), tež. 19,2 i 13,4 g. Vrijednost 40 dinarića ili 240 solda. – 10) Talir, kovan 1725–1779 u dvije varijante: a) stariji tip iz god. 1725.–1743. ima na licu veliko poprsje sv. Vlaha s dugom bradom, monogramom S-B i napisom: DIVINA PER T OPE, a na naličju državni grb, godinu kovanja i napis: DUCAT ET SEM(is) REIP RHAC (= dukat i po Dubrov. Republike), b) noviji tip, 1743.–1779. ima idealno poprsje dubrovačkog kneza ili rektora i napis: RECTOR REIP RHACVSIN; na naličju je sve kao i kod starije varijante. Vel. 41–45 mm, tež. 28,10–28,90 g. Vrijednost 1 1/2 dukata ili 60 dinarića. Starija varijanta je dobila ime po dugoj bradi sv. Vlaha b r a d a n, a mlađa r e k t o r a l i v i ž 1 i n. – 10) Polutalir ima kao i talir dvije varijante rađen je podjednako, ali ima drugu oznaku vrijednosti: MED(ius) DV(catus) ET SE(mis) (=polovina od dukata i po). Vel. 35–37 mm, tež. 13,9 g. 12) Libertina, najkrupniji i najljepše rađeni

dubrov. novac kovan 1791.–1795. isto talir ali s idealnim ženskim likom, personifikacijom Dubrov. Republike, i napisom: RES-PUBL – RHAGUS; na naličju je ili dubrov. grb ili štit s napisom u tri retka: LIBERTAS, i god. kovanja. Vel. 41–43 mm, tež. 28,88 g. Vrijednost 2 dukata ili 80 dinarića.

Bakreni su novci: 13) Minca, foliar, kovano 1436. (–1612 u više varijanata; najstariji tip ima na licu sovo R, a na naličju muško poprsje, bez napisa; kasnije se javlja muška ili ženska glava s napisom: MONETA RACUSII, a na drugoj strani slika grada. Ističe se lijepo rađena minca s visoko profiliranom i krasno rađenom ženskom glavom, djelo kako se čini, Pavla Dubrovčanina. Vel. 12–20 mm.– 14) Solad, kovan 1678.–1797. sa slikom grada, nad njim je lik sv. Vlaha, odozdo godina kovanja i napis: CIVI: TAS RAGVSII. Vel. 20–23 mm. – 15) Poludinarić kovan 1795. i 1796., s likom sv. Vlaha i napisom: PRO REIP RHACVSINAE. Vel. 24–25 mm. Vrijedio je 3 solada.)

Poslije katastrofalnog poraza Napolena u Rusiji 1812. god. digla se je sva Evropa, da posvema uništi njegovu moć. Na 19. VIII. 1813. krenula je iz Zagreba austrijska vojska, da zauzme južnu Hrvatsku i Dalmaciju i uništi tamošnju francusku vojsku. General Tomašić je brzo osvojio Liku te ubrzo cernirao i Zadar, koji se je napokon predao 4. XII. 1813. Za vrijeme opsade kovala je francuska vojna komanda u Zadru od srebra, posvojenog po dalmatinskim crkvama i samostanima, krupni novac od 1, 2 i 4 talira veličine 39 mm, 45,5 i 53,5 mm, te težine od 25,55 g, 59,75 g i 119,50 g. To su pokrupne srebrne pločice s malim kvadratima u središtu i u njima franc. grb, orao na munjama, i napis: ZARA –1813. te na drugoj strani oznaka vrijednosti.

Napokon je još kovan bakreni novac u Zagrebu za vrijeme mađarske revolucije 1848/

1849. U to doba, u poremećenim društvenim i političkim prilikama ponestalo je u optjecaju državnog srebrnog novca, a i bakreni sitni novac se sakrivao tako, da nije bilo plaćevnih sredstava za svakodnevna sitna plaćanja. Da tome nepovoljnom stanju pomogne, uredila je Banska uprava pod banom Jelačićem u Zgrebu svoju kovnicu i tu je kovala sitni novac vrijednosti jedne krajcare. Na licu je stavljen napis JEDAN – KRIŽAR – 1849, i posve odozdo znak kovnice: Z (Zagreb). Na naličju je štit pod krunom i u njemu slavonski, hrvatski i dalmatinski grb te naokolo napis: TROJEDNA KRALJEVINA HRVAT. SLAV. DALM. Veličina 24 mm.

Lit.: LJUBIĆ 1852; TRUHELKA 1897; BRUNŠMID 1898; STOCKERT 1919; RENGJEO 1929; 1931; 1935; 1936; 1936a; 1953; REŠETAR 1924; 1925.

I.Rengjeo

Real (španjol., od »regalis« (moneta) = kraljevski novac) je naziv za Španjolski srebrni bakreni i računski novac. Petar I. (1350–1369) počeo je po ugledu na francuske tournosgroše kovati srebrne reale (real de la plata) u težini od 3,48 g. Kad se je pod Ferdinandom Katoličkim (1479–1516) počelo kovati krupni srebrni peso, real je imao vrijednost 1/8 pesa. U 17. st. počela je Španija kovati u golemim količinama bakreni novac, što je uvelike poremetilo gospodarske prilike zemlje. Od tada do 1848. razlikovala su se tri računski novca: 1. real de la plata (srebrni real) po 51 a kasnije po 64 maravedi, 2. real de vellon (real od bilona ili bakra) po 34 i 3. provincijski real po 17 maravedi. Posljednji 1864. god. kovani real bio je težak 1,298 g. i imao je 1,05 g srebra. Portugalski real je kovani u isto vrijeme kada i španjolski, težak 3,22 g, ispočetka pod nazivom: tornez. Od 1543. god. i kovani su tu bakreni novci od

1,3 i 10 reala. Oblik množine od real glasi u portugalskom: reis. U 17. st. je taj naziv postao oznaka računski jedinice za krupni srebrni novac. (V. milreis!). – Reali su kovani od god. 1487/8. i u Nizozemskoj u srebru (real) i u zlatu (real d'or) u težini od 14,91 g.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 550–551.

Religiozne spomenice jesu novcu slično rađene, najobičnije od jeftinog metala (bronca, bakar, cin, nikl, tombak, britanija-metal) ali i od srebra i zlata kovane medalje i medaljice okruglog, ovalnog, uglatog i sl. oblika, koje izdaju razne vjerske ustanove prilikom crkvenih proslava, proštenja i drugih vjerskih priredaba. U tim prigodama se dijele ili prodaju, a sakupljeni narod ih rado uzimlje i čuva kao spomenznak. Među tim spomenicama imade i radova veće umjetničke vrijednosti, koje su izradili ugledni medaljeri (na pr. kod nas I. Kerdić), pa ih se stoga mnogo i sabire i u privatne i u javne muzejske zbirke. Postoji i literatura, u kojoj su obrađene spomenice pojedinih zemalja. Tako je na pr. nekadanji direktor Mađarskog narodnog muzeja u Budimpešti obradio u »Numizmatikai Közlöny«-u od 1911. do 1915. god. velik broj mađarskih religioznih spomenica, a među njima i dosta hrvatskih. Naših ovakovih spomenica ima iz mnogo mjesta, tako iz Marije Bistrice, Trsata, Sinja, Olova, Splita, Remeta, Krapine, Veprica kod Makarske, Blata na Korčuli, Petrovaradina, Orebića, Perasta, Zagreba, Trogira, Mula kod Kotora, Dubrovnik, Iloka, Sarajeva i iz drugih mjesta.

Lit.: HÖFKEN 1918; GOHL 1911, 1912, 1913, 1915; SCHRÖTTER 1970: 737.

I. Rengjeo

Religiozni napisi na novcu. U starija vremena, u sred. a i u novom vijeku, ušlo je u običaj te se je osobito na veće i krupnije novce

stavljalo kao legendu kakav izričaj religioznog značaja. Tako se već od 1284. god. javlja na mletačkom cekinu napis: *Sit tibi Christe datus, quem tu regis, iste ducatus*. Po zadnjoj riječi ovoga napisa dobio je mletački cekin naziv: dukat. Na veliki bosanski dukat iz 1461. god. stavljena je legenda: *GLORIA TIBI DEUS SPES NOSTRA*, a na taliru Nikole III. Zrinskog: *IN TE DOMINE SPERAVI, NON CONFVNDAR IN ETERNUM*. Na dukatima dubrovačkim iz 1723. i 1797. god. je napis: *TVIS A DEO AVSPICIIS*, a na škudama: *TVTA SALVS SPES ET PRESIDIVM*. U novije vrijeme dolaze na novcima mjesto religioznih izričaja razne devize kao pruska: *Suum cuique*, austrijska: *Viribus Unitis*, nizozemska: *Concordia res parvae crescunt* ili engleska: *Dieu et mon Droit*.

I. Rengjeo

Regalno pravo rudarenja. U srednjem je vijeku vladar (kralj, rex) imao vrhovnu vlast nad svim dobrima u državi. On je bio stvarni vlasnik sve zemlje, obradive i neobradive, pa ju je mogao po pravu koje mu je pripadalo (*salvo jure regio*), podijeliti, a i oduzeti, kome je on htio. Među kraljevska prava spadalo je i pravo kopanja i vađenja rude. To je bilo isključivo pravo kralja. Kad je neki plemić i magnat naišao na svome posjedu bilo na kakovu, osobito zlatnu ili srebrnu, rudu, bilo na kakav nalaz u prijašnja vremena zakopana novca, morao je to javiti vladaru. Uz kralja je na pr. kod nas u Hrvatskoj i Slavoniji uživao pravo rudarenja i hrvatski herceg ili ban. To je pravo bilo zasnovano na državno-pravnom osnovu kao privilegij hrvatsko-slavonske autonomije. Kralj je međutim mogao to pravo rudarenja podijeliti kojemu, obično za državu zaslužnom velikašu. Tako je kralj Matijaš 21. II. 1463. dopustio grofu Petru Zrinskom (1435–1493) i njegovim potomcima, da mogu na svojim posjedima

kopati rude zlatne, srebrne i olovne, a da za to ne plaćaju nikakove daće, a kralj Ludovik II. je dozvolio jajačkom, kapetanu Petru Kegleviću (1476–1554), da kroz 25 godina može, na zemljištu grada Bužima vaditi zlato, srebro, bakar željezo, olovo i kositar i tim se rudama koristiti plaćajući jedino propisanu daću kralj. komori.

Lit.: TRUHELKA 1897: 2.

I. Rengjeo

Reis, portugalski novac, vidi: real.

I. Rengjeo

Rektoral je druga po redu kovanja vrsta dubrovačkog talira s idealnom slikom dubrovačkog rektora (otud je izvedeno i ime novca) i legendom: *RECTOR REIP RHACVSIN* na Av., a na Rev. je grb Republike i oznaka vrijednosti: *DVCAT ET SEM – REIP. RHAC*. Ovaj lijepo rađeni talir kovan je 1743. do 1748. god. u težini od 28,33g, od srebra 566.66 tisućina finoće.

Lit.: REŠETAR 1924: 450 i d.; 1925: 254.

I. Rengjeo

Remedium legis je naziv za zakonom dopuštenu razliku u težini iskovanog novca. U sred. pa i u novom vijeku nije uvijek bilo moguće da se neusavršenim vagama i utezima točno iskuje neki novac u težini, koja mu je bila zakonom određena. Nije se mogla ni propisana smjesa metala posve točno načiniti. Zato je bila zavedena određena tolerancija u finoći smjese i težini novca. Tako je kod slavonskih banovaca uzimana legura od 75% srebra i 25 % bakra, ali je bilo dopušteno da bakra bude i do 10% više, a da smjesa nije bila protuzakunuta. Slično je bilo i kod određivanja kovanog novca. A tako se postupa i u moderno vrijeme. Za njemački zlatnik od 10 maraka bila je propisana težina 3,98248 g, ali kovnica je smjela staviti u optjecaj i

komade, ako su bili 0,00996 g. teži ili lakši, dakle ako su imali težinu između 3,99244 g i 3,9752 g.

Lit.: TRUHELKA 1897: 21; SCHRÖTTER 1930: 561–562.

I. Rengjeo

Repar, ripper su naši narodni nazivi, osobito u Sloveniji, za groševe salcburškog nadbiskupa Leopolda Keutschach-a (1495–1519), koji su se u velikim količinama kovali i osobito širili i trošili po našim sjeverozapadnim krajevima. Ime je nastalo po repi, koja se vidjela u grbu Keutschacha na samom novcu.

I. Rengjeo

Republikanski novci. Moderni stručni naziv za novce rimske republike od najstarijih aes rude, -grave i -signatum pa do početka Augustove samovlade (30. g. po Kr.). U starijoj numizmatičkoj literaturi nazivani su svi rimski novci toga razdoblja konzularnim, što je potpuno netočno.

B.Z.

Restituirani novci. Stručni naziv za novce raznih kovina, koji su kovani po tipu i uzoru starijih izvornih primjeraka i to nakon duljeg vremenskog razmaka. Osim dvojice baktrijskih kraljeva (Agatokla i Antimaha, II. st. pr. Kr., koji su dali kovati tetradrahme svojih predšasnika) i Aleksandra Velikog u antici je samo Rim kovao R. N. To je bilo na početku carskog doba pod carevima Titom, Domicijanom i Nervom, koji su dali kovati novce svojih predšasnika izuzevši nepopularne careve Kaligulu, Nerona, Otona i Vitelija. Na aversu takvih novaca, koji su kovani u raznim kovinama, nalaze se likovi vladara, dok se na reversu nalaze ili likovi sa originalnih novaca tih vladara ili potpuno novi likovi. Na natpisu takvih novaca, nalazi se ime cara, koji je obnovio novac svog predšasnika uz

riječ »restituit«. Trajan (98.–116.) obnovio je niz denara rimske republike i neki broj aureja njegovih predšasnika od Cezara do Nerve. R. N. kovali su kasnije još Hadrijan Marko Aurel i Vero. Među R.N. donekle se ubrajaju i oni novci, koji su kovani u vrijeme Flavijske dinastije sa likovima novaca M. Antonija, Augusta i republikanskih novaca. Ta je serija vjerovatno iskovana u počast 100-godišnjice bitke kod Akcija.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 563–564.

Rešetar dr. Milan, profesor slavistike u bečkom i zagrebačkom sveučilištu, numizmatičar i numizmatički pisac. Rodio se 1860. u Dubrovniku. Otac mu je bio Pavao Rešetar. Gimnaziju je svršio u Dubrovniku, a slavistiku i klasičnu filologiju je studirao u Beču i Grazu. Služio je kao gimnazijski profesor od 1882. do 1891. u Kopru, Zadru i Splitu. God. 1891, pozvan je u Beč, da uređuje hrvatsko izdanje zakona u tamošnjem službenom listu. U bečkom sveučilištu imenovan je već 1892. lektorom hrvat. jezika, 1895. god. docentom, 1904. izvanrednim i 1908. redovitim profesorom slavistike kao nasljednik Jagića. God. 1919. došao je u zagrebačko sveučilište i tu je služio do 1927. God. 1928. preselio se u Firencu, gdje je živio do svoje smrti 14. I. 1942.

Rešetar je kao slavista napisao niz dobrih radova s područja našega jezika i njegovih dialekata te naše starije, specijalno dubrovačke književnosti, a publicirao je i nekoliko starijih i novijih pisaca te nekoliko lekcionara. Sva se njegova djela odlikuju solidnom obradom i osobitom temeljitošću.

Ali Rešetar se bavio i numizmatikom i kao sabirač i kao naučni radnik. Bio je već u 45. godini života, kada je 1905. preuzeo numizmatičku zbirku svoga još 1880. umrlog oca. U njemu se odmah pojavila želja, da nastavi s popunjavanjem razmjerno malene očeve

zbirke, kao i odluka, da napiše još opširnije i temeljitije djelo o dubrovačkoj numizmatici, nego što je to napisao njegov otac. Rešetaru je pošlo za rukom te je za 17 godina sakupio i izgradio najveću i najpotpuniju zbirku dubrovačkog novca od svega 3338 komada, i opisao je – uz dodani niz starijih i novijih medalja, te raznog inostranog novca, koji je stajao u nekoj vezi s Dubrovnikom – u dva debela sveska pod naslovom »Dubrovačka numizmatika«. Pri toj obradi, imao je da rješava mnoga teška pitanja osobito kod najstarijeg dubrovačkog novca, kod minca, dinara i poludinara, na kojime nije označena godina kovanja, a trebalo je ustanoviti vremenski redoslijed kovanja pojedinih tipova i varijanata. Inače je nastojao da kod svakog tipa iznese i opiše i svaku varijantu prema najsitnijim razlikama u kovu i legendi. Šteta je tek, što mu je to odlično golemo djelo štampano u tiskarama, koje nisu bile opskrbljene potrebnim grafičkim priborom za štampanje jedne numizmatičke edicije, osobito raznim gotičkim i polugotičkim slovima, koja se javljaju na dubrovačkom novcu. Rešetaru je paralelno sa svojim sabiračkim nastojanjima objavljivao i niz članaka o dubrovačkoj numizmatici u raznim časopisima. Već 1905. god. izišao je njegov članak »Le monete della repubblica di Ragusa« u časopisu *Rivista italiana di numismatica*. Za njim slijedi kasniji njegovi članci i prikazi: Novci Poljičkog statuta (*Glas. Zem. muz. Sarajevo* 1908., s.213). – Medalje dubrovačke republike (*Dubrovnik*, XVII, 1908, br. 52 i 53). – Spomenice dubrov. republike (*Dubrovnik*, XVIII, 1909, br.2 i 3). – Rijetke novije dubrov. medalje (*Crvena Hrvatska*, XX, 1910, br.83). – Das Münzwesen der Republik Ragusa (*Monatsblatt der Numism. Gesellschaft*, Wien, 1910. br. 323–327). – Zu den Ragusaner Fälschungen von polnischen Dreigroschern der Stadt Riga (*Monatsblatt d.*

Num. Ges., Wien, 1910, br.328). – Münzen im Statute der Poljica (*Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosn. u. Herz.*, XII, Wien 1912, s. 324). – Stari bosanski novci (*Bosanska Vילהa*, Sarajevo 1913, br. 5). – Sammlung Rešetaru (*Monatsblatt d. Num. Ges.*, Wien 1916, s. 153). – Ein ungarisch-ragusanischer Taler der Kaiserin Maria Theresia (*Monatsblatt d. N. G.*, Wien, 1916, s.393). – Numizmatika u Jugoslaviji (*Jugoslav. Obnova-Njiva*, Zagreb 1920, s. 776–778). – Ugar.-dubrov. talir carice Marije Terezije (*Strena Buliciana*, 1924, s. 677). – *Dubrovačka numizmatika*, knj. I., Srem. Karlovci 1924, knj.II., Beograd-Zemun 1925). – Novci krivotvoreni od bosanskih vladara (*Kal. Prosvjeta*, Sarajevo 1925, s. 80–83). – La fine della zecca di Ragusa (*Rassegna numismatica*, XXVI, Roma 1930). Još jedna dosad nepoznata dubrovačka minca iz XV. vijeka (*Numismatika*, I. Zagreb 1933. s. 9–10). – Tre medaglie poco conosciute di Ragusei (*Rassegna numismatica*, 1933, br.- I). Dubrovačka perpera od god. 1618 (*Numizmatičar*, 1935. s. 9). – Najstari je mince dubrovačke (*Numismatika*, II–IV, Zagreb 1936, s. 65.). – Početak kovanja dubrovačkog novca (*Rad* 266, Zagreb 1939). – i – posthumno – Još nešto o medaljeru Pavlu Dubrovčaninu (Paulus de Ragusio) – (*Numizmatika*, V. 1953, s. 32–34). – Milan Rešetaru istakao se i svojim sakupljačkim i naučnim radom kao prvi i najodličniji pregalac na području naše narodne numizmatike. Njegova golema i odlična zbirka imala je biti nabavljena za Zagrebački muzej. Već su se vodili i pregovori za tu transakciju, ali žalost do toga nije došlo, jer nije bilo potrebnog novca. Zbirka je onda otišla u tuđinu. Kupila ju je jedna institucija u Pragu.

Lit.: *Znameniti i zaslužni Hrvati*. Zagreb, 1925: 228; STANOJEVIĆ III, Zagreb 1928: 900; MATIĆ 1942; HORVAT 1953.

I.Rengjeo.

Rešetar Pavao (1809–1880) je kao državni činovnik služio po raznim mjestima Dalmacije pa je još kao mlad čovjek služeći od 1833. do 1842. god. u Kninu počeo skupljati rimske novce. Kada je 1848. došao u Dubrovnik, počeo je sabirati samo dubrovačke novce i bavio se time sve do svoje smrti. Poznata je stvar, da se dubrovački novci na samom području nekadanje Dubrovačke Republike pa i u samom Dubrovniku dosta rijetko i u neznatnim količinama nalaze. Zato je Rešetar sakupio tek oko 1530 komada. Pri uređivanju svoje zbirke uzimao je u nju svaki komad od sitnijih vrsta, pa je u njoj bilo i duplikata, dok je bio zadovoljan, ako je mogao od krupnijih vrsta da uvrsti barem po jedan komad od svake godine kovanja. No Rešetar se nije zadovoljavao samo sa skupljanjem dubrovačkog novca. Njega je uvelike zanimala i povijest dubrovačke kovnice kao i vrijeme postanja i povijesni razvoj svake pojedine vrste dubrovačkog novca. S radnjama Norberta Dechanta: *Die Münzen der Republik Ragusa*, Beč 1870. i Vice Adamovića: *Della monetazione ragusea*, Dubrovnik 1874. nije se mogao zadovoljiti, jer su bile napisane tako, da su davale tek ograničen pogled na razvoj kovanja dubrovačkog novca. Rešetar je bio svijestan, da je za svoje vrijeme izgradio najveću i najbolju zbirku, i odlučio je, da na osnovu te zbirke obradi i opiše sve vrste dubrovačkog novca i ujedno sakupi i objavi svu dostupnu građu iz dubrovačkog arhiva, koja se odnosi na kovanje dubrovačkog novca, da time osvijetli historijat svake pojedine vrste. To je obradio u velikoj studiji od 16 opsežnih poglavlja, ali nije doživio, da se ona štampa još za njegova života. Objavljena je ta studija tek u godinama 1891. i 1892. kao prilog splitskog »Bullettino di archeologia e storia dalmata«. U prvih 11 poglavlja govori se tu na prvom mjestu u opsežnom 1. poglavlju (str.7. do 118.) o osnutku dubrovačke kovnice i iznosi uz bogato navađanje arhivskih

vrela i navoda čitava povijest kovnice sve do 1806. god. Drugo je poglavlje (str.119–176) posvećeno dubrovačkom folaru i ispunjeno bogatom dokumentacijom iz dubrovačkog arhiva. Na identičan način su u III. poglavlju (str. 177–245) obrađeni dinar i dinarić (grosso, grossetto), u IV. srebrni i bakreni poludinar (str. 246–260), u V. poglavlju artiluci (artiluchi) (str. 261–267), u VI. bakreni soldo (str. 268–273), u VII. perpere i poluperpere (str.274–281), u VIII. škuda i poluškuda (str. 282–287), u IX. srebrni dukat (str. 288–295), u X. poglavlju talir i polutalir (str. 296–311) i u XI. libertina (str. 312–321). U daljnim poglavljima donio je Rešetar arhivske podatke o dubrovačkim medaljama (pogl. XII, 322–332), o novcu dubrovačkom, koji nije kovan, premda je njegovo kovanje bilo određeno (XIII, 333–344), o novcu stranih država, koje je dubrovačka kovnica kovala ili imala kovati na nalog dubrovačke vlade (XIV, 345–352) i o radu kovnice i o kovanju za vanjske države (XV, 353–361). Napokon je u zadnjem, XVI. poglavlju dao Rešetar neke podatke, kako se mogu raspoznati pravi dubrovački novci od falsificiranih (str. 362–372). Na kraju studije dodane su dvije table lijepo izrađenih slika. Rešetarovo djelo je tiskano pod naslovom: *La zecca della repubblica di Ragusa di Paolo cav. de Rešetar, i. r. consigliere aulico*. Spalato, 1891–92. Rešetarova studija je solidna naučna radnja, prvo naučno djelo u našoj numizmatičkoj literaturi, koje je izrađeno i napisano na osnovi arhivskog gradiva.

Lit.: REŠETAR 1924: XII–XIII, 24; RENGJEJO 1953: 71.

I.Rengjejo

Revers (kratica: Rev. ili Rv.) je francuski i engleski naziv – općenito prihvaćen u svjetskoj numizmatičkoj literaturi – za naličje ili stražnju stranu novca.(V. to!).

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 565.

Rhyton je prvobitno rog, iz koga se pije. Kasnije se činio iz metala ili iz gline, ali u obliku životinjskog roga. Na grčkim novcima ga vidimo u rukama Herakla ili Dioniza.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 566.

Rigsdaler je naziv za srebrni talir kovan u Danskoj od 16. do početka 19. stoljeća.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 568.

Rijder je bio nizozemski zlatni novac kovan od 1581. god. u težini od 3,408 g sa slikom jahača na Av. Od 1605. god. kovan je teži zlatnik »nizozemski rijder« isto sa slikom jahača, u težini od 9,997 g.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 568–569.

Riječki papirni novac. Za teške novčane krize u nekadanjoj Austriji, za vrijeme mađarske revolucije, nestalo je i u gradu Rijeci iz optjecaja sitnog novca, prijeko potrebnog za mala plaćanja. Rijeka je bila od starine autonoman grad, ali je 31. VIII. 1848. pridružena Hrvatskoj i hrvatska joj je vlada i nadalje priznala autonomnu upravu i upotrebu talijanskog jezika kao službenog. Da olakša situ trgovinu odlučila je riječka gradska uprava, da izda svoj lokalni novac pod vlastitom garancijom njegove vrijednosti. U optjecaj su puštene tri emisije toga novca. U I. emisiji izdane su novčanice od 5 i od 10 krajcara ili karantana, od 17. X. 1848., II. emisiji od 8. V. 1849. novčanice od 3 kr. i u III. emisiji od 4. V. 1850. od 3 i od 5 krajcara ili karantana. Sve su novčanice izdane u talijanskom jeziku, a samo je na komadima I. emisije vrijednost označena sa strana i u hr-

vatskom i njemačkom jeziku. Bečka centralna državna vlada bila je protivna izdavanju privatnog novca, pa je već krajem prosinca 1849. pozvala riječku gradsku upravu da svoj novac povuče iz optjecaja. Uprava nije tome zahtjevu mogla udovoljiti, jer državnog sitnog novca nije bilo dosta u cirkulaciji. God. 1850. vlada je ponovno zahtijevala povlačenje gradskog novca. Ali to je provedeno tek krajem godine 1853. Lit.: SMOQUINA 1932; RENGJEO 1953: 46–51.

I.Rengjeo

Rimski novci. Pod R. N. podrazumijevaju se u numizmatici svi novci, koje je kovala rimska država u Rimu i na područjima, koja su padala pod rimsku vlast. Od toga se na tim područjima izuzimaju kovnice rimskih kolonija, koje su kovale vlastite novce (v. čl. Kolonijalni novci) kao i kovnice autonomnih novaca (v. čl.), ponajviše kovnice grčkih gradova u rimskom carstvu. U R. N. spadaju svi kovovi od aes grave i aes signatum iz V. st. pr. Kr. pa preko svih novaca rimske republike i carstva do propasti zapadno-rimskog carstva (476. po Kr.). Novac, koji je poslije podjele rimskog carstva na zapadno i istočno (395. po Kr.) kovan u istočnom dijelu zove se u numizmatici bizantinskim (v. čl.).

B.Z.

Rin je najsitniji brončani novac Japana. 1 jen = 100 sena; 1 sen = 10 rina. Prije zadnjeg rata je 1 rin vrijedio 1 njem. pfenig.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 569, 623–624.

Rodska stopa. Otok Rhodos imao je posebnu novčanu stopu. Rodska tetradrahma vagala je u 5. st. pr. Kr. 15.3 grama. Tri rodske drahme bile su jednake dvjema eginskim. Rodska stopa proširila se prije Aleksandra Vel. po Kariji, Joniji, Troadi, Miziji, pače i Macedoniji, Bizantu i Mesembriji. U 3. st. pr. Kr. proši-

ruje se rodska stopa i po egejskim otocima. Ali tada brzo prestaje, pa se stapa s feničkom stopom, tako da je njena tetradrahma vagala jedva 13 grama.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 565–566.

Rogina – izraz za znak na metalu.

Roma. Personifikacija grada Rima i rimske države. Javlja se na novcima rimske republike i carstva u liku žene s kacigom na glavi. Na republikanskim novcima najčešća je glava ili poprsje R. dok je čitav lik rijedak. Na carskim novcima su naprotiv rijetke glave R. na aversu, dok su čitavi likovi R. na reversu vrlo česti (osobito od IV. st. po Kr. pa do pada zapadno-rimskog carstva). Takav lik stoji ili sjedi sa kacigom na glavi, oboružan kopljem i mačem, te drži u desnoj ruci kipić pobjede (victoriolu). Najstariji novci, na kojima se javlja glava R. jesu rimsko-kampanski srebreni novci sa kraja IV. st. pr. Kr. Arhaički oblik kacige na glavi R. sa tih prvih novaca postepeno se nadopunjuje raznim atributima kao: krilima, perjanicama i sl. i oni ostaju tipični ukrasi glave R. na srebrenim novcima do kraja rimske republike. Glava R. javlja se u carsko doba osobito često na malim bakrenim novcima sa natpisom URBS ROMA. Posljednja poprsja R. nalaze se na istočno-gotskim kovanim novcima u VI. st. po Kr. u Italiji. Uz tipizirani lik R. na kasno-rimskom novcu javljaju se i mnoge varijante u odjeći i atributima. Vrlo su česti i raznoliki likovi careva, božanstava, vojnika, koji stoje nasuprot njoj, uz nju ili je okružuju. I pridjevi R. vrlo su brojni: aeterna, felix, invicta, perpetua, redux, renascens, restituta, victrix. Hram R. javlja se osobito na novcima careva Antonina, Proba i Maksencija. Česta je veza kulta R. i Augusta osobito na novcima malo-azijskih gradova. Personifikacija R. javlja se na novcima kroz čitavo rimsko carstvo od početka pa do pada.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 571–573; KOS 1998: 308–310.

Royal d' or bio je francuski zlatni novac 14. stoljeća, na kojemu je prikazan kralj, kako stoji pod jednim gotičkim portalom.

I.Rengjeo

R.S.R. Kratica, koju nalazimo na podnožju reversa novaca Karauzija (287.–293.) nije, prema najnovijim istraživanjima stručnjaka, oznaka kovnice Rotomagus (Rouen u Francuskoj) nego se razrješuje sa: Rationalis Summarum Rationum, a to je bio naslov visokog carskog financijskog činovnika, koji je stajao na čelu kovnice.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 575.

Rub novca ili brid novca je onaj dio novčane pločice, koji se nalazi unaokolo između gornje i donje ravnine. U vremenima, kada se novčana pločica izrađivala udarcima čekića ili valjanjem, rub je bio redovito nepravilan, nekad deblji, nekad tanji, nezaokružen, nego ili djelomično izbočen preko propisanog promjera ili uvučen i smanjen. U sred. vijeku pravilnoj zaokruženosti ruba novca nije se pridavala nikakova pažnja. Ali pravilna izrada ruba je najjača obrana novca od falsificiranja, od obrezivanja i time od oduzimanja njegove zakonom određene težine i u vezi s njom vrijednosti. Zato se je već od starine nastojalo, da se kod krupnijih nominala turpijanjem ili sličnim postupkom rub donekle izravna i načini pravilno okruglim. Posljedica takova rada vidi se na pr. na rimskim velikim broncama, na kojima se nađe turpijom izrađen kosi rub. Osobita obrada novčanog ruba javlja se kod nekih rimskih novaca sa zupčastim rubom (nummi serrati) S napretkom, tehnike i otkako je zavedeno kovanje s prstenom novci imaju pra-

vilan rub, izrađen okomito prema obje svoje plohe. S pomoću prstena postavljaju se na sam rub unaokolo i razni natpisi sa slovima ispupčenim ili udubljenim, ili se tu među raznoliki ornamenti ili zupci. Uvijek služi, rub novca za prosuđivanje valjanosti novca. Kod lijevanih komada novca na rubu se vidi trag, kako je i gdje je gornja i donja strana novca sastavljena i slijepljena.

I.Rengjeo

Rubalj (rus. Rubl'), ruska krupna srebrna nominala. Naziv rubl je nastao od rus. glagola: rubitj = odrezati, početkom novoga vijeka, kada se je novčana pločica pravila jednostavnim odrezivanjem od krupne srebrne šipke. Ispočetka je rubalj bio utezna i računska jedinica, iz koje se kovalo 100 denjga; težina denjge je iznosila 0,93 g. U Rusiji su se od 15. do 17. st. razlikovala dva rublja, lakši moskovski i teži novgorodski, ali sistematski sređenoga novčanog sistema nije u to doba bilo. Tek je Petar Vel. (1689–1725) sredio ruski novčani sistem i izgradio ga prema zapadnim uzorima zavevši srebrni rubalj kao novčanu nominalu. Prije njega je car Aleksije Mihajlović 1654.–1663. počeo prekidati njemačke i druge zapadne talire stavljajući na njih sliku cara na konju na jednoj i ruskog dvoglavog orla na drugoj strani. To je t. zv. ruski jefimok. (V. to!). Petar Vel. je zaveo ruski srebrni bakreni i zlatni novac. Rubalj je imao 100 kopjejkki koje su se kovale samo od bakra. Prvi srebrni rubalj, kovan sporadično od 1704. do 1714. imao težinu od 28,44 g, pa je odgovarao evropskom taliru. Kasnije su rublji kovani u manjim težinama, tako između 1718. i 1734. sa 20,76 g, a između 1764. i 1915. samo 18 g srebra. Od god. 1713. do 1915. kovani su rublji svake godine s likom cara na Av. i s dvoglavim orlom na Rev. – Sovjetski srebrni rubalj ima od 1924. god. težinu od 20,05 g sa 18 g čistog srebra i veličinu od 34 mm.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 575–577.

Rudarske marke. Čini se, da su u starom vijeku bile rudarske marke mali brončani novci iz ranoga carstva s glavom Trajana, Hadrijana, Rome ili jednoga od četiri metalna božanstva Apolona, Diane, Marsa, Venere i s napisima na Rev.: (metalli) Dardanici, Pannonici, Ulpiani ili: metal(lis) Aurelianus, Delm(aticis), Nor(icis), Pannonicis, ili tipovi, na kojima se vidi žena s klasjem, jelen, oklop, Aequitas ili napis na vijencu. Ali još nije sigurno utvrđeno, jesu li to bili novci ili marke. U novom vijeku su rađene i izdavane rudarske marke kao spomenznak na kakav događaj ili što slično u nekom rudniku, pa se na njima vide slike rudarskih ili kovničkih činovnika, poslovične rečenice i likovni podsjeti. Mnogo jednostavnije rudarske marke kovane su za praktične svrhe kao pomagala za razna obračunavanja pri isplati zarade, narudžbama, za kontroliranje rada, za prehrambene nabave i sl. Na njima se obično vidi rudarske čekiće, godinu kovanja, početno slovo rudnika kao monogram, na pr. K (Kremnica), R (Rešica), O (Oravica) sve u Mađarskoj. – Zanimljivo je, da se rudarski čekići vide i na spomentalirima Zrinskih iz Gvozdanskog.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 71; KOS 1998: 310–311.

Rudnički novci. U sredini Šumadije izdiže se najviša planina sjev. Srbije Rudnik (1169 m). Ime joj potječe od raznih ruda, koje su se još u rimsko doba u njoj vadile, a među njima osobito olovna ruda. Ustanovljeno je, da se tu od tone olova može dobiti 696 g srebra. U sred. vijeku je na toj planini osnovano i izgrađeno poveliko rudarsko naselje pod imenom Rudnik, okruženo jakim zidinama i obrambenim kulama. Već. u 13. st. postojala je tu znamenita dubrovačka trgovačka

kolonija. Za kralja Uroša II. Milutina (1282–1323) razvilo se u Rudniku vađenje srebrne rude u velikom opsegu, pa je tu osnovana i srpska kovnica novca. Još i za despota Đurđa Brankovića (1427–1456) bio je rudarski rad u Rudniku vrlo razvijen pa je i sam Đurađ rado boravio na svojim posjedima u blizini naselja. U rudničkoj kovnici kovao je svoje novce i Đurađ Branković, pa su nekoji i obilježeni napisom (u ćirilici): RUDNIK (Ljubić, str.165., tab. XIII, br. 15.) – Danas to mjesto više ne postoji. Turci su ga 1739 spalili. Preostali su još samo brojni tragovi, koji podsjećaju na nekadanji rudarski rad i život kao stari rovovi, porušena okna, ostatci talionica i velike količine troske.

I.Rengjeo

Rupija (u sanskrtu: rupyā = srebro; engl.: rupee), srebrni novac u Indiji. Pojavio se i ušao u optjecaj u velikim količinama polovinom 16. stoljeca. Kovan je u težini od 11,534 g od srebra 970 tisućina. U toku vremena opadala mu je pomalo težina. Napisi na rupijama su dosta slični onima na zlatnom mohuru ili muhru, ali vrijednost nije nikada navedena. Brojne indijske dinastije kovale su tokom stoljeća do 1000 različitih vrsta novca, a rupije su bile još označavane dodava-

njem imena odnosnog vladara ili indijske države. Takav je novac izdavan sve do početka XX. stoljeća. Oko 1843. god. počele su zauzimati u trgovini i prometu prvo mjesto rupije engleske vlade. Od 1835. god. izdavalo je privilegirano trgovačko društvo Indijska kompanija svoje rupije sa slikom kralja na Av. i s oznakom vrijednosti: ONE RUPEE na Rev. u težini od 11,66 g. Od 1870. god. imade komada od 1, 1/2, 1/4 i 1/8 rupije. U modernom indijskom novčanom sistemu 1 rupija = 16 anna. (V. anna). – Naziv rupija za novac postojao je u Afganistanu, franc. Prednjoj Indiji (Pondichery), portugal. koloniji Goa i u nekadanjoj njemačkoj Istočnoj Africi, u kojoj su puštani u optjecaj srebrni komadi od 2, 1, 1/2 i 1/4 rupije.

Lit.: BLIND 1906: 147, 109; SCHRÖTTER 1930: 577–580.

I.Rengjeo

Rušpa je naš narodni naziv, osobito u Bosni, za mletačke zlatne cekine. Sam naziv je nastao prema talijanskom prostonarodnom nazivlju: ruspo = novo kovan. Taj su naziv imali u prostom narodu u Italiji firentinski i mletački cekini, valjda, zbog svog živog, kovnog sjaja.

I.Rengjeo

S

Sadržina novca je u novčarstvu tehnički naziv za količinu metala, koji se u jednom novcu nalazi. Oko 1500. god. sastojala se sadržina jednog njemačkog zlatnika od 2,53 g zlata, 0,53 srebra i 0,22 bakra, a jednoga državnog talira oko 1570. god. od 25,98 g srebra, i 3,25 g bakra. (V. finoća metala!).

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 214.

Salus. Personifikacija zdravlja i državnog blagostanja sa dodatkom: augusti, augustae, mundi, populi romani, publica, rei publicae, romanorum i temporum. Prikazana je na

rimskim carskim novcima u liku žene, koja sjedi ili stoji. Pred njom se najčešće nalazi žrtvenik, iz kojega se izdiže zmija. U desnoj ruci drži zdjelicu, a u lijevoj žezlo. Rjeđi je stojeći lik S. koja hrani zmiju, što joj se spušta s ramena, dok je iza nje stup sa malim kipom. S. je vanredno česta na rimskim carskim novcima od Nerona do Galerija Maksimijana (54.–311. po Kr.). Uz natpis S. javlja se često glava carice Livije, dok su na kasnorimskim novcima (sve do pada zapadno-rimskog carstva 476. g.) česti likovi cara ili careva, koji jašu, stoje ili sjede, zatim lik cara koji pazi zarobljenika ili drži bojne znakove, likovi raznih kršćanskih simbola i t.d.

B. Z.
Lit.: SCHRÖTTER 1970: 277–278, 214.

Sasanidski novci. Jedinica novčanog sistema perzijskih kraljeva Sasanida bila je prvobitno antička drahma s težinom od 4,24 grama, koja je težina kasnije pala na 3,90 grama. Nadalje su kraljevi iz te porodice kovali hemidrahme, obole i – čini se – hemiobole. Zlatnih novaca ima vanredno malo sačuvanih te se radi toga čini, kao da su kovani samo za vanredne prigode. Bakrene novce kovali su samo stariji kraljevi. Tip sasanidskih novaca je u glavnom isti: U Av. poprsje kralja desno, u Rv. oltar za vatru sa dva čuvara. U Av. je naznačeno ime vladara, u Rv. mjesto kovanja.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 586–587.

Satrap je ime perzijskog pokrajinskog namjesnika. Dok satrapi u vrijeme Darija još nisu imali pravo kovanja novca prisvojili su si kasnije satrapi to pravo. Svakako su maloazijski, cilicijski i ciparski satrapi 4. stoljeća vršili ovo pravo. Neki od njih stavljaju svoj lik u Av. s tiarom, a neki stavljaju na novac lik perzijskog kralja s lukom. Satrapski se novci poznaju po glavi s mitrom.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 587–588.

S. C. Kratica na reversu svih bakrenih novaca, koje je kovao rimski senat u carsko doba od Augusta (17. g. pr. Kr.) do Galijena. Razrješava se sa S(enatus) C(onsulto) t. j. senatskim odobrenjem (kovano).

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 589–590.

Sceptar (lat. sceptrum) je ispočetka štap, naročito dugačak štap, koji su starci nosili kao poštapalo, pa je po tome dobio časnije značenje i u prenesenom smislu kao oznaka viteške, vladarske i božanske časti. Na jednome novcu cara Hadrijana s napisom Providentia deorum donosi orao caru kratak sceptar. Na novcima se oslanjaju na štap osobito Zeus i Hera, Demetra i Vesta, a skoro i sva ostala božanstva te mitski kraljevi Minos i Prijam, a drže štap u ruci Sarapis, Pitagora na Samosu i rimski triumfatori. U srednjem i u novom vijeku likovi vladara obično drže desnicom sceptar kao znak njihove carske i kraljevske časti. Sceptar je obično lijepo izrađen, plastično iskićen, s kakovim simbolom na vrhu, najobičnije križićem. Često se stavlja sceptar i uz državni grb.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 755.

Schilling je u ranom sred. vijeku germanski naziv za bizantski zlatnik, solidus. Od čega i kako je postao taj naziv, do danas nije objašnjeno. Od vremena Karlovića plaćalo se za jedan solidus ispočetka 40, a kasnije redovito 12 dinara. S time je solidus, koji je na zapadu redovito nazivan šiling, postao računski novac. Računalo se: 1 funta = 20 šilinga = 240 denara ili pfeniga; 1 šiling = 12 denara ili pfeniga. To se računanje proširilo i prihvatilo po čitvoj državi Karlovića u Španiji, Italiji, a od 11. st. i u Engleskoj, u kojoj

se je održalo u računanju s novcem sve do danas. Kao računski novac prestao se šiling upotrebljavati tek u 13. i 14. st. U to vrijeme se po prvi put kovao šiling kao efektivan novac, tako u Francuskoj od 1266. god. kao grossus denarius turonensis, veliki denar turonski. Prema ovom krupnijem srebrnom novcu dobio je šiling u Italiji naziv grosso, a u sred. i zapad. Njemačkoj Groschen. U istoč. i sjev. Njemačkoj je međutim i novi kovani krupniji novac zadržao naziv šiling kroz čitav sred. pa i daleko u novi vijek, na pr. u Lübecku, Rostocku, Franačkoj, Švapskoj, Würtembergu, Westfalen-u, u krajevima oko ist. mora. Iz Njemačke su šiling preuzeli u neke okolne zemlje, tako Poljska (šelong) Holandija i skandinavske države. U najnovije vrijeme, 1924. god., zavela, je i Austrija šiling kao novčanu nominalu. U Engleskoj je šiling još i danas novčana jedinica. (V. shilling!).

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 597–602.

Scudo (tal.; od. lat. scutum = štit; franc. écu) je naziv, koji se je najprije od oko polovine 14. st. uzimao u Francuskoj za neke novce od zlata i srebra, koji su imali sliku kraljevskog štita ili grb u obliku štita. Otud, t. j. po štitu, je nastao i tal. naziv, od kojega je opet izveden naš naziv: škuda.

I.Rengjeo.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 619.

Scyphati (nummi). Naziv za bizantinske novce iz svih triju metala zdjelicaoblika (poput čunja = scypha), koje su najprije počeli kovati Bazilije II. i Konstantin VII. Porfirogenet (976.–1025. po Kr.), a zatim se kiju nakon stanke od Nikefora III. (1078.–1081. po Kr.), sve do kraja bizantinskog carstva kako u Carigradu, tako i u ostalim bizantskim državama.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 619.

Securitas. Personifikacija sigurnosti sa dodatkom: augusti, imperii, orbis, perpetua, populi romani, publica, reipublicae, Romae, saeculi, temporum. Prikazana je u liku žene, koja sjedi podupirući rukom glavu, ili se stojeći naslanja na stup (često sa ukrštenim nogama). U ruci drži globus, štap, zdjelicu, obilnicu ili grančicu palme. Koji put stoji pred S. oltar, na kojem se nalazi baklja. Na novcima iz Konstantinova vremena leže joj do nogu zarobljenici. Uz natpis S. javljaju se još i likovi Minerve, careva i članova carske obitelji, riječnog boga, Viktorije, Apisa te Rome i Constantinopolisa. Na rimskim carskim novcima S. se javlja od Nerona do Gracijana (54. –333. po Kr.), u klasičnom liku do Konstantina I.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 620–621.

Sekser (od njem. Sechser; sechs = šest) je njem. naziv za mnoge, obično sitne novce, koji šest puta više vrijede od neke još manje novčane jedinice. Tako su se u nekadanjoj Austriji kovali kroz čitavo 18. st. i 1848. i 1849. god. srebrni komadi od 6 krajcara, koje je i naš narod nazivao: sekser. Kada je 1857. zavedena u Austriji t. zv. austrijska vrednota, kovan je počevši od 1858. god. srebrni novac od 10 krajcara pa je na njega preneseno nazivlje: sekser, možda zato, što je novi komad od 10 krajcara bio 10-ti dio nove forinte (1 for. = 100 kr.) kao što je nekadanji sekser bio 10-ti dio stare forinte (1 for. = 60 kr.)

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 620.

Sekstantarna stopa. Prva zakonita radukciona stopa rimskog asa (v. čl.) kojom je as reduciran na 1/6 težine rimske funte (54,58 g).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 630.

Semis. (Lat. Semis – polovica, kasnolatinski: semissis). Za rimske republike to je naziv bakrenog novca od 6 uncija sa oznakom S i C. Nalazi se u svim nizovima rimskog i italiskog Aes Grave. Rimski semis kovan je u svim razdobljima, te ima na aversu glavu Jupitera i pramac broda. Na semisima prefekata flote M. Antonija nalaze se drugi likovi. U doba rimskog carstva kovan je rjeđe, te se ističe samo pod Neronom, kada se opet javlja na tim novcima kratica S. Poslije Nerona kovan je S. dosta rijetko do polovice II. st. po. Kr. Zlatni S. kao polovica aureusa kuje već Cezar, no on se za čitavog carstva javlja prilično rijetko. Od Konstantinove novčane reforme (v. čl.) S. nosi službeni naziv Semissis. Na zlatnim S. najčešći je lik Viktorije na reversu.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 622; KOS 1998: 314–315.

Semiuncija. Od lat. semis i uncia = pola unce. Naziv težine i novčane jedinice, koja je iznosila 1/24 asa. Na rimskim novcima nalazi se S. u nizu italiskog AES GRAVE sa znakom ili, dok na kovanim S. kao odlomcima rimskog asa nema nikakvih oznaka vrijednosti.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 623.

Semiuncijalna stopa. To je ona redukciona stopa rimskog asa kojom je težina 1/24 rimske libre snižena na 13,64 g.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 623.

Sen je prastari japanski naziv za sitni novac od bronce ili željeza. Novčanom reformom od 1870. god. zaveden je novi sistem s novča-

nom jedinicom srebrni jen = 100 sena. Najsitniji novci od 2,1,1/2 sena i od 1 rina kovan su od bakra. Od 1898. god. kovan je 1 sen od bronce.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 623–624.

Senat. Od lat. senex = starac. Naziv vrhovne zakonodavne i izvršne vlasti u rimskoj državi za republike. S. je sa pukom nosilac rimskog suvereniteta. To je izraženo u kratici SPQR = Senatus Populusque Romanus, koja se nalazi na novcima republike i carstva. Odluka senata označena je na novcima slovima S.C. = Senatus Consulto (v. čl.). Karakterističniji likovni prikazi rimskog senata na novcima protežu se kroz čitavo vrijeme rimskoga carstva. Tako na pr. Senat u liku senatora kruni vijencem cara (Galba). Isti takav lik u zajednici sa mladićem (rimski narod) žrtvuje pred oltarom (Hadrijan). Sa natpisom Genio S. isti lik (Antonin Pij i Karakala) s grančicom u ruci. Senator i car daju si ruke (Komod). Lik Senata i car u senatorskom odijelu (Konstantin I.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 624–625.

Senatski novci. Moderni stručni naziv za one novce rimskog carstva, koje je carevom dozvolom kovao senat. Dok je August pridržao pravo kovanja zlatnog i srebrenog novca, senatu je prepustio pravo kovanja bakrenog novca svih veličina (osim medaljona). Ti su novci nosili na reversu kraticu S. C. (v. čl.). Galijen je poslije 260. g. po Kr. oduzeo to pravo senatu, pa je poslije toga vremena sve do Dioklecijanove novčane reforme (293. g. po Kr.) kovan samo vrlo neznatan broj bakrenih novaca uopće, a od tih je samo pojedine kovao senat izuzetnom dozvolom cara.

B.Z.

Serapis ili češće Sarapis je egipatski bog mrtvih kao kod Grka Hades. U vrijeme Ptolomejevića bio je Serapis državni bog Egipta kao gospodar neba i zemlje. Nastao od Osiris-Apisa. Njegovo se štovanje u 1. vijeku po Kr. vrlo raširilo po grčkom i rimskom svijetu. U 3. st. istisnulo ga je istočno štovanje sunca, a onda kršćanstvo. Serapis se prikazuje na grčkim novcima ili kao cijela figura s hitonom pod himacionom držeći poprečno žezlo ili u sjedećem stavu s Polosom, žezlom i Cerberom. U carsko doba prikazuje se Serapis kao glava s polosom na rogovima i s kalathosom (košara za žito) ili s obilnicom. Iznimno se Serapis prikazuje kako poput Zeusa sjedi na orlu ili kako sjedi kraj vrele, a za njim zastava. – Serapisu je sličan »Veliki bog« (Megas theos) u sjevernoj Grčkoj (Dionisopolis, Odessos).

D.

Sen je prastari japanski naziv za sitni novac od bronce ili željeza. Novčanom reformom od 1870. god. zaveden je novi sistem s novčanom jedinicom srebrni jen = 100 sena. Najsitniji novci od 2,1,1/2 sena i od 1 rina kovani su od bakra. Od 1898. god. kovan je 1 sen od bronce.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 625–626.

Serrati nummi. Od lat. Serra = pila. Antikni naziv za one denare rimske republike, kojima je rub nazupčan pilom. Najstariji poznati primjerak S. je denar iz 220. pr. Kr. s likom Dioskura. Nakon stanke od oko 100 godina ulaze u opticaj veće količine S. od g. 120.–49. pr. Kr. S. je uvela pučka stranka kada je došla na vlast kao dokaz da su ti denari od čista srebra, a ne kao subaerati (v. čl.), koje je mnogo kovala senatska stranka. No uza sve to uspjela je i izrada lažnih S čija je duša bila iz bakra.

B.Z.

Sen je prastari japanski naziv za sitni novac od bronce ili željeza. Novčanom reformom od 1870. god. zaveden je novi sistem s novčanom jedinicom srebrni jen = 100 sena. Najsitniji novci od 2,1,1/2 sena i od 1 rina kovani su od bakra. Od 1898. god. kovan je 1 sen od bronce.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 628.

Sesino (tal.) je naziv, koji se je pridavao općenito po Italiji komadima novca od 6 denara ili koji su vrijedili polovinu solda.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 628.

Sestercij. Od lat. semis tertius = polu treći. Službeni naziv za vrstu srebrenog novca u doba rimske republike i za veliki brončani novac u carsko doba. Srebreni S. uveden je u opticaj 269. g. pr. Kr. istodobno sa denarom (v. čl.). Na aversu toga S. nalazi se glava Rome sa oznakom vrijednosti IIS = dva i semis, dok se na reversu nalaze likovi Dioskura. Ovaj S. težak je 1.13 g s promjerom od 19 mm. Kovan je u velikim prekidima najprije od 269.–219., zatim 89. pr. Kr. i na kraju još pred pad rimske republike. Uvođenjem u opticaj novog S. iz mjedi u Augustovo doba (23. pr. Kr.) izvršena je zamjena srebrenih S. za nove. Novi brončani S. kovao je senat za rimskih careva od Augusta do Galijena (23. pr. Kr.–260. po Kr.). U stručnoj numizmatičkoj literaturi do XX. st. nazvan je taj S. velikom broncom (v. čl.). Od Augusta do Karakale (23. pr. Kr.–217. po Kr.) težina S. iznosila je 27 g, a promjer 29–36 mm. 100 S. ulazilo je u 1 aurej (v. čl.). Od Makrina (217.–213. po Kr.) pa do Galijenove samovlade (260. po Kr.) S postepeno pada u težini i promjeru

sve do 20 g i 20–26 mm promjera. Poslije ukidanja prava da senat kuje bakreni i brončani novac, nestaje i S., koje, još kratko vrijeme iza toga kuje u većim količinama galski protucar Postum (do o. 262. po Kr.). Za vlade Trajana Decija (248.–251. po Kr.) kovao je senat i dvostruke S. Ti su novci, iako svi označeni kraticom S. C. na reversu, do u najnovije vrijeme radi njihove veličine, bili vođeni u nizu bakrenih medaljona (v. čl.) u svim stručnim djelima, što je potpuno neopravdano. Njihova težina iznosi 40,9 g, a promjer 32–36 mm. Posebna im je karakteristika zrakasta kruna nad glavama careva, a polumjesec ispod poprsja carica. Smrću Trajana Decija prestalo je jednom zauvijek kovanje dvostrukih S.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 629; KOS 1998: 317.

Sestino je bilonski novac, kovan od 1498. god. u Napulju u vrijednosti od 1/6 torneza (turnosgroša) ili 2 cavalli. Pod tim nazivom bio je u optjecaju sitan bakreni novac, koji je zavela u Lombardiji i Veneciji Marija Terezija u vrijednosti od 1/6 solda ili 2 denara.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 629.

Severin, seferin, naši narodni nazivi za zlatan dukat engleski sovereign, težak 7,988 g.

I. Rengjeo

Sextans. Oznaka za mjeru težine, ujedno oznaka za novac. Znači šesti dio cjeline od 12 dijelova rimske funte ili asa. Na rimskim aes grave kovan je S. sa likom Merkura na aversu i pramcem broda na reversu te oznakom vrijednosti, što znači dvije unce. Zato se u decimalnom nizu A.G. naziva i biunx. S. su kovali i mnogi kampanski gradovi.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 630; KOS 1998: 318.

Sfinga. Sphinx bila je egipatska neman, lav s glavom i grudima djevojke. Dosta rano prešla je sfinga i u maloazijske gradove. U Egiptu se prikazuje bez krila u sjedećem stavu, katkada i sa tri glave i svakojakim nakitom na glavi i grudima. Na maloazijskim i grčkim novcima prikazuje se sfinga vazda bez krila u sjedećem stavu. Često ima jednu šapu uzdignutu, dok je druga na posudi, na provi ili kolu. Tako u gradovima Chios, Idalion, Kyzikos, Thezi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 646–647.

Shilling (engl., čit. šiling) je engleski srebrni novac, u vrijednosti od 12 penny-a (pence). Od srebra su kovani i krupniji komadi od 2 i od 2 1/2 shillinga, te sitniji od 6 i 3 pence. – Počevši od vremena Karlovića bio je u Engleskoj shilling računski novac: 1 pound = 20 shillinga; 1 shilling = 12 pence. Kao novac počeo se kovati 1504. god. u težini od 9,33 g sa 8,68 g čistog srebra. Tokom vremena mu je težina i finoća opadala. Od 1816. god. bio je težak 5,65 g sa 5,23 g srebra, a 1920. smanjena mu je finoća od 925 na 500 tisućina.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 597–602.

Sigla je 1.) kratica, načinjena od jednoga, dva ili i više slova, ili 2.) kakav lik ili znak. Tim i takovim kraticama i znakovima obilježene su na novcu kovnice, u kojima je pojedini novac kovan, ili su označeni majstori kalupari, koji su za novac izradili kalup, ili su napomenuti upravitelji kovnice. I pojedine emisije nekoga tipa novca označavane su gdje kada posebnom siglom. Već u starome Rimu označavane su siglami pojedine kovnice, tako:

R, RM, ROM (Roma, Rim), S, SIS, SISC (Siscia, Sisak) itd. Ime kalupara nalazimo kod nas na brojnim dubrovačkim novcima, tako: B – G (Giovanni Bettinelli, 1751.–1769.) i dr., na taliru grofa Nikole Zrinskog: S – R (Sebastian Rieder), a na stranom evropskom novcu takove su sigle i znakovi vrlo česta pojava. U Dubrovniku su raznim sigloma osobito obilježene razne emisije srebrnog dinara: kosi križ, mala zvjezdica, ravni križ, ruža od točaka ili od listića, itd.

Lit.: TRUHELKA 1897: 57–68; REŠETAR 1924: 199 i d.; ZMAJIĆ 1956.

I. Rengjeo

Siglos ili siklos (siklon) je grčki prijevod semitske riječi šekel. Siklos je bio 1/60 odnosno 1/50 mine. Kako je mina bila laka i teža (dvostruka), tako je bio i siklos manji i veći. Siklos kao tetradrahma je 1/60 odnosno 1/50 teške mine. Vagala je do 14.50 grama. 3000 teških siklosa ili »svetih siklosa« činilo je jedan hebrejski talenat.

Siklos kao didrahma je 1/60 odnosno 1/50 lake mine. To je prema evanđelju bio hramski doprinos odraslog Židova.

Siklos kao drahma je 1/100 lake mine, vrijedan 8 obola u težini od 5.8 grama. To je onaj običan srebrni novac perzijskih kraljeva, koji ima u Rv. kralja s lukom. Vagao je normalno 5.6 grama. Imao je svoj sitan novac od 1/3, 1/6 i 1/12. vrijednosti. Vrijedio je također 1/20 zlatnog perzijskog šekela, dareikosa, koji je vagao 8.4 grama. 300 takovih dareikosa išlo je u 1 talenat.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 632–633.

Silenos, latinski Silanus i Silenus, je šumski demon, mješavina čovjeka i konja, t. j. čovjek s konjskim ušima, konjskim nogama i repom, ćelav, plosnata nosa, jake brade. Sileni

u zajednici sa satirima lutaju po šumama i bregovima, pa uhađaju ženske šumske duhove, t. j. nimfe. Vole ples i glazbu. Kasnije dolaze kao pratioci Dioniza kao drugi šumski dusi (centauri, Pan, nimfe). Silen dolazi često na grčkim novcima u raznim oblicima. Na jednom novcu egejskog otoka iz 7. st. pr.Kr. dolazi Silen kao muškarac sa šiljatom bradom i životinjskim ušima. Slične glave nalazimo još u 4. st. u Tuderu i Hatriji. Na novcu Thasosa dolazi Silen zajedno s Nymphom u zagrljaju. Na novcu Himere polijeva se Silen vodom iz vrele. Na novcu Naxosa – a to je najljepši Silenov novac – prikazan je Silen, kako sjedi na zemlji s peharom i štapom. Ali ima i raznih drugih oblika, kako dolazi Silen na grčkim novcima. Svakako je vrlo čest.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 637–638.

Silphion je neka biljka u Cirenaici, vjerojatno Narthex Asa foetida, koja je bila izvor bogatstva cijele zemlje. Dolazi na novcima Cirenaike od 6. stoljeća amo dalje, i to ili kao stablo ili kao plod, ili kao list ili kao korjen.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 638.

Simbol je likovni znak, kojim se neki obično apstraktni pojam, neka predodžba ili kakovo svojstvo slikovito prikazuje, na pr. križ, srce, sidro kao oznake vjere ljubavi i nade. Simboličko značenje imaju već u starom vijeku neke simbolične slike, tako lav na sirakuškom novcu označuje pobjedu nad Punjanima. U sred. vijeku javljaju se na novcu u prvom redu simboli kršćanske vjere kao križ – simbol vjere, janje – simbol čistoće, ruža – simbol kreposti, zmija koja grize svoj rep – simbol vječnosti, paoma – simbol mira itd., nadalje oznake općega značaja kao lav – simbol snage, sova – simbol mudrosti itd.

Lit.: FRIEDENSBURG 1913–1922;
SCHRÖTTER 1930: 672.

I.Rengjeo

Simbol. Od grčke riječi *sýmbolon*. Znamenje nekog apstraktnog pojma likovno izraženo. Na rimskim novcima javlja se S. najčešće u obliku personifikacije neke vrline ili osobine, zemlje, naroda, mjesta i sl. dok se na bizantskim novcima uz spomenuti S. javlja i lik križa.

B.Z.

Sirena je mitsko biće, duh mrtvaca, ptica što predstavlja dušu umrloga. Kako duša prema tadanjem shvaćanju treba za svoje postojanje krvi, to su Sirene mamile smrtne ljude i ubijale ih, da dođu do njihove krvi. Obično se Sirena na grčkim novcima prikazuje kao mješavina djevojke i ptice. Na jednom novcu Kysisa dolazi Sirena kao guska, sa djevojačkom glavom. Isto tako na novcu Fokeje.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 639.

Sirmium (kovnica). Sirmium (današnja Srijemska Mitrovica) razvio se je ustaljivanjem rimske vlasti u Iliriku nakon pobjede rimskog legata Cecine Severa nad Sirmijcima (9. po Kr.), za Domicijana najprije u koloniju, a zatim brzo u veliki vojni i upravni centar Ilirika. Koncem III. st. po Kr. postaje S. sjedište pokrajine Panonije II. Savije, te su u njemu često boravili carevi. Uza svu važnost S. kao centra do otvaranja kovnice došlo je tek 324. g., kada je Konstantin I. uklonivši definitivno Licinija, postao samovladar dulje vrijeme tamo boravio. Nakon otvaranja kovnice (324. po Kr.) je radila kratko vrijeme sa jednom oficinom do 326., kada je zatvorena, a personal čini se prebačen u Carigrad. Nakon 14 godina pauze otvorena kovnica S. ponovno o. 340. po Kr. i počela kovati novu

majorinu (v. čl.) za careve Konstansa i Konstancija II. te je radila sa manjim prekidom u razdoblju od 350. do 353. sve do reforme novca za Valentinijana I. i Valensa o. g. 369. po Kr. Ponovno je otvorena 379. prigodom boravka cara Gracijana u S. i tada je kovala osim malog broja solida još i čuvene zlatne novčane šipke (v. čl.). Odlaskom Gracijana iz S. obustavljen je rad kovnice sve do 395. g., kada zadnji put pod carstvom ponovno obnavlja svoj rad u vrijeme boravka Teodozija I. sa personalom iz drugih kovnica, radeći za potrebe velike Teodozijeve vojske i dvor u 9 oficina. Odlaskom Teodozija I. iz Sirmija obustavila je kovnica S. definitivno svoj rad. Neizravnim potomkom rimske carske kovnice u Sirmiumu možemo smatrati kovnicu novca, koja je otvorena polovicom VI. st. i koja je kovala male srebrene polusilikve za nove gospodare Sirmiuma gepidske kraljeve.

Lit.: MEIXNER 1956; 1963; KOS 1998: 320–322.

B.Z.

Sisački papirni novac. Za teške novčane krize god. 1848/1849. bio je prisiljen i sisački vlasnik prijevoza preko rijeke Kupe C. Klobučar, da izda sitni papirni novac od 1/4 krajcare, da tako omogući građanstvu prelaženje na drugu obalu rijeke. Na samoj novčanici obvezao se, da će četiri takova komada zamijeniti s jednom srebrnom krajcarom. Novac je izdan 1. travnja 1849.

Lit.: RENGJEO 1953: 57.

I.Rengjeo

Sistem brojanja je dijeljenje jedne više i veće jedinice na njezine manje dijelove na osnovi jednog te istog broja. Najstariji je sistem brojanja jamačno kvartalni sistem; on je i vrlo jednostavan i vrlo praktičan, jer se sve jedinice, od najveće do najmanje, dijele na polovine; tako je na pr. u Ateni bio 1 obolos = 8

halkus, 1 hemiobolos = 4 halkus. Duodecimalni ili dodekadski sistem dijeli višu jedinicu na 12 manjih dijelova (na pr. u starom vijeku 1 stater = 12 obola, 1 as = 12 uncija. Taj je sistem zbog višestruke mogućnosti djeljenja broja 12 (sa 2, 3, 4 i 6) bio vrlo obljubljen. Decimalni ili dekadski sistem sa 10, 100, 1000 itd. manjih jedinica je vrlo star pa ga se nalazi već kod Grka u dijeljenju mine u 100 drahmi. U njemu su u indoeuropskim jezicima stvoreni za vrijednosti od 1 do 10 samostalni jednostavni nazivi, tek za vrijednosti veće od tih, postoje razlike među jezicima. Decimalni sistem je osobito prikladan za veća računanja, a u mala plaćanja zaveo se tek u XIV. st. Jedina ga Engleska nije ni do danas zavela. Prve novce na osnovi decimalnog računanja izdale su 1792. Udružene države Sjeverne Amerike (1 dollar = 100 cent) i 1795. Francuska (1 frank = 100 centimes).

I.Rengjeo

Sistrum je klopovac ili škrebetaljka, atribut Izide u Egiptu. Vjerovalo se, da se klopovanjem gone zli duhovi. Sistrum dolazi na grčkim novcima i samostalno ili kraj nakita Izidine glave.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 639.

Sitni novac se razlikuje od punovrijednog srebrnog i zlatnog po tome, što njegova unutarnja vrijednost (bakar, bronca, nikl, aluminij) ne odgovara nominalnoj vrijednosti koju mu je država odredila i za koju sama država jamči, dapače je vrlo često nutarnja vrijednost znatno manja od nominalne. U sred. vijeku dugo nije bilo razlike između punovrijednog i sitnog novca, jer je denar ili pfenig bio jedini novac. Ako je pak trebalo, da se plate još manje vrijednosti od denara, pomagalo se time, što se je denare rezalo na polovine i četvrtine, dosta rijetko dakako. Dosta kasno

se je počelo kovati i novce u vrijednosti polovine i četvrtine denara, a u većoj količini, kada su došli u optjecaj groši ili šilingi. U novom vijeku uz krupne novce, talire, polutalire ili forinte i dr., sitni se novac redovito kuje, jer se bez njega ne bi kupovni obračuni mogli u potpunosti izvršavati. U toku novoga vijeka bilo je u nekim državama teških novčanih poremećaja zbog pretjerano velikih količina sitnoga novca u redovitom optjecaju. Država se mora čuvati toga, da sitni novac izdaje preko stvarne potrebe, jer on može da potrese čitav novčani sistem. Da se od toga očuva, zavedene su tri norme: 1.) ima se točno ograničiti svota, koju mora svatko da u sitnom novcu prima, 2.) država se mora obvezati, da će sitni novac na svojim kasama primati u neograničenim količinama, 3.) zakonom se mora ustanoviti kovanje sitnog novca i ograničiti ga samo za nužnu potrebu. God. 1873. zavela je Njemačka zlatnu valutu pa su po njoj i srebrni novci (marke) postali sitni novac. Zakonom je tada određeno, da nitko ne mora novca u srebru uzeti više negoli za 20 maraka, a u niklu i bakru samo za jednu marku.

I.Rengjeo

Sjekire kao novac pripadaju tzv. naturalnom novcu (V. to). Njih je u prehistorijsko vrijeme upotrebljavao čovjek primitivac i to u doba, kada se počeo iznalaziti i upotrebljavati metal. Tada su sjekire služile kao sredstvo plaćanja i mjerilo vrijednosti. Da li su kamene sjekire u kameno doba služile kao neko plaćevno sredstvo, nije do danas utvrđeno, ali kod grčkog epskog pjesnika Homera spominje se stavljanje po 10 sjekira kao plaća i nagrada pobjedniku u ratnoj borbi, kao i 12 sjekira, kroz čije ušice prolazi strelica odapeta s luka Odisejeva. Prehistorijske sjekire su svakako one, što su nađene u velikim količinama podjednako velikih komada i kao »kućno

blago« u zemlju zakopane. Izrađivane su kao jednosjeklje i dvosjeklje sjekire, ali svojom težinom nisu podjednake. Pri plaćanjima tim sjekirama uvijek se upotrebljavala vaga.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 66.

I.Rengjeo

Skadarski novci. Skadar (grč. Skódra, ilir. Scodra, lat. Scutarum, tal. Scutari) je bio od najstarijih vremena najvažnije mjesto u primorju između Kotora i Bara. Prvi put se spominje 604. god. pr. Kr. kao grad Ilira. Kad je zadnji ilirski kralj Gencije 165. pr. Kr. pao, dospio pod vlast Rimljana. Od IV. st. po Kr. dobro utvrđen, bio je glavni grad provincije Prevalitane. Pod Bizantom ga je car Justinijan obnovio. God. 1043. dobili su ga vladari Duklje i u njemu smjestili svoju prijestolnicu. Poslije smrti Bodinove zauzeli su ga na kratko vrijeme Grci, ali ga je ponovno osvojio Nemanja. Pod Srbijom je Skadar onda ostao sve do 1396. god. U tursku vlast pao je Skadar prvi put 1392. samo na tri godine, ali ga je 1396. Đurađ Stracimirović odstupio Mlečanima, jer ga nije više mogao od Turaka braniti. Pod Venecijom je Skadar ostao ravno 100 godina, sve do 1479., kada su ga Mlečani predali Turcima. Za vrijeme svoje slobode bio je Skadar važno trgovačko mjesto i sjedište biskupa, a katedrala sv. Stjepana, zaštitnika grada, pretvorena u tursku džamiju, postoji još i danas. – Krajem XIV. st., kada se je Skadar nalazio na vrhuncu svoga razvoja, kovali su se u njemu bakreni i srebrni novci. Za bakrene se drži, da su kovani između 1375. i 1396. Poznato je 6 tipova toga novca sa slikom sv. Stefana i napisom na Av. te sa štitom kao gradskim grbom ili križem i napisom: C SCVTARIN-ENSIS. To je bio gradski autonomni novac. Srebrne novce su kovali u Skadru zetski vladari Đurađ Stracimirović (1385–1405): Av. Sv. Stefan i S STEFANI – SCUTAR; Rev. grb Balšića i

MD GORGI-D. STRACIMIR) i despot Konstantin (1377–1402), Av. sv. Stefan i S STEFANVS – SCUTARENSI; Rev. vladar sa žezlom i M REX CONSTANTINVS.)

I.Rengjeo

Lit.: KOS 1998: 324–325.

Skala za mjerenje novca (V. Mionetovo mjerilo).

I. Rengjeo

Skylla je kod Homera neman, koja laje kao pas. Nalazila se u morskom tjesnacu kod Messine, u jednoj pećini nasuprot Charybde, sakrivena u moru sve do bokova. Onda je sa šest svojih glava izlazila te trgala brodove i brodare, koji su onuda prolazili. Na grčkim novcima dolazi kao djevica kojoj su na leđima ili na bokovima izrasle pasje glave. Doljnje joj je tijelo od ribe, a u rukama drži morske atribute: polipa, ribu, veslo, trozub. Kovala se novcima gradova Kyme, Kyzikos, Thurioi, Hyele, Heraklea Lucaniae, Akragas, Syrakuza.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 640–641.

Slavonska marka. Među brojnim uteznim markama srednjega vijeka spominje se i marca sclavonica, nazivana i marca Zagradiensis (V. marka!). Dok je prauzor svim tim markama bila kolonjska (kölnska) marka teška 233,3533 g, sve su druge marke – zbog neusavršenog pribora za mjerenje – bile težinom veće ili manje od kölnske. Tako je bilo i sa slavonskom markom. Do danas se ne zna točna težina te naše marke. Truhelka je pokušao, da pomoću mjerenja slav. kovanog novca ustanovi njezinu težinu, ali mu nije uspjelo, da je konačno i točno fiksira, jer mu je po jednom računanju njezina težina iznosila 228,393 g, a po drugom 236,57 g do 237,91. Poznato je, da je kovnica salcburških nadbiskupa u Friesachu u Koruškoj u velikim koli-

činama slala u Hrvatsku i dalje u Ugarska svoje srebrne novce. Ti su novci prije pojave hrvatskih frizatika i slav. banovaca bili glavno plaćevno sredstvo u Hrvatskoj. A kako su se plaćanja vršila samo u markama, najvjerojatnije je, da je i u Hrvatskoj vrijedila ista marka, koja i u Friesachu. Bit će prema tome, da se je u Slavoniji u 13. i 14. stolj. upotrebljavala kao marca sclavonica težinom ista marka, koja u Friesachu, u težini od 224,4917 g. Za tu mogućnost govori i težina slav. banovaca. Iz jedne utezne slav. marke od 224,4917 g kovalo se 240 denara, tako da je jedan denar bi težak 0,9354 g, što posvema i točno odgovara sred. težini slavonskih banovaca. Uz ovu, uteznu, postojala je i novčana ili računarska marka (marca pagamenti) od 200 denara, a dijelila se ovako: 1 marka = 200 denara = 5 penza; 1 penza = 40 denara.

I. Rengjeo

Slavonski novci. V. banovac!

I. Rengjeo

Slika novca. Za određivanje novca, ako nisu priručni originalni komadi, od vrlo velike su važnosti njihove slike, jer ni najprecizniji opis riječima nikada ne može dati potpuno jasnu sliku o svim pojedinostima na novcu. U drugu ruku opet, ne može ni slika dati svih osobina jednog komada novca, na pr. krupnoću pločice, tehniku kovanja, boju metala ni opći utisak, koji original izvodi na promatrača. Zato se pomaže i odljevima i otiscima (Vidi te riječi!). Prije su se slike novca pravile u bakrorezu i drvorezu, ali su slike bile lijepe samo onda, ako majstori bili izvršni da načine odlične reprodukcije. Te su slike bile i jako skupe. Jevtinije su, ali nisu toliko lijepe, slike koje se prave litografijom. Odkako je izumljena fotografija, u numizmatičkoj se literaturi poglavito služi njom. Odlike su fotografije, što ona reljef novca najzornije rep-

roducira, ali same slike su samo onda valjane, kada se snimaju na dobrom papiru i tako se uvršćuju u prepariranoj ploči od cinka fotografskim putem fiksira i kemičkim putem načini reljef za jedan kliše. Na dobrom umjetnom papiru se ovakovi kliševi vrlo lijepo reproduciraju.

I. Rengjeo

Smederevski novci. Grad Smederevo sagradio je 1429.–1430. god. despot Đurađ Branković (1427–1456), da zatvori dolinu rijeke Morave od neprijateljskih navala sa sjevera. U toj golemoj tvrđavi, najvećoj u staroj Srbiji, nalazilo se središte vladavine Durđeve, a spominje se i metropolija s crkvom Bogorodice. Tu je Đurađ kovao i svoje srebrne novce, među kojima se ističu oznakom smederevske kovnice dinari, obrađeni kod Ljubića (s. 165. i 167.; tab. XIII, br. 14, 16, 21 i 22). Na tim dinarima je na Rev. postavljen lav, grb Brankovića, i unaokolo natpis u ćirilici: SMEDEREVO ili SMDRVO.

Lit.: PETKOVIĆ 1929.

I. Rengjeo

Sol (kasnije: sou) je nekada u Francuskoj bio naziv za dvadeseti dio funte ili za 12 denara – onako, kao u Njemačkoj 1 šiling = 12 pfeniga, – sve do kralja Louisa IX., koji je 1266. počeo kovati srebrni novac, gros tournois, – u vrijednosti od 12 deniera i u težini od 4,22 g. U 16. st nalazila su se u optjecaju dva sola: sol parisis i sol tournois. Tokom vremena je sol kovan sve od slabijeg srebra, dok se nije polovinom 18. st. pretvorio u bilonski i bakreni novac. Za vrijeme francuske revolucije kovan je sol pod nazivom sol od metala, dobivenog od razbijenih zvona. – Naziv sol je od 1863. god. uziman i za novce države Perù. Srebrni sol je peso od 100 centavosa, jednak franc. novcu od 5. franaka.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 639.

Solad (izvedeno od tal. soldo) je dubrovački veći bakreni novac, kovan s prekidima od 1678 do 1797. god. u nominalnoj vrijednosti od 5 minca, dok ih je 6 išlo u jedan dinarić. Na Av. se vidi grad Dubrovnik i iza njega sv. Vlaho, natpis CIVITAS – RAGVSII i ispod grada godina kovanja, a na Rev. lik Isusa među zvijezdama i dva dubrovačka grba. – Nazive solad, soldo, soldi, upotrebljava naš narod u primorskim krajevima kao opću oznaku za novac.

Lit.: REŠETAR 1924: 11, 199. i d.

I.Rengjeo

Soldo, (od lat. solidus) je naziv za srebrni novac, koji se je u 13. st. počeo kovati u raznim državicama sjev. i srednje Italije. U Milanu je car Henrik VI. krajem 12. st. pustio u optjecaj soldo, težak 1,25 do 1,30 g i dvostruki (doppio) soldo do 2,06–2,2 g. – Soldo su kovali i gradovi Bologna, Firerze, Genova, Lucca, Reggio, i dr. Prvi soldo, nazivan soldino (mali soldo) kovao je u Veneciji dužd Francesco Dandolo (1329–1339) u težini od 0,957 g i u vrijednosti 1/20 lire, počevši od 1337. god. Zanimljivo je, da su se ovi mletački soldini falsificirali već slijedeće 1338. god. na Rijeci (in loco Fluminis), pa su uslijedili protesti mletačke vlade kod kneza Dujma Frankapana, vlasnika Rijeke, i zahtjevi da se s tim radom prestane. – Soldo je u Veneciji kovan sve do pada republike 1797., a u ostaloj Italiji je ukinut uvođenjem francuskog novčanog sistema pod Napoleonom, kada je zavedena lira od 100 centezima. No još i danas je u Italiji soldo naziv za komad od 5 centezima. Mlet. soldo je u Dalmaciji vrijedio do 1818. god.

Lit.: PAPADOPOLI 1893: 158 i d.; TRUHELKA 1897: 153–156; SCHRÖTTER 1930: 642.

I.Rengjeo

Solidus. Lat. Solidus = savršen, potpun, odnosno čiste kovine. Naziv zlatnog novca, kojeg je Konstantin I. uveo mjesto aureusa 309. g. po Kr. najprije samo u Trieru, a 314. g. po Kr. u čitavom dijelu rimskog carstva, koje je potpadalo pod njega. G. 324. po Kr. uveden je S. kao zlatna novčana jedinica u cijelo rimsko carstvo. S. je bio 72 dio rimske funte (a težio je 4.55 g) te se radi toga na S. nalazi koji puta i oznaka LXXII = 72. Ova se stopa ne mijenja do propasti bizantinskog carstva, iako se S. u tako odličnom kovu i kovini održao sve do Mihajla VII. (1071.–1078. po Kr.). Poslije toga vremena pa do pada Carigrada (1453. po Kr.) primjer S. koleba, no kovina, iz koje je S. izrađen ostaje uglavnom bez legure. Od XI. st. počinje S. dobivati nazive prema carevima, koji su ga kovali. Tako: Konstantinat, Romanat, Mihalat, Manolat, dok su se S. zdjelicaštog oblika počeli nazivati Sciphati (v. čl.). S. se dijelio i na dijelove. Polovica S. zvala se semis (v. čl.), a trećina triens ili tremisis (v. čl.).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 642–643; KOS 1998: 330–331.

Soteira je grčka riječ, koja znači spasiteljica. Taj su počastan naslov imale božice – Atena, Artemida, Hekate, a osobito Kore (Kore Soteira na Kyziku). Jedan brod na Korkyri zvao se Soteira.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 644.

Soter je grčka riječ, koja znači spasitelj. Taj su počasni naslov imali razni bogovi, kao Zeus, Serapis, Asklepios, Dionysos, Herakles, te Dioskuri. Nadalje su taj počastan naslov imali mnogi kraljevi, kao Ptolomej I. u Egiptu, Antioh I., Demetrije I. i III. u Siriji, Diodot u Baktriji i mnogi drugi baktrijski kraljevi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 644.

Sou, franc.: nastalo od: *sol*, a ovo od: *solidus*) je bio za vrijeme franc. revolucije glavni metalni novac, a dijelio se na 5 *centimes*. Komadi od 2 soua zvali su se *décime*. Naziv *sou* je ostao i kasnije kao prstonarodna oznaka za komade od 5 *centimes*. (V. *sol*!)

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 639.

Souverain d'or su kovali kao imitaciju engleskog *sovereign* španjolski namjesnici u špan. Nizozemskoj Albert i Izabela počevši od 1612. god. kao zlatnik od 6 florena. Osobito su se kovali dvostruki u težini od 11,14 g sa 10,2 g čistog zlata. Taj je zlatnik kovan kasnije i pod austrijskom vlasti sve do 19. st., u veličini od 38 mm do početka 18. st., a kasnije od 30 mm, ali uvijek je novčana stopa ostajala ista. Od Josipa II. kovan je naročito u Beču.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 645.

I.Rengjeo

Sovereign (engl., čit. *savern*), engleski zlatni novac od 1 funte sterlinga. God. 1489. počeo je kralj Engleske Henrik VII. kovati dvostruki *real* ili *sovereign*, zlatni novac, koji je vrijedio 1 funtu srebra ili 20 šilinga, težak 15,55 g sa 15,47 g čistog zlata. Tokom vremena mu je i težina i finoća polagano opadala. God. 1601. bio je *sovereign* težak samo 11,146 g, sa 10,213 g čistog zlata. Kralj Karlo II. zaveo je 1663. novi zlatnik, zvan *guinea* (V. to!). God. 1816. prilikom uvođenja u Engleskoj zlatne valute postao je *sovereign* po 20 šilinga opet glavnom zlatnom, novčanama nominalam u težini od 7,988 g sa 7,3224 g čistog zlata. *Sovereign* imade na Av. glavu kralja, a na Rev. sv. Jurja kako ubija zmaja.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 645.

Sovrano, *sovrana* su talijanski nazivi za austrijski *souverain* d'or. Austrija je pod tim nazivima kovala zlatnike i na svojim posjedima u sjev. Italiji. Tako je kovan za vladanja Josipa II. i Leopolda II. u kovnici u Milanu zlatnik u vrijednosti polovine *sovrana*. Pod Franjom I., Ferdinandom i Franjom Josipom (od 1823. do 1856.) kovana je *sovrana* *nuova di Lombardia* u težini od 11,33 g sa 10,2 g čistog zlata.

Lit.: MARTINORI 1915: 489; SCHRÖTTER 1930: 645.

I.Rengjeo

Speciestalir je austrijski talir, što ga je 1753. god. počela kovati Marija Terezija na temelju konvencijske stope (V. to!), otud mu i ime konvencijski *speciestalir*. Po toj stopi kovalo se 10 talira iz marke čistog srebra ili 8 i 1/3 talira iz marke legiranog srebra, teške 13 lota i 6 zrna. U njemačkim zemljama kovao se t.zv. *kurentni talir* po nižim stopama na pr. po laipciškoj ili pruskoj stopi. Uz cijele *species* talire kovani su i *polutaliri* ili *forinte* sve do 1857. godine, kada je zavedena t.zv. austrijska vrednota.

Lit.: GLOBOČNIK 1897: 38. i d., i s. XIII; SCHRÖTTER 1930: 56.

I.Rengjeo

Spes Personifikacija nade sa pridjevkom: *augusti*, *bona*, *firma*, *perpetua*, *publica*, *felicitatis orbis*, *populi romani* i *reipublicae*. Prikazana je u liku žene, koja korača u prozirnom ruhu držeći u desnoj ruci cvijet, dok lijevom laganao pridiže suknuju. Uz ovaj najtipičniji i arhajski stav i attribute drži još koji put i obilnicu, a do nogu joj se nalazi dijete. Na nekim rimskim carskim novcima nalazi se nasuprot S. lik *Fortune* (v. čl.) ili *cara*. Uz natpis S. javljaju se i likovi članova carske kuće (kao

aluzija na nadu, koju država u njih polaže). Uz njih katkada stoji Viktorija (v. čl.) ili vojnici, zatim car na konju ili carica sa djecom i sa kipićem S. u ruci. Uz natpis S. javljaju se napokon još i likovi hrama, tvrđave i labara (v. čl.) ubodenog u zmaja.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 646.

Spintria. Moderni numizmatički naziv za vrstu mjedenih rimskih tesera (v. čl.) iz I. st. rimskog carstva. Na aversu su im prikazani različiti prizori spolnog općenja, dok se na reversu nalaze rimski brojevi od I–XVI. Po svom obliku, promjeru težini i po brojevima na reversu S. se potpuno podudaraju s ostalim tesarama iz mjedi (v. čl.), koje su služile kao ulaznice za predstave u amfiteatrima, kazalištima i kupalištima. Radi toga je najuvjerljivije mišljenje onih numizmatičkih stručnjaka, koji tvrde, da su S. žetoni-ulaznice za javne kuće. Kao takve ih spominje rimski pjesnik Marcijal (40. –102. po Kr.) (Epigr. VIII.78,9), a dijeljene su puku zajedno sa tesarama za borbu sa bikovima u amfiteatru.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 649; KOS 1998: 331.

Splitski bagatini. Krajem 15. st. osjetila se u gradu Splitu oskudica sitnoga novca za svakodnevna mala kupovanja i plaćanja, pa je gradska uprava zamolila od mletačke vlade, da se i za grad Split kuju posebni sitni novci, kao što je već bilo dopušteno gradu Šibeniku. Mletačka je vlada svojim odlukama od 26. II. 1491., 1497. i 14. IV. 1518. dozvolila, da se u državnoj kovnici u Veneciji kuje za potrebe grada Splita, a na račun same gradske općine sitni bakreni novac, zvan bagatin. Ti bagatini imaju na Av. lik biskupa i napis: S DOMNIVS SPALETI, a na Rev. mletačkog lava i napis: SANCTVS MARCUS VENETI. Kovani su u veličini od

17–19 mm i težini od 1,31–1,54 g. Varijante ovih bagatina i vrijeme, kada su kovani, ustanovljuje se po siglama kovničara, koji su ih kovali. Sigle se nalaze na Av. s obje strane biskupa i to: ZF – M, Zuan Francesco Miani, kovničar god. 1491; J – P, Jacopo Pizzamano, 1497–1498, i D – G, Domenico Gritti, kovničar– 1517–1518.

Lit.: PAPADOPOLI 1906: 89; RENGJEO 1935; 10, 11.

I.Rengjeo

Splitski srebrni novčići. Nekako u isto vrijeme, oko polovine XIII. st., kada su se počeli kovati slavonski banovci, kovao je i autonomni grad Split svoje sitne dinariće od slaboga srebra i nastavio je to sve do prve polovine XIV. st. Poznato je pet glavnih tipova toga novca. Na Av. prvoga tipa vidi se dva okomita štapića s nekoliko ukrasnih crtica lijevo i desno, u sredini je slovo E uspravno ili obrnuto, nad njim križić, a ispod njega slovo E uspravno ili obrnuto. Na Rev. je u unutarnjem krugu križić, a u vanjskom raznolike crtice. Veličina 12–13 mm, težina 0,2–0,4 g. Od ovog tipa ima mnogo varijanta, po čemu se može zaključiti, da je kovan kroz duži niz godina. Osnovna karakteristika crteža ovoga tipa podsjeća na neke mađarske novce XII. st. – Kod drugog tipa razlikuju se dvije glavne varijante. Prva varijanta ima napis: SPALATINVS, a druga SPALATINO. Prva je starija i rađena je lijepo s pravilno stiliziranim slovima. Na Rev. je u manjem krugu pravilan križić, a u većem unaokolo raznolik nakit. Veličina 11,5–13 mm, težina 0,18–0,49 g. Ovaj je tip kovan krajem XIII. st. – Treći tip ima napis: SPAL sa znakom skraćenja odozgor, a odozdo ornamentat u obliku položenoga slova S. Na Rev. se vidi obrnuto slovo E među dva ornamenta također u obliku slova S, i nad njim križić između dva kružića. Veličina 12–13 mm, težina

0,16–0,45 g. Ovaj tip je poznat samo u desetak primjeraka. Kovan je početkom XIV. st. – Četvrti tip je najveća rijetkost, jer je dosada poznat samo u jednom jedinom primjerku. Na Av. mu je u središtu križić i naokolo legenda: SPALETI, a na rev i opet u sredini kružić i napis: CIVITAS. Veličina 11 mm, težina 0,48 g. Kovan je u prvoj četvrtini XIV st. S ovim tipom je Split počeo oponašati sitni novac (piccoli) Venecije i drugih talijanskih gradova. – Među svim splitskim novcima je najljepši zadnji ili peti tip. Javlja se u malo ispupčenom obliku novčane pločice s lijepo crtanim slovima i fino izrađenom miniaturnom glavom sv. Dujma. Na Av. je u srednjem krugu glava sv. Dujma i naokolo legenda: S DOMNIVS, a na Rev. u nutarnjem krugu nešto veći križić i napis unaokolo: C SPALATENSIS. Veličina 13–14 mm, težina 0,33–0,41 g. – Drži se, da je ovaj tip kovan između 1327. i 1357., kada je Split priznao mletački protektorat. – Splitski novčići kovani su u prvom redu za trgovinske potrebe samoga grada, ali su se širili i upotrebljavali po cijeloj staroj Hrvatskoj današnjoj Dalmaciji, kako to svjedoče nalazi toga novca na otoku Čiovu pred Splitom i u selu Žažviću sjeverno od Drniša.

Lit.: LUSCHIN 1903: 3–16; STOCKERT 1919; RENGJEO 1935: 8–9.

I.Rengjeo

Spomen novci su razne novčane nominale, rađene u plemenitim i neplemenitim metalima, i pušteni u optjecaj kao u spomen na historijske događaje i druge zgrade, koje su bile od interesa za nekoga vladara ili neku državu. Javljaju se počevši od XVI. st. kad se je kovanje novca uzdiglo do izvjesne usavršenosti i kada su se počeli kovati krupniji, a lijepo rađeni novci. To je ušlo u običaj osobito u Njemačkoj, gdje su kovani spomen novci na opsjeđanja i osvajanja utvrđenih

gradova, zatim komadi, koji se odnose na njemačku reformaciju, ili na krunidbe, svadbe i smrt mnogih vladara i njemačkih knezova. Izdavanje takova novca je 1873. god. državnim zakonom bilo u Njemačkoj zabranjeno, ali je 1900. opet dozvoljeno i to samo za komade od 2 i od 5 maraka. U najnovije je vrijeme tako izdan 1955 novac od 5 maraka kao spomen na 150-godišnjicu smrti velikog njem. pjesnika Friedricha Schillera. I Austrija je između 1928. i 1937. izdala 10 komada od po 2 šilinga kao sponen novce na neke ugledne Austrijance (Prinz Eugen, Schubert, Haydn, Mozart i dr). Takav je spomen novac i peto-dinarka od 1904. god. sa slikama kralja Petra i Karađorđa.

I.Rengjeo

Srebrna vrednota je vrednota plemenitoga metala, u kojoj su srebrni novci kurantni novac odnosno neograničeno plaćevno sredstvo, dok su zlatni novci samo trgovački novac bez zakonom utvrđene platne vrijednosti. U prijašnjim vremenima nije postojala čista srebrna vrednota, nego većinom dvostruka vrednota, u kojoj su paralelno trošeni i srebrni i zlatni novci, na pr. u Rimskom Carstvu. Čista srebrna vrednota je u sred. Evropi vladala od Karla Vel. i do 14. st. kada je kovan, samo sitan i slab srebrni novac, a u zlatu je kovao samo Bizant. Od kraja 15. st. zbog slabe produkcije zlata, a da omoguće velika plaćanja, počeo se kovati krupni srebrni novac, taliri, čemu je mnogo pomagala i pojačana produkcija srebra u Njemačkoj, Ugarskoj i Americi. Ali čista srebrna vrednota u to doba nije postojala, jer su se plaćanja mogla vršiti i srebrnim i zlatnim novcem. Tek 1857. zavele su Njemačka i Austrija čistu srebrnu vrednotu, no ne na dugo vremena. Napustišše je Njemačka 1873. a Austrija 1892. prešavši na čistu zlatnu vrednotu. Uzrok je tome bila i nečuveno golema produkcija srebra u

sjev. Americi, uslijed koje je cijena srebra u odnosu prema zlatu silno pala. God. 1876. iznosila je produkcija srebra oko 2 milijuna kg, a između 1898. i 1908. oko. 5 milijuna kg. godišnje.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 637–637.

Srebro (lat. argentum, kratica: Ar.) je od naj-davnijih vremena za kovanje novca najvažnija i najviše upotrebljavana ruda. Čovjek je najprije upoznao zlato, a onda tek srebro. U većim količinama su ga dobavljali tek Feničani iz Španije u Siriju, Palestinu i Grčku. Atenjani su dobivali srebro osobito s poluo-toka Halkidike i iz atičkog rudnika Laurion. Iza Feničana su špansko srebro eksploatirali Kartažani. Zna se, da je Hanibal iz jednog jedinog španskog rudnika dobivao dnevno 300 libara (= 98 kg) srebra. Za Kartažanima došli su u Španiju Rimljani, koji su prema Polibiju oko god. 200. pr. Kr. držali u rudnicima srebra 40.000 ljudi u poslu. U sred. vijeku se u srednjoj Evropi naročito lijepo razvilo vađenje srebra u Njemačkoj. Od X. do XII. st. najviše su srebra davali rudnici u planini Harz, a oko 1470. godine rudnici u njem. Rudogorju (Erzgebirge). Od XII. st. vrlo su izdašni bili tirolski srebrni rudnici. Od 1510. god. izišao je na glas Joachimstal u Češkoj sa svojim krupnim srebrnim novcem zvanim Joachimstaler (i samo: Taler). Polovinom XVI. st. počinje eksploatacija njemačkih rudnika srebra opadati. Uz njem. rudnike bili su na glasu i mađarski rudnici Kremnica (Körmöcz Banya), Nagy Banya i dr. u Karpatima i u Erdelju. I u nekim našim krajevima bilo je u sred. vijeku jakih i bogatih rudnika srebra, osobito u Bosni i u Srbiji. Ima tragova, koji upućuju, da su tu vadili rudu još stari Rimljani, a prije njih i Iliri. U Bosni je još ban Kulin (1180–1204) dao rudnik srebra kod Olova dvojici Dubrovčana pod zakup. Ban Tvrtko (1353–1377) je sreb-

rne rude u Ostružnici kod Fojnice dao dvojici Dubrovčana, koji su počeli s radom 1364. god. Pod Tvrtkom se vadilo srebro i u Olovu i osobito u bogatom rudniku Srebrenici. Dobivalo se srebro iz srebronosne olovne rude, galenita kojega je bilo u većim količinama oko Kreševa, Fojnice, Olova, Srebrenice i Zvornika. Rudarina je donosila bosan. vladarima prilične dohotke, jer su po-duzetnici, obično Dubrovčani, uz ugovorenu zakupninu morali plaćati za srebro saliveno u šipke i stanoviti porez. Na oporezovanene šipke stavlja se pečat (bola) i samo se je bolano srebro smjelo slobodno iz Bosne izvoziti u Dubrovnik i okolne zemlje. – U Srbiji se vađenje srebra javlja već polovinom XIII. st. Oko 1280. god. rudarski grad Brskovo produkcijom srebra i općim blagostanjem građana i rudara izišao je na glas. Tu je uređena i državna srpska kovnica novca. Ali najvažniji srebrni rudnici u Srbiji bili su u sred. vijeku u Novom Brdu, Kopaoniku, Rudniku i Kratovu. Jedan putnik Francuz spominje, da je novobrdski rudnik davao godišnje 200.000 dukata čistog dobitka. Kopaonik je bio vrlo znamenit rudarski kraj. God. 1303. spominje se u tom kraju bogat grad Trepča s mnogo doseljenika Dubrovčana, Splitsana i Sasa, koji su radili u tamošnjim rudnicima. U Rudniku je Đurađ Branković još polovinom XV. st. dobivao srebro. – S dolaskom Turaka uglavnom su svi ti rudnici prestali raditi. – Početkom novoga vijeka počinje se srebro vaditi u prekomorskim zemljama, tako 1522. u Meksiku a 1547. u Potosi u Boliviji. Od XVI. st. dobiva Evropa srebro uglavnom iz Amerike. Kod toga je još nedavno sudjelovao Meksiko sa 39%, Udružene Države sa 27%, Peru i Kanada sa 15%. – Srebrni su se novci kovali od nastarijih vremena sve do rimskih careva bez smišljenog dodavanja bakra, a iza toga od srebra pomiješanog s više ili manje bakra. Dodavanje bakra u neznatnoj mjeri služilo je za dobivanje veće čvrstoće u isko-

vanim komadima novca, ali u dobrom i solidnom novcu ne smije biti više od 1/4 bakra ili drugog kojeg neplemenitog metala. Do 1914. god. bila je u običaju legura od 900 tisućina finoće, ali je kasnije zamijenjena sa 500 tisućina. To zapravo i nije srebrni novac, nego bilonski.

Lit.: TRUHELKA 1901; TUĆAN 1928; SCHRÖTTER 1930: 635; ČREMOŠNIK 1933: 6–17.

I.Rengjeo

Srednja bronca. Moderni numizmatički naziv za rimske carske novce iz bakra i bronce srednje veličine, i to za ase i dupondije (v. odn. čl.) od Augusta do Dioklecijanove reforme (23. pr. Kr. do 294. po Kr.), zatim za Follise (v. čl.) od 294. g. do samovlade Konstantina I. (324. po Kr.), te napokon za majorinu (v. čl.) od 340.–395. po Kr. Ovim skupnim i nenaučnim nazivom obuhvaćeni novci označeni su u starijim numizmatičkim djelima i u numizmatičkim katalogima kraticom MB = moyenne bronze, odnosno Mittelbronze.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 394.

Srijemski Karlovc – **papirni novac.** Za vrijeme revolucije 1848./1849. ustali su i vojvođanski Srbi protiv političkoga ugnjetavanja sa strane Mađara. Da se politički oslobode i da dobiju državnu autonomiju u svojoj Vojvodini, upustili su se pod vodstvom patrijarha Rajačića u otvoreni ratni sukob s Mađarima. U Karlovcima je osnovan Glavni srpski narodni odbor, koji je vodio sve oslobodilačke akcije, a osobito organiziranje vojnih jedinica. Za sve te akcije bile su potrebne veće svote novca, koji se je pribavljao uglavnom dobrovoljnim prilozima. Uz to je narodni odbor zaključio i da se izda poseban narodni novac. Tako su krajem 1848. i početkom 1849. puštane u optjecaj serije papirnog novca, izrađenog u

Beogradu, od 1, 2, 5, 10, 50 i 100 forinti, pod službenim nazivom Assignati. Na komadima papira velikog uglavnom 112 x 96 mm, štampan je ćirilicom tekst; na pr. za novčanicu od 5. for.: ASIGNAT – Pokazatelj primiće po okončanju rata – iz Kasse Vojvodine – pet forinti – po Konvencionalnom tečaju. U Karlovcima 13. Augusta. 1848.– Otdjelenie Financie – Glavnog Srbsko – Narodnjeg Odbora. – Potpisani su: Kasir At. Karamat i Predsjedatelj Jov. Šupljikac. Među potpisima je stavljen austrijski dvoglavi orao sa srp. grbom na prsima.

Lit.: DUŠANIĆ 1949: 146. i d.; Magyarországi papírszüksepgénzei. *Az Érem* (Budapest) 13/1956, 2: 8–9; 3: 14.

I. Rengjeo

Srpski novci. Početkom XII. st. došla je na vlast u Srbiji dinastija Nemanjića s velikim županom Stefanom Nemanjom (oko 1171–1196). Njegov sin Stefan vladao je kao veliki župan do 1217., kada se proglasio kraljem i po tome je nazvan Prvovjenčani. Njega je naslijedio prvorođeni sin Radoslav (1223–1234), slab vladar, potpuno u politici pod uplivom bizantskim, zbog toga u zemlji nepopularan i 1233. srušen s prijestola. Postoji nekoliko autora, koji mu pripisuju kovanje bakrenog novca tipa bizantskog, ali za to mišljenje nije ni jedan iznio pozitivne i uvjerljive dokaze. Zato nema opravdanog razloga, da se Radoslav smatra početnikom kovanja srp. novca, isto onako, kao što je napušteno po Ljubiću izneseno mišljenje, da je prve srp. novce kovao kralj Vladislav I. (1234–1242), mlađi brat Radoslavov. Kritičkim naučnim radom, a na temelju valjanih historijskih svjedočanstava utvrđeno je, da je treći sin Stefana Prvovjenčanog kralj Uroš I. (1242–1276) onaj vladar, koji je započeo kovanje srpskog novca. Za njegova je vladanja počeo raditi bogati rudnik srebra u Brskovu na Tari koji se spominje već 1254. god. Tu je

uređena i prva srp. kovnica novca, u kojoj su kovani u ispravama često spominjani »denarii grossi de Brescoa« i to prvi put već 1254. god. Ti prvi srp. denari su vjerna imitacija tipa suvremenih mletačkih matapana, samo im je natpis drugačiji. Na Av. daje svetac vladaru zastavu, kao i na mletačkom novcu. Zbog toga je Venecija već 1282. god., a i kasnije upućivala u Srbiju svoje proteste. Koje je godine kovnica u Brskovu počela raditi, ne zna se, ali bit će da je proradila ubrzo iz 1254. god., za što govore 32 vrste srp. denara, koji se mogu smatrati kao novac Uroša I. Na Av. toga novca stoji iza lika vladareva napis: VROSIVS, u sredini niz koplje od zastavice: REX, a iza lika sveca: S STEFAN. – Prvisin Uroša I. Stefan Dragutin (1276–1316) kovao je također imitacije mletačkih matapana sa zastavicom s napisom iza vladara: STEFANUS, niz koplje: REX, a iza sveca: S STEFANVS. I to je kovanje bilo obilno jer je poznato 14 vrsta. Međutim valjda na proteste Venecije kovao je Dragutin i imitacije s jednostrukim ili dvostrukim krstom mjesto zastavice, na kojima vladar nije više gologlav već okrunjen. Potpuno je Dragutin napustio imitiranje mletačkih matapana novim tipom novca, na kojemu na Av. vladar sjedi na prijestolu, desnicom drži žezlo, a ljevicom preko krila položeni mač, dok je unaokolo napis – MONETA REGIS STAFANI. Zadnji novac Dragutinov je imitacija bugarskog novca kralja Svetoslava Tertera (1300–1322), na kojemu vladar stoji u dugačkom odijelu sa žezlom u desnici. – God. 1282. predao Dragutin kraljevsku vlast u većem dijelu Srbije svome mlađem bratu Urošu II. Milutinu, a sam je vladao u sjev. dijelu uza Savu i Dunav. I Uroš II. (1282–1321) je kovao imitacije mletačkih matapana u većoj količini i to s gologlavim vladarom i s jednostrukim ili dvostrukim krstom ili s okrunjenim vladarom sa zastavicom, ili jednostrukim i dvostrukim krstom. Na svim tim novcima je na-

pis iza vladara uvijek: VROSIVS. Osim ovoga tipa kovao je Uroš II. i tip s vladarom, koji sjedi na prijestolu, desnicom drži žezlo, a u ljevici državnu jabuku s krstićem te napisom MONETA REGIS VROSI. – Iza smrti Uroša II. došlo je do borbe o prijestolje između Dragutinova sina Vladislava II. (1321–1331) i Uroševa sina Uroša III. Dečanskog (1321–1331), ali su obojica neko vrijeme uporedo vladali i kovali svoj novac. Vladislav je kovao novac tipološki jednak zadnjem novcu oca Dragutina s napisom u ćirilici i latinici, a Uroš III. s vladarom na prijestolu, sa žezlom i mačem preko krila., te napisom u ćirilici: STEFAN UROŠ KRALJ TRETII. – Kralj, a od 1346. car Dušan (1331–1355) je razvio i uzdigao Srbiju do najviše političke moći. Kod toga mu je jamučno jako mnogo pomagalo obilje novca, što ga je kovao od srebra srpskih rudnika. Cilj mu je bio, da na Balkanu stvori mjesto nekada snažnog Bizantskog Carstva novu veliku državu i 1346. proglasio se carem i uzeo naslov: Stefan v Hrista Boga blogovjerni car i samodržac Srbijem, Grkom, Blgarom i Arbanasom. Od svih srp. vladara kovao je Dušan najviše novca i u najviše tipova, a pojedine tipove opet u mnogobrojnim varijantama. Njegovi novci kao kralja imaju lat. napise: STEFANVS DEI GRA REX i MONITA REX STEFA. Kao car kovao je i s lat. i sa srp. napisom: u raznim varijacijama, kao STEFANVS IMPERATOR, ili ST IP ROMA REX RASIE (Stefanus imperator Romanorum rex Rasie) i sl. Srpski napisi dolaze obično u obliku kratice: SF CR (Stefan car). Dušan je u novčanom pitanju počinio jednu pogrešku, koja se je iza njegove smrti proširila i mnogo glavnom vladarskom novcu škodila. On je naime dopustio, da i neki njegovi velikaši kuju na svojim posjedima vlastiti novac. Tako je kovao svoje novce despot Jovan Oliver (1336–1355), sevastokrator Vlatko (1346–1355) i župan Branko (1346).

– Dušanov sin car Uroš (1355–1371) bio je slab vladar, što su iskoristili neki velikaši i zavladao u svojim posjedima kao samostalni dinasti i kovali i svoj novac. Uroševi novci su kovani s latinskim naslovom (IMPERATOR VROSIVS) i sa srpskim (SF CR i UROŠ). Njegov suvladar kralj Vukašin (1366–1371) kovao je vrlo jednoličan novac s napisom srpskim V HA BGA BLAGOVERNI KRAL VLKAŠIN, a našli su se i novci, koji se pripisuju Vukašinovoj ženi, a kovani su iza Vukašinove smrti. U to su vrijeme kovali i župan Nikola Altomanović (1367–1374), despot Dragaš (oko 1370) i župan Gropa u Ohridu (oko 1370). Smrću cara Uroša uzumrla je dinastija Nemanjića, a na čelo državnje upravo došao je srp. velikaš Lazar Hrebeljanović (1372–1389), u razdoblju, kada je stalno Srbiji prijetila najveća opasnost od Turske. U tim teškim prilikama knez Lazar je dosta uspješno upravljao državom, ali je poginuo u ratu s Turskom na Kosovu polju 1389. Lazar je vladao krajevima oko Morave i na sjeveru do Save i Dunava i posjedovao je rudnike srebra u Rudniku i Novom Brdu. Na njegovu novcu dolaze srpski napisi potpuni, kao kod Vukašina, ili u kraticama: KNEZ LAZR, a na nekima je legenda u talijanskom jeziku: CONTE LASARO, što će biti znak, da su te novce radili talijanski majstori. Uz Lazara su vladali u pojedinim dijelovima i neki velikaši pa su i oni kovali svoj novac, tako sinovi kralja Kukašina Marko (Kraljević), Andrijaš i D Mitar, između 1371. i 1403., despot Kostadin (1377–1402) i njegov sin Jakov, a valjda je u to vrijeme kovao svoj novac i župan Rig. – Lazara je naslijedio njegov sin – Stefan Lazarević (1389–1427) i vladao je do 1402. kao knez, a iza toga kao despot. Svi njegovi novci imaju srpski napis osim jednoga tipa s talijanskom legendom: CONTE STEFAN. Srpski napis dolazi u nekoliko varijacija: STEFAN; V HA BA GDN DESPOT STEFAN; DESPOT STEFAN i

sl. Uz Stefana je kovao svoje novce i velikaš Vuk Branković (1389–1397), obično s pisomom u ćirilici: VLK, zatim čelnik Smil (oko 1395.) i napokon patrijarh Arsenije (1398–1403). Od početka 15. stoljeća, više nema novca velikaškog. Tako je i despot Stefan do kraja svoga vladanja jedino on kovao srpski novac. A tako je ostalo i za zadnjega srpskoga vladara, koji je sam kovao srp. novce Đurđa Brankovića (1427–1456), sinovca despota Stefana. Despot Đurađ je bio energičan i smišljen vladar. Premda je stajao na čelu države u najtežim vremenima srpske povijesti, dosta se je vješto izmicao i najvećim neprilikama. Uz to je vješto upravljao svojim rudnicima srebra i kovao u velikim količinama svoj novac tako da se je smatrao bogatim vladarom. Svi Đurđevi novci imaju srpske napise, obično: GDN DESPOT GJURG, a postoji i jedan tip s latinskim napisima i to na Av. DESPO GVRG, a na Rev. IOHANES D HO GUR VNGARI. Drži se, da je ovaj novac falsifikat Đurđeve kovnice. Takav će jamačno biti i novac koji imade na Av. u središtu monogram bosanskog kralja Tomaša, a naokolo legendu: D G S TOME REX BOSNE, a na Rev. ćirilicom: DESPOT GIVRG. O tome još nije nauka kazala zadnju riječ. Đurađ Branković je bio zadnji srpski sredovječni vladar, koji je kovao svoj novac. Ljubić je pogrešno dodijelio neke novce i njegovim sinovima Lazaru i Stefanu, no to su novci kneza Lazara i despota Stefana Lazarevića.

Lit.: LJUBIĆ 1875; SARIA 1925; PETROVIĆ 1925; 1934; 1934a; ŠVOB 1935; RADOJIČIĆ 1938; SARIA 1954: 22–61; MARIĆ 1956.

I. Rengjeo

Stater je grčka riječ, koja znači ono, što se stavlja na vagu, da bude u ravnoteži, dakle obostran jednaki uteg. Stater po sebi ne znači stalnu težinu, ni stalnu kovinu. Zato se u numizmatici vrlo raznoliko uzima. Zlatni stater

(Krezov, Darijev, Filipov, Aleksandrov) važe kao dvostruka drahma, t.j. 8.1 do 8.6 grama. – Elektronski stater, kao Kyzikenski, Lampsakenski i Fokejski) važio je kao dvostruki zlatni šekel, t. j. o. 16 grama. – Srebrni stateri ili didrahme ili su tetradrahme. Takovi su bili stateri eginski, korkirski, korintski i kretski. Srebrni se stateri dijele u drahme i obole.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 656–657; KOS 1998: 333–334.

Stephane je grčka riječ, koja znači metalni obruč oko čela, koji obavija i cijelu glavu. Nije dakle pokrivalo glave, već samo njen nakit. Na grčkim ga novcima nose božice i kraljice.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 661.

Sterling (esterling; franc. esterlin). Engleski kralj Henrik II. počeo je 1180. god. kovati novi tip denara (penny), kojim su zamijenjeni raznoliki stariji tipovi. Taj novi tip penny-a je dobio naziv sterling, koji je, kako se misli, preuzet od Francuza (esterlin). Bio je to srebrni denar sa slikom vladara na Av. i s dvostrukim križem na Rev. Kovao se uglavnom podjednako sve do kraja XV. st. Težina je bila početka 1,36 g, ali je tokom vremena opadala sve do na 0,65 g. pod Henrikom VII. (1485–1509). Kako je Sterling dugo vremena kovan od dobrog srebra, jednakoga oblika i nije bio podvrgnut kratkoročnim mijenama, trgovinom se je u velikim količinama širio i rado primao i u od Engleske udaljenim zemljama, pa je u nekima i imitiran. Ime toga nekadanjeg denara očuvalo se do danas u nazivu engleskog zlatnika: pound sterling.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 662–663.

I.Rengjeo

Stockert dr. Karlo (1873–1932), numizmatičar i numizmatički pisac. Nakon svršenih studija služio je kao oficir u austrijskoj ratnoj mornarici od 1892. do 1908. Još u vojnoj

službi studirao je pravo i 1908. doktorirao u Beču. Iste je godine prešao u službu pomorske oblasti u Trstu, a 1909. postao je šef lučke kapetanije u Splitu. God. 1910. pozvan je u ministarstvo trgovine u Beču, a 1911. se povukao u privatni život. – Kao mornarički oficir i pomorski činovnik imao je Stockert mnogo prilike, da se dobro upozna s prošlošću i poviješću čitavoga primorja od Trsta pa sve dolje do Bara i Ulcinja. U vezi s tim s osobitom se je ljubavlju bavio sakupljanjem starinskog novca s toga područja pa je izgradio krasnu i veliku numizmatičku zbirku, koju je 1922. prodao splitskom arheološkom muzeju. Uz sabirački rad bavio se i naučnim pa je napisao niz dobrih i korisnih radova o novcima nekih naših primorskih gradova. Radovi su mu: Una raccolta di monete Cattarene nel museo archeologico di Spalato. (Bullettino di arch. e stor. dalmata, Split 1910). – Ripostiglio di Piccoli di Spalato trovato sull' isola Bua. (Bullettino, 1911). Die Münzen der Städte Nordalbanien. (Numism. Zeitschrift III, 1910). – Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde von Cattaro. (Num. Zeitschr., 1912). Die Prägungen der Gemeinde von Cattaro unter venezianischem Protektorat (Num. Zeitschr. V, 1916). – Le monete del comune di Spalato. (Bullettino, 1917, 1919). – Zwei unedierte Bronzemünzen von Serbien. (Num. Zeitschr., 1917). – Ein Beitrag zur serbischen Münzkunde. (Num. Zeitschr. 1918). – Zur Münzkunde der dalmatinisch-griechischen Kolonien. (Num. Zeitschr., 1919). Zwei Beiträge zur serbischen. Münzkunde. (Num. Zeitschr., 1923.) – Tre medaglie inedite della Dalmazia e dell' Istria (Bulićev Zbornik, 1924.)

I. Rengjeo

Stoka kao novac upotrebljavala se u najstarije razdoblje čovjekove povijesti i naučno se ubraja u t. zv. prirodni novac po tome, što je komad stoke, osobito krava, vol i ovca vrije-

dila kao plaćevno sredstvo i mjerilo vrijednosti. Dokaze za to pružju nam i danas životne prilike kod t. zv. »naturalnih naroda« (na pr. u juž. Africi, sjev. Americi) a onda i brojni izrazi i nazivi za novac, što su se očuvali u jezicima nekih naroda, tako na pr. ind. rupi od sanskrtskog rupa = stado, lat. pecunia od pecus = govedo, got. skatts (novac) od skatta govedo, a i naša riječ: blago znači zapravo bogatstvo u stoci. Pri kupnji i prodaji upotrebljavala se u Hrvatskoj za vrijeme narodne dinastije i stoka, pa se u sačuvanim dokumentima navode kao plaćevno sredstvo krave, volovi, koze, konj i svinje. Imade dokaza da se i u Njemačkoj sve do 10. st. uzimala stoka kao novac.

Lit.: LUSCHIN 1918: 33; RENGJEO 1936: 5.

I.Rengjeo

Stopa je zakonom određeni propis kolika mora biti težina i metalna sadržina jednog kovanog novca. Budući da se zlatni i srebrni novac iz praktičnih razloga (tvrdoća i otpornost u optjecaju) ne kuje iz odnosnog posve čistog metala, zakonom se određuje i odnos, u kojemu se u kovanom novcu plemeniti metal miješa ili legira s neplemenitim. Slavon. banovci iz vremena Bele IV. i Stjepana V. (1235–1272) kovani su od 15-lotnog srebra, t.j. od 938 tisućina finog srebra (= 15 lota) i od 62 tisućine bakra (= 1 lot). Prema tome je puna težina banovca iznosila 0,93 g, a fina težina 0.87 g. U Njemačkoj je 1566. državnim zakonom određeno da se državni talir kuje u težini od 1/8 kölnske marke = 2 lota = 36 zrna, a legura da se sastoji od 32 zrna srebra i 4 zrna bakra. – Kada se u kovanom novcu nalazi veća količina plemenitog metala, stopa se nazivlje teška, a kada je plemenitog metala manje, stopa je laka. Tako je na pr. stopa rimskog denara, čija je stopa ispočetka iznosila 1/72 libre, postepeno postajala sve lakša, pa je za prvog punskog rata snižena na 1/84 libre, pod Ne-

ronom na 1/96 libre, a kasnije još i na niže. Slična pogoršavanja novčane stope javljala su se naročito u sred. vijeku, a i u novom, kada su neki vladari nastojali, da iz svojih kovnica dobivaju velike prihode kujući novce sa sve manje plemenitog metala.

Lit.: TRUHELKA 1897: 68. i d.; SCHRÖTTER 1930: 418.

I.Rengjeo

Stoparac je bio nekadanji turski novac od 100 para, zvan juzluk. (V. to!)

I.Rengjeo

Stotinka je bugarski najsitniji novac, zaveden 1880. god. pristupom Bugarske u Latinsku novčanu uniju (V. to!). Komadi od 1, 2, 5 i 10 stotinki kovani su od bronce, a od 1888. god. od nikla komadi od 10, 5 i 2 1/2 stotinke. (V. to!).

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 665.

Strane novčane pločice (desno, lijevo) određuje se na dva načina, prema samome novcu ili prema stavu gledaoca. Prvi način, zvan i heraldički, uzimlje na pr. kao desnu stranu novca onu, koja je figuri na samom novcu nadesno, ali je kod toga gledaocu s njegovog stajališta nalijevo. Drugi način određuje strane pločice prema stavu gledaoca. U naučnim radovima nailazi se na obadva načina.

I.Rengjeo.

Strategos je grčka riječ, koja znači najprije vojskovođu, a onda visokog, državnog službenika u grčkim gradovima ili saveznim državama. Riječ strategos dolazi češće na grčkim novcima ili potpuno ispisano ili u kratici str., s prijedlogom epi ili bez njega, u jednini ili množini (Adramytion, Kolossai, tesalski savez itd.)

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 666.

Stražnja strana novca, franc. revers, engl. reverse, tal. rovescio, je manje važna strana, na kojoj se u klasično doba javljaju slike mitološkog, povijesnog i sličnog značaja, a na novcima sred. i novog vijeka kakov svetački lik grb vladara ili zemlje ili oznaka vrijednosti.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 577.

Subaerati nummi. Od lat. subaero = obložiti mjedom. Antikni naziv za one novce rimske republike i carstva, kojima je jezgra (iz bakra, olova ili željeza) prevučena tankim metalnim slojem iz srebra ili zlata. Kada taj sloj otpadne, ostaje jezgra, koja se naziva »duša« (anima). Primjerci S. N. javijaju se već kod inkuznih novaca (v. čl.) Donje Italije. Među denarima rimske republike ima mnogo S., a česti su i kod denara rimskog carstva od Augusta do Septimija Severa (30. pr. Kr.–211. po Kr.). I kod bakrenih i brončanih novaca toga razdoblja postoje S. sa »dušom« od željeza ili olova. Isto tako ima S. među zlatnim novcima kroz čitavo carsko doba te kod bizantinskih zlatnika. Dok se izvjestan broj S. smatra radom privatnika falsifikatora, drugi su S. lični falsifikati kovničara državnih kovnica, te napokon falsifikati kao rezultat namjernog kvarenja novca od same državne vlasti. Da spriječi širenje falsificiranih denara, rimska ih je kovnica u doba republike nazupčavala. (v. čl. Serrati nummi).

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 669–670; KOS 1998: 337.

Sucre je naziv za srebrni peso južnoamer. države Ecuador, kovan od 1908. god. poput franc. novca od 5 franaka u težini od 25 g sa 22 1/2 g čistog srebra. Ime je nastalo po prezimenu tadanjega predsjednika republike, čija se slika nalazila na samom novcu.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 670.

Suitni novci. Od franc. suite = slijed. Moderni stručni numizmatički naziv za niz novaca, koji su izdani u počast izvjesnog broja vladara ili znamenitih osoba, koji su iz razumljivih razloga međusobno povezani. U rimskoj numizmatici tako je nazvan niz rimskih antoninijana, koje je u počast tisućgodišnjice osnutka Rima (249. g. po Kr.) dao kovati Trajan Decij (249. –251. po Kr.) u do sada neutvrđenoj kovnici (Milano ili Viminacij?) sa glavama rimskih careva na aversu i likovima orla ili nadgrobno spomenika na reversu. Prikazano je 11 rimskih careva od Augusta do Aleksandra Severa (30. pr. Kr. –235. po Kr.).

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 670–671; MATTINGLY 1949.

B.Z.

Svački novci. Jugoistočno od Bara, u daljini od jedno 20 km nalazi se danas maleno seoce s arnautskim stanovništvom, zvano Šas (u sred. vijeku: Svač, Sovacia, Soacia). U sred. vijeku je to bio utvrđen gradić s imućnim katoličkim stanovništvom, kako to još i danas svjedoče ruševinski ostatci brojnih crkava. U Svaču je bilo i sjedište katol. biskupa. U nekadanjoj citadeli nalaze se ruševine katedrale sv. Ivana. Stanovnici Svača bavili su se trgovinom kao i žitelji drugih sredovječnih gradova. Krajem sred. vijeka i Svač je bio izvrgnut stalnim napadajima, pa je bio i plijenjen i razaran, a zbog toga polovinom XV. st. posve napušten. Za vrijeme svoga blagostanja kovao je i Svač svoj gradski autonomni novac. Na rijetka samo tri sačuvana komada, kovana u bronci veličine 19–21 mm i težine 1,45 do 1,74 g, vidi se na Av. lik sv. Ivana Krstitelja i napis S IOHANES B, na Rev. gradska kapija s kulama i napis SOVACII CIVITAS. Danas se po jedan primjerak ovoga novca nalazi u muzejima u Splitu (iz zbirke Stockert), Osijeku i u Budimpešti.

Lit.: STOCKERT 1910: 53.

I. Rengjeo

Svetački likovi na novcima. U srednjem su vijeku u doba Merovinga (440–752) imale mnoge crkve pravo kovanja novca. Na tim novcima se javljaju imena svetaca, koji su se u pojedinim crkvama štovali. Kada su zavladali Karlovići (752–987), oduzeli su to pravo crkvama, pa se imena svetaca vrlo rijetko na novcu navode. Iza Karlovića se opet penje broj svetačkih imena na novcu. Od vremena Hohenstaufovaca u XII. st. javljaju se na novcima svetcu u stojećem stavu pod uplivom bizantskoga novca blagoslivajući vladara ili stojeći pokraj njega. U Bizantu često krune svetcu pojedine careve. Vrlo se često na novcima javlja sv. Juraj u 12. st. i sv. Demetrije. Povodeći se za tim vanjskim uzorima jamačno su se i kod nas stajali na novce likovi svetaca. Na najstarijim našim novcima Srbije, Pavla Šubića i Dubrovnika najčešće se javlja lik Isusa ili na prijestolu, ili u stojećem stavu, ili samo glava Isusova. Prema mlet. matapanima javlja se na nekim od tih novaca i lik sveca, kako predaje vladaru zastavu, t. j. vlast u državi. To je na mlet. novcu sv. Marko. Na dubrovačkom novcu dolazi kroz cijelo vrijeme kovanja i lik sv. Vlaha, zaštitnika Republike, obično u stojećem stavu u svečanom bisikupskom odijelu. Na slavon. banovcima nema svetačkog lika. I na novcima bosanskih banova dolazi lik Isusa na prijestolu ili u stojećem stavu, a na kraljevskom novcu likovi sv. Grgura iz Nazianza ili sv. Grgura pape. Na većini novčanih tipova Nikole Iločkog vidi se Bogorodica s malim Isusom. Tako i na sitnom novcu Nikole Zrinskog. Na novcima dalmatinskih gradova dolaze slike gradskih patrona, u Šibeniku sv. Mihovil, u Zadru sv. Šimun, u Trogiru sv. Lovro, u Splitu sv. Dujam, u Hvaru sv. Stjepan, u Kotoru sv. Trifun, u Baru sv. Đurađ,

u Skadru sv. Stjepan, u Svaču sv. Ivan, u Ulcinju sv. Marija.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 257–258.

Svjetski novac. Zamisao da se stvori i zavede po čitavom svijetu jedan jedinstveni opće vrijedni novac, je vrlo stara, ali se do danas nije mogla ostvariti. Razloga osobito političkih i ekonomskih, a i drugih, imade dakako dosta te do toga nije došlo. Ali u novije vrijeme su ta nastojanja ipak obnovljena. Napoleonu III. je uspjelo, da se je proširio metrički sistem mjera i utega. U novčarstvu je Latinska novčana unija imala biti kao neki uvod u stvaranje svjetskog novčanog udruženja. Iza 1870. godine iza njemačko-francuskog rata, se je nacionalno izgrađivanje novčanog sistema samo još i pojačalo, dok nije I. svjet. rat poništio sve nade u međunarodno novčano jedinstvo. Međutim je ipak stvoren jedan međunarodni računski novac u zlatnom franku. Iza rata su opet činjeni pokušaji zavođenjem jedne na realnoj međunarodno materijalno garantiranoj bazi izdane vrijednosne doznake s neograničenom plaćevnom snagom, ali ni taj prijedlog nije doživio općega prihvaćanja.

I. Rengjeo

Symmachia je grčka riječ, koja znači savez. Prema tome je Symmachion novac nekog državnog saveza. Takav savez sicilskih gradova osnovao je Timoleon. Kratica SYN nalazi se na novcima gradova Byzantion, Kyzikos, Ephesos, Samos, Knios, Iasos, Rhodos. Svi ti novci imadu u Av. Herakla, kako davi zmiju, a u Rv. znak ili ime pojedinog grada. Argyrion symmachikon zvao se imenice novac beotskog saveza.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 672–673.

Synedrion neon je zbor mladih, t.j. udruženje mladosti. Dolazi kao poprsje mladića sa dva štapa preko ramena na carskim novcima Laodiceje frigijske.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 673.

Syrinx je grčka pastirska frula. Prema priči pretvorila se jedna nimfa, koju je Pan progonio u trstiku, iz koje si je Pan onda izrezao frulu. Tako je na novcu iz Thelpuse.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 673.

Š

Šafarik dr. Janko, (1814–1876), historik i numizmatik. Poslije svršene njemačke gimnazije u Novom Sadu studirao je u Požunu pravo i u Pešti i Beču medicinu. God. 1838. postao je liječnik i služio je neko vrijeme u Pragu, Pešti i u Kis Körösu, svom rodnom mjestu nedaleko Pešte. Od 1840. god. živio je u Novom Sadu kao gradski liječnik, i uz to se mnogo bavio književnošću, a 1843. god. prešao je u Beograd, gdje je imenovan profesorom fizike u liceju, ali se je s osobitom ljubavi bavio poviješću, arheologijom i numizmatikom. Kao takav bio je i glavni osnivač beogradskog muzeja i aktivan član u Društvu srbske slovesnosti. Od 1849. do 1861. bio je profesor historije u liceju, a iza toga do smrti bavio se samo numizmatičkim istraživanjima i radom u muzeju. Glavni mu je rad bio posvećen izdavanju srpskih historijskih spomenika i srpskoj numizmatici. Sakupio je opsežan opisan materijal specijalno za srp. novce i dao ga Šimi Ljubiću koji ga je uvrstio u svoj Opis jugoslavenskih novaca. Kroz nekoliko je godina izdavao svoja numizmatička istraživanja u Glasniku Društva srbske slovesnosti pod naslovom: Dodatak k opisanju stari srbski novaca (svezak III, 1851, V, 1853, VI, 1854, VIII, 1856 i IX, 1857). Tu je Šafarik bez naročitog sistema onako, kako su mu pojedini komadi dolazili u ruke, opisao velik niz srpskog novca, a uz njega i bugarskog i bosanskog.

Lit.: NOVAKOVIĆ 1877.

I.Rengjeo

Šajn novac (njem. Scheingeld), vidi Bečka vrednota.

I.Rengjeo

Šekel je starožidovska utezna mjera i naziv za novac. Kaldejski kikar (= grč. talent) dijelio se na 60 mina, a 1 mina na 60 šekela. Takav je šekel bio 0,41 g težak. Kao srebrni novac spominje se šekel u težini od 13 $\frac{3}{4}$ –14 $\frac{1}{4}$ g sa svojim i manjim dijelovima od pol i četvrt šekala već pod Makabejcima, ali se sada drži vjerojatnijim, da je on ušao u optjecaj za 1. židovskog ustanka pod Neronom. Na Av. ovoga novca vidi se odozgo napis i ispod njegova čaša, a na Rev. napis i u sredini cvijet sa tri čaške. U promijenjenom izgledu, bez napisa »šekel«, javlja se ovaj novac za vrijeme II. židovskog ustanka pod Hadrijanom, 132. god. po Kr.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 594.

Šibenski novac. Stari autonomni hrvatski grad Šibenik zamolio je 1485. god. mletačku vladu da dozvoli izdavanje sitnoga novca za mali promet na području grada i bliže okoline. Vijeće desetorice odlukom od 21. V. 1485.

odobrilo je ovaj zahtjev i time po prvi put dozvolilo kovanje posebnoga novca za jedan autonomni dalmatinski grad. Druge suglasne odluke za kovanje šibeničkog novca izdane su još 1491. i 1499. god. Time je odlukama naređeno mletačkoj kovnici, da kuje za grad Šibenik, a na račun šibeničke općine od bakra ili mesinga sitni novac bagatin. Na Av. je slika sv. Mihovila zaštitnika grada i napis: S MICAE SIBENIC, a na Rev. mlet. lav i napis: S MARCVS VENETI. Veličina 17–18 mm, težina 1,2–2,3 g. Kako je ovaj novac kovan više puta i u raznim godinama, sačuvano je i poznato je preko 50 njegovih varijanata. Svi su bez oznake godine i bez sigla kalupara.

Lit.: CNI VI, 1922: 568–573.

I.Rengjeo

Šipke (novčane rimske). Rimskim novčanim šipkama nazivaju se u numizmatici komadi kovine (zlatno, srebro) u obliku štapića pečatnog voska, koji su izrađivani u rimskim carskim kovnicama u IV. st. po Kr. Razlog kovanja tih Š. bila je lakša doprema velikih količina čistog zlata kroz krajeve rimskog carstva, koji su tada već bili ugroženi od barbara. Zlato je dopremano za potrebe pokretnih carskih kovnica, koje su provizorno radile u glavnim stanovima vladara. Na gornjoj plohi Š. nalaze se često znakovi, kojima se jamči finoća kovine. Tako su utisnuti rimski biljezi (punce) sa likovima vladara Valentinijske dinastije i Teodozija I., zatim imena raznih kovničkih službenika i ime kovnice. Najveći broj do sada poznatih Š. označen je imenom kovnice SIRM(IUM) = Mitrovica (v. čl.). Uz likove vladara javljaju se još na Š. razni likovi kao: božica – zaštitnica grada (grč. Tyche) Sirmija ili kojeg drugog, zatim lik vojnika u potpunoj bojnoj opremi, krizmon, grančica i zvjezdica. Sve do sada poznate zlatne Š. kovane su 379. g. po Kr., što je utvrđeno po stilskoj sličnosti natpisa i li-

kova na Š. i na novcu iz toga vremena. I srebrene Š. potječu iz 379. g. a, ne iz doba Valentinijana III. (425.–455. po Kr.), kako se je to prije tvrdilo. Zlatne Š. duge su 0.16–18 cm, a prosječna im je težina 500–600 g.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 58–62; ELMER 1935; KOS 1998: 338–339.

D.

Široki groš (njem. Breite Groschen, lat. grossi lati). Tim nazivima označivani su u XIV. st. srebrni groši, kovani u Češkoj u Pragu i u Njemačkoj u gradu Meissen. (Vidi Praški groš i Groš).

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 84.

Školske medaljice. Od davnine je u običaju bilo, a i ostalo je sve do danas, da se u školama dijele na kraju školske godine kao priznanje za marljivo učenje i uzorno vladanje kakove nagrade, u moderno vrijeme obično knjige. Od početka novoga vijeka dijelile su se na zapadu, pa i kod nas, uzornim učenicima nagradne medaljice. To se je prakticalo i kod nas sve do polovine 19. stoljeća. Poznata je očuvana školska medaljica što se je davala dobrim đacima krajem XVI. st. u Kranjskoj s napisom: PRAEMIUM SCHOLAE PROVINCIAE CARNIOLE 1584. Sačuvane su neke medaljice, što su se polovinom XVII. st. dijelile u Hrvatskoj u obliku ili samo zvijezde ili zvijezde s polumjesecom odozdol, što podsjeća na stari naš slavonski grb. U Samoboru se tada dijelila narodna medaljica s napisom: Für Fleiss und gute Sitten. U Hrvatskoj je dao kovati na svoj trošak takve medaljice dr. Josip grof Sermage, od 1812. –1833. vrhovni ravnatelj škola zagrebačkog literarnog okružja. Jako je lijepa jedna nešto veća medaljica s napisom na Av.: SINKO! PRIMAJ NAUK PAK BUDI VIRAN BOGU KRALJU I DOMOVINI., a

na Rev. je štít pod krunom i grbovima Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te godinom kovanja: 1841. Očuvana se i jedna sićušna medaljica s napisom na Av.: ZNAK MAR-LJIVOSTI I DOBROGA PONAŠANJA, a na jednoj je sv. Juraj kako ubija zmaja, i odozgor napis: MERITO.

Lit.: CUVAJ 1910; SCHRÖTTER 1970: 616.

I.Rengjeo

Škuda (tal. scudo; tal. scutum) je naziv za krupniji srebrni novac, kovan u težini od oko 1 unče u više evropskih zemalja, osobito u Francuskoj (écu) i Italiji. Kod nas je škudu kovala Republika Dubrovačka. Bio je to lijepo rađeni novac veličine 37–38 mm i težine oko 17 g, kovan od srebra 566 tisućina finoće, u godinama 1708., 1709., 1739., 1747. 1748. i 1750. Na Av. je statua sv. Vlaha u biskupskom ornatu i napis: PROTECTOR REIPUBLICAE RAGUSINAE, a na Rev. lik Isusa i legenda: TVTA SALVS SPES ET RESIDIVM. Škuda je vrijedila 3 perpere ili 36 dinarića.

Lit.: REŠETAR 1925: 240.

I.Rengjeo

Šlikov talir (njem. Schlicktaler) je nuznaziv za Joachimstaler (Vidi to!), koji je počeo kovati u Joachimstalu (Jahimov) u Češkoj grof Schlick god. 1519.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 285.

Šok (njem. Schock) je satra njemačka riječ, koja označava količinu od 60 komada. U tom značenju se je ta riječ upotrebljavala još u prošlom stoljeću i kod nas. U njemačkim zemljama je ta riječ uz oznaku mijere raznolike robe i stvari uzimana i kao računski novčana jedinica, kao na pr. nekada u Turskoj: kesa. Tako je računski izraz: Schock Groschen značio isto što 60 groša. Čak se je iz fine marke srebra

kovalo u Pragu i u Meissenu šok ili 60 groša. Taj je računski izraz prestao tek onda, kada se počeo kovati krupni novac, talir.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 606.

Šubića Pavla novci. Koncem 13. i početkom 16. stoljeća najmoćniji magnat u Hrvatskoj bio je Pavao Šubić Bribirski ban hrvatski od 1273. do 1312. i gospodin Bosne od 1299. do 1312. Za vrijeme borbe oko ugar.-hrvatskog prijestola pristao je Pavao uz Anžuvince pa je čak po svom bratu Jurju doveo iz Napulja Karla Roberta u Split 1300. i odavle u Zagreb, odakle je Karlo otišao u Budim. U to je vrijeme Pavao vladao u Hrvatskoj i Bosni kao okrunjeni suveren. God. 1301. postavio je za bosanskog bana svoga brata Mladena II. Prisvajajući si prava samostalnoga vladara kovao je Pavao između 1301. i 1312. svoj srebrni novac uzevši kao uzor mletačke matapanane. Poznata su dva tipa toga novca. Likovno obadva odgovaraju venecijanskom grošu matapanu, a razlikuju se od njega tek svojim legendama. Prvi tip ima na Av. u napisu ime kneza Pavla: DVX PAVL i brata mu Mladena I.: BAN MLADEN. Kovan je između god. 1301.–1304. u težini oko 2 g. Od njega su poznata samo 3 komada. – Na drugom je tipu na Av. i opet ime kneza Pavla: DVX PAVL a uz njega ime njegova sina Mladena II.: BAN MLAD(en) SECVN-DVS. Taj je tip kovan između 1304. i 1312. u težini od oko 2 g (najteži komad ima 2,18 g) i veličini od 21 do 22 mm. Poznato je od ovog drugog tipa 12 primjeraka. U kojem se je Šubićevo gradu nalazila njegova kovnica, do danas nije utvrđeno, ali da je ta kovnica opsežnije radila, može se zaključiti i po brojnim utvrđenim tipovima i varijantama koji se odlikuju posebno izrađenim kalupima.

Lit.: RENGJEO 1936.

I.Rengjeo

T

Taenia, latinski fascia, je vrpca, povezica. Taenia dolazi na glavi, ali katkada u ruci Nike umjesto vijenca. Teniju su stavljali na sve, što je bilo posvećeno bogovima, tako na oltare, na svete posude, thyrsos, Atenino koplje. Teniju nosi na ramenima Artemida efeška, a na leđima bik na novcu Eretrije. Pobjednici olimpijskih igara imaju teniju oko glave.

D

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 674.

Talenat, talanton, talenat je zapravo tezulja na vagi, a onda kod Grka najviša utezna jedinica. S vremenom se talenat počeo točnije određivati kao novčana vrijednost. U Maloj Aziji i istočnim zemljama talenat vrijedi 60 mina. U Siciliji broji talenat najprije 240, a onda 120 litri. Kako je težina mine i drahme po raznim grčkim gradovima bila različita, različita je bila i vrijednost talenta. Kako je mina antičke stope vagala 436.6 grama, vagao je talenat 26.196 kg. Babilonski talenat vrijedio je 7.000 drahma, eginski 10.000, sirski 4500, licijski 3000, egipatski 1500 drahma.

D

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 675–676; KOS 1998: 340.

Talir je u povijesti novca od osobitoga značenja, jer je kroz čitav novi vijek bio u mnogim zemljama svijeta glavna novčana nominala. Prvi put je kovan 1484. god. U sred. vijeku je u Evropi najvećim dijelom kovan, osobito u zapadnim zemljama sitniji srebrni novac, denar i iza njega groš, kojim je bilo dosta neprilično izvršivati veća plaćanja. Zato se je upotrebljavao strani, bizantski i arapski zlatni novac. U zapad. Evropi se počeo kova-

ti zlatni novac tek u 13. st. a uz njega turnos i groš, ali ni taj nešto krupniji srebrni novac nije zadovoljavao sve većim trgovačkim potrebama. Tada je krajem 15. st. (1484.) nadvojvoda Sigismund počeo u svojoj kovnici Hall u Tirolu kovati prvi krupni srebrni novac, zvan ispočetka njem. Guldengroschen i Guldener (zlatni groš) a lat. uncialis (jer je bio težak 1 unciju = 2 lota), a malo kasnije talir. Uz talir kovan je u Tirolu i polu-talir. Najstarija godina, koja se na talirima javlja, je 1486., a na polutalirima 1484. Tirolski Guldener se ubrzo zbog svoje vrijednosti počeo i u drugim zemljama oponašati, tako po Njemačkoj, u Mađarskoj, Španiji, Češkoj i dr. Početkom 16. st. otvoreni su u Njemačkoj novi bogati rudnici srebra i to je bilo uzrokom te se je baš u Njemačkoj stao novi krupni novac kovati u golemim količinama. Kovao se je i tu u težini od 2 lota i u finoći od 15 lota. Osobito je važno kovanje toga novca u kovnici grofova Schlick u Joachimstalu (češ. Jahimov) na juž. podnožju Rudnoga gorja u Češkoj. Izdašni rudnici srebra u tome gorju davali su mogućnosti, da se novi krupni novac i ovdje kuje. Po mjestu kovnice nazivan je taj novac Joachimstaler (Guldengroschen) ili kraće samo Taler. Počeo se kovati 1519., ali bez oznake godine kovanja. Na Av. ovoga talira stavljen je češki grb, lav sa dvostrukim repom, i kraljevski naslov: LVDOVICVS PRIM(us) D GRACIA R(ex) BO(hemiae), a na Rev. sv. Joahim i grb grofova Schlick te napis: AR(ma) DOMI(norum) SLI(ckorum) STE (fani) ET FRA(trum) CO(mitum) D(e) B(assano). Uz ovaj spadaju među najstarije talire još i ovi: cara Maksimilijana I. (1493–1519), koji se odlikuju krasnom kaluparskom izradom, a ima ih s oznakom i bez oznake godine

kovanja, grada Solothurna 1501., Salzburga 1504., Würtemberga 1507., Züricha 1512., Trienta 1520. i dr. U Mađarskoj je kovao prve talire Vladislav II. (1490–1516) god. 1499.–1506. i iza njega Ludovik II. (1516–1526) god. 1525. Zbog općenite upotrebe i proširenja talira prešlo se u njemačkim zemljama sa zlatne na srebrnu valutu, čemu je osobito pogodovao i veliki uvoz srebra iz Amerike. U toku 16. st. talir se kuje i emitira sve više, a uz obične kuje se i talir i po dvostruki, trostruki i četverostruki, a u Braunschweigu čak i deseterostruki talir, kao i manje nominale polutaliri i četvrttaliri. Njemačka u tome služi kao uzor i drugim državama, pa i one kuju svoje talire i čak im daju njemačko ime, tako u Italiji talero, u Poljskoj talar, u Skandinaviji daler, u Dubrovniku tolor, a u Americi dollar, ili naziv koji je u vezi s Joachimstalom, kao u Francuskoj jocondales i u Rusiji jefimok (V. to!). Drugi narodi su davali svoja nazivlja, tako u Španiji peso, u Engleskoj crown, u Rusiji rublj, u Italiji scudo i ducato. Nasljednik talira je i francuski novac od 5 franaka, austrijski od 5 kruna drugi modrni novci težine od oko 25 g.

Lit.: HALKE 1909: 349–356; SCHRÖTTER 1930: 676–677.

I.Rengjeo

Talmi je pozlaćeni tombak ili mesing, a često se upotrebljava kao materijal za pravljene jeftinih medalja i žetona. (V. tombak!)

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 677.

Tamias je procjenitelj metala, dakle visoki državni činovnik na području novčarstva. Riječ tamias dolazi češće na grčkom novcu s imenom činovnika (Smirna, otok Rod, Porosolene). Na novcu otoka Kiosa stoji argyrotamias.

D

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 679.

Taucher, Hans poklanja 1486. godine gradu Nürnbergu (Njemačka) veliku numizmatičku zbirku. Ovo je prva prava numizmatička zbirka i spada među prve poznate zbirke sredene s tendencijom sistematske numizmatičke zbirke dokumentarne i naučne vrijednosti.

B

Taurokathapsia bila je jedna igra u Tesaliji. Mladići na konjima dražili su bikove, pa kad bi dostigli bika, skočili bi s konja na bika, pa ga golim rukama ukrotili. Na nekim tesalskim novcima možemo u Av. vidjeti mladića, koga je bik o borio, dok se u Rv. nalazi miran konj.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 683.

Tehnika kovanja novca. Novac ili medalja izrađuje se ili lijevanjem (V. Liveni novci!) ili kovanjem (Vidi to!). U tome radu razlikuju se tri glavna posla: 1. izrada novčane pločice, 2. izrada kalupa i 3. prenos slike kalupa na podstavljenu pločicu. Potanje podatke o tehnici kovanja vidi pod: kalup, kalupar, kontrolna vaga, kovani novac, kovnica, kovanje na prsten, na tijesak, na valjak, kovnički strojevi, kovničari, kovanje čekićem, kružni napis, pismo na novcu, poliranje, prekrivani novac, punca, rub novca, scyphati, serrati, nummi, subaerati nummi i dr.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 439.

Tessera. Od lat. tessera što znači najprije četverokutni predmet, poslije tablica, na kojoj su bila ispisana imena građana, koji su kod primanja darova u novcu od cara morali predložiti brončanu teseru. Tablicu sa popisom takvih građana drži na rimskim carskim novcima i personifikacija Liberalitasa (v. čl.). U drugom smislu i namjeni T. je marka ili žeton, koji se upotrebljava kao znak za svjedocanstvo, namiru, primanje, ulaznicu, igranje

i t. d. T. je oblikom više ili manje slična novcu i iz bezvrijednog materijala (kost, terakota, bronca, olovo). U Rimu su T. vrlo česte kako za republike tako i kroz čitavo razdoblje carstva. T. iz mjedi ili bronce kovane su ponajviše u I. st. po Kr. te nose na aversu carevu glavu, a na reversu rimske brojke od I do XVI. Kod drugih se na aversu nalazi prizor igranja ili dijeljenja žita. Takve T. su igraće marke. Njima su po obliku slične t. zv. spintrije (v. čl.), za koje se smatra, da su bile marke za javne kuće. T. iz olova lijevane su ponajviše u I. i II. st. po Kr. i bile su najvjerojatnije privatni nadomjestak kod nedostatka sitnog carskog novca. Na njima se često nalazi ime privatne osobe (trgovca, ugostitelja i sl.), koja ih je izdala. U posebnu vrstu olovnih T. spadaju T. koje su izdavale najrazličitije ustanove: kazališne, omladinske (iuvenes), kolegijske, brodarske, ulaznice u javne kupelji i priredbe, pa T. raznih gostionica za pojedina jela. Sasvim posebnu skupinu čine T. iz kosti. I njihova je namjena najrazličitija. Od T. treba strogo dijeliti igraće kocke t. zv. Calcula, te glasačke kamenčice. I pravi rimski carski novac pretvoren je u T., tako, da je prerezan napola. Takve su se polovice dijelile između dva prijatelja (t. zv. T. hospitales) kao znak za raspoznavanje nakon dugog vremena, no većina takvih novaca ne spada pod T. Isto tako pretvoren je izvjestan dio rimskih carskih novaca u T. urezivanjem kojeg broja u polirane reverse.

R

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 686–687; KOS 1998: 345.

Teston, testone, testonus (tal., od testa = glava) je naziv, koji se davao u Italiji srebrnom novcu, kovanom u vrijednosti 1/4 škude ili talira, a kojemu se na Av. postavljalo poprsje, ili glava vladareva. Prvi talijanski novac, sa sličkom šefa države bila je mletačka lira Tron (V.

to). Za ovim se poveo herceg Milana Galeazzo Maria Sforza pa je kovao, od 1474. god. testone u težini od 9.65 g, koji se je novac nesamo zbog svoje ljepote nego i zbog solidne sadržine vrlo cijenio. Iza toga se testone zaveo po mnogim talijanskim državicama pa i u samom papinskom Rimu, s poprsjem vladara na Av. i s državnim grbom na Rev. s raznolikim atributima bilo prema mjestu kovnice (testone di Milano, di Ferrara, di Savoia itd.) ili prema nekom likovnom obilježju (testone dell' idra, all' unicorno, della benedizione itd.) Kovani su i višestruki testoni. Zbog svoje solidnosti testoni su ubrzo putem trgovine raznašani po okolnim državama, a u nekima i imitirani, u Portugalu kao tostão, u Francuskoj kao teston, u južnoj Njemačkoj kao Dicken (V. te pojmove!). Kada su se pod Karlom V. (1519–1556) zaveli veći zlatni i srebrni novci izgubio je teston svoje značenje kao međunarodni trgovački novac. Namjesto njega pojavila se u Milanu lira od 5,7 g.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 687–688.

Tetradrachmon je grčki novac od 4 drahme, obični veliki srebrni novac u atičkoj, feničkoj i rodskoj stopi. Težak je 14 do 17 grama. U perzijskoj i egipskoj stopi ne dolazi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 688; KOS 1998: 346.

Tetrarches je četverovlasnik, t. j. vladalac nad cijelom državom, koja se sastoji od 4 dijela, ili vlasnik jednog od tih 4 dijela. Dolazi na novcu Chalkisa na Libanonu, zatim kod Heroda Antipe i Heroda Filipa II u Judeji.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 688.

Tetrarhija. Od grč. tettara i arhon = četiri i vladar (a). Moderni naziv za novi sistem vla-

davine u rimskom carstvu, koji je uveo car Dioklecijan 293. g. po Kr. Sastoji se u tome, što rimskim carstvom upravljaju 4 vladara: 2 cara i 2 cezara, od kojih svaki vlada jednom četvrtinom cijele države. Nakon 20 godina vladavine odriču se carevi (Dioklecijan i Maksimijan Herkul) vlasti i povlače se u mir, a njihovi cezari (Konstancij i Galerij Maksimijan) dolaze na njihova mjesta i imenuju nove cezare (Sever i Maksimin II.). Pošto su carevi prve tetrahije (Dioklecijan i Maksimijan) predali 305. g. po Kr. vlast svojim nasljednicima Konstanciju I. i Galeriju, a ovi imenovali cezare, nastupila je era druge tetrahije, koja je trajala vrlo kratko, pošto je Konstancij doskora (306. g.) umro, te je njegova smrt prouzrokovala poremećenje u nasljedstvu. Proglašivanjem novih careva i cezara nastaje postepena propast sistema tetrahija, koji je potpuno propao likvidacijom zadnjeg zakonitog cara tetrahije Maksimina II. sa strane njegovog cezara Licinija (313. po Kr.). U eri prve tetrahije provedena je Dioklecijanova novčana reforma (v. čl.)

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 689.

Tetrobolon je novac od 4 obola. Vrijedi 2/3 drahme ili 1/6 tetradrahme. Normalno važe 2.9 grama.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 689.

Theos je bog. thea je božica. Taj naziv dolazi kod bogova i božica, u singularu i u pluralu. Tako: thea Asteria, thea Syria, thea Pisidike, thea Roma, theos Amon, theoi Syrias. Taj su naslov uzimali i smrtni ljudi, da se izjednače s bogovima. Tako se theos nazivaju Antiochus II. i IV., Demetrije II. i III. Euhydemos baktrijski, armenski i partski kraljevi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 690.

Theseos bio je atenski kralj i junak, sin Egejev, a prijatelj Piritejev. On je slomio silu razbojničku i svladao Minotaura. On je za Atenu ono, što je za sve druge Heraklo. Na atenskim novcima carskog doba dolazi njegovo poprsje s buzdovanom. U drugim grčkim novcima dolazi u stojećem stavu, kako diže kamen ili kako svladava Minotaura. Dolazi na novcima grada Niceje i Knososa.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 690.

Thymiaterion je kadionica, načinjena od gline ili od kovine, većinom s jednom ručkom. Redovito ima nogu i držak, te ploču, na koju se stavlja kad. Nekad ima oblik posude. Na grčkim novcima dolazi kao nuzznak kraj osobe, koja žrtvuje. Najstarija takova kadionica je na novcu Krotona.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 691.

Thyrsos je štap Dioniza i njegove pratnje, prvobitno grana kakove biljke, osobito bršljana i vinove loze, kasnije štap urešen lišćem i resicama pinije. U helenističko i grčko doba urešen je thyrsos tenijama. Dolazi kao atribut Dioniza i Menada, ili kao zasebni tip gradova Amisos, Kaheira, Laodiceja, Amastris i Synope.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 691–692.

Tiara je istočnjačko pokrivalo glave, visoka kapa od sukna, kože ili kovine, bez oboda. Ako je okružena diademom, onda je nošnja perzijskih kraljeva. Perzijanci su je zvali Kidaris. Tiaru su nosili kraljevi Kapadocije i Armenije, Komagene i Partije. Njihova se tiara prema gore sužuje i pomlađuje, ali ne svršava šiljkom, nego užom ravnom plohom, te je urešena uskim tracima ili zrakama. Samo kralj je stojeći smio nositi tiaru. Kod satrapa je tiara u sredini uvinuta, slična frigijskoj kapi.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 692.

Tikal je novčana jedinica u Sijamu, vrijedna 1 rupiju ili 60 meksikanskih centa, kovana od srebra 910 tisućina finoće. 15 tikala = 1 livre sterling.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 693–694.

Tip novca. Grčka riječ *typos* znači: udarac, pritisak, i ono, što se udarcem ili pritiskom načini: slika, lik, kov, karakter. Pod izrazom »tip novca« razumijeva se otisak, koji pojedini komad novca izvršuje na naša osjetila čitavom svojom formacijom za razliku dakako, što svaki drugi tip novca opet izvršuje svoj utisak. Tip jednoga novca ne može se potpunoma opisati, jer je potreban i vid, i sluh, i osjećaj, što se sve ne može u opis staviti. Nitko si ne može stvoriti dovoljnu predodžbu na pr. jednog grčkog novca ili jednog brakteata, ako nije imao u svojim rukama jedan takav komad. Kada se sve to uzme u obzir, glavni su tipovi novca, na osnovi njihova oblika i kovanja: grčki tip, rimski, orijentalni, karolinški, bizantski, srednjevjekovni, brakteatski, moderni tip. Od tipa treba razlikovati: stil – kao sumu umjetničkih svojstava, i: tehniku – što znači tehnička svojstva različitih skupina unutar jednoga tipa, na pr. četverokutni oblik švicarskih brakteata.

Lit.: SCHRÖTTER 1930: 711–712; KOS 1998: 353–357.

I. Rengjeo

Token (engl. = znak, dar; čit. touken) je engleski privatni sitni novac. U Engleskoj se sve do početka 19. st. malo pazilo, da u optjecaju bude dovoljno sitnoga novca za mala plaćanja. Zbog toga je u trgovini i prometu dolazilo do velikih teškoća. Da se nekako pomognu, počeli su onda trgovci i obrtnici

izdavati svoj privatni novac, koji se u 17. st. pravio od bakra ili mesinga, u 18. st. od bakra i to u vrlo velikim količinama nesamo u Engleskoj nego i u kolonijama. Državna je vlada više puta ustajala protiv toga novca, dok nisu napokon 1818. token zabranjene u samoj Engleskoj, a 1873. i u kolonijama. Mjesto njih je dakako zaveden državni sitni novac, penny.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 697.

Toman (tatarska riječ = 10.000) U Perziji je u 13. i 14. st. bio 1 toman = 10.000 bališa po 6 dinara. Do 18. st. bio je toman samo račun-ska jedinica. Od 1789/90. god. počeli su se u Perziji kovati zlatni novci od 16, 4 i 2 g ili 1, 1/2 i 1/4, tomana. Moderni toman težak je 3,206 g, vrijedi 10 krana ili oko 10 pred-ratnih franc. franaka.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 697–698.

Tombak je mješavina od 85% bakra i 15 % cinka (ili olova, cina ili željeza). Upotrebljava se za pravljenje jevtinih i malo vrijednih medalja. Pozlaćeni tombak zove se talmi (V. to!)

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 698.

Tornese je talijanski naziv za francuski gros tournois (V. turnosgroš!), kao i za brojne srebrne novce, kovane u raznim talijan. kovnicama kao Savoia, Campobasso, Capua, Cosenza, Napoli i dr. kao imitacije turnosgroša. Karlo V. zaveo je u Napulju bakreni tornese, koji se je kovao u velikim količinama sve do do prestanka vladanja Burbonaca. Za vrijeme križarskih ratova stvorene su u Grčkoj i na bližem Istoku nekolike državice u kojima su vladali zapadnoevropski velikaši. I u tim državicama su kovani po uzoru turnosgroša razni tornesi.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 698.

Tornesello je mletački novac, kovan po uzoru tornesa za mletačke posjede na Istoku. Prvi put je kovan pod duždom Andrea Dandolo (1343–1354). U Chiarenzi se kovao tornesello piccolo.

I. Rengjeo

Tostão (čit. tostáong; množ. tostões) je portugalska imitacija talijanskoga testone (V. to!), samo što na tom novcu ne dolazi na Av. poprsje ili glava vladara, nego kao i na prijašnjim portugal. novcima grb države, a na Rev. križ u raznim formacijama. Prvi tostão pod Manuelom (1495–1521) bio je težak 9,90 g ali mu je tokom stoljeća opadala težina, pa je oko 1830. imao težinu samo od 2,95 g. Od 1854. god. kovani su komadi od 5, 2, 1 i ½ tostão. Jedan tostão uvijek je vrijedio 100 reis.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 699.

Tournois, gros tournois, vidi Turnosgroš!

I. Rengjeo

Trade dollar (čit. treid dalr) je trgovinski novac Sjeverne Amerike. Država u Americi, kovan s riječima na Av. TRADE DOLLAR od 1873.–1878. god., sa svrhom da istisne iz svjetske međunarodne trgovine meksikanski peso. (V. dolar!)

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 150–152.

Tranquillitas. Personifikacija spokoja, mirnoće. Prikazana je u liku žene, koja stoji i drži u jednoj ruci žezlo ili kormilo, dok u drugoj drži klasje. Do njezinih nogu nalazi se katkada kozorog. Na rimskim carskim novcima javlja se T. od Hadrijana do Filipa

I. (116.–248. po Kr.). Uz natpis BEATA T. nalazi se na novcima Konstantina I. lik oltar, na kojem stoji kugla (globus).

B. Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 700.

Trgovinski novac je onaj novac, što ga razne države daju kovati, garantiraju za njegovu novčanu stopu i puštaju u optjecaj u samoj državi i izvan nje, ali ga ne smatraju zakonskim plaćevnim sredstvom. Od 18. st. kovani su se izvjesni novci samo za trgovinu u inozemstvu, kao na pr. lavlji talir (v. to!), Marije Terezije talir (v.to!) i dukat (v.to!). U trgovački novac se ubrajaju i nekadanji srebrni novci nekih kovnica, kao na pr. Friesach, Köln, zatim bizantski solidi, francuski turnosi, fiorentinski i mletački cekini, Louisdori i napokon dolar. Svi su ti novci kovani od solidnog metala, a vrijednost se njihova određuje prema vrijednosti metala u njima i prema većoj ili manjoj potražnji za trgovinska plaćanja.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 252–253.

Tribunitia potestas. Naziv za uredovnu vlast pučkih tribuna u vrijeme Rimske republike. Senat je ovu vlast priznao caru Augustu g. 23. po Kr. Od tada je on obnavlja svake godine na isti dan, a isto tako i svi njegovi nasljednici prigodom nastupa na prijestolje. Broj obnavljanja T. P. dodaje se carskom naslovu obično pred oznakom konzulata. Oznaka broja T. P. najvažnije je pomagalo za datiranje na rimskim novcima. I suvladari često dobivaju T. P. (tako na pr. Tiberije još za života Augustovog). T. P. označena je najčešće na aversu novaca kraticom TR ili TRI POT. Posljednji put se javlja na novcu Teodozija II. 439. g. po Kr.

B. Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 701.

Tridrachmon je novac od tri srebrne drahme. Na natpisima antičke stope nalazi se i natpis Tridrachma Maronitika. Međutim je dokazano, da je to zapravo tetradrahma feničke stope grada Maroneje. Tridrahma dolazi na novcu grada Delphi eginske stope, a i na novcima lige (Symmachia) iz 387. g.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 702.

Triens. Lat. znači trećina. Naziv za 1/3 asa (v. čl.) = 4 unce. Radi toga je na aes grave označen sa .... (4 točke) te s glavom Minerve na aversu i pramcem broda na reversu. Javlja se nadalje kao naziv i kod svih istočno italskih novaca te kod kovanih bakrenih novaca rimsko-kampanskog niza. U carsko doba T. se naziva mali zlatni novac, koji iznosi 1/3 aureja i kasnije solida (v. čl.). Zlatni triensi rijetki su u prva dva stoljeća carstva. U III. st. postaju češći, no uslijed nepravilnosti u kovanju i težini, teško se razlikuju od aureja u razdoblju od Gordijana III. do Karina. Od Dioklecijana na dalje T. je još češći, a od Valentinijana I. (364. –375. po Kr.) kuje se u velikim količinama, tako, da u V. st. postaje najobljubljenijim (uz solid) zlatnim novcem ne samo u oba dijela rimskog carstva, nego i kod Germana, koji ga čas vješto, čas manje vješto oponašaju. Ovaj kasnorimski triens, koji teži oko 1.52 g naziva se od IV. st. i tremisis te na reversu ima tipizirani lik Viktorije (v. čl.), a u V. st. samo križ u lovor-vijencu. Vrlo je popularan u Bizantu, koji ga kuje u istoj težini i tipu do kraja VII. st.

B. Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 702–704; KOS 1998: 366–367, 369–370.

Trientalna stopa. Redukciona stopa rimskog asa (v. čl.), kojom je as reduciran na 1/3 rimske funte

B. Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 704.

Trihemiobolon je srebrni novac od 1 i pol obola. Taj se novac bilježi TRIH na novcima Korinta i Leukasa, TRI na novcima grada Kranioi, T na novcima Sykiona, EEE na novcima Hereje i Tegeje.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 704.

Triobolon je novac od tri obola ili polovina drahme. Često se spominje antički triobol. Vagao je 2.18 g srebra. Taj je novac bio važan za Atiku, jer je bio dnevna plaća gradskog suca i ulaznina za skupštinu (to ekklesiastikon).

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 704.

Triptolemos je čovjek, koji je tri puta bio vojnikom. Prema grčkom mitu bio Triptolemos štićenik božice Demetre, koji se na zmijskim kolima vozi krajevima sipajući sjeme. Dolazi na novcu gradova Eleusis, Korint, Niceja, Aleksandrija egipatska. Triptolemos prima od Demetre klasje, a katkad je dolje božica Gea, koja prima sjeme.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 704–705.

Triskeles, latinski triquetra, je simbol, koji se sastoji od tri noge. Noge su na raznim stranama, ali u sličnom položaju, tako da simbol slični sunčanom kolu, jer sve noge izlaze iz istog središta. Dolazi na novcima 6. i 5. st. pr. Kr. na novcima Atene, Melosa Phliusa, a kasnije Aspendosa. U vrijeme cara Hadrijana dolazi kao znak trokutnog otoka Sicilije (Trinakrija). Možda je Triskeles bio prvobitno osobni znak kralja Agatokla.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 705.

Tritartemorion ili kraće Tritemorion je novac, koji sadržava tri Tetartemoriona. t.j. tri čet-

virtine cijeloga. U novčanom sustavu znači 3/4 obola. Rabio se u Ateni u 4. st. pr. Kr., pa se pozna po tom, što ima na sebi 3 polujeseca. Srebrni tritartemorion u Delfima i Elidi ima na sebi 3 slova T.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 705.

Triton je prema grčkoj mitologiji morsko božanstvo, sin Poseidona. Prikazuje se kao biće, kojemu je gornje tijelo s rukama čovječje, a donje delfin. Dolazi pojedince ili u grupi. Nalazi se na grčkim novcima Italosa, Kyzikosa, Kyme u Kampaniji, Askalonu.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 705.

Triumvir. Od lat. trium i vir = tri čovjeka. Službeni naziv onih visokih činovnika rimske republike, koji su svoju dužnost obavljali kolegijalno, a bila su na istoj dužnosti trojica. Na rimskim novcima navedene su dvije vrste T.: 1.) T.aere, argento, auro flando feriundo (v. čl.). Ovi T., koji su se još nazivali i T. monetales javljaju se na rimskim novcima od 72. g. po Kr. do 3. g. po Kr. sa kraticom III. VIR. 2.) T. reipublicae constituendae naziv je za članove drugog triumvirata (Antonija, Oktavijana Augusta i Lepida) kao nosilaca najviše vlasti u rimskoj državi od 43–30 g. po Kr. Na novcima tih T. nalazi se kratica III. VIR. R.P.C.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 706; KOS 1998: 367–368.

Trocarski novci su austrijski spomen novci, kovani isprva na spomen careva Maksimilijana I. (1493–1519) i Karla V. (1519–1556), a kanije na ta dva cara i Ferdinanda I. (1527–1564). Prvi je kovao taj novac Ferdinand I. kao debeli talir u težini od 35 g i kao manju nominalu, tešku 12,8 g. Na Av. su u profilu okrunjene glave jedna pokraj druge Maksi-

milijana I., Karla V. i Ferdinanda I. i napis: MAXI : CARO : E : FERD : D : G : RO : CAES : REG : HISP (Maximilianus, Carolus et Ferdinandus Dei gratia Romanorum caesares reges Hispaniarum), a na Rev. dvoglavni orao sa štitom na prsima i u njemu dva grba, Kastilije i Austrije te napis: HVNG : BO : DAL : CRO : ZC : ARCHID : AVST : D : BVR (Hungariae, Boemiae Dalmatiae, Croatiae etc archidux Austriae dux Burgundiae). Godina kovanja nije navedena. Profili sva tri vladara su dobro i vjerno izrađeni i okrenuti na desno. – Drugi je kovao trocarske novce o. 1590. god. nadvojvoda Ferdinand, brat cara Rudolfa II, a sin Ferdinanda I., koji je svoga oca naslijedio kao samostalan vladar u Tirolu (1564–1595). On je kovao talire, dvostruke i četverostruke talire i zlatnike od 20 i od 5 dukata, za koje je upotrebljen kalup od 1 talira. Glave trojice careva su na nekim od tih novaca okrenute nalijevo, a na nekim nadesno, dok su natpisi uglavnom onakvi, kao i novcima Ferdinanda I. Na Rev. se svuda nalazi u legendi i naziv DALM CRO. – Trocarske je novce napokon još kovao Matija II. (1608–1619) sa slikama i napisima uglavnom jednakim kao i kod njegovih predaka, samo su profili trojice vladara, okrenuti nadesno, vrlo loše, do nesličnosti izrađeni. Kovani su komadi od 1, 2 i 3 talira te zlatnici od 5 i 10 dukata kalupom od 1 talira, bez oznake godine kovanja.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 715.

Trofej – trophaion, latinski trophaeum je pobjedni znak, sačinjen od oružja pobijedenih. Na kolac se natakao prsni oklop, gore se stavila kaciga, ispod oklopa dvije goljenice unakrst, a oko toga naokolo štitovi mačevi i koplja. Trofej dolazi na zlatnom novcu Lampsakosa, na brončanom novcu Beocije u 3. st. na novcima kralja Agatokla, Seleuka I.

Kod Antigona II. Pan podiže trofej. Iz Grčke je trofej prešao u Rim, i tu je o. 269. g. nastao srebrni novac, na kom Viktorija podiže trofej. Taj se novac prozvaao Victoriatus, grčki Tropaikon.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 707.

Trogirski novac. Kada je ug.-hrv. kralj Žigmund 1411. izabran za njemačkog kralja, kroz godine je boravio po njemačkim zemljama baveći se pitanjem husitizma i crkvenim ras-kolom. To je iskoristila Venecija i povela t. zv. drugi mletački rat (1418–1420) protiv Žigmunda održavši konačnu pobjedu i na sjeveru u Furlanskoj i na jugu u Hrvatskoj, kasnijoj Dalmaciji. God. 1420. predao se ja-čoj sili nakon junačke i dugotrajne borbe i grad Trogir i time priznao vrhovnu mletačku vlast. Krajem toga stoljeća zamolila je zbog nestašice sitnoga novca i trogirski općina, da joj Vijeće desetorice odobri kovanje vlastitog sitnog novca u mletačkoj kovnici. To je ko-vanje i odobreno odredbom od 19. III. 1492. te je kovan bakreni bagatin. Na Av. je lik sv. Lovre, zaštitnika grada, s roštiljem u desnici i napis: S LAVRENTIVS TRAGVR, a na Rev. mlet. lav s napisom. Veličina 17–18 mm, težina 0,96–1,80g. Prema sigli. na Av. N. M. drži se, da je kovan god. 1493., kada je u mletačkoj kovnici bio kovničar Nicolo Mocenigo. Postoji i mišljenje, da te sigle označuju Nikolu Michiel-a, koji je bio kovni-čar 1516. Našao se međutim i jedan bagatin sa siglami P. M, koje bi mogle označivati kovničara Mattio Pizzamano, koji je u mlet. kovnici radio god. 1564. Prema ovome ne bi dosada bilo riješeno, koje je godine trogirski bagatin faktično kovan. Svakako se ne može uzeti, da je kovan više puta, pogotovo u tako velikom razmaku godina, jer je to danas vrlo rijedak novac, poznat u svega desetak očuva-nih komada.

Lit.: PAPADOPOLI 1906: 90; CNI VI, 1922: 615; PATRIGNANI 1932: 601.

I.Rengjeo

Trogroška (poljski: trojak, lat. Grossus triplex) je poljski srebrni novac, vrijedan tri groša, ispočetka kovan od srebra, a od 1765. god. od bakra. Počeo ga je kovati Zigmund I. (1506–1548) 1528. god. Iza toga su kovali skoro svi poljski kraljevi svoje srebrni trogroške, koje su postale najobjubljeniji poljski novac. Za dugoga vladanja Zigmunta III. (1587–1632) uspeo se ovaj novac do svoga razvojnog vrhunca. Odlikovao se i lijepom izradom i solidnom sadržinom pa je postao najradije upotrebljavano plaćevno sredstvo. Mnogo se je zbog toga trošio i širio i izvan granica Poljske, osobito u Turskoj. Na Av. je bilo poprsje vladara i naokolo njegovo ime, a na Rev. oznaka III, tri grba, i napis: GROS. ARG. – TRIP. REG – POLONIAE –1585. Na reverzima postoje razlike prema tome, u kojoj je od brojnih poljskih kovnica bio koji komad izrađen. No ubrzo su se pojavili u optjecaju falsifikati toga novca, rađeni u za-kutnim kovnicama i u Poljskoj i u inozem-stvu, pa je 1601. obustavljeno dalje kovanje trojaka. Kasnije se još, u nekoliko slučajeva, kuje taj novac, dok novčanom reformom od 1765. god. nije postao običan sitni bakreni novčić. – Trogroške Zigmunta III. naročito su se rado i mnogo trošile po turskom car-stvu. Valjda je baš zato dubrovačka republika kovala imitacije toga novca od mnogo slabi-jega srebra i upotrebljavala ih za trgovinu po Turskoj. (Vidi: Artiluk!)

Lit.: GUMOWSKI 1924: 37; REŠETAR 1924: 421–430; 1925: 347–349, tab1a 25, br.13–20; SCHRÖTTER 1930: 706.

I.Rengjeo

Trojak, poljski srebrni novac, vidi: Trogroška.

I.Rengjeo

Trono, vidi Lira Tron!

I.Rengjeo

Troymarka (marka grada Troyes – čit. Troa – u Francuskoj). U XI. i XII st. počela se u zapadnoj Evropi mjesto funte (pondus, Pfund, pound) upotrebljavati nova utezna mjera: marka. U Francuskoj je Troypfund zamijenila Troymarka, u vrijednosti od 2/3 funta ili u težini od 244,753 g.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 374–375.

Troypfund (funta grada Troyes – čit. Troa – u Francuskoj) je starinska utezna mjera, upotrebljavana u zapad. Evropi do XI. st. u težini od 367,13 g. U Engleskoj se još i sada uzimlje kao utezna jedinica za plemenite metale.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 507–508.

Truhelka, dr. Ćiro (*Osijek, 2. II. 1865 +Zagreb, 18. IX. 1942), arheolog, numizmatičar i etnograf. Sin učitelja, rodom Čeha, svršio je škole u Osijeku i Zagrebu, gdje je u sveučilištu studirao arheologiju i povijest umjetnosti. Poslije svršenih studija namješten je u Umjetnom muzeju u Zagrebu. God. 1885. doktorirao je s disertacijom »Andrija Medulić«. Za njegovih studija i kasnije velik je na njega upliv vršio prof. dr. Iso Kršnjavi, koji ga je predložio ministru Kállayu kao stručnjaka za prvoga kustosa u Zemalj. muzeju u Sarajevu, koji je ministar kanio osnovati. Pravila za sarajevski muzej su odobrena 14. V. 1885., a u veljači 1886. Truhelka je došao u Sarajevo i intenzivno radio na osnutku, formiranju i uređenju novog muzeja. Isprva je radio kao kustos, a 1907. povjerena mu je uprava Zem. muzeja, na kojem je položaju ostao sve do svoga umirovljenja 1922. Pod njegovom upravom izgrađene su krasne četiri reprezentativne i za muzejske svrhe od-

lično zamišljene muzealne zgrade u Sarajevu, kamo su muzejske zbirke prenesene 4. X. 1913. iz velike, ali za muzej neprikladne kuće kraj sarajevske katol. katedrale. Ta četiri paviljona još su i danas najljepše i najbolje muzejske zgrade kod nas uopće. U muzeju je s osobitom pažnjom uredio prehistorijsku, sredovječnu, etnografsku i numizmatičku zbirku. Pred užu domaću i širu svjetsku javnost iznio je čitav niz radova o našim srednjevjekovnim neobičnim nadgrobnim spomenicima, stećcima. Bio je urednik muzejskog glasila »Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu« od 1906. do 1920., a bogato je u tom časopisu surađivao i prije tih godina, dok mu je urednikom bio Kosta Hörmann, jedno vrijeme intendant sarajevskog muzeja. Truhelkin mnogovrsni rad u područjima prehistorije, rimske i srednjevjekovne arheologije, epigrafike, paleografije, heraldike, etnografije, povijesti i numizmatike objavljivan je u raznim časopisima i publikacijama domaćim (ponajviše u Glasniku Zem. muz.) i stranim, a i u samostalnim djelima napisanim hrvatski, njemački i francuski. Najveći dio toga rada bavi se Bosnom i njezinom prošlošću. – Ali Truhelka je napisao i objavio i jako lijep niz radova s područja numizmatike. Zahvatio je tu jače osobito u pitanje kovanja bosanskoga novca i ispravio neke pogrešne determinacije u Ljubićevu »Opisu«. Dao je i reprezentativno i temeljno djelo o slavonskom novcu. Prva je Truhelkina numizmatička radnja »Afrikanski novci od tuča (mjeđi) nađeni na Vrankamenu kod Krupe« (GIZM, I, 1889, s. 38). – U VI. knjizi Glasnika, na str. 389.–410., iznio je pod naslovom »Bosanski, srpski i bugarski novci zemaljskog muzeja u Sarajevu« popis domaćega novca, što se 1894. god. nalazio u muzejskoj numizmat. zbirci. Tu je opisao i tri srp. zlatna novca uvrstivši ih u falsifikate. Pri determinaciji tih novaca, osobito bosan-

skih, držao se još Ljubica. Na turske novce, kovane u Bosni svratio je svoju pozornost već u I. god. Glasnika, gdje je objavio malen članak: »Zanimiv turski novac kovan u Sarajevu« opisavši tursku manguru iz god. 1100. (= 1688.), zatim u VI. godištu, str. 419., člančić: »Još jedan u Bosni kovini turski novac« s opisom mangure iz 1099. (= 1637.) god. God. 1897. tiskano je njegovo opće poznato veliko djelo »Slavonski banovci« (GlZm, IX), a god. 1902. »Nalaz iz Vranjske« (GlZm, XIV, s 221–227), gdje se je našlo novca bana Tvrtka i suvremenih dubrovačkih dinara. Kapitalna mu je radnja »Nalaz bos. novaca obreten kod Ribiča«, gdje je na osnovu velikog broja bosanskih groša dokazao, da Tvrtko I kao kralj nije uopće kovao svoga novca, a groši koje je Ljubić u svome »Opisu« dodijelio Tvrtku I., ne pripadaju njemu, nego kralju Tvrtku II. Tvrtkoviću. Ovaj nalaz svojom veličinom od oko 1400 komada novca bio je od presudne važnosti, jer je na temelju njega Truhelka došao do zaključka, da bosanski vladari nisu kovali samo u ograničenom opsegu, kako se – zbog rijetkog nalaženja bosanskih novaca – do tada mislilo. (GlZm, XVII, 1905, s. 1.–51). – U istom godištu GlZm izišao je i Truhelkin opis: »Nalaz dubrovačkih groša iz Kupresa« (s. 4–91). Zadnji Truhelkin numizmatički rad u Glasniku Zem.muz. izišao je 1919. (sves. XXXI.) pod naslovom »Jedan nalaz turskih akči iz Makedonije«, u kojem je obradio 1034 komada turskih akči, koje je te godine nabavio za zbirku sarajevskog muzeja. Uz lijep uvod o radu u turskim kovnicama na početku novoga vijeka obradio je akče iz nekih turskih kovnica u Anadolu i Rumeliji, a za nas su od jačeg interesa turski novci iz turskih kovnica na našem državnom području. To su bile kovnice Kratovo, Kočana, Resan, Novo Brdo, Skopje, Beograd, Čajniče i Srebrenica. – Truhelka je svojim studijem

i objavljenim radovima dao solidan prilog našoj inače siromašnoj numizmatičkoj literaturi.

I. Rengjeo

Tugra, tura je vješto načinjen monogram od imena i časti turskoga sultana. Do sultana Mustafe II. (1695–1703) na turskim novcima dolazi na jednoj strani obično navedeno potpuno ime sultana i njegova oca. Ima nekoliko slučajeva i prije ovoga sultana, na pr. za Murada III. (1574–1595), a osobito za Mustafe II. i njegovih nasljednika sve do zadnjega, da se je vještijim ispreplitanjem slova sultanova imena, njegove sultanske titule i njegova oca načinio slikovit, na oko uvijek isti likovni monogram, zvan tugra, kod nas u narodu tura. Po narodnoj predaji u Bosni tugra predstavlja otisak sultanova palca, kao što se to nekada činilo na javnim ispravama. Na turskom novcu 18. i 19. st., sve do 1703. god. dolazi najobičnije s jedne strane oznaka mjesta kovnice i godina sultanova dolaska na prijestol, a s druge tugra.

Lit.: GHALIB 1307 (1889); SCHRÖTTER 1930: 708.

I. Rengjeo

Turnosgroš (gros tournois, denarius grossus, grossus turonus). U većini zapadnoevropskih država pa i u Francuskoj bio je u većem dijelu sred. vijeka jedino plaćevno sredstvo srebrni denar (Pfennig) i njegova polovina, obol. Tek 1250. god. počeo je franc. kralj Louis IX. uz taj vrlo tanki novac kovati krupnije novce, nummi grossi, koji su po gradu Tours, gdje su najprije kovani, nazvani grossi turonenses ili gros tournois. To je bio novac veličine 2.5 mm i težine 4,22 g, 12 puta veći od sitnog denara, denier tournois. Na Av. je slika grada i unaokolo: TVRONVS CIVIS, a na Rev. u središtu mali križić, unaokolo u prvom kružiću LVDOVICVS REX i

u većem Benedictum sit nomen domini nostri Jesu Christi. Ovaj jako lijepo i solidno rađeni novac zbog svoje veće vrijednosti ubrzo se počeo širiti i preko granica Francuske, pa je tokom vremena mnogo imitiran u Nizozemskoj i u Njemačkoj oko Rajne. Uz puni komad kovane su u Francuskoj i njegove polovine (maille demie) i četvrtine (maille tierce) kao i denari, kojih je išlo 12 u jedan groš. – Turnosgroš je krajem 14. st. zamijenio gros blanc, novac slabije sadržine, kovan u nesređenim državnim prilikama za vrijeme francusko-engleskog rata pod Ivanom II. Dobrim. (V. groš!)

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 242–243.

Turski novci. Sultan Osman (1288–1326) osnovao je tursku državu na području Male Azije. Njegov sin Orhan (1326–1358) pomakao je njezine granice do Bospora i Hellesponta i učinio Brusu svojim glavnim gradom. God. 1356. uspjelo mu je te je od Grka oteo grad Galipolje i time započeo širenje Turske i po Balkanskom poluotoku. Četiri godine kasnije osvojio je sin Orhanov Murad I. (1358–1389) grad Drinopolje i učinio ga svojom prijestolnicom 1363. god. i nastavio osvajanja drugih balkanskih država. Poginuo je na Kosovu 1389., ali je Srbiju podvrgao pod tursku vrhovnu vlast. Pod Bajezidom I. (1389–1403) pala je pod Tursku Bugarska (1393) i neki grčki krajevi juž. Balkana. Tu je tursku vlast potpuno proširio Murad II. (1421–1451) navalivši na Veneciju kao gospodaricu Soluna, Negroponta, Krete i manjih grč. gradova kao i na zapadne velikaše, koji su također vladali u nekim grč. krajevima. Srbija je pod njim postala turska pokrajina, a Bosna je morala plaćati danak. Sultan Muhamed II. (1451–1481) osvoji napokon i Carigrad 29. V. 1453. Time je Turska ovladala cijelim Balkanom i spremala se

na daljnja osvajanja u sred. Evropi, što joj je i polazilo za rukon sve do poraza pod Bečom 1683. god. – Kako se je turska vlast po pojedinim zemljama širila, tako su Turci svuda, gdje su nailazili na rudnike srebra, odmah uz njih osnivali i kovnice svoga novca. Tako je Turska kovala svoj novac u brojnim kovnicama u Maloj Aziji (Anadol), bližem Istoku (Garibstan), Africi i na Balkanu (Rumilija). Nas dakako na prvome mjestu zanimaju balkanske kovnice. Kao prva turska kovnica onominje se ona u Drinopolju (Edirne), koja je radila od Bajezida I. do kraja XVII. st. Jamačno stara grčka kovnica u Carigradu kovala je i turske novce odmah iza osvojenja 1453. pod nazivom Konstantinija, a kasnije i Istanbul, sve do prestanka carstva. Šireći svoju vlast na području današnje naše države Turska je ili preuzimala već postojeće stare ili je osnivala uz rudnike srebra nove kovnice. Kao prva spominje se kovnica Novo Brdo (turski: Novar) pod Muradom II. (1421–51), koja radi sve do Ahmeda I. (1603–1617). Uz ovu rade kasnije kovnice: Skopje (Iskib), Kratovo, Kočana, Čajniče, Srebrenica, Sarajevo, Beograd, – uglavnom do početka 17. st., Beograd još pod Muhamedom IV. (1648–1687), a Sarajevo pod Sulejmanom II. (1687–1691). – Najstariji turski novac su srebrne akče i bakreni mangur. Akče je počeo kovati sultan Orhan, a mangure Murad I. Prvi je zlatni novac, altun, kovao Muhamed II. (1451–81) 1454. god. Ova su tri novca kovana i dalje a akča je sve do XVII. st. bila jedini turski srebrni novac. Kako je akča bila sitan novac male vrijednosti, jamačno je to uzrok, što se je u Turskoj u velikim količinama širio i trošio solidni krupni novac zapadnih država Španjolske, Njemačke, Austrije, Francuske, Holandije, pa i Poljske te našega Dubrovnika. Strani krupni novci u veličini talira nazivani su u Turskoj: gruš ili guruš, ili piaster. God. 1687. počela je i Turska kovati

svoj krupni novac, gruš, velik 40 mm, težak 19,24 g, vrijedan 40 para; na Av. Ime sultana, mjesto kovnice i godina dolaska sultanova na vlast, a na Rev. izričaj kojim se veliča sultan. Tokom vremena je gruš opadao i veličinom i težinom a 1810. god. bio je težak 4,65 g i velik 28 mm. Uz gruš kovane su i druge vrste krupnijega novca. Pod Mustafom II. (1695–1703) 1 polovina gruša (nusfi gruš), pod Ahmedom III. (1703–1730) jirgimiluk ili jirmiluk (jigirmi = 20), od 20 para, težak 1691. 9,5 g, a 1810. oko 2,65 g; bešluk ili bešparaluk (beš = pet), od 5 para; zolota ili otuzluk (otuz = 30) od 30 para., pod Mustafom III. (1757–1774) altmišluk (altmiš = 60), od 60 para, velik 42 mm, težak 27,57 g, pod Abdulhamidom I. (1774–1789) ikiluk (iki = dva) od dva gruša ili 80 para, pod Selimom III. (1789–1807) juzluk (**juz** = 100), od 100 para u veličini od 44 mm i težini od 32,40 g a 1821. god. oko 12,25 g, pod Mahmudom II. (1808–1839) pušten je u optjecaj altiluk (alti = šest), od 6 gruša ili 240 para, težak 12,5 g, i njegova polovina, te ičluk (iç = 3), od 3 gruša ili 120 para. Sav taj turski novac, kovan kroz 150 godina rađen je dosta slabo, redovito mu je i veličina, i težina i finoća srebra opadala. Zato se je sultan Abdulmedžid I. (1839–1861) odlučio da tursku valutu uredi po zapadnom uzoru i prema novčanoj reformi 1844. g. kovan je lijep i solidan slijedeći novac: od zlata finoće: 916/2/3:1). bešjezuluk (500 gruša) 0 1kesa srebra, 2.) ikijuželiluk (250 gruša), 3.) lira osmani, livre turque, nazivana i zlatna medžidija i jeziluk, (100 gruša velika 22 mm, teška 7,216 g. 4.) ½ lire, 5.) ¼ lire.– od srebra 830 tisućina finoće: 1). medžidija (20 gruša) 24 g. 2.) onluk (10 gr.), 12,10 g. 3.) bešluk (5 gr.), 5,90 g, 4.) ikiluk (2 gr =. 2,40 g), 5.) gruš (1 gruš ili 40 para), 1,20 g i jirmiluk (20 para). – Od bakra: 1.) Krk-paraluk (40 para), 2.) jirmi paraluk (20

p.), 3.) On-paraluk (10 p.), 4.) bešparaluk (5 p.) i 6.) 1 para. Od 1909. god. kovani su sitni novci mjesto od bakra od nikla. Opća je karakteristika tur. novca, da se na njemu nalazi za sve vrijeme kovanja ime sultana, mjesto kovnice i godina nastupa sultanova na prjestol.

Lit.: GHALIB 1889.

I.Rengjeo

Tursko-bosanski novci. Šireći svoju prevlast po Balkanskom poluotoku zauzeli su Turci pod osobnim vodstvom jake vojske sultana Muhameda II. Osvajača 1463. god. skoro i čitavu Bosnu. Čim su u kojem novoosvojenom kraju naišli na rudnike srebra, osnivali su uz njega i svoju kovnicu novca. Tako su Turci osnovali svoje kovnice u Sarajevu, kamo su dobavljali srebro iz rudnika oko Fojnice i Olova, u Srebrenici, gdje je također već postojao rudnik, i u Čajniču, koje je na početku turskog vladanja igralo važniju ulogu, a kamo se je srebro donosilo odnekud izvana. U sarajevskoj se je kovnici kovalo akče pod sultanom Selimom I. (1512–1520). Na tom se novcu nalazi turski napis: Sultan Selim sin Bajezida hana i na drugoj strani mjesto kovnice i godina kovanja: Saraj 918 (= 1512). Iza Selima kovane su pod Sulejmanom I. (1520–1566) akče u Srebrenici i u Čajniču i zlatni altun u Srebrenici. Na svima je ime sultana: Sultan Sulejman sin Selima hana i na Rev. kovnica Srebrenica, odnosno Čajniče i godina kovanja 926 (=1520). I pod Selimom II. (1566–1571) kovane su akče u Srebrenici i Čajniču i zlatni altun u Čajniču a s napisom Sultan Selim sin Sulejmana hana mjesto kovnice i godina 974 (= 1566). Još su kovane akče pod Muradom III. (1574–1595) u Srebrenici i Čajniču s uobičajenim napisom. Zadnja je akča kovana u Sarajevu pod Muradom IV. (1623–1640). Napokon su kovane u Sarajevu bakrene mangure pod

Sulejmanom II. (1687–1691) sa tugrom na Av. i oznakom mjesta, na jednoj manguri: Bosna, na drugoj: Saraj te godinama 1099 (= 1687) i 1100 (= 1688).

Lit.: RENGJEO 1933.

I.Rengjeo

Tympanon je ručni bubanj, talambas, tanburin, koji se rabio češće, osobito na svetkovine božice Cibebe. Na grčkim novcima dolazi kao atribut Menada i božice Cibebe.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 711.

Tyrannos je čovjek, koji si je prisvojio gospodarstvo nad državom prvobitno slobodnom proti volji naroda, te koji uvijek po svojoj volji vlada a nikome ne polaže računa, dakle samosilnik, despot, siledžija, a kasnije uopće gospodar, samovladar, samodržac.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 712.

U

Uberitas. Personifikacija obilja sa dodatkom augusti, augustorum i saeculi. Prikazana je u liku žene, koja stoji i drži u ruci kesu i obilnicu. Na rimskim carskim novcima javlja se od Decija do Florijana. Uz natpis U. na novcima Karauzija (287.–293. po. Kr.) i Konstantina I. (306.–337.) prikazana je često personifikacija U., koja sjedi i drži kravu vezanu užetom, ili pak tri ženska lika, koja stoje.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 712.

Unca, unča. (lat. uncia) je u sred. vijeku od Rimljana preuzeta utezna mjera. Unca je 1/12 rimske libre ili pondusa (funte). Marka je imala 8 unca, ali se u njemačkim zemljama obično dijelila na 16 lota. – Kao računski novac 1 unca = 20 denara ili pfeniga.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 714, 715; KOS 1998: 371

Unca. Od lat. uncia. Oznaka težine i novca, kojom se u najstarijem rimskom novčanom

sistemu za republike označavala 1/12 funte i asa. Kod decimalnog dijeljenja asa, osobito kod istočnoitalskog niza aes grave (v. čl.) vrijedila je U. 1/10 asa. U nizu aes grave U. je označena znakom .

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 713–714, 715.

Uncialis je lat. naziv za najstariji talir (Gülden Groschen), jer je on bio težak 1 uncu = 2 lota.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 714.

Uncijalna stopa. Redukciona stopa rimskog asa (v. čl.), kojom je as snižen na 1/12 rimske funte.

B. Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 715.

Unikum je uobičajeni naziv za komade novca, koji su se očuvali ili su kovani samo u jednom primjerku, bilo to neke novčane vrste,

tipa, kovnice, godine kovanja, vladara i sl. Upotrebljava se i naziv: unikat, ali taj ne odgovara pravilnom obliku latinskog jezika.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 714.

Ulcinj novci. Ulcinj (lat. Ulcinium, Dulcinum, Dolcinun; tal. Olcigno, Dolcigno; alban. Ulkin; prije Olgun, a danas Ulcinj) je gradić 20 km južno od Bara na obali Jadranskog mora. Nekadanji grad je bio sagrađen kao tvrđava na stijenama uza samo more, od čega postoje još ruševine mletačke citadele. U ratu Rimljanima protiv ilirskog kralja Gentija Ulcinium se nije ovome priključio, pa je zato dobio od rimskoga vojskovođe pravo, da i nadalje uživa svoju autonomiju. Kao autonoman grad ostao je sve do novoga vijeka. Bio je i sjedište katol. biskupa, a stolna crkva sv. Marije nalazila se u tvrđavi. Na čelu autonomne uprave nalazili su se *judices et consiliarii*, kojima je na čelu bio knez (*comes*). – Za vrijeme Balšića spadao je Ulcinj pod Zetu, iza smrti Balše III. 1421. god. predao se pod mletačku vlast, pod kojom je ostao do 1571., kad su ga Turci osvojili. – Sačuvalo se oko 15-tak tipova ulcinjskog brončanog novca u dvije veličine, oko 20 i oko 17 mm. Na Av. je lik Bogorodice i napis: DVL – CIN, a na Rev. samo janje sa zastavicom ili Av. isti ali bez napisa. Ovi ulcinjski brončani folari kovani su za vlade Đurđa II., sina Stracimirova, (1385–1403), koji je nad gradom vršio vrhovnu vlast.

Lit.: STOCKERT 1910: 45–48.

I. Rengjeo

Ungaro, ongaro je talijanski naziv za ugarski dukat, koji se je počeo kovati pod Karlom I. (1301–1342) god. 1325. pa se je kasnije imitirao u nekim tal. kovnicama (Parma, Modena, Correggio, Tassarolo, Macagno) i pod tim nazivom širio.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 714.

Utilitas. Personifikacija koristi sa dodatkom *publica*. Prikazana je u liku žene bez atributa na novcima vladara I. tetrahije (284.–305. po Kr.)

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 716.

Uzualna marka. Za vrijeme većega dijela sred. rijeka, sve do početka kovanja groša i zlatnog novca, nije se u zapad. Evropi, a osobito u Njemačkoj, znalo za drugi novac nego za denare (pfenige) i njihove polovine (obole). Budući da se obračuni kod velikih isplata nisu mogli izvršivati navođenjem golemih svota pfeniga, posezalo se je za pomagalom, da se velika plaćanja izriču funtama ili markama (po 16 lota) ili vrše u komadima srebra. Za ovaj posljednji način plaćanja lijevanjem su se pravili komadi srebra uobičajene finoće (*Silberbarren*) u težini jedne marke, a kao znak, da je u komadu propisana i težina i finoća, utiskivo se u te komade određeni pečat ili žig. Takovi komadi srebra po tome, što su općenito ušli u običaj i upotrebu, (lat. *usus*), dobili su naziv uzualna marka.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 58–62, 716.

V

Valor comunis Zagrabiensis. Slavonski denar (banovac) dijelio se na dva obola, kovana od srebra iste finoće. Denar je imao prosječnu težinu od 0,9 g a obol od 0,45 g. Još manja novčana nominala bio je u Slavonij bagatin, težak oko 0,2 g. Koliko god je bagatin bio sitna nominala toliko je bio važan u slavonskom novčarstvu, i to zato što se prema broju bagatina određivala vrijednost denara (1 denar = 12 bagatina). Po tome je bagatin bio osnovna jedinica slavonskog novčanog sistema, pa se je slavonska valuta nazivala »valor comunis Zagrabiensis« (prema kovnici u Zagrebu) ili i »valor bagatinorum«.

Lit.: TRUHELKA 1897: 38.

I.Rengjeo

Valuta (tal., vrijednost; franc. étalon, engl. standard, legal tender; njem. Währung) je međunarodni naziv za označivanje državnim zakonom zajamčene valjanosti i vrijednosti kao plaćevno sredstvo odabranih izvjesnih novaca. Vrijednost od države kao općenito mjerilo vrijednosti novčanog metala mora biti postojana i nepromjenljiva i država mora za tu postojanost i nepromjenljivost punu garanciju davati. Prema tome, da li je u državi zlato ili srebro odabrano i proglašeno kao mjerilo vrijednosti, postoji u njoj zlatna ili srebrna valuta. Valutna zakonska nominala može biti izrađena i u drugom metalu (kao na pr. u Njemačkoj, i u Austro-Ugarskoj od srebra – 1 marka i 1 kruna – a valuta je zlatna), ipak se sama državna valuta ne određuje prema novčanoj nominali, nego po novčanom metalu, koji je odabran za mjerilo vrijednosti. Nisu zato bili ispravni nekadanji često upotrebljavani nazivi kao krunska, talirska, forintska, itd. valuta. Razumije se, da

pojedina vrsta valute ne isključuje uz puštanje u optjecaj novca, kovanog od valutnog metala, također i optjecajnu vrijednost novca, kovanog od kojeg drugog metala. Tada u zemljama zlatne valute srebrni novac služi samo kao sitni novac, dok u zemljama srebrne valute nije od zlata kovani novac ništa drugo nego obična roba, koja se kupuje i plaća prema cijenama, određenim u trgovačkim burzama. – Osim novca, kovanog od valutnog metala, od zlata ili srebra, na osnovu zakonom određene stope, t.j. osim valutnoga novca postoji još i kreditni novac, a to su sitni novci, koji se u zemljama srebrne valute kuju ili od slabo legiranog srebra ili od bakra ili kojeg drugog neplemenitog metala, a u zemljama zlatne valute od srebra, bakra ili kojeg manje vrijednog metala, i papirni novac, za koji u državi sa sređenim novčanim prilikama mora postojati dostatno pokriće u rezervama plemenitog metala. Ako toga i takova pokrića nema, određuje država prisilni kurs, koji se nazivlje papirna valuta. – Napokon treba još spomenuti dvostruku ili paralelnu valutu, zvanu i bimetalizam, u kojoj je zlato i srebro bilo istovremeno valutni metal. Ali da se taj novčani sistem bez smetnja održi, potrebno je, da oba metala stoje jedan prema drugome u postojanom i čvrstom vrednosnom odnosu (V. vrednosni odnos zlata i srebra!), što je upravo nemoguće postići, jer uslijeg nenadanih promjena u produkciji zlata i srebra vrijednost tih dvaju metala stalno varira. Zato je u moderno doba bimetalizam napušten, na pr. u Latinskoj novčanoj uniji. – Do XVIII. stolj. nije postojalo točno označivanje pojma »valuta«. Ali od toga doba se je počelo strogo razlikovati jednometalnu valutu, t. j. zlatnu i srebrnu

valutu od dvometalne (dvostruka, paralelna, alternativna valuta, bimetalizam) i od papirne valute. Problem moderne valute započeo je polovinom XIX. st., kada su otkrivena bogata nalazišta zlata u Kaliforniji i u Australiji. Nastala je briga, da će vrijednost zlata prema srebru opasti. Ujedno se je došlo do osvjedočenja, da se nikako ne može zavesti bimetalizam, što je Francuska pokušavala iz velike revolucije.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 730–731.

Valvacija (franc., od lat. *valere* = vrijediti), određivanje vrijednosti novca (V. devaluacija). Nekada su u pojedinim zemljama kolali i domaći i razni strani novci. Da se odredi vrijednost svemu tom novcu već su u sred. vijeku pojedine državne uprave izdavale naročite odredbe i propise, kojima su se strani novci valvirali, odnosno devalvirali t. j. kojima se stranome novcu određivala optjecajna vrijednost prema vrijednosti vlastitoga novca. U tu su se svrhu izdavale naredbe, novčani mandati (V. to!) i novčane tarife ili novčane tabele. Te tarife ili tabele su se publicirale kao štampane tiskanice ili plakati i javno se izlagale na opći uvid. Na njima su navedeni svi strani novci i uz njih im određena vrijednost u vlastitom novcu. Takove su tabele izdavane prvi put krajem XV. st. u Nizozemskoj, gdje je bila vrlo razvijena svjetska trgovina pa su se plaćanja vršila u raznom stranom novcu. Kasnije se je to prakticiralo i u drugim državama sve do XIX. st. Tako je specijalno za nas zanimljiv »Neuer Münz – Tariff für Dalmatien, einschliessig Ragusa, der Bocca di Cattaro und den zu Dalmatien gehörenden Inseln«, izdan 1818. U njemu su navedeni svi zlatni, srebrni i bakreni, i to stariji austrijski i strani novci, koji uz naznačenu vrijednost u austr. konvencionom novcu mogu i nadalje ostati u optjecaju, zatim svi oni, kojima je

daljnji optjecaj na području Dalmacije zabranjen, ali se mogu uz naznačenu vrijednost u držav. otkupnim uredima prodati.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 716.

Vandalski novci. Vandali su germanski narod koji je do 170. god. po. Kr. boravio na području Šleske, danas u Poljskoj, a za vrijeme seoba naroda odselio u Galiju i Španiju, odakle je pod svojim vladarom Geiserihom 429. god po. Kr. prešao u Afriku. Tu je Geiserih osnovao vandalsku državu, koju je uništio 534. Belizar, vojskovođa cara Justinijana. Vandali su kovali i svoj novac u srebru i bakru s poprsjem i imenom vladara.

I. Rengjeo

Lit.: KOS 1998: 374–375.

Vardijan (njem. *Wardein*, od tal. *guarda*, a ovo od *guardare* = gledati, nadzirati) je naziv za činovnika kovnice, kojemu je bila zadaća i dužnost, da nadzire i pregledava finoću plemenitih metala kao i iskovani novac, da li ima propisanu težinu i čistoću. U dubrovačkoj kovnici se nazivao *assaggiatore* ili *saggista* (od tal. *assaggiare* = okušati, ogledat) = ogledač.

Lit.: REŠETAR 1924: 211; SCHRÖTTER 1930: 735.

I. Rengjeo

Velicina kovanog novca bila je odvajkada različita, a stajala je uvijek u najužoj vezi s vrijednošću, koja je pojedinom novcu pridavana, i s metalom, od kojega je novac kovan. Od skupog metala su novci redovito manji od onih, koji se rađeni od koje manje vrijedne kovine. Najveći novci staroga vijeka bili staritalski bakreni novci (V. *aes grave!*), kod kojih je *as* imao promjer do 73 mm, kao i velike bronce Ptolomejevića u Egiptu, nadalje srebrni grčki novci od 10 i 12 drahmi,

dok se zlatnici većega promjera (do 30 mm) javljaju samo u maloj količini kod kraljeva Sirije i Egipta. Osamljena je pojava zlatnik baktrijskog kralja Eukratidesa, velik 58 mm. Najmanji novac staroga vijeka bila četvrtina obola, zvana tetartermerion = 1/24 drahme, kojoj je promjer iznosio tek 3,5 mm. – U sred. vijeku nalazio se je u optjecaju samo sitan srebrni novac. Izuzetak čine samo tanki bakteati (V. to!), od kojih su neki imali i veličinu do 46 mm. Novi vijek s kovanjem talira uvodi i čitav niz manjih tipova i vrsta novca, na koje se je talir, kao na manje nominale, dijelio. Uz obične talire, veličine oko 40 mm, kovane su i polovine ili forinte, četvrtine, šestine, dvanaestine i još niže nominale kao sitni novac, sve dakako u odgovarajućoj manjoj veličini. Ali kovani su i veći komadi od 2, 3, 4, pa čak i 10 i 16 talira. Dok su obični zlatnici, dukati, imali težinu oko 3,5 g, kovani su dvostruki i višestruki zlatnici, sa znatno većim promjerima. Neobično veliki zlatni novci, doduše ne u velikim količinama a neki samo pojedinačno, kovani su u XVI, XVII i XVIII.st. u Španiji (50 reala), Mađarskoj (100 dukata) i Veneciji.

I.Rengjeo

Velika bronca. Novovjeki numizmatički naziv za najveće novce iz bakra, kovane u doba rimskog carstva od Augusta do Galijena (17. pr.Kr.–260. po Kr.); dakle za sve sestercije (v. čl.) izuzevši od toga samo dvostruke sestercije i brončane medaljone. U modernoj stručnoj nomenklaturi ti se novci nazivaju isključivo sestercijima.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 241.

Vellon je španjolska riječ sa dva značenja: 1. krzno (od lat. vellus = krzno), 2. brončani novac (od franc. billon = novac s malo plemenitog metala). Od XV. st. ovim nazivom (moneda de vellon) se u Španjolskoj obilje-

žavao svaki novac, koji nije bio dobar, bilo zlatni, bilo srebrni novac. U XVI. i XVII. st. kovao se u Španjolskoj bakreni novac u golemim količinama. Zbog toga je došlo do velikih poremećaja u tamošnjem novčanom sistemu. U XVII. st. čak je stvorena naročita bakrena valuta. Sve do XIX. st. razlikovao se po vrijednosti dvostruki novac: real de plata (srebrni real) i real de vellon (bakreni novac), pa je prvi vrijedio 50% više od drugoga.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 717.

Venecija, kovnica novca. Kada je mletačka kovnica osnovana, nije posvema utvrđeno. Kao najstariji novac njezin smatra denaro piccolo dužda Vitala Michiela (1156). Iza njega su i nasljednici kovali taj sitni novac, kojemu je bila mjera: marca denariorum parvorum. Dužd Enrico Dandolo (1192–1205) počeo je kovati krupniji novac, zvan grosso ili matapane, težak 2,18 g, računat: marca denariorum grossorum. Od dužda Giovanni Dandolo (1280–89) kovan je sve do svršetka republike mletačke 1797. god. zlatni dukat, težak 3,559 g uvijek jednake težine i finocće zlata, i kao takov solidna međunarodna novčana vrednota. Od toga vremena počinju se u mletačkoj kovnici kovati i razni sitniji srebrni i bakreni novci, osobito soldino. Za dužda Nikole Trona (1462–73) počeo se kovati i krupniji novac, tako srebrna lira, teška 6,52 g, a za Nikole Marcello polulira, zvana marcella, teška 3,26 g. Pod Andrijom Gritti (1523–28) počelo se u Veneciji kovati drugi zlatnik, scudo d'oro, težak 3,403 g., a pod Nikolom da Ponte (1578–85) krupna giustina maggiore u vrijednosti od 8 lira ili 160 soldi, teška 36,38 g. Kovana je i polovina (mezza giustina = 40 soldi), četvrtina i još manje nominale giustine. Od toga vremena se kuju i polovine i četvrtine zlatnoga dukata. Krupan je novac bio i srebrni dukat (du-

cato d'argento), kovan počevši od 1562. god. u vtijednosti od 124 solda, težak 32,846 g. U XVII. i XVIII. st. kovala je mletačka kovnica više vrsta krupnijeg i sitnijeg novca u sva tri metala (scudo, mezzo scudo i quarto scudo della croce; marchetto i mezzo marchetto; ducato, mezzo ducato i quarto ducato; liretta; ducato; galeaza; doppio zecchino; talero per il Levante; quarto i ottavo di tallero.) Mletačka je kovnica kovala iza pada Republike 1797. i za države, pod čiju je vlast dospjela, tako 1797.–1806. za austrijskog cara Franje I., od 1806–1814. za Napoleona, od 1814.–1848. opet za austrij. vladare Franju II. i Ferdinanda I. Za vrijeme revolucije 1848–1849. proglasila se Venecija samostalnom i kovala opet svoj novac. Konačno je još radila mletačka kovnica i za cara Franje Josipa I (1848–1866) sve dok nije pripojena Italiji. – Mletačka je kovnica kovala novac i za naše krajeve i gradove u Dalmaciji, koji su se nalazili pod vrhovnom mletačkom vlasti. Tako je kovan god. 1410. i 1414. srebrni soldo s napisom: MONETA DALMATIAE, težak oko 0,5 g, sa svrhom, da se njime spriječi kolanje novca vojvode Hrvoja u Zadru i okolini, koja je spadala pod Veneciju. Krajem XV. st. kovan je sitni bakreni novac bagatin, 1485., 1491. i 1499. za grad Šibenik, 1491. za Zadar, 1492. za Trogir, 1493. za Hvar i 1491., 1497/98. i 1517/18 za Split. U toku XVII. st. kovala je Venecija u svojoj kovnici srebrni i bakreni novac, namijenjen potrebama čitave Dalmacije i Boke Kotorske ili Albanije između god. 1626. i 1710. To su bili srebrni komadi od 20 solda (liretta dalmata), od 8 solda i od 4 solda, te bakreni od 2 solda (gazzetta), 1 solda i pol solda (pezzo, peča). Napokon je, još jednom kovan u Veneciji poseban novac za Dalmaciju i to pod duždem Alojzijem Mocenigo (1700–09). Bio je lijepo rađen krupni novac od 80 solda (4 lire), 40 solda (2 lire), 20 solda (1 lira) i od 10

solda (pol lire). Na Rev. je slika mlet. lava, kako s granicom mira prelazi preko mora, a naokolo je napis: DALMAT ET ALB.

I. Rengjeo

Venezolano je 1857. god. kao jedinica novca Venezuele proglašena nominala, koja je kovala tek zakonom od 18. VII. 1872. kao peso od 100 centesimos, vrijednošću izjednačen sa zlatnim i srebrnim francuskim novcem od 5 franaka.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 717.

Vikarijatski novci (od lat. vicarius = zamjenik) su oni novci, koje su u Njemačkoj u vremenu, kada je carski prijestol bio ispražnjen, a još nije bio izabran novi car, kovali i puštali u optjecaj u sjever. Njemačkoj izborni knez (Kurfürst) u Saskoj, a u južnoj Kurfürst u Pfalzu, kao carski zamjenici u upravi države. Na novcima je to i jasno obilježeno slikama i napisima.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 723; KOS 1998: 376.

Viktorijat. Lat. nummus V. Rimski republikanski srebrni novac nazvan tako po Viktoriji, koja na reversu toga novca postavlja tropelj i s glavom Jupitera na aversu. Počela ga je kovati rimska republika od 269. do 200. g. pr. Kr. radi konkurencije grčkim drahma, tako da je čak težina V. preuzeta od drahme Apolonije i Dirahija. Na početku kovanja V. je bio težak 3.9 g, no kasnije pada u težini do 2.9 g. V. je najprije kolao u gornjoj Italiji, a kasnije se područje njegovog optjecaja proširuje i na južnu Italiju i Španiju. Uz V. postoji i dvostruki V. i polu-V. (sa oznakom S = semis = 1/2). Obje ove vrijednosti su dosta rijetke. Poslije 102. g. pr. Kr. ponovno se uvodi V., no s tom razlikom u

tipu i težini, što na aversu nema više Jupiterove glave, nego je zamjenjuje Apolonova, a težina je novog V. spala na 1.9 g. Taj V. po staje prototip kasnijeg kvinara.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 720; KOS 1998: 376.

Viminacium. Viminacium (današnji Kostolac kod Požarevca na ušću Mlave u Dunav) bio je u rimsko doba najprije municipij, a kasnije kolonija. V. se vrlo brzo razvio u važno vojničko uporište, te je postao sjedište 7. Klaudijeve legije. U III. st. po Kr. počela je uprava kolonije kovati svoj vlastiti novac u vrijeme vlade cara Gordijana III. (238. po Kr.). Kovnica V. kovala je tri vrste brončanog novca, a prema tvrdnjama nekih numizmatičara, kovani su ovdje i srebreni antoninijani. Bakreni novci kovnice V. imaju na aversu glavu cara uz uobičajenu titulaturu, dok se na reversu nalazi stojeći lik božice Tihe grada V. između bika i lava te natpis P.M.S. COL(ONIA) VIM(INACIUM) AN(NO). Kovnica V. zaključila je svoje djelovanje o. 254. g. za careva Valerijana i Galijena. Emisije kolonije V. najtipičniji su primjerci kolonijalnog novca na tom području i vrlo su popularne među domaćim sabiračima.

B. Z.

Lit.: KOS 1998: 376–377

Vinar je prostonarodni naziv u slovenskim krajevima Kranjske, Štajerske i Koruške za bečke pfenige koji su se kovali do oko 1350. god. kao solidan novac. Naziv vinar je nastao od njemačkog Wiener (Pfennig).

I. Rengjeo

Virtus. Personifikacija muževnosti odnosno vojničkih vrlina sa dodatkom: augusti, aeterna, cohortium, equitum, exercitus (Galliarum ili Romanorum), Romani exercitus,

Herculi, Illyrici (Aurelijan i Maksimijan), militum, Romanorum, perpetua i perennis. Prikazana je u liku, koji je potpuno identičan sa likom Rome (v. čl.). Na glavi ima kacigu, suknja joj seže do koljena sa otkrivenim desnim grudima. U ruci drži koplje i mač a katkada i štit. Koji put upire nogu na kacigu ili oklop, a u ruci drži Viktoriolu ili grančicu. Do nogu joj često sjede zarobljenici. Katkada sjedi V. na hrpi oružja opet sa Victoriolom ili grančicom u ruci. Na republičkim novcima nalazi se poprsje V. sa kacigom na glavi. Uz natpis V. nalaze se na rimskim carskim novcima još i likovi stojećeg ili koracajućeg cara, koji nosi tropej ili koplje, ili lik cara na konju, zatim brod, zastava, tropej, tvrđava, prikaz žrtvovanja pred kulom (I. tetrahija), Herkul, Mars i Minerva. Na aversu se nalazi natpis V. uz glave careva Proba, Kara i Maksimijana, dok se uz glavu Postuma nalazi i Herkulova glava. Na rimskim carskim novcima nalazi se V. od Galbe do Majorijana (68.–46. po Kr.)

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 724–725.

Vižlin je krupni dubrovački novac, talir. Postoje dvije vrste toga novca. Stariji vižlin, zvan i rektoral, kovan 1743–1748., rađen je nešto grublje s poprsjem postarijeg muškarca, obrisanog, sa debelim usnama i velikom perikom. Mlađi vižlin, kovan 1751.–1779., crtežem se razlikuje od starijeg, kalupi su bolje rađeni, pliće su rezani pa slike na njima slabije odskaču. Srednja težina vižlina iznosi 29,180 g, a kovani su od srebra 566,66 finocće. U uporedbi sa suvremenim austrijskim talirima, kovanim od srebra 832 tisućine finocće, dubrovačkii su vižlini imali znatno slabiju unutarnju vrijednost.

Lit.: REŠETAR 1924: 448–458; 1925: 254–286; SCHRÖTTER 1970: 725.

I. Rengjeo

Vječni pfenig. U sred. vijeku su vladari kao vlasnici kovnica upuštali se u razne spekulacije, da od kovanja novca izvuku što više osobne koristi. Među takove poslove spada i svakogodišnje izdavanje novoga novca, koji se je prisilno morao zamijeniti prošlogodišnjim vrednijim i boljim. Tako je narod redovito kod zamjene davao bolji stariji za loši noviji novac. Trgovini i prometu je to silno škodilo. Zato su osobito njemački gradovi, koji su od toga najviše trpjeli, nastojali, da dođi na bilo koji način do nekoga upliva na rad kovnica. Najčešće su u tome uspjevali u novčanim neprilikama u koje su vladari često zapadali, pa su kovnice davali građanima pod zakup ili na prodaju. Kada je koji grad dobio pravo kovanja, bila mu je prva briga, da obustavi periodičnu zamjenu novca, pa je kovao pfenige ili denare, koji više nisu vrijedili samo jednu godinu, već su ostajali u optjecaju i na duže vremena. Takav je novac dobio u Njemačkoj ime vječni pfenig (der ewige Pfennig). Slično je bilo i kod nas u Hrvatskoj. U početku XIII. st., od 1196. do oko 1230. godine kovali su se svake godine i prisilno zamjenjivali hrvatski frizatici. Kada je došao na vlast Bela IV. (1235–1270) ukinuto je to, i mjesto frizatika kovani su slavonski banovci, koji se nisu svake godine zamjenjivali, nego su vrijedili u većem razdoblju. Tako je onda ostalo kroz 100 godina sve do 1344., kada je opet ušlo u običaj svakogodišnje zamjenjivanje, i to za tri stara dobivalo se dva nova denara.

Lit.: TRUHELKA 1897: 20 i d.; RENGJEO 1939: 6 i d.; SCHRÖTTER 1930: 183, 440–443.

I.Rengjeo

Vlažna proba zlata se vrši pomoću probnoga kamena (Lapis Lydius), preko kojega se rubom novca povlačenjem načini metalni trag u obliku crte. Ako je to zlatni novac navlaži-

ti će se metalna crta rastvorom salitrine kiseline (HNO₃). Ako kod toga metalna crta posvema nestane, znak je, da taj novac nije od zlata; akoli metalne crte samo malo ponestane, znači, da je u novcu više ili manje zlata; a ako se ta crta potpunoma uzdrži, novac je od finoga zlata. Salitrina kiselina naime zlato ne rastvara. Za preciznije mjerenje finoće zlata služi sistem igala. Taj se sistem sastoji od oko 30 igala finoće od 24 do 12 karata. I ovim se iglama povuče po kamenu metalna crta, nakvasi rastvorom kiseline i uspoređuje s metalnom crtom, načinjenom novcem. Ako metalna crta novca odgovara svojim izgledom crti, načinjenoj iglom, prema finaći igle određena je onda i finoća zlata u novcu.

I.Rengjeo

Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić (1403–1413) se osobito istakao za vrijeme prijestolne borbe između kralja Žigmunda i protukralja Ladislava Napuljskog. Kao bosanski veliki vojvoda bio je Hrvoje na početku XV. vijeka najsilniji velikaš u Bosni i kao pristaša kralja Ladislava najistaknutija politička osoba u Dalmaciji i juž. Hrvatskoj. Uspjelo mu je te je 19. VII. 1403. doveo Ladislava u Zadar. Za to ga on imenovao svojim zamjenikom u Hrvatskoj i odlikovao ga naslovom: herceg Splita. Hrvoje je tada dobio – uz svoje bosanske i prijašnje hrvatske posjede – još i otoke Brač, Hvar i Korčulu. Vladanje Hrvojevo je više sličilo vladavini samostalnog vladara, negoli samo kraljevskog zamjenika. On je kao herceg imao svoj dvor u Jajcu i u Splitu, izdavao je javne isprave, uzdržavao vlastitu vojsku i kovao svoj novac, kako se prema sačuvanim primjercima, tipovima i varijantama čini, u velikoj količini. Gdje se je nalazila Hrvojeva kovnica, do danas nije ustanovljeno. Kovao je tri glavna tipa svoga srebrnog novca: groše, dinare i poludinare.

Kod groša postoje dvije vrste. Na prvoj je na Av. obiteljski grb Hrvatinića, vojvodski grb (štit s kacigom i nad njom savinuta ruka s mačem te uspravljen lav) te napis: CHERVOII DVCIS S, a na drugoj: vojvodski grb (štit i u njemu savinuta ruka s mačem te uspravljen lav) i MONETA CHERVOII DVCIS SPALETI. Obje vrste imaju na Rev. lik sv. Dujma, zaštitnika Splita, i napis: S DOIMVS SPALETI. Težina oko 1,5 g, veličina 20–24 mm. – Na dinarima i poludinarna je na Av. isti napis kao i na grošima. Na Rev. dinara je sv. Dujam i napis kao i na grošu, a na Rev. poludinara isto napis isti, ali je u središtu samo glava sv. Dujma. Veličina dinara je, 17–19 mm, težina oko 0,75 g, a kod poludinara 14–15 mm i oko 0,35 g.

Lit.: ŠIŠIĆ 1902; STOCKERT 1919; REN-GJEO 1934: 10.

I. Rengjeo

Von je novčana jedinica Koreje, koje odgovara japanskom, jenu (V. jen!). Od 1904. god. do 1909. kovali su se od zlata komadi od 20 (16,66 g) 10 i 5 vona, a od srebra od 1 i od 1/2 vona.

I. Rengjeo

VOTIS MULTIS. Ovom oznakom označeni su najčešće zavjeti (VOTA) na reversu rimskih carskih novaca. U carsko doba vršili su se u Rimu javni zavjeti (VOTA PUBLICA), od kojih su najvažniji bili oni, koji su senat i narod rimski učinili prigodom stupanja cara na vlast, da bi njegova vladavina sretno potrajala kroz prvih pet godina. Uoči izmaka toga razdoblja, koje je na novcima označeno sa VOT(IS) V. obnavljali su se zavjeti za daljnjih pet godina sretne vladavine. Ti su obnovljeni zavjeti označeni na novcima oznakom VOTIS V. MULT.(IPLICAT)IS X., što znači, da su zavjeti za prvih pet godina izvršeni (Vota soluta), dok se za dalj-

njih pet godina uriču novi (Vota suscepta). Nakon daljnjih pet godina uriču se novi zavjeti, koji se označuju sa VOT.X MULT. XV. i t. d. uoči svake nove petoljetke istog vladara. Osim ovih petgodišnjih zavjeta (Vota quinquennalia) postojali su u rimskom carstvu još i desetgodišnji zavjeti (Vota decennalia), koji su se vršili uoči isteka desetgodišnje vladavine pojedinog cara, a zatim prije isteka slijedeće desetgodišnjice. Dok su napisi VOT i VOT MULT vrlo česti na reversu novaca od Konstantina I. do Valentinijana III. (306.–455. po Kr.), napisi VOTA DECIMALIA u punom tekstu postoje samo od Antonina Pija do Karakale (135.–217. po Kr.), dok se kasnije vrlo rijetko javljaju u vrijeme tetrarhije u obliku VOTqq (=X), a u IV. i V. st. po Kr. u kratlici VOT X. MULT XX i t. d.

B. Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 727–729.

Vrednosni odnos zlata i srebra. U starom je vijeku vrednosni odnos među ova dva metala bio kao 1 : 10, ali se je kod Rimljana za vrijeme republike popeo na 1 : 12, a za carstva još nešto i više. Taj odnos 1 : 12 zadržao se općenito za vrijeme čitavog sred. vijeka. Kada je otkrivena Amerika i u njoj bogati rudnici srebra, počelo se srebro u silnim količinama dovoziti u Evropu i zbog toga mu je cijena opala. Novi odnos prema zlatu bio je 1 : 15. Tako je ostalo sve do 19. stoljeća. Polovinom toga stoljeća još je jače porasla produkcija srebra, a kada je uz to Njemačka napustila srebrnu valutu zavevši zlatnu, pala je cijena srebru tako jako, da je odnos prema zlatu bio 1 : 35, a 1915. god. snizio se čak na 1 : 43. Između oba zadnja rata vrijednost je srebra varirala, pa je i odnos prema zlatu bio različit, tako 1924. god. 1 : 28, 1928. god. 1 : 35, a 1929. god. 1 : 38,9.

I. Rengjeo

Vrednosna oznaka na novcu se sastoji od broja ili izričaja, koliko neki novac vrijedi manjih novčanih jedinica. Ta oznaka dolazi obično na Rev. novca. Takove oznake vrijednosti su na grč. novcu vrlo rijetke. U Rimu naprotiv dolaze oznake vrijednosti već na najstarijem novcu (na aes grave) I = as, S = semis,... = triens,... = quadrans,..= sextans,. = uncia), a na 269. god. zavedenom srebrnom novcu javljaju se oznake: X, V, IIS, a na zlatnom: XXX (t. j. asa), LX, XXXX i XX (t. j. sestercia). Za vrijeme carstva je to međutim napušteno, a vrijednost novca je određena njegovim metalom i veličinom. U Bizantu je zlatni novac, solidus, imao uz oznaku kovnice i oznaku vrijednosti: CONOB = CON (Constantinopolis) i OB (72 t.j. 1/72 zlatne libre), a na bakrenom novcu dolaze oznake: I ili X, K ili XX, M ili XXXX (numi). U sred. vijeku su bile tek dvije nominale u optjecaju, koje su se razlikovale veličinom i težinom, pa na njima ne dolaze oznake vrijednosti. Tek kada su se počeli kovati taliri, oko 1500. stavljala se na njih vrednosna oznaka u brojkama 60 ili 72 (krajcara). Od XVIII. st. stavlja se oznaka vrijednosti ne samo na krupni novac (talire, forinte) nego i na sitniji, pa i na najsitniji.

I. Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 740–742.

Vrijednosna oznaka na novcu. Na novcima rimske republike javlja se vrlo rano V. O. Prvi puta označena je na aes grave (v. čl.) slovima I. i S. i kuglama, koje označuju broj unca (v. čl.). Uvođenjem denara (269. pr. Kr.) dolazi V. O. X. = 10 na avers, dok se na reversu srebrenih kvinara i sestercija nalaze oznake V. = 5, odnosno IIS = 2 i semis. Na zlatnim novcima označene su V. O. brojevima XXX (30 asa), odnosno LX, XXXX i XX. (60, 40 i 20 sestercia). U carsko doba

V. O. javljaju se do ukidanja prava kovanja novca rimskom senatu pod Galijenom (o. 260 po Kr.) samo na malim bakrenim novcima Nerona, koji su označeni sa II (dupondij), I. (as) i S (semis). Od Aurelijana (272. po Kr.) pa do Konstantinove novčane reforme (o. 312. po Kr.) javljaju se na reversima antoninijana (v. čl.) i na dijelovima prvih follisa (v. čl.) oznake XXI=21 i V.S.V.=5 semis 5, dok za oznaku XII. nije još pronađeno točno značenje. Nakon Konstantinove novčane reforme javlja se na reversu solida V. O. LXXII. (72), a na reversu argenteja (v. čl.) oznaka XCVI. (96), jer se je iz 72 solida, odnosno 96 argenteja sastojala rimska funta. Nakon smrti Konstantina I. (337. po Kr.) pa do Anastazijeve novčane reforme (498. po Kr.) jedina V. O. na carskim novcima sadržana je u kratici OB (v. čl.), koja na solidima označava ponovno grčki broj 72. God. 498. po Kr. uveden je na reversu bizantinskih novaca iz bakra čitav niz grčkih slova, kojima se označuju pojedine V. O. kao na pr. M, K i t.d. (v. odn. čl.), a isto tako i na srebrenim novcima: CN, PKE, PK (250, 125, 120). V.O. na bakrenim bizantinskim novcima ostaju do Mihajla III. (842.–867. po Kr.).

B. Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 740–742.

Vrijednost legalna ili nominalna je ona vrijednost, koja je određena zakonom novčanoj jedinici ili koja je data određenoj količini za kovanje upotrebljenog metala.

I. Rengjeo

Vrijednost metalna je realna ili promjenljiva vrijednost metala, od kojega je jedan novac načinjen. Ovamo se ne uračunava trošak oko kovanja, koji se opet uzimlje za određivanje legalne vrijednosti.

Z

Zadarski novci. Još prije rimske vlasti postojalo je na mjestu današnjeg Zadra liburnsko naselje Jader. Pod Rimljane je dospio Jader 100. god. pr. Kr. Za vrijeme provala Avara i Hrvata na Jadran ostao je Jader pošteđen pa je zato postao središte vrhovne carske bizantske vlasti i biskupa. Kada su Hrvati u zaleđu Zadra osnovali svoju državu uživao je on i nadalje svoju autonomiju, a u ime mira plaćao je hrvatskom vladaru godišnje 110 dukata. Pod kraljem Tomislavom došao je Zadar pod njegov protektorat. Od X. vijeka počinje se Venecija otimati o taj grad i nastaju dugotrajne borbe, u kojima je Zadar mijenjao vrhovnu vlast Bizanta, Venecije, Hrvatske i ugar.-hrvat. kraljeva. Napokon je 1409. definitivno došao pod Veneciju. – Zadar je kroz čitavo to burno vrijeme bio vrlo ugledan grad u jadranskom primorju. U nje ga je rado dolazio i moćni ug.-hrv. kralj Ludovik I. (1342–1382) pa je dao kovati i poseban novac za Zadar. Od 1371. do 1376. bio je Zadar glavni grad čitave hrvatske zemlje. Tu su kovana dva tipa bakrenog novca: folar i obol. Na folaru je na Av. veliko slovo G (Giadra) i napis: MONETA IADRE, a na Rev. poprsje, sv. Ladislava i napis: S.LA.R.VNGARIE, dok je na Av. obola dvostruki križ i napis: IADRE, a na Rev. slovo G i: IADRE. – Kada je Zadar dospio 1409. pod punu vlast Venecije, mnogo su u samom gradu i okolici optjecali novci splitskog hercega Hrvoja. Da se to spriječi kovala je Venecija srebrni soldo sa štitom i napisom: MONETA DALMATIAE na Av., a na Rev. s likom sveca i napisom: SANTVS MARCVS. Kako je Venecija osim Zadra jedva imala nešto posjeda u Dalmaciji, ovaj se novac uzimlje kao zadarski novac. Kovan je u veličini od oko 17 mm i težini od oko 0,5 g.

– Krajem XV. st. dozvoljavala je Venecija nekim gradovima Dalmacije, da se za njihove potrebe i na njihov trošak kuje u mletačkoj državnoj kovnici sitni bakreni novac. Tako je 11. II. 1491. dozvoljeno, da se kuje i za grad Zadar od bakra ili od mesinga sitni bagatin. Na Av. mu se nalazi poprsje sv. Šimuna, zaštitnika grada, i legenda: S SIMEON IV-STVS PROFETA, a na Rev. mletački grb (lav) i napis: S MARCVS VENETI. Veličina 17–18 mm, težina 1,2 do 2,3 g. – Napokon je još jednom kovan u Zadru poseban srebrni krupni novac. Bilo je to za napoleonskog osvajanja Dalmacije. God. 1813. opkoljeni su u tvrđavi Zadru ostaci francuske okupatorske vojske po austrijskim graničarskim četama. Francuska vojska, odcijepljena od Francuske, nije imala mogućnosti, da francuskim državnim novcem plaća svagdanje izdatke. Zato je silom pokupila po zadarskim crkvama sve srebrne predmete i od njih dala kovati poseban novac. Kovale su se tri nominale i to od 1 unče, 2 i 4 unče. Ovdje riječ unča ima značenje: talir. Na sva tri krupna komada je na Av. u središtu novčane pločice utisnut malem kao pečat sa slikom francuskog orla (grb) i napisom : ZARA – 1813. a na Rev. i opet kao pečat s oznakama: gore unče i ispod toga oznaka vrijednosti u franc. francima: 1.0 – 4 fr.60 cent; 2.0 – 9 fr. 20 cent; 4.0 – 18 fr. 40 cent.

Lit.: RENGJEO 1935: 9–11, 17; 1955: 6–9.

I.Rengjeo

Zagrebačka kovnica. Kada je u Zagrebu osnovana kovnica novca, nije naučno utvrđeno, ali da je ona bila u pogonu krajem šestog decenija XIII. stoljeća, svjedoči sačuvani dokument iz 1260. god. o prodaji zemlje u zag-

rebačkim denarima (denarii Zagrabienses). Od tada je kroz dobru stotinu godina, sve do prestanka kovanja banovaca ta kovnica stalno radila. Zagrebačkom su kovnicom neposredno upravljali hercezi ili banovi preko svojih zastupnika, zvanih camerarii. Tako je na upravi bio 1263. god. summus camerarius Moys, 1270–1272. Prenčolo a 1294. god. comes Gyan. God. 1344. dao je ban Nikola zagreb. kovnicu pod najam monetaru Jakovu uz zakupninu od 300 maraka godišnje. Oko 1360. god. prestalo se u Zagrebu kovati autonomni novac, banovce, ali je kovnica i dalje radila kujući kraljevski državni novac. Jedan sačuvani spis svedoči, da je Zagreb. kovnica radila i 1384. god. za vladanja kraljice Marije. Ta je kovnica radila i dalje premda su o tome radu sačuvani tek slabi podatci. Tako se u sačuvanim ispravama spominje 1398., 1399. i 1429. monetarius Emericus, 1447. za bana Fridrika Celjskog Lovro Sibenburgar aurifaber et monetarius, a 1454. neki Petar sluga u kovnici. Monetarius je tada mogao biti samo namještenik u državnoj kovnici. Napokon je sačuvan i objavljen i račun zagrebačke kovnice iz 1525. god. Iz njega se vidi, da se u Zagrebu kovalo od veljače do kolovoza te godine i da je kovnicom upravljao ban Franjo Bačani i državni thesaurarius Thurzo. Tako je zagreb. kovnica radila skoro 300 godina, ali, nažalost, do danas nije utvrđeno, koji su novci u njoj kovani. Madžar Jeszenszky drži, da su za Ludovika II. (1516–1526) u Zagrebu kovani denari sa siglami: L – 3 i Z – V. Nakon Mohačke, bitke prestao je i rad zagreb. kovnice.

Lit.: TRUHELKA 1897: 8, 19, 23, 159; RENGJEO 1953: 37; LASZOWSKI 1915: 344; JESZENSKY 1928: 15–37.

I.Rengjeo

Zakup kovnice. U sred. vijeku pa još i u novom često puta su pojedini vlasnici kovnica (vla-

dari, velikaši, crkvene osobe i dr.) izdavali svoju kovnicu pod zakup ili najam. Time se vlasnik kovnice nije odricao svoga prava kovanja, nego je tek prenosio izvršavanje toga prava na odabranog poduzetnika, koji je ugovorom bio obvezan, da nabavlja metal, organizira rad, i kuje novac propisane veličine, težine i finoće. Za to je vlasnik dobivao od poduzetnika ugovorenu godišnju zakupninu u većim svotama. Izdavanje pod zakup započelo je još pod vladanjem Merovinga, a u Francuskoj je ostalo u običaju sve do nedavnog vremena. Zakup kovnice bio od koristi za vladara i državu samo onda, kada je državna vlast strogo pazila na tehniku kovanja i točno pridržavne određene novčane stope. Nekada su zakupnici kovnica bili korisni pomagači državama, kada su zapadale u novčane krize, ali su znali biti i glavni krivci financijske ruine države, kada su – iz želje, da se obogate – kovali loš novac. – Kod nas je poznat zakupni ugovor, što ga je 11. XI. 1344. sklopio monetar Jakov s banom Nikolom u Zagrebu uz godišnju zakupninu od 300 maraka. Zakupnik je bio dužan kovati od Martinja do konca svake godine iz jedne marke srebra 9 penza i 12 denara, odnosno 372 denara, 20 penza (= 800) obola. Vrijednost denara je morala odgovarati 1/72 zlatnoga florena. Kad je novac bio iskovan, morao ga je kovničar Jakov po svojim ljudima izložiti na javnim mjestima, da narod uzmogne stariji zamijeniti novokovanim novcem.

Lit.: TRUHELKA 1897: 19.

I.Rengjeo

Zalog kovnice. U srednjem je vijeku bio vladar u državi nosilac svih prava, pa su među ostalim svi državni prihodi i porezi dolazili u vladarsku blagajnu, a iz nje su se isplaćivali i svi državni izdatci. Taj je sistem često dovodio pojedine vladare u teške novčane krize i osjetljive nestašice za krupne izdatke potrebnog

tekućeg novca. Da se iz tih i takovih novčanih kriza izvuku zalagali su vladari svoje kovnice novca bogatim ljudima ili gradovima na kraće ili duže vrijeme priznavajući im s time ujedno i puno pravo, da u kovnicama kuju u vlastitoj režiji državni novac. Kada dužnik nije mogao da na ugovoreni rok povрати uzajmljenu svotu, dolazilo je i do prodaje kovnice vjerovniku i s time i do potpunoga odricanja na pravo kovanja u dotičnoj kovnici. Na taj su način mnogi gradovi u Evropi stekli pravo kovanja svoga gradskog novca.

I.Rengjeo

Zastava. Već su stari Grci i Rimljani upotrebljavali komade platna ili sukna s različnim simboličnim slikama (Herkul, sova, sfinga, orao, vučica, konj i dr.), da njima označe u svojoj vojsci pojedine vojne dijelove i odrede. Uz to se javlja i povećća zastava, pričvršćena na koplje, kojom se je davao znak za početak bitke. Tokom vremena dolaze i na zastave razne slike, osobito Mihajla arhandela, jednoglavog ili dvoglavog orla i dr. U sred. vijeku, kada se je počeo razvijati lenski sistem, vladari su zaslužnim ljudima podjeljivali u leno manje ili veće posjede. To je podjeljivije nekada vršeno na svečan način. Pošto je nadarenik položio u ruke vladara prisegu vjernosti, dobio je od njega zastavu na koplju kao simbolični znak, da je postao lenski gospodar. Zato se na srednjovjekovnom novcu raznih feudalnih vlasnika kovnica viđa uz poprsje njihovo i zastava. Slično simboličko značenje imademo i na Av.; mletačkih matapana (pa i na prvim srpskim novcima i na novcu Pavla Šubića), gdje se vidi, kako svetac predaje mletačkom duždu zastavu na dugom koplju, t.j. on mu predaje državnu vlast u ruke i upravu nad mletačkom republikom.

I.Rengjeo

Zbirke novaca i medalja, vidi: Numizmatika!

I.Rengjeo

Zecca (tal., kovnica, zgrada kovnice) je naziv, koji je potekao od arap. riječi: sikkah = novac. Taj su izraz Arapi upotrebljavali sve do vremena kalifa Abasovića. Od Arapa su ga preuzeli zapadni narodi, osobito Talijani, da njime označe kovnicu i njezin uređaj. U srednjovjekovnim dokumentima, javlja se najprije naziv sicla, zatim cecha i cecca i konačno zecca. Od ovoga naziva izvedeno je ime zlatnika: zecchino. Prvi dukat mletački, koji je dobio ovo ime, kovao je dužd Pietro Lando (1539–1545). Nazivao se je Ducato d'oro in oro di zecca, zatim kraće Ducato zecchino i konačno samo zecchino.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 754

Zetski novci. Zeta je u sred. vijeku bio teritorij koji se prostirao sa obje strane rijeke Zete i Morače sve do Skadarskog jezera i dalje na jug preko rijeke Drima, na području nekadanje grčke i rimske oblasti Doklea, u sred. vijeku nazivane i Duklja. Za vrijeme slabe vladavine cara Uroša, zavladao je u tom kraju srpski velikaš Balša I. oko 1360. god. Njega su naslijedila njegova tri sina Stracimir (+1372), Đurađ (+1378) i Balša II. (+1385). Od ovih je samo Stracimir imao muških potomaka, pa je 1385. došao na vlast sin njegov Đurađ II. (1385.–1403), a njega je naslijedio sin Balša III. (1403–1421). Već za Balše II. počeli su Turci navaljivati na Zetu. Za Đurđa II. traju te borbe dalje, čak su Turci u jednom sukobu Đurđa II. i zarobili. To je počela iskorišćivati Venecija i osvajati zetske autonomne gradove Skadar, Bar, Ulcinj, Svač. Protiv tih nastojanja Venecije borio se Balša III., ali je podlegao premoćnoj mletačkoj sili. Gradovi su došli pod Mlečane. – Zadnja dva Balšića kovali su i svoj novac. Poznata su dva tipa Đurđa II. Prvi je s latinskim napisima: na Av. je grb Balšića, vučja glava nad kacigom, i napis: M D GEORGI STRACIMIR,

a na Rev. lik sveca i napis: S LAVRENCIVS. Na drugom tipu je na Av. grb i ime: GJU – RG, a na Rev. u pet redaka napis BOGOM DAN I VELIK GN GJURG ili V HA BGA BLAGOVJERNI GJURG. – Od Balše II. očuvalo se više varijanata jednog te istog tipa novca, s latinskim napisima u raznim varijacijama. Na Av. je grb Balšića i napis: M BALSE D GORGI (Moneta Balše (sina) gospodina Đurđa), a na Rev. lik sveca i napis: S LAVRENCIVS. Nije posve sigurno, da je ovo baš novac Balše III., jer bi i po svome obliku i po napisima mogao biti i novac Đurđa II. Balšića.

Lit.: LJUBIĆ 1875: 171–176 i tab. XIV. br. 2–10; STOCKERT 1910.

I.Rengjeo

Zeus, latinski Jupiter, je sin Saturna i Rheje, brat Neptuna i Plutona, suprug Junonin, gospodar neba i vrhovni gospodar svekolike naravi kao i svih ostalih bogova. Dolazi prečesto na grčkim novcima, kao i na rimskim. Ima attribute orla, strijelu, Nike itd.

D.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 756.

Zlatna kruna je naziv za tri vrste novijeg njemačkog i austrijskog zlatnog novca. God. 1857. puštena je u optjecaj njemačka kruna, zvana Vereinskrona, novac tehnički krasno rađen u težini od 11,111 g sa 10 g čistog zlata, a kovane su i njezine polovine. – Poslije osnutka Njemačke države 1871. god. zavedena je zlatna valuta i u optjecaj je puštena zlatna kruna, vrijedna 10 maraka, teška 3,982 g sa 3,584 g čistoga zlata. Kovane su i dvostruke krune i samo 1877. god. i 1878. njezine polovine. Na Av. je poprje vladara koje od njemačkih država ili grb kojeg autonomnog grada, a na Rev. njemački državni grb, jednoglavi orao. – Austrija je zavela zlatnu valutu tek 1892. god. i od tada su kovani

zlatni novci od 10 i 20 kruna. Komad od 10 kr. bio je težak 3,387 sa 3,048 g čistog zlata, a komad od 20 kr. 6,775 g sa 6,097 g čistoga zlata. Ali Austrija je kovala svoje zlatne krune prema ugovoru s Njemačkom od 1857. god. iste veličine i finoće kao i njemačka Vereinskrona. – Novčana nominala od 1892. god., 1 kruna, kovana je od srebra u težini od 5 g i odgovarala je franc. franku, teškom 5 g sa 4,175 g čistog srebra.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 230.

Zlatno runo (njem. Goldenes Fliess, franc. Toison d'or) je orden i viteški red, što ga je osnovao 1429. vojvoda Burgundije Filip Dobri. Red se je sastojao od 30 članova vitezova. Znak ordena je krzno ovna, po polovini obješeno o lanac, načinjen od dragog kamenja na četvrtastim pločicama. Otkako su Habsburgovci 1477. ženidbom Maksimilijana I. s burgundskom vojvotkinjom Marijom došli u posjed zapadne Burgundije, postao je red Zlatnog runa habsburška, odnosno austrijska ustanova. Od sada je austrijski vladar šef toga reda, kojim se odlikuju ugledne i zaslužne osobe. I sami austrijski nadvojvode i carevi već od Karla V. odlikovani su tim redom, pa se on viđa i na njihovu osobito krupnom novcu ili obješen oko vrata vladara ili kao ures oko državnoga grba.

I.Rengjeo

Zlatna valuta je vrednota plemenitoga metala, kojoj su samo zlatni novci kurantni novac, t. j. neograničeno zakonsko plaćevno sredstvo, dok su svi drugi u optjecaju se nalazeći novci, pa i srebrni, samo sitni novac. Poznato je da su zlatni novci već u starom vijeku na pr. iza Aleksandra Vel. u helenističkim državama, zatim u Rimu Julija Cezara i iza novčane reforme Konstantina Vel. do propasti zapadno-rim. carstva i u Bizantu u tolikoj mjeri

ovladali prometom i trgovinom, te bi se moglo pomisliti, da je već tada postojala zlatna valuta. Ali to nije bio slučaj, kao što se ne može govoriti o zlatnoj valuti ni u XIV. i XV. st., kada je doduše zlato bilo glavni metal za određivanje cijena, ali je uz zlatni novac bio u optjecaju i srebrni kao puno-vrijedno plaćevno sredstvo, a ne kao sitni novac. Tada je faktično postojala paralelna, bimetalna valuta. Čistu zlatnu valutu je krajem XVIII. st. zavela kao prva Engleska. Dotada je u Engleskoj vrijedila bimetalna valuta, ali kada je u tom stoljeću počela rasti cijena srebru, počelo se ono izvoziti u druge države, čime je došlo u Engleskoj do plaćanja poglavito zlatnim novcem. Od 1816. god. kovao se srebrni novac samo kao sitni novac, a u potpunosti je zavedena zlatna valuta. Druge evropske države zavele su zlatnu valutu dosta kasnije. Prva je prešla na zlatnu valutu 1873. Njemačka i skandinavske zemlje, 1875. Holandija, 1876–1878. zemlje Latinske novčane unije (V. to!). God. 1892. zavela ju je Austro-Ugarska, a iza nje 1898. god. Rusija, 1900. Udružene Države Sjeverne Amerike, 1918. Meksiko i 1919. iza I. svjet. rata novonastale države. Ali je u većini država ostao i nadalje u optjecaju i sitni novac u srebru, bilonu i papiru, zatim novac male vrijednosti od nikla, aluminijski i bakra. Kao rezerva za očuvanje punovrijednosti papirnog novca, čuvao se zlatni novac većinom u skladištu i podrumima vlada i banaka.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 231–232.

Zlato (lat. aurum; kratica Av.) je bilo u povijesti čovjekovoj prvi pronađeni i mnogo traženi metal, jer se je kao čista ruda pojavljivao ili na površini zemlje ili neposredno pod njom, a odlikovao se bojom, sjajem, težinom, raztezljivošću i homogenom čistoćom. Egipćani su ga dobivali već na početku svoje povi-

jesti iz Nubije, a Grci su ga nabavljali iz Indije, Urala, iz planina i rijeka Lidije, Misijske i Frigijske u Maloj Aziji i iz Trakije. Ali je zlato u Grčkoj kao i u Rimu u starije doba bilo vrlo rijetko u upotrebi. Kao i srebro nabavljali su Rimljani i zlato iz Španije, Panonije, Dacije, Dalmacije i iz istoč. Alpa. Zlato se dobivalo ispiranjem riječnoga pijeska ili kopanjem iz nutrine zemlje, za što su Rimljani u Španiji na nečovječan način na desetke tisuća ljudi tjerali na rad. Čistilo se je zlato od primjese drugoga metala na razne načine, tako žeženjem (žeženo zlato), amalgamacijom i cementacijom. Cementaciju su upotrebljavali već Egipćani, a u Veneciji sve do početka 19. st., a sastojala se u postupku, da se je već donekle pročišćeno zlato stavljalo u mješavinu od samljevene opeke, željeznog vitriola i kuhinjske soli i 30 sati podržavalo u slaboj vrućini. – U sred. vijeku, od X. do XV. st. bila je Češka zlatom najbogatija zemlja Evrope, a uz nju Šlezija. Vadilo se zlato ispiranjem i iz njemačkih rijeka, osobito iz Rajne, pa je bilo na glasu rajnsko zlato (Rheingold). Mnogo se je zlata produciralo u sjevernoj Ugarskoj, u Erdelju, u novom vijeku od 1704. god. u Sibiriji, a od 1745 u Uralu. Polovinom XIX. st. otkrivena su zlatna polja u Kaliforniji, Nevadi i Australiji, 1885. u juž. Africi, i od tada se dobiva najvažnije zlata iz tih krajeva. Zlato su Arapi razlučivali amalgamacijom sa živom, a u Veneciji od 1500. god. pomoću salitrene kiseline, što se od 1850. općenito upotrebljava. Od 1887. zlato se razlučuje i električkim postupkom. – Već u starom vijeku se je nastojalo, da se zlatni novac kuje po mogućnosti od posve čistog zlata. I u sred. vijeku se je tako radilo pri kovanju florena i dukata. Značajno je da se je sadržina finog metala u srebrnom novcu tokom sred. vijeka stalno pogoršavala, ali se to nije prakticiralo kod zlatnog novca. Dukati su kovani sve do najnovijeg vremena uvijek sa-

mo od skoro čistog zlata. Otkako je novčarstvo u pojedinim državama svijeta uređeno na zakonskoj osnovici, zajamčeno je, da se u zlatnom novcu nalazi propisana količina čistoga zlata, ali se dodaje određena količina bakra ili srebra, da se pojača tvrdoća i čvrstina novca. Danas se legura najvećeg broja zlatnika sastoji od 9/10 zlata i 1/10 bakra, a kod engleskih od 11/12 zlata i 1/12 bakra.

Lit.: NEUMANN 1904: 192 i d.; SCHRÖTTER 1930: 227–228; MURKO 1943: 85. i d.

I.Rengjeo

Zloty (poljski, zlatni) ima tri značenja. U XIV. i XV. v. bio je to naziv za pravi zlatnik, dukat, koji je dolazio u Poljsku iz Italije, Holandije i Ugarske. Ti su se strani dukati obračunavali sa 30 polj. groša. Otud je nastao računski zloty, u vrijednosti od 30 groša uz pravi strani zlatnik, nazivan crveni zloty (ruski Červonec). Ta su dva nazivlja postojala kroz vijekove sve do XIX. st. Crveni zloty, koji je imao oko 3,5 zlata, dok je računski zloty brojio 30 groša, kovanih tokom vremena od sve slabijeg srebra. Zbog toga je crveni zl. u XV. st. vrijedio 1 rač. zloty, u XVI. skoro 2, a u XVIII. st. čak 18 računskih zlotyh. Međutim se je u Poljskoj počelo kovati i domaće zlatnike, ali je to kovanje bilo ograničeno na veće vremenske razmake i male količine novca. Od 1833. do 1841. god., kada se je Poljska nalazila pod Rusijom, kovala je ruska vlada poseban novac za Poljsku, na kojemu su oznake vrijednosti stavljane u zlotima i u rubljima. Kovan je novac od zlata: 20 zloty = 3 rublja, od srebra 10 zloty, 1,5 rublja, nadalje od 5, 2 i 1. zloty. 1 zloty, težak 3,11 g vrijedio je 15: kopječki. – Poslije oslobođenja od Rusija kovan je u Poljskoj od 1924. god. zloty

vrijedan 100 groša. Kovani su od zlata 900 tisućina komadi od 100, 50, 25 i 20 zloty, a od srebra 835 finoće komadi od 5, 2, 1 i 1/2 zloty, zatim po 20 i 10 groša od nikla i brončani komadi od 5, 2 i 1 groš. Na svim tim novcima dolazi na Av. poljski orao.

Lit.: GUMOWSKI 1924: 40. i d., 161. i d.; SCHRÖTTER 1970: 759.

I.Rengjeo

Zolotoj (rus., zlatni) je počevši od XVI. st. u Rusiji naziv za svaki zlatni novac. (V. Červonij i Červonec!) Jedan zlatnik carice Jelisavete iz 1755. god. s poprsjem i dvoglavim orlom, težak 16,54 g, ima napis: Jelisavetin zolotoj.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 760.

Zrinski novci. Vidi Nikola Zrinski!

I.Rengjeo

Zrno (lat. granum, njem. Grän) je najsitnija utezna jedinica srednjega pa i novoga vijeka. Najprije se javlja u Engleskoj sitan uteg težine jednog pšeničnog zrna i to od 0,045 g. God. 1488. određeno je u Španjolskoj, da se mjesto zrna pšenice, koja su težinom varirala upotrebljava uteg, načinjen od mesinga. U Nizozemskoj je zrno imalo težinu od 0,0534 g. Kada je 1524. kölnska marka (V.to!) zavedena kao opća državna mjera, zrno je imalo težinu od 1/18 lota = 1/288 marke = 0,812 g. Sve ovo je vrijedilo za mjerenje srebra. – Kod mjerenja zlata upotrebljavao se sve do XVI. st. karat (V.to!), koji se je dijelio na 4 zrna, tako da je 1 zrno bilo teško 2,436 g. Iz XVI. st. vagalo se zlato jednako kao i srebro. (1 marka = 24 karata = 288 zrna).

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 234.

Željezni novci. Željezo kao metal, koji je prema rđi slabo otporan, nije prikladno za kovanje novca. Zato postoji vrlo malo historijskih navoda, da je bilo novca od željeza. A ako ga je i bilo, izdavan je tek u neznatnim količinama i tek od nužde. Tako se kod starih pisaca spominje žljezni novac u Klazomeni i u Bizantionu, a sačuvan je iz gradova Argos, Heraia, Tegea i Magara te od saveza Arkadijaca. Kasnije se više ne spominje. Tek za I. svjetskog rata kovan je sitni novac od željeza, prevučen tankom naslagom drugoga metala, da se očuva barem privremeno od rđe.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 172–173; KOS 1998: 337.

Žene na novcu. Otkako se novac kuje i otkako se na njemu javljaju likovi vladara, stavljaju se na kovanim novcima i slike žena ili kao vladarica ili državnih namještenica ili zbog iskazivanja počasti. U starom vijeku se viđaju slike vladarica kao na pr. Berenike u Kireni ili Kleopatre VII. u Egiptu. U Rimu se za carstva iz počasti uz ženu stavljale na novac i slike bake, majke, kćeri, sestre, nećakinje itd. Za careva Augusta i Tiberija, Nerona i Vespazijana opaža se u tome neko sustezanje, ali od Domicijana javljaju se na novcu žene skoro redovito. U Bizantu se javljaju samo suvladarice (žena, sestra, majka), ili samo same vladarice. – Kao namještenice dolaze žene na carsko-grčkim novcima s intulacijama kao: upraviteljica, senatorka (prýtanis), vijencem ovjenčana (stephanophóros) i sl. U sred. vijeku se ženu stavljalo na novac u prvom redu iz počasti. Tako na pr. na mnogim novcima dolazi slika žene uz lik vladara ili kao njegova žena ili kao uspomena na neku sve-

čanu zgodu, na pr. na vjenčanje, na rođenje djeteta, na krunidbu, i sl. Ovim novcima odgovaraju i novci drugih nekih država u Europi, tako danski brakteati Valdemara I. i Sofije, engleski pennies sa Stjepanom de Blois i Matildom de Boulogne i dr. Ovamo spadaju i naši banovci koji imaju na Rev. ispod patrijarškog križa slike muškarca i žene (vladara i vladarice?). U novom vijeku dolaze na svome novcu redovito vladarice, kao Marija Terezija, Elizabeta u Engleskoj, ruske carice Jelisaveta i Jekaterina i dr.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 203–205.

Žene na rimskim carskim novcima. Na novcima rimske republike vrlo su rijetki likovi žena izuzevši likove ženskih božanstava, polubožanstava, personifikacija i ličnosti iz legende. Tek pod kraj republike javljaju se na aversu novaca glave ženskih članova obitelji triumvira, među kojima se ističu glave Oktavije i Kleopatre, dok za navodni portret Fulvije postoje sumnje u identičnost. U carsko doba započinje niz krasnih portreta carica na aversu novca s poprsjem carice Livije (umrla 29. g. po Kr.). Uz žene careva javljaju se na novcima i poprsja ostalih ženskih članova carske kuće. Do Dioklecijana (284.–305. po Kr.) zastupani su na novcima likovi skoro svih carica. U IV. st. po Kr. ima naprotiv vrlo malo carica, koje su prikazane na novcu u zapadnom dijelu carstva. Isto vrijedi i za V. st. Niz portreta rimskih carica u tom dijelu carstva zaključuje se poprsjem Placidije ml., žene cara Olibrija (472. po Kr.). U istočnom dijelu carstva (Bizant) su naprotiv poprsja carica u V. st. vrlo česta. Kakon toga su nešto rjeđa, no ipak se javljaju do pred pad

Bizantinskog carstva 1453. g. Na reversu rimskih carskih novaca bogato su zastupani osobito likovi ženskih božanstava i personifikacija, te carice u čitavom liku. Carice su prikazane često u zajednici sa carem i članovima carske kuće. Na reversu bizantinskih novaca javlja se često od polovice VI. st. pa na dalje i lik carice, koja sjedi na prijestolju uz cara.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 203–205.

Žeton, vidi Jetton!

I.Rengjeo

Žerébje su bili komadići kože, koji su se oko 1700. god. nalazili u ruskim malim gradovima u optjecaju kao neka vrsta novca od nužde i služili u nestašici državnog sitnog novca za svakodnevna mala plaćanja.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 755.

Žigosanje novca, V. Kontramarka!

I.Rengjeo

Žiropromet (od tal. giro = krug, optjecaj). Pod ovim nazivom razumijeva se plaćanje duga doznakama i obračunima. Prve evropske banke, na pr. u Genovi, Veneciji, Hamburgu i Nürnbergu, bile su žirobanke. Osnivane su sa zadatkom, da čuvaju vrijednost novca u vremenu, kada se je novac neprestano pogoršavao. Kada je neko uložio u banku izvjesnu svotu novca, ispostavljen je na njegovo ime list (folio), u koji su se uvodile daljnje uplate

i isplate. Tokom vremena su se čiste žirobanke razvile u depozitne i novčane banke, ali su uz to vodile i žiropromet i dalje.

I.Rengjeo

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 225.

Žrtveni pribor. Prikazi žrtvovanja bogovima vrlo su česti na novcima rimske republike i carstva. Žrtve mogu biti trovrstne: dimne, napitne i krvne. Žrtveni obred sastoji se u: 1.) sipanju miomirisa iz kutijice (acerra) u plamen na oltaru (dimne žrtve), 2.) lijevanju vina na oltar ili pod oltar (napitne žrtve) i 3.) klanju neke životinje, kod čega se dio mesa spaljuje, dok se ostalo meso upotrebljava za zajedničku gozbu svećenika (krvne žrtve). Pribor koji se upotrebljava kod žrtvovanja nalazi se često u većem broju prikazan na novcima cezara i vrhovnih svećenika. Od toga pribora ističu se na reversu novca osobito: apex (svećenikova kapa), aspergillum (škropionica), capeduncula (zdjelica sa drškom), lituus (v. čl.), patera (v. čl.), secespita (žrtveni nožić), securris (sjekirica za klanje žrtvenog bika), simpulum (plitica), tripus (tronožac) i urceus (vrč). Od prinositelja žrtve prikazani su osim svećenika još i carevi i članovi carske kuće, no ima prikaza žrtvovanja na novcu, gdje obred obavljaju sami bogovi ili personifikacije vrlina. Obred žrtvovanja prikazan je na novcima često pred nekim hramom, a od žrtvovanih životinja prikazane su skupno svinja, ovca i govedo (t. zv. suovetaurilia), a pojedinačno ovan, bik, svinja i jarac.

B.Z.

Lit.: SCHRÖTTER 1970: 473.

Prilog numizmatičkoj terminologiji Hrvatskoj

FERDO Ž. MILER

Tko bi htio dotjerati hrvatsku terminologiju za numizmatičku znanost – a potrebu tome već živo osjećamo – njemu bi bilo ponajprije pokupiti narodne riječi te struke, zatim proučiti i može biti ovdje ondje popravljati nazivlje, što su ga dosada stvorili naši učenjaci, a najposlije trebalo bi taj njihov pohvalni rãd sustavno i popuniti.

Narodne riječi za novce nalazimo u živom govoru, i u narodnim pjesmama, pripovijetkama itd., za davnu prošlost u pisanim spomenicima. Iz živoga govora i narodne poezije Vuk je u svoj **rječnik** uzeo većinu, ako i nije sve;¹ iz spomenika velikom je pomnjom Gj. Daničić povadio sve u svoj rječnik **starina**, a gdješto će se još naći u onim spomenicima, koji su se našli i na svijet izdali poslije Daničićeve knjige. Od stručnjačkih glavni su radovi **Janka Šafarika** (Glasn. srp.-slov.) i **Sime Ljubića**, a za dubrovačke novce napose ima lijepa radnja **Norberta Dechanta** (Wiener Num. Ztschr. II.) i **Rešetara** (Bull. dalm.).

I ja se bavim tim poslom, koliko već dospijevam. Za sada mislim da ću poslužiti numizmatičkoj struci i s ovim neznatnim prilogom, kojim hoću stručnjacima na skupu da prikazem **riječi za novce iz Vukova rječnika**. No ne bih se ipak mogao zajemčiti, da mi se nije koja ta riječ otela oku, ako sam i dosta pomnjivo pobirao gradju za ovaj posao.

aspra f. (u C. g.) vide *jaspra*.

aspre f. pl. vide *jaspre*: Braća kã i braća, ona sir za aspre.

badžáklija f. der Holländer Dukaten (wegen der geharnischten Beine),² aureus hollandicus.

bãpka f. (u Imosk.) starinski novac, alte Münze, antiquus numus.

ćarevica f. t. j. para, eine Art Para, numuli genus.

čekin, cekina m. vide rušpa.

¹Tako **cvàncika** ne dolazi medju riečima, a u tekstu se spominje više puta. I pótura dolazi kod riječi groš, al je nema na mjestu, gdje bi je trebalo bilježiti.

²Bãdzák* m. (slabo se govori) das Bein, der Schenkel, crus. Vuk.

èèsârovac, sâròvca m. (u C. g.) vide orlaš.

desètica f. n. p. banka ili karta, ein Zehner (Papiergeldes oder im Kartenspiel), decenarius, valens decem.

dešnják, dešnjáka m. marjaš ili petak, na kojemu Bogorodica drži Hrista na desnoj ruci, ein Siebzehnerstück worauf unsre Liebefrau mit dem Christus Kinde im rechten Arm vorkommt. Solche werden den Kindern um den Hals gebunden, wie die bullae bei den Römern numus B. V. M.

dīnar m. 1. Art kleine Münze, numi genus; dinar je koliko najveća predjašnja para, ali je u broju od prije bio manji od pare: dinar nije novac Turski; nego nekakav hrišćanski (dubrovački ili mletački, čiji li je) i za to ga je od pare lako bilo raspoznati. Kad su u ženskoga mala lijepa usta, reče se: *kao da su dinarom protezana*. U vraćanju kažu, da bi dinarom valjalo zaklati zmiju ili drugo što.

Za dva plava ne bi groša dala, Za mlinara ne bi ni *dinara* —

Za brata bi crne oči dala, A za dragog ne bi ni *dinara* —

2. (u Risnu) sadašnja austrijska krajcara, der osterr. Kreuzer. 3. (Po jugoz.

kr.) pi. dinári, das Gold, pecunia, cf. novci, jaspri : nema dinara.

dirèkáč, direkáča m. (u Bisnu) vide ledenjča.

dirèkljja* f. der spanische Thaler, numus hispanus.

dùkat m. (pl. gen. dükâtâ) der Dukaten, numus ducatus, aureus.

dvògrošac, šca m. türkische silberne zwei-Piaster-Münze, nummi genus.

dvògroška f. österreichische kupferne zwei-Groschen-Münze, nummi genus.

dvòpetica f. (u Lici) nekakav novac, numus quidam.

forinta f. vide vorinta.

fràncika (u C. g.) vide cvancika.

gàzeta f. (pl. gen. gžzêtâ) 1. eine kleine kupferne Münze, -wovon 3 auf eine Para gehen, numi genus. 2. (u Risnu) po krajcare, österreichisches HalbKreuzerstück.

grèšljika f. das Gröschel (der Dreier) numulli genus.

gròš, gròša m. (gen. pl. gróša) der Piaster (von 40 Para), monetae turcicae genus. U posljednji Turski i Njemački rat gròš i forinta srebrna bili su sve jedno (tako je Turska para bila potura ili krajcara i po); na svršetku XVII. vijeka bio je gròš dvije cvancike (dakle para i krajcara sve jedno); po tom Turski novci stanu sve rdjaviji bivati, i malo po malo tako spadnu, da današnji gròš ne vriedi više od pet srebrnijih krajcara.

gròšíc m. 1. der (deutsche) Groschen, grossus (monetae germanicae genus). 2. (u Hrv. u otočk. reg.) pl. gròšící, novci na upletnjaku u djevojaka.

jàspra f. der Asper, numi genus. Tri jaspri idu u jednu paru cf. gazeta.

jàspre, jàspri f. pl. Aspern, Gold, numi.

kèsa* f. der Beutel als bestimmte Zahl (500 Piaster), crumena, sacculus continens 500 piastros.

koláina f. (u primorju) vide kolajna:

Ljepa su mi darovali dara:

Svekar bane *kolaine* zlatne —

Ni na grlo zlatna *Kolaina* —

- kòlájna* f. das Medaillon, grosse Denkmünze, numus memorialis major,
- krajčara* f. (gen. pl. krājčârâ) ein Krenzer (österreichische Münze), nummi genus:
Kije pargal čet'n st *krajčara* —
- kriláš*, *kriláša* m. der Adlerthaler, thaler cum aquila (loco crucis)
- kriláščić* m. cesarski dukat, ein österreichischer Dukaten, aureus austriacus, cf. mädžarija, krmencija.
- kriva* f. (u Lici) nekakav novac (čini mi se od 30 krajcara), Art Münze numi genus.
- krivák*, *krivák* a m. ein Siebzehnerstück, numus septemdecim cruciferorum.
- krizák*, *krizáka* m. (u Hrv.) vide krstaš l.
- krizar*, *krizára* m. (u Dalm.) vide krstaš (talijer).
- krmencija* (krmencija) f. vide mädžarija.
- krstáš*, *krstáša* m. krstaš talijer, der Kronthaler, thalerus.
- krstášica* f. der halbe Kronthaler, auch der vierte Theil desselben, thaleri cruciati dimidia, et vel quarta pars.
- kvàrat*, *rta* m. (u Boci) austrijski srebrni novac od pet krajcara, österreichische silberne fünf Kreuzer Münze, numi genus.
- ledènjača* f. (u Herceg.) španjolski talijer, koji se po drugim mjestima zove *direkać* i *direklja*, ein spanischer Thaler, thalerus hispanicus.
- lisičjê òko* n. kaže se kao u šali za dukat, scherzhaft für einen Dukaten.
- mädžarija* f. der Kaiserdukaten, aureus ungaricus, cf. riláščić, krmencija.
- mädžarlija* f. vide mädžarija:
Dvije crkve harač ređađoše
Uzeže mu dvije *mädžarlije* —
- màngura** f. eine Art Münze, numi genus, nema ni *mangure*.
- màrjáš* m. 1. (u Srbiji kažu kaurski) der Siebzehner, numus 17 cruciferorum (**Mariae** imagine insignis). 2. eine Münze und Reculmungsgeld von 10 Paras, numi turcici genus, n. p. tri groša 'i marjáš. U groš idu četiri ovaka marjaša.
- mèdulja* f. (u Sinju) die Medaille, numus in honorem cuius cusus, cf. kolajna.
- mjedènjača* f. (u Hrv.) eine kupferne Münze, numus cupreus.
- mlečanin* m. ein venetianer Dukaten, aureus venetus:
Sve u sitno žuta *Mlečanina* —
- nòvac*, *nòvca* m. 1. eine Münze moneta; kakav je to *novac*? 2. der fünfte Theil eines Groschen, grossi pars quinta.³ 3. pl. nòvci, das Geld, pecuniae:
Pije vino ko ima *novaca*.
A ko nema sjedi kod lonaca —
- nòvčić* m. dim. v. novac.
- nòvčine*, *nòvčinâ* f. pl. augm. v. novci: taj ima dosta *novčina*.
- òrláš*, *òrláša* m. n. pr. talijer, der (Adler)-Thaler, thalerus duorum florenorum.
- pàra** f. (pl. pàre, pàrà) die Münze Para, numi genus, cf. groš.
- pènèzi* f. pl. (u Ratu niže Dubr.) das Geld, pecunia, cf. novci, dinari.

³ Specijalno značenje ove riječi vidi se i u poslovi: »Carevac je carevac, ako ne će imati ni *novac*; a magarac je magarac, ako će imati i zlatan pokrovac.« V. Vuk pod *carevac*.

pèták, petáka m. ein Stück von fünf Paras (der österr. Siebner), numus quinarius.

pètica f. der Fünfer (Banknote von fünf Gulden), quinque florenorum tessera.

pléta f. kaže se za cvanciku: velika pieta, t. J. čitava cvancika, a mala pleta po cvancike.

polùgrošnica f. Münze von einem halben Piaster (groš), monetae genus.

pràncika f. (u Herc.) vide francika.

pùlja f. (u Srbiji i u Bosni) novac ili broj novaca od šeset para, cf. **vižlin**.

rùšpa f. (gen. pl. rùšpâ) ein venetianischer Dukaten, (zecchino) ducatus Venetus.

rùšpija f. (gen. pl. rùšpîjâ) vide rušpa.

sèdmák, sedmáka m. der Siebner (Münze) moneta septenaria.

severin, severína m. dukat, der Souveraindor, aureus.

sòldin, soldína m. (u Risnu) četvrt krajcare, das Viertel eines österr. Kreuzers), quadrans cruciferi.

stòparac, stòpârca m. Turski novac od sto para, Art Münze, numi genus.

šesták, šestáka m. der Sechser, senarius (z. B. Pferd. Münze).

škúda f. ein Scudo, numus scutatus.

tàlijer, talijèra m. (juž.) der Thaler, thalerus.

tàlir, talíra m. vide talijer.

túra* f. auf der Münze die Kopfseite, pars adversa numi.

vàncika f. (u C. g.) vide cvancika.

vižlín, vižlína m. Turski novac od 60 para, eine türkische Münze von 60 Para, numi turcici genus.

vorínta f. der Gulden, florenus, cf. forinta.

zòlota f. eine Münze, oder auch nur Rechnungsmünze von 30 Paren, numus quidam; išćerao groš *zolutu* (kad se izgubi na kakoj trgovini);

Nema cara ni šićara,

Dok ne đodje Karo iz Mostara:

Groše daje, a *zolote* prima.

žúćák, žućáka m. 1. Dantes, lamina lusoria.
2. Dukaten, aureus.

žútica f. der Dukaten, numus aureus.

A large, light gray, stylized letter 'B' serves as the background for the entire page. The letter is composed of a vertical stem on the left and two rounded bowls on the right. The text is centered horizontally and partially overlaid by the letter's structure.

odabrana bibliografija

IVAN MIRNIK

---

a

- ADAMOVICH 1874 – ADAMOVICH Vice. *Delta monetazione ragusea*. Ragusa, 1874.
- ALFÖLDI, András
- Bibliographia Pannonica. (I.) A rómaikori Magyarországnak és a népvándorlás kutatásának új irodalma (1931–1934): *Pannonia*, 1/1935: 103–111, 187–203.
  - Bibliographia Pannonica. II. *Pannonia*, 2/1936: 143–156, 309–324.
  - Bibliographia Pannonica. III. *Pannonia* 3/1937: 174–176, 326–357.
  - Bibliographia Pannonica. IV. *Pannonia* 4/1938: 155–200.
  - Bibliographia Pannonica. V. A rómaikori Magyarországnak és a népvándorlás új irodalma 1938–és 1939-ben. *Diss. Pann.* (Budapest), 1, 10/1940.
  - Bibliographia Pannonica. 5. A rómaikori Magyarországnak és a népvándorlás új irodalma 1940–és 1941-ben. *ArchÉrt* III 2/1941: 213–278.
- ALLEN 1978 – ALLEN, Derek. *An introduction to Celtic coins*. London, 1978.
- ALLEN 1987 – ALLEN, Derek. *Catalogue of the Celtic coins in the British Museum, with supplementary material from other British collections, I. Silver coins of the East Celts and Balkan peoples*. London, 1987.
- AMBROSOLI 1895 – AMBROSOLI, Salone. *Manuale di numismatica*.² Ulrico Hoepli Milano, 1895.
- AMBROSOLI 1899 – AMBROSOLI, Solone. *Monete greche*. Milano, 1899.
- ARAGÃO 1874–1880 – ARAGÃO, Augusto Carlo TEXEIRA de. *Descrição geral e historia das monedas cunhadas em nome dos reis, regentes e governadores da Portugal*, I–III. Lisbon 1874, 1877, 1880.
- ATKINS 1889 – ATKINS, James – *The coins and tokens of the possessions and colonies of the British empire*. London, 1889.
- AUGST 1934 – AUGST, Bedřich. O mincích arabských. *Numismatické zapravý* (Praha), 1/1934, 1: 2–6.

---

b

- BABELON 1885–1886 – BABELON, Ernest. *Description Historique et chronologique des monnaies de la République Romaine vulgairement appelées monnaies consulaires*, I–II. Londres, 1885–1886.
- BABIĆ 1941 – BABIĆ, Lj. Augustinčić, Antun. *Hrvatska enciklopedija*, I. Zagreb, 1941: 745–746.
- BABINGER 1953 – BABINGER Franz. *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*. München, 1953.
- BAN – MIRNIK 2001 – BAN, Herbert – Ivan MIRNIK. Die Münzen des Jan Vitovec de Gereben. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 108–109/2001 (=Karl Schulz-Gedächtnisschrift): 105–124.
- BAN – MIRNIK 2010 – BAN, Herbert – Ivan MIRNIK. Der Friesacherfund von Čakovec. *Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica* (Milano), 18, 2010.
- BANDURIUS 1719 – BANDURIUS, Anselmus. *Bibliotheca nummaria, sive auctorum qui de re*

- nummaria scripserunt, in NUMISMATOΦÍΛΩΝ gratium cum notulis et indicibus recusa.* Hamburgi, 1719. Liebezeit, Felginer.
- BAUER 1963 – BAUER, Antun. Postav numizmatičke zbirke u izložbenim dvoranama muzeja. *Numizmatičke vijesti*, 10/1963, 19: 16–23.
- BAUER 1963 – BAUER, Antun. Inventiranje numizmatičkih zbirki. *Numizmatičke vijesti*, 10/1963, 19: 36–41.
- BAUER 1964 – BAUER, Antun. Numizmatičke zbirke u pokrajinskim i lokalnim muzejima. *Numizmatičke vijesti*, 11/1964, 21: 37–42.
- BAUER 1964 – BAUER, Antun. Kako i gdje izložiti zbirke medalja. *Numizmatičke vijesti*, 11/1964, 22: 23–27.
- BAUER 1965 – BAUER, Antun. Numizmatička izložba i simpozij. *Vijesti muzealava i konzervatora*, 14/1963, 3: 173.
- BAUER 1966 – BAUER, Antun. Područje numizmatike kao nauke. *Numizmatičke vijesti*, 13/1966, 24: 4–6.
- BAUMGARTNER, Egon.
- 1933. Kovnici Slovenjgradec in Kamnik v dobi Andechs-Merancev. Zusammenfassung. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), 28/1933, 1: 17–35.
  - 1934. Ljubljanska kovnica v XIII. stoletju. (Zusammenfassung:) Die Münzstätte Ljubljana im XIII. Jahrhundert. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Bulletin de l'Association de Musée de Slovénie* (Ljubljana), 15/1934, 1–4: 92–102.
  - 1934. Das Eriacensis-Gepräge und seine Beischläge. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 28 (68)/1935: 67–88.
  - 1947. Beiträge zum Friesacher Münzwesen. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 72/1947: 12–69.
  - 1949, 1959. Die Blütezeit der Friesacher Pfennige. Ein Beitrag zur Geschichte des innerösterreichischen Münzwesens im 13. Jahrhundert. (I. Teil), II. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 73/1949: 75–106 + Taf.I; 78/1959: 14–57 + Taf. 2–6.
- 1950. Zum Münzfund von Pöls. *Mitteilungen der Oesterreichischen Numismatischen Gesellschaft* (Wien), 6(22)/1950, 10: 109–114.
  - 1950. A friesachi denárok magyarországi utánvereteinek kerdéséhez. (Zur Frage der ungarischen Nachprägung friesacher Denare). *NK*, 48–49/1949–1950: 25–29.
  - 1952. Die Frühzeit der Friesacher Pfennige. *Carinthia. Mitteilungen des Geschichtsvereins für Kärnten* (Klagenfurt) 1(142)/1952, 1–3: 256–286.
- BELFORT 1892–1895 – BELFORT PONTON D'AMÉCOURT, vicomte Auguste de. *Description générale des monnaies mérovingiennes (par ordre alphabétique des ateliers)*, I–V. Paris, 1892–1895.
- BERNHART 1926 – BERNHART, Max. *Handbuch zur Münzkunde der Römischen Kaiserzeit*. Textband. Halle (Saale), 1926.
- BEHRENS 1950 – BEHRENS, G.H. Keltenmünzen im Rheingebiet. *PZ*, 34–35/1949–1950: 366.
- BERNHART 1926 – BERNHART, Max. *Handbuch zur Münzkunde der Römischen Kaiserzeit*. Tafelband. Halle (Saale), 1926.
- BLANCHET 1890 – BLANCHET, Adrien. *Nouveau manuel de numismatique du moyen age et moderne* I–II. Paris, 1890.
- BLANCHET 1905 – BLANCHET, Adrien. *Traité des monnaies Gauloises*, I–II. Paris, 1905.
- BLANCHET – DIEUDONNÉ 1912 – BLANCHET, Adrien – Adolphe DIEUDONNÉ. *Manuel de numismatique Française* I. *Monnaies frappées en Gaule depuis les origines jusqu'à Hugues Capet*. Paris, 1912.
- BLANCHET – DIEUDONNÉ 1912–1936 – BLANCHET, Adrien – Adolphe DIEUDONNÉ. *Manuel de numismatique Française*. Paris, 1912, 1916, 1930, 1936.
- BLIND 1906 – BLIND, August. *Mass-, Münz- und Gewichtswesen*. Leipzig 1906: Göschen.
- BLANCHET – DIEUDONNÉ 1912–1936 – BLANCHET, Adrien – Adolphe DIEUDONNÉ. *Manuel de numismatique Française*. Paris, 1912, 1916, 1930, 1936.

- BONAČIĆ-MANDIĆ 1998 – BONAČIĆ-MANDIĆ, Maja. Nalazi novca s lokaliteta sv. Vid u Vidu kod Metkovića. *Vijestnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 1998, 87–89: 177–192.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 1987 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Novac Farosa iz zbirke Machiedo u arheološkom muzeju u Splitu. *AVes*, 38/1987: 393–405.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 1990 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Rimski republikanski novac s otoka Hvara u Arheološkom muzeju u Splitu. *VAHD*, 83/1990: 103–115+T. 9–14.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 1992 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Sperandieva medalja u Splitskom arheološkom muzeju. Résumé: Una medaglia di Sperandio al Museo Archeologico di Split. Prijatelj zbornik, 32/1992: 573–577.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 1992 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Nalazi novca <Coin finds>. *Starohrvatski Solin. Salone paléocroate. Das altkroatische Solin*. Split, 1991: 187–197.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 1993 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Novac Korkire Melaine u Arheološkom muzeju u Splitu. Riassunto: La moneta della Korkira Melaina nel Museo Archeologico di Split. *VAHD*, 86/1993: 261–266.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 1998 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Novac Herakleje u Arheološkom muzeju u Splitu. Summary: The coinage of Heracleia in the Archaeological Museum in Split. *VAHD*, 81/1988: 65–80+T. 7–12.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 1998 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Nalazi novca s lokaliteta Sv. Vid u Vidu kod Metkovića. (Summary:) Coin finds from Sv. Vid at Vid near Metković. *VAHD*, 87–89/1998: 177–192.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 1999 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Novac Isse i Farosa u zbirci Magyar Nemzeti Múzeum u Budimpešti. Summary: The coins of Issa and Pharos in the Hungarian National Museum in Budapest. *VAHD*, 91/1999: 255–267.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2001 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Nalazi novca s arheološkog istraživanja u Ublima na Lastovu. *IzdHAD*, 20, 2001: 221–226.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2001a – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Nekoliko primjeraka bizantskog novca iz Salone. Summary: Several specimens of Byzantine coins from Salona. *NV*, 43/2003, 54: 17–20.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2002 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Ostave rimskog republikanskog novca. The Romany republican coin hoards. *Longae Saloniae*, I. Split, 2002: 561–596; II: 226–239.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2002a – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Nalazi novca na lokalitetu Bare u Vidu. Summary: The coin finds from Naron-Bare. *VAHD*, 94/2002: 195–204. BONAČIĆ MANDINIĆ 2002b – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Zbirka novca Franjevačkog samostana u Tomislavgradu. Summary: The coin collection from the Franciscan Monastery in Tomislavgrad. *VAHD*, 94/2002: 367–385.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2003 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Pecunia naronitana. Summary: Pecunia naronitana. *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve. Znanstveni skup. Metković 6.–9. listopada 2001. Archaeological research in Naron and Neretva Valley. Conference, Metković, 6–9 October 2001*. Zagreb–Metković–Split, 2003: 183–197.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2003a – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Nekoliko primjeraka novca 2. i 1. st. prije Krista s Brača – uz razmišljanje o keltskim nalazima u Dalmaciji. Summary: A collection of the 2nd and 1st century BC coins from the island of Brač (reflection on the Celtic finds in Dalmatia). *OpA*, 27/2003: 435–441.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2003b – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Alenka MIŠKEC. *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien*, Abteilung XVIII, *Istrien*. (Philip von Zabern, Mainz 1992); 346 stranica 2 slike, 2 table, 1 karta. ISBN 3-8053-2933-4. *VHAD*, 95/2002: 524–526.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2004 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Novac. *Augusteum Narone. Splitska siesta naronskih careva*. Split, 2004: 70–74.

- BONAČIĆ MANDINIĆ 2004a – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. The coin finds. *The rise and fall of an imperial shrine. Roman sculpture from the Augusteum at Narona*. Split, 2004: 244–254.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2004b – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Les troballes de monedes. Los hallazgos de monedas. Divo Augusto. *La descoberta d'un temple romà a Croàcia. El descubrimiento de un templo romano en Croacia*. Split, 2004: 244–254; 401–406.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2004c – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Le monete. Emilio MARIN ed. *L'Augusteum di Narona. Roma al di là dell'Adriatico*. Split, 2004.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2004d – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. *Grčki novac u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*. Split, 2004.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2004e – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Nouvelles découvertes monétaires à Trogir (Dalmatie). Bibliothèque de l'Antiquité Tardive (Turnhout), 5/2004 = Mélanges d'Antiquité Tardive. Studiola in honorem Noël Duval: 209–216.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2006 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. *Rimski republikanski novac u stalnom postavu Arheološkog Muzeja u Splitu*. Split, 2006.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2006 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Aes rude i ostava sjevernoafričkog novca iz Arheološkog muzeja u Splitu. Summary: Aes rude and hoard of North-African coins in the Archaeological Museum in Split. *VAPD (=VAHD)*, 99/2006: 195–205.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2007 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. *Rimski carski novac u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*. I. Dio. Split, 2007.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2007 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Nalazi antičkog novca u Splitu. The Finds of Roman Coins in Split. *VAPD*, 100/2007: 63–77.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2008 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. *Rimski carski novac u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*. II. Dio. Split, 2008.
- BONAČIĆ MANDINIĆ 2009 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja. Aes grave is Jesenica. Summary: An aes grave from Jesenica. *Archaeologia adriatica*, 2/2008, 1: 236–242.
- BONAČIĆ MANDINIĆ – MARASOVIĆ 1998 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja – MARASOVIĆ, Tomislav. Prikazi. *VAHD*, 87–89/1998: 407–416.
- BONAČIĆ MANDINIĆ – VISONÀ 1998 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja – VISONÀ, Paolo. The coin collection of the Dominican monastery at Bol on the island of Brač in Dalmatia: additions and corrections. *VAHD*, 87–89/1998: 335–346.
- BONAČIĆ-MANDIĆ – VISONÀ 1998 – BONAČIĆ-MANDIĆ, Maja – VISONÀ, Paolo. Prikazi. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 87–89/1998: 407–416.
- BONAČIĆ MANDINIĆ – VISONÀ 2002 – BONAČIĆ MANDINIĆ, Maja – Paolo VISONÀ. Monetary circulation on the island of Vis (*Issa*), c. 350 B.C. – A.D. 600. Sažetak: Cirkulacija novca na otoku Visu (*Issa*), c. 35 B.C. – A.D. 600. *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana. Greek Influence along the East Adriatic Coast. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu. Proceedings of the International conference held in Split from September 24th to 26th 1998*. Biblioteka knjiga Mediterana, 26. Split 2002: Književni krug: 319–374.
- BONN 1982 – BONN, Reinisches Landesmuseum. Geld aus China. Köln, 1982.)
- BONNET 1896 BONNET, Émile. *Médaillier de la Société Archéologique de Montpellier. Description des monnaies, médailles et jetons qui composent ce médaillier I, Monnaies antiques*.
- BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1976 – BORIĆ-BREŠKOVIĆ, Bojana. *Novac Kolonije Viminacijuma. U zbirci Svetozara St. Dušanića*. Beograd, 1976.
- BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1978 – BORIĆ-BREŠKOVIĆ, Bojana. Katalog sistematske zbirke rimskog carskog novca u Narodnom muzeju u Beogradu, I. Avgust – Vitelije – A systematic catalogue of the Roman imperial coins collection of the Belgrade National Museum, I. Avgustus – Vitellius. *Nu-mizmatičar*, 1/1978: 51–100.

- BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1983 – BORIĆ-BREŠKOVIĆ, Bojana. Katalog sistematske zbirke rimskog carskog novca u Narodnom muzeju u Beogradu. Numizmatičar, 6/1983: 29–44+T. 1–5. (*)
- BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1983 – BORIĆ-BREŠKOVIĆ, Bojana. Nalaz bakarnog rimskog novca iz okoline Čuprije. Résumé: Find of Roman copper coins in the vicinity of Čuprija. *Zbornik Narodnog muzeja*, 11/1983: 69–84+T. 1–8.
- BORIĆ-BREŠKOVIĆ, Bojana – Petar POPOVIĆ. *Novac rimske republike. Zbirke Narodnog muzeja u Beogradu i Beogradskog univerziteta. Coins of the Roman republic. Collections of the National Museum in Belgrade and Belgrade University*. Beograd, 2006: Narodni muzej.
- BRENOT – SCHEERS 1996 – BRENOT, Claude – Simone SCHEERS. *Musée des Beaux-Arts de Lyon. Les monnaies Massaliètes et les monnaies celtiques*. Leuven, 1996.
- BRUNŠMID 1883–1884 – BRUNŠMID, Josip. *Iz-vještaj o Kralj velikoj gimnaziji u Vinkovcih za školsku godinu 1882/3 i 1883/4*. Zagreb, 1883–1884.
- BRUNŠMID 1887 – BRUNŠMID, Josip 1887. Skrovište ugarskih srebrnih novaca u Neudorfu kod Vinkovaca. *VHAD*, 9/1887, 4: 100–104.
- BRUNŠMID 1896 – BRUNŠMID, Josip 1896. Njekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji 1. Našašće keltskih novaca u Narti.. *VHAD*, NS, 1/1896: 1–27.
- BRUNŠMID 1897 – BRUNŠMID, Josip 1897. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji 2. V. Našašće italjskih i afrikanjskih novaca u Mazinu. *VHAD*, NS, 2/1896–1897: 1–64.
- BRUNŠMID 1897 – BRUNŠMID, Josip 1897. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. VII. Skup sitnih srebrnih novaca XVI. vijeka u Knegincu (općina Biškupec, kotar i županija Varaždin). *VHAD*, NS, 2/1896–1897: 54–64.
- BRUNŠMID 1898 – BRUNŠMID, Josip. *Die Inschriften und Münzen der Griechischen Städte Dalmatiens. Abhandlungen des Archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien. Herausgegeben von O. Benndorf und E. Bormann, Heft XIII*. Wien, 13/1898.
- BRUNŠMID 1898 – BRUNŠMID, Josip. Die Inschriften und Münzen der Griechischen Städte Dalmatiens. Abhandlungen des Archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien herausgegeben von O. Benndorf und E. Bormann, Heft XIII. Wien, 13/1898.
- BRUNŠMID 1900 – BRUNŠMID, Josip. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji 3. Dodatak k V. Našašće italjskih i afrikanjskih novaca u Mazinu. *VHAD*, NS, 3/1900: 1–75.
- BRUNŠMID 1900 – BRUNŠMID, Josip. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. X. Našašće frizaških novaca u Ostrovu (kotar Vukovar). *VHAD*, NS, 4/1899–1900: 107–148.
- BRUNŠMID 1900a – BRUNŠMID, Josip. Stari novci iz potoka Medveščaka u Zagrebu. *VHAD*, NS, 4/1899–1900: 217–219.
- BRUNŠMID 1900d – BRUNŠMID, Josip. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XI. Našašće mletačkih, padovanskih i akvilejskih novaca XIV. i XV. stoljeća u Lipovoj Glavici (kotar Perušić). *VHAD*, NS, 4/1899–1900: 148–155.
- BRUNŠMID 1901 – BRUNŠMID, Josip. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji 4. Dodatak k XII. Našašće rimskih Antoninijana u Podvornici (kotar Velika Gorica). *VHAD*, NS, 4/1901: 1–11.
- BRUNŠMID 1901 – BRUNŠMID, Josip. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XIV. Našašće srebrnih novaca XV. vijeka u Virovitici. *VHAD*, NS, 5/1901: 142–243.
- BRUNŠMID 1901c – BRUNŠMID, Josip. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XV. Našašće ugarskih denara XV. i XVI. vijeka u Bukovici (kotar Virovitica). *VHAD*, NS, 5/1901: 243.
- BRUNŠMID 1902 – BRUNŠMID, Josip. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji 5. 2. dodatak k V. Našašće italjskih i afrikanjskih novaca u Mazinu. *VHAD*, NS, 6/1902: 1–18.

- BRUNŠMID 1903 – BRUNŠMID, Josef. Unedier-te Münzen von Dazien und Moesien im kroatischen Nationalmuseum in Agram. *Wiener numismatische Zeitschrift*, 35/1903.
- BRUNŠMID 1904 – BRUNŠMID, Josip. Hrvatske sredovječne starine. [Croatian Mediaeval Antiquities]. *VHAD*, NS, 7/1903–04: 30–97.
- BRUNŠMID 1904 – BRUNŠMID, Josip. Najstariji hrvatski novci. *VHAD*, NS, 7/1903–04: 30–97.
- BRUNŠMID 1905 – BRUNŠMID, Josip. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji 6. 3. dodatak k V. Našašće italskih i afrikan-skih novaca u Mazinu (kotar Gračac). *VHAD*, NS, 8/1905: 1–17.
- BRUNŠMID 1905a – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji. XVIII. Našašće rimskih bakrenih novaca trećeg stoljeća u Metku (kotar Gospić). *VHAD*, NS, 8/1905: 180–182.
- BRUNŠMID 1905e – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji. XXII. Našašće novaca iz konca XVII. vi-jeka u Orahovici (kotar Našice). *VHAD*, NS, 8/1905: 187–188.
- BRUNŠMID 1906 – BRUNŠMID, Josip. Une-dierte Münzen von Dazien und Moesien im kroa-tischen Nationalmuseum in Agram. *Wiener Nu-mismatischen Zeitschrift*, 38/1906 1–16+T. 1.
- BRUNŠMID 1907 – BRUNŠMID, Josip. A leg-régibb horvát pénzék. *NK*, 6/1907: 125.
- BRUNŠMID 1907 – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji XXVI. Našašće rimskih antoninijana trećega stoljeća u Satnici (kotar Đakovo). *VHAD*, NS, 9/1906–1907: 1–31.
- BRUNŠMID 1907a – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji XXVII. Našašće rimskih bakrenih novaca s kraja trećeg stoljeća iz Mačje Grede. *VHAD*, NS, 9/1906–1907: 226–240.
- BRUNŠMID 1909 – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji 8. XXVIII. Našašće bronsanih i bakrenih rimskih novaca drugoga stoljeća u bari Osatini između Koritne i Širokogopolja. *VHAD*, NS, 10/1908–1909: 1–8.
- BRUNŠMID 1909b – BRUNŠMID, Josip. Ne-koliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XXX. Našašće srebrnih novaca XVI. i XVII. vijeka u Srdincu (kotar Koprivnica). *VHAD*, NS, 10/1908–1909: 224–225.
- BRUNŠMID 1911 – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji 9. XXXIII. Nahađaj rimskih denara 1. i 2. stoljeća u Sotinu (kotar Vukovar) *VHAD*, NS, 11/1910–1911: 1–37.
- BRUNŠMID 1912 – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji 10. XXXIV. Nahađaj srebrnih ilirskih i rim-skih republikanskih novaca II. i I. stoljeća prije Kr. u Vukovaru. *VHAD*, NS, 12/1912: 1–27.
- BRUNŠMID 1914 – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji 11. XXXVII. Nahađaj rimskih bakrenih novaca iz druge polovine trećega stoljeća iz Ši-manovaca (kotar Zemun). *VHAD*, NS, 13/1913–1914: 1–38.
- BRUNŠMID 1914b – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji. XXXIX. Nahađaj sitnih ugarskih srebrnih novaca iz druge polovine XIV. stoljeća u Ham-povici (kotar Đurđevac). *VHAD*, NS, 13/1913–14: 296–298.
- BRUNŠMID 1914c – BRUNŠMID, Josip. Neko-liko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Sla-voniji. XL. Nahađaj austrijskih i južnonjemačkih novaca iz prve polovine XV. stoljeća u Krapinskoj Podgori (kotar Krapina). *VHAD*, NS, 13/1913–14: 298–308.
- BRUNŠMID 1924 – BRUNŠMID, Josip. Novci ge-pidskog kralja Kunimunda. Buličev zbornik, Stre-na Buliciana. Zagreb–Split, 1924: 671–673.
- BRUNŠMID, J. 1998 – *Natpisi i novac grčkih gra-dova u Dalmaciji*. Split, 1998.
- BRUSIĆ 1987 – BRUSIĆ, Zdenko. *Dvadeset stolje-ća upotrebe novca na zadarskom području*. Zadar, 1987.

- BRUUN 1981 – BRUUN, Patrick. Statistics and Numismatics. *PACT*, 5/1981, 4.8: 355–364.
- BRUUN 1982 – BRUUN, Patrick. The source value of imperial coin portraits (the fourth century A.D.) Proceedings of the 9th International Congress of Numismatics. *Association internationale des numismates professionnels*, 6/1982: 551–559+Pl. 1–2.
- BRUUN 1985 – BRUUN, Patrick. Gloria Romanorum. Studia in honorem Iiro Kajanto. *Arctos acta philologica Fennica supplementum*, 2/1985: 23–31.
- BRUUN 1985 – BRUUN, Patrick. From polis to metropolis notes on Thessalonica in the administration of the late Roman Empire. *Opuscula Romana*, 15/1985, 1: 7–16. (*)
- BRYCH – RADOMĚRSKÝ 1989 – BRYCH, Vladimír – RADOMĚRSKÝ, Pavel. Archeologický příspěvek k mělnickým nálezům mincí z doby jagellonské (nález z r. 1988). *Numismatické listy*, 44.4/1989: 97–106.
- BUNTAK 1938 – BUNTAK, Franjo. Novci Nikole III Zrinskog u zbirci Osječkog gradskog muzeja. *Obzor*, 78/1938, 202: 1–2.

C

- CAGIATI 1911 – CAGIATI Memmo. *Le monete del Reame delle due Sicilie*, I–II. Napoli, 1911.
- CARON 1882–1884 – CARON, Émile. *Monnaies féodales françaises*. Paris, 1882–1884.
- CASTELIN 1967 – CASTELIN, Karel. Keltské mince z Hrazan. Die keltischen Münzen aus Hrazany. *Numismatické listy*, 22/1967, 1–7.
- CASTELIN 1968 – CASTELIN, Karel. Zum »Münzrecht« der Kelten in Böhmen. *JfNG*, 18/1968: 119–125.
- CASTELIN 1968 – CASTELIN, Karel. Keltische Tetradrachmen und ihre Teilstücke in Noricum. *NV*, 18/1968, 26: 37–45.
- CASTELIN 1969–1970. – CASTELIN, Karel. Keltische Kleinsilbermünzen von Bretigo. *NK*, 68–69/1969–1970: 3–12+T. 1.
- CASTELIN? – CASTELIN, Karel. Nová »Vedlejší řada« mincí českých Keltů. Résumé: Eine neue »Nebenreihe« der Böhmisches Keltensmünzen. *Numismatika*,?: 1–11.
- CASTELIN 1969 – CASTELIN, Karel. Mincovní právo u Českávo u českých Keltů. (Předneseno na mezinárodním numismatickém kongresu v Kodani 1967). *Slezského numismatika*, 61/1969: 1–6.
- CASTELIN 1970 – CASTELIN, Karel. Die Kreuzmünzen in Süddeutschland. *Schweizerischen Numismatischen Rundschau*, 2/1970: 77–108.
- CASTELIN 1971 – CASTELIN, Karel. Znovu o konci keltské mincovny na Hradišti u Stradonic. Zusammenfassung: Nochmals zum Ende der keltischen Münzstätte am Hradiště bei Stradonice. *Numismatické listy*, 26/1971: 65–70.
- CASTELIN 1972 – CASTELIN, Karel. Kasnokeltske didrahme u Noriku i Karpatskom bazenu. Summary: The late Celtic didrachms in Noricum and in the Carpathian Region. Zusammenfassung: Spätkeltische Didrachmen im Noricum und im Karpathenbecken. *NV*, 19/1972, 30: 1–10.
- CASTELIN 1973 – CASTELIN, Karel. Bemerkungen zum Schatzfund von Bački Obrovac 1956. Kovanje i kovnice antičkog i srednjovekovnog novca. Frappe et ateliers monétaires dans l'Antiquité et le Moyen Age. Beograd, 1973: 19–27.
- CASTELIN 1975 – CASTELIN, Karel. Die süddeutschen Kreuzmünzen und die Helvetier. *Schweizerischen numismatischen Rundschau*, 54/1975: 79–96.

- CASTELIN 1976 – CASTELIN, Karel. Keltmünzen in Schlesien. *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmal- Pflege*, 20/21, Berlin, 1976: 221–277.
- CASTELIN 1976 – CASTELIN, Karel. Bemerkungen zum Schatzfund von Bački Obrovac. Kovanje i kovnice antičkog i srednjovekovnog novca. – Frappe et ateliers monétaires dans l'antiquité et moyen âge. *Narodni muzej Beograd*, 1976: 19–27.
- CASTELIN (1976). – CASTELIN, Karel. *Keltische Münzen*, I. *Katalog der Sammlung des Schweizerischen Landesmuseums Zürich*. Zürich (1976).
- CASTELIN 1978 – CASTELIN, Karel. Numizmatičko blago spodnjeg Lanovža iz 1883. g. i kronologija istočnonoričkih malih srebrnjaka. Summary: The find of Spodnji Lanovž in 1833 (sic!) and the chronology of Estern-Noric small coins. *Numizmatika. Almanah Hrvatskog Numizmatičkog Društva, Spomen izdanje 1928–1978*, 1978: 27–42.
- CEJNEK 1935. – CEJNEK, Josef. *Österreichische, ungarische, böhmische und schlesische Münzprägungen v. 1519–1705*. Wien, 1935.
- CEJNEK 1935 – CEJNEK, Josef. *Österreichische Münzprägungen von 1705 bis 1935*. Wien, 1935.
- CEJNEK 1954 – CEJNEK, Josef. Nachtrag zu den oesterreichischen Münzprägungen von 1519–1954. Wien, 1954.
- CELESTIN 1898 – CELESTIN, Vjekoslav. Opis nekih bosanskih novaca. (Prinos bosanskoj numizmatiki). *GZMBiH* (Sarajevo), 10/1898: I/III: 103–113.
- COHEN 1867 – COHEN, Henri. *Description de médailles Grecques composant la collection de M.J. Greau*. Paris, 1867.
- COHEN 1880–1892 – COHEN, Henri. *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*², I–VIII. Londres 1880–1892.
- COINS and Mints in Macedonia. Proceedings of the Symposium held in honor of the 80th birthday and 50th anniversary of the scholarly and educational work of Ksente Bogoev, Member of the Macedonian Academy of Arts and Sciences. Macedonian Academy of Arts and Sciences, National Bank of the Republic of Macedonia*. Skopje 2001.
- CORPUS nummorum italicorum*, I. *Casa Savoia*. Roma, 1910. (=CNI I)
- CORPUS nummorum italicorum*, II. *Piemonte-Sardegna*. Roma, 1911. (=CNI II)
- CORPUS nummorum italicorum*, III. *Liguria-Iso-la di Corsica*. Roma, 1912. (=CNI III)
- CORPUS nummorum italicorum*, IV. *Lombardia (zecche minori)*. Roma, 1913. (=CNI IV)
- CORPUS nummorum italicorum*, V. *Lombardia (Milano)*. Roma, 1914. (=CNI V)
- CORPUS nummorum italicorum*, VI. *Veneto (zecche minori) Dalmazia – Albania*. Roma, 1922. (=CNI VI)
- CORPUS nummorum italicorum*, VII. *Veneto (Venezia – parte I – Dalle origini a Marino Grimani)*. Roma, 1915. (=CNI VII)
- CORPUS nummorum italicorum*, VIII. *Veneto (Venezia – parte II – Da Leonardo Donà alla chiusura della zecca)*. Roma, 1917. (=CNI VIII)
- CORPUS nummorum italicorum*, IX. *Emilia (parte1a) Parma e Piacenza – Modena e Reggio*. Roma, 1925. (=CNI IX)
- CORPUS nummorum italicorum*, X. *Emilia (parte2a) Bologna e Ferrara – Ravenna e Rimini*. Roma, 1927. (=CNI X)
- CORPUS nummorum italicorum*, XI. *Toscana (zecche minori)*. Roma, 1929. (=CNI XI)
- CORPUS nummorum italicorum*, XII. *Toscana (Firenze)*. Marche. Roma, 1932. (=CNI XII)
- CORPUS nummorum italicorum*, XIII. *Marche*. Roma, 1932. (=CNI XIII)
- CORPUS nummorum italicorum*, XIV. *Umbria, Lazio (zecche minori)*. Roma, 1933.
- CORPUS nummorum italicorum*, XV. *Roma, 1° tomo – Dalla caduta dell'impero romano al 1572*. Roma, 1934
- CORPUS nummorum italicorum*, XVI. *Roma, 2° tomo – Dal 1572 al 1700*. Roma, 1936.

- CORPUS nummorum italicorum, XVII. Roma, 3° tomo – Dal 1700 al 1870 (dopo il 1870 volume 1). Roma, 1938.
- CORPUS nummorum italicorum, XVIII. Italia Meridionale Continentale (zecche minori). Roma, 1939.
- CORPUS nummorum italicorum, XIX. Italia Meridionale Continentale (Napoli 1° tomo – Dal 665 al 1556). Roma, 1940.
- CORRAGIONI 1896 – CORRAGIONI, Leodegar – *Münzgeschichte der Schweiz*. Genf, 1896.
- CRAIG 1954 – CRAIG William. *Germanic coinages: Charlemagne through Wilhelm II*. Mountain View, CA, 1954.
- CRNOBRNJA 1982 – CRNOBRNJA, Nikola. Keltski novac iz Kabineta za novac i medalja Muzeja grada Beograda. – Celtic coins in the cabinet for coins and medals of the City Museum of Belgrade – new types of Scordiscan minimi. *Godišnjak grada Beograda*, 29/1982: 5–8+T. 1–3.
- CUNNINGHAM 1873 – CUNNINGHAM, A. *Coins of Alexander's Successors in the East*. London, 1873.
- CUVAJ 1910 – CUVAJ, Antun. *Grada za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od najstarijih vremena do godine 1780*, I.² Zagreb, 1910.

 Č

- ČERMAK – SKRBEK 1891–1913 – ČERMAK, Kliment – Bedřich SKRBEK. *Mince království Českého za Panování rodu Habsburského od roku 1526*. I. *Od nastoupení Ferdinanda I. až do úmrtí Leopolda I. (1526–1705)*. Pardubice, 1891–1913.
- ČERMAK – SKRBEK 1891–1913 – ČERMAK, Kliment – SKRBEK, Bedřich. *Mince království Českého za Panování rodu Habsburského od roku 1526*. II. *Od nastoupení Josefa I. až po dovršení 65. rok panování Františka Josefa I (1705–1913)*. Pardubice, 1891–1913.
- ČREMOŠNIK 1933 – ČREMOŠNIK, Gregor. *Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina*. Beograd, 1933.

---

 d

- DANNENBERG 1912 – DANNENBERG, Hermann – F. FRIEDENSBURG. *Grundzüge der Münzkunde*.³ Leipzig, 1912.
- DECHANT 1868 – DECHANT, Norbert. *Kreuzfahrer-Münzen, welche in der Münz-Sammlung des Stiftes Schotten in Wien*. Wien, 1868.
- DECHANT 1870 – DECHANT, Norbert. Die Münzen der Republik Ragusa. *NZ*, 2/1870: 87–211.
- DE LA TOUR 1892 – DE LA TOUR, Henri. *Atlas de monnaies gauloises préparé par la commission de topographie des Gaules et publié sous les auspices du ministère de l'instruction publique*. Paris, 1892.
- DEMBSKI 1972 – DEMBSKI, Günther. Die keltischen Fundmünzen Österreichs. *NZ*, 87–88/1972: 37–73.
- DEMBSKI 1995 – DEMBSKI, Günther. Ein keltischer Prägestempel von der Gurina (Kärnten). *NZ*, 1995, 103: 19–22+T. 1.

- DEMO 1975 – DEMO, Željko. Novac germanskih vladara druge polovice 5. do u drugu polovicu 6. stoljeća u Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu. *Diplomski rad*, 1975: 1–13+T. 1–20.
- DEMO 1979 – DEMO, Željko. O skupnom nalazu antoninijana Galijenova vremena iz Imbriovca. Zusammenfassung: Über den Antoninianus-Münzfund der Galienus-Zeit aus Imbriovec bei Koprivnica. *Podravski zbornik*, 1979, 79: 157–185.
- DEMO 1981 – DEMO, Željko. Novac germanskih vladara druge pol. 5. do u drugu pol. 6. st. u numizmatičkoj zbirci arheološkog muzeja u Zagrebu. Zusammenfassung: Münzen germanischer Herrscher von der zweiten Hälfte des 5. bis zur zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts aus des numismatischen Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb. *AVes*, 32/1981: 453–482.
- DEMO, Ž. 1981 – Iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. Postum (260–268). (Summary:) From collection of Archaeological Museum of Zagreb – Postumus (260–268). *NumVij*, 24/1981, 35: 11–28.
- DEMO 1982 – DEMO, Željko. Einige Beispiele für die Nachahmung antiker Münzen auf der Grundlage von Münzfunden im Slawonisch-Syrmischen Raum. *VAMZ*, 3/1982, 15: 211–242+T. 1–8.
- DEMO 1982 – DEMO, Željko. Prilog topografiji križevačke regije u antičko doba s osvrtom na numizmatičke nalaze. *Križevački zbornik*, 2/1982: 75–92.
- DEMO 1982 – DEMO, Željko. Münzfunde aus der Zeit Gallienus im Gebiet zwischen den Flüssen Sava und Drava (Ein Beitrag zur militärpolitischen, ökonomischen und wirtschaftlichmonetären Geschichte des südlichen Pannoniens um die Mitte des 3. Jh. N.Ch.). *Arheološki vestnik*, 23/1982: 258–498 + 22 tab.
- DEMO 1984 – DEMO, Željko. O nekim primjerima imitiranja antičkog novca na osnovi nalaza iz slavonsko-srijemskog prostora. Zusammenfassung: Einige Beispiele für die Nachahmung antiker Münzen auf Grundlage von Münzenfunden im slawonisch-syrmischen Raum. *IzdHad*, 9, Zagreb 1984: 175–199.
- DEMO 1984 – DEMO, Željko. Skupni nalaz novca i nakita 3. st. iz Bušetina kraj Virovitice. (Zusammenfassung:) Gesamt Münz und Schmuckfund aus Bušetina bei Virovitica. *Podravski zbornik* (Koprivnica), 81, 1984: 214–227.
- DEMO 1984 – DEMO, Željko. Castrum Keukaproncha/ Kuwar – počeci istraživanja. (Summary:) Castrum Keukaproncha/ Kuwar – the first investigations: an archaeological and historical study. *Podravski zbornik* (Koprivnica), 1984: 320–359.
- DEMO 1994 – DEMO, Željko. Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina. *Situla* (Ljubljana), 32/1994.
- DEMO 1995 – DEMO, Željko. *Vukovar – Lijeve Bara*. Zagreb, 1995.
- DEMO 2005 – DEMO, Željko. Another tremissis from the Salonitan mint of Iulius Nepos. Sažetak: Još jedna tremisa iz salonitanske kovnice Julija Nepota. *Illyrica Antiqua. Ob honorem Duje Rendić-Miočević*. Zagreb, 2005: 187–194.
- DEMO 2007 – DEMO, Željko. Opatovina. *Tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti. Rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom sv. Franje u Zagrebu 2002. godine. Opatovina. Traces of the past lost in the present. The results of archaeological excavations in front of the church of St. Francis in Zagreb in 2002*. Zagreb, 2007.
- DESSEWFFY 1910 – DESSEFFY, gróf Miklós. Barbár Péntzei. A Numizmatikai Közlöny Külön-Melléklete. Budapest, 1910.
- DESSEWFFY 1915 – DESSEFFY, gróf Miklós. Die Geprägeverschiedenheiten der Münzen zu 17 Gramm mit dem Namen BIATEC. *Monatssblatt*, 1915: 1–10.
- DICK – KAUS 1975 – DICK, Franziska – Karl KAUS. Der Keltische Münzschatzfund von Güttenbach. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, 1984, 69: 73–105.

- DIMITRIJEVIĆ 1957 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. Problemi srpske srednjovekovne numizmatike. *Istorijski glasnik*, 1–2/1957: 69–99+T. 1–4.
- DIMITRIJEVIĆ 1957 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. Problemi srpske srednjovekovne numizmatike II. *Istorijski glasnik*, 3–4/1957: 104–130.
- DIMITRIJEVIĆ 1959 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. Nove vrste srpskog srednjovekovnog novca. Résumé: Nouveaux types de monnaies médiévales Serbes. *Starinar*, NS, 9–10/1958–1959: 137–168.
- DIMITRIJEVIĆ 1959 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. Srpski srednjovekovni bakarni. Résumé: Lese monnaies serbes médiévales en cuivre. *Istorijski časopis*, 8/1959: 27–45+T. 1–6.
- DIMITRIJEVIĆ 1959 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. Hronologija Dušanovog carskog novca. Résumé: Chronologie des monnaies imperiales de Dušan. *Istorijski časopis*, 9–10/1959: 113–138+T. 1–8.
- DIMITRIJEVIĆ 1962 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. Pregled srednjovekovne numizmatike. (idejna skica). Beograd, 1962.
- DIMITRIJEVIĆ 1963 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. Kontramärke na srednjovekovnim srpskim i bosanskim dinarima. Ostava uz sela Ruždavice u Đustendilskom kraju. Résumé: Les deniers médiévaux serbes et bosniaques portant des contremarques. *Istorijski časopis*, 12–13/1963: 91–152+T. 1–8.
- DIMITRIJEVIĆ 1971 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. *Novac kneza Lazara*. Kruševac, 1971.
- DIMITRIJEVIĆ 1973 – DIMITRIJEVIĆ, Sergije. Ostave srpskog srednjovekovnog novca na severu od Dunava. *Istorijski časopis*, 20/1973: 89–124+T. 1–8.
- DOBRINIĆ 1984 – DOBRINIĆ, Julijan. Jedna neobjavljena varijanta dinara Nikole III. Zrinskog. Summary: An unpublished variant of a denar of Nikola Zrinski III. *Numizmatičke vijesti*, 27/1984, 38: 69.
- DOLENEC 1993 – DOLENEC, Irislav. *Hrvatska numizmatika od početaka do danas*. Kovani novac, papirni novac, radne marke, privatna izdanja kovnog novca – žetoni. Zagreb, 1993.
- DRČAR 2008 – DRČAR, Tomislav. Skupna najdba keltskih srebrnikov iz Višnje gore. *Vojnogodovinski zbornik Vojnega muzeja v Logatcu*, 10/2008, 31.
- DUKAT – GÖRICKE LUKIĆ – ŠEPAROVIĆ 2004 – DUKAT, Zdenka – Hermine GÖRICKE LUKIĆ – Tomislav ŠEPAROVIĆ. Rimski medaljoni u hrvatskim muzejima. Roman medallions in Croatian museums. Split, 2004.
- DUKAT – MIRNIK 1976 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Pre-Roman coinage on the territory of modern Yugoslavia. *Bulletin of the Institute of Archaeology, University of London*, 13/1976: 175–210.
- DUKAT – MIRNIK 1978 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Skupni nalazi novca u Sjevernoj Hrvatskoj. Summary: Coin hoards in Northern Croatia. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 2, 1978: 197–208.
- DUKAT – MIRNIK 1978 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Skupni nalazi novca od 1936. godine do danas. Summary: Finds of coins from 1936 up to nowadays (sic). *Numizmatika*, 6/1978: 15–33.
- DUKAT – MIRNIK 1979 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Numizmatička zbirka Dominikanskog samostana u Starom Gradu na Hvaru. Summary: Numismatic collections of the Dominican Monastery at Stari Grad. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 28/1979, 3: 5–15 + 2 tab.
- DUKAT – MIRNIK 1982 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Skupni nalaz rimskog republikanskog novca iz Osora. Summary: The hoard of the Roman Republican denarii from Osor. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 7, 1982: 141–151.
- DUKAT – MIRNIK 1984 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Ostava rimskih denara iz Cesarice. I. dio. Summary: The hoard of Roman denarii from Cesarica. *Numizmatičke vijesti*, 27/1984, 38: 7–25 + 4 tab. i 5 sl.
- DUKAT – MIRNIK 1984 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Aureus Kvinta Kornuficija. Summary: The aureus of Quintus Cornuficius. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 16–17/1983–84: 91–93 + 1 tab.

- DUKAT – MIRNIK 1985 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Ostava rimskih denara iz Cesari-ce, II. Summary: The hoard of Roman denarii from Cesaria. *Numizmatičke vijesti*, 28/1985, 39: 30–44.
- DUKAT – MIRNIK 1986 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Skupni nalaz makedonskog brončanog novca iz Dojrana. Summary: The hoard of Macedonian bronze coins from Dojran. *Numizmatičke vijesti*, 29/1986, 40: 44–49.
- DUKAT – MIRNIK 1986 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Etruščanski i umbrijski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Summary: Etruscan and Umbrian coins from the Zagreb Archaeological Museum. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 19/1986: 179–186 +4 tab.
- DUKAT – MIRNIK 1989 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Nekoliko značajnih kovova Prve tetrarije u Arheološkome muzeju u Zagrebu. Summary: Some notable strikes of the Diocletianic tetraarchy in the Zagreb Archaeological Museum. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 22/1989: 77–90.
- DUKAT – MIRNIK 1992 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. The Stara Pazova Hoard. *Annotazioni Numismatiche* (Milano), 2/1992, ser.I., 8: 154–159.
- DUKAT – MIRNIK 1993 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Skupni nalaz rimskog carskog novca iz Balijine Glavice. Summary: Roman imperial coin hoard from Balijina Glavica. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86/1993 (1995) = *D. Rendić-Miočević in memoriam*: 267–273.
- DUKAT – MIRNIK 2003 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Stari novac nađen u zelinskom kraju. Summary: Old coins found in the region of Sveti Ivan Zelina. *Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini*. Zagreb, 2003: 225–247.
- DUKAT – MIRNIK 2003 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Graeco-Illyrian coinage. *Minerva* (London), 14/2003, 6: 44–46.
- DUKAT – MIRNIK 2004 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Predgovor. U: GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. *Grčki, grčko-kolonijalni i keltski novac iz Muzeja Slavonije Osijek*. Osijek, 2004: 5.
- DUKAT – MIRNIK 2004 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. *Arheološki muzej u Zagrebu. Numizmatička zbirka. Vodič*. Zagreb, 2004.
- DUKAT – MIRNIK 2005 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Nacrt numizmatičke topografije Podravine. Summary: An outline of the numismatic topography of Podravina. *Podravina* (Koprivnica), 4/2005, 8: 121–146.
- DUKAT – MIRNIK 2005 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. Stari novci iz potoka Medveščaka u Zagrebu. Summary: Old coins found in the Medveščak Brook in Zagreb. *VAMZ*, 3.s., 38/2005: 139–159.
- DUKAT – MIRNIK 2008 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK. *Numismatic Collection. Guide*. Zagreb, 2008.
- DUKAT – MIRNIK – BALEN 2008 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK – Dubravka BALEN-LETUNIĆ. Numismatica. Medaglistica. *Tesori nazionali della Croazia. Capolavori dei Musei di Zagabria. Arheološki muzej*. Arezzo – Basilica inferiore di San Francesco 7 Settembre – 20 Ottobre 1991. Arezzo 1991: Centro Affari e Promozioni: 203–227, Nos. 305–331.
- DUKAT – MIRNIK – NERALIĆ 1984 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK – Jadranka NERALIĆ. Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice II. Summary: Numismatic data from Senj and its surroundings. *Senjski zbornik*, 10–11/1984: 41–58.
- DUKAT – MIRNIK – BALEN – RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1993 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK – Dubravka BALEN-LETUNIĆ – Ante RENDIĆ-MIOČEVIĆ. *Arte e cultura in Croazia. Dalle collezioni del Museo Archeologico di Zagabria. Torino – Museo di Antichità, 18 Marzo–9 Maggio 1993*. Torino, 1993: 126–7, No.112.a; 203–227, Nos. 305–331 (cf. 106).
- DUKAT – MIRNIK – BALEN – RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1993 – DUKAT, Zdenka – Ivan MIRNIK – Dubravka BALEN-LETUNIĆ – Ante

RENDIĆ-MIOČEVIĆ. *Arheološki muzej u Zagrebu. Izbor iz fundusa*. Torino/ Roma 1993: 126–7, No.112.a; 203–227, Nos. 305–331 (cf. 106, 125). * Koauktori: Ante RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Dubravka BALEN-LETUNIĆ, Zdenka DUKAT.

DUŠANIĆ 1949 – DUŠANIĆ, Svetozar. Prvi srpski asignat. *Glasnik Srp. pravoslav. crkve* (Beograd) 1948–1949, 12: 146. i d.

DWORSCHAK 1931 – DWORSCHAK, Fritz. Friesacher Münzstudien I. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 24 (64)/1931: 115–132.

---

e

EBERT 1924 – EBERT, Max. Reallexikon der Vorgeschichte, 1. Berlin, 1924.

EGGER 1866 – EGGER, G.A. Die Münzen von Bosnien und Dalmatien. *Wiener Numismatische Monatshefte*, 2/1866: 159–177+T. 7–10.

EGGER 1982 – EGGER, Michael. Das erste Geld in Bayern. Die Kelten und ihr Münzwesen. *Bayernland-Ausgabe*. 5/1982.

EGGER 1984 – EGGER, Michael. Keltische Münzfunde aus Manching III. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 34/1984: 135–161+T. 16–31.

mismatik und Geldgeschichte, 34/1984: 135–161+T. 16–31.

ELMER 1933 – ELMER, Georg. Verzeichnis der römischen Reichsprägungen von Augustus bis Anastasius. Wien, 1933.

ELMER 1935 – ELMER, Georg. Exkurs über römische Goldbarren aus Sirmium (Naissus und Thessalonice) und ihre Datierung. *Numismatische Zeitschrift*, 2/1935: 17–21.

ÉRDY 1858 – ÉRDY, János. *A Boszna és szerb régi Érmek*. Pest, 1858.

---

f

FIALA 1891 – FIALA, Eduard. *Beschreibung böhmischer Münzen und Medaillen*. Prag, 1891.

FIALA 1895 – FIALA, Eduard. *České denáry*. Praha, 1895.

FIALA 1906–1917 – FIALA, Eduard. *Münzen und Medaillen der welfischen Lande. Sammlungen Sr. Königlichen Hoheit des Herzogs von Cumberland, Herzogs zu Braunschweig und Lüneburg*, I–IX. Prag, 1906–1917.

FISCHER 1989 – FISCHER, Brigitte. Bulletin de numismatique Celtique (1985–1989). *Études Celtiques*, 24/1989: 219–254.

FORRER 1908 – FORRER, Robert. *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulade*. Strassburg, 1908.

FORRER 1969 – FORRER, Robert. *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulade*². Graz, 1969.

FREY 1917 – FREY, A.R. – Dictionary of numismatic names. New York, 1917.

FRIEDENSBURG 1909 – FRIEDENSBURG, Ferdinand. *Die Münze in der Kulturgeschichte*. Berlin, 1909.

- FRIEDENSBURG 1913–1922 – FRIEDENSBURG, Ferdinand. *Symbolik der Mittelaltermünzen*, I–III. Berlin, 1913–1922.
- FRIEDENSBURG 1926 – FRIEDENSBURG, Ferdinand. *Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der Neuzeit*.
Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte von G. v. BELOW und F. MEINECKE. München – Berlin, 1926.
- FRIEDINGER-PRANTER 1945 – FRIEDINGER-PRANTER, Ur. Robert. Einige unbekanntes Friesacher. *Mitteilungen der Num. Gesellschaft in Wien*, 4/1945: 41–.
-
- GAETTENS 1955 – GAETTENS, Richard. *Inflationen. Das Drama der Geldentwertung vom Altertum bis zur Gegenwart*. München, 1955.
- GARIEL 1883–1884 – GARIEL Ernest: *Les monnaies royales de France sous le race carolingienne*. Strassbourg, 1883–1884.
- GEBHART 1949 – GEBHART, Hans. *Numismatik und Geldgeschichte*. Heidelberg, 1949.
- GERASIMOV – SOKOLOVA 1959 – GERASIMOV, Todor – IRINA V. SOKOLOVA. Drevnebolgarskije moneti v muzejah SSSR. *Izvestija na arheologičeskija institut Blg. akademiji nauk* (Sofija), 22/1959.
- GERLOFF 1947 – GERLOFF, Wilhelm. *Die Entstehung des Geldes und die Anfänge des Geldwesens*. Frankfurt/M., 1947.
- GESSNERUS 1738 – GESSNERUS, Joannes Jacobus. *Numismata regum Macedoniae*. Tiguri, 1738.
- GHALIB 1307 (1889) – GHALIB, Ismail. *Taqwīm-i Maskūkāt-i Osmaniya*. Istanbul, 1307(1889).
- GIL FARRÉS, Octavio. *Historia de la moneda española*. Madrid, 1959.
- GINDELY – KLAJČIĆ 1895 – GINDELY, Anton – Vjekoslav KLAJČIĆ. *Povjesnica staroga vijeka*. Zagreb, 1895.
- GLOBOČNIK 1897 – GLOBOČNIK, A. v. *Geschichtliche Übersicht des Österreichischen Geld- und Münzwesens*. Wien, 1897.
- GNECCHI 1935 – GNECCHI, Francesco. *Monete romane. Quarta edizione aggiornata con l'indicazione dei prezzi attuali delle monete*. Milano, 1935.
- GOEBBELS 1938 – GOEBBELS. *Münzenkatalog*, I–II. Graz, 1938.
- GÖBL 1972 – GÖBL, Robert. *Ostkeltischer Typenatlas*. Braunschweig, 1972.
- (GÖRICKE-) LUKIĆ 1987 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Nalazi rimskog novca s donjogradskog pristaništa u Osijeku. Summary: Roman coins findings on Donji grad warf in Osijek in 1961. *OZ*, 18–19/1987: 77–87.
- (GÖRICKE-) LUKIĆ 1987 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Kronologija razvoja Numizmatičkog odjela Muzeja Slavonije (1877–1914). Zusammenfassung: Kronologie (sic!) der Entwicklung der Numismatischen Abteilung des Museum Slavoniens (1877–1914). *OZ*, 18–19/1987: 89–114.
- (GÖRICKE-) LUKIĆ 1989 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Nalazi rimskog novca u Donjem gradu u Osijeku (Zaštitna arheološka iskopavanja 1982–1986). Zusammenfassung: Funde römischer Münzen in Unterstadt Osijek (Archäologische Schutzuntersuchungen 1982–1986). *OZ*, 20/1989: 53–82.
- (GÖRICKE-) LUKIĆ 1991 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Osijek u medaljerstvu 1686.–1935. Zusammenfassung: Osijek in der Medaillenkunst 1686.–1935. *Osječki zbornik*, 21/1991: 99–160

- GÖRICKE-LUKIĆ 1992 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Prilozi poznavanju numizmatičke topografije Baranje. Zusammenfassung: Beiträge zur Kenntnis der numismatischen Topographie Baranyas. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 9, 1992: 135–152.
- GÖRICKE-LUKIĆ 1993 – Hermine GÖRICKE-LUKIĆ. *Medalje i plakete iz zbirke Muzeja Slavonije Osijek, 15.–20. stoljeće, katalog izložbe. Medailen und Plaketten aus der Sammlung im Museum Slavoniens Osijek, 15.–20. Jh. Ausstellungskatalog*. Osijek, 1993.
- GÖRICKE-LUKIĆ 1993 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Skupni nalaz antoninijana Galijenova vremena i Osijeka. Zusammenfassung: Ein Hortfund von Antoniniani aus der Zeit des Kaisers Gallienus in Osijek. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 10, 1993 (1996): 93–102.
- GÖRICKE-LUKIĆ 1997 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Numizmatički odjel. *Muzej Slavonije Osijek 1877.–1997. Blago Muzeja Slavonije*. Osijek, 1997: 95–115.
- GÖRICKE-LUKIĆ 1997 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Rimski zlatni novac u Muzeju Slavonije u Osijeku. Summary: Roman gold coins in the Museum of Slavonia in Osijek. *OZ*, 22–23/1997: 45–70. (*)
- GÖRICKE-LUKIĆ 1998 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Justinijanov novac iz Slavonije iz Baranje. *Studi di Antichità Christiana pubblicati a cura del Pontificio Istituto di Archeologia Christiana*, 54/1998 = *Acta XIII Congressus internationalis archaeologiae christianae. Radovi XIII. Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (Split), Suppl., 87–89/1998, vol. II, 1998: 1145–1159.
- GÖRICKE-LUKIĆ 2002 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Iz zbirke medalja Muzeja Slavonije – svjetske i međunarodne izložbe, skupovi, društva. Summary: From the collection of medals of the Museum of Slavonia – international exhibitions, conferences, associations. *Osječki zbornik*, 26/2002: 55–88.
- GÖRICKE-LUKIĆ 2004 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. *Grčki, grčko-kolonijalni i keltski novac iz Muzeja Slavonije Osijek. Summary*. Osijek, 2004: Muzej Slavonije Osijek.
- GÖRICKE-LUKIĆ 2004 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Novčani opticaj u Osijeku i okolici prije rimskog osvajanja. Summary: Monetary circulation in Osijek and its surroundings before Roman conquest. *OZ*, 27/2004: 35–48.
- GÖRICKE-LUKIĆ 2004a – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. II. – Metal. Novac. U: RADIĆ, Mladen – Zvonko BOJČIĆ. *Srednjovjekovni grad Ružica*. Osijek, 2004: 46, 160, br. 303–306, 326.
- GÖRICKE-LUKIĆ 2004b – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Novčani opticaj u Osijeku i okolici prije rimskog osvajanja. *Osječki zbornik*, 27/2004: 35–48.
- GÖRICKE-LUKIĆ 2009 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Antički novac. *Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacija. Katalog izložbe*. Zagreb, 2009: 128–131.
- GÖRICKE-LUKIĆ 2009 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. Spomen-medalje i novac. *Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacija. Katalog izložbe*. Zagreb, 2009: 212–214.
- GÖRICKE-LUKIĆ 2011 – GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine. *Nekropole rimskodobne Mursa. The necropolises of Roman Mursa*. Osijek, 2011.
- GOHL 1911 – GOHL, Ödön. Magyar egyházi emlékérmek. *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 10/1911.
- GOHL 1912 – GOHL, Ödön. Magyar egyházi emlékérmek (III. és IV. rész és a pótlék). *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 11/1912: 90–110.
- GOHL 1913 – GOHL, Ödön. Magyar egyházi emlékérmek (II. pótlék). *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 12/1913: 20–28.
- GOHL 1915 – GOHL, Ödön. Magyar egyházi emlékérmek (III. pótlék). *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 14/1915: 107–118.
1911. 1912, 1913,
- GOHL 1913 – GOHL, Ödön. Magyar robotjegyek. *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 12/1913: 123–144.

- GOHL 1916 – GOHL, Ödön. Magyar robotjegyek, II. *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 15/1916: 81–83.
- GOHL 1904 – (GOHL, Ödön.) Therezováczi robotjegyek. *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 3/1904: 18.
- GOODACRE 1951 – GOODACRE, Hugh A *handbook of the coinage of the Byzantine Empire*. London, 1951.
- GOODACRE 1964 – GOODACRE, Hugh. A *Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*. London, 1964.
- GORINI 1964 – GORINI, Giovanni. Le due «oselle» di dogaresse veneziane. *Bollettino del museo civico di Padova*, 53/1964, 1: 97–109.
- GORINI 1970 – GORINI, Giovanni. Ripostigli di monete romane in Istria. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 18 n.s. 70/1970: 209–214. (*)
- GORINI 1973 – GORINI, Giovanni. Ripostiglio di zecchini Veneziani a Nekertai. *RBN*, 69, 1973: 161–167+Pl. 8.
- GORINI 1976 – GORINI, Giovanni. Aspetti della circolazione monetaria nel 3–2 sec. A.C. in alto Adriatico: I bronzi tolemaici. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (Trieste), 24 n.s., 76/1976: 43–49+T. 1–2.
- GORINI 1977 – GORINI, Giovanni. Alcuni Punzoni Monetali Romani dalla Venetia. *Actes du 8ème congrès international de numismatique New York – Washington, 1973*. Paris-Bâle, 1976: 297–303.
- GORINI 1978 – GORINI, Giovanni. Di medaglia di Elena Lucrezia Cornaro Piscopia. *Quaderni per la storia dell' università di Padova*, 11/1978: 117–120.
- GORINI 1977 – GORINI, Giovanni. *Monete e medaglie a Venezia*. Venezia, 1977: 58–59.
- GORINI 1980 – GORINI, Giovanni. La monetazione. *Da Aquileia a Venezia. Cultura, contatti e tradizioni*. Milano, 1980: 697–748.
- GORINI 1981 – GORINI, Giovanni. Le monete rinvenute nella tomba di S. Antonio di Padova. Il Santo. Rivista antoniana di storia dottrina arte, 21/1981, 2: 99–102+Pl. 13–14.
- GORINI 1982 – GORINI, Giovanni. Monete greche riconiate in Iliria. *Actes du 9ème congrès international de numismatique Berne, septembre 1979*. Aces Association internationlae des numismates professionnels, 6, 1982: 141–146+Pl. 23.
- GORINI 1982 – GORINI, Giovanni. Giuseppe Jappelli e le medaglie Padovane del suo tempo. *Giuseppe Jappelli e il suo tempo*. Padova, 1982: 637–649.
- GORINI, G. 1983 – La circolazione in ambiente adriatico, La monetazione dell'età dionigiana, Atti dell'VIII Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici – Napoli 29 maggio-Igiugno 1983, Roma 1993, 277–294, 302–307.
- GORINI 1983 – GORINI, Giovanni. Moneta e cultura materiale in Trentino. *Beni Culturali nel Trentino*, 4, 1983: 147–149.
- GORINI 1983 – GORINI, Giovanni. Monete rinvenute negli Scavi. *Relazioni*, 1/1983: 117–119.
- GORINI 1984 – GORINI, Giovanni. Re Ballaios: una proposta cronologica. Il crinale d' Europa L' area illirico-danubiana nei suoi rapporti con il mondo classico. *Enciclopedia Italiana*, 1984: 43–49.
- GORINI 1984 – GORINI, Giovanni. Ritrovamenti di monete celtiche nelle Venezia. *BAR*, 200, 1984: 69–87.
- GORINI 1985 – GORINI, Giovanni. Le monete di Aquileia nella Dalmazia e nell' Illirico. *AntAlt*, 26/1985 vol.2: 525–544.
- GORINI 1987 – GORINI, Giovanni. Notiziario bibliografico. *RIN*, 89/1987: 225–242.
- GORINI 1990 – GORINI, Giovanni. Monete romane dal Reticolato. *Associazione del graticolato romano. Quaderno*, 2, 1989/1990: 13–18.
- GORINI 1990 – GORINI, Giovanni. Ancora monete di Ballaios dalla Puglia (*). *RIN*, 92/1990: 319–323.
- GORINI 1991 – GORINI, Giovanni. The Ballaeus hoard from Rizan in the Ashmolean museum, Oxford. *SM*, 41/1991, 162: 25–30.

- GORINI 1993 – GORINI, Giovanni. Pseudomoneete incuse dalla Dalmazia. *RIN*, 45/1993: 128–144.
- GORINI – BERNARDELLI 1996–1998 – GORINI, Giovanni – Armando BERNARDELLI. *Le monete celtiche, greche e romane repubblicane, I–II. Musei Civici di Vicenza*. Padova, 1996–1998.
- GORINI – SACOCCI – VISONÀ 1977 – GORINI, Giovanni – Andrea SACOCCI – Paolo VISONÀ. *Monete e medaglie a Venezia*. Venezia, 1977.
- GRABAR 1957 – GRABAR, Oleg. The coinage of the Tūlūnids. *Numismatic notes and monographs, the American Numismatic Society* (New York), 1957.
- GRASMANN – JANSSEN – BRANDT 1984 – GRASMANN, G. – W. JANSSEN – M. BRANDT. Keltische Numismatik und Archäologie. – Numismatique celtique et archéologie. Veröffentlichung der Referate des Kolloquiums keltische Numismatik vom 4. bis 8. Februar 1981 in Würzburg. *BAR, International Series*, 200, (i) 1984.
- GUMOWSKI 1924 – GUMOWSKI, Marian. *Monety Polskie*. Gdańsk, 1924.
- GUMOWSKI 1960 – GUMOWSKI, Marian. *Handbuch der polnischen Numismatik*. Graz, 1960.

---

h

- HÄVERNICK 1930 – HÄVERNICK, Walter. *Der Kölner Pfennig im 12. und 13. Jahrhundert. Periode der territorialen Pfennigmünze*. Stuttgart, 1930: Kohlhammer.
- HALKE 1881 – HALKE, Heinrich. Einleitung in das Studium der Numismatik. Berlin, 1882: ehmann.
- HALKE 1889 – HALKE, Heinrich. Einleitung in das Studium der Numismatik.² Berlin, 1889: Lehmann.
- HALKE 1909 – HALKE, Heinrich. *Handbuch der Münzkunde und ihrer Hilfswissenschaften*. Berlin, 1909.
- HANS 1950 – HANS, Josef – Zwei Jahrhunderte Maria-Theresien-Taler 1751–1951. Klagenfurt, 1950.
- HARSÁNYI 1912 – HARSÁNYI, Pál. Az Abapuztai frisachi fillérlelet. *Numizmatikai közlöny* (Budapest), 11/1912: 48–60 + Taf. III–X.
- HARSÁNYI 1917 – HARSÁNYI, Pál. Adatok a C.N.H. III. kötetéhez. *Numizmatikai közlöny*, 16/1917: 33–48.
- HARSANYI 1921 – HARSANYI, Pal. Adatok a C.N.H. III. kötetéhez. *Numizmatikai Közölny* (Budapest) 20/1921: 33–48.
- HEAD 1879 – BARCLAY, V Head. A catalogue of the Greek coins. 5. Macedonia, etc. London, 1879.
- HEAD 1887 – HEAD, Barclay V. *Historia numorum. A manual of Greek numismatics*. Oxford, 1887.
- HEAD et alii 1911 – HEAD, Barclay V et alii. *Historia numorum, a manual of Greek numismatics*². Oxford, 1911.
- HELFERT 1874 – HELFERT, Joseph Alexander Freiherr von. Österreichische Münzen und Geldzeichen von den Jahren 1848 und 1849. *NZ*, 6/1874: 233–353.
- HERKOV 1952 – HERKOV, Zlatko. »Horvacki novac« – hrvatska novčana jedinica XVIII. Stoljeća. *Starine JAZU*, 44/1952: 95.199.
- HERKOV 1957 – HERKOV, Zlatko. Der »Denarius Croaticus«. *NZ*, 77/1957: 66–68.

- HÖFKEN 1918 – HÖFKEN v. Hattingsheim, Rudolf. *Weihemünzen. Numismatische Beiträge zur Geschichte der Wallfahrtsorte, Bruderschaften und Heiligen*, I–II. Wien, 1918.
- HOFFMANN 1870 – HOFFMANN Henri. *Les monnaies royales de France depuis Hugues Capet jusqu'à Louis XVI*. Paris, 1870.
- HOLZMAIR 1938 – HOLZMAIR, Eduard. Der Jeton auf die Pressburger Krönung Josephs I. im Jahre 1687. *Mitteilungen d. Numismat. Gesellschaft – Wien*, 1/1937–1938: 118.
- HOLZMAIR 1946 – HOLZMAIR, Eduard. Münzgeschichte der österreichischen Neufürsten. *NZ*, 71/1946: 10–74.
- HOLZMAIR 1948 – HOLZMAIR, Eduard. *Oesterreichische Münzprägungen 1519–1938*, I–II. Wien, 1948.
- HÓMAN 1916 – HÓMAN, Bálint. *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, 1916.
- HÓMAN 1919 – HÓMAN, Bálint. András és IV. Béla-kori szlavón denárok. *Numizmatikai Közlöny*, 18–19/1919: 33–42.
- HORKIĆ 2006 – HORKIĆ, Dragutin. Odsjaj dubrovačkih srebrnjaka. *Glimmer of Dubrovnik silver*. Zagreb, 2006.
- HORVAT 1953 – HORVAT, Benko. Prof. Milan Rešetar. Povodom desetgodišnjice smrti. (Zusammenfassung:) Professor Milan Rešetar. *Numizmatika* (Zagreb) 5, 1953: 82–86.
- HORVATH 1954 – HORVATH, Tibor Antal. Régi magyar pénznevek. *NK*, 52–53/1953–1954: 13–21.
- HÜBEL 1910 – HÜBEL, Albert. *Die Münzensammlung des Stiftes Schotten in Wien I Römische Münzen*. Wien – Leipzig, 1910.
- HULTSCH 1882 – HULTSCH, Fridericus. *Griechische und Römische Metrologie*². Berlin, 1882.
- HUSZÁR 1958 – HUSZÁR, Lajos. *A Budai pénzvéres története a középkorban*. Budapest, 1958.
- HUTTEN-CZAPSKI 1957 – *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du Comte Émeric Hutten-Czapski*, I–V. Graz, 1957.

- ILAKOVAC – MIRNIK 1984 – ILAKOVAC, Boris – Ivan MIRNIK 1984. The 1968 *Aenona Hoard*. *Numismatic Chronicle* (London), 144/1984: 25–28 + 5 tab.
- ILKIĆ 2007 – ILKIĆ, Mato. *Rimski novac s područja Novalje*. *Roman coins from the Novalja area*. Novalja – Zadar, 2007.
- ILKIĆ 2010 – ILKIĆ, Mato. Arheološka topografija srednjovjekovnoga Sotina. (Summary:) Archaeological topography of medieval Sotin. *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska povijesno-arheološka baština*, 1. Split, 2010: 383–401.
- ILKIĆ – ČELHAR 2007 – ILKIĆ, Mato – Martina ČELHAR. Dvije rijetke vrste rimskog carskog novca s područja antičke Liburnije. Summary: Two rare Roman imperial coins found in Roman Liburnia. *VAMZ*, 3.s., 40/2007: 333–338.
- ILKIĆ – MEŠTROV 2007 – ILKIĆ, Mato – Marko MEŠTROV. Nalazi rimskog novca iz Pakošтана. Summary: Finds of Roman coins from Pakoštane. *VAMZ*, 3.s., 40/2007: 339–346.
- ILLIG 1914 – ILLIG, Hermann. Das Geldwesen Frankreichs zur Zeit der ersten Revolution bis zum Ende der Papiergeldwährung. Strassburg, 1914.
- IMHOF-BLUMER 1901–1902 – IMHOF-BLUMER F. *Kleinasiatische Münzen*, I, II. Wien, 1901–1902.

IMHOF-BLUMER – GAEBLER 1906 – IMHOF-BLUMER F. – Hugo GAEBLER., *Die Antiken Münzen Nord Griechenlands III. Macedonia und Paionia, die makedonischen Landesmünzen (mit Einschluss von Amphaxitis und Bottiaia), das Pro-*

vinzialgeld (nebst Beroia) und münzähnliche Gepräge makedonischen Ursprungs. Berlin, 1906.

IVEKOVIĆ 1954 – IVEKOVIĆ, Bogdan. *Augustinčići.* Zagreb, 1954: Kultura.

---

j

JASTROW 1914 – JASTROW, Ignaz von. *Geld und Kredit.* Berlin, 1914: Reimer.

JATTA 1908 – JATTA, Michele. *Le rappresentanze figurate delle provincie Romane.* Roma, 1908: Loescher.

JEDLIČKA – ALLERBAUER 2004 – JEDLIČKA, Friedrich – Stefan ALLERBAUER. *Ein Stück Bernsteinstraße im nordöstlichen Weinviertel. Ur- und frühgeschichtliche Streufunde als Beitrag zur Siedlungsgeschichte Niederösterreichs. Teil I. Raum, Zeit und alte Kulturen. Teil 2. Münzgeld in keltischer und römisch-germanischer Zeit.* Stockerau: Oesterr. Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 2004.

JELLOUSCHEK 1854 – JELLOUSCHEK, Anton. *Das Münzwesen Krains im Mittelalter. Archiv für Landesgeschichte des Herzogthums Krain (Laibach), 2–3/1854.*

JELOČNIK 1953 – JELOČNIK, Aleksander. *Dve najdbi sredjeveških novcev. Résumé: Two finds of middle ages coins.* *Kos Festschrift = Zgodovinski časopis*, 6–7/1952–1953: 443–455.

JESZENSZKY 1928 – JESZENSZKY, Géza. II. *Lajos denarai.* *Numizmatikai Közlöny*, 26–27/1927–28: 127–143.

JESZENSZKY 1938 – JESZENSZKY, Géza. *Andreas Dux Croatiae.* *NK*, 36–37/1937–38: 92–93.

JIREČEK 1923 – JIREČEK, Kostantin. *Istorija Srba*, III. Beograd, 1923.

JOSIFOVSKI 2001 – JOSIFOVSKI, Pero. *Rimska-ta monetarnica vo Stobi. Roman Mint of Stobi. Narodna banka na Republika Makedonija – National Bank of the Republic of Macedonia.* Skopje, 2001.

---

k

KARABACEK 1868 – KARABACEK, Joseph von *Die kufischen Münzen des Joanneums in Graz. Wiener numismat. Monatshefte*, 1868.

KARABACEK 1868 – KARABACEK Joseph. *Geschichte der Kupferwährung unter Sultân Suleimân II. bis zu ihrer Aufhebung nach dessen Tode. (Nach gleichzeitigen, grösstentheils bisher noch unbenutzten türkischen Berichten.* Wien, 1868.

KATALOG der Ausstellung. Die Welt der Kelten im Spiegel der Münzen. Bregenz, 1979.

KAUFMAN 1910 – KAUFMAN V. *Serebrjanij rubl' v Rosii ot jego vznikovenija do konca XIX. veka.* St. Petersburg, 1910.

KAVAZOVIĆ 2002 – KAVAZOVIĆ, Robert. *Neo-bičan dubrovački artiluk iz 1702. godine.* Sum-

- mary: An unusual Dubrovnik artiluk from 1702. *Numizmatičke vijesti*, 44/2002, 55: 147–150.
- KELLER 1954 – KELLER, Arnold. *Das Notgeld von 1848–1869 in Österreich und Ungarn*. Berlin-Wittenau, 1954.
- KELTISCHE Münzen. Spanien, Gallien, Schweiz und Süddeutschland, Südostdeutschland und Böhmen, Pannonien, Noricum, unteres Donaugebiet, Bulgarien, Kleinasien. Zurich, 1964.
- KELTISCHE Münzen aus Slowenien. Ausstellung des Nationalmuseums Ljubljana im NÖ Landesmuseum vom 18. April bis 15. Mai 1983*. Ljubljana, 1983.
- KELTSKI novci v Sloveniji monete Celtiche in Slovenia*. Koper-Capodistria – Trieste-Trst, 1986.
- KENNER 1896 – KENNER, Friedrich. Keltische Münzen in Niederösterreich. *Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien* (Wien), 1896, 152: 329–335; 153: 241–343; 154: 353–358; 155: 365–368.
- KLAIĆ 1898 – KLAIĆ, Vjekoslav. O hercegu Andriji. *Rad*, 136, 1898: 200–222.
- KLAIĆ 1899 – KLAIĆ, Vjekoslav. *Povjest Hrvata, I*. Zagreb, 1899.
- KLAIĆ 1900 – KLAIĆ, Vjekoslav. *Povjest Hrvata, II*. Zagreb, 1900.
- KLAIĆ 1901 – KLAIĆ, Vjekoslav. *Povjest Hrvata, III*. Zagreb, 1901.
- KLAIĆ 1901 – KLAIĆ, Vjekoslav. *Krčki knezovi Frankapani, I*. (Zagreb 1901).
- KLAIĆ 1904 – KLAIĆ, V. Marturina, slavonska daća u srednjem vijeku. *Rad*, 157, 1904: 114–213.
- KLEINER 1949 – KLEINER, Gerhard. Alexanders Reichsmünzen. *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1947(1949), 5: 1–55.
- KOCH 1953 – KOCH, Bernhard. Der Salzburger Pfennig. *Numismatische Zeitschrift*, 75/1953: 36–73 + 2 Taf.
- KOCH 1955 – KOCH, Bernhard. Der Passauer Pfennig. *Numismatische Zeitschrift*, 76/1955: 37–60.
- KOCH 1957 – KOCH, Bernhard. Ein Kreuzerfund zu Böheimkirchen. *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft* (Wien), 10 (26 a.F.)/1957, 2:13–14.
- KOCH 1967 – KOCH, Bernhard. Biographische Beiträge der Wiener Münzstempelschneider und Medailleure. *NZ*, 82/1967: 53–85 + T.VII–XI.
- KOCH 1973 – KOCH, Bernhard. Das Prägerecht für Jan von Vitovec. *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft* (Wien), 18, 1973, 6, pp. 63–67.
- KOCH 1983 – KOCH, Bernhard. Der Wiener Pfennig. Ein Kapitel aus der Periode der regionalen Pfennigmünze. *NZ*, 97/1983.
- KOCH 1983 – KOCH, Bernhard. *Der Wiener Pfennig. Ein Kapitel aus der Periode der regionalen Pfennigmünze*. Wien, 1983.
- KOCH 1994 – KOCH, Bernhard. *Corpus nummorum austriacorum*, I. Wien, 1994.
- KÖNIG 1975 – KÖNIG, Marie E.P. Das Rätsel der keltischen Münzen. *Festschrift zur 9. Arbeitstagung des Arbeits- und Forschungskreises für die Vor- und Frühgeschichte der Externsteine im Teutoburger Wald*. Maschen, 1975: 1–74.
- KOLNÍKOVÁ 1978 – KOLNÍKOVÁ, Eva. *Keltské mince na Slovensku*. Bratislava, 1978.
- KOLNÍKOVÁ 1991 – KOLNÍKOVÁ, Eva. *Bratislavské Keltské mince*. Bratislava, 1991.
- KOS 1975 – KOS, Peter. Zur Typologie der norischen Gross-Silbermünzen des Frontalgesichtstyps. *SM*, 25/1975, 100: 81–84.
- KOS 1976 – KOS, Peter. Ein »Schatzfundkomplex« norischen Kleinsilbers aus Celje. *JfNVG*, 26/1976: 25–29+T. 1–2.
- KOS 1976 – KOS, Peter. Mali noriški srebrniki s konjički. Zusammenfassung: Norische Kleinsilbermünzen mit Pferdchen. *AVes*, 25, 1976: 213–224.
- KOS 1977 – KOS, Peter. *Keltiski novci Slovenije. – Keltische Münzen Sloweniens*. Ljubljana, 1977.
- KOS 1978 – KOS, Peter. Ein Schatzfund westnorischer Grosssilbermünzen in Most na Soči (Slo-

- wenien). *AVes*, 29, 1978: 121–125+T. 1. KOS 1979 – KOS, Peter. Ostnorische Kleinsilbermünzen mit beidseitiger Darstellung. *SB*, 29/1979: 31–33+T.1.
- KOS 1979 – KOS, Peter. Forschungsstand der antiken Numismatik in Jugoslawien. *Studien zu Fundmünzen der Antike*, I. Berlin, 1979: 103–119.
- KOS 1980 – KOS, Peter. Die Rolle der norischen Silbermünzen in der Geldwirtschaft des 1. Jahrhunderts v. Chr. *Zbornik posvećen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici. Situla*, 21/21, 1980: 389–396+T. 17–18.
- KOS 1981 – KOS, Peter. Antike Numismatik in Jugoslawien bibliographische Übersicht für die Jahre 1975–1980. *AVes*, 32, 1981: 619–624.
- KOS 1984 – KOS, Peter. Wechselbeziehungen zwischen Rom und dem keltischen Ostalpenraum aufgrund der Münzfunde. Ljubljana. *BAR*, 1984, 200: 185–200.
- KOS 1984 – KOS, Peter. Der Schatzfund norischer Großsilbermünzen aus Bevke. Povzetek: Zakladna najdba velikih noriških srebrnikov z Bevk. *AVes*, 34, 1983(1984): 411–417+T. 1–3.
- KOS 1984 – KOS, Peter. Die Goldmünzen der norischen Kelten. *JfNG*, 34, 1984: 7–9+T. 1. KOS 1988 – KOS, Peter. *the monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 B.C.–A.D. 1000. – Denari obtok na prostoru jugovzhodnih Alp 300 pr. n.š. – 1000*. Ljubljana, 1986.
- KOS 1997 – KOS, Peter. *Leksikon antičke numizmatike s poudarkom na prostoru jugovzhodnih Alp in Balkana*. Ljubljana, 1997.
- KOS 1998 – KOS, Peter. *Leksikon antičke numizmatike*. Zagreb, 1998.
- KOS 2002 – KOS, Peter. Münzwesen, keltisches. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Walter de Gruyter, 2002, 20: 363–372+T. 15–16.
- KOS 2002 – KOS, Peter. A find of Celtic coins from the area of Balina Glavica (*Sinotion*) in Dalmatia. Sažetak: Nalaz keltskog novca na području Baline Glavice (*Sinotion*) u Dalmaciji. *VAMZ*, 3.s., 25/2002: 147–158.
- KOS 2003 – KOS, Peter. Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici. Doprinos h kronologiji novcev plemena Tavriskov. *AVes*, 54, 2003: 381–395.
- KOS – MIRNIK 1997 – KOS, Peter – Ivan MIRNIK. Der Schatzfund von Ribnjačka (Bjelovar, Kroatien). *XII. Internationaler Numismatischer Kongress. Vortragszusammenfassungen*. Berlin 1997: 103, No.153.
- KOS – MIRNIK 1999 – KOS, Peter – Ivan MIRNIK. The Ribnjačka Hoard (Bjelovar, Croatia). *The Numismatic Chronicle* (London), 159/1999: 298–306 + Pls. 28–33.
- KOS – ŠEMROV 2003 – KOS, Peter – Andrej ŠEMROV. Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici. Doprinos h kronologiji novcev plemena Tavriskov. A hoard of Celtic and Roman coins from the Ljubljana River. A contribution to the chronology of the coinage of the Taurisci. *AV*, 54/2003: 381–395.
- KOS – WIGG 2002 – KOS, Peter – D. G. WIGG. Münzwesen, keltisches. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 20, 2002: 364–372.
- KRASNOV 1982 – KRASNOV, Gjuro. Nepoznata sigla na novcu Nikole III Zrinskog kao novi dokaz o kovanju tih novaca u Gvozdanskom. (Summary:) An unknown sign of Nikola Zrinski III as a new evidence of his coinages at Gvozdansko. *Numizmatičke vijesti*, 25/1982, 36: 11–12.
- KRUG 1805 – *Zur Müzkunde Russlands.*?, 1805.
- KUBITSCHKEK 1910 – KUBITSCHKEK, Wilhelm. Ein Fund keltischer Münzen in Kroisbach. Antike Piombi. *NZ*, n.f. 3, 1910: 1–11+T. 5.

- LA BAUME 1960 – La BAUME, Peter. *Keltische Münzen. Ein Brevier*. Braunschweig, 1960.
- LANGDON 1929 – LANGDON, William Chauncy. Yvo Kerdić. *Arethuse*, 1929: 27–28 + Pls. 5–6.
- LASZOWSKI 1915 – LASZOWSKI, Emilij. Zagrebačka kovnica novca g. 1525. *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* (Zagreb), 17/1915: 344–347.
- LAZARI 1851 – LAZARI, Vincenzo. *Le monete dei possedimenti veneziani di oltremare e di terraferma descritte ed illustrate*. Venezia, 1851.
- LIHL 1892 – LIHL, D. *Novi novci*. Zagreb, 1892.
- LIŠČIĆ 1955 – LIŠČIĆ, Vladimir. Nalaz barbara kod Bjelovara. *Numizmatičke vijesti*, 2/1957, 5: 15–16.
- LIŠČIĆ 1957 – LIŠČIĆ, Vladimir. Nalaz barbar-skog novca u selu Ribnjačka. Zusammenfassung. *Numizmatičke vijesti*, 4/1957, 8/9: 1–11 + 1 T.
- LIŠČIĆ 1961 – LIŠČIĆ, Vladimir. Zagonetan natpis na barbarском novcu. *Živa Antika*, 11/1961, 1: 414–443.
- LIŠČIĆ 1974 – LIŠČIĆ, Vladimir. Regnum Noricum. Summary. Zusammenfassung. *NV*, 21/1974, 32:1–10.
- LIŠČIĆ 1978 – LIŠČIĆ, Vladimir. Nalazi noričkih tetradrahmi u posjedu Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zusammenfassung: Die Funde Norischer Tetradrachmen im Archäologischen Museum in Zagreb. *VAMZ*, 3. s. 10–11/1977–1978: 235–259+T. 1–4.
- LOEHR 1946 – LOEHR August von. *Oesterreichische Geldgeschichte*. Wien, 1946.
- LUSCHIN VON EBENGREUTH, Arnold
– 1870. Pettau-Friesacher Gepräge. *Numismatische Zeitschrift*, 2/1870: 494–502.
- 1878. Die Münzen der Grafen Cilli. *Numismatische Zeitschrift*, 10/1878: 364–373.
- 1886. Beiträge zur österreichischen Münz- und Medaillenkunde. I. Münzen und Medaillen des Herzogtums Krain. *Numismatische Zeitschrift*, 18/1886: 61–86.
- 1903. Novci nagjeni u Žažviću. *Starobrvatska prosvjeta*, 7/1903, 1: 3–16.
- 1904. *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der Neuere Zeit. (Handbuch der Mittelalterlichen und neuere Geschichte*. München–Berlin, 1904.
- 1909. Umriss einer Münzgeschichte der altösterreichischen Lande vor 1500. *NZ, NF*, 2 (42)/1909: 135–190.
- 1911. Friesacher Münzkunde. *JbAltert*, 5/1911: 188 ff.
- 1913. *Wiener Münzwesen im Mittelalter*. Wien – Leipzig, 1913.
- 1918. Grundriss der Münzkunde, I. Leipzig–Berlin, 1918.
- 1922–1923. Friesacher Pfennige. Beiträge zu ihrer Münzgeschichte und zur Kenntnis ihrer Gepräge. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 15 (55)/1922: 89–118; 16 (56)/1923: 33–144.
- 1923. Frizaške kovnice novca za trgovinu s Hrvatskom i Slavonijom na Dravi, Savi i donjokranjskoj Kupi. *Starinar*, 2/1923: 3–16.
- 1926. *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, I–II. München–Berlin, 1926.
- LUSCHIN – BUCHENAU 1920 – LUSCHIN VON EBENGREUTH, Arnold – Heinrich BUCHENAU. *Grundriss der Münzkunde*. Leipzig–Berlin, 1920.

lj

- LJUBIĆ 1852 – LJUBIĆ, Šime. Staro-dalmatinsko Pěnezoslovje. *Arhiv za pověstnicu jugoslavensku*, 2/1852: 169–208.
- LJUBIĆ 1870 – LJUBIĆ, Šime. B. Stari novci. 1. Keltički. *VNZM*, 1870: 55–146.
- LJUBIĆ 1875 – LJUBIĆ, Šime. *Opis jugoslavenskih novaca (uspomeni dana 19 listopada 1874 na koji je sveučilište Franje Josipa I u Zagrebu svečano otvoreno slavi njegova sjajnoga začetnika te celoga Hrvatskoga naroda posvećuje pisac)*. Zagreb, 1875.
- LJUBIĆ 1875 – LJUBIĆ, Šime. O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina zadnjeg kneza Serma (1018.), *Rad JAZU* (Zagreb), 43, 1878: 107–148.
- LJUBIĆ 1890 – LJUBIĆ, Šime. *Popis Arheološkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu*. Odsjek II. Svezak I. *Numismatička sbirka od najstarije dobe do cara Dioklecijana*. Zagreb, 1890.)

m

- MACDONALD 1899 – MACDONALD, George. *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection University of Glasgow*, I. *Italy, Sicily, Macedon, Thrace, and Thessaly*. Glasgow, 1899.
- MAILLET 1868–1873 – MAILLET Prosper. *Catalogue descriptif des monnaies obsidionales et de nécessité*. Bruxelles, 1868–1871–1873.
- MAKANEC 1906 – MAKANEC Alfred. Nekoliko numizmatških nalaza iz Bosne. Četiri nepoznata bosanska novca. *GZMBiH*, 18/1906; *I/III*: 109–111.
- MAKANEC 1910 – MAKANEC Alfred. Nepoznati groš kralja Tomaša. *GZMBiH*, 11/1910: *XI/XII*: 669.
- MANO-ZISI 1933 – MANO-ZISI, Đorđe. Galerija jugoslovenskih numizmatičara, II. Fra Petar Kantanić. Numizmatičar (Beograd), I, 1933: 38–41.
- MARIĆ 1956 – MARIĆ, Rastislav. *Studije iz srpske numizmatike*. Beograd, 1956.
- MARTINORI 1915 – MARTINORI, Edoardo. *La moneta – Vocabolario generale*. Roma, 1915.
- MATIĆ 1942 – MATIĆ Tomo. Prof. Milan Rešetar. *Nastavni Vjesnik*, 1942, 3.
- MATTINGLY 1949 – MATTINGLY, Harold. The coins of the »Divi« issued by Traianus Decius. *Numismatic Chronicle* (London), 6. ser., 9/1949: 75–82.
- MAY 1946 – MAY, J. M.F. Macedonia and Illyria (217–167 B.C.). *FR.S.*, 1946: 48–56.
- MAYHEW 1984 – MAYHEW, N. J. The sterling element in 1898. Ostrovo hoard. *NC*, 1984.
- MAŽURANIĆ 1908–1922 – MAŽURANIĆ, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, I–II. Zagreb, 1908–1922–
- MAŽURANIĆ 1908–1922 (1975) – MAŽURANIĆ, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, I–II. Zagreb, 1908–1922 (1975). Pretisak.
- MEDAR 1983 – MEDAR, Mladen. Još jedan primjerak keltskog novca iz ostave u Ribnjačkoj. *ObHAD*, 15/1983, 2: 28–29.

- MEILI 1897–1905 – MEILI Julius. *Das brasilianische Geldwesen*, I–III. Zürich 1897–1905.
- MEIXNER 1953 – MEIXNER, Ivan. Nepoznat novac Nikole III. Zrinskog. (Zusammenfassung:) Unbekannte Münzen Nikolaus III. Grafen von Zrin (Zriny). *Numizmatika*, 5/1953: 39–40 +T.II,27.
- MENADIER 1891–1922 – MENADIER Julius – *Deutsche Münzen*, I–IV. Berlin, 1891–1922.
- MENADIER 1926 – MENADIER Julius – *Deutsche Münzen. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des deutschen Münzwesens*. 1926
- MENADIER 1975 – MENADIER Julius – *Deutsche Münzen. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des deutschen Münzwesens*. Leipzig, 1975.
- MIHAILOVIĆ – GLOGONJAC 1973 – MIHAILOVIĆ, Vojislav – Dragoslav GLOGONJAC. *Katalog novca Srbije i Crne Gore. – The catalogue of Serbian and Montenegrin money*. Beograd, 1973.
- MIKLOSICH 1858 – MIKLOSICH, Franz. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*. Viennae, 1858.
- MILLER 1948 – MILLER zu AICHHOLZ, Viktor von. *Oesterreichische Münzprägungen 1519–1918*. II. izd. Wien, 1948.
- MIMICA 1994 – MIMICA, Bože. *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV. st. pr. Krista–1918.)*. *Numismatik auf dem historischen Boden Kroatiens (IV. Jh.v.Chr.–1918.)*² Rijeka, 1994.
- MIMICA 1994 – MIMICA, Bože. *Numizmatička povijest Dubrovnika. Historia ragusina in nummis*. Rijeka, 1994.
- MIMICA 1997 – MIMICA, Bože. *Numizmatička povijest Istre i Kvarnera. Histriae et Sinus Flanatici historia ad nummos pertinens*. Rijeka, 1997.
- MIMICA 2001 – MIMICA, Bože. *Nalazi iz Jadrana. Summary: Finds from Jadrano. Numizmatičke vijesti*, 43/2002, 54: 21–29.
- MIMICA 2002 – MIMICA, Bože. *Nalazi novca iz gradine u Klani. Summary: Finds of coins on the Gradina site in Klana. Numizmatičke vijesti*, 44/2002, 55: 36–49.
- MIONNET 1819–1824 – MIONNET, T.E. *Description de médailles antiques grecques et romaines avec leur degré de rareté et leur estimation; Ouvrage servant de catalogue à une suite de plus de vingt mille Empreintes en soufre, prises sur les pièces originales*. (Supplément, I–III). Paris, 1819–1824.
- MIRNIK, Ivan
- 1973. Prof. Dr. Josip Brunšmid. U povodu godišnjice rođenja hrvatskog numizmatičara. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 22/1973, 6: 3–6.
  - 1973a. Bibliografija numizmatičkih radova Josipa Brunšmida. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 22/1973, 6: 7–8.
  - 1975. Skupni nalaz bizantskog brončanog novca 6.stoljeća iz Kaštel Starog. Summary: Hoard of Byzantine bronze coins of the sixth century from Kaštel Stari. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 9/1975: 161–166 +1 tab.
  - 1976. Švica. Otočac, SR Hrvatska – skupni nalaz srebrnog novca 14.st. *Arheološki pregled*, 18/1976: 158 + T. LVIII, 2.
  - 1976. Virovitica. *Coin Hoards* (London), 2/1976: 147–148.
  - 1977. Švica (Nr. Otočac), Croatia. *Coin Hoards* (London), 3/1977: 178.
  - 1977 Tradicija numizmatičkog istraživanja u Hrvatskoj. U povodu 140-godišnjice postojanja numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 26/1977, 1: 44–51.
  - 1977. O skupnom nalazu srebrnog novca 15.–17. st. u Požegi. Summary: A hoard of 15th–17th cent. silver coins from Požega. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 26/1977, 3: 20–24.
  - 1978. Lovinac, Štikada, Jugoslavija. *Coin Hoards* (London), 4/1978: 16, br.50.
  - 1978. O blagu 14.–15. stoljeća iz Rudopolja. (Zusammenfassung:) Über den Schatz in Rudopolje aus dem 14.–15. Jahrhundert. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 27/1978, 3–4: 5–11.
  - 1979. Survival in coin hoards from Yugoslavia. *Archaeologia Jugoslavica*, 19/1978 (1979): 31–34.

- 1979. Štikada, Gračac, Croatia, Yugoslavia 1976. Coin Hoards (London), 4/1979: 17, br. 57.
- 1979. Thesaurus u teoriji i praksi. Summary: Thesaurus in theory and practice. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 4–5/1978–79: 327–332 + 1 karta.
- 1979. Skupni nalaz zlatnog i srebrnog novca 16. i 17. st. iz Virovitice. Summary: The hoard of gold and silver coins of the 16th and 17th cent. from Virovitica. *Numizmatičke vijesti*, 22/1979, 33: 16–45 + 7 tab.
- 1979. Novčane ostave 17. st. u Slavoniji i skupni nalaz zlatnog i srebrnog novca iz Virovitice 16. i 17. st. (sic!). Summary: Coin hoards from the 17th century in Slavonia and the hoards finding of gold and silver coins in Virovitica from the 16th and 17th century (sic!). *Osječki zbornik*, 17/1979 (1985): 107–119.
- 1979. O numizmatičkoj zbirci Dominikanskog samostana u Bolu na Braču. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 28/1979, 1: 10–21 + 2 tab.
- 1979. Novčane ostave Požeške kotline. Summary: Coin hoards of the Požega Valley. *Vjesnik muzeja Požeške kotline, Slavonska Požega*, 2–3/1979: 83–91.
- 1980. Skupni nalaz srebrnika 18. i 19. stoljeća iz Čakovca. *Muzejski vjesnik. Glasilo Muzejskog društva sjeverozapadne Hrvatske*, 3/1980, 2, 53–59. S 1 sl.
- 1981. Coin hoards in Yugoslavia. *British Archaeological Reports, International Series* (Oxford), 95, 1981.
- 1981. *Zagrebački novac i medalje. Katalog izložbe*. Zagreb 1981: 15–27.
- 1981. Ostava srebrnika iz Tkalaca, Krapina, SR Hrvatska. *Arheološki pregled*, 22/1981: 170–174 + tab.XCVII.
- 1981. O skupnom nalazu bizantskog novca 10.–11. stoljeća iz Mataka kod Nina. (Summary:) On the hoards of Byzantine coins of the 10th–11th centuries from Matak near Nin. *Numizmatičke vijesti*, 24/1981, 35: 29–35.
- 1981. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. I. Skupni nalaz novca iz 12. stoljeća u Dalmaciji. Summary: A hoard of Byzantine coins of the 12th cent. from Dalmatia. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 14/1981: 97–104 + 2 tab.
- 1981. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. II. Blago 14. stoljeća iz Švice. Summary: The hoard of 14th century coins from Švica. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 14/1981: 115–133.
- 1982. Opticaj novca uzduž istočne jadranske obale kroz stoljeća. *Dometi* (Rijeka), 15/1982, 12: 53–60.
- 1982. Ostava bizantskog novca s Majsana. Summary: The Byzantine coin hoard from Majsan. *Numizmatičar*, 5/1982: 141–146.
- 1982. Skupni nalazi slavonskog banovaca. *Obol* (Zagreb), 20/1982, 34: 14–18.
- 1982. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. III. Skupni nalaz afričkog novca i *aes rude* iz Štikade. Summary: Coin hoards from Croatia. III. The hoard of bronze coins and *aes rude* from Štikada. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 15/1982: 149–167 + 6 tab.
- 1982. »Zagrebački novac i medalje« i »Medalja u Hrvatskoj 1700–1900«. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 15/1982: 276–277.
- 1983. Stari novac iz Brodskog Posavlja u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Zusammenfassung: Alte Münzen aus dem Brodsko Posavlje im Archäologischen Museum in Zagreb. *Vijesti. Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja* (Brod), 7/1983: 75–88 + 1 karta.
- 1983. Arheološki muzej u Zagrebu. Stalna numizmatička izložba. Iz knjige utisaka 1978–1982. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 32/1983, 2: 4–5.
- 1984. Stari novac karlovačkog kraja. *Stari novac, katalog izložbe*. Karlovac 1984: 3–7.
- 1984. Novac akvilejskih patrijarha iz Vukovara i opticaj akvilejskih denara u našim krajevima. Summary: Coins of the Patriarchs of Aquileia from Vukovar and the circulation of Aquileian denarii on the territory of Yugoslavia. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 9, 1984: 223–233.

- 1984. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. IV. Skupni nalaz srebrnika 14–16.st. iz Tkalaca. Zusammenfassung: Münzenfunde aus Kroatien. IV. Der Schatz von Silbermünzen des 14. Jahrhunderts aus Tkalci. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 16–17/1983–84: 241–289 + 6 tabli.
- 1984. G.Werdnig. Le oselle, monete-medaglie della Repubblica di Venezia. Ed. Lint, Trieste 1983. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 16–17/1983–84: 319–320. * prikaz reprinta knjige
- 1984. Karlovac u numizmatici. Summary: Karlovac in numismatics. *Zbornik Gradskog muzeja Karlovac*, 2/1984: 89–103.
- 1985. Nalazi novca s Majsana. Summary: Coins found at Majsan. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 18/1985: 87–92 + 2 tab.
- 1985. O blagu iz Drenja. *Đakovo i njegova okolica. Zbornik Muzeja Đakovštine*, 3/1985: 172–174.
- 1986. Medieval and Modern Numismatics. Yugoslavia. *A Survey of Numismatic Research 1978–1984*, I. London 1986: 644–657.
- 1986. O numizmatičkoj topografiji virovitičkog kraja. *Virovitički zbornik*. Virovitica 1986: 107–112.
- 1986. Nalazi starog novca s karlovačkog područja. Summary: Finds of old coins from the Karlovac region. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 10, 1985(1986): 103–118.
- 1986. Molibdobula cara Konstantina IX Monomaha. Summary: Lead seal of Constantine IX, Monomachus. *Numizmatičar*, 9/1986: 65–68. * ANSNL, 119/1988: 0230.
- 1987. Nalazi starog novca u Benkovcu i okolići. Summary: Finds of coins in Benkovac and environs. *Benkovački kraj kroz vjekove, Zbornik*, 1. Benkovac 1987: 83–100.
- 1987. Circulation of North African etc. currency in Illyricum. Sažetak: Opticaj sjevernoafričkog itd. novca u Iliriku. *Arheološki vestnik*, 38/1987: 369–392.
- 1987. Skupni nalazi novca iz Hrvatske, V. Ostava iz Gračaca iz godine 1926. Summary: Coin hoards from Croatia. V. The 1926 Gračac hoard. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 20/1987: 49–64 + 9 tab.
- 1987. Skupni nalazi novca iz Hrvatske, VI. Skupni nalaz zlatnog novca XV–XVI. stoljeća iz Devčić-drage. Summary: VI. The hoard of gold coins of the 15th and 16th centuries from Devčić-draga. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 20/1987: 65–73 + tab.10.
- 1988. Circulation of Venetian money in what used to be the Kingdom of Croatia and Slavonia. *Rivista italiana di numismatica*, 90/1988: 495–516.
- 1988. O skupnom nalazu srebrnog novca 15–17. st. iz Pribojske Goleše. Summary: On the 15–17 c. silver coin hoard from Pribojska Goleša. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 21/1988: 87–129.
- 1989. The numismatic collection of the Archaeological Museum, Zagreb. *Commission Internationale de numismatique, Compte rendu (Wetteren, Belgique)*, 36/1989: 49–54.
- 1989. Ćiro Truhelka kao numizmatičar. *Marulić*, 22/1989, 3: 198–306; Cf. *Ćiro Truhelka, zbornik*. Zagreb 1994 :73–77.
- 1989. O blagu 15. stoljeća iz Hrvatskog Zagorja. Summary: On a 15th century treasure from Hrvatsko Zagorje. *Numizmatičke vijesti*, 31/1989, 42: 37–40.
- 1989. Skupni nalazi novca iz Hrvatske VIII. Ostava srebrnog novca XVII–XVIII. stoljeća iz Korduševaca. Summary: Coin hoards from Croatia VIII. The 17th–18th c. silver coin hoard from Korduševci. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 22/1989: 135–145.
- 1990. Rimski novac iz pećina Hrvatske. Summary: Roman coins from caves in Croatia. *Arheološki vestnik = Šašlov zbornik* (Ljubljana), 41/1990: 733–739.
- 1990. O nalazima starog novca u Hrvatskom Zagorju. Zusammenfassung. *Obol* (Zagreb), 28/1990, 42: 3–6.
- 1990. La collection du Musée Archéologique de Zagreb. *La vie numismatique. Alliance européenne numismatique*. (Bruxelles), 40/1990, 8: 270–274.

- 1990. Skupni nalazi novca iz Hrvatske IX. Skupni nalaz Heraklijevih zlatnika iz Zrmanje. Summary: Coin hoards from Croatia IX. The hoard of Heraclius solidi from Zrmanja. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s. 23/1990: 163–171. *AnnNum, 4/1994, suppl. III [za br.13]: 40, No.166.
- 1991. Kovnica novca u Gvozdanskom. *Dvor na Uni od prijeslavenskog doba do naših dana*. Dvor na Uni 1991: 113–121.
- Western Balkan Peninsula in the Medieval and Modern Period. *A Survey of Numismatic Research 1985–1990*, I. Brussels 1991: 432–435.
- 1991. The 1932. Garešnica hoard. *Glaux* (Milano), 7/1991 (= *Ermanno A.Arslan studia dicata*), II: 399–407.
- 1991. Dobri denar zagrebački. *Iseljenički kalendar 1991*. Zagreb 1991:168–170.
- 1991. Judin srebrnik iz Nina. Summary: Juda's silverling from Nin. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 33/1991, 44: 10–18.
- 1991. Nalaz francuskog novca 11.st. iz Novog Vinodolskog. Summary: the 11th C. French coin hoard from Novi Vinodolski. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 33/1991, 44: 43–47.
- 1992. *Srebra Nikole Zrinskog. Gvozdanski rudnici i kovnica novca*. Zagreb, 1992.
- 1992. Starinarske crtice iz kostajničko-dvorskoga kraja (skraćeni tekst). *Hrvatska Kostajnica i Zrin*. Zagreb, 1992: 140–145.
- 1992. *Zlatna bula 1242–1992*. Zagreb 1992: 47, br.15.12–15.
- 1992. Remains of a Hellenistic Silver Coin Hoard. *Annotazioni Numismatiche* (Milano), 2/1992, ser.I., 7: 101–103.
- 1992. Skupni nalazi slavonskih banovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Zusammenfassung: Münzfunde slawonischer Banaldenare in der Numismatischen Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.ser., 24–25/1991–92 (1993): 183–248.
- 1993. Le trésor monétaire de Bosanska Krupa. *Actes du XIe Congrès International de Numismatique... Bruxelles 8–13. septembre 1991*, I. Louvain-la-Neuve, 1993: 113–116 + Pl.II.
- 1993. Predgovor; Recenzija knjige g. Irislava Doleneca *Hrvatska numizmatika*. U: DOLENEC, Irislav. *Hrvatska numizmatika od početaka do danas*. Zagreb (1993): 11,12.
- 1993. Tiniensia numismatica. *Kninski zbornik*. Zagreb, 1993: 208–213.
- 1993. Der Schatzfund von Rakovac. *Annotazioni Numismatiche* (Milano), 3/1993, 12: 239–242.
- 1993. A Rare Sixteenth-Century Coin Depicting King David. *International Repertory of Musical Iconography Newsletter* (New York: Research Center for Musical Iconography), 18/1993, 1: 15–16.
- 1993. A Thracian Silver Coin Hoard in the Osijek Slavonian Museum. *The Numismatic Chronicle* (London), 153/1993: 197–200 + Pl.27–31.
- 1993. Skupni nalaz slavonskih banovaca iz Bihaća. Summary: The hoard of Slavonian denars from Bihać. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 35/1993, 46: 56–61.
- 1994. *Od Nepobjedivog sunca do Sunca pravde. From the Invincible Sun to the Sun of Justice. Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj. Early Christianity in Continental Croatia*. Zagreb 1994: Arheološki muzej: 97, br.93–94; 102, br.112; 109, br.138; 126, br.181. (*kataloške jedinice bizantskog novca nadenog u kontinentalnoj Hrvatskoj)
- 1994. Ćiro Truhelka kao numizmatičar. *Ćiro Truhelka, zbornik*. Zagreb 1994 : 73–77.
- 1994. Tragovi skupnih nalaza zlatnika Srednjeg i Novog vijeka u Arheološkome muzeju u Zagrebu. Summary: Traces of several mediaeval and modern gold coin hoards in the Zagreb Archaeological Museum. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 36/1994, 47: 43–49.
- 1994. Kuna na hrvatskim grbovima i na hrvatskom srednjovjekovnom novcu. (Summary:) Marten – the animal figure on Croatian coat-of-arms and medieval Croat coins. *Veterinarska stanica* (Zagreb), 25/1994, 4: 233–236.

- 1994. Skupni nalazi novca iz Hrvatske X. Skupni nalaz akvilejskih denara 15. st. iz Vukovara. Summary: Coin hoards from Croatia X. Hoard of Aquileian denarii of the 15th c. from Vukovar. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.ser., 26–27/1993–94 (1995): 85–123.
- 1995. The 1871 Klasnić Hoard (Medieval Hungarian Coins – Medieval Italian (Gorizia – Padova – Venezia) Coins – Contemporary Forgeries). *Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica* (Milano) 11/1995 : Edizioni ennerre S.r.l. 214 pp + 27+20 Pls.
- 1995. Novci i medalje (hrvatsko-ugarski dodiri na polju numizmatike). Pénzek és érmék (horvát-magyar kapcsolatok a numizmatika területén). *Hrvatska/Madžarska. Stoljetne književne i likovno-umjetničke veze. Horvátország/Magyarország. Évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok*. Zagreb, 1995: 27–35, 288–296, + T.23–31.
- 1995. Numizmatički nalazi u Dubrovniku (prethodni izvještaj o bizantskom novcu). Numismatic finds in Dubrovnik (Preliminary report). *Etnogeneza Hrvata. Ethnogeny of the Croats*. Zagreb 1995: 169–177, 265–266.
- 1995. Computerization in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Department. *Coins and Computers Newsletter* (Stockholm) 1995, 5: 2–4.
- 1995. Gvozdansko – od povijesne slave do uništenja. Kaštel Gvozdansko. *Zrin* (Zagreb), 4/1995, 4 (14): 13–16.
- 1996. A Contribution to the Study of the Circulation of the Drachms of Apollonia and Dyrhachium in Southern Pannonian Plain. *Annotazioni Numismatiche* (Milano), ser.2., 6/1996, 24: 526–529.
- 1996. Skupni nalaz ugarskog novca iz Sarajeva. Summary: Hoard of Hungarian silverlings from Sarajevo. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 38/1996, 49: 26–30.
- 1996. Novac Istočnog Rimskog Carstva u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Summary: Coins of the Eastern Roman Empire in the Numismatic Collection of the Archaeological Museum in Zagreb. *VAMZ*, 3.s., 28–29/1995–96: 159–228.
- 1997. Die permanente numismatische Ausstellung des Archäologischen Museums in Zagreb (Kroatien). *ICOMON, Stavanger 95 – Vienna 96. Proceedings – Memoria*. Madrid (1997): 189–194.
- 1997. O nekim nalazima novca 11. stoljeća u Hrvatskoj. (Summary:) On some 11th Century Coin Finds in Croatia. *Zvonimir kralj hrvatski. Zbornik radova*. Zagreb 1997: 191–206.
- 1997. Nalazi antičkog novca u Dubrovniku. *Dubrovnik*, NS, 8/1997, 4: 248–258.
- 1997. Rijedak primjerak kovanog novca s obličjem kralja Davida. *Novi Omanut* (Zagreb), 25, 1997/5758: 10.
- 1997. Prilog proučavanju velikog bosanskog zlatnika. Summary: A contribution to the study of the Bosnian great ducat. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb). 39/1997, 50: 101–109.
- 1998. Der Schatzfund von Pokupsko. *Stephanos numismatikus, Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*. Berlin, 1998: 485–489.
- 1999. Prolegomena to the numismatic topography of *Burgenae*. *Emlékkönyv Bíró-Sej Katalin és Gedai István 65. születésnapjára. Festschrift für Katalin Bíró-Sej und István Gedai zum 65. Geburtstag*. Budapest, 1999: 221–235.
- 1999. Ein interessanter Grundsteinfund in Raven (Kroatien). *Geldgeschichtliche Nachrichten* (Frankfurt am Main), 34/1999, 193: 317–318. * Cf. 250, 253.
- 1999. Krapinski srebrnjaci bana Jana Vitovca. Nova značajna akvizicija Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Summary: Ban Jan Vitovec's Krapina silver coins. A new significant acquisition of the Museum of Archaeology in Zagreb. *Kaj* (Zagreb), 32/1999, 4–5: 99–107.
- 1999. 150. obljetnica Jelačićeva »križara«. *Matica* (Zagreb), 49/1999, 9: 8–9.
- 1999. Vrijedno numizmatičko otkriće u Ravnu kod Križevaca. Summary: An interesting foundation deposit at Raven. *Numizmatičke vijesti*, 41/1999, 55: 110–115.
- 1999. Recenzija rukopisa inž. Gjure Krasnova: Žetoni iz Hrvatske i susjednih zemalja (iz zbirke Gjure Krasnova). *Obol*, 37/1999, 51: 36.

- Skupni nalaz novca iz Krupe. Résumé: Le trésor monétaire de Krupa. *Bosna franciscana*, (Sarajevo), 8/2000, 12: 196–211.
- 2000. Das Münzsammeln der kroatischen Aristokratie. Összefoglalás: A horvát arisztokrácia éremgyűjtése. *Numizmatikai Közlöny* (Budapest 2000), 98–99/1999–2000: 21–29. * *ANSNL*, 144/2002: 3, No.19.
- 2000. Skupni nalazi novca iz Hrvatske XI–XI–II. XI. Skupni nalaz mletačkog novca iz Kruškovača. XII. skupni nalaz mletačkog novca iz Sv. Roka. XIII. Skupni nalaz mletačkog novca iz okolice Karlovca. Summary: Coin hoards from Croatia I–III. XI. Hoard of Venetian coins from Kruškovača. XII. Hoard of Venetian coins from Sv. Rok. XIII. Hoard of Venetian coins from the Karlovac area. *VAMZ*, 3.s., 32–33/1999–2000: 207–248.
- 2001. Das Berg- und Münzrecht der Grafen von Krk oder Frangepan. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 108–109/2001 (= *Karl Schulz-Gedächtnisschrift*): 201–211.
- 2001. O kasnorimskom i bizantskom novcu 5.–13. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj. Summary: On Late Roman and Byzantine coins in continental Croatia. Zusammenfassung: Über spätromische und byzantinische Münzen im Kontinentalen Kroatien. Sommario: Le monete tardo-romane e bizantine nella Croazia continentale. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Supplement*, 1, 2001 (= *Spomenica akademiku Luji Margetiću*): 75–90.
- 2002. Nacr arheološke topografije kostajničkovdorskoga kraja. *Hrvatska Kostajnica 1240.–2000*. Hrvatska Kostajnica, 2002: 13–48.
- 2002. Optjecaj ugarskog novca u Trojednom kraljevstvu. A magyar pénz forgalma a Hárómegy királyságban. Summary. *Croato-hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Zagreb, 2002: 31–50.
- 2004. Die antiken Fundmünzen aus Kroatien: Überblick über die jüngere Forschungsgeschichte. *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien (FMRHr)*, XVIII, *Istrien*. Mainz, 2002: 9–18. * cf. George L. DUNCAN. *NC.*, 164/2004: 343.
- 2002. 15. Bizantski zlatni novac; 16. Ugarski srebrni novac Arpadovske dinastije; Medalje. *Kolomanov put*. Zagreb, 2002: 146–149, br.1–18; 222, br.99–102.
- 2002. Kat. 37 – Cat. 37. Žumberak od prapovijesti do kasne antike. Zagreb, 2002: 111. (*Okić/ Samobor, keltski novac)
- 2002. Kat. 67/ Cat.67. *Ožvljene kulture. Arheološka otkritja na Gorjancih/ Žumberku od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka. Revived cultures. Archaeological Excavations in the Gorjanci/ Žumberak Hills from Prehistory to the Early Middle Ages*. Ljubljana 2002: 135.
- Coins from the early Croatian graves. Érmek a korai horvát sírokból. *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 100–101/2001–2002 (2003): 99–124.
- 2002. Forgeries of Polish coins from the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. Sažetak: Patvorine poljskog novca iz numizmatičke zbirke Arheološkoga muzeja u Zagrebu. *VAMZ*, 3.s., 35/2002: 215–237.
- 2003. Šime Ljubić i bugarski srednjovjekovni novac u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Summary: Šime Ljubić and Bulgarian Medieval Coins in the Archaeological Museum in Zagreb. *Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike*. Zagreb, 2003: 211–222.
- 2003. Croatia. ALFARO, Carmen – Andrew BURNETT eds. A Survey of Numismatic Research 1996–2001. *International Association of Professional Numismatists, Special Publication*, No. 14. Madrid, 2003: 875–879.
- 2003. Nekoliko patvorina istočnopruskog novca. *Obol* (Zagreb), 41/2003, 55: 5–8.
- 2004. Novac. *Pro sancto Quirino e. s. confessio fidei*. Sisak, 2003 (2004): 116, br. 117–118.
- 2004. Pénzérme. *Pro sancto Quirino e. s. confessio fidei. Szent Quirinus korakeresztényi püspök és vértanú*. Sisak, 2003 (2004): 32, br. 117–118.
- 2004. Tragovi skupnog nalaza srebrnog novca 18. stoljeća iz Hrvatskog Zagorja. *Obol*, 42/2004, 56: 5–6.
- 2004. Novac iz starohrvatskih grobova. Summary: Coins from Early Croatian graves. *VAMZ*, 3.s., 37/2004: 205–250.

- 2005. 1.39.–1–153. Novac nađen prigodom prelaganja potoka Medveščaka 1899. g. U: PREMERL, Nada, 2005. *Potok u srcu Zagreba. Uz potok Medveščak od izvora do ušća*. Zagreb 2005: 91.
- 2005. Kovnica novca u Krapini. U: TENŠEK, Marijan 2005. *Krapina i priče o Čehu Lehu i Mehu*. Krapina, 2005: 186–189.
- 2005. Duje Rendić-Miočević the numismatist. Sažetak: Duje Rendić-Miočević kao numizmatičar. *Illyrica antiqua. Ob honorem Duje Rendić-Miočević*. Zagreb, 2005: 23–29.
- 2005. Forgeries of Hungarian Coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. *In memoriam Ludovici Huszár*. Budapest, 2005: 126–142.
- 2006. Pravo hrvatskog plemstva na vađenje rudače i kovanje novca. Croatian nobility and its entitlement to the use of mineral sources in the medieval and modern Croatian economy. *Glasnik hrvatskog plemićkog zbora. Herald of Croatian Nobility Association*, 4, 2006: 38–40.
- 2006. Pravo hrvatskoga plemstva na vađenje rudače i kovanje novca. (Summary:) The mining and minting rights of Croatian aristocracy. *Povijesni prilozi. Historical Contributions* (Zagreb), 25/2006: 101–117; *Znanstveni kolokvij. Uloga hrvatskog plemstva u očuvanju i održanju hrvatske nacionalnosti i državnosti*. Zagreb, 2006: 101–117.
- 2006. Zlatnici Romana III. Argira u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Summary: Numismata of Romanus III Argyrus in the Numismatic Collection of the Zagreb Archaeological Museum. *VAPD (=VAHD)*, 99/2006: 269–378.
- 2007. Pavao Dubrovčanin. Neven BUDAK ed. *Croatia. ©HR – Hrvatski udio u svjetskoj baštini*. Zagreb, 2007: 189–191.
- 2007. Anselmo Bandur. Neven BUDAK ed. *Croatia. ©HR – Hrvatski udio u svjetskoj baštini*. Zagreb, 2007: 368–373.
- 2007. Milan Rešetar. Neven BUDAK ed. *Croatia. ©HR – Hrvatski udio u svjetskoj baštini*. Zagreb, 2007: 524–527.
- 2007. Nacrt arheološke topografije kostajničko-dvorskog kraja. u: SLUKAN ALTIĆ, Mirela. *Povijesni atlas gradova. IV. Svezak. Hrvatska Kostajnica*. Sisak, 2007: 15–36.
- 2007. Nacrt numizmatičke topografije Like. *Vila Velebita*, 12/2007, 104: 33–34.
- Coins from Bribir (*Varvaria*). Súhrn: Mince u Bribiru – Varvaria. *Slovenská numizmatika* (Nitra), 18/2007: 157–180.
- 2007. Četiri primjerka karolinškog novca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu. Résumé: Quatre exemplaires de monnaies carolingiennes dans la Collection Numismatique du Musée Archéologique de Zagreb. *Starohrvatska prosvjeta*, 3.s., 34/2007: 89–104.
- 2008. Die keltischen Münzen in Nordkroatien. Dreitausend Jahre Vorgeschichte. Meisterwerke der Metallzeit im kontinentalen Kroatien. *Schriftenreihe des Keltenmuseums Hochdorf/Enz*, 7, 2008: 116–123.
- 2008. Maksimijanov aureus iz skupnog nalaza u Petrijancu. Summary: The Aureus of Maximianus from the 1805 Petrijanec Treasure. *Archaeologia adriatica*, 11/2008: 433–452.
- 2008. Najsitnija kulturna dobra. Novac i njegova uloga u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Slavoniji. *Crkvena kulturna dobra. Analecta*, 6/2008: 125–143.
- 2008. Zemunski skupni nalaz zlatnog novca 1. st. iz 1875. god. Revizija. Summary: The 1875 Zemun hoard of the 1st c. A.D. gold coins (Revision). *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 41/2008: 77–128.
- 2009. Patvorine rimskog carskog novca nađene tijekom jaružanja Kupe u Sisku 1912. god. Summary: Forgeries of Roman coins found during the dredging of the Kupa river at Sisak in 1912. *Jurišičev zbornik. Zbornik radova u znak sjećanja na Marija Jurišića*. Zagreb, 2009: 291–309.
- 2009. Nacrt numizmatičke topografije Like. (Sažetak:) Nacrt numizmatičke topografije Like. (Summary:) Sketch of the Lika numismatic topography. *Identitet Like: korijeni i razvitak*, II. Zagreb–Gospić, 2009: 442–492.

- 2009. Tragovi skupnih nalaza zlatnog rimskog carskog novca iz Slavonije u Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu. Summary: Traces of Roman Imperial gold coins from Slavonia in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. *VAMZ*, 3.s., 42/2009: 519–524.
- MIRNIK – GORINI – CHINO 1991. MIRNIK, Ivan – Giovanni GORINI – Elisabetta CHINO. I falsi del Meneghetti. *Bolletino del Museo Civico di Padova*, 80/1991: 321–357 (324–344).
- MIRNIK – MARINAC 2002 – MIRNIK, Ivan – Jasna MARINAC. Zapis o iskopanom novčanom blagu iz 1550. godine. (Summary:) A record from 1550 mentioning a coin hoard. *Zbornik Tomislava Marasovića. Mélanges Tomislav Marasović*. Split, 2002 : 477–483.
- MIRNIK – ŠEMROV 1998 – MIRNIK, Ivan – Andrej ŠEMROV. Byzantine coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. Anastasius I (A.D. 497–581) – Anastasius II (A.D. 713–715). *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 30–31/1997–1998: 129–258.
- MIRNIK – VEJVODA 1979 – MIRNIK, Ivan – Vera VEJVODA. Bibliografija radova Josipa Brunšmida. *Corolla memoriae Josepho Brunšmid dicata (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 4)*, Vinkovci 1979: 17–22.
- MIRNIK – WEILLER 1988 – MIRNIK, Ivan – Raymond WEILLER. Un trésor d'antoniniens découvert à Dalheim (Grand-Duché de Luxembourg). *Studien zu Fundmünzen der Antike (SFMA)*, Bd. 5. *Schatzfunde römischer Münzen im Gallisch-germanischen Raum*. Berlin, 1988: 65–131.
- MIRNIK – ŽDRALOVIĆ 1974 – MIRNIK, Ivan – Muhamed ŽDRALOVIĆ. O skupnom nalazu zlatnog i srebrnog novca 15. i 16. stoljeća kod Opatinca. Summary: On the hoard of gold and silver coins from the 15th and 16th centuries found at Opatinec. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 8/1974: 119–132+ 1 tab.
- MIRNIK – ŽDRALOVIĆ 2006 – MIRNIK, Ivan – Muhamed ŽDRALOVIĆ. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. XIV. Skupni nalaz zlatnog i srebrnog novca 16. st. iz Svinjarevaca. Summary: Coin hoards from Croatia. XIV. Hoard of 16th c. gold and silver coins from Svinjarevci. *VAMZ*, 3.s. 39/2006: 217–256.
- MIRNIK – ŽDRALOVIĆ 2007 – MIRNIK, Ivan – Muhamed ŽDRALOVIĆ. Skupni nalazi novca iz Hrvatske. XV. Skupni nalaz osmanskog srebrnog novca 15. st. iz Županje. Summary: Coin hoards from Croatia. XV. Hoard of 15th c Turkish coins from Županja. *VAMZ*, 3.s., 40/2007: 369–390.
- MISSONG 1866 – MISSONG, Alexander. Kupfermünzen und Einführung der Kupferscheidemünze. *Wiener Numismatische Monatshefte (Wien)*, 2/1866: 77–178.
- MOMMSEN 1860 – MOMMSEN, Théodore. *Geschichte des römischen Münzwesens*. Berlin, 1860.
- MÜLLER 1855 – MÜLLER, L. *Numismatique d'Alexandre le Grand suivie d'un appendice contenant les monnaies de Philippe II et III et accompagnée de planches et tables in quarto I, + planches et tables*. Copenhague, 1855.
- MÜLLER 1858 – MÜLLER, L. *Die Münzen des thracischen Königs Lysimachus*. Kopenhagen, 1858.
- MÜLLER 1978 – MÜLLER, L. *Die Münzen des thracischen Königs Lysimachus*. Bologna, 1978.
- MÜNSTERBERG 1911–1914 – MÜNSTERBERG, R. *Die Beamtennamen auf den griechischen Münzen*. *NZ*, NF. 4 (44)/1911: 69–132; NF. 5 (45)/1912: 1–111; NF. 7 (47)/1914: 1–98.
- MURKO 1943 – MURKO, Vladimir. *Denar*. Ljubljana, 1943: Svet.
- MUŠMOV 1924 – MUŠMOV, N. Monetite i pečatite na b'lgarskite care. Sofija, 1924.
- MUŠMOV 1936 – MUŠMOV, Nikola A. Ohridski monetarnici. *Makedonski pregled (Sofija)*, 2/1936.

n

- NANIUS 1752 – NANIUS, Bernardus: *De duobus inperatorum Rassiae nummis editio altera, monetis, ac documentis adhuc ineditis aucta*. 1752.
- NEUMANN 1904 – NEUMANN, Bernhard. *Metalle*. Halle a.S., 1904: W. Knapp.
- NEWALD 1883 – NEWALD, Johann. *Das Oesterreichische Münzwesen unter Ferdinand I.*, I–II. Wien, 1883.
- NEWALD 1883a – NEWALD, Johann. Zrinyi-Münzen. *Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien*, 1/1891, I: 3–4.
- NOVAKOVIĆ 1877 – NOVAKOVIĆ Stojan. Dr Janko Šafarik. *Rad JAZU*, 41, 1877: 190–226.
- NUBER 1897 – NUBER, C. F. Prinos kronologiji slavonskih novaca. *GZM*, 9/1897: 169–179.
- NUBER 1899 – NUBER, C. F. Beitrag zur Chronologie slavischer Münzen. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, 6/1899: 467–477.
- NUMIZMATIČKA zbirka na Narodna banka na Republika Makedonija. – Numismatic collection of the National Bank of the Republic of Macedonia. Skopje, 1999.

o

- ONDROUCH 1958 – ONDROUCH, Vojtech. *Keltské mince typu Biatic z Bratislavy. Poklad veľkých strieborných mincí z roku 1942*. Bratislava, 1958.
- OŠTRIĆ 2002 – OŠTRIĆ, Goroslav. *Monumenta heraldica. Izvor iz heraldičke baštine Primorsko-goranske županije*. Rijeka, 2002.
- OVERBECK 1997 – OVERBECK, Bernhard H. Keltisches Münzwesen. *International Numismatic Commission. A Survey of Numismatic research 1990–1995. International Association of Professional Numismatists*, s.p. 13, 1997: 143–164.

p

- PAPADOPOLI 1889 – PAPADOPOLI, Nicolò. *Moneta Dalmatiae: lettura fatta al R. Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti il 14 luglio 1889*. Milano, 1889: Tipografia Editrice L. F. Cogliati.
- PAPADOPOLI 1893 – PAPADOPOLI, Nicolò. *Le Monete di Venezia descritte ed illustrate*, I. Venezia, 1893.
- PAPADOPOLI 1904 – PAPADOPOLI, Nicolò. *Monete trovate nelle rovine del campanile di S. Marco*. *Bullettino di numismatica*, 1904: 1–8.
- PAPADOPOLI 1904 – PAPADOPOLI, Nicolò. *La tariffa Veneta del 1543*. *RIN*, 17/1904, 3: 1–8+.

- PAPADOPOLI 1906 – PAPADOPOLI, Nicolò. *Le Monete anonime di Venezia dal 1472 al 1605*. Milano, 1906.
- PAPADOPOLI 1907 – PAPADOPOLI, Nicolò. *Le Monete di Venezia descritte ed Illustrate, II*. Da Nicolò Tron a Marino Grimani 1472–1605. Venezia, 1907.
- PAPADOPOLI 1915 – PAPADOPOLI, Nicolò. Leonardo Donà doge di Venezia e le sue monete (1606–1612). *RIN*, 28/1915, 1–2: 1–52.
- PAPADOPOLI 1916 – PAPADOPOLI, Nicolò. Il ducato d'oro di Deodato di Gozon. Gran Maestro dell' Ordine di San Giovanni di Gerusalemme a Rodi (1346–1353). *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, lettere ed arti*, 1915/1916, 75 (2): 633–636.
- PAPADOPOLI 1919 – PAPADOPOLI, Nicolò. *Le Monete di Venezia descritte ed Illustrate, III (+tavole) de Leonardo Donà a Lodovico Manin 1606–1797*. Milano, 1919. 58
- PATRIGNANI 1932 – PATRIGNANI, Antonio. Le zecche ed i tipi monetari della Dalmazia. *Archivio storico per la Dalmazia*, 12/1932, 72: 601–618.
- PAULSEN 1933 – PAULSEN, Rudolf. *Die Münzprägungen der Boier mit Berücksichtigung der vorboiischen Prägungen. I Textband mit 100 Abbildungen auf 5 Tafeln und einer Fundkarte. II Tafelband mit 1190 Abbildungen auf 53 Tafeln*. Leipzig – Wien 1933.
- PAWLOWSKI 1885 – PAWLOWSKI, Alexander Ritter von. Zwei Vorträge über Nachahmung und Nachfälschung von Münztypen. *NZ*, 17/1885: 145–166.
- PEETZ, K. 1915 – Zur Geschichte der internationalen Falschmünzerei. *MonNGW*, 10/1915, 3: 19–22; 77–79.
- PEETZ – RAUDNITZ 1898 – PEETZ, Karl – Joseph RAUDNITZ – *Geschichte des Maria-Theresien-Thalers*. Wien, 1898.
- PEGAN 1968 – PEGAN, Efrem. Die Tetradrachmen Alexanders des Großen mit dem Adler, ihre Herkunft und Entstehungszeit. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 18/1968: 99–111+T. 10–12.
- PETKOVIĆ 1929 – PETKOVIĆ, Vladimir Smederevski grad. *Narod. enciklopedija*, IV. Zagreb, 1929: 248–249.
- PETROVIĆ 1925 – PETROVIĆ, Jozo. Novac despota Stefana Lazarevića. *Narodna starina*, 4/1925: 11: 330–344.
- PETROVIĆ 1932 – PETROVIĆ, Jozo. Nekoji retki stari srpski novci. Résumé: Einige seltene serbische Münzen. *Starinar*, 1932: 5–8.
- PETROVIĆ 1933 – PETROVIĆ, Jozo. Dospot Đurađ Branković u svetlu numizmatike. *Numizmatičar*, 1/1933: 10–18.
- PETROVIĆ 1933 – PETROVIĆ, Jozo. Iz zbirke numizmatičara predratne Srbije. *Numizmatičar*, 1/1933: 30–35.
- PETROVIĆ 1934 – PETROVIĆ, Jozo. Veoma retki srpski srednjevekovni grošići iz sela Malo Bonjice kod Vlasotinaca. Résumé: Münzenfund aus Malo Bonjince. *Starinar*, 8–9/1933/34: 14–27.
- PETROVIĆ 1934 – PETROVIĆ, Jozo. Nove vrste novaca despota Đurđa Brankovića. *Numizmatičar*, 2/1935: 29–30.
- PETROVIĆ 1935 – PETROVIĆ, Jozo. Dosada nepoznat groš. *Numizmatičar* 2/1935: 29–30.
- PETROVIĆ 1937 – PETROVIĆ, Jozo. Najstariji srpski novac. *Istoriski pregled*, 1/1939: 16.
- PETROVIĆ 1940 – PETROVIĆ, Jozo. Novac despota Stefana Lazarevića 1389–1427. *Narodna starina*, 4/1940: 1–16+T. 1–2.
- PICHLER 1865 – PICHLER, Friedrich. Die keltischen und consularen Münzen der Steiermark. Mit einer Einleitung über die Pflege der Numismatik im Lande. *Repertorium der Steierischen Münzenkunde*. I. Graetz, 1865.
- PIETA – KOLNÍKOVÁ 1986 – PIETA, Karol – Eva KOLNÍKOVÁ. Druhý hromadný nález keltických mincí z Dolného Kubína – Veľkého Bysterca. Zusammenfassung: Zweiter Depotfund keltischer Münzen aus Dolný Kubín – Veľký Bysterec. *SlovArch*, 34/1986, 2: 383–408.

- PINK 1929 – PINK, Karl. Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn. A Keleti kelták és szomszédjaik pénzverése. *Dissertationes pannonicae* (Budapest), ser. II, 15/1939.
- PINK 1937 – PINK, Karl. Keltisches Silbergeld in Noricum. *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, 1937, 24.
- PINK 1950 – PINK, Karl. Einführung in die keltische Münzkunde mit besonderer Berücksichtigung Österreichs. *Archaeologia Austriaca*, Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs (Wien), 6/1950.
- PINK 1951 – PINK, Karl. Keltische Münzen in Österreich. *NZ* (Wien), 74/1951: 50–53.
- PINK 1952 – PINK, Karl. The Triumviri Monetales and the Structure of the Coinage of the Roman Republic. *Numismatic Studies* (New York), 7. 1952: American Numismatic Society.
- PINK 1957 – PINK, Karl. Der Turnierreiter. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 77/1957.
- PINK 1960 – PINK, Karl. Einführung in die Keltische Münzkunde, mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen Raumes. *Archeologia Austriaca*. Wien, 1960.
- PLIVERIĆ 1901 – PLIVERIĆ, Josip. *Hrv.-ug. državno pravo*. (Kroatisch-ungarisches Staatsrecht). Zagreb, 1901.
- POPOVIĆ 1979 – POPOVIĆ, Petar. Ostava barbarskog novca iz Barande. Trésor de monnaies barbares de Baranda. *Starinar*, 31/1981: 171–177+T. 1–5.
- POPOVIĆ 1983 – POPOVIĆ, Petar. Ostave srebrnog novca iz Krčedin. A hoard of silver coins from Krčedin. *Numizmatičar*, 6, 1983: 11–20+T. 1–8.
- POPOVIĆ 1983 – POPOVIĆ, Petar. Le monnayage des Scordisques. *Études Celtiques*, 20–21, 1983: 59–80.
- POPOVIĆ, P. 1987 – POPOVIĆ, Petar. Novac Skordiska. *Novac i novčani promet na Centralnom Balkanu od IV. do 1. veka pre n. e. Le monnayage des Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVe–Ier s. av. n. è.* Beograd – Novi Sad, 1987.
- PRICE 1985 – PRICE, Martin Jessop. In the wake of Alexander: coins as evidence for the clash of cultures under the Macedonian Empire. *Praktika tou XII dieithnous synedriou klasikes arhaiologias. Athena*, 4–10 septembrou 1982, I. Athena, 1985: 243–247.
- PROBSZT 1954 – PROBSZT, Günther von. *Quellenkunde der Münz- und Geldgeschichte der ehemaligen Österreichisch-Ungarischen Monarchie*. Graz, 1954.
- PROBSZT 1957 – PROBSZT, Günther von. Der Siegeszug des ungar. Goldes im Mittelalter. *Der Anschnitt*, 9, 1957.
- PROBSZT 1958 – PROBSZT, Günther von. *Die Münzen Salzburgs*. Basel – Graz, 1958.
- PROBSZT 1960 – PROBSZT, Günther. Quellenkunde der Münz- und Geldgeschichte der ehemaligen Österreichisch-Ungarischen Monarchie. *Akademische Druck- u. Verlagsanstalt GRAZ*, 1960, 1: 1–16.
- PROBSZT 1960 – PROBSZT, Günther. Türkei. *Numismatische Literatur Osteuropas und des Balkans*. Graz, 1960.
- PROBSZT 1960 – PROBSZT, Günther. I. *Nachtrag als Beilage zur Zeitschrift Numismatische Literatur Osteuropas und des Balkans, 1. Jahrgang*, Heft I. Graz, 1960.
- PROKISCH 1993 – PROKISCH, Bernhard. *Keltische Fundmünzen aus Oberösterreich. Die Römischen Münzen des Stadtmuseums Nordico in Linz*. Linz, 1993.
- PUSCHI 1884 – PUSCHI, Alberto. *La zecca de Patriarchi d'Aquileja*, Trieste, 1884.

q

QUIGGIN 1949 – QUIGGIN, Hingston Alison.
A survey of primitive money. The beginnings of currency. London, 1949.

r

RAČIĆ 1952 – RAČIĆ. Novac. Zagreb, 1952.

RADIĆ 1994 – RADIĆ, Vesna. *Osam vekova Srpskog dinara srednjovekovni novac. – Eight centuries of the Serbian dinar medieval coins.* Beograd, 1994.

RADOJIČIĆ 1937 – RADOJIČIĆ, Đorđe. Novac despota Stevana iz »Nove Ceke«. *Starinar*, 12/1937: 45–46.

RADOJIČIĆ 1938 – RADOJIČIĆ, Đorđe Sp. Sevastokrator Vlatko i njegov novac. *Starinar*, 13/1938: 71–74.

RAZMOVSKA-BAČEVSKA 2002 – RAZMOVSKA-BAČEVSKA, Danica. *Numizmatičke naočice od jugozapadnog dela na republika Makedonija od V vek pr. n.e. do XIV vek. – Numismatic finds from the south-western part of republic of Macedonia from V B.C. to XIV ad.* Ohrid, 2002.

REICHEL 1843 – REICHEL Jacob. *Serbiens alte Münzen.* St. Petersburg, 1843.

REICHENBACH 1883 – REICHENBACH, Theodor. Die Münzen und Schaustücke des Grafen Nicolaus I. Zriny. *Aus Dresdner Sammlungen*, III. Herausgegeben von der Numismatischen Gesellschaft zu Dresden anlässlich ihres zehnjährigen Jubiläums Dresden 1883.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1949 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Dva skupna nalaza rimskog carskog novca kod Dugopolja u Dalmaciji. 1. Nalaz rimskih sestercija na Kočinjem brdu; 2. Mali depozit »antoninijana« iz Dugopolja. *VAHD*, 52/1935–1949: 239–278.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1953 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Dva skupna nalaza rimskog carskog novca kod Dugopolja u Dalmaciji. *VAHD*, 52, 1950: 239–278+T. 14–19.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1953 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. K pitanju historiciteta nekih grčkih kovnica na našoj obali. Herakleja i Korkyra Melaina. (Résumé:) Autour d'un problème d'histoire de quelques hôtels des monnaies grecques sur notre côte adriatique. *Numizmatika*, 5, 1953: 3–9.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1957 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Quelques remarques sur les monnaies grecques de Dalmatie. Actes du IIe Congrès international de numismatique, II, Paris, 1957: 83–87.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1964 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Ballaios et Paros. Contribution à la typologie et à l'iconographie des monnaies gréco-illyriennes. *AI*, 5/1964: 83–92.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1965 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Numizmatika: Uvod, Hrvatska. *Enciklopedija Jugoslavije*, 6. Zagreb, 1965: 318, 320–322.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1965a – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Prolegomena ilirskoj numografiji. Résumé: Prolegomènes à l'étude de numismatique illyrenne. *GCBI*, 3, 1965 (1967), 1: 77–93.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1967 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Ilirski vladari u svijetlu epigrafskih

- i numizmatičkih izvora. *Historijski zbornik* (Zagreb), 19–20/1966–1967; 295–310.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1967a – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Prilog emisijama srebrnog novca ilirskog kralja Baleja. Uz dva neobjavljena primjerka. Summary: An essay on silver coins coined during the reign of the Illyric king Ballaios. Zusammenfassung: Ein Beitrag zu den Emmisionen der Silbermünzen des Illyrischen Königs Ballaios. *NV*, 14/1967, 25: 1–6; RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 353–357.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1968 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Još o »medaljoni ilirskog plemena Jasi. Summary: Once again about the medallion of the Illyric tribe Jasi. Zusammenfassung: Nochmals über das Medaillon des Illyrischen Stammes Jasi. *NV*, 15/1968, 26: 31–37.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1969 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Neki problemi tipologije i kronologije novca ilirskog kralja Gencija. Summary: Some problems concerning the typology and the chronology of coins minted during the reign of the Illyrian king Genthius. Zusammenfassung: Einige Probleme betreffend die Typologie der Münzen des Illyrischen Königs Gentius. *NV*, 16/1969, 27: 1–10 + 2 T.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1970 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. »Ἰόνιος τὸ γένος Ἰλλυριός« i novci grčko-ilirskih novnica na Jadranu. Summary: »Ἰόνιος τὸ γένος Ἰλλυριός« and the Graeco-Illyrian Coinage. *Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*. Zagreb, 1970: 347–376 + T. I–IV. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 245–259.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1970a – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Neki problemi tipologije i kronologije novca ilirskog kralja Gencija. Summary: Some problems concerning the typology and chronology of coins emitted during the reign of the Illyric king Gentius (Continuation). Zusammenfassung: Einige Fragen betreffend die Typologie und Chronologie der Münzen des illyrischen Königs Gentius (Fortsetzung). *NV*, 17/1970, 28: 1–10; RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 283–294.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1971 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Ilirske onomastičke studije, IV. Numizmatika kao izvor ilirskoj antroponimiji. Résumé: Études d'onomastique illatienne (IV). La numismatique et l'anthroponymie illyrienne. *ŽA*, 21/1971, 2: 381–397; RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 801–815.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1973 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Ilirski vladarski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Résumé: Monnaies des rois illyriens au Musée Archéologique de Zagreb. *VAMZ*, 3.s., 6–7/1972–73: 45–56 + 8 Pls.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1973a – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Uz nalaz doskora nepoznata labeatskog novca. Prilog iokonografiji ilirskog »Plemenskog novca«. Zusammenfassung: Zum Fund der noch unlängst unbekanntenen Münzen von Labeaten. Summary: Relating to the hitherto unknown coins of the Labeatae. *NV*, 20/1973, 31: 9–24; RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 307–320.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1976 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. L'atelier monétaire de Rhizon et ses émissions. Kovanje i kovnice antičkog i srednjovekovnog novca. Beograd, 1976: 35–46. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1976a – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Intervention sur des sujets de numismatique. I. Colloque des études illyriennes. Tirana, 1972. *Iliria*, 4,1/1976: 425–446.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1976b – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Grci i Illiri na istočnom Jadranu u svjetlu numizmatičkih izvora. Riassunto: Greci e Illiri nell'Adriatico orientale alla luce delle fonti numismatiche. *Jadranska obala u protohistoriji. Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Arheološki institut*. Zagreb, 1976: 185–197.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1979 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Josip Brunšmid. *Corolla memoriae Iosepho Brundšmid dicata (HAD)*. Vinokovci, 1979: 13–30.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1979 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. O pitanju prekova u emisijama grčko-ilirskih kovnica na Jadranu. Summary: On recoinages of Grecian-Illyrian mints on the Adriatic. *NV*, 22/1970, 33: 3–12 + 2 t.; RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 381–390.

- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1980 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. O knidskoj kolonizaciji otoka Korčule. Résumé: Colonisation cnidienne de l'île de Korčula. *Diadora*, 9, 1980: 229–250.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1981 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. O tipologiji novca »kralja Monunija» i pitanju njegova identiteta. Résumé: Sur la typologie de la monnaie du »roi Monounio» et sur le problème de son identité. *GodANU-BIH, CBI*, 19/1981, 17: 97–123+T. 1–4. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 261–281.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1983 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Prilog nekim neriješenim pitanjima ilirske numografije. Summary: A contribution to some unsettled questions of Illyrian numismatics. *NV*, 22/1970, 33: 3–15; RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 391–398.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1985 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Novi prilozi pitanju *RHE-DON* – emisija lješke kovnice. Résumé: De nouveaux apports concernant les émissions à la légende RHEDON de l'atelier de Lissos. *VAMZ*, 3.s., 18/1985: 45–56.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1985 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Uz prijedlog za novu kronologiju Balejevih emisija. Summary: Some remarks on a proposal for a new chronology of Ballaios' emssions. *NV*, 28/1985, 39: 3–11.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 295–305.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Iliri i antički svijet. Ilirološke studije. Povijest – arheologija, – umjetnost – numizmatika – onomastika. The Illyrians and the classical world. A synthetic review. Les Illyriens et le monde antique. Aperçu synthétique des problèmes traités (en guise de résumé). Split, 1989.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989a – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Kovnica antičkog Risna (Rhizon) i njene emisije. U: RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 321–331.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989b – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Jedan nepoznati nalaz ilirskog i grčkog novca iz Risna. U: RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 333–340.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989c – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Hvarsko-ilirski dinast Balej i grad *Pharos*. Prilog tipologiji grčko-ilirskog novca. U: RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 341–351.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989d – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Uz prijedlog za novu kronologiju Balejevih emisija. U: RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 359–368.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989e – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Odabrani primjerci ilirskog vladarskog novca. (Iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu). U: RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 369–379.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989f – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. Grčko-ilirske emisije i pitanje »ilirskog novca. (Epilegomena »ilirskoj« numografiji. U: RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989: 399–409.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1990 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. »Illyrico-Pannonica« kao tema legendi u rimskoj numografiji. Summary: »Illyrico-Pannonica« in inscriptions on Roman coins. *VAMZ*, 3.s., 23/1990: 75–96.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1992 – RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje. O uništenom središnjem motivu friza Dioklecijanova mauzoleja u Splitu. Summary: On destroyed central motif of the frieze in Diocletian's mausoleum. *Prijateljstvo zbornik 1, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32, 1992: 99–115.
- RENGJEO 1929 – RENGJEO, Ivan. Novci Nikole Iločkog. Sarajevo, 1929: 1–16.
- RENGJEO 1930 – RENGJEO, Ivan. Novci grofa Nikole Zrinskog. *Napredak*, 20(21!)/1931: 49–64. + Sarajevo, 1930: 1–16.
- RENGJEO – RENGJEO, Ivan. Novci i medalje bana Jelačića. *Napredak*, 21(22)/1932: 71–88. – Sarajevo, 1931: 1–20.
- RENGJEO 1933 – RENGJEO, Ivan. Tursko-bosanski novci. *Napredak*, 22(23)/1933: 168–183.
- RENGJEO 1935 – RENGJEO, Ivan. Hrvatsko-dalmatinski novci. *Napredak*, 25/1935: 70–85.

- RENGJEO 1936 – RENGJEO, Ivan. Prvi hrvatski novci. *Napredak – kalendar za 1937*, 27/1936: 70–85.
- RENGJEO 1936 – RENGJEO, Ivan. Novci bana Bavla Šubića (Prilog hrvatskoj numizmatici) Studija. *Numizmatika*, 2–4/1934–36: 94–105.
- RENGJEO 1936 – RENGJEO, Ivan. Prvi hrvatski novci. *Napredak – kalendar za 1937*, 27/1936: 70–85.
- RENGJEO 1937 – RENGJEO, Ivan. Zlatni novac bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Sarajevo, 1937.
- RENGJEO 1939 – RENGJEO, Ivan. Nepoznati bosanski novac. *Numizmatičke vijesti*, 1/1939: 1: 3–5.
- RENGJEO 1939 – RENGJEO, Ivan. Početak kovanja slavonskih banovaca. *Napredak – kalendar za 1940*, 30/1939: 177–193.
- RENGJEO 1939 – RENGJEO, Ivan. Kraljevski novac Tvrtka I. *Numizmatičke vijesti*, 1/1939, 2: 1–3.
- RENGJEO 1939 – RENGJEO, Ivan. Neobjavljeni dinar Stjepana Tomaševića. *Numizmatičke vijesti*, 1/1939, 4: 2–6.
- RENGJEO 1943 – RENGJEO, Ivan. Novci bosanskih banova i kraljeva. Sarajevo, 1943: 237–291.
- RENGJEO 1944 – RENGJEO, Ivan. Četverostruki dukat kralja Stjepana Tomaševića. *Hrvatski zmaj*, Zagreb, 1944: 28–40.
- RENGJEO 1953 – RENGJEO, Ivan. Nalaz u Klopču. Zusammenfassung: Der Fund von Klopče. *Numizmatika*, 5, 1953: 27–29.
- RENGJEO 1953 – RENGJEO, Ivan. Novci Celjskih grofova Fridrika II. i Ulrika II. (Zusammenfassung:) Die Münzen der Grafen Friedrich II. und Ulrich II. von Celje (Cilli). *Numizmatika* (Zagreb), 5, 1953: 35–38.
- RENGJEO 1953 – RENGJEO, Ivan. Papirni novac u Hrvatskoj 1848, 1849 i 1850. (Zusammenfassung:) Papiergeld in Kroatien in den Jahren 1848, 1849 und 1850. *Numizmatika* (Zagreb), 5, 1953: 44–57.
- RENGJEO 1953 – RENGJEO, Ivan. Stariji hrvatski numizmatičari. (Zusammenfassung:) Ältere kroatische Numismatiker. *Numizmatika* (Zagreb), 5, 1953: 60–81.
- RENGJEO 1955 – RENGJEO, Ivan. Zadarski opsadni novac iz 1813. *Numizmatičke vijesti*, 2/1855, 5: 6–9.
- RENGJEO 1956 – RENGJEO, Ivan. Patina. *Numizmatičke vijesti* (Zagreb), 3/1956, 6–7, 31–32.
- RENGJEO 1957 – RENGJEO, Ivan. Dvije neobjavljene varijante novca bana Tvrtka (1353–77). *Numizmatičke vijesti*, 4/1957, 8–9: 11–12.
- RENGJEO 1958 – RENGJEO, Ivan. Slovenske kovnice XIII. stoljeća uz granicu Hrvatske. *NV*, 5/1958, 12: 20–26.
- RENGJEO 1959 – RENGJEO, Ivan. *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*. Graz, 1959.
- RENGJEO 1959 – RENGJEO, Ivan. Kovnica Stjepana II. Tomaševića. *Numizmatičke vijesti*, 6/1959, 13: 7–12.
- RENGJEO 1959 – RENGJEO, Ivan. Slovenski srednjeveški novci. *Numizmatični vestnik* (Ljubljana), 2/1959, 2: 43–64 + 3 T.
- REPERTORIUM zur neuzeitlichen Münzprägung Europas, XVIII Südosteuropa. Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik 5. Wien, 1999.
- RESCH 1901 – RESCH, Adolf. *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*. Hermannstadt, 1901.
- REŠETAR 1908 – REŠETAR, Milan. Novci iz Poljičkog statuta. *Glasnik Zemaljskog muzeja* (Sarajevo), 20/1908: 39–41.
- REŠETAR, M. 1920 – REŠETAR, Milan. Numizmatika u Jugoslaviji. *Jugoslavenska obnova-njiva*, 4/1920, 40: 776–779.
- REŠETAR 1924, 1925 – REŠETAR, Milan. *Dubrovačka numizmatika*, I–II. Srijemski Karlovci – Beograd–Zemun, 1924, 1925.
- REŠETAR, M. 1925 – REŠETAR, Milan. Novci krivotvoreni od bosanskih vladara. *Prosveta* (Sarajevo). 1925: 80–83.
- REŠETAR, P. 1891–1892 – REŠETAR, Pavao. *La zecca della Repubblica di Ragusa*. Split, 1891–1892

- RÉTHY 1898 – RÉTHY, László. *Corpus nummorum Hungariae*. Magyar egyetemes éremtár. I kötet. Árpádházi királyok kora. A M. tud. akadémia archsel. bizottsága megbízásából. Budapest, 1898.
- RÉTHY 1907 – RÉTHY, Laszlo. *Corpus nummorum Hungariae*, II. Budapest, 1907.
- RÉTHY – PROBSZT 1958 – RÉTHY, Ladislaus. – PROBSZT, Günther–Graz. *Corpus nummorum Hungariae, Im Auftrag der Archäologischen Kommission der ungarischen Akademie der Wissenschaften*. Budapest 1958.
- RICCIO 1843 – RICCIO, Dal Giudice Gennaro. *Le Monete delle antiche famiglie di Roma fino allo imperadore Augusto inclusivamente co'suoi Zecchieri dette comunemente consolari²*. Napoli, 1843.
- RIZZOLLI 1991 – RIZZOLLI, Helmut. *Münzgeschichte des alptirolischen Raumes im Mittelalter und corpus nummorum tirolensium mediaevalium*. Bozen, 1991.
- RIZZOLLI 1995 – RIZZOLLI, Helmut. Südliche Einflüsse auf das Münz- und Bankwesen Tirols zur Zeit Meinhards II. und seiner Söhne. *Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.–14. Jahrhundert)*, Sigmaringen, 1995: 191–202.
- RIZZOLLI 1995 – RIZZOLLI, Helmut. Das Geld. *Tiroler Landesauaatellung*, 1995, 10–8. 283–296.
- RIZZOLLI 1995 – RIZZOLLI, Helmut. Die meinhardinische Kleinmünzenpolitik im Lichte der Streufunde von St. Blasius in Truden. *Tiroler Heimat*, 59, 1995: 55–65.
- RIZZOLLI 1995 – RIZZOLLI, Helmut. Aspetti cronologici di alcune monete trentine alla luce del tesoretto di Magré all' Adige/Bassa Atesina. *Un museo nel Castello del Buonconsiglio. Acquisizioni, contributi, restauri*. Trento, 1995.
- RIZZOLLI 2006 – RIZZOLLI, Helmut. *Münzgeschichte des Alptirolischen Raumes im Mittelalter*. Band II: *Die Meraner Münzstätte unter den Habsburgern bis 1477 und die Görzische Prägestätte Lienz/Tolbach*. Bozen, 2006: Verlagsanstalt Athesia.
- ROBEV 2003 – ROBEV, Nikola. Dubrovački novac u Osmanskom Carstvu od XVI. do XVIII. stoljeća (s osvrtom na bugarske zemlje). Summary: The Circulation of Ragusan Coins within the Ottoman Empire from the Sixteenth to the Eighteenth Century (with Particular Emphasis on the Bulgarian Lands). *Odnosi Hrvata i Bugara od X. do XIX. stoljeća s posebnim osvrtom na vrijeme Dubrovačke Republike*. Zagreb, 2003: 223–245.
- ROHDE 1881 – ROHDE, Theodor. *Die Münzen des Kaisers Aurelianus, seiner Frau Severina und der Fürsten von Palmyra*. Miskolcz, 1881.
- ROHDE 1882 – ROHDE, Theodor. *Die Münzen des Kaisers Aurelianus, seiner Frau Severina und der Fürsten von Palmyra*. Miskolcz, 1882.
- ROMAN provincial coinage volume I *From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69) Part I Introduction and Catalogue. II Indexes and Plates*. BURNETT, Andrew – AMANDRY, Michel – RIPOLLÉS, Pere Pau. British Museum Press, London – Bibliothèque Nationale, Paris. 1992.
- ROSTOWZEW 1903 – ROSTOWZEW 1903 – ROSTOWZEW Michail. *Tesserarum urbis Romae et suburbi plumbearum sylloge*, I –II (T.I-XII). St.–Petersbourg, 1903.
- ROSTOWZEW 1905 – ROSTOWZEW Michail. *Tesserarum urbis Romae et suburbi plumbearum sylloge*. Supplementum I. St.–Petersbourg (Petropolis), 1905.
- RUPP 1841–1846 – RUPP, Iacobus. Numi Hungariae hactenus cogniti quod delineatos, e monumentis historico-numariis illustratos exhibet I. Periodus Arpadiana. II. Periodus mixta. Budae 1841–1846.
- RUSSKAJA numizmatika XI–XX vekov, *Material'i i issledovanija*. Leningrad, 1979.
- RUZICKA 1924 – RUZICKA, Leon. Einstempe-lungen suf römischen Konsular-Denaren und auf barbarischen Silbermünzen. *Berliner Münzblätter* N.F. 1924, 257: 1–29.
- RUZICKA 1928 – RUZICKA, Leon. Inedita aus Moesia inferior III. *VHAD*, n.s., 15/1928: 225–248.

- SABATIER 1862 – SABATIER, Jean. *Description générale des monnaies byzantines frappés sous les empereurs d'Orient depuis Arcadius jusqu'à la prise de Constantinople par Mahomet II, suite et complément de la description historique des monnaies frappées sous l'empire Romain. par M. Henry Cohen I–II.* Paris, 1862.
- SACCOCCI 1991 – SACCOCCI, Andrea. La moneta nel Veneto medioevale (secoli X–XIV). *Il Veneto nel medioevo. Dai comuni cittadini al predominio scaligero nella Marca.* Verona, 1991: 243–262.
- SACCOCCI 1995 – SACCOCCI, Andrea. Moneta locale e moneta internazionale nelle fonti scritte medioevali: problemi di interpretazione. *Forme di contatto tra moneta locale e moneta straniera nel mondo antico*, 1995: 137–148.
- SACCOCCI 1995 – SACCOCCI, Andrea. Produzione e circolazione di moneta nel Veneto (1332–1405). *Il Veneto nel medioevo. Le signorie trecentesche*, 1995: 249–269.
- SACCOCCI 1996 – SACCOCCI, Andrea. Gli studi di numismatica medioevale al tempo del patin. *Quaderni per la storia dell'università di Padova*, 29/1996: 79–88.
- SALLET 1888. SALLET, Alfred von. Beschreibung der antiken Münzen I. Taurische Chersonesus, Sarmatien, Dacien, Pannonien, Moesien, Thracien, thracische Könige Königliche Museen zu Berlin. Berlin, 1888.
- SALLET 1889. SALLET, Alfred von. Beschreibung der antiken Münzen II. Paeonien, Macedonien, die macedonischen Könige bis Perdicas III. Berlin, 1889.
- SALLET 1894. SALLET, Alfred von. *Beschreibung der antiken Münzen III. Aes Rude, aes Signatum, aes Grave. Die geprägten Münzen von Etrurien bis Calabrien.* Berlin, 1894.
- SALZMANN 2009 – SALZMANN, Dieter. Selbstsicht eines Statthalters. Die Münzbidlnisse des P. Quinctilius Varus. *2000 Jahre Varusschlacht. Imperium.* Haltern am See, 2009: 167–171.
- SAMMLUNG Franz Trau. *Münzen der römischen Kaiser.* Wien, 1935.
- SARIA 1925 – SARIA, Balduin. Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja u Beogradu. IV. Kičevska ostava. Prilog starosrpskoj numizmatici. *Starinar*, III. ser., 3/1924–1925: 73–91.
- SARIA 1926 – SARIA, Balduin. Kovnice novca. U: STANOJEVIĆ, Stanoje. *Narodna enciklopedija Hrvatsko-srpsko-slovenačka*, II. Zagreb, 1926: 462–464.
- SARIA 1927 – SARIA, Balduin. Novac despota Stefana Lazarevića. *Starinar*, 4/1926–1927: 91.
- SARIA 1954 – SARIA, Balduin. Die Entwicklung des altserbischen Münzwesens. *Südost-Forschungen* (München), 13/1954: 22–61.
- SAULCY 1847 – SAULCY, Felicien de. *Numismatique des croisades.* Paris, 1847: Rollin.
- DIE SCHAUSAMMLUNG des Münzkabinetts im KaiserFriedrich-Museum. Eine Münzgeschichte der europäischen Staaten.* Berlin, 1919.
- SCHEFFLER 1908 – SCHEFFLER, Johannes. Das Geldwesen der Vereinigten Staaten von Amerika im 19. Jahrhundert. vom Standpunkte des Staates im Überblick. Strassburg, 1908.
- SCHINDLER 1951 – SCHINDLER, Leo. *Byzantische Regententabellen. (Erweiterter Separatabdruck aus den »Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft«).* Wien, 1948.
- SCHLOSSER 1893 SCHLOSSER, Julius von. *Kunsthistorische Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. Beschreibung der altgriechischen Münzen I Thessalien, Illyrien, Dalmatien und die Inseln des Adriatischen Meeres, Epeiros.* Wien, 1893.
- SCHLUMBERGER 1877 – SCHLUMBERGER, Léon-Gustave. Monnaies d'or d'un chef bulgare XIe siècle Sermon, gouverneur de Sirmium. *Revue Archéologique* (Paris), 32/1877: 173–176.

- SCHLUMBERGER 1954 – SCHLUMBERGER, G. *Numismatique l'Orient Latin. Part illustrée*. Graz, 1954.
- SCHOU 1926 – SCHOU, Hans Henrik. *Beskrivelse af danske og norske mønter 1448–1814–1923*. København, 1926.
- SCHRÖTTER 1930 – SCHRÖTTER, Friedrich Freiherr von. *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin–Leipzig, 1930.
- SCHRÖTTER 1970 – SCHRÖTTER, Friedrich Freiherr von. *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin–Leipzig, 1970.
- SCHOU 1926 – SCHOU, Hans Henrik. *Beskrivelse af danske og norske mønter 1448–1814–1923*. København, 1926.
- SEGRÈ 1928 – SEGRÈ, Angelo. *Metrologia e circolazione monetaria degli antichi*. Bologna 1928: N. Zanichelli.
- SERAFINI 1910–1913 – SERAFINI, C. *Le monete e le bolle plombee pontificie del medagliere Vaticano*, I–III. Milano, 1910, 1912, 1913.
- SESTINI 1830 – SESTINI, Domenico. *Descrizione delle Medaglie antiche Greche del Museo Hedervariano*, I. *Dal Chersoneso Taurico fino a tutta la Tessaglia e isole appartenenti alla medesima e alla Macedonia parte Europea*. Firenze, 1830.
- SMAJLAGIĆ 2005 – SMAJLAGIĆ, Robert. Skupni nalaz novca 12. i 13. stoljeća iz Ostrova kraj Nuštra. Summary: Hoard of 12th and 13th century silver coins from Ostrovo near Nuštar. *NV*, 47/1955, 58: 134–153.
- SMIČIKLAS 1897 – SMIČIKLAS, Tadija. Život i djela Šime Ljubića. *Ljetopis JAZU*, 12/1897: 150–243.
- SMIČIKLAS 1912–1935 – SMIČIKLAS, Tadija. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 10, 1912; 11, 1913; 12, 1914; 13, 1915; 14, 1916; 15, 1935.
- SMOQUINA 1932 – SMOQUINA, Mario. La carta moneta civica di Fiume negli anni 1848, 1849 e 1850. *Rivista semestrale "Fiume" della Società di studi Fiumani* (Rijeka), 10/1932, 1–2: 179–187.
- SOKOL 1994 – SOKOL, Vladimir. Keltski novci na području Zagreba – Sesevskog Prigorja. Muzej sesevskog Prigorja, Sesvete, 17/1994: 19–25. (*)
- SOKOL 1994 – SOKOL, Vladimir. (Keltski novac s Kuzelina). *Zagreb prije Zagreba. Arheološka baština Zagreba od pretpovijesti do osnutka biskupije 1094. The Archaeological Heritage of Zagreb from Prehistory to the foundation of the Bishopric in 1094*. Zagreb, 1994: 98–99, br.118, 123–125.
- SOKOL 2001 – SOKOL, Vladimir. Keltski novac s Kuzelina. Summary: Celtic coins from Kuzelin. *NV*, 43/2003, 54: 4–16.
- STANOJEVIĆ 1925–29 – STANOJEVIĆ, Stanoje. *Narodna enciklopedija Hrvatsko-srpsko-slovenačka*, 1–4. Zagreb, 1925–29.
- STICKEL 1845, 1870 – STICKEL, Johann Gustav. *Handbuch zur morgenländischen Münzkunde*, I–II. Leipzig 1845, 1870.
- STOCKERT 1910 – STOCKERT, Karl. *Die Münzen der Städte Nordalbanien*. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), n. F., 3 (43)/1910: 67–128.
- STOCKERT 1911 – STOCKERT, Karl. Ripostiglio di piccolo di Spalato trovati sull' isola di Bua. *BullDalm*, 34/1911, suppl 2: 1–12.
- STOCKERT 1911 – STOCKERT, Karl. Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde Cattaro. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 4 (44)/1911: 202–236.
- STOCKERT 1912 – STOCKERT, Karl. Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde Cattaro. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 5 (45)/1912: 113–148.
- STOCKERT 1916 – STOCKERT, Karl. Die Prägungen der Gemeinde von Cattaro unter venezianischem Protektorat. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 9 (49)/1916: 1–76.
- STOCKERT 1919 – STOCKERT, Karl. Le monete del Comune di Spalato. *Bulletino* (Split), 40–42/ 1917–1919 (1920!): 1–172.
- STOCKERT 1923 – STOCKERT, Karl. Beitrag zur serbischen Münzkunde (2–4). *Bosnische Fälschungen serbischer Münzen im Mittelalter /*

- Venezianische, von Serbien im Mittelalter gefälschte Mezzanini / Beitrag zur bulgarischen Münzkunde. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), 56/1923: 10–18.
- STÜCKELBERG 1899 – STÜCKELBERG, E. A. *Der Münzsammler. Ein Handbuch für Kenner und Anfänger*. Zürich, 1899.
- SUHLE 1955 – SUHLE, Arthur. *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum XV. Jahrhundert*. Berlin, 1955.
- SUHLE 1965 – SUHLE, Arthur. *Mittelalterliche Brakteaten*. Insel-Verlag, 1965.
- SUHLE 1973 – SUHLE, Arthur. *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert*. Berlin, 1973.
- SVERIGES MYNTHISTORIA. *Statens Historiska Museums Väglednigar*. Stockholm, 1958.
- SVORONOS 1890 – SVORONOS Joannes N. *Numismatique de la crête ancienne accompagnée de l' Histoire, la Géographie et la Mythologie de l' Ile ouverage récompensé par l' académie des inscriptions et belles-lettres (Paris) et publié aux frais de l' assemblée des crétois*. Paris, 1890: Maçon.
- SZÉCHÉNYI 1807 – *Catalogus numorum Hungariae ac Transylvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*, I–III. Pestini, 1807.
- SZENTGÁLI 1908 – SZENTGÁLI, Károly: Ujla-ky Miklós kiadatlan denárja. *Numizmatikai közlöny* (Budapest), 8/1908: 104–105.
- SNG Macedonia. *Sylloge nummorum graecorum*, V. *Ashmolean Museum Oxford*, V, 3. London, 1976.
- SNG Grèce II. – *Sylloge nummorum graecorum. The Alpha Bank collection. Macedonia*, 1. *Alexander I – Perseus*. Athens, 2000.
- SNG Italia, **Milano**, VI, 1 – VISMARA 1997 – VISMARA, Novella. *Sylloge nummorum graecorum, Italia. Milano, Civiche Raccolte Numismatiche*. Vol. VI – Macedonia – Thracia. 1. *Macedonia greca – Paeonia- Emissioni di area celtica*. Milano, 1999.
- SNG Italia, **Milano**, VI, 3 – VISMARA 1997 – VISMARA, Novella. *Sylloge nummorum graecorum, Italia. Milano, Civiche Raccolte Numismatiche*. Vol. VI – Macedonia – Thracia. 3. *Chersonnesus Tauricus – Sarmatia – Thracia – Chersonnesus Thraciae – Isole della Thracia*. Milano, 2000.
- SNG Österreich *Sylloge nummorum graecorum, Sammlung Dreer/ Klagenfurt im Landesmuseum für Kärnten*, 3. *Thracien – Macedonien, Pänien*. Klagenfurt, 1990.
-
- ŠAFARIK 1851–1857 – ŠAFARIK Janko. *Dodatak k' opisaniju stary srbski novaca*. *Glasnik Društva srbske slovenosti* (Beograd), 3/1851; 5/1853; 6/1854; 8/1856; 9/1857.
- ŠELDAROV 1999 – ŠELDAROV, Nikola. *Numizmatička zbirka na Narodna banka na Republika Makedonija. – Numismatic collection of the National Bank of the Republic of Macedonia*. Skopje, 1999.
- ŠELDAROV 2003 – ŠELDAROV, Nikola. *Makedonija i Pajonija, Kolekcija Šeldarov. – Macedonia and Paeonia. Šeldarov Collection*. Skopje, 2003.
- ŠEMROV, A. 1996 – ŠEMROV, Andrej. *Slovenia. Coinage and history*³. Ljubljana, 1996.
- ŠEMROV, A. 1998 – ŠEMROV, Andrej. *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, IV. Berlin, 1998.

- ŠEMROV 1998 – ŠEMROV, Andrej. Das keltische Münzwesen in slowenischen Raum. Kelten, Die Zeit der. *Schild von Steier, Kleine Schriften*, 18/1998: 112–114.
- ŠEMROV 2000 – ŠEMROV, Andrej. Gyllene Mynt och flöjtjen Från 'Divje Babe'. *Slovenien i mynt och historia*. Oslo, 2000. (*)
- ŠEMROV, A. 2001 – ŠEMROV, Andrej. Die Münzen der Grafen [Fürsten] von Cilli, Friedrichs II. und Ulrichs II. Novci grofov [knezov] Celjskih, Friderika II. in Ulrika II.. Guštin [ed.], *Srednjeveško Celje = Medieval Celje*, Ljubljana 2001 (*Archaeologia historica Slovenica* 3): 45–62.
- ŠEMROV, A. 2003 – ŠEMROV, Andrej. Kovnica Kostanjevica (*Landstrass – Landestrost*) v obdobju srednjega veka. Zusammenfassung. Die Münzstätte Kostanjevica (*Landstrass – Landestrost*) im Hochmittelalter. A. SMREKAR [ed.], *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*, Kostanjevica na Krki 2003 [703 str. : ilustr.; 31 cm]: 181–191.
- ŠEMROV, A. 2004 – ŠEMROV, Andrej. *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, V. Mainz am Rhein, 2004.
- ŠEMROV 2005 – ŠEMROV, Andrej. *Gyllene Mynt Och Flöjtjen Från »Divje Babe«*. *Slovenien i Mynt och Historia*. Oslo, 2005; Kungl. Myntkabinetet.
- ŠEMROV, A. 2007 – ŠEMROV, Andrej. *Od bronca do evra. Kratka denarna zgodovina Slovenije. From Bronze Ingots to the Euro. A Short Monetary History of Slovenia*. Ljubljana, 2007.
- ŠENOA 1879 – ŠENOA, August. Srebrn novac Konstancija III. *VHAD*, 1/1879: 20–21.
- ŠEPAROVIĆ 1999 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Numizmatika. U: PETRINEC, Maja – Tomislav ŠEPAROVIĆ – Bono Mato VRDOLJAK. *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split. Katalozi i monografije*, 7. Split, 1999: 39–40, 91, 94–124.
- ŠEPAROVIĆ 2000 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. *Antički zlatnici iz muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*. Split, 2000.
- ŠEPAROVIĆ 2001 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Antoninijani iz Vignja na Pelješcu. Summary: The antoniniani from Viganj on Pelješac Peninsula. *VAHD*, 93/2001: 541–553.
- ŠEPAROVIĆ 2001 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. O medaljonu carice Faustine Mlađe iz Podgrađa kod Benkovca. Summary: Medallion of the Empress Faustina the Younger from Podgrađe near Benkovac. *Opuscula archaeologica*, 26/2002: 133–141.
- ŠEPAROVIĆ 2003 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Zbirka rimskog novca u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split, Katalozi i monografije, 15, Split, 2003.
- ŠEPAROVIĆ 2003a – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Predrimski novac u Muzeju Hrvatskih arheoloških spomenika. Summary: Pre-Roman coins in the Museum of Croatian Archaeological Monuments. *OpA*, 27/2003: 417–433.
- ŠEPAROVIĆ 2003b – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Nove spoznaje o nalazima ranosrednjovjekovnog novca u južnoj Hrvatskoj. Summary: New Insights into the Early-Medieval Coins Discovered in Southern Croatia. *Starohrvatska prosvjeta*, 3.s., 30/2003: 127–137.
- ŠEPAROVIĆ 2005 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Revizija skupnog nalaza rimskog novca iz Kruševa kod Obrovca. Summary: Revision of a hoard of Roman coins from Kruševo near Obrovac. *VAPD (=VAHD)*, 98/2005: 63–72.
- ŠEPAROVIĆ 2005 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Skupni nalaz mletačkog novca iz Dobre Vode kod Benkovca. Summary: The hoard of Venetian coins found in Dobra Voda near Benkovac. *SP*, 3.2., 32/2005: 237–243. (*1471–1521)
- ŠEPAROVIĆ 2006 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Novac iz Čitluka (Aequum) i Jasenskog u Muzeju Cetinske krajine. Summary: The Coinage from Čitluk and Jasensko kept in the Regional Museum in Sinj. *VAPD (=VAHD)*, 99/2006: 207–218.
- ŠEPAROVIĆ 2007 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Skupni nalaz mletačkog novca dužda Pietra

- Gradeniga iz Suvih Dolaca u Kijevu kod Knina. Summary: Hoard of Venetian Coinage of Doge Pietro Gradenigo from Suvi Doci in Kijevo near Knin. *SP*, 3.s., 34/2007: 327–336.
- ŠEPAROVIĆ 2009 – ŠEPAROVIĆ, Tomislav. Osvrt na legijske denare Marka Antonija s posebnim naglaskom na nalaze toga novca u sjevernoj Dalmaciji. Summary: A Review of the Legionary Denarii of Marcus Antonius with Particular Emphasis on the Finds of these Coins in Northern Dalmatia. *Archaeologia adriatica*, 2/2008, 2: 269–274.
- ŠIŠIĆ 1902 – ŠIŠIĆ, Ferdo pl. Vojvoda Vukčić Hrvatinić i njegovo doba 1350–1416. Zagreb 1902.
- ŠIŠIĆ 1914 – ŠIŠIĆ, Ferdo pl. Priručnik izvora hrv. historije, I. Zagreb, 1914.
- ŠIŠIĆ 1925 – ŠIŠIĆ, Ferdo. Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb, 1925.
- ŠMID 1906 – ŠMID, Walter. Die Keltenmünzen der Rudolfinums. Landesmuseum Rudolfinum in Laibach. *Bericht über das Jahr 1896*. Laibach, 1906.
- ŠVOB 1935 – ŠVOB, Držislav. *Novac tesalskog svastokratora Stefana Gavrilopula Melisena pripisivan dosada srpskom kralju Stefanu Radoslavu. Zusammenfassung: Münzen des thessalischen Sevastokrators Stefan Gabrielopulos Melissenos die bisher dem serbischen König Stefan Radoslav zugeschrieben wurden*. Zagreb, 1935.
-
- t
-
- TESLA-ZARIĆ – STOJKOVIĆ 1974 – TESLA-ZARIĆ, Dobrila – STOJKOVIĆ, Slobodan. *Katalog novca osmanske imperije sakupljenog na području SFR Jugoslavije*. Beograd, 1974.
- THEMESSL 1911 – THEMESSL, J. Das Münzwesen des Patriarchates Aquileja. *Mitt. d. Oester. Ges. f. Münz- u. Medaillenkunde* (Wien), 7/1911, 1 (248): 5; 2 (249): 17–29; 3 (250): 37–48; Taf. 9–13.
- THOMPSON 1991 – THOMPSON, Margaret. Alexander's drachm mints, II: Lampsacus and Abydos. *Numismatic Studies, The American Numismatic Society*. New York, 1991.
- TINTI-HALPER 1941 – TINTI-HALPER SIGETSKI, A. Banknota. *Hrvatska enciklopedija*, II. Zagreb, 1941: 196–1197.
- TOMAŠIĆ 1910 – TOMAŠIĆ, N. pl. *Temelji državnog prava Hrvatskog Kraljevstva*. Zagreb, 1910.
- TOMAŠIĆ 1939 – TOMAŠIĆ, Nikola. Vrhovničko pravo kovanja novca u vrijeme sklopljene unije s Ugarskom.. (Die Münzhoheit zur Zeit der mir Ungarn abgeschlossener Union). *Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu* (Zagreb), 8, 1939: 22–26.
- TORBÁGYI 2000 – TORBÁGYI, Melinda. *Monete Celtiche in Ungheria*. Milano, 2000.
- TOURATSOGLU 1987 – TOURATSOGLU, I. Macedonia. *BAR*, 1987, 326: 53–72+Pl. 6–9.
- TRAVNER, Vladimir – Egon BAUMGARTNER. Naši srednjeveški novci. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 25/1930: 146–181.
- TROXELL 1997 – TROXELL, Hyla A. *Studies in the Macedonian coinage of Alexander the Great*. New York, 1997.
- TRUHELKA 1889 – TRUHELKA, Ćiro. Zanimiv turski novac kovan u Sarajevu. *GZM*, 1/1889, I/III: 57–59.
- TRUHELKA 1894 – TRUHELKA, Ćiro. Bosanski, srpski i bugarski novci Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. *GZM*, 5/1893, II: 311–131.

- TRUHELKA 1894 – TRUHELKA, Ćiro. Još jedan u Bosni kovani turski novac. *GZM*, 4/1894: 419.
- TRUHELKA 1897 – TRUHELKA, Ćiro. Slavonški banovci. (Prinos hrvatskoj numizmatici.). *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo), 9/1897, I/III: 1–160.
- TRUHELKA 1899 – TRUHELKA, Ćiro. Die Slavonischen Banaldenare. Ein Beitrag zur croatischen Numismatik. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* (Wien), 6/1899: 328–466.
- TRUHELKA 1901 – TRUHELKA, Ćiro. Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka. *GZM*, 13/1904: 155–199.
- TRUHELKA 1902 – TRUHELKA, Ćiro. Nalaz iz Vranjske. (Uz nekoliko dodataka o bosanskoj numizmatici.) *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo), 14/1902, IV/VI: 221–117.
- TRUHELKA 1904 – TRUHELKA, Ćiro. Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka. *GZM*, 13/1904: 155–199.
- TRUHELKA 1905 – TRUHELKA, Ćiro. Nalaz bosanskih novaca obrten kod Ribića. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo), 17/1905, I/XII: 1–51.
- TRUHELKA 1906 – TRUHELKA, Ćiro. Nalaz bosanskih novaca obreten kod Ribića. *GZM*, 17/1906: 1–51.
- TRUHELKA 1919 – TRUHELKA, Ćiro. Jedan nalaz turskih akči iz Macedonije. *GZM*, 31/1919: 99–118.
- TUĆAN 1928 – TUĆAN, Fran. Rudnici. STANOJEVIĆ, Stanoje. *Narodna enciklopedija Hrvatsko-srpsko-slovenačka*, III. Zagreb, 1928: 977–982.
- TURNWALD 1949 – TURNWALD, Kristian. *České a moravské denáry a brakteáty*. Praha, 1949.

V

- VEGO 1951 – VEGO, Marko. Nalaz bosanskog novca u selu Klopču kod Zenice. Résumé: Fouilles de l'argent bosnien à Klopče près de Zenitza. *GZM*, 1951: 323–332.
- VISONÀ 1979 – VISONÀ, Paolo. A hoard of Ptolemaic Bronze coins in the J. Paul Getty Museum. *The J. Paul Getty Museum Journal*, 6–7/1978–1979: 153–161.
- VISONÀ 1980 – VISONÀ, Paolo. Ritrovamenti monetali sulla rocca di Monfalcone (1974–1975). *AquilN*, 51/1980: 345–356.
- VISONÀ 1982 – VISONÀ, Paolo. Early Greek Bronze Coinage in Dalmatia and the Škudljivac Hoard: A Reappraisal of IGCH 418–420. *Actes du 9ème Congrès International de Numismatique, Berne, Septembre 1979*. Louvain-la-neuve – Luxembourg, 1982: 147–155 + Pl. 24.
- VISONÀ 1983 – VISONÀ, Paolo. A small hoard of Alexandrian tetradrachms from the Fayum in the Detroit Institute of Arts. – Three Latin inscriptions in the Detroit Institute of Arts. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1983, 52: 75–86+T. 1–3.
- VISONÀ 1989 – VISONÀ, Paolo. Finds of Numidian coins (C. 204–148 B.C.) in North Africa. *Trésors monétaires*, 11/1989: 18–23.
- VISONÀ 1989 – VISONÀ, Paolo. Monete etrusche e di imitazione massaliota nel museo civico di bassano del Grappa. *Ressegna di studi del Civico museo archeologico e del Civico gabinetto numismatico di Milano*. *RASMI*, 43–44/1989: 17–22+T. 13–14.
- VISONÀ 1990 – VISONÀ, Paolo. The coinage of Skyllation. An archaeological note. *Swiss Numismatic Gazette*, 40/1990, 160: 91–93.

- VISONÀ, P. 1990 – Ritrovamenti di monete della tiranide dionigiana in Italia / Nalazi novca iz doba Dionizijeve tiranije u Italiji. *VAHD*, 83/ 1990.
- VISONÀ 1993 – VISONÀ, Paolo. Bronze coins of Paros from the island of Hvar. Brončani novac Parosa s otoka Hvara. *VAHD*, 86/1993: 253–260.
- VISONÀ 1995 – VISONÀ, Paolo. Colonization and money Supply at Issa in the 4th Century B.C. *Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und epigraphik des deutschen archäologischen instituts*, 25/1995: 55–62.
- VISONÀ 1996 – VISONÀ, Paolo. The Chronology of Issa's Early Hellenistic Coinage, 1. Međunarodni numizmatički kongres u Hrvatskoj, 12–15. X 1995, Zbornik radova, Opatija 1996: 150–151.
- VISONÀ 2004 – VISONÀ, Paolo. Greek-Illyrian coins in trade, 1904–2004. (*) (rukopis)
- VISONÀ 2005 – VISONÀ, Paolo. The Coinage of Corcyra Melaina. *Zbornik radova 4. međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj. 20.–25.– rujna 2004. Proceedings of the 4th International Numismatic Congress in Croatia. September 20–25, 2004.* Rijeka, 2005: 243–252.
- VISONÀ 2005 – VISONÀ, Paolo. The Škudljivac hoard reconsidered. Sažetak: Ponovno o ostavi iz Škudljivca. *Illyrica Antiqua. Ob honorem Dujce Rendić-Miočević.* Zagreb, 2005: 451–454.
- VISONÀ 2005 – VISONÀ, Paolo. Greek-Illyrian coins in trade, 1904–2005. *Schweizerische Numismatische Rundschau*, 84, 2005: 27–41+Pl. 4–5.
- VISONÀ 2007 – VISONÀ, Paolo. Greek Coinage in Dalmatia and Trans-Adriatic Relations in the 4th Century B.C. *Chiron*, 27/2007: 479–494.
- VISONÀ 2010 – VISONÀ, Paolo. Monete greche d'Iliria nella collezione del Civico Museo di Storia ed Arte di Trieste. *RIN*, 111/2010: 15–45.
- VITRI 1986 – VITRI, Serena. *Monete Celtiche in Friuli-Venezia Giulia.* Trieste, 1986.
- VODNIK 1913 – VODNIK, Branko. *Povijest hrvatske književnosti*, I. Zagreb, 1913.
- VOGT 1924 – VOGT, Joseph. *Die Alexandriner.* München, 1924.
- VONBANK 1979 – VONBANK, Elmar. Die Welt der Kelten im Spiegel der Münzen. Katalog der Ausstellung. Vorarlberger Landmuseum. Bregenz, 1979.

- WARREN 1979 – WARREN, Jennifer. From Macedonia and Epirus to the Peloponnese, with the Sporades, Cyclades, and Certe. *A Survey of Numismatic Research 1972–1977*, 1979: 29–37.
- WEISS 1876 – WEISS, Johann Baptist. *Lehrbuch der Weltgeschichte*, I. Wien, 1876.
- WELT, *die der Kelten im Spiegel der Münzen.* Katalog der Ausstellung. Vorarlberger Landmuseum Bregenz 31. mai – 1. Juli 1979. Bregenz, 1979.
- WERDNIG 1889 – WERDING, G. *Die Osellen oder Münz-Medaillen der Republik Venedig.* Wien, 1889.
- WESZERLE 1873 – WESZERLE, József. *Tabulae nummorum hungaricorum. Hátrahagyott érmészeti táblái.* Pest, 1873.
- WIELANDT 1953 – WIELANDT, Friedrich: *Türkenmünzen aus Durlach. Berliner Numismatische Zeitschrift* (Berlin), 2/1953, 13–20.
- WINDISCH-GRÄTZ 1900 – WINDISCH-GRÄTZ – FIALA, Eduard. *Collection Ernst Prinz zu Windisch-Grätz. Beschrieben und bearbeitet von .... Anhang zu dem Band (V) Griechen: die Prägungen der Barbaren.* Prag, 1900.

WIRTH 1884 – WIRTH, Max. *Das Geld. Geschichte der Umlaufsmittel von der ältesten Zeit bis in die Gegenwart*. Leipzig – Prag, 1884: Freytag – Tempsky.

WROTH 1908 – WROTH, Warwick. *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, I–II. London, 1908.

WROTH 1911 – WROTH, Warwick. *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards and of the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*. London 1911.

Z

ZAMBAUR 1908 – ZAMBAUR Eduard von. Prägungen der Osmanen in Bosnien. *Numismatische Zeitschrift* (Wien), NF, 1(41)/1908: 143–156.

ZANETTI 1750 – ZANETTI, Hieronymus Franciscus. *De nummis regum Mysiae seu Rasciae ad Venetos typos percussis commentariolum*. Venetiis, MDCCL.

ZAY 1892 – ZAY, Ernest. *Histoire monétaire des colonies françaises d'après les documents officiels*. Paris, 1892.

ZMAJIĆ 1956 – Kovničke kratice i znakovi na rimskim i bizantinskim novcima od IV. do VI. st. *Numizmatičke vijesti*, 3/1956, 6–7: 1–4.

ZNAMENITI i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–925 sa pregledom povijesti Hrvatske, Bosne i Istre, hrvatske književnosti i razvitka hrvatskog jezika, te hrv. vladara, hercega, banova i biskupa, kao uovodom. Zagreb, 1925. (= ZZH)

Ž

ŽONTAR 1960 – ŽONTAR, Jože. Villach und der Südosten. Zur Geschichte der wirtschaftlichen und verwandschaftlichen Beziehungen Villachs und seiner Bewohner zu Krain dem Küstenlande und Kroatien bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts. *900 Jahre Villach. Neue Beiträge zur Stadtgeschichte*. Villach, 1960.

